

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Червона книга України

ТВАРИННИЙ СВІТ

Під загальною редакцією члена-кореспондента
Національної АН України
І.А. Акімова

Київ
Видавництво
«Глобалконсалтинг»
2009

Книга є офіційним державним документом про сучасний стан видів фауни України, які перебувають під загрозою зникнення, та про заходи щодо їх збереження і науково обґрунтованого відтворення.

Кожна з 542 статей супроводжується ілюстрацією та картосхемою поширення виду в Україні.
Вміщено також нормативні документи про Червону книгу України та довідкові матеріали.

Видання розраховане на державні, наукові і громадські установи та організації, навчальні заклади, спеціалістів, широкі кола природо-користувачів, активістів зеленого руху.

	Гідроїдні поліпи
	Круглі черви
	Кільчасті черви
	Ракоподібні
	Павукоподібні
	Багатоніжки
	Ногохвістки
	Комахи
	Молюски
	Круглороті
	Риби
	Земноводні
	Плазуни
	Птахи
	Ссавці

Ч-45 Червона книга України. Тваринний світ/ за ред. І.А. Акімова — К.: Глобалконсалтинг, 2009.— 600 с.
ISBN 978-966-97059-0-7

ISBN 978-966-97059-0-7
УДК [502.172:502.211]:59(477)
ББК 20.1 (4 Укр)
© Міністерство охорони навколишнього природного середовища України

ВСТУПНЕ СЛОВО

Деградація довкілля, викликана інтенсивною господарською діяльністю людини, призвела до масштабних зрушень у природних екосистемах, наслідком чого є зменшення чисельності або зникнення багатьох видів тварин, рослин і грибів. Вжиття своєчасних заходів охорони дикої фауни і флори дозволяє призупинити негативні процеси руйнування навколишнього природного середовища та відновити стан популяцій вразливих видів до безпечного рівня.

На світовому саміті із сталого розвитку у Йоганнесбурзі у 2002 р. та на Генеральній асамблеї ООН у 2005 р. була схвалена глобальна мета щодо досягнення до 2010 р. суттєвого зменшення втрат біорізноманіття. У зв'язку з цим 2010 р. оголошено ООН Міжнародним роком біорізноманіття з метою привернення уваги країн світу до нагальної проблеми збереження біотичної складової довкілля, яка є основою для існування людства на планеті.

Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35% її біорізноманіття, причиною чого є розташування території України на перехресті багатьох природних зон та міграційних шляхів багатьох видів фауни.

Біота України нараховує понад 70 тис. видів, з них флора — понад 27 тис. видів, фауна — понад 45 тис. видів. Одним із заходів збереження цієї різноманітності тваринного і рослинного світу є ведення Червоної книги України, куди заносяться види, що внаслідок різних причин опинилися під загрозою зникнення.

Перше одностомне видання Червоної книги України було видано у 1980 р. і до нього було включено 85 видів тварин та 151 вид судинних рослин.

Друге видання Червоної книги України було підготовлено у двох томах. Перший том — «Тваринний світ» — був надрукований у 1994 р. і налічує 382 види. Другий том — «Рослинний світ» — вийшов друком у 1996 р. і налічує 541 вид.

Третє видання Червоної книги України, видане через 13 років після випуску другого тому другого видання, включає 542 види тварин та 826 видів рослин і грибів. У ньому враховані сучасні наукові дані щодо чисельності та поширення видів, положення міжнародних договорів, Стороною яких стала Україна протягом останніх 10-15 років, зокрема Конвенції про біологічне різноманіття, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕS), Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції), Конвенції про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції) тощо.

Нове видання Червоної книги України є результатом праці великого колективу авторів з різних наукових установ, передусім Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, інших організацій, окремих фахівців.

Координацію робіт щодо підготовки третього видання Червоної книги України здійснювала Національна комісія з питань Червоної книги України та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Видання Червоної книги України є вагомим внеском у справу збереження різноманітності тваринного і рослинного світу України як основи сталого розвитку держави для теперішнього і майбутніх поколінь.

Георгій Філіпчук,
міністр охорони навколишнього
природного середовища України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ФІЛІПЧУК Г.Г.

(голова редакційної колегії)

МОВЧАН М.М.

(перший заступник голови)

АКІМОВ І.А.

(відповідальний редактор видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

ДІДУХ Я.П.

(відповідальний редактор видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

ДОВГАЛЬ І.В.

(заступник відповідального редактора видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

МОСЯКІН С.Л.

(заступник відповідального редактора видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

КОРОТЧЕНКО І.А.

(відповідальний секретар видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

КОСТЮШИН В.А.

(відповідальний секретар видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

АФАНАСЬЄВ С.О.

ВІРЧЕНКО В.М.

ГЕЛЮТА В.П.

ГУБАР С.І.

ДУДКА І.О.

КОНДРАТЮК С.Я.

КОРНЄЄВ В.О.

КОТЕНКО А.Г.

КОТЕНКО Т.І.

МЕЖЖЕРІН С.В.

МОВЧАН Ю.В.

ПИСАНЕЦЬ Є.М.

ПЛЮЩ І.Г.

ПУЧКОВ О.В.

РАДЧЕНКО В.Г.

ТИМОЧКО Т.В.

ТИТАР В.М.

ФЕДОРОНЧУК М.М.

ЦАРЕНКО П.М.

ФЕСЕНКО Г.В.

ПЕРЕДМОВА

Тваринний світ України нараховує близько 45 тис. видів, серед яких чимало рідкісних, реліктових або ендемічних видів. Нажаль, зростаючий антропогенний тиск продовжує негативно впливати на тваринний світ, і все більша кількість видів потребує охорони та відновлення. Головними чинниками негативного впливу на тваринний світ є знищення та трансформація природних екосистем, надмірне комерційне використання тваринного світу та браконьєрство. До третього видання Червоної книги України занесено 542 види тварин: гідроїдні поліпи (2 види), круглі (2) та кільчасті (9) черві, ракоподібні (31), павукоподібні (2) та багатоніжки (3), ногохвістки (2), комахи (226), молюски (20), круглороті (2) та риби (69), земноводні (8), плазуни (11), птахи (87), ссавці (68).

Створення та затвердження нового списку видів тварин, занесених до третього видання Червоної книги України було досить довгим і нелегким процесом. На першому етапі це стосувалося лише наукової спільноти, яка обговорювала це у своєму колі. Пізніше йшло обговорення списку видів на рівні різних міжвідомчих груп, які були створені Мінприродою, із залученням органів державної влади, які контролюють рибні та мисливські ресурси, а також на засіданнях Національної комісії з питань Червоної книги України. Стосовно окремих видів, в процесі обговорення брали участь і громадські організації

Підготовка третього видання Червоної книги України виявила ряд суттєвих проблем щодо інформації про стан «червонокнижних» видів. По багатьох видах тварин інформація за період з моменту виходу у світ другого видання Червоної книги України (1994) по сьогодні виявилась дуже неповною. Головними причинами цього є відсутність скоординованого підходу до вивчення стану «червонокнижних» видів в країні та відсутність державної системи моніторингу рідкісних видів. У результаті цього досить часто дані щодо рідкісних видів відображають не тільки стан виду, а й активність наукових досліджень у певних регіонах. Досить проблемними є і застарілі підходи до опису отриманих даних, їх накопичення та обробки. В багатьох випадках інформація про рідкісні види не має точної географічної прив'язки та точних дат. Проблемою є також можливість оприлюднення зібраної інформації — більшість наукових видань не друкує «сиру» інформацію — дані щодо місць знахідок «червонокнижних» видів. До того ж є законодавчі обмеження на оприлюднення таких даних.

Говорячи про труднощі, пов'язані зі збором інформації для третього видання Червоної книги України, слід вказати і на певні позитивні зрушення щодо цього. По-перше, необхідно вказати на те, що чимало даних щодо «червонокнижних» видів було отримано за рахунок міжнародної підтримки, яку було надано у вигляді грантів, які отримали громадські організації. Серед міжнародних природоохоронних організацій, які вели і ведуть такі проекти на території України, слід згадати Wetlands International, Birdlife International, WWF, ECNC та деякі інші. Ідуть певні зрушення і у сфері накопичення та аналізу даних щодо «червонокнижних» видів тварин. Вони поступово виходять на сучасний технічний рівень. Так, для підготовки третього видання Червоної книги України по окремих таксономічних групах активно використовувалася база даних Державного кадастру тваринного світу України, яка на замовлення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України ведеться відділом моніторингу та охорони тваринного світу Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ. В подальшому ця база даних має бути основою при підготовці наступних видань Червоної книги України, що забезпечить сучасний рівень накопичення інформації і аналізу даних та значною мірою полегшить видання.

Враховуючи наявність значної кількості даних щодо рідкісних видів тварин, які не були опубліковані, у 2008 році Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ видав збірку «Знахідки тварин Червоної книги України». Це дало можливість зібрати велику кількість нової інформації, яка зберігалася у польових щоденниках дослідників і не була доступною для узагальнення. Враховуючи цей позитивний досвід, видання таких збірок у майбутньому має стати невід'ємною частиною ведення Червоної книги України.

Третьє видання Червоної книги України є результатом роботи великого колективу авторів з різних наукових та природоохоронних установ усієї України, яким ми хотіли б висловити щиро подяку за їхню кропітку роботу по збиранню даних у ході польових досліджень та підготовці даної книги.

ПОЛОЖЕННЯ про Національну комісію з питань Червоної книги України

1. Національна комісія з питань Червоної книги України (далі — Комісія) утворюється для науково-організаційного забезпечення ведення Червоної книги України.
2. Комісія у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету міністрів України, іншими нормативно-правовими актами, а також цим Положенням.
3. Комісія:
  - забезпечує науково-організаційне ведення Червоної книги України;
  - аналізує стан популяцій об'єктів Червоної книги України, зокрема на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
  - організовує наукові дослідження з метою виявлення нових місць перебування (зростання) об'єктів Червоної книги України, зокрема на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
  - координує діяльність наукових установ, пов'язану з проведенням постійного спостереження за станом популяцій об'єктів Червоної книги України, розробляє та вносить пропозиції про зміну або встановлення інших категорій видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України;
  - визначає критерії занесення, аналізує, узагальнює пропозиції відповідних установ, організацій та подає Мінприроди рекомендації про занесення до Червоної книги України або виключення з неї рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу;
  - розробляє заходи щодо збереження та охорони об'єктів Червоної книги України та здійснює контроль за їх проведенням;
  - розглядає проекти правил, рекомендацій і методичних матеріалів з питань охорони, раціонального використання та відтворення видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів, а також видів тваринного і рослинного світу, щодо яких Україна є стороною міжнародних договорів, готує відповідні пропозиції;
  - приймає рішення щодо спеціального використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України та подає їх Мінприроди для видачі відповідного дозволу;
  - сприяє створенню комп'ютерної бази даних та поповненню її інформацією про стан популяцій об'єктів Червоної книги України;
  - забезпечує підготовку матеріалів, визначає форму подання відомостей до чергового офіційного видання Червоної книги України;
  - проводить оцінку результатів досліджень об'єктів Червоної книги України;
  - отримує у встановленому порядку від органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань.

Комісія може утворювати експертні ради та залучати для роботи фахівців центральних органів виконавчої влади, наукових і громадських організацій (за погодженням з їхніми керівниками).

4. Роботою Комісії керує її голова. Персональний склад Комісії затверджується Кабінетом міністрів України.
5. Формою роботи Комісії є засідання, які проводяться відповідно до планів роботи, що складаються за пропозиціями членів Комісії.

Засідання Комісії веде її голова, а у разі відсутності голови — один з його заступників.

На засідання можуть запрошуватися уповноважені представники органів державної влади, підприємств, установ та організацій, у тому числі громадських.

У разі потреби голова Комісії може скликати її позапланове засідання.

6. Рішення Комісії приймається шляхом відкритого або таємного голосування простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів Комісії за умови участі у голосуванні не менш як двох третин її складу та оформляється протоколом, який підписує головуючий на засіданні та відповідальний секретар.
Рішення Комісії з питань, що потребують невідкладного розгляду, може бути прийнято шляхом опитування членів Комісії, до яких з використанням електронної пошти та засобів факсимільного зв'язку доводиться зміст питання та відповідний проект рішення. Член Комісії після ознайомлення із змістом проекту рішення письмово (з використанням засобу факсимільного зв'язку) повідомляє голову Комісії про свою позицію щодо його прийняття. У разі рівного розподілу голосів розгляд питання переноситься на наступне засідання.
7. Відповідальний секретар Комісії готує матеріали до засідань і проекти рішень, організовує контроль за їх виконанням.
8. Матеріально-технічне забезпечення діяльності Комісії здійснює Мінприроди.

СКЛАД Національної комісії з питань Червоної книги України

МОВЧАН Микола Михайлович
заступник міністра охорони навколишнього природного середовища,
голова Комісії

ГУБАР Сергій Іванович
заступник директора департаменту Мінприроди, перший заступник
голови Комісії

АКИМОВ Ігор Андрійович
директор Інституту зоології імені
І.І. Шмальгаузена Національної академії наук, заступник голови Комісії

ДІДУХ Яків Петрович
директор Інституту ботаніки імені
М.Г. Холодного Національної академії наук, завідувач відділу, заступник
голови Комісії

ПОПОВИЧ Оксана Петрівна
головний спеціаліст Мінприроди, від-
повідальний секретар Комісії

**АНДРІЄНКО-МАЛЮК
Тетяна Леонідівна**
завідувач лабораторією Інституту
ботаніки імені М.Г. Холодного Націо-
нальної академії наук

**АФАНАСЬЄВ
Сергій Олександрович**
заступник директора Інституту
гідробіології Національної академії
наук

БУРДА Раїса Іванівна
професор кафедри екології агросфери
та екологічного контролю Націо-
нального аграрного університету

ГЕЛЮТА Василь Петрович
заступник директора Інституту
ботаніки імені М.Г. Холодного Націо-
нальної академії наук

ДОВГАЛЬ Ігор Васильович
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

КОНДРАТЮК Сергій Якович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

**КОСТЮШИН
Василь Анатолійович**
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

МЕЖЖЕРІН Сергій Віталійович
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

**МИРОНЕНКО
Микола Олексійович**
заступник начальника управління
Держкомлісгоспу

МОСЯКІН Сергій Леонідович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

ПОПОВИЧ Сергій Юрійович
завідувач кафедри декоративного
садівництва та фітодизайну Націо-
нального аграрного університету

**РАДЧЕНКО
Володимир Григорович**
директор Наукового центру екомо-
ніторингу та біорізноманіття мега-
полісу Національної академії наук

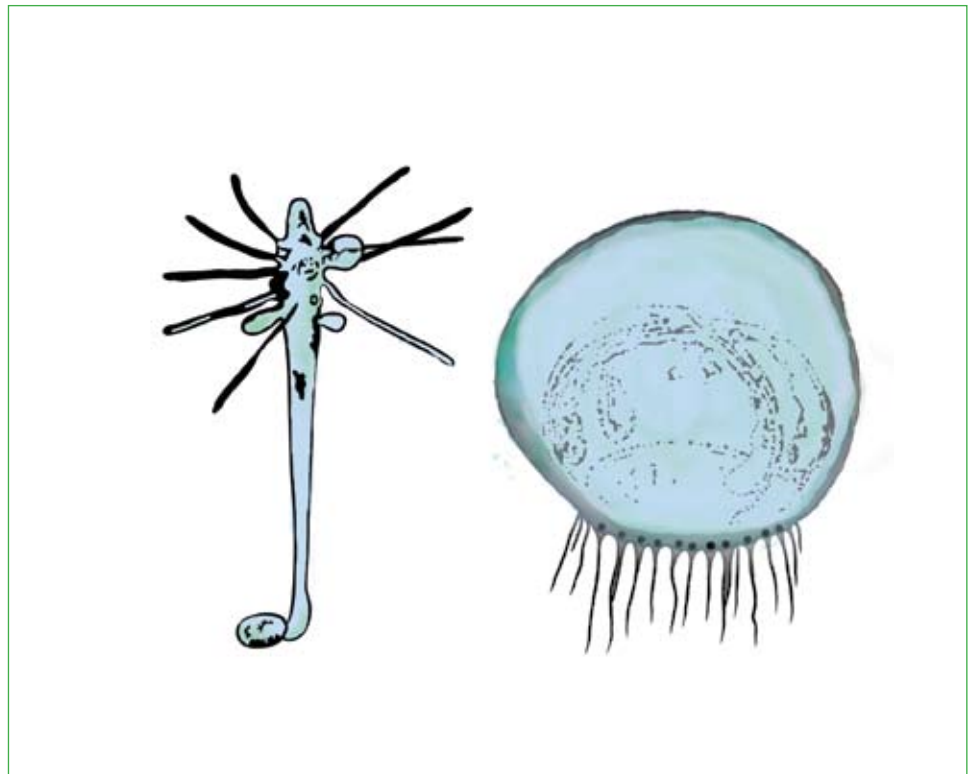
**РОМАНОВСЬКИЙ
Володимир Францович**
начальник управління Держкомліс-
госпу

СКЛЯРЕНКО Іван Віталійович
начальник відділу оперативної держ-
рибоохорони Держкомрибгоспу

ТИМОЧКО Тетяна Валентинівна
перший заступник голови Всеукраїн-
ської екологічної ліги (за згодою)

ЦАРЕНКО Петро Михайлович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

МЕРИЗІЯ АЗОВСЬКА*Moerisia maetica* (Ostroumow, 1896)**Таксономічна належність**

Клас — Гідроїди (Hydrozoa), ряд — Атекаті (Athecata).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземне, Каспійське море, в Україні — Чорне та Азовське моря.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність як правило низька, зустрічаються поодинокі особини, хоча в окремі роки в зх. частині Таганрозької затоки Азовського моря вид на стадії медузоїда відмічався як масовий компонент зо-

опланктону. Причини зміни чисельності: забруднення водойм, підвищення солоності у прибережних акваторіях морів.

Особливості біології та наукове значення

Поліпи є компонентом перифітону у верхній субліторалі, медузоїди мешкають у планктоні.

Морфологічні ознаки

Поодинокі поліпи, або невеликі (2–5 особин) колонії. Поліп на тонкій довгій ніжці, має 3–12 щупалець. Молоді медузоїди майже правильної сферичної форми, старі — сплющені. Діаметр парасольки до 20 мм, по її краю розміщені до 36 щупалець. Мезогля товста, прозора.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Наумов, 1960; Поважний, 2009.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ОЛІНДІАС НЕСПОДІВАНИЙ

Olindias inexpectata (Ostroumov, 1896)

Таксономічна належність

Клас — Гідроїди (Hydrozoa), ряд — Лімномедузи (Limnomedusae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лимани на румунському та болгарському узбережжі Чорного моря та Азовське море.

Чисельність і причини її зміни

Даних по чисельності немає, зустрічаються поодинокі особини. Причини зміни чисельності: забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в морському планктоні на стадії медузоїда, стадія поліпа невідома.

Морфологічні ознаки

Медуза з напівсферичною парасолькою до 28 мм у діаметрі. Має чотири радіальних канали та до 60 сліпих каналів різної довжини. По краю парасольки розміщені до 300 щупалець.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Наумов, 1960.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

АКСОНОЛАЙМ ЗАМКОВИЙ

Axonolaimus sera Tchesunov, 1976

Таксономічна належність

Клас — Нематоди (Nematoda), ряд — Арелайміди (Araelaimida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гирлові ділянки річок пд. Євразії. В Україні — пониззя Дніпра.

Чисельність і причини її зміни

60–10000 особин на 1 кг сирої маси рослин. Причини зміни чисельності: забруднення водойм, руйнування біотопів бентосу.

Особливості біології та наукове значення

Бентос, піщані ділянки на глибині 0,3–1,5 м. Статевозрілі особини зустрічаються переважно на макрофітах, личинки — на ґрунті.

Морфологічні ознаки

Кутикула гладенька. На передньому кінці тіла є два кола щетинок. Ротова порожнина має вигляд двох тригранних пірамід, складених основами. Довжина тіла самки 0,89–1,05 мм, самця — 0,78–0,90 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Захидов, Цалолихин, Гагарин, 1972; Дехтяр, 1988.

Автор: М.М. Дехтяр
Малюнок: О.А. Задніпрян

ХРОМАДОРІНА ДВООКА

Chromadorina bioculata

(Schultze, in Carus, 1857)

Таксономічна належність

Клас — Нематоди (Nematoda), ряд — Арелайміди (Araelaimida).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Річки та озера Євразії. В Україні — р. Дніпро та Прут.

Чисельність і причини її зміни

600–800 тис. особин на 1 кг сирової маси рослин. Причини зміни чисельності: забруднення водойм, знищення угруповань макрофітів.

Особливості біології та наукове значення

Епіфітон на прибережних водяних рослинах.

Морфологічні ознаки

Кутикула слабо кільчаста, маленька ротова порожнина озброєна великим гострим дорсальним зубом. Є два маленьких субвентральних зуби. Довжина тіла самки 0,60–0,72 мм, самця– 0,60–0,70 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Захидов, и др., 1972; Дехтяр, 1982, 1985.

Автор: М.М. Дехтяр

Фото: І.В. Довгаль

ЕЙЗЕНІЯ ГОРДЕЄВА

Eisenia gordejjeffi Michaelsen, 1899

Таксономічна належність

Клас — Малоцетинкові черви (Oligochaeta),
ряд — Дощовики (Lumbricomorpha).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейн р. Дону і частково Дніпра. Вид описано на території України, а саме на Велико-анадольському лісовому масиві (нині Волноваський р-н Донецької обл.). Зареєстровано також у Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій та Житомирській обл.

Чисельність і причини її зміни

Точних даних щодо чисельності виду немає. Відмічався з невисокою щільністю. Причини зміни чисельності: розорювання цілих земель, забруднення отрутохімікатами та надмірним внесенням добрив, інші порушення нормальних умов природного середовища, його господарське освоєння. Необхідна охорона природних біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Байрачні та заплавні ліси; посіви кормових трав. Скупчення органічних решток (гній, солома, опале листя) та збагачений цими субстратами ґрунт; підстилка.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, червоподібне. Довжина — 70–125 мм, ширина — 4,5–5,5 мм. Кількість сегментів — 99–210. Пігментація відсутня, зрідка ознаки пурпурової пігментації на кількох передніх сегментах. Головна лопать епілобічна. Щетинки дуже зближені попарно. Поясок — з 23-, 24 по 34-, 35 сегмент. Пубертатні валики — з 27-, 28 по 31 сегмент. Сім'яних міхурців 4 пари у 9–12 сегментах. Сім'яприймачів 2 пари.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид є активним учасником розкладання органічних решток та ґрунтоутворення. В перспективі може бути джерелом одержання біологічно активних речовин.

Основні джерела інформації

Малевиц, 1954; Малевиц, Качанова, Сапрыкина, 1954; Зражевский, 1957; Перель, 1979.

Автор: О.М. Піндрус
Фото: Р.С. Варговича

АРХЕОБДЕЛА КАСПІЙСЬКА

Archaeobdella esmonti Grimm, 1876

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гирла річок, які впадають у Каспійське, Чорне та Азовське моря. В Україні зустрічається в пониззях Дніпра та Дністра.

Чисельність і причини її зміни

В біотопах може зустрічатися в значній чисельності. Причини зміни чисельності: вид чутливий до різких змін умов проживання; зокрема, нестача кисню та забруднення

води можуть спричинити зменшення чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець великих слабкосолоних водойм та гирл річок. Живе у мулі.

Морфологічні ознаки

Передній кінець тіла сильно звужений та витягнутий на зразок хоботка. Тіло доволі сильно сплющене. Задній кінець тіла ще більше сплющений, на черевній стороні є рудимент присоски. Поверхня тіла гладенька, брудно-білого кольору. Довжина — 16–22 мм при ширині 2,5–3 мм. Максимальна довжина — 33 мм при ширині 3,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лукін, 1962; Лукин, 1976; Neseemann, Neubert, 1999.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

ЖАБОП'ЯВКА АЛЖИРСЬКА

Batrachobdella algira (Moquin-Tandon, 1846)

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Алжир, Піренейський п-ів, Балеарські о-ви, Корсика, Сардинія, Болгарія (на пд. від Балкан). В Україні ареал охоплює пд. частину Криму.

Чисельність і причини її зміни

В окремих водоймах вид численний (екстенсивність інвазії жаб досягає 100%, а інтенсивність — 38 особин на одній жабі).

Причини зміни чисельності: забруднення та знищення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Різноманітні водойми, де водяться жаби: канали, ставки, болота та річки.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, помірно звужується в напрямку переднього кінця тіла. Передній кінець дещо розширений і тупий. Краї тіла дещо зазубрені. Задня присоска кругла, велика. Спинна сторона вкрита великою кількістю сосочків. Колір спинної сторони тіла зеленувато-коричневий. Максимальна довжина тіла 7–24 мм при ширині 4 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лукин, 1976; Лукин, Эпштейн, 1960; Утевский и др., 2001.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

ГЛОТКІВКА ЩОГОЛЕВА

Erpobdella stschegolewi

(Lukin et Epstein, 1960)

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Чорноморське узбережжя Кавказу, Крим.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність невелика. Причини змін чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Невеликі річки.

Морфологічні ознаки

Тіло звужується до переду від пояса, його передній кінець злегка розширений. Задня присоска вужча ніж тіло, добре розвинена. Тіло вкрите шкіряними сосочками. Забарвлення темно-оливкове. Максимальна довжина тіла 73 мм при ширині 8 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лукін, 1962; Лукин, 1976; Neseemann, Neubert, 1999.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

ПСЕВДОТРОХЕТА П'ЯТИКІЛЬЧАСТА

Fadejewobdella quinqueannulata (Lukin, 1929)

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ростовська обл. та Краснодарський край (Росія). В Україні ареал охоплює Харківську, Дніпропетровську та Чернігівську обл.

Чисельність і причини її зміни

Одна, рідше дві особини на 5–8 рослин *Sparganium erectum*. Причини зміни чисельності: зникнення та знищення тимчасових водойм, перетворення їх на постійні водо-

йми, які не пересихають. Ворогом є хижа велика псевдокінська п'явка *Haemoris sanguisuga*. Негативним фактором може бути забруднення водойм свинцем з мисливського дроби.

Особливості біології та наукове значення

Мілкі водойми, які частково або повністю пересихають на початку осені. Істотною умовою для псевдотрохети п'ятикільчастої є наявність вищих водних рослин *Sparganium erectum* та *Sagittaria sagittifolia*. Пазухи їхнього листа, як правило, є притулком для п'явок цього виду.

Морфологічні ознаки

Тіло широке, потовщене, проте до переду

від пояса поступово звужується. Задня присоска велика. Поверхня тіла гладенька, на спинній стороні є маленькі сосочки. Тіло коричневе або темно-сіре. Довжина тіла до 136 мм при ширині 11 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів, штучне відтворення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

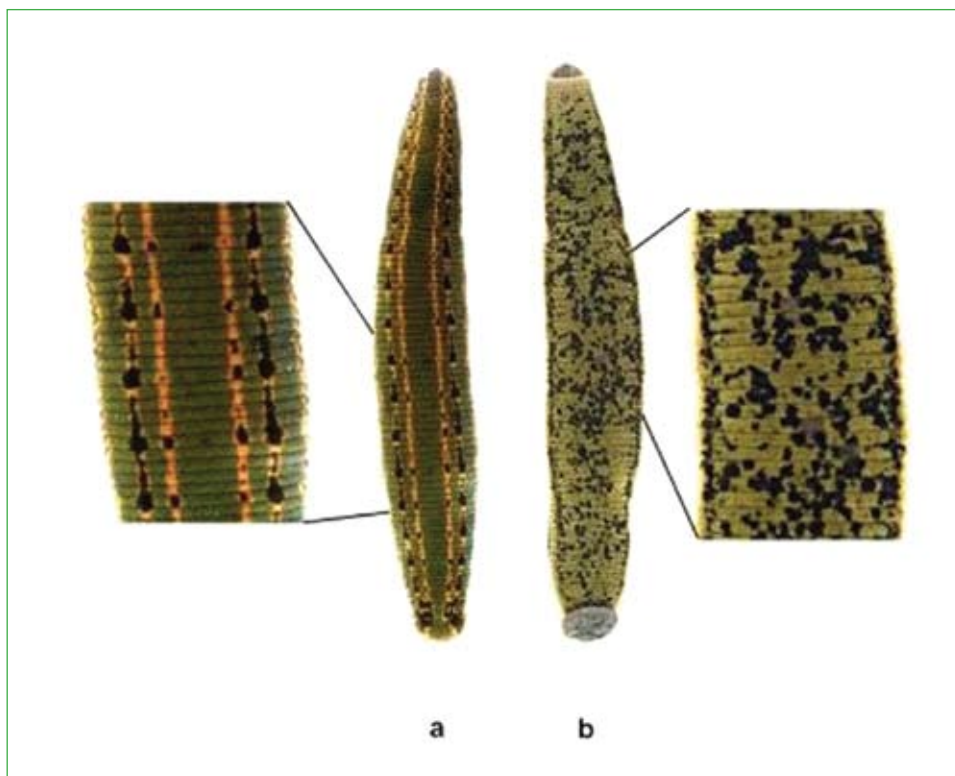
Основні джерела інформації

Лукин, 1929; Лукин, 1962; Утевский С.Ю., Гамуля, Утевский А.Ю., 1998; Утевский и др., 2000.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

П'ЯВКА МЕДИЧНА

Hirudo medicinalis Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Беззоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. та Центральна Європа, Литва. Пн. обл. України.

Чисельність і причини її зміни

В окремій водоймі популяція може досягати кількох тисяч особин. Причини зміни чисельності: масове виловлювання, забруднення і знищення водойм, меліоративні заходи.

Особливості біології та наукове значення

Ставки, водойми, що періодично пересихають, заплавні водойми, невеликі озера, річки з повільною течією. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями); відсутність ворогів — хижої великої псевдокінської п'явки *Haemopsis sanguisuga*; наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги; достатнє прогрівання води.

Морфологічні ознаки

Тіло сплюснене, до переду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Забарвлення з характерним малюнком з оранжевих з нерівними краями та темних

смужок. Черевна сторона тіла без темних плям. Довжина тіла — 100–150 см, максимальна — до 25 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

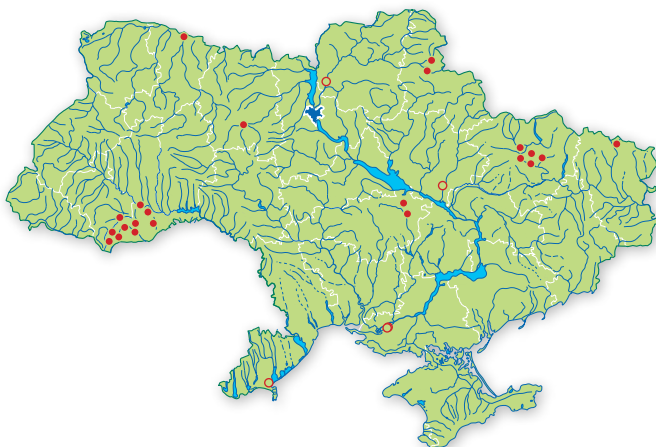
Збереження біотопів, штучне відтворення. Занесена до додатку II CITES, додатку III Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується в неволі в напівпромислових умовах.

Господарське та комерційне значення

Використовується в медицині: є джерелом цінного препарату — гірудину.

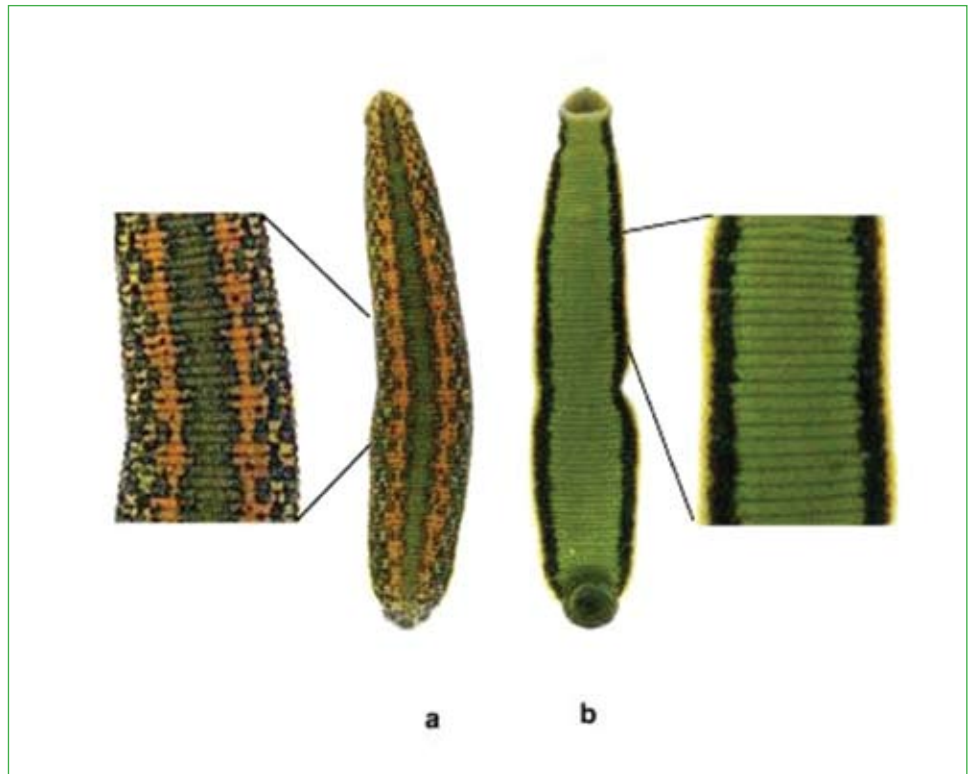
Основні джерела інформації

Запковене, 1972; Лукин, 1976; Nesemann, Neubert, 1999; Утевський і др., 2008.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

П'ЯВКА АПТЕЧНА

Hirudo verbana Carena, 1820

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Середземномор'я, Балкани, Молдова, Краснодарський край (Росія) та Вірменія, пд. України.

Чисельність і причини її зміни

В окремій водоймі популяція може досягати кількох тисяч особин. Причини зміни чисельності: масовий вилов, забруднення і знищення водойм, меліоративні заходи.

Особливості біології та наукове значення

Ставки, водойми, що періодично пересихають, заплавні водойми, невеликі озера,

річки з повільною течією. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями); відсутність ворогів — хижої великої псевдокінської п'явки *Haemoris sanguisuga*; наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги; достатнє прогрівання води.

Морфологічні ознаки

Тіло сплюснене, до переду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Забарвлення з характерним малюнком з оранжевих з нерівними краями та темних смужок. Черевна сторона тіла з темними плямами. Довжина тіла 100–140 мм. Ширина близько 20 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів, штучне відтворення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у неволі в напівпромислових умовах.

Господарське та комерційне значення

Використовується в медицині: є джерелом цінного препарату — гірудину.

Основні джерела інформації

Лукин, 1976; Neseemann, 1999; Утевский и др., 2000.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

ТРОХЕТА ПОТАЙНА

Trocheta subviridis Dutrochet, 1817

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Англія, Франція, Італія, Угорщина та Румунія. В Україні зареєстровано у заплаві Дністра.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність не встановлена. Причини зміни чисельності: меліорація і забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Невеликі, переважно проточні водойми. Може глибоко проникати у сиру землю, де ловить земляних черв'яків.

Морфологічні ознаки

Тіло сильно звужене в напрямку до переднього кінця. Передня третина тіла має майже циліндричну форму, в напрямку до заднього кінця все більше сплющується. Задня присоска середньої величини. Забарвлення тіла — від темно-сірого до чорно-коричневого. Максимальна довжина — 150–163 мм, ширина — 10 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Прендель, 1923; Лукін, 1962; Лукін, 1976.

Автор: С.Ю. Утевський
Фото: С.Ю. Утевський

ТРОХЕТА БИКОВСЬКОГО

Trocheta bykowskii Gedroyc, 1913

Таксономічна належність

Клас — П'явки (Hirudinea), ряд — Безхоботні п'явки (Arhynchobdellida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Альпи, Карпати, Апенніни, Пд.-зх. Німеччина, Пд.-сх. Польща, Словенія, Хорватія. В Україні ареал виду охоплює Івано-Франківську, Тернопільську, Закарпатську обл. та Крим.

Чисельність і причини її зміни

У деяких водоймах чисельність може бути значною. Причини зміни чисельності: забруднення та знищення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Живе в гірських потоках, струмках та невеликих річках.

Морфологічні ознаки

Тіло дуже видовжене, відношення ширини тіла до довжини 1 : 14. В передній частині тіло циліндричне. Задня присоска невелика. Поверхня тіла гладенька. Забарвлення світло-сіре з помітним жовтуватим відтінком. Довжина — 100–140 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

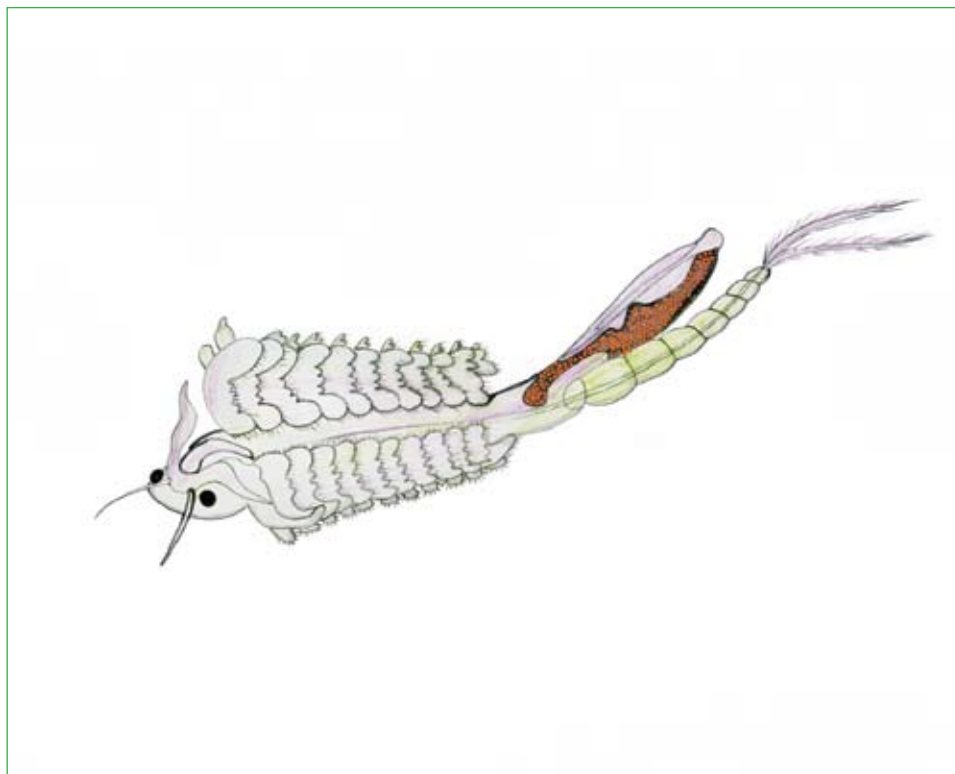
Лукин, 1929; Лукин, 1962.

Автор: С.Ю. Утевський

Фото: С.Ю. Утевський

БРАХІНЕКТА ЛЯКАЮЧА

Branchinecta ferox (M. Milne-Edwards, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Країни Середземномор'я, Центральної Європи та Азербайджану; Куяльницький та Хаджибейський лимани, в Криму — водойми поблизу м. Керч та оз. Сасик.

Чисельність і причини її зміни

Відомостей про чисельність немає. Причини зміни чисельності: антропогенний вплив (знищення біотопів під час оранки полів та меліорації лук, де випасають худобу, тощо).

Особливості біології та наукове значення

Постійні та тимчасові опріснені та солоні водойми на солончаках.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, очі на стебельцях, ноги листоподібні, мають преекзоподити. Сегменти абдомену на вентральній стороні без груп зубчиків, церкоподи відносно довгі. Ноги з 1 преепіподитом. Довжина яйцевого мішка в три і більше разів більша за ширину. Довжина тіла — 17–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шманкевич, 1875; Смирнов, 1940.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

БРАНХІНЕКТА МАЛЕНЬКА

Branchinecta minuta (S. Smirnov, 1948)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Росія (Саратовська обл.), інтродукований у ставки Челябінської обл. (Кременкульське лісництво); в Україні — р. Самара, Дніпропетровська обл.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності виду в Україні відсутні. Причини зміни чисельності: забруднення водойм промисловими та господарськими відходами, зникнення водойм при порушен-

ні водного режиму внаслідок осушувальних, меліоративних робіт.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець весняних тимчасових водойм, ставків.

Морфологічні ознаки

Особини незначних розмірів — 4–8 мм. Мають 11 торакальних сегментів, кожний несе пару листоподібних ніжок. Другі антени дво-сегментні, не палочкоподібного бокового утвору на кінці першого сегмента. У самців на внутрішній стороні базального членика антени проксимальне розширення, далі по краю — пластинкоподібний виріст. Покриті шипиками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно запровадити погодження меліоративних і агротехнічних заходів у Степовій зоні країни із державними природоохоронними організаціями.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

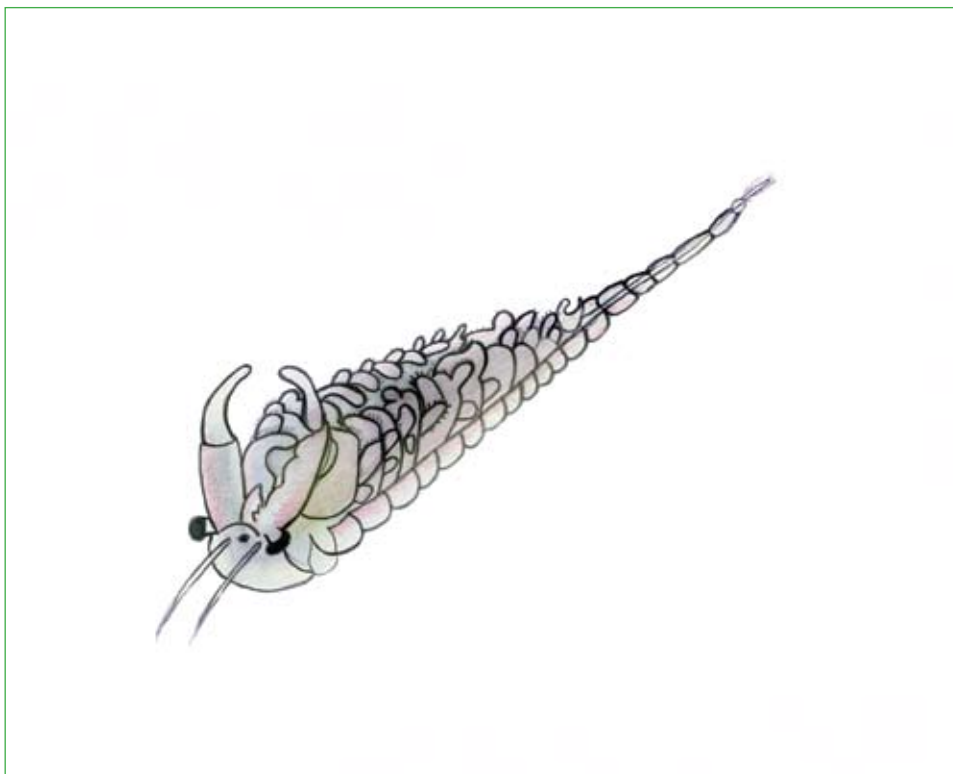
Основні джерела інформації

Смирнов, 1948; Ермохин, Евдокимов, 2006; Фурсова, Чибилев, 2006.

Автор: Л.В. Самчишина
Фото: Л.В. Самчишина

БРАНХІНЕКТА СХІДНА

Branchinecta orientalis G.O. Sars, 1901

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зябронози (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від сх. Монголії через Тибет, Кашмір, Памір, Афганістан, Іран, пн. Степи Росії, Валахську та Панонську низовини до Іспанії. Степова зона України: поблизу Полтави (басейн р. Ворскли), у Херсонській обл. в Чорноморському БЗ та на прилеглих до нього територіях (Кінбурнський п-ів, Івано-Рибальчанська і Солоноозерна ділянки), Миколаївська обл. (Тилигуль-

ський лиман), Запорізька обл. (басейн р. Великий Утлюк).

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарським розвитком, зміна гідрологічних умов, урбанізація (у тому числі зведення дорожніх конструкцій і туризм у місцях знаходження виду).

Особливості біології та наукове значення

Мешканець весняних прісних калюж та постійних мезо- та полігалійних ставків (8–25‰).

Морфологічні ознаки

Тіло складається з 11 торакальних сегмен-

тів, кожний несе пару листоподібних ніжок. Другі антени двосегментні, непалочкоподібного бокового утвору на кінці першого сегмента. У самок в дистальній частині по внутрішньому краю антени мають округлі вирости. Церкоподи у обох статей довгі, по краях опушені волосками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Вехов, 1990; Belk, Brtek, 1995; Eder, Hödl, 2002; Mura, Azari, 2000; Demeter, Stoicescu, 2008;

Автор: Л.В. Самчишина
Малюнок: О.А. Задніпрян

БРАНХІПУС ШАФФЕРА*Branchipus schäfferi* (Fischer, 1834)**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа і Близький та Середній Схід (Ізраїль, Бахрейн, Іран); в Україні — Бахчисарайський р-н, АР Крим.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності виду в Україні відсутні. Причини зміни чисельності: антропогенний прес (трансформація ландшафту, забруднення, гіперзасолення ґрунту і водойм через

надмірне зрошування, знищення біотопів під час оранки полів та меліорації луків, де випасали худобу).

Особливості біології та наукове значення

Мешканець весняних водойм, наскельних калюж, рисових чеків.

Морфологічні ознаки

Особини яскраво-салатового кольору, завдовжки не більше 2 см. Мають 11 торакальних сегментів, кожний несе пару листоподібних ніжок. Друга пара антен злита при основі, утворюючи щит, на якому міститься пара довгих гладеньких ниткоподібних придатків. Абдомен має 9 члеників.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Вехов, 1989; Al-Sayed, Khadija, 2005; Ермохин, Евдокимов, 2006; Samchyshyna, Turbanov, 2008.

Автор: Л.В. Самчишина
Фото: Л.В. Самчишина

ТАНИМАСТИКС СТАВКОВИЙ

Tanymastix stagnalis (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. та Центральна Європа, Середземномор'я, Степова зона України, Крим.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності виду в Україні відсутні. Причини зміни чисельності: антропогенний вплив (гіперзасолення ґрунту і водойм через надмірне зрошування, знищення біотопів під час оранки полів та меліорації луків, де випасають худобу).

Особливості біології та наукове значення

Весняні ефемерні калюжі.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, очі на стебельцях, ноги листоподібні, мають преекзоподити. Тіменні придатки на голові самця дво-, або тригілчасті, в проксимальній частині злиті. Довжина тіла самців в середньому 13 мм, самок — 11,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

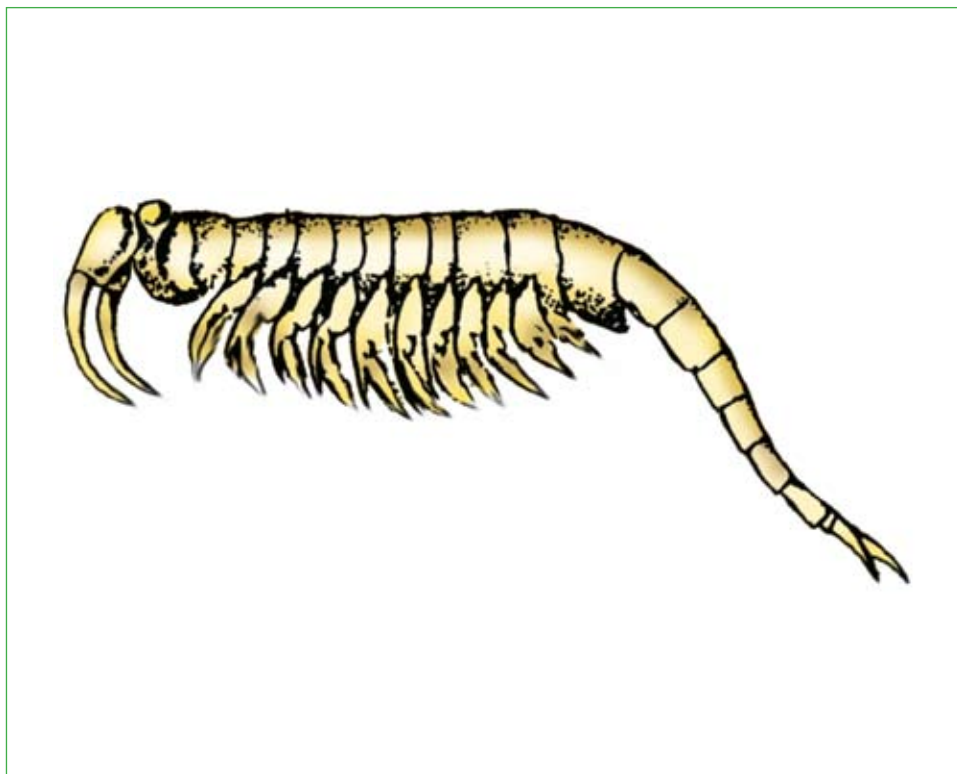
Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Смирнов, 1940.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О. Андрущенко

БРАНХІНЕЛА КОЛЮЧА*Branchinella spinosa* (H. Milne Edwards, 1840)**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Внутрішні та узбережні води Середземномор'я, Ботсвана, Пд. Африка, Саудівська Аравія, Іран, Афганістан. В Україні знайдений поблизу Одеси, на Кримському п-ві, у Чорноморському заповіднику.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності виду в Україні відсутні.

Причини зміни чисельності: антропогенний

прес (трансформація ландшафту, забруднення, знищення біотопів під час оранки полів).

Особливості біології та наукове значення

Галофільний вид із широкою толерантністю до солоності. В Криму зустрічається навіть при 80–85‰.

Морфологічні ознаки

Особини біля 2 см завдовжки. Мають 11 торакальних сегментів, кожний несе пару листоподібних ніжок. Абдомен має 9 члеників, у самців з боків вони несуть шипики.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

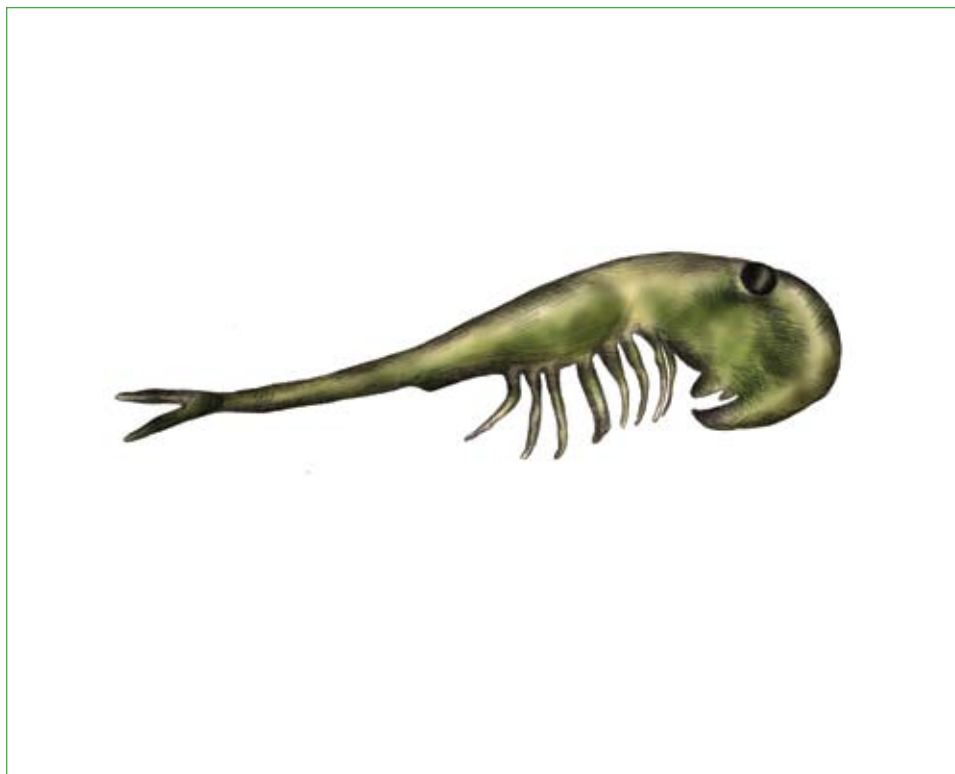
Основні джерела інформації

Вехов, 1990; Brtek, Thiéry, 1995; Mura, Takami, 2000; Shadrin et al., 2009.

Автор: Л.В. Самчишина
Малюнок: О.А. Задніпрян

БРАНХІНЕКТЕЛА СЕРЕДНЯ

Branchinecta media (Schmankewitsch 1873)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, Пн. Казахстан, Азербайджан, Пн. Африка (Марокко, Алжир); Пд.-зх. Україна.

Чисельність і причини її зміни

Немає відомостей. Причини зміни чисельності: антропогенний вплив (забруднення водойм стоками тваринницьких ферм та ін.).

Особливості біології та наукове значення

Солоні та високомінералізовані калюжі, пересихаючі озера на солончаках.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, очі на стебельцях, ноги листоподібні, мають преекзоподити. Сегменти абдомену на вентральній стороні озброєні парними групами маленьких зубчиків, церкоподи короткі. Довжина яйцевого мішка не набагато більша за ширину. Мішок іноді має бокові штопороподібні відростки. Ноги з двома преекзоподитами. Довжина тіла (без фуркальних члеників) самців — 5,1–13,6 мм, самок — 6,5–12,2 мм. Особини виду характерно тримають задній кінець абдомену вниз і вперед.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Смирнов, 1940.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О. Андрющенко

ДРЕПАНОЗУРУС ДВОЛИКИЙ

Drepanosurus birostratus (Fischer, 1851)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Голі зяброноги (Anostraca).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Лісостепової і Степової зон Євразії; степова Україна.

Чисельність і причини її зміни

Даних по чисельності немає. Причини зміни чисельності: антропогенний вплив (забруднення водойм стоками тваринницьких ферм та ін.).

Особливості біології та наукове значення

Весняні прісні калюжі.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, очі на стебельцях, ноги листоподібні, мають преекзоподити. Лобний край голови самця озброєний невеликим виростом, який розділений на дві частини. Апікальний членик антен другої пари самця завжди трохи викривлений. Довжина тіла — до 2 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

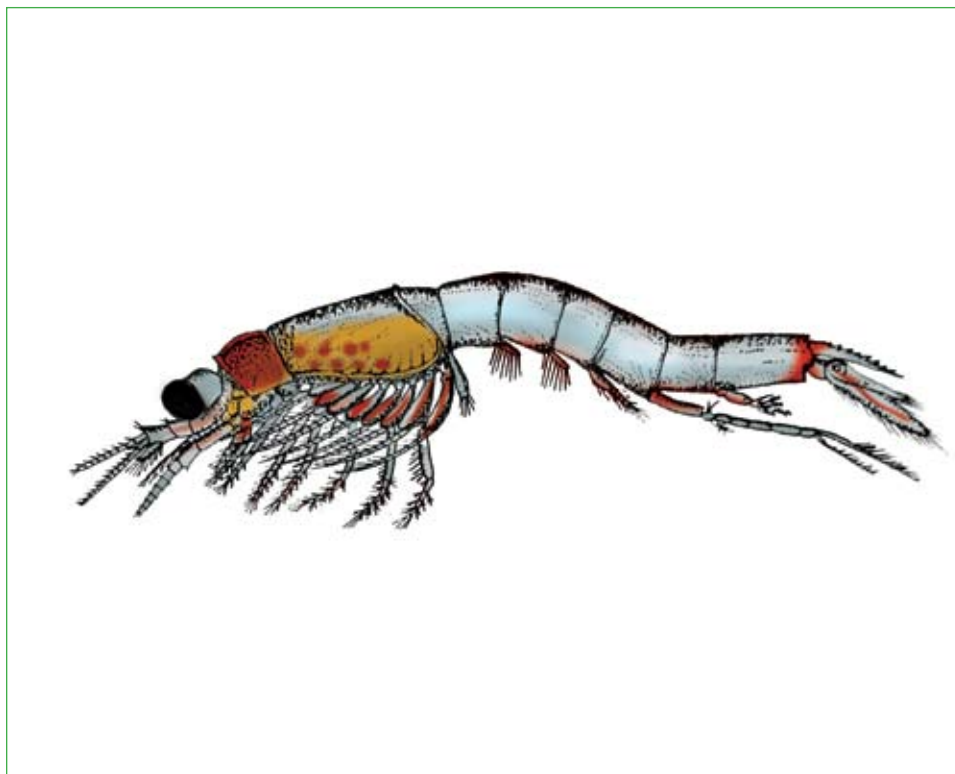
Основні джерела інформації

Смирнов, 1940.

Автор: І.В. Довгаль

МІЗИДА АНОМАЛЬНА

Hemimysis anomala Sars, 1907

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Мізиди (Mysidacea).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Азово-Чорноморський та Каспійський басейни, акліматизований у Дубоссарському (Молдова) та Каунаському (Литва) водосховищах; в Україні водиться в Азовському та Чорному морях, акліматизований у Дніпровському, Сімферопольському і Чорноріччинському водосховищах.

Чисельність і причини її зміни

Низька, зустрічаються поодинокі особини. Причини зміни чисельності: забруднення та замулення водойм, зменшення в дельтах рік донних ділянок з твердими ґрунтами.

Особливості біології та наукове значення

Морський придонний організм, живе на кам'янистих або черепашкових ґрунтах, іноді зустрічається на глинистих ґрунтах.

Морфологічні ознаки

Тіло червоне, очі великі, кулеподібні. Лобний край головогрудного панциря дещо заокруглений та майже не виступає вперед. Розміри тіла 8–10,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів. Рекомендовано розширити заповідні зони у лиманах і дельтах рік пд. України, регулярно проводити біотехнічні заходи для очищення води.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид може складати вагому частку в раціоні промислових риб.

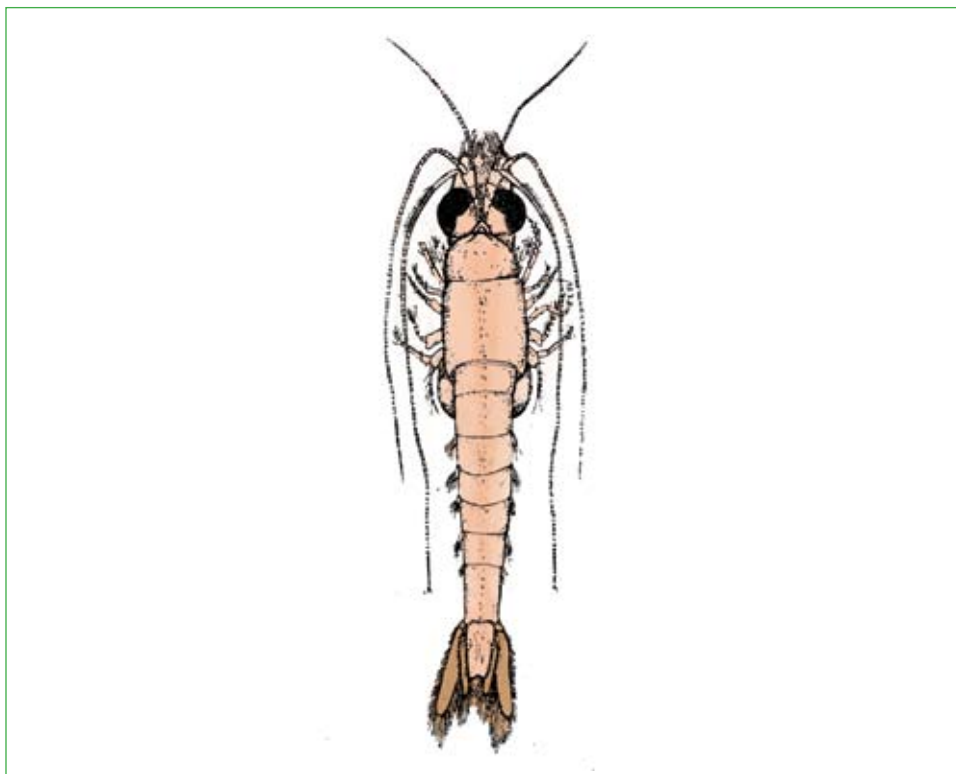

Основні джерела інформації

Паули, 1957; Резниченко, 1959; Комарова, 1991.

Автор: Л.В. Самчишина
Малюнок: Т.В. Степаненко

МІЗИДА ЗУБЧАСТА*Hemimysis serrata* Bacescu, 1938**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Мізиди (Mysidacea).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейн Дунаю, Чорне та Азовське моря, в Україні також у внутрішніх водоймах Криму, (напівпечерні солоні водойми Керченського п-ва).

Чисельність і причини її зміни

Низька, зустрічаються поодинокі особини. Причини зміни чисельності: антропогенний вплив — забруднення морів

Особливості біології та наукове значення

Морський організм, живе в заглибленнях скель, маленьких гротах та напівпечерних водоймах морів.

Морфологічні ознаки

Тіло прозоре з помітними жовтуваточервоними хроматофорами. Лобний край головогрудного панциря заокруглений. Очі невеликі, корнеальна їх частина чорна. При мешканні в печерних водоймах забарвлення може бути червоним. Розміри самок — 9–11 мм, самців — 7–9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид може бути кормом для промислових риб.

Основні джерела інформації

Комарова, 1991.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

МІЗИДА ВАРПАХОВСЬКОГО

Katamysis warpachowskyi Sars, 1893

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Мізиди (Mysidacea).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Придунайські водойми (лимани), гирло р. Прут, прісноводні затоки (кути), пониззя Дніпра.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (зустрічаються поодинокі особини). Причини зміни чисельності: забруднення та замулення понизь річок, зменшення в дельтах рік донних ділянок з твердими ґрунтами.

Особливості біології та наукове значення

Слабосолонуваті та прісні акваторії (дельти річок і лимани), переважно з піщаним та черепашковим дном.

Морфологічні ознаки

Маленькі мізиди. Довжина тіла самок 4,7–10 мм, самців — 4,2–9,2 мм. Тіло темно-каштанове. Головогрудний панцир на задньому краї з глибоким вирізом, посередині з трикутним виступом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид може бути кормом для промислових риб.

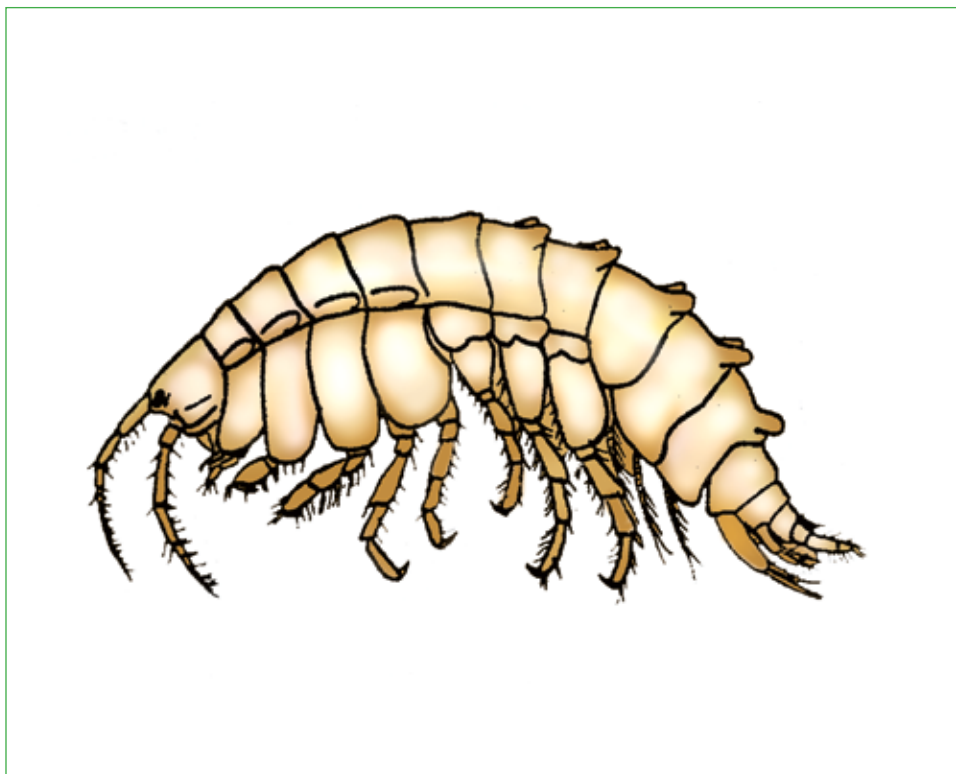

Основні джерела інформації

Комарова, 1991.

Автор: І.В. Довгаль

Фото: І.В. Довгаль

ГМЕЛІНА КУЗНЕЦОВА*Gmelina kusnetzowi* Sowinsky, 1904**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Мізиди (Mysidacea).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понто-Каспійський басейн, в Україні знайдений в Дніпровсько-Бузькому лимані.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна, 2–6 особин на 1 м² дна. Причини зміни чисельності: забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в слабкосолоних та прісних водоймах (дельти річок і лимани) на мулистих ґрунтах.

Морфологічні ознаки

Додатковий джгутик антен I одночлениковий. Спинна сторона тіла з подвійними горбками. Бокові сторони передніх сегментів грудей з горбками. Довжина тіла — 14–19 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

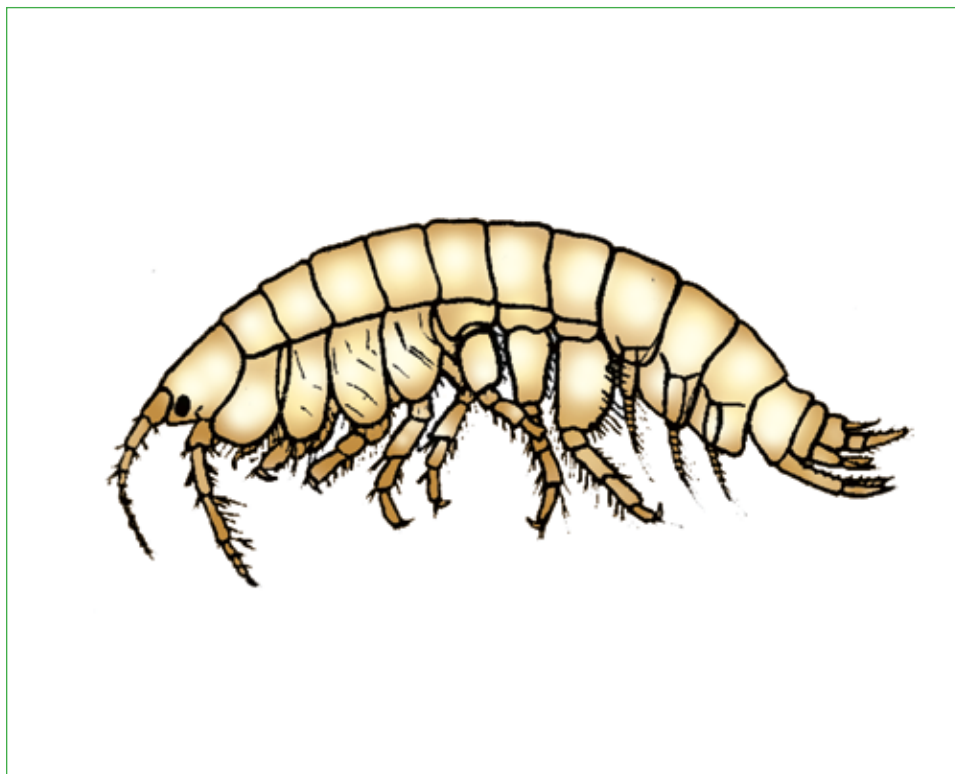
Основні джерела інформації

Мордухай-Болтовской, Гресе, Василенко, 1969; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ГМЕЛІНА МАЛЕНЬКА

Gmelina pusilla Sars, 1896

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Амфіподи (Amphipoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понто-Каспійський басейн; в Україні зустрічається в Каховському водосховищі, водоймах Інгулецької зрошувальної системи, каналах Сіверський Донець–Донбас, Дніпро–Кривий Ріг, Північно-Кримському каналі.

Чисельність і причини її зміни

Невелика, 8–10 особин на 1 м² дна. Причини зміни чисельності: забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в слабкосолоних та прісних водоймах (дельти річок і лимани), переважно на мулистопіщаних ґрунтах.

Морфологічні ознаки

Додатковий джгутик антен I одночлениковий. Тіло гладеньке, без гребенів або горбків. Довжина тіла — 4–10 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

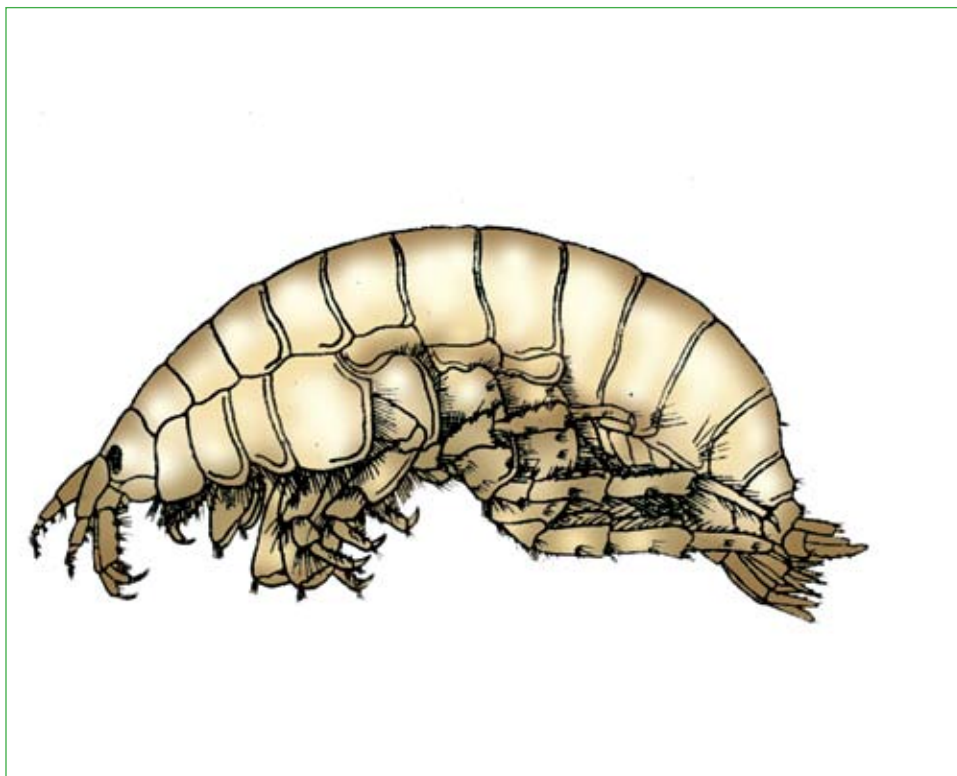
Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Мордухай-Болтовской, Грезе, Василенко, 1969; Поліщук, 1974; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

НІФАРГ СЕРЕДНІЙ*Nipargoides intermedius* (Carausu, 1943)**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Амфіподи (Amphipoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн.-зх. узбережжя Чорного моря, в Україні — пониззя Дунаю, Дністра, Дніпро-Бузький лиман.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна (20–30 особин на 1 м² дна). Причини зміни чисельності: забруднення та замулення водойм, зміна солоності води, заростання макрофітами чистоводних зон лиманів.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в слабкосолоних та прісних водоймах (дельти річок і лимани) на піщаних, мулисто-піщаних та піщано-черепашкових ґрунтах на глибині 1–16 м.

Морфологічні ознаки

Антени I і II приблизно однакової довжини. Кіготь переоподів III–V прямий, довгий, перед вершиною різко звужується. Лопаті тельсона з трьома кінцевими шипами. Довжина тіла самки — 6–7 мм, самця — 7–14 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

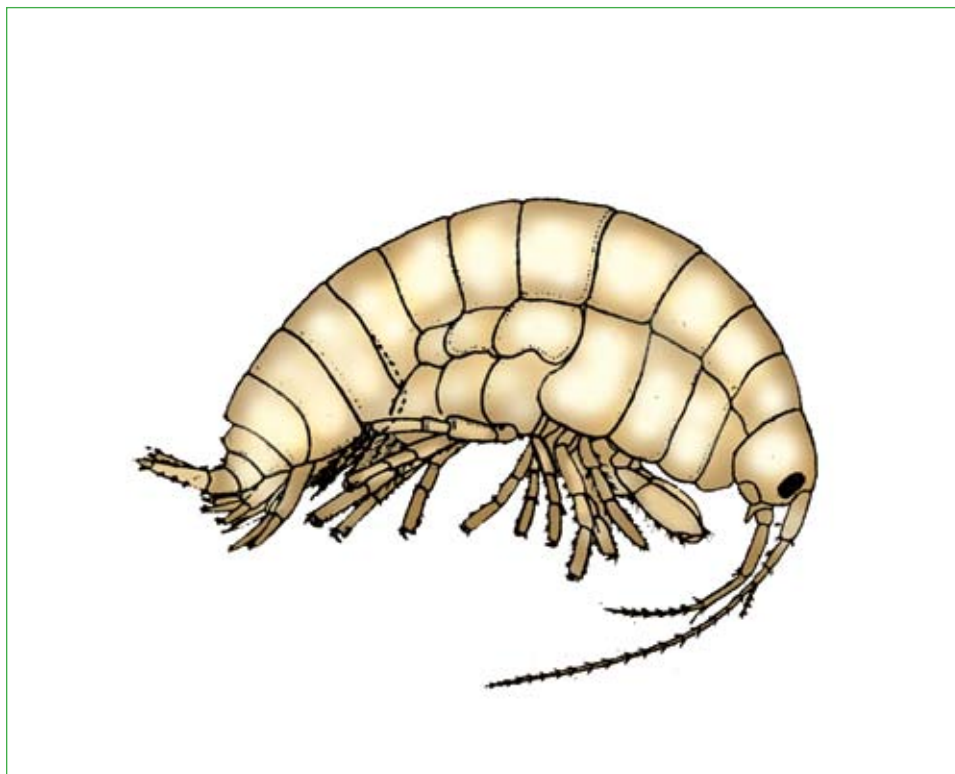
Основні джерела інформації

Дедю, 1967, 1980; Поліщук, 1974; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ІФІГЕНЕЛА ШАБЛІНСЬКА

Iphigenella shablensis (Carausu, 1943)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Амфіподи (Amphipoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понто-Каспійський вид. В Україні відмічений в гирлі Дунаю, Інгулу, Дніпровсько-Бузькому лимані.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду дуже незначна (2–3 особи на 1 м² дна). Причини зміни чисельності: забруднення водойм, знищення заростей очерету.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в дельтах річок і лиманах, переважно в мулі серед заростей очерету, солонуватоводний. Причини зміни чисельності — забруднення водойм, знищення заростей очерету.

Морфологічні ознаки

Антени II помітно коротші ніж антени I. Проподус у гнатоподів I менший ніж у гнатоподів II. I–III сегменти уросоми несуть чотири групи шипів. Довжина тіла самки — 2–4 мм, самця — до 4 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

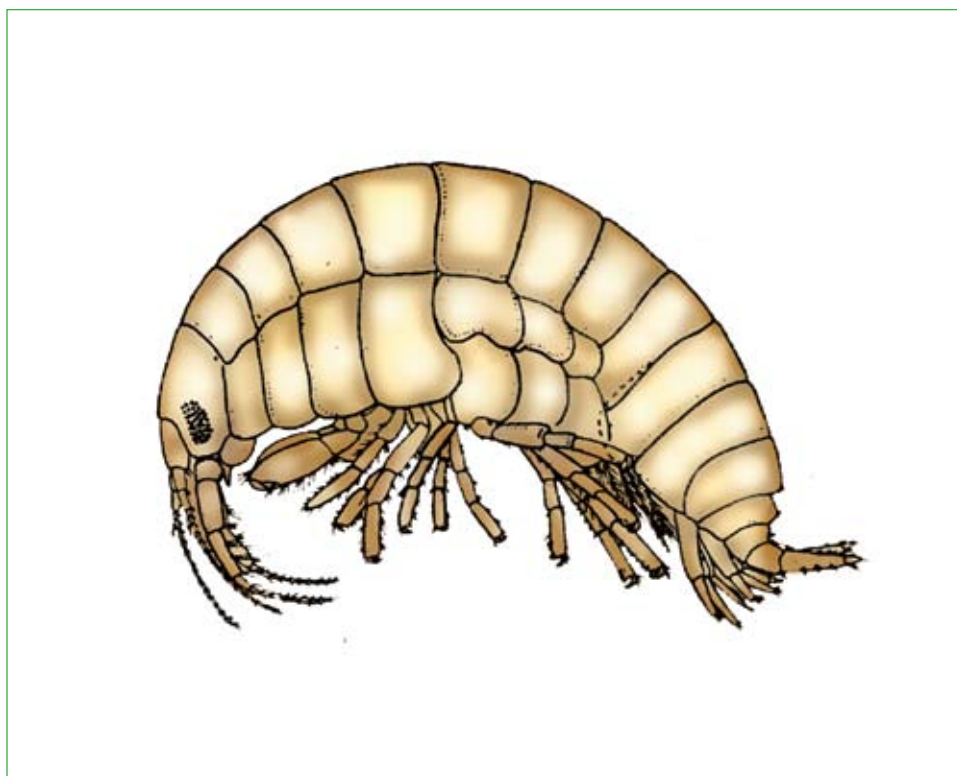
Основні джерела інформації

Дедю, 1967, 1980; Поліщук, 1974; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ІФІГЕНЕЛА КОЛЮЧКОНОГА

Iphigenella acanthopoda Sars, 1896

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Амфіподи (Amphipoda).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понто-Каспійський басейн, в Україні знайдений в пониззях Дніпра, Дунаю, річок, що впадають в Азовське море.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду дуже незначна (1–3 особи на 1 м² дна). Причини зміни чисельності: забруднення водойм, абразія берегів.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в слабкосолоних та прісних водах (дельти річок і лимани), в основному на мулисто-піщаних ґрунтах, зустрічається також на мулисто-галькових та глинисто-піщаних ґрунтах, часто разом з вузькопалим річковим раком.

Морфологічні ознаки

Антени II помітно коротші ніж антени I. Проподус у гнатоподів I більший ніж у гнатоподів II. Переоподи I–V мають напівклешні. I–III сегменти уросоми несуть три групи шипів. Довжина тіла — 9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

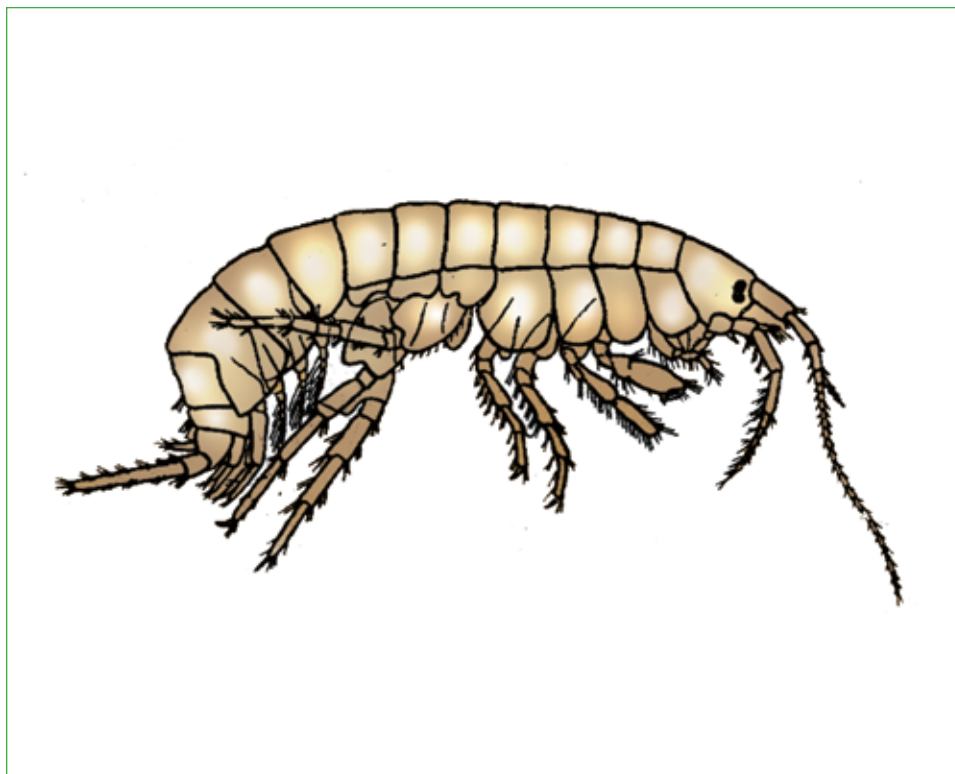
Основні джерела інформації

Дедю, 1967, 1980; Поліщук, 1974; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ІФІГЕНЕЛА АНДРУСОВА

Iphigenella andrussovi (Sars, 1896)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Амфіподи (Amphipoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понто-Каспійський басейн; в Україні пониззя Дунаю, Дністра, Дніпра, акліматизований в Каховському водосховищі, водоймах Інгулецької зрошувальної системи.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність дуже незначна (1–3 особини на 1 м² дна). Причини зміни чисельності: забруднення водойм, абразія берегів.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в слабкосолоних та прісних водоймах (дельти річок і лимани), на мулистопіщаних ґрунтах, зустрічається також на муристо-черепашкових ґрунтах на глибині до 5 м.

Морфологічні ознаки

Антени II помітно коротші, ніж антени I. Переподи I–V звичайної будови. I–II сегменти уросоми несуть чотири групи шипів, III — три групи. Довжина тіла самки — 4–5 мм, самця — 4–6 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

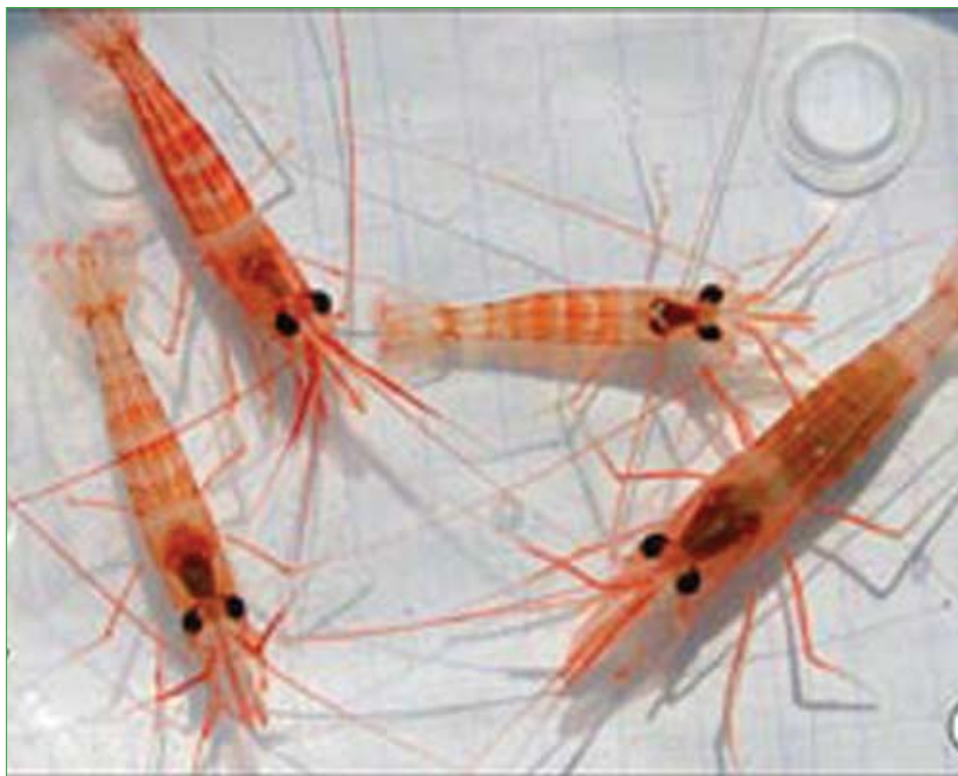
Дедю, 1967, 1980; Поліщук, 1974; Григорович, 1989.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

ЛІСМАТА ЩЕТИНКОНОГА

Lysmata seticaudata Risso, 1816

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. узбережжя Атлантичного океану, Середземне та Чорне моря. В Чорному морі в межах України вид зустрічається тільки біля скельних частин узбережжя Кримського п-ва (мис Тарханкут).

Чисельність і причини її зміни

Відомостей про чисельність виду немає. Причини зміни чисельності: у зв'язку з поширенням в Україні попиту на морські акваріуми, а також цікавий декоративний вигляд

та колір креветки, можливе вилучення її з природи для комерційного продажу.

Особливості біології та наукове значення

Рідкісний, нічний вид з підводних печер з вузькими біотичними межами існування. Вид не зустрічається в освітлених частинах печер, виходить з щілин та тріщин у скелях тільки вночі. Глибина, на якій знайдено вид, — від 2 до 14 м. Віддає перевагу більш-менш проточним ділянкам печер.

Морфологічні ознаки

Тіло вкрите переривчастими горизонтальними та вертикальними червоними смугами. На спині виділяються 4–6, а з боків 2 світлих плями. Розмір креветки — до 4 см, антени

досягають 6–7 см. Рострум на кінці з 3–4 зубцями. Має великі темні очі, які відбивають у темряві червоним кольором.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно охороняти місця (підводні печери), де знайдено вид. Для цього необхідно надати деяким місцям кримського узбережжя, де знайдено креветку, статус заповідних.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Долгопольская, 1948; Vasescu, 1967; Кобякова, Долгопольская, 1969; Ковтун, 2006; Ковтун, Макаров, 2008.

Автор: О.О. Ковтун
Фото: О.О. Ковтуна

ШИРОКОПАЛИЙ РАК

Astacus astacus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Європи, в Україні на зх., пн., та в центральних регіонах.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: різні прояви антропогенного впливу — евтрофікація, збіднення води на кисень, забруднення річок пестицидами, замулення тощо, а також пряме знищення людиною.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в невеликих річках, струмках, а також евтрофних озерах (в останніх віддає перевагу прибережним зонам біля урвистих берегів зі щільним ґрунтом), зустрічається на глибині до 30 м, хоча надає перевагу нормам на глибині 2–8 м.

Морфологічні ознаки

Карапакс більш-менш циліндричної форми, дещо звужений вперед. Рострум добре розвинений. Поверхня карапаксу гладенька або озброєна шипиками та горбиками. Нерухомий палець широких клешнів на внутрішньому краї з виїмкою і бородавками. Довжина клешні приблизно дорівнює ширині. Колір зеленувато-бурий, сірувато-

зелений або червоно-бурий. Черевний бік тіла завжди забарвлений світліше, ніж спинний. Максимальна довжина тіла — 13,5–14,5 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів, штучне відтворення. Додаток III Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується в неволі, але в Україні вид не розводять.

Господарське та комерційне значення

Цінний продукт харчування. Є досить важливим промисловим об'єктом.

Основні джерела інформації

Бродський, 1981.

Автор: І.В. Довгаль
Малюнок: О.А. Задніпрян

МОРСЬКИЙ КРИТ

Upogebia pusilla (Petagna, 1792)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Біля сх. узбережжя Атлантики від Англії до Португалії. Середземне, Адріатичне, Егейське, Чорне та Азовське моря. В Україні — вздовж берегів Чорного моря від Дунаю на зх. до Керченської протоки і далі в Азовському морі

Чисельність і причини її зміни

Низька. Причини зміни чисельності: добування піску з морського дна, замулення і забруднення дна моря.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає на глибині до 10 м, переважно в місцях з піщаним або мулистопіщаним ґрунтом.

Морфологічні ознаки

Карапакс звужений в передній частині, де сплющений латерально. На передній частині карапаксу біля основи стебла першої пари антен добре помітна велика колючка. Очні стеблини тонкі. Рухомий палець клешні зігнутий, зовнішня та верхня сторони покриті щетинками. Нерухомий палець гострий, з гладеньким зовнішнім краєм, хапальний край дрібно зазубрений. Зовнішня сторона долоні гладенька, злегка випукла, на нижній стороні є гладенький повздовжній гребінь і борозна

з щетинками. Абдомінальні сегменти більш вузькі на проксимальному та дистальному кінцях, найширші в середній частині. Тельсон майже квадратний, задній край його злегка випуклий, на верхній поверхні є борозна. Максимальна довжина тіла — 5,9 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1967; Konsulova, 1999; Макаров, 2004.

Автор: Ю.М. Макаров
Малюнок: О.А. Задніпрян

ТРАВ'ЯНИЙ КРАБ

Carcinus aestuarii Nordo 1847

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду і його поширення в Україні

Прибережна зона усіх морів Середземноморського басейну. У Чорному та Азовському морях переважно в літоральній або в субліторальній зонах, а також в лиманах та лагунах.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: забруднення морської води, періодичні замори.

Особливості біології та наукове значення

Концентрується вздовж берега на глибині до 3 м, де проходить інкубація яєць та виводяться личинки. Оптимальний біотоп — кам'янисте дно або черепашник з водорослями.

Морфологічні ознаки

Карапакс сплюснений, поверхня його з дрібними нерівномірно розподіленими гранулами. Ширина трохи перевищує довжину. Передній край з трьома тупими лопастеподібними колючками, середня з яких трохи довша за бокові. Очні орбіти з виїмками на верхньому та нижньому краях. Абдомен самця утворює рівнобедрений трикутник, у самок він закінчується овалом. Максималь-

на ширина карапаксу — 8,0 см при довжині 6,7 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

В Середземноморському басейні був промисловим видом. У Чорному морі до 1970-х рр. був об'єктом кустарного промислу.

Основні джерела інформації

Vasescu, 1967; Кобякова, Долгопольская, 1969; Dumitrache, 1999; Макаров, 2004.

Автор: Ю.М. Макаров
Фото: О.О. Ковтун

ВОЛОХАТИЙ КРАБ*Pilumnus hirtellus* (Linnaeus, 1761)**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Уздовж пн.-сх. узбережжя Атлантики від Північного до Середземного моря. У Чоному морі відомий біля берегів Болгарії, Румунії та України, де переважно мешкає в пн.-зх. частині. Зустрічається також уздовж берегів Кримського п-ва до Керчі на сх.

Чисельність і причини її зміни

В окремих акваторіях моря — до 4 екземплярів на м². Причини зміни чисельності: забруднення морської води, особливо в прибережній частині, заморні явища.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає майже у всіх біоценозах на глибині до 35 м.

Морфологічні ознаки

Карапакс шестикутної форми, але кути стерті. Скульптура карапаксу невиражена. Лобний край розділений виїмкою на 2 частини. Антеннула з широким базальним члеником, на кінці екзоподіту розташовані довгі чутливі щетинки. Абдомен у обох статей семичленистий, третій сегмент самця найширший. Гонопод зігнутий на кінці, з зазубринами і колючками, дві з яких більші. Максимальна ширина карапаксу складає 3,2 см при довжині 2,9 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

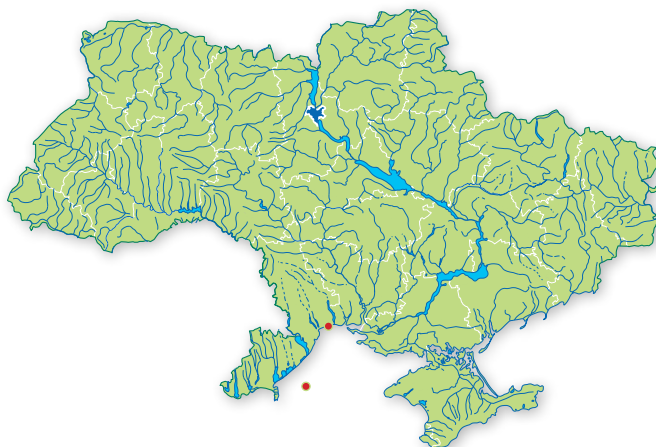
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1967; Синегуб, 2001; Макаров, 2004.

Автор: Ю.М. Макаров

Фото: О.О. Ковтун

КАМ'ЯНИЙ КРАБ

Eriphia verrucosa Forskall, 1755

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Атлантичного узбережжя Великобританії до Азорських о-вів та Зх. Африки. Зустрічається в Середземному, Адріатичному, Мармуровому та Чорному морях. В Україні — біля Кримського п-ва та о. Зміїний.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: забруднення морської води, а

також неконтрольований вилов відпочиваючими аквалангістами.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає на глибині до 30 м, переважно в місцях з кам'янистим ґрунтом.

Морфологічні ознаки

Ширина карапаксу досягає 10 см при довжині 8 см. Карапакс випуклий з відносно гладенькою поверхнею. Лобний край зформований вісьмома тупими зубчиками, ззаду яких розташовується ряд горбочків. Очі маленькі, розташовані на тонких очних стеблинах. Шостий абдомінальний сегмент чотирикутної форми, сьомий — трикутний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Їстівний, може бути об'єктом промислу та використовуватися для виготовлення сувенірів.

Основні джерела інформації

Кобякова, Долгопольская, 1969; Макаров, 1994, 2004; Dumitrache, Konsulova, 1999; Ковтун, 2007.

Автор: Ю.М. Макаров
Фото: О.О. Ковтун

КСАНТО ПОРЕСА

Xantho poressa (Olivi, 1792)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Нез'ясований.

Ареал виду та його поширення в Україні

Мешкає біля сх. узбережжя Атлантики від Норвегії і Шотландії до Канарських о-вів і в Середземному морі. В Чорному морі відомий біля берегів Болгарії, Румунії, Кримського п-ва та Кавказу. В останні роки знайдено біля о. Зміїний.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: забруднення води, рекреаційний тиск в сезон масового розмноження виду.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в прибережних ділянках моря переважно з кам'янистим дном, на глибині до 15 м.

Морфологічні ознаки

Карапакс овальної форми, сплющений в задній частині та трохи випуклий в передній. Лобний край широкий, з виступом посередині. Задньобоківі краї злегка опушені. Останні переоподи трохи сплющені на боках, мають щетинки, які особливо численні на дактилусах. Абдомен конусоподібно звужений. Перша пара плеоподів з широкими базальними члениками. Ширина карапаксу — до 4,7 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

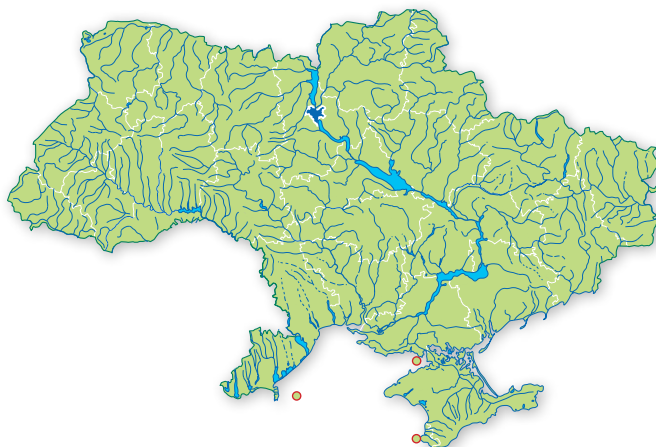
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Dumitrache, 1999; Синегуб, 2001; Макаров, 2004.

Автор: Ю.М. Макаров

Фото: О.О. Ковтун

МАРМУРОВИЙ КРАБ

Pachygrapsus marmoratus Fabricius, 1787

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх.-Зх. Атлантика, біля берегів Пн. Кароліни (США), біля узбережжя Франції на пд. до Марокко, Середземне, Адріатичне, Мармурове та Чорне моря. У Чорному морі — уздовж берегів Кримського п-ва (від мису Тарханкут до Керченського п-ва), Одеська затока.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: вилов відпочиваючими, за-

бруднення поверхні води, де проходить метаморфоз личинок.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в прибережній частині моря з каміннями та водоростями. Для розмноження мігрує на глибину 0,5 м, взимку відходить на більш значні глибини.

Морфологічні ознаки

Ширина карапаку на $\frac{1}{4}$ більша за довжину, поверхня плоска, з добре помітними короткими поперечними штриховими лініями, особливо в передній частині. Лобний край трохи зігнутий, з слабкою зазубреністю та округлими зовнішніми кутами. Абдомен самця трикутної форми. У самок ширина аб-

домінальних сегментів може змінюватися залежно від фізіологічного стану тварини. Ширина карапаку — до 4,3 см при його довжині 3,8 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Аболмосова, 1974; Макаров, 1994, 2004; Костенко, 2001.

Автор: Ю.М. Макаров
Фото: О.О. Ковтун

ПРИСНОВОДНИЙ КРАБ

Potamon tauricum (Czerniavsky 1884)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Десятиногі (Decapoda).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Відомий з гірських річок Чорноморського узбережжя Туреччини, Болгарії, Кавказу та узбережжя Егейського моря. В Україні зустрічається тільки в Криму: гірські ділянки рік пд. узбережжя та басейн р. Бельбек. Біотопи: гірські ділянки рік (рітраль) зі швидкістю течії до 1 м/с та переважно кам'янистим річищем. Ріють нори до 0,75 м завдовжки.

Чисельність і причини її зміни.

Чисельність незначна (поодинокі особини), за сприятливих умов утворюються локальні

популяції, з концентрацією до 5 особин на м². Причини зміни чисельності: забруднення річок, пов'язане з антропогенним тиском, гідротехнічне будівництво.

Морфологічні ознаки

Суборбітальне поле карапаксу краба в середній частині має декілька (4–7) крупних гранул. Термінальний членок першої пари плеоподів самця довгий, колючкоподібний, внутрішня лопать має щетинки по внутрішньому краю; зовнішня лопать з щетинками по зовнішньому краю і рядом щетинок в привершинній частині біля повздовжньої щілини. Апікальні частини другої пари плеоподів з лопатями різної величини. Внутрішня лопать значно довша за зовнішню, поміт-

но виступає над передньозовнішнім краєм, видовжена, з круглим гладеньким краєм. Зовнішня лопать вузька, загострена. Передньозовнішній край дорослих особин з багаточисленними шипиками. Максимальна ширина карапаксу — 5 см.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

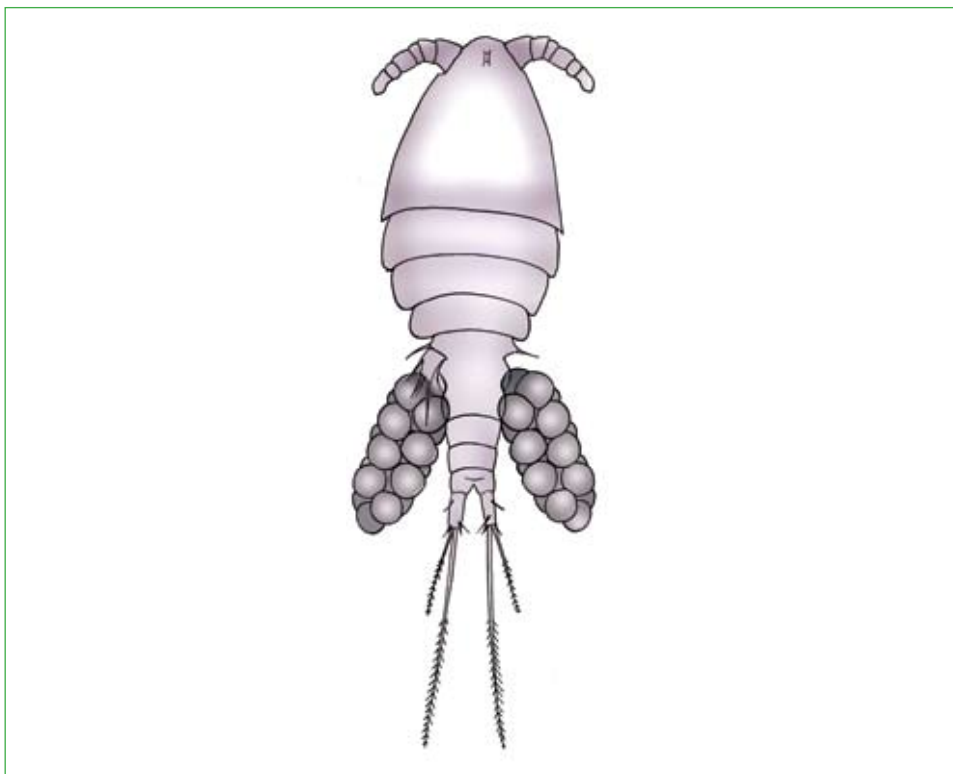
Основні джерела інформації

Старобогатов, Василенко, 1980; Чернявский, 1884; Кривохижин, Кривохижина, 1988; Макаров, 2004; Артов, Березовский, 2006.

Автори: Г.А. Прокопов, Ю.М. Макаров
Фото: Г.А. Прокопова

СМІРНОВІЄЛЛА РЕДУКОВАНА

Sergiosmirnovia reducta (Monchenko, 1977)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Циклопи (Cyclopoida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид виявлений в Дніпровсько-Бузькому лимані.

Чисельність та структура популяції.

Чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: невизначені.

Особливості біології та наукове значення

Прісні або солонуваті водойми. Вид, мож-

ливо, має паразитичний або коменсальний спосіб живлення на відміну від звичайного для всіх груп циклопід збирального типу живлення.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина самки без апікальних щетинок фуркальних гілок 617–888 мкм. Характерним для роду є дуже клиноподібний передній край синцефалона, видовжене струнке тіло, також видовжені яйцеві мішки, модифіковані олігомеризовані максилі та інші ротові кінцівки. Унікальною ознакою роду *Sergiosmirnovia* є наявність одночленикової лише з двома щетинками максиліпеди (замість 2–3-членикової, озброєної 6–8 щетинками).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги Чорного моря.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

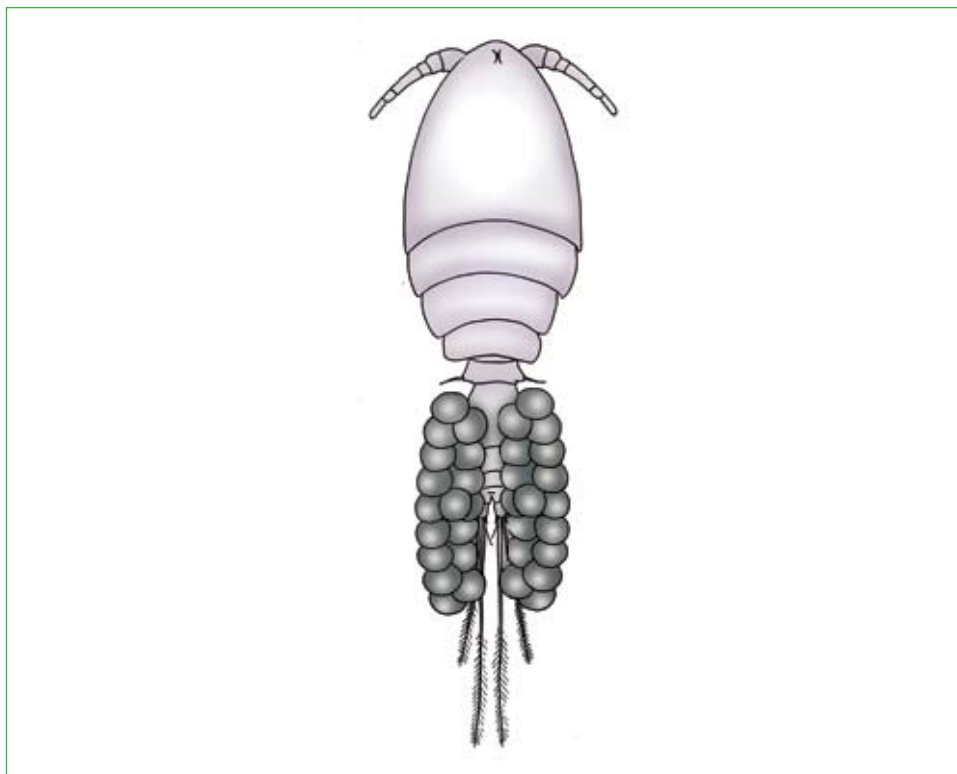
Основні джерела інформації

Монченко, 1977, 2003; Monchenko et al., 1998; Monchenko, 1998, 1999, 2007.

Автор: В.І. Монченко
Малюнок: О.А. Задніпрян

КОЛЬПОЦИКЛОП ПРІСНОВОДНИЙ

Colposyclops dulcis Monchenko, 1977

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Циклопи (Cyclopoida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Нижній Дніпро, звідки був занесений у нижні водосховища Дніпра: Каховське, Дніпродзержинське, Запорізьке, Кременчуцьке і Канівське.

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: невизначені.

Особливості біології та наукове значення

Мейобентичний вид, населяє піщані або трохи замулені ґрунти на різних глибинах.

Витримує значне зменшення солоності води, майже до прісної (0,56–1,51‰), що дало йому можливість освоїти нижні водосховища Дніпра.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина самки без апікальних щетинок фуркальних гілок 744–850 мкм, самця — 498–517 мкм. Для роду є характерним дещо клиноподібний передній край синцефалона, видовжене струнке тіло, видовжені яйцеві мішки, модифіковані олігомеризовані максилі, особливо сильно гіпертрофовані базис, перетворений на потужний прикріпний орган. Вид являє собою унікальний випадок переходу до паразитичного або коменсального способу живлення від зви-

чайного для всіх груп циклопід збирального типу живлення. Унікальною ознакою роду *Colposyclops* є повна відсутність максилепед.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги Чорного моря.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний компонент мейофауни. Комерційного значення немає.

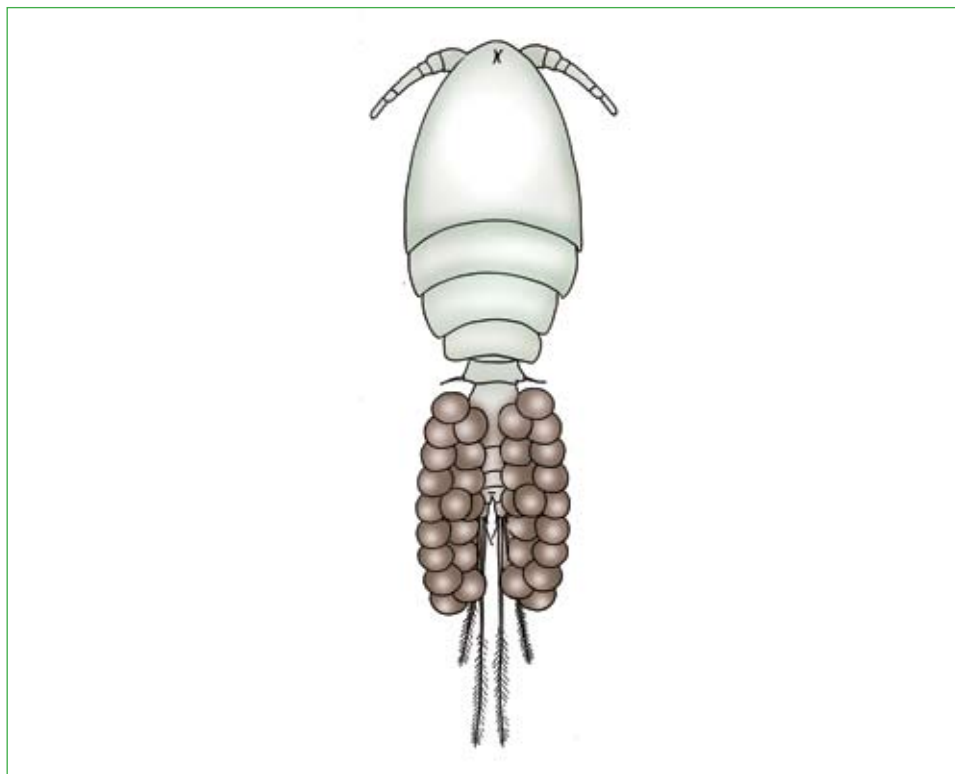
Основні джерела інформації

Монченко, 1977, 2003; Monchenko et al., 1998; Monchenko, 1998, 1999, 2007.

Автор: В.І. Монченко
Малюнок: О.А. Задніпрян

КОЛЬПОЦИКЛОП ШИПУВАТИЙ

Colpocyclops longispinosus (Monchenko, 1977)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Циклопи (Cyclopoida).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Дніпровсько-Бузький лиман біля с. Станіслав, нижня частина Дністровського лиману. Одного разу показаний для нижнього Дніпра, звідки мабуть проник до Каховського водосховища.

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: невизначені.

Особливості біології та наукове значення

Характерний компонент Понто-Каспійської фауни. Населяє піщані або замулені піски на різних глибинах олігогалних або меіомезогалінних естуарних водойм, знайдений при солоності 1,8–5,6 ‰.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина самки без апікальних щетинок фуркальних гілок 700–730 мкм, самця — 510–530 мкм. Для роду є характерним дещо клиноподібний передній край синцефалона, видовжене струнке тіло, видовжені яйцеві мішки, модифіковані олігомеризовані максилі, особливо сильно гіпертрофованій базис, перетворений на потужний хапальний орган. Унікальною

ознакою роду *Colpocyclops* є повна відсутність максиліпед.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги Чорного моря.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

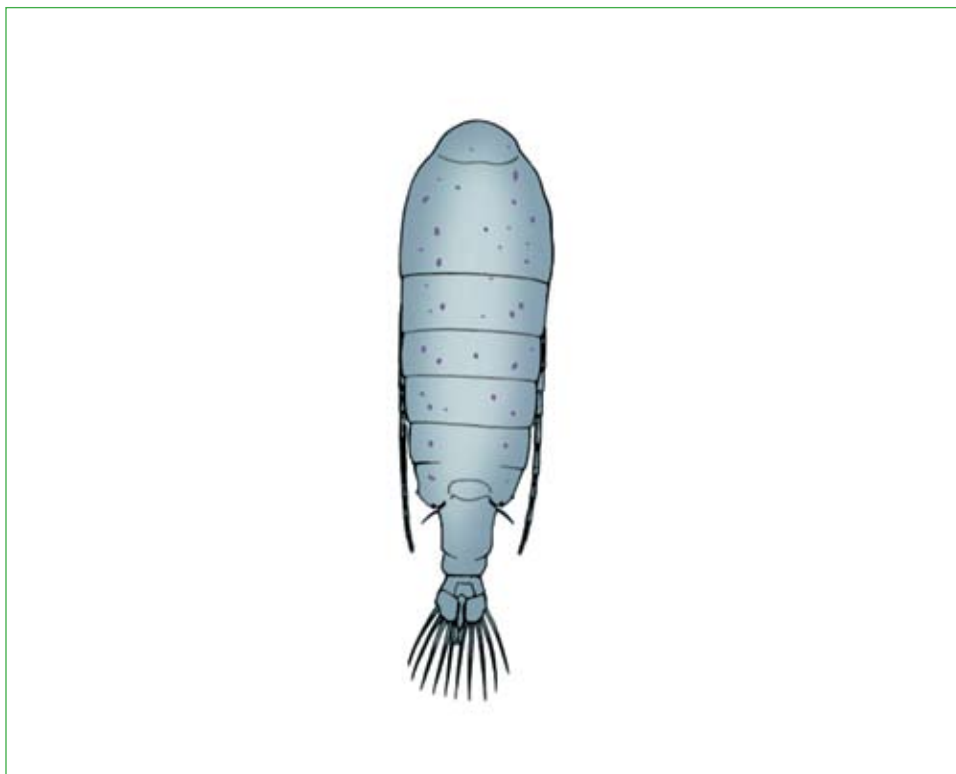

Основні джерела інформації

Монченко, 1974, 1978 б, 2003; Монченко, 1974; Monchenko, 1998 б, 1999; Monchenko et al., 1998.

Автор: В.І. Монченко
Малюнок: О.А. Задніпрян

ГЕМІДІАПТОМ РИЛОВА

Hemidiaptomus rylovi (Charin, 1928)**Таксономічна належність**

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Каланойди (Calanoida).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степова зона сх. Європи: Росія (Воронезька, Волгоградська обл. Саратовська обл.), Молдова. В Україні знайдений в заплаві р. Самара (поблизу м. Дніпропетрівськ та м. Ново-московськ).

Особливості біології та наукове значення

Мешканець весняних снігових калюж, також невеличких прісних водойми з підвищеною мінералізацією.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності дорослих особин виду в Україні відсутні, науплії можуть мати високу щільність (60–80 тис. екз./м³). Причини зміни чисельності: антропогенний прес (трансформація ландшафту, забруднення, знищення біотопів під час оранки полів).

Морфологічні ознаки

Особини біля 5–7 мм завдовжки. Третій з кінця сегмент правої антени самця має пальцеподібний виріст. Проксимальна частина внутрішнього краю базиподіту 5 пари торакальних ніг самця з округлим кутикулярним виростом. Базиподит лівої ноги цієї пари розширений із значним випуклим внутрішнім краєм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

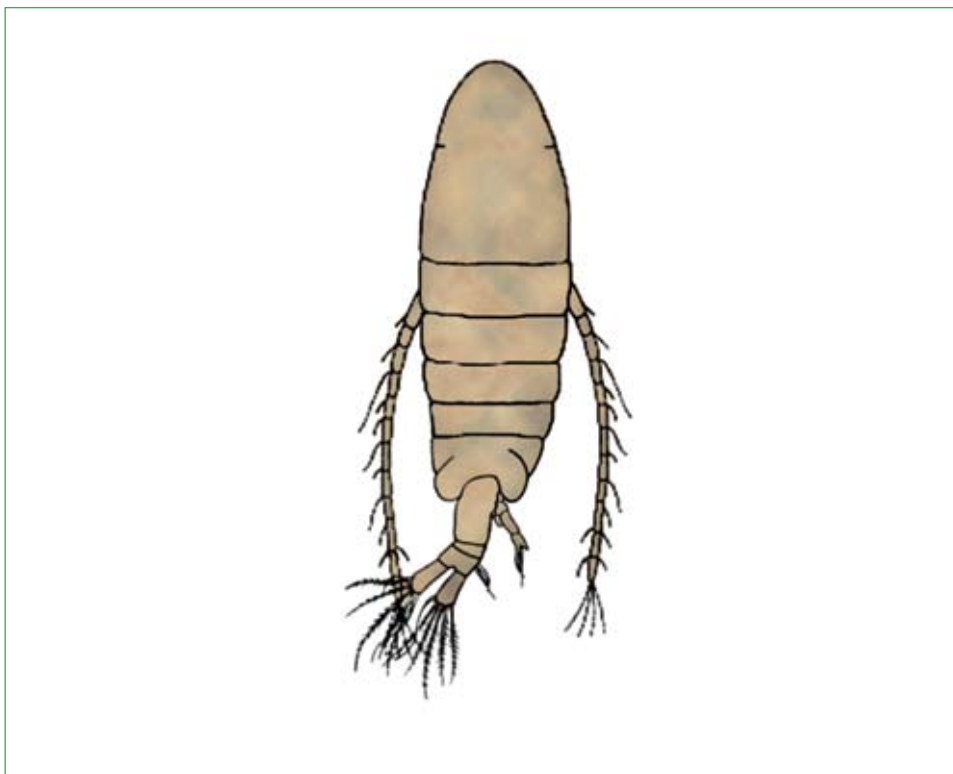
Основні джерела інформації

Charin, 1928; Журавель, 1948; Боруцкий, Степанова, 1991.

Автор: Л.В. Самчишина
Малюнок: О.А. Задніпрян

СПЕОДІАПТОМУС БІРШТЕЙНА

Speodiaptomus birsteini Borutzky, 1962

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Каланоїди (Calanoida).

Природоохоронний статус виду

Невизначений

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік підземного озера Скельської печери у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дані по чисельності виду відсутні. Причини зміни чисельності: масові екскурсії у печеру, забруднення, смітники, освітлення, підвищення температури у печері та ін., пов'язане із туристичним бізнесом.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець печерних водойм.

Морфологічні ознаки

Ліва сторона генітального сегменту абдомена самки випукла, тоді як права — увігнута і озброєна проксимальним виступом. У самця перший сегмент абдомену зліва має два вирости. Членик екзоподиту лівої ноги п'ятої торакальної пари самця направлений не всередину, як у діаптомід, а назовні. Довжина тіла близько 1 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Боруцкий, 1962; Боруцкий и др., 1991.

Автор: Л.В. Самчишина
Малюнок: О.А. Задніпрян

СКОРПІОН КРИМСЬКИЙ

Euscorpis tauricus (Koch, 1838)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Скорпіони (Scorpiones).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Криму, зустрічається по пд. узбережжю Криму від Севастополя до Керчі, є знахідки біля Євпаторії та Сімферополя.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність низька. При максимальному рівні активності в цитаделі Херсонесу зареєстровано до 34 екз. на 50 м² на поверхні стін і до 11 екз. на 50 м маршруту

на поверхні ґрунту під камінням. Причини зміни чисельності: знищення природних біотопів, в т. ч. руйнування давніх будівель.

Особливості біології та наукове значення

Трищини між камінням в горах та старі будівлі.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, жовто-буре, завдовжки 35–40 мм з 5 парами довгих кінцівок. Перша пара озброєна клешнями. Очей — 6 (пара зверху і по одній парі з боків).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

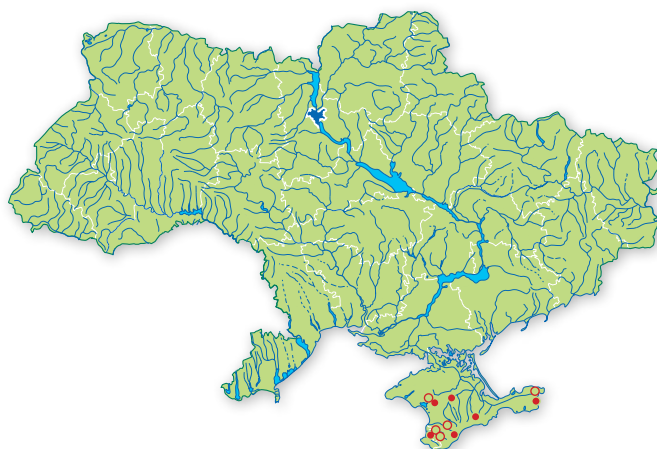
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бялыницький-Бируля, 1917; Фет, 1989; Фет, 1997, 2002; Кукушкин, 2004.

Автор: К.В. Євтушенко

Фото: Г.А. Прокопова.

СОЛЬПУГА ЗВИЧАЙНА

Galeodes araneoides (Pallas, 1772)

Таксономічна належність

Клас — Ракоподібні (Crustacea), ряд — Сольпуги (Solifugae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кавказ, Пн. Іран, в Україні — Крим.

Чисельність і причини її зміни

Даних про чисельність немає. Причини зміни чисельності: знищення природних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на сухих степових схилах з виходами скельних порід.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, завдовжки до 60 мм. Довгих кінцівок — 5 пар. Очей — 1 пара.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бялыницький-Біруля, 1938; Кукушкин, 2003.

Автор: К.В. Євтушенко.

Фото: Г.А. Прокопова.

БАГАТОЗВ'ЯЗ ГІРСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ

Polydesmus montanus Daday, 1889

Таксономічна належність

Клас — Багатоніжки (Myriapoda), ряд — Двопарноногі (Diplopoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Європа, в Україні — Лісостеп, Українські Карпати.

Чисельність і причини її зміни

Низька, до 4 особин на 1 м². Причини зміни чисельності: не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Грабові діброви, підстилка та верхні шари ґрунту.

Морфологічні ознаки

Тіло завдовжки 15–18 мм. Забарвлення — від світло-жовтого до коричневого. На метазонітах добре розвинені три ряди горбочків. Гоноподії з розвиненим шипом по передньому краю телоподіта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Attems, 1927; Черный, Головач, 1993; Кос'яненко, Чумак, 2008.

Автор: М.В. Таращук
Малюнок: О. Андрющенко

ЛЕПТОЮЛЮС СЕМЕНКЕВИЧА

Leptojulius semenkevitchi Lohmander, 1928

Таксономічна належність

Клас — Багатоніжки (Myriapoda), ряд — Двопарноногі (Diplopoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісостеп України.

Чисельність і причини її зміни

Даних по чисельності немає. Причини зміни чисельності: нез'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Грабові діброви, підстилка та верхні шари ґрунту.

Морфологічні ознаки

Тіло завдовжки 12,5–17 мм. Забарвлення чорно-коричневе з чорною позаддовжньою лінією на спині. Плейротергіт VII сегменту самця знизу з однією лопаттю.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Черный, Головач, 1993; Косьяненко, 2008.

Автор: М.В. Тарашук
Малюнок: М.В. Швидка

МУХОЛОВКА ЗВИЧАЙНА

Scutigera coleoptrata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Багатоніжки (Myriapoda), ряд — Губоногі (Chilopoda).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. і Центральна Європа, Кавказ, Пн. Африка. В Україні — Гірський Крим. Останнім часом відмічаються випадки завозу виду до деяких міст на пн. України.

Чисельність і причини її зміни

Подекуди значна, але дуже швидко зменшується. Причини зміни чисельності: знищення біотопів у зв'язку з рекреаційним навантаженням.

Особливості біології та наукове значення
тріщини у скелях, під камінням, старі будівлі, покинуті поселення.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, від сіро-жовтого до буро-оливкового кольору з трьома позовжніми темними смугами. Ноги попереочно посмуговані. Тіло складається з 7 члеників завдовжки 2,5–4 см, ніг — 15 пар, їхня довжина збільшується в напрямку від голови до задньої частини тіла. У самок остання пара ніг в два рази довша, ніж тіло. На голові одна пара довгих антен.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид утримується в неволі аматорами, проте випадки розмноження невідомі.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Attems, 1907; Мерзлякин, 2006.

Автор: М.В. Таращук
Фото: І.В. Довгаль

ТЕТРАДОНТОФОРА БЛАКИТНА

Tetradontophora bielensis (Waga, 1842)

Dunger, 1961

Таксономічна належність

Клас — Ногохвістки (Collembola), ряд — Подуроморфи (Poduromorpha).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ростоцько-Опільська горбогірна обл.; Західно-Подільська височинна обл.; Вододільно-Верховинська обл.; Прут-Дністровська височинна обл.; Волинське та Мале Полісся; Центральнопридніпровська височинна обл.

Чисельність і причини її зміни

Точні дані відсутні. Причини зміни чисельності: підвищений антропогенний тиск на біотопи.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в лісових біотопах (рівнинні та гірські переважно хвойні ліси), у підстилці та верхніх шарах ґрунту, у трухлявій деревині, на грибах, лишайниках, у вологих мохах на підтоплених місцях. Відмічений у норах гризунів, на трупах тварин.

Морфологічні ознаки

Тіло сплющене дорзо-вентралью, завдовжки 5–9 мм, колір синьо-фіолетовий або сірий. Кігтики з двома великими латеральни-

ми і одним звичайним внутрішнім зубцем. Стрибальна вилка розвинена. Анальні шипи дуже дрібні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид має практичне значення, бере участь в процесах ґрунтоутворення.

Основні джерела інформації

Nosek, Vysotskaya, 1973; Тарашук, 1995; Капрусь, 1997; Kaprus, 1998.

Автор: М.В. Тарашук
Фото: Р.С. Варговича

МОРУЛІНА ПУХИРЧАСТА

Morulina verrucosa (Borner, 1903)

Таксономічна належність

Клас — Ногохвістки (Collembola), ряд — Подуроморфи (Poduromorpha).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Західно-Подільська височинна обл.;
Вододільно-Верховинська обл.; Прут-
Дністровська височинна обл.

Чисельність і причини її зміни

Точні дані відсутні. Причини зміни чисельності: підвищений антропогенний тиск на біотопи.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в листяних та хвойних лісах у підстилці, верхньому шарі ґрунту, під камінням, у трухлявій деревині; відмічений у гніздах гризунів, у товщі мохових та лишайникових подушок.

Морфологічні ознаки

Тіло сплющене, близько 3 мм завдовжки, із туберкулами, що сильно виступають; колір синій або чорний, кігтик без зубців і емподія; стрибальна вилка відсутня.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вид має практичне значення, бере участь в процесах ґрунтоутворення.

Основні джерела інформації

Nosek, Vysotskaya, 1973; Kaprus, 1999; Капрусь, 1997.

Автор: І. Я. Капрусь
Фото: Р. С. Варгович

ЕКДІОНУРУС ЄДИНИЙ

Ecdyonurus solus, Kłonowska-Olejnik, Prokopov & Godunko, 2007

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Одноденки (Ephemeroptera), родина — Гептагеніди (Heptageniidae).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зустрічається тільки в Криму: передгірські ділянки р. Чорна та Альма. За межами Криму невідомий. Ендемік.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), за сприятливих умов утворюються локальні популяції личинок, з концентрацією до 15 особин на 1 м². Причини зміни чисельності: чисельність зменшується в умовах антропогенного пресу (забруднення рік, гідротехнічне будівництво).

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/яруси перебування. Передгірні ділянки рік (рітраль) зі швидкістю течії до 1 м/с та переважно кам'янистим річищем.

Личинки трапляються на зворотному боці каміння. Імаго та субімаго — на прибережній рослинності. Характер живлення. Личинки — фіто-детритофаги, зіскоблювачі. Живляться діатомовими водоростями та детритом. Біологія розмноження. Унівольтинний вид. Літ імаго у травні-червні. Зимую на фазі личинки.

Морфологічні ознаки

Личинка жовто-коричнева, довжина без церок до 14 мм. Тіло імаго жовтувато-коричнєве, завдовжки до 13 мм, тергіти черевця з чорнувато-коричневими смугами. Від близьких видів роду відрізняється забарвленням тіла, будовою пронотума та зябер у личинки та структурою пеніса імаго.

Режим збереження та заходи охорони

Не здійснювалися. Знайдений на території Кримського ПЗ та ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Байдарський». Для збереження популяції необхідна охорона річкових ділянок від забруднення, спрямлення русла, зміни гідрологічного режиму. Необхідним є дотримання нормативів Водного кодексу України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Може використовуватися як індикатора якості водного середовища.

Основні джерела інформації

Kłonowska-Olejnik, Prokopov, Godunko 2007.

Автор: Г.А. Прокопов, Р.Й. Годунько

Фото: В.О. Корнєєв

ГЕПТАГЕНІЯ САМОХА

Heptagenia samochai (Demoulin, 1973)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Одноденки (Ephemeroptera), родина — Гептагеніди (Heptageniidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

В Україні зустрічається тільки в Криму: передгірські ділянки р. Чорна, Салгір, Біюк-Карасу. За межами Криму відомий з Ізраїлю (типова місцевість), Кавказу, Вірменії, Азербайджану, Грузії та Ірану.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), за сприятливих умов утворюються локальні популяції личинок, з концентрацією до 20 особин на 1 м². Причини зміни чисельності: чисельність зменшується в умовах антропогенного пресу (забруднення рік, гідротехнічне будівництво).

Особливості біології та наукове значення

Передгірні ділянки рік (рітраль) зі швидкістю течії до 1 м/с та переважно кам'янистим річищем. Личинки трапляються на зворотному боці каміння. Імаго та субімаго — на прибережній рослинності. Характер живлення. Личинки — фіто-детритофаги, зіскоблювачі. Живляться діатомовими водоростями та детритом. Біологія розмноження. Унівольтинний вид. Літ імаго — у травні-липні (можливо, до вересня). Зимує на фазі личинки.

Морфологічні ознаки

Личинка темно-коричнева зі світлим жовтим контрастним малюнком, довжина без церок — до 14 мм. Тіло імаго світло-жовте, завдовжки до 15 мм. Від близьких видів роду

відрізняється формою поперечних жилок проксимальної ділянки субкостального поля переднього крила та деталями будови пеніса у імаго, структурою ротових органів та зябер у личинки.

Режим збереження та заходи охорони

Не здійснювалися. Знайдений на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Байдарський». Для збереження популяції необхідна охорона річкових ділянок від забруднення, спрямлення русла, зміни гідрологічного режиму. Дотримання нормативів Водного кодексу України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Може використовуватися як індикатор якості водного середовища.

Основні джерела інформації

Demoulin, 1973; Ключе, 1987; Sartori, 1992; Прокопов, 2004.

Автори: Г.А. Прокопов, Р.Й. Годунько
Фото: В.О. Корнєєв

КРАСУНЯ БЛИСКУЧА КРИМСЬКА

Calopteryx splendens taurica Selys, 1853

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Красуні (Calopterygidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кримський п-ів, гірський Крим та передгір'я, пд. узбережжя. Ендемік.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), за сприятливих умов утворюються локальні популяції. Причини зміни чисельності: не з'ясовані, найімовірніше, впливають антропогенні перетворення водойм та водотоків, де зустрічаються личинки.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається біля водойм та берегів гір-

ських водотоків. Ймовірно, має дворічну генерацію. Літ імаго — у травні-червні. Хижак, поїдає дрібних комах. Личинки живляться водяними комахами.

Морфологічні ознаки

Самці: крила біля основи та вершини прозорі, посередині з широкою темно-синьою металевою блискучою смугою. Самки: крила зеленкуваті з металево-зеленим жилкуванням. Тіло — 34–39, крила 30–35 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Потрібно вивчити специфічні особливості виду, створити ентомологічні заказники у місцях з підвищеною чисельністю виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Горб, Павлюк, 2000; Прокопов, 2007; Матеріали IV міжнародної научно-практичної конф., 2007.

Автори: В.М. Ермоленко, В.М. Титар
Фото: І.В. Маханьков

КРАСУНЯ ДІВА*Calopteryx virgo* (Linnaeus, 1758)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Красуні (Calopterygidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Більша частина Європи, Пн. Африка (Алжир), Зх. і Центральна Азія, частина Зх. і Сх. Сибіру. В Україні переважно на Правобережжі. В Криму вид, найімовірніше, зник.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), подекуди трапляються частіше. Причини зміни чисельності: хімічне та органічне забруднення води, гідротехнічне будівництво, меліорація тощо.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається в заплавах вздовж берегів водотоків. Має дворічну генерацію. Літ імаго — з травня до вересня. Самка відкладає по одному до 300 яєць у тканини листків і стебел водяних рослин через надрізи, зроблені яйцекладом. Личинки розвиваються переважно у проточній воді; у стоячих і слабо проточних водоймах зустрічається рідко.

Морфологічні ознаки

Самці: крила темно-сині, блискучі (у молодого самця темно-бурі), лише вершини світліші, напівпрозорі. Самки: крила повністю димчасті або коричневі з сірувато-бурими або коричневими жилками. Тіло — 33–40, крила — 27–36 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Дотримання водо- та природоохоронного законодавства. У місцях перебування популяцій потрібно створити ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Горб, Павлюк, Спурис, 2000; Прокопов, Хрокало, 2007; Материали IV міжнародної науково-практичної конф., 2007.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.М. Титар
Малюнок: Я.І. Медловська

СТРІЛКА ЛІНДЕНА

Erythromma lindenii (Selys, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Стрілки (Coenagrionidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземномор'я. В Україні — Придунав'я, Нижній Дністер (Одеська обл.), Нижній Дніпро (Херсонська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: забруднення водойм, в яких розвиваються личинки.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається біля проточних і стоячих водойм. Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго — у червні–серпні. Яйця відкладає на водяні рослини річок з повільною течією і водойм з чистою, насиченою киснем водою. Реліктовий середземноморський вид.

Морфологічні ознаки

Самці: Верхні анальні придатки довші за нижні, вигнуті. Потиличні плями лінійні, або відсутні. Доплечова смуга дуже широка. Самки: анальні придатки світлі. Мезостигмальна пластинка велика, з жовтими бічними горбочками. Задній край передньоспинки слабо викривлений, трило-

патекий. У обох статей птеростигма світло-сіра, велика. Тіло — 24–29, крила — 17–20 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Охороняється у комплексі з іншими видами у БЗ «Дельта Дунаю». Рекомендується досліджувати стан популяцій, зокрема в умовах заповідника, це дасть змогу планувати науково обґрунтовані заходи щодо збереження виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

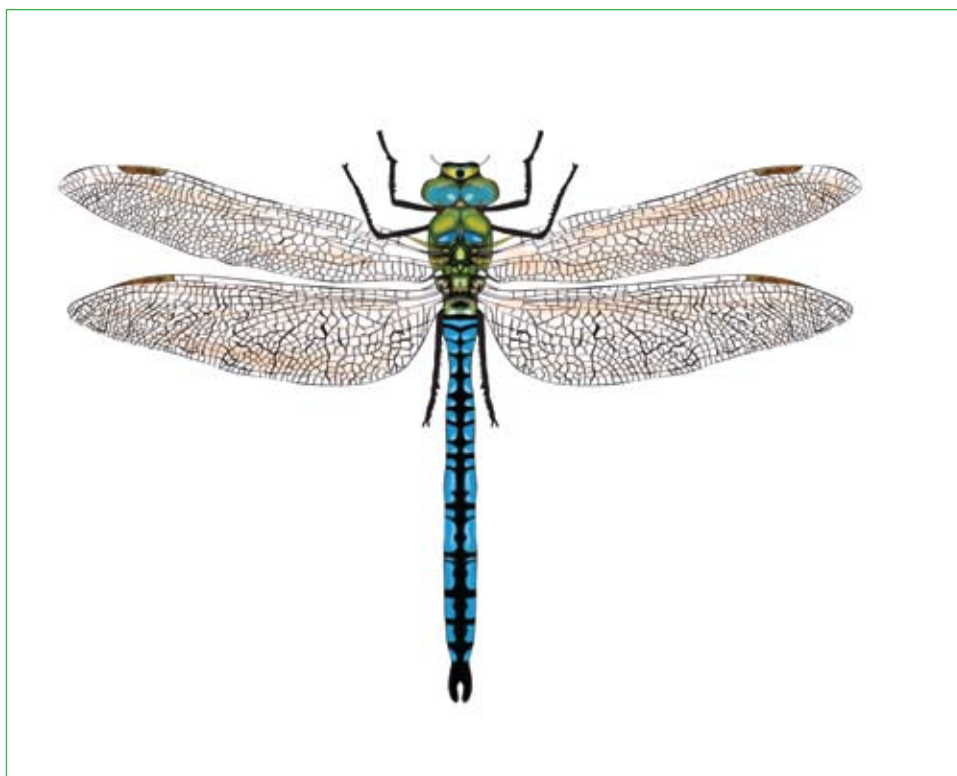
Основні джерела інформації

Dyatlova, Kalkman, 2008.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

ДОЗОРЕЦЬ-ІМПЕРАТОР

Anax imperator Leach, 1815

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Коромисла (Aeshnidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. (на пн. до Швеції) і Сх. (на пн. до країн Балтії) Європа, Пн. і Центральна Африка, Зх. Азія та Пн. Індія, Кавказ, Закавказзя і Середня Азія. По всій території України.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). За сприятливих умов концентрація личинок на дні водойм може становити 1–2 особини на 1 м².

Причини зміни чисельності.

Хімічне та органічне забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Вид населяє узлісся та лісові галявини, меш-

кає вздовж берегів річок, озер і ставків. Імовірно, має дворічну генерацію. Літ імаго — з червня до вересня. Хижаки, живляться дрібними літаючими комахами, зокрема кровососами. Яйця відкладають у тканини листків і стебел водяних рослин. Личинки одні з найбільших серед личинок інших бабок (досягають 60 мм); протягом життя линяють близько 12 разів. Вони теж хижаки: підстерігаючи здобич (дрібні ракоподібні, п'явки, пугловки, личинки водяних комах тощо), тривалий час можуть сидіти нерухомо на дні або серед водоростей.

Морфологічні ознаки

Груди зелені. Основа перетиночки біла, верхина — сіра. Самці: нижній анальний при-

даток складає близько третини довжини верхніх анальних придатків, його довжина більша за ширину, кінці верхніх анальних придатків заокруглені. Самки: потиличний трикутник без придатків. Тіло — 83–85, крила — 45–51 мм.

Режим збереження та заходи охорони

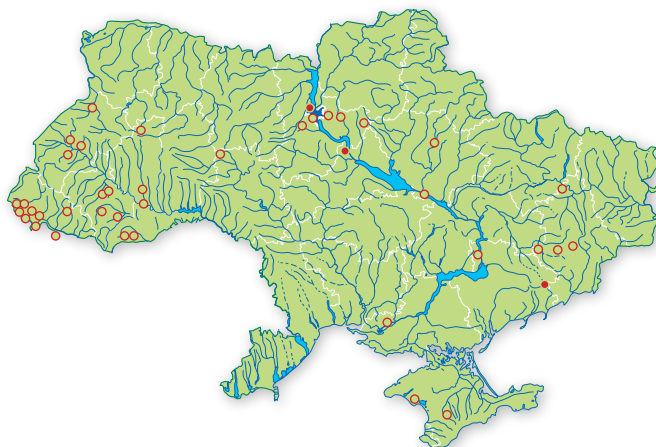
Рекомендується охороняти місця перебування виду (прибережну смугу та водойми) від забруднення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

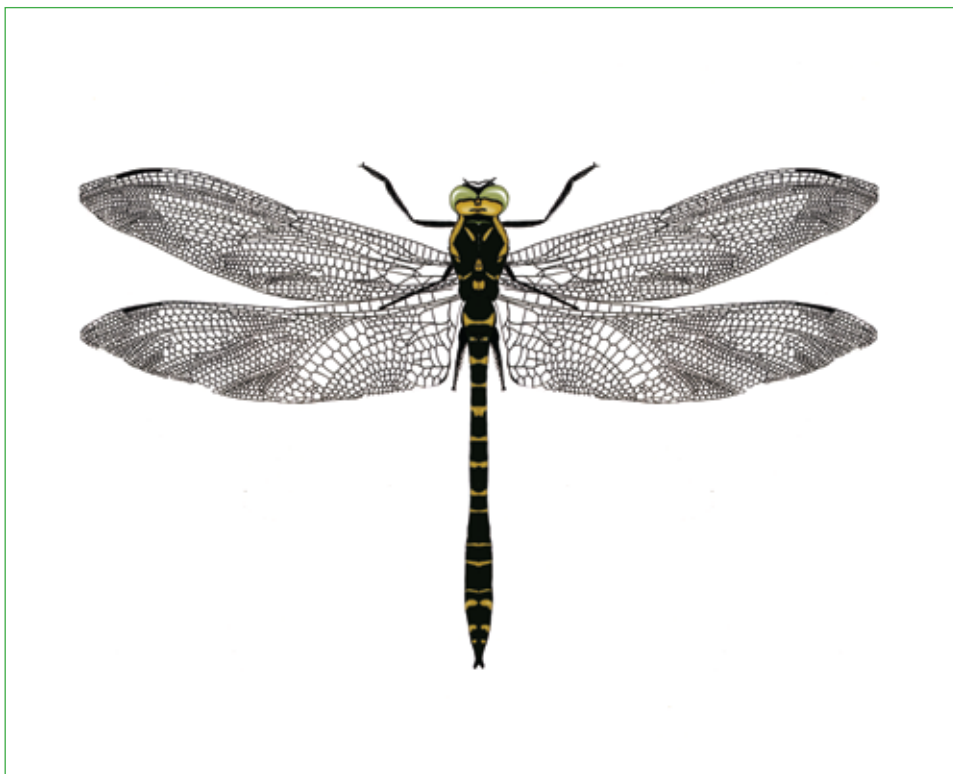
Основні джерела інформації

Горб, Павлюк, Спурис, 2000.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

КОРДУЛЕГАСТЕР КІЛЬЧАСТИЙ

Cordulegaster boltoni (Donovan, 1807)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Кордулегастрові (Cordulegastridae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює також пд. райони Пн. і Центральної Європи та сх. частину Сх. Європейської рівнини. В Україні: переважно зони Мішаних лісів та Лісостепова.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: хімічне та органічне забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Населяє узлісся та галявини рівнинних і гірських лісів, заплавні луки й чагарники вздовж річок і озер. Личинки живуть у проточних водоймах. Самка відкладає яйця у водойму з повітря (під час льоту). Хижак, полює на дрібних літаючих комах, переважно в затінених місцях. Личинки живляться водяними комахами.

Морфологічні ознаки

Потиличний трикутник жовтий. Середні сегменти черевця з 2 жовтими поперечними смугами. Самці: верхні анальні придатки біля основи зближені. Самки: основа яйцеклада жовта. Тіло — 76–82, крила — 41–46 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Треба докладно вивчити особливості біології виду. Рекомендується створити ентомологічні заказники на водоймах, де виявлені личинки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

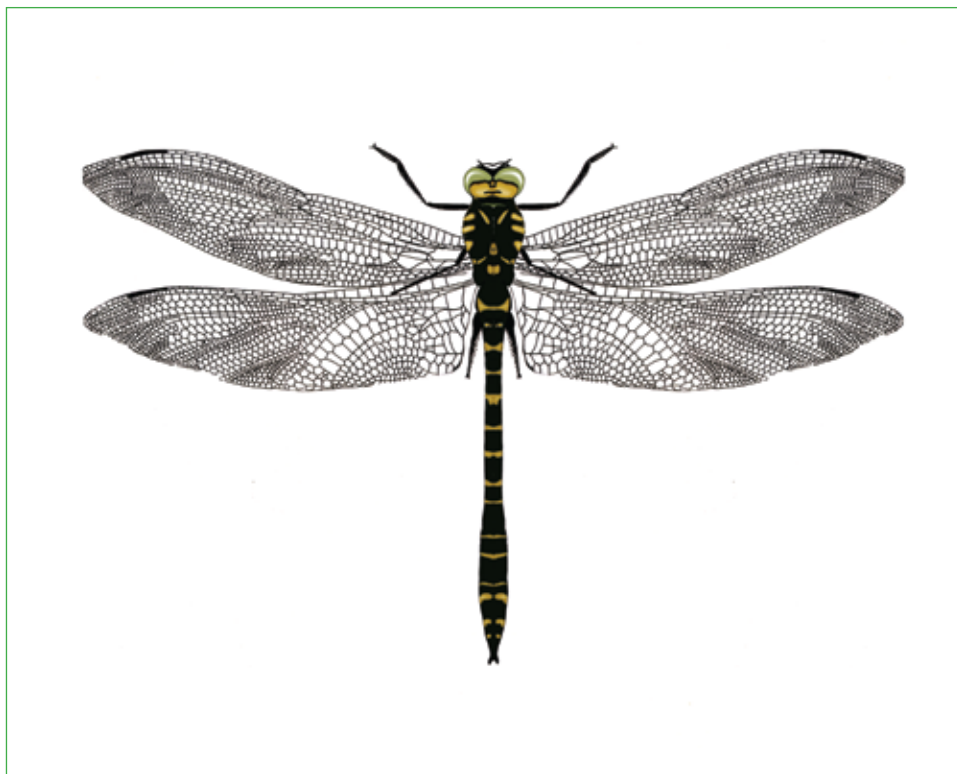
Основні джерела інформації

Горб, Павлюк, Спурис, 2000.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

КОРДУЛЕГАСТЕР ДВОЗУБЧАСТИЙ

Cordulegaster bidentata Selys, 1843

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Кордулегастрові (Cordulegastridae).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх.-палеарктичний вид. В літературних джерелах XIX — початку XX ст. вказаний для Карпат та Прикарпаття. Сучасні відомості про знахідки відсутні.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Трапляються лише поодинокі особини. Причини зміни чисельності:

забруднення та скорочення числа струмків внаслідок господарської діяльності людини (лісозаготівля, випасання худоби тощо).

Особливості біології та наукове значення

Вид асоціюється з малими неглибокими струмками у горбистій чи гірській місцевості, займаючи помірні висоти до рівня 1700 м. н. р. м. Реофіл. Личинки часто мешкають на мілких ділянках водойм; здатні переносити висихання. За літературними даними, у Центральній та Зх. Європі літ імаго починається в червні.

Морфологічні ознаки

Потиличний трикутник чорний. Середні сегменти черевця з однією жовтою поперечною

смугою. Самці: верхні анальні придатки біля основи далеко розсунуті. Самки: яйцеклад повністю чорний. Тіло — 75–78, крила — 42–48 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Суворе заповідання придатних для виду біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Askew, 1988; Горб, Павлюк, Спурис, 2000; Матушкіна, Хрокало, 2002.

Автор: В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

ОФІОГОМФУС ЦЕЦИЛІЯ

Ophiogomphus cecilia (Fourcroy, 1785)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Дідки (Gomphidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Центральної Азії до Європи, досягаючи Німеччини та Данії. В Україні зареєстрований у Зх. Лісостепу, Прикарпатті, Карпатах та в Закарпатській низовині.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, зустрічаються лише поодинокі особини. Причини зміни чисельності: зміна гідрологічного режиму річок,

евтрофікація водойм внаслідок господарської діяльності людини.

Особливості біології та наукове значення

Надає перевагу річковим біотопам з піщаним дном; дорослих особин можна побачити відпочиваючими на землі чи на рослинах. Реофіл. Літ імаго — в червні–липні.

Морфологічні ознаки

Край потилиці з 2 виростами. Світлі частини тіла зелені (майже всі груди) або жовті. Самець: нижній анальний придаток глибоко розколотий. Самка: генітальна пластинка невелика, з двома довгими тонкими виростами. Тіло — 53–58, крила — 30–35 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Занесено в II додаток Бернської конвенції. Заповідання придатних для виду біотопів; виконання загальних вимог щодо охорони гідробіоценозів річок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

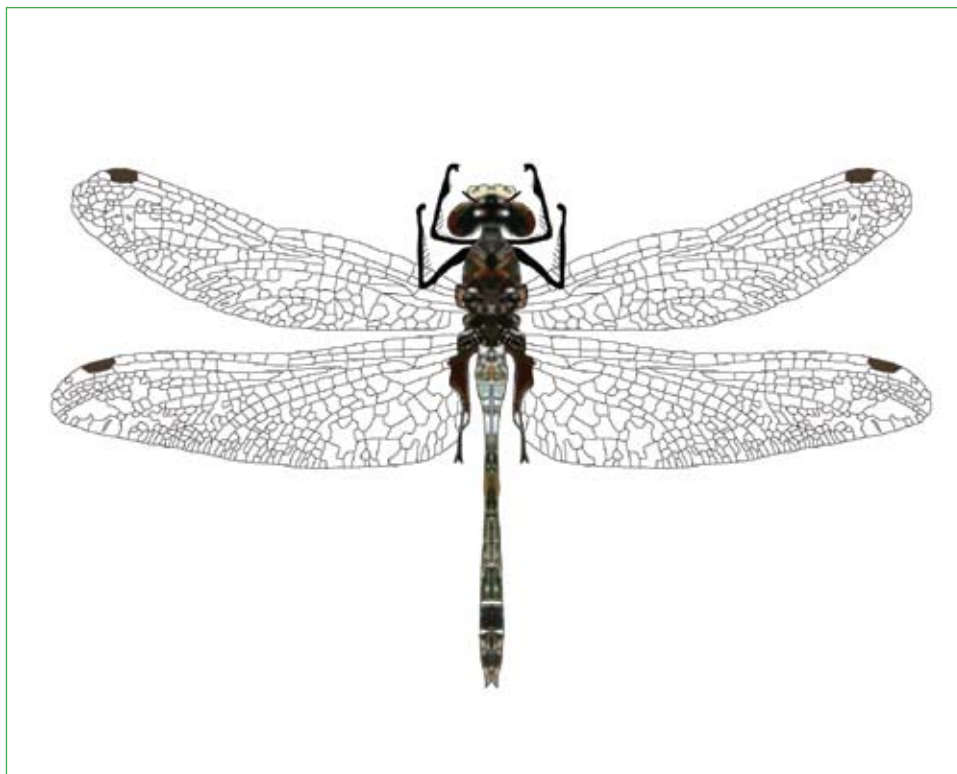
Основні джерела інформації

Askew, 1988; Горб, Павлюк, Спурис, 2000; Матушкіна, Хрокало, 2002.

Автор: В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

ЛЕВКОРИНІЯ БІЛОЛОБА

Leucorrhinia albifrons (Burmeister, 1832)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Бабки справжні (Libellulidae).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид має європейсько-сибірський ареал. Раніше достовірно відомі були два пункти, де було виявлено особини цього виду в Україні: Волинська та Київська обл. Нещодавно виявлений у Поліському заповіднику та в Криму (Севастополь, Стрілецька бухта).

Чисельність і причини її зміни

Трапляються лише поодинокі особини.

Причини зміни чисельності: меліорація та осушення боліт, забруднення водойм, антропогенна евтрофікація.

Особливості біології та наукове значення

Типовими місцезнаходженнями личинок виду є оліготрофні водойми переважно в соснових борах. Дорослі особини трапляються біля водойм, іноді на лісових галявинах, вирубках тощо. Вид належить до весняно-ранньолітнього фенокомплексу. Яйця самки відкладають у борові й біляборові озера з чистою водою. Личинки тримаються неглибоко, в заростях трав.

Морфологічні ознаки

Нижня губа посередині чорна, з боків біла.

Самці: верхні анальні придатки, за винятком основи, білі, нижній придаток чорний. Самки: анальні придатки білі. Тіло — 37–41, крила — 28–31 мм.

Режим збереження та заходи охорони

Занесено в II Додаток Бернської конвенції. Заповідання придатних для виду біотопів; запобігання потрапляння забруднювачів та надлишку біогенів у водойми, де розвиваються личинки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

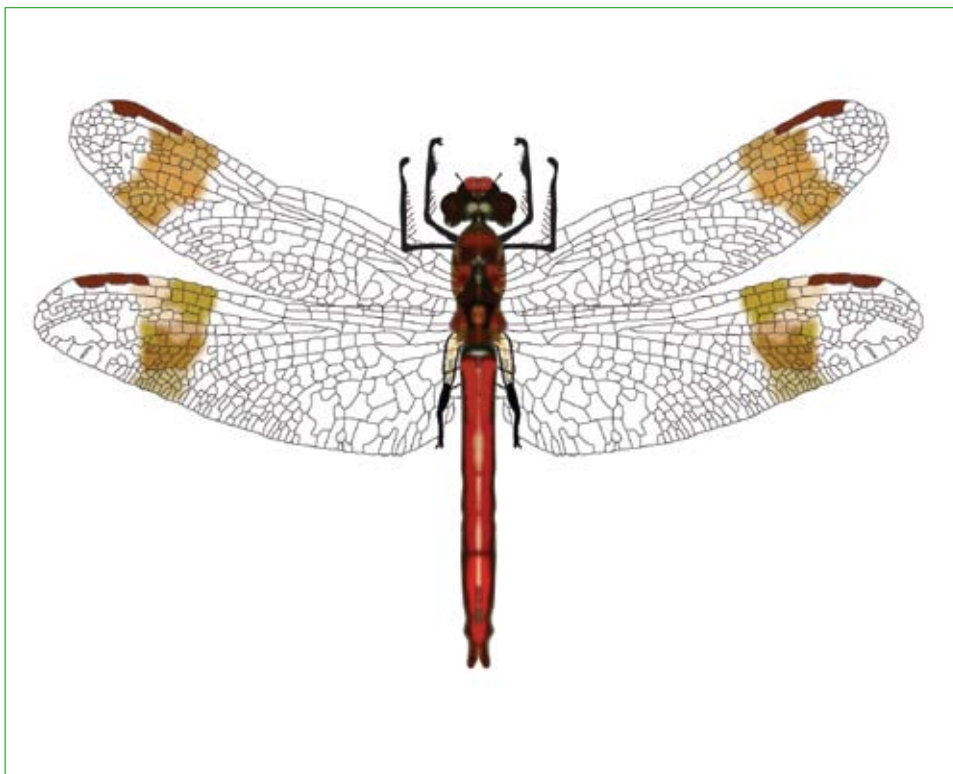
Основні джерела інформації

Askew, 1988; Загароднюк, 1999; Горб, Павлюк, Спурис, 2000; Matushkina, 2006; Khrokalo, Nazarov, 2008.

БАБКА ПЕРЕВ'ЯЗАНА

Sympetrum pedemontanum (Allioni, 1776)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Бабки (Odonata), родина — Бабки справжні (Libellulidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Транспалеарктичний вид, зустрічається від Пд. та частково Середньої Європи через весь Пд. Сибір до Примор'я та Сахаліну; відомий також з Китаю та Монголії. В Україні трапляється в зх. Лісостепу, Прикарпатті та на невеликих висотах Карпат, в Закарпатській низовині, в Київській, Чернігівській, Полтавській, Миколаївській обл.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Трапляється поодинокі особини, ніколи не буває масовим. Причини зміни чисельності: забруднення водойм.

Особливості біології та наукове значення

Це один з найбільш характерних видів бабок Степової зони. Личинки надають перевагу слабопроточним водоймам, струмкам з повільною течією, проточним озерам, озерам у заплавах річок. В горах піднімається лише до висоти 500 м. Личинка дуже чутлива до чистоти води і не переносить її забруднення. Самка відкладає яйця, кидаючи їх у воду, і лише зрідка біля врізу води у мокрий мул. Личинки розвиваються приблизно 1 рік. Виплоджуються дорослі бабки над водою, на травинках, що стирчать з води, на висоті не більше 10 см. Літ — у другій половині літа та у першій половині осені. Політ слабкий, порхаючий, бабки не можуть активно протистояти вітру і шукають затишний приту-

лок. Цей вид може бути індикатором якості води у водоймах.

Морфологічні ознаки

Крила з бурою перев'язкою під птеростигмою. Тіло — 28–33, крила — 21–27 мм.

Режим збереження та заходи охорони

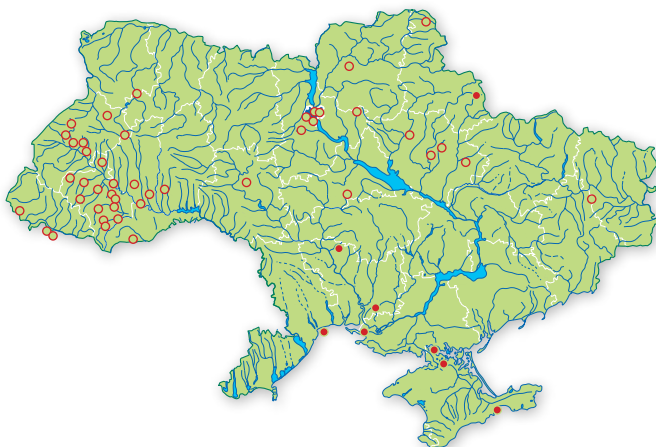
Покращення стану прісноводних екосистем, контроль та боротьба з антропогенним забрудненням.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Попова, 1953; Мирзоян, 1982; Askew, 1988; Горб, Павлюк, Спурис, 2000.

Автор: В.М. Титар
Малюнок: О.А. Задніпрян

ЕМПУЗА СМУГАСТА

Empusa fasciata Brullè, 1836

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Богомоли (Mantoptera), родина — Емпузиди (Empusidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один з двох видів роду *Empusa* у фауні України. Реліктовий вид. Ареал дизюнктивний, охоплює Пд. Європи, Балкани, Малу Азію, Близький Схід, Пн.-Сх. Африку. Поширення в Україні: пд. Одеської обл. та Крим.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид (поодинокі особини). Чисельність зменшується внаслідок розорювання схилів, викорчовування шибляка, перевипасу і застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують личинки різного віку, продовжуючи розвиток навесні. Дорослі комахи з'являються в кінці червня — на початку липня. У середині липня самка відкладає 100–300 яєць у капсулу (оотеку), прикріплюючи її до стебел трав'янистих рослин або до гілок чагарників. Личинки з'являються в серпні. Дорослі емпузи та їхні личинки — хижаки, полюють удень на різних комах. Віддають перевагу добре освітленим сонцем узліссям соснових лісів, схилам горбів з чагарниками і різнотрав'ю.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 47–64 мм. Тіло сильно видовжене, зеленувато-жовте або сірувато-коричневе. На кінцівках комахи кілька світлих плям. Голова з добре помітним, направленим вперед конічним виступом. Передня поверхня цього виступу відбиває сонячне світло, що допомагає у приманюванні здобичі. У самця великі гребінчасті вусики, у самки — короткі, ниткоподібні. Тазики задніх і особливо середніх ніг самок з великими округлими дорсальними пластиноподібними виступами. У самців виступи добре виражені лише на тазиках середніх і слабо виражені на тазиках задніх ніг.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється у заповідниках «Дунайські плавні», Карадазькому, Кримському і Ялтинському гірсько-лісовому. Е місцях виявлення ізольованих популяцій доцільно створювати ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг, комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Якобсон, Бианки, 1905; Бей-Биенко, 1964 а; Редкие и исчезающие..., 1988; ЧКУ, 1994; Ермоленко та ін, 1999; Різун та ін., 2000; Черный, 2005; Заповідний Карадаг, 2007; Otte, Spearman, Stiewe, Eades, 2008; власні спостереження Пушкаря та Савчука.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Ермоленко

Фото: В.В. Савчук

ЕМПУЗА ПІЩАНА

Empusa pennicornis (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Богомоли (Mantoptera), родина — Емпузиди (Empusidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Ареал охоплює Пн. Причорномор'я, Малу Азію, Близький Схід, Кавказ, Закавказзя, степові райони Нижнього Поволжя і Казахстану, Середню Азію. В Україні знайдений в Херсонській і Миколаївській обл.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Зникає через розорювання цілини, степові пожежі, перевипас та застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують личинки (у підстилці або серед сухих стебел трав), продовжуючи розвиток навесні. Наприкінці червня — на початку липня з'являються дорослі особини, які тримаються на стеблах і листках високих трав (молочаю, полину та ін.). В середині липня дорослі особини відкладають яйця групами у капсули (оотеки). На початку — в середині серпня з'являються личинки. Дорослі емпузи та їхні личинки — хижаки, полюють удень на різних комах. Самці вночі летять на світло. Тримаються на

піщаних ділянках з розрідженою рослинністю і сухостеповим травостоєм.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 55–60 мм. Тіло сильно видовжене, зеленувато-жовте або сірувато-коричневе. На кінцівках комахи кілька світлих плям. Голова з добре помітним, направленим вгору конічним виростом. Передня поверхня цього виросту відбиває сонячне світло, що допомагає у приманюванні здобичі. У самців великі гребінчасті вусики, у самок — короткі, ниткоподібні. Тазики середніх ніг у самок і самців з невеликими округлими дорсальними пластиноподібними виростами, на тазиках задніх ніг вирости мають вигляд вузької кромки.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняються локальні популяції у БЗ Чорноморському та «Асканія-Нова». Слід створювати ентомологічні заказники в місцях виявлення виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг, комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Медведев, 1929; Бей-Биенко, 1964 а; ЧКУ, 1994; Котенко и др., 2000; Otte, Spearman, Stiewe, Eades, 2008; власні спостереження Пушкаря.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Єрмоленко
Фото: В.В. Савчук

ІРИС ПЛЯМИСТИЙ

Iris polystictica (Fischer-Waldheim, 1846)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Богомоли (Mantoptera), родина — Тараходіди (Tarachodidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один вид роду у фауні України. Ареал охоплює Пн. Причорномор'я, пд.-сх. частину європейської Росії, Близький Схід, Закавказзя, Казахстан, Пд. Сибіру, Середню Азію. В Україні знайдений в Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Луганській обл. та Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Причини зміни чисельності: степові пожежі, перевипас, розорювання цілинних ділянок степу, знищення колків, освоєння гірських схилів, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують в фазі яйця. Личинки зустрічаються з початку червня до середини серпня, дорослі комахи — з початку серпня до жовтня. Як личинки, так і дорослі — хижаки, живляться комахами. Самці, маючи розвинені крила, літають; коротокрилі самки не здатні до польоту. Найбільш поширений у сухих піщаних причорноморських степах, де тримається на

високій траві, рідше — у заростях верболозу (на підвищених ділянках, в околицях солончаків, на схилах ярів та балок). У передгір'ях Кримських гір зустрічається на чагарниках та шибляку.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 28–48 мм. Тіло зеленого кольору з білою чи світлорозовою смужкою вздовж боків передньоспинки, бокових поверхонь надкрил та черевця, рідше комахи однотонно- чи жовтувато-бурі. Самці довгокрилі, самки коротокрилі (надкрила можуть досягати середини черевця). Внутрішня поверхня тазиків передніх ніг однотонно-зелена, без плям. Як у самців, так і у самок задні крила дуже яскраві: передній

край крила та його основа малинового чи оранжевого кольору, трохи далі від основи крила — велика овальна темно-синя пляма, оточена тонкими темними концентричними кільцями.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняються у Кримському і Карадазькому ПЗ та Чорноморському БЗ у складі фауни безхребетних. Рекомендується створювати у місцях перебування виду ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг, комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Якобсон, Бианки, 1905; Умнов, 1928; Медведев, 1929; Бей-Биенко, 1964 а; Редкие и исчезающие..., 1988; ЧКУ, 1994; Бенедиктов, 1998; Бригадиренко, 2005; Otte, Spearman, Stiewe, Eades, 2008; власні спостереження Пушкаря, Савчука та Івка.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Єрмоленко

Фото: В.В. Савчук

БОЛІВАРІЯ КОРОТКОКРИЛА

Bolivaria brachyptera (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас Комахи — (Insecta), ряд — Богомоли (Mantoptera), родина — Справжні богомоли (Mantidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один вид роду у фауні України. Ареал диз'юнктивний. Поширений в Пн. Причорномор'ї, у Малій Азії, на Близькому Сході, Кавказі та у Закавказзі, Нижньому Поволжі, Сх. Казахстані та Середній Азії, Пд.-Зх. Монголії. В Україні відомий з пд. Одеської та Херсонської обл., Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Чисельність зменшується внаслідок степових пожеж, розорювання цілинних ділянок, перевипасу, використання приморських степів в рекреаційних цілях та застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються в кінці травня — на початку червня, дорослі комахи — з кінця червня. Хижаки-засадники, живляться дрібними комахами. Самець та самка короткокрилі, тому не здатні до польоту. Зустрічаються у передгір'ях, на схилах гор-

бів, ярів та балок зі збідненим степовим різнотрав'ям, на ділянках цілинних піщаних степів. Тримаються на поверхні ґрунту, іноді — на кущах полину й сухих стеблах трав.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 35–46 мм. Бурувато-сірі, іноді із загальним зеленуватим відтінком. На передній поверхні голови добре помітна чорна з білою оторочкою поперечна смужка, що охоплює очі та лоб. Вздовж усієї довжини по центру передньоспинки добре виражений поздовжній кіль. Надкрила і крила з білою смужкою вздовж переднього краю, вкорочені, у обох статей не заходять за середину черевця. Крила прозорі, димчаті, з чорно-фіолетовою блискучою оторочкою

по краях. Перший членок задньої лапки довший за всі інші, разом узяті.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняються у Карадазькому ПЗ у складі фауни безхребетних. Необхідно вивчити особливості біології виду. Доцільно створювати у місцях перебування виду ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг, комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Якобсон, Бианки, 1905; Шугуров, 1907; Бей-Биенко, 1964 а; Правдин, 1984; Редкие и исчезающие..., 1988; ЧКУ, 1994; Otte, Spearman, Stiewe, Eades, 2008; Семенов, 2009; власні спостереження Пушкаря та Савчука.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Єрмоленко

Фото: Є.В. Комаров

ПИЛКОХВІСТ БОЛДИРЕВА

Poecilimon boldyrevi Miram, 1938

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Листові коники (Phaneropteridae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один з 13 видів роду у фауні України. Ендемік пд. берега Криму (м. Ялта та Гаспра).

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Зникає внаслідок господарського освоєння територій, придатних для існування виду.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються навесні, дорослі особи — з кінця червня чи початку липня. Яйця відкладають у поздовжні щілини на стебла рослин, подібно до інших видів роду. Фітофаги. Мешкають на чагарниках.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжину яйцекладу) 17–19 мм. Жовто-зеленого кольору з темними цятками. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, у самця — з темними кільцями. Передньоспинка самця різко сідлоподібна, у самки — циліндрична,

у обох статей покрита чорними цятками, її передній край рудуватий, а бокові сторони з червонуватою облямівкою, більш вираженою у самця (іноді охоплює передньоспинку ззаду). Короткокрилі: у самця надкрила жовтуваті з темним диском, виступають з-під передньоспинки, у самки приховані. Нижні поверхні задніх стегон гладенькі, без шипиків. Яйцеклад самки 8,5 мм, біля вершини сильно зазубрений, від основи зубців по нижньому краю прямий. Складка поблизу основи нижньої стулки яйцекладу широка, пластинкоподібна та опущена до низу. Самці відрізняються від близьких видів г-подібними церками, циліндричними та гладенькими біля основи, у верхній частині вони дуже поступово загнуті всередину та

дещо сплюснені, зубчасті (у вигляді прямої, не вигнутої «пилки» з восьми–одинадцятьма направлених назад дрібних чорних зубчиків і двох крупних, широко розставлених верхівкових зубців).

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Необхідне вивчення особливостей біології виду та створення ентомологічних заказників у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1954, 1964 b; ЧКУ, 1994; Heller et al., 1998; Heller, 2004; Zhantiev, Korsunovskaya, 2005; Eades, Otte, 2008.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Ермоленко
Фото: П. Наскрецькі

ПИЛКОХВІСТ ЛІСОВИЙ

Poecilimon schmidtii (Fieber, 1853)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Листові коники (Phaneropteridae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Реліктовий лісовий вид з дизюнктивним ареалом. Поширений у Пд., Сх. Європі, на Кавказі та пн.-сх. узбережжі Малої Азії. В Україні знайдений на Закарпатті та у Карпатах, на Придніпровській височині та у Кримських горах.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид (поодинокі екземпляри). Зникає внаслідок вирубування листяних лісів, оранки впритул до лісових масивів та перевипасу на узліссях.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються в травні, дорослі особини зустрічаються в липні–вересні. У серпні–вересні відкладають яйця у поздовжні щілини на стеблах рослин. Фітофаги, живляться листям граба, клена, берези та малини. Зустрічаються на трав'янистій рослинності, кущах і молодій порослі дерев на галявинах, вирубках та узліссях листяних лісів. У горах Криму мешкають на яйлах, у Карпатах — на схилах пд. експозиції нижнього лісового поясу.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжини яйцекладу) 15-22 мм. Зелені з бурими цятками. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, у обох статей з світлими кільцями. Передньоспинка циліндрична (самка) чи різко сідлоподібна (самець). У самців на задньому, припіднятому краю передньоспинки добре виражена бурувато-червона оторочка. Короткокрилі: надкрила виступають з-під передньоспинки, однотонно бурі, іноді по боках з чорними поздовжніми смугами та білою оторочкою. Яйцеклад самки короткий (7–9 мм), поблизу вершини сильно зазубрений, від основи зубців по нижньому краю прямий. Складка поблизу основи нижньої ступки яйцекладу округла та горбкоподіб-

на. У самців тонкі серповидні церки, не розширені в дистальній третині, закінчуються маленьким шипом. Характерною ознакою обох статей є добре виражені тонкі шипики на нижній поверхні задніх стегон.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється у заповідниках Карпат та Гірського Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1954, 1964 b; Ликович, 1959; ЧКУ, 1994; Гончаров, 1995; Heller et al., 1998; Heller, 2004; Zhantiev, Korsunovskaya, 2005; Eades, Otte, 2008.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Єрмоленко
Фото: Д. Савич

ПИЛКОХВІСТ ПЛІГІНСЬКОГО

Poecilimon pliginskii Miram, 1929

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Листові коники (Phaneropteridae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Ендемік Криму. Поширений від передгір'їв Кримських гір до яйл Головного пасма (Білогірськ, Чатир-Даг та Кара-Даг).

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид (поодинокі екземпляри). Зникає через розкорчовування схилів, випасання худоби на яйлах.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують в фазі яйця. Личинки з'являються навесні, дорослі комахи зустрічаються з кінця червня до серпня. У липні–серпні відкладають яйця у щілини на стеблах рослин. Фітофаги. Віддають перевагу узліссям та галявинам передгірних і гірських лісів, травостою яйл (до висоти 1500 м).

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжину яйцекладу) 14–19 мм. Жово-зелені з темними цятками, або великими чорними плямами на потилиці та на верхній поверхні черевця (трикутними чи у вигляді поперечних смуг). Вусики щетинкоподібні, довші за

тіло, з чорними кільцями. Передньоспинка з червоними поздовжніми смужками з кожного боку, у самця сідлоподібної форми, у самки — циліндрична. Короткокрилі: у самця надкрила жовтуваті з темним диском, виступають з-під передньоспинки, у самки — приховані. Нижні поверхні задніх стегон гладенькі, без шпиків. Яйцеклад самки — 8,5 мм, біля вершини сильно зазубрений, від основи зубців по нижньому краю прямий. Складка поблизу основи нижньої ступки яйцекладу широка, пластинкоподібна та опущена донизу. Характерною ознакою виду є г-подібні церки самців, біля основи циліндричні та гладенькі, їх верхня частина загнута всередину, тут майже трикутна, сильно розширена та сплющена, зубчаста (у вигляді

s-подібно вигнутої «пилки» з 8–17 направлених назад дрібних чорних зубчиків і двох великих зубчиків поблизу вершини).

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Кримському та Карадазькому ПЗ. У місцях перебування виду потрібно створювати ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1954, 1964 b; ЧКУ, 1994; Heller et al., 1998; Heller, 2004; Zhantiev, Korsunovskaya, 2005; Eades, Otte, 2008; власні спостереження Пушкаря.

Автори: Т.І. Пушкар, В.М. Ермоленко

Фото: Т.І. Пушкар

ПИЛКОХВІСТ УКРАЇНСЬКИЙ

Poecilimon ukrainicus Bey-Bienko, 1951

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Листові коники (Phaneropteridae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

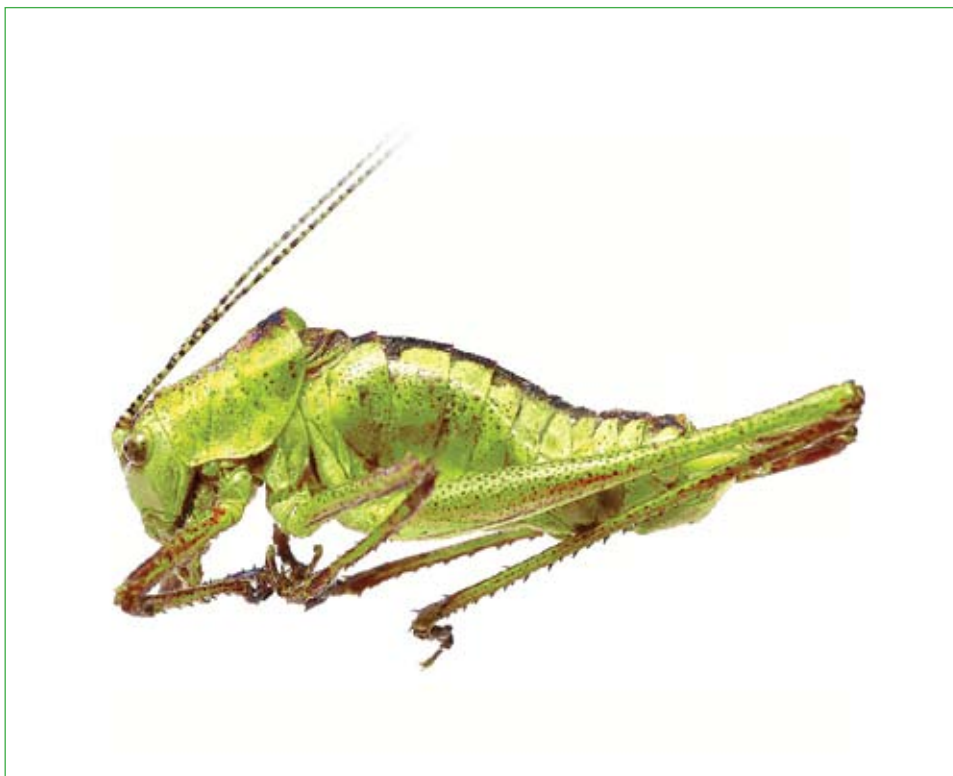
Реліктовий вид. Ареал диз'юнктивний, від Польщі та Молдови до зх. регіонів Росії. В Україні має вигляд смуг, що тягнуться височинними елементами рельєфу з 47° до 50° 30' пн. ш. вздовж Пруту, Дністра, Пд. Бугу та Дніпра (Розточчя, Волинська, Подільська, Придніпровська, зх. відроги Середньоруської височини).

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид (поодинокі екземпляри). Зникає внаслідок перевипасу вздовж лісових масивів, оранки впритул до лісосмуг, знищення чагарникових заростей на узліссях.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються в травні, дорослі особини зустрічаються в червні–серпні. Яйця відкладають у поздовжні щілини на стеблах трав'янистих рослин, які вирізають за допомогою широкого яйцеклада з зубчатим краєм. Фітофаги. Мешкають у трав'янисто-чагарникових заростях та остепненій густій рослинності на узліссях та галявинах дібров і соснових лісів.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжини яйцекладу) 13–18 мм. Зелені з бурими цятками, у самців на верхній стороні черевця темна поздовжня смуга. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, у самців — з чорними кільцями. Передньоспинка самки циліндрична, у самця — з ледь увігнутою верхньою стороною. Короткокрилі: надкрила з чорною поздовжньою смужкою, у самця ледь виступають з-під передньоспинки, у самки — приховані. Нижні поверхні задніх стегон гладенькі, без шипиків. Яйцеклад самки 6–6,5 мм, біля вершини сильно зазубрений, від основи зубців по нижньому краю прямий. Складка біля основи нижньої стулки яйцекладу невеличка та тупоконічна.

Характерною ознакою цього виду є тонкі серпоподібні церки самців, сильно сплюснені та розширені в дистальній третині, з великим гострим гачкоподібним шипом на вершині.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках Лісостепової зони України. Рекомендується створювати у місцях перебування виду ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1954, 1964 б; Гончаров, 1995; ЧКУ, 1994; Присный, 2004; Zhantiev, Korsunovskaya, 2005; Eades, Otte, 2008; власні спостереження Пушкаря.

Автори: Т.І. Пушкарь, В.М. Єрмоленко

Фото: П. Наскрещкі

ДИБКА СТЕПОВА

Saga pedo (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Коники справжні (Tettigoniidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один вид у фауні України. Поширений від Пд. Франції до Середньої Азії (у Зх. і Середній Європі — до 45° пн. широти, у Сх. Європі — до 50° пн. широти, на пд. Сибіру — до 54° 30' пн. широти). В Україні — на пд. від лінії, що з'єднує с. Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл., м. Канів Черкаської обл. та с. Жовтнєве Лебединського р-ну Сумської обл.

Чисельність і причини її зміни

Малочисельний. Зникає через розорювання степів, перевипас, зведення колків, викорчування шибляка, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Представлені самками, що розмножуються партеногенетично. Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки I віку з'являються в травні. Розвиток личинок продовжується місяць–півтора, мають VIII віків. На початку — в середині липня з'являються дорослі особини, що живуть до осені. Яйця відкладають з кінця липня у ґрунт увечері та вночі. Кладки приблизно по 7 яєць. Зустрічаються на степових та остепнених ділянках з густим різнотрав'ям і розрідженим чагарником. Хижак-засадник, ловить комах (саранові, жуки, клопи).

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи

довжину яйцекладу) 60–78 мм. Тіло сильно видовжене, зелене або жовтувато-зелене, по боках — з жовтувато-білою поздовжньою облямівкою. Вусики щетинкоподібні, їх довжина зазвичай трохи менша за довжину тіла. Передньоспинка циліндрична. Безкрилі. Гомілки та стегна передніх та середніх ніг з масивними шипами. Задні стегна зі слабо розвинутою мускулатурою, вузькі, не пристосовані для далеких стрибків. Яйцеклад довгий (32–39 мм), в три рази довший за предньоспинку, рівномірно звужується від основи до кінця, шаблеподібний.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

В Україні охороняється у заповідниках Сте-

пової зони. Пропонується створення ентомологічних заказників у місцях мешкання виду. Відновленню чисельності виду могло б сприяти штучне розселення. Внесений до додатку II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг, комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Якобсон, Бианки, 1905; Шугуров, 1905, 1907; Пыльнов, 1909; Умнов, 1928; Медведев, 1929, 1950; Бей-Биенко, 1964 b; Радченко, 1980; Редкие и исчезающие..., 1988; Сабодаш и др., 1994; ЧКУ, 1994; Гончаров, 1995; Бенедиктов, 1997; Heller et al., 1998; Чорна, 1999; Котенко и др., 1999; Ермоленко и др., 1999; Котенко и др., 2000; Горностаев, 2001; Хлус та ін., 2002; Глотов и др., 2004; Heller, 2004; Бригадиренко, 2005; Глотов, 2005; Глотов, Євтушенко, 2005; Дузь и др., 2005; Заморока та ін., 2005; Черный, 2005; Заповідний Карадаг, 2007; Eades., Otte, 2008; власні спостереження Пушкаря, Назаренка, Котенка, Савчука та Івка.

Автори: Т.І. Пушкар, В.Ю. Назаренко, В.М. Ермоленко
Фото: Т.І. Пушкар

КОНИК-ТОВСТУН СТЕПОВИЙ

Callimenus multituberculatus (Fischer-Waldheim, 1833)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Коники-товстуні (Bradyporidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з двох видів у фауні України. Ареал диз'юнктивний, зустрічається від Балкан до Передкавказзя. В Україні відмічений у Степовій і на пд. Лісостепової зони (Черкаська, Харківська, Одеська, Херсонська, Донецька обл.) Останні достовірні знахідки — в 1902–1906 рр. в Одеській і Донецькій обл. Знахідка в 1989 р. в Канівському ПЗ потребує підтвердження.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Основні негативні фактори — розорювання цілини, сінокошіння, перевипас, обробка інсектицидами.

Особливості біології та наукове значення

Генерація чотирирічна, три з чотирьох років — ембріональна діапауза. Личинки з'являються в кінці квітня — на початку травня. Мають V віків, з них перші три проходять до кінця травня, личинки IV віку з'являються в кінці травня, V віку і імаго — на початку червня. Спів самців і парування починається в червні. Активність спостерігається вранці та надвечір. Яйця відкладаються у дернину в липні–серпні. Плодючість — 48–72 яйця по 6–8 штук у кладці. Фітофаги, іноді поїдають трупи комах. Зустрічається в цілинних

степях або на старих перелогах, переважно в місцях з розчленованим рельєфом. Обирають ділянки з густим травостоем та низькими чагарниками.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжини яйцекладу) 50–80 мм. Тіло масивне, округле. Бронзово-чорні з буро-жовтими плямами, які на черевці зливаються у 2 поздовжні смуги, іноді — суцільно-чорні, лише з двома поздовжніми жовтими смугами на першому тергіті черевця. Вусики щетинкоподібні, коротші за тіло. Ноги світлі. Передньоспинка з двома гострими кілями по боках та чотирма поздовжніми реберцями згори. Короткокрилі, надкрила у самця і самки

перетворені на органи стридуляції. Кінцівки ходильні, гомілки озброєні великими шипами і міцними шпорами. Яйцеклад короткий, шаблеподібний, довжиною 14–22 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Необхідно виявити місця перебування виду в Україні. Пропонується реакліматизація виду у степових заповідниках.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В Україні не проводилося.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1964 b; ЧКУ, 1994; Гончаров, 1995; Heller et al., 1998; Горностаев, 2001; Heller, 2004; Eades, Otte, 2008.

Автори: Т.І. Пушкар, В.Ю. Назаренко, В.М. Єрмоленко
Фото: П. Наскрецькі

АНАДРИМАДУЗА РЕТОВСЬКОГО

Anadrymadusa retowskii (Adelung, 1907)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Коники справжні (Tettigoniidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один вид роду у фауні України. Ендемік пд. берега Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Зникає через надмірне рекреаційне навантаження.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують в фазі яйця. Личинки з'являються навесні. Дорослі комахи зустрічаються з середини липня до початку вересня. Тримаються на сухих ділянках

кам'янистих степів, що добре прогріваються сонцем, у вимитих водою неглибоких ярах на схилах пд. експозиції гір та горбів (100–200 м н. р. м.). Тяжіють до комплексу рослинності скаженого огірка.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самки — не враховуючи довжини яйцекладу) 31–36 мм. Світло-бурі. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, однотонно-бурі. Передньоспинка циліндрична, з двома темними плямами на бокових поверхнях. Короткокрилі, надкрила виступають з-під передньоспинки та прилягають один до одного, бурі, іноді з зеленуватим відтінком. Яйцеклад самки довгий, шаблеподібний, 25–27 мм. На кінці черевця

самця знизу — 2 пари тонких відростків: пара шипів (направлені назад) та церки (тонкі, направлені вгору, без виступу на внутрішній стороні).

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється у Карадазькому ПЗ. Рекомендується створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1964 b; ЧКУ, 1994; Adelung, 1907; Eades, Otte, 2008; Heller et al., 1998; Heller, 2004; власні спостереження Пушкаря.

Автори: Т.І. Пушкар, В.Ю. Назаренко,
В.М. Ермоленко
Фото: Т.І. Пушкар

ЦВІРКУН ВІЗАНТІЙСЬКИЙ

Pseudomogoplistes buzantius Gorochov, 1995

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрилі (Orthoptera), родина — Лускаті цвіркуні (Mogoplistidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Єдиний вид роду в фауні України. Ареал виду реліктовий, диз'юнктивний. Поширений у Сх. Середземномор'ї (Греція, о. Тасос) та в Україні (пд. Крим, Ялта і Кара-Даг).

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Чисельність виду зменшується через скорочення площ та надмірне рекреаційне використання диких кам'янистих пляжів ПБК.

Особливості біології та наукове значення

Біологія виду потребує дослідження. Відомо, що личинки зустрічаються до середини серпня, дорослі комахи — з середини серпня до вересня. Як і інші представники роду, віддають перевагу диким кам'янистим пляжам на узбережжях морів. Мешкають у щілинах між камінням, рідше — під шаром мертвих водоростей.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла (у самок, не враховуючи довжини яйцекладу) 9-12 мм. Тіло однотонне, сірувато-жовте, покрите сірими зі сріблястим відблиском лусочками. Безкрилі. Передньоспинка поперечна, її передній і задній краї ввігнуті. Передні гомілки без слухових

отворів. Яйцеклад 4,8–5 мм, довгий і тонкий, на вершині без зубчиків. Від близьких видів відрізняється будовою генітального апарату самця.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Не проводиться. Необхідно створювати заказники у місцях перебування виду в Україні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бей-Биенко, 1964 b; Gorochov, 1994, 1995; Пушкар, 2008.

Автори: Т.І. Пушкар
Фото: П. Наскрецькі

ТРИСКАЧКА ШИРОКОКРИЛА

Bryodemella tuberculata (Fabricius, 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Прямокрили (Orthoptera), родина — Саранові (Acrididae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Один вид роду в фауні України. Ареал диз'юнктивний, від Данії та країн Скандинавії до Далекого Сходу Росії, Тибету та Гімалаїв. В Україні відмічений на пд. Полісся, у Лісостепу та пн. Степу (Чернігівська, Київська, Черкаська, Полтавська, Харківська обл.). Останні достовірні знахідки в Україні зроблені у 1953 р. поблизу м. Харкова.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Чисельність змінюється через потепління клімату, вирубування старих соснових масивів, перетворення піщаних надзаплавних терас в зону відпочинку.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця (у ворочках). Ворочки великі, вигнуті, розділені слабкою перетяжкою на дві нерівні частини: верхню, меншу, заповнену губчатою масою, та нижню велику, де міститься 25–28 великих червонуватих яєць. Личинки з'являються на початку травня. Дорослі особини — з початку червня до серпня. Зустрічаються на узліссях та галявинах в соснових лісах, на остепнених ділянках надзаплавної тераси та піщаних горбах у заплавах річок.

Фітофаг. Самець в польоті голосно тріщить. Зустрічаються локально, ніде не досягають великої чисельності.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 26–39 мм. Бурі чи жовтувато-бурі, покриті темними плямами. У польоті помітні яскраві малинові, прозорі (не шкірясті) крила з темною широкою поперечною смугою. Голова з широким випуклим тім'ям, тім'яні ямки неправильно трикутні. Вусики нитчасті, вдвічі коротші за тіло. Передньоспинка спереду звужена, циліндрична, випукла; ззаду — плоска, злегка зморшкувата, з випуклими «плечима», її задній край кутом виступає над основою надкрил. Серединний кіль передньоспинки низький, тонкий, нерідко напівстертий,

перетинається 2–3 поперечними, іноді слабо вираженими борозенками. Задні гомілки брудно-жовті, на вершині затемнені. Яйцеклад короткий та широкий, малопомітний.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Необхідно створювати заказники у місцях мешкання виду в Україні. Пропонується ре-акліматизація виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Іванов, 1887; Якобсон, Бианки, 1905; Дірш, 1926; Кришталь, 1949; Мищенко, 1951; Бей-Биенко, 1964 b; Стороженко, 1986; Бей-Биенко, Бенедиктов, 1997; Пушкар, 2008; Eades, Otte, 2008.

Автор: Т.І. Пушкар
Фото: Т.І. Пушкар

ПАЛІНГЕНІЯ ДОВГОХВОСТА

Palingenia longicauda (Olivier, 1791)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Одноденки (Ephemeroptera), родина — Палінгенієві (Palingeniidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Пд.-центральноевропейський вид; повністю зник у Зх. Європі. Достовірні знахідки тепер тільки у басейні Дунаю. В Україні вид трапляється в основному руслі р. Дунай (околиці м. Рені) та у Кілійському гирлі Дунаю. До першої половини ХХ ст. відзначався в басейнах верхньої та середньої течії Дністра.

Чисельність і причини її зміни

В Україні у 1970-ті роки чисельність у Кілійському гирлі Дунаю до Вилкова сягала 500–700 екз./м² при біомасі до 5 г/м². Сучасні дані відсутні. З огляду на приуроченість виду до донних мулистих ценозів великих низинних рік, найбільшу загрозу становлять гідротехнічна регуляція (днопоглиблювальні роботи у гирловій частині Дунаю) та забруднення вод.

Особливості біології та наукове значення

Населяє глинисту урвисту рипаль рік. Личинки риють у мулисто-глинистих осадах дна та берегів на глибині до 10 м U-подібні ходи. Ритмічними рухами личинки створюють приток води, відфільтровуючи частинки органіки, водорості, бактерії, якими живляться. Цикл розвитку семівольтинний; личинки розвиваються впродовж 2–3 років, линяючи до 20 раз. Літ дорослих особин в червні–липні, має синхронізований характер. Пік вильоту припадає на 16.00–

19.00 год. Імаго живуть короткий час і постійно знаходяться в польоті: середні та задні ноги не функціонують. Після копуляції самки здійснюють компенсаторний літ до 10 км вверх по течії ріки.

Морфологічні ознаки

Крила дорослих особин гемінізовані (поздовжні жилки попарно зближені). Передні крила з 3 парами жилок. Функціональними є тільки передні ноги самця. Парацерк рудиментарний. Церки самця удвічі довші за тіло, у самок дорівнюють довжині тіла. Голова коричнева, груди та ноги жовті або білуваті, черевце та церки жовтуваті. Личинки жовтувато-коричневі. Гомілки передніх ніг з масивними зубцями ззовні. Зубці «бивнів»

(дистальних виростів мандибул) великі, недиференційовані. 3–7 сегменти черевця з довгими латеральними відростками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Дотримання конвенцій та втілення в життя загальноєвропейських і регіональних програм, спрямованих на покращення стану екосистем Дунаю та збереження біоти; мораторій на прокладання глибоководних судноплавних шляхів в межах Кілійської частини дельти Дунаю; контроль якості поверхневих вод.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Раніше личинок добували як наживку для сома. Тепер, через рідкісність виду та заборону переметів, цей промисел припинився.

Основні джерела інформації

Жадин, 1940; Кутикова, Поліщук, 1974; Старобогатов, 1977; Мирзоян, 1982; Харченко, 1993; Єрмоленко, 1999; Kłonowska-Olejnik, 2004; Soldán, Godunko, Zahrádková, Palingenia, 2009.

Автори: В.М.Титар, Р.Й. Годуцько

Фото: І.В. Маханьков

ЕМБІЯ РЕЛІКТОВА

Haploembia solieri (Rambur, 1842)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Ембії (Embioptera), родина — Оліготоміди (Oligotomidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні.

Єдиний представник ряду в фауні України. Ареал диз'юнктивний. Реліктовий вид, в Європі поширений у країнах Середземномор'я, Пн. і Сх. Причорномор'ї, каспійському узбережжі Кавказу. В Україні знайдений на Пд. березі Криму та на місі Казантип.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний, але в місцях скупчення може бути масовим. На стан популяції виду негативно впливає розорювання та окультурення схилів гір та горбів, проте безпосередньої загрози його існуванню немає.

Особливості біології та наукове значення

Партеногенетичний вид. Генерація однорічна. Зимують дорослі комахи, яйця від-

кладають навесні. Дорослі ембії в цей час плетуть павутинні ходи під камінням та у поверхневому шарі ґрунту, в яких збираються групами. Пізніше зариваються в ґрунт на глибину до 1,5 м. Живляться рослинними залишками, полюють на дрібних комах. Віддають перевагу сухим, добре прогрітим сонцем місцям — кам'янистим передгір'ям з шибляком, а також схилам гір південної експозиції. Зустрічаються під камінням, мохом, серед рослинних решток.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 8–12,5 мм. Дорослі комахи темні, личинки дуже схожі на дорослих, бурувато-білі. Очі маленькі, прості вічка відсутні. Передньоспинка вкорочена, се-

редньо- та задньогруди витягнуті, ноги ходильні, перший членок передніх лапок дуже розширений, оскільки в ньому містяться прядильні залози. Задні стегна потовщені, крила відсутні.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Рекомендується охорона в складі ентомофауни заповідних територій Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Горностаєв, 1970; Кочетова и др., 1986; ЧКУ, 1994; власні спостереження Назаренка.

Автори: В.Ю. Назаренко,
Т.І. Пушкар, В.М. Єрмоленко
Фото: А. Вільд

КОШЕНІЛЬ ПОЛЬСЬКА

Porphyropha polonica (Linnaeus, 1758).

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Рівнокрилі (Homoptera), родина — Червеці гігантські (Margarodidae).

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. та Сх. Європа. До середини ХХ ст. зустрічався майже на всій території України, проте з 1960-х рр. зареєстрований не був.

Чисельність і причини її зміни

Даних немає. Можливо, зникаючий вид. Причини зміни чисельності: нез'ясовані, що, можливо, пов'язано з відсутністю проведення спеціальних досліджень.

Особливості біології та наукове значення

Має 1 генерацію на рік. Зимують личинки в яйцевих мішках. Після пробудження личинки пересуваються в пошуках кормових рослин (суниця, перстач, гусячі лапки, горчак, остудник голий, мучниця, материнка та інші). По їхніх стеблах личинки спускаються до коріння, перетворюються в нерухомі кулясті «цисти» синього чи фіолетового ко-

льору. Розвиток триває до середини липня. Дорослі комахи з'являються в липні — на початку серпня. Самці гинуть після парування. Запліднена самка заривається у ґрунт і протягом кількох діб відкладає 300–700 яєць у яйцевий мішок, після чого гине. Личинки з'являються через місяць.

Морфологічні ознаки

Самки широкоовальні, завдовжки 1,5–6,6 мм, червоного або вишнево-фіолетового кольору. Вусики 7–8-членикові, членики короткі та широкі. Очі добре розвинені. Ноги великі, особливо передні, копальні, з великим кігтком. Тіло вкрите довгими щетинками. Самці завдовжки 2,25–3,5 мм блакитно-фіолетові. Очі великі, груди чорні, тергіти червця фі-

олетові. Вусики довгі, 9–10-членикові. Передні ноги короткі, задні — довгі, лапки мають кігтик.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Відомостей немає.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

В минулі століття у зх. і пд. районах України було розвинуте промислове виробництво червоної фарби (карміну) з «цист» кошенілі польської.

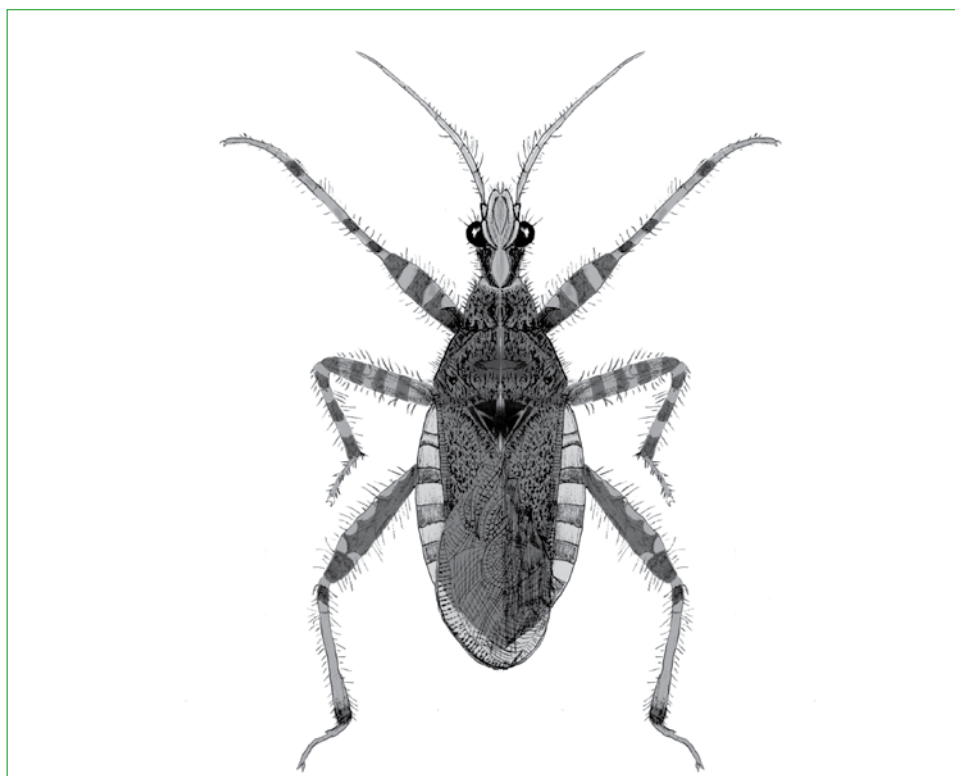
Основні джерела інформації

Борхсениус 1950; Терезникова, 1975; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автори: П.В. Пучков, О.В. Пучков
Малюнок: Я.І. Медловська, І.В. Маханьков

КОРАНУС СІРИЙ

Coranus griseus (Rossi, 1790)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Напівтвердокрилі або клопи (Hemiptera), родина — Редувіїди (Reduviidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Пд. Європу, Пв.-Зх. Африку, Кавказ, Передню та Середню Азію. В Україні - Крим.

Чисельність і причини її зміни

Досить рідкісний вид в Україні. Можливо, чисельність виду залежить від ступеня конкуренції з близькими видами (наприклад з *Coranus tuberculifer*).

Особливості біології та наукове значення

Активний у сонячні дні на сухих, відкритих або порослих рідколіссям трав'янистих схилах з розрідженою рослинністю. Личинки зустрічаються протягом усього літа. Личинки та імаго живуть під камінням, сухим тваринним послідом, чебрецем та рослинною підстилкою. Хижак. Живиться різноманітними дрібними комахами.

Морфологічні ознаки

8,5–11,2 мм. Відносно широкий та кремезний (довжина тіла в 2,3–3,1 рази більша за ширину) порівняно з іншими видами роду. Сірий або бурувато-сірий, іноді майже чорний. Черевце (під надкрилами) червоне або жовтогаряче. Перший членок вусиків завжди коротший голови.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не проводились. Доцільно створювати ентомологічні заказники в місцях реєстрації виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Ентомофаг.

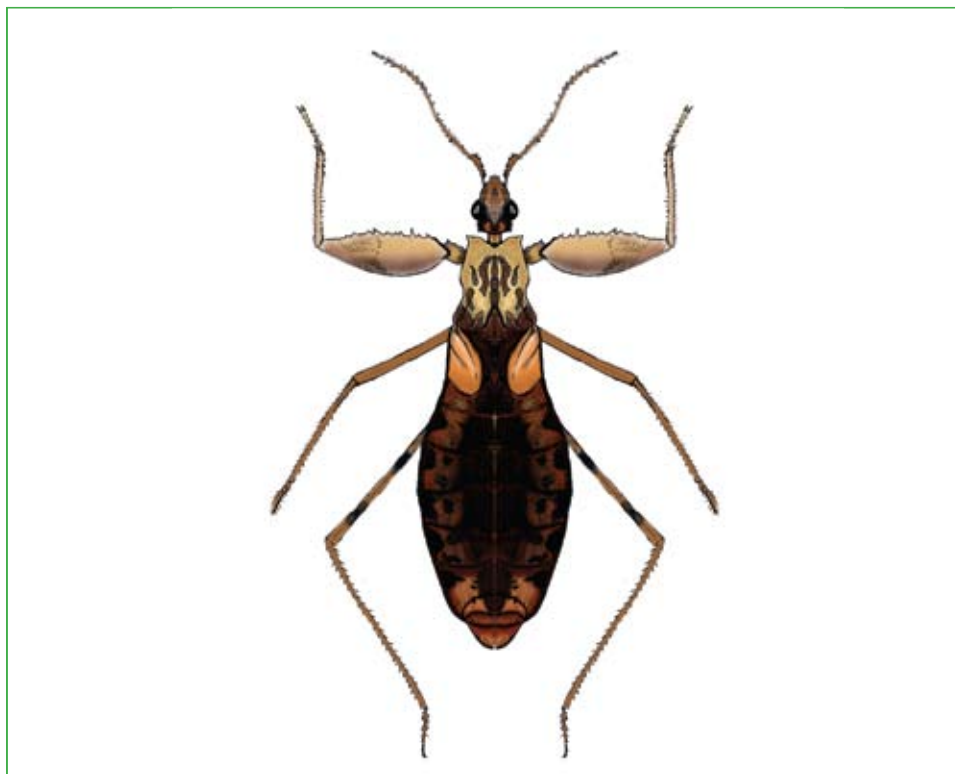
Основні джерела інформації

Пучков 1987; ЧКУ. Тваринний світ 1994.

Автори: П.В. Пучков, О.В. Пучков
Малюнок: Я.І. Медловська, І.В. Маханьков

ОНКОЦЕФАЛ КРИМСЬКИЙ

Oncocephalus paternus Putshkov, 1984

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Напівтвердокрилі або клопи (Hemiptera), родина — Редувіїди (Reduviidae).

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік пд. берега Криму. Вперше знайдено в околицях с. Морське, поблизу смт. Новий Світ (Судакський р-н).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Знайдено одну самку та 2 екземпляри личинок 5-го віку.

Особливості біології та наукове значення

Недостатньо вивчені. Зимують личинки старшого віку. Вони зустрічаються під камінням у глибоких ущелинах та серед дубових рідколісь на сухих, відкритих трав'янистих схилах з розрідженою рослинністю. Хижак.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 11 мм. Тіло жовтувате. Задня частина голови, передня та задня долі передньоспинки, щиток, кільця ніг та значна частина черевця — темні (буруваті), місцями майже чорні. Надкрила дуже вкорочені. Передньоспинка без бокових горбиків.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги України (1994). Немає даних у зв'язку з невизначеністю розповсюдження виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Спроби штучного розведення (П.В. Пучков) виявилися невдалими у зв'язку з невизначеною трофікою виду.

Господарське та комерційне значення

Ентомофаг.

Основні джерела інформації

Пучков 1987; ЧКУ. Тваринний світ 1994.

Автори: П.В. Пучков, О.В. Пучков
Малюнок: Я.І. Медловська, І.В. Маханьков

СТРИБУН БЕССЕРА

Cephalota besseri (Dejean, 1826)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-стрибуни (Cicindelidae). У Палеарктиці один з 19 видів роду, в Україні — один з шести.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморський рід, що поширений у Сх. Європі (Румунія, пд. України та Росії), Зх. та Пн. Казахстан, пд. Зх. Сибіру.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється рідко, але в деяких біотопах в окремі роки зареєстрований як звичайний вид. Зниження чисельності відбувається при

скороченні природних місць перебування виду внаслідок меліоративних заходів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація 2–3-річна. Дорослі жуки зустрічаються з кінця травня до кінця липня. Активні вдень. Хижаки: полюють на павуків, дрібних прямокрилих, твердокрилих, двокрилих. Мешкають на помірно засолених ділянках узбережжя моря, лиманів, солонуватих озер, зрідка в піщаних та полиново-типчаково-ковилилових степах.

Морфологічні ознаки

14–16 мм. Верх яскраво-зелений, боки часто мідно-червоні. Надкрила з білим малюнком у вигляді перев'язок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не здійснювалися. Рекомендований до охорони в Чорноморському БЗ та заповіднику «Самарський ліс».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмноження у неволі не проводилося, але в лабораторних умовах з личинок виводили дорослих жуків.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг.

Основні джерела інформації

Петрусенко и др. 1970; Putchkov, Matalin, 2003.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

КРАСОТИЛ ПАХУЧИЙ

Calosoma (s.str.) sycophanta (Linnaeus, 1758).

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Один з 48 видів роду в Палеарктиці; у фауні України — один з шести.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Пд. і Середню Європу, пд. Швеції, Пн. Африку, Передню Азію, центральні та пд. райони Сх.-Європейської рівнини та передгір'я Пд. Уралу, Кавказу, Закавказзя, Середньої Азії, Іран та пд. Зх. Сибіру. Акліматизований у США. Поширений майже по всій території України, частіше на пд.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). В період розмноження ряду видів шкідливих метеликів (непарного, кільчастого шовкопрядів, дубової листокрутки) чисельність значно зростає (до 10–20 особин/га). Тривале застосування пестицидів у лісах, вирубування дерев та чагарників призводять до зменшення природних місць перебування виду та його чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Нічний вид. Зимують жуки (рідше личинки III віку) в ґрунті та підстилці. Парування та відкладання яєць (близько 60 за весь період життя) спостерігається навесні — початку літа. Розвиток личинок триває 2–3 місяці. Молоді жуки з'являються в серпні–вересні. Зустрічається в широколистяних та мішаних лісах, чагарниках, парках, рідше — в ползахисних смугах та садах, як на поверхні ґрунту, так і в кронах дерев. Зоофаг широкого профілю, але живиться переважно гусінню метеликів.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 22–31 мм. Тіло широке, плечові кути виступаючі. Забарвлення знизу чорно-

синє, надкрила золотисто-зелені з яскравим мідно-червоним металічним відливом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоної книги Росії та Європейського Червоного списку. Охороняється у заповідниках та заказниках України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Проводилось в інсектаріях при інтродукції в Пн. Америку.

Господарське та комерційне значення

Активний хижак деревних лускокрилих шкідників.

Основні джерела інформації

Крыжановский, 1962; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Пізун, Коновалова, Яницький, 2000; Пізун, 2003; Löbl, Smetana, 2003.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

СЛИМАКОЇД КРИМСЬКИЙ, ТУРУН КРИМСЬКИЙ

Carabus (Procerus) scabrosus tauricus
(Bonelli, 1811)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Один з понад 800 видів роду. Один з 3 видів підроду та один з 26 підвидів (інші зустрічаються переважно в Туреччині) середземноморського виду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Кримського п-ва, зустрічається переважно в передгір'ях.

Чисельність і причини її зміни

Незначна: поодинокі особини на значних площах. Іноді (в окремі роки) локально численний (до 2–3 особин на 1000 м²). Чисельність знижується в посушливі роки і після холодних зим.

Особливості біології та наукове значення

Має 1–2-річну генерацію. Окремі жуки живуть до трьох років. Зимують імаго та личинки III віку. Розмножуються весною (травень) та на початку літа. Активні з кінця квітня до пізньої осені (з максимумом в травні–червні). Зустрічаються в першій половині

дня, особливо в ранкові години. Жуки нового покоління з'являються в кінці серпня–вересні. Самка відкладає 70–120 яєць за весь активний період життя. Личинки мають III віку і розвиваються 1–2 роки. Відносно політопний вид. Зустрічається на кам'янистих схилах з трав'янистою та чагарниковою рослинністю, в балках, садах, виноградниках, парках, іноді на яйлах і в лісах. Зоофаг широкого профілю, але переважно живиться слимаками.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 35–50 мм. Верх тіла і боки грудей сині, зелені або фіолетові, зазвичай сильно блискучі. Верх у грубій скульптурі, надкрила грубозернисті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках Кримського п-ва.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В ентомологічних садках швидко звикає до нових умов — живиться (канібалізм не відзначений), активно парується і відкладає яйця, з яких виводяться личинки (С.О. Мосякін, Крим, м. Сімферополь).

Господарське та комерційне значення

Знищує ряд шкідників польових та лісових культур. Є об'єктом колекціонування аматорів-ентомологів.

Основні джерела інформації

ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Бартєнев, Бартєнев, Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

ТУРУН УГОРСЬКИЙ

Carabus (Pachystus) hungaricus
(Fabricius, 1792)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Один з 5 видів підроду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Політопний вид. В Україні представлений одним ендемічним для країни підвидом *C. h. gastridulus* Fischer, 1823 (Крим) та підвидами *C. h. scythus* Motsch., 1847 (степова зона та крайній пд. Лісостепу України, Молдова) і *C. h. mingens* (крайній сх. Степу України, пд. Росії, передгір'я Кавказу до Волги). Ареал виду простягається від Центральної Європи до Зх. Казахстану.

Чисельність і причини її зміни

Незначна: поодинокі особини. Іноді (в окре-

мі роки на цілих ділянках) локально численний (до 5–10 особин на 100 м²). Чисельність різко зменшується внаслідок розорювання цілих степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Цілинний степ, яйли Криму, нерозорані ділянки, балки, перелоги. Зоофаг широкого профілю. Одно- та дворічна генерація. Зимують дорослі жуки, рідше личинки старшого віку. Парування і відкладання яєць відбувається навесні. Молоді жуки з'являються в першій половині літа (з личинок, що перезимували) і на початку осені.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 28–34 мм. Чорний, матовий. Тіло

опукле. Надкрила з рядами ямок, трохи ширші за передньоспинку. Мандибули по внутрішньому краю рівні і тільки перед вершиною різко зігнуті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоних книг Молдови, Угорщини, Росії. Охороняється в степових заповідниках України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Знищує ряд шкідників польових культур.

Основні джерела інформації

ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Löbl, Smetana, 2003; Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ТУРУН БЕСАРАБСЬКИЙ

Carabus (Tomocarabus) bessarabicus
(Fischer von Waldheim, 1823)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). В Україні один з 3 видів підроду (в Палеарктиці — один з 8 видів).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. України, Центральна та Пд. Росія, степи Зх. Сибіру та Казахстану.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, зареєстровано тільки поодинокі особини. Чисельність різко зменшується внаслідок розорювання цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Одно- або дворічна генерація. Зимують жуки, рідше личинки старшого віку. Парування і відкладання яєць відбувається навесні. Молоді жуки з'являються в першій половині літа і зустрічаються до початку осені. Заселяє цілинні ділянки степу, байраки, рідше піщаний степ (Херсонська обл.). Зоофаг широкого профілю.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 19–26 мм. Чорний, помірно блискучий (самці). Надкрила з дуже слабкою зернистістю. Задні кути передньоспинки маленькі і тільки трохи заходять за основу надкрил.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в степових заповідниках України в комплексі з іншими безхребетними.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмноження в неволі не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг.

Основні джерела інформації

Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Löbl, Smetana, 2003; Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ТУРУН ЕШТРАЙХЕРА

Carabus (Trachycarabus) estreicheri (Fischer von Waldheim, 1822)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Один з 9 видів підроду (в Україні — один з 5).

Природоохоронний статус виду

Вразливий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні

Східноєвропейський степовий вид. Поширений в центральній, середній Росії, Приураллі, на пд. Зх. Сибіру. В Україні частіше зустрічається в лісостеповій зоні та в пн. підзоні степу.

Чисельність і причини її зміни

Незначна: поодинокі особини. Іноді (локально численний) — до 2–3 особин на 100 м². Скорочення природних місць перебування виду внаслідок сільськогосподарської діяльності і рекреаційного навантаження.

Особливості біології та наукове значення

В гаях, балках, перелогах, лісосмугах, в мезофітному степу на нерозораних ділянках. Одно- та дворічна генерація. Зимують дорослі жуки, рідше личинки старшого віку. Парування і відкладання яєць відбувається навесні. Молоді жуки з'являються в кінці весни — першій половині літа (з личинок, що перезимували) і на початку осені. Зоофаг широкого профілю.

Морфологічні ознаки

16–22 мм. Бокові краї передньоспинки вузько окантовані. Чорний, з слабким бронзовим блиском. Надкрила в дрібній зернистості, їх боковий край — червонуватий, іноді синій, рідко — майже чорний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не здійснювалися. Рекомендується до охорони в заповідниках «Самарський ліс», «Провальський степ».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Знищує ряд шкідників польових культур.

Основні джерела інформації

Крыжановский, 1983; Löbl, Smetana, 2003; Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

ТУРУН МЕНЕТРИЄ

Carabus (Carabus) menetriesi (Hummel, 1827)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). В Україні один з 4 видів підроду (в Палеарктиці — один з 7 видів).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн.-Сх. Європа (від Польщі, Словаччини до Уралу і майже до 60° п. ш.) до Зх. Сибіру. В Україні зустрічається в Карпатах, Поліссі та на пн. зх. Лісостепу. Можливі знахідки і на пн. лівобережного Лісостепу.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються тільки поодинокі особини. Чисельність різко зменшується внаслідок осушування боліт та інших меліоративних заходів.

Особливості біології та наукове значення

Одно- або дворічна генерація. Зимують дорослі жуки, зрідка личинки старшого віку. Парування і відкладання яєць відбувається навесні. Молоді жуки з'являються в першій половині літа і зустрічаються до початку осені. Імаго частіше трапляється в травні — липні. Гігрофіл. Зустрічається в листяних та мішаних лісах, біля боліт, а також на вологих луках. Зоофаг широкого профілю.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 16–20 мм. Передньоспинка сплюснена, посередині розсіяно-точкована. Вусики короткі, лише у самців ледве заходять за основу надкрил. Первинні проміжки надкрил у вигляді ланцюжків коротких,

округлих горбків. Крила редуковані. Верх тіла бронзовий або темно-бронзовий, іноді з зеленуватим відливом. Стегна ніг завжди чорні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

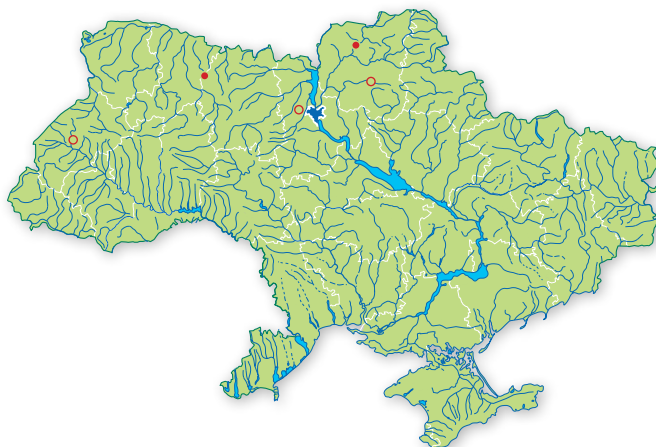
Охороняється в Поліському заповіднику в комплексі з іншими безхребетними.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний лісовий ентомофаг.

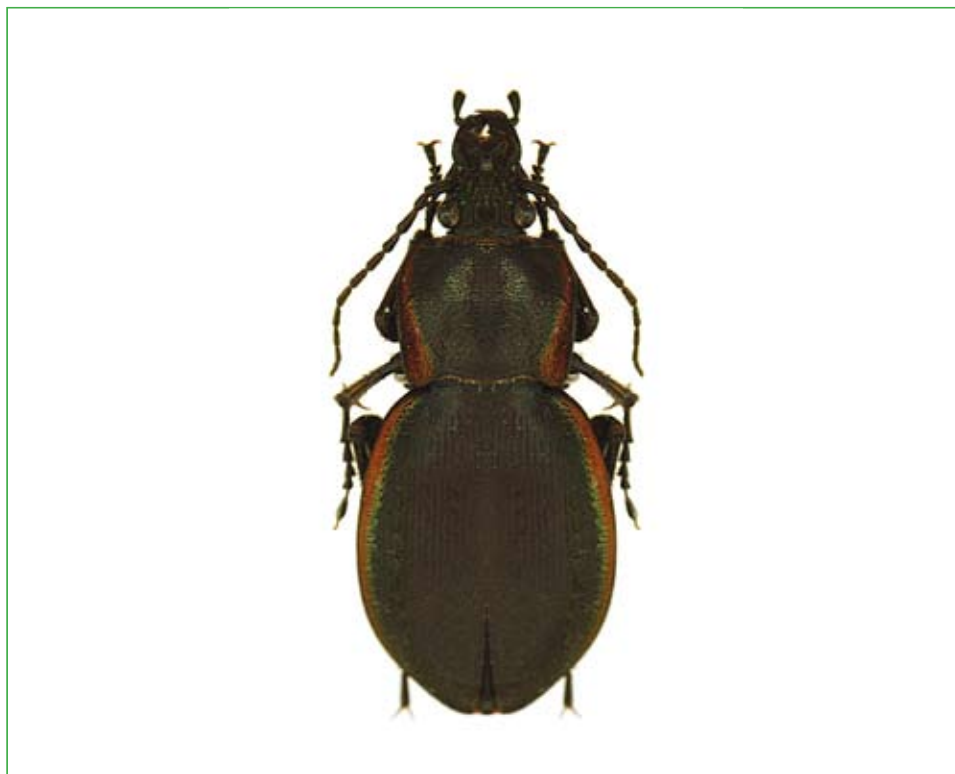
Основні джерела інформації

Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Löbl, Smetana, 2003; Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ТУРУН ЩЕГЛОВА

Carabus (s.str.) stscheglowi
(Mannerheim, 1827)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). В Україні один з 4 видів підроду (в Палеарктиці — один з 7).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений в Центральній, Пд. Росії, на пд. Зх. Сибіру. В Україні зустрічається переважно в лісостеповій зоні, спорадично на яйлах Криму (Чатир-Даг).

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються поодинокі особини. Скорочення чисельності відбувається

внаслідок сільськогосподарської діяльності і рекреаційного навантаження в природних місцях перебування виду.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається наприкінці весни та в першій половині літа. Зимують дорослі жуки та, можливо, личинки старшого віку. Зустрічається в розріджених гаях, балках, лісосмугах, у мезофітному степу з чагарниками. Зоофаг широкого профілю.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 17–23 мм. Верх тьмяно-мідно-червоний, бронзовий, іноді зелений або бронзово-чорний. Краї надкрил більш яскраві, від мідно-червоних до золотисто-

зелених. Проміжки надкрил, що розміщені поміж рядами неглибоких ямок, майже однакові.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг.

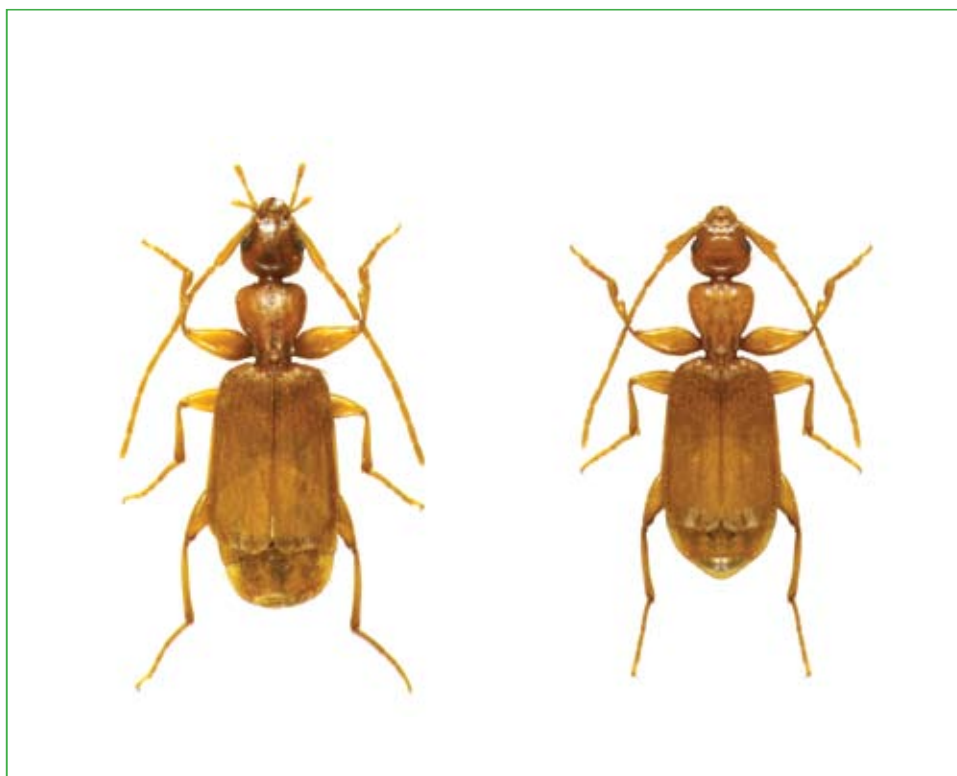
Основні джерела інформації

Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Löbl, Smetana, 2003; Пучков, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

ЖУЖЕЛИЦЯ ШЕВРОЛАТА

Parazuphium chevrolati (Castelnau 1833)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). В Палеарктиці один із 13 видів роду. В Україні єдиний представник роду, нещодавно зареєстрований, як новий вид (рід) для фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середньосередземноморський вид, поширений в Пд. Європі, на пд. Середньої Європи (Словаччина, Угорщина, Чехія), в Туреччині, республіках Закавказзя та в Туркменії.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. З України відомий по двох екземплярах (Одеська обл. та Степовий Крим).

Особливості біології та наукове значення

Мешкає у підстилці, під великим камінням, іноді на інсольованих ксеротермних приморських ділянках та на солонцях. Можливо, ендегей. Хижак. Зареєстрований в червні. Можливо, зимує імаго.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 5–7 мм. Верх рудий, тіло дуже сплюснене. Надкрила на вершині прямолінійно обрубані, не прикривають вершину черевця. Виски голови довгі, відносно опуклі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Може бути рекомендований до охорони в Сивашському заповіднику.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Крыжановский, 1983; Löbl, Smetana, 2003.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ЖУЖЕЛИЦЯ ДАМА

Carterus (s. str.) dama (Rossi, 1792)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Один з 10 видів в Палеарктиці, а в Україні — один з 4.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Пд. Європи, Передня Азія, Кавказ та Копетдаг. Поодинокі особини знаходили на крайньому пд. Степу України та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється дуже рідко. Причини зміни чисельності: зникнення цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Не вивчені. Ксерофільний рослиноїдний вид. Зареєстрований у травні–червні. Імовірно, зимують як імаго, так і та личинки.

Морфологічні ознаки

Завдовжки 7–10 мм. Тіло сплющено-видовжене, густо точковане та волохате. Чорний або чорно-бурий. Голова самців з довгими рогоподібними виростами та крилоподібно розширеними мандибулами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Рекомендований до охорони в степових заповідниках України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Крыжановский, 1983; Löbl, Smetana, 2003.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ПСЕВДОФАЕНОПС ЯКОБСОНА

Pseudophaenops jacobsoni (Pliginsky, 1912)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрили (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). В Україні один з 2 ендемічних для країни видів роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемічний вид України. Зустрічається тільки в Криму (Карабі-яйла): печери — Уральська, Борго-Ташик, Аю-Тешік. Можливі знахідки і в інших печерах Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, реєструються поодинокі особини. Причини зміни чисельності: антропогенний прес в місцях перебування виду (спелеотуризм).

Особливості біології та наукове значення

Даних немає. Зареєстрований в ґрунтових пастках в травні–червні. Зимує імаго. Хижак.

Морфологічні ознаки

7–8 мм. Сліпі жуки. Тіло світло-жовте, подовжене. Надкрила голі, паралельні. Вусики та ноги дуже довгі, в волосках. Передньоспинка не коротша за овальну голову.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Відомостей немає. Вразливий вид печерних угруповань безхребетних тварин. Розвиток неорганізованого спелеотуризму призводить до знищення виду. Повинен охоронятися в комплексі з іншими печерними енде-

мічними видами Криму: *Ps. tauricus* Winkler, 1912 та *Tauricimmerites dublanskii* Belousov, 1998.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Крыжановский, 1983; Löbl, Smetana, 2003.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ТУРУН ПЕЧЕРНИЙ ДУБЛЯНСЬКОГО

Taurocimmerites dublanskii Belousov, 1998.

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-туруни (Carabidae). Єдиний представник роду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік України. Зареєстрований тільки в гірському Криму: г. Віллабурун, Віллабурунська печера на висоті 900 м н. р. м.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, з Криму відомий по 6 екземплярах.

Особливості біології та наукове значення

Даних немає. Зареєстрований у ґрунтових пастках в червні–липні. Типовий мешканець сухих печер. Можливо, хижак.

Морфологічні ознаки

2–3 мм. Верх світло-рудий або каштановий. Очі відсутні. Надкрила та передньоспинка в суцільних коротких та окремих довгих волосках.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не здійснювалися. Може бути рекомендований до охорони в окремих печерах Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Belousov, 1998.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ПЛАВУНЕЦЬ ШИРОКИЙ

Dytiscus latissimus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-плавунці (Dytiscidae). Один з 17 видів роду, поширених в Палеарктиці. В Україні один з 6 видів роду.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вся Європа, пн. Казахстан, Зх. Сибір. В Україні — лісова та пн. лісостепової зони (пд. межа ареалу), Закарпаття.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається нечасто, відомі поодинокі особини. Причини зміни чисельності: порушення гідрологічного режиму водойм, їх забруднення промисловими відходами.

бруднення промисловими відходами.

Особливості біології та наукове значення

Зимують жуки. Парування та відкладання яєць відбувається переважно весною. Личинки проходять III віки (періоди по 5–20 днів кожний). Лялечка розвивається до 20–30 днів. Після виходу з лялечки жуки залишаються в печерках ще декілька днів. Імаго живе до 1 року, іноді довше. Зустрічається в великих стоячих (зрідка проточних) водоймах. Активний хижак.

Морфологічні ознаки

36–44 мм. Тіло широке та велике. Зеленовато-бурий з жовтими ротовими органами, плямами на лобі та широкою об-

лямівкою навколо передньоспинки та надкрил. Боковий край надкрил розпластаний у вигляді тонкої гострої пластинки. Надкрила в зморшках.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено, як рідкісний до списку видів, що охороняються Бернською конвенцією (додаток II Бернської конвенції).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Іноді може незначно шкодити рибному господарству.

Основні джерела інформації

Зайцев, 1953; Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції, 1999; Мателешко, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

ПЛАВУНЕЦЬ ДВОЛІНІЙНИЙ

Graphoderes bilineatus (De Geer, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-плавунці (Dytiscidae). Один з 7 видів, поширених у Палеарктиці. В Україні один з 4 видів роду.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн., Середня (до Італії та Боснії) та Сх. Європа, Зх. Сибір (до р. Об). Зустрічається від Полісся на пд. до пн. підзони степової зони. Відомий із Закарпаття.

Чисельність і причини її зміни

Недостатньо відома у зв'язку з труднощами ідентифікації видів роду.

Особливості біології та наукове значення

Недостатньо відомі. Зимують дорослі жуки. Зустрічається в стоячих водоймах. Хижак.

Морфологічні ознаки

14,5–16,0 мм. Тіло широкоовальне, слабо опукле. Верх майже гладкий, жовтий. Дві поперечні стрічки на передньоспинці та густі крапки на надкрилах чорні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено як рідкісний до списку видів, що охороняються Бернською конвенцією.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зайцев, 1953; Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції, 1999; Мателешко, 2008.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

СТАФІЛІН ВОЛОХАТИЙ

Emus hirtus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Стафілініди (Staphylinidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. і Сх. Європа, Кавказ, Закавказзя, Казахстан, Зх. Сибір. Зустрічається по всій території України.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (локальні популяції), іноді по кілька особин.

Чисельність і причини її зміни

Порушення природних біотопів (застосу-

вання пестицидів, санітарні рубки лісу, рекреаційне навантаження тощо).

Особливості біології та наукове значення

Жуки та їх личинки — хижачи, живляться дрібними комахами. Імаго зустрічаються з кінця травня до жовтня. Зимують дорослі жуки і, можливо, личинки. Заселяє різні за походженням органічні речовини, що розкладаються (зокрема, рослинні і тваринні рештки), стовбури дерев, з яких витікає сік.

Морфологічні ознаки

18–28 мм. Великий, з досить яскравим опушенням, естетично привабливий жук. Чорний, голова, передньоспинка та 3 останні сегменти черевця вкриті золотисто-жовтими

волосками, надкрила ззаду з широкою перев'яззю сизих волосків, задній край передньоспинки в чорних волосках.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

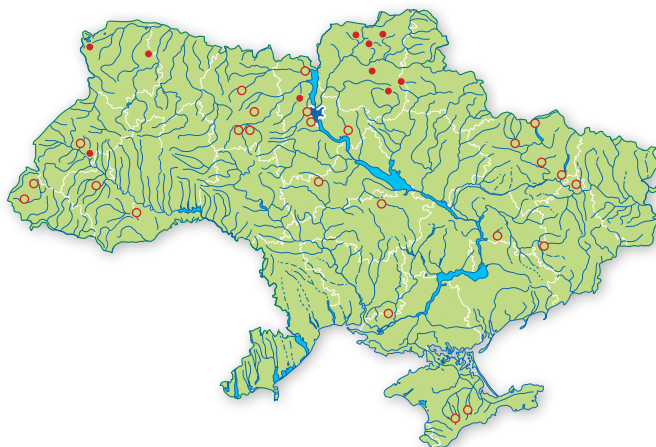
Слід докладно вивчити особливості біології виду, створити в місцях виявлення локальних популяцій ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Хижак-ентомофаг. Яскравий об'єкт для колекціонування.

Основні джерела інформації

Потоцкая, 1967; Крыжановский, 1979; Бабенко, 1980; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автор: А.А. Петренко
Фото: В.Г. Радченко

БИСТРИК КОРОТКОКРИЛИЙ

Ocypus curtipennis (Motschulsky, 1849)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Стафілініди (Staphylinidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кавказ, Мала Азія, Пн. Іран, Крим. В Україні поширений лише в Криму, де зустрічається в горах та передгір'ях.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (частіше поодинокі особини). Причини зміни чисельності: антропогенний вплив (особливо вибирання каміння та обробка гірських лісових масивів пестицидами, лісові пожежі та знищення гірських лісів).

Особливості біології та наукове значення

Дорослі жуки та личинки — хижаків, знищують дрібних слимаків. Жуки зустрічаються в підстилці, верхніх шарах ґрунту, особливо часто під камінням, а також в норах та гніздах ссавців. Зустрічаються з березня до жовтня. Зимують в личинковій та дорослій стадії. Личинка за допомогою верхніх щелеп та передніх ніг вириває нірку в ґрунті, з якої полює.

Морфологічні ознаки

23–26 мм. Чорний, дуже близький до *Ocypus olens* (відсутнього в Україні, але внесеного в попередні випуски «Червоної книги України»), від якого відрізняється редукованими крилами та будовою едеагуса самців.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в заповідних територіях як компоненту біогеоценозу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Один з найкрупніших хижаків-ентомофагів серед стафілінід фауни України, який знищує багатьох комах, а також дрібних слимаків та черв'яків.

Основні джерела інформації

Плигинский, 1928; Потоцкая, 1967; Гусаров, 1992; Smetana, Davies, 2000; Петренко, 2005.

Автор: А.А. Петренко
Фото: В.Г. Радченко

СТАФІЛІН ПЛІГІНСЬКОГО

Tasgius pliginskii (Bernhauer, 1915)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Стафілініди (Staphylinidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кавказ, Закавказзя, пд. України. На пд. України зустрічався в Херсонській, Миколаївській, Одеській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Поодинокі особини, локально — до кількох десятків особин.

Особливості біології та наукове значення

Жуки і личинки є активними хижаками, полюють на дрібних безхребетних, особливо комах, яких знаходять серед наносів, сіна

та інших рослинних скупчень. Імаго зустрічались біля водоймищ, на солончаках, під сухими наносами з водоростей, очерету та гнилого сіна з квітня до листопада (найбільша чисельність відмічена в останній декаді серпня).

Морфологічні ознаки

11–13 мм. Голова, передньоспинка та черевце чорні, блискучі. Верхні щелепи тонкі, серпоподібні, без зубців. Вусики, передні та середні ноги жовто-червоні, передні гомілки, лапки та задні ноги смолисто-бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вивчення особливостей біології виду, охоро-

на в Чорноморському БЗ та в прибережній смузі Причорномор'я. Збереження ділянок суцільних морських наносів від знищення, можливо, створення окремих ентомологічних заказників.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Хижак-ентомофаг.

Основні джерела інформації

Coiffait, 1974; Петренко, 1978; Гусаров, 1992; Петренко, 2005.

Автор А.А. Петренко
Фото: О.С. Мандзюк

КВЕДІЙ КАРПАТСЬКИЙ

Quedius transsylvanicus (Weise, 1875)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Стафілініди (Staphylinidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Сх. Карпат. Відомий з Говерли, Чорногори, Менчула, Горган та Сх. Бескид. Відмічений в Велико-Березнянському та Ужгородському, а особливо в Рахівському (Карпатський БЗ) районах Закарпатської обл.

Чисельність і причини її зміни

Частіше поодинокі особини, але в пастки іноді відловлювався по кілька десятків. Причини зміни чисельності: порушення природних біотопів (санітарні вирубки лісів та рекреаційне навантаження на вразливі гірські біотопи).

Особливості біології та наукове значення

Типовий гірський вид, мешканець лісової підстилки та моху пралісів Сх. Карпат. Жуки та личинки — активні хижачи, що регулюють чисельність шкідливих для лісового господарства видів. Імаго зустрічається в Карпатському БЗ з початку травня до кінця вересня.

Морфологічні ознаки

7,5–10 мм. Чорний, передньоспинка смолисто-коричнева, облямована червоножовтою смугою. Черевце іризує. Голова значно ширша своєї довжини, очі дуже великі, опуклі, майже вдвічі довші за скроні. Надкрила з грубим пунктуванням, помітно коротші передньоспинки. Восьмий стерніт

самців на вершині з широкою трикутною вирізкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Слід вивчати екологію та біологічні особливості виду. Охороняється у Карпатському БЗ, як компонент біогеоценозу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Хижак-ентомофаг.

Основні джерела інформації

Roubal, 1930; Smetana, 1958; Богданов, 1977; Coiffait, 1978; Петренко, 2005.

Автор: А.А. Петренко
Фото: О.С. Мандзюк

СКАРАБЕЙ СВЯЩЕННИЙ

Scarabaeus sacer (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Стафілініди (Staphylinidae).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. Передкавказзя (на пн. до Анапи), Закавказзя та пд. Дагестану (Дербент); все Середземномор'я на пн. до Пд. Франції, Середньої Італії, Югославії, Туреччини, Пн. Ірану (пд. узбережжя Каспійського моря), також в Пн. Африці, Аравії та Передній Азії. Раніше вид зустрічався на крайньому півдні степової України (Асканія-Нова) та Криму.

Чисельність і причини її зміни

За останні 50 р. в Україні не знайдено жодного екземпляра цього виду; всі знахідки відносяться до іншого більш пластичного виду *S. typhon* Fischer-Waldheim, 1823. Причини зміни чисельності: розорювання цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Заселяє степові біотопи з різними типами ґрунтів, піщані ділянки річкових долин і морського узбережжя, іноді — засолені стації, піщані кучугури з розрідженим степовим різнотрав'ям. Харчується гноєм овець та

великої рогатої худоби. Робить з гною великі кулі, котрі іноді відкочує на велику відстань від місця виготовлення. Потім закопує кулю в ґрунт на невелику глибину (від 7 до 40 см), де з'їдає, або виготовляє з неї своєрідну «грушу», у вузькій частині якої відкладає яйце. Личинка з'їдає заготовлені для неї запаси та заляльковується в залишках «груші», де і зимує молодий жук після виходу з лялечки. В посушливі весни жуки масово гинуть, оскільки не в змозі покинути місця залялькування.

Морфологічні ознаки

11–41 мм. Тіло широке, овальне, слабо випукле; наличник з 4 сильними зубцями по зовнішньому краю.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зменшення чисельності виду пов'язане зі зміною землекористування в природних місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Перероблює гній великої рогатої худоби та коней, тому сприяє збагаченню ґрунтів біодобривами та мінералами.

Основні джерела інформації

ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Кабаков, 2006; Löbl, Krell, Scarabaeini, 2006.

Автори: В.М. Ермоленко, Б.М. Васько
Фото: В.Г. Радченко

ЦЕРАТОФІЙ БАГАТОРОГИЙ

Ceratophyus polyceros (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-землерії (Geotrupidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степи та напівпустелі Євразії від долини Дніпра на зх. до Тургайського прогину на сх.; також вздовж сх. узбережжя Аральського моря проникає в Середню Азію — на пд. до пн. межі Каракалпакії. В Україні зберігся лише на території Херсонської обл.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається поодинокими екземплярами, рідко. Причини зміни чисельності: розорювання цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Генерація дворічна. Викопає під гноєм глибокі (до 1,5–2 м) нори з численними камерами, в які запасає гній для харчування своїх личинок, причому жук піклується про своє потомство. Активний в нічні години з трав-

ня до липня. Жук, що відродився з лялечки, зимує у норі. На території України заселяє переважно піщані ґрунти річкових долин. Харчується гноєм коней та великої рогатої худоби.

Морфологічні ознаки

Відносно великі жуки. Тіло видовжене-овальне, випукле, коричневе або смоляно-чорне. Низ тіла покритий чорно-бурими волосинками. Довжина тіла 18–28 мм. Вершина наличника самця видається вперед у вигляді довгого рогу (у самок — короткого гострого горбика), на передньому краю передньоспинки самця розвинений довгий ріг (у самок в цьому місці знаходяться 2 коротких та гострих горбики).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною в заповіднику «Асканія-Нова».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення виду.

Перероблює гній великої рогатої худоби та коней, тому сприяє збагаченню ґрунтів біодобривами та мінералами.

Основні джерела інформації

Löbl, Nikolajev, Kral, 2006; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автор: Б.М. Васько
Фото: В.Г. Радченко

БОЛЬБЕЛЯЗМ ОДНОРОГИЙ

Bolbelasmus unicornis (Scrank, 1789)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-больбоцератиди (Bolboceratidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Англія, Німеччина, Австрія, Греція, о. Крит, зх., центральна й частина сх. частини України.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, зустрічається поодинокими екземплярами, спорадично.

Особливості біології та наукове значення

Заселяє переважно листяні ліси та лісосмуги. Тип харчування та спосіб розмноження досі не з'ясовано; можливо, фунгіфаг (живиться,

мабуть, підземними грибами — *Hydnocystis arenaria* (Fabr, 1898). Точних даних стосовно розмноження та розвитку виду немає.

Морфологічні ознаки

Тіло опукле, округле, блискуче, майже напівкулясте. Забарвлення буре або червонувато-коричневе. Довжина тіла сягає 12–15 мм. У самців на голові є невеликий ріг, передньоспинка з 4 великими горбиками. У самок голова з 3 ледве помітними потиличними горбиками, передньоспинка без горбиків, лише має гладкий кіль.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

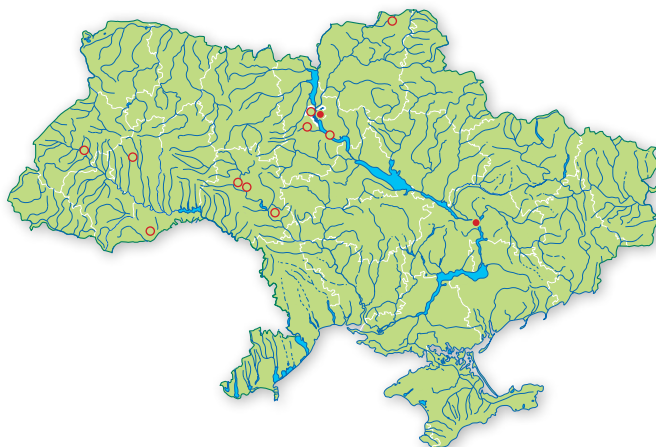
Відомостей немає.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення виду

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Kral, Löbl, Nikolajev, 2006; Савченко, 1938.

Автор: Б.М. Васько
Фото: В.Г. Радченко

БРОНЗІВКА ОСОБЛИВА

Protaetia (Cetonischema) speciosa speciosa
(Adams, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-бронзівки (Scarabaeidae, Cetoniinae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Основний ареал виду проходить по сх. частині Малої Азії (пд. межа ареалу), до Передньої Азії (Дамаск, Ліван), пн. Ірану (Лурістан, Азербайджан, Гілян, Тегеран) та пд.-зх. Туркменії (Атрек). На Кавказі пн. межа проходить від дельти Кубані на Краснодар, П'ятигорськ, а далі на пд. по всьому Кавказу. В Україні зустрічається тільки у лісах Гірського Криму, де має ізольований ареал.

Чисельність і причини її зміни

В Україні зустрічається дуже рідко, здебільшого поодинокими екземплярами.

Особливості біології та наукове значення

Стаціями цього виду є старі широколистяні ліси як на рівнинах, так і в горах, але на великій висоті не піднімається. Літає вдень в сонячну та ясну погоду. Живиться соком, що витікає з пошкоджених дерев, інколи прилітає на квіти. Фітофаг. Жук відкладає яйця в порохняву деревину пнів та дупел дерев листяних порід. Личинки розвиваються в гнилій деревині, де і заляльковуються. Генерація — 1–2 роки.

Морфологічні ознаки

24–30 мм. Забарвлення здебільшого зелене, золотисто-зелене або червонувате з жирним іризуючим, немов скляним, блиском. Елітри майже рівномірно опуклі, гладенькі, без білих плям.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зменшення кількості жука пов'язане насамперед з сучасною методикою лісгосподарювання, за якою багато дерев не доживають свого природного віку і переробляються на сировину.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид доволі успішно розмножується та розвивається у неволі.

Господарське та комерційне значення виду

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Smetana, 2006; Медведев, 1964.

Автор: Б.М. Васько
Фото: В.Г. Радченко

ЖУК-САМІТНИК

Osmoderma barnabita (Motschulsky, 1845)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрили (Coleoptera), родина — Жуки-пустельники (Scarabaeidae, Cetoniinae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вся зона листяних лісів Європи на пн. до межі поширення дуба (Пд. Швеція — Фінляндія), пд. межа в Україні проходить від гирла Дунаю (Ізмаїл) на Бендери, пд. Вінницької, Кіровоградську обл., Полтаву, по середній течії р. Сіверський Дінець (Слов'яногорськ) і далі на сх. до Саратова.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, зустрічається поодинокими особинами.

Особливості біології та наукове значення

Стаціями цього виду в Україні є широколистяні ліси. Тримається здебільшого дуплистих дерев, переважно в нижніх ярусах лісів. Вдень ховається по гнилих дуплах яблунь, груш, дубів, найчастіше осокорів. Літають надвечір та вночі, інколи прилітають на світло. Комахи активні в серпні–вересні. Фітофаг, живиться соком, який витікає з дерев. Личинки розвиваються за рахунок гнилої деревини листяних порід. Генерація виду в Україні — не менше 2–3 р.

Морфологічні ознаки

Тіло велике, масивне, 22–35 мм. Забарвлення чорно-рудувате, блискуче, з бронзовим або зеленуватим відблиском. Передньоспинка в

самців з глибокою, а в самок з плоскою повздовжньою борозенкою і двома дрібними горбиками перед серединою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

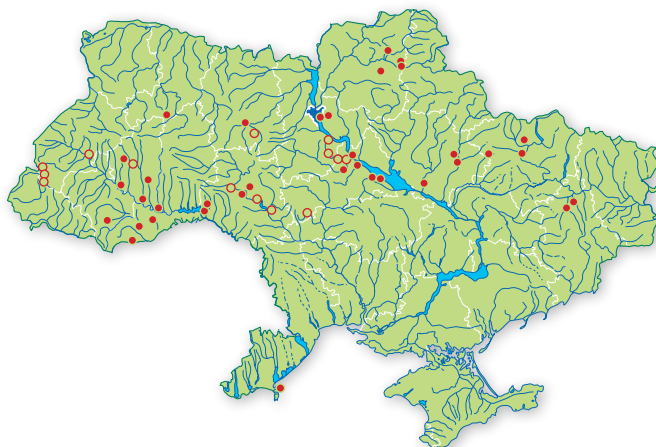
Зникає внаслідок санітарних вирубок лісу, застосування пестицидів у лісових масивах. Внесений до Червоної Книги багатьох країн Європи.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид розмножується та розвивається у неволі.

Господарське та комерційне значення виду

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Smetana, 2006; Audisio, Brustel, 2007.

Автори: В.М. Ермоленко, Б.М. Васько
Фото: В.Г. Радченко

ЖУК-ОЛЕНЬ, РОГАЧ ЗВИЧАЙНИЙ

Lucanus cervus cervus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-олені (Lucanidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Африка, Середня та Пд. Європа, на пн. до пд. Англії, пд. Швеції, Латвії; в європейській частині Росії пн. межа йде від Беларусі до Смоленська, Тули, Рязані, Мордовії, пд. Татарстану і на сх. досягає передгір'я Уралу. В Україні вид поширений майже на всій території, крім пд.-сх. областей.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається рідко, але локально у великій кількості. Зменшення кількості жука пов'язане з прийнятою методикою лісогосподарювання, за якою багато дерев не доживають свого природнього віку. Молоді посадки дерев не придатні для харчування та розмноження виду.

Особливості біології та наукове значення

П'яти- або шестирічна генерація. Відкладають яйця в дупла, старі пні, стовбури, що впали, головним чином на дубі, іноді інших породах (бук, липа, верба, ясен, тополя, сосна, плодові). Сапрофітофаг, живиться соком, що витікає з дерев. Личинки розвиваються в гнилій деревині. Стаціями цього виду є старі широколистяні ліси різних типів, але частіше дубові.

Морфологічні ознаки

Довжина самця сягає 50–80 мм (з рогами), самки — 30–50 мм. У самців голова з величезними рогами (верхні щелепи). Самки позбавлені рогів. Забарвлення самок однотонне чорно-буре, у самців роги та надкрила коричневі а інші частини тіла — чорна.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

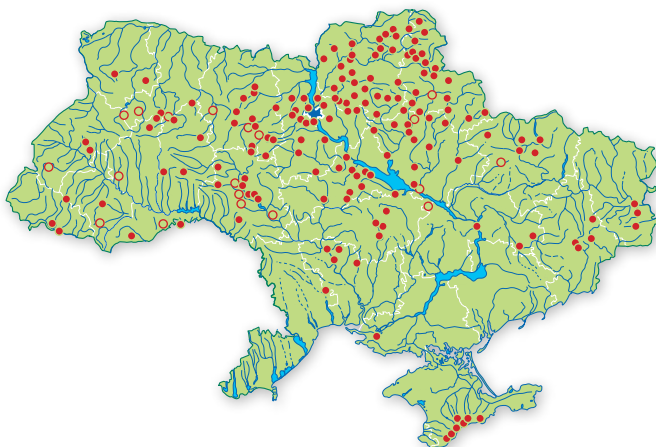
Занесений до Червоних книг Беларусі, Литви, Латвії. Знаходиться під охороною в Болгарії, Польщі, Німеччині, Чехії, Словаччині, Франції, Швейцарії. Додаток III Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Цілком можливе, але через дуже довгий (в природних умовах до 5–6 років) розвиток в личинковій стадії є дуже кропіткою та дорогою справою.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Bartolozzi, 2006; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, Б.М. Васько

Фото: В.Г. Радченко

ВУСАЧ ВЕЛИКИЙ ДУБОВИЙ

Cerambyx cergo (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 5 видів західнопалеарктичного роду. У фауні України два підвиди: *C. cergo* L. (рівнинна Україна) і *C. cergo acuminatus* Motsch. (Крим).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. і Середня Європа, Середземномор'я, Кавказ, Передня Азія. Переважно Правобережна Україна (крім пд. районів). Сх. межа ареалу проходить поблизу Харкова — Донецька (хоча знахідки тут потребують підтвердженнь).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), лише в Закарпатті дещо більша. Суцільне вирубування старих дібров, скорочення насаджень дуба, зменшення кількості старих дерев негативно впливає на структуру популяції.

Особливості біології та наукове значення

Має трирічну генерацію. Літ імаго — з травня до початку серпня. Протягом 1,5–2 місяців самка відкладає 60–300 яєць в тріщини кори, рідше на гілках. Личинки заляльковуються восени в комірках. Жуки нового покоління з'являються в кінці серпня–вересні і зимують в тих же комірках. Мешкає в при-

родних дібровах, насадженнях дуба, рідше в деяких ільмових, в лісопарках рівнинних територій та передгір'їв. Зазвичай заселяє дубові й мішані лісостани, ослаблені вирубуванням чи рекреаційним пресом. Надає перевагу товстим стовбурам дубів, особливо старим, та пенькам. Імаго живляться соком, що виступає з пошкоджених стовбурів. Личинки — дендрофаги. Довжина їхнього ходу в стовбурах може досягати 1 м. Перший рік личинки живляться у корі, на другий і третій — проникають у деревину.

Морфологічні ознаки

23–55 мм. Тіло подовжене, верх бурочорний, злегка блискучий. Вершинна частина надкрил рудувата. Передньоспинка

в грубих червоподібних складках. Основа надкрил зморшкувата.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоної книги Росії та Європейського червоного списку (1991). Охороняється в складі фауни лісових біоценозів заповідників та заказників України. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

В окремих випадках був відзначений як шкідник, головним чином дуба.

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1940; Руднев, 1957; Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур, 1974; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ВУСАЧ АЛЬПІЙСЬКИЙ

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 2 видів роду. Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. та Центральна Європа, Передня Азія (Сирія), Пн. Кавказ та Закавказзя. Знахідки в Лівобережній Україні та на пд. європейської частини Росії вимагають підтвердження. В Україні зустрічається головним чином в Гірському Криму та Карпатах. Окремі знахідки відомі з лісостепової зони правобережжя; на сх. поширений до Києва і Черкас.

Чисельність і причини її зміни

У більшості районів зустрічаються поодинокі особини. Тільки в гірській частині Закарпаття — відносно звичайний вид. Зниження чисельності спостерігається при скороченні площ букових лісів чи зменшенні кількості старих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Генерація — дво-, трирічна. Зимують личинки. Залляковування відбувається в травні-червні. Молоді жуки з'являються в липні-серпні, активні в денні години на стовбурах повалених дерев. Переважно зустрічається у передгірних та гірських широколистяних (переважно букових) лісах, але не вище 1500 м. Любить пересихаючі дерева, де заселяє головним чином мертві стовбури. Дендрофаг.

Морфологічні ознаки

15–38 мм. Передньоспинка з чорною плямою в передній частині і гострими горбиками по боках. Надкрила попелясто-сірі, з великою чорною плечовою широкою середньою та верхньою плямами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Європейського червоного списку (1991). Охороняється в гірських заповідниках Карпат і Криму. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

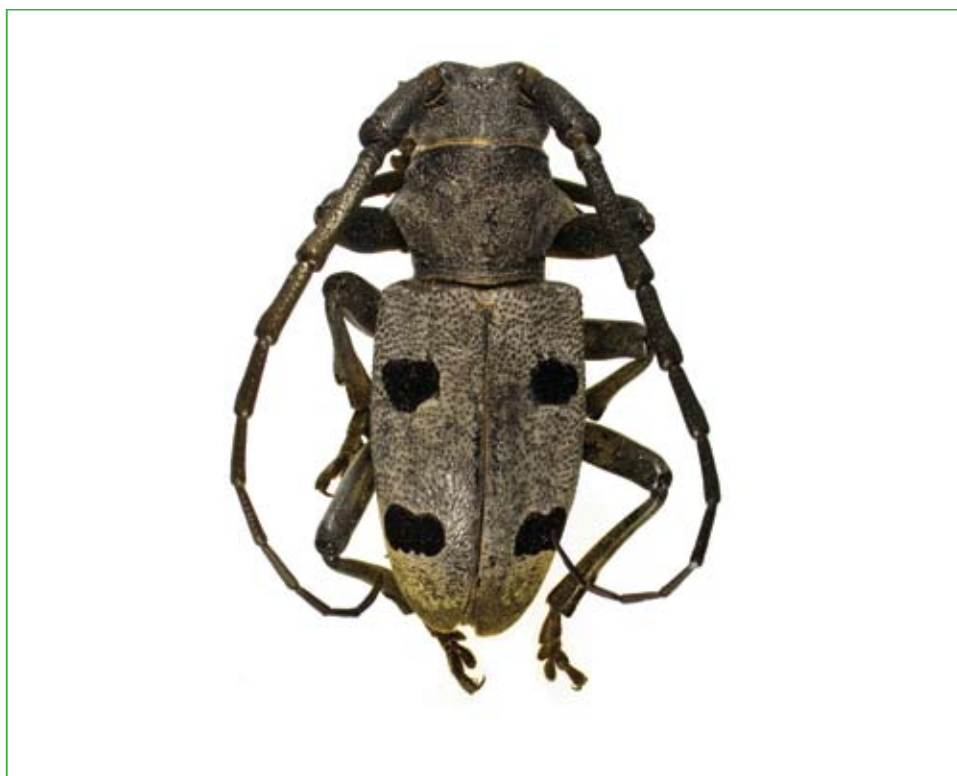
Господарське та комерційне значення

Може незначно пошкоджувати деревину деяких листяних порід (в'яз, граб, ясен).

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1940; Загайкевич, 1959; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

МОРИМУС ТЕМНИЙ*Morimus funereus* (Mulsant, 1863)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрили (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 11 видів палеарктичного роду; один з 2 видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Молдова, пд. Польща та Німеччина до узбережжя Середземного моря. Зареєстрований в Одеській та Чернівецькій обл., де проходить пн.-сх. межа його ареалу.

Чисельність і причини її зміни

Поодинокі особини. Чисельність знижується при скороченні площ широколистяних лісів, вирубуванні старих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Має дворічну генерацію. Дорослі жуки зустрічаються з другої половини травня до середини серпня. Яйця відкладають у кору пошкоджених дерев (дуб, клен, в'яз). Залялькування відбувається в кінці травня — червні. Зустрічається головним чином у ясні дні на повалених стовбурах в широколистяних лісах (переважно дубових). Дендрофаг. Личинки спочатку живляться в корі, а пізніше — в деревині мертвих та ослаблених дерев.

Морфологічні ознаки

18–38 мм. Тіло коренасте. Забарвлення чорне, в сірувато-білих волосках. Покриття надкрил майже біле, темні плями добре виражені, не зернисті. Крила редуковані.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Європейського червоного списку (1991). Доцільно створити заповідні ділянки у місцях поширення виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1958; Загайкевич, 1959; Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур, 1974; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автори: І.К. Загайкевич, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ВУСАЧ-ЧЕРВОНОКРИЛ КЕЛЛЕРА

Purpuricenus kaehleri (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 45 видів палеарктичного роду, один з двох видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. (крім пн.), Пд. та Пд.-Сх. Європа, Пд. Урал, Кавказ, Закавказзя, Туреччина та пн. Іран. В Україні поширений в підзоні мішаних лісів, лісостеповій та на пн. степовій зон, на пд. березі Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: руйнування біотопів значення виду та санітарні вирубки.

Особливості біології та наукове значення

Генерація одно-, рідко дворічна. Жуки літають з травня до серпня. Парування відбувається в червні–липні. Заляльковування проходить поблизу основ гілок стовбура. Зустрічається в листяних та мішаних лісах, на узліссях, в садах. Заселяє стовбури та гілки (мертві та відмираючі) плодових кісточкових, винограду лозу, а також дуб, каштан, акацію, тополеві та ільмові, часто зустрічається і на квітках. Дендрофаг.

Морфологічні ознаки

9–20 мм. Передньоспинка чорна (іноді частково червонувата), в рідких щетинках. Надкрила червоні, з великою чорною плямою посередині.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в Канівському заповіднику та заповіднику «Розточчя».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1940; Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур, 1974; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, 2000.

Автори: І.К. Загайкевич, О.В. Пучков

Фото: О.С. Мандзюк

ВУСАЧ ЗЕМЛЯНИЙ-ХРЕСТОНОСЕЦЬ (КОРЕНЕЇД ХРЕСТОНОСЕЦЬ)

Dorcadion equestre (Laxmann, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. Європа, Румунія, Угорщина, Болгарія (на пд. до Греції), Молдова, чорноземна смуга Росії (на сх. до Волги), Закавказзя. Один з 360 видів роду; один з 17 видів у фауні України. Заселяє лісостепову та степову зони України, Кримські гори. Існує багато аберацій (більше 30), розподілених на 6 груп.

Чисельність і причини її зміни

Звичайний вид в місцях, що не зазнають антропогенного впливу. Причини зміни чисельності: зараз загрози для чисельності виду не існує.

Особливості біології та наукове значення

Генерація дворічна. Дорослі жуки зустрічаються з середини квітня до кінця травня (з середини червня — зрідка). Личинки розвиваються в ґрунті, при розорюванні переходять до живлення коренями культурних злаків. Заселяє нерозорані осередки: цілинний степ, байраки, гірські схили, узбіччя доріг (іноді біотопи з негустими чагарниками). Тяжіє до добре розігрітих сонцем ділянок з розрідженим травостоєм. Личинки живляться листям озимих та інших злакових.

Морфологічні ознаки

10–13 мм. Тіло коренасте, опукле. Шовна (центральна) стрічка надкрил дуже широка,

нерівна, нижче середини — у вигляді хреста. Вусики та ноги чорні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

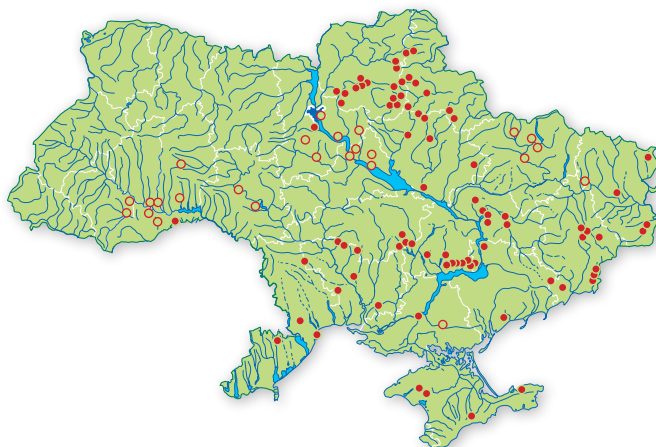
Спеціальні заходи охорони не здійснювалися. В комплексі з іншими безхребетними знаходиться під охороною в степових заповідниках України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Іноді може шкодити культурним злаковим культурам, але дуже незначно.

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1958; Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур., 1974; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автори: І.К. Загайкевич, О.В. Пучков

Фото: О.С. Мандзюк

ВУСАЧ ЗЕМЛЯНИЙ МОКРЖЕЦЬКОГО

Dorcadion mokrzeckii (Jacobson, 1902)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 360 видів роду; один з 17 видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Локальний ендемік Криму (Керченський п-ів).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Відомий з трьох локалітетів Керченського п-ва за поодинокими знахідками. Причини зміни чисельності: зникнення виду можливе при повному руйнуванні цілинних степових біотопів (розорювання залишків цілинних ділянок, значний антропогенний прес).

Особливості біології та наукове значення

Генерація дворічна. Дорослі жуки зустрічаються у квітні (частіше в середині місяця) на відносно супіщаному ґрунті. Населяє добре

розігріті сонцем ділянки, з розрідженим травостоєм степового типу (на поверхні ґрунту). Незорані осередки: цілинний степ, байраки, гірські схили. Личинки живляться листям диких злакових, їх коренями.

Морфологічні ознаки

11–14,5 мм. Надкрила в густих волосках з чіткими спинною та плечовою смугами, без помітних крапок. Зовнішня спинна смуга вужча за плечову але не за шовну смугу.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Спеціальні заходи охорони не здійснювались. В місцях реєстрації виду доцільно створювати заказники. В комплексі з

іншими безхребетними охороняється в Опукському заповіднику (Крим, Керченський п-ів).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

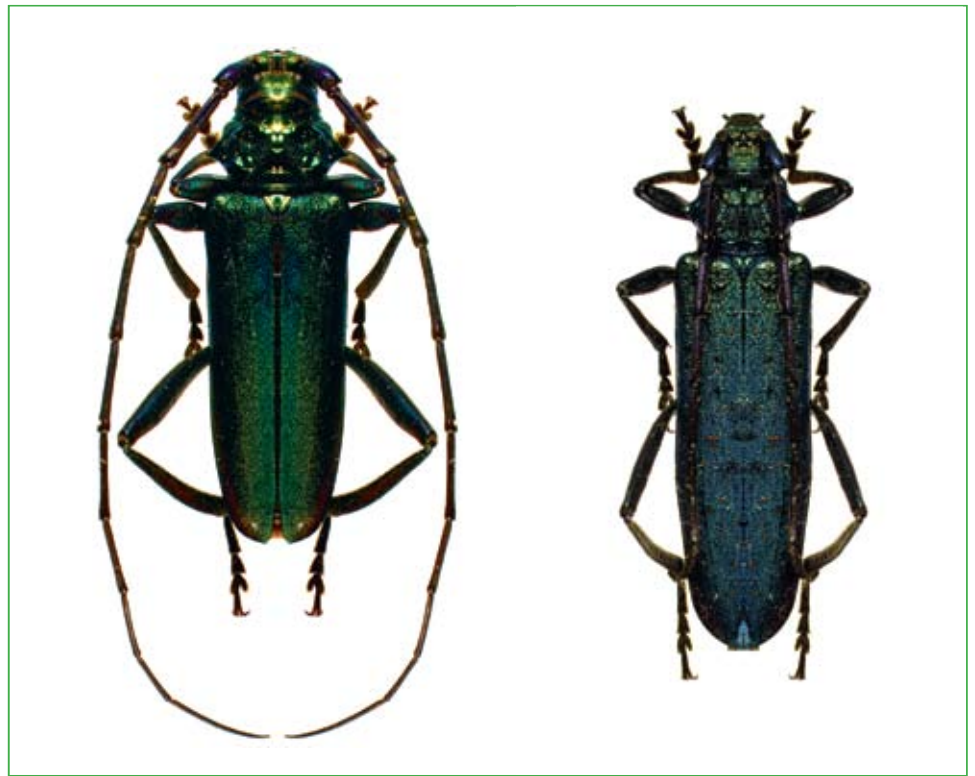
Плавильщиков, 1958; Определитель насекомых европейской части СССР, 1965.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ВУСАЧ МУСКУСНИЙ

Aromia moschata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-вусачі (Cerambycidae). Один з 10 видів палеарктичного роду. Єдиний вид (номінативний підвид) роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Транспалеаркт. Поширений майже по всій території України.

Чисельність і причини її зміни

В середньому незначна (поодинокі особини), але локально зареєстрований як звичайний вид. Чисельність може знижуватись внаслідок зменшення насаджень верби та вирубки старих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Генерація дво- або трирічна. Літ (в жаркі години дня), парування та відкладання яєць спостерігається з червня до серпня. За весь період самка відкладає 90–160 яєць

у тріщини кори. Личинка спочатку розвивається під корою, а потім в живій деревині, де і заляльковується (в травні–червні). Біотопи перебування виду (долини річок, низзя біля боліт, прибережні гаї) зумовлені присутністю в них кормових дерев (верба, тополя). Частіше зустрічається у верхньому ярусі дерев. Імаго відмічено також на квітках спіреї та окружкових. Зустрічається переважно в розріджених деревостоях, головним чином заселяє верби, рідше — інші листяні породи (тополя, осика). Дендрофаг. Імаго іноді живляться соком берези та дуба.

Морфологічні ознаки

13–38 мм. Тіло довге, забарвлення блискучо-

металеве, зелене, зрідка — бронзово-зелене. Передньоспинка з гострим зубцем на боковому краї та горбкоподібним підвищенням посередині.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

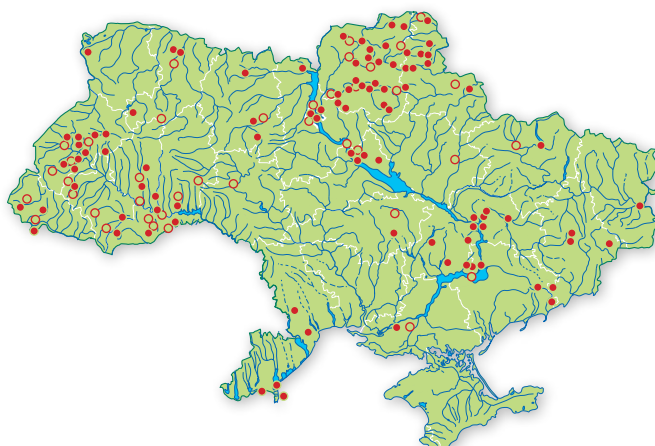
Заходи охорони не здійснювались.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Може пошкоджувати насадження верби.

Основні джерела інформації

Плавильщиков, 1940; Загайкевич, 1959; Атлас комах України, 1962; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автори: В.М. Єрмоленко, О.В. Пучков

Фото: В.Г. Радченко

ЗЛАТКА БЛИСКУЧА

Buprestis splendens (Fabricius, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-златки (Buprestidae). В Україні один з 7 видів роду.

Природоохоронний статус виду

Зник в Україні.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений (за старими даними) у Середній та Пд. Європі. Можливо, реліктовий, вимираючий вид.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, за останні 60 років в природі не спостерігався. Відомо два екземпляри з колекцій Інституту зоології НАН України (м. Київ) та Зоологічного інституту РАН (м. Санкт-Петербург).

Особливості біології та наукове значення

Зустрічався в старих соснових лісах. Спостерігався вихід жуків і з деревини будівель. Дендрофаг.

Морфологічні ознаки

18–21 мм. Тіло смарагдово-зелене або синьо-зелене. Голова, передня та бокова частини передньоспинки мідно-блискучі. Надкрила з боків та по шву з мідно-червоною оторочкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Даних немає. Можливо, вимерлий вид. Знаходиться під охороною Бернської конвенції (додаток II).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Рихтер, 1952; Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції, 1999.

Автор: О.В. Пучков
Фото: О.С. Мандзюк

ЕВРИТІРЕЯ ЗЛОТИСТА*Eurythyrea aurata* (Pallas, 1776)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Vuprestidae. В Палеарктиці один з 7 видів роду, в Україні — один з трьох.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Східносередземноморський вид, що зустрічається в Сх. Європі та Туркменії.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється дуже рідко, причини зміни чисельності невідомі.

Особливості біології та наукове значення

Розвиток триває один рік. Личинки відносяться до групи ксилофагів. Вони роблять глибокі ходи у мертвій деревині тополі та верби; заляльковуються неглибоко під її поверхнею. Імаго зустрічаються на стовбурах цих дерев.

Морфологічні ознаки

Жуки розміром 14–24 мм, яскраво-зелені з червоною каймою по боках (у звичайному випадку).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заходи охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Рихтер, 1952; Bilý, Jendek, Kalashian, Kubán, Volkovitsh, 2006.

Автор: О.В. Прохоров
Фото: В.Г. Радченко

КОВАЛИК ПАРРЕЙСА

Alaus parreyssi (Steven, 1830)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-Ковалики (Elateridae). Один зі 100 видів палеотропічного роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, Передня Азія (до Ірану), Чорноморське узбережжя Кавказу. В Україні — пд. берег Криму — пн. межа ареалу виду.

Чисельність і причини її зміни

В останні 50 років не відзначено. Відомі знахідки В. Плігінського (1916) та В.Г. Доліна (1959) в околицях м. Алушти. Причини змі-

ни чисельності: вирубування та розчищення соснових лісів Криму (головної гряди Кримських гір), особливо вирубка старих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Активний в травні–червні. Личинки живуть у гнилій деревині сосни. Цикл розвитку — 4–5 років. Лялькування спостерігається наприкінці літа — весною. Імаго зимує в лялечній комірці. Зустрічався на вологих місцях біля джерел та водойм, у старих соснових стовбурах на схилах пд. експозиції лісів пд. берега Криму. Імаго живиться попелицями родини хермесових та їхніми виділеннями.

Морфологічні ознаки

28–32 мм. Тіло трохи опукле. Передньоспинка біла, з двома чорними плямами біля середини та чотирма білими «язичками» біля основи. Надкрила зазвичай чорні, в білих плямах, іноді їхні передні половинки білі з чорними плямами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно зберігати у природному стані біотопи, де буде виявлено цей вид.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Долін, 1982; ЧКУ. Тваринний світ, 1994.

Автори: В.Г. Долін, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

КОВАЛИК СПЛОЩЕНИЙ

Neopristilophus depressus (Coermar, 1822)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-ковалики (Elateridae). Один з 25 видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. та Центральна Європа. Раніше відносили до роду *Selatosomus* чи *Corymbites*. Зустрічається в лісостеповій зоні України (правобережжя).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). До зниження чисельності призводить вирубування ділянок широколистяних лісів.

Особливості біології та наукове значення

Має чотирирічну генерацію. Зимують личинки різного віку та імаго в лялечкових комірках у ґрунті та лісовій підстилці. Жуки

літають у травні–червні. Головним чином зустрічається на узліссях та галявинах широколистяних лісів. Личинки — хижачки. Імаго живляться пилюком квітів, іноді глоду, яблуні.

Морфологічні ознаки

13–23 мм. Чорний, матовий в дрібних сірих волосках. Вусики гостропильчасті з четвертого членика. Передньоспинка з глибокою серединною боріздкою. Вусики та ноги червонувато-коричневі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

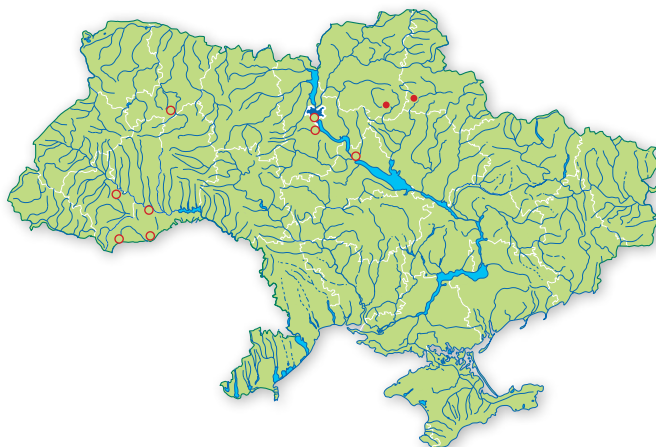
Охороняється в біоценозах Канівського заповідника.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Долін, 1982; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автори: В.Г. Долін, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ПЛОСКОТІЛКА ЧЕРВОНА

Cucujus cinnabarinus (Scopoli, 1763)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-Плоскотілки (Cucujidae). В Україні один з 2 видів роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європейський реліктовий вид. Лісова зона та правобережний Лісостеп.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний. Узагальнені дані про чисельність відсутні. До зниження чисельності може призводити скорочення насаджень старих листяних дерев.

Особливості біології та наукове значення

Можливо, зимують дорослі жуки та личинки старшого віку під корою. Тяжіє до листяних, рідко — мішаних лісів. Мешкає під корою листяних дерев (дуб, клен, рідше шпилькові). Імаго та личинки — хижаки.

Морфологічні ознаки

11–15 мм. Тіло дуже сплюснене, зверху червоне. Передньоспинка з різкими килями. Низ і ноги чорні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до списку видів, що охороняються Бернською конвенцією.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає. Можливо, приносить користь, знищуючи шкідливих комах-ксилофагів.

Основні джерела інформації

Определитель насекомых европейской части СССР, 1965; Жесткокрылые-ксилобионты, мицетобионты и пластинчатоусые..., 1996; Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції, 1999.

Автор: О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ЧЕКІНІОЛА ПЛАСТИСЦЕЛІДИНА

Cecchiniola platyscelidina (Jacobson, 1908)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-листоїди (Chrysomelidae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Кримського п-ова. Виявлений в передгір'ї (друга гряда) Кримських гір.

Чисельність і причини її зміни

Поодинокі особини. Відомо 12 екземплярів.

Особливості біології та наукове значення

Невідомі. Зареєстрований на відкритих ділянках з трав'янистою рослинністю і в освіт-

лених сонцем мішаних лісах (переважно дібрових). Фітофаг.

Морфологічні ознаки

7,7–9 мм. Верх в густій, дрібній пунктировці, чорний з ледве помітним синім або фіолетовим відтінком. Низ тіла чорно-синій або чорно-фіолетовий. Боковий кант передньоспинки слабо помітний тільки на основі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не з'ясовані. Можливо, вимираючий вид.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бровдій, 1977; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Колекція Мосякіна.

Автори: В.М. Бровдій, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ХРИЗОЛІНА КАРПАТСЬКА

Chrysolina carpatica (Fuss)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-листоїди (Chrysomelidae). Представник найбільшого в родині, всесвітньо поширеного роду жуків-листоїдів, який об'єднує близько 500 видів. У фауні України виявлено 35 видів роду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

На території України (в Карпатах) поширений підвид *Ch. carpatica gabrieli* Weisse. (г. Говерла, Петрос, Піп Іван, Близниці), що зустрічається по всій смузі Карпат і Судет, здебільшого у високогір'ях, лише іноді спускається з альпійських лук нижче, до лісової смуги, хоча його оселення тут не є типовим.

Чисельність і причини її зміни

Нез'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Зимує в дорослій фазі. Жуки зустрічаються в активному стані поодинокі, в заростях моху. Трофічні зв'язки не досліджені. Протягом року утворює одне покоління. Зустрічається на високогірних луках, здебільшого на вершинах полонин поблизу скель, кам'янистих розсіпів, іноді під камінням.

Морфологічні ознаки

5,5–7,7 мм. Чорно-зелений або чорно-синій. Надкрила в однакових, передньоспинка в майже однакових крапках.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Потрібно вивчити спосіб життя підвиду, його цикл розвитку, кормові рослини і взяти під ретельну охорону місця розмноження.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бровдій, 1977; Rudacowski, Mraczkowski, Stefanska, 1990.

Автор: В.М. Бровдій, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ОРЕЇНА ПЛАГІАТА

Oreina plagiata (Sufrian, 1861)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-листоїди (Chrysomelidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зустрічається в горах Європи, зокрема в Зх. Карпатах, Татрах, Альпах і Динарських горах. Зазначений у гірських районах пд. Українських Карпат (Чорногори), включаючи й субальпійську смугу.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність незначна (поодинокі особини). Структура популяції не вивчена.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається зрідка протягом червня–серпня. Серед кормових рослин жуків і личинок виявлено сугайник австрійський (*Doronicum austriacum* Jacq.). Моновольтинний, яйцеживородячий вид. Селиться на відкритих, освітлених ділянках, порослих трав'янистими рослинами, здебільшого неподалік струмків.

Морфологічні ознаки

8–10 мм. Передньоспинка з опуклими боковими валиками. Надкрила з великими крапками. Тіло і кінцівки чорні, передньоспинка і надкрила (крім повздовжньої пришовної чорної смуги) — яскраво-червоні (у мертвих особин — червонувато-цегляні).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Необхідно вивчити особливості біології виду, з'ясувати причини змін чисельності, створити в місцях його існування ентомологічний заказник.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бровдій, 1977; Rudacowski, Mraczkowski, Stefanska, 1990.

Автори: В.М. Бровдій, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ОРЕЇНА ЗЕЛЕНА

Oreina viridis (Duftschmidt, 1825)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Жуки-листоїди (Chrysomelidae). Відомо близько 30 палеарктичних видів роду, серед яких у фауні України виявлено 10.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид заселяє гори Центральної та Пд. Європи (Альпи, Піренеї, Вогези, Татри, Судети, Зх. Карпати). В Україні зрідка зустрічався в субальпійській та альпійській зонах Карпат, на масиві Чорногори (г. Піп Іван, Брескул, Петрос)

Чисельність і причини її зміни

Вкрай рідкісний вид, на межі цілковитого зникнення. Протягом ХХ ст. виявлено лише поодинокі особини (відомо всього 14 екземплярів).

Особливості біології та наукове значення

Яйцеживородячий вид, спосіб життя і трофічні зв'язки якого досліджені недостатньо. Жуків у активному стані знайдено в липні-серпні. Заселяє відкриті, добре освітлені ділянки, вкриті трав'янистою рослинністю, обабіч стежок та серед розріджених чагарників. Літературна вказівка про живлення дорослих жуків на вільсі зеленій (*Alnus viridis* D.C.) сумнівна і потребує перевірки. Цикл розвитку моновольтинний.

Морфологічні ознаки

7–10 мм. Яскраво-зелений. Проміжки між крапками надкрил шагреновані, матові. Передньоспинка рівномірно опукла, дрібно, але рівномірно крапчаста, без бокового валика.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Потрібно вивчити особливості біології виду, трофічні зв'язки, причини зменшення чисельності і створити в місцях його розмноження ентомологічний заказник.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бровдій, 1977; Rudacowski, Mraczkowski, Stefanska, 1990.

Автори: В.М. Бровдій, О.В. Пучков
Фото: В.Г. Радченко

ЛЕВКОМИГУС БІЛОСНІЖНИЙ

Leucomigus candidatus (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Довгоносики (Curculionidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Африка, Зх. Азія (Туреччина, Іран), пд. сх. Європейської рівнини, Пн. Кавказ, Закавказзя, Казахстан та Середня Азія. В Україні поширений в степовій зоні та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

У 1984 р. вважався звичайним у пд. частині степової зони України (Воловник, 1984), зараз відомі поодинокі знахідки. Причини зміни чисельності: вибирання піску, рекреаційне навантаження, випасання худоби тощо.

Особливості біології та наукове значення

Прибережні біотопи та ділянки з типовою ксерофітною рослинністю. Імаго живиться листям та молодими стеблами полину, личинки — коренями, утворюючи нарости діаметром 20-30 мм. Активний з середини липня (у Гірському Криму — з червня) до початку вересня.

Морфологічні ознаки

12,5–16 мм. Тіло овально-втягнуте, голово-трубка коротка. Передньоспинка поперечна, з опуклими боками та трикутно втягнутою основою, рівномірно вкрита дрібними чорними горбиками, з великою білою плямою посередині і по одній округлій плямі по боках. Надкрила з жовтувато-сірими та білими плямами. Між основами вусиків голово-трубка значно підведена, лоб з вдвудненням між очима з ямкою, очі подовжено-овальні. Щиток непомітний. Надкрила не ширші за передньоспинку, паралельнобокі, з тонкими лінійоподібними крапкованими борозенками і рівномірно широкими проміжками, скульптура яких прихована під густими волоскоподібними прилеглими лусками. Низ тіла і

ноги з густими білими волоскоподібними лусками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється як компонент біоценозу в заказнику «Обіточна коса» та Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Воловник, 1984; Тер-Минасян, 1988; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Назаренко, Шешурак, Форощук, 2003.

Автори: С.В. Воловник, В.Ю. Назаренко
Фото: В.Г. Радченко

БРАХІЦЕРУС ЗМОРШКУВАТИЙ

Brachycerus sinuatus (Olivier, 1807)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Брахіцериди (Brachyceridae).

Природоохоронний статус виду

Невизначений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Балканський п-ів, Мала Азія, пд. України (Одеська обл., Крим).

Чисельність і причини її зміни

Поодинокі знахідки.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на відкритих ділянках по схилах гір, на яйлах, на приморських схилах. Дорослі жуки живляться на дикорослій цибулі білоцвітій. Біологія розмноження не досліджена.

Морфологічні ознаки

9,0–18,0 мм. Чорний, верх майже голий, ноги і вусики з короткими щетинкоподібними волосками. Головотрубка довша за свою ширину, її спинка сплюснена, з неглибоким грубим пунктуванням і нерівною поверхнею. Голова коротка, широка, гладенька; лоб значно нижчий за головотрубку, посередині з великим кілем, очі сильно виступають над лобом. Передньоспинка з двома розріджено пунктованими серединними ребрами, між якими знаходиться широка борозенка. По боках розташовані два коротші ребра з розрідженим пунктуванням. Боки передньоспинки з широкими загостреними горбками. Щиток відсутній. Надкрила заокруглені з боків, опуклі, з зиг-

заподібно піднятими проміжками, часто з горбками на непарних проміжках.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Потрібно вивчити особливості біології виду, з'ясувати причини зміни його чисельності, створити в місцях перебування виду ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Zumpt, 1937; Ангелов, 1978; ЧКУ. Тваринний світ, 1994; Alonso-Zarazaga, Lyal, 1999; Арзанов, 2005.

Автори: В.М. Бровдій, В.Ю. Назаренко
Фото: В.Г. Радченко

ЛІКСУС КАТРАНОВИЙ

Lixus canescens (Fischer-Waldheim, 1835)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Довгоносики (Curculionidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. частина Румунії, Молдова, Нижнє Поволжя, Пд. Урал. В Україні зареєстрований в лівобережному Степу (ділянки сухого Степу, кам'яністі схили морського узбережжя).

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причини зміни чисельності: деградація його місць перебування (численні антропогенні фактори), а також збирання населенням кореневищ катрану.

Особливості біології та наукове значення

Імаго живиться листям, личинки — стеблами та кореневищами катрану (*Crambe maritima*). Парування — у травні. Самка відкладає 1–2 яйця у невеликі комірки стебла катрану, які сама і вигризає. Личинки виходять через 5–7 днів; поступово просуваються серединою стебел до кореневищ. Заляльковування — в кінці серпня. В одній рослині розвиваються від 1–2 до 5 жуків.

Морфологічні ознаки

14–19 мм. Верх з густими сірувато-білими волосками, розташованими у вигляді окремих плям. Низ, крім останніх трьох сегментів черевця, з густими білими, глибоко розщепленими лусками. Надкрила без бокових смуг, ширші за передньоспинку, паралельнобокі, їх верхівки загострені та подовжені. Останні сегменти черевця густо вкриті простими волосками, з голими цятками. Головотрубка сильно зігнута, в обох статей товстіша за передні стегна, з тупим кілем, лоб з великою ямкою. Передньоспинка трохи коротша своєї ширини біля основи, конічно звужена до верхівки, з помітно закругленими лопатями та подвійним цяткуванням на диску.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється, як компонент біоценозу, в «Хомутовському Степу» (Український степовий ПЗ), заказнику загальнодержавного значення «Обіточна коса». Для охорони потрібно виявити і взяти під охорону інші місця його перебування з детальним вивченням особливостей біології виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Тер-Минасян, 1967; Воловник, 1984; ЧКУ, Тваринний світ, 1994; Воловник, 1994.

Автори: С.В. Воловник, В.Ю. Назаренко

Фото: О.С. Мандзюк

ЖИРЯК ГЛАДЕНЬКИЙ

Liparus laevigatus (Gyllenhal, 1834)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Твердокрилі (Coleoptera), родина — Довгоносики (Curculionidae).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Росія (Сарепта), Кавказ, зх. Казахстан.
Україна: Гірський Крим, околиці м. Одеси.

Чисельність і причини її зміни

Поодинокі особини. Причини зміни чисельності: вирубування лісу, випасання худоби тощо.

Особливості біології та наукове значення

Дорослі жуки живляться листям в сутінках,

вдень перебувають у заглибинах ґрунту та у підстилці. Личинки розвиваються всередині коренів, живлячись їх серцевиною. Яйця відкладає самка навесні біля коренів зонтичних рослин (*Anthriscus nemorosa* (Bieb.) Spreng.).

Морфологічні ознаки

Досить великий (близько 20 мм, без довжини головотрубки), чорний довгоносик. Зверху поверхня тіла майже гола, лише по боках передньоспинки знаходиться по 1 маленькій малопомітній плямці з жовтуватих витягнутих лусок. Від решти видів цього роду відрізняється густим жовтувато-коричневим опушенням середини стернітів черевця самця і глибокою ямкою на п'ятому стерніті черевця самки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється як компонент ентомофауни в Кримському ПЗ. Для охорони потрібно детальне вивчення сучасного поширення та особливостей біології виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Дорослі жуки досить добре розмножуються в неволі, проте личинки гинуть.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Назаренко, 2005; Magnano, 1954; Reitter, 1923.

Автори: В.Ю. Назаренко

Фото: В.Г. Радченко

АСКАЛАФ СТРОКАТИЙ

Libelloides macaronius (Scopoli, 1763)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Сітчастокрилі (Neuroptera), родина — Аскалафіди (Ascalaphidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Сх. Європа, Мала Азія, Закавказзя, Казахстан та Серед. Азія. В Україні зустрічається переважно в Криму. Відомі поодинокі знахідки в Луганській та Закарпатській областях.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Трансформація місць помешкання, зокрема викорчовування чагарників.

Особливості біології та наукове значення

Дорослі активні вдень у сонячну погоду — з початку червня по серпень. Самка відкладає яйця на стебла трав'янистих рослин. У кладці 40–50 яєць. Личинки тримаються під камінням або опалим листям, у поверхневому шарі ґрунту. Вони, як і дорослі, хижаки, полюють на дрібних комах.

Морфологічні ознаки

Вусики булавовидні, довгі. Крила з жовтими та чорними плямами. Тіло волохате, його довжина 16–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

ЧКУ (1994). Треба взяти під охорону місця

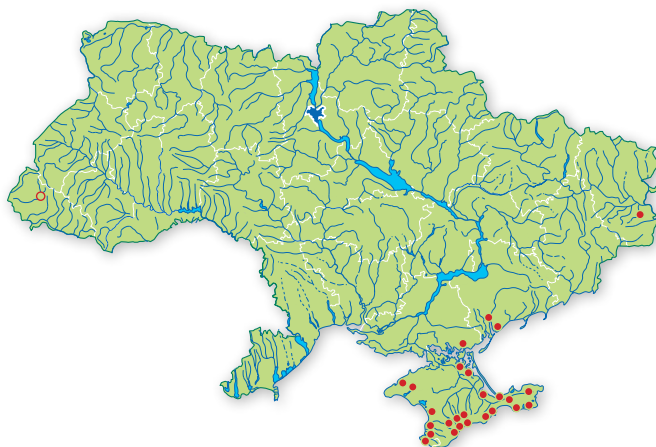
його перебування. Рекомендований до охорони в Карадазькому та Опукському природному заповідниках, де подекуди звичайний.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Костин, Дулицкий, Мальцев, 1981; Луппова, 1987; ЧКУ, 1994; Захаренко, 1994; Котенко и др., 1999.

Автори: В.М. Єрмоленко
А.Г. Котенко, О.В. Кукушкин
Фото: Л.В. Знаменська

ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ МУРАШИНИЙ ЛЕВ ЗАХІДНИЙ

Acanthaclisis occitanica (Villers, 1789)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Сітчастокрилі (Neuroptera), родина — Мурашині леви (Myrmeleontidae).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморський реліктовий вид, який зустрічається у засушливих районах Середньої та Пд. Європи, на Пн. Африки та широкою смугою від Малої Азії до Пакистану. В Україні — пд. та Крим.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Найчастіше трапляються поодинокі особини, проте місцями іноді спостерігається літ, який складається з численних дорослих особин. Вид потерпає через господарське та рекреаційне освоєння приморських пісків, їхнє заліснення.

Особливості біології та наукове значення

Населяє переважно приморські піски та дюни з розрідженою чагарниковою чи трав'янистою рослинністю. На Пд. Європи зустрічається і в гірській місцевості до висоти у 1000 м н. р. м. Дорослі особини активні з настанням сутінків, досить охоче летять на світло. Личинки, які досягають у довжину до 30 мм, живуть у піщаному ґрунті під тонким шаром піску, де активно вишуковують здобич. На відміну від багатьох інших представників родини пасток у вигляді лійок не будують. Повний цикл розвитку складає три роки.

Морфологічні ознаки

Тіло і ноги густо вкриті довгими волосками. В костальному полі переднього крила клі-

тинки переднього ряду плоскі, неначе сплюснені, клітинки заднього ряду помітно більші, п'ятикутної форми, тіло імаго 40–49 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заповідання придатних для виду біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Кривохатский, Захаренко, 1994; Известия Харьковского энтомологического общества, 1994; Определитель насекомых европейской части СССР...; Вшивкова, Дорохова, Качалова, Луппова, Мартынова, 1987; Черный, 2005; Gepp., Hölzel, 1989.

Автор: В.М. Титар
Малюнок: І.В. Маханьков

МАНТИСПА ШТИРІЙСЬКА

Mantispa styriaca (Poda, 1761)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Сітчастокрилі (Neuroptera), родина — Мантиспіди (Mantispidae). Один з 2 відомих в Україні видів роду *Mantispa*.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду і його поширення в Україні

Європа (окрім пн. районів), Пн. Африка, Мала та Середня Азія, Казахстан, Пд. Сибір, Монголія. В Україні відзначалась в Одеській, Миколаївській, Київській, Черкаській, Харківській, Донецькій, Луганській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Фактори впливу на чисельність не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Імаго активні з початку травня до вересня. Мешкає на узліссях лісу та чагарників. Яйця, як у золотоочок, — на стеблинках. Личинки зимують групами у схованках. Навесні личинка знаходить кокон павука (з родів *Lycosa*, *Agelena* та ін.), проникає в нього, линяє, після чого починає живитися яйцями павуків. Потім личинка знову линяє і набуває С-подібної форми. Вона доїдає яйця павука і

павучат, що вилуплюються, після чого плете всередині кокону павука свій кокон, в якому заляльковується. Закінчивши розвиток, лялечка виходить з кокону, заповзає в тріщини ґрунту і там перетворюється на імаго.

Морфологічні ознаки

Передніми хапальними ногами нагадують маленьких богомолів. Вусики коротенькі, чоткоподібні. Передньогруді довші за останню частину грудей. Забарвлення бурувато-жовте з бурими плямами, жилкування крил чорне. Забарвлення та розміри тіла дуже варіюють (довжинна передього крила від 10 до 17 мм).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

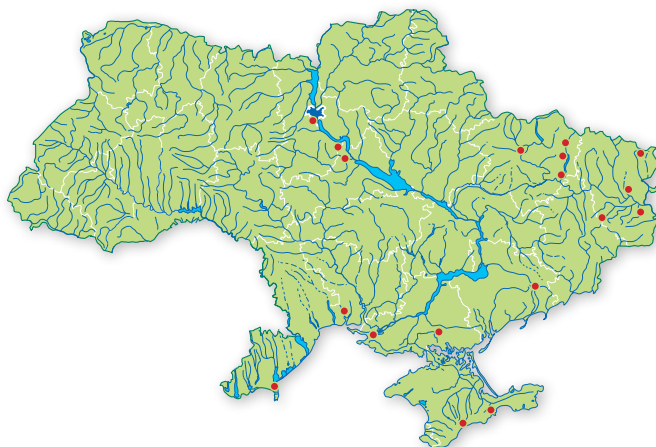
Заходи з охорони не здійснювалися. Треба взяти під охорону місця перебування виду. Рекомендований до охорони в Дунайському БЗ та Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилося.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Aspöck, Aspöck, Hölzel, 1980; Захаренко, 1987; Дорохова, 1987; Захаренко, Кривохатский, 1993; Кривохатский, Захаренко, 1994.

Автори: О.В. Захаренко, А.Г. Котенко
Фото: www.wikimedia.com

КОМАРІВКА ІТАЛІЙСЬКА

Bittacus italicus (Müller, 1786)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Скорпіонові мухи (Mecoptera), родина — Комарівки або бітациди (Bittacidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

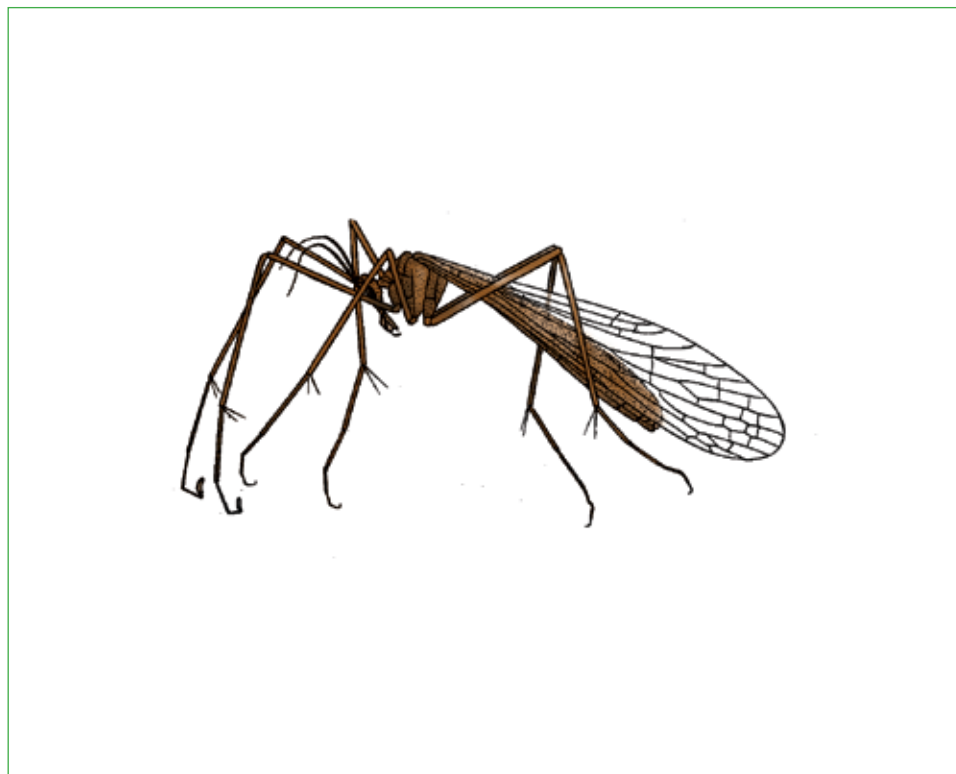
Центральна та Пд. Європа, Росія (Кавказ, Урал); Україна: Черкаська, Сумська, Дніпропетровська і Херсонська обл., Крим.

Чисельність та причини її зміни

Сучасних даних про чисельність немає. Траплялася дрібними локальними популяціями. Спостерігалось зменшення чисельності через затоплення водосховищами, розорювання, викошування та забудову заплавлених луків, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Гаявини та узлісся вологих листяних лісів, чагарники на заплавлених луках. Дає одну генерацію на рік. Імаго з'являються у середині червня. Зазвичай ховаються під листками чагарників та трав, тримаючися за них до-

вгими передніми ногами. Полюють на різноманітних комах та павуків, висмоктуючи вміст їхнього тіла. Личинки — сапрофаги, живляться мертвими комахами і гниючими рослинними рештками під листяною підстилкою. Яйця відкладає по одному або по декілька штук у ґрунт, де вони й зимують. Личинки з'являються навесні, заляльковуються у ґрунтових комірках наприкінці травня.

Морфологічні ознаки

Великі (довжина крила 30–35 мм) довгасті комахи, що нагадують комарів-довгоногів, але мають 2 пари крил. Ноги довгі та тонкі, всі гомілки з 2 парами шпороподібних щетинок. Від близьких видів відрізняється тим, що анальна жилка на передньому крилі довга і

закінчується набагато ближче до вершини, ніж коротка субкостальна жилка.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994). Слід контролювати стан популяцій, дослідити можливі місцезнаходження та в разі виявлення виду взяти їх під охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Єрмоленко, 1962; Дорохова, Мартынова, 1987; Єрмоленко, 1994; Бригадиренко, 2005.

Автори: В. М. Єрмоленко, В.О. Корнєєв
Малюнок: В.О. Корнєєв

ЛЬОДОВИЧНИК ВЕСТВУДА

Boreus westwoodi Hagen, 1866

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Скорпіонові мухи (Mecoptera), родина — Льодовичники (Boreidae).

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. та Центральна Європа; Україна: Полісся (Житомирська, Київська, Чернігівська обл.), Карпати.

Чисельність і причини її змін

Відомостей немає.

Особливості біології та наукове значення

Населяють ліси; дорослі комахи активні з

пізньої осені до ранньої весни, під час відлиг утворюють скупчення на снігу. Личинки живляться ризоїдами мохів, рештками дрібних безхребетних, тощо. Близькі види розмножуються на початку зими, відкладаючи яйця в мох.

Морфологічні ознаки

Дрібні або середніх розмірів (2–7 мм), темнозбарвлені, блискучі, зазвичай безкрилі комахи з витягнутою у рostrum головою; самки з яйцекладом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994). Слід контролювати стан популяцій, дослідити можливі місце-

знаходження та в разі виявлення виду взяти їх під охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ермоленко, 1948; Дорохова, Мартынова, 1987; Ермоленко, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автор: В.О. Корнєєв, А.Г. Котенко
Фото В.О. Корнєєв

ОКСИЕТИРА ЖОВТОВУСА

Oxyethira flavicornis (Pictet, 1834)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Волохокрилі (Trichoptera), родина — Гідрофтиліди (Hydroptilidae).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Більша частина Європи (крім Середземномор'я); Україна: Львівська (Розточчя); Чернівецька обл. (передгір'я Карпат); Крим (передгір'я).

Чисельність і причини її зміни

Сучасних даних про чисельність немає. Спостерігалось зниження чисельності внаслідок деградації місць перебування виду.

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Личинки — серед заростей у повільно текучих водах, де будують хатинки з секрету. Імаго з'являються у травні–червні. Характер живлення. Личинки — альгофаги, живляться м'якими частинами талому водоростей.

Морфологічні ознаки

Дрібні (2,5–3 мм) комахи, що віддалено нагадують молей, але мають вкриті волосками, дуже вузькі та сильно загострені до вершини крила. Передні гомілки без шпор, середні та задні — з 3 та 4 шпорами, відповідно. Від близьких видів відрізняється дуже довгими, серпоподібно загнутими всередину нижньобічними виростами VIII сегмента черевця самця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994). Слід контролювати стан популяцій, дослідити можливі місцезнаходження та в разі виявлення виду взяти їх під охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

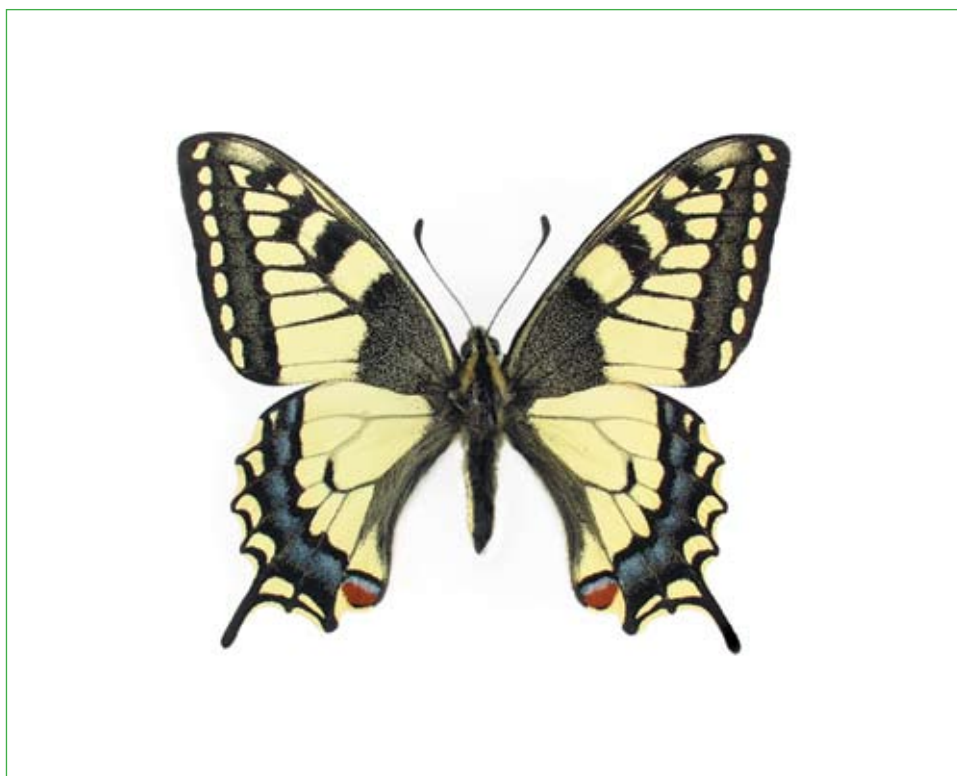
Основні джерела інформації.

Григоренко, 1987; Качалова, 1987; Данко, 1994; Szczęśny, Chvojka, 2008

Автор: В.О. Корнєєв
Малюнок: І.В. Маханьков

МАХАОН

Papilio machaon (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Косатцеві (Papilionidae). Один з близько 200 видів роду; у фауні України представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн.-Зх. Африка, Євразія (окрім тропічних регіонів), Пн. Америка. В Україні зустрічається повсюдно.

Чисельність і причини її зміни

На окремих ділянках у декілька га може досягати у пік льоту імаго до 10–20 особин на 1 ділянку, в основному ж не перевищує 0,1–1 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (застосування пестицидів, надмірне випасання худоби, викошування та випалювання трав тощо).

Особливості біології та наукове значення

Дає 2 (на пд. іноді 3) генерації на рік. Літ метеликів — з кінця квітня до вересня. Самка відкладає по 1–2 яйця на кормові рослини. Розвиток яєць триває 5–12 днів. Гусінь живиться на рослинах родини зонтичних. Зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 69–92 мм. Візерунок крил самця та самки ідентичний: загальний фон забарвлення жовтий. Передні крила з темними плямами та жилками, з широкою чорною облямівкою та жовтими плямами на ній. Задні крила мають чорні хвостики, чорну облямівку з синіми та жовтими плямами та червонувате очко в задньому куті крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у всіх заповідниках України. У місцях з високою чисельністю особин виду доцільним є створення ентомологічних заказників, лімітування випасу худоби та сінокосіння, заборона випалювання трав.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

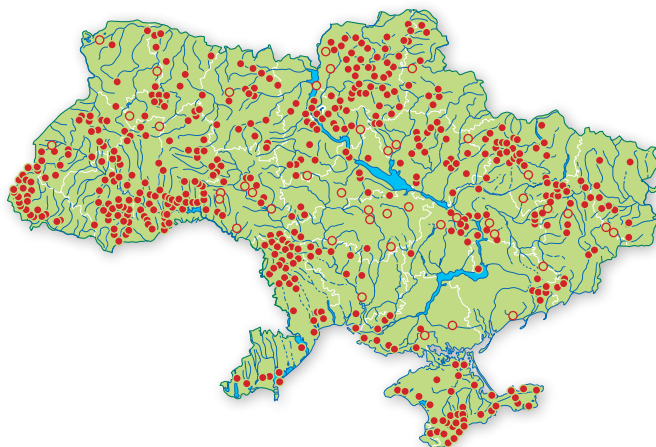
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюжко, 1939; Некрутенко, 1985; Плющ, 1989 а; Плющ, Шешурак, Зеленько, 1993; Tolman, Lewington, 1997; Плющ, Плак, 2001, 2002; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007; Особисті повідомлення Андрущенко, Безуглого, Бідичака, Бовсуновського, Ботмана, Будашкіна, Волошина, Герасімова, Голобородька, Дем'яненка, Жакова, Задворного, Канарського, Ковальчука, Левченка, Паламарчука, Пузанова, Романіва, Рутяна, Северова, Троценка, Халаїма, Чьоча, Шешурак та ін.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ПОДАЛІРІЙ

Iphiclides podalirius (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Косатцеві (Papilionidae). Один з 2 видів роду; єдиний вид у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Помірні та субтропічні широти Європи, Зх. (частково Центральної) Азії, Пн. Африка. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім Полісся та високогір'я Карпат.

Чисельність і причини її зміни

На пд. України — звичайний вид; на окремих ділянках кількість метеликів може досягати у пік льоту імаго до 80 особин на 1 га, але здебільшого не перевищує 1–5 особин на 1 га. У пн. частині України більш рідкісний, зустрічається не кожного року, у деяких місцях — лише поодинокі мігруючі особини. Причини зменшення чисельності: знищення диких плодових дерев та чагарників, а також застосування пестицидів та надмірне випасання худоби.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на узліссях, у Лісостепу, степових ярах з заростями чагарників та поодинокими деревами, у садах, деяких парках, лісозахисних смугах. Дає 2 генерації на рік. Літ метеликів у травні–червні та з середини липня до серпня; у степовій зоні — майже

безперервно з середини квітня до початку жовтня. Самка відкладає по 1–2 яйця на поверхню листків кормових рослин — диких або культурних розоцвітих (найчастіше гусінь знаходять на терені, глоді, абрикосі). Розвиток яєць триває 10–14 днів, гусені — 5–8 тижнів. Зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 60–75 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний. Фон забарвлення — блідо-кремовий, з трьома довгими та двома короткими клиноподібними темно-сірими поперечними смугами та чорною облямівкою на передніх крилах. Задні крила мають чорні хвостики, дві клиноподібні темно-сірі смуги, сині місяцеподібні

плями та по одному синьому очку з облямівкою чорного та цегляного кольору.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у багатьох заповідниках України. У місцях з високою чисельністю особин виду є доцільним створення ентомологічних заказників, лімітування випасу худоби та застосування пестицидів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

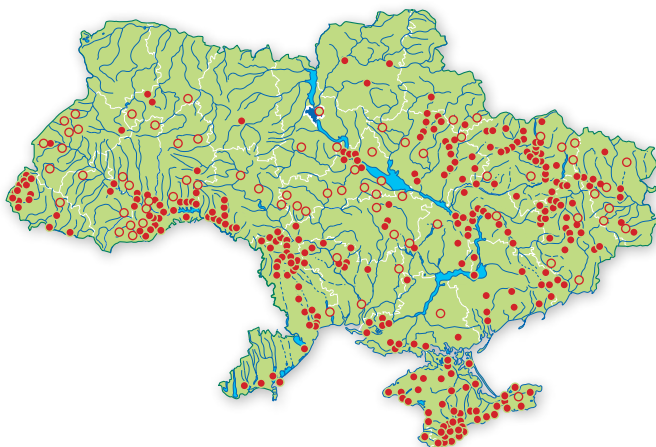
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюшко, 1939; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007. Особисті повідомлення Безуглого, Бідичака, Ботмана, Будашкіна, Волошина, Герасимова, Голобородька, Дем'яненка, Жаківа, Задворного, Канарського, Ковальчука, Левченка, Паламарчука, Пузанова, Романіва, Рутяна, Северова, Троценка, Халаїма, Чьоча, Шешурак та ін.

ПОЛІКСЕНА

Zerynthia polyxena

([Denis et Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Косатцеві (Papilionidae). Один з 2 видів роду; єдиний вид у фауні України; представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Пд., Пд.-Сх. та частково Сх. Європу, Зх. Кавказ. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім високогір'я Карпат, деяких пн., зх. та найбільш посушливих степових регіонів.

Чисельність і причини її зміни

Подекуди чисельний вид; на окремих ділянках (площею до 5–8 га) кількість метеликів може досягати у пік льоту імаго до 30–100 особин на 1 га, але здебільшого не перевищує 10–20 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: скорочення місць перебування виду внаслідок затоплювання й осушування заплав, урбанізації, рекреації, вирубування лісів тощо. Негативно впливають різкі коливання рівня води у водоймах протягом доби, що може спричинити загибель гусені та лялечок.

Особливості біології та наукове значення

Локальний вид, зустрічається у Лісостепу, на узліссях, галявинах байрачних та заплавних лісів. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів — з середини квітня до початку червня. Самка відкладає від 1 до 30–32 яєць на листки,

квіти та гілки верхньої частини хвилівника звичайного — *Aristolochia clematitis*. Гусінь з'являється через 8–9 днів, її розвиток триває 4–5 тижнів (травень–червень). Лялечки прикріплюються до гілок рослини та зимують, іноді 2–3 сезони.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 45–55 мм. Візерунок крил самця та самки ідентичний. Досить яскравий метелик із строкатим забарвленням. Фон забарвлення жовтий із сітчасто-смугастим чорним малюнком. Добре помітні темні крайові зубчасті перев'язки із світлою серединою. На задніх крилах є також червоні та місяцеподібні сині плями з чорною облямівкою. Черевце з чорними та червоними цятками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у деяких заповідниках, зокрема у Канівському, Українському степовому та Луганському ПЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у долинах річок, особливо поблизу великих міст задля запобігання затоплення чи руйнування та забудови місць перебування виду. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

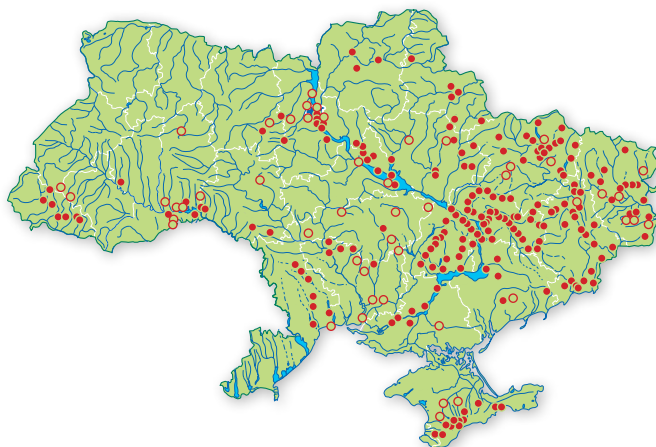
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007. Особисті повідомлення Андрущенко, Безуглого, Ботмана, Будашкіна, Волошина, Герасімова, Голобородька, Дем'яненка, Жакова, Канарського, Ковальчука, Левченка, Паламарчука, Пузанова, Романіва, Рутяна, Северова, Троценка, Чьоча, Шеховцова, Шешурак та ін.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

АПОЛЛОН

Parnassius apollo (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Косатцеві (Papilionidae). Один з близько 70 видів голарктичного роду; один з 3 європейських видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює деякі райони (насамперед гірські) Європи, Кавказу та Закавказзя, Малої та Центральної Азії, Казахстану, Сибіру, Китаю та Монголії. В Україні зустрічається у деяких районах Полісся, Карпат, Поділля, Криму та ін. Поширення виду на теперішній час в Україні невідоме.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність невідома, за останні 20 років в Україні достеменно задокументованих знахідок немає. Можливі причини зникнення в Україні: руйнування місць перебування виду (вирубання природних розріджених лісів, насадження деревних монокультур), зміни у структурі землекористування, рекреаційне навантаження, застосування пестицидів тощо.

Особливості біології та наукове значення

Дуже локальний вид. Місця можливого перебування: на рівнинах — бори та суборі бори та субари на піщаних та кам'янистих ґрунтах з паростю очитку (заяча капуста), рідколісся, степові петрофітні схили, у горах — сонячні скелясті місця у лісовій і субальпійській смугах, найвірогідніше, в місцях вапнякових відшарувань. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з червня до серпня. Імаго активні найчастіше після полудня, лише у

сонячну погоду. Самка відкладає яйця по одному на нижню поверхню листка або на стебло рослини. Розвиток яєць триває 2–8 тижнів; зимує гусінь, найчастіше у оболонці яйця. Гусінь живиться листям очитку. Залляльковуються у коконі між камінням тощо.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 65–90 мм. Досить великий метелик з дуже характерним забарвленням. Фон забарвлення білий чи блідо-сірувато-жовтий (у самок), на передніх крилах 5–6 чорних округлих плям, зовнішній край та маргінальна область сірі, напівпрозорі, особливо у самок. Задні крила з двома червоними очками з чорною облямівкою та білою серединою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, які перебувають під загрозою зникнення (1973), Червоної книги МСОП та ін. Вкрай необхідне створення ентомологічних заказників чи мікрозаповідників у місцях виявлення популяцій виду. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

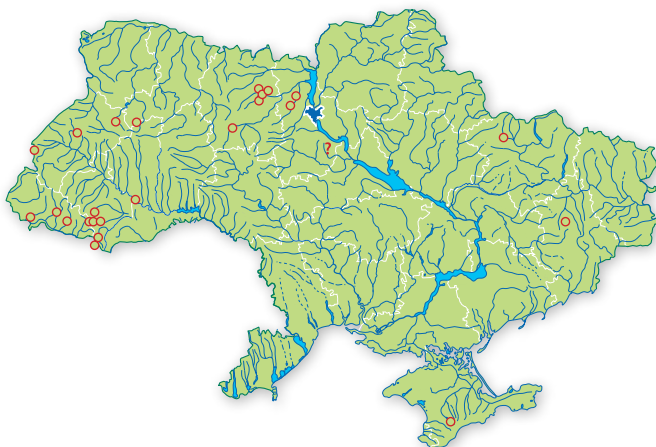
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

У деяких країнах на чорному ринку ціна 1 особини, залежно від рідкісності підвиду та форми, може досягати 5–40 євро.

Основні джерела інформації

Sheljuzhko, 1919; Romaniszyn, Schille, 1929; Образцов, Шелюжко, 1939; Плющ, 1989; Хлус, Чердарик, Скільський, Череватов, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

МНЕМОЗИНА

Parnassius mnemosyne (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Косатцеві (Papilionidae). Один з близько 70 видів палеарктичного роду; один з 3 європейських видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, Закавказзя, Малу Азію, гори Центральної Азії, Казахстан та пд. райони Зх. Сибіру. В Україні зустрічається майже на всій території, крім Криму та деяких посушливих районів степової зони.

Чисельність і причини її зміни

Локальний, але подекуди звичайний вид, на окремих ділянках у пік льоту імаго кількість може досягати до 50–150 особин на 1 га. У деяких популяціях чисельність зменшується. Причини зменшення чисельності: вирубування природних лісів, насадження деревних монокультур, рекреаційне навантаження, застосування пестицидів тощо.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на узліссях та галявинах листяних та мішаних лісів, гірських луках, в долинах річок. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів у зоні мішаних лісів починається наприкінці травня, у лісостеповій та степовій зоні — наприкінці квітня і триває до середини кінця червня. В Карпатах літ розпочинається

пізніше і завершується у липні. Тривалість життя імаго близько 15 днів. Самка відкладає яйця на стебла рослин або на поверхню ґрунту, де вони зимують. Гусінь розвивається у квітні–травні, живиться листям рослин родини рястових. Заляльковується у коконах серед листя на поверхні ґрунту; лялечки розвиваються 2–5 тижнів.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 50–62 мм. Загальний фон забарвлення білий з виразними чорними жилками. На передніх крилах метелики мають по 2 чорні плями, зовнішній край та маргінальна область крил з широкою напівпрозорою смугою. Задні крила майже без візерунку, лише з 1–2 чорними плямами, які

іноді зливаються, та сіро-чорним анальним краєм. Тіло відносно сильно опушене, особливо у самців.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Європейського червоного списку. Охороняється на багатьох заповідних територіях України. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях зі значним антропогенним навантаженням. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

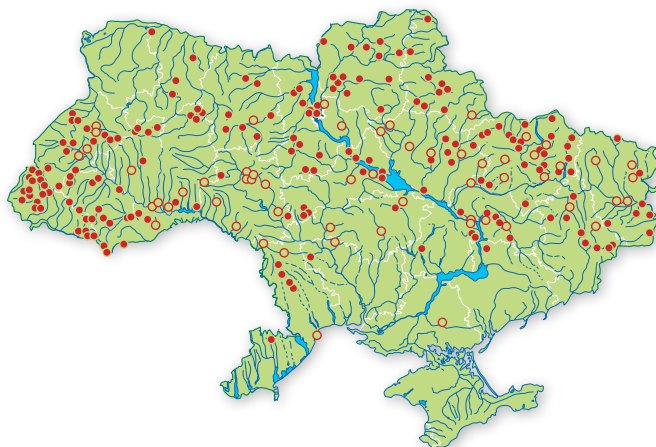
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Образцов, Шелюшко, 1939; Плющ, Пак, 2001, 2002; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007. Особисті повідомлення Андрущенко, Безуглого, Бідичака, Волошина, Герасимова, Голобородька, Жакова, Канарського, Ковальчука, Левченка, Паламарчука, Романіва, Рутяна, Северова, Троценка, Халаїма, Чьоча, Шеховцова, Шешурак та ін.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: В.О. Корнєєв

ЗЕГРИС ЕВФЕМА

Zegris eupheme (Esper, 1805)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Білани (Pieridae). Один з двох європейських видів невеликого палеарктичного роду. У фауні України представлений типовим підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Зх. Європа (Португалія, Іспанія), Пн. Африка (Марокко), Мала Азія, пд. Сх. Європи, Кавказ, Закавказзя, Казахстан. В Україні у теперішній час зустрічається лише місцями у степовій зоні та Криму. Дуже локальний.

Чисельність і причини її зміни

Переважно незначна; подекуди (наприклад, уздовж шляхів біля БЗ «Асканія-Нова») кількість метеликів у пік льоту може досягати до 10 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: порушення місць перебування виду (розорювання цілинного степу, викошування та випалювання трав, інтенсивне випасання худоби).

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у цілинному степу, на ділянках степової рослинності біля морського узбережжя та оз. Сиваш, іноді на рудеральній рослинності вздовж шляхів і зрошувальних каналів. Дає 1 генерацію на рік. Літ мете-

ликів триває з середини квітня до травня, можливі міграції. Самки відкладають яйця на квіткові бруньки деяких хрестоцвітих. Гусінь з'являється через 5–8 діб, розвивається 17–40 діб, перетворюючись у кінці червня на лялечок, які зимують.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 40–49 мм. Загальний фон забарвлення крил — білий. Мають характерну сіру з оранжевою серединою пляму на верхині досить гострих передніх крил, у самок ця оранжева пляма може бути невиразною, або зовсім заміщеною сірим кольором. Задні крила з невиразним зеленувато-жовтуватим сірим візерунком — блідим відбитком малюнка нижньої сторони крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

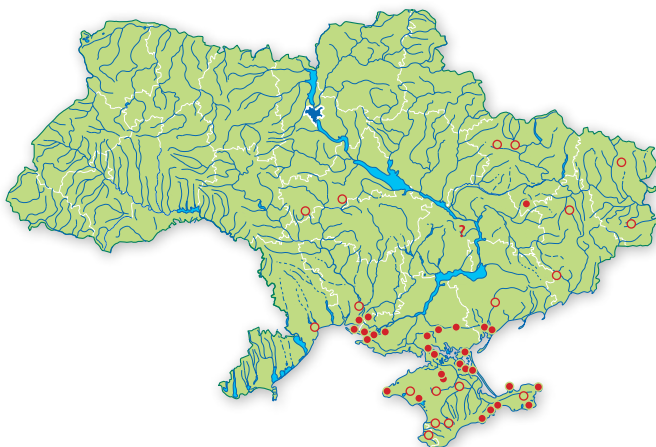
Вид занесено до Європейського Червоного списку. Охороняється на деяких заповідних територіях, зокрема, у БЗ Чорноморському та «Асканія-Нова». Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду (наприклад, у Білозерському р-ні Херсонської обл.).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюшко, 1939; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовский, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Бідичака, Волошина, Герасимова, Голобородька, Жакова, Ковальчука, Муленка, Паламарчука, Пузанова, Шешурак та ін.

Автор: І.Г. Плющ.
Фото: К.Е. Довгайло

АВРОРА БІЛА

Euchloe ausonia (Hübner, [1804])

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрили (Lepidoptera), родина — Білани (Pieridae). Один з близько 20 видів роду; єдиний вид роду у фауні України. На території України представлений підвидом *volgensis* (Krulikovsky, 1897).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Середземномор'я, Зх., Центральну та частково Пн. Азію. В Україні знайдений лише у Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій обл. та Криму. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Переважно незначна; подекуди у Криму досить звичайний, там кількість метеликів у пік льоту може досягати до 20 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: порушення місць перебування виду (розорювання цілиного степу, викошування та випалювання трав, інтенсивне випасання худоби) та застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у гірських рідколіссях, цілинному Степу, ділянках степової рослинності біля морського узбережжя, лиманів та біля оз. Сиваш, іноді на рудеральній рослинності серед сільськогосподарських угідь. Дає 1–2 генерації на рік. Літ метеликів триває з квіт-

ня до червня, можливі міграції. Самки відкладають яйця по одному на нижню поверхню листка або у нерозвинуті суцвіття деяких хрестоцвітих. Гусінь з'являється через 7–10 діб, розвивається 30–35 діб, живлячись квітками та листям, потім перетворюється у лялечку, 90% лялечок першої генерації зимують, їхній розвиток без діпаузи триває 26–27 діб.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 36–49 мм. Загальний фон забарвлення крил — білий. Мають темно-сіру пляму з рядком білих цяточок на вершині досить гострих передніх крил та досить велику дистальну пляму, яка зливається з кастальним краєм. Задні крила з невиразним

блідо-сірим малюнком — відбитком візерунку нижньої сторони крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у заповідниках Криму. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду з регламентацією на їхній території випасання худоби, викошування та заборону випалювання трави.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюжко, 1939; Коршунов, 1964; Higgins, Riley, 1983; Некрутенко, 1985; Tolman, Lewington, 1997; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Андрущенко, Будашкіна, Герасимова, Голобородька, Жакова, Ковальчука, Муленка, Паламарчука, Пузанова, Троценка, Шешурак.

ЖОВТЮХ ТОРФОВИЩНИЙ

Colias palaeno (Linnaeus, 1761)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Білани (Pieridae). Один з близько 80 видів роду; у фауні України представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова і тундрова зони Євразії. В Україні зустрічається на правобережному Поліссі, відома одна популяція на пд. Житомирської обл. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Переважно незначна. Подекуди, наприклад, у Рівненському заповіднику, кількість метеликів у пік льоту досягає 6–10 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: руйнування біотопів внаслідок меліоративних робіт і добування торфу, заростання торфовищ деревами та чагарниками.

Особливості біології та наукове значення

Перебуває майже виключно на торфовищах з заростями буяхів. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з кінця травня до липня. Самка відкладає до 600 яєць по одному на поверхню листків кормової рослини (буяхи), розвиток яєць триває близько 7 діб. Гусінь розвивається з липня до вересня–жовтня, зимує, у травні перетворюється на лялечку (стадія триває 1–3 тижні).

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 43–55 мм. Крила самця жовто-лимонні з широкою чорною облямівкою та яскраво-рожевою оторочкою. Самки мають більш бліде забарвлення крил.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у деяких заповідниках Полісся України. У місцях з високою чисельністю особин виду доцільним є створення ентомологічних заказників з недопущенням змін гідрологічного режиму та промислової експлуатації торфовищ. Рекомендується зберігати у природному стані торфовища (в першу чергу, верхіві багнища).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ксенжопольський, 1912, 1911, Romaniszyn, Schille, 1929; Образцов, Шелюжко, 1939; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Некрутченко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Берест та ін., 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2006, 2007. Особисті повідомлення Бовсуновського, Герасимова, Канарського.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

НОСАТКА- ЛИСТОВИДКА

Libythea celtis (Laicharting in Fuessly, 1782)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Носатки (Libytheidae). Один з 6 видів роду; єдиний представник невеликої родини у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, Пн. Африка, помірний (частково) та субтропічний пояси Азії (до Японських о-вів). В Україні зустрічається лише у Гірському Криму та на пд. березі Криму.

Чисельність і причини її зміни

Подекуди зустрічається досить часто, за сприятливих умов у пік льоту буває 500–1000 і більше особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: порушення породної структури лісу, особливо винищення каркасу південного — єдиної кормової рослини гусені цього виду у межах України; безконтрольне використання пестицидів, урбанізація.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у лісах, рідколіссях та парках чорноморського узбережжя і пд. схилів Кримських гір, іноді — на яйлах. Дає одну генерацію на рік. Літ імаго, які перезимую-

ли, починається в кінці лютого — на початку березня, триває до середини травня; влітку — з середини червня до пізньої осені. Метелики найчастіше сидять на тонкому гіллі дерев та чагарників, імітуючи сухе листя; у спеку також на вогких місцях біля калюж тощо. Характерна літня імагінальна діпауза. Гусінь живиться листям каркасу південного; заляльковується на деревах і чагарниках.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 35–47 мм. Метелик характерної форми з дуже видовженими губними лапками. Крила темно-коричневі з оранжево-рудими плямами, переднє крило з невеликою білуватою плямою біля вершини. Задні крила знизу сіро-коричневі з ма-

люнком, який імітує сухе листя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

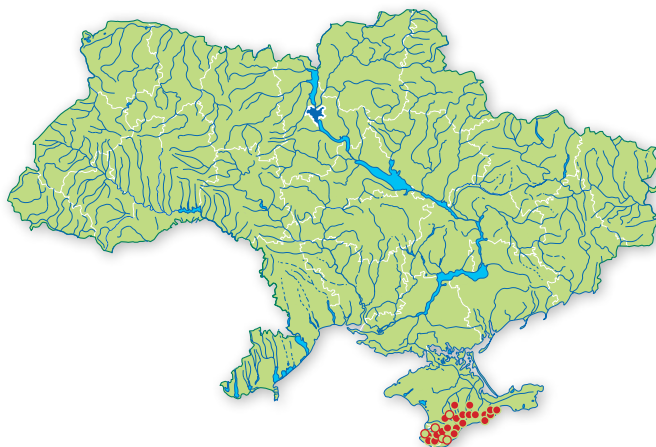
Охороняється у ПЗ гірського Криму. Рекомендується зберігати природні ліси та рідколісся з каркасу південного. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях з найбільшою чисельністю виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Коршунов, 1964; Некрутенко, 1985; Редкие и исчезающие ..., 1988; Tolman, Lewington, 1997, 2008; Некрутенко, Чиколовец, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Львовский, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Ботмана, Будашкіна, Герасимова, Єфетова, Пузанова, Троценка.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ЛЮЦИНА

Hamearis lucina (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Ріодініди (Riodinidae). Єдиний представник тропічної родини у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (крім пн. районів) та частково Мала Азія. В Україні зустрічається у Карпатах та Закарпатті, на пд. Лісової зони, у Лісостепу та місцями у Степу. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, за сприятливих умов у пік льоту чисельність метеликів іноді становить 10–20 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: заміна природних лісів штучними лісонасадженнями, що призводить до збіднення трав'яного покриву; надмірне випасання худоби, викошування та випалювання трави, урбанізація та збільшення рекреаційного навантаження на біотоп.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, узбіччях шляхів, чагарниках у вологих

місцях, захисних лісосурах. Дає 2 генерації на рік. Літ імаго — з кінця квітня до початку червня та з липня до початку серпня. Самка відкладає по 1–2 яйця на нижню поверхню листя кормових рослин (первоцвіт, вербозілля). Гусінь з'являється через 2 тижні; розвивається у червні–липні та з вересня до квітня. Зимує гусінь молодшого віку у сухому листі на поверхні ґрунту.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 28–35 мм. Передні крила чорно-коричневі з багатьма жовтими та рудими плямами. Задні крила з 3 невеличкими плямками та нечіткою рудою перев'язкою у маргінальній області. Статевий диморфізм досить слабкий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Пасивно охороняється на деяких природоохоронних територіях Лісостепу та Буковини. Доцільним є збереження біотопів виду та створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду з забороною надмірного випасання худоби та викошування трав.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

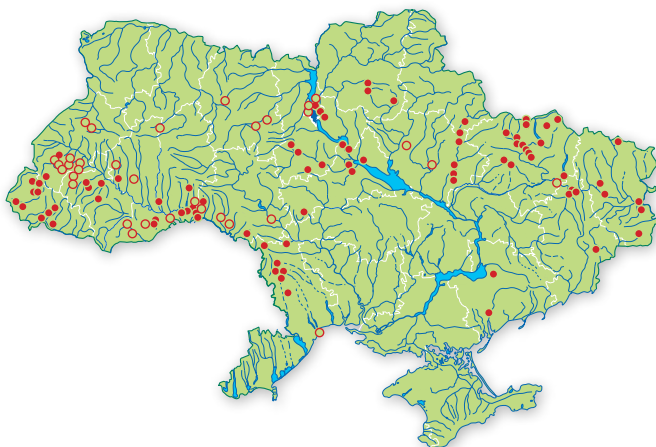
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ксенжопольський, 1912, 1911; Образцов, Шелюжко, 1939; Плющ, Пак, 2001, 2002; Шешурак, Плющ, Кавурка, 2004; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Канарський, 2006, 2007; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Особисті повідомлення Бідичака, Герасимова, Голобородька, Дем'яненка, Канарського, Ковальчука, Паламарчука, Рутьяна, Троценка, Халаїма, Шеховцова, Шешурак.

СТРІЧКАРКА ТОПОЛЕВА

Limenitis populi (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Німфаліди (Nymphalidae). Один з 3 видів численного роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова зона помірних широт Євразії. В Україні зустрічається переважно в зоні мішаних лісів Правобережжя, у Карпатах та Закарпатті, подекуди у Лісостепу та лісах степової зони.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленний, місцями рідкісний вид, на окремих ділянках у пік льоту імаго кількість може досягати до 10 особин на 1 га. У деяких популяціях чисельність зменшується. Причини зменшення чисельності: руйнування або перетворення місць перебування виду (зміна породної структури лісів та густоти деревного покриву, знищення осики як малоцінної деревної породи), хімічна обробка лісу.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на добре прогрітих сонцем лісових ділянках (узбіччя доріг, просіки, береги водойм, вирубки з поростою осики тощо). Локальний. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів починається наприкінці травня і триває до середини липня. Вранці метелики трапляються на поверхні ґрунту, на свіжому гною, кізяках і гнилих плодах, у спеку — на водопої у вогких місцях, особливо на лісових дорогах, після полудня — у кронах де-

рев. Самка відкладає яйця по одному на поверхню листя осики. Гусінь може живитися також листям осокара. Зимує гусінь II віку в сигароподібному коконі на гілках, заляльковується навесні. Лялечка прикріплена до поверхні листка павутинням.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 64–85 мм. Крила бурі, у самців — з фіолетовим виліском, з серпоподібними жовтогорячими плямами перед облямівкою, передні крила з великими білими плямами, на задніх — біла перев'язка, особливо розвинута у самок. Нижній бік крил іржаво-жовтий з сіро-синьою облямівкою біля внутрішнього краю задніх крил і з поперечною смугою такого ж забарвлення.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Європейського червоного списку. Охороняється на багатьох заповідних територіях зх. України, зокрема у Карпатському БЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду. Слід обмежити застосування пестицидів у лісах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Образцов, Шелюжко, 1939; Плющ, Шешурак, Зеленько, 1993; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Шешурак, Плющ, Кавурка, 2004; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Берест та ін., 2006; Канарський, 2006, 2007; Шешурак, Плющ, Берест, Шимко, 2007. Особисті повідомлення Бідичака, Герасимова, Голобородька, Канарського, Ковальчука, Паламарчука, Романіва, Шешурак та ін.

РАЙДУЖНИЦЯ ВЕЛИКА

Apatura iris (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Німфаліди (Nymphalidae). Один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

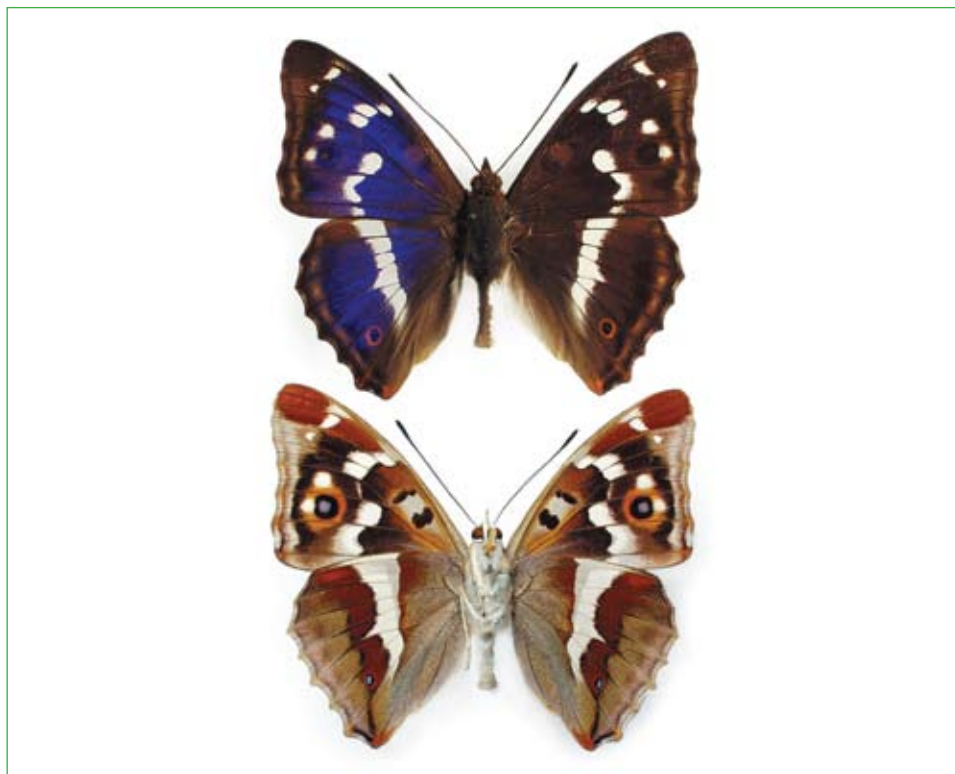
Лісова зона помірних широт Євразії. В Україні зустрічається переважно в зоні мішаних лісів Правобережжя, на Поділлі, у Карпатах та Закарпатті, подекуди у Лісостепу.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленний, місцями рідкісний вид, на окремих ділянках у пік льоту імаго кількість може досягати до 1–5 особин на 1 га. У деяких регіонах зустрічаються лише поодинокі особини, ймовірно, чисельність там зменшується. Причини зменшення чисельності: руйнування біотопів виду (вирубання природних лісів, зміна породної структури та густоти деревного покриву, урбанізація), хімічна обробка лісу.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у листяних та мішаних лісах, узліссях та невеликих галявинах вздовж берегів водойм, на узбіччях доріг, просіках тощо. Локальний вид. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів спостерігається у червні — на початку серпня. Літають у кронах дерев, у спеку спускаються до землі, скупчуючись у вологих місцях, на купках гною, особливо на

лісових дорогах. Живляться соком берези, клена та інших дерев, гусінь — листям верби та осики. Самка відкладає по 1–2 яйця (розвиваються 8–14 днів) на нижню поверхню листка або кору гілки. Зимуює гусінь III віку у коконі з павутиння та листя на гілці, на лялечку перетворюється наприкінці весни. Розвиток лялечки триває 2–3 тижні.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 62–88 мм. Крила чорно-бурі, у самців — з яскраво-фіолетовим вилиском, на передніх крилах косі білі плями, на задніх — біла перев'язка з зубчиком на зовнішньому краї. На задніх крилах також є темне око з облямівкою оранжевого або коричневого кольору.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у багатьох заповідних територіях зх. та пн. України, зокрема у Карпатському БЗ. Доцільне збереження деревної та чагарникової рослинності, на якій розвивається цей вид, зокрема вздовж водотоків, та створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду. Слід обмежити застосування пестицидів у лісах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

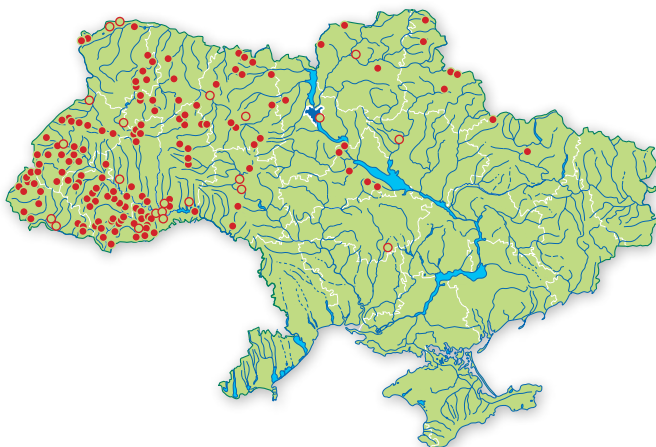
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюжок, 1939; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Шешурак, Плющ, Кавурка, 2004; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Берест та ін., 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2006, 2007; Шешурак, Плющ, Берест, Шимко, 2007. Особисті повідомлення Андрущенко, Бідичака, Герасимова, Голобородька, Задворного, Канарського, Паламарчука, Романіва, Чьоча, Шешурак та ін.

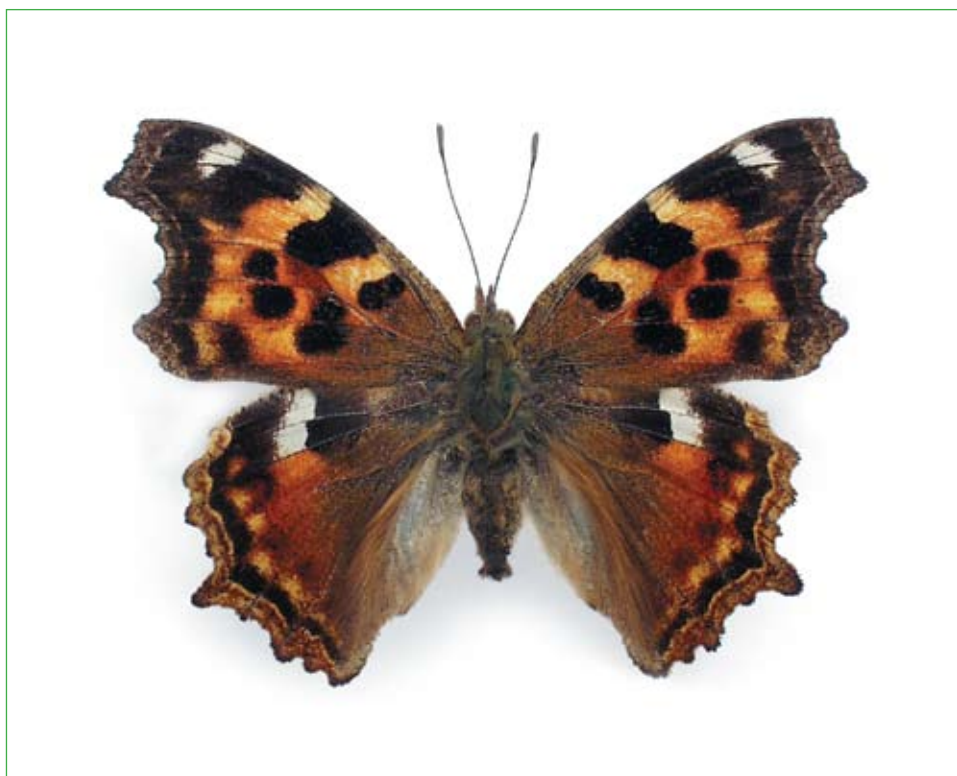
Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СОНЦЕВИК ФАУ-БІЛЕ

Nymphalis vaualbum

([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Німфаліди (Nymphalidae). Один з 4 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Центральна та Сх. Європа, помірні широти Азії від Пд. Уралу, Казахстану, Тянь-Шаню до Далекого Сходу, а також Пн. Америка. В Україні зустрічається лише спорадично у майже всіх регіонах, окрім крайнього пд. та Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, відомі лише поодинокі знахідки. Причини зменшення чисельності: невідомі, можливо, зміна породної структури та густоти деревного покриву лісу, розчищення берегів водотоків, кліматичні зміни, хімічна обробка лісу.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у листяних та мішаних лісах, заплавах. Біологічні особливості виду в Україні невивчені. Літ метеликів може спостерігатися з весни до пізньої осені. Метелики живляться соком пораних дерев, перестиглих фруктів, екскрементами тощо. Гусінь — листям верби, тополі, берези, агрусу та інших рослин з травня до липня, живуть групами у павутинних гніздах. Зимують імаго.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 56–68 мм. Крила руді або цегляно-червонуваті, з чорними плямами; оторочка по краю крил темна. Біля вершини передніх крил і на передньому краї задніх різко виступає по одній білій плямі. Край

передніх крил утворює досить різку виїмку. Низ темний, з білою плямою у вигляді літери «L» посередині заднього крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Слід ґрунтовно вивчити особливості біології та з'ясувати ймовірні причини скорочення чисельності. У разі виявлення постійної популяції виду доцільне створення ентомологічного заказника.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ксенжопольский, 1912, 1911; Образцов, Шелюжко, 1939; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Шешурак, Плющ, Кавурка, 2004; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Канарський, 2006, 2007; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Голобородька, Ковальчука, Романіва, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

САТИР ЗАЛІЗНИЙ

Hipparchia statilinus (Hufnagel, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Один з 25 видів роду; єдиний представник підроду *Neohipparchia* у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд., Центральна та Сх. Європа (крім пн. районів), Пн. Африка, Мала Азія та Кавказ. В Україні зустрічається на Поліссі, у лісостеповій та степовій зонах, у Гірському Криму. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

У пік льоту за сприятливих умов досягає: на Поліссі — 1–5 особин на 1 га, в Херсонській обл. — 5–10, Гірському Криму — 5–20, на сх. степовій зоні — 100–300 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: руйнування біотопів виду (вирубування лісів, розорювання цілинних степів, випалювання трав тощо).

Особливості біології та наукове значення

Місця перебування: на Поліссі — сухі сонячні галявини у борах, узлісся і лісові просіки; у Херсонській обл. — біля річок і лиманів та на солончаках; у Криму — рідколісся та ча-

гарники пд. берега, іноді — передгір'я і галявини гірських лісів; на пд. сх. — ділянки цілинного степу, кам'яністі крутосхили з розрідженою трав'янистою рослинністю. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів — з серпня до вересня–жовтня (у Гірському Криму — з липня). Гусінь живиться на рослинах родини злакових, розвивається з вересня до червня, зимує.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 42–53 мм. На передніх крилах мають два очка, іноді з білими крапками посередині. У самки на задніх крилах одне очко біля заднього кута і в один ряд з ним кілька білуватих крапок, навколо очок передніх крил жовтуваті плями. Загаль-

ний фон забарвлення крил — темний сіро-коричневий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Пасивно охороняється у деяких заповідниках Криму (Карадазький ПЗ та інші), Луганському ПЗ, а також у Джарилгацькому заказнику державного значення. Доцільно створити ентомологічні заказники на Поліссі. У місцях перебування виду рекомендована регламентація випасання худоби, викошування та заборона випалювання трави.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюшко, 1939; Шешурак, Плющ, Кавурка, 2004; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Берест та ін., 2006; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Шешурак, Плющ, Берест, Шимко, 2007. Особисті повідомлення Будашкіна, Герасімова, Голобородька, Дем'яненка, Ковальчука, Муленка, Пузанова, Рутьяна, Шеховцова, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

САТИР ЕВКСИНСЬКИЙ

Pseudochazara euxina (Kusnezov, 1909)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрили (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Єдиний ендемічний представник численного роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кримський п-ів (пд. схили Ай-Петринської та Ялтинської яйл, пн.-сх. макросхил Бабуган-яйли понад Чучельським перевалом, пд. відроги верхнього плато Чатир-Дагу). Загальний відомий ареал виду не перевищує 200 га.

Чисельність і причини її зміни

На окремих невеликих ділянках пд. схилів г. Ай-Петрі кількість метеликів у пік льоту в деякі роки може досягати 250–300 особин на 1 га. У локалітетах на Бабуган-яйлі та Чатир-Дазі чисельність значно нижча (до 23–35 особини на 1 га). Моніторинг стану ай-петринської популяції був розпочатий у 1984 р.: чисельність виду коливається в різні роки (не більш ніж на один порядок), після депресії в окремий рік (усього таких депресій було зафіксовано три за 24 роки спостережень) чисельність популяції швидко відновлюється вже в наступному році. Ці так звані «хвилі життя» ми відносимо до природних популяційних процесів і, таким чином, небезпечних тенденцій зменшення чисельності даного виду не зареєстровано.

Особливості біології та наукове значення

Стенобіонтний вид. Пристосований до дуже своєрідних біотопів: вапнякових осипів та щебнисто-кам'янистих досить крутих схилів із слабо розвинутим рослинним покривом

(проективний покрив до 50% та нижче). Дає одну генерацію на рік. Літ метеликів триває з кінця червня до середини вересня, активні винятково за сонячної погоди. Відносно рідко спостерігаються невеликі (не далі декількох десятків метрів) поодинокі кормові міграції на квітучу рослинність лук углиб плоскогір'я яйли. Найбільш імовірна кормова рослина гусені — пирій щетинистий (*Elytrigia strigosa* (Bieb.) Nevski).

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 46–58 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний, переважно коричнево-бурого кольору. Обидві пари крил з широкими помаранчево-охристими смугами та темними жилками на них. На пе-

редніх крилах на цих смугах розташовані по дві великі очкові плями з білим центром. У нижній частині смуги заднього крила є невеличка очкова плямка також із білим центром.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському ПЗ. Доцільно створити ентомологічний заказник у місці мешкання цього виду на пд. відрогах Чатир-Дагу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Kusnezov, 1909; Nabokoff, 1920; Коршунов, 1964; Некрутенко, 1978; 1985; Будашкин, 2003; Будашкин, Иванов, 2005, Плющ, Моргун, Довгайло, Рубин, Солодовников, 2005, 2006. Особисті повідомлення Мосякіна, Пузанова, Троценка.

Автори: Ю.І. Будашкін, І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

КЛІМЕНА

Esperarge climene (Esper, 1783)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Вид монотипного роду.

Природоохоронний статус виду

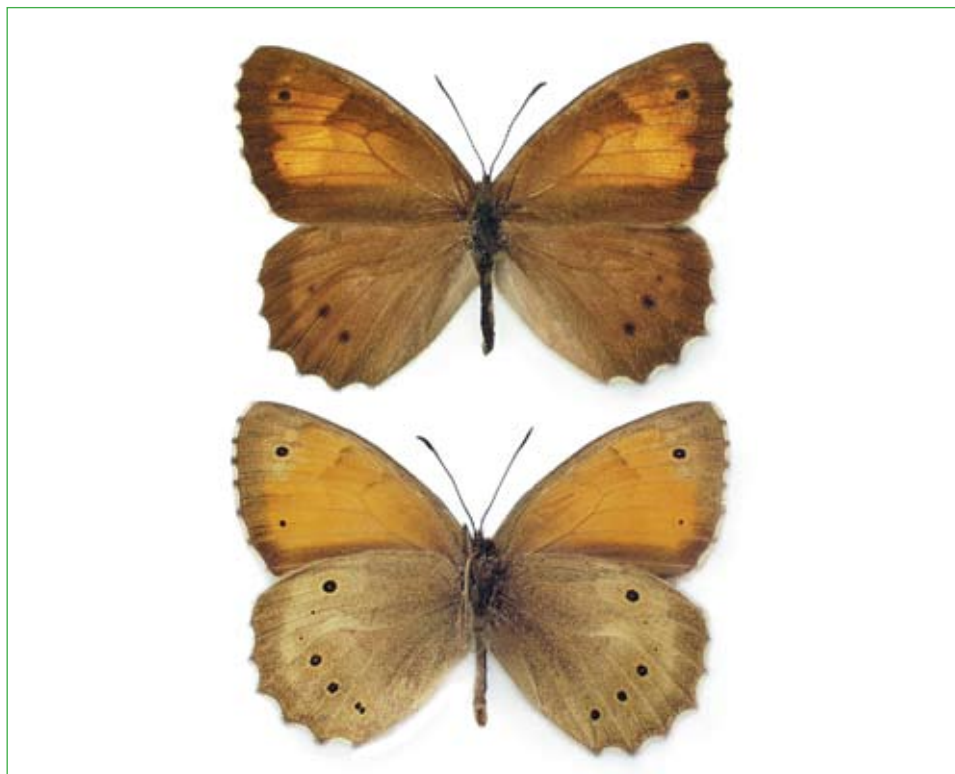
Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Сх. Європа, Мала та частково Зх. Азія, Кавказ та Закавказзя. В Україні зустрічається в основному на сх. степової зони. Дуже локальний.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, переважно 0,1–2 особини на 1 га, лише у «Провальському степу» (відділі Луганського ПЗ) у пік льоту кількість імаго на окремих ділянках може становити до 5–10 на 1 га. Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (викорчовування рідколісся і чагарників), надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави, урбанізація.

Особливості біології та наукове значення

Місця перебування: рідколісся, узлісся, чагарники у степових ярах. Біологія в Україні вивчена мало. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів відбувається у червні–липні. Метелики малопомітні, зазвичай сидять на стовбурах і гілках дерев та кущів, зрідка живляться на квітках. Гусінь розвивається на злакових.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 39–49 мм. Загальний фон забарвлення крил — коричневий. На передніх крилах має характерну велику блідо-коричневу пляму, яка займає усю центральну частину крила. Задні крила майже без чіткого малюнка, мають блідо-коричневу перев'язку

з двома маленькими чорними цяточками (очками). Статевий диморфізм незначний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Пасивно охороняється у Луганському ПЗ. Необхідно докладніше вивчити особливості біології виду. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду з регламентацією випасу худоби, викошування та заборону випалювання трави.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шугуров, 1906; Образцов, Шелюжко, 1939; Плющ, Пак, 2001, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовский, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Будашкіна, Голобородька, Жакова, Муленка.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ЧОРНУШКА МАНТО

Erebia manto ([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Єдиний представник європейської високогірної групи видів великого голарктичного роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гірські райони Зх. та Центральної Європи (диз'юнктивно). В Україні зустрічається лише у деяких районах Карпат. Дуже локальний.

Чисельність і причини її зміни

У деякі роки локально звичайний, але зустрічається на дуже маленьких ізольованих одна від одної ділянках у декілька га. Причини зменшення чисельності: порушення структури трав'яного покриву гірських лук унаслідок надмірного випасу худоби тощо.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на субальпійських та альпійських луках на висоті 1400–2050 м н. р. м., іноді метеликів можна знайти і нижче, на висоті від 840 м н. р. м. Дає 1 генерацію на рік, можливий розвиток частини популяції з дворічним циклом, тобто гусінь зимує двічі. Літ метеликів — з кінця липня до початку вересня, літають лише у сонячну погоду.

Самки скидають липкі яйця під час польоту над кормовою рослиною чи сідаючи на неї, розвиток яєць триває близько 20 днів. Гусінь живиться вдень на костриці овечій. Залялювання відбувається у червні–липні. Розвиток лялечки триває близько 3–4 тижнів.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 35–40 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний. Крила темно-коричневого кольору. Вздовж зовнішнього краю передніх крил тягнеться іржаво-руда перев'язка з чорними очками, зазвичай на передніх крилах є по три очка. Задні крила майже без візерунка, лише з ледь помітною перев'язкою з 1 очком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Карпатському БЗ та у регіональному ландшафтному парку «Черемоський». Необхідно детально вивчити особливості біології виду. У місцях перебування виду є доцільним створення ентомологічних заказників та лімітування випасу худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Romaniszyn, Schille, 1929; Шушман, 1993; Tolman, Lewington, 1997; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Львовський, Моргун, 2007; Канарський, 2007.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ЧОРНУШКА ФЕГЕЯ

Proterebia afra (Fabricius, 1787)
(= *phegea* Borkhausen, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Вид монотипного роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Балканський п-ів, пд.-сх. частина Східно-Європейської рівнини, Пд. Урал, Казахстан, Мала та Зх. Азія, Кавказ та Закавказзя, гірські райони Туркменістану і пд. райони Зх. Сибіру (диз'юнктивний). В Україні зараз зустрічається у Гірському Криму.

Чисельність і причини її зміни

Досить значна. У Кримських горах у пік льоту кількість метеликів становить місцями до 100–800 особин на 1 га. Стан гірських популяцій досить стабільний. У рівнинному степу, можливо, вже зник. Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (розорювання степів, урбанізація), ре-

креаційне навантаження вздовж узбережжя, надмірний випас худоби.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у рідколіссях, на яйлах, кам'яних відшаруваннях. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з квітня до липня залежно від висоти н. р. м. і мікроклімату місцевості. Самиця, вірогідно, скидає яйця під час польоту. Гусінь розвивається на злаках, зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 40–49 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний. Крила темно-коричневого кольору з більш-менш розвинутим сірим напильням на вершині

та зовнішньому краї передніх крил. Уздовж зовнішнього краю обох крил тягнеться помірно розвинута іржаво-руда перев'язка з повним рядом чорних очок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у ПЗ Криму як компонент біоценозу. У місцях перебування виду є доцільним створення ентомологічних заказників та заборона випалювання трави.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

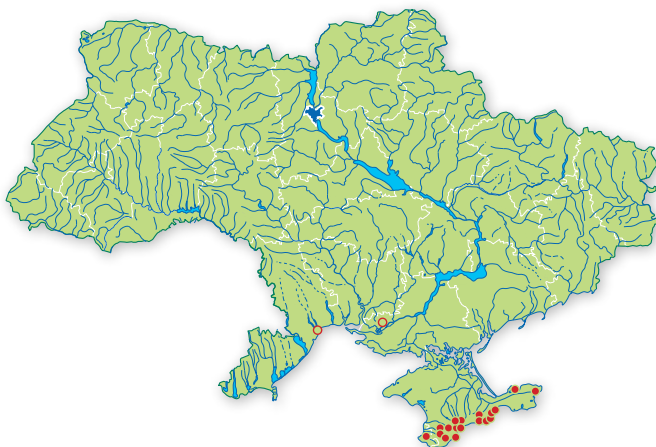
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Образцов, Шелюжко, 1939; Коршунов, 1964; Higgins, Riley, 1983; Некрутенко, 1985; Tolman, Lewington, 1997; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Бурдашкіна, Герасимова, Троценка, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ТРИФІЗА ФРИНА

Triphysa phryne (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Єдиний у Європі представник невеликого центрально-азійсько-сибірського реліктового роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Сх. Європа, Пд. Урал, Казахстан, Пд.-Зх. Сибір, Алтай, Пн. та Центральний Тянь-Шань. В Україні зберігся дуже локально, лише у Херсонській обл. та біля оз. Сиваш.

Чисельність і причини її зміни

Переважно незначна, лише на о-ві Куюктук (оз. Сиваш) може досягати у пік льоту імаго 20–30 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: порушення місць перебування виду (розорювання цілинного степу, надмірний випас худоби, випалювання трави).

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається в цілинних злакових степах. Зберігся лише на заповідних територіях. Біологія в Україні вивчена мало. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів відбувається у травні. Самки відкладають яйця на злакові рослини, якими живиться гусінь. Зимують лялечки.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 30–39 мм. Статевий диморфізм дуже виразний. Загальний фон забарвлення крил самця темний сіро-бурий, самки — кремове-білуватий. Низ крил контрастний сіро-бурий, з виразними білуватими жилками та рядами очок уздовж зовнішнього краю крил.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги метеликів Європи (1998). Пасивно охороняється у БЗ «Асканія-Нова» та у Азово-Сиваському НПП. Необхідно докладніше вивчити особливості біології виду з метою подальшого створення умов, оптимальних для збереження цього стенобіонтного виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шугуров, 1906; Образцов, Шелюшко, 1939; Будашкин, 2003; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовский, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Будашкина, Жакова.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СІННИЦЯ ГЕРО

Coenonympha hero (Linnaeus, 1761)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатири (Satyridae). Один з близько 50 видів голарктичного роду; один з 6 видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова зона помірних широт Євразії. В Україні зараз дуже локально зустрічається у зоні мішаних лісів Правобережжя, у Карпатах (не вище 600 м н. р. м.), одна популяція відома в пн. частині Чернігівської обл.; за останні 50-80 років, ймовірно, зник на 40-50% території української частини ареалу.

Чисельність і причини її зміни

Здебільшого незначна, але локально може бути досить численним. Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (осушувальна меліорація, розробка торфовищ), надмірний випас худоби, викошування трав, інтенсивне лісгосподарство.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на болотистих та торфових луках, багнищах, вологих лісових галяви-

нах. Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго триває з середини травня до червня; метелики не схильні до міграцій. Відкладання яєць та розвиток гусені відбувається на злакових (колосняк, ячмінь тощо) та, можливо, на деяких видах осок. Заляльковується на поверхні ґрунту.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 28-31 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний, у самки більш розвинутий. Крила коричневого кольору, на задніх крилах 4 чорних очка, оточених рудими кільцями. Знизу на крилах є руда зовнішня облямівка, а на задніх крилах знаходиться 6 чорних з білою крапкою посередині очок, оточених рудими кільця-

ми.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

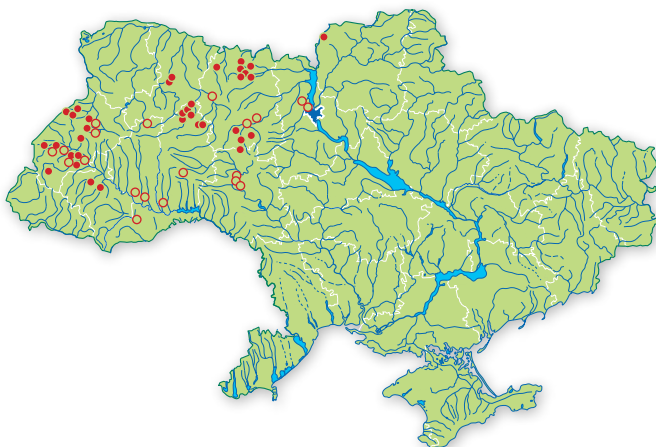
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняється у деяких заповідниках зх. України, зокрема у ПЗ «Розточчя». У місцях перебування виду є доцільним створення ентомологічних заказників з заборонаю осушувальної меліорації, розробки торфу, випалювання трави тощо.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ксенжопольський, 1912, 1911; Romaniszyn, Schille, 1929; Образцов, Шелюжко, 1939; Різун, Конова-лова, Яницький, 2000; Некрутенько, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Канарський, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Герасимова, Голобородька, Паламарчука, Романіва, Рутяна, Троценка, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ТОМАРЕС НОГЕЛЯ

Tomares nogelii (Herrich-Schäffer, 1851)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Один з 8 видів середземноморського роду. Підвидова приналежність українських популяцій дискусійна.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

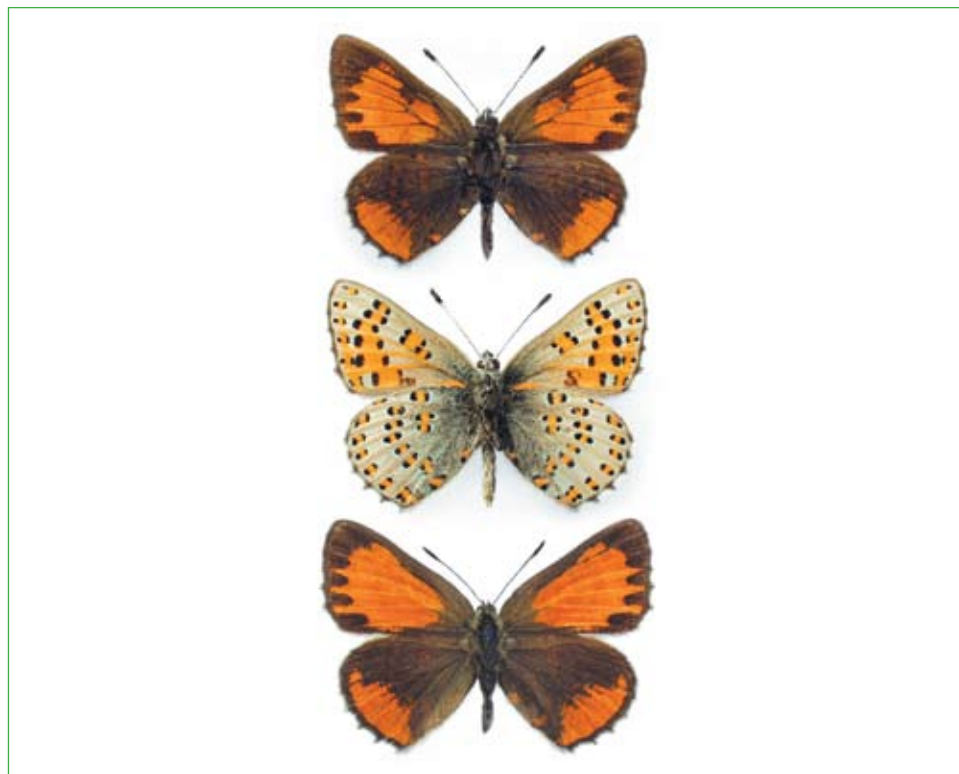
Румунія, Молдова, Мала та Передня Азія, Близький Схід. В Україні поширений у Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській обл., а також у сх. частині Гірського Криму. Популяції у Полтавській та Одеській обл., вірогідно, зникли.

Чисельність і причини її зміни

У деяких локалітетах Запорізької обл. чисельність досягає 100 і більше особин на 1 га. У дніпропетровських та кримських популяціях ці показники на порядок-півпорядку нижчі. Значних депресій та спалахів чисельності за останні десятиріччя у будь-яких з українських популяцій не зареєстровано: у різні роки чисельність коливається у дуже незначних (не більш ніж півпорядку) рамках. Ряд колоній у Запорізькій та Дніпропетровській обл. зазнають антропогенного тиску: перевипас, випалювання трави, урбанізація.

Особливості біології та наукове значення

Стенобіонтний вид. Заселяє степові та лучно-степові біотопи на схилах ярів, у Криму — локально окремі ділянки пухнастодубово-фісташкових та ялівцевих рідколісь переважно на пд. схилах гір, лише в місцях зростання астрагалу понтичного (*Astragalus ponticus* Pall.) — кормової рослини гусені. Дає одну

генерацію на рік. Літ метеликів у Криму триває з першої декади травня до першої декади червня, у інших місцях — переважно з третьої декади травня до середини червня. Самка відкладає від 1 до 4 яєць у нерозвинені суцвіття кормової рослини. Гусінь розвивається близько 4-5 тижнів, спочатку у суцвіттях, пізніше — у плодах. Живиться переважно генеративними частинами рослини. Заллялювання відбувається у ґрунті, найімовірніше, у глибоких ходах мурашників (вид мірмекофільний). Зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 22-34 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний, переважно темно-бурого кольору, з дуже варіабель-

ними за розміром (іноді зовсім відсутніми) червоними плямами в центрі переднього та в торнальній області заднього крила. У метеликів кримської популяції червоні плями на крилах завжди розвинені до максимального розміру.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Доцільно створити ентомологічні заказники у Дніпропетровській та Запорізькій обл., інвентаризувати місця перебування виду та забезпечити їх охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Коршунов, 1964; Плющ, Будашкін, Жаков, 1989; Плющ, 1994; Будашкін, 2003; Плющ, Моргун, Довгайло, Рубин, Солодовников, 2005, 2006. Особисті повідомлення Голобородька, Муленка, Пузанова.

Автори: Ю.І. Будашкін, І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ТОМАРЕС КАЛЛІМАХ

Tomares callimachus (Eversmann, 1848)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Один з 8 видів роду; один з двох видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Нижнє Поволжжя, Кавказ, Закавказзя, Мала, Передня та Середня Азія, Закавказзя, Казахстан. В Україні поширений у сх. частині Гірського та пд. берега Криму.

Чисельність і причини її зміни

25-річні моніторингові дослідження в Карадазькому ПЗ та на прилеглих територіях встановили, що чисельність виду коливається в різні роки (до двох порядків). Середні показники при цьому досягають декількох десятків особин на 1 га, максимальні показники — декількох сотень особин на 1 га. Спостерігалися і 2–3-літні депресії чисельності, коли вид практично повністю був відсутній, рідко траплялися лише поодинокі особини. Стійких тенденцій по зменшенню чисельності не зареєстровано. Причинами зменшення чисельності можуть стати: руйнування місць перебування внаслідок урбанізації, рекреаційного навантаження, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Стенобіонтний вид. Дає одну генерацію на рік. Має дві екологічних раси: верхню та нижню. Нижня пристосована до пухнастодубово-фісташкових і ялівцевих рідколій та різних варіантів гірсько-ксерофітних асоціацій, розташованих переважно на пд. схилах гір не більш ніж на 300 м н. р. м. Літ метеликів цієї

раси триває з кінця березня (іноді — з кінця першої декади березня) до початку травня. Кормові рослини гусені цієї раси — астрагали пухирчастий та зверхуволосистий. Верхня раса мешкає на середньогірських скельних виходах на висотах від 300 до 700 м н. р. м., літ метеликів триває на три тижні пізніше; кормова рослина гусені — солодушка сніжно-біла. Самки відкладають яйця по одному на нерозвинуті суцвіття. Гусінь молодших віків живуть у квітках і живиться переважно їх генеративною частиною, старших віків — у плодах або серед плодів, живиться насінням. Розвиток гусені триває близько місяця, заляльковування відбувається у верхньому шарі ґрунту, або, вірогідно, у мурашниках. Зимують лялечки, деякі неодноразово.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 21–29 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний, переважно темно-коричнево-бурого кольору; обидві пари крил з широкими червоними плямами; на передніх крилах ці плями значно більш розвинуті і займають практично усю площину крила; на задніх крилах червоні плями менш розвинуті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Карадазькому ПЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях мешкання цього виду в пд.-сх. Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Некрутенко, 1985; Будашкін, 2003; Плющ та ін., 2005, 2006.

Автори. Ю.І. Будашкін, І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СИНЯВЕЦЬ ПІРЕНЕЙСЬКИЙ

Agriades pyrenaicus (Boisduval, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Єдиний представник у фауні України загалом гірського голарктичного роду. Українські популяції належать до підвиду *ergane* Higgins, 1981, описаного з Ворожежу (Росія).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, пд. частина Сх. Європи (диз'юнктивно), Кавказ та Закавказзя, Туреччина. В Україні зустрічається дуже локально, лише у Вовчанському р-ні Харківської обл. уздовж крейдяних відшарувань р. Вовча.

Чисельність і причини її зміни

На невеликих ділянках, площа яких не перевищує декілька га, у пік льоту може досягати 500–800 особин на 1 га. У сприятливі роки у квітні місцями чисельність гусені на одній кормовій рослині досягає 25 особин (чи до 100 гусениць на 1 м²). Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (штучні посадки сосни на схилах р. Вовча, видобування крейди), надмірний випас худоби.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на ділянках крейдяних відшарувань на схилах річкових терас. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з 9–10 травня до початку червня. Пік льоту імаго за багаторічними спостереженнями

відбувається 19–27 травня. Літ імаго співпадає з періодом цвітіння єдиної кормової рослини гусені — *Androsace koso-poljanskii* (Primulaceae). Самки зазвичай відкладають яйця по одному на листя, квітки та бруньки рослин, якими живиться гусінь. Розвиток яйця триває 10–15 діб, гусінь після недовгого живлення на рослині йде до ґрунту та діапазує там до весни наступного року. Залляльковується у ґрунті біля поверхні між 25 квітня та 3 травня. Розвиток лялечок триває 15–20 діб.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 23–28 мм. Статевий диморфізм виразний. Метелик з дуже характерною зовнішністю: крила самців зверху блідо-

блакитнувато-сірі з вузькою темною крайовою смужечкою; крила самок темно-бурі. На передніх крилах добре помітні порівняно великі чорні дискальні крапки. Оторочка крил біла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у невеликому ботанічному заказнику на р. Вовча. Необхідне припинення будь-яких насаджень сосни на крейдяних схилах р. Вовча та організація ентомологічних заказників на ще не засаджених ділянках таких схилів з жорсткою заборонаю лісових насаджень, видобування крейди та надмірного випасу худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Pljushtch, 1989; Грамма, Плющ, 1992; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовский, Моргул, 2007.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СИНЯВЕЦЬ РИМНУС

Neolycaena rhymnus (Eversmann, 1832)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Єдиний представник великого центрально-азіатського роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-сх. райони Сх.-Європейської рівнини, Пд. Урал та частково Казахстан. В Україні зустрічається у сх. частинах Лісостепу та Степу. Дані щодо розповсюдження виду у Вінницькій обл. сумнівні, потребують підтвердження. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

У деяких популяціях численний. У пік льоту кількість імаго на окремих ділянках цілинного Степу становить до 1000–5000 особин на 1 га; звичайна чисельність метеликів — 20–100 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: ймовірно, руйнування місць перебування виду (розорювання та заліснення степу), випалювання трави.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на ділянках кам'янистих степів та рідколісь із заростями карагани кущової, особливо на схилах річкових терас та ярів.

Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з другої половини травня до середини (іноді до кінця) червня. Самка відкладає яйця по одному на молоді стебла карагани кущової — єдиної кормової рослини гусені в Україні. Заляльковування відбувається на гілках карагани.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 22–26 мм. Статевим диморфізм невиражений. Крила зверху темно-бурі, без малюнка. Низ крил також темно-бурий, але більш світлий з дуже характерним малюнком з білих плямочок, більш розвинутим на задніх крилах, які мають також більш-менш розвинену коричнево-рудю перев'язку вздовж зовнішнього краю крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

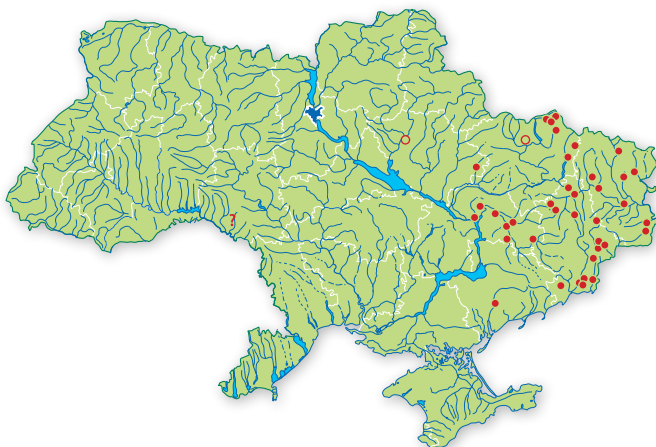
Занесений до червоної книги МСОП та Червоної книги денних метеликів Європи. Як компонент біоценозу охороняється в Українському степовому та Луганському ПЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях з високою чисельністю виду з метою збереження характерних для метелика біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Образцов, Шелюшко, 1939; Красная книга СССР, 1984; Плющ, 1989б; Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; Плющ, Пак, 2001, 2002; Некрутенко, Чиколовец, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовский, Моргунов, 2007. Особисті повідомлення Андрущенко, Ботмана, Голобородька, Жакова, Ковальчука, Рутяна, Щербини.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СИНЯВЕЦЬ ПИЛАОН

Plebeius pylaon (Fisher von Waldheim, 1832)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрили (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Належить до досить складної таксономічної групи видів комплексу *pylaon-sephyrus* підроду *Plebejides* Sauter, 1968. Українські популяції розглядаються деякими дослідниками як приналежні до 2 відокремлених видів, іншими — як підвиди одного виду. Ми трактуємо поки що їх лише у ранзі підвидів: популяцію з Поділля відносимо до підвиду *sephyrus* Fryvaldszky, 1835, з інших територій України — до номінативного підвиду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. та Пд.-Сх. Європа, Мала Азія, Кавказ та Закавказзя, Іран, Казахстан. В Україні зустрічається диз'юнктивно лише у декількох пд. степових областях та на Поділлі (пд.Хмельницької обл.). Дуже локальний.

Чисельність і причини її зміни

Досить рідкісний. Лише у Криму на невеликих ділянках, що не перевищують декілька сот кв. м., у пік льоту може досягати 50 особин на 1 ділянку, здебільшого не перевищує 30-40 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (розорювання та заліснення степу, урбанізація), надмірний випас худоби, випалювання трави.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на ділянках крейдяних та вапнякових відшарувань, на схилах річкових терас та ярів, у степу. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з кінця квітня — почат-

ку травня до середини червня. Самка відкладає яйця по одному на квітці кормових рослин гусені — астрагалів та люцерни серпатої. Мірмекофіл. Зимує гусінь. Заляльковування відбувається навесні у мурашниках, у підстилці чи на стеблах кормової рослини.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 26–37 мм. Статевий диморфізм виразний. Крила самців зверху блакитні з червонуватим полиском з вузькою темною крайовою смужечкою, біля заднього кута задніх крил більш-менш розвинуті 2–3 чорні крайові плями, іноді облямовані рудим. Самки темно-бурі, біля заднього кута задніх крил добре помітний рядок оранжевих крайових плям. На нижній стороні задніх крил

весь простір між крайовим малюнком та рядом очок заповнений білим. Оторочка крил біла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу охороняється у Карадазькому ПЗ та Опукському заповіднику. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду з метою збереження характерних для нього біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

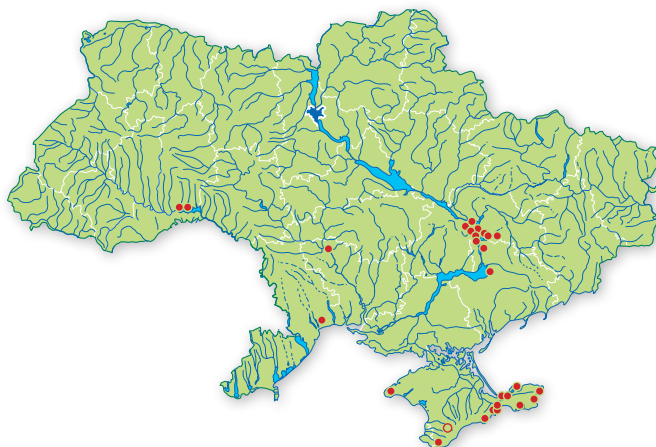
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Образцов, Шелюжко, 1939; Некрутенко, 1985; Tolman, Lewington, 1997; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовский, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Будашкіна, Голобородька, Жакова, Паламарчука, Пузанова, Романіва.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СИНЯВЕЦЬ БУАДЮВАЛЯ (СИНЯВЕЦЬ ЕРОЇДЕС)

Polyommatus boisduvalii
(Herrich-Schaffer, [1843])

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Єдиний у фауні України представник групи видів *Eros-eroides* численного голарктичного підроду *Polyommatus* s. str. Популяції з Правобережної України належать до підвиду *Orientalis* Krziwitzky, 1983, з Лівобережної — до номінативного підвиду.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

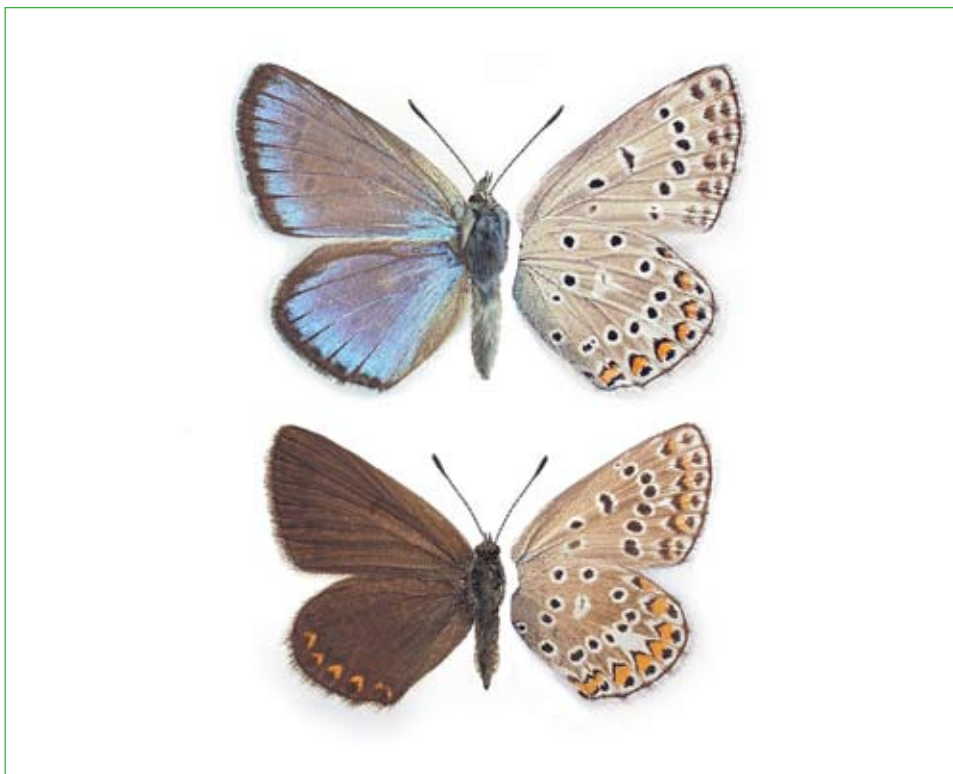
Диз'юнктивний ареал охоплює Пд.-Сх. Польщу, Беларусь, пн. та сх. Україну, пд. та пд.-сх. області європейської частини Росії, Урал, пн. Казахстан, Пд. Сибір до Алтаю. В Україні зустрічається на Поліссі, у центральній та сх. частинах Лісостепу та у Луганській обл. Дуже локальний. Вірогідно, зник на значних площах української частини ареалу.

Чисельність і причини її зміни

Один з найрідкісніших метеликів у фауні України. Цей завжди рідкісний вид за останні 20 років був знайдений в Україні лише у декількох поодиноких екземплярах. Причини зменшення чисельності: вирубування лісів і заміна їх штучними лісонасадженнями, розорювання степів, викошування та випалювання трави, інтенсивний випас худоби.

Особливості біології та наукове значення

Біологія виду в Україні вивчена недостатньо.

Зустрічається на лісових галявинах, вирубах, узліссях, рідколіссях та різнотравних степах. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів відбувається у червні–липні. Гусінь розвивається з серпня до травня на зіноваті, астрагалах та, можливо, на гострокільнику.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 27–35 мм. Метелик з типовим для синявців статевим диморфізмом. Самці яскраво-блакитного (номінативний підвид) чи зеленувато-блакитного (підвид *orientalis*) кольору з характерною чорною оторочкою завширшки 1,5–2 мм уздовж передніх і задніх крил. Самки темні бурокоричневі з більш-менш розвиненим рядком очок та рудих серпиків уздовж краю за-

дніх крил. Низ типового для цього підроду забарвлення.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Червоної книги метеликів Європи (1998). Необхідний пошук популяцій виду, які ще збереглись. У разі виявлення таких популяцій потрібно докладно вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники з метою збереження характерних біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ксенжопольський, 1912, 1911; Образцов, Шелюжко, 1939; Плющ, 1989б; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Большаков, 2001; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Котенко, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СИНЯВЕЦЬ БАВІЙ

Pseudophilotes bavius (Eversmann, 1832)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Синявці (Lycaenidae). Представник монотипового підроду *Rubrapterus* Korshunov, 1987.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

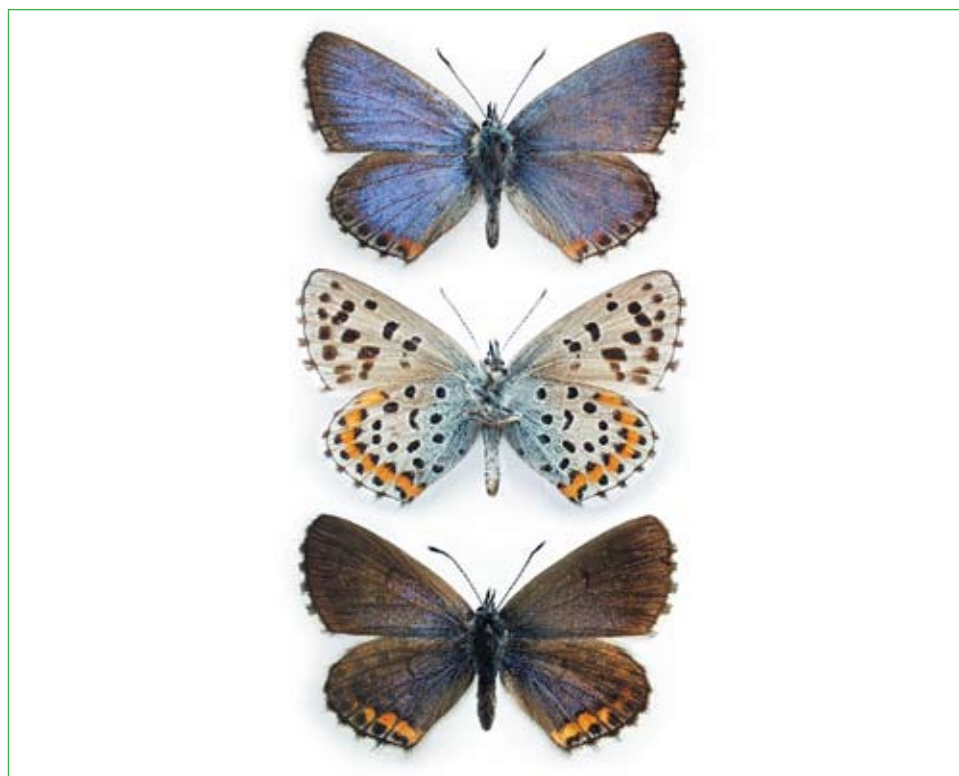
Марокко, Алжир, частково Пд.-Сх. Європа, Кавказ та Закавказзя, Туреччина, Близький Схід, пн. Іран, пн.-зх. Казахстан. В Україні зустрічається диз'юнктивно лише у декількох пд. областях. Дуже локальний.

Чисельність і причини її зміни

На невеликих ділянках, що не перевищують декілька сот кв. м, у пік льоту може досягати до 20–25 особин на 1 ділянку, здебільшого не перевищує 20–30 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: руйнування місць перебування виду (розорювання степу та його заліснення, урбанізація), надмірний випас худоби, випалювання трави.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на ділянках крейдяних та вапнякових відшарувань, на схилах річкових терас та ярів, у степу. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з кінця квітня — початку травня до середини червня. Самка

відкладає яйця на квітки та стебла шавлії. Гусінь розвивається в квітках шавлії, іноді на її листі. Лялечка зимує у підстилці.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 23–30 мм. Статевий диморфізм досить виразний. Крила самців зверху червонувато-блакитні з відносно широким коричнево-чорним краєм, біля заднього кута задніх крил 2–4 облямованих червонуватим очка; самки мають коричневе забарвлення крил з синім нальотом біля основи крил та більш яскравим рядком червонуватих очок на задніх крилах. Нижня поверхня крил сіра з прикореневим блакитним напilenням та широкою жовтогарячою перев'язкою вздовж зовнішнього краю задніх крил.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги МСОП та Червоної книги денних метеликів Європи. Як компонент біоценозу охороняється у Луганському ПЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду з метою збереження характерних для метелика біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

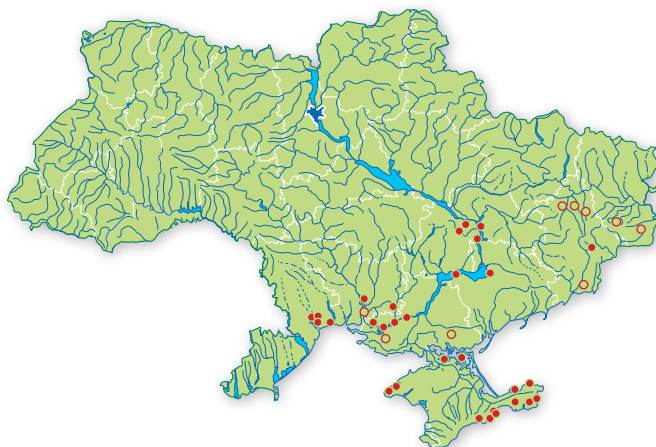
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Образцов, Шелюжко, 1939; Некрутенко, 1985; Плющ, 1989; Tolman, Lewington, 1997, 2008; Коршунів, 2002; Плющ, Пак, 2001, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Плющ, 2006, 2007; Голобородька, Пахомов, 2007; Львовський, Моргун, 2007. Особисті повідомлення Будашкіна, Голобородька, Жакова, Пузанова.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

БРАЖНИК МЕРТВА ГОЛОВА

Acherontia atropos (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 3 видів тропічно-субтропічного роду, єдиний представник роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд., частково Центральна та Пд.-Сх. Європа, Кавказ та Закавказзя, Мала та Зх. Азія, Пн. Африка. В Україні може зустрічатися скрізь, але спорадично. Мігрант.

Чисельність і причини її зміни

У деякі роки нерідкісний вид, але загалом зустрічаються лише поодинокі особини. В кінці XIX ст. біло зафіксоване його масове розмноження на пд. Київщини (околиці Фастова). Останні 5–10 років у сприятливі роки нерідкісний у Криму. Зміни чисельності виду значною мірою пов'язані з погодними умовами. Інші причини: хімічна обробка пасльонових культур (особливо картоплі), викорчування чагарників і руйнування місць перебування виду.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на полях, городах, в рідколіссях, на схилах ярів, що поросли повієм звичайним. Протягом року розвиваються 2 генерації. Літ імаго відбувається у травні–липні та у серпні–жовтні. Метелики живляться соком дерев, іноді бджолиним медом. Активний у сутінках та вночі. Може мігрувати, долаючи значні відстані. Самки відкладають по одному 30–200 яєць на пасльонові (картоп-

ля, дурман, тощо). Гусінь іноді живиться і на інших рослинах (жасмин, бузок, повій, бруслиця, малина). Лялечки зимують у ґрунті на глибині 15–20 см. Чутливі до холоду, взимку часто гинуть. Українська популяція, мабуть, досить регулярно поповнюється мігрантами з пд.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 95–125 мм. Статевий диморфізм невизначений. Дуже великий метелик з характерною зовнішністю: вузькі видовжені крила та товсте веретеноподібне тіло. Передні крила темно-бурі з нечітким малюнком у вигляді зубчастих жовтувато-бурих поперечних ліній. Задні крила жовті з двома чорними поперечними смугами. Груди чор-

ні з брудно-жовтим візерунком, що трохи нагадує людський череп та перехрещені кістки. Черевце охристо-жовте з широкою повздовжньою блакитно-сірою смугою і темно-коричневими кільцями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках пд. України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

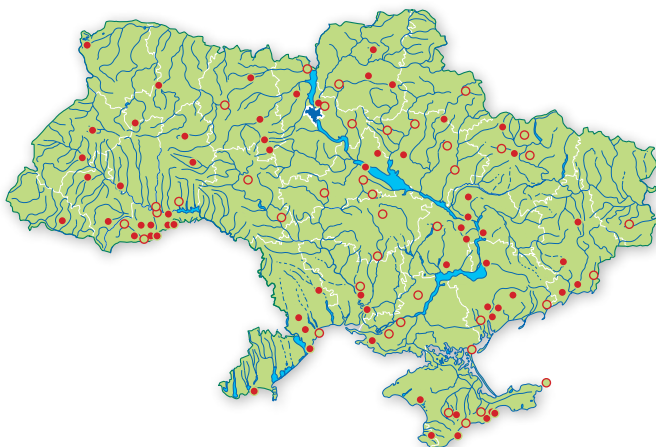
Господарське та комерційне значення

В Україні немає. За кордоном 1 особина гарного гатунку оцінюється серед колекціонерів у 3–5 євро.

Основні джерела інформації

Шелюжко, 1941; Будашкин, Ефетов, 1989; Ефетов, Будашкин, 1990; Плющ, Шешурак, 1997; Danper, Eitschberger, Surholt, 1998; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Берест та ін., 2006; Канарський, 2006; Leraut, 2006; Котенко та ін., 2008. Особисті повідомлення Андрущенко, Безуглого, Будашкіна, Голобородька, Єлаго, Жакова, Мартинова, Муленка, Пузанова, Троценка, Романіва, Шешурак та ін.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський
Фото: К.Е. Довгайло

БРАЖНИК ДУБОВИЙ

Marumba quercus

([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 15 видів південнопалярктичного і орієнтального роду, єдиний представник роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд., частково Центральна та Пд.-Сх. Європа, Кавказ та Закавказзя, Мала та Зх. Азія, зх. Казахстан, Туркменістан. В Україні зустрічається у степовій та лісостеповій зонах.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. У деякі роки місцями нерідкісний вид, але загалом зустрічаються лише поодинокі особини. Причини зменшення чисельності не з'ясовані, найімовірніші: знищення природних біотопів, застосування пестицидів у лісах.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у мішаних лісах, дібровах, рідколіссях, іноді — у лісосмугах та парках. Протягом року розвивається 1 генерація.

Літ імаго триває з травня до липня, метелики активні у сутінках та вночі, не живляться. Гусінь розвивається з липня до вересня на дубах, переважно молодих. Лялечки зимують у ґрунті.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 82–115 мм. Статевий диморфізм не досить виразний. Великий метелик з характерною зовнішністю: вузькі видовжені крила з хвилястим зовнішнім краєм. Забарвлення мінливе, захисне. Передні крила жовтувато-світло-коричневі з кількома поперечними лініями. Задні — червонувато-бурі з світлішим зовнішнім краєм та світло-жовтими плямами в задньому куті крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

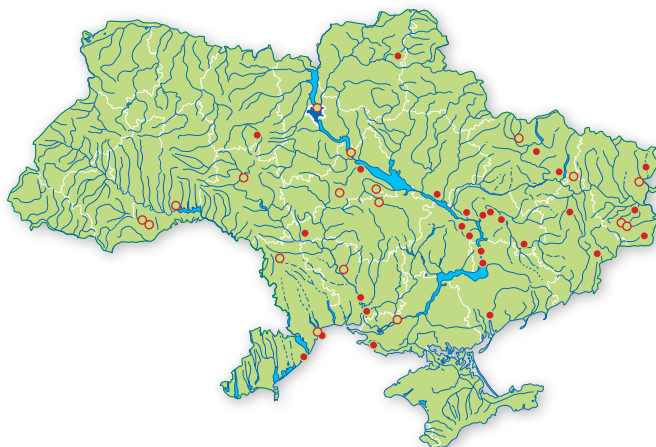
Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках пд. України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

В Україні немає. За кордоном 1 особина гарного гатунку оцінюється серед колекціонерів у 3–5 євро.

Основні джерела інформації

Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Danner, Eitschberger, Surholt, 1998; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Leraut, 2006; Macek et al., 2007. Особисті повідомлення Волошина, Голобородька, Жакова, Ковальчука, Шешурак.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський

Фото: І.Ю. Костюк

БРАЖНИК ХОРВАТСЬКИЙ

Hemaris croatica (Esper, 1779)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Альпи, Балкани, Угорщина, Донський регіон, Нижнє та Середнє Поволжжя, Кавказ, Закавказзя, Мала та Передня Азія, Близький Схід, Пд. Урал, зх. Казахстан. В Україні поширений у Криму, Донецькій та Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

У пд.-сх. Криму чисельність коливається з 6–8-річним періодом, пікові значення становлять до 10–20 метеликів на одну годину маршрутного обліку. Такі значення тримаються 1–2 роки, потім настає 5–6-річна депресія: імаго спостерігаються лише поодинокі. На Керченському п-ві період коливань імовірно досягає не менше 10–12 років. У степовій зоні причинами депресій можуть бути скорочення місць перебування та погіршення їхнього стану внаслідок господарської діяльності (перевипас, викошування трав, пожежі, тощо).

Особливості біології та наукове значення

Стенобіонтний вид. У пд.-сх. Криму мешкає виключно на середньогірських скельних виходах (200–700 м н. р. м.). В зх. частині ПБК, передгірському та рівнинному Криму — у гірсько-ксерофітних та петрофітно-степових асоціаціях. В Донецькій та Луганській обл. також заселяє петрофітно-степові ділянки. Фенологія складна: дає 1 повну і ще до 2 част-

кових генерацій на рік. Літ метеликів триває з середини травня до середини серпня. У Криму в окремі роки зафіксована третя генерація (кінець серпня–вересень). Метелики активні вдень за сонячної погоди. У пд.-сх. Північного Криму та у Ласпі гусінь живиться листям та квітками головачки шкірястої, в зх. частині ПБК та передгірного Криму кормова рослина — скабіоза срібляста, у степовому Криму — головачка уральська. Самка відкладає близько 100 яєць, прикріплюючи їх по одному до листа кормової рослини. Розвиток яєць триває 3–4 дні, гусені — 18–22 дні, незимуючої лялечки — 13–17 днів. Зимуює лялечка у ґрунті.

Морфологічні ознаки

Розмах крил 35–64 мм. Відрізняється від ін-

ших представників роду відсутністю прозорих ділянок на крилах. Переднє крило зелене з темно-коричневим зовнішнім краєм. Заднє — червоно-коричневе. Черевце зелене з темно-коричневою перев'язкою, дистальний кінець черевця чорний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Казантипському, Опукському, Карадазькому, Луганському ПЗ та у Тарханкутському ландшафтному заказнику у комплексі з іншими видами. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду (із заборонаю випасу худоби та сінокоосу).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Спроби розведення виду у лабораторних умовах дали позитивні результати.

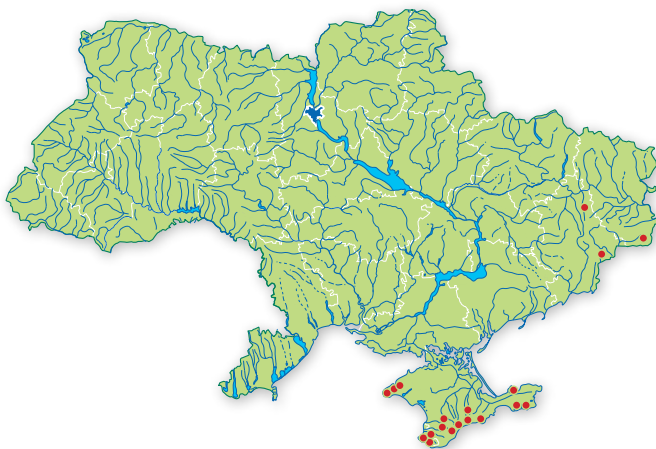
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Heining, Häsler, 1986; Ефетов, Будашкин 1990; Pittaway, 1993; Будашкин, Раевский, 1997; Ефетов 1999; Особисті повідомлення Пузанова, Савчука.

Автори: Ю.І. Будашкин, К.О. Ефетов
Фото: К.О. Ефетов

БРАЖНИК СКАБІОЗОВИЙ

Hemaris tityus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 19 видів голарктичного роду, один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа, Пд. Урал, Кавказ та Закавказзя, Зх. Азія, зх. Казахстан, Зх. Сибір. В Україні зустрічається майже повсюдно.

Чисельність і причини її зміни

У деякі роки місцями, наприклад, у Луганському ПЗ, нерідкісний вид, але загалом зустрічаються лише поодинокі особини. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів, застосування пестицидів, випалювання трави.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на узліссях та лісових галявинах, ярах з чагарниками, рідколіссях, на різнотравних луках. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго триває з кінця квітня до липня, метелики активні вдень, живляться нектаром квітів. У сприятливі роки

можливий розвиток другої генерації (літ метеликів — у липні-серпні). Гусінь розвивається з травня до серпня на трав'янистих рослинах: свербіжниці, черсаку, скабіозі, підмареннику та на чагарниках (жимолості). Лялечки зимують у ґрунті, іноді на поверхні ґрунту серед рослинних залишків.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 29–33 мм. Статевий диморфізм невиразний. Метелик з товстим тілом та порівняно невеликими прозорими крилами. Лише вздовж зовнішнього краю крил є досить вузька іржаво-бура крайова облямівка. Черевце пухнасте, з чорними та бурими перев'язками, на кінці черевця є щіточка з темних видовжених лусочок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках пд. України, зокрема у Луганському ПЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

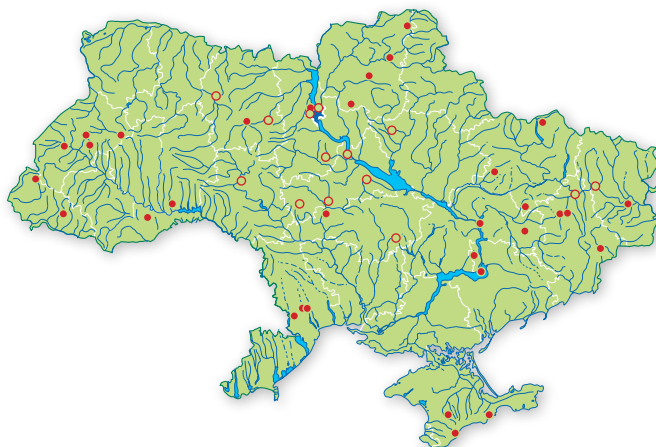
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; Будашкин, Ефетов, 1989; Ефетов, Будашкин, 1990; Плющ, Шешурак, 1997; Danner, Eitschberger, Surholt, 1998; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Канарський, 2006; Leraut, 2006; Masek et al., 2007; Котенко та ін., 2008. Особисті повідомлення Муленка, Романіва, Рутяна, Шешурак.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський
Фото: І.Ю. Костюк

БРАЖНИК КАРЛИКОВИЙ

Sphingonaepiopsis gorgoniades (Hübner, 1819)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 7 видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Сх. Європа, Близький Схід (Ліван), Мала Азія, Іран, Афганістан, Кавказ, Нижнє Поволжя, Зх. Казахстан, Туркменістан (зх. райони Копетдагу). В Україні зустрічається у Криму, Донецькій та Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. В околицях Сімферополя протягом останніх тридцяти років систематичних досліджень було знайдено тільки одну гусеницю. При збиранні на світло в різних точках Криму вдається протягом року зареєструва-

ти поодинокі особини імаго. Причини зменшення чисельності: скорочення місць перебування виду й погіршення їхнього стану внаслідок господарської діяльності.

Особливості біології та наукове значення

Протягом року дає дві генерації. Літ імаго відбувається у травні–червні та у липні–серпні. Активний у вечірні та ранкові години. Гусінь живиться на підмареннику (*Galium* spp.). Залляльковується у ґрунті. Зимують лялечки. Місця перебування — сухі ділянки, добре прогріті сонцем кам'яністі схили.

Морфологічні ознаки

Найдрібніший представник родини в Україні. Розмах крил 25–35 мм. Переднє крило із

складним білувато-сірим малюнком і зубцюватим зовнішнім краєм. Заднє крило сіро-коричнєве з більш темним зовнішнім краєм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

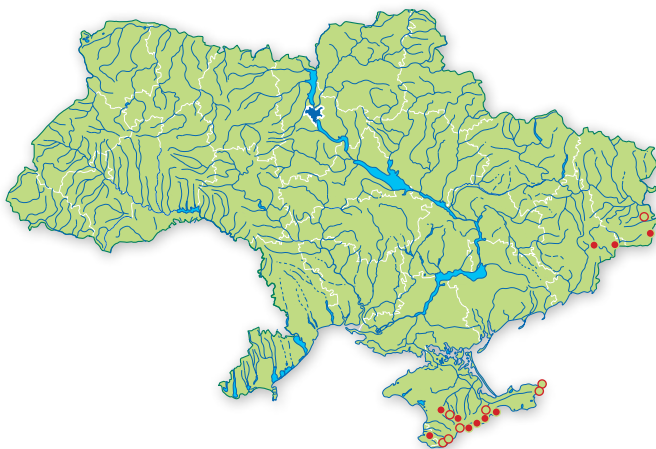
Охороняється у Карадазькому (Крим) та Луганському (Луганська обл.) ПЗ у комплексі з іншими видами. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Nabokoff, 1920; Кузнецов, 1926; Будашкин, 1990; Pittaway, 1993; Ефетов, 1999. Особисті повідомлення Бідзілі, Будашкина, Плющ, Рутьяна, Шнейдера.

Автор: К.О. Ефетов
Фото: К.О. Ефетов

БРАЖНИК ПРОЗЕРПІНА

Proserpinus proserpina (Pallas, 1772)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 7 видів голарктичного роду, єдиний представник роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

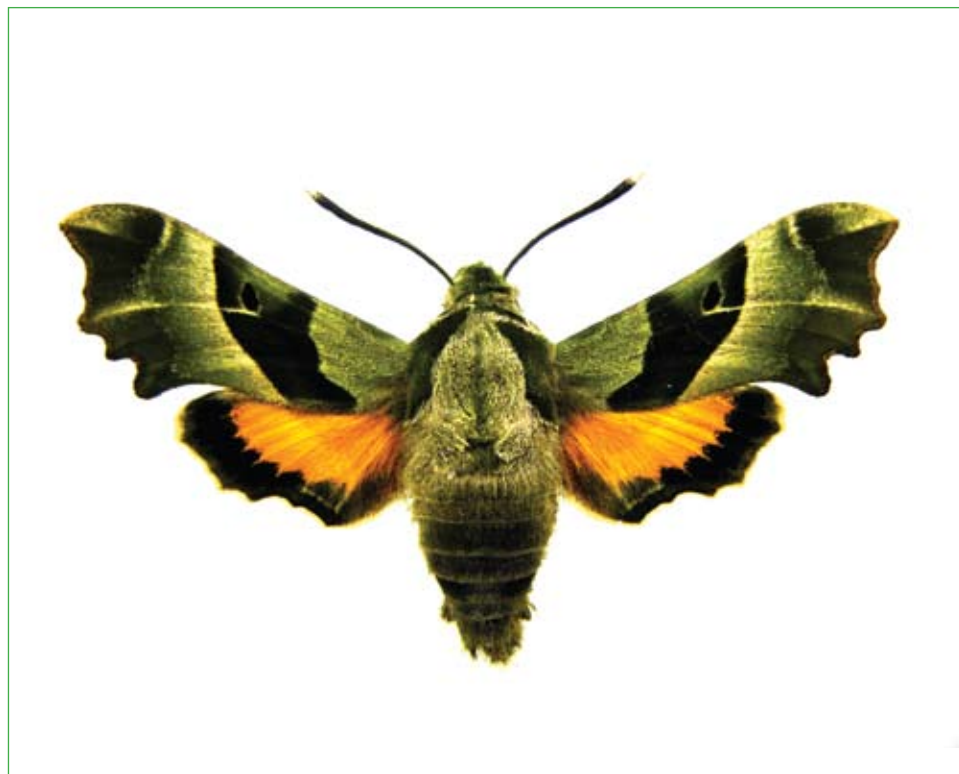
Центральна, Пд. та Пд.-Сх. Європа, Пд. Урал, Кавказ та Закавказзя, Зх. та частково Центрально-Азія, Казахстан. В Україні зустрічається майже повсюдно.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний. Здебільшого зустрічаються лише поодинокі особини. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів, застосування пестицидів, випалювання трав.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на узліссях та лісових галявинах, ярах з чагарниками, рідколіссях, на лісових просіках, різнотравних луках, у степах, на пустирищах, узбіччях доріг тощо. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго триває з середини травня до червня, метелики активні у сутінках та вночі, живляться

нектаром квітів. Гусінь розвивається з липня до серпня–вересня на онагрових та плакунових (плакун верболистий, зніт, енотера). Лялечки зимують у ґрунті.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 34–39 мм. Статевий диморфізм невиразний. Метелик з товстим кремезним тілом та порівняно невеликими крилами. Зовнішній край крил хвилястий. Передні крила сірувато- або брунатно-зелені з широким затемненням біля краю та широкою темно-зеленою смугою посередині. Задні крила вохристо-жовті з брунатно-чорною облямівкою вздовж краю. Тіло сіро-зелене. Черевце з щіточкою на кінці з брунатно-зелених видовжених лусочок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках Степу та Лісостепу України, зокрема у Українському степовому та Луганському ПЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду. Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

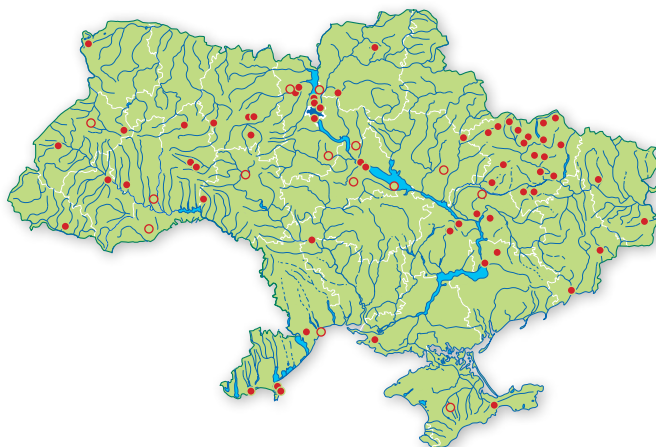
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Будашкин, Ефетов, 1989; Ефетов, Будашкин, 1990; Плющ, Шешурак, 1997; Danner, Eitschberger, Surholt, 1998; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Кравченко, Кравченко, 2005; Канарський, 2006; Leraut, 2006; Масек et al., 2007; Котенко та ін., 2008. Особисті повідомлення Гонтаренка, Андрущенка, Бідичака, Ботмана, Герасімова, Голобородька, Дем'яненка, Ковальчука, Муленка, Паламарчука, Романіва, Рутяна, Троценка, Шешурак.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський
Фото: В.О. Корнєєв

БРАЖНИК ПІВДЕННИЙ МОЛОЧАЙНИЙ

Hyles nicaea (De Prunner, 1798)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Бражники (Sphingidae). Один з 5 видів роду у фауні України, де представлений підвидом *H. n. orientalis* (Austaut, 1905).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Африка, Пд. Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала та Передня Азія, Близький Схід, гірські райони Центральної Азії, Пд. Алтай, Афганістан, Китай, Пн.-Зх. Індія. В Україні зустрічається в Криму.

Чисельність і причини її зміни

На початку ХХ ст. був ширше розповсюджений на Кримському п-ві: постійно існували чисельні популяції у багатьох локалітетах переважно зх. Криму. В останні роки у Криму знайдений в Зує та на Тарханкутському п-ві. На Тарханкуті зараз існує у вигляді досить стабільної та територіально поширеної колонії, значних коливань чисельності колонії не зареєстровано: від 1–2 до 5–6 особин за ніч обліків на світлопастку. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані. Ймовірно, ці зміни викликані частково природними процесами (довгостроковим періодом відносної аридизації клімату). На сучасний стан виду у Криму негативно впливає господарська діяльність на Тарханкутському п-ві, особливо природоруйнуюча.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає у гірсько-ксерофітних та петрофітно-степових біотопах. У Криму дає 1 повну та 1 часткову генерацію на рік. Літ імаго у червні–липні та серпні–вересні, активний увечері та переважно наприкінці ночі. Гусінь живиться листям молочаю жорсткого, молочаю скельного та молочаю Сергєєвого. Залялькування у ґрунті, зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 80–110 мм. За візерунком крил метелик дуже схожий на бражника молочайного (*Hyles euphorbiae*), але відрізняється від нього значно більшими розмірами і тим, що навскісна зовнішня темна смуга на передніх крилах у молочайного бражника

рівномірно розширюється від переднього до заднього краю крила, а у південного молочайного бражника вона вузька і тільки біля заднього краю крила різко розширюється, утворюючи трикутник.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Тарханкутському ландшафтному заказнику у комплексі з іншими видами. Для збереження виду у Криму доцільно створити на цій території Тарханкутський ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Грумм-Гржимайло, 1882; Плигинский, 1929; Ефетов, Будашкин, 1990; Pittaway, 1993; Ефетов, 1999.

Автори: Ю.І. Будашкін, К.О. Ефетов
Фото: К.О. Ефетов

САТУРНІЯ ВЕЛИКА

Saturnia pyri ([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатурнії (Saturniidae). Один з 2 видів середземноморського роду у фауні Європи та України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

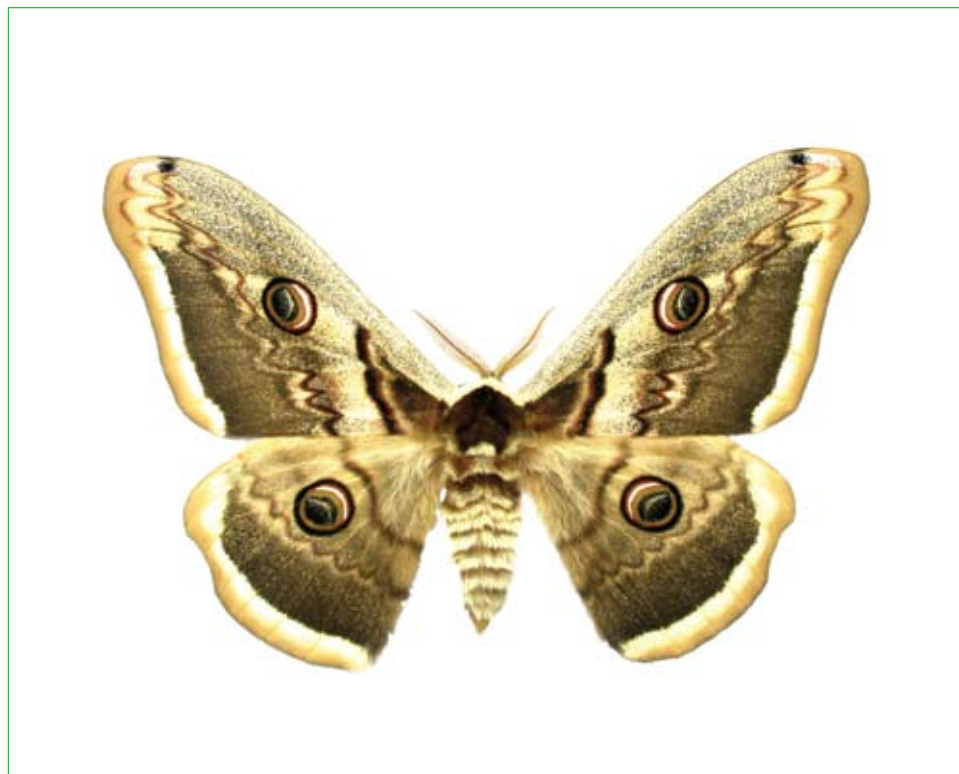
Пн.-Зх. Африка, Пд., частково Центральна та Сх. Європа, Мала Азія, Близький Схід, Кавказ та Закавказзя, Іран. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім Карпат та Полісся.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, лише на півдні у сприятливі роки локально звичайний. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся тощо), застосування пестицидів у лісах, парках та садах.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у широколистяних (переважно долинних та заплавних) лісах, у рідколіссі, серед чагарникових пустирів, у парках та садах. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — у травні–червні, літають вночі. Часто прилітають на світло. Метелики не живляться. Гусінь живиться на плодкових деревах, ясені, терені. Розвивається гусінь з кінця травня–червня до вересня. Залялюковується у прикореневій частині кормової рослини у твердому грушоподібному коричневому кольору коконі. Зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Найбільший метелик Європи. Розмах крил самця сягає 120 мм, самки — 150 мм. Статевий диморфізм невиразний. Крила буросірі. На кожному крилі є по одному великому очку. Очко чорне, облямоване охристорудим та чорним кільцями. Крила з кількома хвилястими лініями. Зовнішній край крил з чітко відокремленою кремовою облямівкою. Тіло та прикоренева частина крил опушені.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як елемент біоценозу пасивно охороняється у багатьох заповідниках пд. України. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях

високої концентрації виду з охороною природних лісових та чагарникових біотопів, заборонаю застосування пестицидів тощо.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

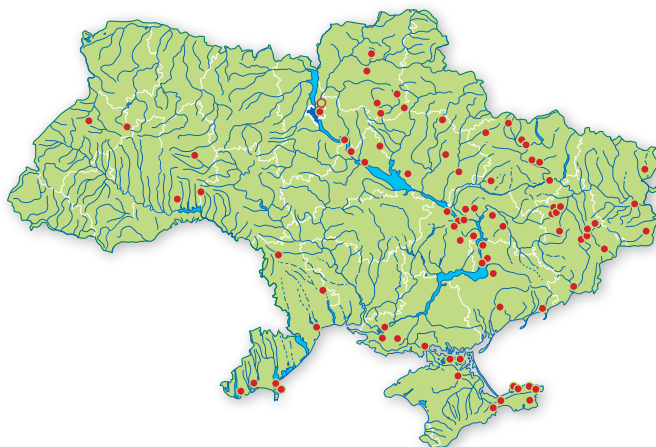
Відомі окремі випадки розведення в лабораторних умовах.

Господарське та комерційне значення

Гарні та великі метелики цього виду можуть використовуватися при виготовленні сувенірів.

Основні джерела інформації.

Шугуров, 1906; Ламперт, 1913; Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Ефетов, Будашкин, 1990; Плющ, Шешурак, 1997; Канарський, 2006. Особисті повідомлення Безуглого, Ботмана, Волошина, Герасімова, Голобородька, Жакова, Ковальчука, Муленка, Пак, Паламарчука, Пузанова, Рутьяна, Троценка, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: І.Ю. Костюк

САТУРНІЯ МАЛА

Eudia pavonia (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатурнії (Saturniidae). Один з 3 (4) видів палеарктичного роду, один з 2 (3) видів роду у фауні України. Розглядається як «збірний» вид: нещодавно вид-двійник *Eudia pavoniella* (Scopoli, 1763) виявлений на зх. Україні, статус останнього поки що дискусійний.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

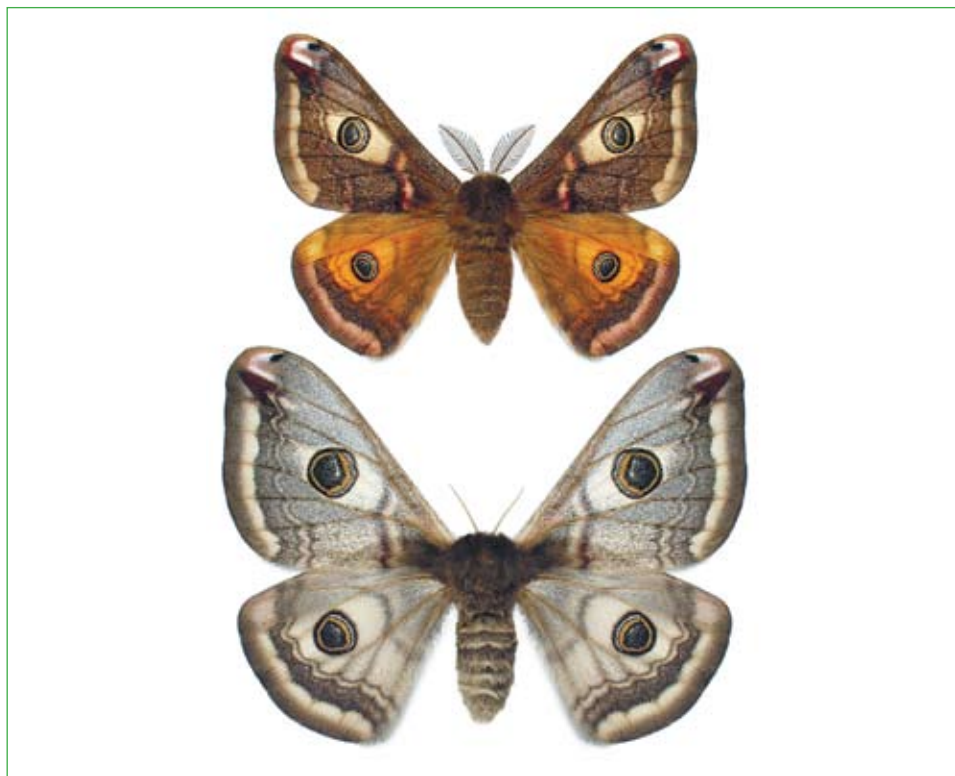
Лісова, лісостепова та (частково) степова зони Євразії. В Україні спорадично зустрічається майже повсюдно.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. У деякі роки місцями (на Поділлі та у Нижньому Придніпров'ї) нерідкісний вид, але загалом зустрічаються лише поодинокі особини. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся тощо), зміна породної структури лісу, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, у рідколіссях, серед чагарникових пустощів, на степових ділянках з заростями терену, шипшини тощо, на верхових болотах, іноді — у парках та садах. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з кінця квітня до середини травня, самці активні з полудня до сутінок, іноді — вночі, самки малорухливі, яйця відкладають уночі (до 200 шт.). Метелики не живляться. Гусінь живиться на різноманітних деревах (дуб, граб, береза, липа, верба, горобина тощо), але віддає перевагу чагарникам (терен, глід, ожина,

малина, шипшина, жостір) та чагарничкам (чорниця, верес тощо). Розвивається гусінь з кінця травня до середини липня. Заляляковується на прикореневій частині кормової рослини у твердому грушоподібному коконі. Зимує лялечка, діапауза якої може тривати до 3 років.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 50–76 мм. Статевий диморфізм виразний. Передні крила самця бурі, задні — яскраво-руді; загальний фон крил самки сірий. На кожному крилі є по одній великій очкуватій плямі, що утворена різнобарвними концентричними кільцями з чорною облямівкою та центром і кілька подвійних хвилястих ліній; зовнішня облямівка

крил світло-сіра всередині та темно-сіра зовні. Тіло та прикоренева частина крил опушені.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у Чорноморському БЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях виявлення популяцій виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Є досвід тривалого лабораторного розведення у Інституті зоології НАНУ.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Шелюжко, 1941; Дей, Раевский, 1984; Freina, Witt, 1987; Ефетов, Будашкин, 1990; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Стадниченко та ін., 2003; Канарський, 2006; Leraut, 2006; Macek et al., 2007; особисті повідомлення Гонтаренка, Бідичака, Геряка, Герасімова, Романіва, Рут'яна, Шешурак.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський
Фото: К.Е. Довгайло

САТУРНІЯ СЕРЕДНЯ

Eudia spini ([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатурнії (Saturniidae). Один з 3 (4) видів палеарктичного роду, один з 2 (3) видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

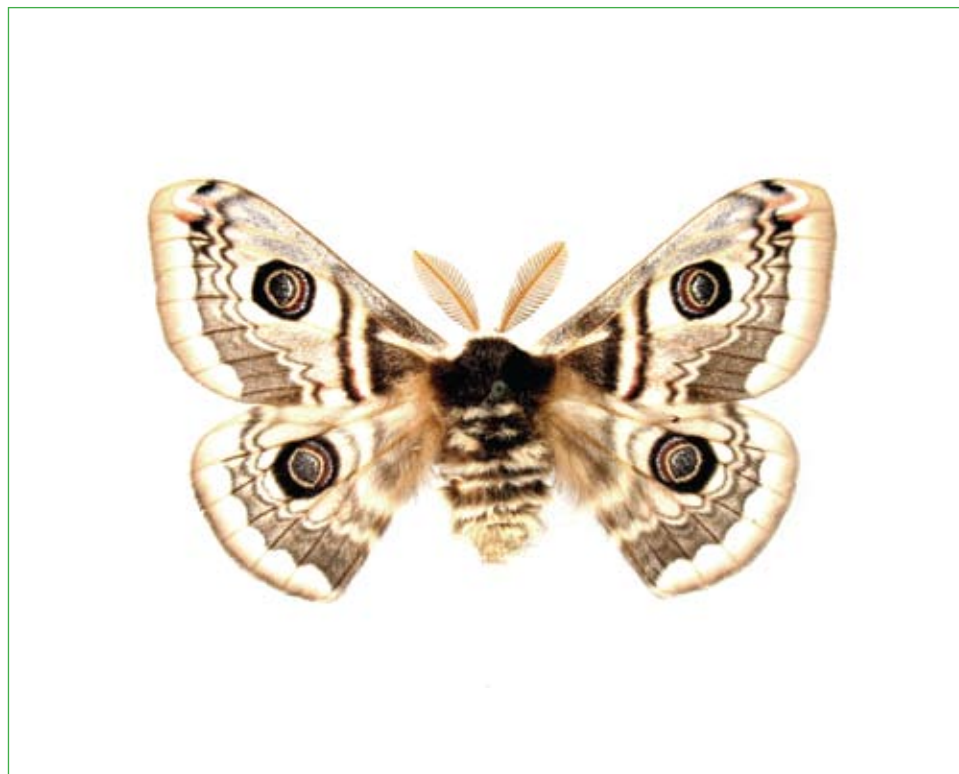
Пд. та Пд.-Сх. Європа, пд.-сх. райони Сх.-Європейської рівнини, Мала Азія, Кавказ, пн. Казахстан, Алтай. В Україні в минулому зустрічався майже повсюдно, крім пн. районів. Сучасний стан популяцій виду не відомий. Вірогідно, вид вже зник на більшій частині території України.

Чисельність і причини її зміни

Даних немає. Дуже рідко зустрічалися поодинокі особини, у останні роки на Україні взагалі не фіксувався. Причини зменшення чисельності невідомі. Ймовірно, це знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся тощо), застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, у рідколіссях, серед чагарникових пустиріщ, на степових ділянках та на схилах ярів з заростями терену. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з кінця квітня до середини травня, самці активні з полудня до сутінок, іноді — вночі, самки малорухливі, яйця відкладають уночі (до 200 шт.). Метелики не живляться. Гусінь живиться на чагарниках (крушина, жостер, шипшина тощо) і деяких деревах (в'яз, верба), але віддають перевагу терену. Розвивається гусінь з кінця травня до

початку липня. Залялююється на прикореневій частині кормової рослини у твердому грушоподібному коконі. Зимує лялечка.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 70–90 мм. Статевий диморфізм невиразний. Крила буро-сірі. На кожному крилі є по одному великому очку. Очко чорне з білою стрічкою, облямоване охристо-жовтим кільцем. Крила з кількома хвилястими лініями. Тіло та прикоренева частина крил опушені. Від близького виду *Eudia pavonia* відрізняється сірим фоном крил самця, місцезнаходженням зубчатої стрічки на передніх крилах та більшим розміром крил. Внутрішня перев'язка на передніх крилах майже пряма (у Сатурнії малої — з перегином).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювались. Доцільним є пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях виявлення популяцій виду з охороною природних чагарникових біотопів, забороною випалювання трав, застосування пестицидів тощо.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомі окремі випадки розведення в лабораторних умовах.

Господарське та комерційне значення

В Україні немає.

Основні джерела інформації.

Храневич, Богацький, 1924; Клеопов, 1926; Білосор, 1931; Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Ефетов, Будашкин, 1990; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Leraut, 2006; Masek et al., 2007. Особисті повідомлення Геряка, Голобородька, Ковальчука, Мартинова, Романіва.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський

Фото: І.Ю. Костюк

САТУРНІЯ РУДА

Aglia tau (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Сатурнії (Saturniidae). Один з 2 видів палеарктичного роду у фауні Європи та України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова та лісостепові зони Євразії. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім степових районів та Полісся.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, у деяких областях (Закарпатська, Чернівецька, Черкаська) у сприятливі роки локально звичайний. Причини зменшення чисельності: скорочення площ букових та грабових лісів, обробка їх пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у мішаних (переважно грабових та букових) лісах. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з середини квітня до кінця травня. Самці активні удень,

іноді ввечері. Самки малорухливі, вдень ховаються на стовбурах дерев і серед листя, яйця відкладають вночі, іноді прилітають на світло. Метелики не живляться. Гусінь живиться листям бука і граба, іноді — дуба, берези, вільхи, липи, ліщини, ясеня; розвивається гусінь з травня до липня. Заляльковується у лісовій підстилці. Зимують лялечки.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 55–64 мм. Статевий диморфізм виразний. Основне забарвлення крил у самців рудувато-буре, у самок — блідовохристо-жовте. На кожному крилі є по одному великому фіолетовому очку з чорною облямівкою та світлим малюнком у центрі, подібним до грецької букви «тау».

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як елемент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках зх. та центральної України. Необхідне збереження лісів (в першу чергу букових) та обмеження обробки їх пестицидами. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях високої концентрації виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомі окремі випадки розведення в лабораторних умовах.

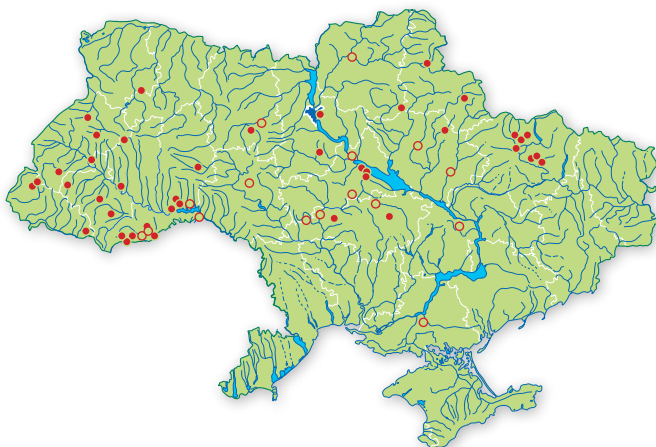
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шелюжко, 1941; Ляшенко, 1987; Плющ, Шешурак, 1997; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Берест та ін., 2006; Геряк, Канарський, 2006; Канарський, 2006; Masek et al., 2007; Котенко та ін., 2008. Особисті повідомлення Бідичака, Герасімова, Гонтаренка, Ковальчука, Паламарчука, Романіва, Рутяна, Троценка, Шешурак.

Автори: І.Г. Плющ, В.Ю. Раєвський
Фото: І.Ю. Костюк

ШОВКОПРЯД КУЛЬБАБОВИЙ

Lemonia taraxaci ([Denis & Schiffermüller], 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Шовкопряди-лемоніїди (Жовті шовкопряди) (Lemoniidae). Один з 10 видів палеарктичного роду; один з 3 видів роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Центральна, частково Сх. та Пд. Європа, пд. частина Зх. Сибіру та пн. Казахстан. В Україні зустрічається спорадично у зоні мішаних лісів та у Лісостепу. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), у деяких місцевостях (околиці Харкова) у сприятливі роки локально нерідкий. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані. Можливо, деградація природної лугової рослинності, випалювання трав, надмірний випас худоби, хімічні обробки місцевості тощо.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на узліссях та галявинах широколистяних та мішаних лісів, на схилах ярів та балок, на луках та у рідколіссях, іноді у садах та парках. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго відбувається у серпні-жовтні. Метелики активні удень за сонячної погоди, іноді увечері та вночі. Самки відкладають яйця купками біля кормових рослин. Гусінь живиться листям кульбаби та нечуйвітра, розвивається у травні-червні. Заляльковується у верхньому шарі ґрунту в овальних комірках.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 35–55 мм. Статевий диморфізм невиразний. Забарвлення крил одно-

манітне вохристо-жовте, у самок — світло-жовте. На передньому крилі є невелика чорна пляма. Тіло дуже пухнасте.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблені. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з регламентацією викошування трав, випасу худоби та повною забороною випалювання трав.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

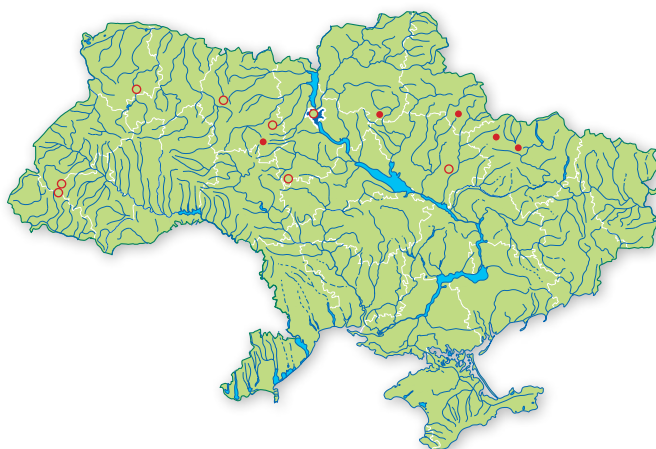
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Romaniszyn, Schille, 1929; Шелюжко, 1941; Freina, Witt, 1987; Пізун, Коновалова, Яницький, 2000; Стадниченко та ін., 2003; Геряк, Канарський, 2006; Канарський, 2006; Leraut, 2006; Macek et al., 2007. Особисті повідомлення Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: І.Ю. Костюк

ШОВКОПРЯД БАЛЛІОНА

Lemonia ballioni (Christoph, 1888)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Шовкопрядилемоніїди (Жовті шовкопряди) (Lemoniidae). Один з 10 видів палеарктичного роду; один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Мала Азія, чорноморське узбережжя Кавказу, Закавказзя. В Україні — Крим.

Чисельність і причини її зміни

Моніторингові багаторічні спостереження налагоджені у пд.-сх. Криму: вид має значні (до двох порядків) коливання чисельності з періодом 3–5 років. Пікові значення чисельності досягають 3–4 десятків особин в одиницю обліку (одна ніч реєстрації на світлопастку). У році депресій чисельність досягає 1–2 облікованих екземплярів за весь строк існування імаго при щорічних обліках на світлопастку. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані, не виключено, що на коливання чисельності впливає скорочення місць перебування та погіршення їх стану, пов'язане з господарською діяльністю.

Особливості біології та наукове значення

Достатньо екологічно пластичний вид, заселяє широкий діапазон галофітно-степових, справжньо-степових та лучно-степових біотопів від практично нульових висотних позначок до яйл включно. При цьому досить

вимогливий до режиму зволоження у літній період: запобігає постійного мешкання у надто аридних регіонах. Дає одну генерацію на рік. Літ імаго на яйлах та значних висотах триває з середини серпня до кінця вересня, а на рівнині — з другої декади вересня до середини жовтня. Метелик активний переважно наприкінці ночі, в дорослому стані не живиться. Самка відкладає до 68 яєць купкою на ґрунті. Зимує яйце. Навесні вихід гусені — з третьої декади квітня (на яйлах майже на місяць пізніше), вона розвивається дуже швидко, іноді за 11–14 днів. Кормові рослини: кульбаба, зміячка м'яка, козельці. Заляльковується без кокона на поверхні ґрунту. Лялечка має дво-, чотиримісячну літню естивацію.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 40–46 мм. Передні і задні крила приблизно однакового кольору — буровато-жовті (інтенсивність забарвлення може сильно варіювати), дискальна пляма переднього крила коричнева. Від шовкопряда кульбабового відрізняється наявністю добре вираженої поперечної коричневої підкраєвої смуги на передніх крилах.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Казантипському, Опукському, Карадазькому та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ як компонент біоценозу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

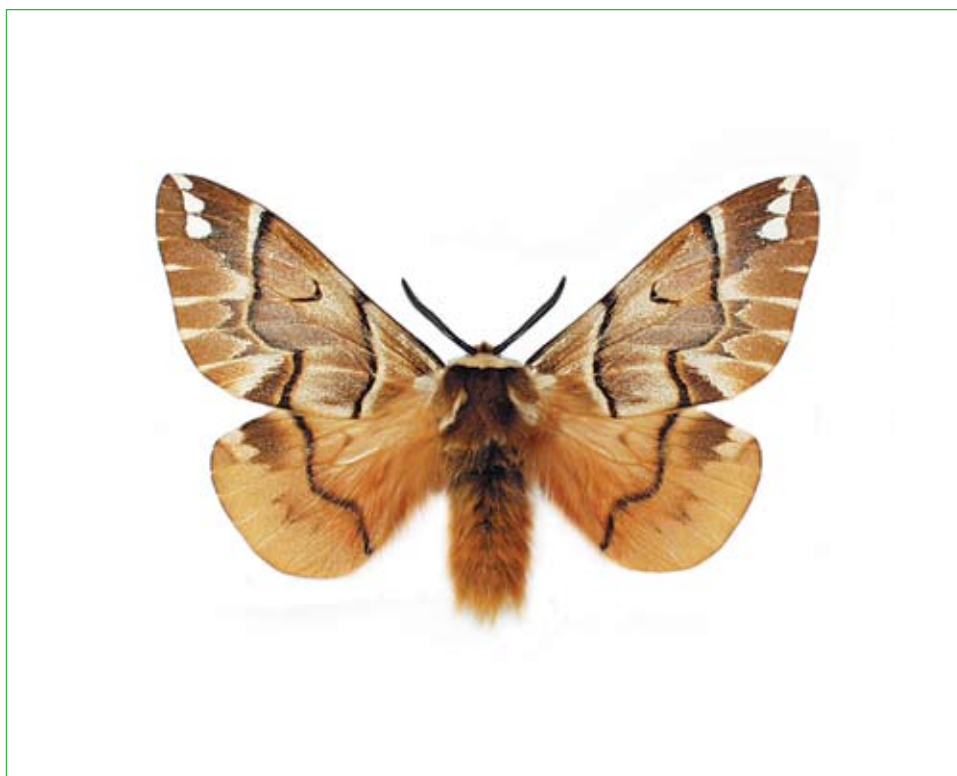
Плигинский, 1929; Rougeot, 1971; Ефетов, Будашкин, 1990; Ефетов, 1999. Особисті повідомлення Пузанова, Савчука, Шнейдера.

Автори: К.О. Ефетов, Ю.І. Будашкін
Фото: К.О. Ефетов

ЕНДРОМІС БЕРЕЗОВИЙ

Endromis versicolora (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Шовкопрядилемоніїди (Жовті шовкопряди) (Lemoniidae). Представник монотипового палеарктичного роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова, частково лісостепова зони Євразії, Кавказ та Закавказзя (Вірменія). В Україні — зона мішаних лісів, частково лісостепова зона. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини), у деяких місцевостях у сприятливі роки локально нерідкий. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані, можливо, хімічна обробка лісів.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у мішаних лісах, особливо у молодих березняках. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго відбувається з кінця березня до початку травня. Метелики активні удень за сонячної погоди, іноді увечері та вночі. Самки відкладають яйця увечері та вночі. Гусінь живиться листям берези,

іноді — граба, ліщини, липи та інших дерев; розвивається у травні–серпні, зимує у коконах серед лісового опаду, у яких навесні і заляльковується.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 45–75 мм. Статевий диморфізм виразний. Переднє крило світло-коричневе з білуватим напильням, біля його вершини є 3 чіткі білі плями. Середня частина передніх крил відокремлена чорнуватими ламаними лініями, у проміжку котрих є вуглувата чорна пляма. Задні крила у самця охристо-коричневі (у самиці — сіруваторуді) з ламаною смугою та білими плямами вздовж зовнішнього краю крила. Тіло дуже пухнасте.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблені. Як компонент біоценозу пасивно охороняється у деяких ПЗ, зокрема, Поліському. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісгосподарської діяльності.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

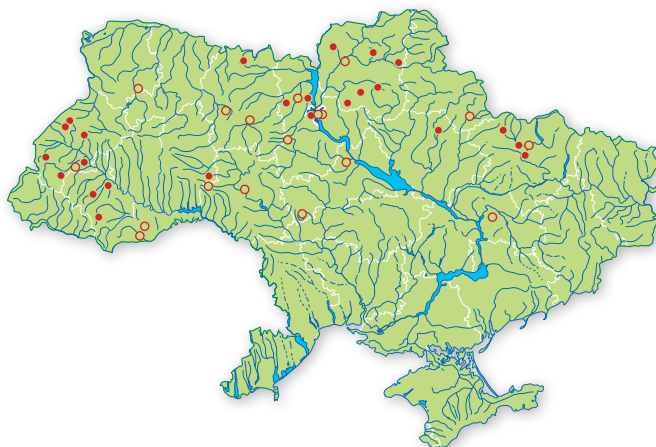
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

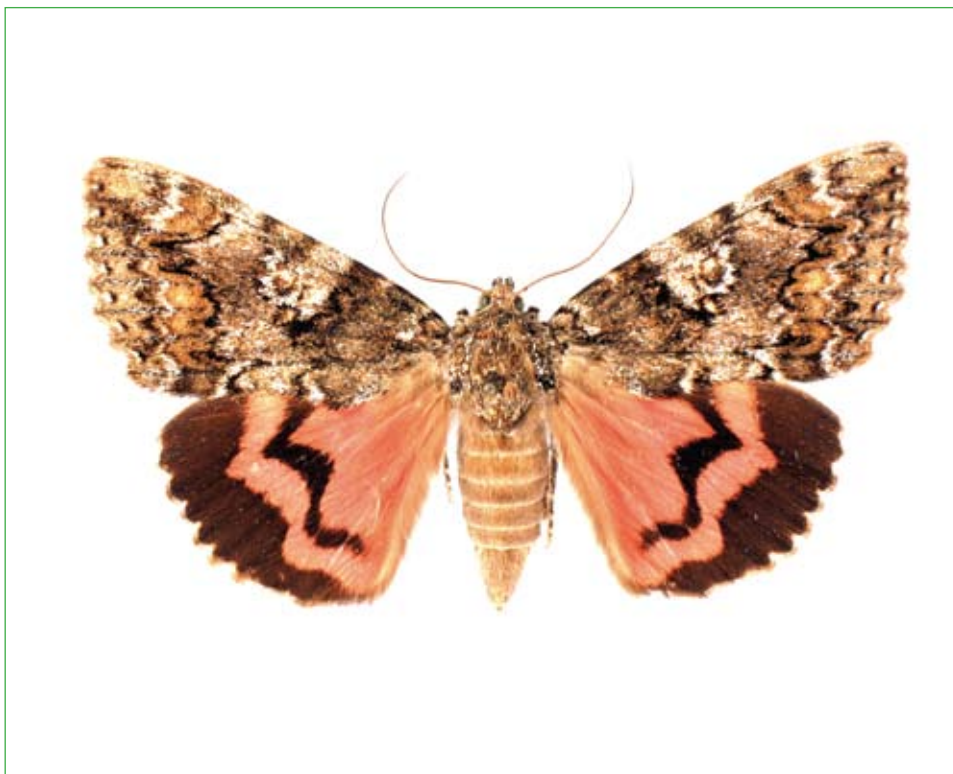
Romaniszyn, Schille, 1929; Шелюжко, 1941; Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; Плющ, Шешурак, 1997; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Стадниченко та ін., 2003; Геряк, Канарський, 2006; Канарський, 2006; Masek et al., 2007; особисті повідомлення Бідичака, Герасимова, Ковальчука, Романіва, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

СТРІЧКАРКА ВЕЛИКА ЧЕРВОНА

Catocala dilecta (Hübner, 1808)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 240 видів роду, один з 18 видів фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у Пд. Європі, локально у Центральній та Сх. Європі (Зх.-Кавказький регіон), Малій Азії, Пн. Африці, в Україні — Крим.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, метеликів не спостерігали з 1993 р. Причини низької чисельності: вірогідно, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Зимують яйця. Гусінь живиться листям дуба з квітня до початку липня, розвивається в середньому 23 доби. Літ метеликів — з кінця червня до вересня.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 62–92 мм. Забарвлення основного фону передніх крил варіює від сірувато-коричневого до майже коричневого з чорними поперечними смугами і бурувато-сірою оторочкою. Задні крила малиново-червоні з вузькою чорною внутрішньою медіальною смугою та чорним зовнішнім краєм; торочка в чорних і білих плямах.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у ПЗ Криму як компонент біоценозу. Рекомендується збереження природних дібров та насаджень дуба; слід заборонити хімічну обробку лісів та парків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

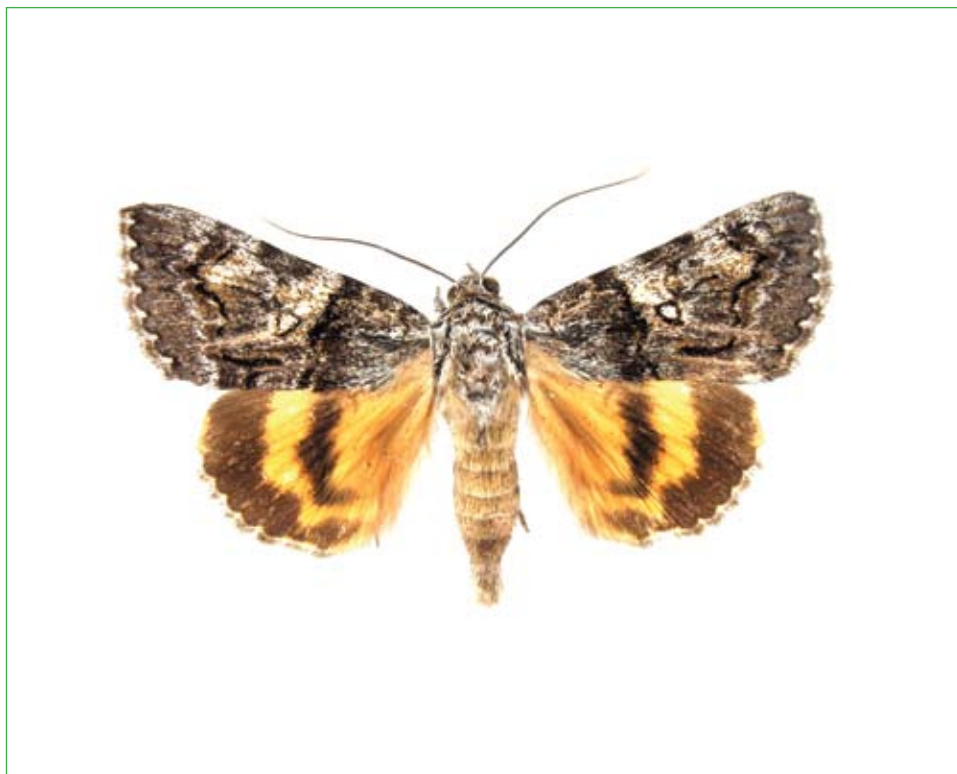
Основні джерела інформації.

Ключко, 1978, 2006; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СТРІЧКАРКА ДИЗ'ЮНКТИВНА

Catocala disjuncta (Geyer, 1828)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 240 видів роду, один з 18 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-Сх. Європа (Балканський п-в, о. Корфу у Середземному морі, Закавказзя, Мала Азія). В Україні — пд. берег Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. В 1985 р. у Карадазькому ПЗ заповіднику відмічали велику кількість метеликів, потім протягом 20 років — 1 особина на 3–4 роки спостережень. Причини змен-

шення чисельності: вірогідно, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та зменшення площ дібров.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго — з кінця червня до середини серпня. Гусінь живиться листям дуба. Преімагінальні стадії не описані.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 39–46 мм. Основний фон передніх крил сірувато-коричневий з чорними поперечними смугами. Задні крила жовті з чорним зовнішнім краєм та внутрішньою медіальною смугою, біля вершини крила маленька жовта пляма.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у ПЗ пд. берега Криму (зокрема, у Карадазькому) як компонент біоценозу. Доцільно зберегти природні діброви та насадження дуба; слід заборонити хімічну обробку. Слід вивчити екологічні особливості преімагінальних стадій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

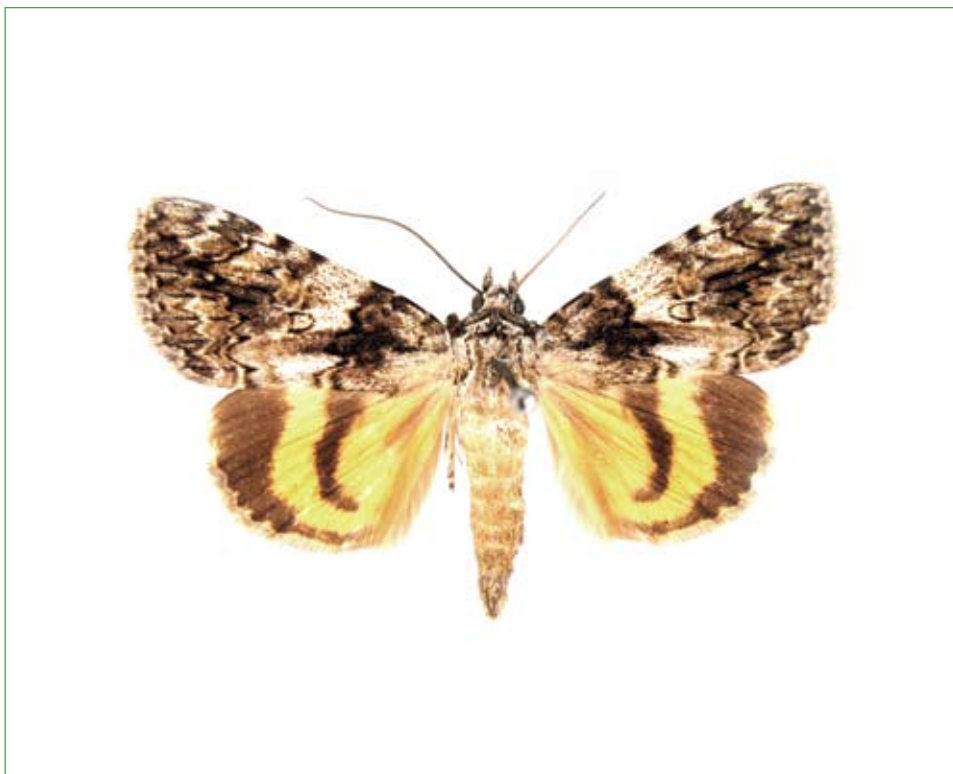
Основні джерела інформації

Ключко, 1978, 2006; Будашкин, Ключко, 1987; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СТРІЧКАРКА ЧЕРВОНО-ЖОВТА

Catocala diversa (Geyer, 1828)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 240 видів роду, один з 18 видів фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений у Пд. Європі, локально в Центральній Європі (Карпати, Балкани), Малій Азії, в Україні — пд. берег Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі метелики). За 3–4 роки відмічають 1 особину. Причини зменшення чисельності: вірогідно, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Зимують яйця. Гусінь живиться листям дуба (переважно на молодих деревах) з квітня до червня. Літ імаго відбувається з червня до початку вересня.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 34–49 мм. Основний фон передніх крил коричнювато-сірий з чорними поперечними смугами та білувато-сірою оторочкою. Задні крила червонувато-жовті або оранжеві з чорними внутрішньою медіальною смугою і зовнішнім краєм. Поблизу вершинного кута маленька жовта пляма, оторочка біля неї жовто-біла, решта оторочки сіра.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у комплексі з іншими видами у ПЗ пд. берега Криму. Слід заборонити хімічну обробку лісів та парків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, 1978, 2006; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СТРІЧКАРКА БЛАКИТНА

Catocala fraxini (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 240 видів роду; один з 18 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений повсюдно в Палеарктиці та в Україні.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Була численною (до 12 особин за 1 ніч лову) в околицях Севастополя. Причини зменшення чисельності: застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур.

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго — з липня до жовтня. Активний у сутінках та вночі. Відкладає у тріщини кори дерев по 1 або кілька яєць (всього до 900). Навесні з них виходить гусінь, яка розвивається до 48 діб (з травня до липня). Живиться листям тополі, осики, верби, ясена, дуба, берези, клена, вільхи та ін. Заляльковується у липні між листками дерев у нещільному коконі.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 78–108 мм. Основний фон передніх крил сірий з блакитним відтінком. Поперечні смуги хвилясті, чорнувато-бурі; торочка сіра. Задні крила чорні з широкою блакитною смугою та білою торочкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

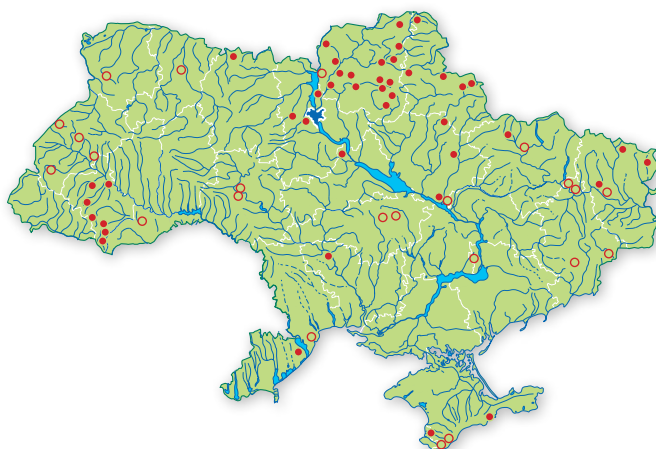
Не здійснювалися. Доцільно охороняти метелика у комплексі з іншими видами у заповідниках.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, 1978, 2006; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СТРІЧКАРКА ОРДЕНСЬКА МАЛИНОВА

Catocala sponsa (Linnaeus, 1767)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 240 видів роду, один з 18 видів фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

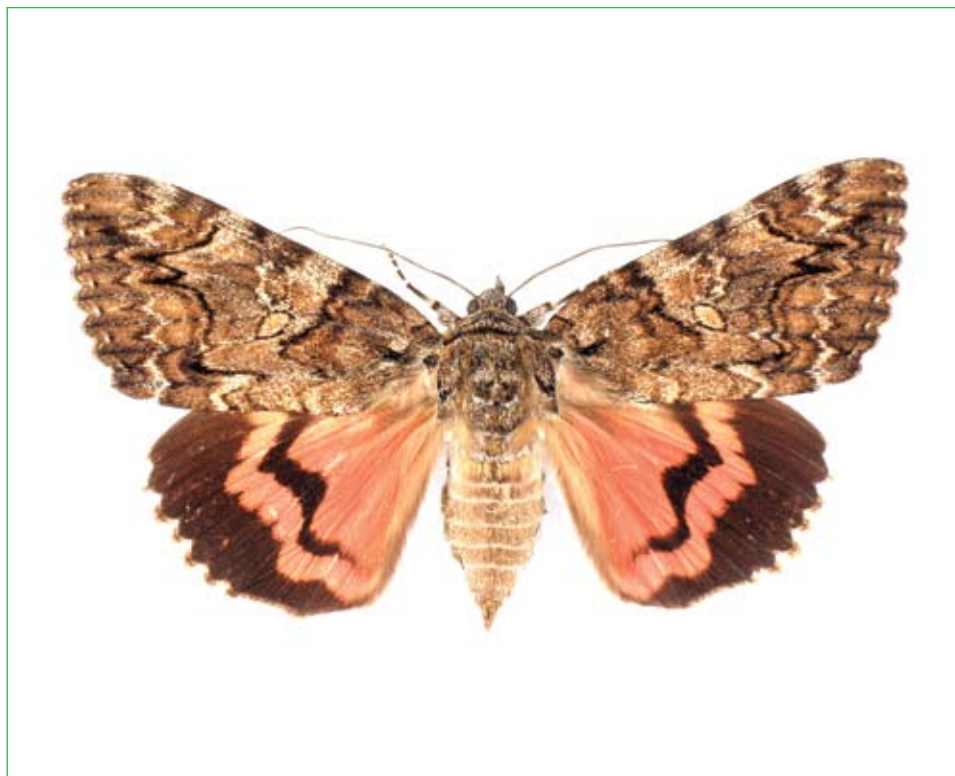
Вид поширений у Європі (на пн. до Полярного кола), в Малій Азії та Пн. Африці, на всій території України.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Була численною 10–15.07.1996 р. у Кременському лісництві біля оз. Линева, також у 2002–2003 рр.; масово — 9–15.07.2002 р. у Луганському заповіднику; звичайний в Карпатах (гірські райони Івано-Франківської та Чернівецької обл.). Причини зменшення чисельності: застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Зимують яйця. Гусінь відроджується в кінці квітня, живе поодиночі,

живиться листям дуба кам'яного та дуба звичайного, каштана їстівного. Розвиток гусені триває приблизно 24 доби. Заляльковується у білих нещільних шовковистих коконах між листям або на стовбурах (у тріщинах кори) дерев у червні — липні. Літ імаго — з третьої декади червня до вересня. Метелики активні вдень близько 10–17 години, рідше зустрічаються присмерком та вночі. Живляться соком, що витікає з пошкоджених стовбурів дерев.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 56–78 мм. Основний фон передніх крил бурувато-сірий з чорними поперечними смугами і плямистою торочкою. Задні крила малиново-червоні з чорною внутрішньою медіальною смугою і плямис-

тою торочкою з сірими та білуватими проміжками (як на передніх крилах).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

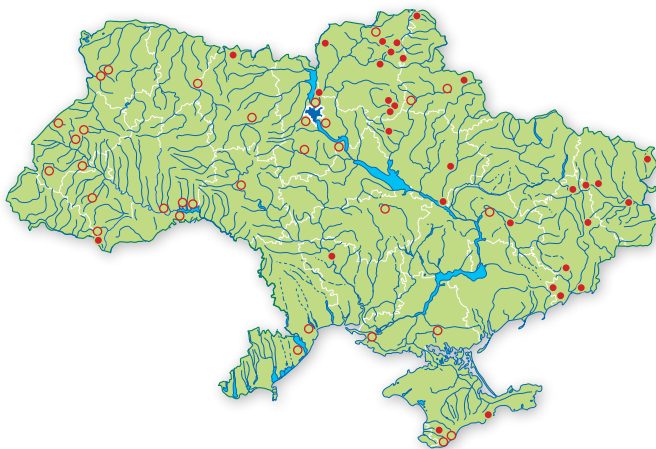
Не здійснювалися. Доцільно обмежити хімічну обробку дібров та парків, зберегти природні ліси.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, 1978, 2006; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

КАПТУРНИЦЯ ПИШНА

Cucullia magnifica (Freyer, 1840)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 225 видів роду; один з 32 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. частина Палеарктики — від Поволжя (Сарепта) до Якутії, ареал охоплює степи та схили гір Кавказу, Пд. Уралу, Центральної Азії (Копет-Даг, Тянь-Шань) та Сибіру (Тарбагатай, Джугджур), відоме місцезнаходження в Центральній Європі (Австрія). В Україні зустрічається дуже рідко та локально в степовій та на півдні лісостепової зони на Лівобережжі, в двох пунктах Правобережжя (сmt. Солоне Дніпропетровської обл., м. Одеса) та на о-ві Бірючий.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко. Причини зменшення чисельності: розорювання степів та лук.

Особливості біології та наукове значення

Ксерофільний вид. Дає одну генерацію на рік. Метелики літають з кінця липня до початку вересня, активні присмерком та вночі. Гусінь розвивається на різних видах полину.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 36–44 мм. Основний фон передніх крил сріблясто-білий з жовтуватим та рожевим вилиском, дві ламані поперечні смуги жовто-бурі з чорними лініями. Задні крила та торочка на обох парах крил біла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Потрібно вивчити екологічні особливості виду, взяти під охорону від розорювання та надмірного випасу сухі луки та цілинні ділянки степу зі сприятливими умовами для перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ronka, Ronka, 1994; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

КАПТУРНИЦЯ БЛИСКУЧА

Cucullia splendida (Stoll, 1782)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 225 видів роду; один з 32 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений локально в Центральній та Сх. Європі (Румунія, Угорщина, пн. сх. європейської частини Росії), від Уралу до Сх. Сибіру, Далекого Сходу, Монголії, гірських систем Гімалаїв та Каракоруму; локально в степах Лівобережної України (Дніпропетровська, Луганська та Херсонська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі метелики). Причини зменшення чисельності: розорювання цілинних ділянок степу.

Особливості біології та наукове значення

Ксерофільний вид. Дає 1 генерацію на рік. Метелики літають з середини липня до серпня, активні присмерком та вночі. Гусінь живиться на різних видах полину.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 31–40 мм. Основний фон передніх крил синьо-зелений з металічним відблиском, малюнок відсутній, передній край білий, задній край жовтуватий, оторочка сніжно-біла. Задні крила сіруваті, при основі світліші.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Можливо, вид охороня-

ється у складі ентомокомплексів у Луганському ПЗ та в БЗ «Асканія-Нова». Слід вивчити екологічні особливості виду, зберегти цілинні ділянки степу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ronkay, Ronkay, 1994; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

КАПТУРНИЦЯ СРІБЛЯСТА

Cucullia argentina (Fabricius, 1787)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 225 видів роду; один з 32 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений локально у Центральній та Сх. Європі, Кавказі, Малій, Передній та Центральній Азії, на сх. до Монголії, Афганістану та Пакистану. В Україні відмічений в Одеській, Херсонській, Донецькій, Луганській, Сумській обл., м. Харкові та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зменшення чисельності: розорювання цілинних ділянок степу.

Особливості біології та наукове значення

Ксерофільний вид. Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго триває з кінця травня (окремі особини літають з кінця квітня) до третьої декади серпня. Гусінь живиться цілодобово на квітках різних видів полину, дорослу гусінь знаходили в липні та вересні — жовтні. Заселяє степові та напівпустельні ділянки, остепені схили гір.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 28–36 мм. Передні крила білувато-вохристі, від основи до комірки крила розвинена довга срібляста пляма, простір від неї до вершини крила білуватий без металічного блиску. Задні крила білі, напівпрозорі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у складі ентомокомплексів Луганського ПЗ (відділення «Стрільцівський степ» та «Провальський степ»), у БЗ «Асканія Нова». Слід припинити розорювання цілинних ділянок степу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ronkau, Ronkau, 1994; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006;

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

КАПТУРНИЦЯ СРІБНА

Cucullia argentea (Hufnagel, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 225 видів роду; один з 32 видів роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа та палеарктична Азія крім пн.: Кавказ, Пд. Урал, Сибір, Середня та Центральна Азія, Далекий Схід, Монголія, Манчжурія, Корея та Японія. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу та Степу.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зменшення чисельності: розорювання степів і лук.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго спостерігається з кінця травня до серпня. Гусінь розвивається на різних видах полину, дорослу гусінь можна знайти у вересні-жовтні. Заселяє цілинні ділянки степу, сухі луки, галявини, узлісся, на пн. та заході ареалу — піщані арени.

Морфологічні ознаки

Розмах крил 31–41 мм. Передні крила зелені зі сріблястими загостреними плямами біля основи, в серединному полі та біля вершини крила. Кругла та ниркоподібна пляма сріблясті всередині, через них проходить чорно-зелений штрих. Задні крила білі, біля зовнішнього краю оливково-бурі. Торочка на обох парах крил біла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

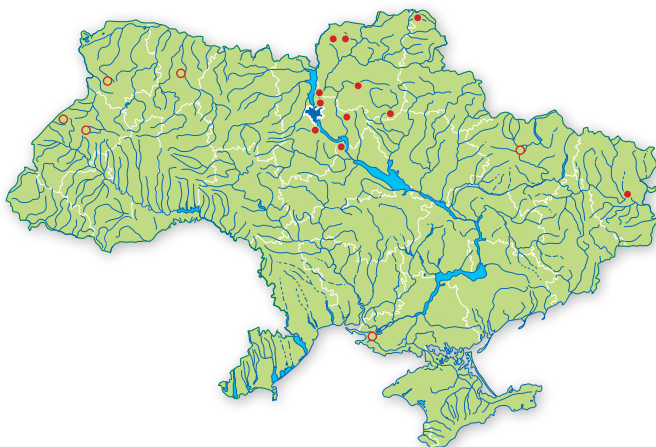
Не здійснювалися. Необхідно зберегти цілинні ділянки степу та сухі луки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ronkay, Ronkay, 1994; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СОВКА ГАЙВАРДА

Divaena haywardi (Tams, 1926)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Східносередземноморський реліктовий вид, поширений на Балканському п-ові (Греція, пд. Болгарії), о. Кіпр та в Туреччині. В Україні зустрічається в Кримських горах.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, в 2007–2008 рр. на луках г. Ай-Петрі спостерігали до 100–120 метеликів за сезон. Причини зменшення чисельності: не

з'ясовані, найвірогідніше, деградація біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго спостерігається з червня до початку вересня (переважно в липні–серпні) на висоті 600–1500 м н. р. м. Самка відкладає близько 80–90 яєць, ембріональний розвиток триває близько 17 діб. Гусінь живиться на трав'янистих рослинах, зокрема на кульбабі, латуку, подорожнику. Заселяє переважно гірські схили.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 30–37 мм. Основний фон передніх крил від червонувато-жовтого до коричневого, кругла та ниркоподібна плями

великі, облямовані темно-коричневим. Задні крила жовті з чорними штрихами вздовж жилок та чорним зовнішнім краєм, оторочка жовта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба взяти під охорону місця перебування виду, зберегти природну рослинність на гірських схилах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Кожанчиков, 1937; Fibiger, 1993; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СОВКА РОЗКІШНА

Staurophora celsia (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа та палеарктична Азія крім пн., досягає Монголії та Тибету. В Україні зустрічається локально на Поліссі, у Лісостепу, Степу та Криму (Київська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Черкаська, Луганська, Харківська обл., Крим).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Була звичайним видом у Дніпровсько-Орільському заповіднику в кінці серпня 1996–1998 рр. Причини зменшення чисельності: осушування

боліт та інші меліоративні роботи, деградація біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго — у серпні–вересні. Зимують яйця. Гусінь живиться з червня до серпня на корінні та дерні злаків: щучників, куничників, біловуса, мітлиці, пахучої трави тощо. Заляльковується у ґрунті в кінці липня — серпні.

Морфологічні ознаки

Розмах крил 36–49 мм. Основний фон передніх крил жовто-бурий з двома великими зеленими плямами, зовнішній край передніх крил дуже зубчастий. Задні крила бурі з ледь помітним зубчастим зовнішнім краєм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

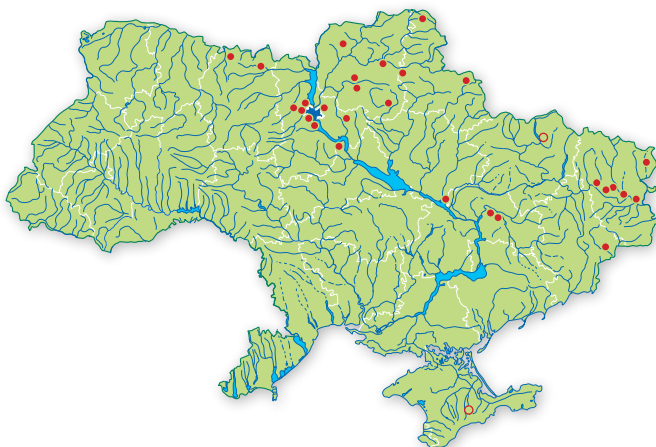
Не здійснювалися. Можливо, вид охороняється у складі ентомокомплексів Поліського, Канівського та Луганського ПЗ. Треба взяти під охорону місця його перебування — природні вологі ліси, зберегти природну рослинність.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Zilli, Ronkay, Fibiger, 2005; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

ЕВХАЛЬЦІЯ РІЗНОБАРВНА

Euchalcia variabilis

(Piller & Mitterpacher, 1783)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один із 42 видів палеартичного роду, поліморфний; у фауні України представлений типовим підвидом.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа та палеарктична Азія крім пн., на сх. до Магаданської обл. та Монголії. В Україні — в Карпатах (біля м. Сколе Львівської обл., Яремчанський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл.), на Донецькому кряжі (с. Провалля Свердловського р-ну Луганської обл.), у Гірському Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, трапляється дуже рідко в горах на субальпійських та альпійських луках та галявинах на висоті 1200–2000 м н. р. м. та у степу. Причини зменшення чисельності: надмірний випас худоби, застосування пестицидів, наявність паразитичних комах.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго триває з червня до середини серпня. Активний у

сутінках та вночі, живиться нектаром квіток смілки та будяків. Гусінь живе спочатку групами серед облєтених шовковинкою листків кормових рослин, після зимівлі — поодинокі. Живиться переважно верхівковими листками жовтецевих (аконіт, дельфіній, рутвиця орликолиста, сокирки Аякса). Залляльковується в кінці травня в білому шовковистому коконі на кормових рослинах. Розвиток лялечки триває 14–15 діб.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 28–45 мм. Основний фон передніх крил зеленувато-оливковий. Кругла та V-подібна додаткова пляма обведена блискучо-білою лінією, ниркоподібна пляма обведена частково білою, частково

во бурувато-рожевою лінією. Задні крила світло-сірі з жовтим відтінком, з темнішими жилками та зовнішнім краєм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба зберегти ділянки альпійських та субальпійських лук, обмежити випасання худоби, викошування трави, застосування пестицидів у місцях перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, 1978, 2006; Goater, Ronkay, Fibiger, 2003.

Автор: З.Ф. Ключко

Фото: І.Ю. Костюк

СОВКА ТРЕЙЧКЕ

Periphanes treitschkei (Fivaldsky, 1835)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 3 видів роду, один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Балканський п-ів та Кавказ, Мала та Передня Азія (Туреччина, Сирія, Іран, Ізраїль, Вірменія). В Україні зустрічається в Кримських горах.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зменшення чисельності: надмірне випасан-

ня худоби на гірських луках, велике рекреаційне навантаження.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Метелики літають у червні, гусінь живиться на мелісі. Зустрічається у трав'янистих ценозах на гірських схилах та яйлах до висоти 800 м н. р. м.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 26–32 мм. Основний фон передніх крил рожево-жовтий з рожевими поперечними серединною та підкраєвою смугами та лініями. Задні крила рожево-жовті з темнішими жилками та зовнішнім краєм. Торочка на обох парах крил плямиста з рожевими та жовтими проміжками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Необхідно вивчити екологічні особливості виду, зберегти ділянки гірських лук, обмежити випасання худоби, викошування трави, застосування пестицидів у місцях перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Будашкин, Ключко, 1987; Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко
Фото: І.Ю. Костюк

СОВКА СОКИРКОВА

Periphanes delphinii (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Совки (Noctuidae). Один з 3 видів роду, один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморський вид, поширений в Європі крім пн., на Кавказі та пд. Уралу і Приуралля, в Малій, Передній та Центральній Азії, Пн. Африці. В Україні зустрічається майже всюди.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Влітку 2004 р. спостерігали масово (до 30–40 метеликів за добу) у степових районах Криму. Причини зменшення чисельності: розорювання степів, лук, застосування пестицидів у садах та парках, надмірне випасання худоби на луках.

Особливості біології та наукове значення

У степових районах дає 2 покоління на рік. Метелики 1 генерації літають з кінця квітня до червня, другої — у липні–вересні. Гусінь живиться квітками та плодами сокирок і аконітів. Зимує лялечка у ґрунті. Зустрічається на луках, остепнених схилах пагорбів та гір, в парках, садах тощо.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 24–36 мм. Основний фон передніх крил являє суміш світлого і темно-фіалково-рожевого відтінків, поперечні смуги фіалково-червоні. Задні крила білуваті з темними жилками та бурувато-сірою поперечною смугою біля зовнішнього краю, торочка світла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

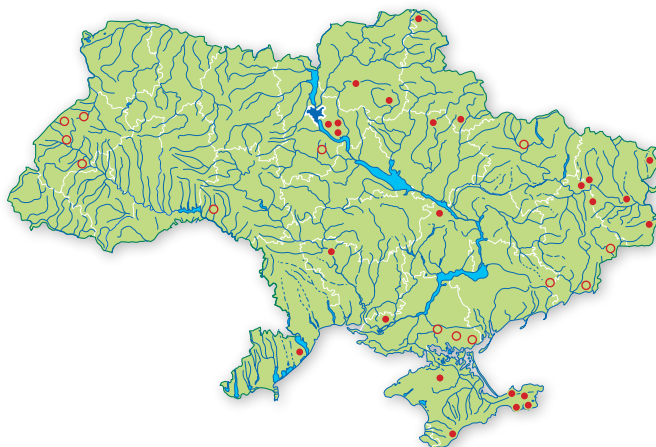
Не здійснювалися. Треба зберегти степові і лучні ділянки, обмежити випасання худоби, викошування трави, заборонити застосування пестицидів у місцях перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Ключко, Плющ, Шешурак, 2001; Ключко, 2006.

Автор: З.Ф. Ключко

Фото: І.Ю. Костюк

КРАСИК ВЕСЕЛИЙ

Zygaena laeta (Hübner, 1790)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Пістрянки (Zygaenidae). Один з 101 видів роду; один з 18 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

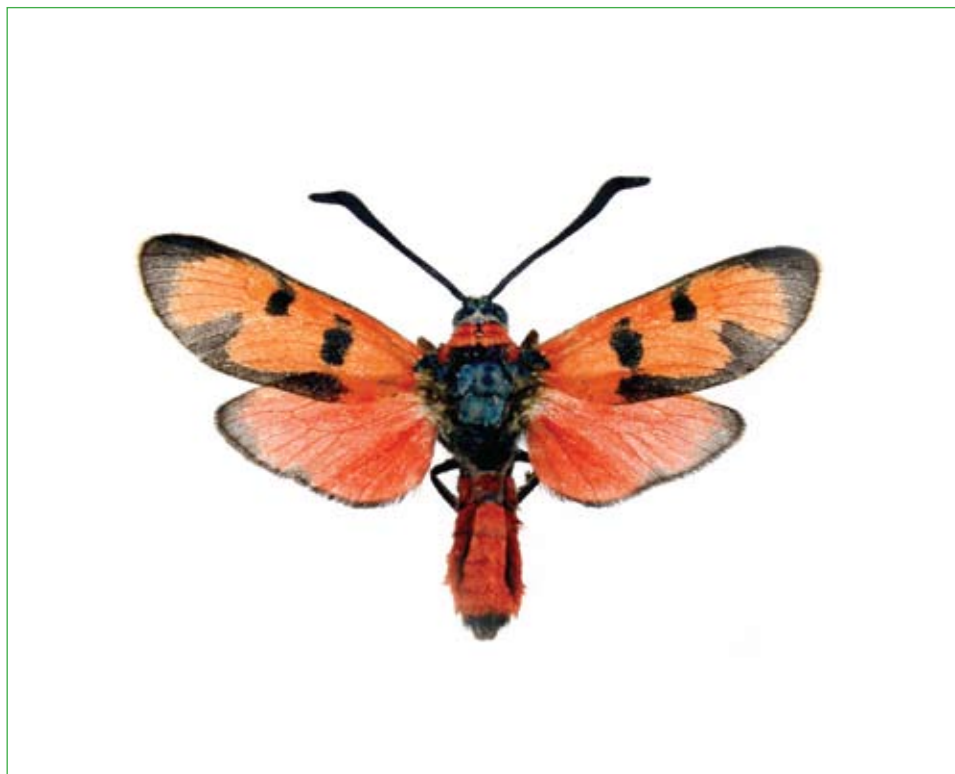
Пд. райони Центральної та Сх. Європи, Пн. Кавказ, Мала Азія та Близький Схід. В Україні останніми роками знайдений у Криму, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Харківській, Полтавській, Черкаській, Київській, Житомирській, Чернігівській, Вінницькій та Одеській обл. До 1940 р. вид спостерігався також у Миколаївській, Чернівецькій та Івано-Франківській обл.

Чисельність і причини її зміни

Низька, з невеликими коливаннями в окремі роки. В більшості біотопів зустрічаються поодинокі особини. Причини зменшення чисельності: ураження гусені природними паразитами *Cotesia zygaenarum* (Marshall) та скорочення місць перебування через господарську діяльність.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Метелики денні, літ — у липні–серпні. У кладці 10–35 яєць, яйце розвивається 6–12 днів. Гусінь живиться

листям миколайчиків (*Eryngium campestre* L.), заляльковується в кінці червня — липні у веретеноподібному жовтувато-сірому «пергаментному» коконі. Фаза лялечки триває 12–17 днів, зимує гусінь. Місця перебування — ділянки цілинного степу, яри, низькогірські трав'янисті схили. Наукове значення: може бути використаний у якості індикаторного виду для екологічних досліджень.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 25–32 мм. Патагії та тегули червоні. Переднє крило чорне з червоними плямами, що злилися; плями без жовтувато-білого обрамлення. Заднє крило червоне з чорним зовнішнім краєм. Черевце чорне із широким червоним пасмом (на 4–5 сегментах).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Канівському, Дніпровсько-Орельському, Карадазькому та деяких інших ПЗ. Треба зберігати ділянки цілинного степу, заборонити випасання худоби та викошування трав у місцях, де виявлено особини виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

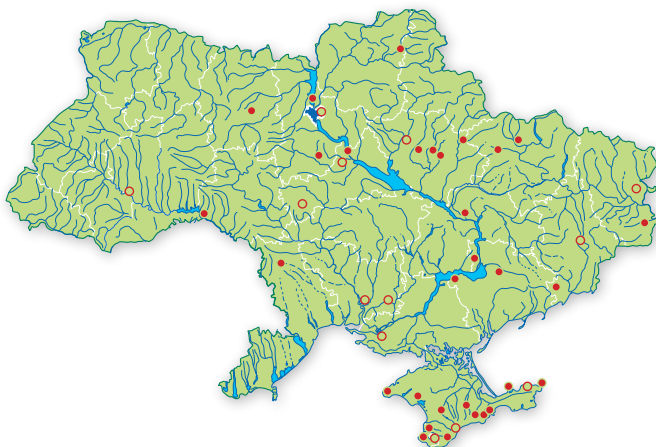
К.О. Єфетов проводив розмноження виду у неволі з наступним випусканням особин у біотопі. Це дозволяє захистити гусінь від природних паразитів.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Шелюжко, 1941; Naumann, Feist, Richter, Weber, 1984; Єфетов, 1989, 1990, 1991, 1996, 2005; Єфетов, Будашкин, 1990; Єфетов, 2004. Особисті повідомлення Корнєєва, Москаленка, Костюка, Жакова, Халаїма, Ручка.

Автори: К.О. Єфетов, І.Г. Плющ
Фото: К.О. Єфетов

ПІСТРЯНКА ПОНТІЙСЬКА

Zygaena sedi (Fabricius, 1787)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Пістрянки (Zygaenidae). Один з 101 видів роду; один з 18 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Балкани, Пд.-Сх. Європа, Мала Азія. В Україні — у сх. частині пд. берега Криму.

Чисельність і причини її зміни

За даними 26-річних моніторингових досліджень у Карадазькому ПЗ та на прилеглих територіях встановлені значні коливання чисельності. Період коливань 4–6-річний. Пікові значення чисельності — до кількох сотень метеликів на 1 годину маршрутного обліку. Такі значення тримаються 1–2 роки, після чого настає 3–5-річна депресія чисельності: імаго спостерігаються поодинокими особинами, ці коливання чисельності, ймовірно, мають природні причини. Причини зменшення чисельності: у деяких популяціях — курортне будівництво, розширення площ виноградників.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає у лучно-степових біоценозах, від практично нульових позначок до 300 м н. р. м. у місцях перебування кормової рослини гусені — горошку стрункого (далматського), переважно розташованих на пн. та зх. схилах гір. На пд. схилах зустрічається у найбільш мезофітних їх частинах. У Карадазькому ПЗ у 1980-х рр. спостерігалися локальні колонії цього виду виключно на пн. та зх. схилах гір. З середини 1990-х вони стали поступово

переходити до низових частин пд. схилів і зараз існують лише там; причини цього не з'ясовані. Моновольтинний вид, літ метеликів — з кінця травня до середини липня. Самка відкладає яйця окремими рядками (до 6–14 яєць) на листя кормової рослини. Розвиток яйця — 7 днів. Гусінь перших віків мінує, пізніше скелетує листя, розвивається близько 20 днів і в першій декаді липня зупиняє живлення, впадаючи у діапаузу до квітня наступного року. Навесні розвиток триває близько 3 тижнів, гусінь живиться молодим листям та квітковими бруньками, обгризає молоді пагони. Заляльковування — в другій декаді травня на трав'янистих рослинах у жовтому коконі. Лялечка розвивається 11–16 днів.

Морфологічні ознаки

Розмах крил — 26–33 мм. Переднє крило темно-зеленувато-синє з добре розвинутим малюнком з трьох пар відносно великих кулястих частково злитих червоних плям з білуватою облямівкою. Заднє крило червоне з вузькою темно-зеленувато-синьою облямівкою на зовнішньому краї. Черевце темно-зеленувато-синє.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Карадазькому ПЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники в інших його місцях перебування (із заборонаю випасання худоби та сінокоосу).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Проводилося К.О. Єфетовим, однак досить трудомістке.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Holík, Sheljuzhko, 1956; Будашкин, 1987; Efetov, 1996; Будашкин, 2004; Efetov, 2004; 2005.

Автори: Ю.І. Будашкін, К.О. Єфетов
Фото: К.О. Єфетов

ВЕДМЕДИЦЯ ВЕЛИКА.

Pericallia matronula (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Ведмедиці (Arctiidae). Представник монотипового роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова зона Євразії. В Україні поширений у Карпатах, Закарпатті, на Поліссі, Поділлі, частково у лісостеповій зоні. Локальний.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (здебільшого зустрічаються лише поодинокі особини). Причини зменшення чисельності: не з'ясовані, можливо, хімічні обробки лісів, знищення підліску, встановлення електричних ліхтарів у лісі чи поблизу, які приваблюють метеликів, котрі потім стають здобиччю кажанів, птахів тощо чи гинуть з інших причин.

Особливості біології та наукове значення

В Україні особливості біології вивчені недостатньо. Зустрічається у листяних та мішаних лісах, особливо з густим підліском, на узліссях та вирубках. Генерація одно- або дво-річна. Літ імаго відбувається у червні–липні. Метелики активні вночі, іноді самці літають вдень. Самки відкладають яйця рядками на нижній бік листків кормових рослин. Гусінь живиться листям різноманітних дерев, чагарників і трав (дуб, ясен, ліщина, липа, верба, жимолость, кульбаба, подорожник,

чорниця, нечуйвітер та ін.). Зимують гусінь у лісовій підстилці, у якій навесні і залялячко-ується.

Морфологічні ознаки

Досить великий метелик з характерною зовнішністю. Розмах крил — 69–90 мм. Переднє крило буро-коричневе з 4 великими жовтуватими плямами уздовж переднього краю. Задні крила яскраво-жовті з 2 рядками великих чорних плям. Черевце червоне з подовжнім рядком чорних плям.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблені. Як компонент біоценозу пасивно охороняється на деяких заповід-

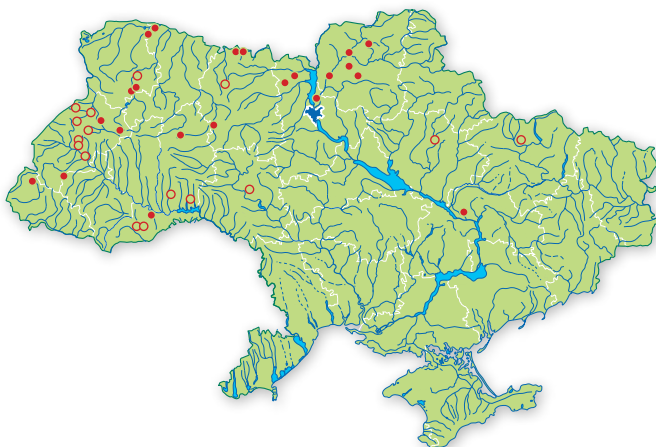
них територіях (зокрема, у регіональному ландшафтному парку «Чернівецький»). Треба зберегти ділянки природних листяних та мішаних лісів з густим підліском. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісгосподарської діяльності (заборона знищення підліску та застосування пестицидів тощо).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

Шелюжко, 1941; Плющ, Шешурак, 1997; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Хлус, Чередарик, Скільський, Череватов, 2002; Стадниченко та ін., 2003; Берест та ін., 2006; Геряк, Канарський, 2006; Канарський, 2006; Масек et al., 2007. Особисті повідомлення Герасимова, Романіва, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: К.Е. Довгайло

ВЕДМЕДИЦЯ-ГОСПОДИНЯ

Callimorpha dominula (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Лускокрилі (Lepidoptera), родина — Ведмедиці (Arctiidae). Один з 2 видів західнопалеарктичного роду. Єдиний представник роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (крім пн. та деяких пд. районів), Мала Азія, Кавказ, частково Закавказзя. В Україні поширення вивчене недостатньо. Мабуть, поширений на всій території, крім майже всієї степової зони. Досить локальний.

Чисельність і причини її зміни

У найбільш сприятливих умовах під час піку льоту чисельність метеликів зазвичай становить 0,5–1 особин на 1 га, на окремих ділянках — 5–10 особин на 1 га. Більш звичайний у зх. регіонах. У Гірському Криму дуже рідкісний. Причини зменшення чисельності: вирубування лісів та чагарників, викошування трав, застосування пестицидів, посилення рекреаційного навантаження на біотопи.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у листяних та мішаних лісах, особливо з густим підліском, на узліссях, галявинах, серед чагарників, особливо у вогких місцях — по берегах струмків та річок, поблизу багниць тощо. Дає 1 генерацію на рік. Метелики денні, літають у червні–липні (іноді до серпня). Самки відкладають яйця на кормові рослини гусені: кропиву, незабудку,

ожину, малину, жимолость, вербу та ін.). Гусінь заляльковується у травні. Зимує гусінь у білуватому нещільному коконі на поверхні ґрунту серед рослинних залишків.

Морфологічні ознаки

Яскравий метелик з характерною зовнішністю. Статевий диморфізм невиразний. Розмах крил — 45–55 мм. Переднє крило чорне з металічно-зеленим вилиском, білими та жовтими плямами неправильної форми. Задні крила яскраво-червоні з рядком чорних плям уздовж зовнішнього краю, які формують цілу чи розірвану перев'язку, та 1 чорною плямою у передній частині крила. Черевце червоне з подовжньою чорною стрічкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється на деяких заповідних територіях (зокрема, у Канівському ПЗ та у Карпатському БЗ). Треба зберегти ділянки вологих природних листяних та мішаних лісів з густим підліском. Доцільне створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісгосподарської діяльності (заборона знищення підліску та застосування пестицидів, викошування лісових галявин, випасу тварин серед лісових масивів тощо).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

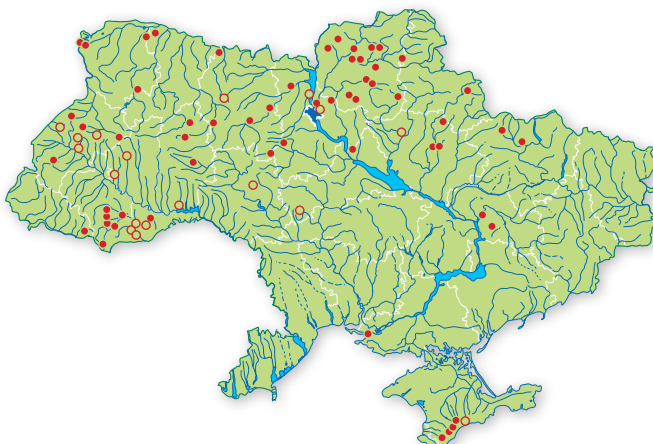
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації.

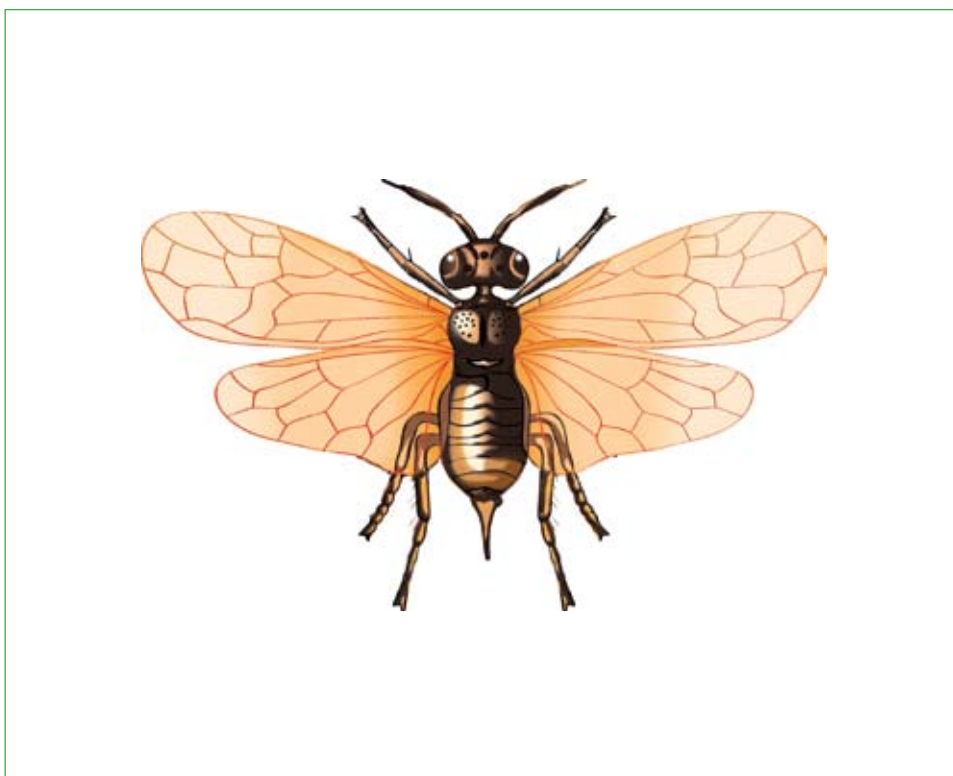
Шелюжко, 1941; Ефетов, Будашкин, 1990; Плющ, Шешурак, 1997; Різун, Коновалова, Яницький, 2000; Стадниченко та ін., 2003; Берест та ін., 2006; Геряк, Канарський, 2006; Канарський, 2006; Котенко та ін., 2008. Особисті повідомлення Андрущенко, Безуглого, Біди-чака, Герасимова, Голобородька, Ковальчука, Паламарчука, Пузанова, Романіва, Шеховцова, Шешурак.

Автор: І.Г. Плющ
Фото: І.Ю. Костюк

ПЛЕРОНЕВРА ХВОЙНА

Pleroneura coniferarum (Hartig, 1837)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Ксіеліди (Xyelidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Зх. та Центральну Європу, Пн. Африку. В Україні знайдена в Карпатах.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. Причини зміни чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Фітофаг. Дає 1 генерацію на рік. Личинки розвиваються поодинці в молодих пагонах і бруньках ялиці.

Морфологічні ознаки

Крила майже безбарвні. Черевце самки чорне. Довжина тіла — 5–7 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Грунтовно вивчити особливості біології виду, з'ясувати місця, де існують популяції, та взяти їх під охорону; обмежити вирубування ялицевих лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

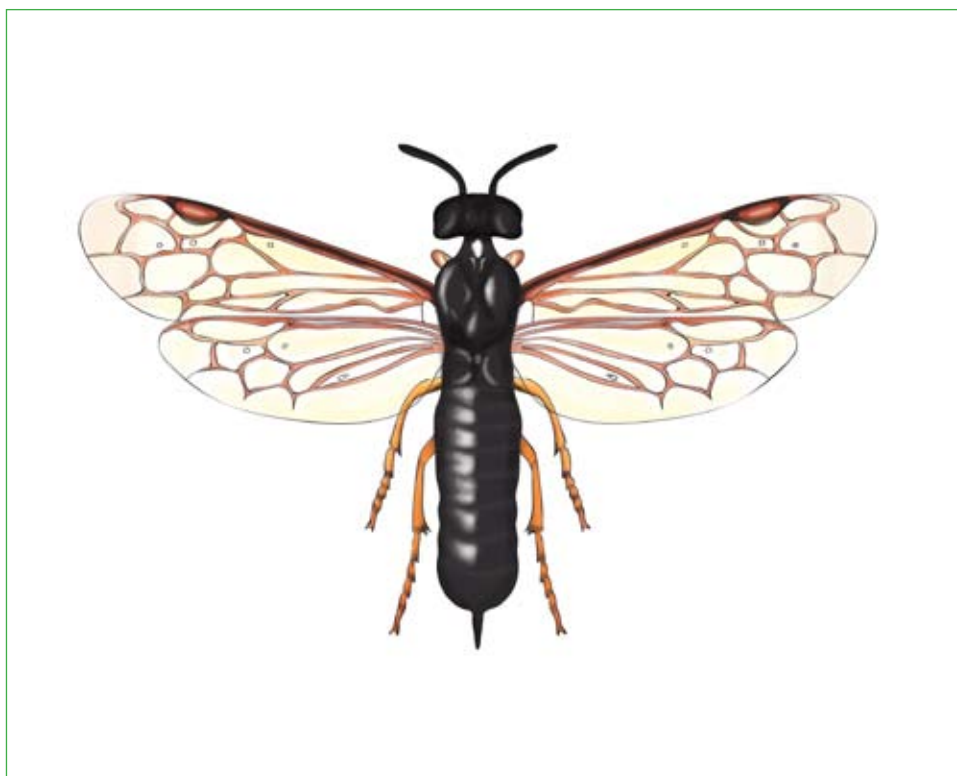
Niezabitowski, 1899; Гуссаковский, 1935; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

БЛАСТИКОТОМА ПАПОРОТЕВА

Blasticotoma filiceti Klug, 1834

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бластикотоміди (Blasticotomidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Транспалеарктичний вид, відомий з кількох районів пн. частини Середньої Європи та пд. Пн. Європи, а також з Далекого Сходу (з Приморського краю Росії та Японії). В Україні — у Закарпатській, Львівській, Житомирській, Київській, Чернігівській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини

зміни чисельності: застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Фітофаг. На рік дає 1 генерацію. Літ імаго відбувається в останній декаді травня–червні. Відкладання яєць — в черешки папоротей. Личинки (в липні–серпні) живуть поодиночі або по кілька особин, проточують ходи всередині черешків. Через прогризені в черешці отвори личинка виділяє жовтуваті або сніжно-білі кулясті піняві напливи розміром від лісового до волоського горіха. Зимує личинка. Залляльковується в ґрунтових комірках без коконів.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне. Ноги жовті. Довжина тіла — 7–8 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

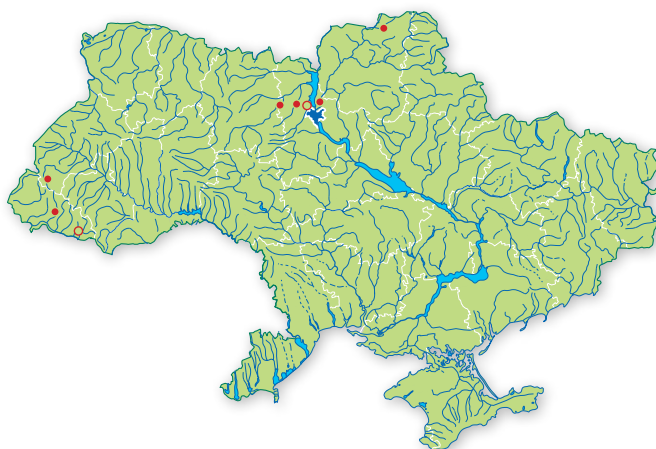
Не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

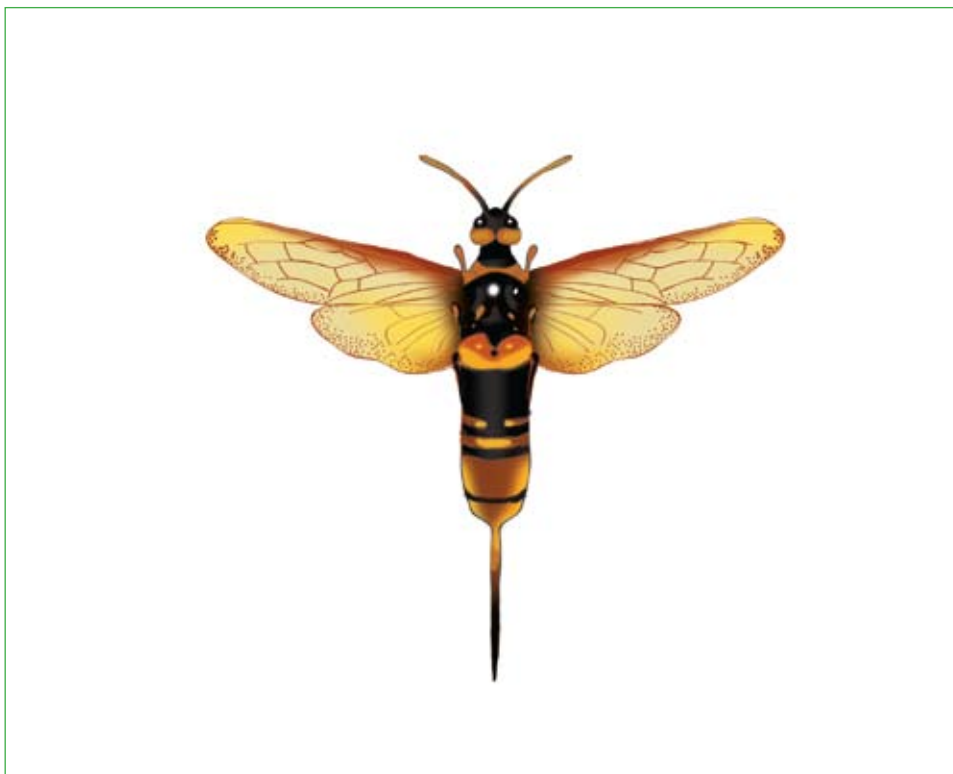
Основні джерела інформації

Niezabitowski, 1899; Гуссаковский, 1935; Желуховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: І.В. Маханьков

РОГОХВІСТ-АВГУР

Urocerus augur (Klug, 1803)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Рогохвості (Siricidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Зх. та Пд. Європу. В Україні знайдений в Карпатах (Львівська обл.) та в Криму (можливо, занесений з деревиною).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: санітарні вирубки, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Вивчений дуже мало. Личинки — ксилофаги, розвиваються у стовбурах ослаблених і повалених дерев ялиці та смереки.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне з світлим малюнком. Крила жовтуваті. Яйцеклад приблизно дорівнює довжині черевця. Довжина тіла — 18–40 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В лісах, де виявлено вид, треба створити ентомологічні заказники, не вирубувати старі ялиці та смереки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Niezabitowski, 1899; Єрмоленко, 1957; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994; Різун, Коновалова, Яницький, 2000.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

КСИФІДРІЯ СТРОКАТА

Xiphydria picta Konow, 1897

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Ксифідріїди (Xiphydriidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Центр та пн. Зх. Європи, Кавказ. В Україні — у Львівській, Тернопільській обл. та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Літ імаго спостерігається влітку. Личинки — у деревині великих гілок і стовбурах ослабленої вільхи.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне із світлим малюнком. Довжина тіла — 11–15 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Охороняється у складі ентомокомплексів Кримського БЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Niezabitowski, 1899; Гуссаковский, 1935; Ермоленко, 1984; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кашченко

КСИФІДРІЯ МАРКЕВИЧА (КОНОВІЯ МАРКЕВИЧА)

Xiphydria markewitshi Ermolenko, 1960

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Ксифідріїди (Xiphydriidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік широколистяних лісів Українських Карпат (Закарпатська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Даних немає. Ймовірно, личинки розвиваються у деревині дерев листяних порід.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне. Довжина тіла — 9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ермоленко, 1960; Ермоленко, 1966; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко
Фото: В.Г. Радченко

ОРУСУС ПАРАЗИТИЧНИЙ

Orussus abietinus (Scopoli, 1763)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Орусиди (Orussidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Транспалеарктичний вид. Ареал — від Зх. Європи та Пн. Африки до Далекого Сходу. В Україні — у Львівській, Чернівецькій, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Донецькій, Луганській обл. та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічаються дуже рідко поодинокі особини в розріджених мішаних та листяних лісах,

де не проводяться санітарні вирубки. Причини зміни чисельності: санітарні вирубки, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Паразитичний (на личинковій фазі) вид. Відкладає по одному яйцю на личинок комах-ксилофагів (вусачів, златок, рогохвостів).

Морфологічні ознаки

Більша частина тіла чорна, черевце з 3 сегмента червоне. Переднє крило з широкою темно перев'язкою перед вершиною і світлою плямою під птеростигмою. Самка має довгий голкоподібний яйцеклад. Довжина тіла — 9–15 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

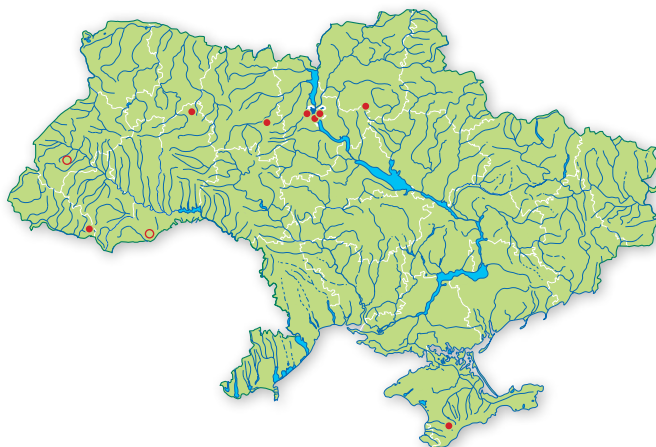
Під час загальних та санітарних вирубок слід залишати невеликі резервації для комплексу лісових комах, що розвиваються в деревині.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

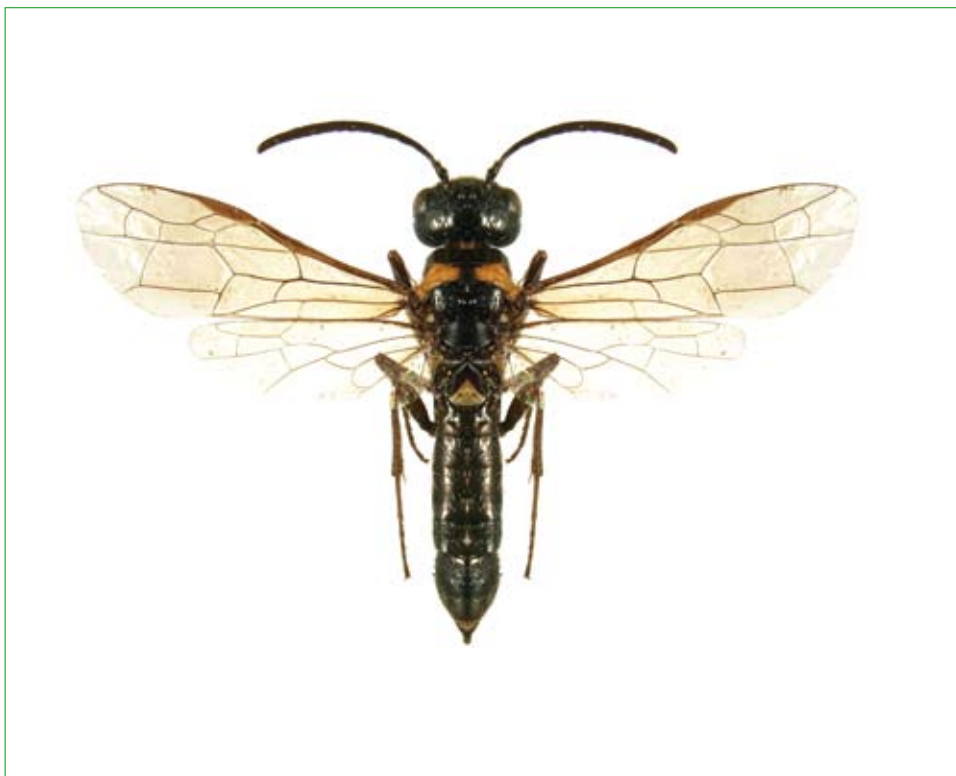
Основні джерела інформації

Ярошевский, 1887; Niezabitowski, 1899; Ермоленко, 1959, 1984; Ушинський, 1929; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994; ККРФ, 2001.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко,
І.М. Павлусенко
Фото: В.Г. Радченко

ПАХИЦЕФУС СТЕПОВИЙ

Pachycephus cruentatus (Eversmann, 1847)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цефіди (Cephididae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Мала Азія, Палестина, Пн. Кавказ, Закавказзя, Причорноморський Степ і Крим.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: повне розорювання цілинного степу, викошування степової рослинності.

Особливості біології та наукове значення

Не вивчені.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, передньоспинка, крилові кришечки та останній тергіт черевця червоні. Крила затемнені. Довжина тіла — 10–13,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

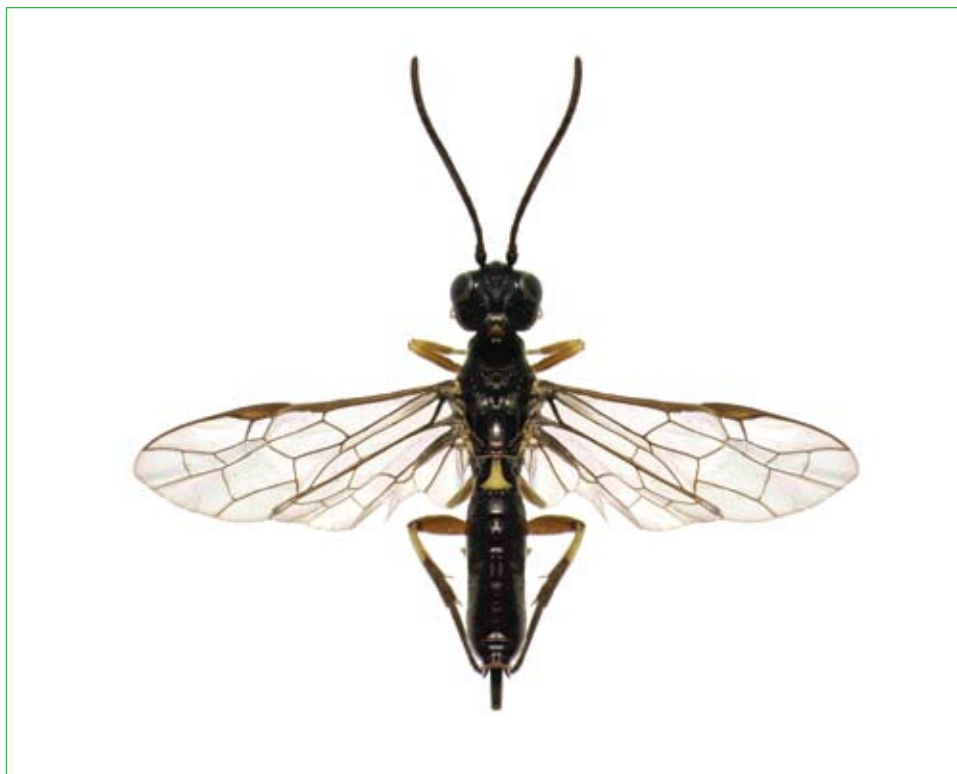
Основні джерела інформації

Кокуев, 1910; Dovnar-Zapolskij, 1931; Гуссаковский, 1935; Benson, 1968; Ермоленко, 1984; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко,
І.М. Павлусенко
Фото: В.Г. Радченко

ЯНУС ЧЕРВОНОНОГИЙ

Janus femoratus (Curtis, 1830)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цефіди (Cephalidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (на пн. до межі ареалу *Quercus robur*), Мала Азія; В Україні знайдено у Київській та Закарпатській обл. Один з 3-х відомих в фауні України видів роду *Janus*.

Чисельність і причини її зміни

Дуже незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: застосування інсек-

тицидів для обробки лісів, діяльність комах-ентомофагів.

Особливості біології та наукове значення

Імаго активні у травні–червні. Личинки розвиваються в середині торішніх пагонів дуба, роблять у них поздовжні ходи, спричиняючи утворення здуття на верхівках ушкоджених пагонів.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне. Задні гомілки в основі білі, з двома надвершинними шпорами. Довжина тіла — 7–9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Гусаковський, 1935; Benson, 1968; Желоховець, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко,
І.М. Павлушенко
Фото: В.Г. Радченко

КАЛАМЕУТА ЖОВТА

Calameuta idolon (Rossi, 1794)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цефіди (Cephididae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Пн. Африку, Малу Азію, Кавказ та Закавказзя. В Україні — Закарпаття та Крим.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: повне розорювання під сади та виноградники цілинних ділянок і шибляків у передгір'ях.

Особливості біології та наукове значення

Імаго зустрічаються з середини травня і влітку на передгірних цілинних ділянках степового різнотрав'я, галявинах та узліссях широколистяних гірських лісів і шибляка. Личинки розвиваються у стеблах злакових рослин.

Морфологічні ознаки

Тіло жовто-чорне. Крила світлі. Задні гомілки з одною надвершинною шпорою. Довжина тіла — 10–15 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

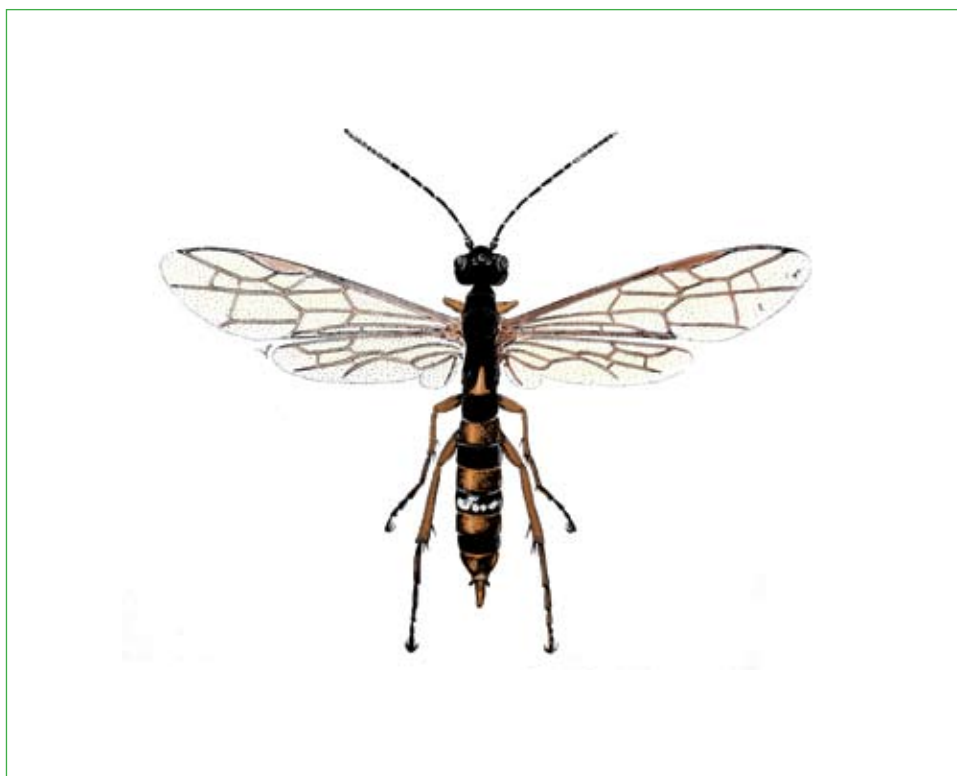

Основні джерела інформації

Gregor, 1927; Dovnar-Zapolskij, 1931; Гуссаковский, 1935; Ермоленко, 1984; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко,
І.М. Павлусенко
Фото: В.Г. Радченко

ЦЕФУС ЗАГАЙКЕВИЧА*Cephus zahaikevitchi* (Ermolenko, 1971)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цефіди (Cephidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. передгір'я Кримських гір.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: повне викошування злакового різнотрав'я на галявинах.

Особливості біології та наукове значення

Лісові галявини нижнього поясу широколистяного гірського лісу. Не вивчені.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне. Крила димчасті. Ножни яйцеклада до вершини звужуються. Між 8 та 9 тергітами черевця є виїмка. Довжина тіла — 8 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ермоленко, 1971; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, І.М. Павлусенко
Малюнок: І.В. Маханьков

ХАРАКОПІГ СКИФСЬКИЙ

Characopygus scythicus Dovnar-Zapolskij, 1931

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цефіди (Cephididae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. степ Лівобережної України. Ареал виду простягається на сх. до Оренбурга.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: повне розорювання цілинного степу, викошування степової рослинності.

Особливості біології та наукове значення

Не вивчені.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне. Жвали, більша частина ніг та вершина черевця мають оранжевий або жовтий малюнок. Довжина тіла — 7,5–8 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування. Вид охороняється у складі степового ентомокомплексу в БЗ «Асканія-Нова».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Dovnar-Zapolskij, 1931; Гуссаковский, 1935; Benson, 1968; Желоховцев, 1971; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, І.М. Павлусенко

Фото: В.Г. Радченко

ЦЕНЕЛІДА СІТЧАСТА

Caenolyda reticulata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Павутинні пильщики (Pamphiliidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Єдиний в Україні вид роду *Caenolyda*. Ареал охоплює Пн., Центральну і Сх. Європу. В Україні знайдено у Львівській, Житомирській і Київській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Фітофаг. Дає 1 генерацію на рік. Імаго зустрічаються з кінця квітня до середини червня. Личинки живуть поодиночі на гілках сосни звичайної, живляться хвоєю.

Морфологічні ознаки

Голова і груди чорні з червоним малюнком. Черевце руде. Крила чорні з широкою прозорою перев'язкою під птеростигмою та розвинутим червоним малюнком. Ноги чорні. Довжина тіла — 12–15 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчи-

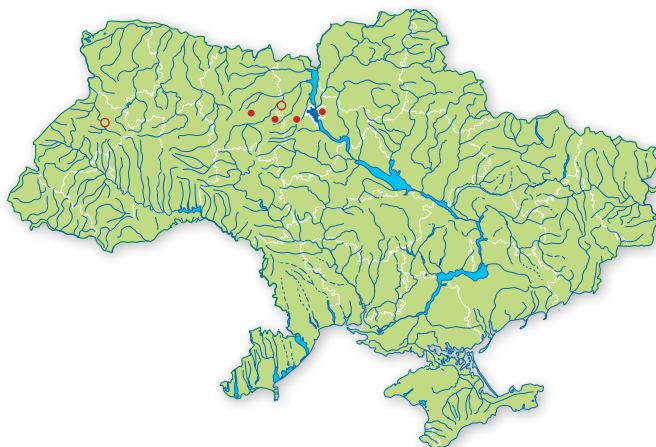
ти особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

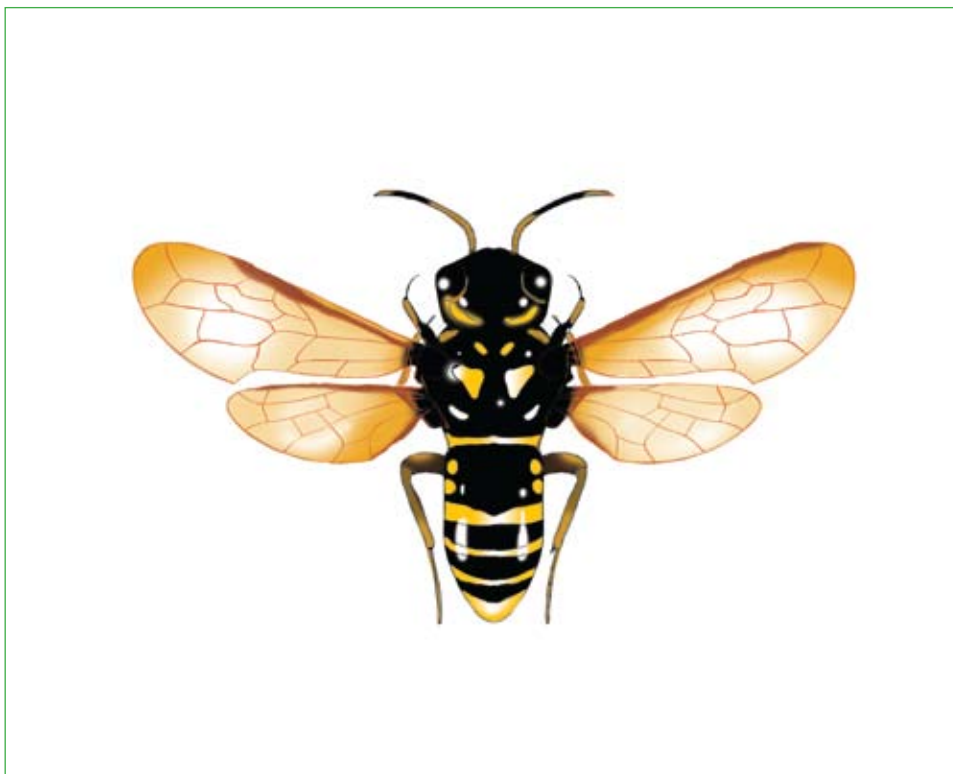
Основні джерела інформації

Wierzejski, 1868; Niezabitowski, 1899; Ушинський, 1929; Гуссаковский, 1935; Желуховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Фото: І.В. Маханьков

МЕГАЛОДОНТ СЕРЕДНІЙ

Megalodontes medius Konow, 1897

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-мегалодонтиди (Megalodontidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд.-Сх. Європу, Пн. Кавказ, Закарпаття, Малу Азію. В Україні знайдено у Луганській обл. та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: повне розорювання цілинного степу, викошування степової рослинності.

Особливості біології та наукове значення

Не вивчені.

Морфологічні ознаки

Тіло сплюснене, чорне зі світлим малюнком. З боків 1–3 члеників черевця білуваті плями. Голова велика. Вусики короткогребінчасті. Крила по передньому краю і в основній половині жовтуваті. Довжина — тіла 10–12 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

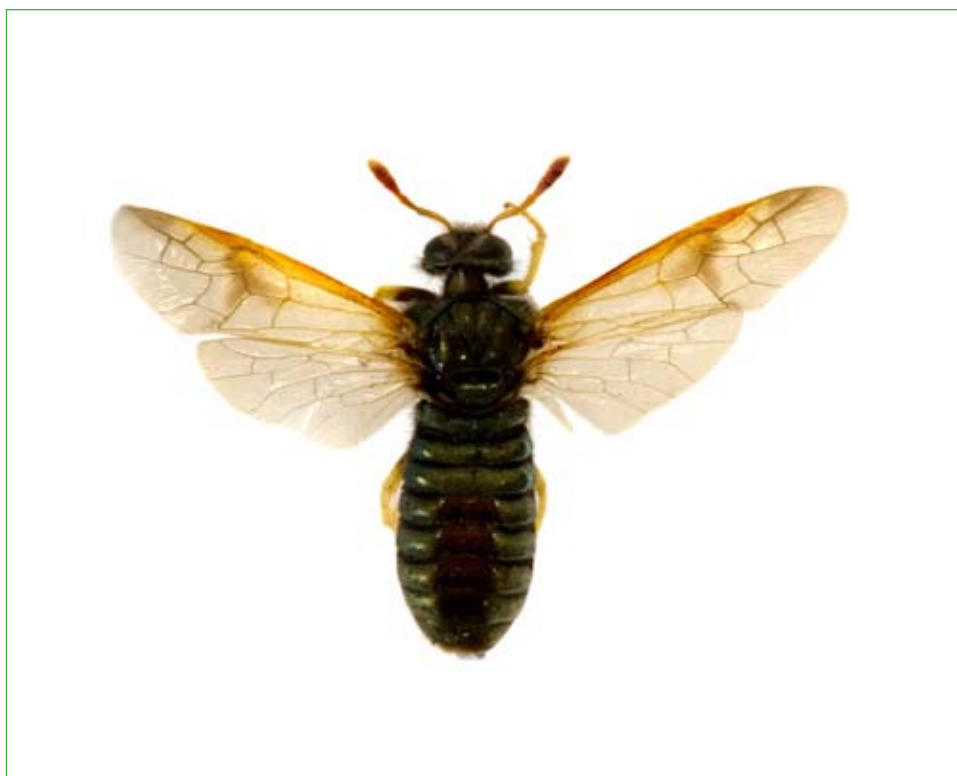
Основні джерела інформації

Гуссаковский, 1935; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

АБИЯ ВИБЛИСКУЮЧА

Abia fulgens Zaddach, 1863

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цимбіциди (Cimbicidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Диз'юнктивний, з великими розривами між окремими острівними ділянками на Піренеях, в Альпах, Карпатах та на Великому Кавказі. В Україні виявлено у зх. частині Карпат.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: застосування пестицидів,

знищення кормових рослин, діяльність ентомофагів.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго — з кінця травня до кінця липня. Живиться пилком та нектаром квіток зонтичних. Личинки — на черсакових.

Морфологічні ознаки

Тіло і ноги майже до вершини стегон зелені. Вусики в основі та на вершині бурі, їх середня частина світла. Довжина тіла — 10–12 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Gregor, 1927; Єрмоленко, 1972; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Фото: О.С. Мандзюк

АБИЯ БЛИСКУЧА

Abia nitens (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-цимбіциди (Cimbiidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений в Середній та Пд. Європі (Франція, Іспанія, ФРН, Швейцарія, Угорщина, Греція), в Прибалтиці (Литва). В Україні знайдено у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Черкаській та Харківській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані. Можливо, внаслідок знищення кормових рослин при надмірному випасанні худоби та суцільному викошуванні трави на узліссі та лісових галявинах.

Особливості біології та наукове значення

Літ імаго — з кінця травня до кінця липня. Живиться пилком та нектаром квіток зонтичних. Личинки — на черсакових.

Морфологічні ознаки

Тіло зелене, вусики та стегна жовті. Довжина тіла — 10–12 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Грунтовно вивчити особливості біології виду, з'ясувати місця, де існують популяції, та взяти їх під охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ушинський, 1929; Гуссаковский, 1935; Бокотей, 1956; Ермоленко, 1972; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко
Фото: О.С. Мандзюк

АГРЕ БЕККЕРА*Arge beckeri* (Tournier, 1889)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Пильщики-аргіди (Argidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює країни Причорномор'я (циркумпонтичний вид, поширений на сх. до Нижнього Поволжя). В Україні виявлений у Київській, Донецькій, Миколаївській, Херсонській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Майже скрізь трапляються поодинокі особини і лише іноді (у Пн. Криму) дещо частіше. Причини зміни чисельності: розорювання ділянок цілинного степу, суцільне викошування степової рослинності.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго триває з травня до червня. Найбільш активний за теплої сонячної погоди. Імаго живляться нектаром і пилом квіток молочаю та різних зонтичних, кормові рослини личинок — молочаї. Самка відкладає яйця по одному в надрізи, зроблені яйцекладом під епідермісом торця молодих листочків молочаю (переважно біля вершини стебел). У кожний листок молочаю самка відкладає кілька (до 10) яєць, розміщених на лівому і правому боках пластинки на різній відстані (1–5 мм) одне від одного. Яйця яскраво-жовтого кольору.

Морфологічні ознаки

Голова і груді чорні з голубоватим відблиском. Черевце та ноги жовті. Передні крила дуже затемнені по передньому краю (контрастує з рештою крила). Усі жилки на крилах темні. Довжина тіла — 8–11 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба докладніше вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники у місцях його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Комерційного значення не має.

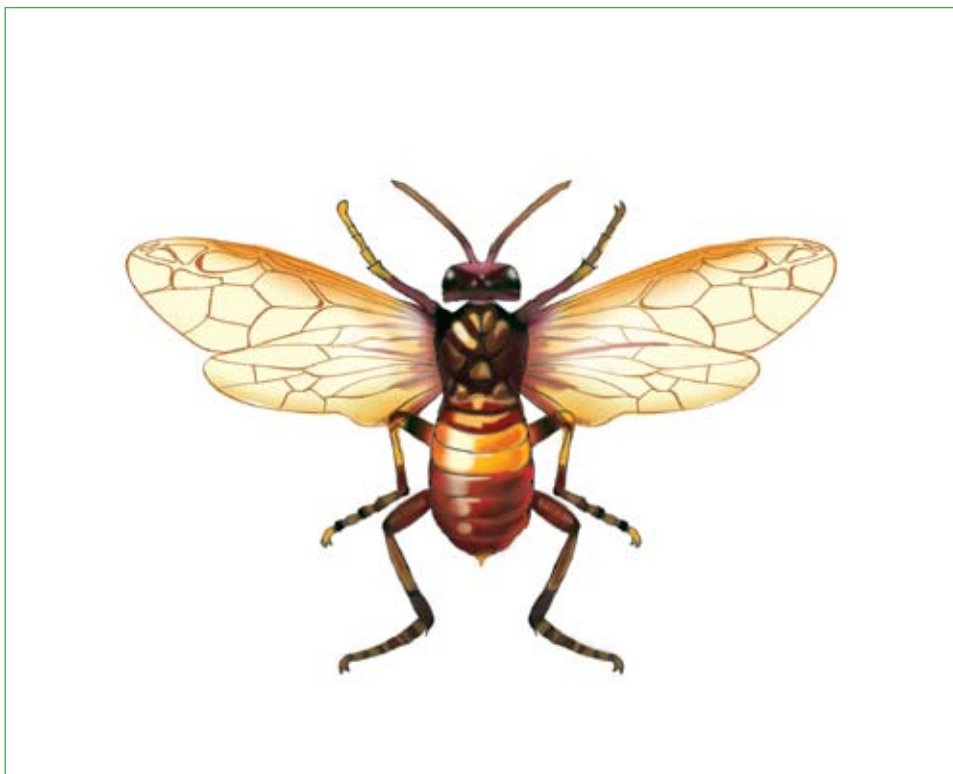
Основні джерела інформації

Ушинський, 1929; Гуссаковський, 1935; Єрмоленко, 1975; Benson, 1968; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: А.Г. Котенко, В.М. Єрмоленко
Малюнок: Н.В. Кащенко

СІОБЛА БАЛЬЗАМІНОВА

Siobla sturmi (Klug, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні пильщики (Tenthredinidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Єдиний в Україні вид роду *Siobla*. Ареал виду охоплює Євразію від Зх. Європи до Далекого Сходу, пн.-сх. Китаю та Японії. В Україні виявлено у Закарпатській, Київській та Сумській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини

зміни чисельності не з'ясовані (можливо, осушування лісових боліт і тривале застосування пестицидів).

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Населяє гірські та рівнинні лісові болота і заболочені луки уздовж лісових річок і струмків. Літ імаго спостерігається з кінця травня до червня. Личинки (в червні–липні) живляться листям розривтрави звичайної.

Морфологічні ознаки

Голова і груди чорні, черевце з розвиненим світлим малюнком. Жвали різко асиметричні. Задні стегна менші за гомілки. Другий та третій тергіти черевця гладень-

кі, дзеркально блискучі. Довжина тіла — 8–11 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Gregor, 1927; Ермоленко, 1964; Желуховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

ТРАЧ СХОЖИЙ*Tenthredo propinqua* Klug, 1817**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні пильщики (Tenthredinidae).

Природоохоронний статус

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Карпати, Балкани та Малу Азію. В Україні виявлено у Закарпатській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Не вивчені. Літ імаго — в червні–липні. Зустрічається на узліссях та галявинах гірських лісів, на високотрав'ї вдовж гірських річок і струмків.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне з розвиненим жовтим малюнком. Вусики відносно товсті та короткі (їх довжина не перевищує спільну довжину голови і грудей). 2–3 перших членики вусиків чорні, інші, як і більша частина ніг, жовті. Довжина тіла — 12–13 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчи-

ти особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилося.

Господарське та комерційне значення

Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Gregor, 1927; Желоховець, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко

Фото: О.С. Мандзюк

ДОЛЕРУС СТЕПОВИЙ

Dolerus ciliatus Konow, 1891

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні пильщики (Tenthredinidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює пд. Сх. Європи, Малу Азію, Кавказ і Закавказзя (Вірменію), степову частину Казахстану. Понтійський вид. В Україні ізольовані популяції виявлено на сх. степовій зоні та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини

зміни чисельності не з'ясовані (можливо, скорочення площ, зайнятих степовою рослинністю).

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Літ самців — у березні–квітні, на півночі ареалу — до середини травня. Самки короткокрилі, не літають, відкладають яйця у листки дикорослих злаків (типчак, костриця та ін.). Живлення личинок відбувається у кінці квітня–травні. На третьому тижні розвитку личинки заляльковуються в комірці у поверхневому шарі ґрунту, де й зимують.

Морфологічні ознаки

Тіло суцільно чорне. Тулуб, крила та ноги

вкриті блідо-сірими щетинками. Коліна ніг більш-менш широко руді. Крила дуже короткі, покривають лише перші два членики черевця, буруваті. Сегменти черевця з білою облямівкою. Довжина тіла — 5–6,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування. Охороняється у заповіднику «Хомутовський степ».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

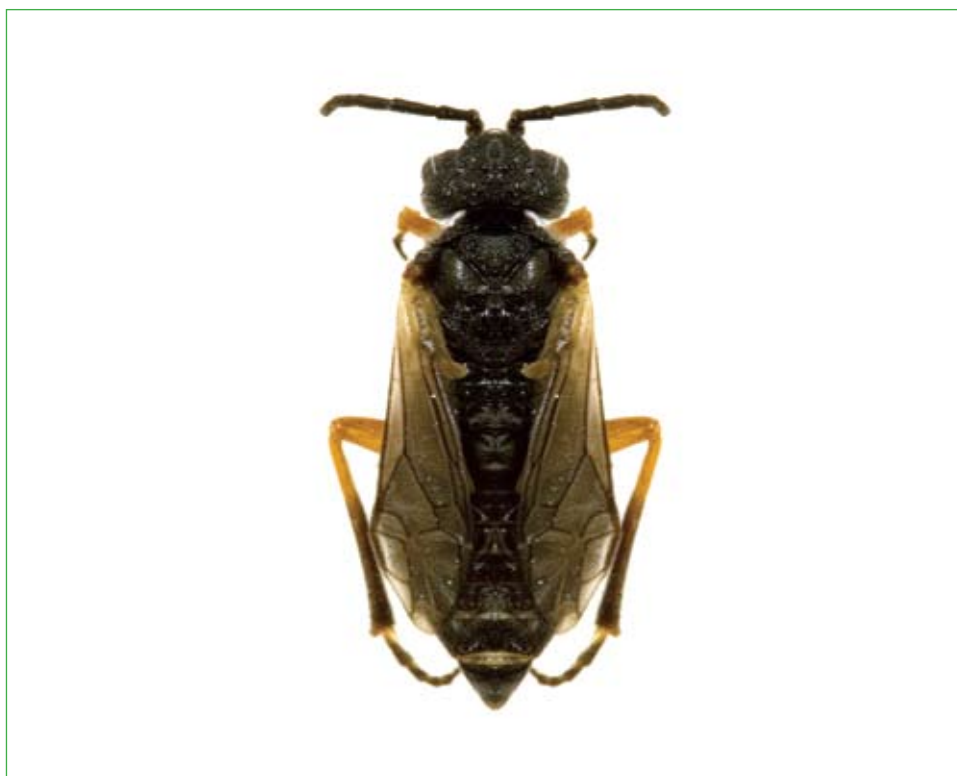
Керенский, 1926; Єрмоленко, 1975; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Єрмоленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

ДОЛЕРУС КОРОТКОКРИЛИЙ

Dolerus subalatus Kerensky, 1926

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні пильщики (Tenthredinidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює тетиторію пд. та пд.-сх. України, пд. областей європейської частини Росії та деякі райони пн. Кавказу. В Україні знайдено у Херсонській, Дніпропетровській та Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини

зміни чисельності не з'ясовані (можливо, осушення степових блюдець, пересихання струмків і річок).

Особливості біології та наукове значення

Дає одну генерацію на рік. Імаго активні у квітні–травні. Тримаються у злаково-осоковому різотрав'ї, переважно біля боліт, струмків і річок. Самці гарно літають, самки брахіптерні і не здатні до польоту. Яйця відкладають у листки злакових (в тому числі пирію), на яких живляться личинки.

Морфологічні ознаки

Тіло і вусики чорні. Крила скорочені, покривають черевце до 6–7 тергітів. Опушення крил блідо-сіре. Ноги чорні, лише колінця

всіх ніг широко руді. Черевце дрібно шагреньоване, лише перший тергіт гладенький, блискучий. Довжина тіла — 7,5–9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування. Охороняється у БЗ «Асканія-Нова».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Керенский, 1926; Ермоленко, 1975; Желоховцев, 1988; ЧКУ, 1994.

Автори: В.М. Ермоленко, А.Г. Котенко
Фото: О.С. Мандзюк

МЕГАРИСА РОГОХВОСТОВА

Megarhyssa superba (Schrank, 1781)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрили (Hymenoptera), родина — Їздці-іхневмоніди (Ichneumonidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

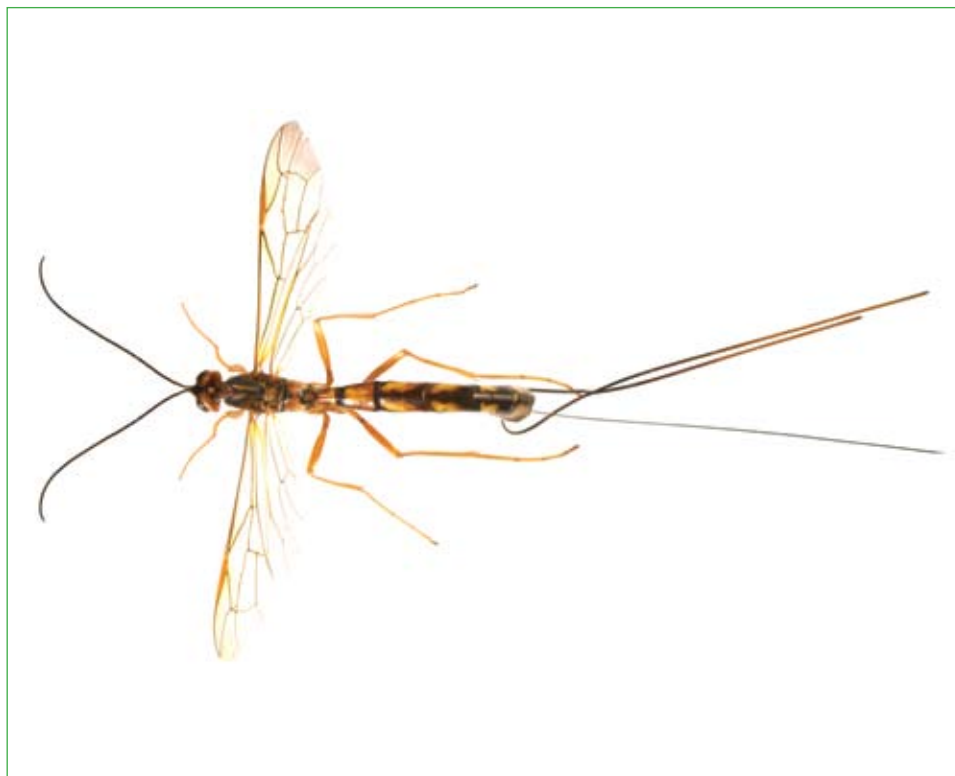
Один з 3 відомих в фауні України видів роду *Megarhyssa*. Полісся, Лісостеп та Закарпаття (м. Ужгород). Ареал охоплює також Зх. та Центральну Європу, ряд регіонів Росії — пн.-зх. та центральні райони європейської частини, Далекий Схід (Приморський край, о. Сахалін).

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: знищення сухих та всихаючих дерев під час санітарних вирубок лісу, застосування хімічних засобів охорони лісу тощо.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. На стадії личинки — зовнішній паразит личинок різних комах-ксилофагів, переважно рогахостів (Siricidae). Зустрічаються у мішаних та листяних лісах: на вирубках, на пеньках або стовбурах повалених дерев, на стовбурах дерев, що всихають, в місцях, які добре прогріваються сонячним промінням. Самки довгим яйцекладом пробуравлюють товстий шар деревини, досягаючи в такий спосіб хазяїна, і відкладають на нього одне яйце. Час сверд-

ління каналу в деревині — 32–45 хв. Перед відкладанням яйця самка необоротно паралізує хазяїна. Зимуює личинка в деревині у власному коконі.

Морфологічні ознаки

Один з найбільших за розміром їздець, тіло якого завдовжки 32–37 мм; яйцеклад самок в 1,1–1,6 раза більший за довжину тіла. Наличник у профіль заокруглений, з майже прямим апікальним краєм, посередині з більш-менш чітким округлим виступом, від жовтого до коричневого з чорною плямою апікально на 0,2–0,4 поверхні виступу. Голова, груди, черевце від жовто-коричневих до чорних. Лице жовте цілком або лише латерально. У самок жовті латеральні плями на

3–5 тергітах черевця майже квадратні, наперед простягаються за дихальця. У самців черевце майже чорне, генітальні пластинки вентро-апикальні з великою овальною плямою з щетинок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не проводились. Популяції охороняються у листяних і мішаних лісах на території природних заповідників і заказників. У інших місцях існування виду доцільно створювати ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Каспарян, 1981; Kaźmierczak, 1981; ЧКУ, 1994; Yu, Horstmann, 1997; Horstmann, 1998.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.Г. Толканіц
Фото: В.Г. Радченко

МЕГАРИСА ПЕРЛАТА

Megarhyssa perlata (Christ, 1791)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Їздці-іхневмоніди (Ichneumonidae). У попередньому виданні ЧКУ вказана як *M. superba* (Schrank).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 3 відомих в фауні України видів роду *Megarhyssa*. Полісся, Лісостеп. Ареал охоплює також Середню Європу, ряд регіонів Росії — пн.-зх. та центральні р-ни європейської частини, Омська обл., Приморський край, Кавказ.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: знищення сухих та висихаючих дерев під час санітарних вирубок лісу; застосування хімічних засобів охорони; самки під час свердління яйцекладом деревини часто стають здобиччю птахів (дятли, інші).

Особливості біології та наукове значення

Біологія як у попереднього виду. Дає 1 генерацію на рік. На стадії личинки зовнішній па-

разит личинок рогахвостів (Siricidae). Через наявність більш довгого, ніж у *M. superba*, яйцеклада на свердління деревини витрачає 40–65 хв. Зимує личинка в деревині у власному коконі.

Морфологічні ознаки

Як і попередній вид, один з найбільших за розміром їздець, тіло якого завдовжки 40–43 мм; яйцеклад самок в 1,7–2,0 раза більший за довжину тіла. Наличник у профіль заокруглений, з чітко вирізаним апікальним краєм, жовтий з червонуватою смужкою в основі. Забарвлення тіла — від жовто-червоного до жовто-коричневого, знизу на мезоплеврах жовта поздовжня смужка. Лице жовте. У самок жовті плями на 3–5 тергітах черев-

ця видовжені, простягаються вперед, за дихальця. У самців передні тергіти темніші, 2 тергіт спереду чорний, середні тергіти червоно-коричневі, останній сегмент жовтий; генітальні пластинки вентро-апикальні з маленькою овальною плямою з щетинок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не проводились. Популяції охороняються у листяних і мішаних лісах на території природних заповідників і заказників. У інших місцях існування виду доцільно створювати ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Каспарян, 1981; Kaźmierczak, 1981; ЧКУ, 1994; Horstmann, 1998.

ДОЛІХОМІТУС ГОЛОВАСТИЙ

Dolichomitus cephalotes (Holmgren, 1859)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Їздці-іхневмоніди (Ichneumonidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 70 видів роду, поширеного в Голарктиці, Неотропічній та Орієнтальній зоогеографічних областях, переважна кількість видів — в Голарктиці. Один з 12 видів в фауні України. Полісся, Карпати.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. Причини зміни чисельності: висихання деревини, заморозки, грибні захворювання, загибель личинок-хазяїв, знищення хворих та всихаючих дерев під час санітарних вирубок лісу.

Особливості біології та наукове значення

На стадії личинки — зовнішній паразит личинок різних ксилофагів, у тому числі вусачів чорного ялинового великого (*Monochamus urusovi* Fisch.) і чорного ялинового західного (*M. sartor* F.). Зустрічаються у мішаних та

хвойних лісах на ялині, рідше на сосні, що пошкоджені вусачами. Самка довгим яйцекладом, піхви якого в 4–6 разів перевищують довжину тіла, пробуравлює шар деревини і відкладає яйце на тіло личинки хазяїна. Докладно особливості біології не вивчалися.

Морфологічні ознаки

Досить великий за розміром їздець, тіло завдовжки до 25 мм. Яйцеклад самок завдовжки до 150 мм, в 5–6 разів перевищує довжину тіла. Голова дуже розширена за очима. Переднє крило з дзеркальцем. Черевце порівняно коротке, довжина 2 тергіта дорівнює його ширині. Пунктир черевця невизначний. Тіло чорне. Ноги червоні. Задні гомілки та лапки бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблялись. Треба докладніше вивчити особливості біології виду; у місцях його існування доцільно створювати ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Мейер, 1934; Constantineanu et Pisica, 1977; Каспaryн, 1981; Yu, Horstmann, 1997.

Автор: В.Г. Толканіц
Фото: В.Г. Радченко

АРХІРИЛЕЯ ЧОРНА

Archirilleya inopinata Silvestri, 1920

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Евритоміди (Eurytomidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Реліктовий вид. Представник монотипного роду *Archirilleya*. Лісостепова і степова зони України, пд. узбережжя Криму. Ксерофітні угруповання переважно на схилах сухих балок у Лісостепу або в не загущених степових ділянках пд. України (Крим, Херсонська обл.), де спостерігається висока чисельність основного хазяїна цього виду — стеблового цвіркуна-екантуса.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: руйнування екотипів унаслідок витоптування свійськими тваринами, надмірного випасання та рекреаційного навантаження.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Зовнішній паразит яєць стеблових цвіркунів рідше коників (Orthoptera, Tettigoniidae) та деяких цикад (Homoptera, Auchenorrhyncha) в стеблах трав'янистих рослин (*Oryzanthum*, *Achillea*, *Cephalaria* та багатьох інших). Літ імаго — в липні–серпні. Самка відкладає яйце в стебла трав'янистих рослин, серцевина яких містить кладки цвіркунів, коників, зрідка деяких цикад. Личинки висмоктують вміст

яйця, переповзаючи від одного до іншого, знищуючи, як правило, всю кладку хазяїна. Зимують дорослі личинки.

Морфологічні ознаки

Тіло самки видовжено-циліндричне, 2,5–4 мм завдовжки, чорне. Самець менших розмірів, 2–3 мм, забарвлення як у самки, відрізняється від самки дещо коротшим черевцем. Скульптура поверхні в обох статей дрібно комірчаста, на черевці виражена дещо слабше, ніж на дорсальній поверхні грудей. Крила незабарвлені. Жилкування з довгими маргінальною та постмаргінальною жилками. Вусики з 8-члениковим джгутиком і 3-члениковою булавою. Груді слабко опуклі, проміжний сегмент майже горизонталь-

ний. Черевце циліндричне, у самки дещо довші за голову та груди взяті разом, у самця дещо коротше за довжину голови та грудей. Яйцеклад самки короткий, не виступає за вершину черевця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не проводились. Охорона виду можлива в степових заповідниках та при охороні екотипів шляхом створення мікрозаповідників у степовій та лісостеповій зонах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Silvestri, 1920; Никольская, 1952; Erdős, 1957; Зерова, 1976; Зерова, 1978.

Автор: М.Д. Зерова
Фото: С.А. Сімутнік

ТЕТРАМЕЗА ПУНКТИРОВАНА

Tetramesa punctata Zerova, 1965

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Евритоміди (Eurytomidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 50 відомих в фауні України видів роду *Tetramesa*. Ендемік ковилявого степу Лівобережної України (Луганщина). Відомий по єдиній у світі знахідці («Стрільцівський степ», Луганська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Відомий по невеликій серії з території заповідника «Стрільцівський степ». Гали, що викликає цей вид у суцвітті ковили Лессінга, досить широко розповсюджені в заповіднику. Причини зміни чисельності: скорочення ареалу кормової рослини — ковили Лессінга внаслідок розорювання земель, надмірних пасовищних навантажень тощо.

Особливості біології та наукове значення

Літ імаго — навесні (початок травня). Самка відкладає яйця в стебло ковили Лессінга в момент формування суцвіття. Заражене суцвіття перетворюється на своєрідний видовжений гал, густо опушений коротким яскраво-жовтим пухом. В середині гала міститься велика кількість личинок, що розвиваються кожна в окремій комірці. Дає 1 генерацію на рік, зимує доросла личинка, що лялькується весною. Місце перебування —

цілинні ділянки степу з домінуванням кормової рослини — ковили Лессінга, рослини занесеної до ЧКУ.

Морфологічні ознаки

Тіло самки видовжене з досить широкими грудьми і циліндричним видовженим черевцем, довжина — 2–4 мм. Самець дещо менших розмірів — 2–3 мм. Тіло обох статей чорне, голова, груди та черевце з однорідною крапчастою скульптурою. Вусики самки коротко опушені з 5-члениковим джгутиком та 3-члениковою булавою, вусики самця — з 7-члениковим джгутиком, всі членики з довгим, рясним опушенням. Крила не забарвлені. Жилкування з короткими радіальною та постмаргінальною жилками. Черевце

самки сидяче, помітно довше за груди, самця — стебельчате, коротше за груди. Груді масивні, з широкою передньоспинкою, проміжний сегмент помірно похилий. Яйцеклад самки короткий, не виступає за вершину черевця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблялись. Але кормова рослина ковила Лессінга занесена до ЧКУ (1980) і охороняється на території пам'яток природи та у степових заповідниках.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зерова, 1965; Зерова, 1978; ЧКУ, 1996.

Автор: М.Д. Зерова
Фото: С.А. Сімутнік

ГОРІХОТВОРКА ВЕЛЕТЕНЬСКА

Ibalia rufipes Cresson, 1879

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Стисночервні горіхотворки (Ibaliidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Представник дуже малочисельної реліктової родини, один із 2-х видів роду в фауні України. Має голарктичне поширення. В Україні знайдено у Житомирській, Київській та Черкаській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: видалення усихаючих дерев під час санітарних вирубок лісу, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Особливості біології та наукове значення

Населяє листяні та мішані ліси, іноді міські парки. Літ імаго — у травні–червні. Самка

має довгий голкоподібний яйцеклад. Відкладає по 1 яйцю в личинок рогохвостів старшого віку (*Siricidae*). При цьому вона не свердлить кору та деревину, а використовує отвори, зроблені самками хазяїв при відкладанні яєць або самками їздців — паразитів рогохвостів. В останньому випадку личинка горіхотворки може бути вторинним паразитом. Найбільшу частину розвитку (до III віку) личинка проходить як ендопаразит. Потім вона залишає хазяїна и недовго живиться як ектопаразит. Заляльковується личинка IV віку. Розвиток від яйця до імаго може тривати 2–3 роки.

Морфологічні ознаки

Голова і груди чорні, черевце червонувато-

буре. Крила слабкодимчасті з затемненням на вершині та в середній частині. Черевце сплющене з боків. 1 членик задніх лапок в 2 рази довший за останні разом узяті. Довжина тіла — 12–13 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблялись. У різних типах листяних і мішаних лісів під час загальних та санітарних вирубок слід залишати невеликі резервації для комплексу лісових комах, що розвиваються в деревині.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

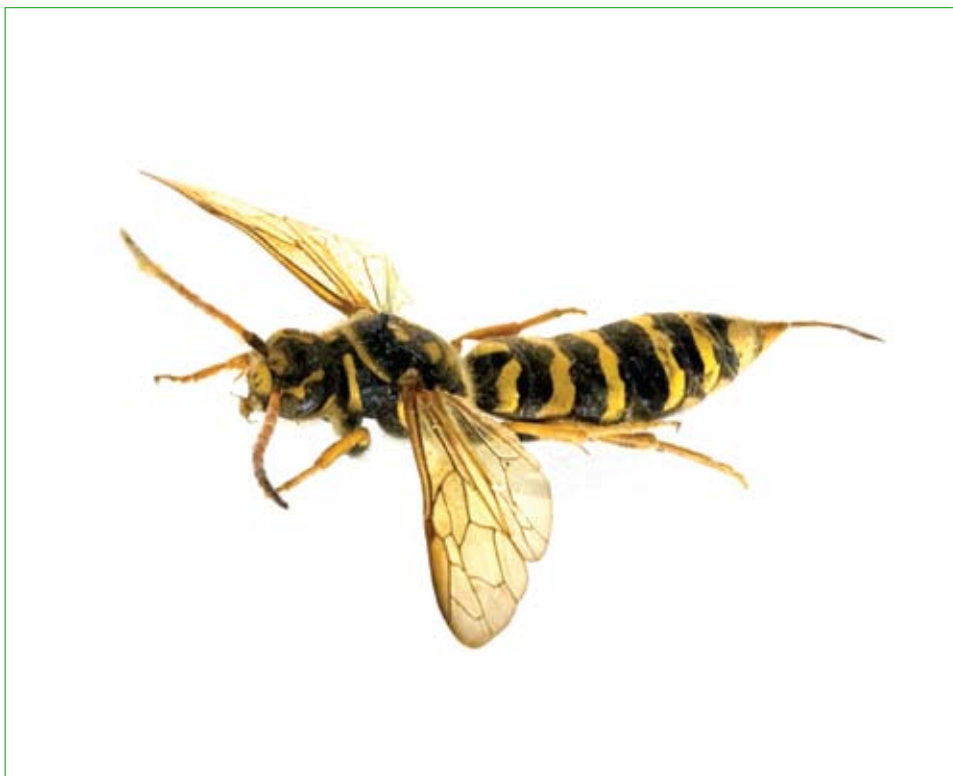
Основні джерела інформації

Rondqist, 1989; Liu., Nordlander, 1994; Nylander, Bayesian, 2004.

САПІГА-ПОЛОХРУМ

Polochrum repandum Spinola, 1805

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Сапігієві оси (Sapigidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Єдиний вид роду в фауні України. Ареал охоплює Центральну і Пд. Європу, Кавказ, Близький Сх., Малу та Середню Азію. В Україні знайдений в Київській, Черкаській і Запорізькій обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: вирубування сухих де-

рев, зменшення кількості дерев'яних споруд, надмірне застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Населяє переважно природні біотопи з деревною та чаганиковою рослинністю, захисні лісосмуги, сади, зустрічається у населених пунктах. Літ імаго — у червні-серпні. Личинки — інквіліни бджіл-ксилокоп, поїдають запаси їжі (пилко і нектар) у гнізді хазяїна. Залляють у широкому веретеноподібному цупкому коконі малинового кольору.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне з сильно розвинутим жовтим малюнком на голові і грудях; черевце з широкими, цілісними жовтими перев'язками

на всіх члениках. Вусики жовтувато-червоні; гомілки і лапки жовті, крила жовтувато-затемнені. Довжина тіла — 15–23 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не розроблялись. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування. Рекомендований до охорони в Карадазькому та Опускському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Morawitz, 1889; Тарбинский, Плавильщиков, 1948; Тобиас, 1978; ЧКУ, 1994; Иванов, Фатерига, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, В.М. Єрмоленко, С.П. Иванов, О.В. Фатерига
Фото: О.С. Мандзюк

СКОЛЯ-ГІГАНТ

Megascolia maculata (Drury, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Сколієві оси (Scoliidae). Один з близько 45-ти видів роду *Scolia* у фауні Палеарктики та один з 7-ми видів в фауні України.

Природоохоронний статус

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Пн. Африку, Кавказ, Закавказзя, Зх. та Середню Азію. В Україні переважно на пд. від лінії Київ — Харків (на Лівобережній Україні знайдено на пн. Черніговської обл.).

Чисельність і причини її зміни

Зустрічаються відносно рідко (поодинокі особини), проте інколи поблизу тваринницьких ферм трапляється досить велика кількість сколій.

Особливості біології та наукове значення

У фазі личинки — паразит, у фазі імаго — фітофаг. Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго — з середини травня до серпня включно. Імаго живляться нектаром квіток різноманітних рослин, частіше складноцвітих (будяки та інші), личинки — паразити личинок жука-носорога (іноді інших великих пластинчастовусих жуків). Самка у компостних купах та ґрунті розшукує личинку хазяїна, яку паралізує, після чого відкладає на її тіло яйце. Личинка сколії-гіганта зимує у ґрунті в довгасто-овальному коконі. На лялечку перетворюється у кінці квітня–травні.

Морфологічні ознаки

Від інших сколій відрізняються більшою дов-

жиною тіла (26–33 мм), наявністю трьох радіомедіальних комірок на передніх крилах і відносно більш довгим тім'ям.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

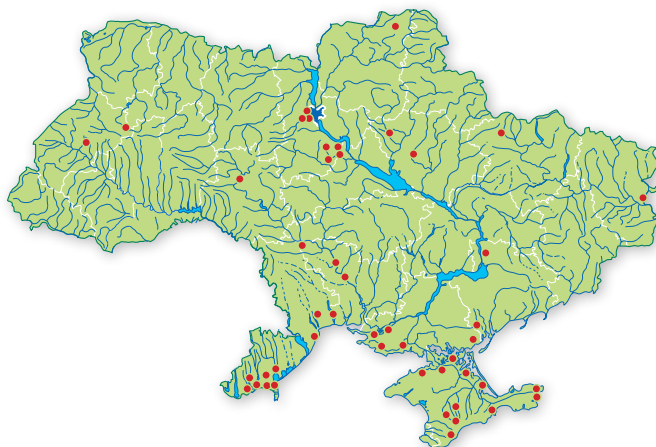
Фактори загрози або лімітування, а також зростання чисельності виду не з'ясовані. У місцях масового розмноження цього виду (біля ферм) доцільно залишати компостні купи.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

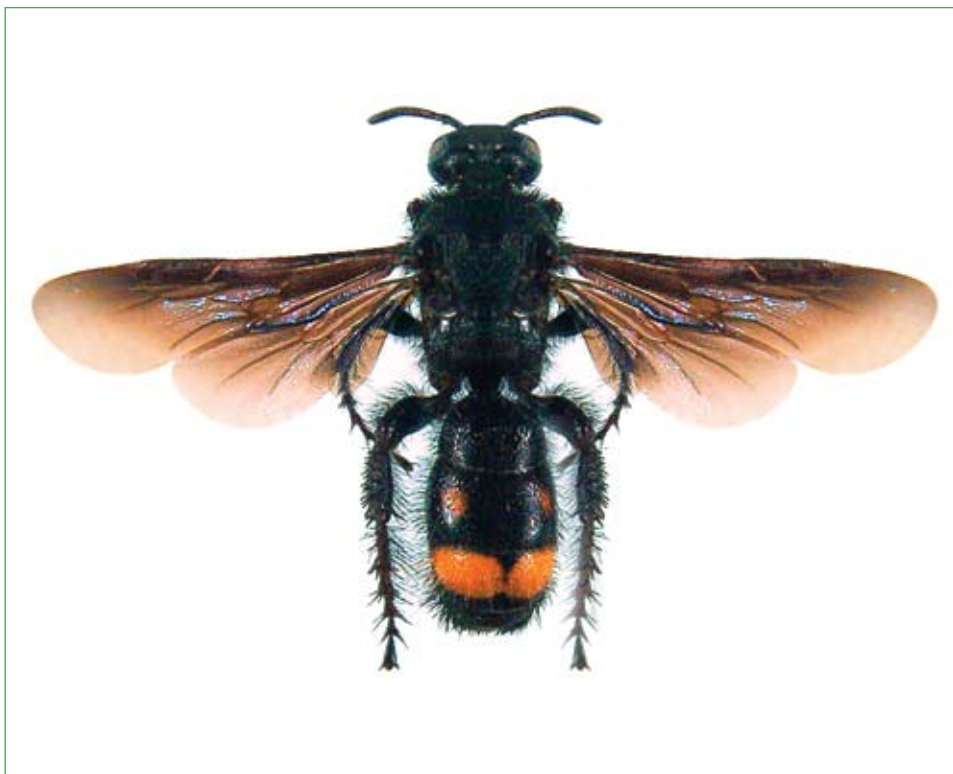

Основні джерела інформації

Штейнберг, 1962; Тобиас, 1978; ЧКУ, 1994; Шешурак, Вобленко, 1996, 1997; Шешурак, 2000.

Автори: А.Г. Котенко, В.М. Єрмоленко,
П.Н. Шешурак
Фото: Т.І. Пушкар

СКОЛІЯ ОДНОСМУГОВА

Scolia galbula (Pallas, 1771)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Сколієві оси (Scoliidae). Один з близько 45-ти видів роду *Scolia* у фауні Палеарктики та один з 7-ми видів у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Євроазіатський степовий вид. Ареал включає Угорщину, Балканський п-ів, Крим, Поволжя, Закавказзя, Урал, Казахстан. В Україні розповсюджений у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний, локально розповсюджений нечисленний вид. За останні півстоліття спостерігається зменшення чисельності виду

та скорочення його ареалу. На сьогоднішній день зберігся очевидно тільки в Опускському ПЗ і на Тарханкутському п-ві, де чисельність невелика. Основна причина зменшення чисельності: зменшення площ цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Степовий вид, хортобіонт. Дає 1 генерацію на рік. Імаго активні з червня до початку липня. Хазяїни личинок невідомі.

Морфологічні ознаки

Тіло і крила чорні з синім полиском. На відміну від схожого виду сколії степової, на метасомі тільки одна перев'язка на 3 тергумі, її колір більш темний. Іноді на 2 тергумі може бути

дві маленькі жовті плями. Довжина тіла — 12–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Частина популяції мешкає на території Опускського ПЗ. Необхідне надання статусу заповідника збереженим цілинним степовим ділянкам, насамперед створення в Криму Тарханкутського ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

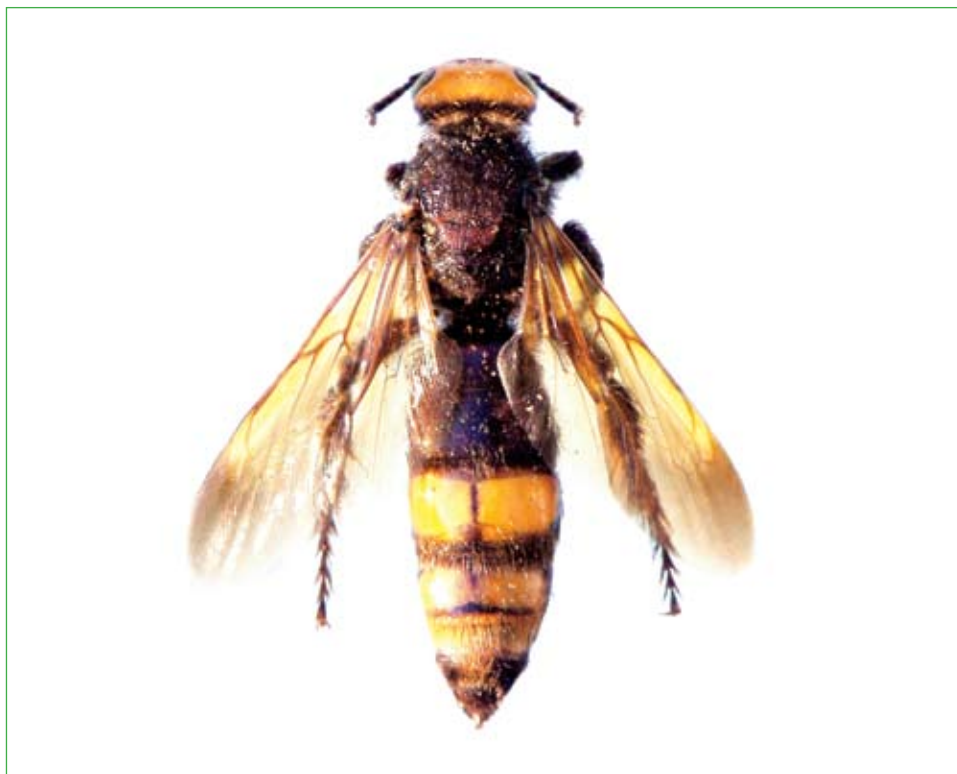
Основні джерела інформації

Штейнберг, 1962; Тобиас, 1978.

Автори: О.В. Фатерига, О.В. Амолін
Фото: О.В. Фатерига

КОЛЬПА КЛЮГЕ (КАМПСОСКОЛІЯ ЖОВТОВОЛОСА)

Colpa klugii (Vander Linden, 1827)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Сколієві оси (Scoliidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 9-ти видів роду *Campsoscolia* у фауні Палеарктики та один з 3-х видів у фауні України. Середземноморський вид. Ареал включає пд. Франції, Албанію, Туреччину, пд. України. В Україні відзначений в Херсонській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний, локально розповсюджений, украй нечисленний вид.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає в псамофітних степах, хортбіонт. Дає 1 генерацію на рік. Імаго активні з кінця липня до середини серпня. Паразитуює на личинках мармурового та східного травневого хрущів. Зимує у ґрунті на стадії передлялечки.

Морфологічні ознаки

Дуже велика оса, довжина тіла — 21–31 мм (трохи менша, ніж сколія-гігант, від якої відрізняється насамперед наявністю двох дискоїдальних комірок на передніх крилах). Тіло темно-коричневе, на метасомі три жовтих перев'язки: на 3, 4 і 5 тергумах. Голова самки жовта. Крили з жовтим відтінком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідне надання заповідного статусу всім збереженим ділянкам цілинних псамофітних степів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

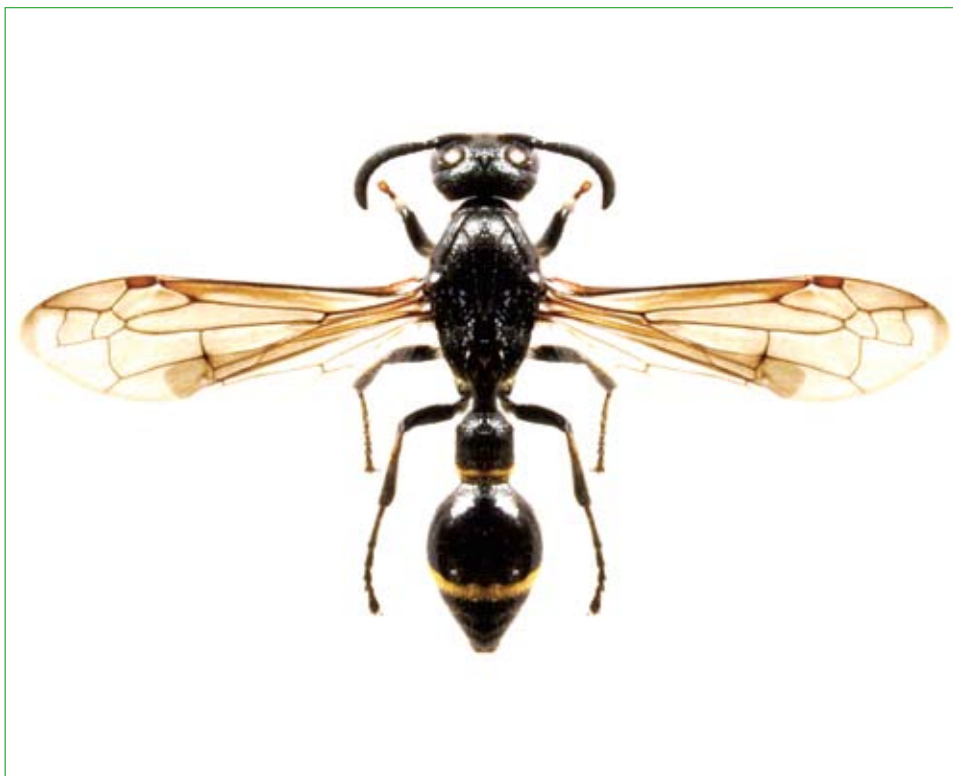
Штейнберг, 1962; Тобиас, 1978.

Автор: О.В. Фатерига

Фото: О.В. Фатерига

ДИСЦЕЛІЯ ЗОНАЛЬНА

Discoelius zonalis (Panzer, 1801)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Складчатокрылі осі (Vespidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Транспалеарктичний вид. В Україні зустрічається скрізь, але в степовій зоні переважно в байрачних та заплавних лісах.

Чисельність і причини її зміни

Малочисельний вид. Причини зміни чисельності: санітарні вирубки лісу і застосування

пестицидів для знищення шкідників лісу і садів.

Особливості біології та наукове значення

Дендробіонт. На рік дає 2 генерації. Літає протягом усього теплого періоду року. Самки гніздяться в порожнинах ходів личинок комах-ксилофагів. Гнізда розділяються на комірки перегородками із частково пережованих вирізків листків. Для личинок заготовляє гусінь ямкочервоних молей або личинок пильщиків. Імаго — антофіли. Зимує в гнізді на стадії передлялечки.

Морфологічні ознаки

Струнка чорна оса. Жовтий колір розвинутий у обох статей тільки на наличнику та

вузьких перев'язках на першому і другому сегментах черевця. Від близьких видів відрізняється мандибулами, які розширюються до гори. Довжина тіла — 9–16 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду, скоротити вирубку старих дерев.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид заселяє штучні гніздові конструкції типу вуликів Фабру.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Мальшев, 1952; Blüthgen, 1961; Курзенко, 1978; ЧКУ, 1994.

Автори: О.В. Амолін, О.С. Вобленко, А.Г. Котенко, О.В. Фатерига
Фото: О.В. Фатерига

ЦЕЛОНІТЕС АБРЕВІАТУС КРИМСЬКИЙ

Celonites abbreviatus tauricus Kostylev, 1935

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Складчатокрылі оси (Vespidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Єдиний представник тропічної підродини Masarinae в фауні України. Ареал виду включає Пд. Європу, Кіпр, Туреччину, Ізраїль, Марокко. Кримський підвид — ендемік Криму (тут пролягає пн.-сх. межа ареалу виду).

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Причини зміни чисельності:

підвищене рекреаційне навантаження, забруднення місцеперебувань побутовим сміттям.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає в степових ценозах, фриганах та рідколіссях пд. берега Криму. Хортобіонт. На рік дає 1 генерацію. Літає з середини червня до середини липня. Імаго і личинки живляться пилом і нектаром самосила гайового, рідше — самосила білоповстистого. Самки спорджують гнізда із циліндричних земляних комірок, прикріплених до поверхні каменів. Після відкладання яйця оса заготовляє хлібець, що складається з пилка й нектару. Зимує передлялечка.

Морфологічні ознаки

Від інших *Vespidae* відрізняється булавоподібними антенами. Чорний з блідо-жовтим малюнком, тегули і ноги оранжеві. Довжина тіла — 7–9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідне надання заповідного статусу всім територіям, де було виявлено вид.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

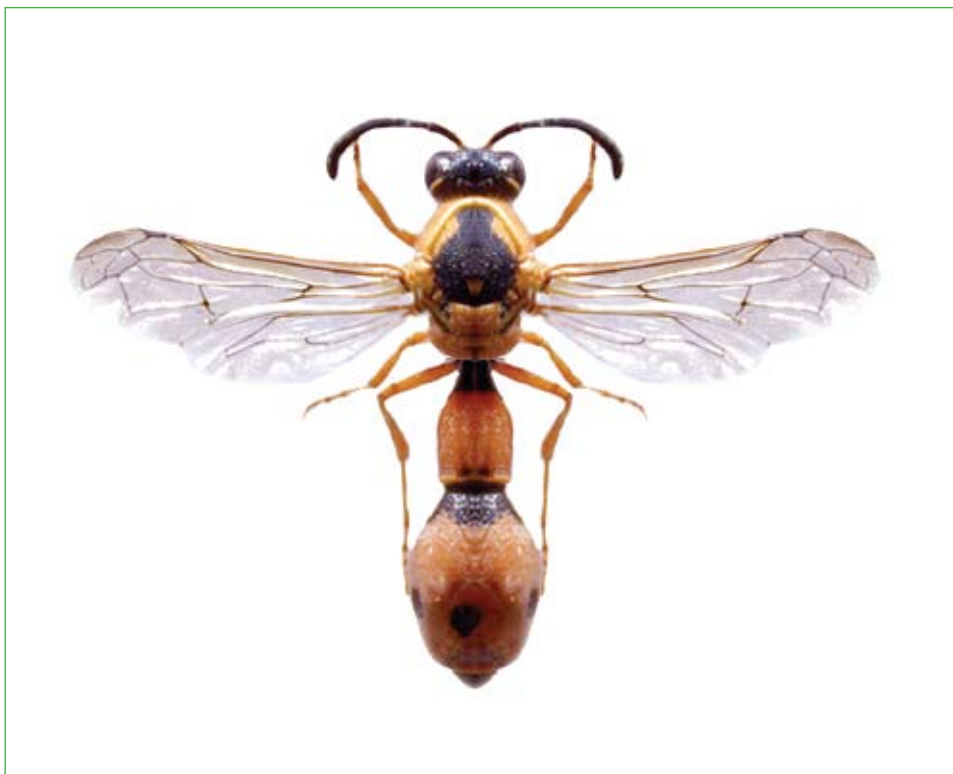
Костылев, 1935; Bellmann, 1984; Фатерига, 2005.

Автори: С.П. Іванов, О.В. Фатерига

Фото: О.В. Фатерига

ЕВМЕН ТРИКРАПКОВИЙ

Eumenes tripunctatus (Christ, 1791)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Складчастокрилі оси (Vespidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ірано-Туранський вид. Ареал — від України (пролягає зх. межа ареалу) до Монголії і Китаю. В Україні — у Донецькій, Харківській, Полтавській, Херсонській і Запорізькій обл. і в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Протягом останніх 50-ти років вид не реєструється в багатьох районах Харківської й Полтавської обл. і Криму, де він жив раніше. Відносно висока чисельність

виду локально зберігається на псамофітних ділянках Пн. Приазов'я. Причини зміни чисельності виду: скорочення площ цілинних псамофітних степів.

Особливості біології та наукове значення

Степовий вид. Зустрічається винятково на ділянках псамофітних степів. На рік дає 2 генерації. Літає протягом усього теплого періоду року. Споруджують на рослинах однокоміркові гнізда із землі у формі округлого глечика з горлечком. Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги.

Морфологічні ознаки

Єдиний вид роду *Eumenes* в фауні України з основним оранжевим забарвленням тіла. На

другому членику черевця три чорних крапки. Довжина тіла — 12–17 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Багато місць мешкання виду знаходяться на заповідних територіях. Необхідне додання заповідного статусу всім збереженим ділянкам цілинних псамофітних степів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Амолин, 2002; Курзенко, 1978; Фатерига, 2005.

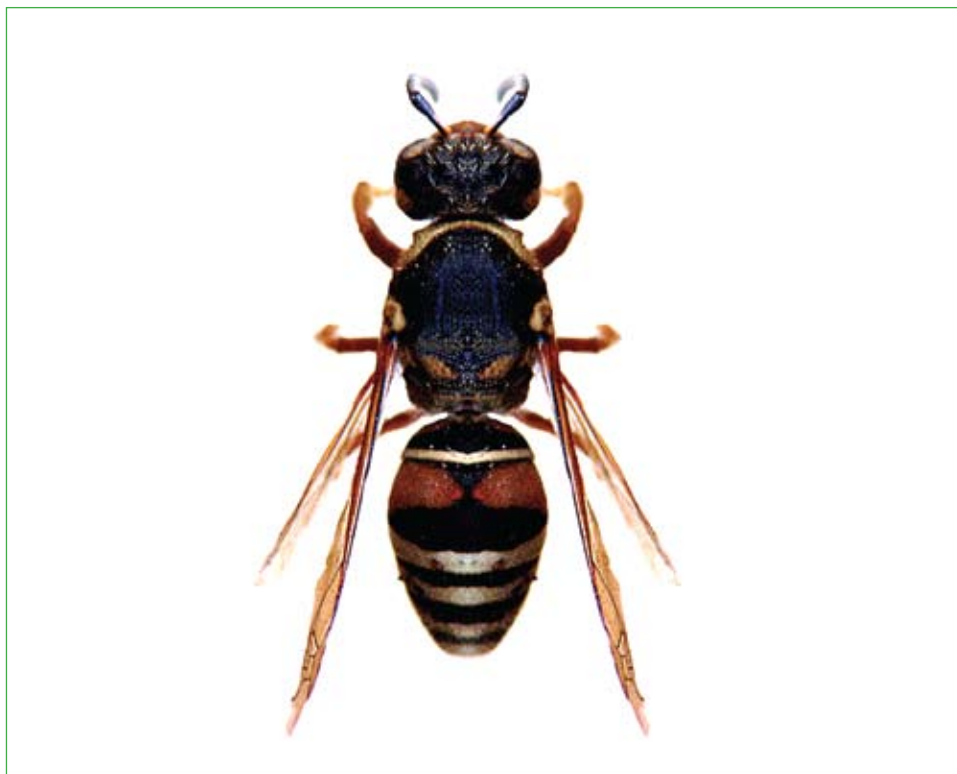
Автори: О.В. Амолін, О.В. Фатерига

Фото: О.В. Фатерига

ОНИХОПТЕРОХЕІЛЮС ПАЛАСА

Onychopterocheilus pallasii (Klug, 1805)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Складчастокрилі оси (Vespidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Євразіатський степовий вид. Єдиний представник роду в фауні України. Ареал диз'юнктивний, від Угорщини до Монголії. В Україні відомий у Луганській обл. і в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Украї малочисельний. Основна причина зміни чисельності: зменшення площі цілинних степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Біологія невідома. Найбільш ймовірно гніздяться в ґрунті. Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне з блідо-жовтим малюнком. На другому членику черевця дві великі червоні плями. Довжина тіла — 12–17 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідне додання заповідного статусу збереженням цілинним степовим ділянкам.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Комерційного значення не має.

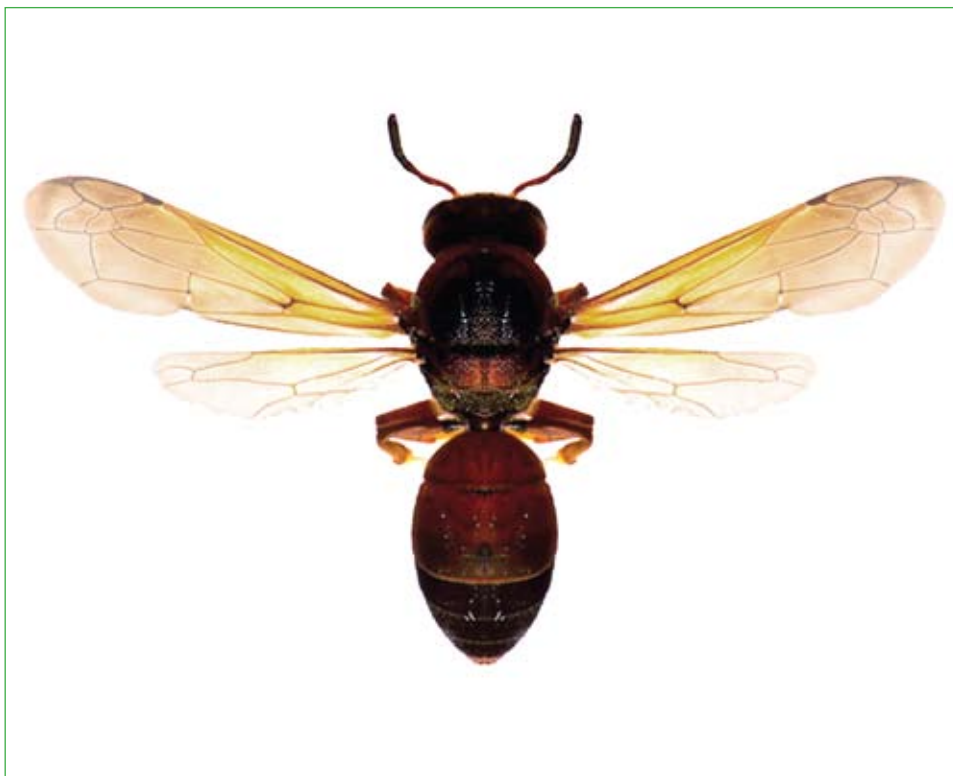
Основні джерела інформації

Blüthgen, 1961; Gusenleitner, 1994; Иванов, Фатерига, 2003; Курзенко, 2004.

Автори: О.В. Амолін, О.В. Фатерига,
С.П. Иванов
Фото: О.В. Фатерига

ПАРАВЕСПА ЦАРСЬКА

Paravespa rex (Schulthes, 1923)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Складчастокрилі оси (Vespidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморсько-середньоазіатський вид. Ареал включає Крим, пд.-сх. і пд. Казахстан, Киргизію, Узбекистан, Малу Азію, Іран. В Україні відзначений у сх. частині пд. берега Криму, де проходить пн.-зх. межа його ареалу.

Чисельність і причини її зміни

Вузьколокальний вид з украї низькою чи-

сельністю. Причини зміни чисельності: підвищене рекреаційне навантаження, випас худоби, забруднення місцеперебувань побутовим сміттям.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає в напівпустельних і пустельних ландшафтах Пд. берегу Криму. Дає 1 генерацію на рік. Біологія гніздування невідома. Інші види роду *Paravespa* гніздяться в ґрунті на горизонтальних ділянках, біля входу в гніздо самка будує вертикальну трубку із землі. Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги.

Морфологічні ознаки

Єдиний вид *Vespidae* в Україні з осно-

вним темно-червоним забарвленням тіла. Середньоспинка та вершинні сегменти черевця чорні. Довжина тіла — 15–18 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідне надання заповідного статусу всім місцям перебування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Комерційного значення не має.

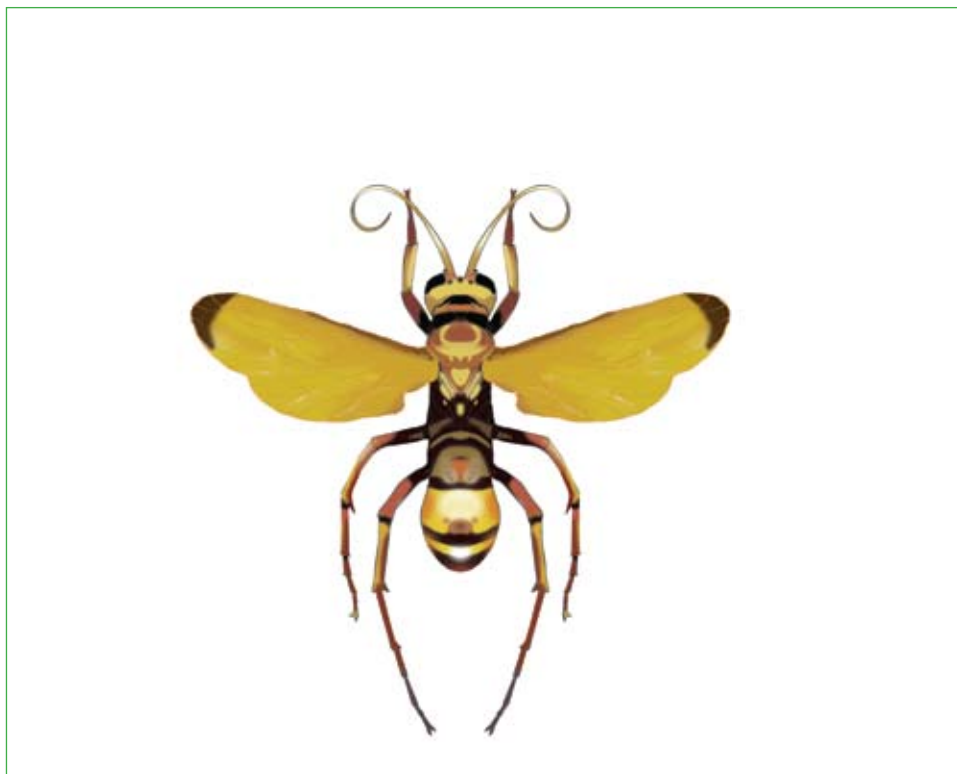
Основні джерела інформації

Kostylev, 1928; Курзенко, 1977; Иванов, Фатерыга, 2003; Фатерыга, 2004.

Автори: О.В. Фатерига, О.В. Амолін,
С.П. Іванов
Фото: О.В. Фатерига

КРИПТОХІЛ КІЛЬЧАСТИЙ

Cryptocheilus alternatus (Lepeletier, 1845) =
C. annulatus (Fabricius, 1798)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Дорожні оси (Pompilidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 14-ти видів роду *Cryptocheilus* у фауні України. Ареал охоплює Сх. Середземномор'я, Закавказзя, Середню Азію. В Україні знайдений тільки в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Вид з дуже низькою чисельністю. Причини зміни чисельності: руйнування сприятливих для існування виду стацій через господарську діяльність людини.

Особливості біології та наукове значення

Дає 1 генерацію на рік. Мешкає на ксерофітних ділянках на кам'янистих схилах балок та біля підніжжя гір. Літає з середини червня до вересня. Імаго — антофіли, живляться нектаром квітів (переважно зонтичних, складноцвітих, молочайних). Гнізда будують в щілинах між камінням. Личинки живляться паралізованими великими павуками (тарантулами та ін.).

Морфологічні ознаки

Голова, вусики, передня частина грудей руді, крила золотисто-жовті з темною каймою на вершині, черевце чорне з широкими жовтими перев'язками. Довжина тіла — 25–30 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування. Охороняється в Карадазькому та Опускському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Тобиас, 1978; ЧКУ, 1994.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Малюнок: Н.В. Кашенко

КРИПТОХІЛ ЧЕРВОНУВАТИЙ

Cryptocheilus rubellus (Eversmann 1846)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Дорожні оси (Pompilidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Кавказ, Малу та Середню Азію, Пн. Африку. В Україні знайдений в Криму та в Генічеському р-ні Херсонської обл.

Чисельність і причини її зміни

Малочисельний вид. Причини зміни популяції: деградація та руйнування стацій виду через господарську діяльність людини.

Особливості біології та наукове значення

Імаго літають з червня до вересня. Зустрічаються на схилах невисоких гір та в кам'янистих балках. Живляться нектаром квіток (зазвичай зонтичних, складноцвітих та молочайних). Для живлення личинок самка заготовляє парализованих нею павуків. Зимує личинка в коконі. Дає 1 генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Тіло темно-іржаво-руде з розвинутим чорнуватим малюнком на грудях і черевці. Вусики та ноги руді. Крила коричнювато-жовті з бурюю каймою на вершині. Довжина тіла — 20–35 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники. Рекомендований до охорони в Карадазькому та Опукському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

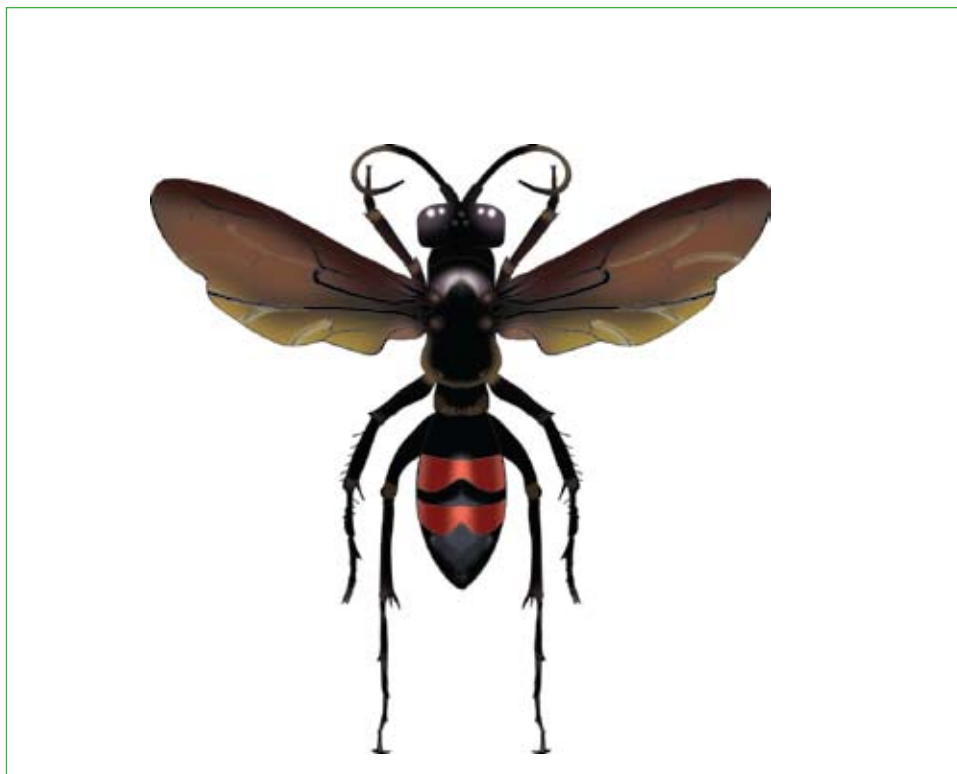
Основні джерела інформації

Haupt, 1927; Тобиас, 1978; ЧКУ, 1994.

Автори: О.С. Вобленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

АНОПЛІЙ САМАРСЬКИЙ

Anoplius samariensis (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Дорожні оси (Pompilidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд.-Сх. Європу, Кавказ, Пн. Африку, Малу та Середню Азію, пд. Далекého Сходу. В Україні знайдений в Криму, а на материковій частині — в Степу та у Лісостепу.

Чисельність і причини її зміни

Малочисельний вид. Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Імаго літають з червня до вересня. У степовій зоні зустрічається на ксерофітних ділянках у долинах річок, на схилах балок та на сухих солончаках, у Лісостепу знайдений на луках. Імаго — антофіли, живляться нектаром квітів (зазвичай зонтичних, складноцвітих та молочайних). Для живлення личинок самка заготовляє паралізованих нею павуків-тарантулів. Самка будує гніздо в ґрунті з однією коміркою в кінці ходу на глибині до 11 см. Іноді використовує поверхневі ходи вовчка. У цьому випадку вхід у гніздову нірку може знаходитися на відстані до 1,5 м від місця проникнення в хід вовчка. Зимуює личинка в коконі. Дає 1 генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, лише 2 і 3 тергіти черевця з червоним малюнком. Вусики та ноги чорні. Крила сильно затемнені. Довжина тіла — 15–23 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

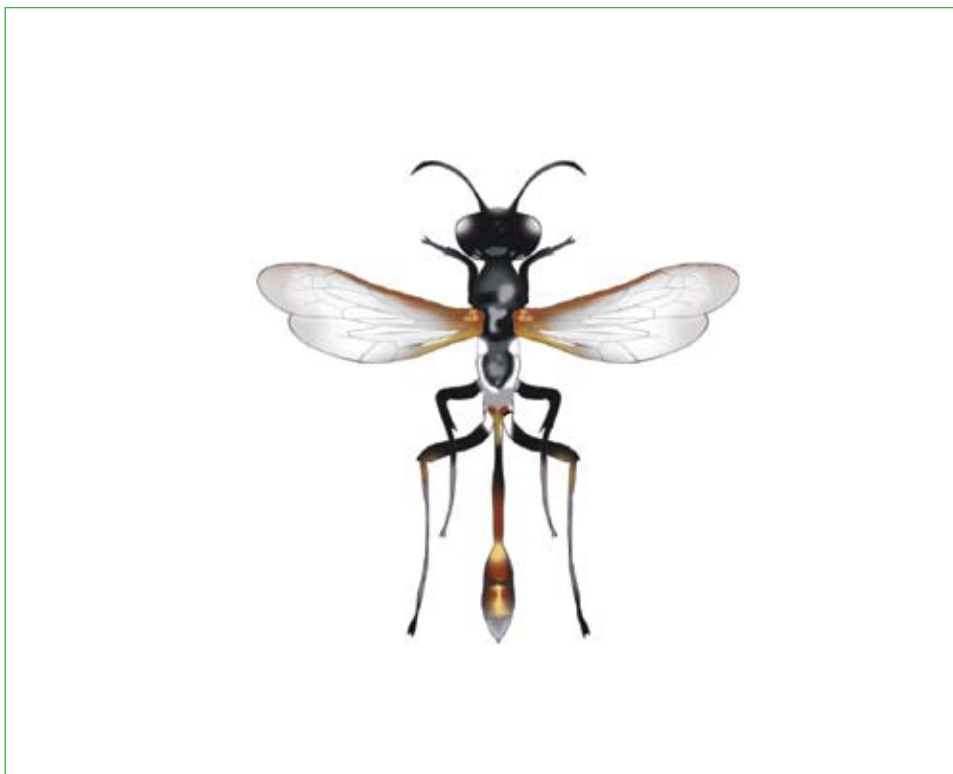
Основні джерела інформації

Schmiedeknecht, 1930; Малышев, 1966; Тобиас, 1978; ЧКУ, 1994.

Автори: О.С. Вобленко, А.Г. Котенко
Малюнок: Н.В. Кащенко

АМОФІЛА САРЕПТСЬКА

Ammophila sareptana Kohl, 1884

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осифециди (Sphecidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд.-Сх. Європу, Казахстан, Малу та Середню Азію. В Україні зустрічається в деяких місцях Одеської обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на ксерофітних ділянках в долинах річок та на схилах ярів і балок. Літ імаго триває з середини червня до серпня. Антофіли, живляться нектаром квіток. Гніздо будує в піщаному ґрунті. Воно складене з неглибокого, майже вертикального ходу і горизонтальної комірки. Личинки живляться паралізовану гусінню деяких метеликів. Дає 1 генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Тіло струнке, завдовжки 18–21 мм. Від близьких видів відрізняється дуже густим (приховує скульптуру) опушенням більшої частини проподоума.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

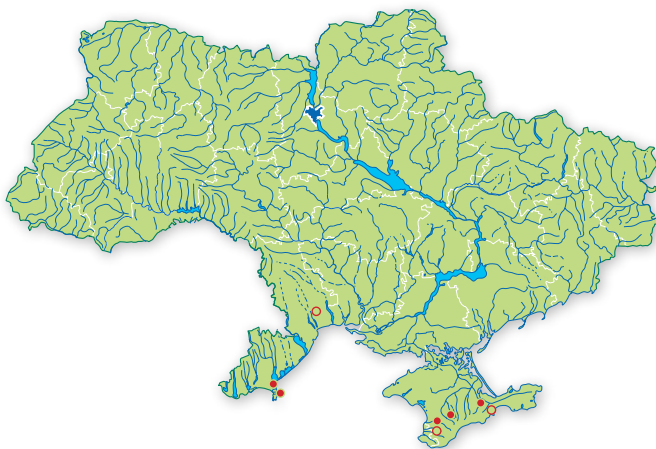
Не здійснювалися. Треба взяти під охорону місця його перебування. Рекомендований до охорони в Дунайському БЗ та Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

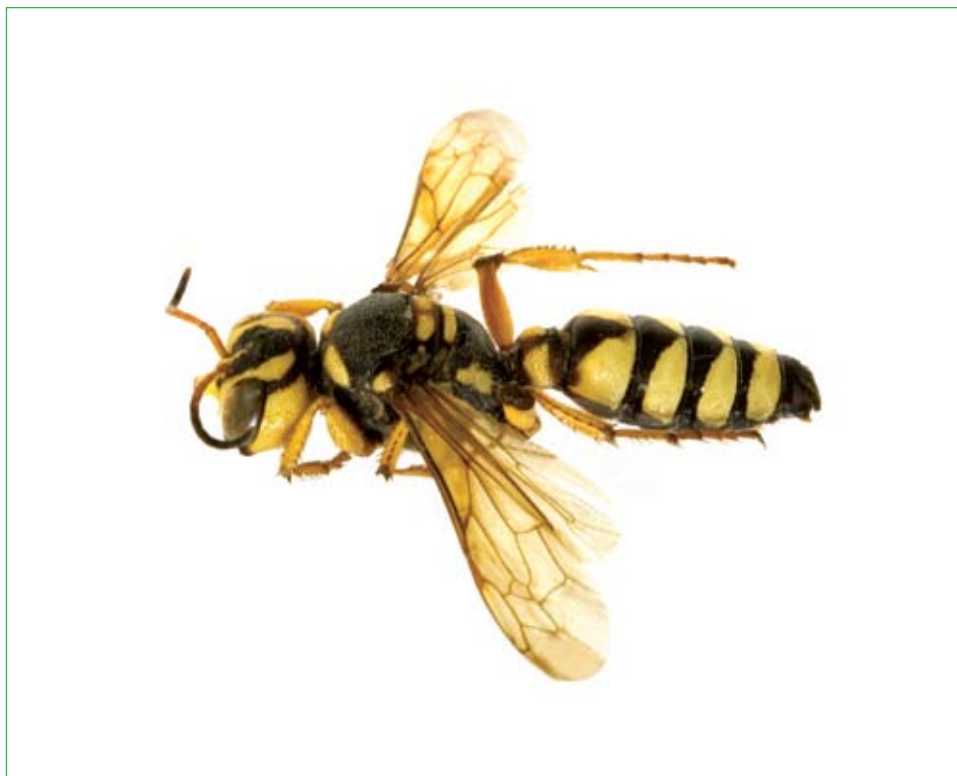
Основні джерела інформації

Гуссаковский, 1930; Казенас, 1972; Пулавский, 1978; ЧКУ, 1994; Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, 1999.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Малюнок: Н.В. Кащенко

ЦЕРЦЕРІС ГОРБКУВАТИЙ

Cerceris tuberculata (Villers, 1787)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осикраброніди (Crabronidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Кавказ, Пд.-Зх. та Середню Азію, Зх. Сибір, Пн. Африку. В Україні знайдений в Луганській, Полтавській, Миколаївській, Одеській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності: господарська діяльність людини, застосування пестицидів у боротьбі з комахами-шкідниками та бур'янами.

Особливості біології та наукове значення

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Мешкає на схилах балок, ярів, в долинах

річок у степовій зоні, у Лісостепу — на ксерофітних ділянках. Імаго літають з липня до середини вересня. Живляться нектаром квіток (зазвичай зонтичних та складноцвітих). Гніздо робить у ґрунті на глибині до 50 см. Для живлення личинок самка заготовляє паралізованих жуків-довгоносиків з роду *Cleonus*. Зимує личинка в коконі. Дає 1 генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне з розвинутим світлим малюнком. Серединне поле пропodeума гладеньке. Наличник спереду округлено вирізаний, з виступом у верхній частині. Жувальця з двома крупними зубцями. Довжина тіла — 17–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники. Рекомендований до охорони в Дунайському БЗ, Карадазькому та Опукському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

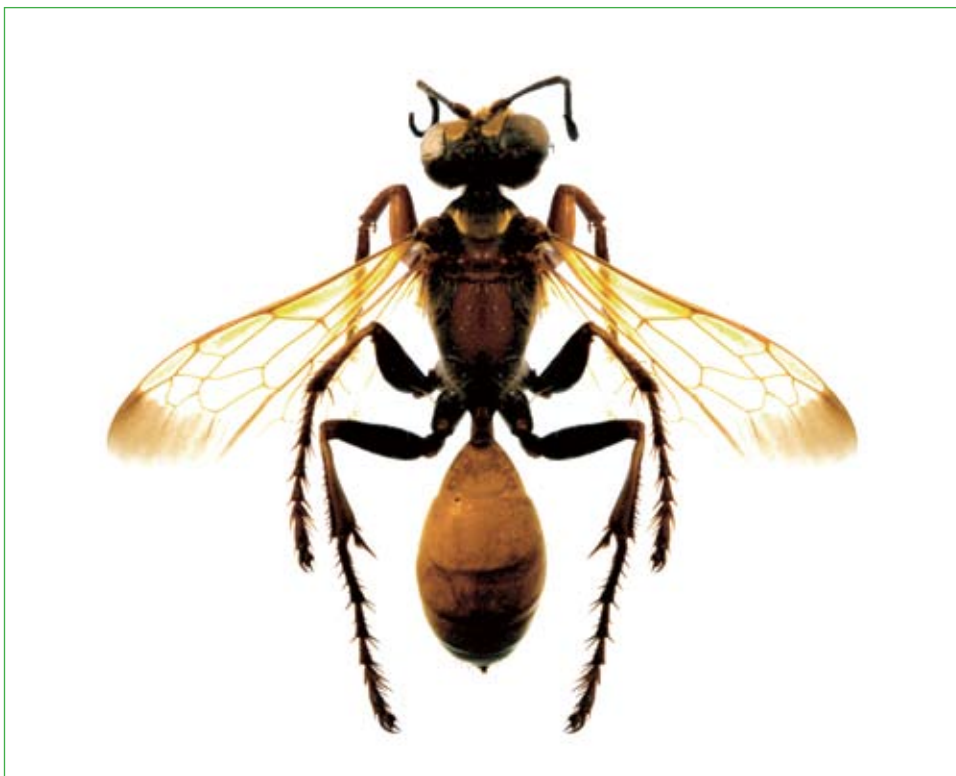
Пулавский, 1978; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, 1999; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко

Фото: О.С. Мандзюк

СФЕКС ЖОВТОКРИЛИЙ

Sphex flavipennis Fabricius, 1793

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осифециди (Sphecidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні
Один з 3-х відомих в фауні України видів роду *Sphex*. Ареал охоплює Пд. Європу, Кавказ, Пд.-Зх. та Середню Азію, Пн. Африку. В Україні поширений у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Деградація та руйнування сприятливих для існування виду стацій через господарську діяльність людини.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на схилах балок, ярів степової зони, крутих берегах річок. Імаго літають з червня до серпня. Антофіли, живляться нектаром квіток зонтичних, молочайних, конюшини, тамариксів. Гніздо робить у ґрунті. Для живлення личинок заготовляє саранових. Розвиток яєць триває 3–4 дні, личинок — 10–14. Зимують личинки в коконі. Дає одну генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Тіло і ноги на більшій частині чорні, черевце з сильно розвинутим червоним малюнком. Більша частина крил жовтувата. Довжина тіла — 26–32 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники. Рекомендований до охорони в Карадазькому, Опуцькому та Казантипському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

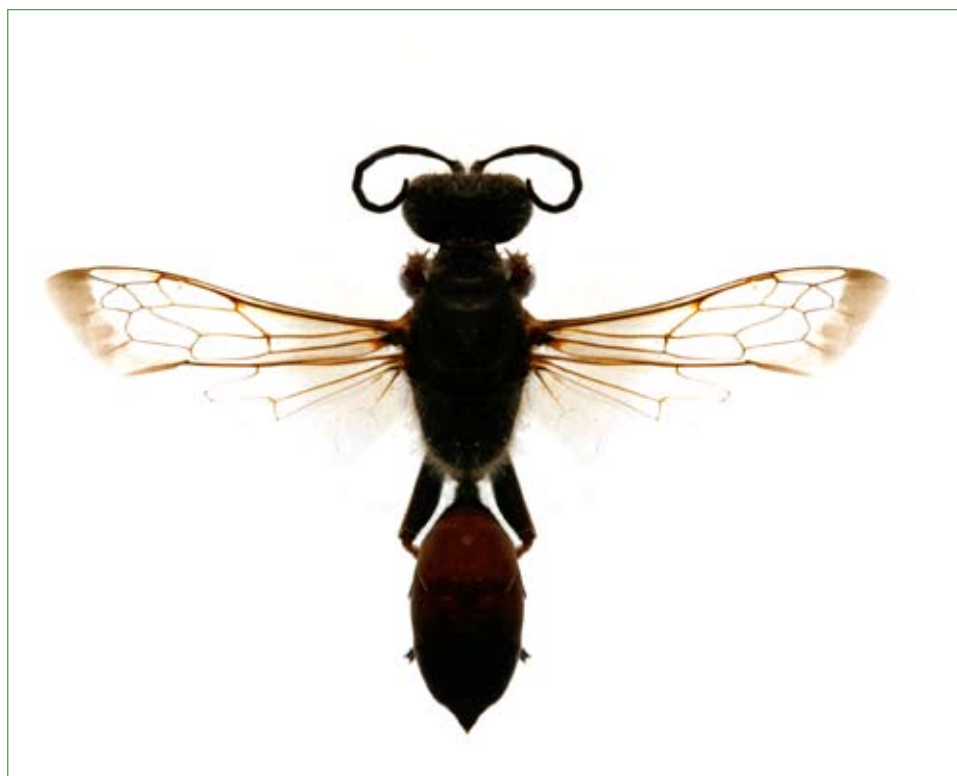
Основні джерела інформації

Пулавский, 1978; Казенас, 1972; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Фото: О.С. Мандзюк

СФЕКС РУДУВАТИЙ

Sphex funerarius Gussakovskij, 1934**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осисфециди (Sphecidae).

Природоохоронний статус

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Кавказ, Пд.-Зх. та Середню Азію, Пн. Африку. В Україні — Одеська, Миколаївська, Херсонська, Полтавська, Харківська, Донецька обл. та Крим.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причини зміни чисельності: руйнування сприятливих для існування виду

стацій через господарську діяльність людини, надмірне застосуванні пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на схилах невисоких гір, балок, в долинах річок. Імаго літають з червня до серпня. Антофіли, живляться нектаром квіток (зонтичних, молочайних та ін.). Гніздо роблять у ґрунті, з горизонтальним і вертикальним ходами та 2–3 комірками. Для живлення личинок заготовляє різних саранових. Розвиток яєць триває 3–4 дні, личинок — 10–12. Зимує личинка в коконі. Дає 1 генерацію на рік.

Морфологічні ознаки

Основна частина тіла і ноги чорні. Черевце

з червоним малюнком. Вершини передніх крил затемнені. Довжина тіла — 16–30 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

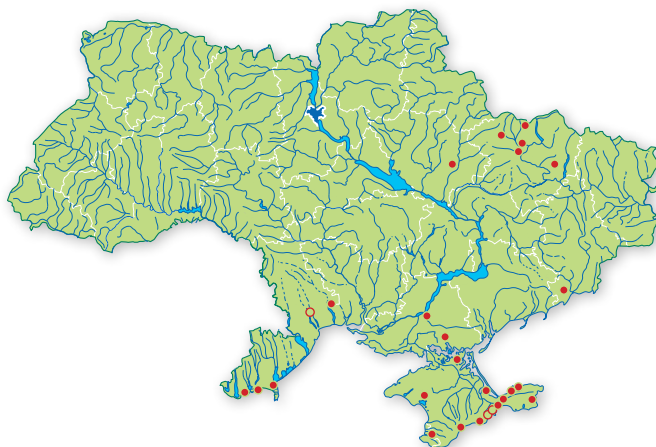
Не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. Рекомендований до охорони в Карадазькому, Опукському та Казантипському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

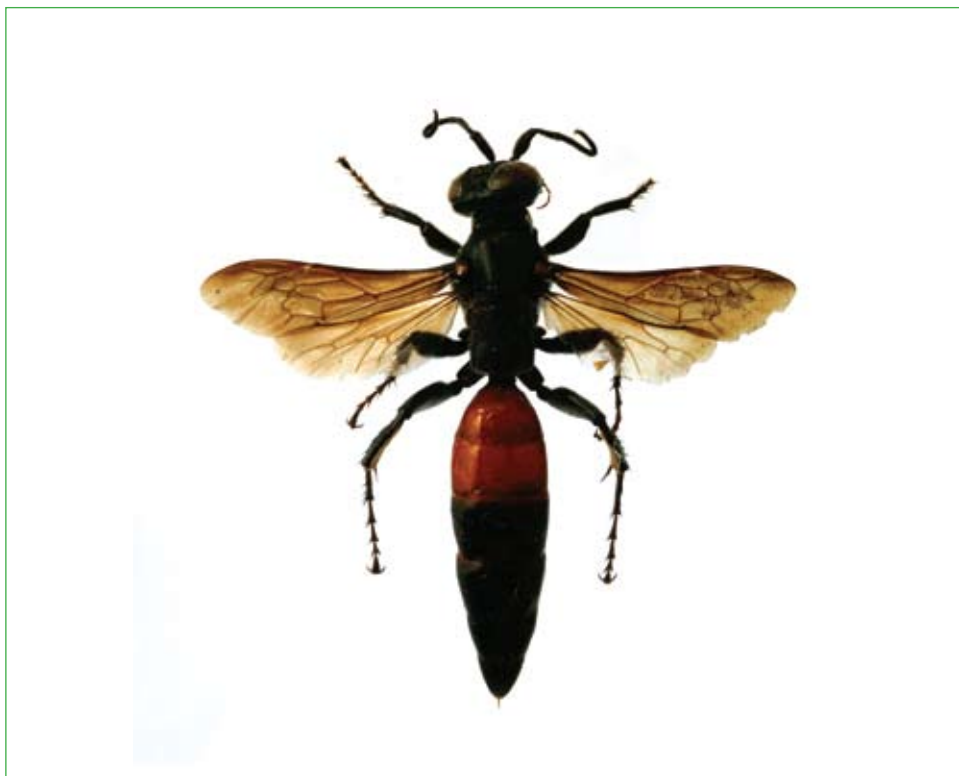
Основні джерела інформації

Пулавский, 1978; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко, К.І. Шоренко
Фото: О.С. Мандзюк

ЛЯРРА АНАФЕМСЬКА

Larra anathema (Rossi, 1790)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осикраброніди (Crabronidae).

Природоохоронний статус

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Центральну і Пд. Європу, пд. р-ни Сх.-Європейської рівнини, Кавказ, Пд.-Зх. та Серед. Азію, Пн. Африку. В Україні поширений у пд. і пд.-зх. районах, знайдений також у Полтавській і Черкаській обл.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. На окремих ділянках цей вид звичайний, але малочисельний. Основні причини зміни чисельності: деградація та руйнування стацій виду через господарську діяльність людини.

Особливості біології та наукове значення

Імаго — антофіли, живляться нектаром квіток зонтичних, молочайних, кермеку, чебрецю. Яйця і личинки розвиваються на вовчках (капустянках). Щоб відкласти яйця оса переслідує вовчка у його норах під землею, виганяє на поверхню і паралізує на 5–6 хвилин. Після того як лярра відклала яйце, вовчок знову заривається у ґрунт. Розвиток яйця триває 5–6 днів, личинки — близько 12 днів. Зимує личинка в тонкостінному коконі, який будує з піску, скріплюючи його слиною.

Морфологічні ознаки

Тіло, крім двох перших червоних сегментів черевця, і ноги чорні. Крила димчасті. Довжина тіла — 12–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники. Рекомендований до охорони в Дунайському і Чорноморському БЗ та Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

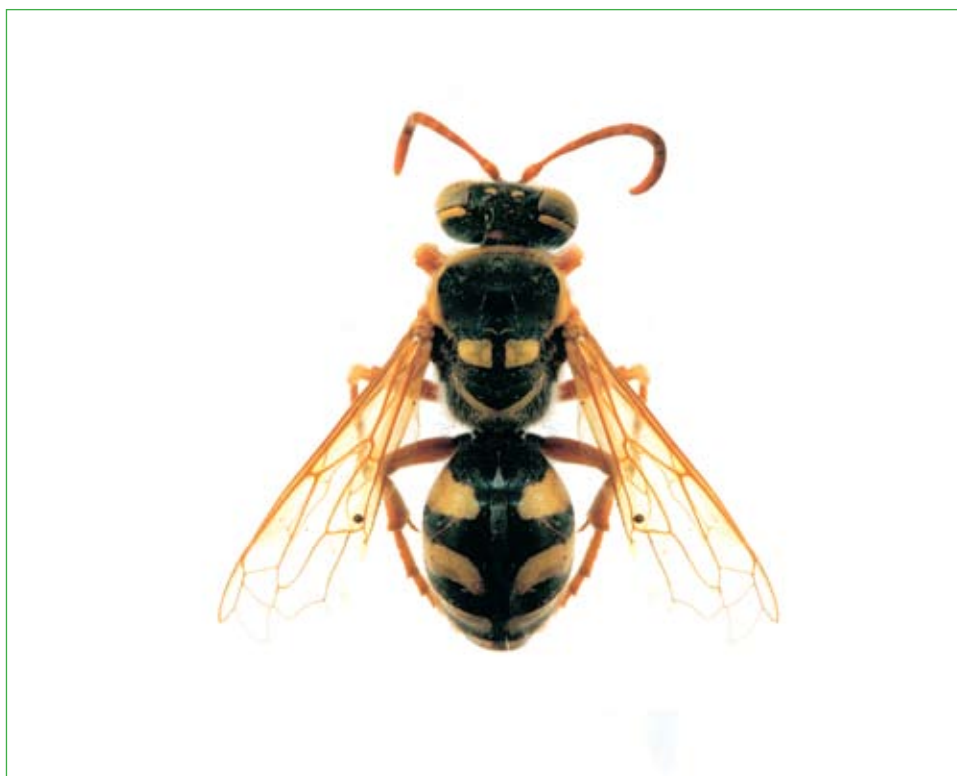
Корисний ентомофаг. Комерційного значення немає.

Основні джерела інформації

Пулавский, 1978; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Біорізоманітність Дунайського біосферного заповідника, 1999; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Фото: О.С. Мандзюк

СТИЗ ДВОКРАПКОВИЙ*Stizus bipunctatus* (F. Smith, 1856)**Таксономічна належність**

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі осикраброніди (Crabronidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд.-Сх. Європу, Малу Азію, Пд.-Зх. Азію, пн.-сх. райони Афганістану. В Україні зустрічається в деяких місцях узбережжя Чорного моря (пд. райони Одеської, Миколаївської, Херсонської обл. та Криму).

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи перебування: ксерофітні ділянки в долинах річок, піщані схили ярів та балок. Літ імаго — у червні–серпні. Гніздо будує в піщаному ґрунті. Яйця самки відкладають на тіло паралізованих саранових.

Морфологічні ознаки

Щитик з двома жовтими плямами по боках. Жовті плями на 2-му тергіті черевця хвилеподібно зігнуті. Довжина тіла — 15–19 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування. Рекомендований до охорони в Карадазькому та Опускському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

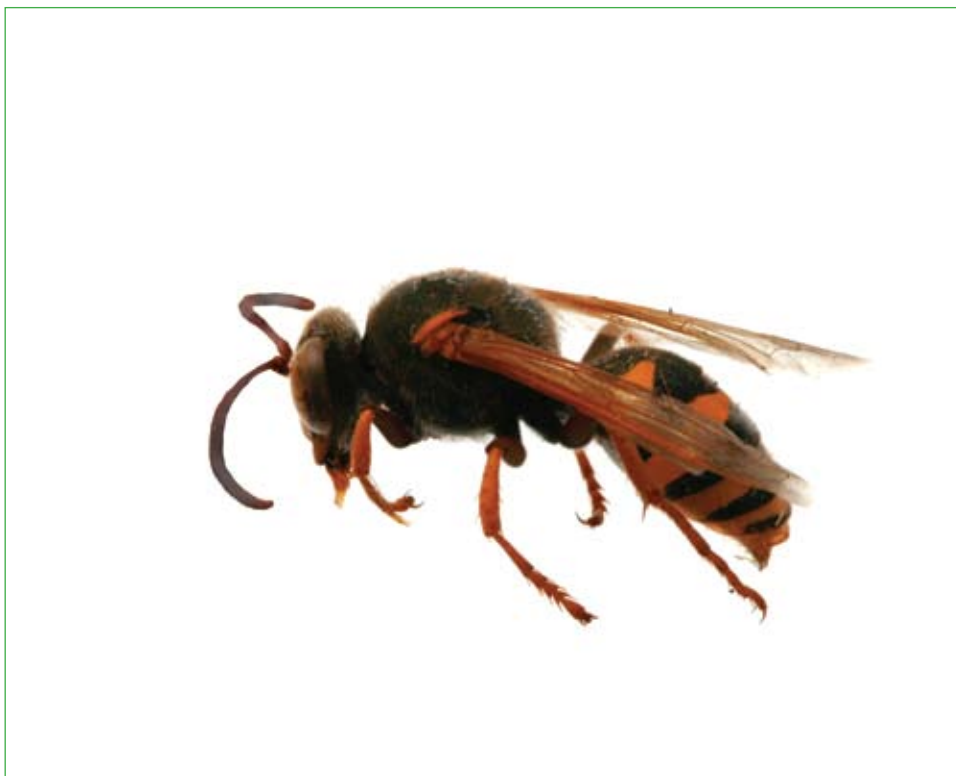
Пулавский, 1978; Казенас, 1972; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко

Фото: О.С. Мандзюк

СТИЗ СМУГАСТИЙ

Stizus fasciatus (Fabricius, 1781)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі оси-краброніди (Crabronidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид відомий від Пд. Європи до Афганістану та з Китаю. В Україні зустрічається в деяких місцях узбережжя Чорного та Азовського морів.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на ксерофітних ділянках на аренах. Літ імаго — у червні–серпні. Гніздо з кількома комірками будує в піщаному ґрунті. Яйця самки відкладають на тіло паралізованих саранових. Демографічна ситуація не відома, плодючість не з'ясована.

Морфологічні ознаки

Тіло на більшій частині чорне, черевце з розвинутим світлим малюнком. Крила затемнені. Довжина тіла — 16–24 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба докладніше вивчити особливості біології виду, виявити і взяти під охорону місця

його перебування. Рекомендований до охорони в Дунайському БЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Корисний ентомофаг. Комерційного значення не має.

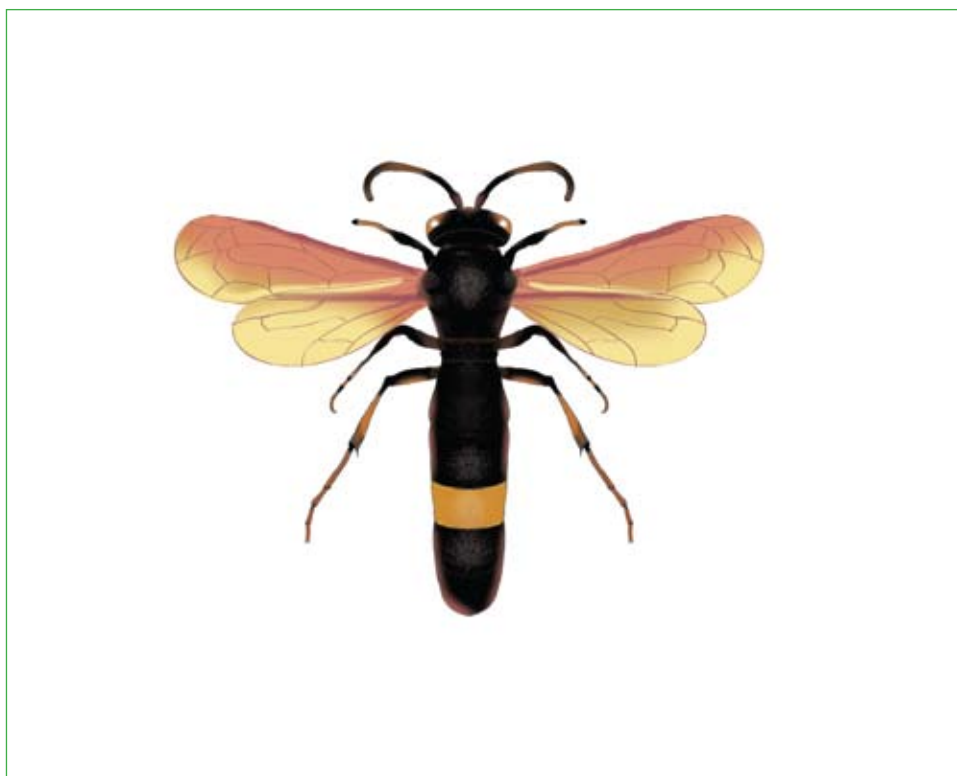
Основні джерела інформації

Пулавский, 1978; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Біорізоманітність Дунайського біосферного заповідника, 1999; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Фото: О.С. Мандзюк

СТИЗОЇД ТРИЗУБИЙ

Stizoides tridentatus (Fabricius 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Риючі оси-краброніди (Crabronidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Пд.-Зх. і Середню Азію, Казахстан та Монголію. В Україні зустрічається в Одеській, Донецькій обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Незначна (поодинокі особини). Причини зміни чисельності не з'ясовані. Можливо, зменшення чисельності хазяїв — інших видів риючих ос.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи перебування: ксерофітні ділянки в долинах річок та схили ярів і балок. Літ імаго триває з травня до кінця серпня. Дає 1 генерацію на рік. Імаго живляться нектаром квіток, в першу чергу зонтичних. Паразитує у гніздах ос з роду *Sphex*.

Морфологічні ознаки

Тіло на більшій частині чорне, черевце з жовтою перев'язкою. Крила сильно затемнені з прозорим верхинним краєм. Довжина тіла — 12–22 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба докладніше вивчити особливості біо-

логії виду, виявити і взяти під охорону місця його перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Аренс, Аренс, 1953; Пулавский, 1978; Казенас, 1978; ЧКУ, 1994; Черный, 2005; Шоренко, 2005.

Автори: А.Г. Котенко, О.С. Вобленко
Малюнок: Н.В. Кащенко

МЕЛІТУРГА БУЛАВОВУСА

Melitturga (Melitturga) clavicornis (Latreille, 1806)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 8 видів палеарктичного підроду *Melitturga* палеарктично-палеотропічного роду *Melitturga* (усього 17 видів). Єдиний представник роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у Пд. та на пд. Середньої Європи на пн. до Балтики, також зустрічається у Передкавказзі та Закавказзі, Середній та Малій Азії, на пд. Сибіру, в Ірані, на сх. до Монголії та Китаю. В Україні поширений в степовій та лісостеповій зонах. Є лише поодинокі знахідки на Поліссі. Відсутній в гірських районах.

Чисельність і причини її зміни

Рідко зустрічається у степових біотопах, але на окремих ділянках багаторічних бобових культур (особливо на люцерні) може досягати до 200–300 особин на 1 га. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, досить тісно пов'язаний з бобовими, особливо з квітками люцерни. Літає з початку червня до початку серпня. Самки будують підземні гнізда поодинокі, переважно на ділянках з розрідженим травостоєм. Комірочки еліпсоподібної форми розташовуються на глибині

20–35 см. В середині комірки формується пилкова куля, на яку відкладається яйце.

Морфологічні ознаки

Самка: довжина тіла 13–15 мм. Тіло чорне, крила коричнюваті. Наличник жовтий; 2–5 членики лапок всіх ніг світло-червоні; задні гомілки та 1 членик лапок звичайно червоно-коричневі. Голова та груди в досить коротких, більш менш густих жовто-коричневих волосках, груди зверху в яскравіших, іржаво-коричнюватих. Гомілкова сумка коротка і рідка; 1–2 тергуми в рідких коротких жовтуватих або сірувато-жовтих волосках, 2–4 на боках у коротких густих жовтуватих, 5 тергум на верхині в довгих густих іржаво-жовтих волосках; 6 в іржаво-червоному опушенні. Самець: до-

вжина тіла 13–15 мм. Голова спереду округла, очі дуже великі, вгорі відстань між ними майже втричі вужча від ширини ока. Наличник опуклий, видовжений. Вусики короткі булавоподібні. Колір тіла майже такий, як у самки. Наличник, верхня губа, верхинна частина налбника, рукоятки вусиків спереду та джгутик вусика знизу жовтого кольору. Тіло в досить густому опушенні; голова та груди зверху в коротких, боки грудей та черевце в довгих жовто-червонуватих чи жовто-коричневих, або жовтувато-сірих волосках.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в степових ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

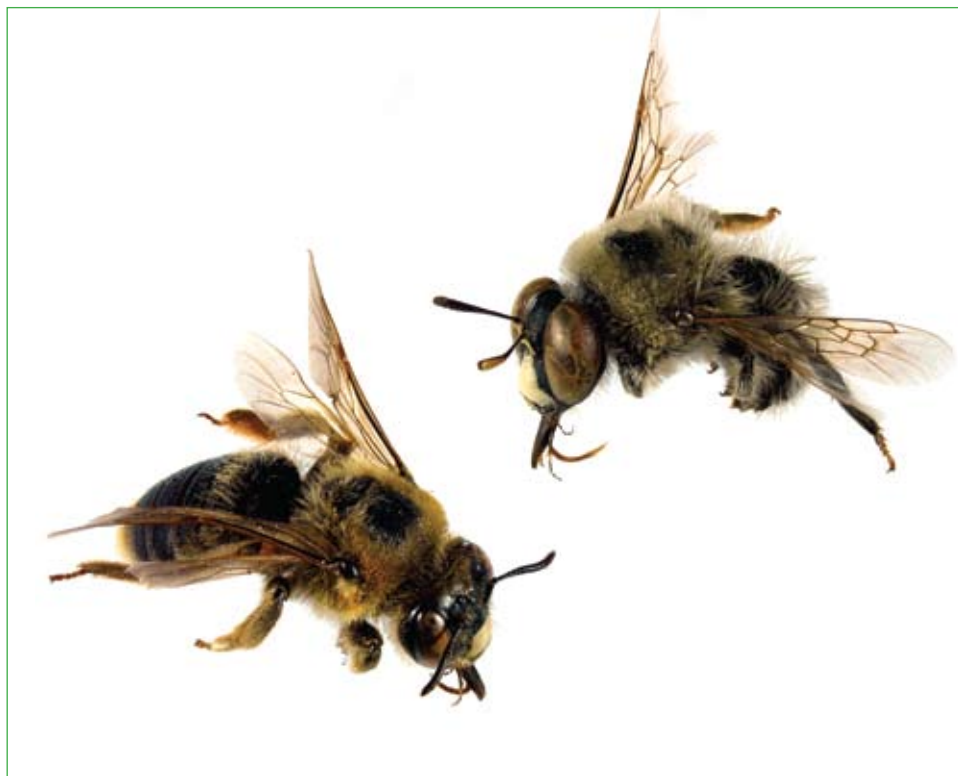
Господарське та комерційне значення

Важливий запилювач бобових рослин, в тому числі сільськогосподарських, таких як люцерна, конюшина.

Основні джерела інформації

Rozen, 1965; Осичнюк, 1977; Осичнюк, 1980; Радченко, 1982; ЧКУ, 1994.

Автори: Г.З. Осичнюк, В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

АНДРЕНА ЧЕРВОНОПЛЯМИСТА

Andrena (Melandrena) stigmatica Morawitz, 1895

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 65 видів голарктичного підроду *Melandrena* всесвітньо поширеного роду *Andrena* (близько 1500 видів). Один із 170 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Дуже рідкісний вид, відомий лише за першоописом самок із Туркменістану та знайдений в Ірані й у Криму, де залишився лише в Опуцькому, Карадазькому, Казантипському ПЗ та околицях м. Сімферополя.

Чисельність і причини її зміни

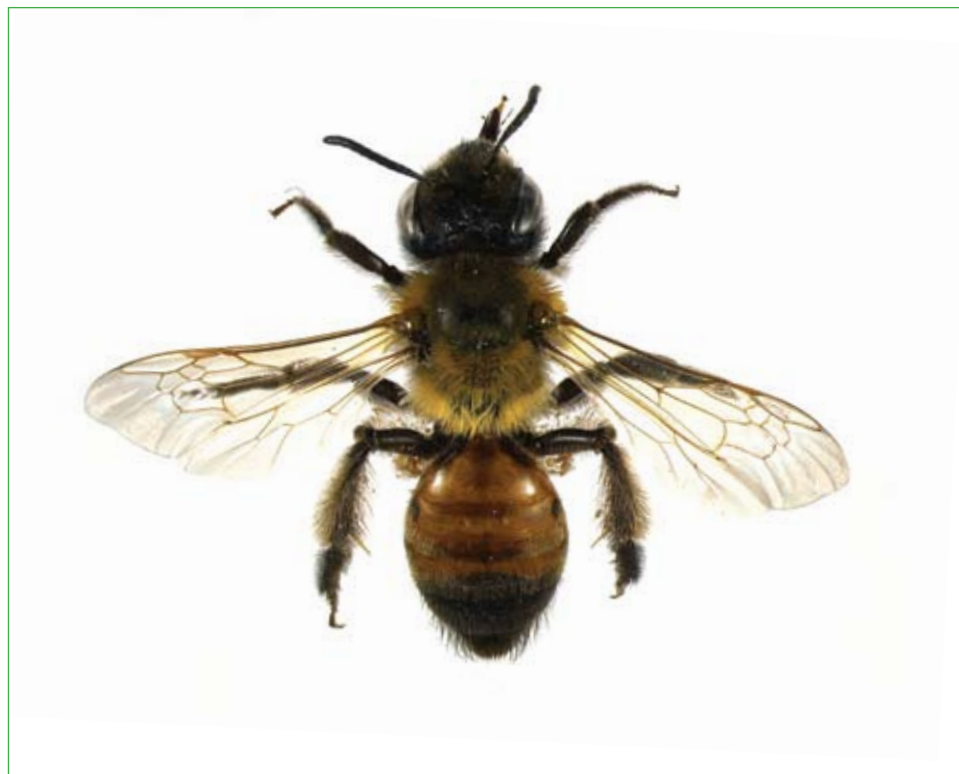
Дуже рідкісний, відносно крупний яскравий вид, який може слугувати здобиччю для колекціонерів. Чисельність знижується через різке зменшення кількості кормових рослин — головачок і скабіози.

Особливості біології та наукове значення

Літає наприкінці літа та початку осені. Гніздування не відомо. Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, приурочений до квітів родини черсакові (*Dipsacaceae*), зокрема головачки уральської (*Cephallaria uralensis*), та кримського ендеміка — скабіози кримської (*Scabiosa taurica*). Особливості поширення виду цікаві для зоогеографічних досліджень.

Морфологічні ознаки

Самка: довжина тіла 14–15 мм. Голова, груди, ноги й останні тергуми черевця, починаючи

з 4, чорні. Шпори всіх ніг і перші три тергуми червонуваті, їх верхні частини напівпрозорі, боки 2 тергуму мають по одній чорній плямі. Крила прозорі, по краю злегка затемнені. Жилки крил (крім костальної) червонуваті. Лицьова й нижня частина голови, скроні покриті густими чорно-коричневими волосками. Потилиця й тім'я опушене жовтуватими волосками. Щиток і щитик опушені довгими червонуватими волосками. Проміжний сегмент (крім серединного поля) опушений ще більш довгими жовтуватими волосками. Тергуми з 1 по 4 опушені коротшими жовтуватими волосками, більш густими на боках. На 4 тергумі помітна домішка довгих чорних волосків. Такими ж довгими чорними волосками повністю покриті 5-й і

6-й тергуми. Самець дуже подібний до самки, але більш витончений. Скроні короткі. Вусики значно довші, доходять до задньощитика. Пунктирування щитка й щитика густіше, непунктироване поле в центрі займає меншу площу. Дорсальний зубець гонокосиду геніталій самця виражений слабо. Забарвлення, як у самки, край 6 й 7 тергуми покриті короткими густими прилягаючими одне до одного коричневими волосками. Довжина тіла 12–13 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Опуцькому, Карадазькому та Казантипському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач різних видів черсакових. У комерційних цілях вид не використовується.

Основні джерела інформації

Morawitz, 1895; Gusenleitner, Schwarz, 2002; Радченко, Иванов, 2004; Радченко, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Иванов
Фото: В.Г. Радченко

АНДРЕНА ВЕЛИКА

Andrena (Melandrena) magna Warncke, 1965

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 65 видів голарктичного підроду *Melandrena* всесвітньо поширеного роду *Andrena* (біля 1500 видів). Один із 170 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

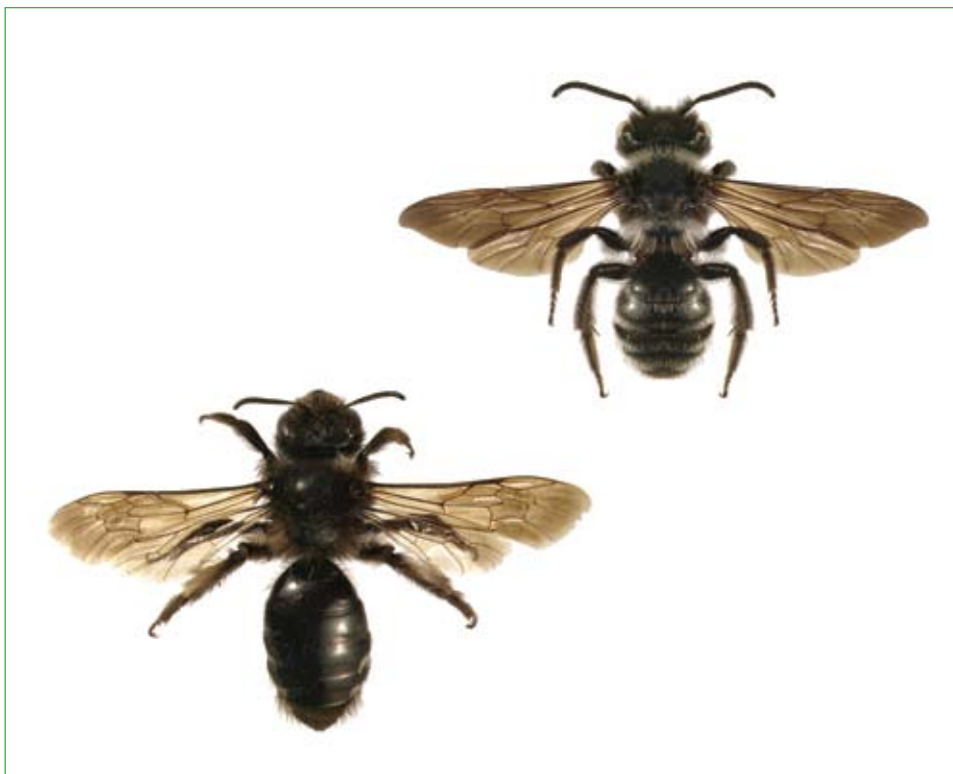
Рідкісний понтійський вид. Відомий з Греції, Туреччини, Румунії, Вірменії, Грузії та України, де зустрічається лише в Криму (Опукський, Карадазький та Казантипський ПЗ, Тарханкут, с. Оленівка, с. Міжводне, окол. м. Сімферополя).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний, відносно крупний вид, який може слугувати здобиччю для колекціонерів. Чисельність знижується через різке зменшення степових ділянок.

Особливості біології та наукове значення

В Криму має 2 покоління; літає з середини травня до кінця липня. Полілект — зустрічається на різноманітних видах степових рослин. Особливості гніздування не відомі. Інші представники роду викопують гнізда в землі, за що отримали назву «земляні бджоли».

Морфологічні ознаки

(За Осичнюк, 1977). Самка: довжина тіла 16–19 мм. Тіло чорне, крила чорно-фіолетові. Вершинні частини тергумів червонувато-коричневі. Голова та груди у густому, досить довгому, повністю чорному або коричнювато-чорному опушенні, іноді з білою перев'язкою на грудях. 1 тергум у досить довгому, рідкому чорному або коричнювато-чорному опушенні, 2–4 тергуми на боках апікального краю з невеликими плямами з густих білих волосків, плями на 3–4 тергумах однакового розміру, стегна задніх ніг у білих або сірих довгих волосках; гомілкova сумка коричнювато-жовта, в основі гомілки чорно-коричнева, по нижньому краю біла. Анальна торочка чорна до коричневої. Самець: схо-

жий на самку. 2–4 тергуми черевця майже повністю опушені короткими світлими волосками. Верхня губа, наличник та плями на верхніх щелепах жовті. Вершинні частини 2–4 тергумів темні, коричневого кольору, довжина тіла 14–15 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Опукському, Карадазькому та Казантипському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач різних видів степових рослин. У комерційних цілях не використовується.

Основні джерела інформації

Осичнюк, 1977; Gusenleitner, Schwarz, 2002; Радченко, 2005.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

АНДРЕНА ЗОЛОТОНОГА

Andrena (Euandrena) chrysopus Pérez, 1903

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 75 видів палеарктично-палеотропічного підроду *Euandrena* всесвітньо поширеного роду *Andrena* (близько 1500 видів). Один із 170 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зареєстрований локально а окремих пунктах пд. частини Європи: Словаччина, Чехія, ФРН, Австрія, Македонія, Угорщина, Румунія, Україна, Швейцарія, пд. Франція та пн. Італія, а також відмічений в Туреччині. Зустрічається на степових ділянках. В Україні знайдений в Донецькій, Херсонській, Черкаській, Тернопільській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, зустрічається лише в місцях, де росте спаржа — види роду *Asparagus*. Зникає внаслідок різкого зменшення чисельності спаржі — його основної кормової рослини, з якої він збирає пилок; скорочення площ цілинних степових ділянок; випасання, особливо кіз та овець.

Особливості біології та наукове значення

Має одну генерацію на рік. Літає з кінця квітня до липня. Ріє гіллясті гнізда поодинокі у землі, не створюючи агрегацій. Комірочки еліпсоїдної форми з кулястим пилковим хлібцем та яйцем розташовуються на глибині 6,5–14,5 см від поверхні ґрунту. Дорослі особини є вузькими оліголектами *Asparagus*, в тому числі *A. pallasii* Misch., який занесено до Червоної книги України. Андрена золотоніга — головний запилювач цих рослин у при-

родних умовах, тому має виняткове значення у їх збереженні.

Морфологічні ознаки

(За Осичнюк, 1977). Самка: довжина тіла 8–9 мм. Голова та груди чорні, крила жовтуваті. Джгутики вусиків знизу червонуваті або коричнюваті. В забарвленні черевця часто переважає червоний колір. Звичайно 1–3 тергуми червоні з жовтими вузькими вершинними краями, 4–5 тергуми завжди чорні. Лапки всіх ніг та гомілки задніх, іноді й середніх, червоно-жовті. Тім'я та груди зверху в досить довгих іржаво-коричнювато-жовтих або жовтих волосках, на боках і знизу голова та груди в білуватих або жовтувато-білих волосках. Проподеальний кошик та вертлюжний пучок рідкі та довгі,

з білуватих волосків; гомілова сумка густа, довга, золотисто-жовта. 1 тергум у досить довгих жовтуватих або білуватих волосках. 2–4 тергуми з широкими густими суцільними білуватими вершинними перев'язками. Анальна торочка коричнева або жовтувато-коричнева. Самець за скульптурою, кольором тіла та опушенням дуже подібний до самки. Наличник більш опуклий, з такою ж скульптурою, як у самки. Вусики короткі, ледве досягають вершини щитка середньоспинки. Опушення тіла, особливо голови та грудей, дещо довше, кудлатіше, ніж у самки. Довжина тіла 7–8 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Українському степовому заповіднику. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Має значення як головний запилювач видів спаржі. У комерційних цілях не використовується.

Основні джерела інформації

Осичнюк, 1977; Радченко, 1980; Gusenleitner, Schwarz, 2002.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

АНДРЕНА ОШАТНА

Andrena (Poliandrena) ornata Morawitz, 1866

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 33 видів палеарктично-палеотропічного підроду *Poliandrena* всевітньо поширеного роду *Andrena* (близько 1500 видів). Один із 170 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Відомий з Волгоградської, Самарської та Оренбурзької обл. Росії, Карагандинської, Цілиноградської обл., Західно-Казахстанського й Південно-Казахстанського країв Казахстану, Башкирії, Малого Кавказу. В Україні знайдений лише в Криму (Казантипському ПЗ та на місі Чауда).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Чисельність знижується через різке зменшення степових ділянок, викошування кормових рослин або випасання на них свійських тварин.

Особливості біології та наукове значення

Вид має 2 генерації, літає з початку травня до середини вересня. Перерва між генераціями припадає на липень. Трофічні зв'язки: перша

генерація зустрічається на квітках різноманітних рослин, а друга — на квітках *Crinitaria villosa* (L.) Grossh. Гніздування не відоме.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла самки 10–11 мм. Тіло чорне, блискуче. Крила слабо затемнені. Наличник випуклий, посередині блискучий. Опущення голови, грудей і боків тергумів біле або сіро-біле, довге і рідке, іноді з домішкою темних волосків. Середина щитка майже не опушена, блискуча. 2 та 4 тергуми самок на боках з чіткими білими плямами з волосків, довжина яких зменшується від другого до четвертого. Апікальні краї стернумів мають бахромку з білих довгих волосків. Гомілова сумка сірувато-біла з чорними або

коричнево-чорними волосками на вершинному краї. Анальна торочка коричнева до чорної, з домішками сірувато-білих волосків на боках. Наличник самця світло-жовтий, вкритий густими сніжно-білими волосками, білі плями на тергумах не такі чіткі, як у самок, краї тергумів майже прозорі. Довжина тіла самця 9–10 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Казантипському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач різних видів степових рослин. У комерційних цілях не використовується.

Основні джерела інформації

Gusenleitner, Schwarz, 2002; Радченко, Иванов, Будашкин, 2005; Радченко, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Иванов
Фото: В.Г. Радченко

АНДРЕНА СТЕПОВА

Andrena (Didonia) stepposa Osytshnjuk, 1977

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Андреніди (Andrenidae). Один із 7 видів палеарктично-палеотропічного підроду *Didonia* всесвітньо поширеного роду *Andrena* (близько 1500 видів). Один із 170 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид відомий лише за першоописом із Українського степового ПЗ (Донецька обл., «Хомутовський степ», долина р. Грузький Єланчик). Незважаючи на багаторічні планомірні пошуки, в інших регіонах не знайдений. Можливо, ендемічний вид.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, зустрічається лише в Українському степовому ПЗ.

Особливості біології та наукове значення

Вид літає навесні, зареєстрований на квітках *Nonnea pulla*. Гніздування не відоме.

Морфологічні ознаки

(За Осичнюк, 1977). Самка: довжина тіла 13–14 мм. Голова спереду вузька, майже однакової довжини й ширини, якщо не враховувати видовженого наличника, довжина якого втричі більша від ширини налобника на вершині. Наличник дуже блискучий, посередині розсіяно пунктирований, без поздовжньої непунктированої смуги. Щоки не довші, ніж половина їх ширини. Середнє поле проміжного сегмента не чітко відмежоване, повністю зернисто шагреньоване, його скульпура майже не відрізняється від скульпури бокових полів. Тергуми слабо блискучі, шагреньовані, пунктирування їх нижче й розсіяне; вершинні частини 2–4 тергумів вузькі, займають ледве понад 1/4 довжини тергума, досить вдавнені. Пігідіальна пластинка з помітно піднятими вузькими краями, грубо зернисто шагреньована. Опушення тіла коротке, чорне, за винятком яскравих іржаво-червоних густих волосків на плечових горбах, щитку та щитику середньоспинки, задньощитику та проміжному сегменті зверху, пропodeальний кошик з домішкою чорних волосків знизу. Самець: довжина тіла 13 мм. Голова спереду майже однакової довжини і ширини. Наличник блискучий, за винятком дуже вузької основної частини, грубо, до-

силь густо рівномірно пунктирований, посередині пунктирування ледь розсіяне. Щоки такі, як у самки. Середнє поле проміжного сегмента не чітко відмежоване, повністю зернисто шагреньоване, як у самки. Тергуми дуже ніжно, але помітно шагреньовані; вершинні частини 2–4-го вужчі, займають дещо менше 1/4 довжини тергуму. Гоностилі геніталій ледве розширені на вершині. Все тіло опушене чорними волосками, тільки плечові горби, середньоспинка та проміжний сегмент у коричнево-жовтих волосках.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Українському степовому ПЗ. При знаходженні виду в інших місцях необхідно створювати заказники.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач рослин. У комерційних цілях вид не використовується.

Основні джерела інформації

Осичнюк, 1977; Gusenleitner, Schwarz, 2002.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

МЕЛІТТА ВАНКОВИЧА

Melitta (Cilissa) wankowiczi (Radoszkowski, 1891)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Меліттіди (Melittidae). Один із 37 видів підроду *Cilissa* роду *Melitta* (налічує 44 види), локально поширеного у світі (є окремі знахідки представників цього роду на всіх континентах, за винятком Австралії). Один із 7 видів роду у фауні України. Вид синонімізовано з *Melitta melanura* (Nylander, 1852), що стало відомо після юридичного закріплення назви в Червоній книзі України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Дуже рідкісний локально поширений палеарктичний вид, зареєстрований у Швеції, Австрії, Німеччині, Польщі, Румунії, Туреччині, Литві, Беларусі, Україні, Словаччині, Волгоградській та Воронежській обл. Росії та Монголії. В Україні знайдений у Донецькій, Харківській, Сумській, Полтавській обл., а також у передгір'ях Карпат.

Чисельність і причини її зміни

Є лише поодинокі знахідки виду. Чисельність знижується через різке зменшення кількості кормових рослин — дзвоникових (Campanulaceae), у тому числі занесених до Червоної книги України.

Особливості біології та наукове значення

Літає у червні–серпні. Має одну генерацію на рік. Гніздування не відоме. Інші досліджені види цього роду будують гнізда в землі, де влаштовують сильно нахилені вниз комірки, які облицьовані віскоподібною речовиною. Корм для личинок заготовляється з пилку зі

значною домішкою нектару й має кашоподібну форму. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, вузько приурочений до квіток дзвоників (*Campanula*).

Морфологічні ознаки

Самка: довжина тіла 12–13 мм. Більша частина тіла чорна, лише верхня частина мандибул, гомілкових шпор і останні членики лапок жовтувато-коричневого кольору; апікальні краї тергумів коричнюваті, прозорі. Голова опушена довгими й відстовбурченими або слабо прилягаючими сірувато-білими волосками; на генальній частині та по внутрішніх краях очей (іноді також на чолі) змішаних із коричнювато-чорними волосками. Мезосома, окрім спини, вкрита довгими сірувато-білими волосками.

Щиток на передній частині й по бічних краях із більш короткими жовтувато-білими волосками, інша частина щитка з коричнюватими темними волосками. Гомілкова сумка на верхній половині з жовтуватими, а на основній частині — з чорними волосками. 1-й тергум вкритий рідкими довгими сірувато-білими волосками; 2–4 — з трохи довшими, сріблясто-білими волосками на бічних частинах і з вузькими перев'язками з білих волосків на апікальних краях. Анальна бахромка з довгих густих коричнювато-чорних волосків. Самець: довжина тіла 10–13 мм. Подібний до самки, але тіло більш витончене, вусики значно довші, спинка зверху вкрита більш густими довгими волосками жовтувато-каштанового кольору.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Необхідно створити заказники в місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

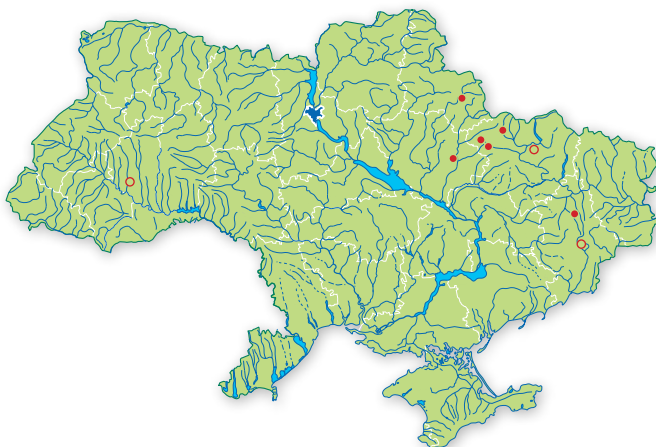
Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач різних видів дзвоникових, у тому числі занесених до ЧКУ.

Основні джерела інформації

Радченко, Песенко, 1994; Michez, Eardley, 2007.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

ДАЗИПОДА (МОХНОНОГА БДЖОЛА) ШИПОНОСНА

Dasypoda (Megadasypoda) spinigera
Kohl, 1905

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Меліттиди (Melittidae). Один із 9 видів подроду *Megadasypoda* палеарктичного роду *Dasypoda* (налічує 36 видів). Один із 5 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Рідкісний понтійський вид, відомий з Болгарії, Греції, Югославії, Туреччині, південної України, Північного Кавказу та Закавказзя. В Україні знайдений у Донецькій, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний, відносно крупний яскравий вид із дуже густо опушеними довгими волосками мохнатими ногами, який може слугувати здобиччю для колекціонерів. Чисельність знижується через різке зменшення кількості кормових рослин — скабіози (*Scabiosa*), коломонночка (*Succisella*) та інших видів рослин родини черсакові (Dipsacaceae), у тому числі занесених до Червоної книги України.

Особливості біології та наукове значення

Літає всередині літа у червні–серпні. Має одну генерацію на рік. Гніздування не відоме.

Інші досліджені види цього роду будують гнізда в землі, де влаштовують ні чим не облицьовані комірки, в яких розташовують незвичайні пилкові хлібці з ніжками або гребнями знизу. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, приурочений до квітів родини черсакові (Dipsacaceae).

Морфологічні ознаки

Довжина тіла самки 14–16 мм, самця — 13–16 мм. Тіло чорне, крила затемнені по краях. Спинка опушена світло-коричневими волосками. 2–4 тергуми посередині опушені густими дрібними тонкими, прилягаючими волосками: у самки — темними, без домішки відстовбурчених; у самця — світлими, з домішкою відстовбурчених або напівприляга-

ючих. У самки задні перев'язи 2–3-го тергумів вузько перервані, 4-й тергум із цільною задньою перев'язкою, вершинна половина 5 тергуму та гомілки і лапки усіх ніг вкриті довгими густими жовто-рудими волосками. Клипеус самки і самця в густому довгому світлому прилягаючому опушенні. Передні стегна самця на проксимальному кінці з довгим шипом, внутрішня поверхня його задніх гомілок зі здуттям посередині.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Чорноморському БЗ, Опуцькому, Карадазькому та Казантипському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач різних видів черсакових, у тому числі занесених до Червоної книги України.

Основні джерела інформації

Радченко, 1987; Радченко, Песенко, 1989; Michez, Terzo, Rasmont, 2004.

ГАЛИКТ ЛУГАНСЬКИЙ

Halictus (Argalictus) luganicus Blüthgen, 1936

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Галіктиди (Halictidae). Один із 8 західно-палеарктичних видів підроду *Argalictus* роду *Halictus* (світова фауна роду налічує 109 видів, з яких 101 — поширений у Палеарктиці). Один із 26 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Відомий з пд. європейської частини Росії (Волгоград, Дагестан), Грузії, Азербайджану, Малої Азії, пн. Казахстану. В Україні знайдений в окол. м. Луганська та в Криму (Алушта).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, відомий за першоописом з околиць м. Луганська (Blüthgen, 1936) та знайдений у Криму (збори Г.З. Осичнюк).

Особливості біології та наукове значення

Вид відмічений у травні–липні, швидше за все, літає до вересня. Гніздування не відоме. Більшість інших досліджених видів цього роду ведуть примітивно-соціальний спосіб життя: будують гнізда в землі, де живе матка з малою кількістю робочих особин. Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, зареєстрований на квітках бобових. Точні трофічні зв'язки не відомі. Представники роду представляють великий інтерес при дослідженнях шляхів походження та еволюції соціальності у комах.

Морфологічні ознаки

Самка: довжина тіла 10–11 мм. Тіло чорне, крила прозорі, дуже слабо затемнені по кра-

ях. Голова плоска; генальні поля не сильно розвинені; якщо дивитися на голову збоку їхня ширина дорівнює ширині ока. Скутелум зазвичай плоский, рівномірно й густо пунктирований. Метапостнотум облямований блискучою смугою, що відокремлює густу пунктировку латеральних полів пропodeуму вгорі від зморшкуватої скульптури метапостнотуму. Латеральні й задня вертикальна поверхні пропodeуму вгорі блискучі, поліровані на проміжках між крапками. Задні поля тергумів жовті або червонуваті, просвітчасті; перев'язки на них суцільні, із прилягаючих білих волосків. 1 тергум на диску блискучий, проміжки між крапками гладкі. Самець: довжина тіла 10 мм. Довжина малярного проміжку більша за 1/3 ширини основи

мандибули. Генальне поле глибоко й різко виїмчасте, по краю з вирізкою; гоностиль посередині дорсомедіального краю, як правило, з пензликом із довгих волосків. Голова подовжено-овальна, її висота приблизно в 1,1 раза більша за ширину. Скутеллум на боках із рідко пунктированою ділянкою. Мезоскутум на диску у відстовбурченому негустому опушенні. 5 метасомальний стернум по задньому краю слабо трикутно вирізаний, а 4 — прямий або слабо виїмчастий. Передні лапки дуже тонкі й довгі.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Мешкання на охоронюваних територіях не встановлено. Треба провести більш ретельні пошуки місць перебування, оцінку чисельності та стану популяції виду в Україні та створити заказники в місцях його знаходження.

Господарське та комерційне значення

Має значення як запилювач квіткових рослин.

Основні джерела інформації

Blüthgen, 1936; Радченко, 1993; Pesenko, 2005.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

БДЖОЛА-МУЛЯР (БДЖОЛА-ЛІПНИЦЯ) ЛЕФЕБВРА

Megachile (Chalicodoma) lefebvrei
Lepeletier, 1841

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бджолимегахіліди (Megachilidae). Один із 69 видів палеарктично-палеотропічного підроду *Chalicodoma* всесвітньо поширеного роду *Megachile* (близько 1500 видів). Один із 3 видів підроду в фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

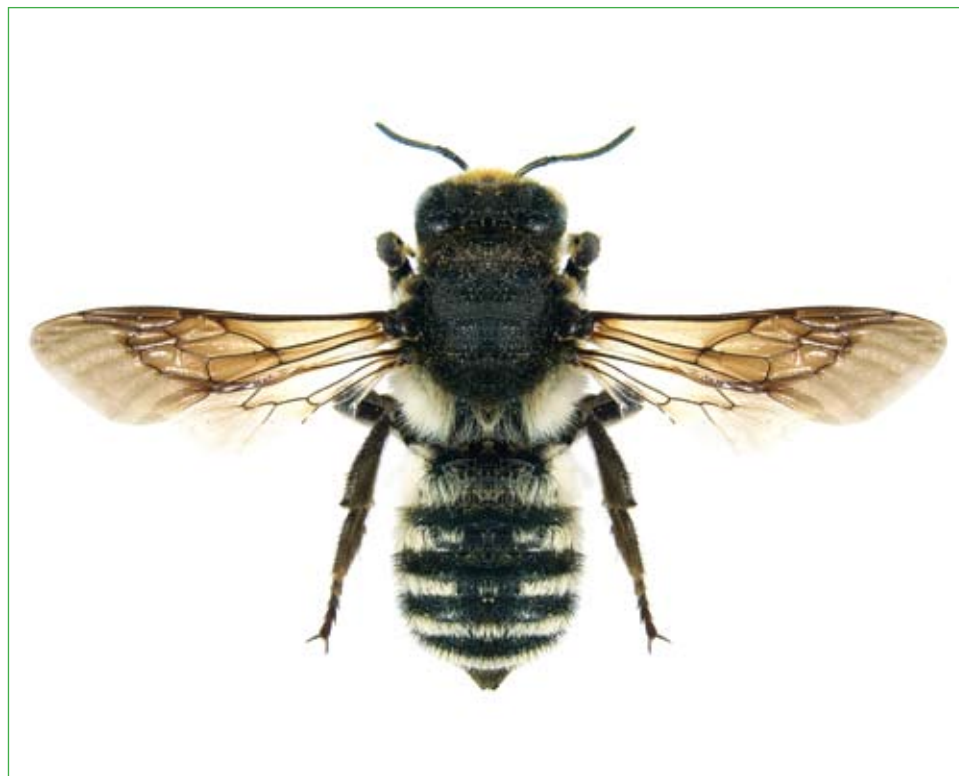
Середземноморський вид. Ареал охоплює Пд., Сх. та Центральну Європу, Кавказ, Пн. Африку (Алжир, Марокко, Туніс), Іран. В Україні поширений тільки в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний, локально поширений вид. Останнім часом спостерігається зменшення як чисельності виду, так і площі його поширення, що пов'язано зі скороченням площі цілинних степових ділянок, надмірним випасом худоби, рекреацією на морських узбережжях.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на ділянках петрофітного степу, на кам'янистих морських узбережжях та скельних виходах серед рідколісь. Має одне покоління на рік, літ імаго триває із середини червня до початку серпня. Збирає пилок та нектар із рослин родин Fabaceae, Lamiaceae та Asteraceae. Самки будують гнізда в невеликих, іноді дорівнюючих розміру однієї комірці, порожнинах каменів. Гніздо

складається з однієї або декількох комірок, побудованих зі зволоженої землі. Самка покриває готове гніздо шаром камінчиків, які закріплює мастикою з пережованого листа, що є оригінальною особливістю серед представників підроду.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, за винятком останніх члеників лапок, які мають червоне забарвлення (але пазурчики чорні), крила затемнені. Середньоспинка та голова зверху вкриті чорно-коричневими волосками, на обличчі — світло-коричневими з домішкою сірих. Щоки, боки грудей та пропodeум вкриті білими або світло-сірими волосками. Від інших представників підроду самки відрізня-

ються наявністю на боках 1-3 тергумів плям із білих волосків. 4-5 тергуми на апікальних краях мають суцільні перев'язи з білих волосків. Черевна щітка чорно-коричнева до світло-коричневої. У самця 6 тергум на боках із зубцем, опушення тіла переважно біло-сірого кольору. 4-7 тергуми на основній частині вкриті чорними волосками, на апікальних краях — коричневими. Довжина тіла 14-18 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в Казантипському, Опуцькому і Карадазькому ПЗ, а також в деяких заказниках на узбережжі Криму. Необхідний моніторинг стану популяції в передгірних районах Криму та узбережжях Азовського та Чорного морів.

Господарське та комерційне значення

Запилювач рослин. В комерційних цілях вид не використовується.

Основні джерела інформації

Іванов, 1993, 2002.; Romasenko, 1995; Ornos, Ortiz-Sánchez, Torres, 2007.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Іванов,
О.В. Фатерига
Фото: В.Г. Радченко

МЕГАХІЛА (БДЖОЛА-ЛИСТОРИЗ) ЖІРО

Megachile (Xanthosarus) giraudi
Gerstaecker, 1869

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бджолимегахілиди (Megachilidae). Один із 39 видів голарктичного підроду *Xanthosarus* всесвітньо поширеного роду *Megachile* (близько 1500 видів). Один із 7 видів підроду в фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморський вид. Ареал охоплює Пд., Сх. та Центральну Європу, Туреччину. В Україні вид знайдено у Донецькій та Тернопільській обл., а також в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Останнім часом спостерігається зменшення як чисельності виду, так і площі його поширення внаслідок оранки або деградації цілинних степових ділянок під впливом надмірного випасу худоби.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на ділянках петрофітного степу, на скельних виходах серед рідколісь. Має одне покоління на рік, літ імаго триває з червня до кінця липня. Збирає пилок та нектар із рослин родини Fabaceae (*Onobrychis*, *Hedysarum*, *Hippocrepis*). Самки будують гнізда в порожнинах на поверхні крейдяних гір або між каменів, є вказівка про його поселення у землі. Гніздо складається з одного або декількох

рядів комірок, які зроблені з пелюсток квітів (наприклад, *Linum*), а кришку гнізда будує із зіскоблених волокон стебла рослин (зокрема, *Jurinea brachycephala* Klok.), формуючи повстеподібний матеріал.

Морфологічні ознаки

Самка: довжина тіла 10–12 мм. Тіло чорне крила світло-коричневі. Три зуби в апікальній частині щелеп відокремлені від четвертого зуба широким інтервалом. Забарвлення опушення обличчя та тіла зверху варіює від світло-рудого до білого. Черевна скопа біла на 1–2 (іноді й на 3–4) стернумах, а на інших — чорна. Самець: довжина тіла 10–11 мм. Тіло чорне. Лапки передніх ніг дуже розширені, жовтувато-білого кольору. Тази-

ки передніх ніг із великим шипом. Обличчя й груди зверху вкриті довгими густими світлорудими волосками. 1–4 тергуми вкриті відстовбурченими волосками, на 2–4 — із прилягаючими перев'язками на вершинному краї. 5–6 тергуми повністю вкриті чорними волосками, на 6 з домішкою рудих. 7 тергум самця із зубцями різної форми і довжини. Кокси середніх ніг без зубців.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

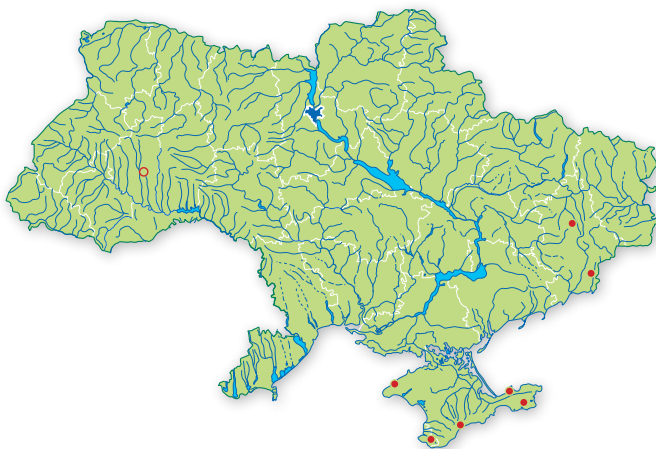
Мешкає в Опукському та Українському степовому ПЗ, а також у РЛП «Клебан-Бик» (Донецька обл.). Необхідно створити нові степові заповідники в місцях мешкання виду, насамперед — створити Тарханкутський заповідник.

Господарське та комерційне значення

Запилювач степових бобових рослин.

Основні джерела інформації

Носкевич, 1946; Радченко, 1987; Ромасенко, 1990; Филатов, 2006.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

ГОПЛІТИС РУДИЙ

Hoplitis (Megalosmia) fulva
(Eversmann, 1852)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бджолимегахіліди (Megachilidae). Один із 7 видів палеарктичного підроду *Megalosmia* широко поширеного у світі (за винятком Пд. Америки та Австралії) роду *Hoplitis* (налічує 358 видів). Один із 2 видів підроду [також *Hoplitis princeps* (Morawitz, 1872)] в фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

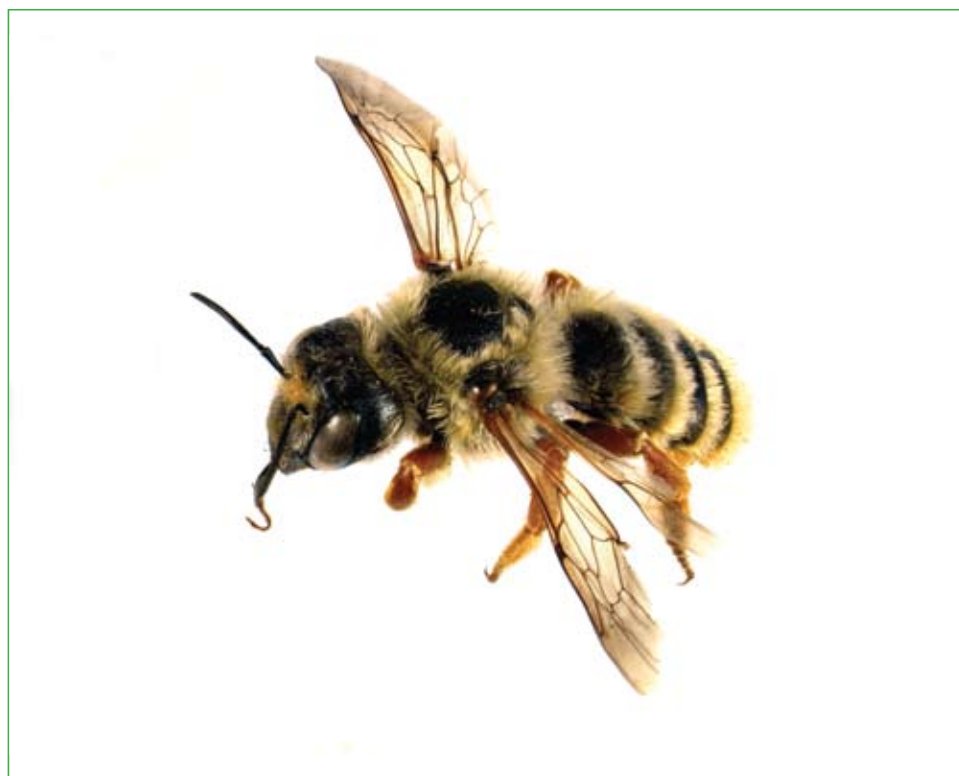
Рідкісний напівпустельно-степовий палеарктичний вид, зустрічається локально, пов'язаний переважно з піщаними ґрунтами. Ареал включає Пд., Сх. й Центральну Європу, Кавказ, Туреччину, Сирію, Казахстан, Монголію, Китай. В Україні зареєстрований у Харківській, Полтавській, Херсонській, Донецькій і Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний, локально поширений вид. Стації мешкання зникають внаслідок зарегулювання русел річок, рекреації, збільшення насаджень штучних лісів на пісках в заплавах річок.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає в заплавах пісках р. Дніпро, Сівер-

ський Донець та Ворскла. Має одне покоління на рік, літає в червні та липні. Віддає перевагу квіткам Fabaceae. Будує багатокоміркові гроніподібні гнізда в готових порожнинах у ґрунті, комірки виготовляє із пережованих листів. Вид із недостатньо вивченою біологією гніздування.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, крила затемнені, усі ноги, за винятком тазиків, червоно-жовтого кольору. Джгутики вусиків спереду коричневі. Від інших представників роду у фауні України відрізняється великими розмірами — довжина тіла самки досягає 18 мм. Налобник самки з кілем, кліпеус увігнутий. Тіло переважно опущене світло-рудими волосками. Усі тергуми

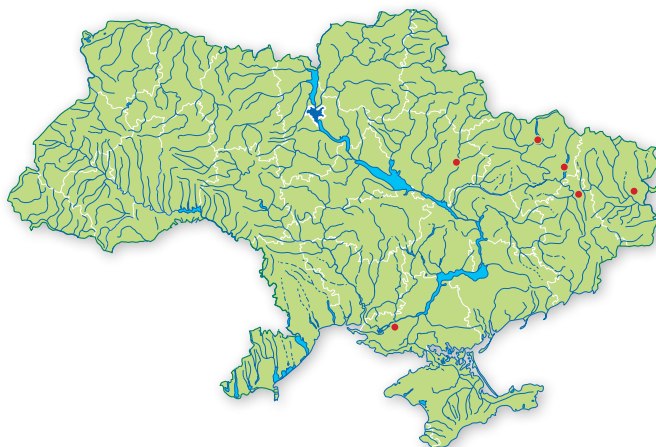
черевця на апікальних краях мають суцільні перев'язки. 1 стернум самця даховидний, другий — з поперечною пластинкою, лопата 7 тергуму з глибокою та широкою виїмкою.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Мешкання на охоронюваних територіях не встановлено. Треба провести більш ретельні пошуки місць перебування, оцінку чисельності та стану популяції виду в Україні та створити заказники в місцях його знаходження.

Господарське та комерційне значення

Запилювач бобових рослин. В комерційних цілях вид не використовується.

Основні джерела інформації

Лебедев, 1933; Попов, 1962; Мариковская, 1968.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Іванов,
М.О. Філатов, О.В. Фатерига
Фото: В.Г. Радченко

ТРАХУЗА ОПУШЕНА

Trachusa (Archianthidium) pubescens
(Morawitz, 1872)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бджолимегахіліди (Megachilidae). Один із 5 видів палеарктичного підроду *Archianthidium* роду *Trachusa* (у світовій фауні налічує 56 видів). Єдиний вид підроду та один із 3 видів роду [також *Trachusa byssina* (Panzer, 1798) та *T. interrupta* (Fabricius, 1781)] у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

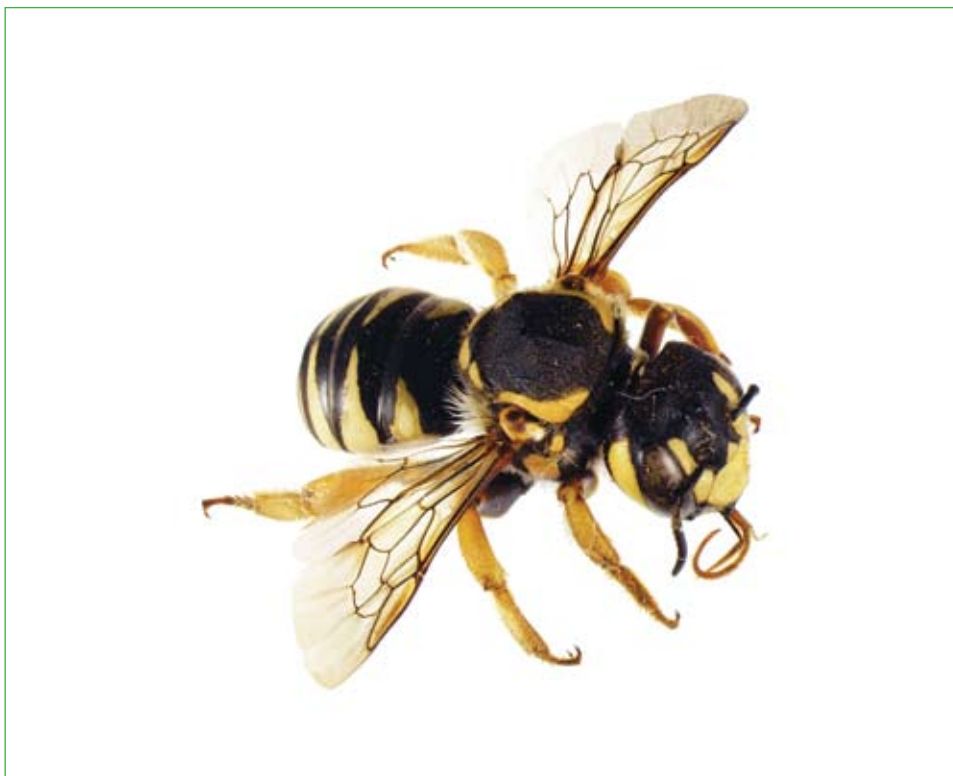
Середземноморський вид. Ареал включає Пд. Європу, Угорщину, Туреччину, Кавказ, Ізраїль, Іран, Пн. Африку (Алжир). В Україні відомий лише із Криму, де був поширений в Передгір'ях і на пд. березі, зараз мешкає тільки на пд. березі.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, зустрічається локально. Поширення й чисельність виду сильно скоротилися за останні кілька десятиріч, у ряді пунктів колишніх зборів він зовсім зник, зберігся в окремих місцях перебування у сх. частині пд. берега Криму. Причини зникнення в місцях мешкання: руйнування біотопів внаслідок їх господарського освоєння та інтенсивної рекреації.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається в ксерофільних рідколіссях та на степових схилах гір. Має одне покоління

на рік, літ імаго триває із травня до липня. Самки збирають пилок та нектар із квітів Lamiaceae, Asteraceae, Fabaceae; в Криму переважно з *Phlomis taurica* Hartwiss ex Bunge. Гніздування не відоме. Інші досліджені представники роду, зокрема *Trachusa byssina* (Panz.), викопують нірки в ґрунті, де влаштовують комірки зі стрічкоподібних відрізків листків, скріплених рослинною смолою. Комірки формуються у невеликий лінійний ряд (по 1–4 комірки).

Морфологічні ознаки

Один із найбільших за розмірами представників триби Anthidiini фауни України — довжина тіла досягає 18 мм. Тіло чорне з багатим жовтим малюнком. Кліпеус повністю

жовтий, вдвічі ширший за довжину. Гомілки та членики усіх ніг мають жовте або жовто-червоне забарвлення, за винятком останніх члеників, що несуть пазурчики. Боки мезосоми та нижня частина проподоєму зверху опушені відстовбурченими сіро-білими волосками, жовтозабарвлені боки тергумів вкриті відносно рідкими короткими прилягаючими біло-сірими волосками. 7 тергум самця у вигляді тринози.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Частина популяції мешкає на території Карадазького ПЗ. Необхідне приєднання до цього заповідника основного місця перебування виду — урочища Лисяча Бухта.

Господарське та комерційне значення

Вид не використовується, але може бути корисним запилювачем культурних видів шавлій.

Основні джерела інформації

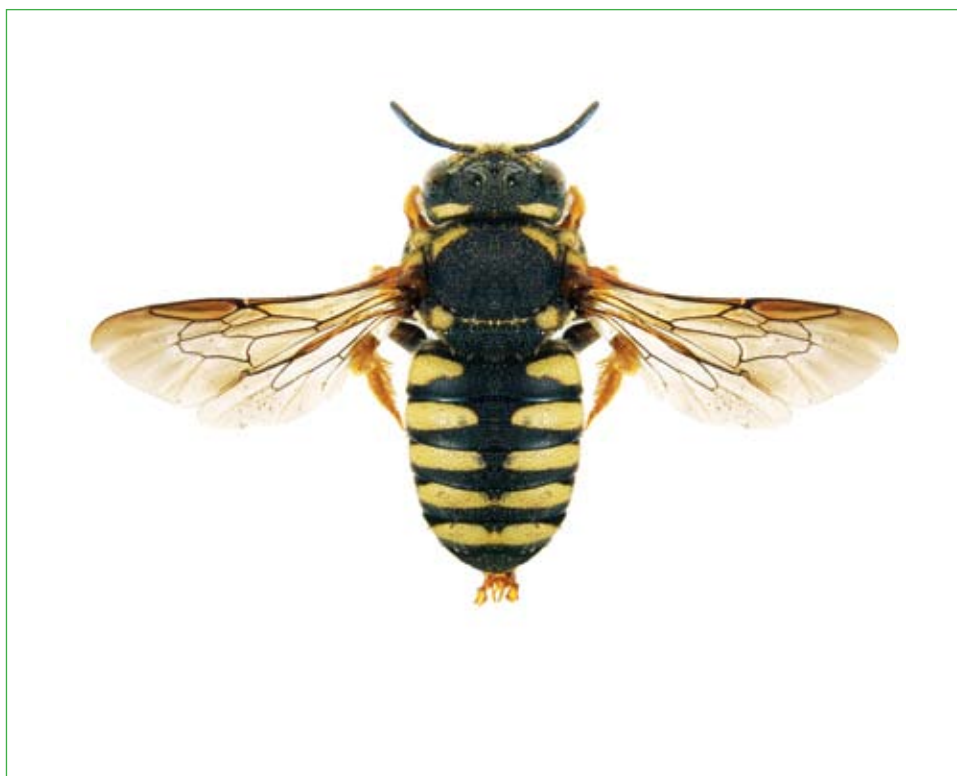
Malyshev, 1936; Warncke, 1980; Иванов, 2002; Ornos, Ortiz-Sánchez, Torres, 2008.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Иванов, М.О. Філатов, О.В. Фатерига
Фото: В.Г. Радченко

СТЕЛІС КІЛЬЧАСТИЙ

Stelis (Heterostelis) annulata
(Lepeletier, 1841)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Бджолимегахіліди (Megachilidae). Один із 10 видів поширеного в Середземномор'ї та Пн. Америці підроду *Heterostelis*, всесвітньо поширеного (за винятком Австралії) роду *Stelis* (105 видів). Один із 3 палеарктичних видів підроду в фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморський вид, зустрічається у Пд. Європі, Пн. Африці (Алжир) та Малій Азії. Ареал виду співпадає з ареалом його хазяїна. В Україні відомий у Харківській області та Криму.

Чисельність і причини її зміни

Локально поширений дуже рідкісний вид. Причини вразливості та імовірного зникнення — зменшення площі стацій мешкання та чисельності бджоли-хазяїна — трахузи переривчастої [*Trachusa interrupta* (Fabricius, 1781)].

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на узліссях соснових та листяних лісів на легких ґрунтах, степових схилах, в кам'янистому степу з чагарниками по ярах. Вид з недостатньо вивченою біологією. В Криму живлення імаго спостерігалось на квітках головачки [*Cephalaria uralensis* (Murr.) Roem. et Schult.] — основної кормової рослини бджоли-хазяїна. Вид веде клептопаразитичний спосіб життя. Самки відкладають яйця в готові комірочки *Trachusa interrupta* (F.).

Морфологічні ознаки

Зовні дуже подібний до видів бджіл триби Anthidiini, що самостійно будують гнізда, але як і всі клептопаразитичні бджоли, самки *S. annulata* (Lep.) не мають скопи (волосяної

щітки знизу черевця) для збору пилку. Від інших представників роду відрізняється наявністю довгих жовтих плям на боках 1–4 тергумів і неперервною жовтою смугою на 5 тергумі. Довжина тіла — 10–11 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Мешкання на охоронюваних територіях не встановлено. Треба провести спеціальні дослідження з метою виявлення усіх місць перебування виду-хазяїна, оцінку чисельності та стану його популяцій в Україні. Також треба створити заказники в місцях знахідок виду.

Господарське та комерційне значення

Вид не використовується.

Основні джерела інформації

Попов, 1932; Осычнюк, Панфилов, Пономарева, 1978; Ornos, Ortiz-Sánchez, Torres, 2008.

Автори: В.Г. Радченко, С.П. Іванов,
М.О. Філатов, О.В. Фатерига
Фото: В.Г. Радченко

АНТОФОРА ЧОРНОВІЙЧАСТА

Anthophora (Lophanthophora) atricilla
Eversmann, 1852

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 32 видів підроду *Lophanthophora* всесвітньо поширеного роду *Anthophora* (418 видів), один з 27 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-сх.-європейський та середньоазіатський вид. Поширений в зоні сухих степів, напівпустель та пустель Казахстану, Узбекистану, Таджикистану, Туркменії. Також є відомості про його знаходження у Єгипті, Туреччині, Пакистані, Китаї. В Росії відомий з Калмикії та Волгоградської обл. В Україні відмічений лише в Криму (в районі оз. Сиваш та околицях м. Джанкой), де проходить західна межа ареалу виду.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Останні знахідки датовані 1928–1929 роками 20-го сторіччя. Чисельність невідома. Зникає внаслідок зменшення площ пустельних степів біля озера Сиваш.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Дорослі особини зустрічаються в кінці травня–середині липня. Антофіл. Віддає перевагу спеціалізованим зигоморфним квіткам. Гніздування не відоме.

Інші представники підроду *Lophanthophora* будують підземні гнізда з сильно нахиленими або майже вертикально орієнтованими комірками, які розташовуються наприкінці основного ходу гнізда. У комірці самки запасують рідкий корм із суміші пилку та нектару, на якому зверху плаває яйце. Стінки комірки та її кришка зсередини вкриті воскоподібним секреторним матеріалом.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 17–20 мм. Голова, груди, 1 та 2 тергуми у самців та 1-й тергум самок вкриті досить довгими біло-жовтими волосками, які у самок на 2–3 тергумах майже лускоподібні. Решта тергумів слабо опушені, чорні. Голова спереду у обох статей з жовтим ма-

люнком. Перший членик задньої лапки самок із внутрішньої сторони вкритий густими чорними волосками, на вершині з пучком довгих чорних волосків. Самець зовні схожий на самку, на вершині 3-го тергуму має оторочку з білих волосків. На кінцевих члениках середніх лапок самців знаходяться пучки довгих чорних волосків.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Окремо в Україні не охороняється. Необхідне створення на пн. Криму на залишках сухих степів в місцях можливого знаходження виду охоронюваних територій для збереження комплексу пустельних видів тварин і рослин.

Господарське та комерційне значення

Запилювач багатьох видів квіткових рослин. В комерційних цілях не використовується.

Основні джерела інформації

Попов, 1967; Мариковская, 1981; Радченко, 1984; Brooks, 1988.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов
Фото: В.Г. Радченко

АНТОФОРА КОРЕНАСТА

Anthophora (Lophanthophora) robusta
(Klug, 1845)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 32 видів голарктичного підроду *Lophanthophora* всесвітньо поширеного роду *Anthophora* (понад 400 видів), один із 27 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморсько-середньоазійський вид. Ареал включає Пд. та Середню Європу, Пн. Африку, Середню Азію. В Україні відомий із Криму та Херсонської обл.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Зменшення чисельності відбувається внаслідок скорочень площ цілинних степових ділянок, ксерофітних рідколій та степових схилів гір через оранку та лісомеліораційні заходи, застосування пестицидів при боротьбі зі шкідниками.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Дорослі особини зустрічаються з кінця травня до кінця липня. Антофіл. Віддає перевагу квіткам шавлії *Salvia scabiosifolia* Lam., *Salvia nutans* L., *Salvia austriaca* Jacq., *Salvia aethiopsis* L. Гніздування не відоме. Інші представники підроду

Lophanthophora будують підземні гнізда із сильно нахиленими або майже вертикально орієнтованими комірками, які розташовуються наприкінці основного ходу гнізда. У комірці самки запасують рідкий корм із суміші пилку та нектару, на якому зверху плаває яйце. Стінки комірки та її кришка зсередини вкриті віскоподібним секреторним матеріалом.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 17–20 мм. Голова, груди, 1 та 2 тергуми у самців та 1 тергум самок вкриті досить довгими світло-коричневими волосками. Решта тергумів слабо опушені, чорні. На вершині 2 та 3 тергумів самок і 3 тергуму самців знаходяться перев'язи з білих волос-

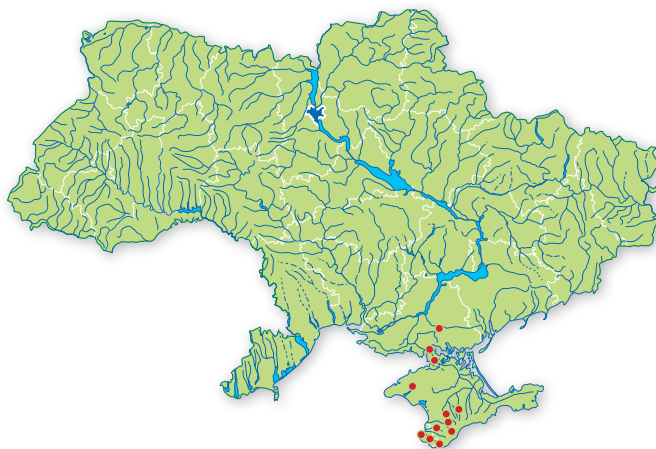
ків. Голова самок повністю чорна, у самців є жовтий малюнок на мандибулах, верхній губі, наличнику та бокових частинах обличчя. На члениках середніх лапок самців відсутні пучки з довгих чорних волосків, перший членик задньої лапки дещо розширений на вершині та з невеликим зубцем.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в БЗ «Асканія-Нова» та Кримському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Один із запилювачів *Salvia officinalis* L. і *Salvia sclarea* L., що культивуються в Криму.

Основні джерела інформації

Мариковская, 1981; Радченко, 1984; Brooks, 1988; Радченко, Песенко, 1994; Иванов, 2002.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов, С.П. Иванов
Фото: В.Г. Радченко

КУБИТАЛІЯ ЧОРНА

Cubitalia (Cubitalia) morio Friese, 1911

Таксономічна належність

Клас—Комахи (Insecta), ряд—Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 8 видів середземноморсько-середньоазійського роду *Cubitalia*, один із 2 представників роду [також *C. tristis* (Morawitz, 1876)] у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн.-середземноморсько-понтійський степовий вид. Поширений локально на степових схилах передгір'я Кавказу, у Туреччині, Греції, на Балканах, на зх. до Югославії. В Україні відомий із Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Достовірно відомо про знаходження 9 екземплярів із території України. Зникає внаслідок скорочення площ цілинних степових, крейдяних ділянок; випасання, особливо кіз та овець, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Дорослі особини зустрічаються з кінця квітня до початку липня. Антофіл. Припускається, що вид є оліголектом на рослинах роду *Onosma* (Boraginaceae), в тому числі занесених до Червоної книги України. Один екземпляр був зареєстрований на квітках іншого виду шорстколистих — *Anchusa leptophylla* Roem. et Schult. Гніздування не відоме. Інші досліджені види триби Eucerini викопують гнізда у землі, де

будують вертикально орієнтовані комірки, куди запасують пилково-нектарний корм рідкої консистенції, на який відкладається одне яйце.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 16–18 мм. Передні крила з двома однаковими за розміром субмаргінальними комірками, темнозабарвлені. Самка: голова, груди по боках і знизу та черевце опушені чорними волосками. Верх грудей яскраво-коричневий. Опушення внутрішньої сторони 1-го членика задньої лапки темно-коричневе. Черевце дуже блискуче, майже поліроване. Самець: мандибули довгі, серповидні, перехрещуються далеко від вершини. Нижньощелепні щупики чотирьохчленикові, довгі. На-

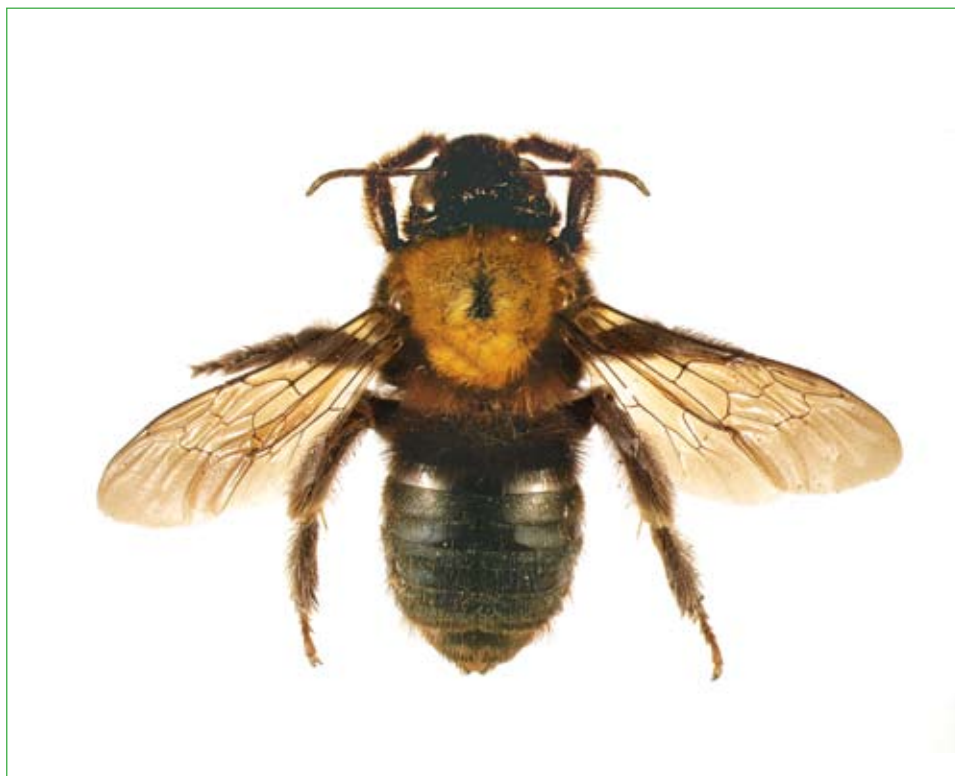
личник в нижній частині загинається назад. Голова вкрита жовто-коричневими волосками, які на боках значно світліші. Опушення грудей та 1-го тергуму жовто-коричневе. Решта тергумів майже повністю чорна.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Окремо в Україні не охороняється. Необхідне створення заказників на степових схилах із багатою мелітофільною рослинністю в місцях знаходження виду.

Господарське та комерційне значення

Запилювач рослин родини шорстколисті (Boraginaceae). В комерційних цілях вид не використовується.

Основні джерела інформації

Ткалєв, 1984; Радченко, 1986; Песенко, Ситдигов, 1988; Радченко, Песенко, 1994.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов
Фото: В.Г. Радченко

ЕВЦЕРА (ДОВГОВУСА БДЖОЛА) ВІРМЕНСЬКА

Eucera (Synhalonia) armeniaca
(Morawitz, 1878)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 95 видів голарктичного підроду *Synhalonia* широко поширеного у світі (за винятком Пд. Америки, Пд. Африки та Австралії) роду *Eucera* (213 видів). Один із 32 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморсько-середньоазійський степовий вид. Поширений локально на степових ділянках та степових схилах гір Кавказу, Туреччини, Балкан, Угорщини, Румунії, Росії. В Україні відомий із Криму.

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри. Достовірно відомо про знаходження 11 екземплярів із території України. Зникає внаслідок скорочення площ цілинних степових ділянок; випасання, особливо кіз та овець.

Особливості біології та наукове значення

Генерація однорічна. Дорослі особини зустрічаються з кінця травня до кінця липня. Антофіл. Відвідує квітки із родин Malvaceae, Lamiaceae, Asteraceae. Гніздування не відоме.

Інші досліджені види роду *Eucera* викопують гнізда у землі, де будують вертикально орієнтовані комірочки, куди запасують пилково-нектарний корм рідкої консистенції, на який відкладається одне яйце.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 14–16 мм. Самка: тіло чорне без жовтого малюнка, апікальні частини тергумів та кінцеві членики лапок напівпрозорі, коричнево-червоні. Крила світлі. Голова зверху та більша частина грудей вкриті світло сірими або жовто-сірими волосками. 2–4 тергуми черевця майже повністю опушені короткими світлими волосками, апікальна частина 1 та серединна ділянка такої частини на 2 тергумі голі без опушення, так само

як і дуже вузький вершинний край 3 тергуму. Самець: верхня губа, наличник та плями на мандибулах жовті. Як і у інших представників роду антени, дуже довгі, вузлуваті. Базальна частина 2 тергуму у більш рідких відстовбурчених волосках. Вершинні частини 2–4 тергумів жовто-коричневого кольору.

Режим збереження популяції та заходи з охорони.

Охороняється в Опускському ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Запилювач багатьох видів рослин. У комерційних цілях не використовується.

Основні джерела інформації

Мócszár, 1954; Радченко, 1986; Радченко, Песенко, 1994; Иванов, Будашкин, Філатов, Мосякин, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов
Фото: В.Г. Радченко

КСИЛОКОПА (БДЖОЛА-ТЕСЛЯР) ЗВИЧАЙНА

Xylocopa (Xylocopa) valga Gerstaecker, 1872

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 5 видів палеарктичного підроду *Xylocopa* всесвітньо поширеного роду *Xylocopa* (понад 400 видів), один із 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Палеарктичний вид, поширений від Марокко й Іспанії на захід до Монголії й Китаю на схід. Є вказівки про його знаходження в Індії та Австралії, куди цей вид, швидше за все, було завезено. В Україні зустрічається в усіх регіонах за винятком Полісся.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Чисельність зменшується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева) внаслідок вирубування та випалювання пожезахисних лісосмуг, ксерофітних рідколій та степових схилів гір, особливо на пд. України та в Криму. Значну негативну роль відіграє незаконне колекціонування в комерційних цілях.

Особливості біології та наукове значення

Імаго зустрічається з середини квітня до кінця вересня. Дає одну генерацію на рік, зимує імаго. Стара самка гине восени, але іноді зимує вдруге і навесні знову будує гніздо. Антофіл, полілект. Гнізда влаштовує в деревині (мертвих деревах, телеграфних стовпах, будівлях, коренях багаторічних рослин на схилах та яругах), де вигризає ходи, в яких будує до

10–12 комірок лінійним рядом із перетинками з тирси. Кожна комірка містить пилову масу у вигляді витягнутого тетраедра, на яку відкладається одне яйце. Після завершення будівництва самка залишається у гнізді, де охороняє та контролює розвиток свого потомства, до його народження восени. Молоді самки та самці зимують всередині ходів у деревині. Популяція вібувається переважно навесні. Субсоціальний вид, на якому можна досліджувати процеси виникнення справжньої соціальності у комах. У окремих видів цього роду вже знайдено примітивну соціальність із стерильною кастю робочих особин.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 20–30 мм. Тіло чорне, але груди

і особливо голова часто із синім металевим блиском, крила темні з фіолетовим відливом. Самка: 2 членик джгутика вусика такий, як два наступні разом узяті; задня гомілка зовні із площадкою, повністю вкритою маленькими зубцями. Самець: вусики повністю чорні; останній членик джгутика вусика прямий; спинка вкрита чорними волосками.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової та лісостепових зон і в Криму. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Заселює штучні гніздові конструкції типу вуликів Фабра.

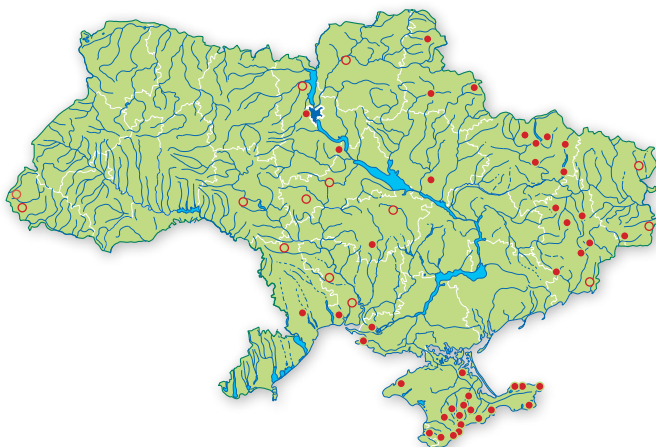
Господарське та комерційне значення

Об'єкт незаконного комерційного колекціонування. Корисний запилювач *Salvia officinalis* L. і *Salvia sclarea* L., що культивуються в Криму.

Основні джерела інформації

Попов, 1947; Малышев, 1963; Радченко, Песенко, 1994; ЧКУ, 1994; Иванов, Филатов, Фатерьга, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов, С.П. Иванов
Фото: В.Г. Радченко

КСИЛОКОПА (БДЖОЛА-ТЕСЛЯР) ФІОЛЕТОВА

Xylocopa (Xylocopa) violacea (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 5 видів палеарктичного підроду *Xylocopa* всесвітньо поширеного роду *Xylocopa* (понад 400 видів), один із 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморсько-азійський вид. Зустрічається по всій Європі, але переважно в її пд. частині, на Кавказі, в Туреччині, Близньому та Середньому Сході, Пн. Африці та Середній Азії. Є вказівки про його знаходження в Індії та Австралії, куди цей вид, швидше за все, було завезено. В Україні відомий з Криму, також зустрічається в окремих областях, переважно на пд., є поодинокі знахідки і в пн. районах, частка з яких, імовірно, пов'язана з невірним визначенням цього виду і відноситься до *Xylocopa valga* Gerst.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид. Чисельність знижується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева) внаслідок вирубування та випалювання полезахисних лісосмуг, ксерофітних рідколісь та степових схилів гір (особливо на пд. України та в Криму), незаконне колекціонування в комерційних цілях. Частіше зустрічається біля та в населених пунк-

тах, де краще забезпечений місцями для гніздування та кормовою базою.

Особливості біології та наукове значення

Імаго зустрічаються з кінця квітня до вересня. Дає одну генерацію на рік, зимує імаго. Антофіл, полілект. Гнізда будує в сухих стовбурах і гілках дерев. Субсоціальний вид. Біологія як у *Xylocopa valga* Gerst.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 20-28 мм. Тіло чорне, але груди, а особливо голова, часто із синім металевим блиском, крила темні з фіолетовим відливом. Самка: 2 членик джгутика вусика дорівнює трьом наступним разом узятим, задня го-мілка зовні із гладкою площадкою, по краях

якої розташовані маленькі зубці. Самець: 2 останні членики вусиків червоні, останній — зігнутий; спинка середньогрудей частково вкрита сірими волосками, тазики задніх ніг із зубцем.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, Казантипському, Опукському ПЗ та ПЗ «Мис Мартьян». Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Один з об'єктів незаконного комерційного колекціонування. Корисний запилювач *Salvia officinalis* L. і *Salvia sclarea* L., що культивуються в Криму.

Основні джерела інформації

Попов, 1947; Радченко, Песенко, 1994; ЧКУ, 1994; Иванов, Філатов, Фатерыга, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов, С.П. Иванов
Фото: В.Г. Радченко

КСИЛОКОПА (БДЖОЛА-ТЕСЛЯР) РАЙДУЖНА

Xylocopa (Coproxylo) iris (Christ, 1791)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 7 видів палеарктичного підроду *Coproxylo* всесвітньо поширеного роду *Xylocopa* (понад 400 видів). Єдиний представник підроду й один із 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземноморсько-азійський вид. Зустрічається в Пд. та Пд.-Сх. Європі, на Кавказі, Туреччині, Близькому та Середньому Сході, Пн. Африці та Середній Азії. В Україні відомий з пд. (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська обл. та Крим).

Чисельність і причини її зміни

Дуже рідкісний вид. Чисельність знижується внаслідок скорочення місць для гніздування (сухі товсті стебла трав'янистих рослин) в результаті випалювання полезахисних лісо-смуг, ксерофітних рідколісь та степових схилів гір, особливо на пд. України та в Криму, масового застосуванню гербіцидів. Значний негативний вплив має незаконне колекціонування в комерційних цілях.

Особливості біології та наукове значення

Імаго зустрічаються з кінця квітня до середини вересня. Дає одну генерацію на рік, зимує імаго. Антофіл, полілект, відмічений на рослинах із 12 родин, які мають спеціалізовані квітки (Boraginaceae, Lamiaceae та ін.). Гнізда вигризає в товстих стеблах трав'янистих рослин, де будує комірки лінійним рядом із перетинками з тирси. Субсоціальний вид подібно *Xylocopa valga* Gerst.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 14–18 мм. Голова, груди та черевце із металево-синім блиском. Крила темні, з фіолетовим відливом. У самок верхній зубець на зовнішній стороні задніх гомалок довший за нижній. У самців на пере-

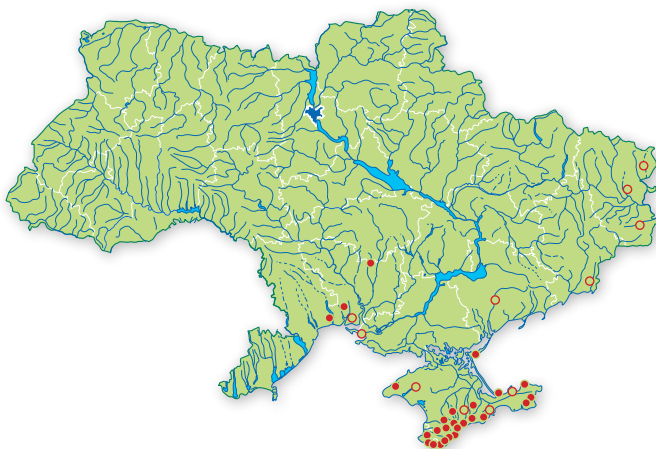
дньому краї середньогрудей та 1 черевному тергумі розташовані перев'язки із сірих волосків.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Чорноморському БЗ, Луганському, Українському степовому, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Крадазькому, Казантипському, Опукському ПЗ та ПЗ «Мис Март'яна». Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Запилювач багатьох ентомофілних рослин. Один з об'єктів незаконного комерційного колекціонування.

Основні джерела інформації

Попов, 1947; Малышев, 1947; Попов, Пономарєва, 1961; Иванов, Филатов, Фатерьга, 2005.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов,
С.П. Іванов
Фото: В.Г. Радченко

ДЖМІЛЬ МОХОВИЙ

Bombus (Bombus) muscorum (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 13 видів підроду *Bombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Широко поширений у Палеарктиці, але в усіх частинах ареалу зустрічається рідко. В Україні знайдений у більшості областей (сучасні знахідки виду у зх. Україні наведено за даними І.Б. Коновалової), в тому числі в Криму, де раніше не відмічався.

Чисельність і причини її зміни

Скрізь зустрічається рідко, але в окремих біотопах щільність виду може досягати 3–5 гнізд на 1 га. До зниження чисельності призводить значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час оранки полів або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Матки також гинуть під час спалювання восени сухого листя та навесні через різні захворювання.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, полілект. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мохом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо в заглибленнях

на поверхні землі під мохом або сухим листям. В гнізді вирощується до 100 стерильних робочих особин, які виконують усі роботи, а матка лише відкладає яйця. Наприкінці літа виводяться самці та майбутні матки. Матка живе 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, крила затемнені. Вся спинка вкрита рудими або жовтими волосками без домішки чорних, колір варіює від світлих до більш темних відтінків. Черевце покрите жовтими волосками, при цьому третій тергум без домішки чорних волосків. Довжина цік трохи більша (в 1,1 раза) за ширину мандибул у місці прикріплення. Довжина тіла маток — 22–24 мм, самців — до 17 мм. Як і у інших видів джме-

лів робочі особини, особливо у першому виводку, значно менші за матку.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової та лісостепових зон. Необхідно створити нові заказники і заповідники в інших місцях мешкання виду. Для відновлювання чисельності виду можна створювати мікрозаказники із штучними гніздовими конструкціями для поселення джмелів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Проводились поодинокі експерименти по утриманню гнізд у неволі. Методи промислового штучного розведення для цього виду не розроблені.

Господарське та комерційне значення

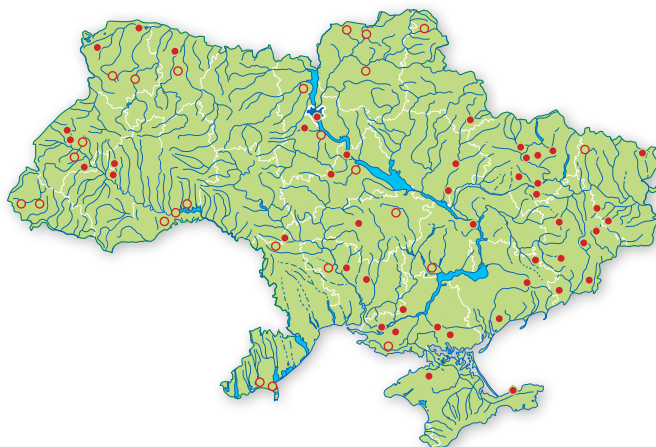
Запилювач багатьох квіткових рослин, в тому числі сільськогосподарських, таких як плодово-ягідні культури, конюшина, люцерна.

Основні джерела інформації

Скорилов, 1922; Панфилов, 1984; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Williams, 1998; Коновалова, 2007.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов

Фото: В.Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ПАХУЧИЙ

Bombus (Subterraneobombus) fragrans (Pallas, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 10 видів голарктичного підроду *Subterraneobombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у степах центральної частини Палеарктики від Словачії, Угорщини до Зх. Китаю, пн. Ірану та пн. Монголії; в Україні зустрічається в степовій зоні. За останні 100 років поширення виду значно скоротилося. Зокрема, він майже зник із більшості території Криму, де зустрічався на початку — середині минулого століття (сучасні знахідки є лише з території Керченського півострова). Також раніше були поодинокі знахідки виду й у лісостеповій зоні.

Чисельність і причини її зміни

Зникаючий вид, зустрічається локально. В окремих біотопах щільність виду може досягати до 2–3 гнізд на 1 га. Зникає через скорочення площ степових ділянок та знищення гнізд під час сінокошення та оранки земель, загибелі дорослих при обробках полів пестицидами. Це самий крупний вид джмелів, він може бути здобиччю для колекціонерів.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пишком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мо-

хом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах гризунів. На відміну від більшості інших видів джмелів матки відкладають свої яйця не групою по 6–10 штук, а кожне в окремих комірках. Така особливість біології робить цей вид перспективним для штучного розведення. В гнізді вирощується 50–100 робочих особин після чого приблизно така ж кількість репродуктивних особин — самців і майбутніх маток; статевої зрілості матки досягають навесні наступного року; матки живуть 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла матки — 28–35 мм, самців — 18–23 мм. Тіло чорне, крила затемнені. На

спинці між крилами суцільний перев'яз із чорних волосків із чіткими краями, інша частина покрита густими жовтими волосками. Краї задніх гомілок у чорних волосках. Все черевце покрите жовтими волосками. Чоло й невелика частина тімені в чорних волосках.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової зони. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилось, але цей вид може бути перспективним для штучного розведення у промислових масштабах для запилення рослин.

Господарське та комерційне значення

Запилювач багатьох степових рослин і таких, що культивуються в степовій зоні України, зокрема баштанових культур.

Основні джерела інформації

Мальшев, 1963; Панфилов, 1984; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Филатов, Иванов, Будашкин, 2006; Коновалова, 2008.

Автор: В.Г. Радченко
Фото: В.Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ГЛИНИСТИЙ

Bombus (Megabombus) argillaceus Smith, 1854

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 23 видів підроду *Megabombus*, всесвітньо поширеного роду *Bombus* (понад 250 видів), один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

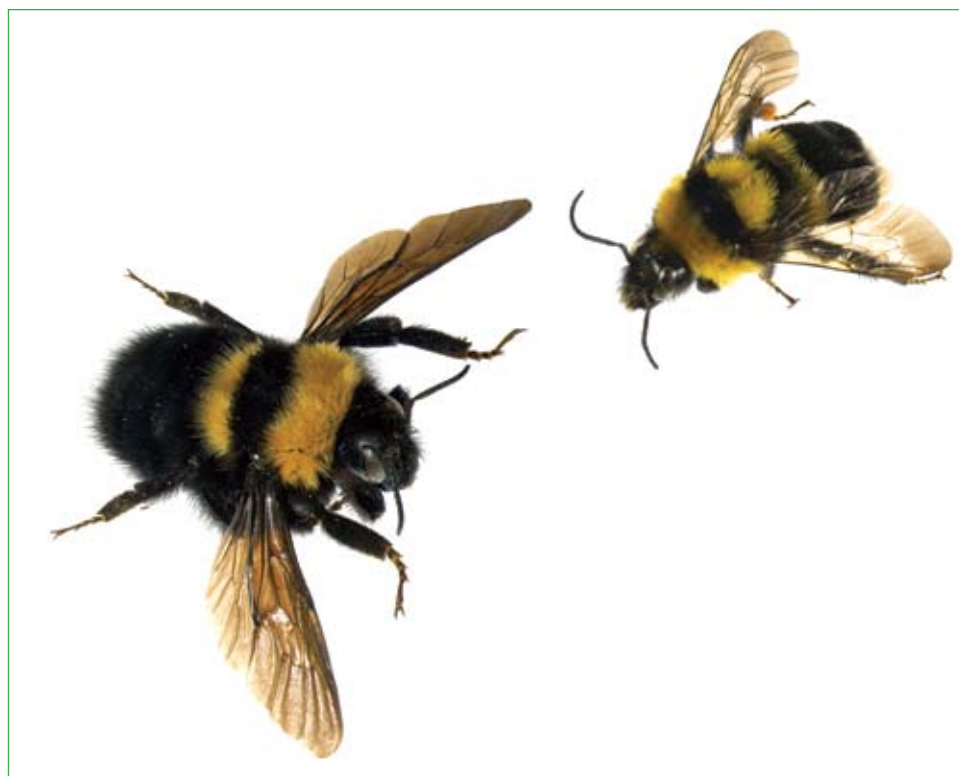
Широко поширений у центральній частині Палеарктики, в Україні зустрічається в багатьох областях та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність по Україні невідома. В основних біотопах зустрічається рідко. На окремих ділянках навесні можна спостерігати до 10 молодих маток на 1 га. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Чисельність також сильно скоротилася в результаті оранки вторинних біоценозів.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, полілект, запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах мишоподібних гризунів. Робочі особини цього виду не роблять окремих запасів пилку в

гнізді, личинки харчуються через так звані кишені, які наповнюються свіжепринесеним пилом. За сезон розвивається одне покоління, що складається з декількох виводків. В одному гнізді вирощується 50–100 робочих особин та приблизно така ж кількість репродуктивних особин — самців та майбутніх маток. Літає з квітня до жовтня.

Морфологічні ознаки

Тіло чорне, крила темні. Верхні краї бічних вічок знаходяться на рівні або вище верхнього краю складних очей. Передня та задня частини мезосоми опушені жовтими волосками. Ширина перев'язки із чорних волосків між крилами небагато менша за ширину перев'язки з жовтих волосків на передній

частині мезосоми. Метасома вкрита чорними волосками. Довжина тіла самок — 20–23 мм, самців — 14–15 мм.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової та лісостепових зон. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В умовах неволі розмноження ускладнене особливостями біології цього виду. В Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України проведені поодинокі успішні експерименти по заснуванню гнізд матками у штучних умовах.

Господарське та комерційне значення

Важливий запилювач багатьох квіткових рослин, у тому числі сільськогосподарських, таких як плодово-ягідні, баштанні культури.

Основні джерела інформації

Скориков, 1922; Осычнюк, Панфилов, Пономарева, 1978; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Williams, 1998; Konvalova, 2008.

ДЖМІЛЬ ВІРМЕНСЬКИЙ*Bombus (Thoracobombus) armeniacus*

Radoszkowski, 1877

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 52 видів підроду *Thoracobombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений від Литви до передгір'я Паміру і Тянь-Шаню, Казахстан, Мала Азія, Закавказзя, пд. Зх. Сибіру. В Україні знайдений у Тернопільській, Черкаській, Херсонській, Кіровоградській, Донецькій, Харківській, Сумській, Полтавській, Дніпропетровській обл. та у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пишком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла самок — 22–25 мм, самців — 15–17 мм. Щоки сильно подовжені. На спинці між крилами суцільна перев'язка із

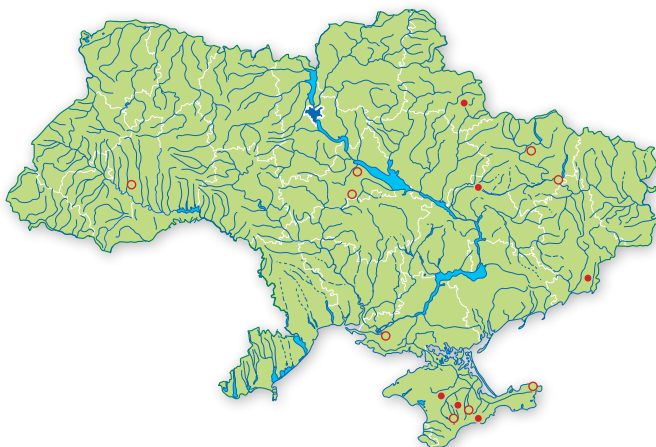
чорних волосків із чіткими краями. Краї задніх гомілок у чорних волосках. Все черевце за винятком останнього сегменту покрите жовтими волосками. Чоло і все тім'я в чорних волосках.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Українському степовому ПЗ («Хомутовський степ») та Чорноморському БЗ. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Запилювач багатьох рослин, в тому числі таких, що культивуються в степовій зоні України.

Основні джерела інформації

Śniezek, 1910; Скориков, 1922; Kuntze, Noskiewicz, 1938; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Дугина, 2005; Ефремова, 2002; Williams, 1998.

Автор: В.Г. Радченко

Фото: В.Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ЯСКРАВІЙ

Bombus (Thoracobombus) pomorum

Panzer, 1805

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 52 видів підроду *Thoracobombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

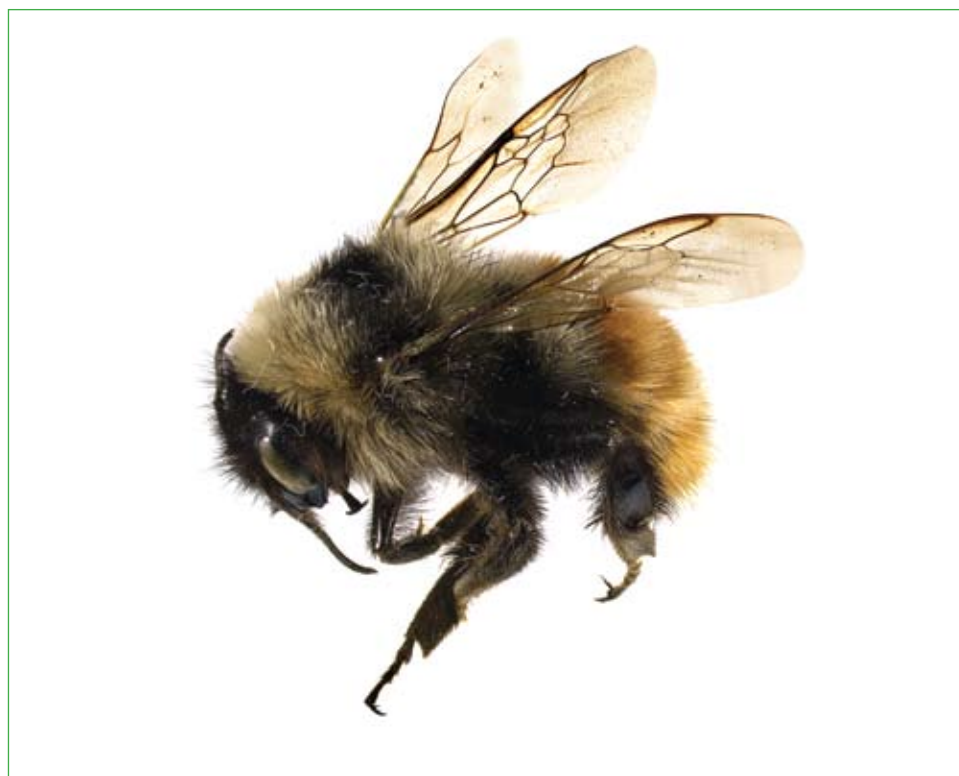
Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх.-палеарктичний вид, поширений у Європі від Англії та Франції на зх. до Пд. Уралу на сх., на пн. до Скандинавії, та у Туреччині. Є відомості про його знаходження у Середній Азії. В Україні знайдений у багатьох областях від Львівської та Івано-Франківської обл. на зх., до Донецької — на сх., на пд. — у Криму, на пн. до Сумської обл. Переважно зустрічається на відкритих степових ділянках.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко. В більшості указаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до жовтня.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла маток 18–20, самців — 16–18 мм. Верхні краї бічних вічок перебувають на рівні або вище верхнього краю складних

очей. Чоло нижче основи вусиків у чорних волосках. Довжина щік в 1,3 раза більша за ширину основи мандибул.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон України. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

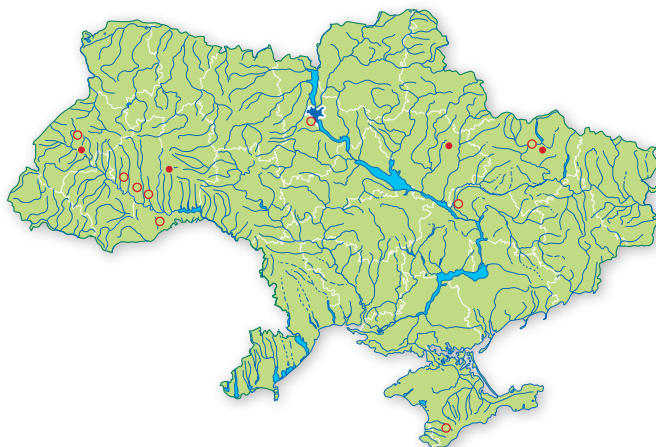
Запилювач багатьох рослин, в тому числі таких, що культивуються в степовій зоні України.

Основні джерела інформації

Wierzejski, 1874; Śnieżek, 1910; Скориков, 1922; Noskiewicz, 1922; Попов, 1948, 1958; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Дугина, 2005; Коновалова, 2005, 2007.

Автор: В.Г. Радченко

Фото: В.Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ЛЕЗУС

Bombus (Thoracobombus) laesus

Morawitz, 1875

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 52 видів підроду *Thoracobombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у Центральній та Зх. Палеарктиці. В Україні відмічений у Передкарпатті, Карпатах, Чернівецькій, Одеській, Херсонській, Кіровоградській, Полтавській, Харківській, Донецькій обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Переважно зустрічається на степових ділянках, приурочений до степів пд. типу. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, що складається із декількох виводків. Літає з квітня до жовтня.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла маток 16–18, самців — 14–16 мм. Вся спинка в жовтих і жовтуватих волосках. Третій тергум черевця без чорних

волосків. Довжина щік трохи менша (в 1,1 раза) за ширину мандибул у місці їх прикріплення.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

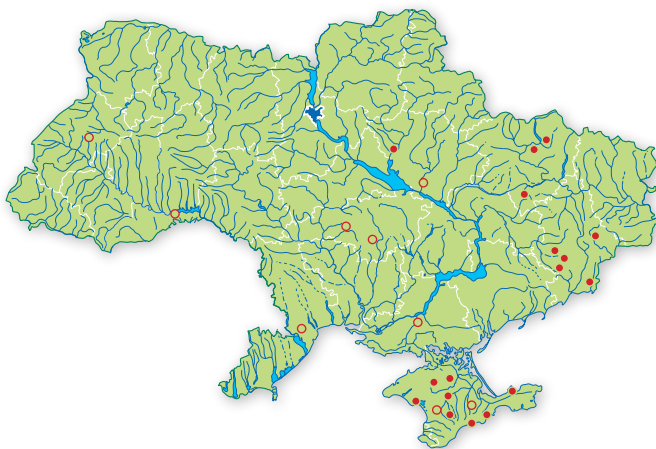
Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Господарське та комерційне значення

Запилювач квіткових рослин, в тому числі сільськогосподарських, таких як люцерна, конюшина, огірки, гарбузи, інші бахчеві культури.

Основні джерела інформації

Śniezek, 1910; Скориков; 1922; Радченко, 1989; ЧКУ, 1994; Williams; 1998; Ефремова, 2002; Коновалова, 2007.

ДЖМІЛЬ ЧЕРВОНУВАТИЙ

Bombus (Megabombus) ruderatus
(Fabricius, 1775)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 23 видів підроду *Megabombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал цього виду охоплює територію Давнього Середземномор'я на сх. до Малої Азії. На території України вид зустрічається у зх., пн. та центральних районах. За останнє десятиріччя зареєстрований у Харківській, Донецькій обл. та у Криму. Нещодавно також підтверджено його знахідку на зх. Поділлі та Закарпатті (за даними І.Б. Коновалової).

Чисельність і причини її зміни

Зустрічається дуже рідко. Відомо лише декілька знахідок в Україні. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Соціальний вид. Самки запліднюються сам-

цями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мохом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах гризунів. Літає з квітня до жовтня. В одному гнізді вирощується до 100 робочих особин та приблизно така ж кількість репродуктивних особин — самців і майбутніх маток, статевої зрілості матки досягають навесні наступного року; матки живуть 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла маток — 20–22 мм, самців — 18–20 мм. Довжина щік майже в 2 рази більша за ширину мандибул у місці їх прикріплення. Ширина перев'язки із чорних во-

лосків між крилами трохи більша за ширину перев'язки з жовтих волосків на передній частині спинки.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в Українському степовому, Опукському, Карадазькому ПЗ та у ПЗ «Медобори». Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

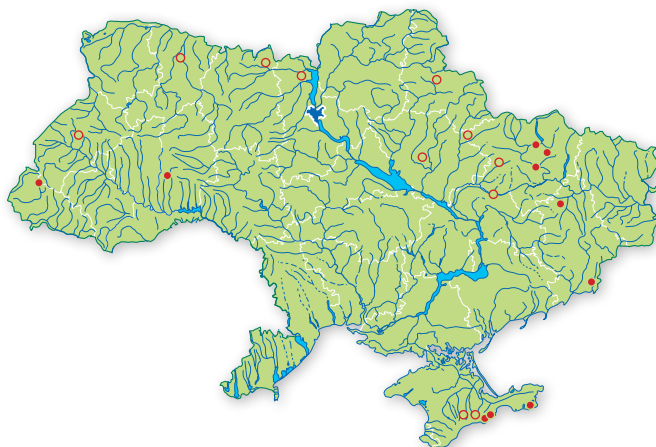
В умовах неволі розмноження ускладнене особливостями біології цього виду. Проведені поодинокі успішні експерименти по заснуванню гнізд молодими матками у неволі.

Господарське та комерційне значення

Запилювач квіткових рослин, в тому числі сільськогосподарських, таких як огірки, гарбузи та інші бахчеві культури.

Основні джерела інформації

ЧКУ, 1994; Радченко, 1989; Williams, 1998; Ефремова, 2002; Коновалова, 2005, 2007.

ДЖМІЛЬ ОПЕРЕЗАНИЙ

Bombus (Thoracobombus) zonatus Smith, 1854

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Справжні бджоли (Apidae). Один із 52 видів підроду *Thoracobombus* всевітньо поширеного (за винятком Пд. Африки, Австралії та Нової Зеландії, куди завезений спеціально) роду *Bombus* (понад 250 видів). Один із 40 видів джмелів у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

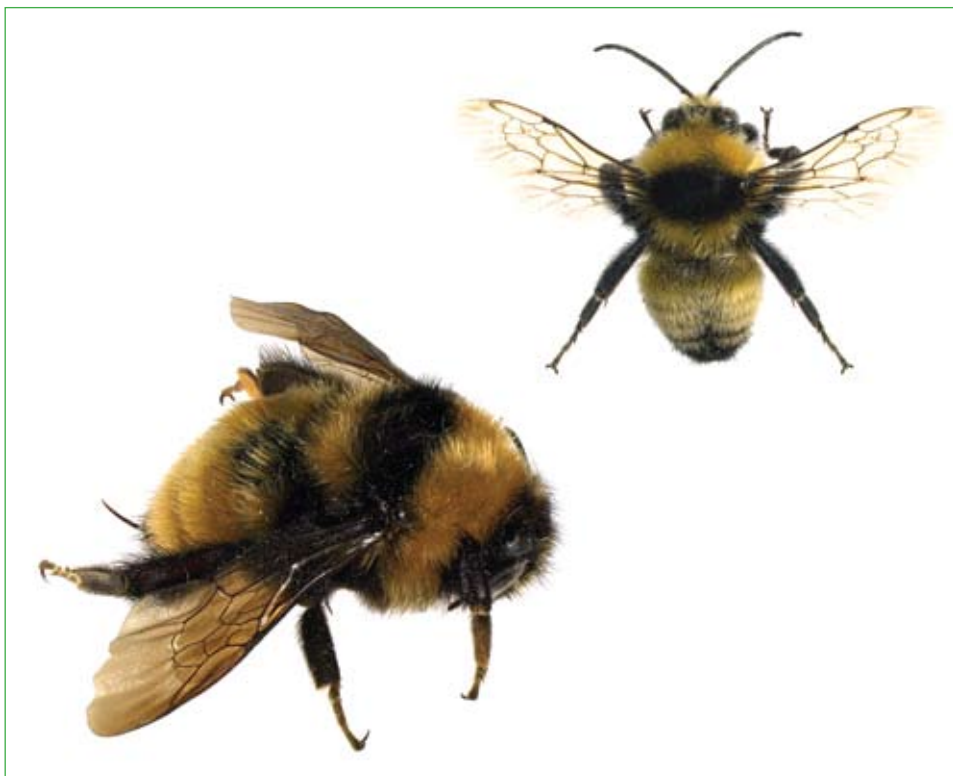
Палеарктичний вид. Ареал співпадає з межами сучасних і минулих кліматичних степових ландшафтів. Поширений у Європі та Пн. Азії, крім Китаю. В Україні зустрічається в Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Одеській, Миколаївській обл. та в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, зустрічається локально. Чисельність виду залежить від стану біотопів — степних ділянок з багатою мелітофільною рослинністю. Чисельність зменшується через скорочення місць, придатних для гніздування, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Соціальний вид. Молоді запліднені матки

навесні після зимівлі самостійно будують гнізда в заглибленнях на поверхні землі під мохом або сухим листям. Потім усі роботи в гнізді та по заготівлі пилку і нектару виконують робочі особини, які літають з травня до серпня. Самці та нові молоді матки народжуються лише наприкінці літа та у вересні. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в нірках мишоподібних гризунів або під мохом чи листям. Дає одну генерацію на рік. В одному гнізді вирощується до 100–150 особин. Широкий полілект. Як і у інших представників підроду в гніздах на воскових пакетах з розплодом розташовуються пилкові кишені. Ця особливість біології суттєво заважає його штучному розведенню в господарських цілях.

Морфологічні ознаки

Дуже мінливий вид. Жовта перев'язка на задній частині спинки може бути відсутня. 2–3 тергуми в жовтих волосках, 4–5 — в чорних, у окремих екземплярів щитик і 4-й тергум в жовтих волосках. Довжина тіла маток до 25 мм, самців — 12–15 мм. Робочі особини, особливо у першому виводку, значно менші за матку.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду — в степовій зоні України.

Господарське та комерційне значення

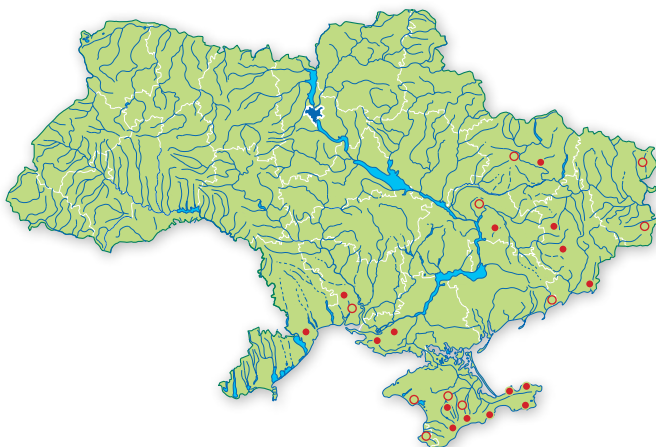
Зاپилювач багатьох степових рослин і таких, що культивуються в степовій зоні України.

Основні джерела інформації

Осычнюк, 1969; Осычнюк, Панфилов, Пономарева, 1978; Радченко, 1989; Williams, 1998.

Автори: В.Г. Радченко, М.О. Філатов,
С.П. Іванов

Фото: В.Г. Радченко

ЛІОМЕТОПУМ ЗВИЧАЙНИЙ

Liometopum microcephalum (Panzer, 1798)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), родина — Мурашки (Formicidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

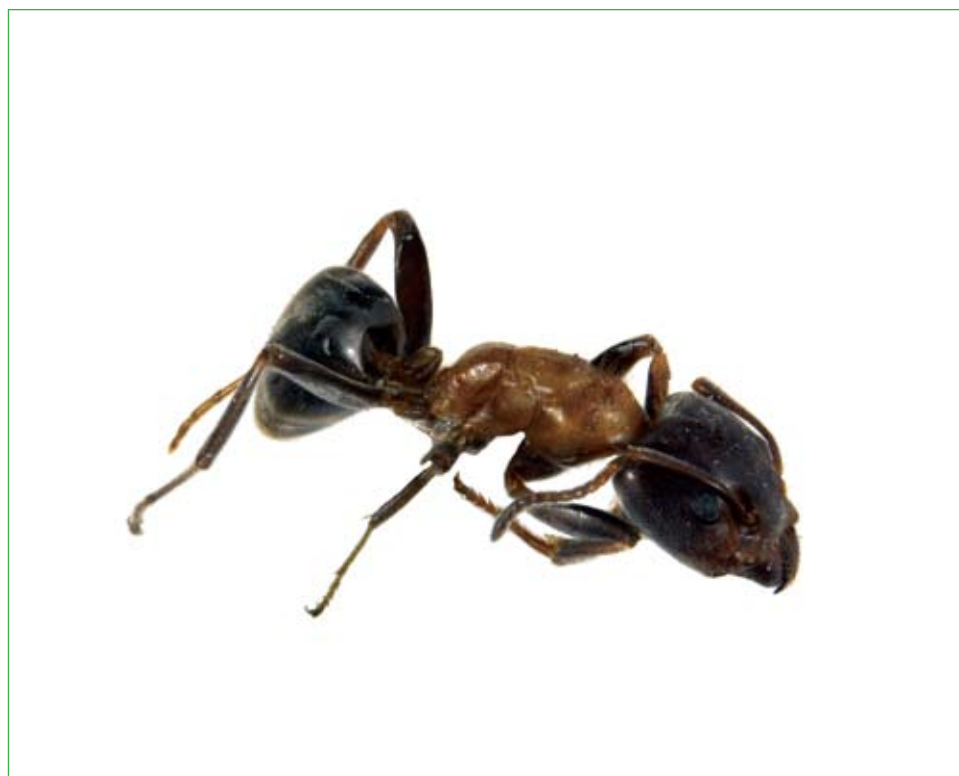
Один з 8 видів голарктичного роду (також 6 викопних видів з еоценових, олігоценних та міоценових відкладів Європи, відомі з Азії та Північної Америки), в Палеарктиці 3 види, в Україні — 1. Реліктовий євро-кавказький лісовий вид, що поширений в Пд. та Середній Європі, на пд. Сх. Європи, на Кавказі та в Ірані. В Україні відомі чотири знахідки в Закарпатті, Самарському лісі (Дніпропетровська обл.), на о. Козачий на Дніпрі нижче греблі Каховської ГЕС (Херсонська обл.) та на безіменному острові в дельті Дунаю (Одеська обл.).

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність дуже низька, хоча в Зх. Європі цей вид локально є звичайним. Може повністю зникнути при деградації лісів внаслідок антропогенного пресу та вирубування старих дуплястих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Вид з високим рівнем соціальної організації, сім'ї великі, можуть налічувати десятки тисяч робітниць, мають територію, що охороняється, та низку розвинених фуражуваль-

них доріг на ґрунті та деревах. Гнізда будує в дуплах старих листяних дерев (переважно дубів). Одна сім'я зазвичай має основне та декілька додаткових гнізд, пов'язаних обмінними дорогами. Найбільш активні з першої половини квітня, на початку літа активність знижується, що пов'язано з закінченням розвитку личинок в гніздах. Літ крилатих особин — в червні–липні. Живляться медяною россою попелиць та інших сисних комах, різноманітними безхребетними тваринами та їхніми рештками.

Морфологічні ознаки

Поліморфні, середніх розмірів (4–7 мм) мурашки. Груди та передня частина голови руді, черевце чорне, вкрите густими срі-

блястими прилеглими волосками. Зовні дещо схожі на рудих лісових мурашок, проте відрізняються від них формою грудей та відсутністю трубочки з вінчиком волосків на кінці черевця.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Необхідно зберігати ділянки, де існують поселення цих мурашок, надавати їм природоохоронного статусу. Особливу увагу слід приділити збереженню старих дібров, а також окремих дуплястих дерев.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Рузский, 1905; Фасулати, Кижаяева, 1964; Лиховидов, 1979; Купьянская, 1988; Насонов, 1889; Радченко, 1991, 1994; Zhou, 2001; Гребенников, Дубовиков, 2002; Макаревич, 2003; Paknia, Radchenko, Alipanah and Pfeiffer 2008.

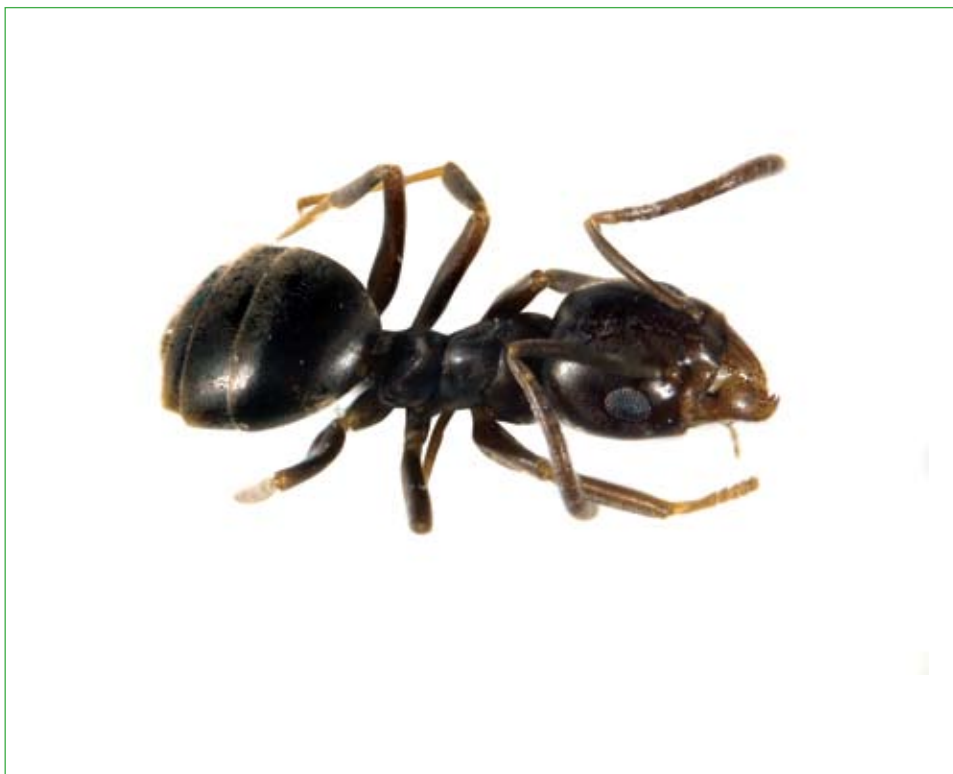
Автор: О.Г. Радченко

Фото: В.Г. Радченко

ТАПІНОМА КІНБУРНЬСЬКА

Tapinoma kinburni Karawajew, 1937

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Перетинчастокрилі (Hymenoptera), Родина — Мурашки (Formicidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з 63 видів космополітного роду, в Палеарктиці 20 видів, в Україні — 3. Реліктовий європейський степовий вид, відомий з Нижньодніпровської піщаної ари (Херсонська та Миколаївська обл.), Донецького кряжу (поблизу м. Святогорськ, Донецька обл.); довгий час вважався ендеміком України, але нещодавно був вказаний для Білгородської обл. Росії.

Чисельність і причини її зміни

На заповідних ділянках піщаного степу є звичайним видом, щільність гнізд може сягати 0,5 гн./м², в інших районах відомі лише поодинокі знахідки. При випасі худоби чисельність різко знижується (в десятки разів), а при

розорюванні степових ділянок вид зникає.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на піщаних та вапнякових степових ділянках з розрідженою рослинністю. Гнізда, часто дуже складної будови, споруджують в землі. Виходи з них у вигляді невеличких (діаметром 2–4 мм) отворів, оточених валиком з винесеного на поверхню ґрунту. Живляться дрібними членистоногими та їхніми рештками. Термофільний вид, робітниця фуражують у світлий час доби, припиняючи активність лише в найжаркіші післяполудневі години, коли температура поверхні ґрунту досягає 40–45°C. Літ статевих особин — у червні.

Морфологічні ознаки

Невеликі (до 2,5 мм) чорні мурашки з досить

м'якими покривами. Робітниця і самки легко відрізняються від інших видів роду фауни України дуже слабким, широким заглибленням посередині нижнього краю кліпеусу, а самці — будовою геніталій.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Рекомендований до охорони в Чорноморському БЗ та у НПП «Святі Гори».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Каравас, 1937; Радченко, 1983; Радченко, 1985; Радченко, 1989; Присный, 2003.

Автор: О.Г. Радченко

Фото: В.Г. Радченко

КТЕНОФОРА ПРИКРАШЕНА

Ctenophora festiva Meigen, 1804

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Комарі-довгоноги (Tipulidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середня смуга Пд. Європи, Литва, Росія (пд. європейської частини, пд. Сх. Сибіру, Примор'я), гн. Китай. В Україні — Прикарпаття, Центр.

Чисельність і причини її зміни

Сучасних даних про чисельність та її зміни немає. Причини зміни чисельності – санітарні чистки лісів (вирубування старих дерев).

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/ яруси перебування: старі широколистяні або мішані ліси. Характер живлення: Личинки в трухлявій деревині дупел дерев. Біологія розмноження: даних немає.

Морфологічні ознаки

Великі (20–26 мм) чорно-жовті комарі з димчасто-бурою плямою на крилі, котра не доходить до його вершини; антени самців гребінчасті, з 2 парами відростків; заднє стегно руде з чорною передвершинною смужкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Савченко, 1966; Савченко, 1969, Савченко, 1973; Dosterbrock, Bygebjerg, Thorkild, 2006.

Автори: В.О. Корнєєв, В.І. Ланцов
Малюнок: В.О. Корнєєв

КТИР ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ

Satanas gigas (Eversmann, 1855)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Ктири (Asilidae).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Греція, Румунія, Росія (пд. сх. європейської частини). В Україні — піски в долині Дніпра, Пд. Бугу та їхніх приток, дельта Дунаю; пд., сх., Крим.

Чисельність і причини її зміни

Сучасних даних про чисельність немає. Спостерігалось зменшення через розорювання цілинних ділянок, залісення піщаних кучугур, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/яруси перебування: цілинний

степ; добре прогріті сонцем розріджені чагарники в байраках і передгір'ях, піщані арени та кучугури з розрідженим травостоєм по берегах річок. Біологія розмноження: дає одну генерацію на рік. Імаго з'являються влітку; личинки розвиваються у верхньому шарі ґрунту або трухлявій деревині, де й заляльковуються. Характер живлення: дорослі ктирі полюють удень на різноманітних, зокрема шкідливих комах — саранових, хрущів та ін. Личинки — хижаки, деколи живляться рослинними рештками.

Морфологічні ознаки

Дуже великі (довжина тіла 35–50 мм) до-вгасті мухи з одноманітно сірообпиленим

та вкритим білими і чорними волосками та щетинками тілом та прозорими крилами. Для представників роду характерними є видовжений хоботок та загнуті уперед третя та четверта радіальна жилки, що закінчуються на вершині крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Рихтер, 1969; Єрмоленко, Лобко, 1994; Дузь, Микитюк, Ужевская, 2005; Черный, 2005.

Автори: В.М. Єрмоленко, В.М. Лобко,
В.О. Корнєєв
Фото: В.О. Корнєєв

КТИР ШЕРШЕНЕПОДІБНИЙ

Asilus crabroniformis (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Ктирі (Asilidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Більша частина Зх. та Центральної Європи, Росія (пн. зх., пд. сх. європейської частини, Пн. Кавказ). В Україні — Лісостеп та зрідка Степ (Донецька та Одеська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Траплявся дуже рідко (поодинокі особини). Сучасних даних про чисельність немає. Спостерігалось зменшення через розорювання лук та узлісь, застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/яруси перебування: ліси та луки в долинах річок. Біологія розмноження: дає одну генерацію на рік. Імаго з'являються у другій половині літа. Личинки розвиваються у піщаному ґрунті. Характер живлення: дорослі мухи полюють удень на личинок та дорослих саранових, рідше – двокрилих та жуків. Личинки також є хижаками.

Морфологічні ознаки

Великі (довжина тіла 19–28 мм) довгасті мухи з чорним при основі та жовтоволосистим у верхинній частині черевцем та жовтими, затемненими до бурого по задньому краю крилами. Для представників роду характерними є довга лицьова борода та п'ята раді-

альна жилка, що закінчуються позаду від вершини крила.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Дузь, Микитюк, Ужевская, 2005, Ермоленко, Лобко, 1994, Рихтер, 1969.

Автори: В.М. Ермоленко, В.М. Лобко,
В.О. Корнєєв
Фото: В.О. Корнєєв

ПИЛКОРОТИЦЯ ПІВДЕННА

Temnostoma meridionale

Krivosheina & Mamaev, 1962

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або повисюхи (Syrphidae).

Природоохоронний статус

Вразливий вид.

Ареал виду і його поширення в Україні

Європейсько-кавказький вид. Відомий з Румунії, Угорщини, Франції, Данії, Німеччини, Швеції, Чехії, Естонії, Фінляндії, Латвії, Литви, Сербії, Люксембурга, України, Росії та Грузії. В Україні його знайдено тільки в Закарпатті та Донецькій області, де знаходиться одне з його типових місцезнаходжень.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька, відомі лише поодинокі екземпляри. Зустрічається разом з іншими трьома ширше розповсюдженими і водночас нечисленними видами роду, але ще рідше. У Німеччині на 100 екземплярів імаго пилкоротиць (4 види) є наявним тільки 3 екземпляри *T. meridionale*. Пні та колоди, що заселені личинками різних видів роду, зустрічаються дуже рідко, в той же час кількість личинок у цьому випадку може бути значною. Лімітуючим чинником є наявність перестійних дерев листяних порід у природних лісах, а також вік та непорушність останніх.

Особливості біології та наукове значення

Імаго зустрічаються по узліссях і галявинах

різних листяних та мішаних лісів, зрідка — хвойних. Личинки мешкають у пнях та колодах дерев. Імаго живляться на квітках *Inula britannica* L. та селерових. Личинки є ксилобіонтами. Типову серію виду виведено з букової колоди (*Fagus orientalis* Lipsky), але, судячи з ареалу виду, личинки мешкають не тільки в буці. Личинки інших видів роду зустрічаються в гниючій, вологій, але ще порівняно твердій деревині різних листяних порід дерев (береза, клен, липа, бук, дуб), в яких проточують розгалужені ходи круглого перетину. Часто личинки різних видів роду зустрічаються разом. Біологія розмноження вивчена слабо. Імаго зустрічаються навесні та влітку. Метаморфоз одного з видів роду триває 2 роки.

Морфологічні ознаки

Великі чорно-жовті смугасті мухи з чорними передніми ногами. Забарвлення тіла дуже подібне до ос родини Vespidae. Від інших палеарктичних видів підроду *Temnostomoides* Krivosheina, 2005 вид відрізняється в першу чергу забарвленням середньоспинки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Потрібні виявлення і охорона лісів, де мешкає вид, а також наявність в таких лісах перестійних дерев, пнів тощо.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Derksen, 1941; Кривошеїна, Мамаєв, 1962; Кривошеїна, Мамаєв, 1967; Аникіна, 1972; Siitan, 1979; Doczkal, 1996; Попов, Усова, Абалёшева, 2002; Кривошеїна, 2005; Speight, 2007.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

ЗУБАРИК СТЕГНУВАТИЙ

Merodon femoratoides Paramonov, 1925

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрили (Diptera), родина — Дзюрчалки або Повисюхи (Syrphidae).

Природоохоронний статус

Вразливий вид з розірваним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Греція, Туреччина, Пн. Африка; Україна: Крим (Гончарне, Сімферополь, околиці Судака, с. Курортне, Карадазький ПЗ).

Чисельність і причини її зміни

З околиць Севастополя, звідки описано вид, а також з Сімферополя, де вид зустрічався у 1920 рр. сучасних знахідок немає. З-під Судака відомий тільки за 3 екземплярами, зібраними на початку 1980-х рр. В Карадазькому заповіднику є подекуди досить звичайним, але одразу за його межами (с. Курортне) є вкрай рідкісним. Відмічено багаторічні коливання чисельності, пов'язані з погодними умовами. Карадазька популяція є однією з найчисленніших у світі. З Криму відомо 174 екземпляри виду. Лімітуючим чинником є стан кримських популяцій видів кормових рослин, цибулинами яких живляться личинки.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає у нижніх лісостепових поясах обох макросхилів Кримських гір. Стації перебування — листяні ліси з переважанням дуба та фісташки: на галявинах, стежках, у зімкнутому та розрідженому деревостані. Імаго живляться на квітках *Ornithogalum ponticum* Zahar., *Seseli tortuosum* L. та *Vupleurum* sp. Самка відкладає яйця в ґрунт. Личинка першого віку активно шукає цибулини дикоростучих лілієвітих та, проникнувши в них,

живиться м'якими тканинами. Личинка третього віку залялююється в ґрунті.

Морфологічні ознаки

Великі, доволі волохаті кремезні мухи із смугастим черевцем; задні стегна сильно потовщені та вигнуті, з апіковентральним зубчиком. Добре відрізняється від близьких видів роду поєднанням своєрідного забарвлення з переважанням охристих тонів та сильно потовщених стегон.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Мешкає на території Карадазького ПЗ. Слід провести спеціальні дослідження щодо виявлення інших популяцій виду, уточнити кримську частину його ареалу, а також організувати ентомо-

логічні мікрозаповідники (можливо, як філіали Карадазького) з постійним моніторингом. Продовжувати вивчення біології виду в природному середовищі, а також спроби його розведення в штучних умовах. Посилити заборону на збір гарноквітух лілейних і амарилісових, а також на знищення асоціацій з їх участю, припинивши знищення диких видів цибулинних рослин, якими живляться личинки виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Спроба розведення виду в лабораторних умовах (Кара-Даг, 1997 р.) закінчилася невдачею; було одержано яйця від живих самок та личинок, що вийшли з яєць і якийсь час жилися в цибулинах *Ornithogalum ponticum*.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Paramonow, 1925; Hurkmans, 1993; Попов, 1999; Vujić, Šimić & Radenković, 2000; Попов, 2003.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

ЗУБАРИК ГРУБОКЛУБИЙ

Merodon crassifemoris Paramonov, 1925

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або Повисюхи (Syrphidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий вид з розірваним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні

В Україні зустрічається тільки в Криму: п-ів Тарханкут, Карадазький ПЗ, Феодосія (типове місцезнаходження виду). Поза Кримом відомий в Росії з Поволжя, а також у Туреччині, Франції та країнах Балканського п-ва.

Чисельність і причини її зміни

Відомий з території Кримського п-ва всього за 6 екземплярами, зібраними з різницею в 74 роки (1923–1997 рр). Усюди вкрай рідкісний, з колекцій відомо лише 24 екземпляри виду. Причини зміни чисельності ті ж, що й у *M. femoratoides*.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/яруси перебування: в Криму відомий

тільки з двох біотопів — степових ділянок (п-ів Тарханкут) і остепнених осипів, узлісь балочних лісків з переважанням дуба, ясена і фісташки (г. Кара-Даг). Характер живлення: можливо, схожий на такий *M. femoratoides* (див. вище). Біологія розмноження: ймовірно, така ж, як у *M. femoratoides*.

Морфологічні ознаки

Великі, доволі волохаті коренасті мухи із смугастим черевцем; задні стегна сильно потовщені та вигнуті, з апікоцентральною зубчиком. Добре відрізняється від близьких видів роду поєднанням забарвлення переважно буро-зеленуватих тонів, сильно потовщених стегон та чітко вираженого кіля IV стерніта черевця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Мешкає на територіях Карадазького ПЗ, а також проектного Тарханкутського ПЗ. Необхідні заходи охорони, такі ж, що й у *Merodon femoratoides*.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Мухи відкладали в садках яйця (Кара-Даг, 1997 р.), але їх кількість була недостатньою для розведення виду.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Paramonov, 1925; Hurkmans, 1993; Попов, 1999; Попов, 2003; Speight, 2007.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

ЗУБАРИК ЧОРНОЛАПИЙ

Merodon nigritarsis Rondani, 1845

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або Повисюхи (Syrphidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний вид, якому загрожує небезпека.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх.-євразійський (європейсько-малоазійсько-кавказький) пд. суббореально-субтропічний вид, широко розповсюджений у Європі. В Україні достовірно відомий з Донецької та Харківської обл. і Криму, але за межами заповідників майже не зустрічається. Раніше під назвою *M. spinipes* в літературі наводили як мінімум два різні види, а саме: *M. nigritarsis* Rondani, 1845 і *M. avidus* (Rossi, 1790), тому весь матеріал вимагає ревізії.

Чисельність і причини її зміни

Майже всі види роду на Україні або стали дуже рідкісними, або зустрічаються вкрай локально. У деяких заповідниках чисельність виду може бути досить високою (ПЗ «Кам'яні могили», Карадазький ПЗ), але за їх межами він майже вимер. Лімітуючі чинники — розорювання степів та, меншою мірою, знищення гарноквітучих цибулинних ефемероїдів. Наголошувалося на позитивній ролі степових заповідників у збереженні видів *Merodon*, більшість з яких в умовах антропогенно зміненого ландшафту вимирає.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається на степових і остепнених ділянках. Степовий мезофіл. Імаго живляться на *Euphorbia seguierana* Neck. (ПЗ «Кам'яні могили»). Личинки — облігатні фітофаги в цибулинах *Nyacinthaella pallasiana* (Steven) Losinsk., елементів сапрофагії у них поки що не знайдено. Личинці досить однієї цибулини для повного розвитку. На Лівобережній Україні вид є принаймні олігофагом. При

дослідженнях виду на пд. сх. України і в Криму було встановлено, що личинки I віку в лабораторних умовах заселяють і живляться цибулинами *Leopoldia comosa* (L.) Parl. и *Ornithogalum ponticum* Zahar. Відомі личинки інших видів роду також є фітофагами і мешкають в підземних частинах живих рослин, головним чином в цибулинах. Вид моновольтинний, парування відбувається у середині червня. Самки відкладають яйця у землю. Личинки I віку проникають до цибулин *N. pallasiana* через стебловий отвір і потім, живлячись, формують всередині цибулини камеру. Личинка III (останнього) віку формує майже вертикальний хід під поверхню ґрунту, у якому, ймовірно, зимує. Залляльковування відбувається весною. У самців, як і в інших видах роду *Merodon*, добре виражена територіальна поведінка.

Морфологічні ознаки

Великі, доволі волохаті коренасті мухи із смугастим черевцем; задні стегна потовщені, з апікоцентральною зубчиком. Добре відрізняється від близьких видів роду роз'єднаними смугами на кінці черевця та темним забарвленням задніх лапок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Потрібна сувора охорона степових ділянок і популяцій цибулинних ефемероїдів. Мешкає у межах деяких заповідників на сх. України та у Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножувався у неволі від лялечки до імаго другого покоління.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Hurkmans, 1993; Попов, 1994; Степаненко, Попов, 1997; Леженина, 1998; Попов, 1998, 2001; Попов, Усова, Абалєшева, 2002; Попов, 2003; Speight, 2007.

ПЕЛЕКОЦЕРА ШИРОКОЛОБА

Pelecocera latifrons Loew, 1856

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або Повисюхи (Syrphidae). Один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні

Західноєвразійський вузькосуббореальний (степовий) вид. Зустрічається у Зх. Європі (Франція, Німеччина, Чехія, Словаччина, колишня Югославія, Угорщина, Румунія), Україні, Росії (Воронезька обл., Нижнє Поволжжя) та на Близькому Сході (Ліван). В Україні — на Лівобережжі, де тягнє до степової зони у Харківській і Донецькій обл. У Донецькій обл. відомий з заповідника «Хомутівський степ», Слов'янського р-ну, Великоанадольського лісу і Донецького ботанічного саду НАН України, у Харківській — з РПП «Печенізьке поле», Харківського та Волчанського районів.

Чисельність і причини її зміни

Усі види роду характеризуються низькою чисельністю. Дотепер чисельність виду в цілому знизилася, він став дуже локальним,

але при цьому в місцях мешкання імаго можуть бути доволі звичайними. Відомо, що *P. latifrons* належить до комплексу рідкісних і зникаючих видів, які поза степовими заповідниками практично не зустрічаються. Причини зміни чисельності: ймовірно, критичним є зв'язок з певними зникаючими степовими рослинними асоціаціями або степовими видами рослин.

Особливості біології та наукове значення

Населяють травостій степових схилів, остепнених узлісь та галявин широколистяних лісів, чагарники. Імаго навесні живляться на квітках *Ficaria sp.*, характерним є також запилення *Prunus stepposa* Kotov. Біологія личинки роду невідома, ймовірно, є фітофагами.

Морфологічні ознаки

Дрібні блискучі голі чорні мухи із потовщеною аристою. Вид з добре розвиненим статевим диморфізмом — самка чорна, у самця на черевці присутні великі жовті плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба виявляти та охороняти місця мешкання виду, особливо степові ділянки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Леженина, 1982; Леженина, 1986; Скуфьин, Булли, 1987; Кузнецов, 1989; Леженина, 1992; Попов, 1994; Speight, 2007.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

КРАСНОВУСКА МАККАРА

Callicera macquarti Rondani, 1844

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або повисюхи (Syrphidae).

Природоохоронний статус

Зникаючий; можливо, зниклий вид.

Ареал виду та його поширення в Україні

Субтропічний вид з невеликим диз'юнктивним ареалом. В Україні мешкає тільки в Криму, на його пд. березі (смт. Нікіта, Семидвор'є), поза межами Криму знайдено тільки на Чорноморському узбережжі Кавказу у межах Краснодарського краю Росії (м. Лазаревське) та Абхазії (м. Сухумі).

Чисельність і причини її зміни

Не вивчено. Вид вкрай рідкісний, відомий по одиничних знахідках в усьому ареалі. В Україні відомий тільки за трьома самками, зібраними у 1886 та 1910 рр. Подібна ситуація є типовою і для інших видів роду. Так, у Швейцарії екземплярів *C. aurata* (Rossi, 1790) немає в зборах з 1964, а *C. aenea* (Fabricius, 1781) — з 1958 року. Основним лімітуючим чинником є стан широколистяних лісів на пд. узбережжі Криму, зокрема, наявність старих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи/яруси перебування. У Криму меш-

кає у широколистяних лісах та рідколіссях нижнього лісостепового поясу пд. макросхилу Кримських гір. Характер живлення. Біологія практично невідома. Личинки, мешкають, імовірно, як і у вивчених видів роду, в дуплах листяних дерев, де живляться гнилою деревиною. Біологія розмноження: відомостей немає. Імаго літають у вересні, на Кавказі – до жовтня.

Морфологічні ознаки

Красивий та великий вид, який можна легко діагностувати за екзотичним виглядом. Види роду добре вирізняються серед інших дзюрчалок довгими вусиками (з чорними члениками і білим кінчиком) та золотистим з металевим полиском, забарвленням тіла.

Від близького виду *C. aurata* (Rossi, 1790), що також мешкає в Україні і теж дуже рідкісний, відрізняється дрібнішими розмірами, будовою вусиків та іншими ознаками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Треба продовжити пошуки виду в Криму з метою вивчення його біології. Заходи охорони мають бути аналогічними таким для листяних аборигенних південнобережних лісів Криму (припинення безконтрольних вирубок, особливо старих дерев).

Розмноження у спеціально створених умовах.

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення виду.

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зими́на, 1982; Speight, Зими́на, 1986; Speight, 1991; Maibach, 1992; Попов, 1999; Попов, 2003.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

ПСАРУС ЧЕРЕВАСТИЙ

Psarus abdominalis (Fabricius, 1794)

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Дзюрчалки або Повисюхи (Syrphidae). Представник монотипної триби.

Природоохоронний статус

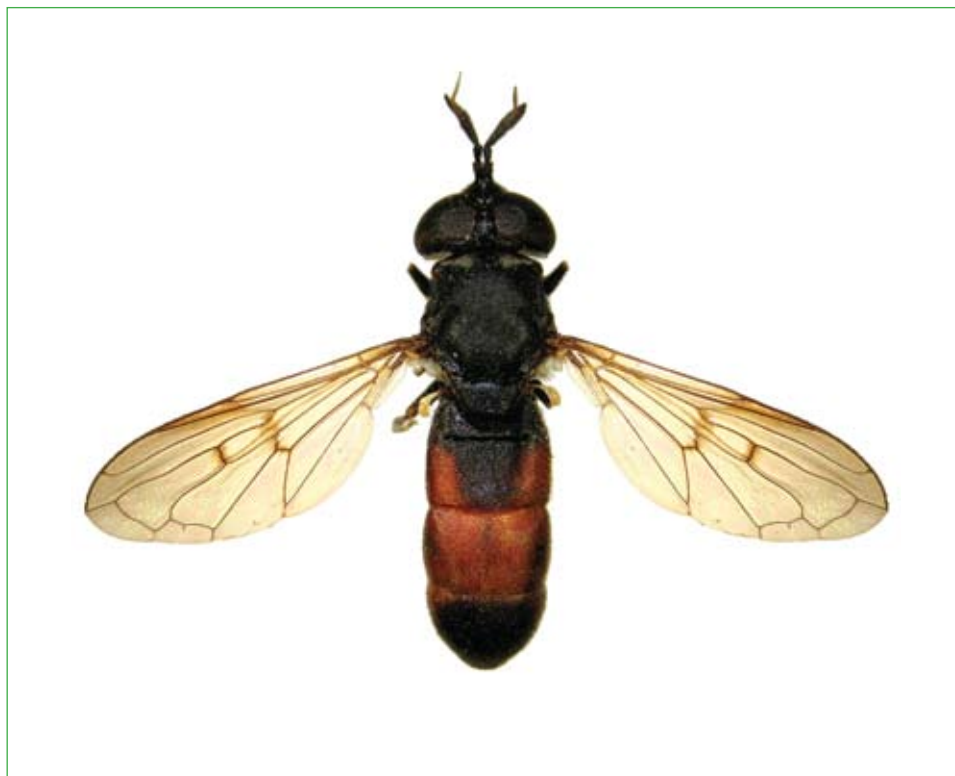
Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європейський вид, відомий із Швеції, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Франції, Австрії, Швейцарії, Італії, Чехії, Словаччини, Хорватії, Македонії, Угорщини, Румунії, Болгарії, Латвії, а також з центру і пд. європейської частини колишнього СРСР. У Сх. Європі на пн. доходить до пд. Ленінградської області і Прибалтики, на сх. — до Волги в Чувашії і Нижнього Поволжя. Є в Молдові. В Україні відомий із Закарпаття, а також зі Степу і Лісостепу Лівобережжя, але тільки в декількох точках в Харківській, Донецькій і Луганській обл. Знайдений, крім іншого, в ПЗ «Стрільцівський степ» у Луганській обл. і в суміжному районі Ростовської обл. Росії. У Криму не знайдено. У Донецькій обл. раніше зустрічався, ймовірно, по всій території, про що свідчать екземпляри виду, зібрані В.А. Ярошевським у другій половині XIX ст. на пд. Харківської губернії (нині пн. частина Донецької обл., околиці Слов'янська) (за даними колекції Зоологічного інституту РАН, Санкт-Петербург).

Чисельність та причини її змін

Катастрофічно знизилася, хоч у XIX ст. у Харківській губернії вид був звичайним. Всього на території Харківської і Луганської обл. протягом XX ст. зібрано 8 екземплярів, в Закарпатті — 1 екземпляр. З Донецької обл. відомий всього 1 екземпляр. Лімітуючі

чисельність чинники не встановлено; ймовірно, критичним є зв'язок виду з певними зникаючими рослинними асоціаціями або видами рослин, що й досі лишаються нез'ясованими.

Особливості біології та наукове значення

Мухи мешкають по узліссях і галявинах лісо-смуг, байрачних дібров, луках лісостепової смуги Закарпаття. Імаго живляться на квітках скумпії (*Cotinus coggygria*). За літературними даними, імаго відловлювали на квітках *Veronica*, *Potentilla* і *Dianthus*, *Geranium*, *Berteroa*. Личинки та їхня біологія невідомі. Біологія розмноження практично не вивчена. В Україні літ імаго проходить з кінця травня до початку липня (головним чином у

червні). На пд. ареалу імаго можуть зустрічатися в квітні, на пн. ареалу літ триває з червня до серпня. Моновольтинний вид.

Морфологічні ознаки

Середніх розмірів чорні бджолоподібні мухи з видовженим темно-червоним черевцем, вусики довгі, ариста товста, жовтувата.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися. Потрібні виявлення і охорона тих місць мешкання виду, що ще залишилися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

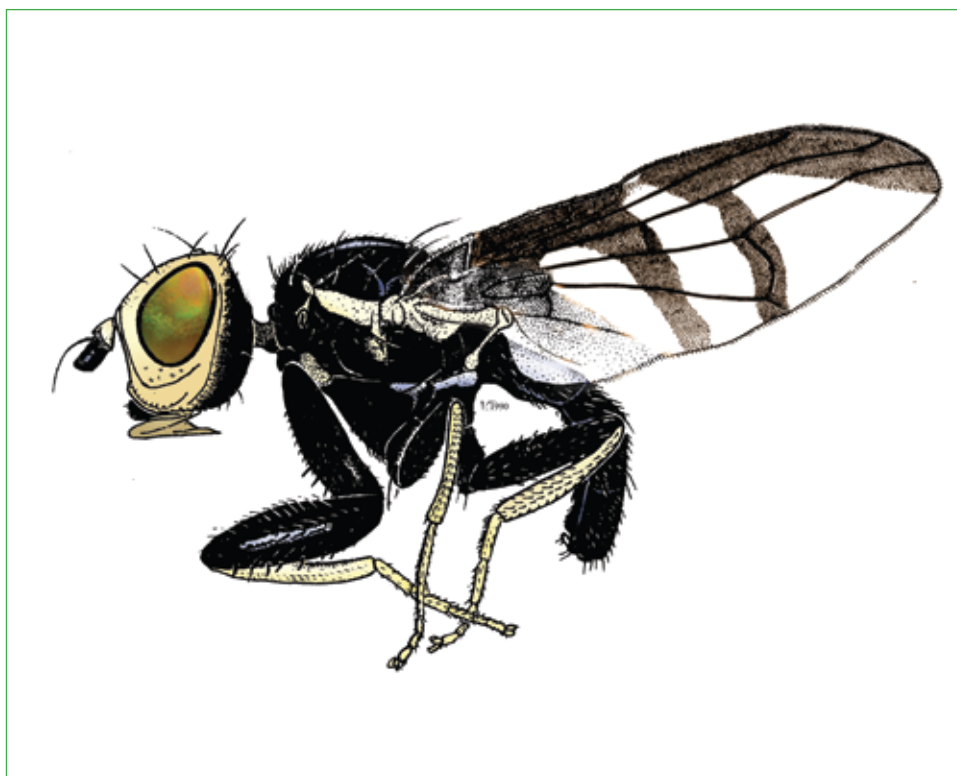
Волкова, 1926–29; Зимина, 1954; Штакельберг, 1958; Скуфьин, 1964; Анікіна, 1965, 1966, 1972; Карелин, 1976; Леженина, 1983, 1987; Песк, 1988; Brădescu 1991; Tóth, 1992; Попов, 1994, 2003; Kuznetzov, Kuznetzova, 1996; Pakalniškis, Rimšaitė, 2000; Speight, 2007.

Автор: Г.В. Попов
Фото: В.О. Корнєєв

УРОФОРА ДЗЕДУШИЦЬКОГО

Urophora dzieduszyckii Frauenfeld, 1863

Таксономічна належність

Клас — Комахи (Insecta), ряд — Двокрилі (Diptera), родина — Осетниці (Tephritidae).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ізраїль, Сирія. В Україні — каньйон Дністра в околицях с. Синьків Тернопільської обл. (типова місцевість).

Чисельність і причини її зміни

Сучасних знахідок виду немає. Можливо, зниклий у пн. частині ареалу.

Особливості біології та наукове значення

Дорослі мухи — у заростях головатня (*Echinops* sp.) у каньйоні Дністра. Характер живлення: личинки у суцвіттях цієї ж рослини, утворюючи м'які гали у насіннезачатках. Біологія розмноження: відомостей немає.

Морфологічні ознаки

Середніх розмірів (4–7 мм) блискучо-чорна мушка з чорними вусиками та щупиками; щиток жовтий; крило чорне при основі, з 4 злитими при передньому краї косими чорними перев'язами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське або комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Корнеев, 1993; Korneyev, 1996.

Автор: В.О. Корнеев

Фото: В.О. Корнеев

СТАВКОВИК БУЛОВОПОДІБНИЙ

Lymnaea clavata Westerlund, 1885

Таксономічна належність

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Франція, Пн. Африка, річки Балтійського моря. В межах України знайдено лише в р. Зх. Буг.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду дуже низька. За наявними даними — приблизно 1 особина на 20 м². Фактори, які впливають на численність, не досліджені, оскільки вид зустрічається в межах всього ареалу доволі рідко.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає на зануреній вищій водній рослинності на невеликій глибині у прибережжі проточних та стоячих водойм.

Морфологічні ознаки

Черепашка башнеподібна, доволі міцна, з 6–6,5 слабо здутими обертами, які розділені помірно глибокою сутурою (швом). Висота черепашки перевищує її ширину в 2,5–2,6 рази. Останній оберт складає близько 0,6 висоти черепашки. Поверхня черепашки шорстка, але без оформленої скульптури, має лише чіткі лінії зупинки наростання. Устя загострено-яйцеподібне, його висота складає 0,4 висоти всієї черепашки. Пупок у вигляді доволі широкої, але короткої щілини. Висота черепашки — 22–25 мм, довжина —

до 25 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Відомостей немає.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Вид, можливо, має значення як проміжний хазяїн паразитичних червів.

Основні джерела інформації

Круглов, Старобогатов, 1981; Березкина, Старобогатов, 1988.

Автор: В.В. Аністратенко
Малюнок: Я.І. Медловська

СТАВКОВИК ПОТОВЩЕНИЙ

Lymnaea pachyta Westerlund, 1890

Таксономічна належність

Клас — Черевоногі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Дельта Волги у прибережжі острова Бухтовий. В межах України знайдено лише в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Точних даних про чисельність виду немає. Фактори, які впливають на численність, не вивчено, оскільки вид зустрічається дуже рідко.

Особливості біології та наукове значення

Вид населяє занурену вищу водну рослинність на невеликій глибині у прибережжі проточних та стоячих водойм, в тому числі ті, які часто пересихають влітку та калюжі.

Морфологічні ознаки

Черепашка невелика, високо-конічної або яйцеподібно-конічної форми, помірно тверда. Обертів — до 6, вони сильно здуті (майже ступінчасті), розділені глибокою сутурою (швом). Висота черепашки перевищує її ширину в 1,7 рази. Останній оберт складає близько 0,8 висоти черепашки. Поверхня черепашки лискуча, з тонкими лініями наростання. Устя яйцеподібне, його висота складає 0,5 висоти всієї черепашки. Пупок

повністю закритий. Висота черепашки — до 11,5 мм, довжина — 20–25 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

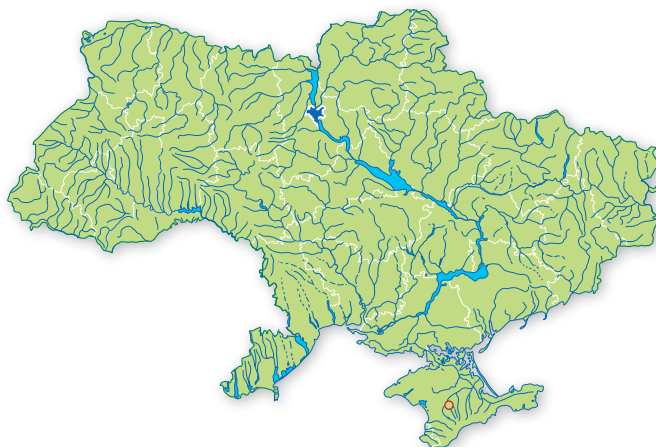
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Вид, можливо, має значення як проміжний хазяїн паразитичних червів.

Основні джерела інформації

Старобогатов, Круглов, 1981.

Автор: В.В. Аністаренко

Малюнок: М.В.Швидка

ТУРИКАСПІЯ ЛІНКТА

Turricaspia lincta Milashevich, 1908**Таксономічна належність**

Клас — Черевоногі (Gastropoda), ряд — Picoi-подібні (Rissoiformes).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений в гирлах великих річок, лиманах і прибережних озерах Північно-Зх. Причорномор'я. Ендемік Азово-Чорноморського басейну.

Чисельність і причини її зміни

Вид формує постійні популяції невеликої щільності (зазвичай від 2 до 30 особин на 1 м²). До різкого зменшення чисельності

або навіть повного знищення виду може призвести замулення та забруднення води, значне падіння рівня води в дельтах річок і лиманах внаслідок зарегулювання і забирання води на господарські потреби.

Особливості біології та наукове значення

Молюски населяють неглибокі ділянки річок, мешкають на щільних ґрунтах (піску, глині та ін.) з помірною кількістю мулу. Максимальна солоність, при якій вид зустрічається в Дніпровсько-Бузькому лимані — 8 ‰.

Морфологічні ознаки

Черепашка овально-башнеподібна, струнка, з 8–8,5 помірно здутими обертами, які

розділені доволі глибокою сутурою (швом). Висота черепашки перевищує її ширину в 2,7 раза. Останній оберт складає майже половину висоти черепашки. Скульптура складається лише з чітких ліній наростання. Устя овальне, дещо скошене. Висота черепашки більша за висоту устя в 3,5–3,7 рази. Пупок закритий. Висота черепашки — 10–11 мм, ширина — до 4 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Вид має певне значення для господарства як складовий елемент харчового раціону риби та деяких навколотовних птахів.

Основні джерела інформації

Алексенко, Старобогатов, 1987; Алексенко, 1992; Анистратенко, Алексенко, 1994; Анистратенко, Стадниченко, 1995.

Автор: В.В. Анистратенко

Фото: В.В. Анистратенко

ОКСИХІЛЮС КОБЕЛЬТА

Oxychilus kobelti (Lindholm, 1910)

Таксономічна належність

Клас — Черевоногі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гірський Крим.

Чисельність і причини її зміни

1–2 особини на 1 м². Причини зміни чисельності: підвищений антропогенний прес на біотопи.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в дубових та букових лісах (переважно пралісах).

Морфологічні ознаки

Черепашка прижата, червоно-рогова, з 5,5–6,0 обертами, з дуже вузьким пупком (близько 1/10–1/15 ширини черепашки) та спіральною мікроскульптурою (помітною при збільшенні у 10–15 разів). Висота черепашки — 7–7,3 мм, її ширина — 14–17,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення.

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лихарев, 1952; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ГРАНАРІЯ ЗЕРНОВА

Granaria frumentum (Draparnaud, 1801)**Таксономічна належність**

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гори Європи від Зх. Карпат до Балкан і Альп. Дуже рідко зустрічається в Українських Карпатах та на зх. Поділля.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 10–15 особин на 1 м². Причини зниження чисельності: антропогенний тиск на біотопи в рекреаційних зонах.

Особливості біології та наукове значення

Мешкає на вапнякових скелях на безліссі.

Морфологічні ознаки

Черепашка широко-веретеноподібна, рогового кольору, з 8–9 обертами та внутрішнім армуванням останнього оберту, добре помітним з устя. Висота черепашки — 7,5–9,5 мм, її ширина — 2,8–3,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1984; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

СЕРУЛІНА ЗУБЧАСТА

Serrulina serrulata (L. Pfeiffer, 1874)

Таксономічна належність

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Майже циркумпонтичний, диз'юнктивний. Дуже рідко — в Українських Карпатах.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 1–3 особини на 1 м². Причини зміни чисельності: вид мешкає серед гниючої деревини, яка вибирається з лісів, у тому числі на території природоохоронних об'єктів.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в букових пралісах на вапнякових грядках.

Морфологічні ознаки

Черепашка ребриста, веретеноподібна, брудно-жовтого кольору, з 10–12 обертами, з зубчастими краями устя. Висота черепашки — 12–14,5 мм, її ширина — 3,3–3,6 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лихарев, 1962; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ХОНДРИНА ВІВСЯНА

Chondrina avenacea (Bruguiere, 1792)**Таксономічна належність**

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гори Європи від Зх. Карпат до Альп і Піренейв. Дуже рідко в Українських Карпатах.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 10–20 особини на 1 м². Причини зниження чисельності: антропогенний тиск на біотопи в рекреаційних зонах.

Особливості біології та наукове значення

Вапнякові скелі на безлісці.

Морфологічні ознаки

Черепашка з великими зморшками (але не ребрами), високо-конічна, темно-коричнева з трохи блакитним віддтінком, з 7,5–8 обертами та внутрішнім армуванням останнього оберту, добре помітним з устя. Висота черепашки — 6,5–7,7 мм, ширина — 2,5–2,8 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1984; Kerney, Cameron, Jungbluth, 1983; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ПЕРИСТОМА МЕРДВЕНЕВА

Peristoma merduenianum Krynicki, 1833

Таксономічна належність

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гірський Крим.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 5–10 особин на 1 м². Причини зміни чисельності: надмірне рекреаційне навантаження на біотопи пд. берега Криму.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в ялівцевому та рідше сосновому рідколіссі.

Морфологічні ознаки

Черепашка світло-рогова (частіше коричнева через забруднення ґрунтом), з 7,5–8 обертами, з близько розташованими один від одного ангулярним та колумелярним краями устя та правильно конічним завитком. Висота черепашки — 12,5–15,5 мм, ширина — 6–7 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1984; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ПРОСТЕНОМФАЛІЯ КАРПАТСЬКА

Prostenomphalia carpathica Baidaschnikov,
1985

Таксономічна належність

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Українські Карпати.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 5–10 особини на м². Причини зміни чисельності: лісгосподарча діяльність та надмірне випасання худоби вздовж гірських струмків.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає по берегах гірських річок та

струмків серед смерекових пралісів та заростей лелича.

Морфологічні ознаки

Черепашка сплюснута, брудно-рогова, з 5–5,5 обертами та остракальною скульптурою з зерноподібних гранул (х 5–10 разів), зібраних у ряди, які нагають ребра. Висота черепашки — 7–8 мм, її ширина — 11–12 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Байдашников, 1985; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ТРОХУЛЮС ОПУШЕНИЙ

Trochulus villosulus (Rossmassler, 1838)

Таксономічна належність

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневи (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. Карпати. В Україні — Карпати і частина Прикарпаття.

Чисельність і причини її зміни

У відомих біотопах — приблизно 25–30 особини на 1 м², але різного віку і не тільки дорослі, які можуть розмножуватися. Причини зміни чисельності: лісгосподарська діяльність та надмірне випасання худоби вздовж струмків.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в різнотравних ділянках вздовж струмків у дубових та чорновільхових лісах.

Морфологічні ознаки

Черепашка брудно-рогова, з 5 обертами, з ледве розвиненою або відсутньою базальною губою устя та периостракальною скульптурою з більш довгими волосками, ніж у інших видів роду *Trochulus*. Висота черепашки — 3,5–4 мм, її ширина — 6,7–7,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1978; Kerney, Cameron, Jungbluth, 1983; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков
Фото: О.О. Байдашніков

ДРОБАЦІЯ БАНАТСЬКА

Drobacia banatica (Rossmassler, 1838)**Таксономічна належність**

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Українські Карпати.

Чисельність і причини її зміни

Приблизно 4–5 особини на 1 м². Причини зниження чисельності: особини виду травмуються і гинуть при лісгосподарських роботах та випасі худоби. Також зміна складу лісів, унаслідок господарської діяльності.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в букових, рідше в буково-смерекових лісах з домішкою явора.

Морфологічні ознаки

Черепашка червоно-рогова, лінзоподібна, з 5,5 і інколи з 6 обертами. Висота черепашки — 14–21 мм, її ширина — 18–34 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1978; Kerney, Cameron, Jungbluth, 1983;

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

ХОНДРУЛЯ БІЛЬЦА*Chondrula bielzi* (Kimakowicz, 1890)**Таксономічна належність**

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Карпати, Трансильванія, Українські Карпати.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність приблизно 3–7 особин на 1 м².
Причини зниження чисельності: загибель особин виду при лісогосподарських роботах та випасанні худоби.

Особливості біології та наукове значення.

Букові, рідше дубові ліси.

Морфологічні ознаки

Черепашка рогова, конічна, з 7,5–8,5 обертами. Висота черепашки — 16–21 мм, ширина — 7,5–9,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

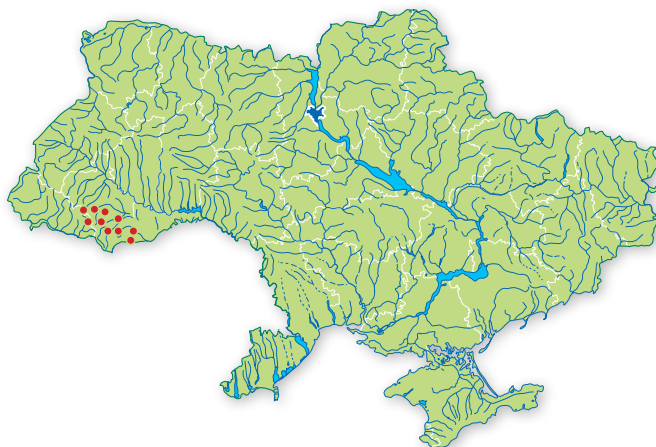
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1984; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

СЛИМАК ВЕЛИКИЙ СТРОКАТИЙ

Helix lucorum Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Черевоногі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Апенінський та Балканський п-ви, Мала Азія, Сирія, Іран, Крим і Закавказзя. В Україні зустрічається лише в Криму, де представлений ендемічним підвидом *Helix lucorum taurica* Kryn., 1836.

Чисельність і причини її зміни

У межах ареалу сильно варіює. Вид схильний до агрегованого розповсюдження. У місцях тимчасових скупчень щільність може сягати

30 і більше особин на 1 м². У цілому по ареалу чисельність значно нижче 1 особини на м², коливається. Найбільш впливовим фактором, що викликає зниження чисельності, є неконтрольований масовий комерційний збір равликів у природі. Інша причина, що помітно позначається на чисельності, — це самовільна вирубка на дрова лісосмуг, які служать місцем перебування виду.

Особливості біології та наукове значення

Вид зустрічається в широколистяних лісах, по долинах рік, у заростях чагарників, лісосмугах, парках.

Морфологічні ознаки

Великий равлик із шароподібно-

кубареподібною черепашкою. Загальний фон забарвлення світлий, по ньому проходять темні радіальні (поперечні) смуги.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів, заборона комерційного збору моллюсків.

Розмноження та розведення у спеціально умовах.

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Вид має важливе господарське значення, вживається в їжу.

Основні джерела інформації

Пузанов, 1925; Акрамовський, 1976; Шилейко, 1978; Попов, Лысяков, 1999.

Автор: С.В. Леонов
Фото: О.О. Байдашніков

ТРОХУЛЮС БІЛЬЦА

Trochulus bielzi (A.Schmidt, 1860)

Таксономічна належність

Клас — Черевоні (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Карпати. Частина Українських Карпат.

Чисельність і причини її зміни

У відомих біотопах — приблизно 4–5 особини на 1 м². Причини зміни чисельності: руйнування місць мешкання виду унаслідок господарської діяльності.

Особливості біології та наукове значення.

Вид мешкає у букових, інколи буково-

смерекових лісах з домішкою явора, ясена.

Морфологічні ознаки

Черепашка брудно-рогова, кубареподібна, з 5,5–6 обертами, відрізняється менш високим завитком та густіше розташованими періостракальними волосками від зовнішньо схожого виду *Edentiella bakowskii* (Polinski, 1924), звичайного у більшості районів Українських Карпат. Висота черепашки — 5,5–6,5 мм, ширина — 8–9,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1978; Kerney, Cameron, Jungbluth, 1983; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков
Фото: О.О. Байдашніков

ПЛІКУТЕРІЯ ЛЮБОМИРСЬКОГО

Plicuteria lubomirskii (Slosarski, 1881)

Таксономічна належність

Клас — Черевонігі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. та Сх. Карпати. В Україні — Українські Карпати та Поділля.

Чисельність і причини її зміни

Приблизно 4–5 особини на 1 м² (інколи більше — до 10). Причини зміни чисельності: руйнування місць мешкання виду унаслідок господарської діяльності.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в дубових, букових та інколи буково-смерекових лісах з домішкою явора і ясена.

Морфологічні ознаки

Черепашка жовта, кубареподібна, з 5–5,3 обертами, краї устя без отвору (крім колумелярної частини). Висота черепашки — 5,5–6,5 мм, її ширина — 7,5–9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1978; Kerney, Cameron, Jungbluth, 1983; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков
Фото: О.О. Байдашніков

РАВЛИК КРИШЕЧКОВИЙ СТРУМКОВИЙ

Pomatias rivulare (Eichwald, 1829)

Таксономічна належність

Клас — Черевоногі (Gastropoda), ряд — Передньожаберні (Prosobranchiata).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал виду майже циркумпонтичний (з окремими знахідками до пн. Угорщини). В Україні вид зустрічається лише в пн.-сх. частині Гірського Криму.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах щільність молюска 10–15 особин на 1 м². Причини зміни чисельності: деградація природних місць мешкання.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в дубових та букових лісах.

Морфологічні ознаки

Черепашка сіра, верхні оберти рожеві, кубареподібна, з 4,5 обертами, остракальною спіральною і більш розвиненою радіальною скульптурою та устям, що має кришечку. Висота черепашки — 13–16 мм, її ширина — 12–14,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

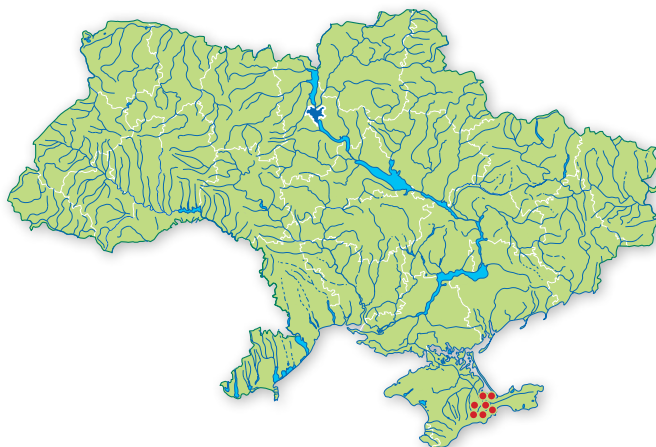
Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Лихарев, Раммельмейер, 1952; Дамянов, Лихарев, 1975; Голиков, Старобогатов, 1988; Feher, Szaby, Bozsy, Penzes, 2009.

Автор: О.О. Байдашніков
Фото: О.О. Байдашніков

АРИАНТА ЕФІОПСЬКА

Arianta aethiops (Bielz, 1853)**Таксономічна належність**

Клас — Червононогі (Gastropoda), ряд — Легеневі (Pulmonata).

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. частина Сх. Карпат, лише високогірні ділянки Українських Карпат.

Чисельність і причини її зміни

У головних біотопах — приблизно 3–4 особини на 1 м². Причини зниження чисельності: загибель при лісогосподарських роботах та випасі худоби.

Особливості біології та наукове значення

Пояс смерекових лісів, субальпійської рослинності та кам'яні розсипи на полонинах.

Морфологічні ознаки

Черепашка чорна (губа устя біла), кубареподібна, з 5 обертами. Висота черепашки — 14–17 мм, її ширина — 19–23 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шилейко, 1978; Голиков, Старобогатов, 1988.

Автор: О.О. Байдашніков

Фото: О.О. Байдашніков

УСТРИЦЯ ЇСТІВНА

Ostrea edulis Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Двостулкові (Bivalvia), ряд — Устриці (Ostreoida).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середземне море, Атлантичний океан — від берегів Європи (Норвегія) до Алжиру та Пн. Америки. В Чорному морі — околиці м. Анапа (Краснодарський край, Росія), в Україні — Каркінітська затока, акваторія Карадазького ПЗ.

Чисельність і причини її зміни

Сучасних даних про чисельність в українській частині ареалу немає. Причини зниження чисельності: забруднення води і дна моря, добування піску, знищення хижим мо-

люском — рапаною, незаконний промисел.

Особливості біології та наукове значення

Вид мешкає в прибережній частині моря на глибині 3–65 м, прикріплюється до каменів, скель, трапляється на піщано-кам'янистих ґрунтах.

Морфологічні ознаки

Черепашка у вигляді викривленого овалу. Стулка, що прикріплюється (ліва) більш опукла, несе на поверхні нерегулярні, іноді розгалужені радіальні ребра. Вільна (права) стулка майже плоска, гладенька або із слабо помітними радіальними зморшками, з припіднятими у вигляді луски лініями наростання. Верхівки слабо виступаючі, різко

зігнуті. Забарвлення брудно-сіре, з бузковими (на прикріпленій стулці) або червоно-бурими (на вільній) плямами. Довжина і висота черепашки — до 80 мм, ширина — до 25 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Вид вирощується для вживання в їжу в ряді зарубіжних країн.

Основні джерела інформації

Скарлато, Старобогатов, 1972; Starobogatov, 1992.

Автор: В.В. Аністратенко

Фото: О.О. Ковтун

ГІПАНІС ЛЕВІУСКУЛА

Hypanis laeviuscula (Milachevitch, 1916)**Таксономічна належність**

Клас — Двостулкові (Bivalvia), ряд — Венериди (Venerida).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Мешкає в Дніпро-Бузькому лимані та Кременчузькому водосховищі, стулки знайдені на березі Дністровського лиману та р. Пд. Буг.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. На чисельність виду впливають солоність та аерація, потрібно уникати заходів по розпрісненню або зарегулюванню водойми, не допускати замулення водойми.

Особливості біології та наукове значення

Бентосний вид, глибоко заривається в мулистий ґрунт.

Морфологічні ознаки

Черепашка овальна, тонкостінна, крихка, плоска з мало виступаючими верхівками, розташованими ближче до переднього краю. Поверхня вкрита вузькими ребрами (до 25), міжреберні проміжки в передній частині вузькі, а в задній поширюються. Замкова площадка дуже вузька, зуби відсутні. Мантийний синус язикоподібний, доходить до середини довжини черепашки. Забарвлення біле, рожеве і жовтувате. Довжина черепашки до 37 мм, висота — до 17 мм, ширина — до 9 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Молодь виду є їжею для осетрових риб.

Основні джерела інформації

Скарлато, Старобогатов, 1972.

Автор: І.А. Мунасипова-Мотяш

Фото: І.А. Мунасипова-Мотяш

ГІПАНІС СКЛАДЧАСТИЙ

Hypanis plicata (Milashevitch, 1916)

Таксономічна належність

Клас — Двостулкові (Bivalvia), ряд — Венериди (Venerida).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Дністровський і Дніпро-Бузький лимани, водойми дунайської дельти, лагуни та озера Пн.-Зх. Причорномор'я. Сучасні знахідки лише в Дністровському лимані.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність виду незначна. На чисельність виду впливають солоність та аерація, потрібно уникати заходів по розпрісненню або зарегулюванню водойми, не допускати замулення водойми.

Особливості біології та наукове значення

Бентосний вид, зустрічається на м'яких ґрунтах або у щільному мулі, де риє глибокі нори.

Морфологічні ознаки

Черепашка овально-чотирикутна, товсто стінна, з мало виступаючими верхівками, розташованими ближче до переднього краю. Поверхня її вкрита вузькими, трикутними, гострими ребрами, кількістю 30–40. Міжреберні проміжки широкі. Замкова площадка вузька, на правій стулці іноді наявний рудиментарний кардинальний зуб. Мантійний синус вузький, ящикоподібний, доходить майже до середини довжини черепашки. Забарвлення біле. Довжина чере-

пашки — до 38 мм, висота — до 25 мм, ширина — до 16 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження біотопів, заборона комерційного збору молюсків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Скарлато, Старобогатов, 1973.

Автор: І.А. Мунасіпова-Мотяш

Фото: І.А. Мунасіпова-Мотяш

МІНОГА КАРПАТСЬКА

Eudontomyzon danfordi Regan, 1911

Таксономічна належність

Клас — Міноги (Petromyzontida), ряд — Міногородібні (Petromyzontiformes), родина — Міногові (Petromyzontidae). Один з 4-х видів роду, один з 2-х видів роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік бас. Тиси і Тимішу. В Україні зустрічається тільки в бас. Тиси на Закарпатті.

Чисельність і причини її зміни

Різко скоротилася з 1970-х рр. Порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного та біологічного режимів, спричинені господарською діяльністю.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна донна мінога. У дорослому стані веде паразитичний спосіб життя. Мешканець неглибоких ділянок річок і струмків з проточною чистою водою і щебенисто-піщаним або гальково-піщаним дном. Ховається під і серед каміння. Личинки живуть на ділянках з повільною течією і відкладеннями мулу на глибинах 5–50 см. Статевої зрілості досягає після метаморфозу. Розмноження у квітні–травні при температурі води 8°C і вище. У самок завдовжки 21–21,5 см плодючість складає 7,5–10,3 тис. ікринок. На нерест мігрує у верхні ділянки струмків і поточків. Дорослі живляться з березня–квітня до жовтня–листопада лише у перший рік після метаморфозу, після чого в них атрофується кишечник і вони припиняють харчуватися. Здобичку стають риби з дрібною лускою: молодняк з'їдається повністю, а в дорослих вона виїдає нутрощі. Личинки харчуються мікроорганізмами, малощетинковими

червами, личинками комах тощо, але на стадії метаморфозу не живляться зовсім.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, вугроподібне, голе, в передній частині з кожного боку по 7 зовнішніх зябрових отворів. У дорослих особин добре розвинені очі, рот, на дні присмоктувальної лійки, зуби рогові, розташовані на верхньо- і нижньощелепових платівках, на поверхні ротової лійки і на язиці. Для цієї, як і для інших міног, характерний метаморфоз — складні перетворення в зовнішній і внутрішній будові, — після якого личинка-пісқорийка перетворюється на дорослу тварину. Личинка має слабо розвинені очі, занурені під шкіру, рот без присмоктувальної лійки і без зубів, зяброві отвори розташова-

ні у борозенці. Найбільша довжина дорослих до 30 см, маса до 25–30 г, личинок — до 24,5 см і 20–25 г, тривалість життя загалом 5,7–7,3 роки, з яких 4,2–5,2 роки — личинкова стадія, 1–5 міс. триває метаморфоз і на дорослий стан припадає 17–21 міс. Голова і спина попелясто-сірі, сірувато-блакитнуваті, боки світліші, часто з рожевим або металевим вилицком, червоно жовтувато- або бруднувато-білі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення там заповідного режиму. Занесена до ЧКУ (1994), МСОП та Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

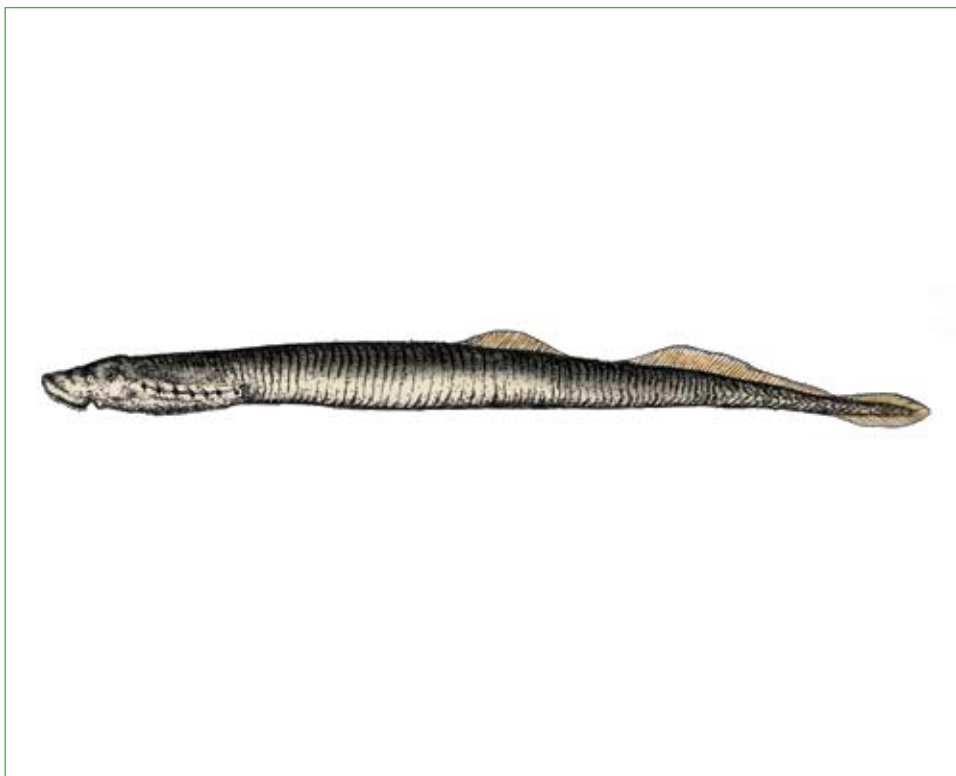
Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Берг, 1948; The freshwater..., 1986; Мовчан, 1988, 2000а, 2005; Каталог колекцій..., 2003; Koščo et al., 2004; Kottelat, Freyhof, 2007.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: І.В. Маханьков

МІНОГА УКРАЇНСЬКА

Eudontomyzon mariae Berg, 1931

Таксономічна належність

Клас — Міноги (Petromyzontida), ряд — Міногоподібні (Petromyzontiformes), родина — Міногові (Petromyzontidae). Один з 4-х видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

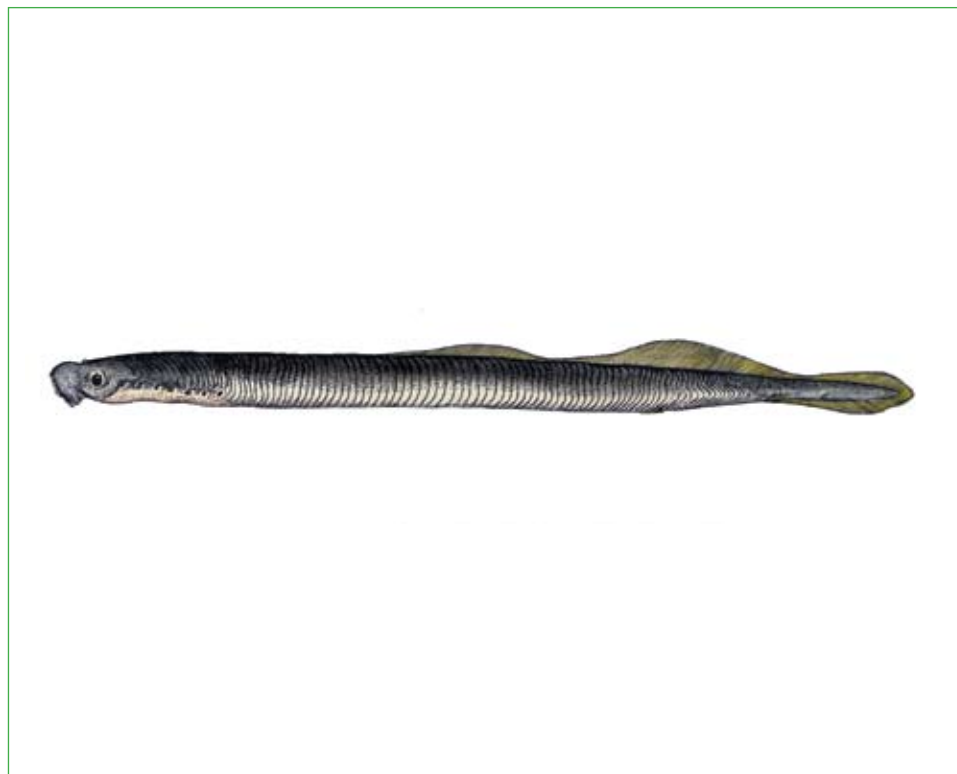
Річки бас. Балтійського, Азовського, Чорного, Адріатичного і Егейського морів. В Україні відзначалася в бас. рр. Міусу, Сів. Дінця, Дніпра, Дністра, Пруту, Сирету і, вірогідно, Півд. Бугу, відмічена в пониззі Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

Катастрофічно низька. Практично зникла в корінному руслі Дніпра і його великих притоках, Сів. Дінця і Дністра, зрідка трапляється в їх додатковій системі. Порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного та біологічного режимів водойм, спричиненої господарською діяльністю.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна донна непаразитична мінога. Мешканець річок і струмків гірської і передгірської зони, а також рівнинних рік. Дорослі живуть на чистих, добре насичених киснем, із швидкою течією і дещо замуленим кам'янистим і кам'янисто-піщаним ґрунтом ділянках, личинки — у місцях з повільною течією та добре замуленим дном. Личинки тримаються на глибинах до 0,5–1 м, де закопуються в ґрунт. Статевої зрілості досягає через 6–7 міс. після метаморфозу, який проходить з середини липня до кінця вересня. Розмноження в квітні–травні при температурі води від 8–16°C. У самок завдовжки 16,6–20,5 см плодючість складала 5742–6066 ікринок. На нерест мігрує

на невеликі відстані в чисті струмки і річечки. Личинки-піскорійки живляться детритом, найдрібнішими бентичними організмами, діатомовими і іншими водоростями. Під час метаморфозу кишечник личинок атрофується і в дорослому стані ці тварини не живляться, а після розмноження гинуть.

Морфологічні ознаки

Від міноги карпатської відрізняється меншими розмірами і розташуванням, кількістю і будовою зубів. Найбільша довжина тіла дорослих особин до 22,2 см, маса до 20 г, личинок — до 23 см і 20–25 г, тривалість життя загалом 4,8–7,2 років, з яких 4–5, можливо, припадає на личинковий період, 4–5 тижнів — на метаморфоз і 11–13 міс. на

життя в дорослому стані. Верхня частина голови, боків тіла і спина в дорослих особин темно-сірі, попелясті або чорні, боки і черево сірувато-білі з сріблястим або перламутровим вилицком. Личинки зазвичай мають коричнювато-сіруваті спину і верхню частину боків тіла, жовтувато-білуваті нижні частини боків і черево.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення там заповідного режиму. Занесена до ЧКУ (1994), МСОП та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

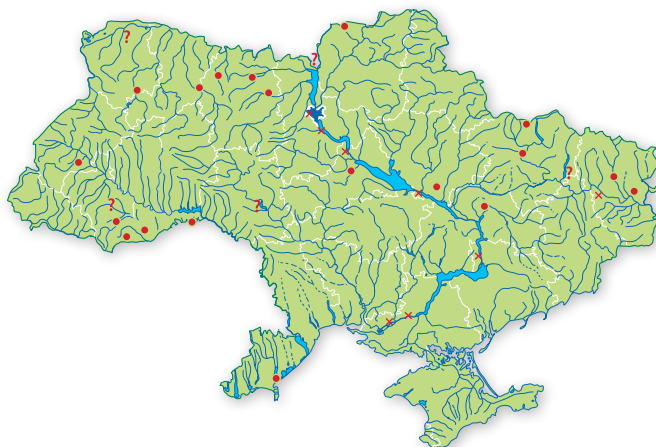
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Берг, 1948; Денщик, 1994а; Каталог колекцій..., 2003; Мовчан, 1988, 2005; The freshwater, 1986.

ОСЕТЕР ШИП

Acipenser nudiventris Lovetsky, 1828

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один з 17-ти видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейни Чорного, Азовського, Каспійського і Аральського морів. В Україні зустрічався в Чорному морі біля узбережжя Кримського пів-ва (мас. Кара-Даг, Каркінітська затока) та в морських водах поблизу гирлових ділянок Дніпра, Дністра і Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

У першій половині ХХ ст. зустрічався поодинці, з 1960-х рр. в уловах не траплявся. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води; надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прохідна придонна риба, постійно живе у морі, заходить у річки на нерест. В морі тримається переважно на мулистих ґрунтах, в річках — на глибоких ділянках з чистою проточною водою і піщаним або піщано-гальковим дном. У морі мешкає поодинці або невеликими групами, в період розмноження утворює помітні скупчення. Самці стають статевозрілими у віці 6–9 років при довжині понад 90 см, самки в 12–14 років при довжині понад 110 см. Нерест з кінця квітня до кінця травня при температурі води 10–15°C, на ділянках річок із швидкою течією і твердим,

гальковим або піщаним ґрунтом. Плодючість коливається від 200 тисяч до 1 млн 290 тис. ікринок. Ікра донна, клейка. Після нересту плідники і молодь скочуються в море, частина молоді може затримуватися в річці на кілька місяців чи років. Молодь живиться дрібними ракоподібними, личинками комах, червами та іншими безхребетними дна, дорослі риби споживають крупніших за розмірами мешканців донної фауни і дрібну рибу.

Морфологічні ознаки

Тіло довге, веретеноподібне, досить високе і масивне. Рот у вигляді поперечної щілини, нижня губа посередині суцільна, не перервана. Перша спинна жучка найбільша, між рядами жучок відсутні кісткові платівки. Найбіль-

ша довжина понад 2 м, маса — понад 40–70 кг (частіше траплялися особини масою 8–10 кг), тривалість життя понад 30 років. Верхня третина тіла темносіра, іноді майже чорна, з темно-блакитним чи бурим вилиском, боки світло-сірі, черево молочно- чи брудно-біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Для відтворення виду потрібні нормалізація екологічного стану водойм, створення умов для природного нересту та реакліматизація. Занесений до ЧКУ (1994), МСОП та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

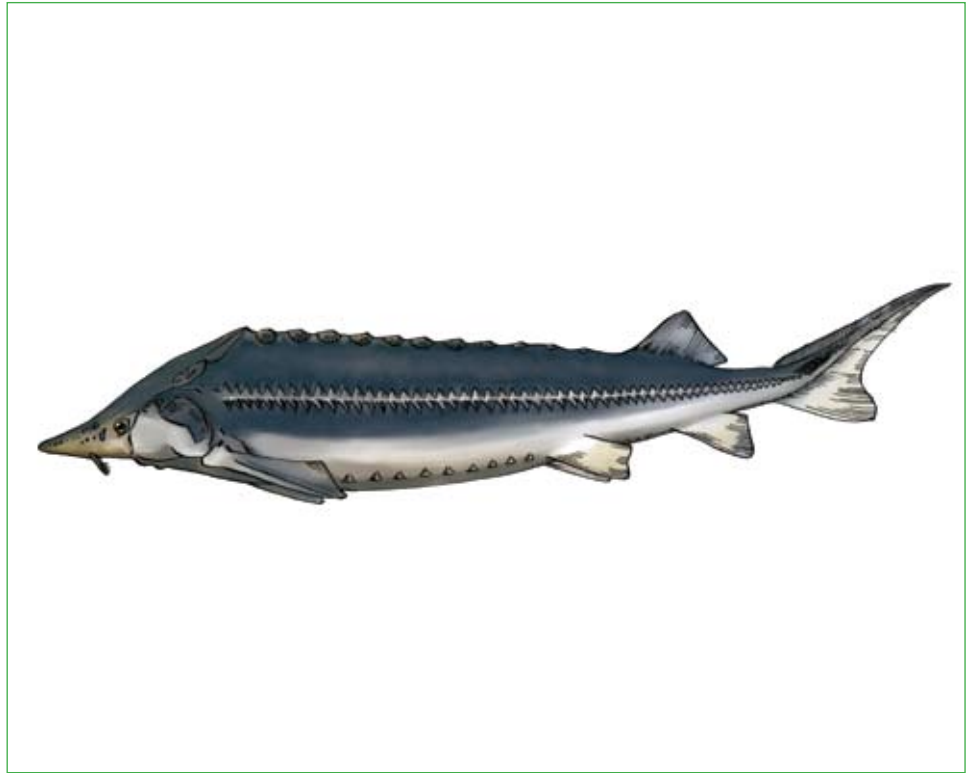
Можливе. Біотехніка розведення осетрових випробувана на рр. Волзі, Доні, Кубані, Дніпрі.

Господарське та комерційне значення

Цінний об'єкт промислу, значення якого через зникнення в наших водах втрачено.

Основні джерела інформації

Берг, 1948; Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Мовчан, 1988; The freshwater..., 1989.

СТЕРЛЯДЬ ПРІСНОВОДНА

Acipenser ruthenus Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один з 17-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ріки бас. Азовського, Каспійського, Балтійського, Карського та Білого морів, Ладозьке, Онезьке озера. В Україні траплялася в корінному руслі і в крупних притоках усіх великих рік. Зараз відзначається в пониззі Дунаю і бас. Середнього і Верхнього Дністра, можливо, є в Дніпровському водосховищі.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Трапляється зрідка від одної до кількох особин. З другої половини ХХ ст. різко скоротила свою чисельність і ареал. Зникла в Сів. Дінці, Пд. Бузі та в більшій частині бас. Дніпра і Дністра. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного та біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, непомірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна придонна риба. Тримається поодиноці або невеликими групами на глибоких руслових ділянках річок з чистою прохолодною проточною водою і піщаним або піщано-гальковим ґрунтом. Статевозрілими самці стають у віці 3, переважно 4–6 років, при довжині понад 35 см, самки у 5–9 років при довжині понад 45 см. Нерест у квітні–травні, зазвичай при температурі води 12–17°C. Плодючість до

110–140 тис. ікринок. Ікра донна, клейка, відкладається на глибоких руслових ділянках із швидкою течією і гальковим або кам'янистим ґрунтом. Після нересту плідники і молодь скочуються до місць постійного життя. Живиться ракоподібними, молюсками, личинками комах та іншими тваринами дна, рідше дрібною рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, веретеноподібне, невисоке. Нижня губа посередині перервана, вусики торочкуваті. Найбільша довжина до 1–1,2 м, маса до 16 кг, зазвичай в уловах траплялися риби завдовжки до 40–60 см і масою 0,4–1 кг, тривалість життя близько 30 років. Верхня частина тіла темна, сіривато-бура, часто із зеленкуватим чи синюватим вилиском, боки

сіруваті, сталеві-сріблясті, черево жовтувате або молочно-біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення там заповідного режиму. На Дністрі доцільно створити заказник, а також збудувати рибоводний завод, на базі якого здійснювати штучне відтворення і реакліматизацію виду в Пд. Буг, Дніпро, Сів. Донець та інші ріки. Занесена до ЧКУ (1994), МСОП, Бернської та Боннської конвенцій, СІТЕС та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Біотехніка розведення випробувана на ріках Волзі, Доні, Кубані, Дніпрі.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, господарське значення якої через малу чисельність втрачено.

Основні джерела інформації

Мовчан, 1940; Берг, 1948; Мовчан, 1988, 2001, 2005; The freshwater..., 1989; Каталог колекцій, 2003; Новицкий и др., 2005.

ОСЕТЕР АТЛАНТИЧНИЙ

Acipenser sturio Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один з 17-ти видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн.-Сх. Атлантика від Ісландії до Марокко; Балтійське, Північне, Середземне, Чорне моря. Вид майже повсюдно повністю зник. В Україні траплявся в Чорному морі біля пд. берегів Кримського п-ва (р-н м. Ялта), у Каркінітській затоці (Чурюмська коса) та гирлі Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

У першій половині ХХ ст. іноді зустрічалися поодинокі особини, з 1960-х рр. в уловах не траплявся. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прохідна придонна риба, яка постійно живе в морі, а на розмноження заходить у річки. Тримається невеликими групами. Самці досягають статевої зрілості у віці 7–9, самки — в 8–14 років. Нерест з квітня по червень при

температурі води 7,7–22°C в місцях із швидкою течією і кам'янисто-гальковим ґрунтом. Плодючість 0,2–6,7 млн ікринок. Ікра донна, клейка. Після розмноження плідники, а восени й молодняк скочуються в море на нагул. Живиться тваринами дна (черви, ракоподібні та ін.) і дрібною рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло довге, веретеноподібне, масивне. Рило видовжене, пригострене, товсте. Вусики розміщені ближче до рота, ніж до кінця рила. Між спинним і боковими рядами жучок правильними рядами розташовані ромбоподібні кісткові платівки. Найбільша довжина тіла понад 2 м, маса — до 100 кг, тривалість життя понад 45 років (у пд.-сх. частині Чор-

ного моря раніше досягав довжини 3,5 м, маси понад 300 кг). Спино темно-сіра або бурувата, часто з зеленкувато-блакитним виліском, іноді майже чорна, боки світло-сірі, білувато-сріблясті, черево молочно-біле або жовтувате.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Відтворення виду можливе лише шляхом реакліматизації і тільки за нормалізації екологічного стану водойм. Занесений до ЧКУ (1994), МСОП та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Методика відпрацьована на Ріонському рибозаводі (Грузія).

Господарське та комерційне значення

Цінний об'єкт промислу, значення якого через зникнення в наших водах втрачено.

Основні джерела інформації

Берг, 1948; Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Мовчан, 1988; The freshwater..., 1989.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: А.В. Білоусова А.І. Щетинин

ОСЕТЕР РОСІЙСЬКИЙ

Acipenser gueldenstaedtii

Brandt et Ratzeburg, 1833

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один з 17-ти видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. Раніше розглядався в ранзі підвиду Осетер чорноморсько-азовський — *A. gueldenstaedtii colchica* (V. Marti, 1940).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейни Чорного, Азовського, Аральського і Каспійського морів. В Україні трапляється в пн.-зах. частині Азовсько моря, біля берегів Криму і в пн.-зах. частині Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Невисока, в останні 25–30 років невпинно падає. У невеликій кількості заходить у Дунай, поодиночі в Дніпро, зрідка в Дністровський лиман і фактично не заходить в Пд. Буг, Сів. Донець і річки Пн. Приазов'я. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прохідна придонна риба, яка постійно живе в морі, а на нерест заходить у річки. Нерестові міграції двічі на рік: восени, з серпня по січень і навесні, з березня — початку квітня до травня — початку червня, при температурі води 6–11°C, масово при 15°C. Статевої зрілості самці досягають у віці 8–14 років при довжині понад 90–100 см, самки в 10–17 років при довжині понад 105–110 см. Нерест з кінця квітня — почат-

ку травня до середини червня, при температурі води 11–22°C, на глибоких ділянках корінного русла із швидкою течією і піщано-гальковим або кам'янистим ґрунтом. Плодючість до 800 тис. ікринок. Ікра донна, клейка. Плідники після розмноження, а згодом і молодь, скочуються на місця нагулу. Молодь харчується донними безхребетними (ракоподібними, личинками комах та ін.), дорослі споживають молюсків, крупних ракоподібних та рибу.

Морфологічні ознаки

Тіло довге, веретеноподібне, товсте. Рило коротке, тупе, заокруглене. Вусики розміщені ближче до преднього кінця рила, ніж до рота. Найбільша довжина понад 2 м, маса понад 100 кг, в уловах зустрічаються особини завдовжки 1,3–1,6 м

і масою близько 30–40 кг; тривалість життя понад 50 років. Верхня третина тіла темно-сіра, бурувата, часто майже чорна, боки сіруваті, молочно-сірі з блакитним вилиском, зрідка зеленкуваті, черевце жовтувате або молочно-біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, створення умов для природного нересту, будівництва рибоводних заводів у пониззі Дунаю та ін місцях. Занесений до МСОП, Бернської та Боннської конвенцій, СІТЕС та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Біотехніка штучного розведення випробувана на Волзі, Доні, Кубані, Дніпрі.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала до критичної межі.

Основні джерела інформації

Берг, 1948; Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Мовчан, 1967, 1988, 2000, 2001, 2005; Салехова і др., 1987; The freshwater..., 1989; Каталог колекцій, 2003; Болтачев, 2003.

СЕВРЮГА ЗВИЧАЙНА

Acipenser stellatus Pallas, 1771

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один із 17-ти видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. Утворює локальні стада в певних річкових басейнах.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейни Чорного, Азовського, Аральського і Каспійського морів. В Україні поширений біля пн. берегів Азовського моря, вздовж Кримського п-ва та у пн.-зх. частині Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, з кінця ХХ ст. невпинно падає. Зараз у невеликій кількості заходить у Дунай, зрідка поодинокі в Дніпровський і Дністровський лимани і фактично не заходить в Дністер, Пд. Буг, Дніпро і річки Пн. Приазов'я. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прохідна придонна риба, яка постійно живе в морі, а для розмноження двічі на рік заходить у річки: восени (з кінця вересня до кінця листопада) і навесні (з березня до кінця квітня — початку травня). Статеве дозрівання самців відбувається у віці 5–14, переважно в 9–12 років, самок — в 7–17, переважно в 11–14 років (при довжині тіла обох статей понад 95–100 см). Нерест з кінця квітня до середини червня при температурі води 8–15°C і вище, на глибоких ділянках ко-

рінного русла із швидкою течією та твердим, зазвичай піщано-гальковим чи кам'янистим ґрунтом. Плодючість може перевищувати 360 тис. ікринок. Ікра донна, клейка. Після закінчення розмноження плідники, а пізніше й молодь, скочуються в море на нагул. Мальки живляться переважно дрібними донними тваринами (червами, личинками комах, ракоподібними та ін.), дорослі споживають рибу, молюсків та крупних ракоподібних.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, веретеноподібне, невисоке. Вусики короткі, не торочкуваті. Рило мечовидне, довге, його довжина складає понад 60% довжини голови. Найбільша довжина до 220 см, маса — до 80 кг, зазвичай лов-

ляться особини завдовжки до 150 см масою 25–30 кг; тривалість життя близько 30 років. Верхня третина тіла темна, сірувато-блакитна або, майже чорна, боки білувато-або сріблясто-сірі, черево жовтувате чи молочно-біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, нормалізація екологічного стану водойм та побудова рибоводних заводів. Занесена до списків МСОП, Бернської та Боннської конвенцій, СІТЕС та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Біотехніка розведення випробувана на ріках Волзі, Доні, Кубані, Дніпрі.

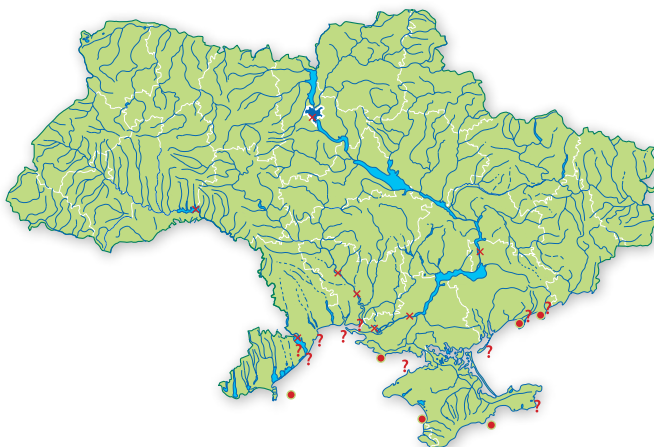
Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала до критичної межі.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Мовчан, 1966, 1988, 2000б, 2001, 2005; Салехова и др., 1987; The freshwater..., 1989; Пинчук, Ткаченко, 1996; Болтачев, 1999, 2003; Каталог коллекций, 2003.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: А.В. Білоусова А.І. Щетинин

БІЛУГА ЗВИЧАЙНА

Huso huso (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Осетроподібні (Acipenseriformes), родина — Осетрові (Acipenseridae). Один з 2-х видів роду, єдиний вид у фауні України. В Україні вид раніше розглядався в ранзі окремого підвиду — Білуга чорноморська — *H. huso ponticus* Salnikov et Malatski, 1934.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

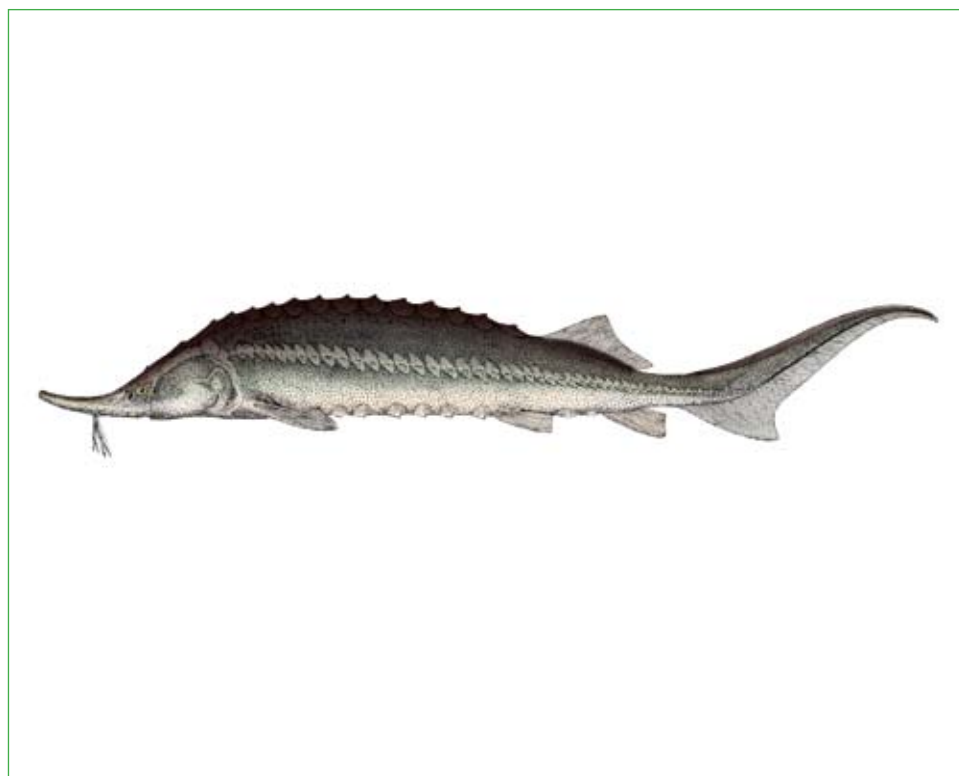
Чорне, Азовське, Каспійське, зрідка й Адріатичне моря. В Україні зустрічається в пн.-зх. і пн. частинах Азовського моря, біля берегів Криму і в пн.-зх. частині Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Поодинокі трапляються поблизу берегів Кримського п-ва, дещо частіше в Дунаї та біля його гирла. У першій половині ХХ ст. була промисловою рибою майже на всьому морському узбережжі. Фактично зникла у пониззі Дніпра, Пд. Бугу і Дністра, а також у Сів. Дінці. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прохідна придонно-пелагічна риба, яка постійно живе в морі, а на нерест заходить у річки. Нерестові міграції відбуваються двічі на рік: навесні (друга половина березня – квітень, при температурі води 4–5°), і восени (вересень – листопад) — нерестує навесні наступного року. Самці стають статевозрілими у віці 12–14 років при довжині понад 120 см,

самки в 16–18 років при довжині понад 150 см. Нерест з кінця квітня до початку червня при температурі води 8–17°С у глибоких місцях із швидкою течією і кам'янистим або піщано-гальковим ґрунтом. Плодючість 360 тис. — 7,7 млн ікринок. Ікра донна, клейка. Після нересту дорослі, а згодом і молодь, скочуються в море. Мальки споживають ракоподібних, черв'яків, личинок комах, мальків риб; дорослі особини живляться переважно рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло довге, високе, товсте. Рот великий, півмісячний, зяброві перетинки зрощені між собою і утворюють вільну шкірясту згортку під міжзябровим проміжком. Найбільша довжина тіла понад 5 м, маса 1000 кг (зазвичай

ловлять особин до 2,5 м і до 200–300 кг), тривалість життя до 100 років. Верхня третина тулубу і голови сірувато-бурі або майже чорні з блакитним чи зеленкуватим відблиском, боки сірувато-білі, черево молочно-біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, нормалізація екологічного стану водойм, побудування рибзаводу. Занесена до ЧКУ (1994), списку МСОП, Бернської та Боннської конвенцій, СІТЕС та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Біотехніка розведення випробувана на Волзі, Дону, Кубані, Дніпрі.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала до критичної межі.

Основні джерела інформації

Малятский, 1938; Берг, 1948; Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Салехова и др., 1987; Мовчан, 1988, 2000б, 2001, 2005; The freshwater..., 1989; Каталог коллекций, 2003; Болтачев, 2003.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: І.В. Маханьков

ЯЛЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Leuciscus leuciscus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з близько 30-ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Широко поширений євро-азійський вид. Річки і озера бас. Пн. Льодовитого океану, Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського морів (в Європі на пн від Альп і на сх. від Піренейів), озера Сибіру, Пн. і Центрального Казахстану. В Україні раніше був поширений фактично в усіх великих річках і в їх додатковій системі, а також у проточних озерах і в дніпровських водосховищах, відмічався також в Дніпровсько-Бузькому лимані. Відсутній у Криму.

Чисельність і причини її зміни

Невелика, в останні 2–3 десятиріччя різко скоротилася. Зараз фактично зник з руслової частини Дніпра і його водосховищ та крупних притоків, в бас. Пд. Бугу, дуже нечисленний в бас. Дністра та Дунаю. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна річкова зграйна придонна риба чистих текучих вод, яка віддає перевагу прибережним ділянкам з піщаним або піщано-мулистим ґрунтом. Статевої зрілості досягає у віці 2–3 років при довжині тіла близько 9–10 см. Розмноження відбувається

з кінця березня, при прогріванні води до 5–6°C, до початку, а інколи й до кінця травня. Плодючість до 22,6 тис. ікринок. Ікра донна, клейка, відкладається за один раз в місцях із швидкою течією на різні донні предмети, зокрема на рослинність. Живиться переважно організмами бентосу — червами, ракоподібними, личинками і лялечками комах, дорослими комахами, які падають у воду, а також ікрою риб та, частково рослинністю.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, ледь стиснуте з боків. Анальний плавець з виїмкою. Рот нижній, маленький. У бічній лінії переважно 45–51 луска. Найбільша довжина тіла 20–25 см, зазвичай 10–15 см, маса до 100 г, зазвичай

30–50 г, тривалість життя до 8 років. Спина темна, від темно-сірого або оливково-зеленкуватого до чорного кольору, боки світло-сірі із сріблястим вилицком, червоно-світло-сріблясте. Спинний і хвостовий плавці сірі, грудні, черевні і анальний блідо-жовті або жовтувато-червоні, райдужка очей жовтувато-оранжева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до списків МСОП і Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

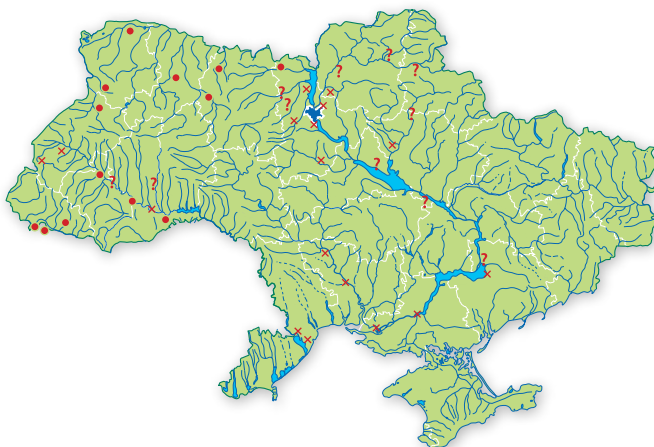
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт аматорського вилову.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Опалатенко, 1969; Полтавчук, 1975, 1976а, б; Зимбалева і др., 1989; Мовчан, 2000 а, 2005; Каталог колекцій, 2003; Новицкий і др., 2005.

ЯЛЕЦЬ ДАНИЛЕВСЬКОГО

Leuciscus danilewskii (Kessler, 1877)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина
— Коропові (Cyprinidae). Один з близько 30-
ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні
України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

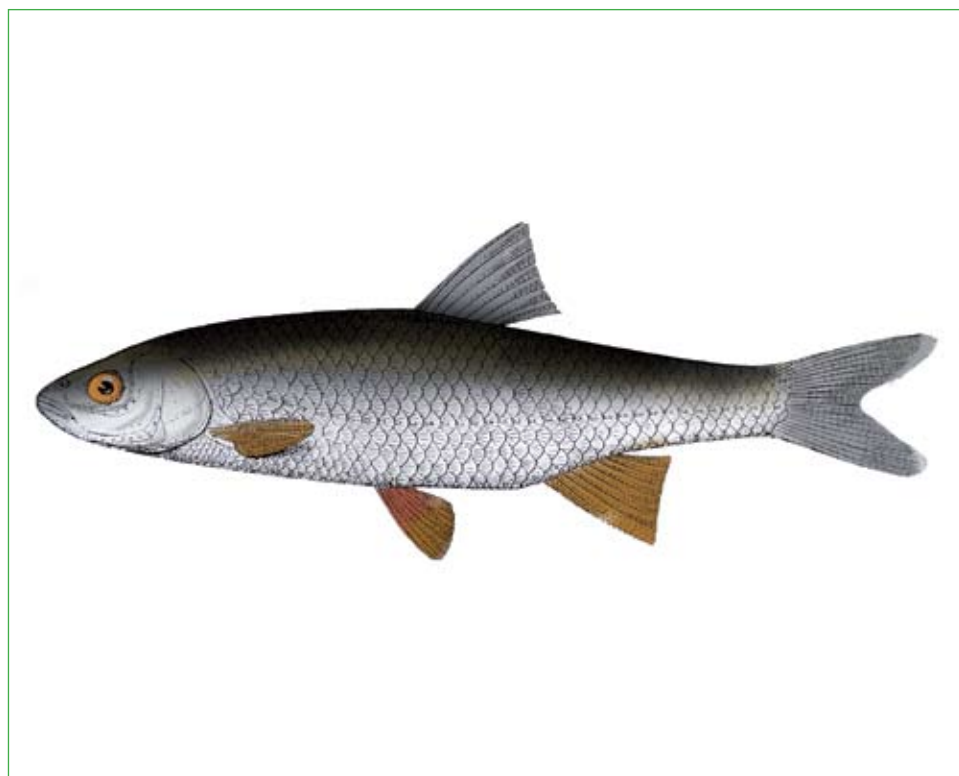
Ендемік бас. Дону. В Україні зараз пошире-
ний тільки в корінному руслі і деяких лівих
притоках Сів. Донця (зх. межа ареалу).

Чисельність і причини її зміни

Низька. На окремих ділянках Сів. Дінця та
в його правобережних притоках повніс-
тю зник. Зникнення типових біотопів у ре-
зультаті зміни гідрологічного, хімічного та
біологічного режимів водойм, спричиненої
гідротехнічним будівництвом і великим за-
брудненням води, надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна річкова зграйна придонна
риба, яка мешкає у корінному руслі, зрідка
і в додатковій системі, де віддає перевагу
ділянкам із проточною водою і піщаним,
піщано-мулистим або глинистим ґрунтом.
Статевої зрілості досягає у віці 2–3 років при
довжині тіла близько 9 см. Розмноження по-
чинається з кінця березня, при прогріванні
води понад 5–6°C, до кінця квітня — почат-
ку травня. Плодючість до 11 тис. ікринок.
Ікра донна, клейка, відкладається на швид-
кій течії. Живиться переважно бентосом —
червами, дрібними молюсками, личинками

і лялечками комах, а також падаючими
у воду комахами, ікрою риб і частково рос-
линністю.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, валькувате, слабо
стиснуте з боків. Рот напівнижній, майже
кінцевий. Довжина риля більша за ширину
лоба і в середньому складає 7,6-7,8% стан-
дартної довжини тіла. У бічній лінії переваж-
но 41-45 лусок. Найбільша довжина тіла 20
см, зазвичай 10-15 см, маса — до 100 г, зазвичай
— 30-50 г, тривалість життя — до 8 років.
Спина темна, від темно-сірого або оливково-
зеленого до чорного кольору, боки світло-
сірі з сріблястим вилицком, черво світло-
сріблясте. Спинний і хвостовий плавці сірі,

грудні, черевні і анальний блідо-жовті,
жовтувато-оранжеві або жовтувато-червоні,
райдужка очей жовтувато-оранжева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць
перебування і встановлення в них заповід-
ного режиму. Занесений до ЧКУ (1994).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт ама-
торського вилову.

Основні джерела інформації

Денщик, 1994а, б; Короткий, Харитоновна, 1958; Ка-
талог колекцій, 2003; Мовчан, 2005.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: О.М. Насека, І.В. Маханьков

ЯЛЕЦЬ-АНДРУГА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Telestes souffia Risso, 1827

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 4-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України. Раніше вид відносили до роду Ялець — *Leuciscus* Cuvier, 1816 і в Україні він розглядався в ранзі підвиду Ялець-андруга закарпатський — *L. souffia agassii* Valensiennes, 1844.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ріки Центральної Європи, Пд. Франції і Пн. Італії. В Україні зустрічається тільки на Закарпатті (сх. межа ареалу).

Чисельність і причини її зміни

Більш-менш звичайний у Теребле-Ріцькому водосховищі; в інших місцях виловлюють до десятка особин. Порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, господарською діяльністю (випрямлення руслових ділянок, вирубка лісу, вилучення гравію і гальки з річок, забруднення води, надмірний вилов тощо).

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна зграйна придонна риба гірських річок, яка вибирає місця з помірною або слабю течією. Статевої зрілості досягає в 2–3 роки при довжині тіла самців понад 5–7 см, самок понад 9 см. Нерест — з кінця березня — початку квітня до кінця травня — початку червня. Плодючість самок завдовж-

ки 9–15 см і масою 13–61 г у середньому складає 2,6 тис., при максимальній кількості 5 тис. ікринок. Ікра донна, відкладається на мілководді. Живиться тваринною (червами, ракоподібними, личинками і лялечками комах та падаючими у воду комахами, ікрою риб тощо) і рослинною (діатомовими, нитчастими та ін. водоростями, насінням вищих рослин і т. д.) їжею.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, слабо стиснуте з боків. Рот маленький, нижній, напівмісячний. В бічній лінії переважно 53–59 лусок. Найбільша довжина 20 см, зазвичай 15–17 см, маса до 100 г, зазвичай 40–50 г, тривалість життя близько 10 років. Верхня части-

на тіла темно-сіра з оливковим, зеленкуватим або металевим вилиском, боки сірувато-сріблясті, черево сріблясто-біле. Від кінця рила до початку хвостового плавця посередині боків проходить широка темна смуга. Спинний і хвостовий плавці оливково-сірі, парні і анальний жовтуваті. Основа всіх плавців оранжева або жовтувата.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт аматорського вилову.

Основні джерела інформації

Владыков, 1926; Мовчан, 1988, 2000а, 2005; Каталог коллекций, 2003; Koščo et al., 2004; Kottelat, Freyhof, 2007.

ВИРЕЗУБ ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ

Rutilus frisii (Nordmann, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 14-ти видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України. Утворює прісноводні жили популяції.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

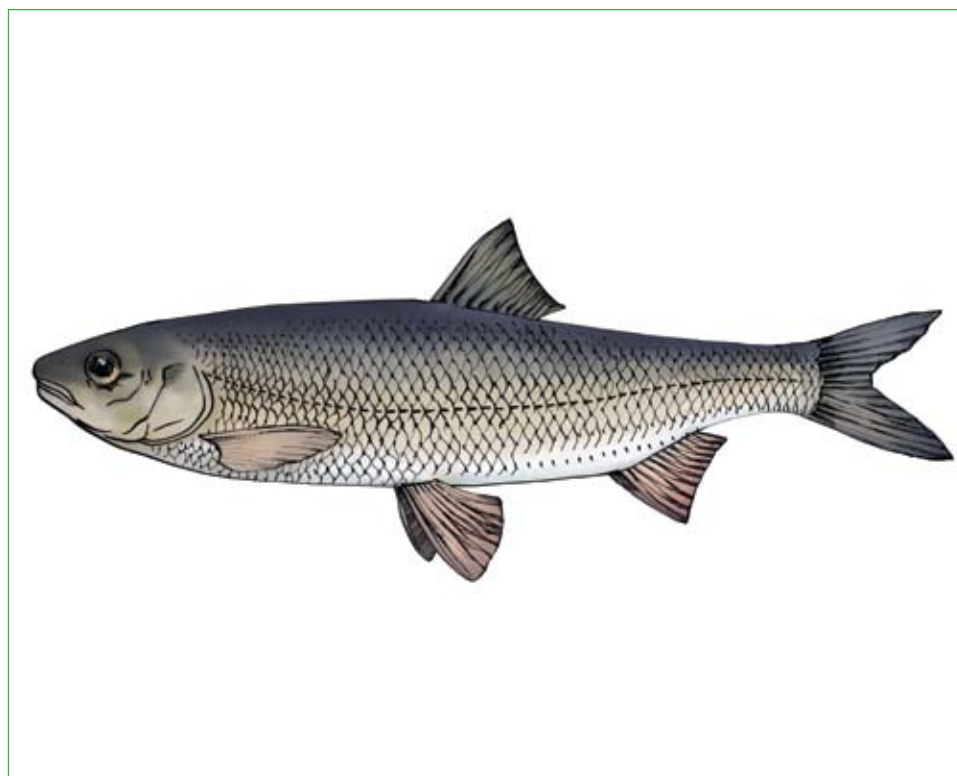
Басейни пн. частини Чорного і Каспійського морів, Азовське море. В Україні зараз зустрічається в бас. Верхнього і Середнього Дністра, Сів. Дінця, зрідка в Азовському морі.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Трапляється одиничними особинами, хоча раніше був звичайним об'єктом промислу. Зникнення типових біотопів, потрібних для природного відтворення, в результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненого гідротехнічним будівництвом; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Напівпрохідна зграйна придонна риба. Нагулюється в солонуватих водах, на нерест і зимівлю заходить у річки. Мігрувала в річки двічі на рік: весною (з березня до травня — початку червня) і восени (з другої половини серпня — початку вересня до кінця грудня), або тільки весною з початку березня до середини квітня, рр. Обітїчна, Берда. В річках тримається глибоких ділянок із швидкою течією, чистою водою і піщано-гальковим або кам'янистим ґрунтом. Статевої зрілості досягає у віці 4, переважно 5–6 років, при довжи-

ні тіла 50 см і більше. Розмноження з другої половини квітня — травні, при температурі води до 10–11°C. Плодючість до 259,6 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається за один раз на швидкій течії і гальково-кам'янистому ґрунті. Молодь живиться нижчими водоростями, тваринами планктону і бентосу, дорослі риби споживають переважно молюсків, ракоподібних, менше рослинність.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке. Рот нижній, косо зрізаний. В бічній лінії переважно 60–67 (53–69) лусок. Найбільша довжина тіла до 71 см, маса до 8 кг, зазвичай 1,2–3,5 кг, тривалість життя понад 10 років. Верхня третина тіла темно-сіра, попеляста, боки світло- або

сріблясто-сірі, черево молочно-біле. Спинний, хвостовий і грудні плавці при основі жовтуваті або буруваті, при кінцях попелясті, червні і анальний жовтуваті або червонуваті, райдужка очей жовтувато-оранжева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, встановлення заповідного режиму в місцях перебування; створення рибозаводу на Дністрі; проведення реакліматизації в Пд. Буг, Дніпро. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції та МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Біотехніка розведення відпрацьована. У 1948–49 рр. на рисових чеках пд. України вирощували мальків.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала до критичної межі.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Денщик, 1994а, б; Опалатенко, 1978; Мовчан, 1988; Каталог колекцій, 2003.

Автор: Ю.В. Мовчан

Малюнок: О.Ю. Запорожець, І.В. Маханьков

ПІДУСТ ВОЛЗЬКИЙ

Chondrostoma variable Jakovlev, 1870

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 34-х видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

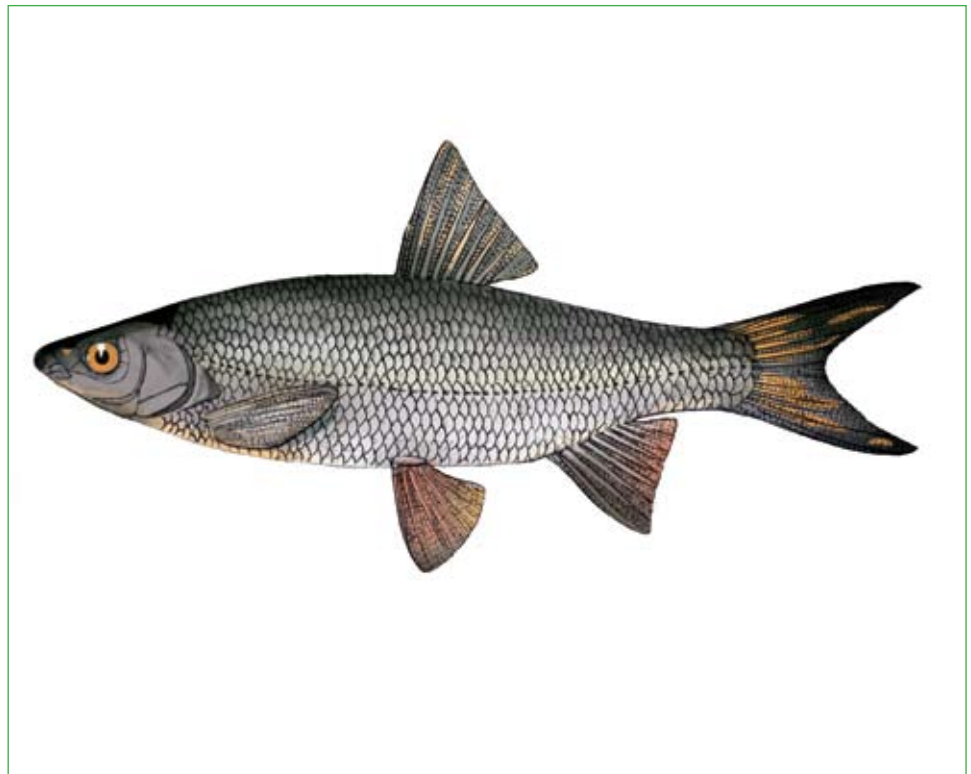
Бас. Дону, Волги, Уралу, Емби. В Україні зустрічається тільки в бас. Сів. Дінця (зх. межа ареалу).

Чисельність і причини її зміни

До середини ХХ ст. був звичайною, місцями однією з основних промислових риб. Останні десятиріччя чисельність всюди різко скоротилася, на багатьох ділянках Сів. Дінця повністю зник. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, гідрохімічного та гідробіологічного режимів внаслідок гідротехнічного будівництва і техногенного забруднення води.

Особливості біології та наукове значення

Річкова реофільна риба. Зустрічається частіше на середніх і рідше нижніх ділянках великих річок, де дно вкрите піском, гравієм або виходами скельних порід. Тяжіє до швидкої течії корінних русел, але ділянок з дуже швидкою течією або стоячою водою уникає. Зрідка зустрічається в малих річках, старицях і водосховищах. Веде придонний спосіб життя, тримається невеликими зграями. Статевозрілими більша частина самців стає у віці 3 років, самок — у 4. Нерест починається наприкінці квітня — на початку травня, при температурі води 6-8°C,

коли плідники заходять у пригирлові ділянки приток великих річок. У самців в період нересту голова вкривається роговими горбками. Плодючість до 9 тис. ікринок. Ікра велика, діаметром 1,6–2,4 мм. Нерестовища знаходяться на ділянках із швидкою течією, частіше вкритих гравієм, на глибині 2-4 м. Ікра клейка. Личинки після виходу з ікри бояться світла і ховаються під каміння. Дорослі особини живляться частіше перифітоном, зіскоблюючи з субстрату нарости рослинного і тваринного походження.

Морфологічні ознаки

Тіло валькувате, слабко сплюснуте з боків. Голова невелика, конічна. Рило видовжине, наприкінці тупе. Рот нижній, у вигляді попе-

речної щілини. Найбільша довжина тіла до 35 см, зазвичай 15-20 см, маса до 400 г, тривалість життя близько 8 років. Спина сіра, боки та черево світлі. Хвостовий та спинний плавці сірі, останній при основі іноді жовтуватий або рожеватий. Грудні, черевні, анальний та нижня лопать хвостового плавця часто червонуваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Повна заборона вилову. В Україні раніше заходи охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислова риба, значення якої через різке падіння чисельності в наших водах утрачено.

Основні джерела інформації

Смирнов, 1992; Денщик, 1994; Атлас, 2002; Каталог, 2003.

БИСТРЯНКА РОСІЙСЬКА

Alburnoides rossicus Berg, 1924

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 5 видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України. Раніше в Україні вид розглядався в ранзі підвиду Бистрянки російська — *A. bipunctatu rossicus* (Berg, 1924).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

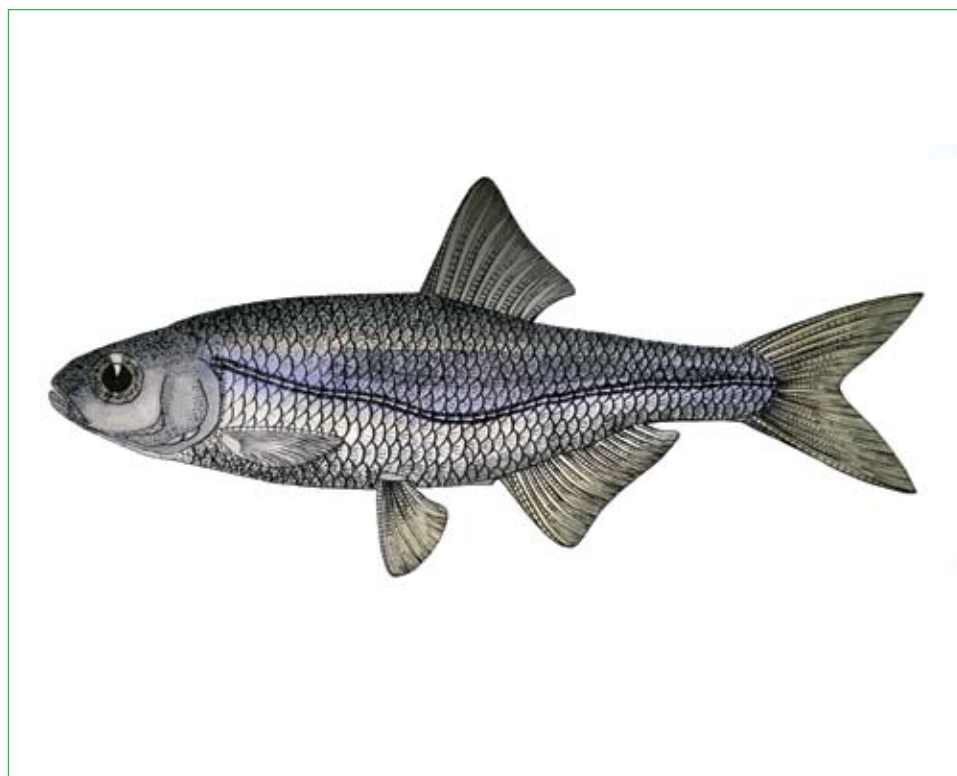
Річки бас. Чорного, Азовського і Каспійського морів. В Україні відома з бас. Зх. Бугу, Дністра, Пд. Бугу, Дніпра, Сів. Дінця, річок Пн. Приазов'я (Обітічна, Берда).

Чисельність і причини її зміни

Низька. З кінця 1970-х рр. постійно скорочує ареал і чисельність. Фактично зникла в басейнах річок Пн. Приазов'я, Сів. Дінця, стала рідкісною в басейнах Дніпра і Пд. Бугу і нечисленною в Дністрі. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої в першу чергу випрямленням руслових ділянок, гідротехнічним будівництвом, а також забрудненням води.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна зграйна жила риба, яка мешкає тільки в річках, на ділянках з помірною або швидкою течією і чистою, насиченою киснем водою, тяжіючи до придонних шарів. Статевозрілою стає у 2 роки при довжині тіла близько 5–5,5 см. Розмноження

триває з середини травня до кінця червня. Плодючість до 8 тис. ікринок. Ікру відкладає кількома порціями на мілководних ділянках із швидкою течією і твердим піщаним, гальковим або кам'янистим ґрунтом. Живиться дрібними організмами планктону і бентосу, падаючими у воду комахами, часто водоростями й ікрою риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, досить високе, сплюснуте з боків. За основою черевних плавців починається не вкритий лускою кіль. Глоткові зуби переважно 2,5–5,2. Найбільша довжина тіла до 12–13 см, маса до 30 г, тривалість життя не перевищує 5–6 років. Спина майже чорна з зеленкуватим або синюватим відтінком,

боки синювато- або зеленкувато-сріблясті, черево сріблясто-біле. Вздовж бічної лінії подвійний ряд темних крапок-штрихів (подвійна «стрічка»). Черевні і анальний плавці при основі жовтуваті, червоні або сіруваті, при кінці безбарвні, всі інші плавці сірі або зеленкувато-сірі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

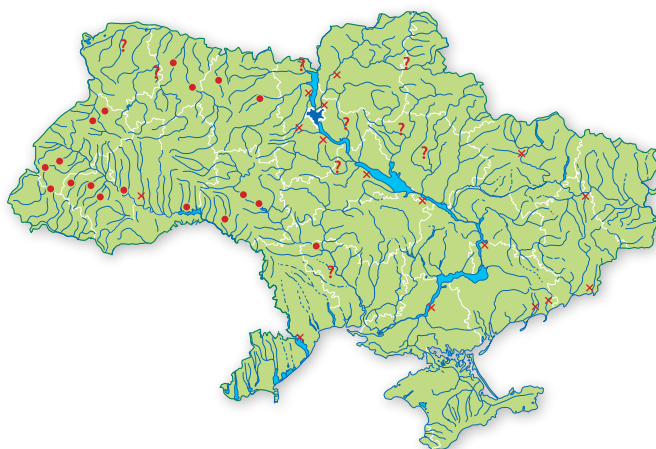
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт аматорського вилову.

Основні джерела інформації

Белінг, 1928; Берг, 1949; Полтавчук, 1976; Мовчан, 1979, 2005; Зимбалева і др., 1989; Каталог колекцій, 2003; Новицкий і др., 2005.

ШЕМАЯ АЗОВСЬКА

Alburnus leobergi Freyhof et Kottelat, 2007

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 20-ти видів роду, один з 4-х видів роду у фауні України. Раніше цей вид розглядався в роді Шемая — *Chalcalburnus* Berg, 1932 у ранзі підвиду *C. chalcoides mento* (Heckel, 1836) або виду *C. mento* (Heckel, 1836).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

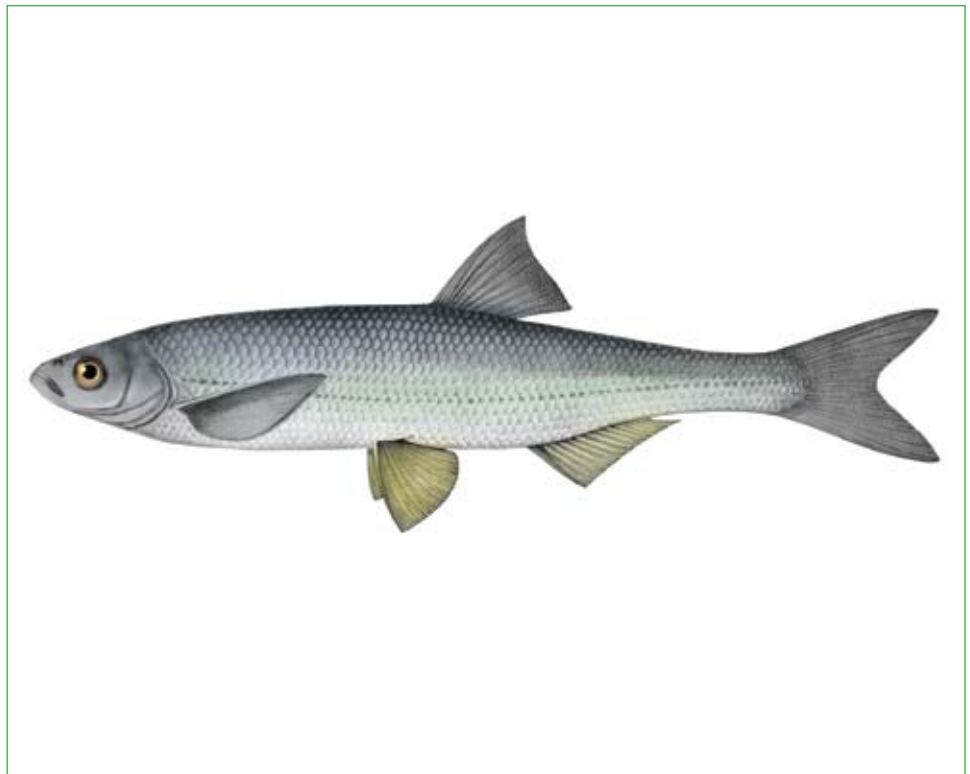
Басейн Азовського моря. В Україні зустрічається переважно в пн. і пн.-зх. частинах цього моря.

Чисельність і причини її зміни

Точно невідома. Фактично зникла в бас. Сів. Дінця, дуже нечисленна в Азовському морі. Знищення нерестовищ і погіршення умов нагулу в результаті гідротехнічного будівництва, забруднення води і ґрунтів річок, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Напівпрохідна зграйна пелагічно-придонна риба, яка витримує від зовсім прісної до води з солоністю 10–12‰. Нагулюється в лиманах, пригирлових і гирлових ділянках річок та в суміжних опріснених морських ділянках та в морі; на нерест мігрує в річки. Міграція починається або восени (з кінця серпня — у вересні), або рано навесні (з кінця лютого чи у березні–квітні). Статевої зрілості досягає у віці 2, переважно 3–4 років (самки на рік пізніше), при довжині тіла самців близько 14 см, самок — 17 см. Розмноження триває з кінця квітня до початку липня при температурі води 15–26°C. Плодючість до

24 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається зазвичай двома порціями на ділянках з чистою водою, швидкою течією і кам'янистим, гальковим або черепашково-піщаним ґрунтом. Після нересту плідники і молодь скочуються в море на нагул. Молодь живиться нижчими водоростями, зоопланктоном, личинками комах, дорослі споживають крупний планктон, личинок і дорослі форми комах, дрібних риб та їхніх личинок.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, сплюснуте з боків. Рот кінцевий, косо зрізаний, нижня щелепа дещо виступає вперед. Лусок у бічній лінії 54–64. На першій зябровій дужці 24–28 зябрових тичинок. Найбільша довжина тіла

31 см, маса — до 200 г, тривалість життя близько 5–6 років. Спино темно-сіра або бурувата з зеленкуватим чи синюватим відтінком, боки сірувато-сріблясті з зеленкуватим вилиском, черево сріблясто-біле, всі плавці сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно вивчити біологію і сучасне поширення, заборонити вилов і створити іхтіологічні заповідники в місцях, де мешкає ця риба. Як Шемая чорноморсько-азовська — *C. mento* занесена до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В Україні не проводилося, але можливе, оскільки є певні розробки в Росії.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, запаси якої дуже скоротилися.

Основні джерела інформації

Веселов, 1977; Мовчан, 19886, Freyhof, Kottelat, 2007.

Автор: О.Р. Болтачов

Малюнок: О.Ю. Запорожець, І.В. Маханьков

ШЕМАЯ ЧОРНОМОРСЬКА

Alburnus sarmaticus Freyhof et Kottelat, 2007

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 20-ти видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України. Раніше розглядався в роді Шемая — *Chalcalburnus* Berg, 1932 у ранзі підвиду *C. chalcooides mento* (Heckel, 1836) або виду *C. mento* (Heckel, 1836).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

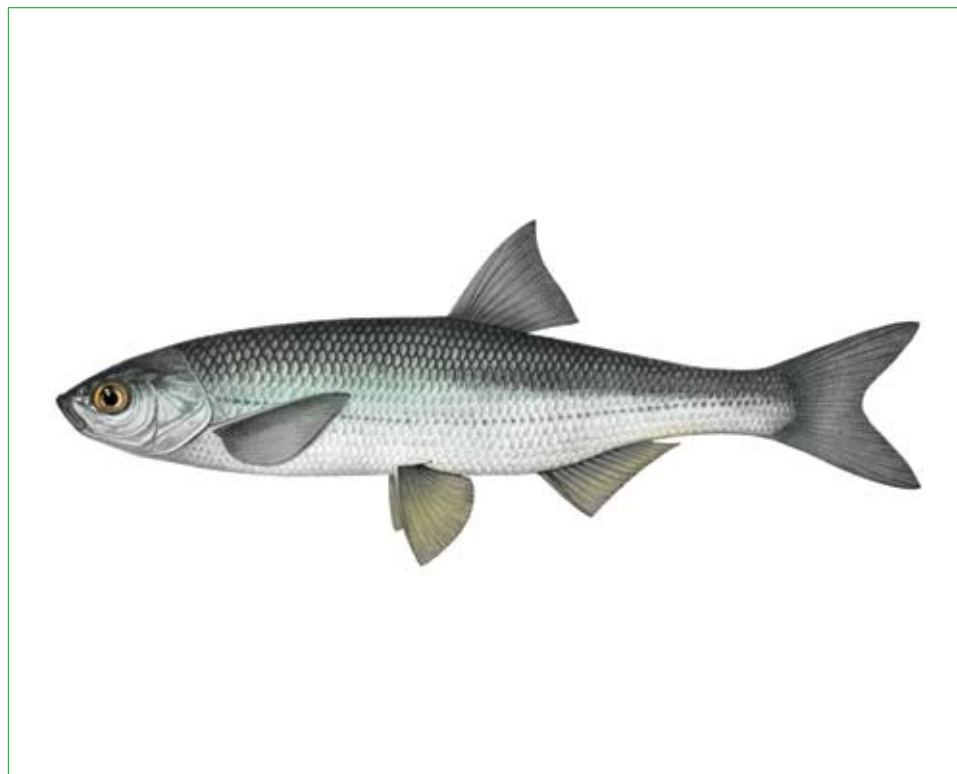
Басейн пн.-зх. частини Чорного моря. В Україні зустрічалася від Дунаю до Дніпра, в їх пригирлових опріснених ділянках та опріснених лиманах.

Чисельність і причини її зміни

Точно невідома. Зараз практично зникла в бас. Дунаю і Дністра, стала дуже нечисленною в пониззі Пд. Бугу і Дніпра. Знищення нерестовищ і погіршення умов нагулу в результаті гідротехнічного будівництва, забруднення води і ґрунтів річок, особливо надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Напівпрохідна зграйна пелагічно-придонна риба, яка витримує від зовсім прісної до води з солоністю до 12 ‰. Нагулюється в лиманах, пригирлових і гирлових ділянках річок та в суміжних опріснених морських ділянках; на нерест мігрує в річки. Міграція починається або восени (з кінця серпня–вересня), або рано навесні (з кінця лютого або у березні–квітні). Статевої зрілості досягає у віці 2, переважно 3–4 років (самки на рік пізніше), при довжині тіла самців близько 14 см, самок — 17 см. Роз-

множення триває з кінця квітня до початку липня при температурі води 15–26°C. У самок завдовжки 15,6–21,5 см плодючість складає 2570–13210 ікринок. Ікра клейка, відкладається зазвичай двома порціями на ділянках з чистою водою, швидкою течією і кам'янистим, гальковим або черепашково-піщаним ґрунтом. Після нересту плідники і молодь скочуються в море на нагул. Молодь живиться нижчими водоростями, зоопланктоном, личинками комах, дорослі споживають крупний планктон, личинок і дорослих комах, дрібних риб та їхніх личинок.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, сплюснуте з боків. Рот кінцевий, косо зрізаний, нижня щелепа дещо виступає уперед. У бічній лінії 56–63

луски. На першій зябровій дужці 27–34 зябрових тичинок. Найбільша довжина тіла 25 см, маса до 150 г, тривалість життя близько 5–6 років. Спина темно-сіра або бурувата з зеленкуватим чи синюватим відтінком, боки сірувато-сріблясті з зеленкуватим вилиском, черевце сріблясто-біле, всі плавці сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Необхідно вивчити біологію і сучасне поширення, заборонити вилов і створити іхтіологічні заповідники в місцях, де мешкає ця риба. Як Шемая чорноморсько-азовська — *C. mento* занесена до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Проводилося у 1935–1951 рр. (з перервами) в пониззі Пд. Бугу.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, чисельність якої різко впала.

Основні джерела інформації

Веселов, 1977; Мовчан, 1988б, Freyhof, Kottelat, 2007.

Автор: О.П. Болтачов

Малюнок: О.Ю. Запорожець, І.В. Маханьков

ШЕМАЯ КРИМСЬКА

Alburnus mentoides (Kessler, 1859)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 20-ти видів роду, один з 3-х видів роду у фауни України. Раніше цей вид розглядався в роді Шемаля — *Chalcalburnus* (Berg, 1932) у ранзі підвиду *C. chalcoides mentoides* (Kessler, 1859).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Криму: рр. Бельбек, Салгір, Альма, Сімферопольське водосховище та, можливо, холодноводні ставки.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленна, поодинокі зустрічається в уловах рибалок-аматорів. Знищення нерестовищ і погіршення умов нагулу в результаті осушення річок та вилучення води для сільськогосподарських та побутових потреб, гідротехнічне будівництво, забруднення води і ґрунтів річок, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна пелагічно-придонна зграйна жила риба, яка віддає перевагу ділянкам із помірною або швидкою течією і чистою водою. Статевої зрілості досягає у віці 2–3 років при довжині тіла близько 8 см. Розмножується в травні–червні. Плодючість до 5 тис. ікринок. Нерест порційний, проходить на мілководдях (на глибині 20–70 см), у місцях з чистою водою, помірною течією

і щільним піщаним, піщано-гальковим або дрібнокам'янистим ґрунтом при температурі води 15–20°C. Живиться планктоном, личинками і дорослими комахами, дрібними ракоподібними, ікромю риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, сплюснуте з боків. Рот кінцевий, косо зрізаний, нижня щелепа дещо виступає уперед. Зябрових тичинок не більше 25. Діаметр ока в середньому складає зазвичай не менше 25% довжини голови. Лусок у бічній лінії 58–72. Найбільша довжина тіла 17 см, зазвичай 10–11 см, тривалість життя до 5 років. Спина темно-сіра з синюватим вилицком, боки сірувато-сріблясті з блакитним відтінком, черево сріблясто-

біле. Інколи на голові і боках буває невиразна поздовжня темна смуга. Плавці сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

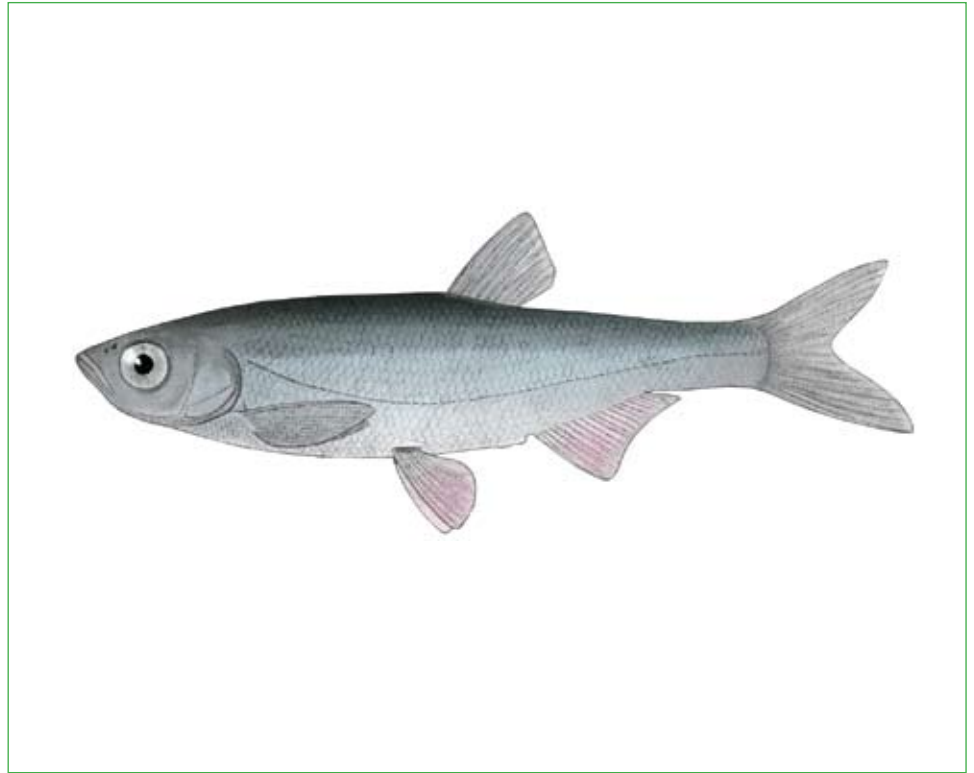
Необхідно вивчити біологію і сучасне поширення, заборонити вилов і створити іхтіологічні заповідники в місцях, де тримається ця риба. Занесена до ЧКУ (1994) і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Немає, але можливе.

Господарське та комерційне значення

Через малу чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Делямуре, 1964; Веселов, 1977; Мовчан, 1988, Болтачев, 1999; Freyhof, Kottelat, 2007.

Автор: О.Р. Болтачов
Малюнок: О.Ю. Запорожець, І.В. Маханьков

ГОЛЯН ОЗЕРНИЙ

Eupallasella percunurus (Pallas, 1814)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 20-ти видів роду, єдиний вид роду у фауні України. Раніше вид розглядався в роді *Phoxinus* Rafinesque, 1820.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Замкнені прісноводні водойми бас. Пн. Льодовитого океану (від Пн. Двіни до Колими) і Охотського моря; Анадир, Суйфун, Сахалін, бас. Амуру, басейни Каспійського (басейн Середньої Волги) і Чорного морів. В Україні відомий з водойм бас. Верхнього і Середнього Дніпра, зокрема в бас. верхньої течії Прип'яті, Десни, Остра, Трубіжа, Ворскли, Супою, Сожа, Стохода, Здвижу, а також із заплавних озерець і осушуваних каналів Волинської обл. та маленьких озер околиць Києва. Вперше відзначений на верхній течії Сів. Дінця (оз. Борове, 2000 р.)

Чисельність і причини її зміни

Точно невідома. З 1960-х рр. ареал і чисельність неспинно скорочуються. Фактично зник у водоймах Київщини, частково в бас. Десни, в лівобережних притоках Дніпра, став рідкісним в бас. Прип'яті. Осушування боліт і заплавних водойм, торфорозробка, гідромеліоративні роботи.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна зграйна придонна озерна риба, яка зустрічається тільки в мілководних невеликих замкнених, стоячих або ледь проточних водоймах з піщано-мулистим або мулистим ґрунтом та з добре розвинутою

рослинністю, як правило, уникає руслових ділянок річок. Статевої зрілості досягає у 2 роки при довжині тіла понад 4 см. Розмножується в травні–липні. Плодючість у особин завдовжки 4,4–6,6 см коливається від 360 до 2920 ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями в прибережній зоні на рослинність. Молодь живиться планктоном, дорослі споживають черв'яків, дорослих комах, їхні личинки і лялечки, водорості, вищу рослинність, а також ікру риб і амфібій.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, дещо стиснуте з боків, вкрите дуже дрібною лускою. Бічна лінія неповна, часто переривчаста (у молоді завдовжки до 3,5 см зазвичай відсутня). Черевно

між черевними і анальним плавцями заокруглене. Найбільша довжина тіла близько 7 см, маса — до 5,6 г, тривалість життя до 4 років. Спино темна, жовтувато- або зеленкувато-бура, боки золотисті, черевно жовтувато-сріблясте. На боках є численні, досить виразно окреслені темні плямки. Парні плавці жовтуваті або жовтувато-рожеві, непарні сірувато-жовті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування, вивчення сучасних поширення і чисельності, встановлення заповідного режиму. Занесений до списків МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

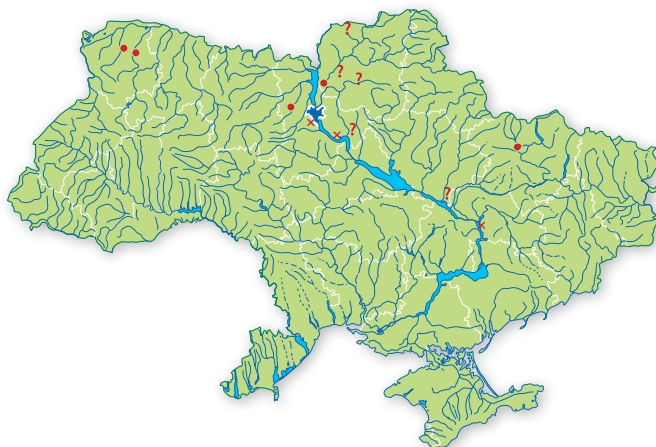
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Мовчан, 1976, 2005; Полтавчук, 1976а, б; Зимбалевская и др., 1989; Каталог коллекций, 2003; Kottelat, Freyhof, 2007.

РИБЕЦЬ МАЛИЙ

Vimba tenella (Nordmann, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 20-ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України. Раніше розглядався в ранзі підвиду Рибець малий — *V. vimba tenella* (Nordmann, 1840). Видовий статус потребує підтвердження.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Водойми Зх. Закавказзя та Криму. В Україні жив у гірських річках Кримського п-ва (Чорна, Салгир, Біюк-Карасу).

Чисельність і причини її зміни

Невідома. З 1970-х рр. у виловах не траплявся. Іхтіологічне обстеження річок Криму в 2002 р. не виявило там цієї риби. Можливо, обміління річок, особливо пригирлових ділянок; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

У водоймах України практично не вивчені. Придонна зграйна жила риба. Відомо, що жила в річках, які впадають у море, з висо-

кою солоністю, тобто вона постійно знаходилася в прісній воді, в місцях зі швидкою течією та піщано-глинистим або кам'янистогальковим дном і лише під час повені, можливо, могла виходити в найбільш опріснені гирлові ділянки моря. Нерест відбувався, вірогідно, у травні–червні. Живиться дрібними безхребетними тваринами.

Морфологічні ознаки

Тіло помірно видовжене, досить високе, сплюснуте з боків. Рот маленький, нижній, півмісячний. Рило довге, м'ясисте. В анальному плавці 15–18 променів, у бічній лінії 48–58 лусок. Найбільша довжина тіла до 17,7 см, тривалість життя близько 7–8 років. Спина темно-сіра, попляста з синюватим

або зеленкуватим вилиском, боки сірувато-сріблясті, черево сріблясто- або молочно-біле. Спинний і хвостовий плавці сірі, всі інші безбарвні, іноді світло-сірі, блідо-жовті тощо.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Доцільна реакліматизація. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

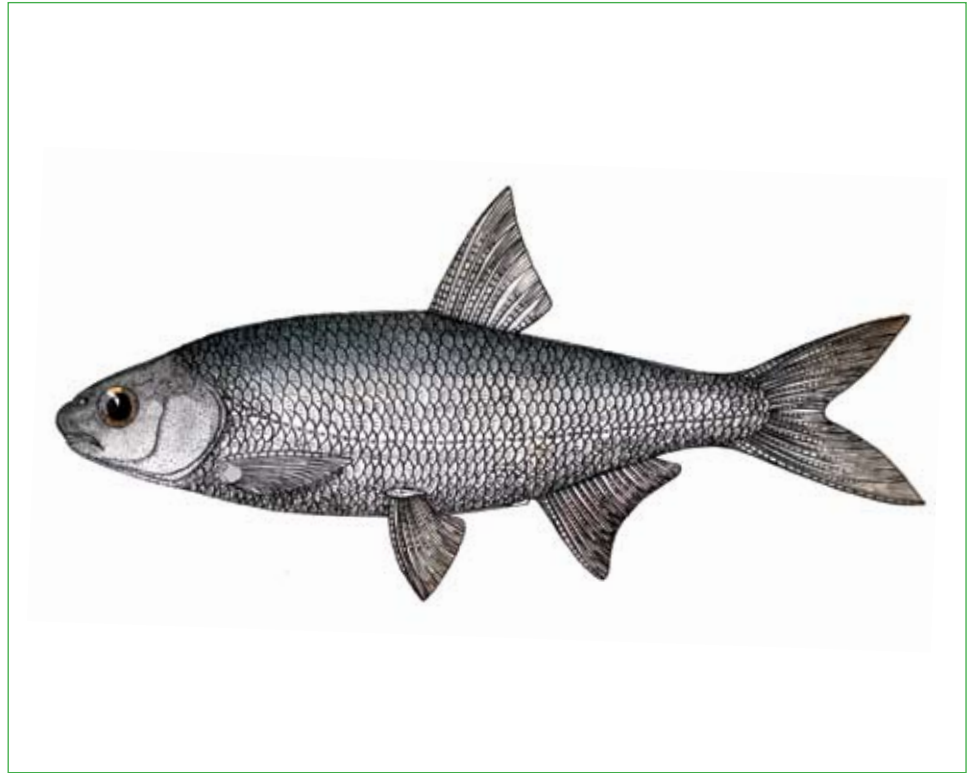
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення через зникнення в наших водах не має.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Делямуре, 1966; Мовчан, 1988, 2005.

ПІЧКУР ДУНАЙСЬКИЙ

Gobio uranoscopus (Agassiz, 1828)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з близько 20-ти видів роду, один з 7-ми видів роду в фауні України. Раніше в Україні вид розглядався у ранзі підвиду Пічкур дунайський довгоусий — *G. uranoscopus friči* Vladykov, 1925.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

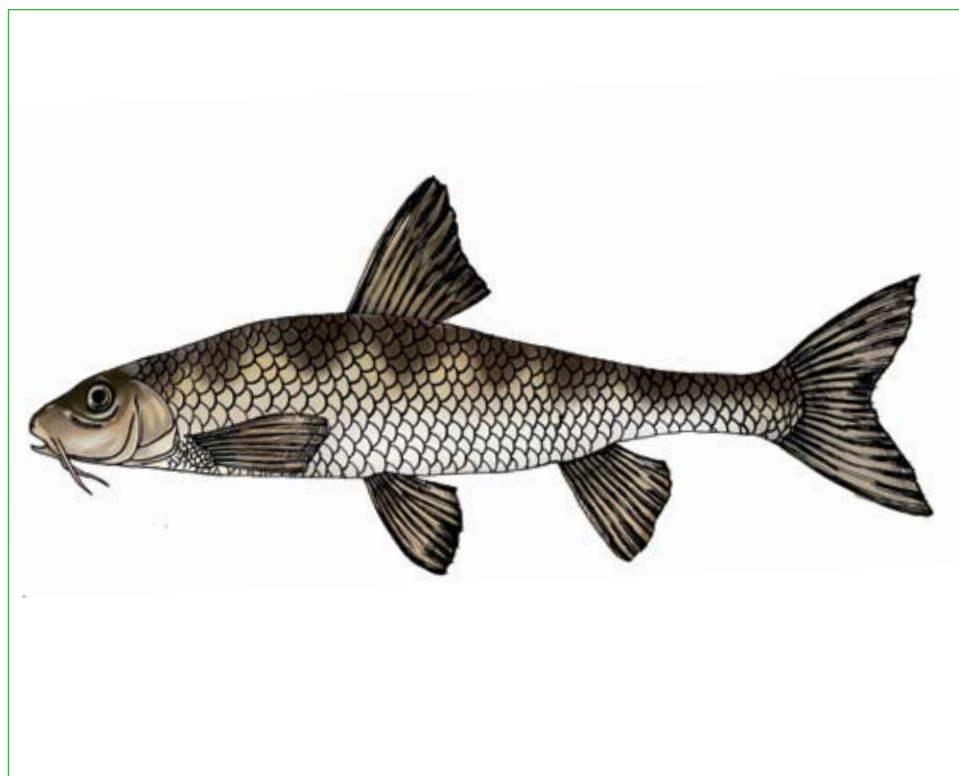
Ендемік бас. Дунаю. В Україні відзначений в річках Закарпаття (Ріці, Боржаві, Тересві, Шопурці) та Буковини (Сіреті).

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Виявлено поодинокі особини в р. Ріці, Боржаві, Шопурці та Сіреті. Невідомі, вірогідно, завжди був нечисленним.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна річкова донна риба невеликих стрімких, добре насичених киснем, чистих мілководних річок передгірської зони, яка дуже чутлива до забруднення води. Зазвичай тримається поодинокі або маленькими групами. Завдяки досить пістрявому забарвленню добре маскується серед дрібного або середнього за розмірами каміння на глибині 0,5–1 м, де майже не рухаючись може залишатися практично весь світловий день. Розмноження відбувається в травні–червні. Нерест порційний, починається при температурі води 11,5°C і відбувається в прибереж-

них ділянках з помірною течією на глибинах 7–20 см. Ікра клейка. Живиться діатомовими та іншими водоростями і дрібними бентичними тваринами (червами, личинками комах тощо).

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, не сплюснуте з боків. Хвостове стебло довге, тонке, майже циліндричне, його висота завжди менша за ширину. Груді і горло повністю вкриті лускою. Вусики довгі, виходять за задній край ока і зазвичай досягають заднього краю передкришки. Найбільша довжина тіла 11–12 см, маса до 30 г, тривалість життя близько 5–6 років. Верхня частина тіла від зеленкувато-сірого до червонувато-коричневого кольо-

ру, нижче світлішає до жовтуватого на череві. Позаду спинного плавця 2–3 поперечні темні плями. 7–10 великих округлих темних плям розташовані вздовж бічної лінії, по одній добре помітній білуватій або жовтуватій плямці є вище і нижче основи хвостового плавця з кожного боку, а на спинному і хвостовому плавцях по два ряди темних плямочок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму, зокрема, встановити заповідний режим на р. Ріці й Сіреті. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Vladykov; 1931; Рабцевич, 1989; The freshwater..., 1999; Мовчан, 2000а, 2005; Каталог колекцій..., 2003; Мовчан, Kottelat, Freyhof, 2007.

БІЛОПЕРИЙ ПІЧКУР ДНІСТРОВСЬКИЙ

Romanogobio kesslerii (Dybowski, 1862)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з близько 18-ти видів роду, один з 4-х видів роду у фауні України. Раніше в Україні вид розглядався в ранзі підвиду Пічкур дністровський довгоусий — *R. kesslerii kesslerii* (Dybowski, 1862).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейни Дунаю, Дністра, Вісли, Вардари. В Україні зустрічається в бас. Дунаю, зокрема відзначений в бас. Тиси на Закарпатті (в Ужі, Ріці), в Пруті і Сіреті на Буковині, та в Дністрі (на верхній течії корінного русла, в притоках Стрв'язі, Лукві, Стрипі, Ломниці, Збручі та ін.).

Чисельність і причини її зміни

Нечисленний. З 1980-х рр. трапляється поодинокими екземплярами. У зв'язку із недостатньою вивченістю виду причини зміни його чисельності невідомі. Вірогідно, в першу чергу забруднення водойм та зміна гідрологічного режиму.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна річкова донна зграйна риба мілководних, чистих, добре насичених киснем потоків рівнинної частини гірських річок. Зустрічається виключно у швидкотекучих водах, де тримається ділянок із швидкістю течії 0,45–0,65 м/с (зрідка до 0,9 м/с) та твердим

піщаним, глинистим або гальковим ґрунтом на глибинах переважно до 1 м. Статевої зрілості досягає в 2–3 роки при довжині тіла 6–7 см і масі 3–5 г. Розмножується з другої половини травня — червня до липня і, можливо, до вересня. Плодючість 2–3 тис. ікринок. Живиться переважно бентосом.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, відносно невисоке, майже циліндричне, не стиснуте з боків. У спинному плавці переважно 8, зрідка 7 або 9 розгалужених променів. Вусики довгі, зазвичай заходять за задній край ока і досягають переднього краю передкришки. Найбільша довжина тіла 11 см, маса до 30 г, тривалість життя 4–5 років. Загальний фон забарвлення блідий,

зеленкувато-сталевий. Спина темна, оливково- або бурувато-сіра, боки сірувато-сріблясті, черево жовтувате або білувате. На спині до 7–8 слабо виражених темних плямок і до 10–11 округлих або видовжених, добре помітних, темних плямок вздовж бічної лінії. На спинному і хвостовому плавцях буває 2–3 ряди темних крапок, всі інші плавці однобарвні, сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до списків Бернської конвенції і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Смирнов, 1971; The freshwater..., 1999; Мовчан, 2000а, 2005; Каталог колекцій, 2003; Kottelat, Freyhof, 2007.

МАРЕНА ЗВИЧАЙНА

Barbus barbus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 340 видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. Раніше в Україні вид розглядався в ранзі підвиду Марена європейська — *B. barbus barbus* (Linnaeus, 1758). Видовий статус потребує уточнень.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх., Центральна і, частково, Сх. Європа від Англії до бас. Дністра включно і на пн. від Піренейів і Альп до бас. Пн. і Балтійського морів. В Україні зустрічається в бас. Дунаю (понижзя, бас. Тиси, Пруту і Сірету), Дністра та Вісли.

Чисельність і причини її зміни

Невідома, з 80-х рр. XX ст. став рідко траплятися в уловах. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна зграйна річкова донна риба чистих, руслових частин річок. Тримається на ділянках з кам'янистим або іншим щільним ґрунтом. Самці досягають статевої зрілості у віці 3–4 років, зрідка в 2 роки, при довжині і масі тіла 14–16 см і 45 г і більше, самки відповідно в 4–5 років при 20–22 см і понад 115 г. Розмноження триває з кінця квітня до кінця червня, інколи й у серпні. Плодючість до 95–155 тис. ікринок. Нерест порційний, відбувається в притоках або на мілководних ділянках головного русла, на кам'янистих або піщаних перекатах. Ікра слабо клейка. По-

чаток нересту відбувається при температурі води 10–12°C, розпал при 15–16°C і закінчення при 21–22°C. Личинки і молодь живляться дрібними формами фіто- і зоопланктону та бентосу, дорослі риби споживають виключно мешканців дна, зокрема личинок комах, молюсків, червів і т. п., а також ікру, молодь і дрібних риб, водорості і вищу рослинність.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, веретеноподібне, ледь стиснуте з боків. Найменша висота тіла вкладається 2 (1,8–2,2) рази у довжину хвостового стебла. Задні вусики зазвичай доходять до заднього краю ока або виходять за нього. Найбільша довжина тіла близько 1 м, маса — до 10 кг, тривалість життя до 15 років. Спина

темно-сіра, боки зеленкувато-оливкові або зеленкувато-жовті, черево жовтувате або молочно-біле. Спинний і хвостовий плавці сірі, часто червонуваті, всі інші рожеві, оранжеві або червоні, при вершині сіруваті. Райдужка очей срібляста або золотиста.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до списку МСОП і Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала, місцями до критичної межі.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Мовчан, 1988, 2000а, 2001, 2005; Каталог колекцій, 2003; The freshwater..., 2003; Богуцкая и др., 2004; Koščo et al., 2004; Kottelat, Freyhof, 2007.

Автор: Ю.В. Мовчан

Малюнок: О.М. Насека, І.В. Маханьков

МАРЕНА ДНІПРОВСЬКА

Barbus borysthenicus Dybowski, 1862

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 340 видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. Раніше в Україні вид розглядався в ранзі підвиду Марена дніпровська — *B. barbus borysthenicus* Dybowski, 1862. Видовий статус потребує підтвердження.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

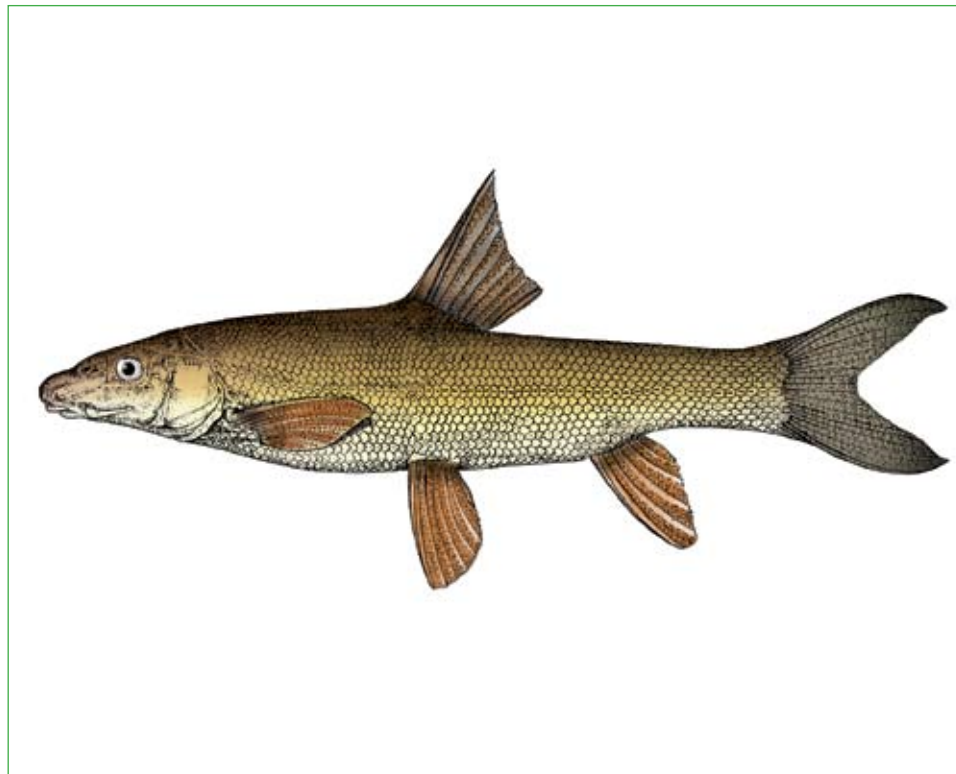
Ендемік бас. Дніпра та Пд. Бугу, де раніше був звичною рибкою.

Чисельність і причини її зміни

Низька, трапляється поодинокими особинами. Фактично зник у бас. Середнього і Нижнього Дніпра, на верхній та нижній течії Пд. Бугу. Порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гід-ротехнічним будівництвом; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна річкова зграйна донна риба виключно текучих вод з чистою водою, яка дуже чутлива до дефіциту кисню у воді. Віддає перевагу порожистим ділянкам і перекатам, місцям з кам'янистим, гальковим, щільним піщаним або глинистим дном. Статевої зрілості самці досягають у 2–3 роки при довжині і масі

тіла 15,6 см і 92 г, самки в 3–4 роки при 22 см і 195 г. Розмноження триває з кінця квітня до середини липня, плодючість до 32–41 тис. ікринок. На нерест мігрує на руслові мілководдя із швидкою течією і кам'янистим або крупнозернистим піщаним ґрунтом, де й відкладає слабкоклейку ікру. Личинки і молодь живляться дрібними формами фіто- і зоопланктону та бентосу, дорослі риби споживають виключно мешканців дна, зокрема личинок комах, моллюсків, черв'яків, а також ікру, молодь і дрібних риб, водорості і вищу рослинність.

Морфологічні ознаки

Зовні нагадує марену звичайну, проте тіло більш товсте, з характерною горбатістю в районі спинного плавця, хвостове стебло

ширше і коротше, задні вусики коротші, досягають лише переднього краю ока, іноді середини ока. Найбільша довжина тіла 80–90 см, маса — 10–12 кг, тривалість життя 12–13 років. У забарвленні переважають жовтувато-золотисті тони, плавці забарвлені інтенсивніше: в парних, анальному і хвостовому плавцях домінує моркв'яно-червоний, в спинному — рожево-червоний кольори.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до ЧКУ (1994) та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

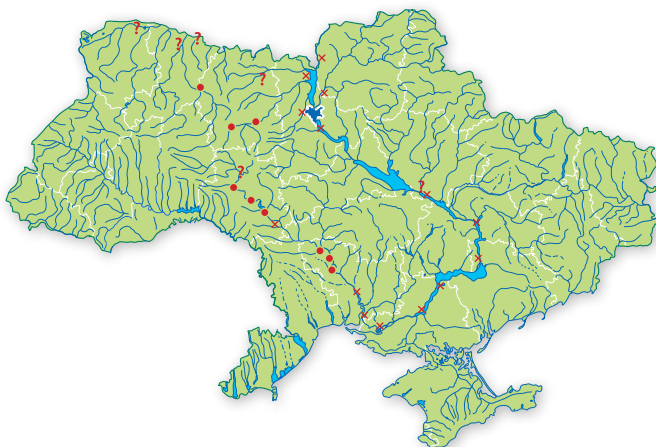
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислова риба, чисельність якої в наших водах зараз впала до критичної межі.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 1988, 2005; The freshwater..., 2003.

МАРЕНА КРИМСЬКА

Barbus tauricus (Kessler, 1877)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з понад 340 видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Криму: середня та нижня течії рр. Альма, Кача, Аян, Бельбек, Чорна, Салгир, Учан-Су, а також водосховища Бахчисарайське, Альмінське, Сімферопольське, Аянське, Білогірське, Михайлівське, Феодосійське.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. У р. Альмі восени на один нічний вилов сіткою припадало до 4 особин, у нижній частині річок Кача і Бельбек до 5. Порушення типових біотопів у результаті осушення річок влітку в зв'язку з використанням води на сільськогосподарські і побутові потреби; зміна гідрологічного, хімічного, біологічного режимів, спричинена гідротехнічним будівництвом; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна донна жила риба добре насичених киснем потоків і гірських водосховищ. У річках трапляється на висоті від 200–300 до 500–600 м. Тримається найглибших ділянок мілководних кримських річок. Статевої зрілості самці досягають у віці 2 років при довжині і масі тіла 6,5 см і 5,4 г, самки відповідно у 3 роки при 10 см і 19 г. Розмноження триває з кінця квітня до середини червня. Плодючість понад 6,5 тис. ікринок. Нерест порційний, на мілководдях, в місцях із швидкою течією та

кам'янисто-гальковим ґрунтом. Молодь живиться дрібними ракоподібними, личинками комах та водоростями, дорослі риби споживають молодь вищих ракоподібних, личинок та комах, водорості і вищі рослини.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, вміру високе, трохи сплюснуте з боків. Рило відносно коротке і тупе. Усі три лопаті нижньої губи добре розвинуті, але середня не має вільного заднього краю. Спинний плавець усічений або слабко вирізаний, його висота складає 20,5–24,1% довжини тіла без хвостового плавця. Останній нерозгалужений промінь спинного плавця трохи потовщений і частково вкритий дрібними зубчиками по його задньому краю. Лус-

ка дрібна, у бічній лінії 51–58 лусок. Найбільша довжина тіла близько 70 см, маса 5–7 кг, тривалість життя понад 9 років (у річках відповідно до 35 см, 1,2 кг та 7 років). Забарвлення оливково-зеленкувате з переходом до жовтувато-білого на череві і темно-бурого зі сталевим відтінком на спині. Іноді на боках тіла і спинному плавці є темні цятки. Кінчики плавців золотисто-рудуваті, біля спинного темні. Рогівка ока сизувата.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона на вилов і створення іхтіологічних заповідників на місцях перебування цієї риби. Занесена до ЧКУ (1994) і Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Об'єкт аматорського лову.

Основні джерела інформації

Делямуре, 1966; Мовчан, Смирнов, 1981; Болтачев и др., 1999.

МАРЕНА ВАЛЕЦЬКОГО

Barbus waleckii Rolik, 1970

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один із понад 340 видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. В Україні ця риба вперше офіційно зареєстрована в 2003 р. (виявлена у фондових колекціях ННПМ НАН України за 1974 і 1976 рр.). Систематика виду потребує уточнень.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий, вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

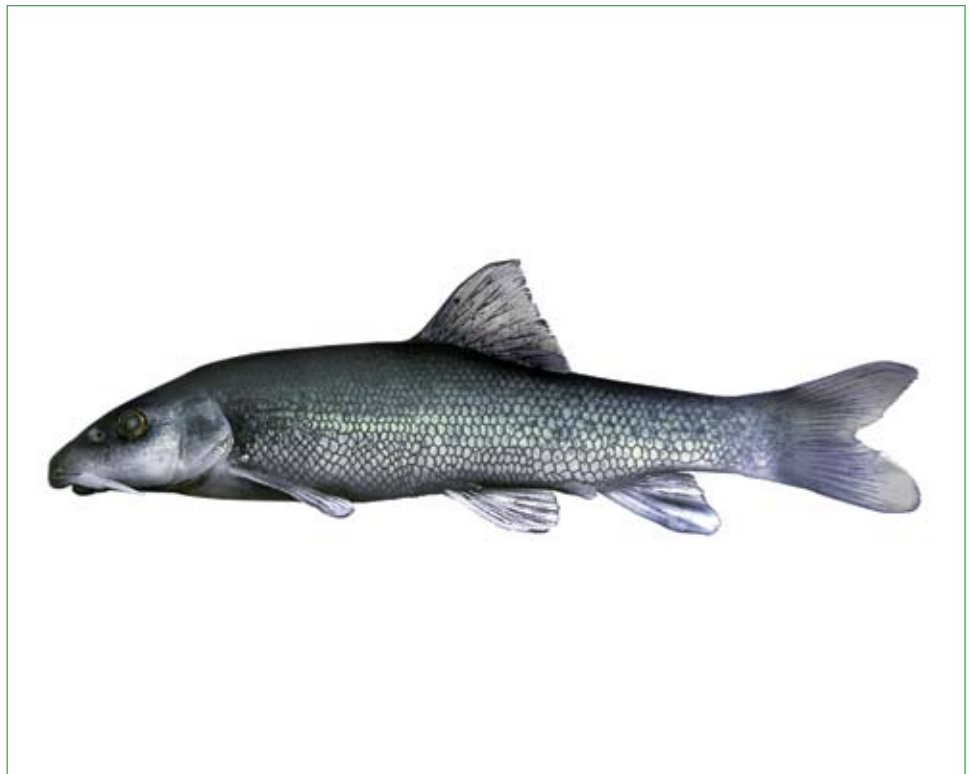
Басейни Вісли і Верхнього Дністра. В Україні зустрічається тільки в бас. верхньої течії Дністра в межах Львівської обл. та в деяких його притоках, зокрема в р. Стрв'яз.

Чисельність і причини її зміни

Низька, в уловах трапляється одиничними екземплярами. Невідомі, вірогідно, зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Біологія в умовах водойм України не вивче-

на. Прісноводна річкова донна зграйна жила риба чистих, добре насичених киснем річок гірського типу, яка зазвичай не зустрічається вище 250–300 м. Тримається на ділянках з помірною, інколи значною (до 1,2–2 м/с) течією і піщаним, піщано-глинистим, піщано-гальковим або кам'янистим, дещо замуленим ґрунтом.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, струнке, майже веретеноподібне, ледь стиснуте з боків. Рило відносно довге, вузьке, пригострене. Середня лопать нижньої губи розвинута досить добре, відносно невелика, з помітним вільним заднім краєм. Найбільша довжина тіла близько 35 см. Спина і верхня частина голови темні,

коричнювато-сіруваті, боки зеленкувато-жовтуваті або жовтувато-золотисті з слабкою темною крапчастістю, остання є на голові, спині і хвостовому плавці. Грудні, черевні і нижня лопать хвостового плавців бурувато- або жовтувато-оранжеві, всі інші сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму, всебічне вивчення виду. Заходи з охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не з'ясоване. Об'єкт аматорського вилову.

Основні джерела інформації

Rolik, 1970; The freshwater..., 2003; Богуцкая и др., 2004; Мовчан, 2005.

Автор: Ю.В. Мовчан

Малюнок: В.І. Радченко, І.В. Маханьков

МАРЕНА ДУНАЙСЬКО-ДНІСТРОВСЬКА

Barbus petenyi Heckel, 1852

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один із понад 340 видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України. Раніше вид розглядався в ранзі підвиду *B. meridionalis petenyi* Heckel, 1847, виду *B. petenyi* Heckel, 1852, зараз деякими дослідниками вважається новим для науки видом *B. carpathicus* Kotlik, Tsigenopoulos, Rab et Berrebi, 2002. Систематика виду потребує уточнень.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

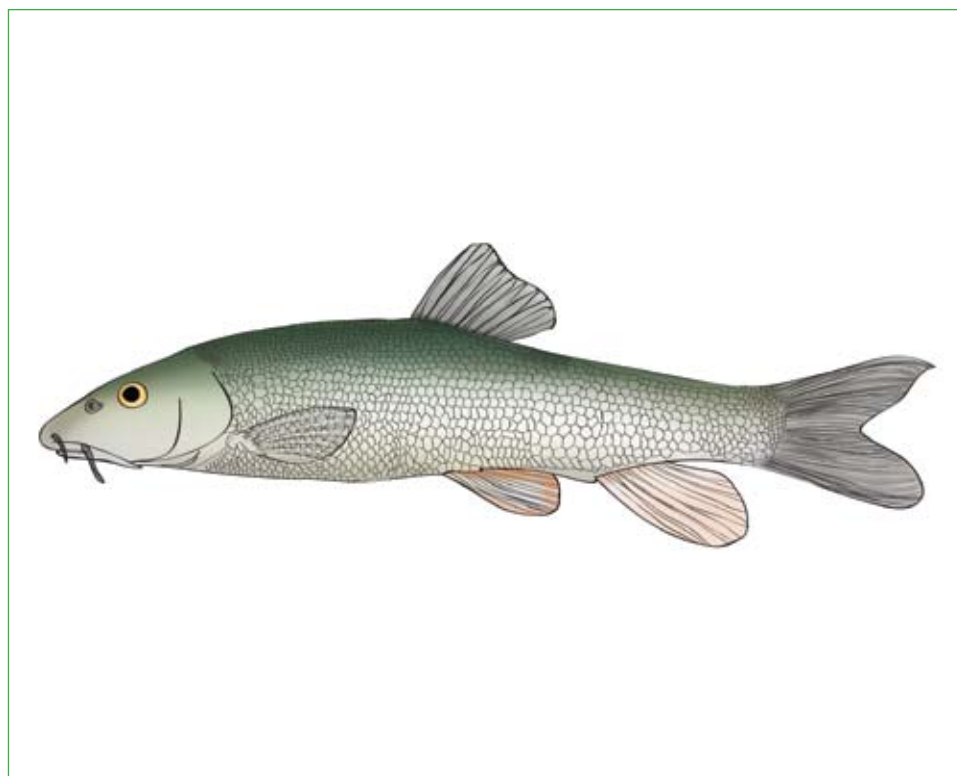
Басейни Дунаю, Дністра, Вісли. В Україні зустрічається в бас. Тиси, на верхній течії Пруту і Сірету та в бас. верхнього Дністра.

Чисельність і причини її зміни

Невисока. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Річкова донна зграйна риба чистих проточних вод передгірської і частково гірської зони. Зустрічається на ділянках з кам'янистим або піщано-гальковим ґрунтом, де молодь тримається в прибережному мілководді, а дорослі живуть на глибинах понад 0,7–1 м. Статевої зрілості самці досягають у дворічному віці при довжині і масі тіла понад 7,5 см і близько 8 г, самки в 3 роки при довжині понад 10,5 см і масі близько 15 г. Розмноження триває з початку травня до кінця червня. Плодючість до 10 тис. ікринок. Нерест порційний, на мілководдях з кам'янисто-гальковим ґрунтом,

на значній течії. Початок нересту при температурі води близько 11°C, його розпал при 16–17,5°C і закінчення при 18,2°C. Ікра слабкоклеїка. Молодь живиться дрібними формами планктону і бентосу, дорослі особини споживають в основному тварин бентосу (личинки комах, черв'як, дрібних молюсків), а також ікру і мальків риб та водорості.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, веретеноподібне, ледь сплюснене з боків. Від інших марен наших водойм відрізняється гнучким, не потовщеним, повністю членистим останнім нерозгалуженим променем спинного плавця, який гладенький по всьому задньому краю та меншими довжиною і масою тіла. Найбільша довжина тіла до 30 см,

маса — 300 г, тривалість життя до 10 років. У забарвленні переважає сірувато-бурий тон з переходом від оливково-зеленкуватої верхньої половини тіла до жовтуватого на череві. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, всі інші світло-сірі, черевні і анальний по краях червонувато-оранжеві. На спині, боках, спинному і хвостовому плавцях є буруваті темні плямки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до списків Бернської конвенції, МСОП та до Європейського червоного списку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт аматорського вилову.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Богуцкая и др., 2004; Довгань, 1956; Каталог коллекций, 2003; Мовчан, 2000а, 2005; The freshwater..., 2003, Vol. 5, Part II.

КАРАСЬ ЗВИЧАЙНИЙ, КАРАСЬ ЗОЛОТИЙ

Carassius carassius (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — Коропові (Cyprinidae). Один з 4-х видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

В Європі від Великобританії та Скандинавії на пн. до Македонії та Пн. Італії на пд., в Сибіру у річках Північного Льодовитого океану від Пн. Двіни і Печори на сх. до Індигірки, Колими і озер бас. верхів'я р. Урак, на пд. у річках Каспійського моря. В Україні ареал охоплює річки Азовсько-Чорноморського бас., в тому числі й водосховища Криму, а також басейн Зх. Бугу.

Чисельність і причини її зміни

В окремих водоймах звичайний, в інших — поодинокий, у ряді з них зник. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води та надмірний вилов. У багатьох водоймах витіснений діплоїдною формою карася сріблястого.

Особливості біології та наукове значення

Тримається у заплавах водоймах, озерах, ставках зі стоячою або слабкопроточною водою та замуленим дном, що густо заросли водною рослинністю. Витривалий до кисневого режиму. Під час промерзання водойм і літнього висихання озер перебуває у мулі на глибині понад 0,5 м. Нереститься у травні-липні. Досягає статевої зрілості у віці 2–3 років, плодючість становить майже 115 тис.

ікринок. Їх відкладають трьома-чотирма порціями при температурі води не нижче 18°C на рослинність, на глибині близько 0,5 м. Живиться здебільшого бентосними організмами, також зоопланктоном.

Морфологічні ознаки

Тіло коротке, високе, сплюснуте з боків; бічна лінія повна. Спинний плавець довгий і високий, його вершина заокруглена, задній нерозгалужений промінь товстий, з дрібними зазубринами. Основа підхвостового плавця коротка, вершина заокруглена, задній нерозгалужений промінь товстий, з численними зазубринами. Хвостовий плавець з невеликою вирізкою. Рот невеликий, кінцевий, висувний. Довжина тіла понад 30 см, маса — до 1,2 кг.

Тривалість життя понад 10 років. Спино темнокоричнева, боки бронзуваті, черевце жовтаве. У молоді на хвостовому стеблі є чорнявий поясок. Спинний та хвостовий плавці темнокоричнюваті, решта плавців червонясті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включений до Списку рідкісних риб Європи та до Червоної книги МСОП. У Правилах рибальства (1999) встановлений мінімальний розмір 10 см, за якого дозволяється ловити у Чорноморському регіоні, в інших — не охороняється.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

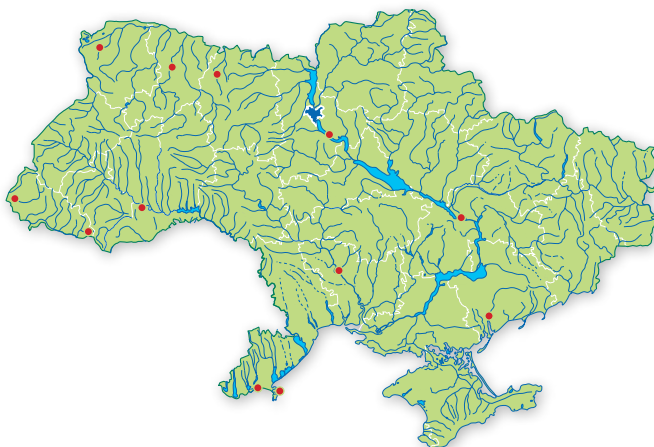
Розроблена біотехніка розведення.

Господарське та комерційне значення

Може бути об'єктом рибництва у водоймах, що непридатні для ведення регульованого культурного господарства.

Основні джерела інформації

Денщик, 1996; Волошкевич, 1999; Митяй, Демченко, Бровченко, 2001; Смирнов, 2001; Каталог колекцій, 2003.

ЩИПАВКА СИБІРЬСКА

Cobitis melanoleuca Nichols, 1925

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Коропоподібні (Cypriniformes), родина — В'юнові (Cobitidae). Один з понад 50-ти видів роду, один з принаймні 5-6-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

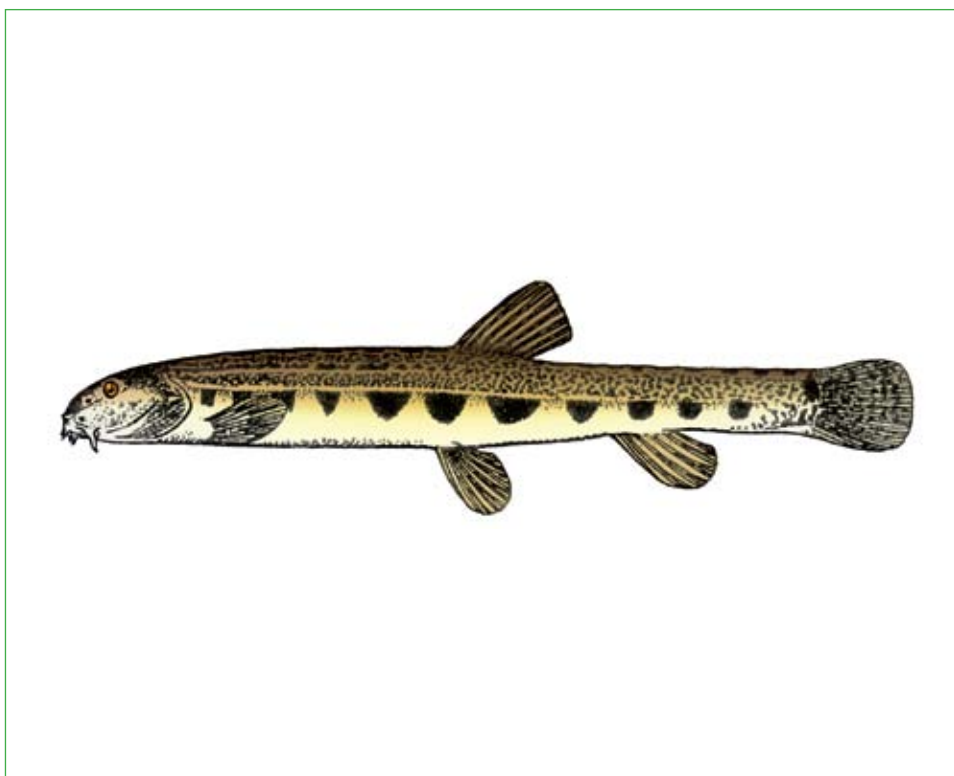
Широко поширений в прісноводних водоймах Європи від бас. Дону до Уралу, в Сибіру, Монголії, у водоймах Далекого Сходу (зокрема й в бас. Амуру), Пн. Китаю і на п-ві Корея. В Україні зустрічається тільки в бас. Сів. Дінця (зх. межа ареалу), де відмічена як у корінному руслі, так і в притоці р. Красна.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, гідрохімічного та гідробіологічного режимів унаслідок гідротехнічного будівництва і техногенного забруднення води. Потребує додаткового вивчення.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна малорухлива риба, яка не здійснює широких міграцій. Трапляється переважно на прибережних ділянках річок з уповільненою течією, або в затоках з мулистопіщаним дном, зустрічається в ев-

трофованих водоймах. Веде донний спосіб життя. Багато часу проводить, занурившись у ґрунт. Живлення складається з зоо- та фітопланктону, організмів зообентосу. Вік статевого дозрівання, плодючість, хід нересту та розвитку у водоймах України потребують додаткового вивчення.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, сплюснуте з боків, вкрите дуже дрібною лускою. Очі малі, розташовані у верхній частині голови. Під очима розташовані гострі кісткові колючки. Навколо ротового отвору 3 пари вусиків. При основі хвостового плавця 2 чіткі темні видовжені плями. Зазвичай в хвостовому плавці 14–15 розгалужених променів. Найбільша довжи-

на тіла до 9 см, маса 9,5 г, тривалість життя до 4–5 років. Забарвлення дуже варіює, але переважають сірувато-буруваті чи жовтуваті тони. На боках тіла плями, які іноді зливаються в широку смугу. Під час нересту забарвлення яскравішає: спина стає жовтою, плями темнішають, вздовж голови і тіла з'являються епітеліальні горбки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Потребує повної заборони на вилов. В Україні раніше заходи охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Об'єкт уваги акваріумістів.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Аннотированный каталог, 1998; Васильева, 1988; Атлас, 2002; Каталог коллекций, 2003.

Автор: В.А. Денщик
Малюнок: О.Ю. Запорожець, І.В. Маханьков

УМБРА ЗВИЧАЙНА

Umbra krameri Walbaum, 1792

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Щукоподібні (Esociformes), родина — Умброві (Umbriidae). Один з 3-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

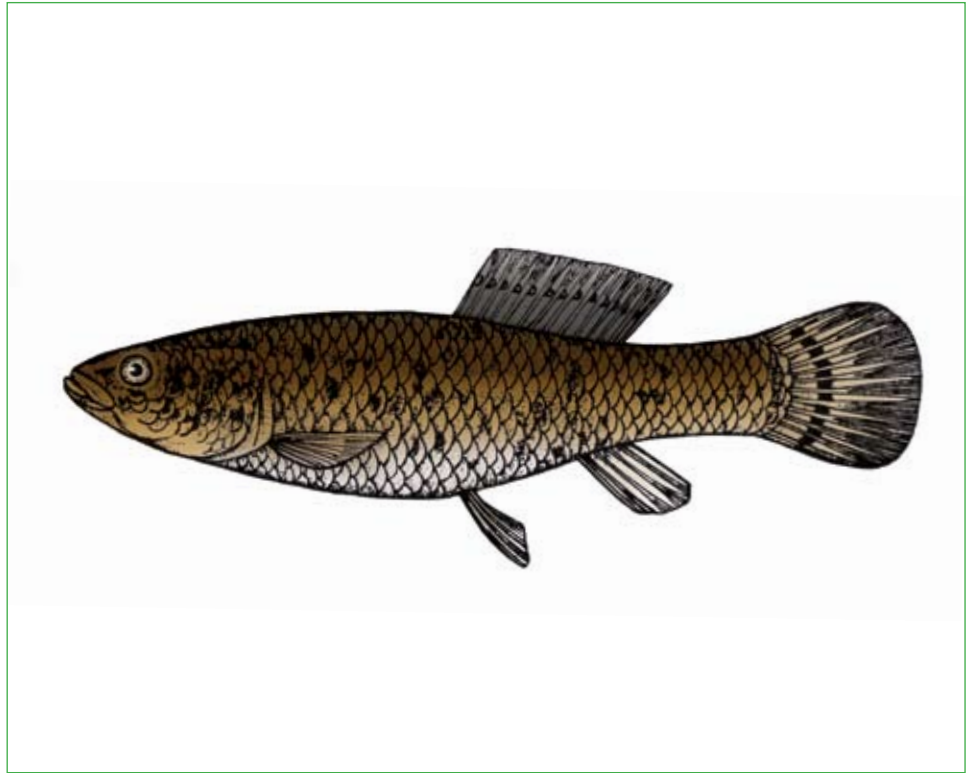
Ендемік бас. Дунаю і Дністра. В Україні відзначена в пониззях Дунаю, Дністра, в Дністровському лимані, в бас. Тиси; вірогідно, є в пониззі Прута.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай і місцями досить численною була тільки в пониззі Дунаю. Різке зниження чисельності почалося у 1960 рр. Причинами зміни чисельності є гідромеліоративні роботи, забруднення водойм, порушення природних біотопів, браконьєрські вилови.

Особливості біології та наукове значення

Туводна лімnofільна прісноводна риба. Мешкає у стоячих заплавах замкнених водоймах або у прибережних ділянках річок з дуже уповільненою течією, доволі замулених, багнистих, з густою водною рослинністю. Невибаглива щодо умов існування; нестачу кисню у воді компенсує додатковим диханням за допомогою плавального міхура. Веде прихований спосіб життя. Тримається невеликими зграями. Статевозрілою стає при довжині тіла близько 5 см, зазвичай на 2 році життя. Плодючість до 30 тис. ікринок.

нок. Нерест відбувається у квітні–травні за середньодобової температури води 12–16°C і дещо вище. Живиться донними безхребетними (личинками і дорослими комахами, нижчими ракоподібними, молюсками тощо), почасти ікром та мальками риб. Здатна до канібалізму.

Морфологічні ознаки

Тіло вміру довгасте. Спинний плавець чотирьохкутної форми. Хвостовий плавець округлий, парні та анальний плавці менш заокруглені. Обидві щелепи вкриті багатьма дрібними зубами в 3–4 ряди із загнутими назад кінцями. Найбільша довжина тіла до 8 см, тривалість життя 6 років. Забарвлення верхнього краю тіла та боків темно-коричневе, черево

між парними плавцями до підхвостового світле. По всьому тілу й голові розкидані темні плями нерегулярної форми. Від верхнього краю зябрової кришки до основи хвостового плавця іде світла смужка, нижче за неї ще кілька (до 5) менш помітних смужок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесена до ЧКУ (1994), Бернської конвенції та Європейського червоного списку (1991). Доцільно заборонити вилов та встановити заповідний режим у межах ареалу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В Україні розводять і тримають в акваріумах.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Берг, 1949; Мовчан, 1988а, 2005; 2006; Каталог, 2003.

ЛОСОСЬ ЧОРНОМОРСЬКИЙ

Salmo labrax Pallas, 1814

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Лососеподібні (Salmoniformes), родина — Лососеві (Salmonidae). Один з 5-ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України. Раніше вид розглядався у ранзі підвиду Лосось чорноморський — *Salmo trutta labrax* Pallas, 1814.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Азовсько-Чорноморського регіону. В Україні трапляється у Чорному морі біля берегів Кримського п-ва, в Тендрівській та Ягорлицькій затоках, у пн.-зх. частині Чорного моря біля Одеси, в узмор'ї Дунаю та його гирлі, іноді в Азовському морі.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причинами зміни чисельності є порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного і біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води та надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Морська прохідна риба. Статевої зрілості досягає на 2–3 році перебування у морі. Нерестовий хід у річці починається в лютому, досягає максимуму у квітні–травні, закінчується у червні. Нерест з жовтня по січень. Ікру відкладає на тверде дно. Молодь затримується в річках на 2–5 років. Живиться ракоподібними, личинками комах, дорослими комахами, зрідка мальками риб. У 3–4-річному віці досягає довжини 19–26 см і маси

60–170 г. У морі живиться здебільшого риба-ми, у меншій мірі ракоподібними.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, товсте, брускоподібне. За спинним плавцем на хвостовому стеблі знаходиться жировий плавець. Хвостовий плавець має ледь помітну виїмку. Голова невелика, клиноподібна. Рот великий, верхня щелепа сягає за задній край ока. Щелепи та кістки рота озброєні зубами. Довжина тіла здебільшого до 50 см (інколи досягає довжини 110 см і маси 24 кг), тривалість життя до 10 років і більше. Спина темно-сіра, боки й черво сріблясті. Вище й нижче бічної лінії розміщені зіркоподібні плями, що поширюються й на зяброві кришки. Спинний та

хвостовий плавці темні, парні плавці та підхвостовий сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списку МСОП і Європейського червоного списку. Охороняється у Чорноморському БЗ та у Карадазькому ПЗ. Треба організувати штучне розведення, реакліматизацію, кріоконсервування гамет та ембріонів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

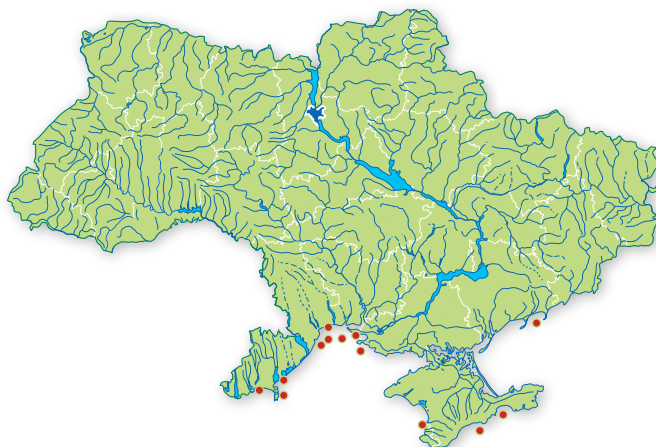
Можливе. Біотехніка розведення випробувана у ставових господарствах Криму. Об'єкт холодноводного рибництва.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Лаврентьев, 1967; Салехова, Костенко, Вронский, 1989; Черняков, Ткаченко, 1999; Ткаченко, Хуторной, 2001; Мовчан, 2001; Каталог, 2003; Щербуха, 2004; Виноградов, 2006.

ЛОСОСЬ ДУНАЙСЬКИЙ, ГОЛОВАТИЦЯ

Hucho hucho Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Лососеподібні (Salmoniformes), родина — лососеві (Salmonidae). Один з 2-4-х видів роду, єдиний вид у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Бас. Дунаю. В Україні ендемік бас. Дунаю (сх. частина ареалу), басейни Тиси і Пруту.

Чисельність і причини її зміни

Дуже нечисленний. Причинами зміни чисельності є порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна жила риба гірських водойм де температура води не перевищує 15–20°C. Статевозрілим стає у віці 3–4 років, при довжині тіла близько 60 см і масі 1–3 кг. Нерест з середини квітня до середини травня при температурі води 6–10°C, здебільшого в гірських потічках на глибині 0,3–1,2 м. Ікру відкладає порціями у гнізда-ямки з гальки, піску, щебеню тощо на чистому дні, де швидкість течії досягає 0,6–1 м/с. Нерест парний, плідники активно охороняють свою територію. У самки завдовжки 48 см і масою 2,2 кг виявлено понад 4,5 тис. ікринок, у особини завдовжки 89 см і масою 5,5 кг — понад 11 тис. Хижак, який не тільки підстерігає здобич, а й активно на неї полює. Молодь живиться комахами, їхніми личинками, а також рибами.

Морфологічні ознаки

Тіло низьке, видовжене, вкрите дрібною лускою. Між спинним та хвостовим плавцями розміщений жировий плавець. Майже половину сплюснутої з боків голови займає широка паща, щелепи якої вкриті сильними зубами. Довжина тіла здебільшого не перевищує 50–70 см, маса 6 кг (у минулому досягав довжини понад 2 м і маси понад 150 кг), тривалість життя понад 20 років, зрідка до 60 років, граничним вважають вік понад 100 років. Спина сірувата чи коричнево-червоняста з зеленуватим полиском, боки світло-мідні з червонястим полиском, черевце світло-золотаве або сірувате. На спині та боках є численні чорняві X-подібні чи напівмісяцеподібні плями. Тіло молоді з сріблястим полиском, на

фоні якого на боках тіла виділяються 8-10 поперечних темнуватих смужок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Карпатському БЗ. Треба встановити заповідний режим на нерестових та нагульних біотопах виду. Організувати штучне розведення, реакліматизацію, кріоконсервування гамет та ембріонів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Біотехніка розмноження у неволі розроблялась у рибницьких господарствах Карпатського регіону.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Стеркин, 1971; Кох, Банк, Йенс, 1980; Турянин, 1982; Holčík, Hensel, Nieslaník, Skacel, 1984; Щербуха, Неборачек, 1993; Щербуха, 1998, 2004; Чередарик, Хлус, Сільський, 2001; Харченко, Карпезо, Лященко, 2003.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ХАРИУС ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Thymallus thymallus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Лососеподібні (Salmoniformes), родина — лососеві (Salmonidae). Один з 4-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Річки Європи від крайнього Пн. Сх. і Великобританії до Швейцарії та Румунії. В Україні поширений у гірських ділянках Дністра та його приток та у бас. Тиси.

Чисельність і причини її зміни

Незначна, подекуди звичайний. Причинами зміни чисельності є порушення гідрологічних умов річок через знищення лісів на прибережних ділянках, вирівнювання річищ, забруднення води, а також неконтрольований вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна риба чистих, холодних, багатих на кисень вод. Молоді особини тримаються зграями, старші поодиночі. Взимку живиться і тримається ділянок річок, що не промерзають. Статевої зрілості досягає на 2–3 році життя. Нереститься з квітня до червня при температурі води 6–10°C, на кам'янистих місцях з швидкою течією. Ікра велика, клейка. Плодючість самок 4–6-річного віку, при довжині тіла 28–34 см і масі 300–500 г, становить 2,8–5,1 тис. ікринок. Молодь живиться комахами, що падають у воду, а також зоопланктоном; дорослі особини споживають молюсків, ракоподібних, комах та їхні личинки, дрібну рибу, іноді ікру риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, струнке, трохи сплюснуте з боків. Характерною рисою є видовжений і високий спинний плавець. Між спинним та рівнолопатеvim хвостовим плавцем розміщений жировий плавець. Голова невелика, у профіль трикутна. Рот маленький, нижній, поперечний. На щелепах є малі, слабкі і ледве помітні зуби. Довжина тіла 20–40 см, зрідка понад 50 см, маса 300–600 г (до 1 кг). Тривалість життя до 7 років. У водоймах з кам'янистим темним дном забарвлення темніше, з піщаним — світліше. Забарвлення спини темно- чи зелено-коричнювате, боки світліші, червоно-жовтаве чи сріблясто-біле. Уздовж тіла є бурувато-жовтаві чи фіолетові смужки, численні чорні плями роз-

кидані по спині та боках тіла. На спинному плавцеві є чотирикутні чорні плями, що розміщені паралельними рядами. У період нересту на ньому з'являється оранжево-червоно-жовта оторочка. У молоді на тілі є темнуваті поперечні плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Карпатському БЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Були спроби розводити у рибницьких господарствах Закарпаття. У Зх. Європі розводять.

Господарське та комерційне значення

Об'єкт здебільшого аматорсько-спортивного рибальства.

Основні джерела інформації

Дык, 1960; Световидов, 1964; Галасун, 1976; Кох, Банк, Йенс, 1980; Турянин, 1982; Вилер, 1983; Худий, 2002; Харченко, Карпезо, Ляшенко, 2003; Щербуха, 2004.

МИНЬ РІЧКОВИЙ

Lota lota (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Тріскоподібні (Gadiformes), родина — Миньові (Lotidae). Один вид роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа, Пн. Азія та Пн. Америка. В Україні поширений в басейнах приток першого та другого порядку середньої і верхньої течії Сів. Дінця, Дніпра, Дністра та водойм Закарпаття.

Чисельність і причини її зміни

В окремих водоймах звичайний, в інших трапляється поодиноким, у ряді вже зник. Причинами є зникнення типових біотопів, особливо річкових, у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забрудненням води та надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна холодноводна риба. Тримається здебільшого у руслах річок. При температурі води 10°C і нижче найактивніший, при 15°C і вище стає пасивним, ховається. Нереститься з кінця грудня до початку лютого при температурі води близько 0°C на мілководних піщаних та супіщано-дрібнокам'янистих місцях з швидкою течією. Статевої зрілості досягає при довжині тіла 17–18 см, у віці 3–4 роки. Плодючість може досягати майже 500 тис. ікринок. Нереститься з настанням суті-

нок, зазвичай на піщаних косах. Виметана ікра зноситься течією й осідає у заглибинах дна. Молодь споживає личинок комах, ракоподібних, ікру інших риб і їхніх мальків, у тому числі й власних. Дорослі особини споживають риб, міног, земноводних, а також ракоподібних, личинок комах, молюсків тощо.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, товстувате спереду до анального отвору, знижується і стискається з боків з наближенням до хвостового плавця. Спинних плавців два, передній з яких короткий з опуклим контуром, задній низький, довгий, дотикається до хвостового плавця, але не зливається з ним. Хвостовий плавець

заокруглений. Голова невелика, товстувата, лоб широкий, плаский. Рот великий, зуби дрібні, щетинкоподібні. На підборідді є один вусик. Довжина тіла до 50 см, зрідка більше, тривалість життя 6–7 років. Голова, спина і частково боки тіла сірувато-буруваті, низ голови та черево брудно-біляві. На цьому фоні бувають різні за формою жовтаво-біляві плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охорона місць літнього перебування мальків виду (можливо, й нересту плідників).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

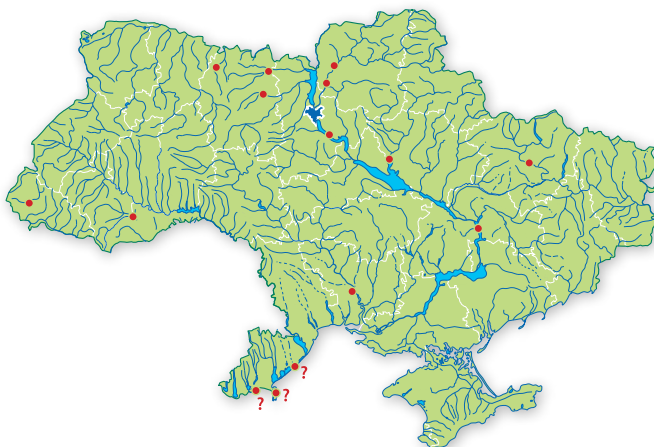
Господарське та комерційне значення

Винятково об'єкт аматорського рибальства.

Основні джерела інформації

Мовчан, 2001; Каталог ..., 2003; Новицький, Бондарев, 2003; Щербуха, 2004.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

КЕФАЛЬ РАМАДА

Liza ramada (Risso, 1827)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Кефалеві (Mugilidae). Один з 25-ти видів роду, один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

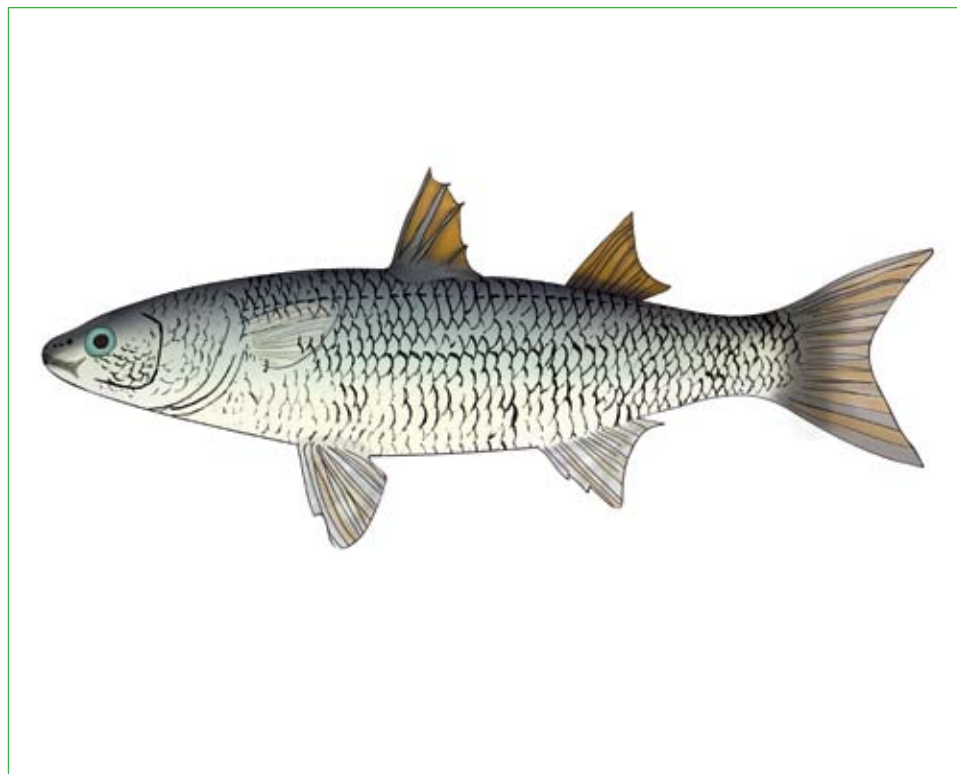
Сх. Атлантика від пн. частини Норвегії до Пд. Африки (Наталь), Середземне, Чорне моря. В Україні відмічалася біля берегів Криму (м. Севастополь), а також у пн.-зх. частині Чорного моря (район гирла Дунаю, 1946–1947 рр.).

Чисельність і причини її зміни

Невідомі. За останні більш ніж 30 років зареєстрована одна особина в жовтні 2006 р. в Балаклавській бухті Севастополя.

Особливості біології та наукове значення

Мало вивчений вид. Зграйна пелагічно-придонна морська риба прибережної мілководної зони, зустрічається в лиманах, прибережних озерах, заходить у річки, віддає перевагу місцям із замуленим дном. Дорослі особини живляться здебільшого детритом і мікрроводоростями, молодь зоопланктоном, з дорослішанням збільшується доля мікробентосу. Самці набувають статевої зрілості у 2 роки, самки — в 4. У Середземному морі нереститься восени і раною зимою. Кра

пелагічна, розвивається здебільшого в поверхневих шарах води, дрібна, має сферичну форму, діаметром 0,66–1,03 мм з однією великою жировою краплиною діаметром 0,2 мм.

Морфологічні ознаки

Тіло витягнуте, струнке, злегка сплюснуте з боків. Кути рота не досягають заднього краю передокової кістки. Верхня губа тонка, ширина її менше половини діаметру ока. Жолобки на лусці спини ординарні, зверху голови майже відсутні. Над основою грудного плавця є подовжена лопатинка. Очі невеликі, жирові повіки зачаткові. Два спинних плавники розділені широким проміжком. У бічній лінії 41–46 лусок. Найбільша довжина

60 см. Забарвлення спини і верхньої половини голови темні або синювато-сірі, боки і нижня частина голови сірувато-сріблясті, черево сріблясто-біле. На боках до 6–7 сіруватих поздовжніх смуг. Плавники світло-сірі або жовтуваті. Є чорна пляма біля початку грудного плавця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Цінна промислова риба, яка через свою рідкісність у наших водах промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; FAO, 1981; FAO, 1987; FNAME, 1984–1986, Freshwater Fishes of Europe, 2003.

Автор: О.Р. Болтачов
Малюнок: Н.В. Кашченко

МОРСЬКИЙ ЧОРТ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Lophius piscatorius Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Вудильнікоподібні (Lophiiformes),
родина — Вудильникові (Lophiidae). Один
з 8-ми видів роду; єдиний вид роду у фауні
України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичні прибережні води (вздовж узбе-
режжя Європи та Африки), Середземне,
Мармурове і Чорне моря, протока Босфор.
В Україні у Чорному морі відзначається поблизу
пд. берегів Кримського п-ва та о. Зміїного.

Чисельність і причини її зміни

Надзвичай мала; рідкісна риба. Причини
зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Глибоководна зона морів та океанів глиби-
ною до 2000 м. Виявлений в межах шельфу на
глибинах 50–200 м, іноді наближається до бе-
рега на глибину як мінімум 10 м. Донна риба,
хижак (полює на жертви із засідок); не тільки
плаває, а й пересувається по дну, «стрибає»
на пристосованих для цього парних плав-
цях. Нереститься у Середземному морі і Ат-
лантичному океані на глибинах 500–1000 м.
Плодючість близько 1 млн. ікринок. Розви-
ток із складним метаморфозом. Досягаючи
завдовжки 20 см, молодь починає активно
переміщуватись у місця з меншими глибина-
ми. Зростаючи, вона переходить від пелагіч-
ного до придонного способу життя. Молодь
живиться дрібними організмами планктону,

дорослі — вищими ракоподібними, рибами
різних розмірів та іншими організмами. Корм
здобувають поблизу дна й у товщі води.

Морфологічні ознаки

Форма тіла своєрідна. Голова дуже велика,
притиснута зверху, значної ширини, тіло за
нею доволі різко звужується і переходить
у тонкий хвостовий відділ. Є короткий пле-
човий шип, трикінцевий чи двокінцевий. На
верхньо-передньому боці голови наявне
вудлище з розширенням на кінці — видозмі-
нений передній промінь спинного плавця.
Над невеликими очима є масивний кістко-
вий гребінь. За заднім краєм голови — пара
клапанів зябрових отворів. Рот величезний,
широкий, з потужними гострими зубами

на щелепах. По боках нижньої частини тіла
тягнуться торочки коротких виростів. Най-
більша довжина тіла до 150 см, маса до 20 кг;
у Чорному морі зустрічаються лише молоді
особини завдовжки до 76 см і масою до 9 кг.
Забарвлення верхньої частини тіла темно-
буре, часто з світлими і темними плямами
під колір дна, зокрема кам'янистого; нижній
бік тіла світло-сірий; кінці грудних і черевних
плавців знизу чорнуваті.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ, 1994. Слід заборонити ви-
лов виду як мінімум на 10 років, виявити міс-
ця його перебування і встановити там запо-
відний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Мовчан, 2006.

ЗЕУС ЗВИЧАЙНИЙ, СОНЦЕВИК ЗВИЧАЙНИЙ

Zeus faber Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Зеусоподібні (Zeiformes), родина — Зеусові (Zeidae). Один з 2-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України. Раніше в Україні відзначався підвид Зеус середземноморський — *Zeus faber pungio* Cuvier, 1829.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Атлантика від Норвегії до Мадейри, Середземне, Чорне моря. В Україні зустрічається біля чорноморських берегів Криму і в пн.-зх. частині Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Невідомі, можливо, рибацтво. Біля берегів України в останні 20–25 років практично не зустрічався.

Особливості біології та наукове значення

Морський пелагічний вид, тримається поодиноці або невеликими групами. Мешкає в придонних шарах на глибині до 500 метрів, зазвичай на 20–160 м, рідше біля берегів і в бухтах. Малорухлива риба, але може здійснювати стрімкі кидки і здатна переміщуватися на великі відстані. Хижак, харчується в основному рибою, рідше ракоподібними. Ви-

користуючи особливості будови тіла і маскувальні забарвлення, поволі підпливає до жертви, атакує стрімким кидком і хапає її виступаючою щелепою. Розмноження в Чорному морі достовірно не встановлене, в Середземному нереститься з березня по травень. Ікротетання порційне. Ікра пелагічна, прозора, сферична, діаметром 1,96–2 мм з крупною жировою краплею діаметром 0,36–0,4 мм.

Морфологічні ознаки

Тіло відносно коротке, дуже високе, його найбільша висота майже в два рази менша за довжину, сильно сплюснуте з боків, округло-овальне. Два спинні плавці розділені невеликим проміжком. Вздовж основи другого спинного плавця і нижньої частини тіла від

голови до хвостового стебла розташовані кісткові щитки, які мають по два більш-менш розвинені шипи. Голова велика, в профіль за формою чотирикутна. Рот великий, кінцевий з сильно виступаючою верхньою щелепою. Над верхнім краєм зябрової кришки, на потилиці і передочній кістці в дорослих особин є шипи. Зуби дрібні, конічні. Зазвичай досягає довжини 20–30 см, максимально до 50 см. Забарвлення світле, оливково-зелене з бурим відтінком на спині. Під колючим спинним плавцем є чорна пляма, облямована світлим обідком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

В Україні риба непромислова.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; FAO, 1981; FNAM, 1984–1986; FAO, 1987.

МОРСЬКА ГОЛКА ТОВСТОРИЛА

Syngnathus variegatus Pallas, 1814

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Колючкоподібні (Gasterosteiformes),
родина — Морські голки (Syngnathidae).
Один з 32-х видів роду, один з 5-ти видів роду
у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Прибережні води Середземного, Адріатичного, Егейського, Мармурового, Чорного морів. В Україні зустрічається переважно біля берегів Криму, відзначалася в Одеській, Тендрівській і Каркінітській затоках і в Керченській протоці.

Чисельність і причини її зміни

Невисока, ніколи не була численною. Майже зникла в рекреаційних зонах. Опріснення великих прибережних ділянок моря, забруднення води і надмірний вилов (використовується як сувенір).

Особливості біології та наукове значення

Морська риба прибережної мілководної зони. Живе серед або поблизу заростей підводної рослинності, серед скель і скупчень каміння, вкритих водоростями, де тримається поодиноці або по 2–3 особини на глибинах понад 2,5–3 м (до 15 м і більше) в придонних шарах або в товщі води. Уникає значного опріснення. Вперше розмножується, можливо, у 2–3 роки. Нерест в прибережній зоні серед рослинності з кінця квітня — початку травня до кінця серпня — початку вересня. У самок завдовжки 27,1–31,7 см з масою тіла 15–24 г плодючість складає 198–969 ікринок. Самець виношує нащадків у виводковій камері під хвостовим відділом, в яку приймає

ікру від кількох самок, після чого стулки камери зростаються до сформування в ній і виходу назовні личинок. Живиться безхребетними тваринами заростей рослинності (ракоподібними, личинками комах і т. д.), а також ікрою і мальками риб та дрібною рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло довге, низьке, з добре вираженими гранями. Обидві половини грудного поясу нерухоми, знизу зрощені між собою, під ними є непарна черевна платівка, а передній (верхній) край цих половин з добре вираженою виїмкою. Рило довге, масивне, високе. Найбільша довжина тіла 35–36 см, маса 30 г, тривалість життя невідома. Загальний фон забарвлення — від світло-бурого, сірого, майже мармурового

до червонуватого або темно-бурого, черево сірувато- або молочно-біле. На спині і боках є неправильної форми темні плямки і крапки, а також поперечні бурі смуги, чергування яких разом із світлими проміжками надає забарвленню помітної смугастості. На спинному плавці три повздовжні сірувато-бурі смужки, на хвостовому поперечна темна смужка.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Заходи з охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт сувенірного лову.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Салехова и др., 1987; Пинчук, Ткаченко, 1996; Болтачев, 1999, 2003; Мовчан, 2000б; Каталог коллекций..., 2003; Замооров, 2005 (особисте повідомлення).

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: І.В. Маханьков

МОРСЬКА ГОЛКА ТОНКОРИЛА

Syngnathus tenuirostris Rathke, 1837

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Колючкоподібні (Gasterosteiformes),
родина — Морські голки (Syngnathidae).
Один з 32-х видів роду, один з 5-ти видів
роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Прибережні води Середземного, Адріатично-
го, Егейського, Мармурового, Чорного морів.
В Україні зустрічається в Керченській протоці,
біля берегів Криму, в Каркінітській, Тендрів-
ській, Ягорлицькій і Одеській затоках, від-
значена в передгірлових ділянках Дунаю та
в Азовському морі (Генічеськ).

Чисельність і причини її зміни

Невелика, ніколи не була численною. Майже
зникла в рекреаційних зонах. Опріснення ве-
ликих прибережних ділянок моря, забруднен-
ня води і надмірний вилов (використовується
як сувенір).

Особливості біології та наукове значення

Морська риба мілководного прибережжя, яка
живе в місцях з чистою, насиченою киснем
водою, іноді зустрічається поблизу гирлових
ділянок рік, але уникає значного опріснення.
Тримається серед або поблизу заростей під-
водної рослинності, серед скель і скупчень
каміння, вкритих водоростями, зазвичай в при-
донних шарах або в товщі води, поодиноці або
по 2–3 особини, на глибинах 3–15 м і більше.
Статевої зрілості досягає при довжині тіла не
менше 12–14 см. Розмноження в прибережжі
серед рослинності з кінця квітня — початку
травня до серпня, можливо ще й у вересні.

У самців завдовжки 17,3–23,5 см у виводкових
камерах нараховували 44–214 ікринок або емб-
ріонів з ікрою. Живиться як і інші морські голки.

Морфологічні ознаки

Тіло дуже довге, низьке, шорстке, з добре ви-
раженими гранями. Обидві половини груд-
ного поясу нерухомі, зрощені між собою, під
ними є непарна черевна платівка, а передній
(верхній) край обох половин поясу тупоза-
округлений, без виїмки. Рило довге, тонке,
низьке, стиснуте з боків переважно в пере-
дній його третині. Найбільша довжина тіла
41 см, маса 35 г, тривалість життя невідома.
Загальний фон забарвлення від світло- або
темно-сірого, коричнево- або червоно-бурого
до світло-коричневого, майже жовтуватого.

На тулубі і хвості досить широкі, неправиль-
ної форми, іноді розмиті, поперечні смуги, які
на загальному темному фоні світлі, на світло-
му темні. Нижня половина зябрових кришок
сірувата, іноді срібляста. Спинний плавець з
чорними або буруватими крапками вздовж
променів, грудні і хвостовий однотонні, під
загальний фон, хвостовий з світлим зовнішнім
краєм. Черевце сірувате або білувате.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць
перебування і встановлення в них заповідно-
го режиму. Заходи охорони не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт суве-
нірного лову.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Салехова и др.,
1987; Пинчук, Ткаченко, 1996; Мовчан, 2000 б; Ката-
лог колекцій, 2003; Болтачев, 2003.

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: І.В. Маханьков

МОРСЬКИЙ КОНИК ДОВГОРИЛИЙ

Hippocampus guttulatus Cuvier, 1829

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Колючкоподібні (Gasterosteiformes), родина — Морські голки (Syngnathidae). Один з 36-ти видів роду, єдиний вид роду у фауні України. Раніше виділявся підвид *H. hippocampus microstephanus* Slastenenko, 1937.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Прибережні води Сх. Атлантики від Північного моря до Мадейри і Канарських о-ів, Середземне, Егейське, Адріатичне, Чорне, Азовське моря. В Україні трапляється в зх. і пд.-зх. частинах Азовського і пн.-зх. частині Чорного морів та в Керченській протоці, частіше біля берегів Криму.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. Майже зник в рекреаційних зонах. Опріснення великих прибережних ділянок моря, забруднення води і надмірний вилов (використовується як сувенір і, начебто, для лікування).

Особливості біології та наукове значення

Морська риба прибережної зони відкритих ділянок моря чи заток, з'єднаних з відкритим морем. Унікає опріснених або солонуватих вод. Зустрічається на глибині 5–15 м і глибше, але обов'язково серед підводної рослинності. Тримається поодиночки, під час розмноження утворює скупчення. У літній і зимовий час відкочує на глибину, а навесні і восени підходить

на мілководдя. Статевої зрілості досягає вже в 2 роки, при довжині тіла 7–8 см. Розмноження відбувається з травня до вересня. У самок завдовжки 8,4–13,1 см плодючість складала 125–647 ікринок. Нерест порційний, серед підводної рослинності. Самці виношують у виводкових камерах до 400 нащадків. Живиться безхребетними тваринами заростей рослинності, зрідка споживає мальків риб.

Морфологічні ознаки

Тіло високе, стиснуте з боків. Голова зігнута в бік черева майже під прямим кутом, задня частина хвостового відділу довга, закруглена у бік черева і використовується для прикріплення до підводних предметів. Найбільша довжина тіла 13,5 см, маса — 8 г. Загальний фон забарвлення

від сіруватого, світло-коричневого до червоно- або чорно-бурого. Спино і верхня частина голови зазвичай темніші, ніж боки, черево світле, білувате, сірувате або палюве. На голові і тулубі є тоненькі хвилясті голубуваті лінії, а також блакитні крапки, які, зливаючись між собою, утворюють поперечні світлі смужки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, виявлення можливих місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції, CITES і МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має. Об'єкт сувенірного вилову.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Салехова и др., 1987; Мовчан, 1988, 2000 б; Пинчук, Ткаченко, 1996; Болтачев, 1999, 2003; Хуторной, 2001; Каталог коллекций, 2003; Заморев, 2005 (особисте повідомлення).

Автор: Ю.В. Мовчан
Малюнок: Н.В. Кащенко

ТРИГЛА ЖОВТА, МОРСЬКИЙ ПІВЕНЬ ЖОВТИЙ

Chelidonichthys lucerna (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Скорпеноподібні (Scorpaeniformes),
родина — Триглові (Triglidae). Один з 9-ти ви-
дів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичні води (узбережжя Європи та Африки), Середземне, Мармурове, Чорне і Азовське моря. В Україні мешкає в Чорному (біля берегів Криму та відзначений у пн.-зх. частині моря) і Азовському (пд. частина) морях.

Чисельність і причини її зміни

Мала. Причини зміни чисельності — забруднення води, надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Живе і розмножується у прибережних водах морів з солоністю води 15–19‰ і вище. Зазвичай тримається на глибині до 100 м поблизу дна малими зграями. У воді планує, а по дну пересувається на трьох парах пальцеподібних утворень з передніх променів грудних плавців. Статевозрілими самці стають у 3 роки, самки — в 4. Плодючість самки завдовжки 56,5 см становить близько 14 тис. ікринок. Нереститься у червні–серпні у 2–3 км від берега, на глибині 15–20 м, ікру відкладає порціями на піщане чи кам'янисте дно. Мальки стають схожими на дорослих при довжині близько 1 см. У процесі росту молодь переходить від придонно-

пелагічного до донного способу життя. Дорослі особини живляться дрібними вищими ракоподібними і рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, помірної висоти, дещо потовщене. Спинних плавців 2, передній з міцними шипуватими променями. Грудний плавець дуже великий, віялоподібний. Голова цілком покрита злитими кістками, почасти шипуватими. На задній частині голови кілька шипів, з яких потиличний сягає початку основи першого спинного плавця. Кісткові платівки вздовж основи спинних плавців з кількоподібним гребенем, ззаду шипуватим. Найбільша довжина тіла до 70 см, маса — до 5 кг. Забарвлення дуже різноманітне. Спина

зазвичай бура, рожево-жовтувата або сірчата, на основному фоні часто бувають розкидані більш-менш чіткі темні плями. Боки червоно-буруваті або рожеуваті. Особливо варіює колір грудних плавців: зверху вони переважно фіолетові, іноді з червонуватими плямами, промені білуваті; внутрішній бік цих плавців зелено-синій, темний, з синьою облямівкою впродовж кінця плавця. Черевні та анальний плавці світло-рожеві.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесена до ЧКУ, 1994, охороняється в акваторії Карадазького ПЗ. Слід заборонити вилов, у тому числі підводне полювання, визначити місця концентрації виду і встановити там заповідний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

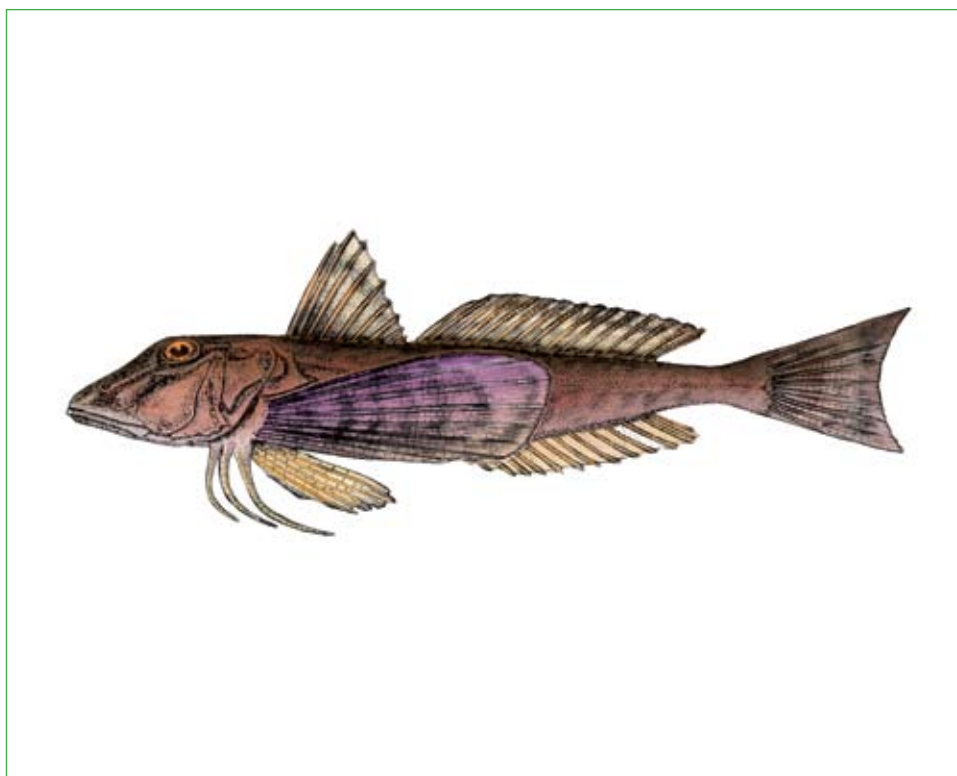
Господарське та комерційне значення

Об'єкт місцевого промислу.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Мовчан, 2006.

Автор: А.І. Смірнов, А.Н. Световидів
Малюнок: І.В. Маханьков

ЛАВРАК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Dicentrarchus labrax (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Лавракові (Moronidae). Один з 2-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

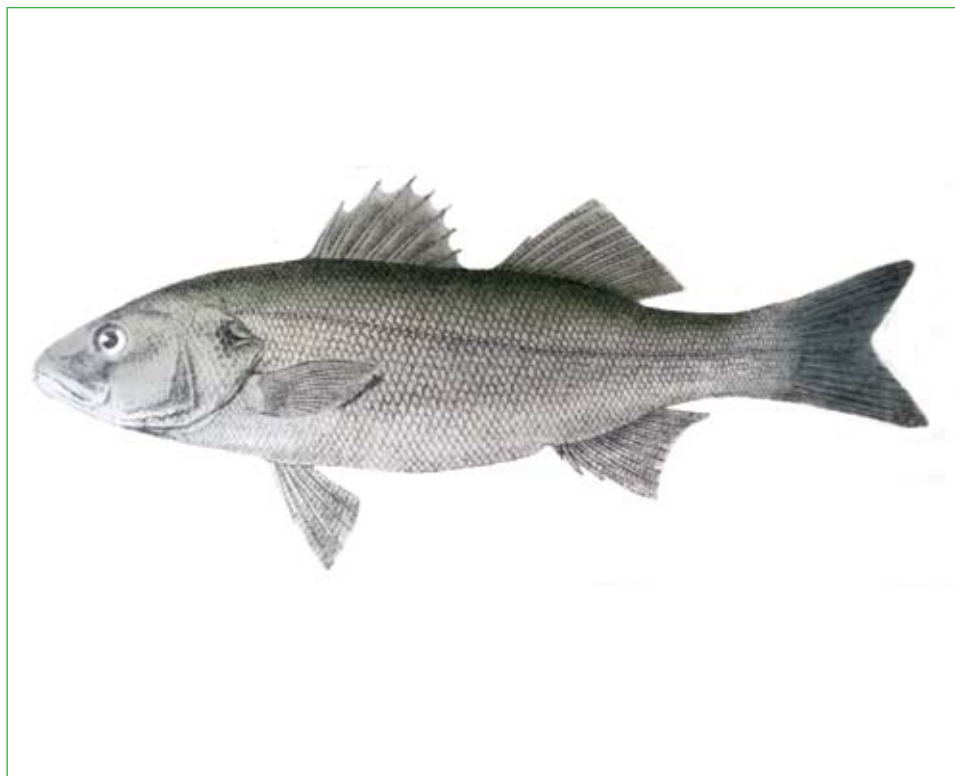
Моря Атлантичного океану. В Україні ареал охоплює Чорне море уздовж берегів його пн.-зх. частини, Тендрівської затоки, пд.-зх. і пд. берегів Кримського п-ва, Керченської протоки.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється рідко, причини не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Морська зграйна риба придонних шарів і товщі води прибережної зони. Відзначена у гирлах річок. Зрідка трапляється й у відкритому морі. У вересні 2001 р. біля Севастополя виявлений самець загальною довжиною 88 см і масою 6600 г, 10 листопада виявлені ще дві особини, найбільша з яких — самка завдовжки 87 см і масою 9750 г з текучою ікрою, що свідчить про можливий нерест виду у цьому районі пізньої осені, при температурі води близько 14°C. Ікра пелагічна. Хижак, живиться здебільшого дрібними зграйними рибами (оселедці, піскорий), ракоподібними.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, трохи сплюснуте з боків. Спинних плавців два, між ними невеликий проміжок. Голова велика, клиноподібна. На нижньому краї передкришок є шипи, вістря яких спрямані вперед. Рот великий. Зуби щетинко-подібні, конічні, розміщені на щелепах та інших кістках ротової порожнини. Довжина тіла близько 1 м, маса до 12 кг, здебільшого переважають особини з довжиною тіла до 60 см. Тривалість життя до 20 років. Забарвлення характерне для пелагічних риб. Спина зеленувато-сірувата, такого ж кольору боки з діамантовим полиском, черево сріблясто-біляве. На зябровій кришці є темно-сірувата пляма. Невеликі за розміром особини забарвлені темніше.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994). Охороняється у Карадазькому та «Мис Мартъян» ПЗ. Треба докладніше вивчити біологію, виявити місця перебування, встановити там заповідно-заказний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Черняков, Ткаченко, 1999; Ткаченко, Хуторной, 2001; Болтачев, Юрахно, 2002; Виноградов, 2006.

Автор: А.Я. Щербуха, А.Н. Световидів
Малюнок: І.В. Маханьков

КАМ'ЯНИЙ ОКУНЬ ЗЕБРА

Serranus scriba (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Серанові, Кам'яні окуні (Serranidae). Один з 29-ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантика від Біскайської затоки до Пд. Африки (Наталь), Середземне, Адріатичне, Чорне моря. В Україні зрідка зустрічається вдовж чорноморських берегів Криму, відмічений в Одеській затоці.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленна риба. Порушення типових біотопів, спричинене гідротехнічним будівництвом, хімічним та біологічним забрудненням води та ґрунтів, підводне полювання.

Особливості біології та наукове значення

Морський придонний вид, тримається поодинокі в прибережній зоні, зустрічається переважно на кам'янистих ґрунтах і скелях, вкритих водоростями до глибини 150 м, зокрема в щілинах скель чи серед водоростей. Зграї утворює в період нересту. Підходить у прибережну зону в теплу пору року. Хижак, живиться переважно рибою, зрідка крабами та креветками, підстерігає здобич, ховаючись серед водоростей чи у щілинах скель. Функціональний гермафродит. У нерестовий період його гонади мають дозрілі жіночі й чоловічі статеві клітини. У природних умовах можливе перехресне запліднення і само-

запліднення. Нерест багатопорційний з безперервним дозріванням ооцитів. Розмножується з червня до вересня, найбільш активно в липні–серпні. Ікринки пелагічні, сферичні, з одною маленькою жировою краплею, в діаметрі від 0,99 до 1,13 мм.

Морфологічні ознаки

Тіло стиснуте з боків, відносно високе, хвостове стебло вкорочене. Спинний плавець відносно високий і довгий, анальний короткий. Голова у профіль трикутна, зверху і з боків вкрита лускою. Рот великий, нижня щелепа виступає уперед. Очі розміщені високо на голові. Луска відносно дрібна, зазублена, до 62–75 лусок у бічній лінії. Зазвичай досягає довжини 22 см, маси

біля 200 г, найбільша довжина 36 см, маса 500 г, граничний вік 7 років. Забарвлення тіла коричнево-жовте чи буре, на боках є 5–8 поперечних смуг. Під і перед очима є оранжеві смужки й лінії, між якими знаходяться світло-блакитні плями. Колюча частина спинного плавця блакитнувато-сіра, м'яка; анальний і хвостовий плавці коричнево-жовті з темно-червоними дрібними плямами. Грудні плавці жовті з двома синюватими поперечними смужками. Черевні плавці синювато-сірі з червоними кінчиками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; FAO, 1981; FNAM, 1984–1986, FAO, 1987; FishBase (filaman.ifm-geomar.de); Recif France (www.recif-france.com).

СУДАК МОРСЬКИЙ, СУДАК БУГОВЕЦЬ

Sander marinus (Cuvier, 1828)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 5-ти видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

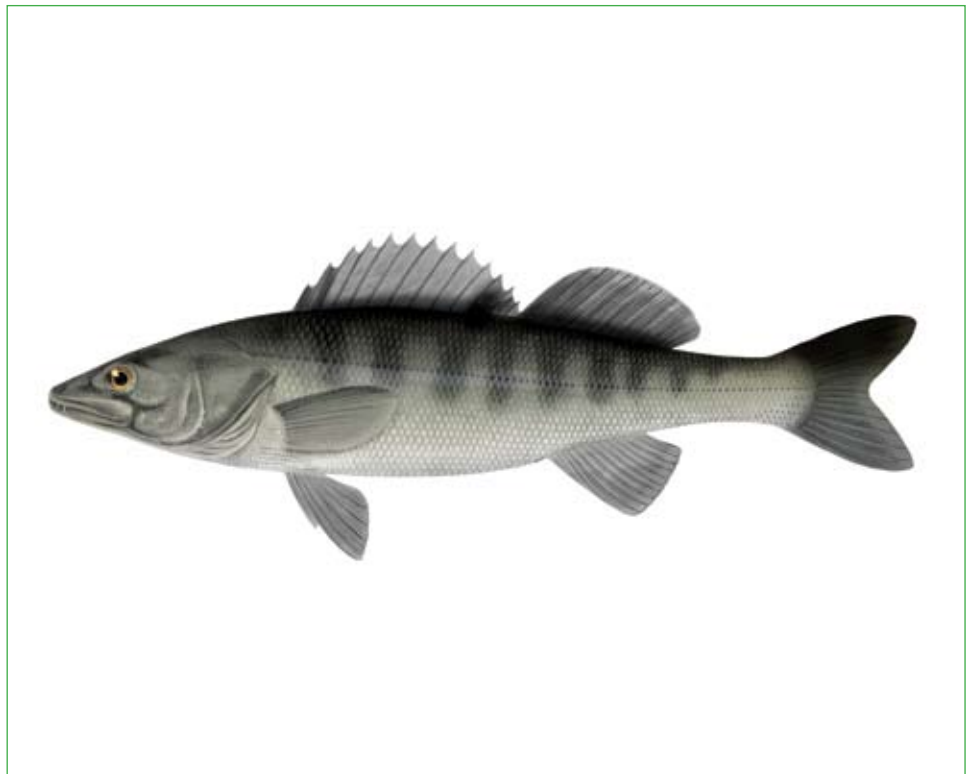
Басейни Чорного та Каспійського морів. В Україні ареал охоплює Дніпровсько-Бузький лиман, низьзя Пд. Бугу, сх. частину Тендрівської затоки, Березанський та Дністровський лимани.

Чисельність і причини її зміни

Мізерна, через порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, а також забруднення води і надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Солонуватоводна риба лиманів та узмор'я. Не витримує як значного осолонення води, так і її опріснення. Протягом літа-зими перебуває у лиманах, весною — у низьзях річок, де прісніша вода. Статевозрілим стає в 3-4 роки. Нереститься у квітні-травні за середньодобової температури води 8-20°C на твердому дні. Плодючіть самок завдовжки 45-50 см становить понад 60 тис. ікринок. Довжина тіла на 3 році життя близько 25 см, на 8 — понад 55 см. Молодь живиться рачками, личинками комах, вже на першому році життя рибою; дорослі особини — рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, трохи стиснуте з боків. Спинних плавців два, відокремлені проміжком, передній з них трохи вищий від заднього. Голова видовжена, клиноподібна. Лоб ширший за діаметр ока. Рило довге, рот великий, кінцевий. На щелепах є дрібні зуби, між якими знаходяться ікла. Довжина тіла до 60 см, маса іноді перевищує 3 кг, тривалість життя понад 10 років. Забарвлення тіла темне. Спина сіра, черево сріблясто-біле. Упоперек тіла є понад десять темних смужок з нечітко окресленими краями. Спинні плавці темно-сіруваті з чорною оторочкою на передньому з них і такого ж кольору плямою на задньому спинному плавці. Решта плавців сіруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), МСОП і Європейського червоного списку. Частково охороняється у Дніпровсько-Бузькому лимані на ділянці Чорноморського БЗ «Волижин ліс». Організувати штучне розведення, реакліматизацію, кріоконсервування гамет та ембріонів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Можливе. Розроблена біотехніка штучного розведення у Туркменістані (Красноводськ), яка близька до біотехніки розведення судака звичайного (Україна).

Господарське та комерційне значення

Через свою рідкісність рибпромислового значення не має.

Основні джерела інформації

Черняков, Ткаченко, 1999; Ткаченко, Хуторной, 2001.

СУДАК ВОЛЗЬКИЙ, БЕРШ

Sander volgensis (Gmelin, 1789)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина
— Окуневі (Percidae). Один з 5-ти видів роду,
один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

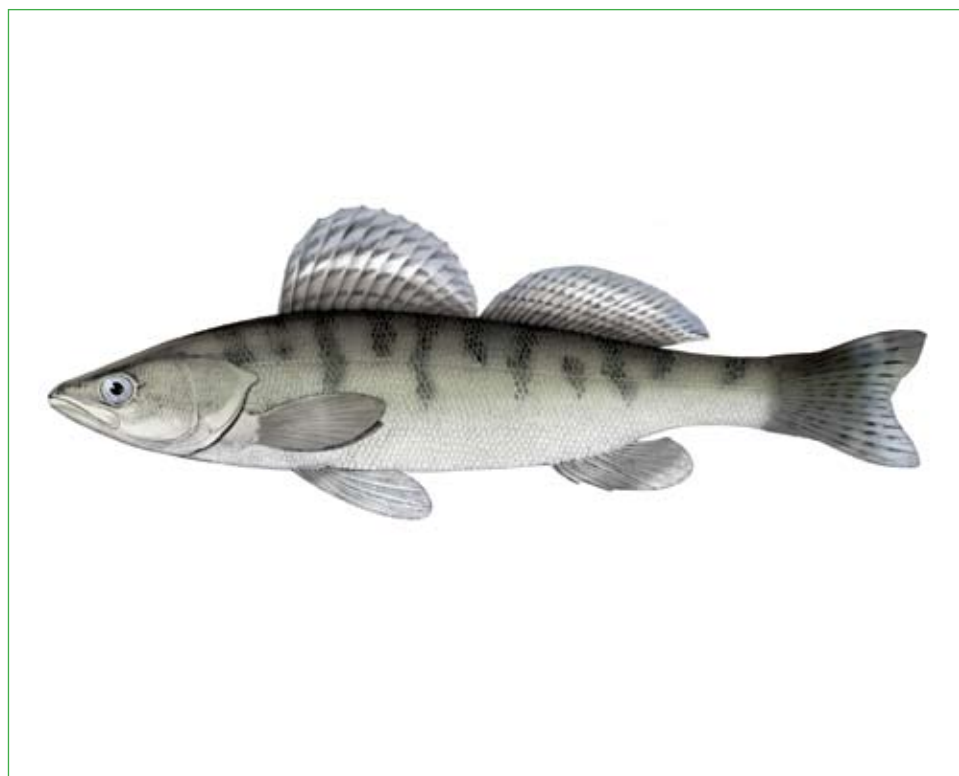
Басейни Каспійського, Азовського і Чорного морів. В Україні відзначений у пониззі та пригирлових ділянках Дунаю, Дністра, Дніпра, Пд. Бугу, у Каховському, Дніпровському і Дніпродзержинському водосховищах, у рр. Самара, Сура, Оріль, та у водоймах по трасі каналу Дніпро-Донбас.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленна. Основними причинами зміни чисельності є зникнення типових біотопів, особливо репродуктивних у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води і надмірним виловом.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводний, частково солонуватоводний, придонний вид. Освоює місця з твердим піскуватим дном у річках, їх опріснених естуаріях та водосховищах. Мілководних ділянок уникає. У Дніпровському водосховищі зайняв специфічну нішу хижака-бентофага. Статевозрілими самці стають у 2 роки, завдовжки 19 см, самки на 90,5% — у 3 роки, завдовжки

22 см. Плодючість 17,7–364,3 тис. ікринок. Нереститься у квітні. Ікру відкладає на піщаних та кам'янисто-піщаних косах поблизу островів та деяких балок. Дорослі особини живляться здебільшого придонними організмами, з яких половину складають риби.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, низьке, трохи стиснуте з боків. Спинних плавців два, відокремлені один від одного проміжком. Хвостовий плавець з невеликою виїмкою. Голова видовжена, у профіль клиноподібна. Рот великий, кінцевий. Ікла на щелепах у дорослих особин відсутні, у молодих розвинені слабо. Довжина тіла до 45 см, маса до 1150 г. Тривалість життя до 7 років. Спина чорняво- чи бурувато-зеленава,

боки тіла світло-сіруваті з поперечними темно-буруватими смугами, черево біловате. Спинний та хвостовий плавці світло-сіруваті з рядами чорних плям. Грудні й черевні плавці біловаті, підхвостовий плавець з чорною плямою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до списків Бернської конвенції, МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Дніпровсько-Орільському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не проводилося. Штучне розмноження близьке до судака звичайного.

Господарське та комерційне значення

Промислове значення незначне і проблематичне у зв'язку зі зменшенням чисельності.

Основні джерела інформації

Щербуха, 1982; Щербуха, Шевченко, Коваль і др., 1995; Христов, Новицький, 1997; Новицький, 1998; Щербуха, Дячук, 2000; Мовчан, 2001; Новицький, Бондарев, 2003; Виноградов, 2006.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ЧОП ЗВИЧАЙНИЙ, ЧОП ВЕЛИКИЙ

Zingel zingel (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 3-х видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

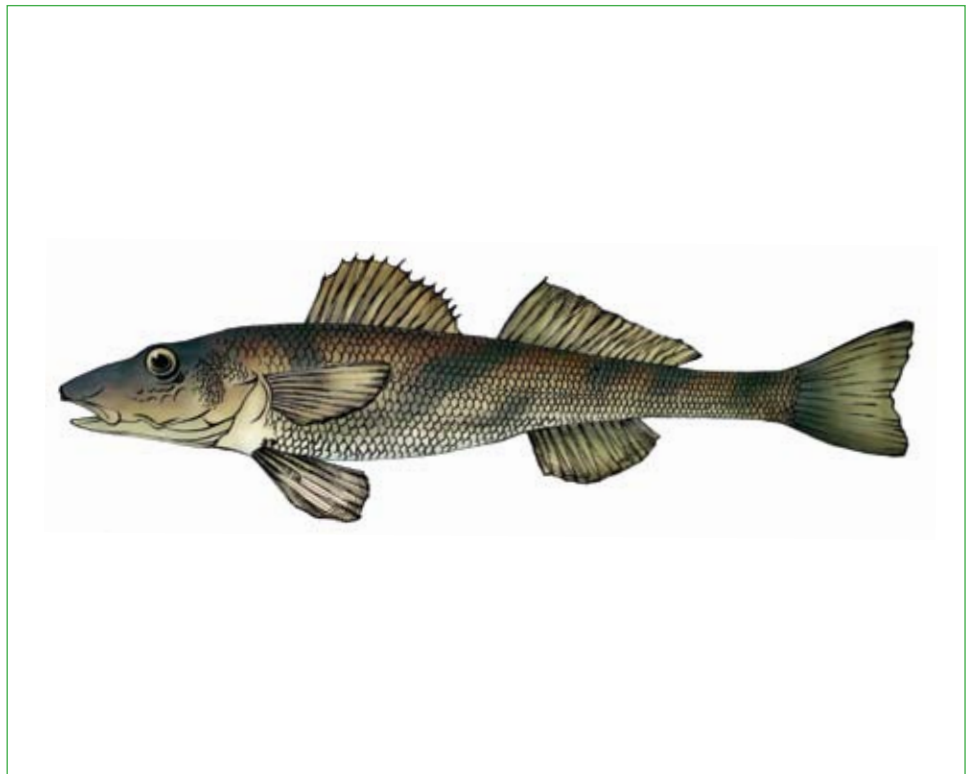
Басейни Дністра та Дунаю. В Україні ендемік бас. Дунаю та Дністра.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причинами є порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, а також забруднення води та надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводна жила риба гірських та передгірних ділянок річок з швидкою течією, чистою, добре насиченою киснем водою. Місцями перебування є глибоководні ділянки річок з твердим дном з піску, гальки або глини, рідше їх мілководдя. Статевозрілим стає в 2–4 роки. Нереститься у квітні–травні. Плодючість до 10 тис. ікринок; дрібну та клейку ікру відкладає на дно. Довжина шести-семиліток досягає понад 27 см. Живиться здебільшого вночі, основний корм — донні безхребетні (личинки комах, черви, рачки, молюски), ікра та дрібна риба.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, струнке, у передній частині округле, у спинно-черевному напрямі трохи сплюснене. Два спинних плавці розділені проміжком. Довжина хвостового стебла ледь перевищує довжину основи заднього спинного плавця. Хвостовий плавець з ледве помітною виїмкою. Голова відносно довга, трикутна. Рот нижній, верхня щелепа виступає над нижньою. На щелепах дрібні, щетинкоподібні зуби. Довжина тіла до 45 см (здебільшого до 25 см), маса 200–300 г, інколи до 1 кг. Тривалість життя близько 10 років. Загальне забарвлення тіла жовто-буре. Спина темно-коричнювата, черево світло-сірувате. По боках тіла навкоси від спини до черева розміщуються по чотири чорних

смужки, які ніби стрічками оперізують тіло. Плавці жовтаво-сіруваті. Спинні та хвостовий плавці темніші, ніж решта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Дунайському біосферному заповіднику, в іхтіологічних заказниках «Репуженські острови», «Василівська вирва» та «Дарабанське плесо». Доцільно виділити заповідні акваторії на річках, де б охоронявся реофільний комплекс риб, у тому числі і чіп великий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Турянин, 1982; Щербуха, 1982; Вилер, 1983; Чердарик, Хлус, Скільський, 2001; Мовчан, 2001; Худий, 2002; Харченко, Карпезо, Ляшенко, 2003.

ЧОП МАЛИЙ

Zingel streber (Siebold, 1863)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 3-х видів роду, один з 2-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

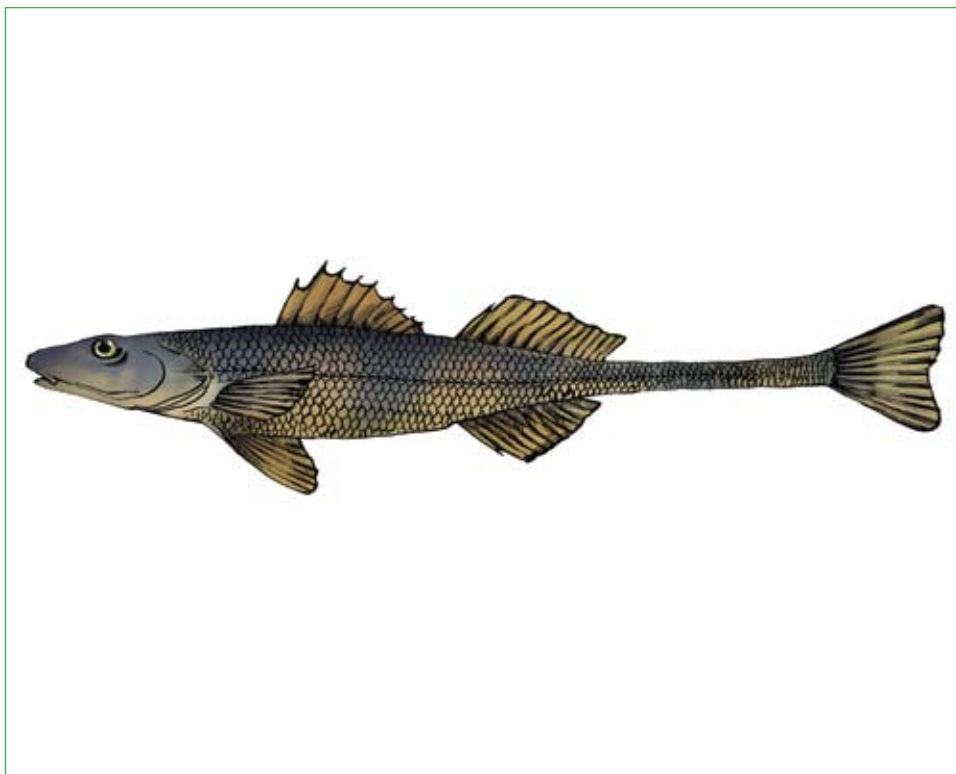
Бас. Дунаю та Вардари (Балканський п-ів). В Україні ендемік бас. Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленна. Причинами цього є порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води та надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводний жилий вид гірських та передгірних глибоких ділянок річок з швидкою течією, чистою, добре насиченою киснем водою та з кам'янистим, піщаним або глинистим дном. Статевозрілим стає в 2–3 роки. Нереститься в березні–травні в місцях з дрібнокам'янистим дном і залишками торішньої рослинності. Плодючість до 5 тис. ікринок; ікра дрібна, клейка. Живиться придонними організмами, зокрема, личинками комах, червами, зрідка ікрою та мальками інших риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, веретеноподібне, спина плоска, боки заокруглені, черево від початку рила до анального отвору теж плоске. Бічна лінія повна, іноді поширюється й на хвостовий плавець. Хвостове стебло довге, тонке. Два спинні плавці розділені невеликим проміжком. Хвостовий плавець без виїмки, його лопаті дещо заокруглені. Голова відносно довга, у профіль трикутна. Рот нижній, невеликий. На щелепах є дрібні, щетинкоподібні зуби. Довжина тіла 18–20 см, маса до 200 г. Тривалість життя до 8 років. Загальне забарвлення тіла жовтаво-буре. Спина темно-коричнювата, черево світло-сірувате. На боках тіла навскоси від спини до черева розміщуються по п'ять чорних смужок. Плавці

жовтаво-сіруваті. Спинні плавці та лопаті хвостового плавця темніші, ніж грудні, черевні та підхвостовий плавці.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку. Треба виділити на річках заповідні акваторії, де охоронялися б реофільні комплекси риб, у тому числі і чіп малий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

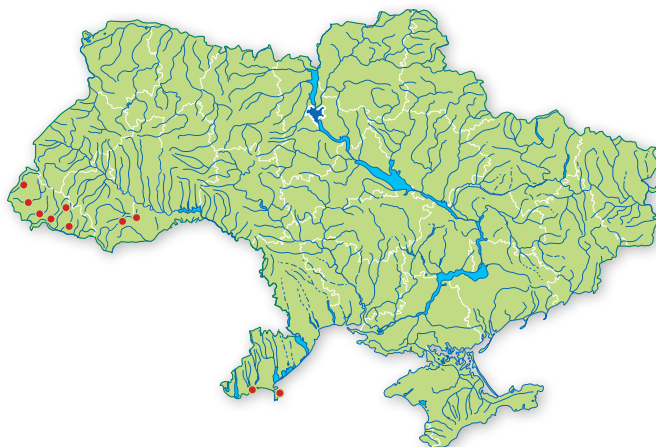
Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність та невеликі розміри промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Турянин, 1982; Щербуха, 1982; Вилер, 1983; Волошкевич, 1999; Мовчан, 2001; Чередарик, Хлус, Скільський, 2001; Харченко, Карпезо, Ляшенко, 2003.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ПЕРКАРИНА ЧОРНОМОРСЬКА

Percarina demidoffii Nordmann, 1840

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 2-х видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України. Раніше вид розглядався у ранзі підвиду *P. demidoffii demidoffii* Nordmann, 1840.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

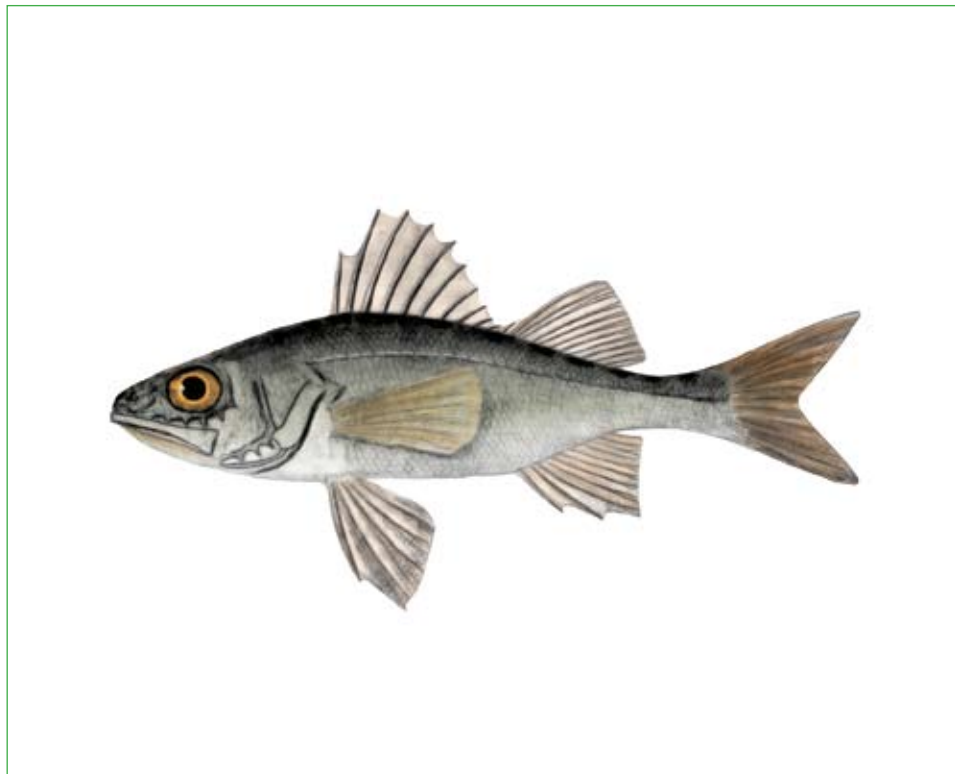
Солонуваті води Чорного моря. В Україні зустрічається тільки в пн.-зх. частині Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Низька. Основними причинами зміни чисельності є зникнення типових біотопів, зокрема осолонення акваторій лиманів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, та їх забрудненням.

Особливості біології та наукове значення

Веде солонувато-прісноводний спосіб життя, перебуваючи здебільшого в естуаріях, проникаючи в річки не вище помітної течії, переважно у пониззя річок (водосховища), їх гирла та лимани, уникаючи морських вод. Тримається зграями, частіше біля дна та у товщі води. У другій половині весни та влітку здійснює міграції в опріснені води. Статевої зрілості досягає на другому році життя. Плодючість до 3 тис. ікринок. Нереститься з травня до серпня на замулених ґрунтах, коли температура води досягає 18–26°C, у місцях з її солоністю 0,5–7‰. Молодь і дорослі особини добре витримують солоність води до 12,5‰ і зменшення кіль-

кості розчиненого у воді кисню до 1 см³ при температурі води 22–24°C. У кінці серпня — вересні відкочовує у місця зимівлі. Живиться цілодобово ракоподібними, червами, мальками оселедця, судака, яляца, тюльки, бичків тощо.

Морфологічні ознаки

Тіло високе, сплюснуте з боків, вкрите дрібною слабо прикріпленою лускою. Спинних плавців два, вони дотикаються між собою. Хвостовий плавець виімчастий. Голова велика, трикутна, на ній великі порожнини сейсмоденсорних органів чуття. Рот великий, кінцевий, висувний. На щелепах велика кількість дрібних зубів. Краї передкришок з шипами, які на їх нижніх краях спрямовані вперед. Довжина тіла самок до 10,6 см, самців — до 7,2 см. Тривалість життя

2–3, зрідка 4 роки. Тіло майже прозоре, спина молочно-сірвата, боки сріблясто-біловаті з зелено-фіолетовим полиском, червоно-білуваті. Уздовж бічної лінії розміщені ряди чорних крапок. На кінці рила є чорна пляма, на потилиці така ж пляма у формі півмісяця.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Не проводилися. Частково охороняється у Чорноморському БЗ. Необхідне створення об'єктів природно-заповідного фонду у причорноморських лиманах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначні розміри, кістлявість та ослизненість промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Чугунова, 1949; Щербуха, Шевченко, Коваль і др., 1995; Зайцев, 1998; Митяй, Демченко, Бровченко, 2001; Каталог колекцій, 2003; Новицький, 2003; Виноградов, 2006.

ЙОРЖ БАЛОНА

Gymnocephalus baloni Holcik et Hensel, 1974

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина
— Окуневі (Percidae). Один з 4-х видів роду,
один з 4-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

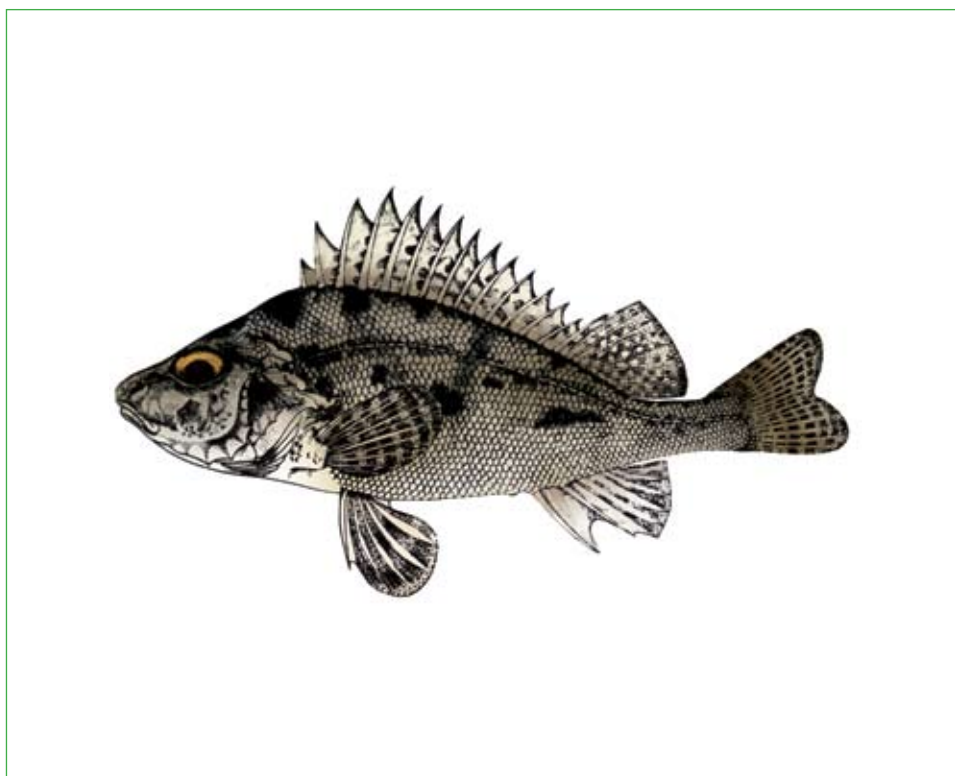
Басейни Дніпра та Дунаю. В Україні пошире-
ний у бас. Дніпра, гирлі Дунаю та у Приду-
найських лиманах.

Чисельність і причини її зміни

В окремих місцях водойм досить звичайний,
в інших трапляється поодиноким, у деяких
зник. Причинами цього, ймовірно, є зникнен-
ня типових біотопів у результаті зміни гідро-
логічного, хімічного, біологічного режимів
 водойм, спричиненої гідротехнічним будів-
ництвом; забруднення води і надмірний ви-
лов.

Особливості біології та наукове значення

Річково-озерна, осіла, зграйна, придонна
риба чистих проточних і непроточних, про-
холодних, насичених киснем вод. Мешкає
поблизу обривистих, затінених берегів, на
достатньо глибоких ділянках з піщаним, гли-
нистим чи піщано-гравійним дном. На зиму
збирається в глибоких ямах. Статевозрілим
стає у 2 роки. Нерест порційний. Нерестить-
ся у квітні–травні. Живиться переважно ра-
коподібними.

Морфологічні ознаки

Тіло коротке, високе, горbate, дещо стиснуте з
боків, вкрите шаром слизу. Спинний плавець
складається з двох сполучених між собою
частин. Задній край м'якої частини спинного
плавця до лінії хвостового стебла перпендику-
лярний. Голова відносно велика, рило корот-
ке, тупе. Рот невеликий, кінцевий, висувний.
На щелепах велика кількість дрібних зубів. На
зябрових кришках по 2 добре помітних шипи.
Довжина тіла до 18,5 см, тривалість життя до 6
років. На загальному сірому фоні тіла чорно-
сірі крапки утворюють скупчення, які утворю-
ють іноді нечіткі смужки. На спинному плавцеві
є ряди нечітко окреслених плям, на хвостово-
му плавці вони зібрані у вертикальні смужки.
Райдужна оболонка ока каламутно-синя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до списків Бернської конвенції і
МСОП та Європейського червоного списку.
Охороняється у Дунайському біосферно-
му заповіднику. Треба виявити нові місця
перебування і встановити в них заказно-
заповідний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через свою незначну чисельність промис-
лового значення не має.

Основні джерела інформації

Щербуха, 1989; Каталог колекцій..., 2003; Щер-
буха, 2003.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ЙОРЖ НОСАР

Gymnocephalus acerinus (Güldenstädt, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейни Дністра, Пд. Бугу, Дніпра, Дону, Кубані. В Україні ареал охоплює Середній Дністер, Дністровське водосховище, бас. Дніпра, Сів. Донець.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється поодинокі, у ряді річок зник. Причинами зазначеного стану є зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води і надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Річковий, придонний, осілий, зграйний, присмерково-нічний вид річок з швидкою течією, широкими піщаними чи кам'янистогальковими перекатами, що розміщені уздовж низьких, не крутих і не обривистих берегів. Дуже чутливий до вмісту кисню у воді. Статевої зрілості досягає у 3–4 роки. Плодючість до 20–30 тис. ікринок. Нерест порційний; перший відбувається за температури води 6–8°C на початку квітня, другий — у травні за температури води 12–14°C. Нереститься невеликими зграями. Ікру відкладає на перекатах з швидкою течією, на піщане чи кам'янисто-галькове дно. Ікра клейка. Дорослі особини живляться

водяними комахами, личиками комарів та інших комах, червами, ракоподібними, молюсками, ікром, мальками інших риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, стиснуте з боків. Спинний плавець складається з двох сполучених між собою частин. Хвостовий плавець з незначною виїмкою. Голова видовжена, клиноподібна. Рило видовжене. Рот невеликий, нижній, висувний. На щелепах велика кількість дрібних зубів. На задньому краї зябрових кришок слабкі, загострені шипи. Уздовж задніх та нижніх країв передкришок гострі шипи. Довжина тіла 20 см, маса — до 200 г. Тривалість життя 8–10 років. Верх тіла жовтавий, спина та боки з бурувато-зеленим полиском, черево

біловате. На спині та боках тіла, а також на перетинках передньої колючої частини спинного плавця є чітко окреслені округлі чорні плями. Хвостовий плавець сіруватий, решта плавців світло-біловаті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до списків МСОП. Охороняється у Дніпровсько-Орільському та частково у Луганському ПЗ та у регіональних заказниках Донецький і Деркульський. Треба виявляти нові місця перебування і брати їх під державну охорону.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Сабодаш, Щербуха, Монченко и др., 1994; Денщик, 1996; Коваль, Шерстюк, Шевченко и др., 1998; Чепурнова, Киселева, Веску, Шубернецкий, 2001; Худий, 2002.

ЙОРЖ СМУГАСТИЙ

Gymnocephalus schraetser (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Окуневі (Percidae). Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Басейн Дунаю. В Україні поширений у пониззі Дунаю, річках бас. Тиси (здебільшого середні та нижні течії), Пруту, Сирету.

Чисельність і причини її зміни

На окремих ділянках річок звичайний, рідкісний чи повністю зник. Причинами такого стану є порушення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, а також забруднення води та надмірний вилов.

Особливості біології та наукове значення

Прісноводний, осілий, зграйний вид річок з чистою, добре насиченою киснем водою, піщаним дном з домішкою гальки та щебеню. Веде присмерково-нічний спосіб життя. Здебільшого досягає довжини 15-18 см. На нерест (квітень) переміщується зграйками з річок у притоки. Плодючість самок завдовжки 10–12 см від 65 тис. до майже 100 тис. ікринок. Ікру відкладає на піщано-кам'янисте дно окремими (до трьох) порціями. Дорослі особини живляться личинками комах, червами, ракоподібними, ікромі та мальками риб.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, трохи стиснуте з боків, на дотик слизьке, завдяки великій кількості слизових залоз, які особливо помітні на голові. Спинний плавець складається з сполучених між собою двох частин. Хвостовий плавець з невеликою виїмкою. Голова велика, рило довге, у профіль клиноподібне. Рот невеликий, нижній, висувний. На щелепах дрібні щетинкоподібні зуби. На зябрових кришках не дуже міцні гострі шипи, на передкришках дрібні шипики. Очі відносно великі, розміщені у верхній частині голови. Довжина тіла до 25 см, маса до 250 г. Тривалість життя до 7 років. Тіло світло-жовтаве, спина з зеленавим полиском, боки золотисті, черево сріблясто-білувате. Вздовж верхньої

частини боків 3–4 темно-сині переривчасті смуги. На передній частині спинного плавця 3 ряди чорних округлих плям. Спинний та хвостовий плавці сіруваті, парні та підхвостовий — світло-жовтаві.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Дунайському БЗ. Треба виділити заповідні акваторії на річках, де охоронявся б реофільний комплекс риб, у тому числі і йорж смугастий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

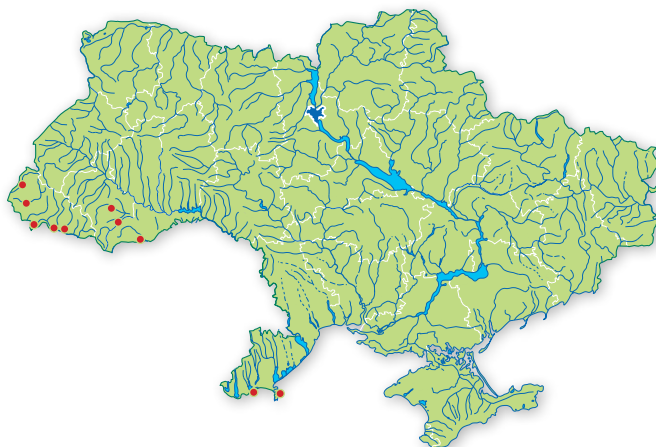
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність та відносно невеликі розміри промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Турянини 1982; Мовчан, 2001; Харченко, Карпезо, Ляшенко, 2003.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ЗУБАРИК ЗВИЧАЙНИЙ

Diplodus puntazzo (Cetti, 1777)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунепоподібні (Perciformes), родина — Спарові (Sparidae). Один з 13-ти видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України. Раніше вид розглядався в роді *Puntazzo* Bleeker, 1876.

Природоохоронний статус виду

Не оцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичний океан та його моря. В Україні поширений у Чорному морі біля масиву Кара-Даг, поблизу Судака, Нового Світу, мисів Аю-Даг, Айя і Фіолент та м. Севастополя (бухти Кришталева, Омега, Костянтинівський равелін).

Чисельність і причини її зміни

Даних немає, причини не оціненого стану виду не з'ясовані. Можливо, завжди був рідкісним.

Особливості біології та наукове значення

Перебуває здебільшого у прибережних ділянках моря. Тримається серед підводних скель, що поросли водяними рослинами. Перед нерестом утворює невеликі зграї. Нереститься протягом серпня–вересня; у цей період агресивний. Росте досить швидко: довжина тіла і маса у жовтні становлять відповідно 10–14 см та 40–90 г, наприкінці 2 року життя — 20–23 см і 240–330 г, на 8–9 році — 30–32 см і 900–950 г. Молодь живиться

планктонними та бентосними організмами, личинками інших риб; дорослі особини — водоростями, також рибою, молюсками, ракоподібними.

Морфологічні ознаки

Тіло дещо видовжено-округле, високе, стиснуте з боків. Лінія спини за головою крута, черевце плоскіше, хвостове стебло коротке, низьке. Спинний плавець довгий. Основи грудних та черевних плавців наближені, з них грудні — довгі, черевні — короткі. Голова велика, рило загострене, рот невеликий. На обох щелепах однорядні зуби: спереду по 8 вузьких довгих і спрямованих вперед, з кожного боку близько 15 дуже дрібних і загострених. Довжина тіла до 50 см. Трива-

лість життя близько 10 років. Тіло сірувато-сріблясте, на боках по 5–8 вузьких поздовжніх чорних смужок, на боках хвостового стебла великі чорні плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (1994). В комплексі з іншими видами охороняється в Карадазькому ПЗ. Треба детальніше вивчити біологію, виявити нові місця мешкання, встановити у них заповідно-заказний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність та відносно невеликі розміри промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Салехова, Костенко, Богачик, Минибаева, 1987; Каталог колекцій..., 2003; Виноградов, 2006.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ПАГЕЛЬ ЧЕРВОНИЙ

Pagellus erythrinus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Спарові (Sparidae). Один з 6-ти видів роду, єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичний океан уздовж берегів Африки та Європи та у його морях. В Україні поширений у Чорному морі біля берегів Кримського п-ва та у його пн.-зх. частині (Бурнас).

Чисельність і причини її зміни

Дані відсутні. Причинами цього є незначна чисельність й, очевидно, умисне чи неумисне знищення під час промислового та любительсько-спортивного лову. Можливо, рідкісність виду.

Особливості біології та наукове значення

Морський вид. Дорослі особини з весни до осені тримаються біля берегів на піщаних та замулених ґрунтах, переважно поблизу оголених скель, на глибинах від 15 до 100 м. Молодь перебуває на мілководдях над піщаним дном. Влітку мігрує з Середземного моря у північніші моря. Гермафродит: статеві залози функціонують спершу як яєчник, у старшому віці — як сім'яник. Ікра плаваюча, з однією жирковою краплею. Нереститься

у квітні–травні. Молодь тримається зграями. Живиться дрібними рибами і донними безхребетними (ракоподібні, молюски).

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, стиснуте з боків, горбасте, вкрите середнього розміру міцно прикріпленою лускою. Спинний плавець довгий. Останні задні промені м'якої частини спинного та підхвостового плавців збільшені. Хвостовий плавець дуже виімчастий, з загостреними лопатями. Грудні плавці довгі. Голова відносно невелика. Рот досить великий. Рило загострене. Передні зуби гострі, зігнуті, не дуже довгі, збоку на щелепах заокруглені жувальні зуби. Довжина тіла до 60 см. Спина і верхня частина боків оранжево-

червоноясті, нижня частина тіла рожевувата й срібляста. Бічна лінія виділяється блідо-блакитним кольором, блакитний колір є також на спині й біля основи спинного плавця. Грудні плавці жовтаві. Краї зябрових кришок червоноясті. Порожнина рота чорна. Очі жовтаві.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба детальніше вивчити біологію, виявити місця мешкання, встановити там заповідно-заказний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

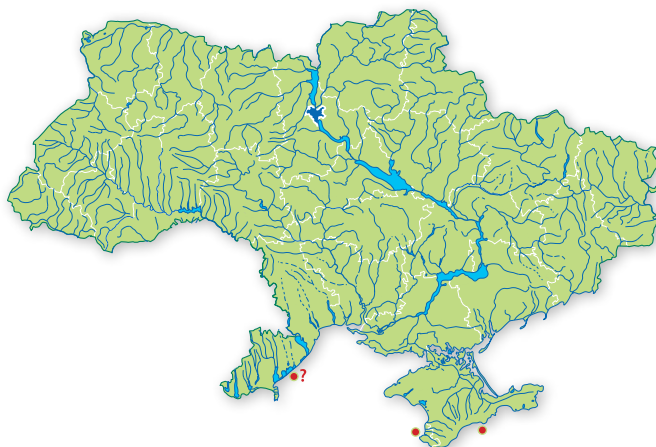
Господарське та комерційне значення

Через малу чисельність промислового чи аматорського значення не має.

Основні джерела інформації

Светозидов, 1964; Вилер, 1983; Виноградов, 2006.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

БОПС СМУГАСТИЙ

Boops boops (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Спарові (Sparidae). Один з 2-х видів роду, єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Субтропічна частина сх. половини Атлантичного океану та його моря, у тому числі й Середземне море. В Україні поширений у Чорному морі біля берегів Криму (Кара-Даг, м. Севастополь).

Чисельність і причини її зміни

Дані відсутні. Однією з причин недостатньої відомості є умисне чи неумисне знищення під час промислового та любительсько-спортивного вилову. Можливо, завжди був рідкісним.

Особливості біології та наукове значення

Морська зграйна риба, що веде напівпелагічний спосіб життя, тримається здебільшого у прибережній зоні моря до глибини близько 100 м, на піщаному ґрунті, частіше у заростях та біля скель. Статеві залози мають чоловічі й жіночі зачатки, але розвивається лише один з них. Статевої зрілості досягає за довжини 14,5–22 см. Нереститься у червні–вересні. Ікринки трапляються поодинокі у травні за температури води близько 15°C. Самці й самки ростуть з однаковою інтенсивністю. Планктофаг і фітофаг, споживає ракоподібних, рослини, рибу.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, струнке, тонке, вкрите середнього розміру міцно прикріпленою лускою. Міжочний простір не вкритий лускою. На щоках між передочною та передкришковою кістками є кілька рядів лусок. Спинний плавець довгий, складається з двох частин — колючої та м'якої, сполучених між собою. Хвостовий плавець дуже виїмчастий, з загостреними лопатями. Грудні плавці короткі, черевні плавці починаються трохи позаду вертикалі від основи грудних. Голова невелика. Рило коротке. Рот невеликий. Зуби різцеподібні, на верхніх щелепах з кількома округлими зазублинами. Ніздрі невеликі, овальні. Очі великі. Довжина тіла до 40 см. Спина зелено-сірувата чи сірувата, боки

блідіші з жовтавим полиском. Бічна лінія темна. Паралельно до неї розміщені 3–4 золотисті смужки. Біля основи грудних плавців є маленькі чорні плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Карадазькому ПЗ. Треба детальніше вивчити біологію, виявити місця перебування, встановити у них заповідно-заказний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через малу чисельність промислового чи аматорського значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Дехник, 1973; Вилер, 1983; Виноградов, 2006.

Автор: А.Я. Щербуха
Малюнок: І.В. Маханьков

ГОРБАНЬ ТЕМНИЙ

Sciaena umbra Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Горбаневі (Sciaenidae). Один з 6-ти видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

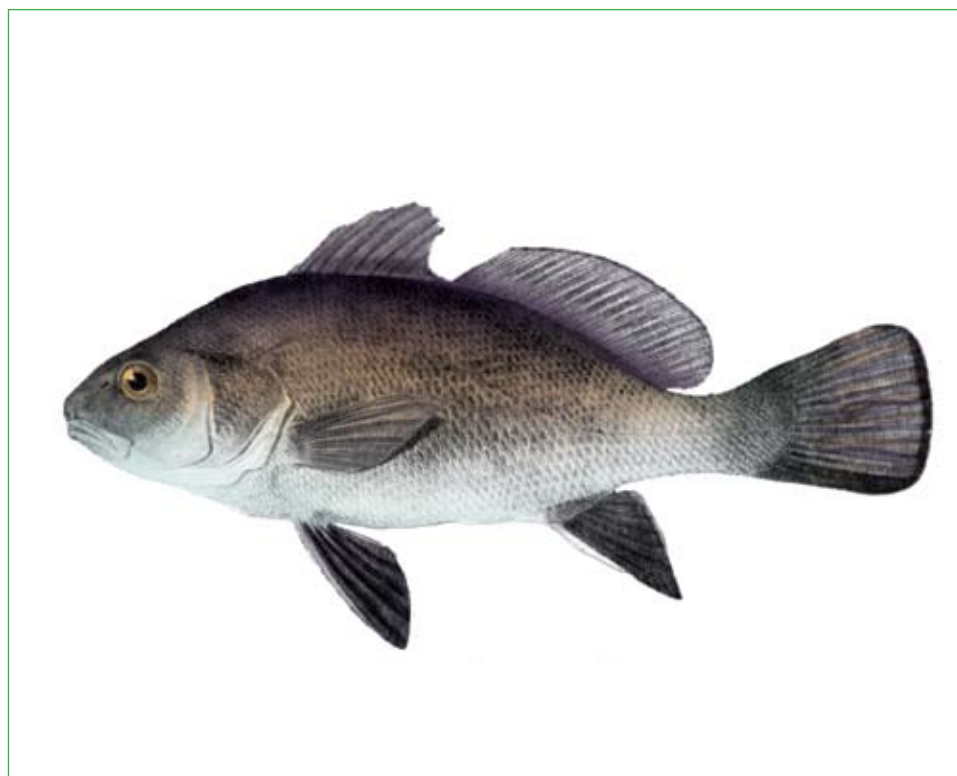
Атлантичне узбережжя Європи і Африки, внутрішні моря від Середземного до Азовського. В Україні відзначений в Чорному морі, зокрема у пн.-зх. його частині, біля Кара-Дагу, в р-ні Керченської протоки, та у пд.-зх. ділянці Азовського моря.

Чисельність і причини її зміни

Мала. Трапляється як прилов у виловах ставних неводів. Причинами зниження чисельності є забруднення води, надмірний вилов, у тому числі при підводному полюванні.

Особливості біології та наукове значення

Морська риба. Тримається у потайних місцях глибиною 10–15 м біля крутих скельних берегів, вертикальних скель і молів, рідше над піщаним, черепашковим і мулистим дном. Мігрує мало. Тримається зграями по 5–8 особин, іноді поодинокі. Біля берегів Криму відомий з травня по грудень, більш частий у липні–серпні. Середні розміри й маса тіла плідників біля Кара-Дагу коливаються в межах 14,3–20,5 см і 116–292 г, вік від 2 до 6 років при переважанні 3-річних особин. Плодючість у 10 самок завдовжки 26–47 см становила від 6,2 до 514 тис. ікринок. Розмноження відбувається у водах з помірною солоністю поза межами опріснен-

ня з першої половини червня по вересень, особливо інтенсивно у липні при температурі води 20–25°C. Нерест порційний, проходить у присмеркові години на відстані близько 2 км від берега. Молодь живиться дрібними організмами, дорослі особини більшими придонними, у тому числі рибою.

Морфологічні ознаки

Тіло помірно довгасте, відносно високе, стиснуте з боків. Передня частина спинного плавця коротша за задню в 1,7 раза. Бічна лінія повна, дугою підіймається вгору до верхньозаднього краю зябрової кришки і поступово стає горизонтальною у бік хвостового плавця. Рот великий, кінцевий, нижній, з висувною верхньою щелепою, озброєною вузькою смужкою

дрібних притуплених зубів. На нижній щелепі наявна смужка гостріших зубів. Самці й самки зовні однакові. Найбільша довжина тіла 70 см, у Чорному морі зазвичай від 21 до 35 см. Зabarвлення спини темно-синє з фіолетовим чи золотистим відтінком, боки золотисті з мідним виблиском, черево сріблясто-біле.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Занесена до списків Бернської конвенції. Необхідно заборонити лов на даний вид з використанням ставних неводів та засобів підводного полювання, виявити і охороняти місця скупчення виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Реалізується у свіжому, частково у засолоному вигляді, також для виготовлення консервів.

Основні джерела інформації

Смирнов, 1959; Олдрідж, 1960; Световидов, 1964; Микрюков, 1966; Дехник, 1973; Дружинин, 1974; Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 2006.

Автор: А.І. Смирнов
Малюнок: І.В. Маханьков

УМБРИНА СВІТЛА, ГОРБАНЬ СВІТЛИЙ

Umbrina cirrosa (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Горбаневі (Sciaenidae). Один з 17-ти видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Моря Атлантичного океану. Європейське і африканське узбережжя Атлантики, включаючи внутрішні моря від Середземного до Азовського. В Україні відзначений у Чорному та Азовському морях, зокрема вздовж берегів Кримського п-ва і в Керченській протоці, біля Бердянської та Обитічної кіс, у Каркінітській і Одеській затоках та у Дніпровсько-Бузькому лимані.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Морський шельфовий маломігруючий вид. Тримається в районі морських обмілин, переважно над піщаними ґрунтами з домішкою гальки, черепашника й мулу, з кам'янистим дном, біля скелястих берегів. Навесні підходить до берегів і входить у солоноводні затоки; взимку переміщується у глибші місця. Довжина тіла біля берегів Криму 22–33 см, у пн.-зх. частині Чорного моря 37–48 см. На нерест (у серпні) переміщується у прибережну зону. Плодючість самки завдовжки 99 см, масою 7,5 кг і віком 8 років з пн.-зх. частини Чорного моря становить 2900 ікринок. Молодь завдовж-

ки 3,7–4,8 см і масою 0,5–2,2 г у серпні–вересні живиться гамаридами, мізидами і креветками. Дорослі особини живляться придонними організмами (креветками, крабами, черв'яками), над кам'янистим дном полюють за рибами (хамсою, шпротом, скумбрією, кефаллю).

Морфологічні ознаки

Тіло помірно подовжене, доволі високе. Задній край передкришкової кістки зубчастий. Спинний плавець складається з двох не зовсім розділених частин. Найдовша колючка у спинному плавці третя. Хвостовий плавець усічений, іноді зверху трохи виімчастий. На підборідді є короткий, трохи потовщений вусик. Рот малий, нижній, висувний. На верхній щелепі розосереджено розташовані смуж-

кою тонкі загострені зуби, на нижній щелепі, густішою смужкою тупі зуби. Найбільша довжина тіла, вірогідно, до 1,5 м, маса — до 30 г. Забарвлення спини коричневе; з спини у напрямку вперед-вниз по світлих боках спускаються темні звивисті смужки. Спинний і хвостовий плавці трохи світліші за спину; анальний і парні плавці ще світліші. На зябровій кришці є темна пляма.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Занесена до ЧКУ, 1994 і списків Бернської конвенції (Середземноморська популяція). Треба визначити місця перебування виду і встановити там заповідний режим, заборонити вилов, з'ясувати причини зміни чисельності.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

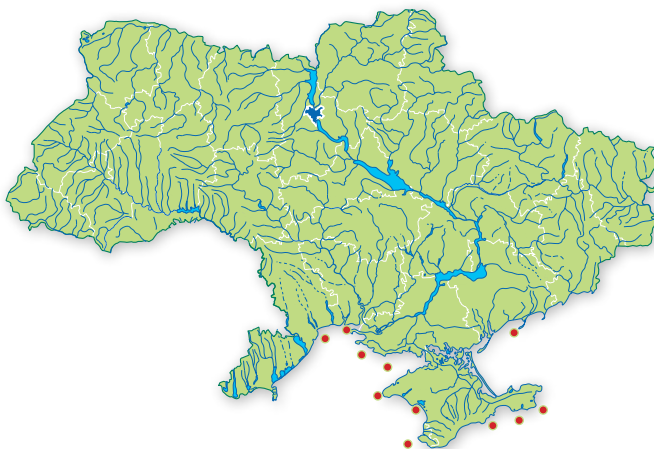
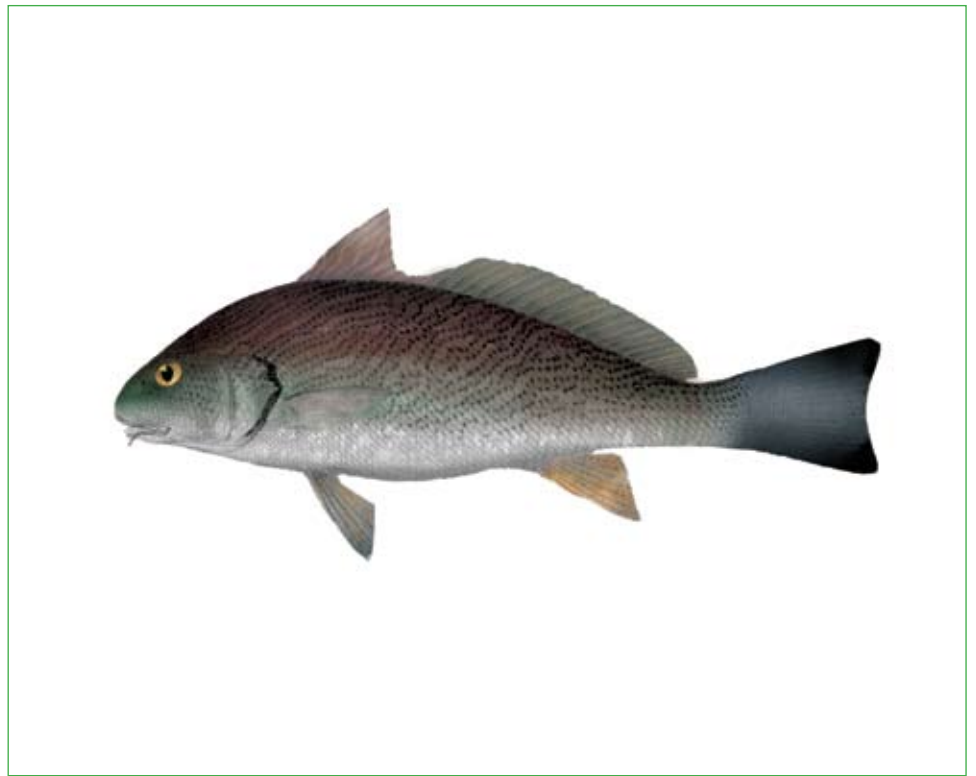
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Другорядне значення у місцевому промислі.

Основні джерела інформації

Салехова и др., 1987; Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 2006.

ХРОМІС ЗВИЧАЙНИЙ, МОРСЬКА ЛАСТІВКА

Chromis chromis (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина —
Ромацентрові (Pomacentridae). Один з 8-ми ви-
дів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Не оцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичний океан та його моря, зокрема Се-
редземне, Тірренське, Іонічне та Адріатичне. В
Україні поширений у Чорному морі біля берегів
Криму (Кара-Даг, мм. Севастополь, Балаклава).

Чисельність і причини її зміни

Трапляється зрідка. Основними причинами
зміни чисельності є забруднення води, надмір-
ний вилов. Вилловлюється під час промислово-
любительського рибальства.

Особливості біології та наукове значення

Тримається у прибережних ділянках моря з
глибиною 0,5–30 м, зграями серед оброслих
рослинами каменів. Біля берегів виявляється
з травня до жовтня. При пониженні темпера-
тури води (до 5–6°C) гине. Плодючість досягає
1,6–11,2 тис. ікринок. Нерест відбувається про-
тягом травня-вересня за температури води
17–25°C. Плідники утворюють нерестові колонії
на глибині 2–15 м. Перед нерестом самці займа-
ють окремі майданчики на похилій поверхні ка-
менів, на які відкладають ікру почергово кілька
самок. Самець запліднює відкладену ікру кож-
ної самки, внаслідок чого утворюються кладки
з 1–2 тис. прозорих жовтавих ікринок. Самець їх
охороняє. Самці залишають нерестовище через
7 діб. Зграйки мальків все літо тримаються біля
скелястих берегів. Мальки завдовжки 13–16 мм
живляться планктоном, при 20–40 мм серед їх

корму зростає кількість бентосних організмів,
а в особин завдовжки 3–5 см у живленні пере-
важають водорості, здебільшого діатомові. До-
рослі особини споживають здебільшого мікро-
обростання, водорості, медуз.

Морфологічні ознаки

Тіло овальне, трохи видовжене, стиснуте з бо-
ків. Лускою вкриті голова та зяброві кришки,
а також основи непарних плавців. Бічна лінія
суцільна до вертикалі від передньої частини
спинного плавця, на хвостовому стеблі вона
переривчаста. Спинний плавець довгий, скла-
дається з двох частин, що сполучені між собою,
з них задня частина значно коротша від пере-
дньої. Хвостовий плавець виделкоподібний,
з загостреними лопатями. Голова округла.

Рило коротке. Рот невеликий, кінцевий, ко-
сий. Верхня щелепа висувна. Зуби розміщені у
3 ряди на обох щелепах, у зовнішньому ряді
вони значно крупніші й тупіші порівняно з
внутрішніми. Досягає довжини тіла до 10,5 см.
Тривалість життя близько 5 років. Тіло чорно-
коричневе з фіолетовим поліском. Задні краї
лусок мають чорну оторочку. Плавці чорні,
хвостовий світліший. Мальки у воді мають
яскраво-фіолетового поліск.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Треба детальніше вивчити біологію, ви-
явити місця перебування, встановити на них
заповідно-заказний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Через незначну чисельність і невеликі розміри
рибпромислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964, Салехова, Костенко, Богачик, Ми-
нибаєва, 1987; Виноградов, 2006.

ГРЕБІНЧАСТИЙ ГУБАНЬ ЗОЛОТИСТИЙ

Ctenolabrus rupestris (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Губаневі (Labridae). Єдиний вид роду, який представлений й в Україні.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Атлантика від Норвегії до Марокко, Середземне, Чорне та Балтійське (зх. частина) моря. В Україні зустрічається переважно біля чорноморських берегів Криму (ікра і мальки відзначені в Каркінітській затоці і на зх.), а також в Одеській затоці і в районі Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

Невідома, ніколи не була численною. Біля берегів України зустрічається дуже рідко, зазвичай поодинокими екземплярами.

Особливості біології та наукове значення

Морська риба прибережжя, яка в теплий час, зазвичай у травні — червні, підходить до берегів, де невеликими групами тримається в придонних шарах на глибині 1–50 м серед великого каміння і скель, вкритих підводною рослинністю. При охолодженні води відкочує глибше. Статевої зрілості досягає при довжині тіла понад 8 см. Розмноження триває з середини — кінця травня до кінця серпня. Самка відкладає ікру кількома (4–5, можливо, більше) порціями по 700–8000 ікринок, тобто загальна плодючість досягає 14–21,5 тис.

ікринок. Нерест відбувається при температурі води 12,5–23,4°C. Ікра пелагічна. Живиться переважно придонними безхребетними тваринами, зокрема молюсками, ракоподібними, червами та ін.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, відносно невисоке, стиснуте з боків. Бічна лінія суцільна, плавно зігнута на рівні кінця спинного плавця, в ній 35–39 лусок. Щоки і зяброві кришки вкриті лускою, зазвичай 4–6 рядів лусок між оком і передкришковою кісткою і 2–3 ряди за оком. Зуби на щелепах розміщені в два ряди: в зовнішньому ряді конічні, спереду крупніші і при вершині зігнуті, передні іклоподібні, у внутрішньому ряді дрібніші, спереду у ви-

гляді пучків. Найбільша довжина тіла 15–17 см, зазвичай 10–12 см, тривалість життя до 7–8 років. Основний колір тіла яскраво-рожевий або з золотистим відтінком, на боках інколи кілька широких вертикальних смуг чи посередині тіла є поздовжня світла смужка. Плавці червонуваті, на перших 3–5 променях колючої частини спинного плавця і на хвостовому стеблі зверху при основі хвостового плавця є чорні плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Повна заборона вилову, створення морського заповідника біля мису Айя в районі Севастополя. У комплексі з іншими видами охороняється в Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Жизнь животных, 1983; F NAM, 1986; European Register of Marine Species.

ЗЕЛЕНУШКА НОСАТА

Symphodus rostratus (Bloch, 1791)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Губаневі (Labridae). Один з 10-ти видів роду, один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

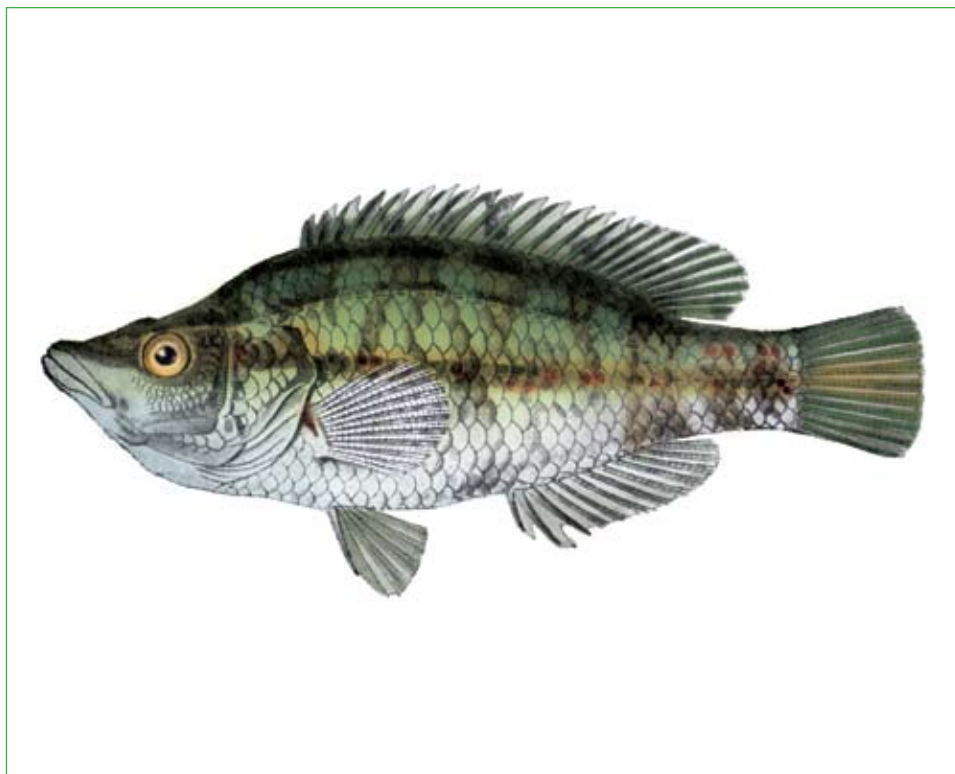
Середземне, Чорне моря. В Україні зустрічається біля берегів Криму (р-н Севастополя, мас. Кара-Даг).

Чисельність і причини її зміни

Не з'ясовані, зустрічається вкрай рідко.

Особливості біології та наукове значення

Морська риба прибережних вод, яка при охолодженні води відкочовує на глибину. Тримається в придонних шарах на глибині до 20 м, зазвичай на ділянках з камінням або скелями, вкритими підводною рослинністю, іноді й на вкритих водоростями піщаних ґрунтах. Статевої зрілості досягає при довжині тіла близько 11 см вже в кінці першого року життя. Розмноження триває з початку квітня до кінця червня. Нерест порційний (в одній порції від 3 до 10 тис. ікринок), починається при температурі води 13–14°C, найбільш інтенсивно проходить з другої половини травня до першої половини червня при температурі води 15–18°C. Ікра донна, клейка, відкладається в побудоване самцем із водоростей гніздо. Живиться переважно ракоподібними, при їх відсутності споживає мальків риб (бичків, морських собачок та ін.), черв'яків, молюсків тощо.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, сплюснуте з боків. Бічна лінія суцільна, плавно зігнута на рівні кінця спинного плавця. Щоки і зяброві кришки вкриті великою лускою, зазвичай 4, рідше 3–5 рядів лусок між оком і передкришковою кісткою і 1–2 ряди за оком. У підочному каналі бічної лінії близько 20 пор. Зуби на щелепах розміщені в один ряд. Від інших видів роду нашої фауни добре відрізняється видовженими щелепами і витягнутим уперед рилом, дещо загнутим догори. Найбільша довжина тіла 15,5 см, зазвичай 10–12 см, маса 65 г і більше, зазвичай 20 г, тривалість життя понад 6 років. Забарвлення мінливе і досить яскраве. Загальний фон світло-зелений, зеленкуватий з червоними крапками, жовтуватий з тем-

ними крапками або червонувато-оранжевий. Спина синювата з червоними крапками, боки бурувато-рожеваті з коричнювато-бурими крапками. Від ока до вигину бічної лінії проходить бурувата смуга. На початку спинного плавця іноді чорна пляма.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона вилову, створення морського заповідника в районі Севастополя біля мису Айя. У комплексі з іншими видами, охороняється в Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Жизнь животных, 1983; FNAME, 1986; European Register of Marine Species.

Автор: О.Р. Болтачов
Малюнок: І.В. Маханьков

ГУБАНЬ ЗЕЛЕНИЙ

Labrus viridis Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Губаневі (Labridae). Один з 4-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний, дуже вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

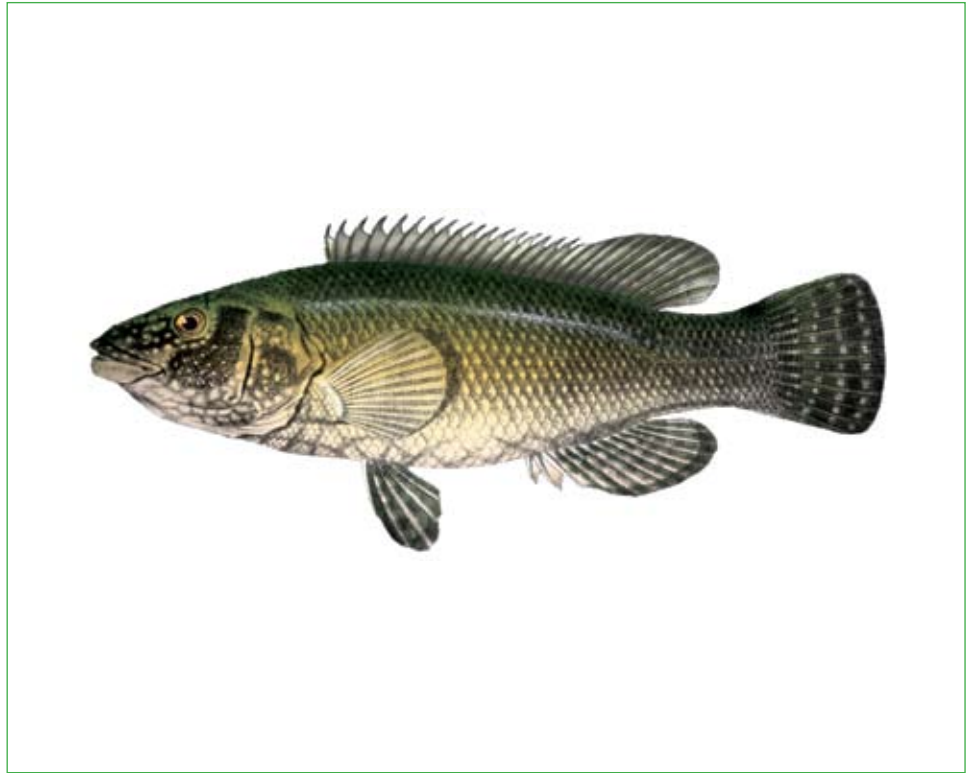
Загальний ареал — субтропічний (47–20°N, 18–42°W), охоплює сх. частину пн.-атлантичних вод, Середземне і Мармурове моря, протоку Босфор, Чорне море. В Україні зустрічається вздовж берегів Кримського п-ва поблизу мас. Кара-Даг, м. Севастополя і Балаклави.

Чисельність і причини її зміни

Дуже мала. За всі часи досліджень (1938–1982 рр.) у Чорному морі виловлено лише кілька особин. Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Прибережна зона морів. Трапляється серед каміння й скель, помірно порослих макрофітами та водоростями. Тримається у літторальній зоні морського узбережжя, біля скель і заростей водоростей на глибинах 2–50 м,

старіші особини піднімаються не вище 15 м від дна. Як і інші представники роду, протягом життя може змінювати стать, тобто є факультативним гермафродитом. Довжина тіла плідників 13,5–34,9 см. Живлення відбувається у світлий період доби. Мальки завдовжки до 1,5 см споживають планктон (веслоногих ракоподібних, ювенільні форми крабів тощо). Підрослі мальки і дорослі особини переходять на споживання риби. Ріст у цього виду інтенсивний, у довжину досягає 38 см.

Морфологічні ознаки

Тіло слабо довгасте, доволі високе. Спинний плавець має 13–21 нерозгалужених колочих і 8–14 розгалужених м'яких променів.

Рот кінцевий. Зуби на щелепах конічні, спереду збільшені, розміщені в один ряд. На щоках між оком і передкришковою кісткою є 7–8 рядів лусок. У бічній лінії 40 лусок. Забарвлення дуже мінливе. Зазвичай спина й голова зеленуваті з блакитним виблиском, боки буро-жовті з оливковим відтінком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ, 1994. Потрібно вивчити особливості біології виду, з'ясувати причини зміни чисельності, заборонити вилов.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

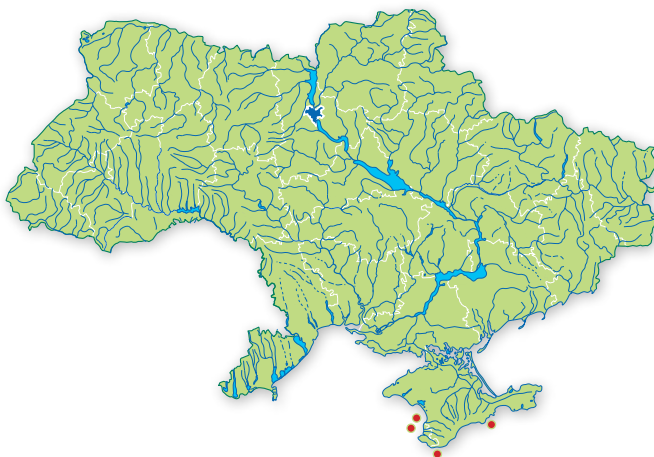
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Bănărescu, 1964; Световидов, 1964; Мовчан, 2006.

ТРЬОХПЕРКА ЧОРНОГОЛОВА

Tripterygion tripteronotus (Risso, 1810)

Таксономічна належність

Клас Променеперіриби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Трьохперові (Tripterygiidae). Один з 3-х видів роду; єдиний вид роду у фауні в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. Атлантика від пн. частини Франції до Мадейри і Канарських о-вів, Середземне, Адріатичне, Чорне моря. В Україні зустрічається біля чорноморських берегів Криму.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. Зустрічається рідко. Порушення типових прибережних біотопів у результаті хімічного забруднення води, гідротехнічного будівництва, надмірного рекреаційного навантаження.

Особливості біології та наукове значення

Морська донна малорухлива риба вузько-прибережної зони з глибинами від 0–3 до 6 м. Живе зазвичай парами серед великого каміння і скель, де знаходить притулок у норках і печерках, захищених від яскравого світла і прибою, проте молодь і дорослі риби завдовжки 3,4–6,4 см часто відмічаються у заростях цистозири. Дорослі особини підходять до берегів у травні, а в жовтні відкочовують на глибші місця. Статевої зрілості досягає в 2 роки, можливо, частково вже в кінці першого року життя. Плодючість до 19,2 тис. ікринок. Нерест багатопорційний (за один раз відкладається 60–180 ікринок), ікра донна, відкладається на кам'янистий

грунт і охороняється самцем. Личинки пелагічні, тримаються водоростевих біоценозів. Дорослі живляться дрібними придонними тваринами, переважно нижчими ракоподібними і бокоплавами, а також споживають ікру і мальків дрібної риби.

Морфологічні ознаки

Тіло видовжене, невисоке, стиснуте з боків. Голова, зяброві кришки, основа парних плавців, черевна частина до анального отвору голі. Спинних плавців 3, анальний плавець дуже довгий. Голова маленька, опукла. Над великими очима є короткі нерозгалужені ниткоподібні щупальця, а вздовж верхнього краю очей коротенькі війки. Найбільша довжина тіла 6,7 см, зазвичай в самок 5,2 см,

у самців 6,7 см, маса 2–3 г, тривалість життя близько 5 років. У самців голова, черво, основа грудних і черевних плавців зазвичай чорні, грудні, спинні і підхвостовий плавці червоні. У самок голова та тіло буро-рожеве, горло, черво, промені грудних та червні плавці жовтувато-білі. Передній спинний плавець червоний, середній і задній рожевувати.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Заборона на вилов і створення іхтіологічних заповідників у місцях перебування цієї риби, зокрема в районі Севастополя біля мису Айя. У комплексі з іншими видами охороняється в Карадазькому ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Гордина, 1974; FNAME, 1986; European Register of Marine Species.

РИБА-ПРИСОСОК ЄВРОПЕЙСЬКА

Lepadogaster lepadogaster (Bonnaterre, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Присоскопероподібні (Gobiesociformes),
родина — Присоскоперові (Gobiesocidae).
Один з 4-х видів роду; один з 2-ти видів роду
у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичні води біля берегів Європи і Африки
від Дакара і о-вів Канарських та Селважен до
Іспанії і Роскофа біля берегів Франції. Серед-
земне і Чорне моря. В Україні відзначена в
Чорному морі біля берегів Кримського п-ва та
в пн.-зх. його частині (о. Зміїний).

Чисельність і причини її зміни

Мала з причини створення берегозахисних
споруджень і намівання піщаних пляжів, що
скорочує нерестові площі виду і, відповідно,
веде до зниження його чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Риба морська, донна. Живе у частинах моря з
солоністю 16–19‰, не поширюючись в опріс-
нені річковими водами ділянки. Тому значно
рідкісніша у пн.-зх. частині Чорного моря, ніж
біля берегів Криму. Мешкає дуже близько до
берега, майже до урізу води, часто у смузі при-
бою, зазвичай на кам'янистих ґрунтах. Мігрує
дуже обмежено, недалеко (біля Кара-Дагу зна-
ходиться частіше у червні, рідше у травні та
квітні, майже відсутня в інші місяці). Тримається
під камінням, особливо вдень, прикріпившись
до дна червоним присоском. Активніша у су-
тінках, особливо мальки. Плідники завдовжки
5,8–6 см. Плодючість становить 200–400 ікри-
нок. Нерест порційний, у прибережній смузі,

майже біля урізу води, на глибині 0,5–1,5 м, на
кам'янистих розсипах, проходить з кінця трав-
ня до кінця липня, при температурі води 17–
19,5°C. Нерестовим субстратом служить ниж-
ня поверхня каменю у гнізді, що влаштоване й
охороняється самцем. У бухті Омега личинки
відмічались з травня по серпень, частіше у
товщі води, ніж біля дна. Підрастаючи, молодь
опускається на дно, живиться мікроскопічними
безхребетними, дорослі — ракоподібними
і черв'яками. Періодично відбувається линька
риб: заміна старої шкіри новою.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, помірної висоти, дещо розшире-
не у боки. Хвостове стебло зазвичай коротке,
стиснене з боків. Голова видовжена, приплюс-

нута зверху, широка. Рилю за формою на зразок
качиного дзьоба, малої ширини. Біля передніх
носових отворів по 1 довгому виросту, задні но-
сові отвори витягнуті у вигляді коротких трубо-
чок. Рот і щелепи помірної величини. Зуби дрібні,
спереду зібрані пучком, з боків крупніші, в один
ряд. Найбільша довжина тіла до 8 см. Забарв-
лення кармінове або пурпурно-червоне, іноді
коричневе або зеленкувате, темніше на спині й
світліше на череві. Між очима 2–3 жовті з тем-
ною торочкою, смужки, на потилиці дві оваль-
ні плями, оточені двома світлішими кільцями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

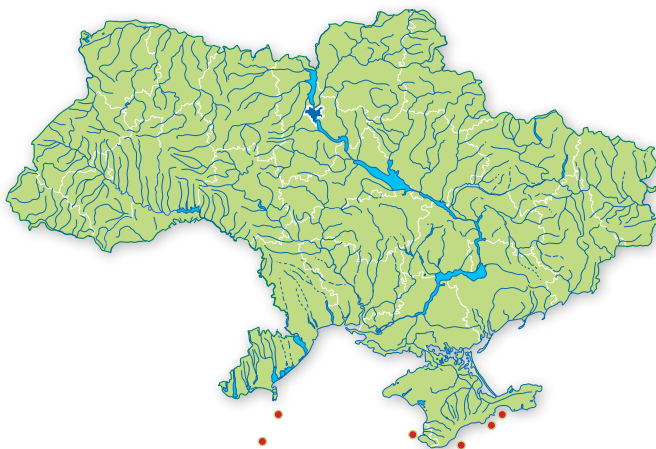
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Москвин, 1940; Виноградов, Ткачева, 1950; Калинина,
Салехова, 1971; Гордина, 1971; Калинина, 1976; Ката-
лог колекцій..., 2003; Мовчан, 2006.

РИБА-ПРИСОСОК ТОВСТОРИЛА

Lepadogaster candolii Risso, 1810

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Присоскопероподібні (Gobiesociformes), родина — Присоскоперові (Gobiesocidae). Один з 4-х видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичні води біля берегів Європи на пн. до Британських о-вів, на пд. до Піренейського п-ва і о. Селважен навпроти берегів Африки; у Середземному, Мармуровому і Чорному морях та протоці Босфор. В Україні відзначена у Чорному морі, зокрема біля берегів Кримського п-ва та в пн.-зх. його частині (о. Зміїний).

Чисельність і причини її зміни

Мала. Причини зміни чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Риба морська, прибережна. Веде донний спосіб життя. Живе на ділянках з солоністю води 16–19‰, не поширюючись в опріснені частини. Тримається дуже близько до берега, майже до урізу води, часто у смугі прибою, зазвичай на кам'янистих ґрунтах. Не уникає глибоких ділянок. В основному перебуває під камінням, особливо вдень, прикріпившись до дна черевним присоском. Активніша у сутінках. Відомі ії скупчення біля Кара-Дага у травні–червні, менше у липні. Плідники завдовжки 5–8 см. Плодючість становить близько 300 шт. ікринок. Нерестовища знаходяться поблизу берега, майже до урізу води, на кам'янистих розсипах, на глибині 0,4–1,5 м. За нерестовий субстрат служить вільна глад-

ка поверхня каменю у гнізді, що побудоване і охороняється самцем. Нерест у травні–червні при температурі води 17–19°C. Ікра відкладається порційно, суцільним шаром на стелю гнізда, де запліднюється самцем. У гніздах кладки складаються із 2–3 частин кладок на різних стадіях розвитку, від різних самок; у кожній частині по 150–200 ікринок. Личинки живляться мікроскопічними безхребетними. Дорослі особини — донними дрібними ракоподібними і черв'яками. Періодично відбувається линька риб: заміна старої шкіри новою.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, помірної висоти, спереду розширене, позаду стиснене з боків. Голова довга, рило широке, не сильно приплюснуте

зверху, ледь звужується до переднього краю. Передні носові отвори витягнуті у вигляді коротких трубочок, задні носові отвори з короткими трубочками. Рот за формою на зразок качиноного дзьоба. Зуби на щелепах дрібні, спереду у вигляді пучка, з боків більші, в один ряд. Найбільша довжина тіла до 10 см. Забарвлення тіла червоне, з численними овальними світлими плямками, плавці кармінові, з округлими світлими плямами, у деяких (вірогідно, самок) по боках голови позаду від очей по одній чарунковій темній плямі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Москвин, 1940; Пчелина, 1940; Виноградов, Ткачева, 1950; Смирнов, 1959; Калинина, 1960; Световидов, 1964; Калинина, Салехова, 1971; Каталог колекцій, 2003.

КОРОТКОПЕРА РИБА-ПРИСОСОК ДВОПЛЯМИСТА

Diplecogaster bimaculatus (Bonnaterre, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Присоскопероподібні (Gobiesociformes), родина — Присоскоперові (Gobiesocidae). Один з 3 видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

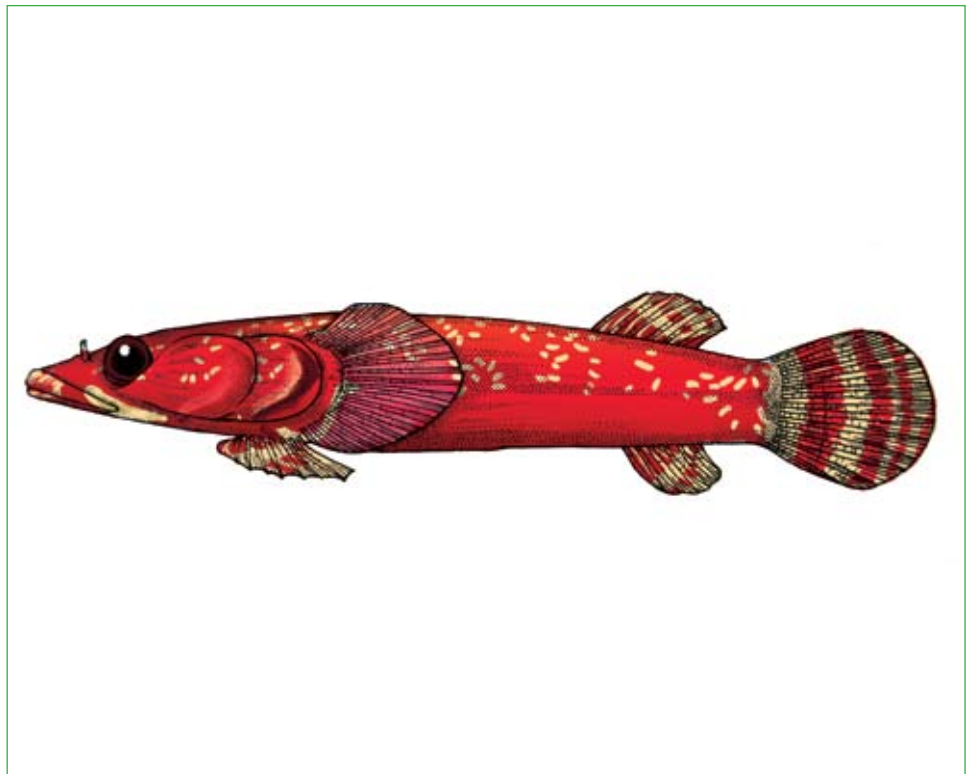
Прибережні атлантичні води навколо Європи (від Балтійського до Середземного моря), а також по периметру Чорного моря. В Україні відзначена в прибережжі Чорного моря вздовж берегів Кримського п-ва та в пн.-зх. його частині (о. Зміїний).

Чисельність і причини її зміни

Мала. Причини зміни чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Живе у частинах моря з солоністю води 16–19‰, не поширюється в опріснені ділянки. Мешкає дуже близько до берега, майже до урізу води. Тримається в смугі прибою на твердих, зазвичай кам'янистих ґрунтах на глибині до 30 м, іноді виходить на глибину до 100 м. Міграції незначні: у травні–червні найближче до берега, восени далі; у середині жовтня — до Філофорного поля Зернова. Плідники завдовжки 2,5–3,4 см. Плодючість менша за 200 ікринок. Розмноження відбува-

ється поблизу берега в місцях з малою глибиною, кам'янистими розсипами, на черепашиковому і піщаному ґрунті, у квітні–серпні. Нерестовим субстратом служать гладкі камені і поверхня черепашок, обернені до ґрунту. На них самки порціями відкладають ікру, яку запліднює і охороняє самець. На одну черепашку розміром 6–7 см припадає до 194 ікринок (не від однієї самки). У кінці вересня мальки досягають довжини 9,5 мм, переходять від пелагічного до придонного способу життя і стають подібними до дорослих особин.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, помірної висоти, дещо розширене у боки. Хвостове стебло дуже коротке, стиснене з боків. Голова притиснута зверху,

широка. Рило за формою на зразок качинового дзьоба. Біля передніх носових отворів по 1 довгому виросту, задні носові отвори у вигляді коротких трубочок. Рот помірної величини. Зуби дрібні, спереду зібрані пучком, з боків більші, в 1 ряд. Найбільша довжина тіла 4–5 см. Забарвлення кармінове або пурпурно-червоне, іноді коричневе або зеленувате, темне на спинній частині і світле на черевній. Між очима 2–3 жовті з темною облямівкою смужки; на потилиці 2 овальних плями, оточені двома світлішими кільцями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

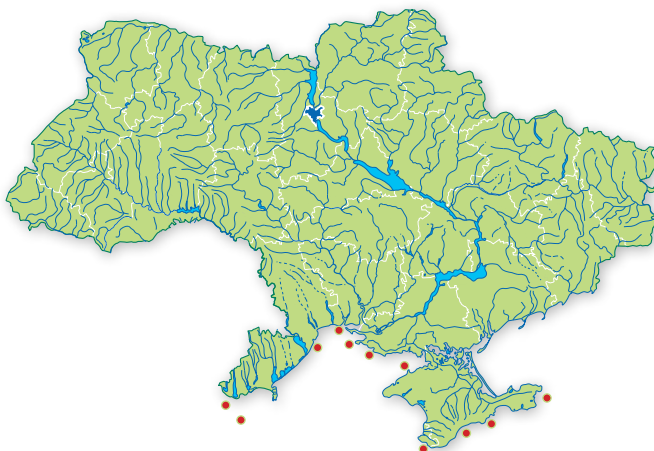
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Виноградов, 1949, 1961; Виноградов, Ткачева, 1950; Смирнов, 1959; Световидов, 1964; Дука, 1971; Каталог колекцій..., 2003; Мовчан, 2006;

Автор: А.І. Смирнов
Малюнок: І.В. Маханьков

ПІСКАРА СІРА

Callionymus risso Lesueur, 1814

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Лірові (Callionymidae). Один з 95-ти видів роду, один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Піренейське і палестинське узбережжя Середземного моря, Чорне море. В Україні відома вздовж пн.-зх. узбережжя Чорного моря (філофорне поле Зернова), біля Тендровсько-Джарилгачської обмілини і берегів Кримського п-ва.

Чисельність і причини її зміни

Дуже незначна. Причини зміни чисельності не з'ясовані.

Особливості біології та наукове значення

Веде придонний спосіб життя у прибережній зоні на глибині 8–22 м. Тримається зграями. З місць зимівлі (на глибині до 30 м) переміщується до берегів на менші глибини для нагулу й розмноження. Самців у зграї зазвичай більше, ніж самок. Нерест відбувається з кінця травня до середини вересня за середньодобової температури води 17–24°C. Ікра діаметром 0,61–0,81 мм відкладається трьома порціями на піщане дно. Мальки розселяються трохи далі від берега і, виростаючи, переходять від планктонного до придонного способу життя. Дорослі особини живляться нижчими ракоподібними, в'їчастими червами тощо. Не виключеною є отруйність м'яса цієї риби для людини. Останнє потребує дослідження.

Морфологічні ознаки

Тіло й голова сильно видовжені, притиснуті зверху. Рилю коротке, його довжина менше за діаметр ока, який становить близько 30% довжини голови. Спинних плавців 2, вони розділені малим проміжком. У передньому, колючому спинному плавцеві 3 промені. М'які промені другого спинного плавця прості, крім розгалуженого останнього. Останній промінь червоного плавця сполучений перетинкою з основою грудного плавця. Хвостовий плавець коротший за довжину голови. Зяброві отвори розміщені на спинному боці голови у вигляді двох малих округлих отворів. На нижньому боці кісткового виросту передкришкової кістки є загострений шип, вістря якого спрямоване

вперед. Найбільша довжина тіла до 6,7 см (у Чорному морі). Забарвлення завжди сіре з чорними крапками. Анальний, хвостовий і червні плавці з чорною торочкою, хвостовий з чотирма поперечними смужками, у самок зазвичай з п'ятьма; перший спинний темний, вздовж основи другого є ряд чорних крапок. У нерестуючих самців перший спинний плавець оранжевий, а червні блакитні (шлюбне вбрання).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесена до ЧКУ, 1994. Слід з'ясувати причини зміни чисельності, заборонити вилов, визначити місця перебування виду і встановити там заповідний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

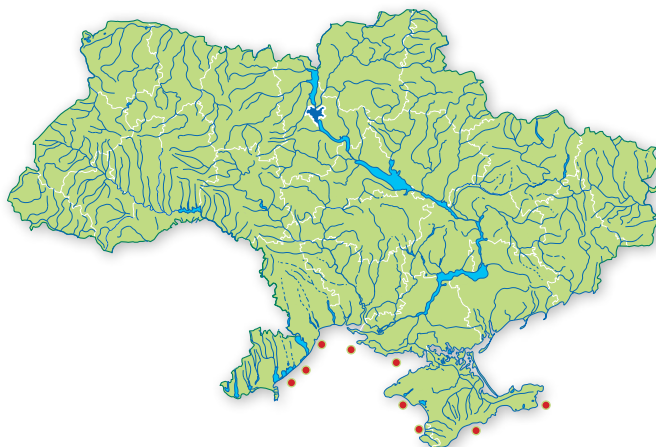
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Мовчан, 2006.

ПІСКАРА БУРА

Callionymus pussilus Delaroche, 1809

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Лірові (Callionymidae). Один з 95-ти видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

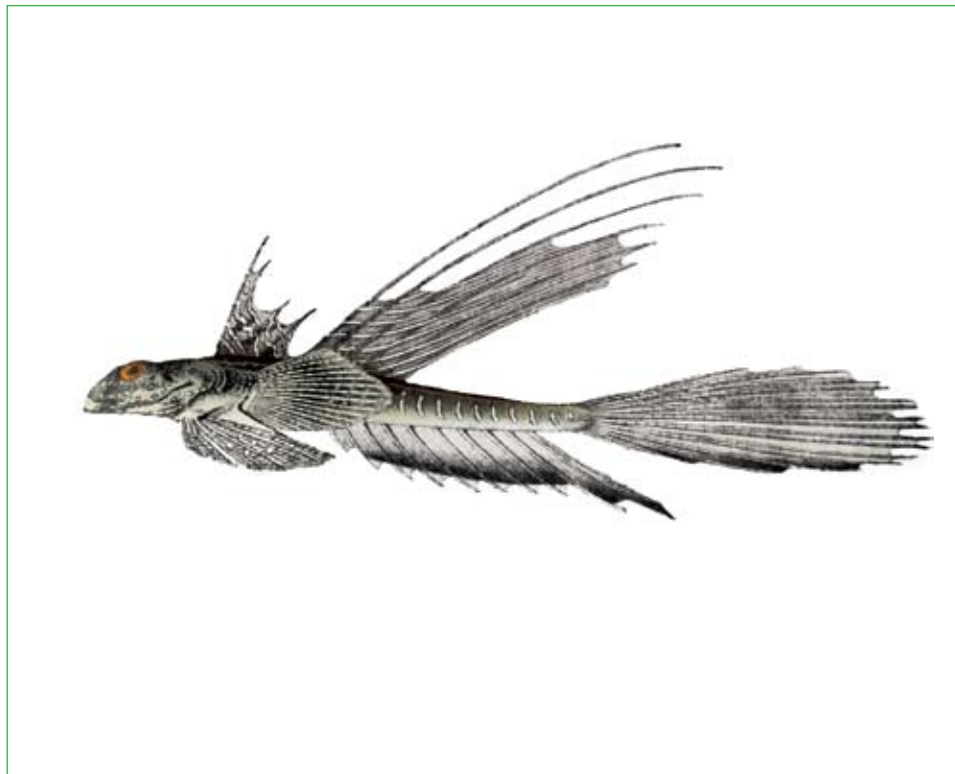
Середземне, Мармурове і Чорне моря. В Україні відзначається у Чорному морі вздовж пн.-зх. узбережжя та біля берегів Кримського п-ва (периферійна частина загального ареалу).

Чисельність і причини її зміни

Дуже незначна. Трапляються поодинокі особини (не щорічно). Причини зміни чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Населює неопріснені ділянки моря на глибині до 35 м; тримається на піщаних ґрунтах, інколи біля поверхні води. З місць зимівлі з глибших ділянок моря переміщується до берега на менші глибини для нагулу й розмноження. Самців у зграях удвічі більше, ніж самок. Нерест триває з середини травня до середини вересня за середньодобової температури води 16–24°C. Ікра відкладається порціями на піщане дно. Личинки розселяються на відстань до 15–20 км від берега, поступово переходячи від нектонного до придонного способу життя. Молодь живиться організмами планктону, дорослі водоростями, нижчими ракоподібними.

Морфологічні ознаки

Тіло і голова дуже довгі, притиснуті зверху. Рило видовжене, його довжина більша за діаметр ока. Спинних плавців 2, вони розділені невеликим проміжком. Зяброві отвори розміщені на спинному боці голови у вигляді двох малих округлих отворів. На нижньому боці кісткового виросту передкришкової кістки є загострений шип, вістря якого спрямоване вперед. Найбільша довжина тіла до 14 см. Забарвлення завжди сіре з чорними крапками. Анальний, хвостовий і черевні плавці з чорною оторочкою, хвостовий у самок — з 4–5 поперечними смужками, перший спинний темний, вздовж основи другого є ряд чорних крапок. У нерестуючих самців оранжевий перший спинний плавець

і блакитні черевні (шлюбне вбрання), причому непарні плавці доволі збільшені порівняно з самками. Забарвлення спини буре, з дрібними чорними крапками й лініями, нижче яких розміщуються більші білуваті крапки з чорною торочкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ, 1994. Слід з'ясувати причини зміни чисельності, заборонити вилов, визначити місця перебування виду і встановити там заповідний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Ткаченко, 2001; Хуторной, 2001; Каталог колекцій, 2003; Freshwater fishes of Europe, 2004; Мовчан, 2006.

Автор: А.І. Смірнов
Малюнок: І.В. Маханьков

БИЧОК ПАГАНЕЛЬ

Gobius paganellus Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Окунеподібі (Perciformes), родина —
Бичкові (Gobiidae). Один з 26-ти видів роду;
один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Атлантичні прибережні води від Шотландії
до Марокко біля Касабланки, Середземне,
Червоне, Мармурове, Чорне моря. В Украї-
ні відзначений у Чорному морі біля берегів
Криму та о. Зміїний.

Чисельність і причини її зміни

Мала з причини створення берегозахисних
споруд, що призводить до скорочення нер-
естових площ виду і до подальшого зни-
ження чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Населяє вузьку прибережну смугу моря з
солоністю води 17–35‰; в прісній і опрісненій
води не заходить. Тримається як біля урізу
води, так і на деякій відстані від берега, на
глибині до 8–10 м, біля дна на кам'янистому і
скелястому ґрунті з негустими заростями ци-
стозири. Статева зрілість настає на 2 роки при
довжині тіла самців 5,1, самок 4,9 см. Розміри
плідників 5–13,5 см. Плодючість становить
близько 8 тис. ікринок. Розмноження відбу-
вається у прибережних мілководних ділян-
ках моря з розсипами каміння, яке служить
за нерестовий субстрат. Період нересту —
з березня по травень. Ріст помірний, в одно-
річному віці в довжину досягає 4,5 см.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, вміру високе, дещо стиснуте з
боків. Голова подовжена, вміру висока, ледь
сплюснута з боків. Тім'я до самих очей, по-
тилиця, верхня частина зябрових кришок,
спина за головою, горло, черво і стебла
грудних плавців покриті циклоїдною лус-
кою. Передні ніздрі кожна у вигляді невели-
кого щупальця з кількома виростами. Розга-
луження 2 або 3 верхніх променів грудного
плавця не з'єднані перетинкою, відособлені,
волосовидні, шовковисті, довгі. Черевний
присосок з добре розвиненим комірком, з
чіткими лопастями по кутках, частіше заго-
стреними, ніж тупими. Найбільша довжина
тіла 13–15 см, тривалість життя до 10 років.
Забарвлення сірувато- або жовтувато-буре

з темними плямами, внизу світліше, ніж
зверху; на спині 5 світлих перев'язок: над зя-
бровими кришками, через початок першого
спинного плавця, через початок, середину
і кінець другого спинного плавця. Верхній
край першого спинного з світлою торочкою
і бурою смужкою під нею, задня половина
чорна. Другий спинний і анальний плавці
темні, з чорною облямівкою і білою тороч-
кою по краю. У нерестовий період самці тем-
нішають.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Miller, 1973; Калинина, 1976а;
Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 2006; Заморов,
Снигирев, 2007.

Автор: А.І. Смірнов
Малюнок: І.В. Маханьков

БИЧОК БУКЧИЧА, БИЧОК РИСЬ

Gobius bucchichi Steindachner, 1870

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Бичкові (Gobiidae). Один з 26-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

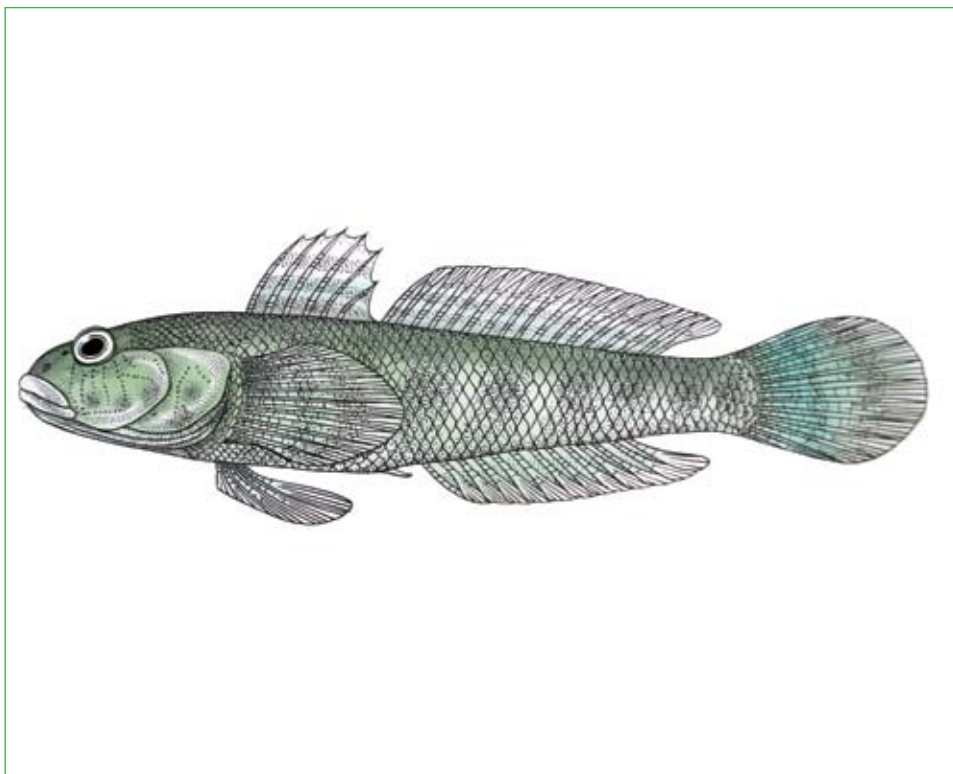
Адріатичне, Чорне моря. В Україні мешкає у Чорному морі біля берегів Криму та у р-ні о. Зміїний.

Чисельність і причини її зміни

Мала з причини створення берегозміцнювальних споруд, що веде до скорочення нерестових площ виду і до зменшення його чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Живе у прибережному мілководді з глибиною 2–3 м, у місцях з мулистим чи мулисто-піщаним дном і заростями зостери чи цистозіри, рідше з кам'янистим або черепашниковим дном, при солоності води 17–40‰. У теплий період йде ближче до берега, взимку від нього на глибини. Статеве визрівання відбувається в однорічному віці при довжині 3,4–3,8 см і масі тіла 0,9–1,1 г. Плідники біля берегів Криму мають довжину по самцям 3,3–6,9 см, по самках 3,3–5,6 см при відповідній масі 0,69–5,8 г і 0,74–5,8 г. Плодючість самок завдовжки від 4,7 до 5,3 см від 3472 до 5317 ікринок. Розмноження відбувається на прибережному мілководді біля врізу води, у прибої, на мулисто-піщаному дні з розсипами каміння чи ракушняку, які правлять за нерестовий субстрат. Нерест відбувається з кінця травня до серпня з розпалом у червні–липні, при температурі води 12–21°C. Ікра відкладається у гнізда, створені самцями.

Личинки живляться дрібним зоопланктоном. Ріст малий: у віці одного року середня довжина риб становить 4,05 см, маса 1,41 г, у 2–4,6 см і 1,9 г, у 4 роки до 7–8 см.

Морфологічні ознаки

Тіло довгасте, дещо стиснуте з боків. Тім'я майже до очей, потилиця, передня частина спини, задня половина горла, черево і стебла грудних плавців покриті циклоїдною лускою; зяброві кришки голі. Передні ніздрі з простим, іноді з видільчастим щупальцем. Верхні кінці променів грудного плавця до середини не з'єднані перетинкою, однак і не витягнуті в тонкі нитки. Черевний присосок суцільний, без лопатинок на комірі. Найбільша довжина тіла 7–8 см, тривалість життя до 4 років. Забарвлення бурувато-

сіре на боках, темніше на спині й світліше на череві. Спина й боки з численними дрібними темно-бурими і чорнуватими плямами. Більші з них подовженої форми, розміщені в ряд по середній вісі тіла у кількості близько 10. На голові з кожного боку по 3 поздовжніх ряди пігментних штрихпунктирних плямок: через око, середину щік і на межі щоки з зябровою перетинкою. Обидва ряди з'єднані на підборідді. На основі грудного плавця велика темно-бура пляма. Непарні плавці з рядами чорнуватих плямок, особливо ближче до основ плавців; спинні плавці з блідо-сірими поздовжніми смужками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

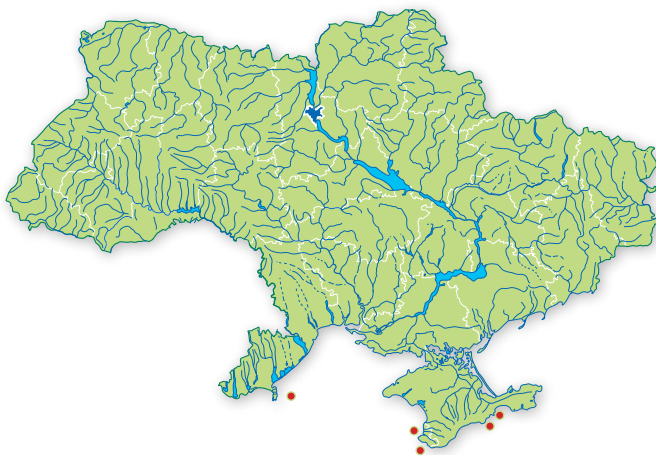
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Гордина і др., 1974; Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 2006.

БИЧОК-КАСПІОСОМА КАСПІЙСЬКИЙ

Caspiosoma caspium (Kessler, 1877)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii),
ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина —
Бичкові (Gobiidae). Єдиний вид роду, зокре-
ма й у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Понтичний релікт. Пониззя й дельти рік, що
впадають у пн.-зх. частину Чорного моря (Ду-
най, Дністер, Дніпро), в Дніпрі піднімається
вверх до с. Берислав; Дніпровсько-Бузький
та Березанський лимани, в Азовському та
Каспійському морях в дельтах Дону та Вол-
ги. Основна частина ареалу знаходиться
в Україні.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причини не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Вид населяє слабо солонуватоводні
естуарно-річкові ділянки, нижні й дельтові ді-
лянки річкових бас. з солоністю води, що до-
сягає, але не перевищує 0,5‰. Веде донний
спосіб життя, не утворює масових скупчень.
Плодючість становить 20–65, максималь-
но 181 ікринку. Розмноження відбувається
у верхів'ях естуарних частин рік і пониззях
останніх, на мілководних ділянках (глибина
0,5–0,8 м) з помірно ущільненим піщаним
чи глинистим дном і слабкою рослинністю.
Нерест іде на гніздах з порожніх черепашок
моллюсків з кінця червня по серпень. У клад-
ці буває до 60 ікринок. Індивідуальне гніздо
охороняється самцем. Личинки живляться
дрібними зоопланктонними організмами,

а дорослі особини бентичними: вищими ра-
коподібними, кільчастими червами, личин-
ками комах. Ріст дуже повільний, на 2 році
життя досягають довжини до 4 см.

Морфологічні ознаки

Тіло помірно довгасте, невеликої висоти, ледь
стиснене з боків, валькувате. Хвостове стебло
видовжене, невисоке, дещо стиснене з боків.
Голова дещо приплюснута зверху і розшире-
на по боках. Очі середньої величини, знахо-
дяться по верхніх краях голови. Ширина рота
помірна, довжина щелеп мала. Найбільша
довжина тіла до 4,5 см. Забарвлення в основ-
ному світло-буре з численними, всюди роз-
киданими дуже дрібними темними плямками.
По боках тіла по 2 темно-коричневатих попе-

речних смуги (перев'язки), що проходять че-
рез задню половину спинних плавців; перша
з них зверху дещо звужена. На основі хвостово-
го плавця велика трикутна пляма такого ж
кольору. Іноді через передню частину голови
проходить перев'язка. На щоках є по 1 косій
смужці вниз назад від ока. Перед першим
спинним плавцем хвилясті бурі смужки і нечіт-
кі плямки, позад нього розпливчасті плямки
по боках. Черевна частина світла. На передній
частині другого спинного і на грудних плавцях
темнуваті смужки. Решта плавців блідо-бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Ильин, 1927б; Beling, Iljin, 1927; Берг, 1949; Ильин,
1949; Световидов, 1964; Каталог коллекций, 2003;
Мовчан, 2006.

БИЧОК-ПУГОЛОВОЧОК БРАУНЕРА

Benthophiloides brauneri Beling et Iljin, 1927

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Бичкові (Gobiidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Естуарні й гирлові частини річкових бас. та суміжні сильно опріснені прибережні ділянки пн.-зх. частини Чорного моря. Також Каспійське море. В Україні відзначений в гирлі Дунаю, Бузькому лимані біля Миколаєва, Пд. Бузі біля Нової Одеси, Дніпровському лимані та Дніпрі до Берислава і Каховки, також біля Херсона, зрідка в Одеській затоці в районі Чорноморки та Великого Фонтану.

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Причини не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

Тримається на певній відстані (до 15–20 м) від берега, на глибині 0,5–1,5, іноді 5,5 м в місцях з мулистопіщаним дном, незначними розсипами каміння і домішками ракушняку. Може існувати в умовах як повільної течії, так і застою.

Морфологічні ознаки

Тіло веретеноподібне, невисоке, трохи стиснуте з боків, покрите не налягаючою одною на одну лускою з дуже довгими шипиками, причому покрите лише частково посередині боків; черево, основи грудних плавців і передня частина спини голі; у статевозрілих самців тіло зовсім голе. На голові луска є лише на нижній задній частині щік і на зябрових кришках. Че-

ревший присосок з розвиненим коміром, без лопатинки і торочки. На голові немає каналів бічної лінії. Передні ніздрі конічні, прилягають до верхньої губи, задні ніздрі дуже короткі, циліндричні. Рот з численними дрібними конічними загнутими всередину зубами. На верхній щелепі зуби крупніші й у дещо більшій кількості, ніж на нижній. Найбільша довжина тіла 6–7 см. Забарвлення тіла бурувате з притемненням на спині і посвітлінням на череві, поцятковане різними за формою дрібними темнуватими плямками і крапками до утворення мармурового малюнку. Характерними є три постійні поперечні широкі темнокавові смуги (перев'язки), які звужуються донизу. Є також трикутна основою до хвостового плавця менша за попередні смуга такого ж

кольору. Темно забарвлені й основи грудних і хвостового плавців. Перед першим спинним плавцем є хвилясті бурі смужки і плямки, позаду від нього розпливчасті плями на боках. Верх і боки голови також поцятковані крапками. На боках щік по смужці, що тягнеться косо вниз назад від заднього краю очних орбіт до нижнього краю щік. Загальне забарвлення плавців блідо-бурувате. Темніше забарвлений перший спинний, менш інтенсивно другий, а також хвостовий, світліше — анальний і черевні плавці.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до списків МСОП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Beling, Iljin, 1927; Берг, 1949; Световидов, 1964; Смирнов, 1998; Каталог колекцій, 2003; Сабодаш, Процан, Смирнов, 2004; Мовчан, 2005.

БИЧОК-ПУГОЛОВОК ЗІРЧАСТИЙ

Benthophilus stellatus (Sauvage, 1874)

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Окунеподібні (Perciformes), родина — Бичкові (Gobiidae). Один з 20-ти видів роду, один з, вірогідно, 3-х видів роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Естуарні й гирлові частини річкових бас. та суміжні сильно опріснені прибережні ділянки Азовського моря. В Україні поширений в Азовському морі, відомий з Молочного лиману і Керченської протоки.

Чисельність і причини її зміни

Точно невідома. Причини зміни чисельності не встановлені.

Особливості біології та наукове значення

У лиманах і морі знаходиться на піщано-ракушнякових ґрунтах, а у ріках також на мулистих. Тримається на помітній глибині (до 4–8 м) і певному віддаленні від берега, на піщано-муловому, черепашниковому, іноді дещо зарослому макрофітами дні. Взимку відкочує на глибші місця. Статеве дозрівання відбувається у віці одного року по досягненні довжини тіла 5 см і маси 3 г. Плідники завдовжки 5–10 см. Співвідношення статей рівне. Плодючість самок завдовжки від 5 до 8 см становить від 0,7 до 2,5 тис. ікринок. Розмноження відбувається неподалік від берега на мілководді при невеликій течії у квітні–червні. Ікра самками відклада-

ється двома порціями у гнізда, побудовані самцями, які їх і охороняють. Після нересту плідники гинуть, особливо самки.

Морфологічні ознаки

Тіло вміру подовжене, спереду дещо підвищене і ледь розширене, у задній половині помітно знижене і утоншене. У кутках рота по одній дуже широкій заокругленій складці-лопаті, часто з трьома фестонами. На підборідді доволі довгий широкий плоский з боків клиновидний вусик. На щоках кісткові пластинки з зірчастими шипуватими горбками, по боках тім'я і потилиці доволі крупні зірчасті горбки. Найбільша довжина тіла самців 10,7–13,5 см, самок 8,9–11 см, тривалість життя до 3 років. Забарвлення

в основному сіре з деяким притемненням на спині, де наявні три коричнево-бурі перев'язки; є ряд малих плямок уздовж середньої лінії боку тіла. На другому спинному, грудних і хвостовому плавцях ряди дрібних бурих плямок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Не здійснювалися.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Ильин, 1927а; Мельников, 1955; Модухай-Болтовской, 1960; Виноградов, 1960; Световидов, 1964; Пинчук, 1965; Билько, 1965; Лапицкий, 1970; Калинина, 1976а; Пинчук, 1980; Каталог коллекций, 2003; Сабодаш, Процан, Смірнов, 2004; Мовчан, 2005.

Автор: А.І. Смірнов
Малюнок: І.В. Маханьков

АРНОГЛОСЬ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА, КАМБАЛА КЕССЛЕРА

Arnoglossus kessleri Schmidt, 1915

Таксономічна належність

Клас — Променепері риби (Actinopterygii), ряд — Камбалоподібні (Pleuronectiformes), родина — Арногლოსові, Ромбові (Bothidae). Один з 20-ти видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сх. частина Середземного і Чорне море. В Україні відзначається у Чорному морі вздовж пд.-зх. і пд.-сх. берегів Кримського п-ва, зокрема й в р-ні Феодосії.

Чисельність і причини її зміни

Мала. В окремі роки трапляються поодинокими особинами. Причини зміни чисельності - забруднення акваторії Чорного моря, що негативно впливає на розвиток ікри, та вилов неводами без вирізнення серед інших риб.

Особливості біології та наукове значення

Живе у придонних шарах шельфової зони моря поблизу морського узбережжя біля дна, на ділянках моря з помірною солоністю води у 18–20‰, на глибинах від 3 до 65 м (частіше близько 20 м), на піщаному та піщано-гальковому ґрунті. Після зимівлі на глибині ранньою весною підходить ближче до берега для нагулу й розмноження. Плідники завдовжки 4–7 см. Нерест порційний, відбувається з червня до середини вересня за середньодобової температури води 18–23°C, у прибережній смузі з твердим піщаним дещо зарослим дном, на глибині 3–7 м. Ікра відкладається на дно. Ікринки, маючи кожна по жировій краплі, спливають у товщу води, де й

розвиваються. В міру росту та розвитку мальків відбувається перехід у положенні їхнього тіла від звичайного для риб до положення на дні правим боком; обидва ока переміщуються на лівий бік голови; відбувається перехід від пелагічного до придонного способу життя. Відповідним є перехід у живленні від плактонного до бентосного.

Морфологічні ознаки

Тіло овально-довгасте, доволі високе, сильно стиснуте з боків, цілком покрите відносно великою, слабо гребенеподібною при своїй основі легко спадаючою лускою, яка поширюється й на голову, за винятком щелеп і ділянки навколо ніздрів. Обидва ока на лівому боці голови. Рот косо-верхній. Зуби на щелепах дрібні, без іклів.

Спинний плавець починається спереду очей, над передніми ніздрями, його передні промені не подовжені. 10 передніх променів у спокійному стані підігнуті на сліпий (правий) бік. Кінці передніх променів вільні. Парні плавці довші на лівому, зрідка боці, ніж на правому сліпому. Черевні плавці починаються на самому кінці мисоподібного виступу. Найбільша довжина тіла 7–9 см. Забарвлення очного боку сіро-жовтувате, під колір піску, з дрібними чорними плямами і крапками по голові, тулубу й променям непарних плавців. Сліпий бік світлий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесена до ЧКУ, 1994. Треба заборонити вилов, виявити місця перебування і встановити в них заповідний режим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Промислового значення не має.

Основні джерела інформації

Световидов, 1964; Каталог колекцій, 2003; Мовчан, 2006.

САЛАМАНДРА ПЛЯМИСТА

Salamandra salamandra (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Хвостаті земноводні (Caudata), родина — Саламандрові (Salamandridae), рід — Саламандра (Salamandra).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»); Додаток III Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають охороні») та Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Іберійського п-ва до пн. Німеччини, Польщі, сх. Прикарпаття, Балканського п-ва. В Україні — у передгір'ях (200–1500 м) та інколи на полонинах Закарпатської, Львівської, Чернівецької, Івано-Франківської обл.

Чисельність і причини її зміни

В Карпатах щільність дорослих та личинок — від 12–80 до 45–50 ос./км²; в Чернівецькій обл. 8,2 і в Івано-Франківській обл. 4,9–6,3 ос./м² площі водойми (личинки). Зниження чисельності пов'язано зі змінами біотопів та відловом.

Особливості біології та наукове значення

З'являються в кінці лютого–березні, розмноження йде майже весь період активності, але найчастіше парування відбувається у червні–липні. Ведуть присмерково-нічний спосіб життя, при підвищеній вологості активні вдень. Мешкають в зволжених лісових біотопах, знаходили на полонинах. Темпера-

турний оптимум — 17–18°C, інколи активні при 8°C. Зимівля — з жовтня–листопада у порожнинах під коренями дерев, де можуть збиратися до кількох сотень.

Морфологічні ознаки

Тіло інтенсивно-чорне з жовтими плямами, черево однотонно-чорне або коричнюватих тонів. Позаду великих і опуклих очей є привушні залози — паротиди. Тулуб широкий, хвіст коротший від тіла, у січenni круглий. На передніх кінцівках по 4 пальці, на задніх — по 5. Плавальних перетинок бракує. Тіло і хвіст сегментоване 10–12 костальними борознами. Піднебінні зуби у вигляді двох S-подібно вигнутих рядів. Клоака самців більш опукла. Довжина тулуба з хвостом — 140–180 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зберігаються на природоохоронних територіях на загальних умовах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Самець відкладає на ґрунт сперматофор, самка захоплює його клоакою. Вагітність та народження личинок — протягом одного або двох сезонів (відхід вагітних самок на зимівлю — в листопаді, народження личинок по закінченні зимівлі — приблизно у квітні). На високогір'ї самки народжують один раз на два роки, на передгір'ях та низькогір'ї — щороку. Статевозрілість настає на 3–4 році життя.

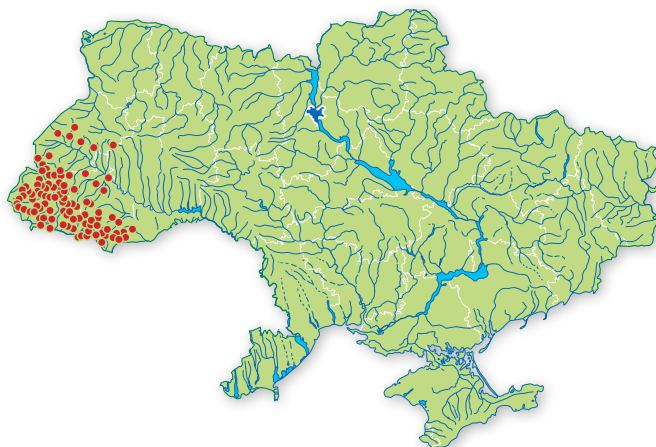
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, Щербань, 1980; Avia et al., 1986; Писанець и др., 2005; Смірнов, Хлус, 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ТРИТОН ДУНАЙСЬКИЙ

Triturus dobrogicus (Kiritzescu, 1903)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Хвостаті земноводні (Caudata), родина — Саламандрові (Salamandridae), рід — Великий тритон (*Triturus*).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»); Додаток II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Від гирла Дунаю до Австрії, Чехії, Хорватії. В Україні *Triturus d. dobrogicus* (Kiritzescu, 1903) — в Одеській, Херсонській і Миколаївській обл. (у двох останніх регіонах необхідні додаткові дослідження); на Закарпатті — *Triturus d. macrosomus* (Boulenger, 1908).

Чисельність і причини її зміни

На Закарпатті 5–60 ос. на 100 м берегової лінії, в Одеській обл. — 1,5 ос./м² берегової лінії (і більше), в околицях Ізмаїла — 0,4 ос./м². Чисельність зменшується при трансформації біотопів, зменшенні місць для розмноження та їх забрудненні.

Особливості біології та наукове значення

В Закарпатті зустрічається в долинах річок колишніх степових та лісостепових ділянок, зазвичай на висоті до 125 м. У дельті Дунаю в інтразональних біотопах стоячих чи слабкопроточних водоймах степових екосистем

та водоймах населених пунктів. Водойми покидає після розмноження, активний майже до жовтня. Зимові сховища — нори та порожнини у ґрунті, трухляві дерева тощо, можуть зимувати й у воді.

Морфологічні ознаки

Тіло брунатно-темне, з невиразними невеликими чорними плямами, на нижньому боці тулуба дрібні світлі плями, які переходять на нижню частину голови; на хвості біло-блакитна смуга, червоно-помаранчеве з темними плямами. У самців клоака більша, в сезон розмноження виразна здутість горла, розвивається фестончастий гребінь, який переривається в кінці тулуба і продовжується на хвості; довжина тіла

з хвостом — 115–120 мм. У березні–квітні займають для розмноження слабкопроточні та стоячі водойми. Самки загортають кожну ікринку (усього до 200 штук) у відмерле листя осоки, рогозу та в молоде листя стрілолисту. Метаморфоз через — 2–2,5 місяці, статева зрілість — у 2 роки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зберігаються на природоохоронних територіях, спеціальні заходи з охорони відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Осташко, 1977; Щербак, Щербань, 1980; Arntzen, Borkin, 1997; Литвинчук, Боркин, 2002; Писанец и др., 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ТРИТОН КАРЕЛІНА

Triturus karelinii (Strauch, 1870)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Хвостаті земноводні (Caudata), родина — Саламандрові (Salamandridae), рід — Великий тритон (*Triturus*).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»), Додаток II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Схід Балканського п-ва, Туреччина, Передкавказзя, Пн. Кавказ, пн. Іран. В Україні — на пд. Криму від м. Севастополя до м. Алушти, на пн. — приблизно до м. Сімферополя і Бахчисарая.

Чисельність і причини її зміни

На місцях розмноження від 5–15 і більше на 100 м берегової лінії до 40–50 особин на 50–70 м. Зміни чисельності зумовлені трансформацією біотопів, зникненням та забрудненням нерестових водойм.

Особливості біології та наукове значення

З'являються на нересті у водоймах гірсько-лісової зони у березні, в них знаходяться до серпня, характерною є денна активність. На суші сховищами служать щілини під корою

повалених дерев та пнів, порожнини під каменями. Приблизно у жовтні йдуть на зимівлю, яка, найвірогідніше, відбувається у таких самих сховищах, хоча можуть зимувати у водоймах.

Морфологічні ознаки

Забарвлення від темно-брунатного до світло-жовтого тла з темними плямами, на оранжево-жовтому череві — чорні плями. Горло зазвичай яскраво-жовте (інколи до червонуватих відтінків) з темними плямами. Шкіра грубозерниста. Два ряди піднебінних зубів вигнуті й розходяться у задній частині. В сезон розмноження у самців розвинений спинний гребінь, його перерва при переході на хвіст не дуже виразна, клоака темна (в са-

мок світла), довжина тіла (з хвостом) близько 130 мм. У квітні–травні самка відкладає на рослини (глибина 10–25 см) до 190 ікринок. Метаморфоз — у другій половині серпня, інколи зимівля відбувається на стадії личинки. Статева зрілість настає у 5–6 років.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зберігаються на природоохоронних територіях, спеціальні заходи збереження відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

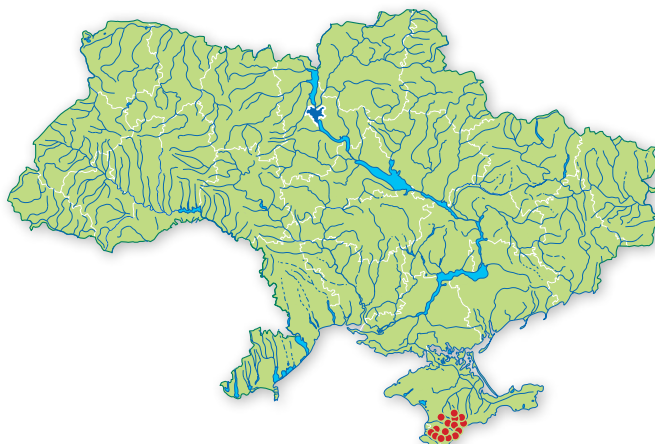
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, 1966; Arntzen, Borkin, 1997; Межжерин і др., 1998; Писанець і др., 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ТРИТОН АЛЬПІЙСЬКИЙ

Mesotriton alpestris (Laurenti, 1768)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Хвостаті земноводні (Caudata), родина — Саламандрові (Salamandridae), рід — Середній тритон (*Mesotriton*).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»); Додаток III Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Центральна та Пд. Європа. В Україні — Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька обл.

Чисельність і причини її зміни

У Карпатському регіоні — 3–7 ос./м². Гинуть від автотранспорту при розмноженні у водоймах на путівцях. Забруднення водойм, вилучення з комерційною метою і інтродукція чужорідних видів риб зменшують чисельність і розмаїття.

Особливості біології та наукове значення

Вихід з зимівлі — в березні на менших висотах та у квітні в горах. Мешкають поблизу водойм на висоті 400–2000 м у гірсько-лісовій зоні і на полонинах. Листяну підстилку, щілини та порожнини під каменями, колодами,

корчами використовують як прихистки та місця для зимівлі.

Морфологічні ознаки

У самців у шлюбний період на чорно-бурому тлі інтенсивні блакитні плями, по боках тулуба брунатно-сріблясті смуги з дрібними чорними плямами з блакитною оторочкою, черево помаранчеве; забарвлення самки не так яскраве. У самців є невеликий спинний гребінь, клоакальні губи розвинені, оранжевого кольору. Довжина тіла разом з хвостом — близько 80 мм у самців і 90 мм у самок. Піднебінні зуби у передній частині зближені, в дистальній розходяться. Під час перебування у водоймах шкіра гладка, на суші — зерниста. У травні–червні самка на глибині

10–50 см прикріплює короткі ікр'яні шнури (120–250 ікринок) до підводних рослин, кілок або каміння. Тривалість метаморфозу — 3–4 місяці. Личинки інколи здатні до розмноження (педоморфоз). Статева зрілість настає на 3–4-му році.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження здійснюється на природоохоронних територіях на загальних умовах; потрібні заходи щодо заборони відлову.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

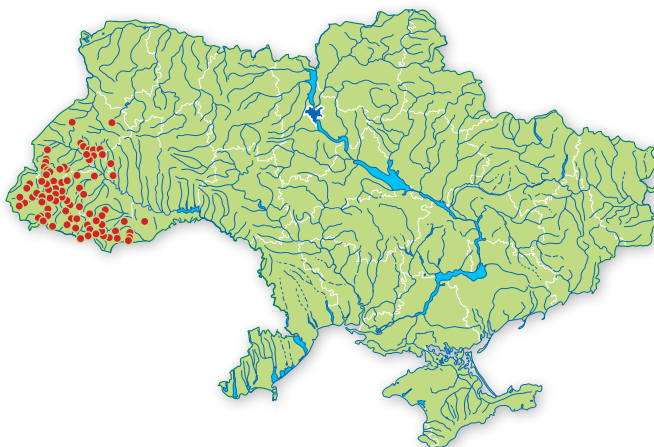
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, Щербань, 1980; Zuiderwijk, 1997; Мисюра, Марченковская, 2001; Писанец и др., 2005; Смірнов, Хлус, 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ТРИТОН КАРПАТСЬКИЙ

Lissotriton montandoni (Boulenger, 1880)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Хвостаті земноводні (Caudata), родина — Саламандрові (Salamandridae), рід — Малий (гладкий) тритон (*Lissotriton*).

Природоохоронний статус

Занесено до ЧКУ (категорія «Вразливі види»). Додатку II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), до Червоної книги хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік Карпат, трапляється у горах і передгір'ях Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської обл.

Чисельність і причини її зміни

У Закарпатті — весною 20–80 ос. на 100 м берегової лінії, в Івано-Франківській та Львівській обл. — від 18–20 до 143 ос./10 м², у Чернівецькій та Івано-Франківській обл. від 4,6 до 19,6 ос./м² площі водойм. Чисельність зменшується при трансформації біотопів, гинуть від автотранспорту при використанні для нересту калюж на путівцях.

Особливості біології та наукове значення

Початок нересту — з березня–квітня (передгір'я) до травня–червня (гори), активні до жовтня–листопада. Розмноження — в стоячих і напівпроточних водоймах, активність денна. У липні–серпні полишають водойми, активність присмерково-нічна.

На суші шукають прихисток у норах, порожнинах ґрунту, під корчами, вони ж використовуються для зимівлі. Поодинокі особини зимують у воді.

Морфологічні ознаки

Ушлюбний періоду самців тіло коричнево-оливкове (самки дещо світліші), вздовж спини світла смуга, на боках темні плями, черево однотонно-оранжеве до червоного, задні лапи та клоакальні губи майже чорні (в самок жовті), хвіст у самців закінчується ниткоподібним відростком завдовжки 5–8 мм (після нересту — до 1 мм). Забарвлення самок світліше і не так виразне. Тіло у поперечному січенні квадратно-округле, шкіра на водному етапі гладка, на суші — дрібно-

зерниста. Лемешеві зуби у вигляді двох рівнобіжних ліній, які розходяться дистально. Довжина тіла з хвостом — близько 74–83 мм. Ікра (всього 30–80, максимум до 250 ікринок) розміщується самкою по декілька штук (2–5) на листі підводних рослин, метаморфоз — до 3 місяців, інколи зимують на личинковій стадії. Статевозрілість настає, вірогідно, на 3 році життя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зберігаються на природоохоронних територіях; спеціальні заходи з охорони відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

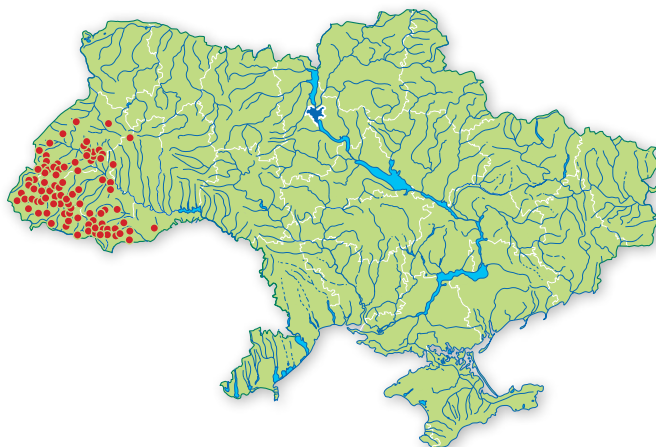
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, Щербань, 1980; Artzen, Borkin, 1997; Мисюра, Марченковская, 2001; Писанець і др., 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

РОПУХА ОЧЕРЕТЯНА

Bufo calamita Laurenti, 1768

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Безхвості земноводні (Anura), родина — Ропухи (Dufonidae), рід — Ропуха (Bufo).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»). Додаток II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Італії, Австрії, Чехії до Швеції, Великої Британії, країн Прибалтики і Білорусі. В Україні — у Волинській та частині у Львівській і Рівненській обл.

Чисельність і причини її зміни

На місцях нересту — від 21 до 112 ос./1000 м², по закінченню — від 1 до 12 ос./1000 м². Чисельність зменшується при трансформації біотопів, зменшенні місць для розмноження та їх забрудненню.

Особливості біології та наукове значення

У водоймах з'являються у березні–квітні, по закінченні нересту їх полишають, переходячи до присмерково-нічної активності. Трапляються в заліснених або відкритих біотопах з легкими ґрунтами, звичайних для дюноподібних ділянок, околицях та галявинах соснових лісів, піщаних кар'єрів; ховаються у купах каміння, хмизу, листовій підстилці, норах, здатні самостійно закопуватися в ґрунт.

Морфологічні ознаки

Зверху зелено-оливкова з темнішими плямами, зазвичай є світло-жовта поздовжня спинна смуга, горло пігментоване. Позад очей є привушні залози (паротиди), на спині розкидані бородавки. Зіниця горизонтальна, є барабанна перетинка. На найдовшому пальці задніх кінцівок парні горбочки, внутрішній край передплесни має шкіряну складку. Самці дрібніші, їхня шкіра часто шпичаста, є непарний внутрішній резонатор, на перших двох-трьох пальцях передніх кінцівок шлюбні мозолі. Розміри тіла — 50–70 мм. Нерест — на мілководді ставків, дренажних каналів, водоймах у піщаних та гравійних кар'єрах. Парні ікр'яні шнури (3–4 тис. ікринок) прикріплюються до підводних рослин або гілок

на глибині до 15–30 см, метаморфоз триває 1,5–2 місяці, статева зрілість настає на 3–4 році життя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження здійснюється на природоохоронних територіях на загальних умовах; спеціальні заходи з охорони відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Заброда, 1980; Veebee, 1997; Писанець и др., 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

КУМКА ЖОВТОЧЕРЕВА

Bombina (Bombina) variegata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Безхвості земноводні (Anura), родина — Дзерелянки (Bombinatoridae), рід — Дзерелянка (*Bombina*).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Вразливі види»). Додаток II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Гірська Європа (відсутні на Іберійському п-ві, пн. Італії), Франція, Німеччина, Данія (в Англії інтродукований), Апеннінському та Балканському п-ви, на сх. до Українських Карпат. В Україні — в Карпатах (до 2000 м) та Передкарпатті.

Чисельність і причини її зміни

У передгір'ях та низькогір'ях (від 350–600 до 900 м) 10–50 (і більше) особин на 100 м берегової лінії. Чисельність пов'язана з трансформацією біотопів, зменшенням місць для розмноження та їх забрудненням.

Особливості біології та наукове значення

Початок парування — в березні в стоячих і слабкопроточних водоймах, іноді в струмках та річках. Трапляються у хвойних, листяних та мішаних лісах, на полонинах, у чагарниках, на луках та в полях. Активні як удень так і вночі. Зимівля починається з вересня–листопада, проходить в порожнинах під камінням, поваленими деревами, в норах

гризунів тощо, інколи активні у термальних джерелах взимку.

Морфологічні ознаки

Зверху оливково-зеленкувата з невідмінними дрібними темними плямами. На жовто-оранжевому тлі черева, яке переходить знизу на задні кінцівки, великі темні плями, їх площа менша за жовто-оранжеве тло. На спині горбки з гострими шипиками. У самців резонаторів бракує, в шлюбний сезон на перших трьох пальцях передніх кінцівок та на нижньому боці передрамен є шлюбні мозолі; довжина тулуба — 27–50 мм. Нерест — з березня–серпня. Самка відкладає близько 100 ікринок у вигляді однієї або кількох по-

рційних кладок (по 10–30), прикріплюючи їх до підводних предметів. Метаморфоз завершується за 2 або більше місяці. Найбільший вік — близько 15 років. Статевозрілість настає на 3 році життя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

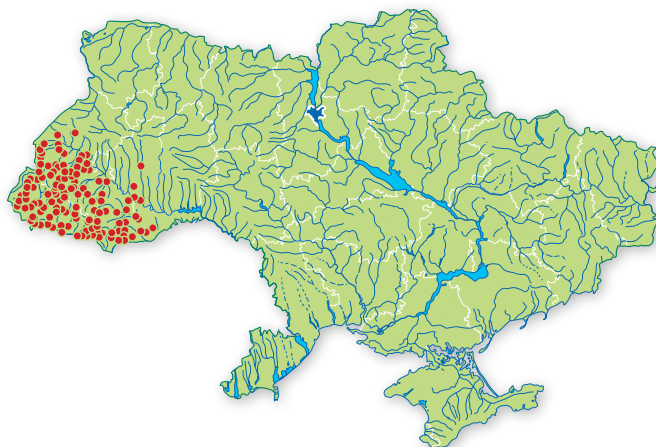
Збереження здійснюється на природоохоронних територіях на загальних умовах, спеціальні заходи з охорони відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, Щербань, 1980; Gassel, 1991; Gollmann et al., 1997; Писанець і др., 2005; Писанець, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ПРУДКА ЖАБА

Rana dalmatina Fitzinger in Bonaparte, 1839

Таксономічна належність

Клас — Земноводні (Amphibia), ряд — Безхвості земноводні (Anura), родина — Жаби (Ranidae), рід — Бура (трав'яна) жаба (*Rana*).

Природоохоронний статус

ЧКУ (категорія «Зникаючі види»). Додаток II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (категорія «Види, що підлягають особливій охороні»), Червона книга хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Ареал виду та його поширення в Україні

Від пн. Франції та пд. Швеції, пн.-сх. Іспанії, на пд. увесь Балканський та більша частина Апеннінського п-ва; на сх. до Карпат, Молдови і України. Трапляється на крайньому пн. зх. Туреччини. В Україні — в Закарпатській, Чернівецькій і зх. Вінницької обл., можливо, є на пд. зх. Одеської обл.

Чисельність і причини її зміни

Під час нересту — 3–8 ос., по закінченні 0,3–2 ос./100 м. Чисельність зменшується при трансформації біотопів, зменшенні місць для розмноження та їх забрудненні.

Особливості біології та наукове значення

З'являється в березні, віддає перевагу широколистяним лісам, під час нересту активна цілодобово, після закінчення — у першу половину дня, при підвищеній вологості —

цілий день. Зимують як у водоймах, так і на суші.

Морфологічні ознаки

Переважають світло-коричневі чи буро-оливкові тони, на межі голови й тулуба темна Λ-подібна пляма, є спинно-бокові складки. Від ніздрів і через область очей та барабаних перетинок ідуть коричневі смуги. На задніх кінцівках зазвичай поперечні темні смуги. Черево однотонно-світле. Барабанна перетинка велика і приблизно відповідає розмірам ока. Резонатори у самців відсутні, в сезон нересту на перших пальцях передніх кінцівок сіро-жовті шлюбні мозолі. Задні кінцівки довгі й заходять скоковим (надступаковомілковим) суглобом далеко за кінець морди. Парування та відкладання

ікри після зимівлі припадає на кінець березня — початок квітня. Великих скупчень на нерестилищах не утворює і у водоймах перебуває недовго. Ікру відкладає окремими грудочками (у кладці 800–1700 ікринок) на підводні рослини, ікра не спливає на поверхню. Період метаморфозу — близько 55 днів. Тривалість життя — близько 7 років.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Зберігаються на природоохоронних територіях, спеціальні заходи з охорони відсутні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Щербак, Щербань, 1980; Grossenbacher, 1997; Песков, Реминный, 2005; Писанец и др., 2005; Писанец, 2007; Реминный, 2007.

Автор: Є.М. Писанець
Фото: Є.М. Писанець

ГЕКОН СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ

Mediodactylus kotschy (Steindachner, 1870)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Ящірки (Sauria), родина — Геконові (Gekkonidae). Єдиний європейський представник роду, що включає 7 видів. У фауні України мешкає один з 26 підвидів цього поліморфного виду — геко́н кримський, *M. k. danilewskii* (Strauch, 1887).

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Широко розповсюджений у Сх. Середземномор'ї. Ареал кримського підвиду включає Пн.-Зх. Анатолію і пн. сх. Балканського п-ва з прилеглими островами. В Україні спорадично поширений на вузькій смузі узбережжя між Севастополем і Кара-Дагом. Охоче заселяє руїни і житлові будівлі. В гори піднімається до висоти 680 м н. р. м.

Чисельність і причини її зміни

Звичайна щільність популяцій у природних біотопах (скелястих ксерофітних рідколіссях) — 100–300 ос./га. В цитаделі Херсонесу відмічені скупчення до 60–80 ос./100 м² поверхні стін. Середземноморський релікт на пн. межі ареалу, особливо вразливий внаслідок стенотопності та низької плодючості. Головними загрозливими факторами є пожежі та наступна ерозія схилів, ремонт старих будівель. Стан деяких популяцій на даний час стабільний, однак по Криму в цілому чисельність неухильно скорочується.

Особливості біології та наукове значення

Активний з кінця лютого–березня до листопа-

да — початку грудня. Навесні переважає денна активність, влітку і восени — присмерково-нічна. Сховищами слугують тріщини у скелях, щілини стін, порожнини під корою дерев. Живиться павуками, дрібними комахами, багатоніжками та мокрицями. Парування відбувається у квітні — на початку липня. Єдина за сезон кладка з 1–2 яєць — з кінця травня до середини серпня. Молодь з'являється наприкінці липня — у жовтні. Має велике наукове значення.

Морфологічні ознаки

Дрібна ящірка загальною довжиною зазвичай менше 10 см. Тіло зверху вкрите дрібною лускою, серед якої розташовані ряди кілюватих горбочків. Зверху сірий або

бурувато-коричневий з візерунком з поперечних М-подібних смуг. Черево біле або жовте. Хвіст низу вохряний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у ПЗ Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Март'ян», Кримському, Карадазькому, а також в археологічному заповіднику «Херсонес Таврійський». Для збереження найбільших природних популяцій необхідно обмежити рекреацію в загальнодержавних заказниках «Мис Аїя» та «Аю-Даг». При проведенні реставраційних робіт у Херсонесі необхідно залишати глибокі щілини між каменями кладки стін.

Господарське та комерційне значення

Знищуючи шкідників лісу і членистоногих у населених пунктах, приносить користь. Утримується тераріумістами і є об'єктом незаконної торгівлі.

Основні джерела інформації

Щербак, 1966; Шарьгін, 1976, 1984; Щербак, Голубев, 1986; Macey et al., 2000; Кукушкін, 2002, 2003 г, 2004 б, 2005 а, 2005 б, 2005 в, 2005 д, 2006 г; Кукушкін, Шарьгін, 2005; Кукушкін, 2006 а; Kukushkin, 2007.

Автори: О.В. Кукушкін, С.О. Шарьгін
Фото: В.С. Марченко

ЖОВТОПУЗ БЕЗНОГИЙ, ЖОВТОПУЗИК

Pseudopus apodus (Pallas, 1775)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Ящірки (Sauria), родина — Веретинниці (Anguillidae). Єдиний представник роду. Вид включає 2 підвиди, в Україні мешкає *P. a. apodus* (Pallas, 1775). Раніше вид відносили до роду *Ophisaurus* Daudin, 1803.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Балканського п-ва до пд. Казахстану та Ірану. В Україні мешкає лише в Криму, де населяє низькогір'я зх. частини Кримських гір (пд. берег Криму і пн. макросхил гір до долини р. Альма до висоти 500-700 м н. р. м.), пн. і сх. узбережжя Керченського п-ва. Спостерігався також на крайньому заході Тарханкутського п-ва.

Чисельність і причини її зміни

У пд.-зх. частині Гірського Криму і в Керченському Приазов'ї жовтопуз ще зберіг високу чисельність (місцями до 7–15 особин на 1 км маршруту), але зазвичай щільність популяції не перевищує 0,2–0,5 ос./км. Середземноморський релікт біля пн. межі ареалу, особливо вразливий внаслідок пізнього настання статевої зрілості і низького виживання молоді. Причини зміни чисельності: руйнування біотопів (особливо при суцільній забудові), знищення людиною, масова загибель на автошляхах.

Особливості біології та наукове значення

Активний з кінця лютого — кінця березня до вересня–листопада. У посушливі роки можлива літня сплячка. Сховища — пустоти під камінням і корінням куців, норі гризунів. Живиться ве-

ликими комахами (твердокрилими, прямокрилими), молюсками, ракоподібними, сколопендрами, рідше дрібними хребетними. Парування відбувається у квітні–травні. Єдина кладка з 4–10 яєць — у червні–липні. Молодь з'являється у вересні–жовтні. Має велике наукове значення.

Морфологічні ознаки

Дуже велика безнога ящірка зі змієподібним тілом. Довжина тулуба — до 82 см, але зазвичай менше 48 см. Хвіст довший за тулуб в середньому в 1,6 раза. По боках тулуба глибока шкіряна згортка, поблизу клоакального отвору є рудименти задніх кінцівок. Забарвлення верхньої частини тіла оливково- або червонувато-буре, череву жовтувато-сіре. Цьоголітки світло-сірого кольору з поперечними бурими смугами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у ПЗ Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Мартян», Кримському і Казантипському. Рекомендовано переселення ящірок із згасаючих міських популяцій на найближчі охоронні території, посилення охорони Караларського степу, реінтродукція виду у Карадазькому та Опукському ПЗ і роз'яснювальна робота з населенням.

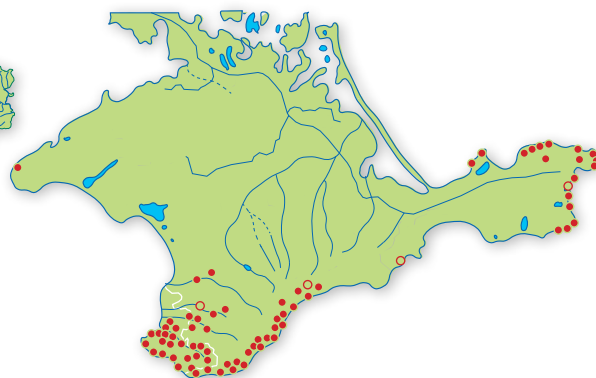
Господарське та комерційне значення

Знищенням шкідливих для людини безхребетних може приносити користь. Нелегально відловлюється на продаж, тому має певне комерційне значення.

Основні джерела інформації

Щербак, 1966, 1989; Шарыгин, 1976, 1996; Obst, 1978, 1981; Котенко, 1987, 2005, 2007 б; Таращук, 1989; Щербак, Тertyшников, 1989; Котенко, Вакаренко, 1991; Котенко і др., 1998; Кармишев, 1999, 2002; Кармишев, Кукушкин, 2001; Свириденко, Кукушкин, 2003; Кукушкин, 2003 а, 2003 б, 2003 в, 2006 а, 2007; Кукушкин, Свириденко, 2005; Кукушкін, Котенко, 2005; Кукушкин, Шаганов, 2007; Котенко, Ляшенко, 2007; Kukushkin, Karmyshev, 2008.

Автори: О.В. Кукушкін, Т. І. Котенко
Фото: Т. І. Котенко

ЯЩІРКА ЗЕЛЕНА

Lacerta viridis (Laurenti, 1768)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Ящірки (Sauria), родина — Справжні ящірки (Lacertidae). Один з 8 видів роду; один з 2 видів роду у фауні України. Представлений номінативним підвидом — *L. v. viridis* (Laurenti, 1768), одним з 5–6 підвидів виду.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Середня та Пд. Європа, пд. зх. Сх. Європи та пн.-зх. частина Малої Азії. В Україні трапляється мозаїчно у степовій і лісостеповій зонах майже виключно Правобережної України, а також у Закарпатті.

Чисельність і причини її зміни

В околицях Черкас — 1–2 особини на 1 км маршруту, у Дніпропетровській обл. — від 0,01 ос./га до 3–35 ос./км. На о. Хортиця, березі оз. Ялпуг та у регіональному ландшафтному парку «Гранітно-степове Побужжя» у найкращих стаціях нараховували до 20–30 ос./100 м. Причини зміни чисельності: антропогенна трансформація місць помешкання, застосування пестицидів, хижацький вилов, в окремі роки — надто холодні зими.

Особливості біології та наукове значення

Активна з середини березня — середини травня до середини вересня — кінця жовтня. Дуже жвава рептилія: швидко бігає, добре стрибає і лазить по деревах і кущах, плаває. Ховається у власних та інших норах, порожнинах під корінням дерев, поваленими стов-

бурами, кам'яними брилами, у купах хмизу. Живиться різноманітними комахами, павуками, рідше — мокрицями, молюсками, дощовими червами, багатоніжками, інколи дрібними ящірками та гризунами або ягодами. Парування відбувається в середині квітня — на початку червня, відкладання яєць — в кінці травня — першій половині липня. У кладці 4–18 яєць. Молодь з'являється у другій декаді липня — середині вересня.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина старих самців може перевищувати 38 см. Характерними ознаками є довгий хвіст (приблизно вдвічі довший за тулуб) і значна довжина задньої ступні (перевищує довжину голови). Дорослі самці і старі

самки зверху яскраво- або темно-зелені з численними чорними крапками. Нижня поверхня тіла яскраво-жовта, горло — блакитне або синє. Молоді особини зверху буруваті, низ тіла білуватий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у Канівському ПЗ, НПП «Подільські Товтри» і «Великий Луг», РЛП «Гранітно-степове Побужжя». Необхідне розширення заповідної мережі та боротьба з незаконним виловом і продажем ящірок.

Господарське та комерційне значення

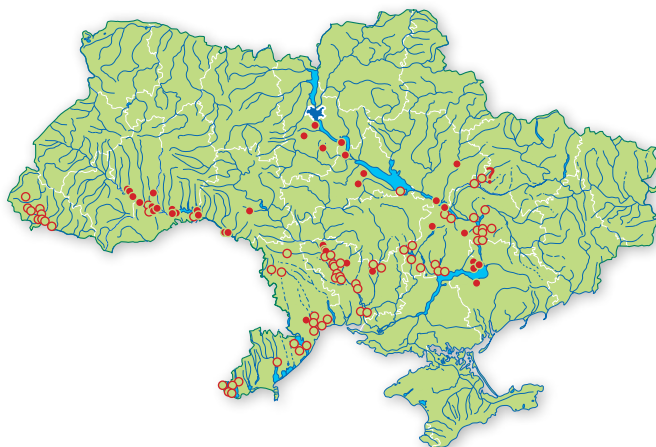
Знищенням комах — шкідників сільського і лісового господарства приносить користь. Вид є дуже привабливим для тераріумістів і тому має комерційне значення.

Основні джерела інформації

Таращук, 1959; Щербак, Щербань, 1980; Nettmann, Rykena, 1984; Таращук, 1987, 1999 б; Котенко, 1988, 1993; Котенко, Федорченко, 1991 б; Ружіленко, 1998; Кармишев, 2002; Ситнік, 2004, 2008; Доценко, Радченко, 2005; Котенко, Ситнік, 2005; Böhme et al., 2007; Булахов та ін., 2007; Соболенко, 2008.

Автори: Т.І. Котенко, О.І. Ситнік

Фото: О.І. Зіненко

МІДЯНКА ЗВИЧАЙНА

Coronella austriaca Laurenti, 1768

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Один з 2 видів роду; єдиний вид роду у фауні України. Представлений номінативним підвидом *C. a. austriaca* Laurenti, 1768.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, пн. половину Малої Азії, пн. Іран, зх. райони Казахстану і Сибіру. Україна повністю входить в ареал виду. На більшій частині території країни трапляється спорадично, у Карпатах та Гірському Криму — досить часто, де простежений до висоти 1381 і 1200 м н. р. м. відповідно.

Чисельність і причини її зміни

Щільність популяцій зазвичай дуже низька — реєструються поодинокі знахідки. У Присивашші та по р. Сів. Донець — до 0,2–1,0 ос. на 1 км маршруту (до 5,0 ос./га). У Гірському Криму щільність популяцій найвища і місцями досягає 0,3–4,0 ос./км, або 0,3–13,3 ос./га. Причини зміни чисельності: скорочення площ біотопів, придатних для перебування виду, зменшення кормової бази та знищення змії людиною.

Особливості біології та наукове значення

Активна з другої половини березня — початку травня до кінця вересня — середини жовтня. Ховається під кам'яними брилами, у тріщинах лесових урвищ та скель, порожнинах під корінням, стовбурами дерев або фундаментами будівель, у норах гризунів та ящірок,

купах хмизу. Живиться в основному ящірками, рідше зміями, мишоподібними гризунами, землерийками, пташенятами горобиних птахів. Парування відбувається в кінці квітня — травні. Яйцеживородний вид. У липні — на початку жовтня самка відкладає 2–17 яєць, з яких відразу ж вилуплюються молоді змії. Для людини не отруйна. Має наукове значення.

Морфологічні ознаки

Змія невеликих розмірів: довжина тулуба не перевищує 75 см, хвіст у 3,2–6,6 раза коротший за тулуб. Луска гладенька, навколо середини тулуба 19 рядів лусок. Верхня сторона тіла бурих відтінків, інколи сіра; вздовж тіла проходять 4 темніші смуги з дрібними темно-бурими плямами. Нижня поверхня тіла рожева, цегляно-

червона, сірвата або майже чорна. На голові та шиї характерний темний візерунок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Трапляється принаймні у 18 ПЗ і НПП України. Серед населення існує впевненість щодо надзвичайної отруйності виду, в результаті чого мідянки знищуються при будь-якій нагоді. Тому необхідними заходами охорони є розширення заповідної мережі та роз'яснювальна робота з населенням.

Господарське та комерційне значення

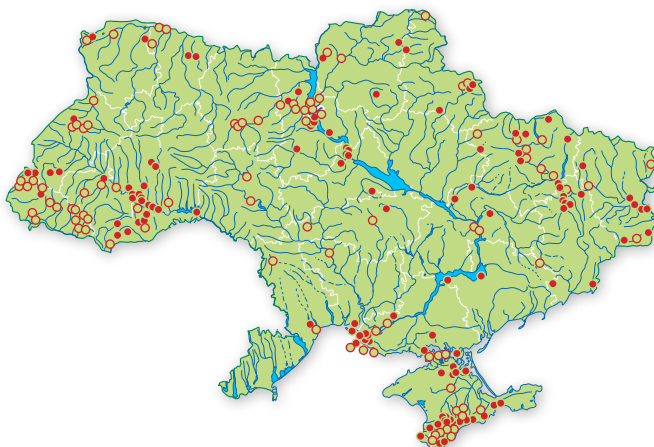
Незначне внаслідок низької щільності популяцій.

Основні джерела інформації

Тарашук, 1959; Щербак, 1966; Банников и др., 1977; Щербак, Щербань, 1980; Заброда, 1983; Котенко, 1983, 1987, 1993; Заброда, 1992; Заповідники..., 1999; Кармишев, 2002; Доценко, 2003; Кукушкин, Свириденко, 2003; Тимошенко, 2005; Кармишев, Колесніков, Загороднюк, 2005; Зіненко, 2006; Булахов та ін., 2007; Скільський та ін., 2007; Кукушкин, 2007; Соболенко, 2008; Гринчишин, 2008; Котенко та ін., 2008; Некрасова, 2008; Ружіленко, 2008; Селюніна, 2008; Котенко, Курячий, 2008; Кныш, Статива, 2009; Загороднюк, Заїка, 2009.

Автори: Т.І. Котенко, О.В. Кукушкін, О.І. Зіненко

Фото: Т.І. Котенко

ПОЛОЗ ЖОВТОЧЕРЕВИЙ, КАСПІЙСЬКИЙ

Hierophis caspius (Gmelin, 1789)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Єдиний представник роду у фауні України. Деякі дослідники (Nagy et al., 2004) відносять вид до роду *Dolichophis* Gistel, 1868. Раніше полоз жовточеревий розглядався як *Coluber jugularis caspius* Gmelin, 1789.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Угорщини і Балканського п-ва до Кавказу, Малої Азії і пн.-зх. Казахстану. В Україні поширений у степовій зоні та Кримських горах, де піднімається до висоти 1000 м н. р. м. Охоचे заселяє антропогенні біотопи, особливо кам'яністі пасовища, закинуті кар'єри, руїни, трапляється у населених пунктах.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай щільність популяцій не перевищує 1–2 екз. на 1 км маршруту або декількох особин на гектар. Але у найбільш сприятливих біотопах утворюються локальні поселення з високою щільністю (20–50 ос./га). Причини зміни чисельності: розорювання степових ділянок, безпосереднє знищення змії людиною та загибель на автошляхах.

Особливості біології та наукове значення

Активний з другої половини березня–квітня до кінця вересня — першої половини листопада. Сховищами слугують нори гризунів, щілини між камінням, порожнини у фундаментах будівель, кущі. Живиться дрібними ссавцями (полівками, мишами, ховрахами тощо), плазу-

нами (ящірками, інколи зміями), рідше пташенятами та яйцями птахів, іноді — земноводними. Парування відбувається у другій половині квітня–травні. У другій половині червня–липні самка відкладає 7–16 яєць. Молодь з'являється у другій половині серпня — першій половині вересня. Дуже рухлива і агресивна змія. Неотруйна.

Морфологічні ознаки

Найбільша змія у фауні Європи. В Україні відомі екземпляри із загальною довжиною тіла до 2 м. Тіло струнке, з довгим хвостом, який лише у 2,3–3,9 раза коротший за тулуб. Луска гладенька, навколо середини тулуба 19 рядів лусок. У дорослих змії верхня сторона тіла сіра або бурувата, нижня — солом'яно-

жовта, без будь-яких плям. Молоді особини мають характерний малюнок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Мешкає у 11 ПЗ і НПП України та у ряді заказників і регіональних ландшафтних парків (у багатьох з них є звичайним видом). Зважаючи на толерантність виду до антропогенних ландшафтів, за умов збереження місць перебування і припинення знищення змії нема потреби у розведенні виду.

Господарське та комерційне значення

Інколи утримується у неволі, тому може мати деяке комерційне значення. Знищенням гризунів приносить певну користь сільському господарству.

Основні джерела інформації

Щербак, 1966, 1989; Котенко і др., 1986, 1998; Тарашук, 1987, 1999 а; Кармишев, 2002; Котенко, Кукушкін, 2003; Nagy et al., 2004; Котенко, Кукушкін, 2005 а; Доценко, Радченко, 2005; Мороз, 2005; Кукушкін, 2006 б; Булахов та ін., 2007; Котенко, 2007 б; Біляков, Тарашук, 2008; Котенко, Курячий, 2008; Селюніна, 2008; Загороднюк, Заїка, 2009;.

Автори: Т.І. Котенко, О.В. Кукушкін
Фото: М.М. Бескаравайний

ПОЛОЗ ВІЗЕРУНКОВИЙ

Elaphe dione (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Один з 10 видів роду; один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Один з найпоширеніших видів плазунів Палеарктики. Ареал простягається від сх. України через пд. регіони колишнього СРСР до Далекого Сходу і Кореї. В Україні у теперішній час трапляється спорадично лише на сх. степовій зоні (достовірні знахідки відомі з Донецької та Луганської обл.).

Чисельність і причини її зміни

Один з найбільш рідкісних видів плазунів фауни України. Зазвичай трапляються поодинокі особини, у «Стрільцівському степу» спостерігали до 2 особин за денну екскурсію, у РЛП «Краматорський» та на прилеглих територіях — 0,3–1,3 особини на 1 км маршруту. Причини зміни чисельності: антропогенна зміна ландшафту, масова загибель на автошляхах під час весняних та осінніх міграцій, знищення або відловлювання людиною.

Особливості біології та наукове значення

Активний з початку квітня до кінця вересня — першої половини жовтня. Ховається у норах гризунів, щілинах під камінням, серед коріння, у тріщинах ґрунту. Досить спритна змія, добре лазить по вертикальних опорах, охоче плаває. Живиться гризунами, пташенятами та яйцями птахів, плазунами, рідше земноводними, дрібною рибою та комахами.

ми. Парування відбувається в кінці квітня–травні. В кінці червня–липні самка відкладає 10–15 яєць (за спостереженнями поза Україною — 5–24). Неотруйний.

Морфологічні ознаки

Змія середніх розмірів: в Україні довжина тулуба не перевищує 97 см, довжина хвоста — 19,5 см. Луска з реберцем, навколо середини тулуба зазвичай 23 або 25 рядів лусок, рідше 21 або 27. Верхня сторона тіла з чотирма нечітко вираженими буруватими смугами з темними дрібними плямами. Нижня сторона тіла сірувато-жовтувата або сірувато-рожева з дрібними сірими або майже чорними плямами. На голові характерний темний візерунок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у Луганському ПЗ («Стрільцівський» і «Провальський степ»), НПП «Святі гори», РЛП «Краматорський» та «Клебан-Бик». Необхідно включити до складу заказників та заповідників всі території, де збереглися відносно чисельні популяції виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.

Вид успішно розводять у Тульському екзотариумі (Росія).

Господарське та комерційне значення

Як вид, що утримується у неволі аматорами, має певне комерційне значення. Знищенням мишоподібних гризунів може приносити деяку користь сільському господарству.

Основні джерела інформації

Тарашук, 1959; Банников и др., 1977; Котенко, 1983, 1985, 1987, 1992 а; Ананьева и др., 1998; Власенко, Тараненко, 2002, 2003; Рябов, 2003; Котенко, Кондратенко, 2005; Мороз, 2005; Котенко, Курячий, 2008; Курячий, Тупиков, 2008; Загороднюк, Заїка, 2009.

Автори: Т.І. Котенко, К.В. Курячий
Фото: Ю.В. Кармишев

ПОЛОЗ САРМАТСЬКИЙ, ПАЛЛАСІВ

Elaphe sauromates (Pallas, 1814)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Один з 10 видів роду; один з 2 видів роду у фауні України. Раніше його відносили до чотиризмугого полоза *E. quatuorlineata* (Lacépède, 1789) в якості окремого підвиду *E. q. sauromates* (Pallas, 1814).

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від сх. частини Балканського п-ва до Малої Азії і сх. Казахстану. В Україні поширений на пд. степовій зоні та у Гірському Криму.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай трапляються поодинокі особини. Подекуди у Криму, Миколаївській, Одеській та Херсонській обл. цей вид є звичайним (0,2–2,0 особини на 1 км маршруту або 0,4–12,0 екз./га), досягаючи на окремих ділянках значної щільності популяції (до 5 особин на 1 км маршруту або на 100 перевірених шпаківень). Причини зміни чисельності: зміна середовища існування внаслідок господарської діяльності та знищення або відловлювання змії людиною.

Особливості біології та наукове значення

Активний з другої половини березня — квітня до кінця вересня — першої половини листопада. Сховищами слугують нори гризунів, щілини між камінням, дупла дерев, шпаківні. Добре лазить по деревах і кущах. Живиться мишоподібними гризунами, ящірками, птахами та яйцями. Парування — у квітні–травні. У червні–липні, інколи у першій половині серпня самка відкладає 3–13

яєць. Молодь з'являється у серпні–вересні. Неотруйний.

Морфологічні ознаки

Змія значних розмірів: у особин з України довжина тулуба може досягати 132 см, довжина хвоста — 30 см. Луска з реберцем, навколо середини тулуба 25, рідше 23 рядів лусок. У дорослих верх тіла бурувато-жовтий, вздовж спини проходить ряд витягнутих упоперек тіла великих буро-коричневих або чорних плям. Черево солом'яно-жовте з мармуровим буруватим візерунком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Берн-

ської конвенції (додаток II). Охороняється у 8 ПЗ і НПП України, у 5 з них є досить звичайним видом. Бажаним є розширення заповідної мережі. Дієвим заходом для підвищення чисельності виду є збільшення його кормової бази (зокрема, приваблювання птахів-дуплогніздників шляхом розвішування шпаківень). За умов збереження біотопів і відсутності масового вилову змії нема потреби у штучному створенні популяцій виду у природі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид з успіхом розводять у Тульському екзотаріумі (Росія).

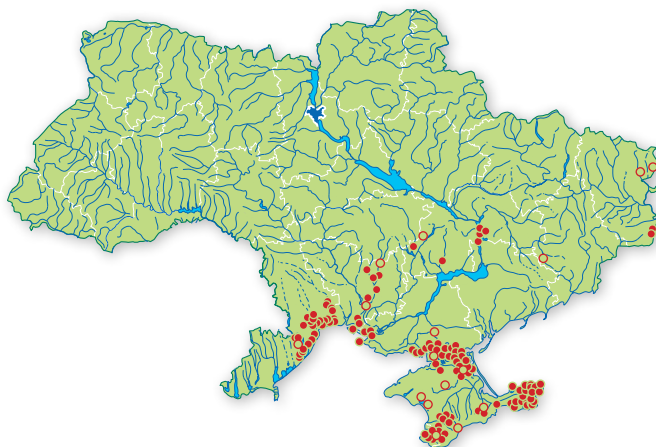
Господарське та комерційне значення

Вид є привабливим для тераріумістів і нелегально відловлюється на продаж. Знищенням мишоподібних гризунів може приносити користь сільському господарству.

Основні джерела інформації

Ардамацкая, 1958 б, 1986; Таращук, 1959; Котенко, Федорченко, 1991 а; Кармишев, Забрда, 1992; Котенко, 1992 б, 2001, 2007 б; Котенко и др., 1998; Кукушкин, Кармышев, 2001; Кармышев, 2002; Кармишев, 2002; Рябов, 2003; Котенко, Кукушкин, 2003; Котенко, Кукушкин, 2005 б; Мороз, 2005; Кукушкин, 2006 б; Булахов та ін., 2007; Селюніна, 2008; Біляков, Таращук, 2008.

Автори: Т.І. Котенко, О.В. Кукушкін
Фото: Т.І. Котенко

ПОЛОЗ ЛІСОВИЙ, ЕСКУЛАПІВ

Zamenis longissimus (Laurenti, 1768)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Один з 5 видів роду, один з 2 видів роду у фауні України. До 2002 р. розглядався у складі роду лаячих полозів *Elaphe* Fitzinger, 1832.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. та Центральна Європа, пн. половина Малої Азії, Кавказ. В Україні трапляється спорадично у зх. областях та локально у Миколаївській обл. Охоче заселяє руїни і покинуті будівлі, трапляється у населених пунктах.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай трапляються лише поодинокі особини. На Закарпатті у долині р. Уж протягом дня можна виявити кілька особин. Відносно стабільні популяції відомі у середній течії р. Дністер та Пд. Буг (чисельність популяції в районі с. Мигія оцінено у 350 особин). У багатьох місцях популяції виду перебувають у загрозливому стані або зникли. Причини зміни чисельності: антропогенна трансформація місць перебування, браконьєрський вилов.

Особливості біології та наукове значення

Активний з середини квітня — початку травня до середини вересня — першої декади жовтня. Теплолюбний вид, веде денний спосіб життя, однак у спеку ховається. Добре лазить по деревах та стінах. Живиться дрібними ссавцями, рідше птахами та плазунами. Парування — у травні–червні. У червні–липні самка відкладає 4–12 яєць. Молодь з'являється у другій половині серпня–вересні. Неотруйний.

Морфологічні ознаки

Одна з найбільших змії Європи, в Україні загальна довжина тіла може сягати 2,8 м, хоча зазвичай становить 0,9–1,6 м. Луски гладенькі, навколо середини тіла 21 або 23 ряди лусок. Верхня сторона тіла переважно однотонна, від різних відтінків оливкового, бурого чи сірого кольорів до майже чорного, нижня сторона — жовтувата або білувата. По боках голови ззаду є жовтуваті плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у Карпатському БЗ, НПП Ужанський, «Сколівські Бескиди», Вижницький, «По-

дільські Товтри», РЛП «Дністровський каньйон» та «Гранітно-степове Побужжя». Слід зберегти унікальну ізольовану популяцію у каньйоні р. Пд. Буг, яка потерпає від надмірного рекреаційного використання берегів ріки, може загинути від затоплення внаслідок будівництва комплексу гідропоруд для Південно-Української АЕС.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид успішно розмножують у Тульському екзотаріумі (Росія). В Україні таку програму впроваджували у Київському зоопарку.

Господарське та комерційне значення

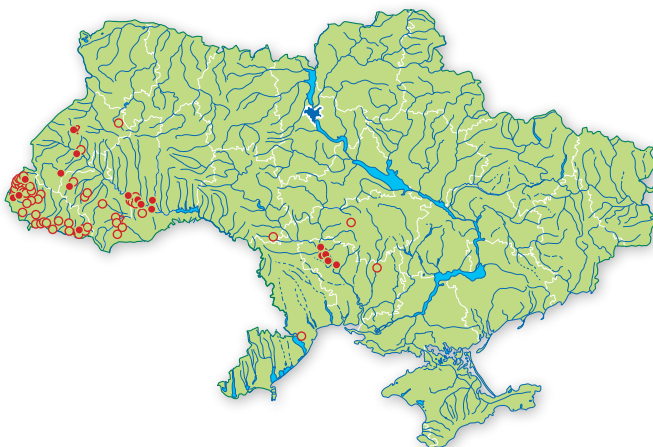
Господарське значення незначне у зв'язку з низькою чисельністю. Утримується у неволі, тому має комерційне значення.

Основні джерела інформації

Ваугер, 1948; Тарашук, 1959, 1987; Щербак, Щербань, 1980; Мирошниченко, 1989; Перец и др., 1989; Афаньєва и др., 1998; Utiger et al., 2002; Доценко, 2003; Рябов, 2003; Наубар, 2004; Скільський та ін., 2007; Біляков, Гринчишин, 2008; Тарашук, 2008.

Автори: Т.Ю. Гринчишин, Т.І. Котенко, С.В. Тарашук

Фото: О.І. Зіненко

ПОЛОЗ ЛЕОПАРДОВИЙ

Zamenis situla (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Вужеви (Colubridae). Один з 5 видів роду; один з 2 видів роду у фауні України. До 2002 р. розглядався у складі роду лаячих полозів — *Elaphe* Fitzinger, 1832.

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Балкани, Малу Азію, пд. Апеннінського п-ва та деякі о-ви Середземного моря. В Україні поширений на пд. березі Криму від Севастополя до Феодосії та в теплих місцевостях в межах Головного та Внутрішнього пасом Кримських гір, де простежений на висоті до 600–750 м н. р. м. Охоचे заселяє руїни в межах населених пунктів.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай трапляються поодинокі особини. Локально щільність популяції може досягати 2–9 екз./га. Чисельність багатьох популяцій стабільна, проте загалом у Криму має тенденцію до скорочення. Середземноморський релікт на пн. межі ареалу. Особливо вразливий через низьку плодючість. Причини зміни чисельності: руйнування місць перебування при забудові і розорюванні приморських терас і гірських долин та браконьєрський промисел.

Особливості біології та наукове значення

Активний з березня до листопада включно. В денний час найчастіше трапляється в шлюбний період (в квітні–травні) та перед зимівлею. В спекотний період року переважає сутінкова та нічна активність. Схованки

— тріщини скель, мури з дикого каменю, нори гризунів, дупла дерев. Живиться дрібними ссавцями, птахами та ящірками. Єдина за сезон кладка з 2–5 яєць — в кінці червня–липні. Молодь з'являється в серпні–вересні. Неотруйний.

Морфологічні ознаки

Струнка змія загальною довжиною до 1,1 м. Основний колір верхньої сторони тіла сірий або світло-бурий. Трапляються два типи забарвлення спини: плямистий, з 1–2 рядами червоно-бурих плям (var. leopardina), та смугастий, з 2 вохряними смугами вздовж хребта (var. situla). Червоно-світле з чорними плямами або майже чорно-буре. Луска тулуба гладенька. Навколо середини тіла 27 рядів лусок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у ПЗ Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Мартьян», Кримському та Карадазькому. Для підтримання чисельності виду рекомендовано концентрацію в заповідниках змії, виловлених у найближчих населених пунктах. Для збереження гірських популяцій необхідне поліпшення охоронного режиму заказників «Байдарський» і «Мис Айя» та заповідання масиву ялівцевого лісу у Кизилташській гірській котловині. Бажаним є створення в Україні розплідника для полозів.

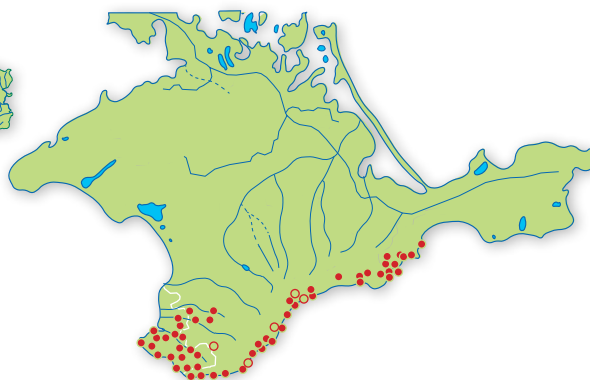
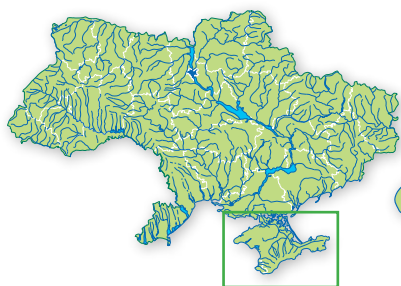
Господарське та комерційне значення

Через нечисленність господарського значення не має. Має значну комерційну цінність і цілеспрямовано виловлюється.

Основні джерела інформації

Щербак, 1966; Шарьгин, 1983, 1985, 1988; Кукушкин, Utiger et al., 2002; Рябов, 2003; Цвельх, 2004; Кукушкин, 2004 а, 2006 в, 2007, 2008; Кукушкін, 2006 б; Kukushkin, 2008.

Автори: О.В. Кукушкін, О.М. Цвельх
Фото: М.М. Бескаравайний

ГАДЮКА НІКОЛЬСЬКОГО, ГАДЮКА ЛІСОСТЕПОВА

Vipera nikolskii Vedmederja, Grubant
et Rudaeva, 1986

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Гадюкові (Viperidae). Один з 5 таксонів, що розглядаються як види та підвиди комплексу звичайної гадюки *Vipera (Peliias) berus* (Linnaeus, 1758), та один з 3 видів роду *Vipera* у фауни України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від сх. Румунії та Молдови до Волги. В Україні поширений в лісостеповій зоні. Мешкає у широколистяних, подекуди мішаних лісах, переважно на вододілах та по високих берегах річок, інколи — в заплавах лісах.

Чисельність і причини її зміни

Зазвичай реєструють 1–10 ос./га. Щільність популяції під час певних фаз сезонного циклу може досягати 20–30 особин на 1 км маршруту чи кількох десятків на га, але площа, що підтримує існування цих змії впродовж усього сезону, значно більша. Причини зміни чисельності: трансформація біотопів (вирубування лісу, дачна забудова, перевипас), загибель змії на автошляхах, знищення людьми або відлов з метою продажу. Реліктовий вид, який поступово поглинається звичайною гадюкою в результаті природної гібридизації, наслідки якої мінімальні лише в ізольованих популяціях вздовж пд. межі ареалу.

Особливості біології та наукове значення

Активна з початку березня до кінця жовтня.

Веде денний спосіб життя. Ховається переважно у норах гризунів. Дорослі особини живляться в основному дрібними ссавцями (найчастіше норицями), іншими дрібними хребетними. Парування — в кінці квітня — на початку травня. Яйцевивородна. Народжує 7–23 малят в серпні–вересні. Статевозрілою стає у віці 4–5 років, тривалість життя перевищує 10 років. Отруйна. Як отруйний, реліктовий і гібридизуючий вид має істотне наукове значення.

Морфологічні ознаки

Невелика змія (загальна довжина самців до 76 см, самок — до 85 см) з товстим тілом та коротким хвостом. Черевних щитків зазвичай більше 150. Дорослі особини суцільно чорні,

низ кінчика хвоста жовтуватий. Новонароджені — сірі або бурі з темною зигзагоподібною смугою вздовж хребта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється на заповідних територіях, розташованих у Лісостепу. Необхідне збереження великих лісових масивів, особливо екотонів у їх складі, та роз'яснювальна робота серед місцевого населення. За потреби вид можна з успіхом розводити у лабораторних умовах.

Господарське та комерційне значення

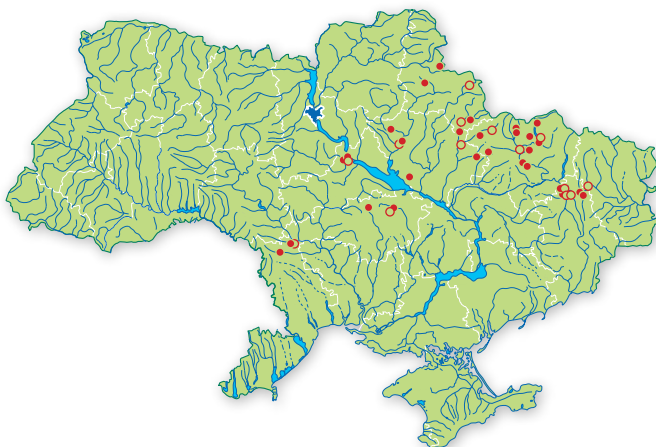
Може стримувати надмірне розмноження гризунів. За рік в Україні реєструється кілька десятків несмертельних укусів отруйними зміями, з яких частина стосується гадюки Нікольського. Отрута цього виду в Україні не заготовляється.

Основні джерела інформації

Тарашук, 1959; Котенко, 1983, 1999; Ведмедеря і др., 1986; Стрелков, 1996; Ружиленко, 2003; Зіненко, 2005; Зіненко, Котенко, 2005; Milto, Zinenko, 2005; Zinenko, 2006; Зіненко, Зіненко, 2006; Joger et al., 2007; Котенко, Курачий, 2008; Лопарев, Сытник, 2008; Zinenko et al. (in lit.).

Автори: О.І. Зіненко, Т.І. Котенко

Фото: О.І. Зіненко

ГАДЮКА СТЕПОВА

Vipera renardi (Christoph, 1861)

Таксономічна належність

Клас — Плазуни (Reptilia), ряд — Змії (Serpentes), родина — Гадюкові (Viperidae). Один з приблизно 30 видів роду, один з 2 або 3 видів роду у фауні України. Представлений номінативним підвидом — *V. r. renardi* (Christoph, 1861), одним з 4–5 підвидів виду. У Гірському Криму мешкає ще одна форма, якій може бути надано підвидового статусу.

Природоохоронний статус

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від України на зх. до Алтаю (Росія) на сх. і до Азербайджану та пн.-зх. Китаю на пд. у межах степової, напівпустельної і значної частини лісостепової зон. В Україні населяє пд. частину Лісостепу та Степ, а також пн. макросхил Гірського Криму до висоти 1100 м н. р. м.

Чисельність і причини її зміни

На більшій частині території України чисельність виду низька, у деяких районах він вже зник. У багатьох степових заповідниках Лівобережжя та на о. Джарилгач це звичайна змія (1–10 ос./га), у Присивашші та на Керченському п-ві подекуди численна (20–60 ос./га, інколи більше). Причини зміни чисельності: розорювання, забудова, суцільне заліснення, перевипас або регулярне випалювання степових ділянок, знищення змії людиною, а також нелегальні масові заготівлі гадюк для утримання у серпентаріях.

Особливості біології та наукове значення

Активна з другої половини лютого–березня до кінця жовтня — початку грудня. Ховається переважно у норах гризунів. Живиться весною дрібними гризунами (в основному полівками) та ящірками, влітку і восени майже виключно прямокрилими. Парування — у квітні–травні.

Яйцеживородний вид. Молодь (1–31 ос.) народжується з середини липня до середини вересня. Отруйна, але загрози життю людини не становить. Має велике наукове значення.

Морфологічні ознаки

Змія невеликих розмірів: довжина тулуба, як правило, менше 60 см; хвіст короткий, завдовжки 4–6 см у самок і 5–8 см у самців. Луска з вираженим реберцем, навколо середини тулуба 21 ряд лусок. Зверху тіло бурувато-сіре, з бурою або чорною зигзагоподібною смугою вздовж хребта. Черево пістряве або майже чорне.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид перебуває під особливою охороною Берн-

ської конвенції (додаток II) і занесений до Червоного списку МСОП у категорії Endangered. Охороняється у 9 ПЗ і НПП України, у багатьох з яких є звичайним видом. Зважаючи на те, що степова гадюка навіть за умови активної пропаганди серед населення щодо її корисності буде і надалі зазнавати винищення, місця мешкання виду слід максимально включати до заповідних територій.

Господарське та комерційне значення

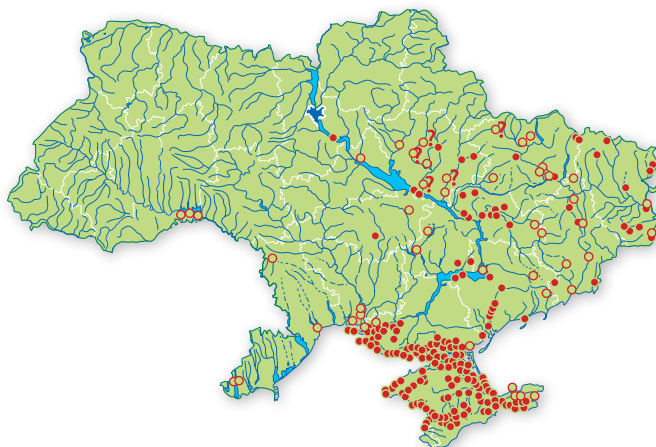
Приносить користь, знищуючи мишоподібних гризунів та саранових. У степових екосистемах України може відігравати значну роль. Отрута використовується у медицині. І отрута, і самі змії мають велике комерційне значення.

Основні джерела інформації

Ардамацкая, 1958 а; Тарашук, 1959; Щербак, 1966; Котенко, 1977, 1978, 1981, 1983, 1987, 1989, 1990, 1998, 2000, 2007 а, 2007 б; Тарашук, 1985; Kotenko, 1989, 2002; Кармишев, Заброта, 1992; Котенко и др., 1998; Селюнина, 1998; Кармышев, 1999; Kotenko et al., 1999; Кармышев, Писанец, 1999; Биоразнообразие ..., 2000; Nilson, Andrén, 2001; Кармишев, 2002; Гулай, 2003; Кукушкин, 2004 а, 2004 в, 2005 г, 2007, 2008; Тимошенко, 2005; Kukushkin, Zinenko, 2006; Булахов та ін., 2007; Котенко, Кукушкін, 2008; Котенко, Курячий, 2008; Селюнина, 2008; Зиненко, 2008; Загороднюк, Заїка, 2009.

Автори: Т. І. Котенко, О. В. Кукушкін

Фото: Т. І. Котенко

ПЕЛІКАН РОЖЕВИЙ

Pelecanus onocrotalus Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Пеліканоподібні (Pelecaniformes), родина — Пеліканові (Pelecanidae). Один з 9-ти видів роду; один з 2-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-сх. Європа, Пд.-Зх. та Центральна Азія, Екваторіальна Африка. Зимує у Пд.-Сх. Азії та Екваторіальній Африці. Гніздиться у румунській частині дельти Дунаю поряд з Україною, у Чорноморському заповіднику та на Лебединих о-вах в Криму. У 2002 р. була спроба (невдала) розмноження на Сиваші. До 1990-х рр. регулярно траплявся майже виключно у дельті Дунаю. Зараз є досить звичайним в усіх великих угіддях Азово-Чорноморського узбережжя. У найближчі роки можливі регулярні зальоти у центральні обл. країни.

Чисельність і причини її зміни

На початку 1990-х рр. чисельність у світі оцінювали у 6,66–11,55 тис. пар. У дельті Дунаю в 2002 р. гніздилося 4160 пар. У Чорноморському біосферному заповіднику та на Лебединих о-вах розмножуються відносно невеликі групи. Літуючі птахи звичайні, місцями численні у дельті Дунаю, р-ні Кінбурнської коси, на Сиваші та у деяких інших приморських угіддях. У серпні 2004 р. на пд. країни нараховано більше 15 тис. птахів. У найближчі роки ймовірно гніздування у нових місцях Азово-Чорноморського узбережжя. Збільшення чисельності дунайської популяції та її інтенсивне просування на сх. зумовлено належною охороною у заповідниках дельти Дунаю покращенням стану водного середовища.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний. Тримається щільними зграями, іноді до 2–3 тис. ос. Заселяє виключно багаті на рибу, переважно великі прісні та солонуваті водно-болотні угіддя з великими мілководдями та мозаїчними заростями надводної рослинності. Гніздиться колоніями на великих прісних та солонуватих водоймах. У кладці 1–3 яйця. Насиджують обидва партнери, 29–36 днів. На крила молоді піднімаються у 2,5-місячному віці. Статевої зрілості досягають на 3–4-му році життя. Живиться майже виключно рибою малих та середніх розмірів.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — до 11,5 кг, довжина — 140–175 см, розмах крил — 245–295 см. Дорослий птах бі-

лий з рожевим відтінком та темно-бурими маховими перами. Молодий птах темно-бурий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Додаток II Бернської конвенції, Додатків I та II Боннської конвенції, АЕВА. Охороняється у Дунайському та Чорноморському БЗ, філії «Лебедині о-ви» Кримського ПЗ, Нижньодністровському НПП та РЛП «Кінбурська коса».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у багатьох зоопарках світу, зокрема, в Україні.

Господарське та комерційне значення

В Азово-Чорномор'ї в окремих випадках може завдавати шкоди рибним господарствам та суттєво впливати на іхтіоценози водойм. Один з основних об'єктів екотуризму на пд. України.

Основні джерела інформації

Lysenko, 1994; The EBCC atlas..., 1997; Munteanu, 1998; Жмуд, 2000, 2004; Яремченко, 2000; Костин, Тарина, 2002; Киш, Жмуд, Платтэу, 2003.

● — місця гніздування

Автор: М.Є. Жмуд
Малюнок: І.І. Землянських

ПЕЛІКАН КУЧЕРЯВИЙ

Pelecanus crispus Bruch, 1832

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), Клас — Птахи (Aves), ряд — Пеліканоподібні (Pelecaniformes), родина — Пеліканові (Pelecanidae). Один з 9-ти видів роду; один з 2-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений від Пд.-сх. Європи до Центральної Азії. Дунайська популяція зимує у Середземномор'ї. У межах України спорадично гніздиться на придунайських оз. Кугурлуй та Картал, у 2000 р. була спроба (невдала) розмноження у Дунайському БЗ. У 2009 р. загніздився на Азовському узбережжі (Крива коса). На літванні регулярно трапляється на водоймах Придунав'я. По Азово-Чорноморському узбережжю поза дельтою Дунаю є низка поодиноких спостережень.

Чисельність і причини її зміни

На початку 1990-х рр. чисельність у світі оцінена у 3,19–4,27 тис. пар, в Україні — до 14 пар. Чисельність зростає, в 2002 р. у дельті Дунаю (виключно у Румунії) в 3-х колоніях було нараховано 419 пар. Кількість літуючих птахів на пд. Україні теж зростає. У серпні 2004 р. на пд. Україні, виключно у Дунай-Дністровському межиріччі, нараховано 142 птахи. Слід очікувати подальшого поширення на сх. по Азово-Чорноморському узбережжю. Збільшення чисельності дунайської популяції за останнє десятиріччя зумовлено належною охороною гніздових поселень у Румунії, покращенням стану водного середовища. Можуть викликати негативні зміни чисельності: інтенсивне освоєння водно-болотних угідь, зменшення їх рибопродуктивності, глобальне забруднення водойм, посилення фактору непокою.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний. Тримається невеликими групами

та поодиноці. У дельті Дунаю з'являється у другій половині березня. Заселяє багаті на рибу великі приморські водойми з мілководдями, низькими косами і острівцями та мозаїчними заростями надводної рослинності. Гніздиться як на плаваючих купинах, так і відкритих приморських косах. Гнізда влаштовує поблизу відкритої води. У кладці 1–3 яйця. Насиджують обидва птахи, 30–40 днів. На крила молоді стають у 2,5-місячному віці. Статева зрілість на 3–4 році життя. Відлітає у жовтні–листопаді, окремі реєстрації протягом усієї зими. Живиться майже виключно рибою малих та середніх розмірів.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — до 12 кг, довжина — 160–180 см, розмах крил — 270–320 см. Дорослий птах

сірувато-білий, на потилиці і задній частині шиї — закручені пера, воло жовте, шкіряний мішок під дзьобом жовтогарячий, дзьоб і ноги сірі. Молодий птах сірувато-бурий, шкіряний мішок вохристий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Європейського червоного переліку, Додатку II Бернської. Додатків I та II Боннської конвенції, Додатку I СІТЕС, АЕWA. Охороняється у Дунайському БЗ. Потрібно заповідати придунайські оз. Кугурлуй та Картал.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у багатьох зоопарках світу.

Господарське та комерційне значення

Може завдавати певної шкоди рибним господарствам і впливати на іхтіоценози природних водойм, але через невелику чисельність виду цей вплив мінімальний.

Основні джерела інформації

Lysenko, 1994; The EBCC atlas..., 1997; Munteanu, 1998; Жмуд, 2000, 2004; Киш, Жмуд, Платтэу, 2003.

Автор: М.Є. Жмуд

Малюнок: І. І. Землянських

● — місця гніздування

БАКЛАН ЧУБАТИЙ

Phalacrocorax aristotelis (Linnaeus, 1761)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Пеліканоподібні (Pelecaniformes), родина — Бакланові (Phalacrocoracidae). Вид політипного роду; один з 3-х видів роду в фауні України, представлений середземноморським підвидом — *P. a. desmarestii*.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. береги Кольського і Скандинавського п-овів, Великобританії, Ірландії, Ісландії, Франції, Іспанії та Португалії, береги і о-ви Середземного, Адріатичного, Егейського та Чорного морів, пн. узбережжя Африки. В Україні гніздиться в Криму (п-ів Тарханкут, пд. узбережжя, пд. Керченського п-ова).

Чисельність і причини її зміни

У Європі чисельність складає 75–81 тис. пар. У Криму близько 850–900 пар, в т.ч. бл. 500 пар на Тарханкуті. Зимова щільність — 2–11 особин на 1 км прибережній смуги акваторії. Причини зменшення чисельності: забруднення моря нафтопродуктами, фактор непокою.

Особливості біології та наукове значення

Вид осілий. За межами р-нів гніздування траплявся на пн. Криму. Заселяє скелясті морські береги — обриви та острівці. Кормовий біотоп — двокілометрова смуга у прибережній акваторії. Моногам. Співвідношення статей приблизно рівне. Гніздиться окремими парами і групами. Гніздо складене з рослинних решток — гілок, жорстких

стебел трав, водоростей. Відкладання яєць триває з кінця лютого до травня. У кладці 1–5, переважно 3 яйця. Насижують обидва партнери. Тривалість інкубації 28 днів, успіх інкубації — близько 65%. У виводку 1–3 пташенят. Підйом на крила у віці 60 днів. Статева зрілість у 2–3-річному віці. Живиться рибою (бички, піщанка, атеринка смаріда, губанові та ін.), рідко дрібними ракоподібними. Спосіб живлення — пірнання.

Морфологічні ознаки

Тіло струнке. Довжина тіла — 65–80 см, розмах крил — 90–105 см, маса тіла — 1,7–2,1 кг. Оперення дорослих цілком чорне з металічним зеленим полиском. У шлюбному вбранні (взимку і до кінця весни) на голові чуб. Дзьоб

і ноги темні, гола ділянка шкіри навколо дзьоба жовта. Молоді зверху бурі, черево, шия і підборіддя світлі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), Додатку III Бернської конвенції. Охороняється в Карадазькому і Опуцькому заповідниках. Внесений у перелік рідкісних і зникаючих видів і підвидів, більша частина ареалів яких знаходиться у Європі (ЕЕС Директива по охороні птахів), в Червону книгу Чорного моря. Необхідне створення Тарханкутського заповідника, посилення охорони існуючих природоохоронних територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

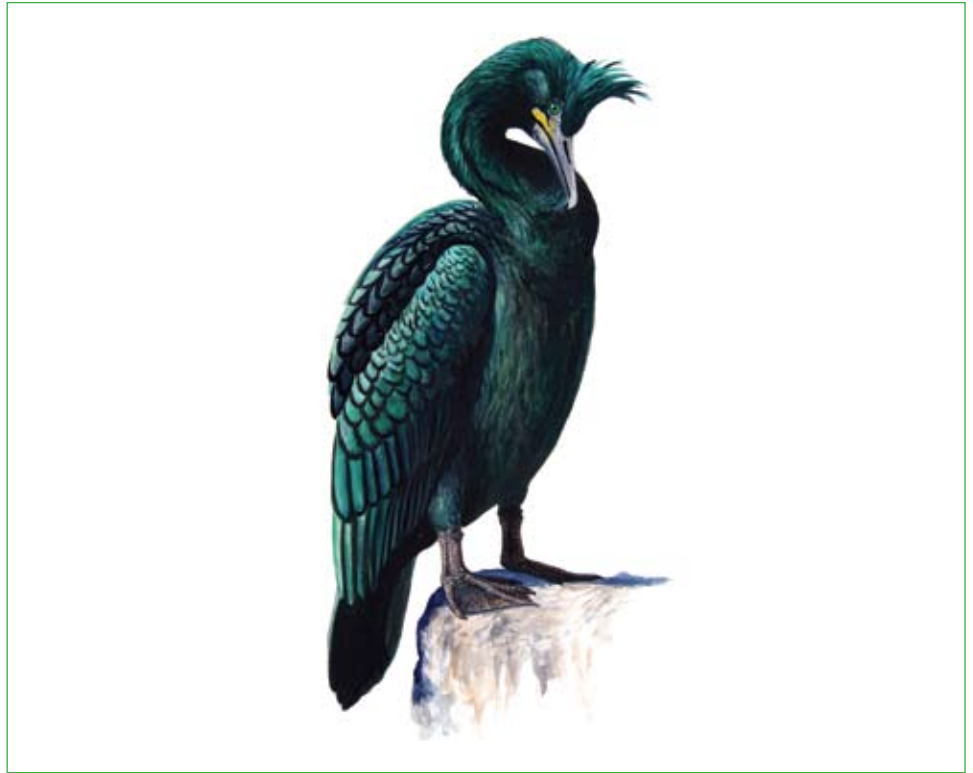
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Костин, 1983; Смогоржевський, 1979; Степанян, 1990; Цвєлих, 2002; Кошелев та ін., 2002; Бескаравайний, 2004.

● — місця гніздування

Автор: М.М. Бескаравайний
Малюнок: І.І. Землянських

БАКЛАН МАЛИЙ

Phalacrocorax pygmaeus (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Пеліканоподібні (Pelecaniformes), родина — Бакланові (Phalacrocoracidae). Один з 39-ти видів роду, один з 3-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

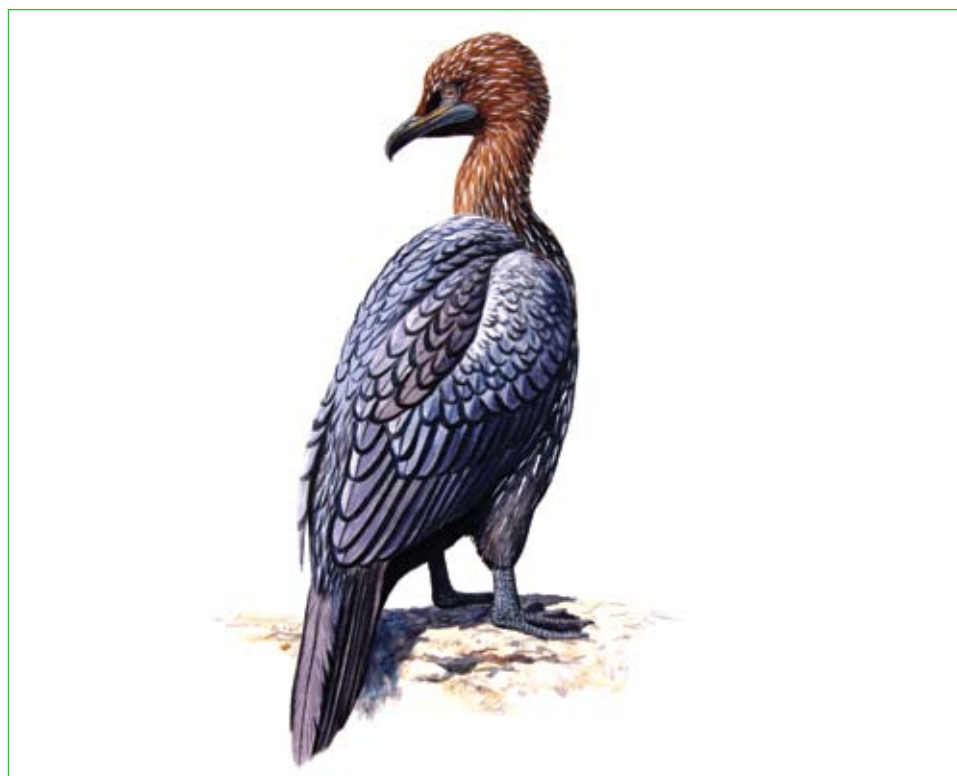
Пд.-Сх. Європа, Пн.-Сх. Африка, Мала Азія, р-ни Каспійського та Аральського морів. Зимує там само і дещо пд. В Україні гніздиться на Азово-Чорноморському узбережжі, переважно у дельтах Дунаю, Дністра, Дніпра та на Сх. Сиваші, невеликі поселення є в інших місцях пд. країни. З кінця 1990-х рр. помітно збільшив чисельність і освоїв нові території. Зрідка трапляється пн., зокрема у Київській обл., та на Закарпатті. Окремі реєстрації можливі на всій території країни, особливо у бас. Дніпра.

Чисельність і причини її зміни

На кінець 1980-х рр. чисельність у світі оцінювали у 13 тис., у Європі — у 6,2–7,5 тис. пар. У наступні роки вона швидко зростала, особливо в Європі. У 2002 р. тільки у дельті Дунаю гніздилась 9 тис. 341 пара, у тому числі 1 тис. 30 в українській її частині. На початку XXI ст. в Україні, переважно у Придунав'ї, нараховували до 2 тис. пар. Причини зміни чисельності точно не встановлено: ймовірно, освоєння водно-болотних угідь, загибель у знаряддях риболовного промислу, відстріл на полюванні, зростання фактору непокою, аномально суворі окремі зими.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний, у дельті Дунаю частково осілий птах. До гніздування приступає у другій по-

ловині березня — першій половині квітня. Гніздиться майже виключно у великих змішаних колоніях лелеконоподібних птахів. У кладці 3–7, частіше 4–6 яєць. Насиджують обидва партнери. Молоді починають літати у віці 2–2,5 місяців. Статевої зрілості досягає у 2–3-річному віці. Живиться переважно дрібною рибою, рідше ракоподібними, земноводними, водяними комахами.

Морфологічні ознаки

Найменший серед бакланів фауни України. Маса тіла — 650–800 г, довжина — 45–55 см, розмах крил — 75–90 см. Дорослий птах чорний, у шлюбному вбранні голова і шия темно-каштанові. Молодий птах темно-бурий з білуватим черевом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), Європейського червоного переліку, Додатку II Бернської конвенції, Додатку II Боннської конвенції, АЕВА. Охороняється у Дунайському та Чорноморському БЗ, Нижньодністровському національному природному парку. Потрібно заповідати придунайські оз. Кугурлуй та Картал.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у зоопарках світу, в Україні достовірних даних про розмноження у неволі немає.

Господарське та комерційне значення

У місцях скупчень може завдавати певної шкоди рибним господарствам, особливо розплідникам, а також впливати на іхтіоценози природних водойм, проте через невелику загальну чисельність виду цей вплив незначний. Прямого комерційного значення не має.

Основні джерела інформації

Helo, Elliott, Sargata, 1992; Grivelli, Nasirides, Jerrentrup, 1996; Кошелев, 2000; Сиохин и др., 2000; Киш, Жмуд, Платтэу, 2003.

● — місця гніздування

Автор: М.Є. Жмуд
Малюнок: І.І. Землянських

ЧАПЛЯ ЖОВТА

Ardeola ralloides (Scopoli, 1769)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Лелекоподібні (Ciconiiformes), родина — Чаплеві (Ardeidae). Один з 5-ти видів роду; єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

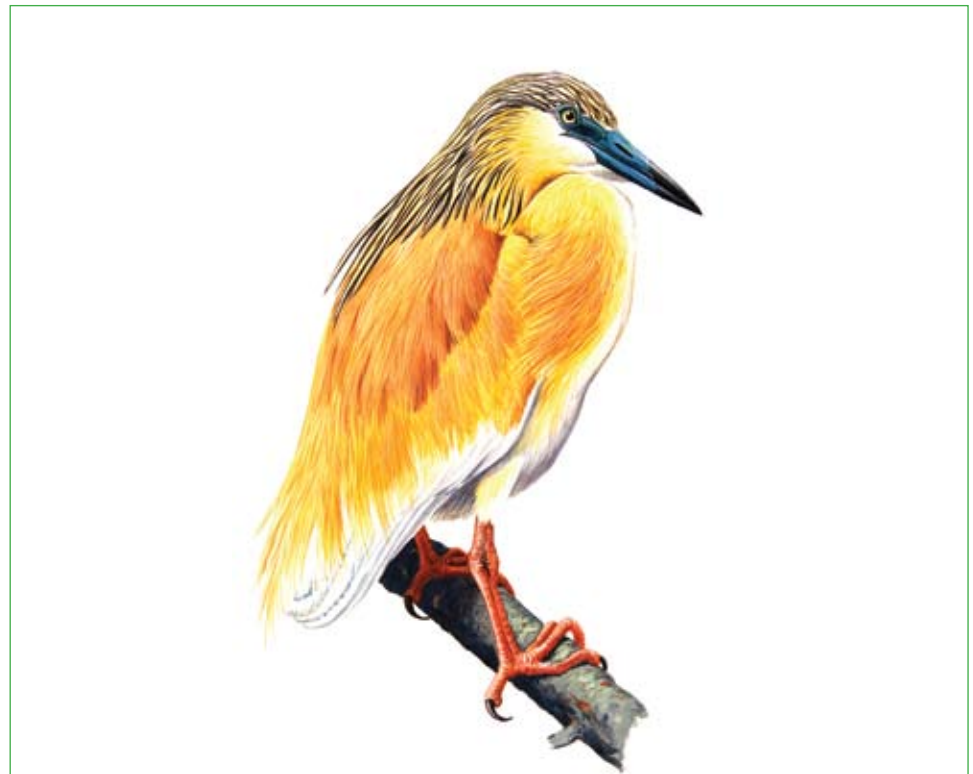
Гніздовий ареал охоплює Африку, Пд. Європу та Пд.-Зх. Азію. Зимує на узбережжі Середземного моря в Європі та Африці. В Україні гніздиться у пониззі Дунаю, Дністра і Дніпра, в Криму (Лебедині о-ви, Сх. Сиваш), на пд. Запорізької обл. (заплава р. Молочної) та в інших місцях пд. України. Під час міграцій трапляється майже на всіх водоймах пд. України.

Чисельність і причини її зміни

Детальні відомості про чисельність виду у світі відсутні, але помітного її зменшення немає. В Україні найбільші колонії виду є у плавнях Дунаю (разом понад 50 пар), Дністра (210–510 пар), Дніпра (300–310 пар) та на Сх. Сиваші (ймовірно, понад 100 пар); в інших місцях Пд. України (Запорізька обл., Лебедині о-ви в Каркінітській затоці) гніздяться окремі пари та групи з 5–12 пар. Зміни чисельності відбуваються в результаті затоплення плавнів внаслідок будівництва ГЕС, евтрофікації та меліорації водойм, посилення фактору непокою.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. Моногам. Прилітає у квітні–

травні. Заселяє зарості очерету на берегах прісних і солонуватих водойм, плавні річок з очеретяними заростями, кущами та деревами. Гнізда влаштовує в колоніях інших птахів на деревах, кущах та в очереті. У кладці 2–6 (здебільшого 4–5) яєць; насиджують самка і самець, 24 доби. Пташенята стають на крила у середині серпня, тримаються разом з дорослими на місцях гніздування до відльоту у серпні–вересні. Живиться безхребетними (жуки, бабки, павуки, ракоподібні), земноводними та дрібною рибою. Важливий елемент фауни заплав.

Морфологічні ознаки

Маса — 230–370 г, довжина тіла — 440–470 мм, розмах крил — 800–920 мм. Голова та шия жов-

ті, низ тулуба, хвіст і крила білі, спина винного кольору; дзьоб блакитний, лапи темно-сірі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид внесено до Резолюції № 6 Бернської конвенції зі статусом 2, ЧКУ (1994), Додатку II Бернської конвенції, АЕWA. Охороняється у комплексі з іншими видами у Кримському ПЗ (на Лебединих о-вах), Дунайському БЗ, РЛП «Ізмаїльські о-ви» та заказниках загальнодержавного значення «Молочний лиман», «Обитічна коса», «Сивашик» та ін. Необхідно створити НПП на Сх. Сиваші та заказник у заплаві р. Молочної біля с. Світлодолинського.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Смогоржевський, 1979; Петрович, 1981; Костин, 1983; Потапов, 2001; Гринченко, 2004; Кошелев и др, 2004, 2005; Русев, 2004; Бескаравайный, 2005; Костин, Тарина, 2005.

● — місця гніздування

Автор: В.І. Лисенко
Малюнок: І.І. Землянських

КОСАР

Platalea leucorodia Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Лелекоподібні (Ciconiiformes), родина — Ібісові (Threskiornithidae). Один з 6-ти (за іншими джерелами, 4–5-ти) видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

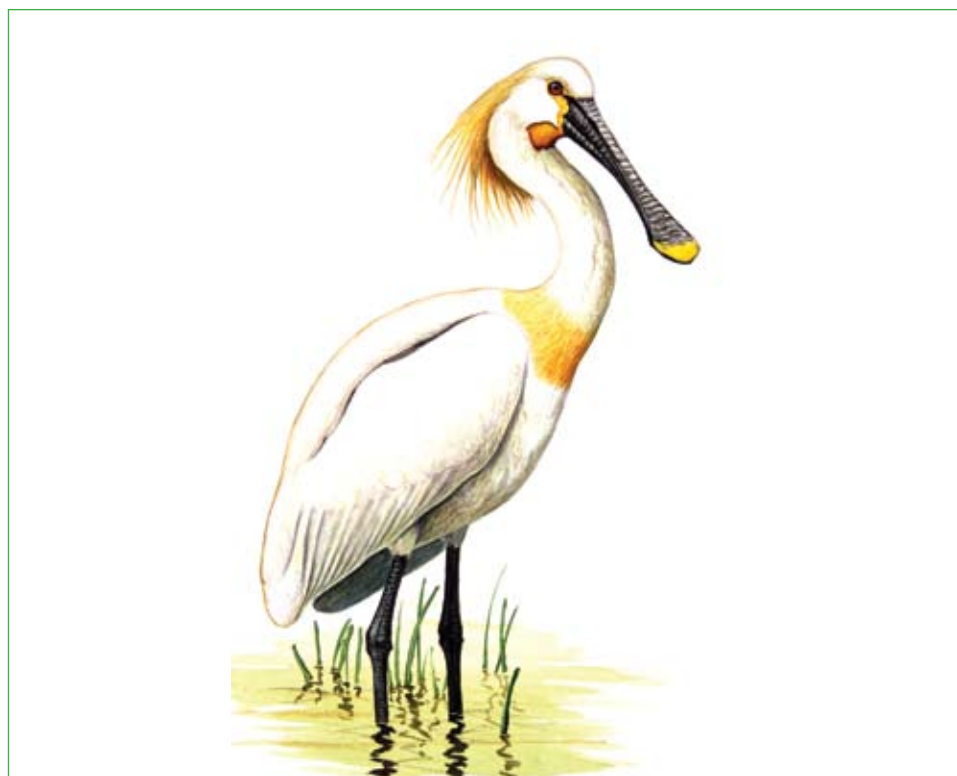
Пд. частина Європи, Пд. Азія, Пн.-Сх. Африка. В Україні гніздиться уздовж Чорноморського узбережжя; залітний у Кіровоградській і Дніпропетровській обл.

Чисельність і причини її зміни

На території України гніздиться 200–250 пар. Основна частина популяції гніздиться в пониззях Дунаю, на Сх. Сиваші, Лебединих о-вах. У Європі гніздиться 8,9–15 тис. пар. Причинами змін чисельності є зарегулювання річок, забір води для зрошування, викошування та випалювання очерету, знищення заплавних луків, створення рибницьких ставків на місці кормових біотопів, застосування пестицидів, посилення фактору непокою.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. З'являється у березні–квітні. Оселяється на прісних та солонуватих водоймах. Гніздиться колоніями. Гнізда влаштовує на кущах, заламах очерету або деревах. У кладці 2–5 (найчастіше 3) яєць. Пташенята вилуплюються наприкінці травня — в червні, піднімаються на крила у першій

половині — кінці липня. Відлітає наприкінці вересня. Живиться безхребетними, личинками комах, земноводними, пугловками та дрібною рибою.

Морфологічні ознаки

Дзьоб довгий, плоский, розширений на кінці; ноги довгі. Довжина тіла — 800–900 мм, розмах крил — 1150–1400 мм. Вага птахів — до 2 кг. У шлюбному вбранні білий, на волі вохриста пляма, на голові вохристий чуб, на горлі жовтогаряча гола шкіра; дзьоб чорний з жовтою верхівкою, ноги чорні.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Знаходиться під охороною CITES (Додаток II),

Рамсарської, Бернської (Додаток II), Боннської конвенції та AEWA. Вид занесено до ЧКУ (1994). Охороняється в Дунайському БЗ та Кримському ПЗ, Ніжньодністровському НПП, Тилігульському РЛП. Слід взяти під охорону колонії на Сх. Сиваші та в дельті Дністра, обмежити випалювання та викошування очерету комбайнами, застосування гербіцидів у місцях гніздування, проводити широку просвітницьку програму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується у зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Потапов, Жмуд, 1999; Рединов, 1999; Жмуд, 1999; Андрищенко и др., 2000; Rusev, 2000; Сіохин и др., 2000; Тарина, Костин, Багрикова, 2000; Русев, 2000 а, 2000 б, 2003, 2004; Потапов, 2001; Гержик, 2003; Stoilovsky et al, 2003; Шевцов та ін., 2004; Birds in Europe, 2004; Костин, Тарина, 2005; Русев, Корзюков, Яковлев, 2005; Бескаравайный, 2005.

● — місця гніздування

Автор: І.Т. Русев
Малюнок: І.І. Землянських

КОРОВАЙКА

Plegadis falcinellus (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Лелекоподібні (Ciconiiformes), родина — Ібісові (Threskiornithidae). Один з 2-х видів роду: єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

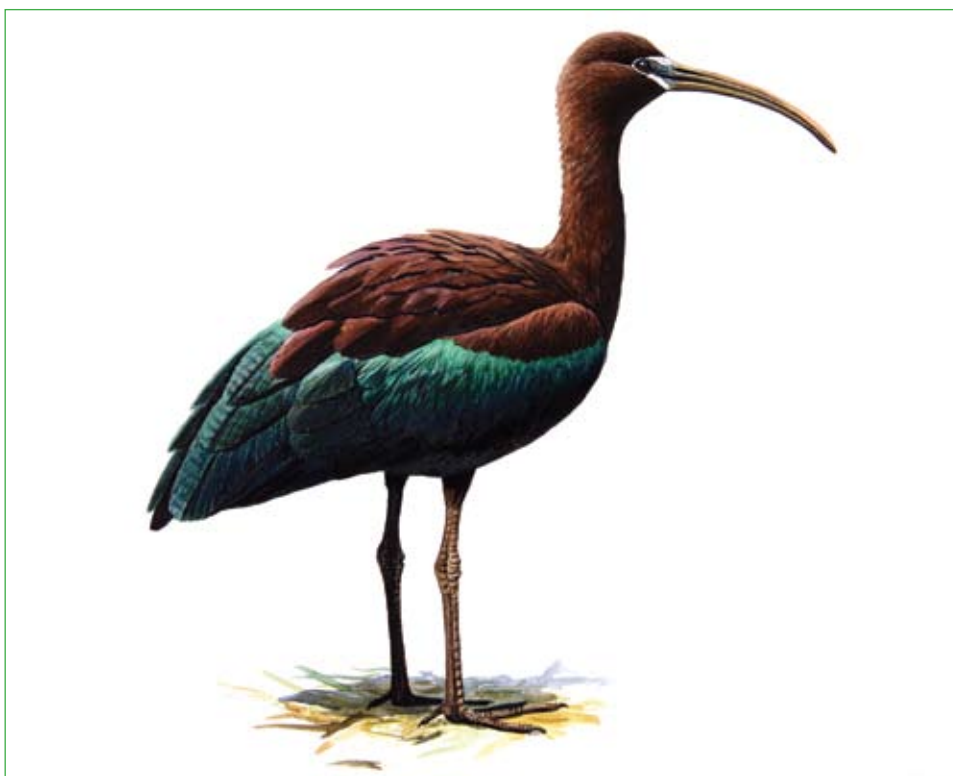
Пд. Європа, Пд. Азія, Пн. Африка, Австралія, Америка. Зимує в країнах Тропічної Африки, на п-ові Індостан. В Україні гніздиться на оз. Кугурлуй, Картал, Китай, о-ві Малий Татару, в Стенцівсько-Жебринських плавнях, дельтах Дністра та Дніпра, верхів'ях Тилігульського лиману, заплаві р. Інгул, на Лебединих о-вах, Сиваші, в дельті р. Молочної.

Чисельність і причини її зміни

На території України гніздиться біля 1,5–2 тис. пар, найбільші колонії в дельті Дунаю та на Сиваші. У Європі гніздиться 16–22 тис. пар. Чисельність виду скорочується через забір води для зрошування, випалювання очерету, забудову прибережних смуг, влаштування рибницьких ставків на місці кормових біотопів, застосування пестицидів, посилення фактора непокою в період розмноження та браконьєрство.

Особливості біології та наукове значення

Прилітає у квітні. Оселяється в заплавах з заростями очерету, луками та лісами, вербовими чагарниками. Гніздиться колоніями, часто з іншими видами лелекоподібних. Гнізда влаштовує на кущах, заламах очерету. У кладці 3–4 яйця (кінець квітня — початок травня). Насиджування триває 21 день. Пташенята вилітають з гнізд у червні–липні. Відлітає в серпні–вересні. Живиться личинками комах, молюсками, рідше мальками риб, пуголовками, дрібними жабами.

Морфологічні ознаки

Птах з довгим, вигнутим дзьобом довжиною близько 100–140 мм. Довжина тіла в середньому: у самок — 553 мм, самців — 635 мм. Розмах крил в середньому: у самців — 1014 мм, самок — 917 мм. Вага — 530–768 г. У шлюбному вбранні голова, шия, тулуб і частина покривних пер крил шоколадно-коричневі з пурпуровим металічним полиском; махові і великі покривні пера крил темно-зелені з полиском, хвіст чорний з пурпуровим полиском; дзьоб і ноги бурі. У позашлюбному вбранні голова, шия, тулуб темно-бурі з білими рисками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в Дунайському БЗ та Крим-

ському ПЗ, Нижньодністровському НПП, Тилігульському РЛП. Внесено до ЧКУ (1994), списків Бернської (Додаток II) та Боннської конвенцій (Додаток II), угоди АЕВА. Слід взяти під охорону колонії на Сх. Сиваші, у дельті Дністра, заборонити забудову прибережних смуг, обмежити випалювання та викошування очерету комбайнами, застосування гербіцидів у місцях багаторічного гніздування. Доцільно відновити втрачені заплавні луки у дельті Дністра, проводити широку просвітницьку кампанію та заборонити полювання на пернату дичину у серпні на водноболотних угіддях.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

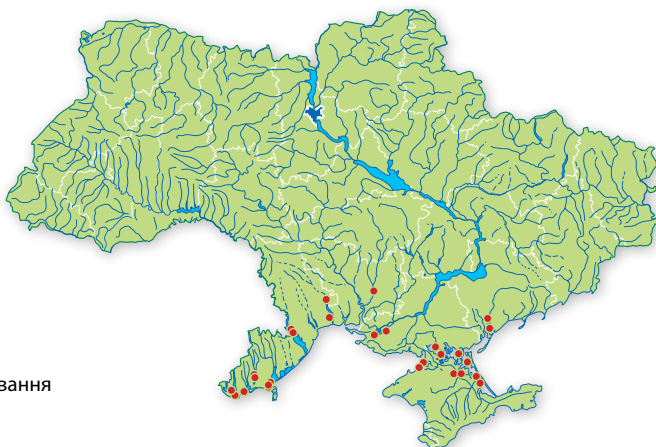
Розмножується в умовах зоопарків.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Андрющенко и др., 2000; Архипов, Фесенко, 2005; Бескаравайный, 2005; Ветров и др., 2003; Гержик, 2003; Костин, Тарина, 2005; Петрович, Щеголев, 2003; Потапов, 2001; Рединов, 1999; Рединов, Корзюков, 2005; Русев, 2000, 2003; Сioxин и др., 2000; Тарина и др., 2000; Черничко и др., 2000; Birds in Europe, 2004; Rusev, 2000; Stoilovsky et al., 2003.

● — місця гніздування

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ

Ciconia nigra (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Лелекоподібні (Ciconiiformes), родина — Лелекові (Ciconiidae). Один з 5-ти видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

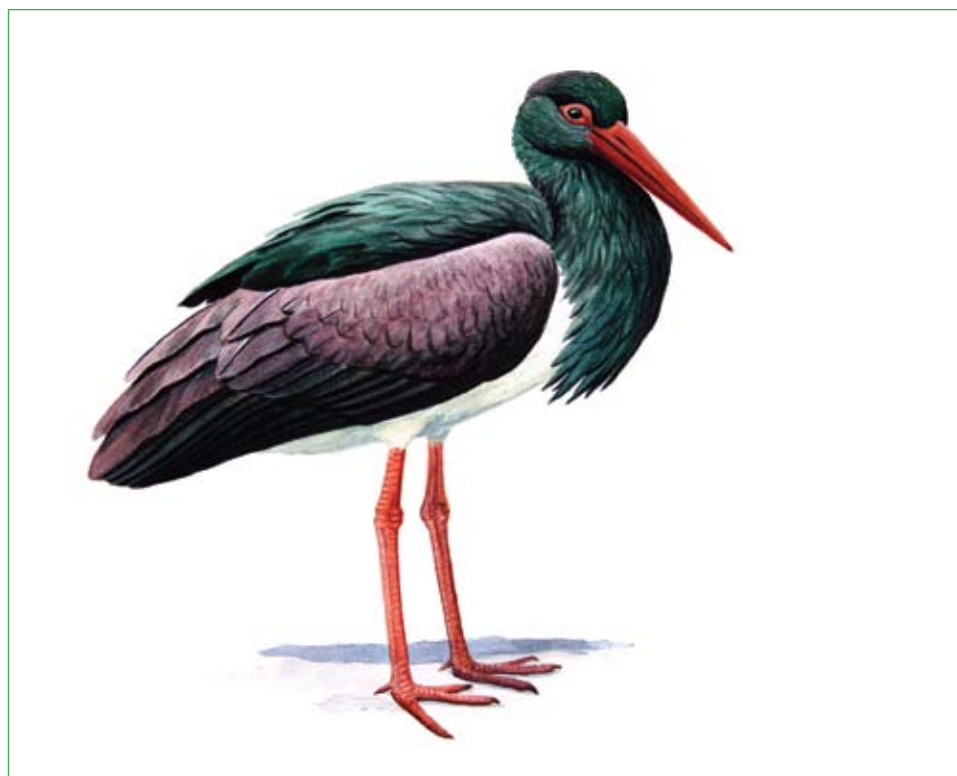
Лісова смуга Центральної, Сх. і частково Пд. Європи, а також Азія і Пд. Африка; зимівля пд. Сахари і у Пд. Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, в Карпатському р-ні, подекуди на пн. Лісостепу; на початку XXI ст. ареал значною мірою відновився.

Чисельність і причини її зміни

По Україні чисельність досягає 400–450 пар. У Волинській обл. 50–60 пар, Рівненській — 60–70, Львівській — 30–40, Закарпатській — 30–40, Івано-Франківській — 30–40, Чернівецькій — 8–10, Київській — 25–30, Чернігівській — 40–50, Сумській — 10–12. Чисельність у Європі сягає 7,8–12 тис. пар з тенденцією до зростання. Причини зміни чисельності: деградація місць гніздування через вирубування лісів, меліорація лісових угідь у смузі Лісостепу, фактор непокою.

Особливості біології та наукове значення

Оселяється в старих лісах поблизу водойм і боліт, у період міграції трапляється на луках, пасовищах, полях поряд з водоймами. Прилітає наприкінці березня — у квітні. Гніздиться окремими парами. Гнізда на деревах у розгалуженні головного стовбура або на великих бічних гілках на висоті 3–20 м. Відкладання яєць у травні. У повній кладці 2–6 яєць, найчастіше — 4. Насиджують кладку самка і самець, протягом 32–34 днів. У виводку 1–5 пташенят. Пташенята починають літати у віці біля 2-х мі-

сяців. Статева зрілість настає у віці 3 років. Відліт у серпні–жовтні. Мігрує вдень, широким фронтом. Навесні мігрує переважно поодиночі, восени — також групами по 4–20 ос., на пд. країни зграями до 40 ос. Живиться рибою, земноводними, водяними комахами; інколи здобуває плазунів і мишоподібних гризунів.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — близько 3 кг, довжина тіла — 95–100 см, розмах крил — 185–205 см. У дорослого птаха груди, черево і підхвістя білі, решта оперення чорна з металічним полиском; гола шкіра навколо очей, вуздечка, дзьоб і ноги червоні. У молодого птаха чорний колір з бурим відтінком; гола шкіра навколо очей, вуздечка, дзьоб і ноги оливково-бурі.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Занесений у Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Боннської конвенції, Додаток угоди AEWA, до категорії III Переліку видів фауни Європи, що підлягають особливій охороні (SPEC), у Додаток II Конвенції СІТЕS. Охороняється на заповідних територіях Полісся та Карпатського р-ну. У місцях гніздування виду та регулярного перебування під час міграцій необхідно створити природоохоронні об'єкти.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у зоопарках.

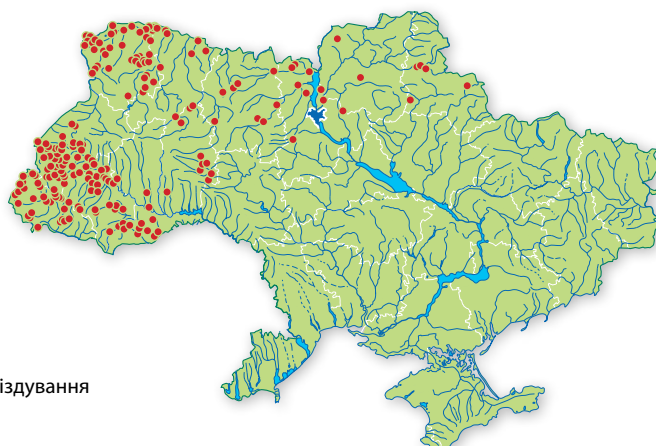
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Смогоржевський, 1979; Головач, Грищенко, Серебряков, 1990; Гузий, 1990; Грищенко, Головач, Серебряков, Скільський, Савчук, 1992; Грищенко, 1994, 2002; Жила, 1994; Савчук, Новак, 1994; Фесенко, 1996; Беркіч, 1998; Борзаковский, 1998; Полюшкевич, 1998; Хлебешко, Цицюра, 1998; Книш, Гавриш, 2001; Чередарик, Хлус, Скільський, 2001; Гаврилук, 2002; Гащак, 2002; Киселюк, Стефанюк, 2002; Новак, 2002; Скільський, 2002; Луговой, Потіш, 2004; Бокотей, Дзюбенко, 2005.

Автори: Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КАЗАРКА ЧЕРВОНОВОЛА

Rufibrenta ruficollis (Pallas, 1769)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae).
Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

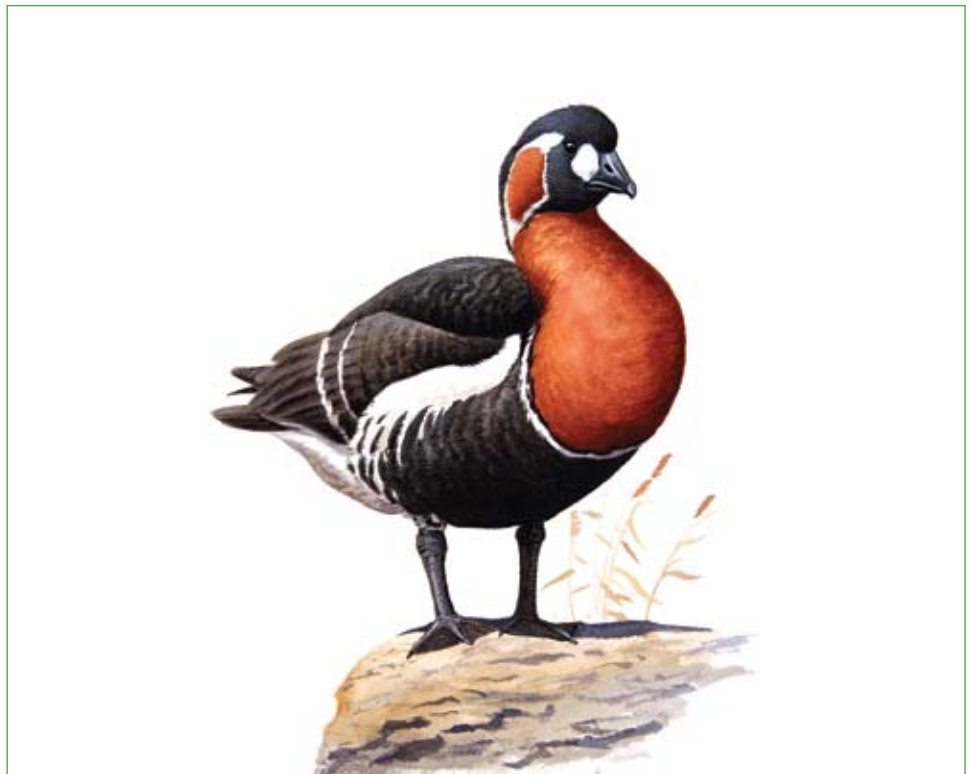
Гніздовий ареал від п-ва Ямала до п-ва Таймира. Основні місця зимівлі у Болгарії, Туреччині та пд.-зх. частині України. В Україні — лише під час міграцій і зимівлі. Головний пролітний шлях уздовж Азово-Чорноморського узбережжя. Частина популяції зимує в дельті Дунаю, Чорноморському БЗ, на Молочному і Утлюцькому лиманах, у Криму.

Чисельність і причини її зміни

У кінці 1980-х рр. на міграції по країні реєстрували біля 40 тис. ос., на початку XXI ст. — до 100 тис. ос. На зимівлю (у м'якій зимі) у 1980-ті рр. залишалося 60–300, зрідка 1,2 тис. ос., у 2000 р. — 14 тис. 130 ос. Загальна чисельність зараз складає понад 15 тис. ос. Основні причини її змін: незаконне полювання (в Україні щороку здобувають понад 1 тис. ос.), виловлювання птахів, освоєння територій у місцях зимівлі та міграційних скупчень, отруєння птахів добривами і пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

В Україні з'являється у жовтні–листопаді. Перельоти у зграях по 10–50 (іноді більше) ос., часто з іншими видами гусей. На лиманах Пн. Приазов'я затримується на 4–8 тижнів. На зимівлі утворює скупчення на озерах, ріках, найбільші — на мілинах лиманів Пн.-зх. Приазов'я, Сиваші, у дельті Дунаю. Кормові міграції на поля вранці та ввечері. Відлітає на початку березня. Живиться озиминою, зерном пшениці,

рису, навесні також пагонами, листям та цибулинами трав'яних рослин. Гніздові біотопи — сухі ділянки тундри та лісотундри поблизу водойм з крутими берегами, острови.

Морфологічні ознаки

Маса: 890–1700 г, довжина тіла: 430–560 мм, розмах крил: 110–113 см. Забарвлення чорне; підхвістя, надхвістя і пляма на вуздечці білі; воло, шия і пляма біля вуха каштанові. У молодого птаха оперення з іржастим відтінком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Європейського червоного переліку, у Додаток I Директиви Ради Європи про охорону диких птахів, Додаток I Боннської

конвенції, Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Конвенції СІТЕS і угоди АЕWA. В Україні на прольоті охороняється у Чорноморському і Дунайському БЗ, БЗ «Асканія-Нова», Азово-Сиваському НПП, заказниках «Обитічна коса» і «Молочний лиман», на Лебединих о-вах (філія Кримського ПЗ). Необхідно створити заказник у Новотроїцькому р-ні Херсонської обл. (ок. с. Сивашівка), де птахи зимують, та зони спокою у мисливських господарствах, де є їх скупчення на міграції та зимівлі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розводиться в неволі.

Господарське та комерційне значення

Утримується в зоопарках.

Основні джерела інформації

Пачоский, 1915; Аверин, 1923 а, 1923 б; Костюченко, 1925; Храчевич, 1925, 1926; Артоболевський, 1926; Гавриленко, 1929, 1958; Кістяківський, 1952; Левицкий, 1965; Лисенко, 1967, 1977, 1983, 1991, 1998, 2004; Ардамацкая, 1976; Сабиневский, 1977; Костин, 1983; Винокуров, 1977, 1992; Русев, 1997; Андрущенко, Горлов, Лысенко и др., 1998; Грищенко, Гаврилюк, 1998; Русев, Лисенко, 2000; Русев, Лысенко, 2001; Андрущенко и др. 2003; Dereliev, Georgiev, 2004.

▲ — знахідки у міграційний період
▲ — знахідки у зимовий період

Автор: В.І. Лисенко
Малюнок: І.І. Землянських

ГУСКА МАЛА (ГУСКА БІЛОЛОБА МАЛА)

Anser erythropus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качині (Anatidae). Один з 4-х видів роду, зокрема у фауні України. Підвидів не утворює.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

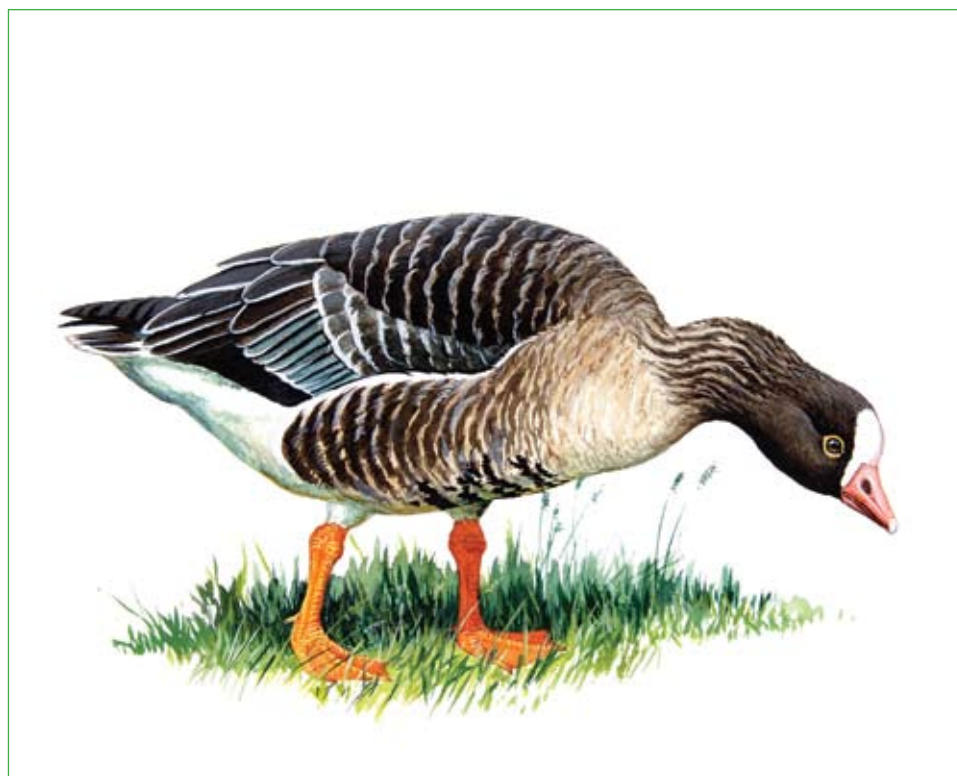
Внутрішні тундри і лісотундри Євразії від Норвегії до Чукотського хребта. Зимує на Пд.-сх. Каспії, у Азово-Чорноморському р-ні, пн.-зх. Європі, Китаї. В Україні під час міграцій зрідка трапляється по всій території, регулярніше у Пн.-зх. Приазов'ї, де обмежено може залишатися і на зимівлю. Також зрідка зимує у пд. частині Сивашу.

Чисельність і причини її зміни

Трапляється на прольоті окремими групами по 3–7, зрідка до 20–30 ос., іноді зграями до 50–300 ос., переважно з іншими видами гусей. Світова чисельність не перевищує 30 тис. ос. Останніми роками відбувається збільшення чисельності виду на міграціях та зимівлі у пн.-зх. Приазов'ї, що пов'язано з погіршенням умов зимівлі на Каспії. До причин зміни чисельності належать: трансформація біотопів у місцях зимівлі, браконьєрство, винищення під час линяння на місцях гніздування, розлякування птахів у репродуктивний період.

Особливості біології та наукове значення

Весняна міграція в Україні з середини березня до початку травня. Восени з'являється

в середині або кінці вересня. В Азово-Чорноморському р-ні трапляється до грудня. Гніздові біотопи — схили берегів річок, вкриті густою рослинністю. На зимівлі та міграціях тримається різних типів водойм. Живиться переважно рослинною їжею.

Морфологічні ознаки

Маса — 1,3-2,3 кг, довжина тіла — 51–60 см, розмах крил — 1215–1340 мм. У дорослого тулуб темно-бурий, черево і підхвістя білі, на лобі велика біла пляма (заходить на тім'я), навколо ока голе жовте кільце; дзьоб (коротший за 40 мм — головна відмінність від гуски білолобої) та лапи рожеві. Молоді птахи буруваті, без білої плями на лобі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), Європейського червоного переліку, у Додаток I Директиви Ради Європи про охорону диких птахів, у Додаток I Боннської конвенції, Додаток II Бернської конвенції і угоди АЕВА. Виконується міжнародна програма реінтродукції в природу в Лапландії. В Україні разом з іншими водоплавними птахами охороняється на об'єктах природно-заповідного фонду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Успішно розмножується в умовах неволі, але в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Раніше була об'єктом спортивного полювання.

Основні джерела інформації

Сыроечковский, 1990; Лисенко, 1991, 2000; Гуртова, 1995; Морозов, 1995; Дегтярев, Перфильев, 1996; Морозов, Поярков, 1996; Фесенко, Архипов, 1996; Derek, Rose, 1996; Jesper Madsen., 1996; Андрущенко, Горлов, Лысенко и др. 1998; Костин та ін., 1998; Рединов, 1999; Лебедь, Мерзликин, 2004; Тараненко и др., 2004.

Автори: В.І. Лисенко, Г.Г. Гавриш
Малюнок: І.І. Землянських

▲ — знахідки у міграційний період

ЛЕБІДЬ МАЛИЙ

Cygnus bewickii Yarrell, 1830

Таксономічна належність

Клас — Птахи (*Aves*), ряд — Гусеподібні (*Anseriformes*), родина — Качкові (*Anatidae*). Один з 7-ми (за ін. джерелами, 6-ти) видів роду; один з 3-х видів роду у фауні України. Деякими дослідниками вважається підвидом лебедя американського — *C. colbianus bewickii*.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

В Україні не гніздиться. Окремі особини зимують на пн. узбережжі Азовського моря (Молочний лиман, Обитічна затока). Відомі зальоти у Полтавську, Волинську та ін. обл. Гніздиться в тундровій смузі Євразії, на о-вах Колгуєв, Вайгач, Пд. (Нова Земля). Зимує на Британських о-вах, пн.-зх. узбережжі Європи (Нідерланди, Німеччина), пд. узбережжі Каспійського моря, на узбережжі Пд.-сх. Азії (Японія, Китай).

Чисельність і причини її зміни

Незначна. Трапляється окремими групами по 3–5, зрідка до 20 ос. На чисельність впливають господарське освоєння тундри та браконьєрство.

Особливості біології та наукове значення

На зимівлі тримається разом з іншими видами лебедів, рідше — окремими зграями та сімейними групами на відкритих солоних водоймах. Відлітає з місць зимівлі у березні (в цей час трапляється у внутрішній частині України). Гніздиться на озерах низинних тундр, у рослинному покриві яких домінують осоки. Під час перельотів зупиняється на великих водоймах, у заплавах річок, в береговій зоні моря. В Україні у другій половині XX ст. зареєстрований тільки на узбережжі Азовського моря. Живиться переважно рослинною їжею.

Морфологічні ознаки

Маса — 4,9–6,5 кг, довжина тіла — 107–132 см,

розмах крил — 173–200 см. Дорослий птах білий з чорними лапами та двоколірним дзьобом (основа жовта, від ніздрів до кінця — чорний). Молодий птах попелясто-сірий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено до ЧКУ (1994), Додаток II Бернської та Додатки I і II Боннської конвенцій, Резолюції № 6 Бернської конвенції (2 категорія); переліку заборонених для полювання видів в Україні. Охороняється разом з іншими водоплавними птахами у заказниках загальнодержавного значення «Молочний лиман» та «Обитічна коса».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Успішно розмножується у зоопарках та розплідниках.

Господарське та комерційне значення

Не має, лише іноді здобувається мисливцями.

Основні джерела інформації

Гавриленко, 1960; Степанян, 1975; Кишинский, 1979; Лысенко, 1991; Сабиневский, 1985; Минеев, 1986; Derek, Rose, 1996.

▲ — знахідки у міграційний період

▲ — знахідки у зимовий період

Автор: В.І. Лисенко
Малюнок: І.І. Землянських

ОГАР

Tadorna ferruginea (Pallas, 1764)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 7-ми видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

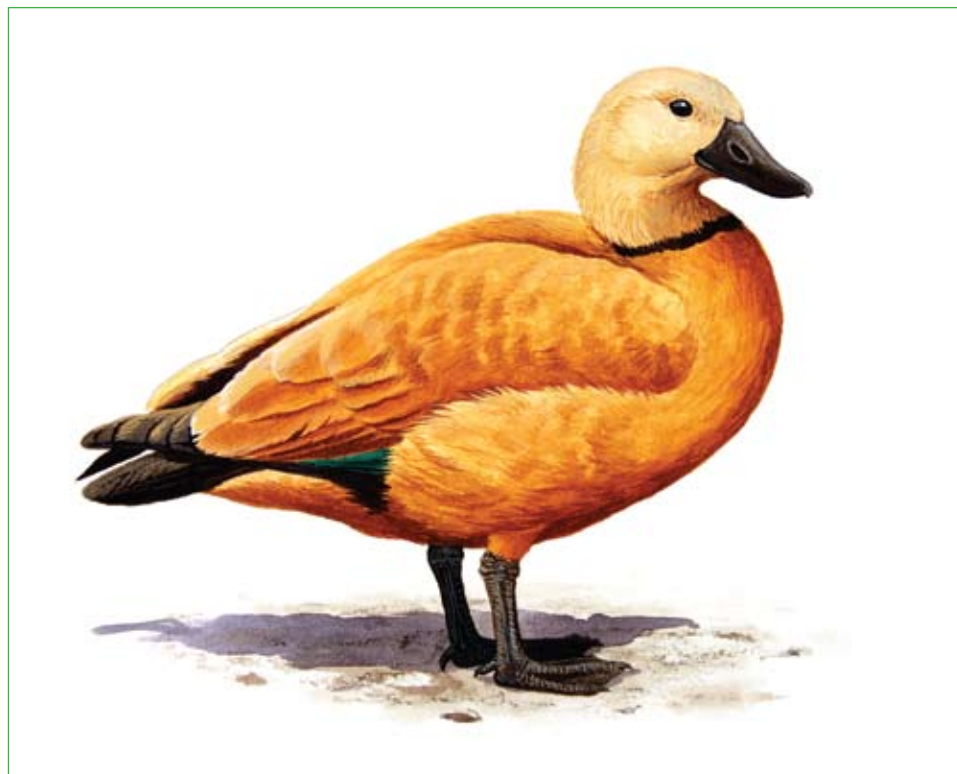
Пд. Європа, Пн. Африка та Центральна Азія. В Україні гніздиться на пн. узбережжі Чорного та Азовського морів, у Криму (Сиваш, Керченський п-ів) та в сх. частині Луганської обл. У XVII–XIX ст. гніздився у степовій та лісостеповій смугах, в ін. місцях лише окремі пари. Зальоти зареєстровано у Зх. Україні, середній частині бас. Дніпра, на Дунаї. Зимуює на ставках БЗ «Асканія-Нова» (700–1900 ос.), іноді невеличкі групи зимують на Азовському узбережжі.

Чисельність і причини її зміни

Ймовірно, чисельність не перевищує 340–360 пар; найбільше на сх. Криму (понад 80 пар) та на сх. Луганської обл. (біля 50 пар). Репродуктивна частина напіввівної популяції у БЗ «Асканія-Нова» (Херсонська обл.) становить 120–200 пар. Наприкінці XX ст. чисельність виду стабілізувалась і в останні роки дещо зростає. Причини зміни чисельності: погіршення умов гніздування, посилення фактора непокою; винищування птахів людиною.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. У місцях гніздування з'являється у другій пол. березня. Займає скелясті, урвисті береги солоних і прісних водойм, узбережжя морів, на ставках «Асканія-Нова» утворилася вільна популяція. У перші дні після появи птахи утворюють пари (часто приліта-

ють вже парами), які існують кілька років. Гніздиться у нежилых норах лисиць, на скелях та кручах (часто на значній висоті), у покинутих будівлях. У кладці 8–12 яєць (квітень); у місцях, де огар гніздиться колоніями, знаходять здвоєні кладки. Насиджує самка (25–30 діб); молоді птахи стають на крила у другій половині липня — на початку серпня. Відлітає на зимівлю в кінці жовтня — на початку листопада. Живиться рослинною (проростки злаків та осок, зерно) та тваринною (комахи, молюски) їжею.

Морфологічні ознаки

Маса — 9,8–1,5 кг, довжина тіла — 55–62 см, розмах крил — 1047–1120 мм. У самця тулуб рудий, голова білувато-вохриста, на шиї чорний «нашийник», надхвістя, махові та стер-

нові пера чорні, покривні пера плечей білі; у самки голова майже біла, «нашийника» нема; молодий птах схожий на самку.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), Додатків Боннської та Бернської конвенцій (статус 2), угоди AEWA. Охороняється у БЗ «Асканія-Нова». Слід оголосити заповідними місця гніздування виду на Керченському п-ві, а в «Асканія-Нові» посилити гетерозиготність напіввівної популяції через обмін птахів з зоопарків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

У БЗ «Асканія-Нова» створено штучну популяцію, яка є центром відновлення виду в Україні. За період 1983–2000 рр. у природу випущено понад 3400 ос. Розроблено технологію штучного розведення.

Господарське та комерційне значення

Використовується як декоративний птах.

Основні джерела інформації

Гавриленко, 1958; Кириков, 1959; Треус, 1968; Костин, 1983; Зубко, Лысенко, 1991; Derek, Rose, 1996; Зубко, 1998 а, 1998 б; Зубко и др., 1998; Зубко, Мезинов, 2001; Мезинов, 2001; Гавриленко, 2002; Гавриленко та ін., 2003; Гержик, 2003.

Автор: В.І. Лисенко

Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

△ — знахідки у зимовий період

НЕРОЗЕНЬ

Anas strepera Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з видів політипного роду; один з 8-ми видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Рівнинні р-ни Пн. Америки; у Євразії від пд. Скандинавії, Голландії, пд. Великобританії, на сх. до центральних р-нів Пн.-Сх. Китаю. В Україні гніздовий ареал мозаїчний: охоплює долини Дністра, Дніпра, Прип'яті, у дельті Дунаю, пн. узбережжя Азовського та Чорного морів.

Чисельність і причини її зміни

Загальноєвропейська популяція — до 96 тис. пар, за останні 30 років чисельність суттєво скоротилась. Сучасна чисельність виду в Україні коливається в межах 650–1400 пар. Різке скорочення відбулось на о-вах Чорноморського заповідника, по берегах більшості лиманів Азово-Чорноморського узбережжя, а також на Поліссі. Зменшення розмірів гніздової популяції, навіть на територіях природних заповідників та національних парків (Чорноморський, Дунайський, Шацький НПП), пов'язано зі значним погіршенням стану гніздових біотопів та впливом хижаків.

Особливості біології та наукове значення

Весняна міграція у березні–квітні. Заселяє заплави рік, особливо вологі луки та пасовища біля берегів поліських озер, лиманів пн. узбережжя Азовського і Чорного морів, о-ви Чорноморського біосферного заповідника, Сивашу. Будівництво гнізд та від-

кладання яєць тривають з середини квітня до першої декади травня. Гніздо влаштовує на відкритих ділянках серед трави, уникає чагарників. Насиджує самка. Тривалість інкубації 24–26 діб. Кладка 8–12 яєць. Пташенята з'являються протягом червня. Підійом на крила у віці 45–50 діб. Відлітають у кінці серпня — першій декаді жовтня. Фітофаг.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: 481–558 мм, крила: 242–276 мм. Маса самців: до 650–1000 г, самок: 550–850 г. Виразений статевий диморфізм. Самці та самки мають бурувато-сіру голову з темними дрібними рисками. Спина у самців сіро-бура, підхвістя і надхвістя чорні, на крилах «дзеркальце» білого та каштаново-

го кольорів, яке є також і у самок, але меншого розміру. У самок спина, груди та боки тулуба темно-бурі з іржавими поперечними смужками, нижня частина грудей і черво білувато-іржаві, хвіст іржасто-рудий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Оберігається Бернською (Додаток III) та Боннською (Додаток II) конвенціями. Охороняється на природно-заповідних територіях (Чорноморський, Дунайський БЗ, Шацький НПП). Необхідні спеціальні плани для підтримки природних рослинних формацій на територіях природно-заповідного фонду та вологих луках у долинах річок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

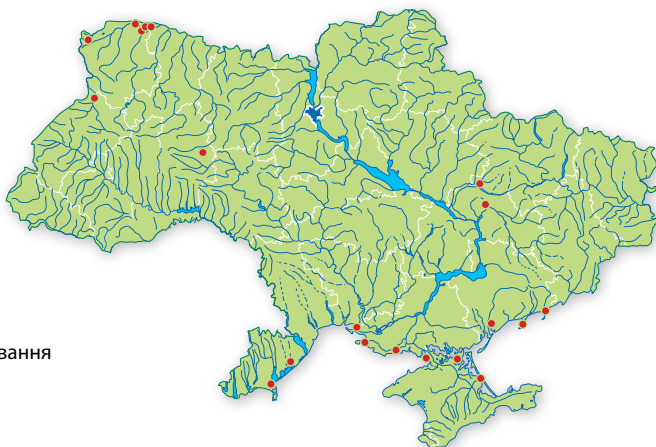
Господарське та комерційне значення

В минулому був мисливським видом.

Основні джерела інформації

Страутман, 1963; Іванов, 1976; Костин, 1983; Лысенко, 1991; Snow, Perrins, 1998; Gorban, Flade, 2000; Birds in Europe..., 2004.

Автори: Т.Б. Ардамацька, І.М. Горбань
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЧЕРНЬ ЧЕРВОНОДЗЬОБА

Netta rufina (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один із 3-х видів роду *Netta*, єдиний вид цього роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

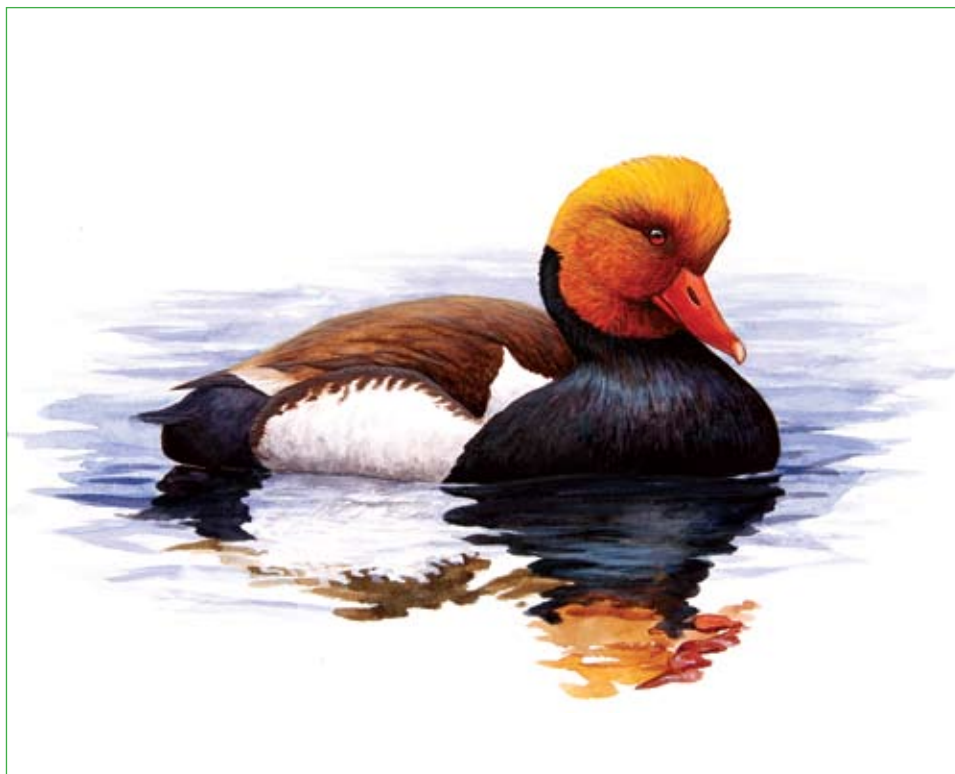
Від Піренейського п-ова до Центральної Азії. В Україні рідкісний гніздовий птах степової смуги приморських р-нів Азово-Чорноморського р-ну. Найстабільніші гніздові осередки знаходяться в нижній течії Дунаю, на Сиваші, озерах Нижнього Дністра.

Чисельність і причини її зміни

Українська гніздова популяція коливається в межах 150–550 пар і на сьогодні має тенденцію до зниження. Основна причина — трансформація гніздових біотопів: забудова берегів, створення гідротехнічних споруд у річкових дельтах, прокладання дамб та транспортних комунікацій, осушення водноболотних угідь.

Особливості біології та наукове значення

Гніздиться в біотопах, зарослих очеретом і рогозом: на затоках, озерах, каналах, старицях і риборозплідних ставках. В кладці 6–14 яєць. Самка насиджує кладку 26–28 днів, молоді піднімаються на крило на 45–55 день. Характерні міграції самців до місць линяння, що розташовані на значній відстані від гніздових територій. Самки линяють в місцях гніздування. Характер живлення: фітофаг, споживає водяні рослини (*Chara*, *Ceratophyllus*, *Zostera*).

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: 530–570 мм. Маса тіла самця: 1–1,55 кг, самки: — 0,88–1,32 кг. Виразений статевий диморфізм. Дорослий самець у весняному оперенні: голова каштаново-руда з помітним «чубом», шия та низ тулуба чорні, боки білі, спина і покривні пера крил бурі, плечові пера білі. Надхвістя та хвіст темні. Дзьоб та ноги червоні, як і райдужна оболонка ока. Самка має темно-буру верхню частину голови, щоки та шия світло-сірі, груди і боки тулуба глинисто-бурі зі строкатістю. Махові пера крил брудно-білі з темним краєм. Дзьоб та ноги бурі. Райдужна оболонка ока коричнева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено до охоронних переліків Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій. В Україні охороняється в Дунайському та Чорноморському БЗ і Кримському ПЗ. Рекомендоване збереження природної структури гніздових біотопів, запобігання їх осушенню, регулювання рекреаційного навантаження, мисливства та рибальства в місцях гніздування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Випадково здобувається з іншими качками під час полювання.

Основні джерела інформації

Воїнственський, Кістяківський, 1952; Страутман, 1963; Гладков и др., 1964; Костин, 1983; Інформаційний бюлетень, 1991; Лисенко, 1991; Волове очко, 1993; Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник, 1994,1995; Tucker, Heath, 1994; Snow, Perrins, 1998; Микитюк, 1999; Сиохин и др., 2000; Birds in Europe..., 2004.

Автори: М.А. Сенік, О.С. Гнатина, І.М. Горбань
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЧЕРНЬ БІЛООКА

Aythya nyroca (Guldenstadt, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 12-ти видів роду; один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

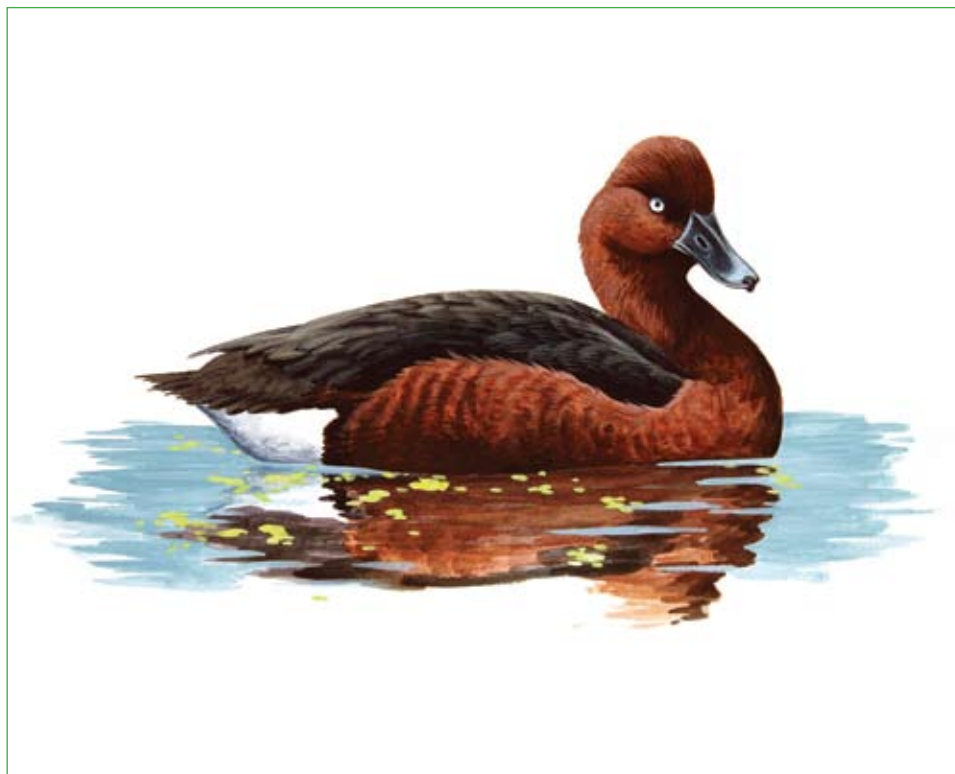
Пд. Європа, Африка, Зх. та Центральна Азія. Поширений на усій території України, але місця масового гніздування розташовані тільки в Одеській обл. та Криму (Сх. Сиваш). Місця зимівлі невеликої частини популяції — на узбережжі Чорного моря.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність у Європі 10–50 тис. ос. В Україні чисельність незначна, за винятком оз. Катлабуг і Кугурлуй та Стенцівських плавнів (Одеська обл.), де гніздиться 0,5–1 тис. пар. На Сх. Сиваші чисельність складає 45–50 пар, у Зх. Україні (переважно Волинська та Рівненська обл.) — до 40 пар, у інших місцях — окремі пари та невеличкі групи з 3–5 пар. У минулому був численним у плавнях великих рік. Зміна чисельності виду відбувається через деградацію місць гніздування внаслідок затоплення заплав рік, інтродукції білого амура (кормового конкурента), осушення лиманів і перетворення їх на рисові плантації; заростання водойм очеретом через евтрофікацію, посилення фактору непокою, незаконне здобування мисливцями.

Особливості біології та наукове значення

На прольоті та зимівлі великих зграй не утворює. Прилітає у березні — на початку квітня. Пари формуються під час зимівлі та у перші дні після прильоту. Типовий вид за-

плав. Тримається на заплавних озерах, солових лиманах і затоках з очеретом і плесами із заростями макрофітів. Гнізда — на плавах та заламах очерету. Кладки з 6–14 яєць — з початку травня до середини червня. Насиджує самка, 27–28 діб. Пташенята вилуплюються у червні — липні, стають на крила у серпні. Відлітає у жовтні; окремі особини затримуються до льодоставу. Живиться водними рослинами, личинками комах, рідше — дрібною рибою, жуками, молюсками.

Морфологічні ознаки

Маса — 400–650 г, довжина тіла — 400–420 мм, розмах крил — 670–690 мм. Голова і тулуб у самця каштанові, підборіддя та підхвістя білі; крила чорні з білим «дзеркальцем»,

спина темно-бура. Тулуб та голова самки, самця в літньому вбранні та молодого птаха іржасто-каштанові, крила і спина чорно-бурі, підборіддя та підхвістя білі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид включено до ЧКУ (1994), Резолюції № 6 Бернської (Додаток III) конвенції зі статусом 3, Боннської конвенції (Додаток II). Охороняється у Дунайському і Чорноморському БЗ, Шацькому НПП, РЛП «Ізмаїльські острови». Необхідно створити НПП на Сх. Сиваші.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

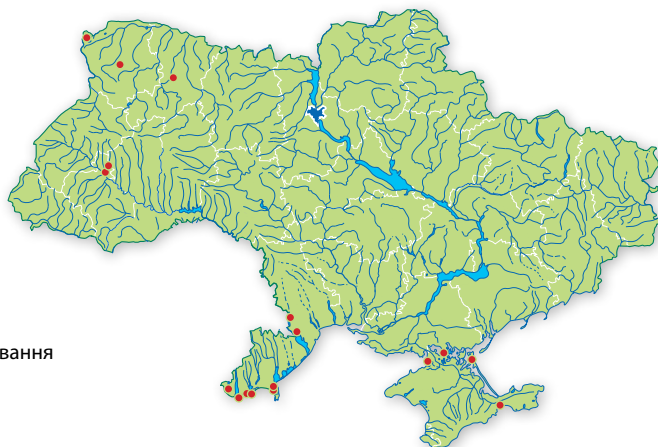
Досить часто розмножується у зоопарках. Охоче займає штучні гніздивлі, які виставляють на водоймах у мисливських господарствах.

Господарське та комерційне значення

Не має. Випадково здобувається разом з іншими качками.

Основні джерела інформації

Пачоский, 1911; Орлов, 1941; Клименко, 1950; Воинственский, 1953; Кістяківський, 1957; Страутман, 1963; Степанян 1975; Костин, 1983; Кошелев и др., 1991; Derek A. Skott and Paul M. Rose, 1996; Горбань, Жмуд, 2000; Потапов, 2001.

● — місця гніздування

ГОГОЛЬ

Vucephala clangula (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 3-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

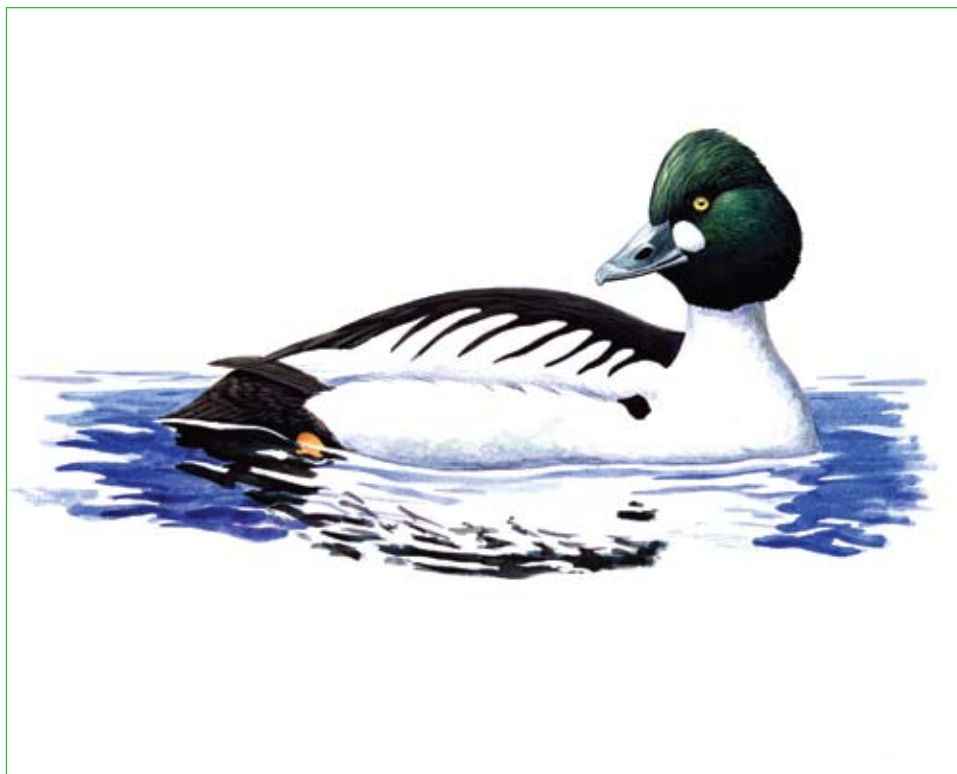
Репродуктивна частина ареалу у лісотундрі і тайзі Євразії та Пн. Америки. В Україні гніздиться групами на пн. Рівненської обл. і, можливо, на Шацьких оз., а також на Дніпрі. Зимує на Дніпрі (сотні птахів) і Азово-Чорноморському узбережжі, переважно на Утлюцькому лимані та у пн. частині Сивашу.

Чисельність і причини її зміни

У Європі складає 395–400 тис. ос. В Україні був численним на гніздуванні у плавнях Дніпра між Запоріжжям і Нікополем, але після затоплення Кінських і Базавлуцьких плавнів в останнє десятиріччя не трапляється. Кілька десятків пар гніздиться у Волинській та Рівненській обл., окремі пари — у заплаві середнього і нижнього Дніпра. На зимівлі звичайний (за рахунок прилітних птахів з Росії та Білорусі) переважно на Чорноморському узбережжі, але чисельність не перевищує 5 тис. ос. і продовжує зменшуватись, вірогідно у зв'язку з підвищенням рівня Каспію і покращанням там умов зимівлі. Вирубування старих душлистих дерев у заплавах річок і на берегах озер, затоплення заплавлів внаслідок будівництва ГЕС.

Особливості біології та наукове значення

Прилітає у кінці лютого — на початку березня. Займає прісні водойми (озера, заплави великих рік), оточені лісом з душлистими деревами; на зимівлі — морські затоки та ополонки на великих ріках і водосховищах. Пари утворює наприкінці

зимівлі. Гнізда влаштовує виключно у дуплах дерев листяних порід; охоче заселяє штучні гніздівлі. Гніздо використовує кілька років. Кладку з 7–12 яєць відкладає з другої половини травня; насиджує самка (28 днів). Пташенята починають літати у кінці липня. Статевозрілим стає у 2 роки. Окремі особини влітку можуть знаходитись за межами репродуктивної частини ареалу (на Молочному лимані, Сиваші), де проходить їхнє линяння. На місця зимівлі прилітає пізно (зазвичай у 2-й половині грудня), утворює мішані зграї з іншими качками, які кочують уздовж узбережжя. Живиться личинками комах, молюсками, ракоподібними, а також дрібною рибою.

Морфологічні ознаки

Маса: 570–895 г, довжина тіла: 325–360 мм, роз-

мах крил: 620–690 мм. У самця тулуб білий, голова чорна з зеленим поліском та білою плямою біля дзьоба, дзьоб чорний. Самка, самець улітку і молодий птах темно-сірі, голова коричнева.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Включено до ЧКУ (1994), Резолюції № 6 Бернської конвенції зі статусом 3, Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій. У місцях, зручних для гніздування виду, необхідно влаштовувати штучні гніздівлі, а також зберігати у заплавах річок старі душлисті дерева. У місцях гніздування в Рівненській та Волинській обл. необхідно створити заказники загальнодержавного значення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Випадково здобувається.

Основні джерела інформації

Орлов, 1941, 1959; Кістяківський, 1957; Лысенко, 1967, 1972, 1991; Булахов, Мясоєдова, 1968; Брагин, 1974; Степанян, 1975; Андрущенко, Горлов, Лысенко и др. 1998; Пилюга, Тилле, 1998; Бюллетень РОМ, 2004.

- — знахідки у гніздовий період
- △ — знахідки у зимовий період

ПУХІВКА (ГАГА)

Somateria mollissima (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 4-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус.

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал охоплює пн. узбережжя і о-ви Євразії та Пн. Америки. В Україні гніздиться на о-вах Ягорлицької, Тендрівської та Джарилгацької заток, на Кінбурнській косі та о. Березані. В означених районах, а також у прибережній зоні Одеської обл. та дуже рідко в українській частині дельти р. Дунаю зимує частина популяції.

Чисельність і причини її зміни

Гніздову популяцію у Європі оцінено в межах 840 тис. — 1 млн. 200 тис. пар, зимівельну — 1 млн. 700 тис. ос. На о-вах Ягорлицької і Тендрівської заток Чорноморського БЗ гніздиться 1,2–2 тис. пар, в РЛП «Кінбурнська коса» — близько 100 пар, у інших місцях — поодинокі пари. В останні роки чисельність зменшується. У р-ні Чорноморського БЗ кількість гніздових пар знизилась до 670–700. На зимівлю залишається від 500 до 2 тис. ос., раніше реєстрували до 8 тис. ос. Причини зміни чисельності — погіршення екологічного стану Чорного моря, епізоотії у гніздових поселеннях, знищення кладок мартиним жовтоногим.

Особливості біології та наукове значення

У місцях гніздування з'являється у березні. Гніздові біотопи — низькі о-ви і узбережжя з заростями очерету та трав'яної рослинності. Гнізда частіше влаштовує в очереті, рідше —

у лободі, кінському цавлі та заростях інших трав'яних рослин у прибережній зоні. Інколи утворює колонії. У повній кладці 3–8 яєць (найчастіше — 5–6). Насиджування триває 28–30 днів. Перші пташенята з'являються у кінці квітня — на початку травня. Живиться молюсками (головним чином мідіями), дрібними крабами та іншими ракоподібними. Основний ворог — мартин жовтоногий, який знищує яйця і пташенят.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла 57–71 см. Розмах крил 80–108 см. Маса тіла 1,2–2,8 кг. Самець у шлюбному вбранні: голова зверху чорна, низу біла; на потилиці і задній частині щік зеленкуваті плями, верх і плями ззаду на боках ту-

луба білі, воло рожевувато-кремове, решта тулуба чорна; дзьоб зеленкувато-оливковий, на кінці — білий. Самка темно-бура, пера тулуба і покривні пера крил з рудуватою або вохристою облямівкою. Молода особина забарвленням схожа на самку.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включено у ЧКУ (1994), угоди АЕВА, Додаток III Бернської конвенції, а також у Додаток II Боннської конвенції. Охороняється на території Чорноморського біосферного заповідника, РЛП «Кінбурнська коса».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Проводилось на стаціонарі у с. Мартовому Печенізького р-ну Харківської обл.

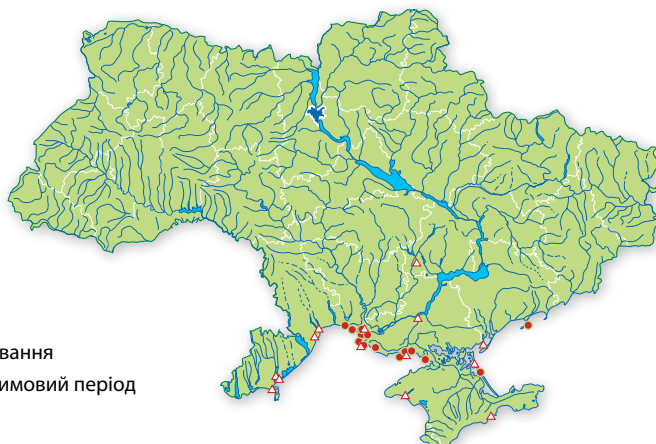
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Андрющенко, Грінченко, 1998; Ардамацкая, 1991, 2001; Петрович, 1999, 2000; Яремченко, Рибачук, 1999; Rudenko, Yaremchenko, 1999; Петрович, Деркач, 2003; Петрович и др., 2005.

Автори: О.А. Яремченко, А.Г. Руденко
Малюнок: І.І. Землянських

- — місця гніздування
- ▲ — знахідки у зимовий період

САВКА

Oxyura leucocephala (Scopoli, 1769)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 7-ми видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

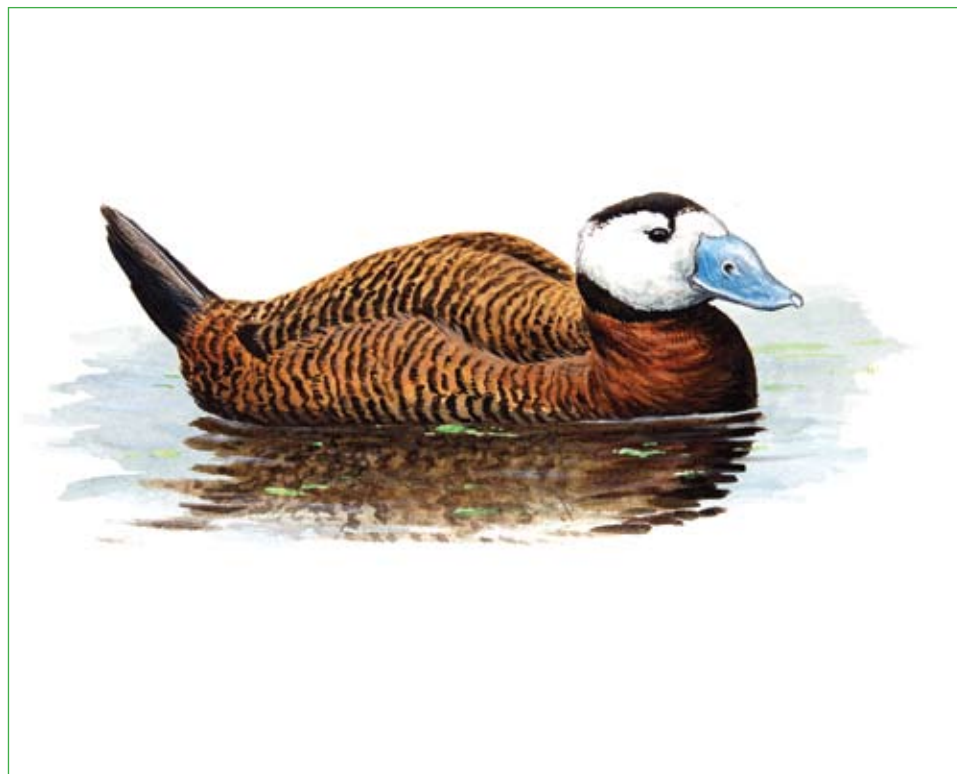
Пн.-зх. Африка та пд. Євразії. Зимують на водоймах Пн.-зх. Європи, Пн. Африки та Зх. Азії. В Україні межі ареалу не встановлено. Найчастіше виявляли у Криму (Сиваш), пд. частині Запорізької обл., рідше — у Дніпропетровській, Полтавській, Харківській, Закарпатській і Волинській обл. У першій половині ХХ ст. гніздився у плавнях Дніпра (між Запоріжжям і Нікополем). Поодинокі особини та невеличкі зграї зимують у Азово-Чорноморському р-ні.

Чисельність і причини її зміни

Можливо, окремі пари зрідка гніздяться на малих річках Пн. Приазов'я. Світова популяція на початку ХХ ст. складала біля 100 тис. ос., зараз скоротилась до 15 тис., але останнім часом чисельності стабілізувалася і навіть зростає. Причини зміни чисельності: зменшення площ, придатних для гніздування через зарегулювання стока річок, меліоративні роботи, незаконне полювання, загибель у сітках при промисловому вилові риби.

Особливості біології та наукове значення

В Україні характер перебування не визначений. Тримається на великих прісних та солонуватих водоймах з заростями очерету і плесами, морських затоках, лиманах, з вересня до кінця листопада та з лютого до кінця квітня. Зазвичай поодинокими особинами, рідше — зграями з 2–11 ос. Гнізда на плавах з очерету на віддалі 0,15–5 м від плеса, зазвичай поруч з колоніями

мартинів і крячків чорних. Кладки з 4–7 яєць у кінці травня — на початку червня. Насиджує самка, 22–24 доби. Пташенята вилуплюються у 2-й половині червня, стають на крила у 2-й половині серпня. Живиться насінням та вегетативними частинами водяних рослин, личинками комах, молюсками та ракоподібними.

Морфологічні ознаки

Маса: 508–900 г, довжина тіла: 395–410 мм, розмах крил: 555–593 мм. Тулуб у самця сірувато-бурий, хвіст і крила бурувато-чорні, голова біла з чорною «шапочкою» та «нашийником», дзьоб блакитний, лапи червоно-сірі. Самиця темно-бура, від дзьоба над оком — широка біла смуга. Молодий птах схожий на самку. Стернові пера довгі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до ЧКУ (1994), Європейського червоного переліку, у Додаток I Директиви Ради Європи про охорону диких птахів, у Додаток I Боннської конвенції, Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Конвенції СІТЕS і угоди АЕWA. Охороняється разом з ін. водоплавними птахами у заповідниках, НПП та заказниках загальнодержавного значення на Азово-Чорноморському узбережжі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Зрідка розмножується у зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шатилов, 1874; Никольский, 1891; Сомов, 1897; Вальх, 1899–1900, 1911; Пачоский, 1911; Костюченко, 1925; Аверін, 1928; Орлов, 1941; Кістяківський, 1950, 1957; Киселев, 1950; Клименко, 1950; Огульчанський, 1956; Гавриленко, 1958; Страутман, 1963; Лысенко, 1967, 1977, 1991; Иванов, 1974; Степанян, 1975; Костин, 1983; Сабиневский, 1985; Anstey, 1989; Green, Hughes 1996; Derek A. Skott and Paul M. Rose, 1996; Кошелів, 2000; Крейцберг-Мухина, 2002.

● — зальоти

▲ — знахідки у міграційний період

Автор: В.І. Лисенко
Малюнок: І.І. Землянських

КРЕХ СЕРЕДНІЙ (КРЕХ ДОВГОНОСИЙ)

Mergus serrator Linnaeus 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Гусеподібні (Anseriformes), родина — Качкові (Anatidae). Один з 7-ми видів роду; один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

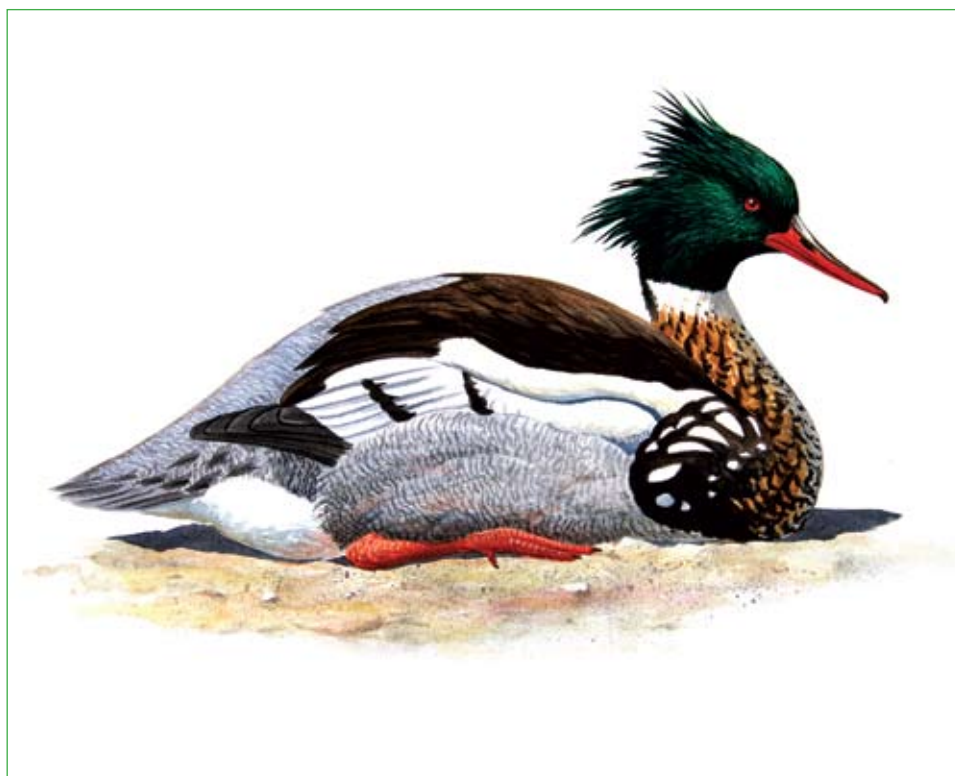
Гніздова область — Пн. Америка та Євразія. В Україні. Ізольовано гніздиться і зимує на Азово-Чорноморському узбережжі.

Чисельність і причини її зміни

У Європі — 220 тис. ос. У Чорноморському БЗ, в 1970–1980 рр. гніздилося до 900 пар, 2005–2009 рр. — не більше 15–40 пар. Ще до 100 пар гніздиться навколо заповідника, 16–46 пар на Лебединих о-вах, біля 70 пар на о-вах Джарилгацької затоки, біля 10 гніздиться на Обитічній косі. Зниження чисельності, вірогідно, викликане погіршенням стану заток Чорного моря (забруднення, нестабільна кормова база). Через шторми та високий рівень води у затоках руйнуються острови або затоплюються колонії. Існує велика конкуренція за місця гніздування з масовими видами мартинів, які нищать кладки та пташенят. Можлива також велика смертність дорослих птахів у рибальських сітках.

Особливості біології та наукове значення

Частково осілий вид. Біля місць гніздування з'являється у березні–квітні. Віддає перевагу низьким островам з густим очеретом або трав'яною рослинністю. Початок гніздування в травні–червні. Гніздиться у заростях рослинності. У кладці 4–14 яєць. Насиджує лише самка, 28–31 день. Пташенята з'являються

у червні–липні. Осіння міграція виражена слабо. Основу живлення складають риби, молюски та ракоподібні.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: 522–610 мм. Маса тіла в осінній період: 870–1170 г. Дзьоб вузький загострений з зубчиками по краях. У дорослих птахів на голові «чуб». Шия і тулуб видовжені з далеко відставленими назад ногами. У шлюбному вбранні у самця голова та верхня частина шиї чорні з зеленим металічним полиском, нижня частина шиї, воло, груди вохристі, верхня частина спини чорна, решта спини сіра. Низ тулуба та «дзеркальце» білі. У самки голова руда, через білі великі покривні першорядні махові пера та «дзеркальце» проходить чорна смуга.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій, угоди AEWA, занесено до ЧКУ (1994). Охороняється на території Чорноморського біосферного заповідника, РЛП «Кінбурнська коса» та інших об'єктах ПЗФ. Необхідне посилення режиму охорони в межах гніздового ареалу, розширення площі існуючих та створення додаткових об'єктів ПЗФ, організація моніторингу та вивчення біології виду, підвищення обізнаності населення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В Україні спроби вирощування в умовах, близьких до природних, закінчились невдачею.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації:

Клименко, 1950; Исаков, 1952; Ардамацкая, 1958, 1963, 1984; Смогоржевський, 1959; Костин, 1983; Лысенко, 1990; ЧКУ, 1994; Національний план..., 2000; Руденко, Яремченко, 2000, 2005; Сихин, 2000; Delany, Scott, 2002; Кошелев и др., 2003;

Автори: А.Г. Руденко, О.А. Яремченко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СКОПА

Pandion haliaetus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Скопині (Pandionidae). Вид монотипного роду та монотипної родини.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Майже всі континенти, окрім Антарктики, Пд. Америки і більшої частини Африки. Вся територія України входить до гніздового ареалу виду. Під час міграцій трапляється по всій території країни.

Чисельність і причини її зміни

Сучасна чисельність в Україні становить не більше 1–2 пар. Зменшення чисельності виду відмічається з початку ХХ ст. У 1980–1990 рр. було відомо два жилих гнізда в заплаві р. Десни (Чернігівська, Сумська обл.) та одне на Корнинському водосховищі (Житомирська обл.). Також перебування скопи передбачалось у заплаві р. Тетерев (Житомирська обл.) та Рівненському ПЗ. Зараз достовірно відомі два жилих гнізда у Волинській обл., обидва — на територіях ПЗФ загальнодержавного значення: Черемський ПЗ (з 2006 р.) та НПП «Прип'ять-Стохід» (з 2008 р.). Причини зниження чисельності: знищення гнізд під час санітарних рубок лісу; браконьєрство; вирубування старих суховерхих дерев, що можуть слугувати для влаштування гнізд; забруднення водойм, погіршення кормової бази.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах. Перші птахи можуть з'являтися на початку березня; основний проліт у третій декаді березня — другій

декаді квітня. Оселяється поблизу великих водойм, маловідвідуваних людиною. Гніздо розміщують на високих деревах на верхівці або товстих бічних гілках крони. У кладці 2–3 яйця (початок травня). Насиджує переважно самка, 33–35 діб. Пташенята залишають гніздо через два місяця після вилуплення. Осіння міграція з кінця серпня до початку листопада (у Криму — до початку грудня). Живиться переважно рибою. При відсутності основного корму може здобувати земноводних, птахів, дрібних ссавців.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 1,1–2 кг, довжина тіла — 55–70 см, розмах крил — 145–170 см. Самка за розмірами дещо більша від самця, за забарвленням

не відрізняється. Хижий птах, більший за середні розміри. Верх бурий з невеликою плямистістю; низ білий. Крила знизу сірувато-білі з чорними кінцями і темними смугами. Хвіст світлий, короткий, з темними смугами. У польоті здалеку нагадує великого мартина.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), списків СІТЕС (Додаток II), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ по всій території.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмноження птахів у неволі в Україні не проводилось. У Пн. Америці проведені успішні експерименти з вирощення пташенят скопи, які були взяті з гнізда, з наступним випуском у природу.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Костин, 1983; Hagemeyer E.J.M. & Blair, 1997; Gavris, 1999; Горбань та ін., 2003; Birds in Europe, 2004; Гаврись та ін., 2007.

Автори: Г.Г. Гаврись, М.В. Химин
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ШУЛИКА РУДИЙ

Milvus milvus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 2-х видів роду у фауні світу й України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

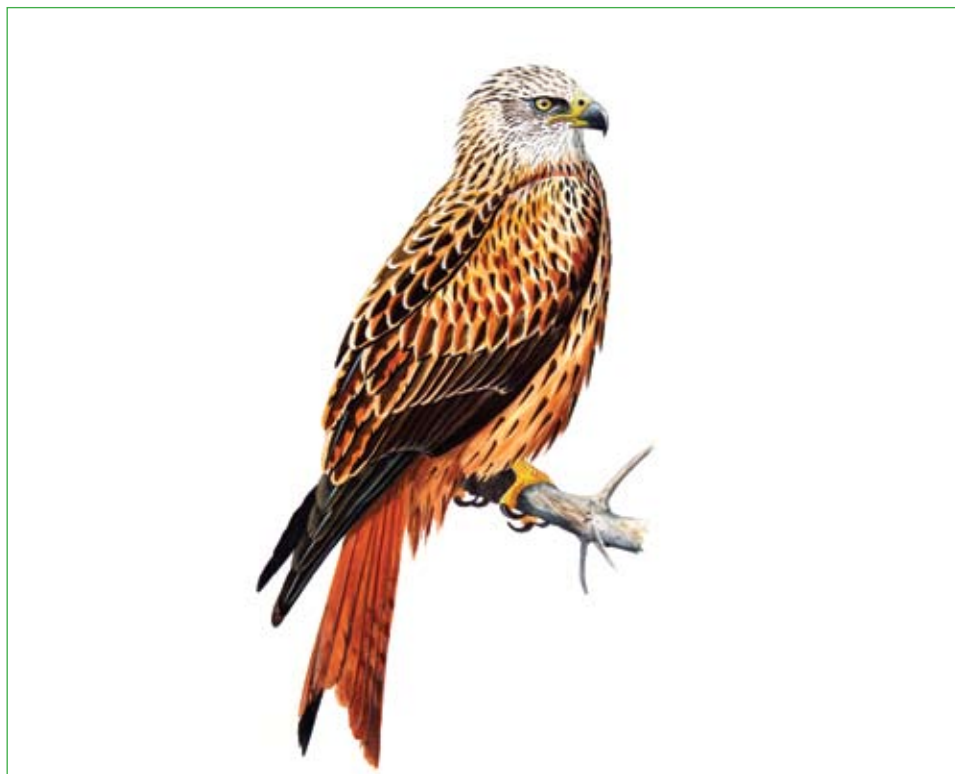
Європа, Пн. Іран, о-ви Середземного моря, Мала Азія, Пн.-зх. Африка, Канарські о-ви і о-ви Зеленого мису. На пн. Європи доходить до пн. краю Скандинавського п-ова. На сх. межа ареалу проходить через Латвію, Білорусь, Україну. В Україні в минулому гніздився в незначній кількості в Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Черкаській та Чернігівській обл. Зараз гніздування мало ймовірне.

Чисельність і причини її зміни

В Європі гніздову популяцію в 2004 р. оцінювали в 19–25 тис. пар. В Україні ніколи не був численним птахом. У ХХ ст. відбувалося поступове зменшення кількості гніздових пар, у кінці століття зник з території країни як гніздовий птах. Можливо, іноді залітає під час міграцій і кочівлі. На стан виду негативно впливають: знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; знищення біотопів полювання, що призводить до скорочення кормової бази; використання в сільському та лісовому господарстві отрухохімікатів; відстріл птахів для виготовлення опудал.

Особливості біології та наукове значення

Заселяє листяні та мішані високоствовбурні рівнинні й гірські ліси; тяжіє до лісів, що межують з відкритим ландшафтом. Моногам. Відкладання яєць відбувається у квітні–травні. У повній кладці 2–4 яйця, найчастіше 3. Насиджування

триває 30 днів. Статевої зрілості досягає на 3-му році життя. Живиться дрібними хребетними тваринами, іноді падлом і покидьками, які знаходить поблизу осель людини. Полює здебільшого у вологих місцях — по берегах річок, озер, ручаїв, у гірських долинах.

Морфологічні ознаки

За розмірами дещо більший за шуліку чорного. Загальна довжина тіла — до 715 мм, маса тіла — 930–1150 г. Дорослий птах зверху іржасто-рудий; голова білувата; низ іржасто-рудий з темними рисками; махові пера чорно-бурі; на spodі крил на першорядних махових перах великі білі плями, які добре помітні в польоті; хвіст довгий, зверху — яскраво-рудий, знизу — білуватий, глибоко вирізаний; дзьоб темно-бу-

рий, восковиця, райдужна оболонка ока і ноги жовті. Молодий птах світло-рудий з бурою строкатістю; по краю верхніх покривних пер крил проходять білуваті смуги; восковиця жовтувата; райдужна оболонка ока коричнево-сіра.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид включено до CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заповідних територій, де будуть виявлені гнізда, підвищення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг за забрудненням оточуючого середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Штиркало, 1991; Бучко, 1995; Боднар, 1996; Лопарьов, 1998; Боднар та ін., 2003.

Автор: С.В. Домашевський
Малюнок: І.І. Землянських

● — зальоти

ШУЛІКА ЧОРНИЙ

Milvus migrans (Boddaert, 1783)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 2-х видів роду, який об'єднує 6 підвидів. В Україні трапляється номінальний підвид — *M. migrans migrans*.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал виду охоплює велику територію, включаючи практично всю Європу, Азію, Африку та Австралію. Підвид, особини якого поширені в Україні, трапляється в Європі, на Кавказі, у Малій Азії, Пд.-зх. Африці. Гніздиться практично на всій території України, за винятком Криму та високогірних р-нів Карпат.

Чисельність і причини її зміни

В Україні гніздиться близько 2 тис. ос. Протягом останніх 30 років чисельність популяції скоротилась у 3–5 разів. Якщо на початку 1970-х рр. у пд. кутку лісового масиву, який знаходиться в межах річки Дніпра та Десни, гніздилось близько 15 пар, то зараз — всього 2–3 пари. Найзначніший фактор, який призвів до скорочення чисельності, — відстріл птахів під час полювання на пернату дичину. Постійний негативний вплив відбувся внаслідок сильного рекреаційного навантаження на біотопи, де гніздяться ці птахи. Проте, зараз не відома головна причина такого різкого скорочення чисельності виду, в тому числі й української популяції.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. Весною з'являється досить рано — у кінці березня або першій половині квітня. Важливою умовою для гніздового біотопу виду є наявність, з однієї сторони, водних просторів — річок, озер, водосховищ, ставків, де

птахи живляться, а з іншої, лісів (навіть невеличких) для влаштування гнізд. Шуліки, зазвичай, самі будують гнізда, які влаштовують на деревах. У кладці, яку насиджують близько 38 днів, буває 2–3 яйця. Осіння міграція починається в серпні і до кінця вересня практично закінчується. Птахи переміщуються в бік Балканського п-ова, де проходить один з головних міграційних шляхів цього виду в Європі. Міграція відбувається в денні години, з використанням терміків; летять птахи поодиночі, парами та невеличкими групами. На головних шляхах перельоту (наприклад, в р-ні Босфору) можна спостерігати групи, в яких нараховують кілька сотень птахів. Спектр живлення досить широкий — від комах до дрібних птахів і ссавців. Важливе місце у раціоні займає риба, як правило мертва.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина тіла самця — 554–572 мм, маса тіла — в середньому 790 г; довжина тіла самки — 570–620 мм, маса тіла — 962 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включено до Переліку видів птахів особливої Європейської уваги (Категорія 3. Статус «Уразливий»), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Охороняється у лісових заповідниках та національних парках України. Треба зберігати місця, де ці птахи трапляються, та проводити природоохоронну пропаганду серед населення, зокрема по збереженню гнізд хижих птахів, та роз'яснювати їх значення в природі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Здійснюється досить успішно.

Господарське та комерційне значення

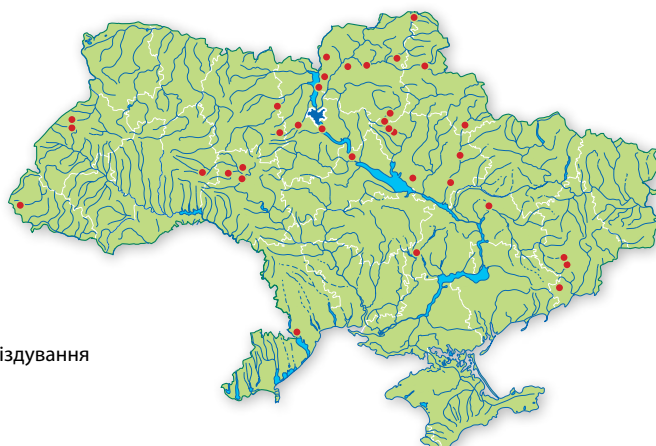
Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Дементьев, 1951; Зубаровський, 1977; Постельных, 1982; Костин, 1983; Полуда, 2003; Домашевский, 2006.

Автор: А.М. Полуда

Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЛУНЬ ПОЛЬОВИЙ

Circus cyaneus (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти (за ін. джерелами, 10–13) видів роду, один з 4-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Америка, Європа та Азія. Сучасний гніздовий ареал в Україні включає деякі пн. р-ни Полісся і, можливо, частину Зх. України. Зимуює на всій території країни, переважно в степовій та лісостеповій смугах.

Чисельність і причини її зміни

Європейська гніздова популяція складає 32–59 тис. пар. Гніздова популяція виду в Україні налічує не більше 10–20 пар. Найрегулярніше гніздиться на Волинському Поліссі вздовж пн. кордону з Білоруссю, а також в прикордонних р-нах з Росією. Щільність гніздової популяції зростає зі сходу на зх. та з пд. на пн.. Сучасний стан української гніздової популяції на критичному рівні і потребує подальшого дослідження. Причини зміни чисельності: значна деградація гніздових біотопів, викликана осушувальними роботами, надмірним заростанням лук та лісових галявин, збільшення площ весняного випалювання рослинності по балках та долинах річок, а також осіннього випалювання стерні.

Особливості біології та наукове значення

Віддає перевагу природним біотопам. Гніздиться на великих лісових галявинах, згаріщах, торфових болотах, на луках, полях кормових трав. Перші мігранти спостерігаються на початку березня. Моногам. Гніздо мостить на землі. Яйця відкладає у травні–червні.

В кладці 2–5 яєць. Насиджування до 30 діб. Молоді перебувають у гнізді протягом 32–42 днів. Перші льотні виводки трапляються з середини липня. Осіння міграція відбувається у вересні–листопаді. Мігрує поодиночі або розрідженими групами по 2–4 ос. У раціоні переважають дрібні гризуни. Також охоче живиться горобиними пташками, ящірками, зрідка комахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 400–564 г, довжина тіла — 430–500 мм, розмах крил — 116–1198 мм, У дорослого самця голова, шия, воло, спина, поперек і верх крил сірі; надхвіст білі; решта тулуба сірувато-біла; пера на верхівці крил чорні; райдужна оболонка ока, восковиця і ноги жовті. Доросла самка зверху бура, пера з вохристою

облямівкою; надхвіст білі; на хвості темно-бурі смуги. Молодий птах подібний до самки, але з рудим відтінком; другорядні махові пера зі споду бури; райдужна оболонка ока темно-коричнева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Необхідні заходи охорони: виявлення та охорона гнізд птахів та гніздових ділянок, удосконалення природоохоронного законодавства, пропаганда охорони виду. Гніздова біологія виду в Україні вивчена недостатньо, і для його збереження необхідна спеціальна науково-природоохоронна програма.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

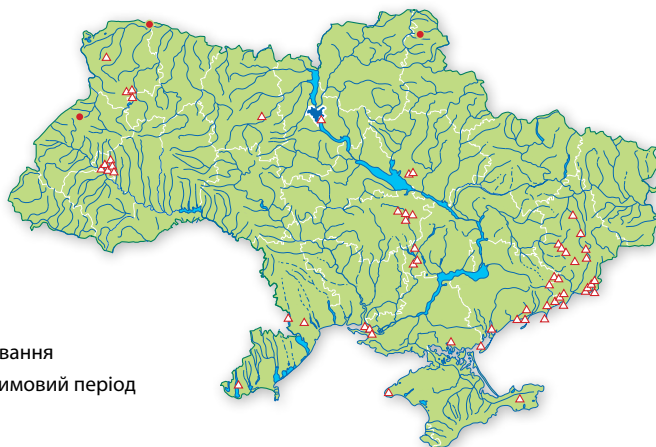
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зубровський, 1977; Афанасьєв, 1998; Бумар, 2003; Домашевський, 2004; European bird..., 2004.

Автори: С.В. Домашевський, І.М. Горбань
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

▲ — знахідки у зимовий період

ЛУНЬ СТЕПОВИЙ

Circus macrourus (S. G. Gmelin, 1771)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти (за ін. джерелами, 10–13-ти) видів роду, один з 4-х у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

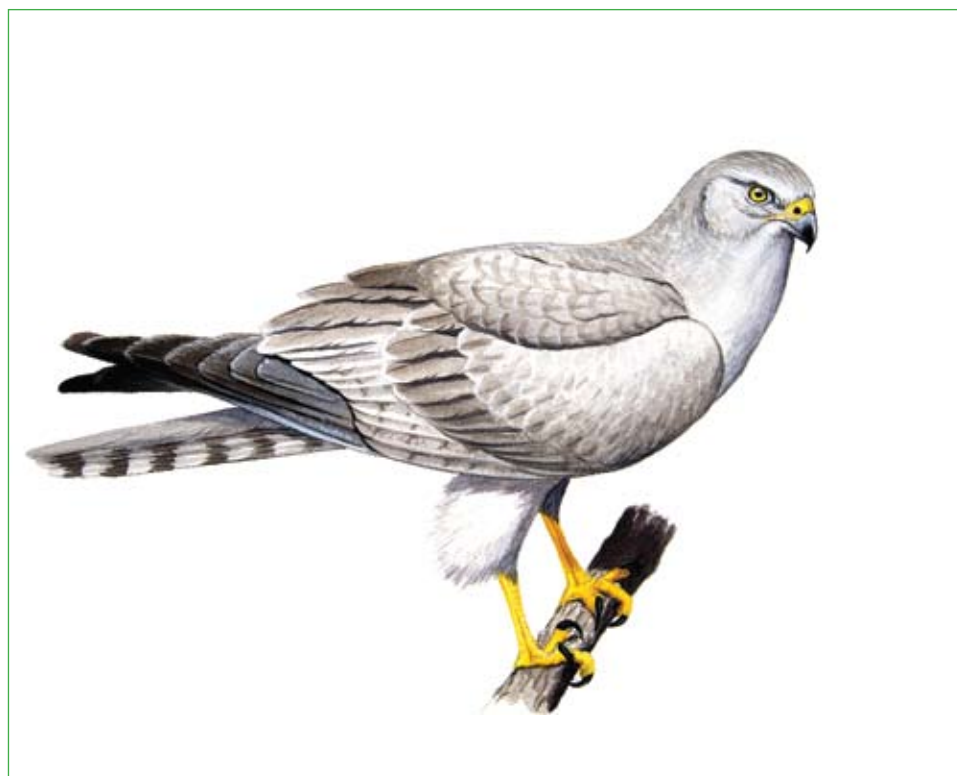
Євразія — від пониззя Дунаю до Забайкалля та Пн.-зх. Монголії. Зимуює у Пд. Азії, Сх. та Пд. Африці. В Україні ще у середині ХХ ст. був досить звичайним видом майже усїєї степової смуги, але потім зник з гніздування на усій території, і в останні роки випадків гніздування також не спостерігали.

Чисельність і причини її зміни

На гніздуванні в Україні відсутній, дуже рідкісний під час прольоту. В цілому у Європі гніздиться, за різними оцінками, 310–1200 пар (майже усі в Росії). Основні причини зміни чисельності: суцільне розорювання степів призвело до знищення гніздових біотопів, обмежило можливості здобування їжі у високотрав'ї польових культур; негативний вплив мало застосування пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Рідкісний пролітний птах. Через територію України весною пролітає з кінця березня до середини квітня. Тримається у відкритих ландшафтах. Полюбляє оселятися в зарос-

тях бур'янів, чагарників, іноді серед лучного високотрав'я та на полях озимих. Моногам. Гнізда влаштовує на землі. У кладці 3–5 яєць (перша половина травня). Насиджування триває близько 30 діб. Пташенята залишають гніздо в 40-денному віці. Осіння міграція через територію України відбувається наприкінці серпня — у вересні. На зимівлі в Україні не трапляється. Живиться дрібними гризунами і птахами, рідше плазунами, земневодними і комахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: 310–550 г, довжина тіла: 400–480 мм, розмах крил: 950–1100 мм. У забарвленні і розмірах добре виражений статевий диморфізм. Самець зверху світло-сірий, знизу білу-

ватий з вузькими чорними вершинами крил. Самка бурувата зверху і світло-вохриста з дрібними поперечних рисками знизу, з контрастним білим надхвістям. Молодий птах на першому році життя схожий на самку.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоного переліку МСОП (2000) (близький до стану під загрозою), включено до СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ветров, 1993; Стригунов, 1994; Birds in Europe, 2004; Гаврилюк та ін., 2005; Домашевский, Письменний, 2005; Милобог, Ветров, 2008.

Автор: В.В. Ветров

Малюнок: І.І. Землянських

▲ — знахідки у міграційний період

ЛУНЬ ЛУЧНИЙ

Circus pygargus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 10-ти видів роду, з якого в Україні трапляються 4; монотипний вид.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал охоплює майже всю Європу (за винятком, Скандинавського п-ова та пн. р-нів Росії), Пд. половину Зх. Сибіру, Пн. Казахстан, Закавказзя. Р-ни зимівлі лунів з Європи знаходяться в Екваторіальній та Пд. Африці. Майже вся територія України входить до гніздового ареалу, крім Карпат та Кримських гір, в Поліссі та Лісостепу чисельність набагато вища, ніж у Степу.

Чисельність і причини її зміни

На території України гніздиться приблизно 2–3 тис. пар. Найвища щільність у Рівненській обл., де, наприклад, на 8 км вздовж р. Льва нараховують 6 гніздових ділянок. В Україні протягом останніх 20 років відбувається скорочення чисельності, спричинене масштабним осушенням боліт в Поліссі та Лісостепу, необдуманим застосуванням пестицидів на великих площах, масовою кампанією по знищенню хижих птахів, в тому числі лунів.

Особливості біології та наукове значення

Типовий мігрант, взимку на території України трапляється досить рідко. Весною на місця гніздування прилітає на 10–15 днів пізніше, ніж інші луні — у II-й та III-й декадах квітня. У центральних та пн. р-нах країни найтипovішими біотопами, де тримається цей лунь, є вологі луки, заболочені низини, болотні

системи, в тому числі й осушені. У пд. частині оселяється в долинах річок, на рисових чеках, поблизу лиманів тощо. Гнізда влаштовує завжди на землі серед густої і високої трави. Зазвичай відкладає 4–5 яєць, але може бути від 3 до 10. Кладку насиджує тільки самка, протягом 27–40 днів (в залежності від кількості яєць). Осіння міграція проходить порівняно рано — у серпні та вересні. Полює на найрізноманітніших тварин, від комах до плазунів, жаб, дрібних птахів, мишей, норичь, але основу раціону все таки складають мишоподібні.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла самця — 410–465 мм, маса тіла — в середньому 275 г. Довжина тіла самки —

470–520 мм, маса тіла — в середньому 355 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включено до Переліку видів птахів особливої європейської уваги (Категорія 4, статус «Безпечний»), СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Охороняється у заповідниках та національних парках, які знаходяться в Поліссі та Лісостепу. Для вчасного виявлення негативних тенденцій у стані виду необхідно вести моніторинг популяції. Бажано розвивати мережу територій, які мають важливе значення для цього виду. Необхідно вести природоохоронну пропаганду серед населення, зокрема по збереженню гнізд хижих птахів та роз'яснювати їх значення в природі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Дементьев, 1951; Страутман, 1963; Зубаровський, 1977; Костин, 1983; Давиденко та інш., 1998; Понуда, 2003.

● — місця гніздування

Автор: А.М. Полуда
Малюнок: І.І. Землянських

ЯСТРУБ КОРОТКОНОГИЙ (ТЮВИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ)

Accipiter brevipes (Severtzov, 1850)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з видів політипного роду; один з 3-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Сх. Європи, Зх. Азія (Мала Азія, Закавказзя). Зимуює на Близькому Сході та у Пн.-зх. Африці. В Україні гніздиться виключно в Луганській обл. (долина р. Сіверського Дінця та пониззя його притоки — р. Деркула).

Чисельність і причини її зміни

Протягом ХХ ст. скорочувалась, стабілізувалась у 1980–1990 рр. на рівні 40–50 пар. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення. На початку ХХІ ст. європейську популяцію оцінюють у 3,2–7,7 тис. пар. Спостерігається загальне багаторічне скорочення ареалу виду, причини якого до кінця не вивчені. В останні роки помітно зросло хижацтво великого яструба.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний. У місцях гніздування з'являється у другій половині квітня. Тримається у за-

плавних світлих мозаїчних лісах (гол. чин. з тополі або дуба), на відстані не більше 100 м від берега річки. Гнізда влаштовує на деревах, на висоті 6–20 (в середньому 8–12) м, недалеко від берега річки. У середині травня відкладає 3–5 яєць. Насиджує в основному самка (30–35 діб). Пташенята стають на крила в середині липня. Майже усі пташенята успішно залишають гніздо. Відлітає до місць зимівлі переважно у вересні. Живиться ящірками, рідше дрібними птахами, гризунами, великими комахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла 190–280 г, довжина тіла 330–380 мм, розмах крил 640–800 мм. Дорослий самець зверху сизий, знизу білуватий з буривато-

рудими поперечними смугами. Самка зверху бура, низ тулуба рудіший, ніж у самця. У природі дуже схожий на яструба малого.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

На заповідних територіях країни гніздування не виявлено. Включено до CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ветров, 1994, 1998; Белик, Ветров, 1998, 1999; Birds in Europe..., 2004.

Автор: В.В. Ветров

Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КАНЮК СТЕПОВИЙ

Buteo rufinus (Cretzschmar, 1827)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 24-х видів роду, один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд.-сх. Європа, Мала, Центральна та Пд. Азія, Закавказзя, Пн., Пд.-Сх. Африка. В Україні у лісостеповій, степовій смугах і Криму. Окремі пари гніздяться в лісовій смузі.

Чисельність і причини її зміни

До ср. ХХ ст. чисельність значно скоротилась, вид вважали зниклим. З 1980–1990 рр. почалося збільшення чисельності. Зараз в Україні гніздиться не менше 250 пар. Європейська популяція виду теж має тенденцію до зростання чисельності і на 2004 р. оцінювалась у 8,7–15 тис. пар. Основні причини падіння чисельності: розорювання цілинних земель (ХІХ–ХХ ст.), відстріл хижих птахів у 1950–1969 рр, скорочення кормової бази. Сучасне зростання пов'язане з відновленням кормової бази (сліпаки, дрібні мишоподібні гризуни), наявністю гніздопридатних угідь (байрачні ліси, стиглі лісосмуги), відсутністю відстрілу хижих птахів.

Особливості біології та наукове значення

Гніздиться на узліссях байрачних та штучних лісів, у старих лісосмугах, рідше на поодиноких деревах і опорах ЛЕП, в Криму — на вапнякових урвищах і скелях. З'являється на гніздових ділянках у березні — на початку

квітня. На деревах гнізда будує у верхньому розгалуженні стовбура або на бічних гілках (4–20 м від землі). У кладці 2–5 яєць, які відкладаються наприкінці березня — на початку квітня. Насиджування триває біля 40 діб. Пташенята залишають гніздо наприкінці червня — на початку липня. Під час міграцій трапляється майже на усій території України. Мігрує переважно поодиночі. Невелика частина популяції зимує на пд. України. Живиться мишами, ховраками, сліпаками, іноді невеликими птахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: біля 1,5 кг, довжина тіла: 500–650 мм, розмах крил: 1260–1550 мм. У дорослого верх рудувато-бурий, голова, воло і гру-

дивохристі, черевотемне, хвіст світло-рудий. Молодий птах рудіший, хвіст смугастий. **Режим збереження популяцій та заходи з охорони**

В Україні охороняється в «Єланецькому степу» — філії Українського степового заповідника та багатьох заказниках. Включено до ЧКУ (1994), СІТЕС (Додаток ІІ), Боннської (Додаток ІІ) та Бернської (Додаток ІІ) конвенцій. Для охорони виду достатньо зберегти місця гніздування в острівних, байрачних лісах та старих лісосмугах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

З 2000 р. успішно розмножується в Київському зоопарку.

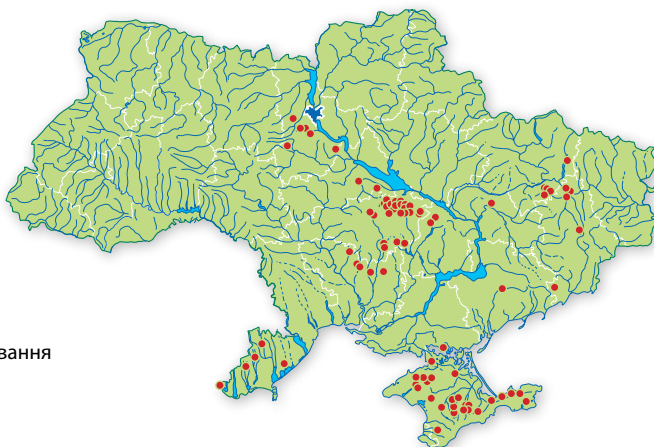
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Стригунов, 1994; Лопарев, 1998; Гринченко и др., 2000; Шевцов, 2001; Домашевський, 2002; Милобог и др., 2002; Ветров, 2002, 2003; Стригунов и др., 2003; Vetrov, Milobog, 2003; Birds in Europe..., 2004.

Автор: В.І. Стригунов
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЗМІЇД

Circaetus gallicus (Gmelin, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 4-х видів роду; єдиний вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

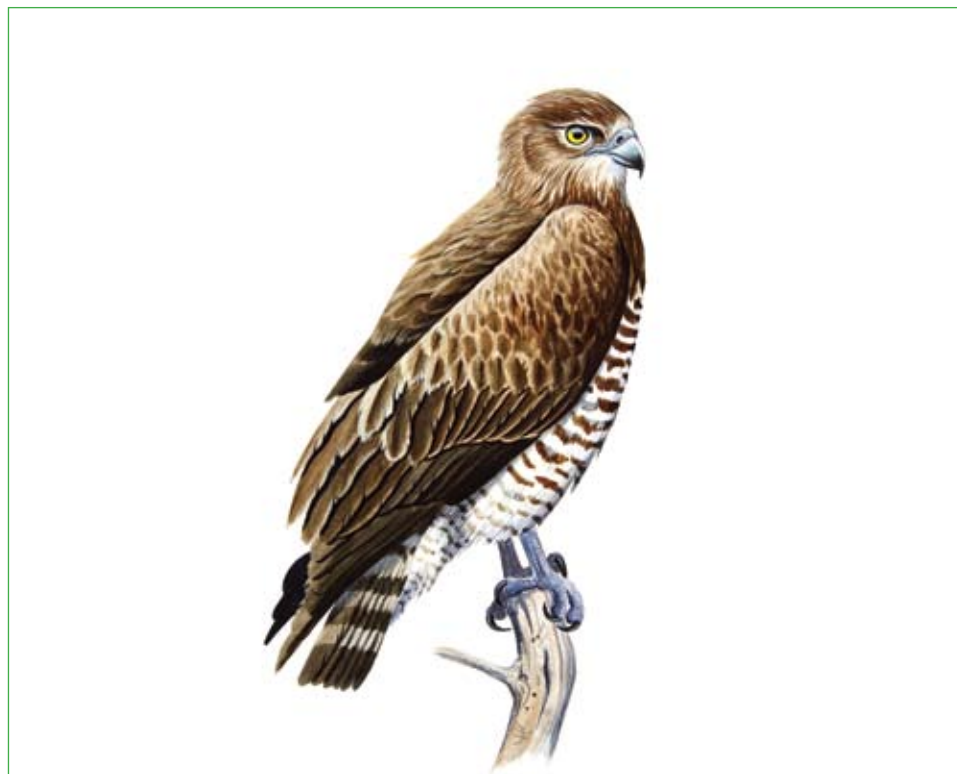
Заселяє Євразію від Зх. Європи до Монголії, Пн. Африку. В Україні постійно гніздиться у лісовій та лісостеповій смугах, у горах Криму і Карпатах, рідко — у лісах степової зони. Найбільше птахів у гніздовий час зосереджено в Поліссі.

Чисельність і причини її зміни

Європейську гніздову популяцію оцінено у 8,4–13 тис. пар. Чисельність української популяції стала поступово зменшуватися ще у середині ХХ ст. Станом на 2000 р. вона оцінена в 30–40 пар, але вже в 2004 р. — в 250–300 пар. Це пов'язано з проведенням детальніших наукових досліджень. На чисельність виду негативно впливає знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; знищення біотопів полювання, відстріл птахів для виготовлення опудал.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. З'являється в березні. Перебування виду пов'язане з двома типами біотопів: на пн. з вологими лісами, які межують з відкритим ландшафтом, де тримається багато змій та амфібій; на пд. — з сухими угіддями, де також зосереджено багато рептилій. Моногам. Гнізда розташовує на деревах. У кладці 1 яйце, яке з'являється наприкінці квітня — на початку травня. Насиджування триває до 48 діб. Пташеня перебуває у гнізді

до 2,5 місяців. Гніздо залишає у другій половині серпня. Статевозрілими стають на 3–4 році життя. Починає мігрувати у вересні, поодиноці або парами. Живиться рептиліями, зрідка — амфібіями і дрібними ссавцями.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — до 2,3 кг, довжина тіла — до 720 мм, розмах крил — до 1850 мм. У дорослого птаха верх сірувато-бурий або бурий; шия спереду і воло бурі або білі з бурими плямами, як і решта низу; на світлому споді крил чорнобурі смуги; хвіст з темними поперечними смугами; дзьоб темно-сірий; восковиця і ноги блакитно-сірі; райдужна оболонка ока жовта. Молодий птах має блідіше забарвлення; темних плям на нижній частині тулуба менше.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В Україні під час гніздування охороняється в Поліському, Рівненському, Кримському ПЗ, Карпатському БЗ, НПП «Деснянсько-Старогутський». Вид включено до ЧКУ (1994), СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, створення штучних гніздівель, посилення контролю за незаконним відстрілом.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомі випадки успішного розмноження у неволі в Іспанії з 2006 р.

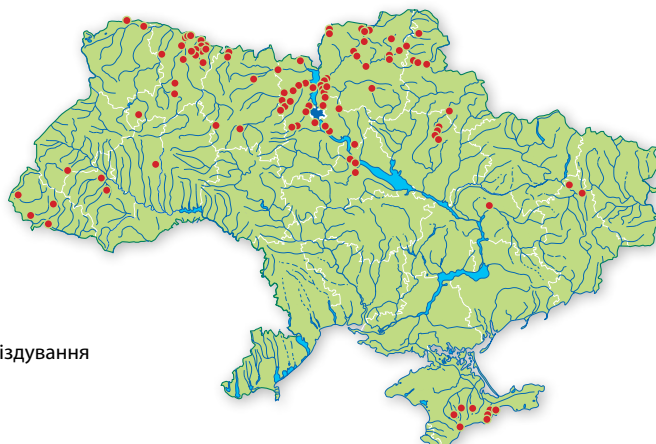
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Грищенко та ін., 1993, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002; Joubert, 2001; Гащак, 2002; Домашевский, 2002, 2005, 2004, 2008; European bird..., 2004; Petretti, 2008.

Автори: С.В. Домашевський, К.А. Письменний
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ОРЕЛ-КАРЛИК

Hieraetus pennatus (Gmelin, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 5-ти видів роду; єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Євразія (пд. частина та помірний пояс), Пн-зх. та Екваторіальна Африка, Австралія. В Україні гніздиться головним чином у лісо-степовій смузі, спорадично у степовій (по долинах річок, байрачних і штучних лісах) і лісовій смугах та передгір'ях Карпат.

Чисельність і причини її зміни

У середині ХХ ст. помітно зменшилась, наприкінці 1980–1990 рр. становила не менш 450–500 пар. В останнє десятиріччя спостерігається стабілізація чисельності. Основна чисельність виду зосереджена на пн. Одеської обл., в Кіровоградській обл. та на сх. України. В Європі гніздиться 4,4–8,9 тис. пар. Основними причинами зміни чисельності є скорочення площі старих лісів, незаконний відстріл, зменшення чисельності ховрахів як головного об'єкту живлення.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах майже усієї території України (крім більшої частини Карпат і Криму). Весняний проліт починається у квітні. Летить поодиноці або парами. Трапля-

ється на ділянках старих широколистяних та мішаних лісів, що межують з відкритими просторами; рідше у байрачних і заплачних лісах степової смуги. З другої половини квітня займає гніздові ділянки і приступає до шлюбних ігор. Гнізда будує у верхній частині старих дерев (найчастіше на дубах), на висоті 10–27 м, в штучних лісах на пд. гніздиться на висоті до 4 м від землі. У кладці (кінець квітня — початок травня) 1–2 (рідше 3) яйця. Насиджує переважно самка, біля 30 діб. Пташенята залишають гніздо у липні — на початку серпня. Живиться переважно гризунами і птахами дрібних та середніх розмірів.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 660–960 г, довжина тіла — 450–

500 мм, розмах крил — 1100–1320 мм.

Дві форми забарвлення: бура з невеликими яскраво-білими плямами на плечах, а також світла з білуватим черевом та нижніми покривними перами крил і загальним темним верхом.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Охороняється у Канівському і Луганському заповідниках. Включено до ЧКУ (1994), СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

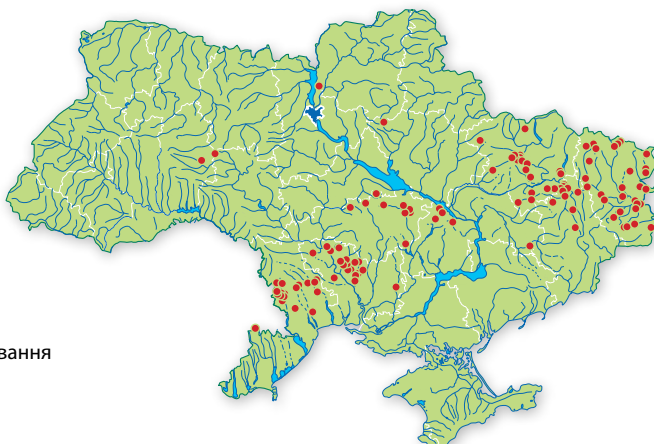
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ветров, 1993, 1994; Пилюга, 1999; Стригунов, Милобоб, Коцюрба, 1999; Милобоб, Ветров, 2002.

Автори: В.В. Ветров, Ю.В. Милобоб
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ОРЕЛ СТЕПОВИЙ

Aquila rapax (Temminck, 1828)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

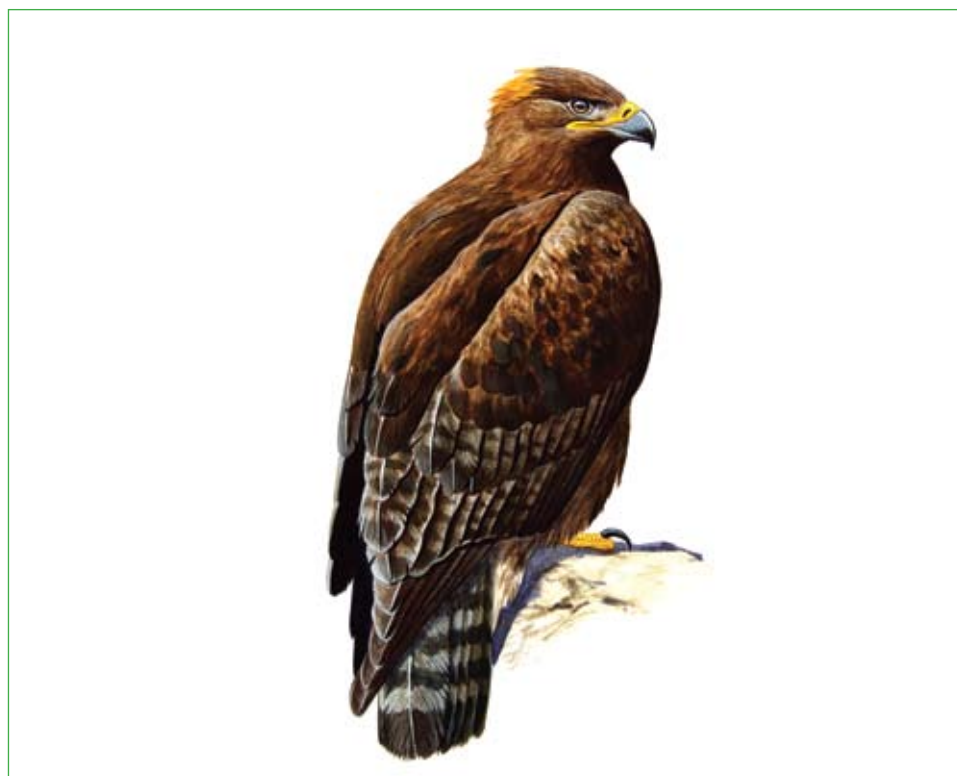
В Євразії поширений у степовій смузі. В Україні зрідка трапляється в Азово-Чорноморському р-ні під час міграцій та на зимівлі.

Чисельність і причини її зміни

Європейську гніздову популяцію оцінено у 5–20 тис. пар. Наприкінці XIX ст. степовий орел був звичайним птахом багатьох степових р-нів України. На початку XX ст. його чисельність почала скорочуватися. На сьогодні гніздова популяція в Україні зникла. Останнє гніздування зареєстровано на початку 1980-х рр., у БЗ «Асканія-Нова». Основні причини зміни чисельності — знищення цілинних ділянок степу, поселень ховрахів, загибель птахів на опорах ліній електропередач, винищення людиною.

Особливості біології та наукове значення

Заселяє степи та напівпустелі, зрідка околиці пустель. Перших птахів на гніздових ділянках України спостерігали у березні. Моногам. Гнізда будує на землі (пагорби, викиди землі з нир бабаків), зрідка на деревах або чагарниках, інколи на опорах ЛЕП. У кладці 1–2, зрідка 3 яйця. Насиджує близько 45 діб. Статева зрілість настає на 3–4 році життя.

На осінньому прольоті спостерігається на пд. України (АР Крим), з кінця вересня до середини листопада. Інформації про міграції на території країни бракує. Живиться переважно ховраками та іншими дрібними гризунами. Зрідка поїдає птахів та падло.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — до 3,7 кг, довжина тіла — 650–670 мм, розмах крил — 1700–2005 мм. У дорослого птаха оперення темно-буре; нерідко на задній частині шиї рудувата пляма, а на надхвісті світла смуга; на сірувато-бурому хвості густі темні поперечні смуги; цівка вкрита пір'ям; восковиця і пальці жовті. Молодий птах бурий з вохристим відтінком; на надхвісті білувата смуга; зверху і зі споду по

краю великих покривних пер крил та по задньому краю крил проходять світлі смуги; махові і стернові пера чорно-бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій.. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення сільськогосподарства, проведення реінтродукції ховрахів, посилення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг забруднення оточуючого природного середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Вид добре розмножується в зоологічних парках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Андрущенко, 1999, 2002; Прокопенко, Гринченко, 1999; Домашевский, 2001, 2002; European bird..., 2004.

● — зальоти

Автор: С.В. Домашевський
Малюнок: І.І. Землянських

ПІДОРЛИК ВЕЛИКИЙ

Aquila clanga Pallas, 1811

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України. Монотипний вид.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

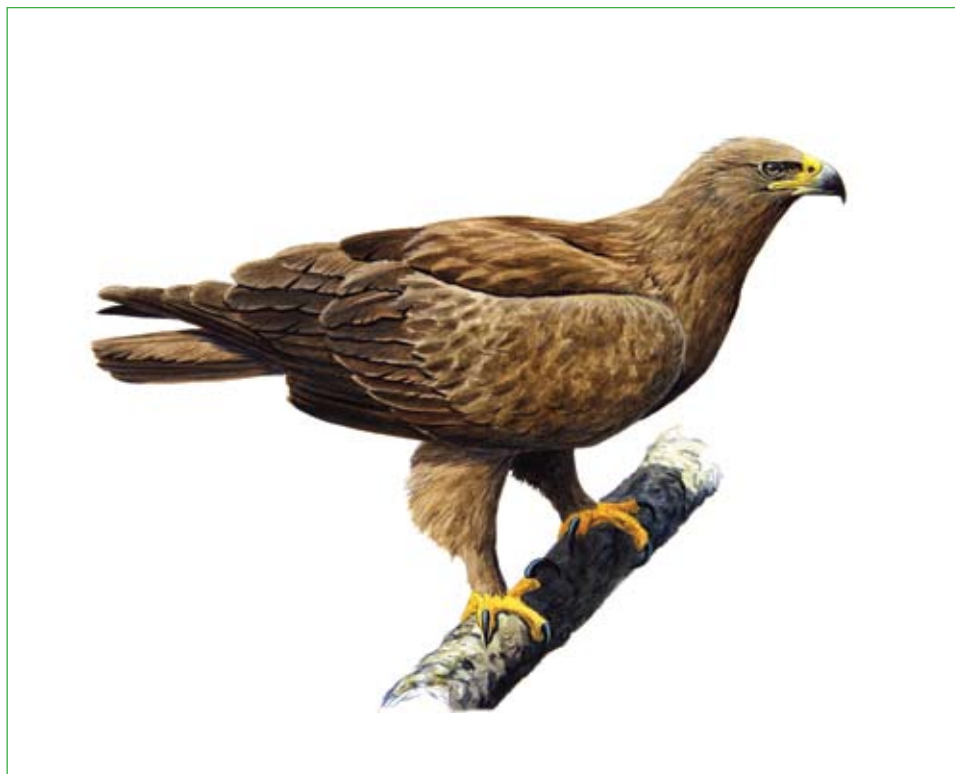
Поширений у Європі від Угорщини та Балканського п-ова на сх. до Уралу, в Азії — в лісостеповій смузі на сх. до Примор'я і Пн.-сх. Китаю. В Україні сучасний ареал охоплює пн.-зх., пн. та, можливо, пн.-сх. обл. У зимовий період зрідка трапляється в Азово-Чорноморському р-ні. З середини ХХ ст. ареал зменшився, відступив на пн.

Чисельність і причини її зміни

На 1997 р. чисельність гніздового угруповання виду в Україні оцінено в 40–60 пар, на 2004 р. — у 20–30 пар. Такий стан української популяції визначений при проведенні широких обстежень р-нів, де була ймовірно присутність виду. Сучасна чисельність цього підорлика в Україні, ймовірно, складає 10–20 пар. В європейській гніздовій популяції у 2004 р. налічували 810–1100 пар. Основні причини зміни чисельності: знищення ділянок заплавної стиглого лісу біля великих водойм, меліорація, ведення лісорозробок біля гнізд птахів, відстріл мисливцями.

Особливості біології та наукове значення

В Україні з'являється на початку березня. Моногам. Заселяє високостовбурні листяні і мішані ліси. Віддає перевагу заболоченим ділянкам лісів біля водойм. Гніздиться зазвичай поблизу відкритих ділянок — річкових долин, вологих луків, великих боліт, лісових галявин і вирубок. Гнізда розташовує на де-

ревах. У кладці 2 яйця. Насиджування триває 42–44 доби. Вживає найчастіше одне пташеня. Пташенята залишають гнізда на початку серпня. Статева зрілість настає на 3–4 році життя. Живе до 40 років. Відлітає у вересні, пік міграції припадає на початок жовтня. Живиться амфібіями, рептиліями, птахами, дрібними та середніми за розмірами ссавцями.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: до 3,2 кг, розмах крил: до 170 см. У дорослого птаха оперення темно-буре; цівка вкрита пір'ям; восковиця і ноги жовті; райдужна оболонка ока світло-коричнева. Молодий птах чорно-бурий; на попереку білуваті риси та плями; на надхвісті дугоподібна біла смуга; низ тулуба, крім грудей,

з поздовжніми невиразними світлими смугами; зверху на крилі кілька рядів світлих плям; на кінці хвоста неширока білувата смуга.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено до ЧКУ (1994), СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток I) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, обладнання штучних гніздівель, підвищення контролю за незаконним відстрілом.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Грищенко та ін., 1996, 2001, 2004; Давиденко та ін., 1998; Афанасьєв, 1998; Атемасов, 2000; Домашевський, 2000, 2001, 2004; European bird..., 2004; Домбровський, 2007.

● — місця гніздування

Автор: С.В. Домашевський
Малюнок: І.І. Землянських

ПІДОРЛИК МАЛИЙ

Aquila pomarina C. L. Brehm, 1831

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Складається з трьох частин, розташованих у Європі, Малій та Пд. Азії. У недалекому минулому ареал став розширяться у сх. напрямку. В Україні поширений на всій правобережній частині (окрім пд. степів), у пн., пн.-сх. та центральній частинах Лівобережжя.

Чисельність і причини її зміни

Європейську популяцію оцінено у 14–19 тис. пар. В Україні у 1989 р. чисельність оцінювали в 200–250 пар. Згідно сучасних оцінок вона складає 500–1000 пар, можливо 1,2–1,5 тис. пар. Значна відміна між оцінками чисельності у минулому та у наш час, пов'язана головним чином з проведенням масштабних досліджень у останні роки. На стан виду негативно впливають меліорація, знищення старих ділянок лісу та місць, де птахи полюють.

Особливості біології та наукове значення

Віддає перевагу ділянкам волого старого листяного та мішаного лісу, що межує з відкритими просторами (луки, поля, болота). Навесні з'являється у третій декаді березня. Міграція триває до другої декади квітня. Моногам. Яйця відкладає в квітні. В повній кладці 2 яйця. Насиджування триває 38–43 доби. Пташенята з'являються наприкінці травня, залишають гніздо в серпні. Як правило, виживає лише 1 пташеня. Восени починає відлітати на початку вересня. Статевої зрілості

досягає на 3–4 році життя. Живиться переважно дрібними ссавцями, а також птахами, рептиліями та амфібіями.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 570–640 мм, маса тіла — 1200–1600 г, розмах крил — 1545 мм. У дорослого птаха оперення буре, верх голови і задня частина шиї світліші; на надхвісті нерідко буває біла смуга; махові пера темно-бурі, покривні пера крил бурі або світло бурі; цівка вкрита пір'ям; восковиця і пальці жовті; райдужна оболонка ока жовтувато-коричнева або жовта. Молодий птах темно-бурий, з чіткою вохристою плямою на потилиці; на крилах зверху по одному ряду білих плям; на верхівці хвоста вузька білувата смуга.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Під час гніздування охороняється в Карпатському БЗ, НПП «Шацькі озера» та «Деснянсько-Старогутський», ПЗ: Поліському, Рівненському, «Розточчя» та ін. Вид включено до ЧКУ (1994), СІТЕС (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збереження старих лісів, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, посилення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг за забрудненням оточуючого природного середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомий випадок розмноження птахів в Естонському зоопарку.

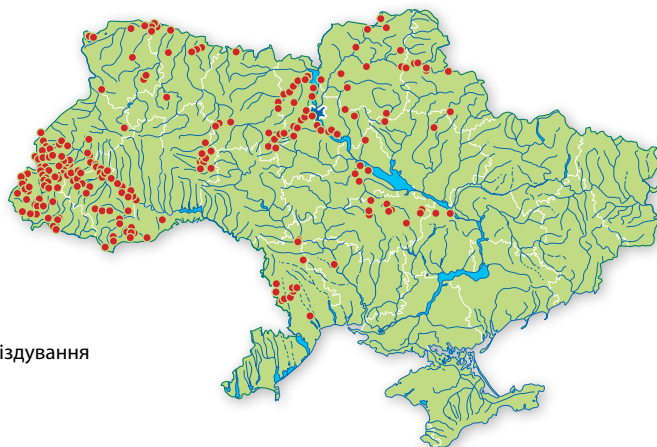
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Грищенко та ін., 1998, 1999, 2001; Скільській, 2001; Домашевський, 2001, 2002, 2004, 2005, 2008; Грищенко, 2002; European bird ..., 2004; Домашевський и др., 2008; Мілобог та інші, 2008.

Автори: С.В. Домашевський, В.І. Стригунов
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

МОГИЛЬНИК

Aquila heliaca Savigny, 1809

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, Пн. Африка, Азія (Пд.-зх. Азія, Казахстан, передгір'я та гірські р-ни Алтаю, Мінусинська улоговина, Тува, Забайкалля). На Україні поширений в межах лісостепової, окремих лісових масивах та лісосуугах степової зони, в Кримських горах.

Чисельність і причини її зміни

В Україні гніздиться не менше 100 пар, головним чином на сх. (бас. Сіверського Дінця) та в Криму. Європейську популяцію оцінено у 850–1400 пар. В останні роки намітилась тенденція до збільшення чисельності в степовій смузі України. Причини зміни чисельності: вирубування ділянок старого лісу в місцях постійного гніздування, скорочення кормової бази (ховрахи), винищування людиною, загибель птахів на ЛЕП.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах, крім Криму. До місць гніздування прилітає в середині березня — на початку квітня. Трапляється у старих високостовбурних, найчастіше соснових, лісах,

розташованих біля галявин, схилів, рідше на невеликих ділянках листяного лісу серед цілинних земель. Також гніздиться у деяких лісосуугах серед агроценозів степової зони. Гнізда влаштовує на верхівках дерев. У кладці (середина квітня — початок травня) 1–3 яйця. Насиджують обидва птахи, 43–45 діб. Пташенята залишають гніздо в кінці липня — на початку серпня. Статевозрілим стає на 3–4 році життя. Відлітає в жовтні. Живиться савцями, птахами середнього розміру та іноді падлом.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 2,5–4 кг, довжина тіла — 750–840 мм, розмах крил — 1800–2150 мм. Дорослий птах темно-бурий, голова світліша,

рудувато-вохриста; плечові пера у деяких особин частково білі. Молоді птахи світліші з поздовжньою вохристою плямистістю.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено до ЧКУ (1994), СІТЕS (Додаток II), Боннської (Додаток I) та Бернської (Додаток I) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

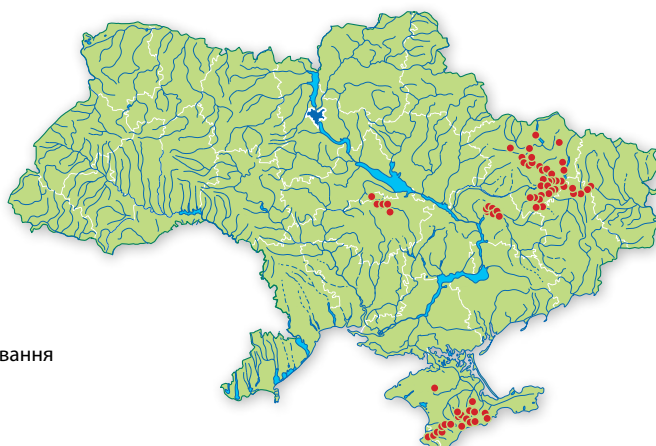
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ветров, 1991, 1993, 1994 а, 1994 б, 1996, 1998; Vetrov, 1996; Скільській та ін., 1998; Милобог, Ветров, Стригунов, 2002; Birds in Europe, 2004, Ветров, Милобог, 2008.

● — місця гніздування

Автор: В.В. Ветров
Малюнок: І.І. Землянських

БЕРКУТ

Aquila chrysaetos (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 9-ти видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Америка, Євразія. В Україні гніздиться лише на високогірних ділянках Карпат (Львівська, Ів.-Франківська, Чернівецька, Закарпатська обл.). На міграції та зимівлі трапляється скрізь.

Чисельність і причини її зміни

Наприкінці XIX — на поч. XX ст. гніздився не лише в Карпатах, але і на територіях сучасних Кіровоградської, Чернігівської, Житомирської, Рівненської, Дніпропетровської обл. У 1940–1954 рр. чисельність осілої карпатської популяції не перевищувала 10–11 пар. У середині 1960-х рр. в Карпатах налічувалось 6–8 пар. Зараз карпатську популяцію оцінюють у 10–15 пар. Європейську гніздову популяцію у 2004 р. оцінювали у 8,4–11 тис. пар. На стан виду негативно впливають: знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; скорочення кормової бази; вбивство птахів для виготовлення опудал; випадкове потрапляння у мисливські пастки.

Особливості біології та наукове значення

У гніздовий період трапляється у хвойних та широколистяних лісах, під час зимівлі по всій Україні. На місцях гніздування з'являється вже в лютому. Моногамний вид. Відкладання яєць починається наприкінці березня — у квітні. У кладці 1–2 яйця. Насиджування триває 43–45 діб. Зазвичай виживає одне пташення. Пташенята залишають гнізда у другій половині липня — серпні. Статевої зрілості досягає на 4–5 році.

Тривалість життя 40–50 років. Перші пролітні птахи з'являються наприкінці вересня. Живиться птахами і ссавцями. Значне місце в живленні займає падло, яке птахи поїдають взимку.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — до 900 мм, розмах крил — до 2170 мм. Маса тіла — до 6 кг. У дорослого птаха верх голови і задня частина шиї рудувато-вохристі з золотистим відтінком, інше оперення темно-буре; хвіст сіруватий з вузькими темними поперечними смугами, на кінці — широка темна смуга; восковиця і пальці жовті. У молодого птаха забарвлення темно-буре; основа махових пер біла; хвіст білий з широкою темною смугою на кінці; протягом 5 років оперення поступово набуває вигляду, як у дорослого.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В Україні під час гніздування охороняється в Карпатському природному БЗ. Вид включено до СІТЕС (Додаток II), Бернську (Додаток II) та Боннську (Додаток II) конвенцію. Для покращання охорони виду необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, облаштування пунктів підгодівлі на місцях зимівлі, підвищення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг за забрудненням оточуючого природного середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Успішно розмножується в зоопарках країн Зх. Європи.

Господарське та комерційне значення

Має місце браконьєрський відстріл.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Годованець, 2003; Домашевський, 2004, 2007, 2008; European bird..., 2004.

Автори: С.В. Домашевський, Б.Й. Годованець
Малюнок: І.І. Землянських

- — знахідки у гніздовий період
- △ — знахідки у зимовий період

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ

Haliaeetus albicilla (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 8-ми видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює значну частину Євразії (переважно лісотундрова та лісова смуги). В Україні гніздиться вздовж Дніпра та його головних притоків, на р. Сіверський Донець, р. Дунай, а також поблизу великих ставкових господарств у інших р-нах. Під час кочівель трапляється по всій Україні. На зимівлі — переважно вздовж Дніпра, у пн.-зх. Причорномор'ї, на Сиваші та спорадично в інших р-нах.

Чисельність і причини її зміни

В Україні протягом XIX — першої половини XX ст. чисельність катастрофічно скорочувалася. У 1960–70 рр. гніздилося всього 20–30 пар. Відновлення чисельності почалося з другої половини 1970 рр. досягнувши у 2009 р. 100–120 пар. Щороку зимує 260–370 ос. Головними чинниками загрози є: лісгосподарська діяльність, браконьєрство, рекреаційне навантаження поблизу водойм, збіднення кормової бази, забруднення довкілля.

Особливості біології та наукове значення

Осілий птах, частина популяції у осінньо-зимовий період кочує. Тримається поодиночці або парами, у місцях концентрації здобичі утворює скупчення. Моногам. Заселяє заплавні або вологі широколистяні ліси, бори. Гніздо влаштовує на старих деревах, може займати його багато років. Відкладає 1–3 яйця, найчастіше з кінця лютого до кінця другої декади березня.

Насиджує переважно самка, 35–40 діб. Залишає гніздо зазвичай 1–2 пташенят, переважно у третій декаді червня. Успішно гніздиться 74% пар. Статевозрілим стає у 4–6 років. Живиться у гніздовий період переважно рибою, у зимовий — коловодними птахами, рибою і падлом.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: 3,1–5,8 кг, довжина тіла: 793–863 мм, розмах крил: 2093–2232 мм. Дорослий птах бурий, темніший зверху і світліший знизу, з білим хвостом; верх голови, шия і горло значно світліші, ніж спина і верхні покривні пера крил, іноді білуваті. Молодий птах темно-бурий, відзначається плямистістю оперення. Хвіст чорнувато-бурий, дзьоб чорний. Остаточного дорослого вбрання набуває на шостий рік життя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено до ЧКУ (1994), Червоного переліку МСОП, Європейського червоного переліку, конвенції СІТЕS (Додаток I), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток I і II) конвенцій. В Україні на територіях природно-заповідного фонду під час гніздування охороняється лише близько 10% популяції; взимку 100–300 орланів. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель, охорона місць масової зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля, широкомасштабна пропаганда.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Випадки розмноження були у Харківському зоопарку. У Зх. Європі розмножується успішно.

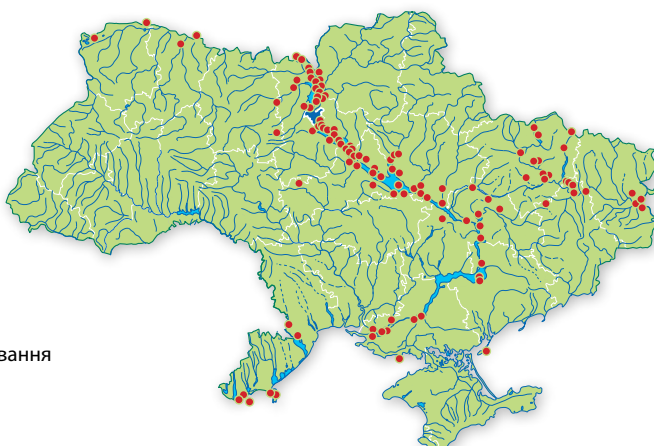
Господарське та комерційне значення

Через низьку чисельність не має.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Гаврилюк, 2000, 2002, 2004, 2008, 2008 а, 2008 б; Gavrilyuk, Grishchenko, 2003.

Автор: М.Н. Гаврилюк
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СТЕРВ'ЯТНИК

Neophron percnopterus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пд. Європу, Пд.-зх. Азію, Африку. В Україні проходить пн. межа ареалу. До другої половини ХХ ст. гніздився в Гірському Криму та на скелястих берегах Дністра. Пізніше траплялися окремі залітні птахи. Останнім часом були зальоти у Криму, Одеській, Дніпропетровській та Сумській обл.

Чисельність і причини її зміни

В Україні ніколи не був численним. До середини ХХ ст. чисельність постійно зменшувалась. Зараз зрідка реєструють залітних поодиноких особин. В Європі стан виду оцінюється як загрозливий, чисельність постійно скорочується. Європейська популяція нараховує від 3,5 до 5,6 тис пар. Причини зникнення в Україні не відомі. Можливо, це пов'язано з загальною ситуацією в пн. частині ареалу виду, а також зі зменшенням кормової бази та зростанням антропогенного пресу.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний, спорадично зимуючий птах. Прилітає у березні, відлітає у листопаді. Заселяє скелясті місцевості в горах і на рівнинах. Гніздиться у нішах скелястих урвищ. Кладка з 2 яєць у квітні–травні. Пташенята з'являються у червні і залишають гніздо в липні–серпні. Живиться падлом, а також

різними органічними рештками. Іноді ловить дрібних тварин.

Морфологічні ознаки

Середнього розміру хижий птах. Маса тіла — близько 2 кг, розмах крил — 150–180 мм. Крила довгі і порівняно вузькі, хвіст довгий, клиноподібної форми. На потилиці та спинній частині шиї видовжені і загострені пера утворюють щось на зразок гриви. Дорослий птах білий, іноді з вохристим відтінком. Махові пера чорні. Гола лицева частина голови та голі ділянки шкіри на передній частині шиї і волі жовті, іноді жовто-гарячі. Колір очей від темно-коричневого до яскраво-помаранчевого. Дзьоб видовжений, бурувато-чорний або чорний. Ноги рожевувато-сірі. Оперення мо-

лодих птахів темно-буре, оголені ділянки тіла сірі або синювато-сірі. Ноги темно сірі або чорні. Очі коричневі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

На міжнародному рівні знаходиться під охороною Бернської (Додаток II), Боннської (Додаток I і II) конвенцій, СІТЕS (Додаток II). Належить до категорії SPEC 3 Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). Занесений у Додаток 1 Директиви Європейського союзу зі збереження диких птахів (EUWB).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Зрідка розводиться у зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ганя, 1969; Зубаровський, 1977; Кныш, Бугаев, Пархоменко, Костин, 1983; Пономаренко, 2001; Birds in Europe..., 2004; Кураш, 2005; Архипов, Фесенко, 2005.

Автори: М.М. Бескаравайний, М.Л. Клестов, С.Ю. Костін, М.О. Осипова, О.М. Цвеліх
Малюнок: І.І. Землянських

● — зальоти

ГРИФ ЧОРНИЙ

Aegypius monachus (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Піренейський п-ів, пд. р-ни Балкан, о-ви Середземного моря, Пн. Африку (Атлаські гори), Передню, частково Центральну Азію до Монголії та Китаю. В Україні гніздиться тільки в Гірському Криму. Відомі зальоти в більшість обл. України.

Чисельність і причини її зміни

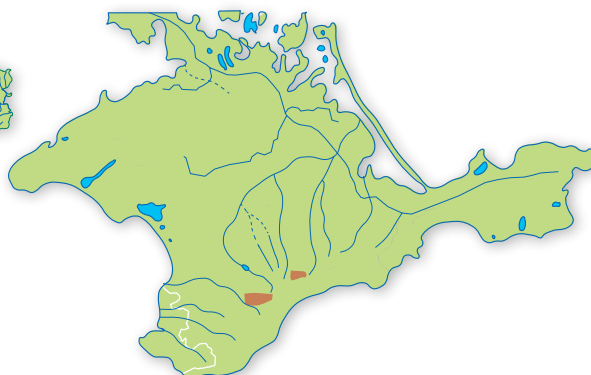
Популяція грифів у Криму не перевищує 50 ос., з яких щороку гніздиться 5–11 пар. Чисельність виду в Європі сягає близько 2 тис. пар. Завдяки спеціальним заходам, які впроваджують в країнах Зх. Європи протягом останніх 25 років, намітилась тенденція до збільшення чисельності. Поступове покращання ситуації з грифом спостерігається і в Криму. Основні фактори зниження чисельності: скорочення кормової бази, зростання антропогенного тиску, пряме переслідування людиною.

Особливості біології та наукове значення

Осілий, нерегулярно кочовий птах. Гніздиться окремими парами або розрідженими скупченнями до 5–7 пар у верхньому поясі Кримських гір. Гнізда будує на деревах. Період відкладання яєць триває з початку березня до початку квітня. У кладці одне яйце. Пташенята з'являються в травні і залишають гніздо в серпні–вересні. Живиться падлом. У пошуках корму відвідує майже усю територію п-ова.

■ — область гніздування

Морфологічні ознаки

Дуже великий птах з широкими довгими крилами та коротким хвостом. Маса тіла — до 12 кг, розмах крил — 2,5–3 м. У дорослого голова і верхня частина шиї вкриті коротким бурим пухом, темнішим на лицьовій частині голови та горлі. Загострені темно-бурі пера, що ростуть ззаду та по боках шиї, утворюють великий «комір». Оперення тулуба темно-буре. Махові та стернові пера чорні. Райдужна оболонка ока темно-коричнева. Дзьоб темний. Восковиця та оголені ділянки голови і шиї сірувато-білі, місцями світло-блакитні або з блакитним відтінком. Ноги сірувато-білі. Оперення молодого птаха значно темніше, чорно-буре. Площа оголених ділянок менша, в забарв-

ленні їх та восковиці блакитний колір більш виражений.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною Бернської (Додаток II), Боннської (Додаток II) конвенцій, СІТЕС. (Додаток II), ЧКУ (1994). Належить до категорії SPEC 1 Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). Занесений у Додаток I Директиви ЄС по збереженню диких птахів (EUWB). Місця гніздування в Криму охороняються у Кримському ПЗ, а також у Хапхальському гідрологічному заказнику.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується в деяких зоопарках, а також у спеціалізованих центрах, де вирощують птахів для реінтродукції.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Костин, 1983; Аппак, 1992, 2001; Heredia, 1997; Луговой, 1998; Кінда, 2000; Костин, Бескаравайний, 2003; Костин, 2004; Birds in Europe..., 2004.

Автори: Б.А. Аппак, М.М. Бескаравайний, М.Л.Клестов, С.Ю. Костін, М.О. Осипова, О.М. Цвелих
Малюнок: І.І. Землянських

СИП БІЛОГОЛОВИЙ

Gyps fulvus (Hablizl, 1783)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Яструбові (Accipitridae). Один з 5-ти видів роду, єдиний вид роду у фауни України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. та Пд.-сх. Європа, Кавказ, Пд.-зх. та Центральна Азія, Пн. Африка, Індія. В Україні гніздиться тільки в Гірському Криму. Відомі зальоти в більшість обл. України.

Чисельність і причини її зміни

За даними 2002–06 рр., чисельність виду в Криму складає принаймні 80–100 ос., з яких гніздиться не менше 10–16 пар. Протягом останніх 15 років кримська популяція знаходиться у відносно стабільному стані. Чисельність виду в Європі на 2000 р. оцінювали у 19–21 тис. пар. Завдяки спеціальним і плано-мірним заходам, які впроваджуються впродовж останніх 25 років, у країнах Зх. Європи відбулося значне збільшення чисельності виду. Причини зниження чисельності — скорочення кормової бази, зростання антропогенного пресу, пряме переслідування людиною.

Особливості біології та наукове значення

Осілий, здійснює нерегулярні кочівлі. Гніздиться на урвистих ділянках скель до 1200 м н. р. м. Часто утворює групові поселення, але може гніздитися і поодинокими парами. Гнізда влаштовує у нішах та на карнизах скельних урвищ. Єдине яйце відкладає в лютому. Насиджують обидва партнери. Пташенята з'являються у березні — квітні і залишають гнізда наприкінці липня — на початку

серпня. Живиться падлом, на яке часто збирається великими скупченнями. Кормовий біотоп — відкриті та напіввідкриті місцевості в горах та передгір'ях. Під час кочівель регулярно трапляється у Рівнинному Криму.

Морфологічні ознаки

Дуже великий птах з довгими широкими крилами та коротким хвостом. Маса тіла — до 11 кг. Розмах крил — 2,4–2,8 м. У дорослого голова та шия вкриті густим коротким білим пухом. Низ шиї оточує білий або рудувато-білий пуховий «комір». Забарвлення тіла світло-буре з рудуватим або сірувато-сірим відтінком. Махові та стернові пера чорні або чорно-бурі. Оголені ділянки шкіри навколо очей, на волі та на нижній частині шиї сірувато-блакитні. Очі жовтувато-

коричневі. Дзьоб світлий, жовтувато-бурий. Оперення молодого птаха темніше, «комір» не пуховий, а утворений довгим, вузьким, загостреним рудувато-вохристим пір'ям.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

На міжнародному рівні знаходиться під охороною Бернської (Додаток II), Боннської (Додаток II) та CITES (Додаток II) конвенцій. Занесений у ЧКУ (1994), Додаток I Директиви ЄС по збереженню диких птахів (EUWB). У Кримському ПЗ охороняється на гніздуванні, у Ялтинському гірсько-лісовому та Карадазькому ПЗ під час кормових і сезонних кочівель.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується в деяких зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Не має.

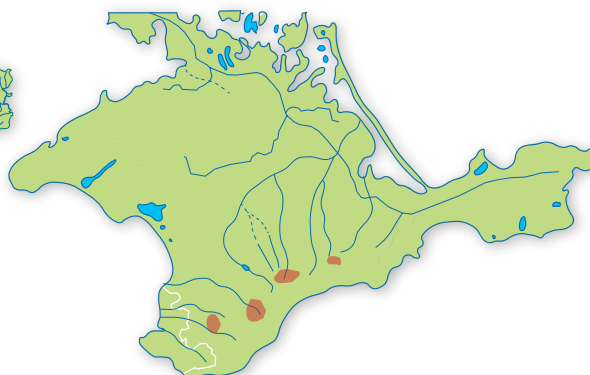
Основні джерела інформації

Зубаровський, 1977; Костин, 1983; Donazar, Genero, 1997; Аппак, 1998; Кінда, Прокопенко, 2001; Матус, 2002; Костин, Бескаравайний, 2003; Костин, 2004; Birds in Europe..., 2004.

Автори: Б.А. Аппак, М.М. Бескаравайний, М.Л. Клестов, С.Ю. Костін, М.О. Осипова, О.М. Цвеліх
Малюнок: І.І. Землянських

■ — область гніздування

БАЛАБАН

Falco cherrug Gray, 1834

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Соколові (Falconidae). Один з 37-ми видів роду у світовій фауні, один з 8-ми видів роду у фауні України

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. частина Центральної та Сх. Європи, а також Азія (лісова, степова та пустельна смуги, гірські р-ни). В Україні на гніздуванні поширений у степовій і лісостеповій смугах. Взимку трапляється в Криму.

Чисельність і причини її зміни

В Україні протягом XIX — першої половини XX ст. вважався досить звичайним. Упродовж другої половини XX ст. чисельність скорочувалась, у деякі роки складала не більше 50 пар. Відновлення чисельності у степовій смузі почалося з 1980-х рр. Станом на 2009 р. чисельність на території України сягала не менше 250–300 пар. У Європі популяцію оцінено у 650–800 пар. На більшій частині світового ареалу чисельність виду зменшується через різке скорочення кормової бази, нелегальний відлов самок та вилучення з гнізд пташенят з метою контрабандного вивезення за кордон.

Особливості біології та наукове значення

Білі гнізді з'являються у кінці лютого — на початку березня. Гніздові ділянки постійні. Гніздиться переважно на опорах магістральних ліній ЛЕП, у Криму також на важкодоступних скелях і глиняних та вапнякових урвищах, головним чином на висоті 10–25 м. Гніздування на деревах спостерігається рідко. Займає гнізда інших птахів, найчастіше круків, або робить кладку на

уступах скель. Яйця відкладає у кінці березня — на початку квітня. У кладці 2–5 яєць. Насиджування триває біля 30 діб. У виводках 1–5 пташенят, які вилітають з гнізд у червні. Осіння міграція у жовтні–листопаді. В українській популяції переважають самці внаслідок незаконного відлову браконьєрами самок для соколиного полювання. Найхарактернішою здобиччю є ховрахи. У зв'язку з депресією чисельності гризунів останнім часом живиться граками, мартинами, голубами та іншими птахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: 800–1100 г, довжина тіла: 480–570 мм, розмах крил: 1100–1250 мм. У забарвленні лише вікові відмінності. У дорослого верх сіривато-бурий, пера зі світлою облямівкою, голова білу-

вата з бурими рисками, низ білуватий з поздовжніми бурими смугами, дзьоб сірий, восковиця і ноги жовті. Молодий птах зверху темніший, знизу плямистіший, восковиця і ноги блакитно-сірі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В Україні на заповідних територіях гніздиться не більше 1% української популяції виду. Занесено до Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено у Додаток II Конвенції СІТЕС, Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Боннської конвенції, ЧКУ (1994).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

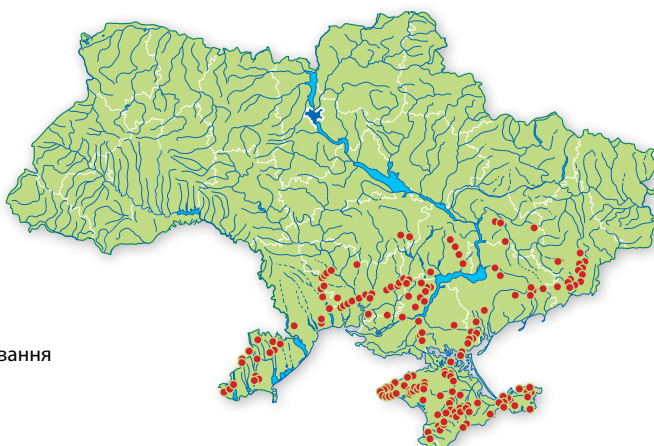
Розводять у країнах Європи та Азії. В Україні є поодинокі випадки розведення у неволі.

Господарське та комерційне значення

Має місце браконьєрський відлов, нелегальні утримання і торгівля соколами, тому слід переглянути чинне законодавство з метою віднесення цієї діяльності до кримінальних злочинів.

Основні джерела інформації

Прокопенко, 1994; Чегорка та ін., 1998; Пилига, 1999; Пилига, Тилле, 1999; Семеньков і др., 2000; Birds in Europe..., 2004.

● — місця гніздування

САПСАН

Falco peregrinus Tunstall, 1771

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Соколові (Falconidae). Один з 37-ми видів роду; один з 8-ми видів у фауні України (представлений підвидами: сокіл-сапсан звичайний — *F. p. peregrinus*, сокіл-сапсан кавказький — *F. p. brookei* і сокіл-сапсан тундровий — *F. p. calidus*).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Заселяє майже усі материки і о-ви світу. Відсутній на більшій частині Пд. Америки та в Антарктиді. В Україні в Карпатах гніздиться номінативний підвид, у Кримських горах і на берегових урвищах Кримського п-ова — кавказький підвид, під час міграції і взимку на всій території трапляється тундровий підвид.

Чисельність і причини її зміни

В Україні гніздиться біля 120–130 пар, з яких 100–110 пар в Криму. В останні десятиріччя помітно зростає кримська популяція. В Європі гніздиться 12–25 тис. пар. Зменшення чисельності у 1950–60 рр. було обумовлено застосуванням ДДТ як сильнодіючого інсектициду і узаконеним нищенням хижих птахів людиною. Сучасне зростання, можливо, пов'язане з забороною застосування ДДТ і відстрілу хижаків.

Особливості біології та наукове значення

Під час міграцій трапляється по усій Україні. Частина гніздових птахів, можливо, осілі. Тримається старих лісів у заплавах річок, на поодиноких скелях серед гірських лісів, вапнякових та глинистих урвищах морських узбереж. Гніздиться поблизу відкритих просторів, де полює, іноді — у великих містах на високих будівлях. На гніздових ділянках

з'являються наприкінці лютого — в березні. Яйця відкладає на виступах скель, іноді в гнізда круків, розташованих на скельних або вапнякових урвищах. У кладці 2–4 яйця. Насиджує самка, 30–33 доби. Пташенята вилуплюються у квітні–травні, залишають гніздо через 35–40 діб. Статевозрілими стають на 3 році життя. Живиться птахами середніх розмірів (кулики, голуби, шпаки), яких здобуває в основному в польоті.

Морфологічні ознаки

Маса самця — до 600–800, самки — до 1000–1200 г, довжина тіла — 390–500 мм, розмах крил — 950–1150 мм. Дорослий птах зверху сизувато-сірий, голова і шия темніші; від кута рота донизу йдуть чорні «вуса»; нижня час-

тина вохристо-біла з темними поперечними смугами на грудях і череві; дзьоб сірий, восковиця і ноги жовті, очі темно-коричневі. Молодий птах зверху бурий зі світлою строкатістю; низ вохристій, з темно-бурым поздвожним рисунком, восковиця сірувато-блакитна, ноги світло-жовті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в Карпатському, Кримському, Карадазькому ПЗ, Ялтинському гірсько-лісовому заповіднику та ПЗ «Мис Март'ян». Включено до ЧКУ (1994), Конвенції СІТЕС (Додаток I), Бернської (Додаток II) і Боннської (Додаток II) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується в США, країнах Європи, Росії. В Україні в неволі не розмножується.

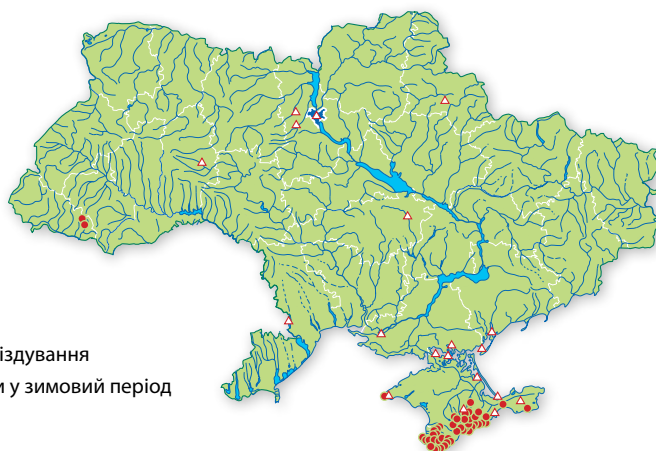
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Прокопенко, 1994; Прокопенко, Грінченко, 1996; Кучеренко, Костин, 2003; Милобог, Прокопенко, Ветров, 2008; Vetrov, Prokopenko, Milyobog, 2008.

Автори: С.П. Прокопенко, В.В. Ветров, Ю.В. Милобог
Малюнок: І.І. Землянських

- — місця гніздування
- △ — знахідки у зимовий період

БОРИВІТЕР СТЕПОВИЙ

Falco naumanni Fleischer, 1818

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Соколоподібні (Falconiformes), родина — Соколові (Falconidae). Один з видів політипного роду; один з 8-ми видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

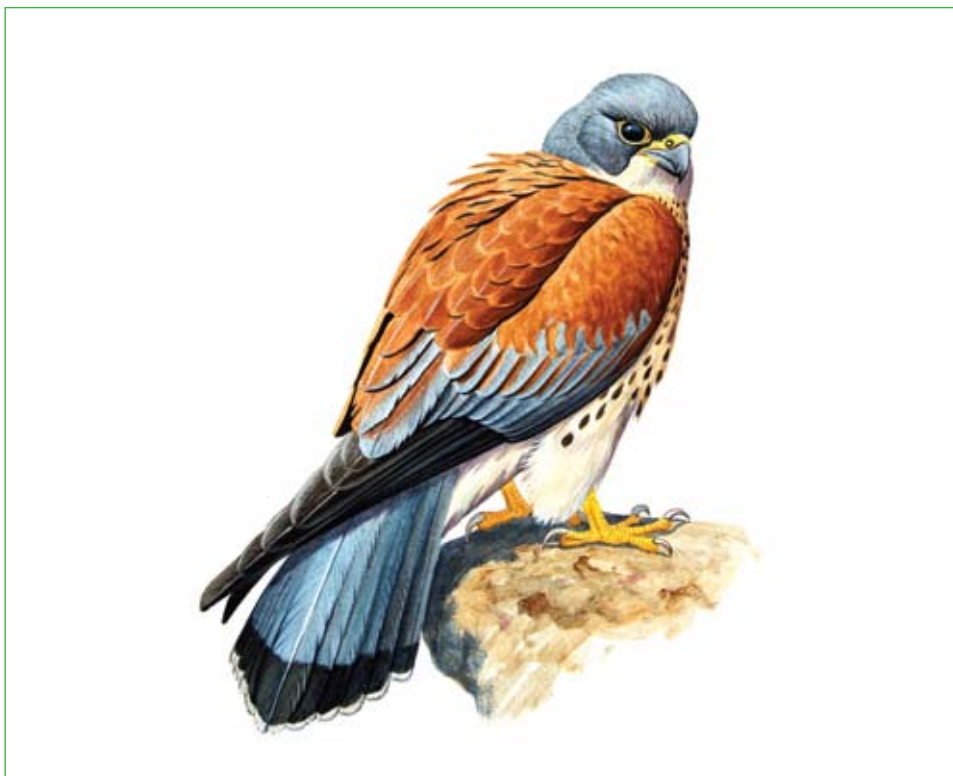
Пд. Європа, Пн. Африка, Зх., Центральна Азія. В Україні — в степовій смузі (останні роки тільки в Криму).

Чисельність і причини її зміни

Протягом ХХ ст. чисельність знижувалась, але в 1960-і рр. на Закарпатті та в Криму вид був досить звичайним і гніздився колоніями до 400 пар (Крим). В 1990-х рр. поодинокі пари були відомі в Донецькій обл. і Криму. В останні роки гніздування поодиноких пар ймовірно в Криму, але не виключено, що вид вже зник з гніздової фауни України. Дані різних авторів про гніздування виду на початку ХХІ ст. в Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській обл. та в Криму при перевірці не підтвердились. Сучасна чисельність виду в Європі оцінена в 25–42 тис. пар. Спостерігається загальне зниження чисельності на пд. Європи, що пов'язано з багаторічними флуктуаціями чисельності виду в межах ареалу. Причини падіння чисельності — тісні зв'язки з динамікою чисельності саранових, розорювання цілини, застосування пестицидів, відстріл.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий, перелітний птах. З'являється в кінці березня — квітні. Трапляється на вапнякових, глинистих урвищах, уступах скель, спорудах людини серед степу. Відкладає яйця наприкінці квітня — на початку травня. Гнізда влаштовує у норах, розщелинах скель, на карнизах будинків

і урвищ. В минулому відомі колоніальні гніздування (Крим, Закарпаття). У кладці 4–5 яєць. Насиджує самка, 28 діб. Пташенята вилітають з гнізда у липні. Відліт з кінця серпня — у вересні. Живиться переважно комахами (сарана), дрібними мишоподібними гризунами і птахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 150–210 г, довжина тіла — 290–320 мм, розмах крил — 580–720 мм. У дорослого самця спина і більша частина верху крил руді, голова, смуги на крилах, надхвістя і хвіст зверху сірі, на верхівці хвоста чорна смуга; низ рудуватий з чорними плямами і рисками; махові пера чорно-бурі; дзьоб блакитно-сірий, восковиця і ноги жовті, очі темно-коричневі. Доросла самка і молодий птах зверху іржасті з

темно-бурими плямами; знизу вохристі з бурими плямами. Від борівітра звичайного самка і молодий птах відрізняються кольором кігтів: у борівітра степового кігті білі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

На гніздуванні охоронявся в Опуцькому заповіднику. Занесено до ЧКУ (1994), Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено до СІТЕS (Додаток II), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

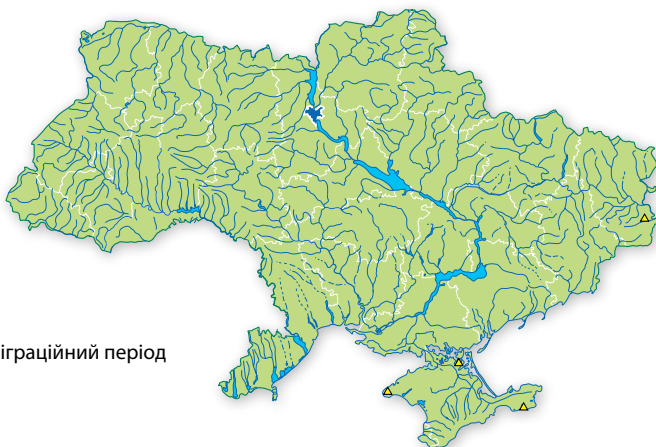
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Ветров, 1993; Міщенко, 1994; Пилюга, 1995; Кінда, Костін, Бескаравайний, 1999; Кінда, 2000; Birds in Europe..., 2004; Ветров, Милобог, Стригунов, 2006.

Автори: В.І. Стригунов, Ю.В. Милобог, В.В. Ветров
Малюнок: І.І. Землянських

▲ — знахідки у міграційний період

ТЕТЕРУК

Lyrurus tetrrix (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Куродібні (Galliformes), родина — Тетерукові (Tetraonidae). Один з 2-х (за деякими класифікаціями, з 4–5-ти) видів роду; єдиний вид роду в Україні.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова та лісостепова смуги Європи і Азії. У Зх. та Центральній Європі нині найчастіше трапляється у гірських лісах та на вересових пустищах, де ареал зазвичай має чітко виражений острівний характер. В Україні поширений на Поліссі, у Карпатах та на пн. лісостепової смуги.

Чисельність і причини її зміни

На початку 1970 рр. в Україні нараховували близько 66,6 тис., у 1980 р. — 20,8 тис., у 2007 р. — 13,3 тис. ос. Найбільша чисельність виду у Житомирській обл. (3426 ос. у 2007 р.). Зниження чисельності зумовлюють: сукцесійні зміни біотопів існування, лісогосподарська діяльність, деградація болотних систем, випасання худоби, браконьєрство, чинник непокою, особливо у періоди токування та гніздування.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Заселяє біотопи, де поєднуються відкриті простори з лісовими масивами. На Поліссі — похідні березняки, осичники, розладнані корінні соснові деревостани по окраїнах боліт, с/г угідь, зрубів тощо. У Карпатах — на висоті понад 800 м н. р. м. на межі лісу та субальпійського поясу. Полігам

з груповим характером токування. Токує у березні–травні. Кладка з 4–13 яєць. Насиджування 22–26 діб. Пташенята стають на крило за 5–6 тижнів. Живиться безхребетними (переважно пташенята), ягодами чорниці, журавлини, сержками, бруньками і кінцевими пагонами берези, вільхи, верби тощо.

Морфологічні ознаки

Маса тіла дорослих птахів: самця — 1100–1400 г самки — 750–1100. Розміри (мм) самця (самки): довжина тіла — 508–708 (470–508), розмах крил — 805–897 (770–800). Самець чорний з темно-синім металічним полиском, над оком червона «брова», на крилі біле «дзеркальце», хвіст ліроподібний. Самка бура, на хвості невелика вирізка.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Додатку III Бернської конвенції. Слід заборонити збір ягід, прокладання туристичних маршрутів та випасання худоби у гніздових і виводкових стаціях; регулювати чисельність ворогів виду, особливо бродячих собак і котів; налагодити штучне розведення з наступною інтродукцією у природне середовище.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Накопичено досвід зі штучного розведення у Росії, Німеччині, Польщі, Швеції тощо.

Господарське та комерційне значення

В минулому мисливський вид, на який заборонено полювання.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Татаринів, 1973; Потапов, 1985; Делеган, 1996; Фесенко, Бокотей, 2002; Кратюк, 2008.

● — місця знахідок

Автор: О.Л. Кратюк
Малюнок: І.І. Землянських

ГЛУШЕЦЬ (ГЛУХАР)

Tetrao urogallus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Куродібні (Galliformes), родина — Тетерукові (Tetraonidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид у фауні України, представлений 2-ма підвидами: *T. u. pleskei* (Полісся) та *T. u. rudolfi* (Карпати).

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Піренейів та Великобританії до р. Лени і Пн. Монголії. В Україні трапляється на Поліссі та у Карпатах. На Поліссі на початку ХХ ст. був поширений у всіх великих лісах. Зник з околиць Києва після 1918 р., Славути (Хмельницька обл.) і Дубна (Рівненська обл.) — після 1923 р., Чернігівської обл. — у 1930-х рр., Київської обл. — на поч. 1970-х рр. В останні роки простежується тенденція до розчленування ареалу на ізольовані ділянки.

Чисельність і причини її зміни

На початку 1970 рр. в Україні нараховано понад 8 тис. ос., у 1981 р. — 4581, у 1997 р. — 3610, у 2005 р. — 3831. Найбільша чисельність виду у Житомирській обл. (711 ос. у 2007 р.). Осіння щільність населення у Карпатах — 0,3–0,9, на Поліссі — 0,1–0,6 ос. на 1 тис. га. Зниження чисельності зумовлюють: скорочення площ ягідників, стиглих хвойних лісів, вирубування дерев біля токовищ, браконьєрство, вплив ворогів виду (собака єнотоподібний, яструб великий, бродячі собаки і коти).

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Заселяє ліси тайгового типу. На Поліссі — соснові і сосново-березові ліси, багаті на ягідники, поблизу боліт (особливо

верхових), галявин, згрищ. У Карпатах — приполонинні смерекові ліси, криволісся до висот 1500 м н. р. м. Полігам з груповим характером токування. За незмінних умов токовища зберігаються десятиліттями. Токує у середині березня–травні. Кладки з 4–16 яєць в кінці квітня — на початку травня. Насиджування триває 22–23 доби. Пташенята — з кінця травня до початку червня. Живиться хвою, ягодами чорниці, журавлини тощо.

Морфологічні ознаки

Маса тіла дорослих птахів: самця (самки) — 3500–6500 (1440–2210) г. Розміри самця (самки): довжина тіла — 955–992 (620–675) мм, довжина крила — 377–430 (280–322) мм, розмах крил — 1250–1320 (870–980) мм. Са-

мець чорно-бурий з «бородою», над оком червона «брова», біля основи крила — біла пляма, дзьоб білий. Самка бура, дзьоб бурий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до ЧКУ (1994), Додатку II Бернської конвенції. Охороняється в Карпатському БЗ, «Горгани», Поліському, Рівненському, Черемському ПЗ, Вижницькому, Карпатському, «Сколівські Beskidi» НПП. Необхідно створювати пам'ятки природи на токовищах, заборонити рубки лісу, туристичну діяльність у гніздових стаціях, налагодити штучне розведення з наступною інтродукцією в природне середовище.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножують у Росії, Німеччині, Польщі тощо.

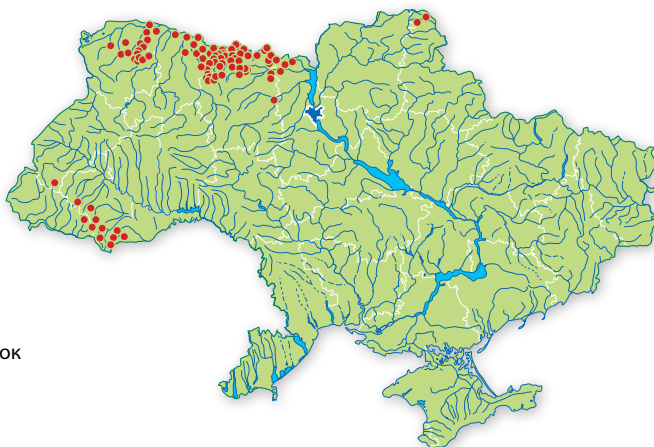
Господарське та комерційне значення

В минулому мисливський вид, на який заборонене полювання.

Основні джерела інформації

Владышевский, 1975; Потапов, 1985; Клестов, 1995; Фесенко, Бокотей, 2002; Кратюк, 2007.

Автор: О.Л. Кратюк, М.В. Химин
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця знахідок

ОРЯБОК

Tetrastes bonasia (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Куродібні (Galliformes), родина — Тетерукові (Tetraonidae). Один з 2-х (за деякими джерелами, один з 3-х) видів роду; єдиний вид роду в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює лісову смугу Європи і Азії. У Зх. та Центральній Європі трапляється у гірських лісах Альп, Родоп, Арден, Шварцвальду. В Україні поширений у Поліссі, Розточчі, Карпатах та подекуди на пн. лісостепової смуги.

Чисельність і причини її зміни

На початку 1970 рр. в Україні нараховано близько 38–42 тис., у 2007 р. — 22,5 тис. ос. (за неповними даними). Зниження чисельності зумовлюють: трансформація біотопів існування внаслідок лісогосподарської та інших видів діяльності, браконьєрство, чинник непокою, особливо у період гніздування.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Заселяє ліси різного типу, проте перевагу віддає деревостанам, у яких переважають береза, ялина, вільха з густим підліском та добре зволеним ґрунтом. Моногам. Токує у квітні–травні. Кладка з 3–14 яєць. Насиджування 21–23 доби. Пташенята стають дорослими через 1,5 місяця. Живить-

ся: весною і влітку — зелені частини рослин, квіти, насіння, а також комахи та інші безхребетні; у кінці літа та восени — ягоди; зимою — сиріжки, бруньки та кінцеві пагони листяних дерев і кущів.

Морфологічні ознаки

Розміри дорослих птахів: маса — 350–500 г довжина тіла — 350–370 мм, розмах крил — 480–540 мм. Самець зверху сірий з чорно-бурими і рудими поперечними смугами. На голові «чуб», над оком червона «брова». Підборіддя і горло чорні, облямовані білою смугою. Воло, груди й черево білуваті з бурими плямами. У самки немає чорної плями на горлі, загальний тон оперення значно рудіший, ніж у самця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Додатку III Бернської конвенції. Слід проводити біотехнічні заходи з поліпшення кормових та захисних властивостей угідь, обмежити антропогенний вплив на біотопи поширення виду, регулювати чисельність ворогів, налагодити штучне розведення з наступною інтродукцією у природне середовище.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Накопичено досвід зі штучного розведення у Росії, Німеччині, Польщі, Швеції тощо.

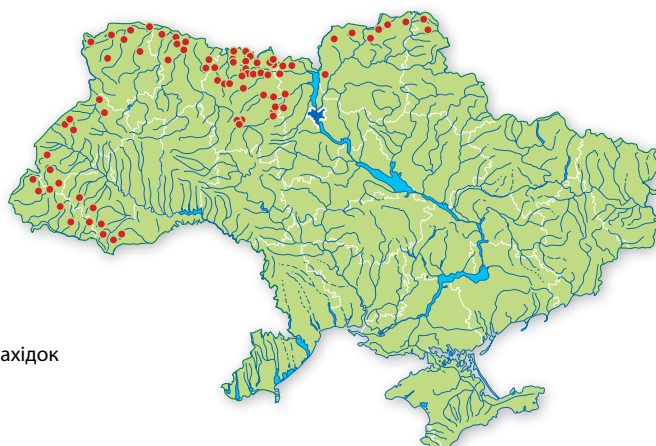
Господарське та комерційне значення

В минулому мисливський вид.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Татаринів, 1973; Потапов, 1985; Фесенко, Бокотей, 2002; Башта та ін., 2006.

Автор: О.Л. Кратюк
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця знахідок

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ

Grus grus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Журавлеподібні (Gruiformes), родина — Журавлеві (Gruidae). Один з 2-х видів роду у фауні України; один з 10-ти видів роду у світовій фауні.

Природоохоронний статус виду

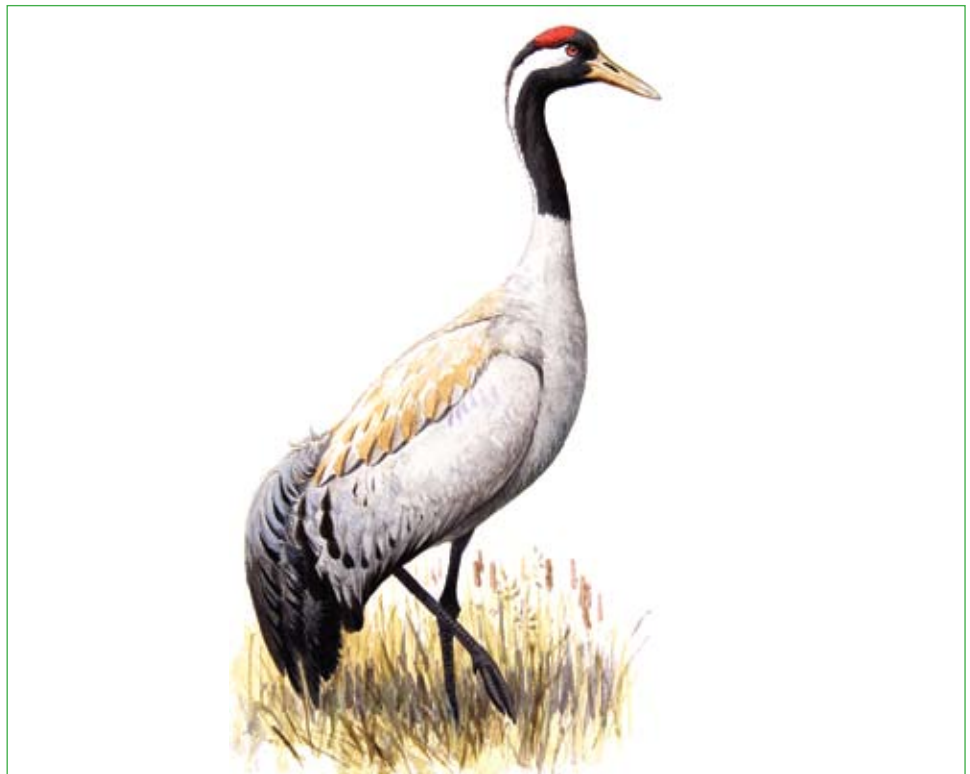
Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздиться у Пн., Центральній і Сх. Європі, Пн. Азії; птахи європейської популяції зимують на Піренейському п-ві, у Пн. і Сх. Африці, Малій Азії, азійські птахи проводять зиму у Пд. Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, у Лівобережному лісостепу і частково у Лівобережному степу, а також, можливо, на Сиваші; мігрує по усій країні.

Чисельність і причини її зміни

Зараз у країні від 500–600 до 700–850 пар. У Сумській обл. 60–70 пар, Чернігівській — 7–11, Київській — 16–23, Полтавській — 40–45, Харківській — 100–110, Донецькій — 15–20, Луганській — 40, Дніпропетровській — 10–15. На Лівобережжі — 410–460 пар, з яких 80–100 — на Поліссі, 180–200 — у Лісостепу, 160–175 — у Степу. У долині Сули біля 25–30 пар, Удаю — 15–20, Псла — 30–35, Хорола — 3–5, Ворскли — 65–70, Мерли — 12–15, Орельки — 12–15. У поліських р-нах Правобережжя — 80–100 пар. Міграційні скупчення на Житомирщині, Полтавщині, Київщині, у БЗ «Асканія-Нова» — 8–16 тис. ос. На Центральному Сиваші восени тримається до 8–10 тис. ос. У м'які зими небагато птахів зимує у р-ні БЗ «Асканія-Нова» і на Сиваші. Чисельність європейської популяції — 74–100 тис. пар. Зміна чисельності: фактор непокою на гніздуванні, зниження рівня води у гніздових біотопах, що робить доступними гнізда для хижаків, браконьєрство, зіткнення з електролініями, використання пестицидів.

Особливості біології та наукове значення

Весняна міграція у березні — на початку травня. Моногам, пари постійні. У р-ні гніздування повертається з кінця березня — до початку травня. Оселяється по заболочених лісах, на великих відкритих болотах та у заплавах з заростями очерету. Гніздиться окремими парами, гнізда з рослинних решток на купинах або сухих місцинах. Кладка з 1–3 яєць у кінці квітня — на початку травня, насиджують обидва птахи. Інкубація близько 30 днів. Молодь починає літати у віці 2-х місяців. Статева зрілість у віці 4–6 років. Осіння міграція з середини вересня до кінця жовтня. Живиться переважно рослинною їжею: вегетативними частинами рослин, насінням, ягодами, а також комахами, ящірками, зміями, яйцями птахів, гризунами, молюсками тощо.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: 4–7 кг, довжина тіла: 114–130 см, розмах крил: 200–230 см. Шия, дзьоб і ноги довгі. Дорослий птах сірий, на тім'ї гола червона шкіра; потилиця, горло і верх шиї чорні, по боках голови білі смуги, дзьоб буруватий, ноги чорні. Молодий птах рудувато-бурий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Під охороною CITES (Додаток II), Бернської (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), угоди АЕВА, внесений до ЧКУ (1994) Необхідно надати охоронний статус місцям гніздування і перебування виду під час міграцій та зимівлі, обмежити застосування пестицидів у місцях гніздування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.

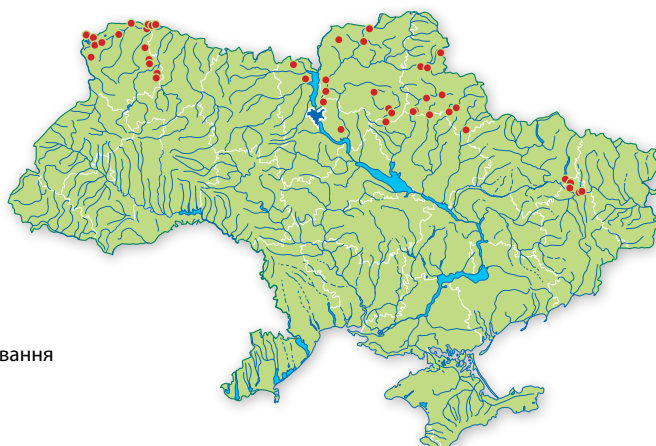
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації:

Кістяківський, 1957; Вінтер, 1994; Prange, 1994, 1997; Belik, Vetrov, 1995; Гаврись, Слюсар, 1996; Горлов, 1998; Gavris, 1999; Andryuschenko, Gorlov, 2001; Книш, Гаврись, 2001; Гавриленко, Думенко, Лопушанский, 2002; Birds in Europe, 2004.

● — місця гніздування

ЖУРАВЕЛЬ СТЕПОВИЙ

Anthropoides virgo (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Журавлеподібні (Gruiformes), родина — Журавлеві (Gruidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

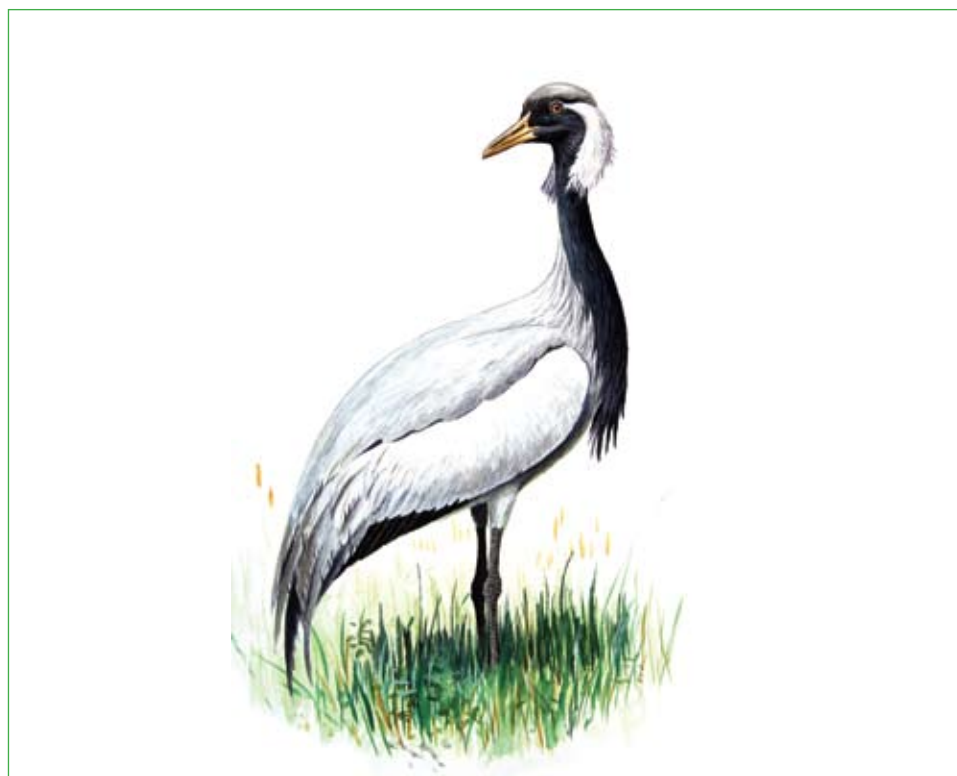
Гніздиться в Африці (Марокко) та в Євразії у степовій, напівпустельній і пустельній зонах. Зимує на пн. сх. Африки та у Пд. Азії. В Україні гніздиться у Херсонській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій обл. та Степовому Криму.

Чисельність і причини її зміни

Розмір світової популяції — до 240 тис. ос., європейської — біля 35 тис. ос. В Україні у гніздовий період 600–700 ос. (200–250 гніздових пар), у передміграційний період до 1000 ос. Чинники зменшення чисельності: заростання гніздових біотопів високим щільним травостоєм, зменшення місць для водопою, знищення гнізд під час випасання худоби та обробітку ланів, розлякування птахів, зростання кількості собак; вилучення з природи кладок та виводків, відстріл.

Особливості біології та наукове значення

Весняна міграція у березні-квітні. Моногам. Гніздиться на ділянках з розрідженим травостоєм або без рослинності, зокрема на цілих степах, пасовищах, с/г ланах, перелогах. Гніздо на землі. Відкладання яєць у квітні — червні. У кладці 1–3 яйця. Тривалість інкубації 27–30 діб. Підйом на крила у віці 42–49 діб. Статева зрілість з 3 року життя. Відлітає в серпні-вересні, інколи затримується до початку жовтня. Їжа: безхребетні (переважно жуки, клопи, прямокрилі), вегетативні частини трав'яних рослин, їх квіти та зерна.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 2–3 кг, довжина тіла — 90–100 см, розмах крил — 165–185 см. Оперення переважно світло-сіре; боки голови, шия спереду, воло, першорядні і другорядні пера чорні; ноги темно-сірі; дзьоб зеленкувато-жовтий. За очима пучки довгих білих пер. Райдужна оболонка ока червона. У молодого птаха чорний колір оперення замінений темно-сірим, а білий — світло-сірим, райдужна оболонка ока коричнева.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до ЧКУ (1994), Європейського червоного переліку, Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій, Конвенції

CITES (Додаток II). Майже не гніздиться на відповідних територіях через відсутність розрідженого невисокого травостою. Потребує створення відповідних умов на існуючих степових територіях ПЗФ та нових охоронних територій зі збереженням в їх межах екстенсивного тваринництва (Сиваш, Приазовська височина, Керченський п-ів, Тарханкут); заборони полювання в місцях скупчень виду (лимани Пн.-зх. Приазов'я, Сиваш в межах Красноперекопського та Джанкойського р-нів, оз. Джарилгач, Узунлар, Кояшське та Киркояшське в АР Крим); запобігання вилученню кладок та виводків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розводиться в неволі: зоопарки Одеський, Миколаївський, Київський та Державного БЗ «Асканія-Нова».

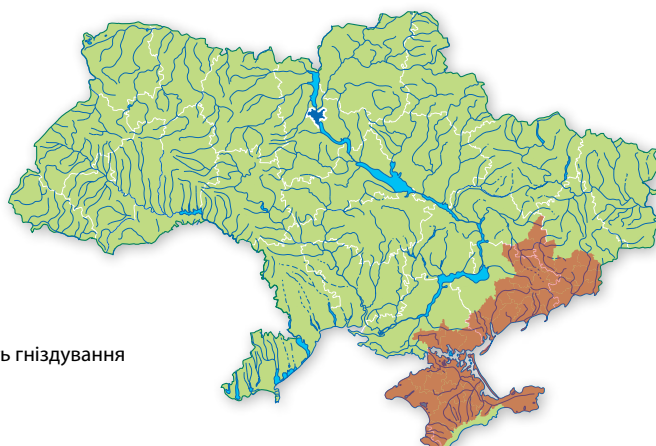
Господарське та комерційне значення

Має місце незаконна торгівля вилученими з природи птахами.

Основні джерела інформації

Винтер, 1991; ЧКУ, 1994; Андрущенко, 1997; Андрущенко, Шевцов, 1998; Андрущенко, Винтер і др., 1999; Андрущенко, Горлов, 1999.

Автор: Ю.О. Андрущенко
Малюнок: І.І. Землянських

— область гніздування

ДРОХВА

Otis tarda Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Журавлеподібні (Gruiformes), родина — Дрохвові (Otidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал: пн. Африки; Євразія від Піреней до Китаю, з пн. на пд. від Німеччини до Ірану. В Україні гніздиться у степовій частині Лівобережжя, включаючи Крим; зимує у Лівобережжі Сухостепової зони. Зимові скупчення — у Херсонській та Запорізькій обл., Керченському п-ові.

Чисельність і причини її зміни

В Україні у гніздовий період до 850 ос. (150–200 гніздових самок), взимку до 12,4 тис. ос., Європейська популяція — до 35,8 тис. ос. Чисельність скорочується через заростання ланів та пасовищ; зменшення місць для водопою; знищення гнізд під час випасання худоби, сінокошення та обробітку ланів; розлякування птахів, зростання кількості здичавілих собак та воронових птахів; вилучення з природи кладок та виводків; відстріл на місцях зимівлі, загибель від зіткнення з ЛЕП.

Особливості біології та наукове значення

В Україні пд. популяції осілі. Перелітні птахи, переважно російські, в березні мігрують на сх., у жовтні–грудні у зворотному напрямку. Займає ділянки з невисоким помірно розрідженим травостоєм у цілих степах, на луках, пасовищах, перелогах. Полігам. Гніздо — неглибока ямка в ґрунті з невеликою кількістю вистілки. Яйця відкладає у квітні–червні. У кладці 1–3 яйця. Тривалість інкубації 27–30 діб. Підійом на крила у віці

35–45 діб. Статова зрілість з 3 року життя. Їжа: переважно трав'яні рослини, а також великі безхребетні, дрібні плазуни та ссавці.

Морфологічні ознаки

Маса — до 18 кг, довжина тіла — 75–105 см, розмах крил — 190–260 см. Верх тулуба, частина верхніх покривних пер крил та хвоста руді з чорними смужками; голова і шия сірі; дзьоб темно-сірий; райдужна оболонка ока коричнева; у самця нижня частина тулуба і крил біліша, воло і передня частина шиї руді, видовжені пера під основою дзьоба — «вуса».

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Європейського червоного переліку,

до Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток I і II) конвенцій, СІТЕS (Додаток II). В рамках Боннської конвенції укладений Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоевропейської популяції дрохви. Гніздування виду на заповідних територіях не відомі. Мігруючі та зимуючі птахи можуть триматися у заповідниках степової зони. Необхідно: створити охоронні території зі збереженням в їх межах екстенсивного тваринництва (Присивашся, Приазовська височина, Керченський п-ів, Тарханкут); знищувати бродячих собак та скорочувати чисельність воронових; заборонити полювання у місцях зимових скупчень; запобігти вилученню кладок та виводків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розведення з яєць, отриманих у неволі, не відоме. З яєць, вилучених з природи, вирощується важко.

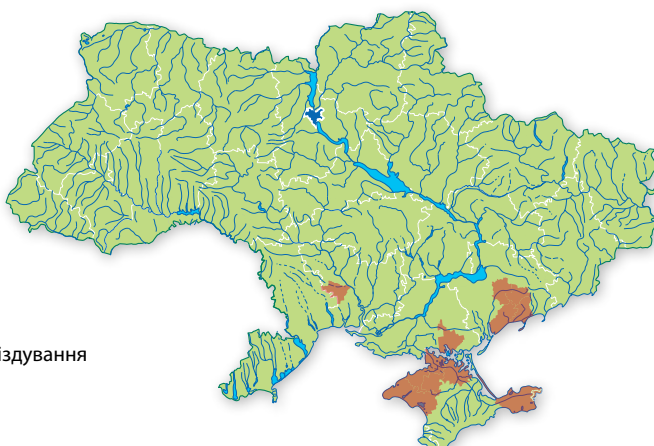
Господарське та комерційне значення

Має місце незаконна торгівля птахами.

Основні джерела інформації

Андрющенко, Стадниченко, 1999; Андрющенко, 2000; Андрющенко та ін., 2000; Andryushchenko, 2002.

Автор: Ю.О. Андрющенко
Малюнок: І.І. Землянських

■ — область гніздування

ХОХІТВА

Tetrax tetrax (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Журавлеподібні (Gruiformes), родина — Дрохвові (Otididae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

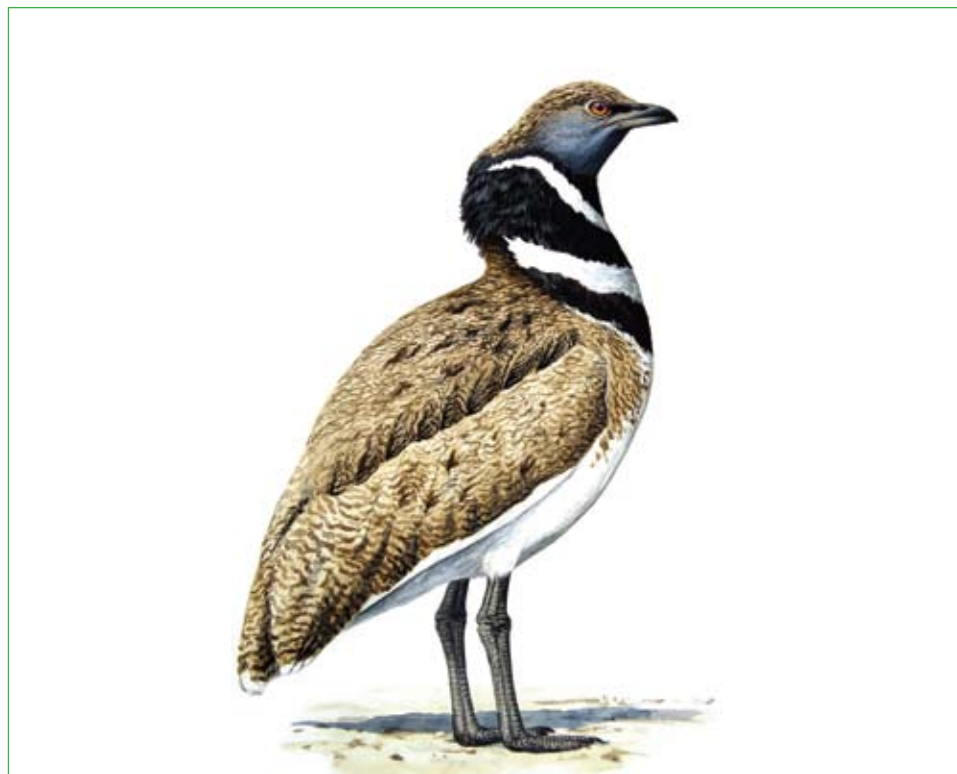
Займає пд. зх. Африки, пд. Європи, Центральну Азію; пд. популяції осілі, пн. зимують від Пн.-зх. Африки до Центральної Азії. В Україні: осілий на Керченському п-ві; мігрує та зимує в Присивашші, Степовому Криму, Пн.-зх. Приазов'ї.

Чисельність і причини її зміни

В Україні у гніздовий період — 30–50 ос. (можливе гніздування 5–7 самок), взимку загальна чисельність, ймовірно, сягає 70–80 ос. Світова популяція — 100 тис. ос. Чинники зменшення чисельності: втрата біотопів, знищення гнізд під час випасання худоби та сінокосіння, розлякування птахів, зростання кількості здичавілих собак та воронових птахів, вилучення з природи кладок та виводків, відстріл дорослих птахів.

Особливості біології та наукове значення

Оселяється на ділянках цілих степів, пасовищ, перелогів з низьким помірно розрідженим травостоєм. З початку квітня самці розподіляються по гніздових територіях і токують до кінця червня. Моногам. Гніздо — неглибока ямка в ґрунті з невеликою кількістю вистілки з сухих трав'яних рослин. Відкладання яєць відбувається з кінця квітня до кінця травня. У кладці 3–4 яйця. Тривалість інкубації 20–28 діб. Підйом на крило у віці 25–30 діб. Статева зрілість з 2 року, у самок можливо з 1 року. Корм: головним чином вегетативні частини, квіти та зерна трав'яних рослин; у гніздовий період переважають безхребетні.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 680–975 г, довжина тіла — 40–45 см, розмах крил — 105–115 см. Боки голови, горло, шия, воло і верх тулуба сірувато-вохристі з бурими рисками; низ білий; дзьоб і ноги сірувато-бурі; райдужна оболонка ока жовтогаряча; у самця в шлюбний період боки голови і горло сірі; шия і верх вола чорні, на шиї дві білі смуги, верхня спереду V-подібна, нижня кільцем охоплює шию; низ вола білий; махові пера білі з темною верхівкою.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Європейського червоного переліку, до переліку Бернської конвенції

(Додаток II), CITES (Додаток II). В Україні гніздиться поза межами природоохоронних територій через відсутність розрідженого невисокого травостою, який підтримується дикими копитними або помірним випасанням худоби. Необхідно: створити відповідні умови у степових заповідниках та додаткові охоронні території на Керченському п-ві; знищувати здичавілих собак та воронових птахів; заборонити полювання в місцях поширення виду на Керченському п-ві; посилити контроль за полюванням у Пн.-зх. Приазов'ї та на Сиваші; запобігати вилучення кладок та виводків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Достеменні випадки розведення з яєць, отриманих у неволі, не відомі. З яєць або пташенят, вилучених з природи, вирощується важко.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Кинда, Стадниченко, 1996; Кошелєв, Пересадько, 1996; Андрущенко, Стадниченко, 1999.

Автор: Ю.О. Андрущенко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЛЕЖЕНЬ

Burhinus oedicnemus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Лежневі — Burhinidae. Один з 7-ми видів роду; єдиний вид роду в фауні України, представлений номінативним підвидом. Деякі дослідники відносять вид до ряду Журавлеподібних.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Лісова, лісостепова, напівпустельна та пустельна зони помірного та тропічного поясів Євразії та Пн. Африки; на пн. Євразії гніздовий перелітний, пд. — осілий або частково осілий; перелітні популяції зимують на пн. зх. та сх. Африки, пд. Аравійського п-ова. В Україні: гніздиться, можливо, на більшій частині території, достовірно — у Сухостеповій зоні, а на пн. — вздовж великих річок.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність світової популяції не відома. Європу оціночно заселяє 41–160 тис. ос. Для більшості територій України не визначена. На пн. Керченського п-ова 1 пара трапляється на 1,4–2 км², подекуди вздовж Сиваша — на 0,8–1 км². Чинники зменшення чисельності: знищення гнізд під час випасання худоби та обробітку ланів; розлякування птахів (гинуть залишені яйця та пташенята); зростання кількості здичавілих собак та воронових птахів.

Особливості біології та наукове значення

Трапляється на ділянках з дуже низьким та розрідженим травостоєм або без рослинності, також з оголеним камінням, на кам'янистих осипах і солонцях у цілинних степах (петрофітних та

псамофітних), на пасовищах, перелогах, а також у покинутих кар'єрах. З зимівель мігрує у квітні, у зворотньому напрямку у вересні — першій половині жовтня. Гніздиться у першій декаді травня — на початку липня. Моногам. Гніздо — невелика ямка на землі, обкладена камінцями, грудками ґрунту, уламками сухих стебел та коренів трав'яних рослин, сухими екскрементами овець, кіз, зайців. У кладці 1–2 яйця. Насиджують яйця та водять пташенят обидва партнери. Тривалість інкубації 27–30 діб. Підйом на крила у віці 42–49 діб. Статева зрілість з 3 року життя. Тривалість життя — до 30 років. Їжа: безхребетні.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 338–550 г, довжина тіла — 40–44 см, розмах крил — 77–85 см. Оперення

пісочно-буре з густою темною строкатістю; горло і «брови» білуваті; волю, черево і підхвістя білі або вохристо-білі; на верхніх покривних перах білі смуги з чорними поперечнимисмугами; дзьоб жовтий, ноги олівово-жовті; райдужна оболонка ока жовта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до ЧКУ (1994), Європейського червоного переліку, до переліків Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій. Необхідне створення охоронних територій (Приазовська височина); знищення здичавілих собак та воронових птахів; запобігання випадків непокоєння птахів у гніздовий період.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Юдин, 1965; Андрющенко, Стадниченко, 1999.

Автор: Ю.О. Андрющенко
Малюнок: І.І. Землянських

■ — область гніздування

ПІСОЧНИК ВЕЛИКИЙ (ЗУЙОК ВЕЛИКИЙ)

Charadrius hiaticula Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Сивкові — Charadriidae. Один з 5-ти видів у фауні України; політипний вид, 2 підвиди: *Ch. h. hiaticula* — в Україні на гніздуванні, а *Ch. h. tundrae* — трапляється під час міграцій.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Скандинавії до Чукотки і Анадира, узбережжя Балтійського, Пн., Білого морів, можливо — Середземного; в Україні — по кордону з Білорусією. На гніздуванні з 1995 р.

Чисельність і причини її зміни

У Європі понад 120 тис. гніздових пар, в Україні 9–14. У 1995 р. 4 гнізда, 5 виводків на Волині і Львівщині біля сс. Хоцунь, Світязь, Чолгині. У 1996–1999 рр. — 9–14 пар; у 2001–2005 рр. — 8–10, у 2006 р. — 7 та 3 пари біля с. Люб'язь і 2 — біля с. Підкормілля. Реагує на впливи, характерні для малих популяцій; через нестабільність гніздових стацій може зникнути.

Особливості біології та наукове значення

Гніздиться на пасовищах, піщаних косах, пляжах, технічних водоймах. Гнізда на піску, у розрідженій траві, старих коров'ячих кізках. У кладці 4 яйця, в травні-червні. Насиджування 24–26 діб. Пташенята виводко-

вого типу. Статевозрілими стають на першому році життя. Мігрують по всій країні. Живляться дрібними комахам.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 18–20 см, розмах крил — 48–57 см. Маса — 62–71 г. У дорослого птаха верх сірувато-бурий; лоб, плями за очима, шия і низ білі; передня частина тім'я, вуздечка, плями навколо очей чорні; на волі чорний «нашийник»; вздовж основи бурих махових — біла смуга, помітна в польоті; крайні стернові пера білі, центральні — бурі, інші бурі з білою верхівкою; дзьоб жовтогарячий, на кінці чорний; ноги жовтогарячі. Молодий птах схожий на самку в позашлюбному вбранні, але має кремово-білуватий лоб, по

краю покривних пер світла облямівка, «нашийник» розірваний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Захищений Бернською конвенцією (Додаток II), угодою AEWA, CMS (Додаток II). Згідно європейської природоохоронної значимості — категорія Non-SPEC, безпечний (Secure). Охороняється в НПП «Прип'ять-Стохід» і заказнику «Чолгинський». Потрібно вивчити біотопи гніздування і розробити рекомендації з охорони; у гніздовий період дотримуватись охоронних зобов'язань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Каталог орнітофауни... 1991, 1993; Troglodytes, 1994, 1995, 1996, 1997; Hagemeyer, Blair, 1997; Фесенко, Бокотей, 2000; Шидловський, 2002; Burfield, van Bommel, 2004.

● — місця гніздування

Автор: І.В. Шидловський
Малюнок: І.І. Землянських

ПІСОЧНИК МОРСЬКИЙ (ЗУЙОК МОРСЬКИЙ)

Charadrius alexandrinus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас—Птахи (Aves), ряд—Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Сивкові (Charadriidae). Один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

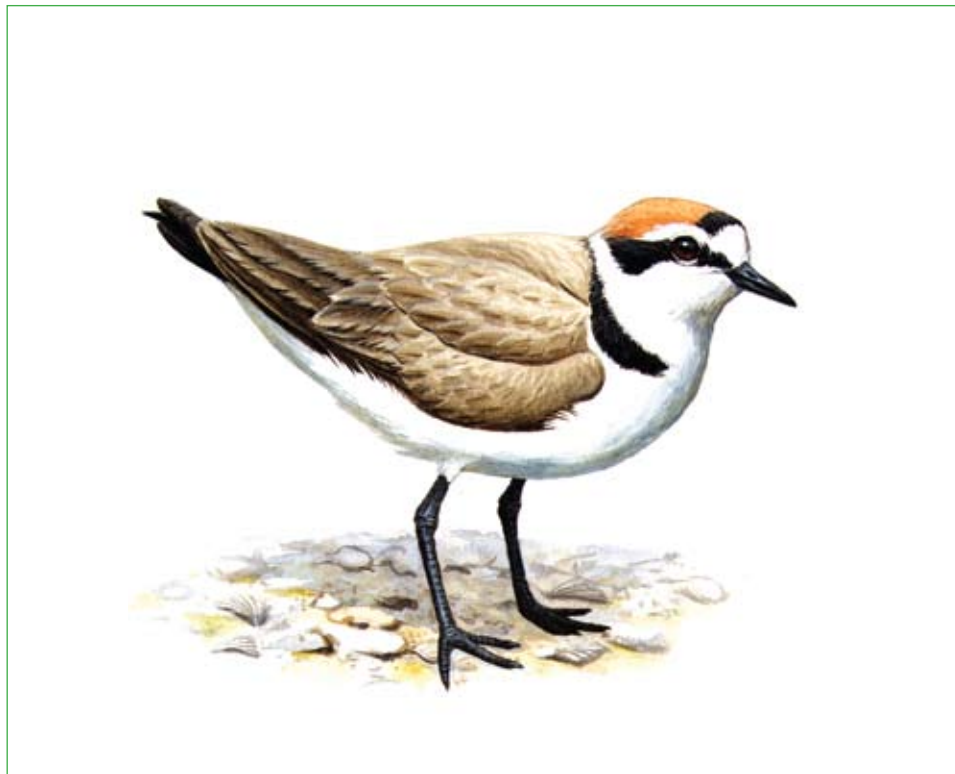
Вздовж узбережжя морів і солоних озер на усіх материках, за винятком Антарктиди, та на багатьох о-вах. В Україні гніздиться на прибережних ділянках Чорного і Азовського морів, на Сиваші та у Дніпропетровській обл. Під час кочівель і міграцій може спостерігатись у інших частинах країни.

Чисельність і причини її зміни

До 1970-х рр. був численним птахом Азово-Чорноморського узбережжя. У середині 1980-х рр. нараховували 4–5 тис. пар. Протягом останніх двох десятиріч популяція по усій Європі різко скоротилася. На початок XXI ст. чисельність в Україні становила близько 1750–2150 пар. Інтенсивне освоєння прибережних біотопів та їх трансформація, зростаюче рекреаційне навантаження, господарська діяльність, випасання худоби у місцях гніздування, ріст чисельності здичавілих собак, сірої ворони, лисиці, єнотового собаки.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. Навесні прилітає в березні–квітні. Тримається групами, поодиноці або у зграях з іншими куликами на пляжах піщаних і піщано-черепашкових о-вів та кіс, відкритих ділянках узбережжя з розрідженою трав'яною рослинністю або без неї, солончаках. Гніздиться в квітні–серпні у моновидових або змішаних колоніях разом

з крячками та куликами. Кладку з 3 яєць птахи насиджують протягом 23–26 днів. Пташенята з'являються у травні–серпні; літати починають у 25–26-денному віці. Успіх гніздування 25–35%. До місць зимівлі птахи відлітають в серпні–жовтні. Живиться дрібними водними безхребетними.

Морфологічні ознаки

Розміром із жайворонка. Маса тіла — 32–56 г, довжина тіла — 5–17 см, розмір крила — 31–35 см. Самець у шлюбному вбранні зверху сірувато-бурий, потилиця іржасто-руда, на боках шиї, лобі та по боках голови чорні смуги. Решта оперення біла. Дзьоб і ноги чорні. У самця у позашлюбному вбранні, самки і молодого птаха смуги та потилиця сіро-бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид охороняється Боннською (Додаток II), Бернською (Додаток II) конвенціями, угодою АЕВА, занесений до ЧКУ (1994). В Україні охороняється у об'єктах ПЗФ, розташованих на узбережжі морів. Слід створити НПП на Сиваші, заповідник на Керченському п-ові, орнітологічний заказник на оз. Хаджидер, Солонець-Тузли та РЛП на Куяльницькому лимані. Потрібно регулювати чисельність хижаків; регламентувати рекреацію та випасання худоби у місцях гніздування; проводити заходи з покращання стану біотопів, які використовуються видом.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Козлова, 1961; Korzyukov, Potarov, 1998; Черничко, 1988; Черничко, 1994, 1998; Кинда, 1998; Руденко, Рыбачук, 1998; Губкін, Булахов, Тарасенко, 1999; Залевський, 1999 а, 1999 б; Потапов, Жмуд, 1999; Сиохин, Черничко, Андрющенко и др., 2000; Фесенко, Бокотей, 2002; Сижко, 2007.

Автори: А.І. Корзюков, П.С. Панченко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КУЛИК-ДОВГОНІГ (ХОДУЛИЧНИК)

Himantopus himantopus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Чоботарові (Recurvirostridae). Єдиний вид роду в Україні, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

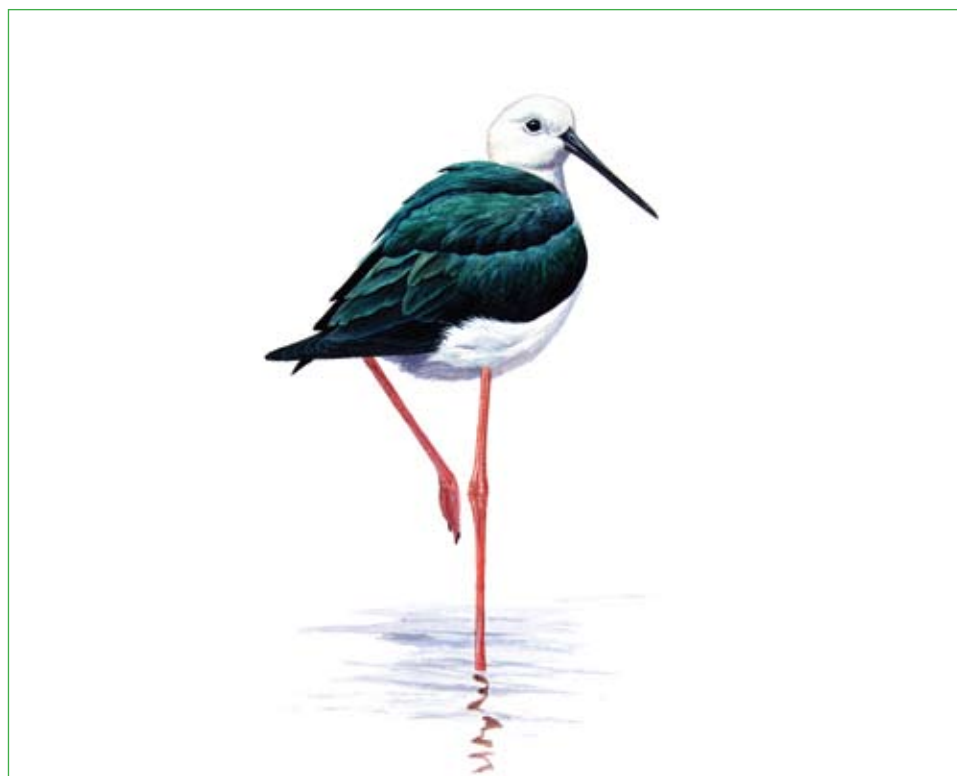
Охоплює Пд. частину Європи, Пд. Азію, Африку (на пд. від Сахари), Австралію, Пд. Америку, пд. Пн. Америки. В Україні гніздиться біля Чорного і Азовського морів: по дельтах річок і на лиманах. Мозаїчні поселення трапляються у Волинській, Харківській, Донецькій, Луганській обл., степовій частині Криму.

Чисельність і причини її зміни

На території України гніздиться біля 8,5–10 тис. особин, на Сиваші — 3,5–3,6 тис. пар. Причини зміни чисельності: випасання худоби і розвиток рекреації у місцях гніздування, різкі коливання рівня води у водосховищах, зростання чисельності ворогів (грака, ворони сірої, лисиці, собаки єнотовидного, бродячих собак), деградація кормових і гніздових біотопів через діяльність людини, фактор непокою під час гніздування, створення ставків на місці кормових біотопів, хімічне забруднення середовища.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. Весняна міграція у квітні-травні. Заселяє узбережжя морів, прибережні о-ви, напівзатоплені острівці, долини річок, купинясті болота, мілководні прісні і солонуваті озера, відстійники, риборозплідні ставки. Гніздиться біля урізу води або на відстані до 100 м вглиб водойми, окремими

парами і колоніями, іноді разом з крячками. У повній кладці 4 яйця. Насиджують самець і самка (22–24 дні). Пташенята стають на крила на 30–35 день. Осіння міграція з кінця липня до кінця серпня. Живиться переважно комахами та їхніми личинками.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 35–40 см, розмах крил — 67–83 см, маса — 150–190 г. У дорослого влітку верх голови і шия ззаду чорні або білі, спина і крила чорні з полиском, решта оперення біла, дзьоб чорний, ноги червоні; взимку тім'я і задня частини ший сіруваті. У молодого темні частини оперення бурувато-сірі, пера зі світлою облямівкою, верхівка другорядних махових біла.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється Боннською (Додаток II) та Бернською (Додаток II) конвенціями, угодою AEWA, внесений до ЧКУ (1994). Під охороною у Дунайському БЗ, Кримському ПЗ (Лебедині о-ви), Сиваському НПП, Тилігульському РЛП, деяких заказниках. Слід узяти під охорону гніздові поселення біля водосховища Сасик, Лебединської коси та в окремих місцях Криму, у РЛП «Меотида» обмежити випасання худоби і заборонити появу людей у місцях гніздування. Необхідно створити сезонні орнітологічні заказники у гніздовий період, проводити широкі просвітницькі заходи.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

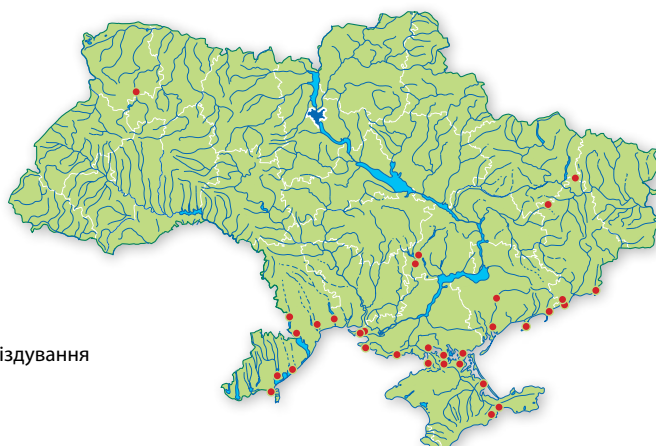
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

ІВА території України, 1999, 2001, 2004, 2005; Птицы Аз.-Черн. региона..., 2000; Численность и размещение гнездящихся птиц..., 2000; Материалы науч.-практ. конф. Аз.-Черн. орнитолог. союза, 2003; Directory of Azov-Black Coastal Wetlands (Ukraine), 2003; Материалы международ. конф... 2005.

● — місця гніздування

ЧОБОТАР (ШИЛОДЗЬОБКА)

Recurvirostra avosetta Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Чоботарові (Recurvirostridae). Один з 4-х видів роду; єдиний монотиповий вид у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

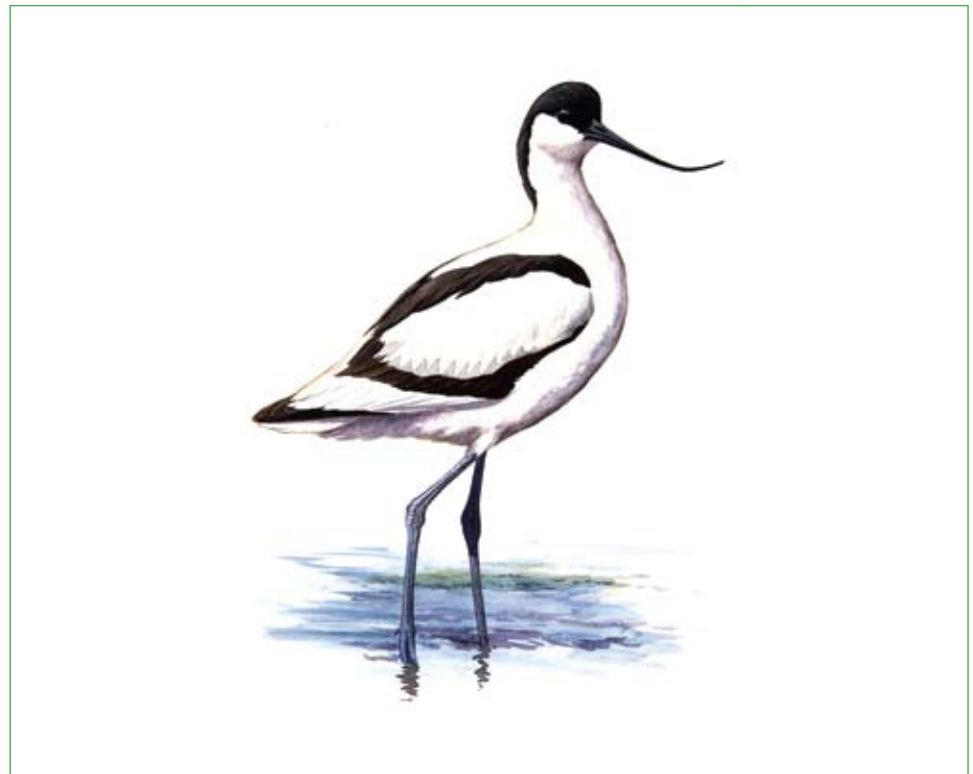
Охоплює Пд. і Центральну Європу, Пд. Азію, Африку. В Україні — від Дунаю до Сх. Приазов'я. Відмічено розселення на зх., пн.-зх. та сх. країни. Зимують на сх. Середземномор'я.

Чисельність і причини її зміни

В Європі половина світової популяції (38–57 тис. пар). В Україні 5–7 тис. пар, головнo — у дельті Дунаю, на оз. Сасик, Шагани-Алібей-Бурнас, Малий Сасик, Акмонайських, Будацькому, Куяльницькому, Тилігульському, Молочному лиманам, Ягорницькій, Тендрівській, Джарилгачській, Каркінітській затоках, Сиваші, Олександрівській та Обитічній косах, у гирлі р. Берди, на Бердянській і Кривій косах. З 1990-х рр. чисельність зменшилася через втрату гніздових біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий, перелітний, іноді зимуючий. Приліт середина березня — початок квітня. Заселяє узбережжя морів, озер, річок, відстій-

ники. Гніздиться на о-вах і косах, солончаках та пасовищах. Оселяється колоніями. Моногам. Гнізда з решток злаків, очерету, полину, камінців, мушель, біля води. Кладка в середині квітня — на початку травня. У кладці 4 яйця. Насиджують 23–25 днів. У віці 33–42 днів пташенята стають на крила. Міграція у вересні, починають її молоді птахи. Живляться ракоподібними, личинками комах, червами, молюсками, зрідка насінням рослин.

Морфологічні ознаки

Розміри дорослого птаха (мм): довжина тіла — 420–460, розмах крил — 770–800, маса тіла — 219–435 г. У дорослого верх голови, задня частина шиї, смуги на покривних перах крил і зовнішні першорядні махові

чорні, решта оперення біла. Дзьоб чорний, довгий, на кінці загнутий догори. Ноги довгі, синювато-сірі. Молодий птах подібний до дорослого, але чорний колір в оперенні замінений темно-бурим.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Захищений Бернською (Додаток II) та Боннською (Додаток II) конвенціями, угодою АЕВА. Охороняється в Чорноморському і Дунайському БЗ, Кримському ПЗ, РЛП «Меотида», на ІВА територіях. Необхідні менеджмент плани для підтримки гніздових біотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Воїнственський, Кістяківський, 1952; Страутман, 1963; Иванов, 1976; Степанян, 1990; Лысенко, 1991; Tucker, Heath, 1994; Troglodytes, 1994, 1995, 1996; Hagemaijer, Blair, 1997; Snow, Perrins, 1998; Слюхин, Черничко, Андрющенко и др., 2000; Фесенко, Бокотей, 2002; Birds in Europe, 2004.

Автор: Г.М. Молодан
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КУЛИК-СОРОКА

Haematopus ostralegus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Кулики-сороки (Haematopodidae). Один з 11-ти (за ін. джерелами, 4-х) видів роду у світовій фауні; єдиний вид роду у фауні України, представлений підвидом *H. o. longipes*.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Євразія, Австралія, океанічне узбережжя Америки та Пд. Африки. В Україні гніздиться на Азово-Чорноморському узбережжі, в долинах рр. Дніпро, Десна та Прип'ять.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність в Україні становить біля 650–800 пар. Щільність на Азовсько-Чорноморському узбережжі складає 0,01–0,06 особин на 1 га. У середній течії Десни від 2 до 8,6 особин на 10 км берегової смуги. Причини зниження чисельності: деградація місць гніздування, сезонні нагінні явища на приморських водоймах (Азово-Чорноморський р-н), заростання та розмив піщаних о-вів, коливання рівня води у водосховищах, браконьєрство.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах. Прилітає в першій половині березня — середині квітня. Оселяється на низинних узбережжях морів,

річок, озер, водосховищ, також на солончаках. Гніздиться окремими парами. Відкладання яєць з другої половини квітня до початку травня. У кладці 4, рідше 3 яйця. Насиджують кладку самка і самець, 26–27 днів. Перші пташенята у пд. р-нах з'являються в кінці травня. Відлітає в кінці липня — середині вересня; може затримуватись до жовтня. На пд. інколи трапляється в зимовий період (грудень — січень). Зимує в Зх. Європі, Пн. Африці і Пд. Азії. Живиться двостулковими молюсками, різними наземними та водними комахами.

Морфологічні ознаки

Маса — 330–750 г, довжина — 40–45 см, розмах крил — 80–85 см. Кулик середніх розмірів. Забарвлення строкате — верх і груди

чорні, низ білий. Дзьоб, ноги та кільце навколо ока червоно-рожеві.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесений до ЧКУ (1994), знаходиться під охороною Бернської конвенції (Додаток III), угоди АЕWA. В Україні охороняється на багатьох об'єктах ПЗФ, де присутні великі водойми (Дунайський БЗ, Чорноморський БЗ, Канівський ПЗ, Дніпровсько-Орільський ПЗ, Деснянсько-Старогутський НПП, НПП «Прип'ять-Стохід» тощо).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Раніше був об'єктом спортивного полювання.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Cramp, Simmons, 1983; Костин, 1983; Колониальные гидрофильные птицы юга Украины, 1988; Афанасьев, Гаврись, Клестов, 1992; Клестов, 1995; Дядичева, Кинда, 1998; Численность и размещение ..., 2000; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2003; Birds in Europe, 2004; Гаврись, 2004; Кинда и др., 2006; Гаврись та ін., 2007.

● — місця гніздування

Автори: Г.Г. Гаврись
Малюнок: І.І. Землянських

КОЛОВОДНИК СТАВКОВИЙ (ПОРУЧАЙНИК)

Tringa stagnatilis (Bechstein, 1803)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Бекасові (Scolopacidae). Один з 10-ти видів роду; один з 6-ти видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степова, лісостепова, пд. частина лісової смуги Європи, Пн. Казахстан, Алтай, Далекий Схід. В Україні з початку 1960 рр. відбувається загальне скорочення ареалу і зменшення чисельності виду. До 1950 рр. був звичайним гніздовим птахом Полтавської і Харківської обл., траплявся в Київській, Черкаській, Дніпропетровській обл. Зараз оселяється майже виключно у долині середньої течії р. Десна у межах Чернігівської і Сумської обл. Зареєстровані окремі випадки гніздування та зустрічі птахів з елементами шлюбної поведінки в Черкаській обл. (Ірдинські болота), заплаві р. Сіверський Донець (Донецька, Харківська обл.), заплаві рр. Сейм, Псел, Ворскла (Сумська обл.).

Чисельність і причини її зміни

В Україні загальна чисельність виду становить від 50 до 100 пар. Причини зміни чисельності: меліорація, затоплення заплавлених лук при створенні водосховищ, зарегулювання русел річок, дачна забудова, браконьєрство.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах. Прилітає в першій декаді квітня — другій декаді травня. У

пд. р-нах особини, що не розмножуються, можуть траплятися в літній період, протягом червня — початку липня. Оселяється на заболочених ділянках річкових заплавл, по окраїнах боліт та берегах водойм (в т.ч. штучного походження). Відкладання яєць з середини (іноді початку) травня. У повній кладці 4 яйця. Насиджують кладку обидва птахи. Пташенята з'являються в кінця травня — середині липня. Осіння міграція з середини липня до кінця серпня (у Криму — до середини вересня). Зимуює в Африці, Пд. Азії, Австралії. Живиться водяними кліщами, комахами та дрібними молюсками.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 50–85 г, довжина тіла — 22–25 см,

розмах крил — 39–44 см. Стрункий невеликий кулик розміром з дрозда. Верх буровато-сірий з темно-бурими плямами, низ білуватий. Дзьоб прямий, тонкий, чорного кольору. Ноги довгі, зеленуваті, у польоті далеко виступають за край хвоста.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до переліків Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій, АЕWA. В Україні охороняється в Деснянсько-Старогутському НПП, Мезинському НПП, Середньо-Сеймському РЛП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Раніше був об'єктом полювання.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Спангенберг, Журавлев, 1967; Костин, 1983; Стамр, Simmons, 1983; Шапаренко, 1993; Писарев и др., 1994; Лебедь, Мирзлікин, Хоменко, 1996; Nagemejer, Blair, 1997; Афанасьев, 1998; Дядичева, Кинда, 1998; Грищенко, 2002; Birds in Europe, 2004; Гаврись, 2004; Гаврись та ін., 2007.

● — місця гніздування

Автори: Г.Г. Гаврись
Малюнок: І.І. Землянських

БАРАНЕЦЬ ВЕЛИКИЙ (ДУПЕЛЬ)

Gallinago media (Latham, 1787)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина — Бекасові (Scolopacidae). Монотипний вид; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Євразія від Скандинавії і Данії до долини Єнісею на сх. Зимує в Африці на пд. від Сахари. В Україні за останні 100 років ареал відсунувся далеко на пн. Вид перестав гніздитися в Харківській, Полтавській, Львівській, Тернопільській та Вінницькій обл. Зараз майже вся популяція сконцентрована на Полісся в долинах рр. Дніпро, Десна та Прип'ять. Достовірно гніздиться в Київській, Чернігівській, Сумській, Житомирській, Волинській, Рівненській та Черкаській обл.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність в Україні становить 500–700 пар. Найбільша щільність 4–6 гнізд на км². зафіксована у заплаві середньої течії Десни у Сумській обл. На окремих токах кількість самців тут доходить до 25–30 ос. Причини зміни чисельності: деградація місць мешкання, осушувальна меліорація, створення водосховищ, браконьєрство, надмірне сінокосіння та випасання худоби. Особливості біології та наукове значення. Гніздовий перелітний птах. Прилітає з початку квітня до початку травня. Оселяється на вологих заболочених заплавах луках та на верхових болотах. Перед початком гніздування відбувається групове або одиничне токування самців. Відкладання яєць з початку травня до початку червня в залежності

від строків весняної повені. У повній кладці 4 яйця. Насиджування триває 22–27 днів. Осіння міграція з початку серпня до середини жовтня. Зимує переважно у сх. і пд.-сх. Африці, а також в Палестині та Месопотамії. Живиться наземними комахами, личинками комах, що живуть у ґрунті, дощовими черв'яками.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 180–250 г, довжина тіла — 27–29 см, розмах крил — 42–46 см. Кулик середніх розмірів, дещо більший за бекаса. Загальне забарвлення строкате з чорно-бурими і вохристими повздовжніми рисками. Від бекаса відрізняється наявністю білих пер по краям хвоста, які добре видно у польоті. Та-

кож має характерний прямий низький політ без «зигзагів» і голосового супроводження. Весною на токах можна почути своєрідні сухі клацаючі звуки, які самці видають швидко лускаючи дзьобом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоної книги МСОП (2000), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій, АЕВА. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ лісової зони (Рівненському ПЗ, Деснянсько-Старогутському НПП, РЛП «Межріченський» тощо).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

До останнього часу був популярним об'єктом спортивного полювання з лягавими собаками.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Лебідь, Книш, Хоменко, 1992; Nagemaajer, Blair, 1997; Гаврись, 2000, 2003, 2004.

● — знахідки у гніздовий період

Автор: Г.Г. Гаврись
Малюнок: І.І. Землянських

КУЛЬОН ТОНКОДЗЬОБИЙ (КРОНШНЕП ТОНКОДЗЬОБИЙ)

Numenius tenuirostris Vieillot, 1817

Таксономічна належність

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes, родина Баранцеві — Charadriidae. Один з 8-ми видів роду; один з 3-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

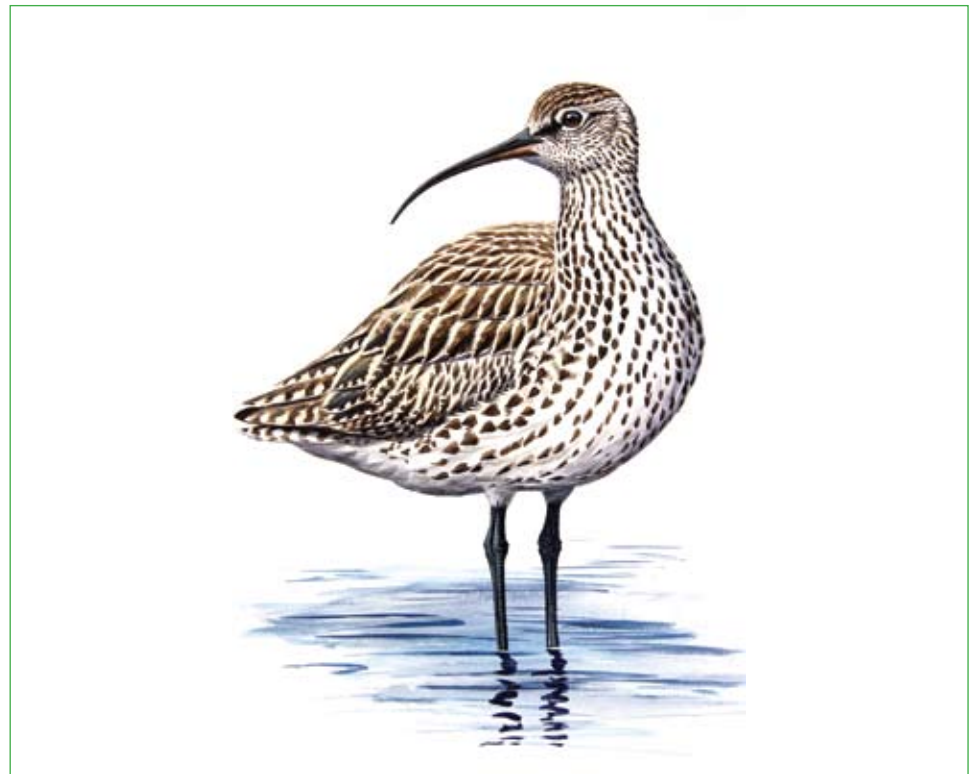
Вивчений не достатньо. Гніздиться, ймовірно, між пд. смугою зони тайги Зх. Сибіру та Уральського хребта на сх. до долини р. Обі. У 1909–1924 рр. гніздування було відоме в Омській обл. РФ (окол. Тари). Раніше зимував у Пн. Африці, Італії, Греції. Зараз місця регулярних зимівель не відомі. Область міграцій охоплює пд. РФ, України та Пд.-сх. Європу. Існує сх. пролітний шлях через Близький Схід до місць зимівлі, ймовірно, біля Перської затоки. В Україні мігрує вздовж узбережжя морів.

Чисельність і причини її зміни:

У світі, залишилось від 50 до 300 ос. Ймовірно, ця цифра дещо занижена. На Україні під час міграцій і літування спостерігаються окремі особини та зграйки по 7–48 птахів. Причини зміни чисельності остаточно не з'ясовані, ймовірно, надмірне полювання, знищення біотопів гніздування, міграційних зупинок та зимівель.

Особливості біології та наукове значення

В Україні мігрує навесні в квітні–травні та восени в серпні–вересні, зупиняючись переважно на березі моря, лиманів, заток, поблизу мілких тимчасових озер, вздовж річок, на ділянках степової рослинності, або на косах, мілинах. Усього з 1998 по 2006 рр. відомо 15–27 спостережень в основному на Азово-Чорноморському узбережжі. За

візуальними спостереженнями, живиться водними та наземними комахами та їх личинками, дощовими черв'яками, молюсками тощо.

Морфологічні ознаки:

Маса тіла: бл. 120 г, довжина: 40–46 см, розмах крил: 72–82 см. Дорослий птах зверху темно-бурий зі світлою строкатістю, горло білувате, на білуватих боках тулуба і волі темно-бурі краплеподібні плями. Задня частина спини, попереки, надхвістя і черево білі. Спід крил білий, першорядні махові пера зверху темно-бурі, внутрішні першорядні і бурі другорядні — з білими плямами. Хвіст білий з бурими поперечними смугами. Дзьоб довгий, темно-бурий, загнутий донизу, ноги темно-сірі. Молодий птах подібний до дорослого, але верх рудіший, воло і боки тулуба з бурими рисками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Має міжнародний охоронний статус за IUCN як вид під критичною загрозою, охороняється конвенціями CITES (Додаток I), Боннською (Додаток I і II) та Бернською (Додаток II), AEWB, внесений до ЧКУ (1994). В рамках Боннської конвенції укладений Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження тонкодзьобого кроншнепа. Заходи охорони: створення у місцях регулярних реєстрацій виду природоохоронних територій, популяризація, роз'яснювальна робота з природокористувачами, особливо мисливцями.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

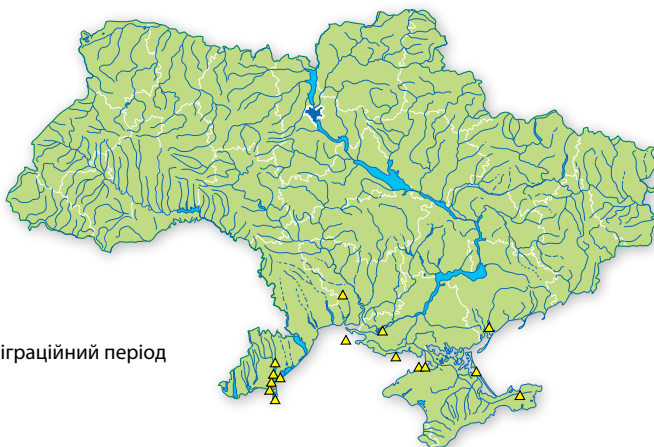
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Кистяковский, 1980; Лысенко, 1992; Белик, 1994; Бундзяк та ін., 1994; Ардамацкая, 1997, 2000; Луговой, 1998; Нанкинов, 1998; Костин, 1999; Жмуд, 1999 а, 1999 б; Рединов, 2001; Яремченко та ін., 2001; Руденко, Яремченко, 2002; Попенко, 2003; Попенко и др., 2003; Ардамацкая и др., 2003; Тарина, Черничко, Черничко, 2003; Яремченко, Москаленко, 2004.

Автор: Р.М. Черничко
Малюнок: І.І. Землянських

▲ — знахідки у міграційний період

КУЛЬОН ВЕЛИКИЙ (КРОНШНЕП ВЕЛИКИЙ)

Numenius arquata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Баранцеві — Scolopacidae. Один з 8-ми видів роду; один з 3-х видів роду в фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал охоплює Євразію від Ісландії до Забайкалля. В Україні найбільші гніздові поселення — на Поліссі (Шацькі озера, Волинська обл.), подекуди в Рівненській обл. У невеликій кількості гніздиться на узбережжі Чорного та Азовського морів (Керченський п-ів, Каркінітська затока, Сх. Сиваш). Наприкінці XIX — початку XX ст. гніздився на території сучасних Хмельницької, Вінницької, Полтавської, Чернігівської, Дніпропетровської обл. Під час міграцій — вся територія України, у зимовий період — Азово-Чорноморське узбережжя.

Чисельність і причини її зміни

У Європі гніздиться близько 220 тис. пар. В Україні у 1990 рр. гніздова популяція не перевищувала 100 пар (з них близько 10 пар на Азово-Чорноморському узбережжі). На прольоті — звичайний, але не чисельний птах. Під час міграції на Волині нараховували 250–432 ос., на пд. України навесні до 160, восени до 1,5 тис. ос. На пд. України щорічно зимує до декількох сотень особин. Причини зміни чисельності: браконьєрство, меліоративні роботи, будівництво ГЕС, розорювання лук і заплавних земель, випасання худоби, рекреація (фактор непокою).

Особливості біології та наукове значення

На Зх. Україні гніздиться на заплавних луках,

іноді на полях, пасовищах, сінокосних луках; на пд. України — в заплавах річок, на вологих ділянках балок та струмків, в агроценозах. Моногам, гніздиться парами або невеликими угрупованнями. Гнізда — невеликі заглиблення в ґрунті, вимощені сухою травою або без неї, у кладці — 4 яйця. Насиджують кладку самка і самець, 28–30 днів. У кінці липня молоді птахи стають на крила. Тваринна їжа: комахи, дощові черви, земноводні, молюски тощо.

Морфологічні ознаки

Найбільший кулик, що трапляється на Україні. Розмах крил: 80–100 см, маса тіла: до 1 кг. Дорослий птах зверху темно-бурий з білуватою строкатістю, над оком — світла «брова», низ спини, поперек, надхвістя і черево білі

з темно-бурими рисками на грудях, волі та боках тулуба. Спід крил білий, махові пера бурі. Хвіст білий з бурими поперечними смугами. Дзьоб довгий, темно-бурий, загнутий донизу, ноги темно-сірі. У молодого птаха риски на боках менш виражені.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється конвенціями Боннською (Додаток II), Бернською (Додаток II), АЕWA. Занесений до ЧКУ (1994). Потрібні збереження місць перебування, роз'яснювальна робота з населенням.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

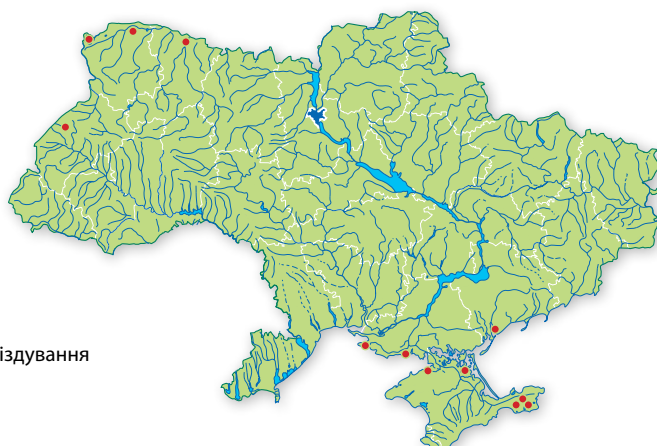
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Об'єкт браконьєрського полювання.

Основні джерела інформації

Черничко и др., 1992; Сребродольська та ін. 1994; Лебедь, 1995, 1996; Кинда, 1998; Шидловский, 1998, 2001; Грищенко та ін., 1998, 1999; Черничко, Гармаш, 1999; Бучко, 1999; Костин, Бескаравайный, 1999; Горбань, Шидловский, 2000; Костин, 2000; Бескаравайный, 2001; Грищенко та ін., 2002; Кинда, Гринченко, 2002; Руденко, Яремченко, 2002; Ардамацкая и др., 2003; Попенко и др., 2003; Черничко та ін., 2003.

● — місця гніздування

Автор: Р.М. Черничко
Малюнок: І.І. Землянських

КУЛЬОН СЕРЕДНІЙ (КРОНШНЕП СЕРЕДНІЙ)

Numenius phaeopus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Баранцеві — Scolopacidae. Один з 8-ми видів роду; один з 3-х видів у фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздування в лісовій і частково лісотундровій смугах Євразії. Головні місця зимівлі — в Африці, Пд. Азії, Австралії. В Україні регулярно трапляється під час міграцій на морському узбережжі та рідко у Львівській, Волинській, Хмельницькій, Житомирській обл. Рідкісний залітний у Черкаській та Дніпропетровській обл. Незначна кількість негніздових птахів трапляється влітку на морському узбережжі, окремі особини зимують.

Чисельність і причини її зміни

Скорочується. Європейська гніздова популяція — 260–320 тис. пар. Загальна чисельність птахів, мігруючих через Україну, не відома, але навряд чи перевищує декілька тисяч особин. Найбільше скупчення — 600 ос. спостерігали у дельті Дунаю. Причини зміни чисельності: браконьєрство, розлякування птахів на місцях відпочинку, трансформація природних біотопів під впливом рекреації, господарської діяльності.

Особливості біології та наукове значення

В Україні весняна міграція виражена краще за осінню. Весняний проліт у в березні–травні, найбільш інтенсивно — у другій половині березня — першій половині квітня. Осіння міграція з серпня до початку листопада. Масовий проліт — у вересні. Не утворює великих

зграй, найчастіше трапляються поодинокі птахи або невеличкі групи. Оптимальні кормові біотопи — мілководні затоки, солоні озера, галофітні луки, дощові калюжі та асоціації солеросів на вогких солончаках. Об'єктами живлення є водні безхребетні. На суші може збирати комах з поверхні ґрунту та рослин.

Морфологічні ознаки

Морфометричні дані птахів, закільцьованих на пд. України під час весняної міграції: довжина крила — 252 (248–258) мм, довжина дзьоба — 79,4 мм (68,7–87) мм, маса тіла — 404 (329–481) г. Тіло зверху темно-буре зі світлою строкатістю, верх голови темно-бурий. Має білувату «брову» над оком і світлу поздовжню смугу на тімі. Низ спини, попереk, надхвістя і

череву білі. Воло, груди і боки тулуба білуваті з темно-бурими поздовжніми рисками. Хвіст білий з бурими поперечними смугами. Дзьоб довгий, темно-бурий, загнутий донизу. Статевий та сезонний диморфізм відсутній.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Має європейський охоронний статус, охороняється Бернською та Боннською конвенціями, Угодою АЕВА. В Україні значну роль для збереження виду відіграють Чорноморський та Дунайський БЗ, Кримський ПЗ, РЛП «Кінбурнська коса», Джарилгацький заказник. Потрібні дієвий контроль за додержанням заборони полювання на усі види кульонів та збереження природних ділянок приморських галофітних луків і солончакових степів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

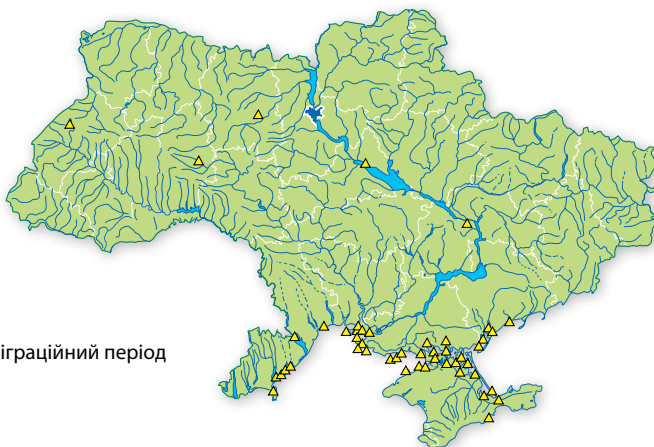
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Новак, 1998; Полюшкевич, 1998; Горбань, 2002; Руденко и др., 2002.

▲ — знахідки у міграційний період

Автор: О.А. Дядічева
Малюнок: І.І. Землянських

ДЕРИХВІСТ ЛУЧНИЙ

Glareola pratincola (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність.

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Дерихвостові — Glareolidae. Один з видів політипного роду, один з 2-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал від Піренейського п-ва до пн.-зх. узбережжя Каспію. В Україні поширений в Азово-Чорноморському р-ні від Дунаю до сх. кордонів країни.

Чисельність і причини її зміни:

Європейська популяція нараховує 5,83–9 тис. пар. В Україні у 1980-х рр. нараховувалось 700–750 пар, в 1994 р. — 550–600 пар, в кінці ХХ ст. — близько 400 пар. Основні поселення нині розташовані в Присивашші (Херсонська обл. та Крим), менш значні — на пд. Запорізької та Донецької обл. та на зх. Керченського п-ва. Причини зміни чисельності: меліорація земель, випасання худоби та рекреаційного освоєння, несприятливі погодні умови.

Особливості біології та наукове значення

У місцях гніздування з'являється у квітні–травні. Тримається на низовинних узбережжях морських заток, лиманів, озер, водосховищ з розрідженою невисокою рослинністю; зрідка — периферійних ділянках полів, луків. Оселяється колоніями. Кладки з 1–5, частіше 3 яєць, самка відкладає в ямки на землі. Перші кладки з'являються на початку червня. Насиджують обидва партнери, протягом 17–19 діб. Молодь починає літати у віці 27–30 діб. Після закінчення розмноження птахи збираються у зграї чисельністю від декількох десятків до 100 ос. і кочують.

Відлітає у вересні. Живиться комахами, яких здобуває у польоті.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 24–27 см, маса тіла — 87–105 г. У дорослого птаха у шлюбному вбранні: верх голови, шия, воло, спина і верх крил сірувато-бурі; горло і передня частина щік кремові, окреслені чорною смугою; груди, черево, надхвістя і підхвістя білі; покривні пера споду крил каштанові; махові пера чорно-бурі; хвіст виллоподібний, стернові пера чорно-бурі; дзьоб короткий, чорний; ноги темно-бурі. У позашлюбному вбранні пера спини і крил з вузькою невиразною світлою облямівкою; чорна смуга довкола щік і горла майже непомітна. У молодого птаха забарвлення зверху

строкате, пера спини і крил з темними плямами і світлою облямівкою; на перах вола світла облямівка; решта тулуба біла.

Режим збереження та заходи охорони.

Охороняються Бернською (Додаток II) та Боннською (Додаток II) конвенціями, внесений до ЧКУ (1994), АЕВА. Місця, потенційно придатні для гніздування виду, охороняються в Дунайському та Чорноморському БЗ, Азово-Сиваському НПП, РЛП «Меотида». Більшість птахів гніздиться поза охоронними територіями.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Пташенят з моменту прокльову до 50-денного віку успішно вирощували (з наступною інтродукцією у природне середовище) на орнітологічній станції Донецького ун-ту (Крива коса Азовського моря).

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Степанян, 1975; Костин, 1983; Молодан, 1988; Stamp S. (ed.), 1993; Черничко, 1995; Гармаш, 2000.

● — місця гніздування

Автор: В.В. Кінда
Малюнок: І.І. Землянських

ДЕРИХВІСТ СТЕПОВИЙ

Glareola nordmanni Nordmann, 1842

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Дерихвостові — Glareolidae. Один з видів політипного роду; один з 2-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Заселяє степи Євразії. У кінці XIX — на початку XX ст. ареал в Україні охоплював узбережжя Чорного та Азовського морів від сх. кордонів країни до Дунаю на пн. до Полтавської та Харківської обл. В останні два десятиріччя XX ст. відомі лише поодинокі випадки гніздування окремих пар на пд. України.

Чисельність і причини її зміни

В Європі близько 2,5 тис. пар. В Україні, в 1980–1990 рр. були відомі лише поодинокі випадки гніздування окремих пар і невеличких груп чисельністю 3–5 пар на узбережжі Тилігульського та Куяльницького лиманів, Чорноморському біосферному заповіднику, на о-ві Бірючому, в пн. частині Арабатської стрілки, в Криму на узбережжі Сивашу, на узбережжі Молочного лиману, в Пн. Приазов'ї. Максимальна чисельність виду (32 птаха) була зареєстрована в 1990 р. в околицях м. Новоазовська Донецької обл. (основа Кривої коси). Падіння чисельності виду відбувається за рахунок трансформації гніздових біотопів внаслідок меліорації земель, випасання худоби та рекреаційного освоєння.

Особливості біології та наукове значення

У місцях гніздування з'являється у квітні-травні. Переважно займає низовинні узбережжя морських заток, лиманів, солоних та прісних озер, гирлові зони річок з розрідженою неви-

сокою рослинністю. Оселяється колоніями. В кладці від 1 до 4 яєць, частіше 3. Перші кладки з'являються у червні. Термін насиджування — 21 день. Молодь починає літати у віці 27–30 днів. До місць зимівлі відлітає у вересні. За біологією схожий на дерихвоста лучного, з яким утворює спільні колонії. Живиться комахами.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 23–26 см, маса тіла — 87–105 г. У дорослого птаха у шлюбному вбранні верх голови, шия, воло, спина і верх крил бурі; горло і передня частина щік кремові, окреслені чорною смугою; груди, черево, надхвістя і підхвістя білі; покривні пера споду крил чорні; махові пера чорно-бурі; хвіст вилоподібний, стернові пера чорно-бурі, дзьоб короткий, чорний, ноги

темно-бурі. У позашлюбному вбранні пера спини і крил з вузькою невиразною світлою облямівкою; чорна смуга довкола щік і горла нечітка; дзьоб цілком чорний. У молодого птаха забарвлення зверху строкате, пера спини і крил з темними плямами і світлою облямівкою; на перах вола світла облямівка; решта тулуба біла; дзьоб чорний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється в Дунайському та Чорноморському БЗ, в Азово-Сиваському НПП та РЛП «Меотида». ЧКУ (1944), має європейський охоронний статус і охороняється Бернською (Додаток II) та Боннською (Додаток II) конвенціями, АЕВА.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1957; Степанян, 1975; Костин, 1983; Молодан, 1988; Cramp S. (ed.), 1993; Белик, 1998; Гармаш, 2000.

● — місця гніздування

Автор: В.В. Кінда
Малюнок: І.І. Землянських

МАРТИН КАСПІЙСЬКИЙ (РЕГОТУН ЧОРНОГОЛОВИЙ)

Larus ichthyaetus Pallas, 1773

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Мартинові — Laridae. Один з 44-х видів роду; один з 12-ти видів роду в Україні, монотипний вид.

Природоохоронний статус виду

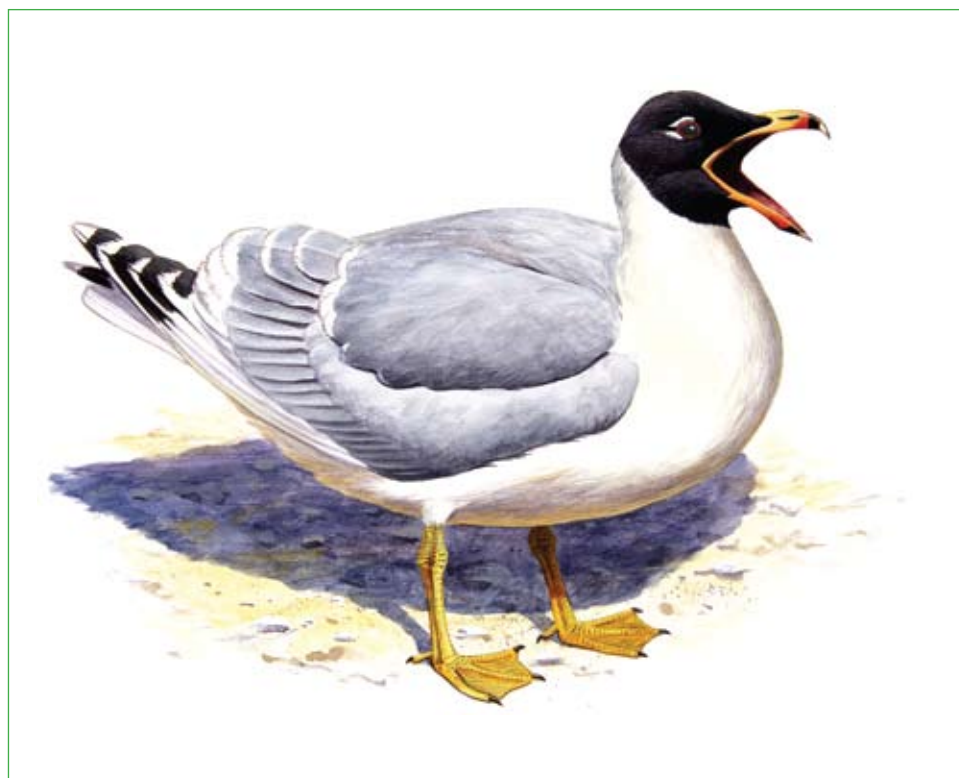
Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від Пн.-зх. Причорномор'я, через пд. Каспію до Великих озер у Монголії. В Україні гніздиться у Причорномор'ї та Приазов'ї, частіше у Каркінітській затоці та на Сиваші. З 1980-х рр. заселив Кінські о-ви Ягорлицької затоки, о. Березань, Криву косу і прилеглі о-ви, Сульську затоку Кременчуцького водосховища. Нерегулярно зимує біля морського узбережжя.

Чисельність і причини її зміни

Азово-чорноморська популяція за п'ятдесят років зросла з 250–290 до 1,6–2 тис. пар. На Кривій косі у 2006 р. — до 1,5 тис. пар. На Лебединих о-вах багаторічні коливання чисельності в межах 2–484 пар. На о. Китаї максимум був у 1998 р. — 382 пари, у 2006 р. — лише 63 пари. На о-вах Сх. Сивашу в 1982–1990 рр. зростання до понад 590 пар, а у 1996–2006 рр. — зниження до 2–64 пар. На о-вах Зх. Сивашу в 1989–1998 рр. 50–150 пар, на Кінських о-вах — 90–180 пар. На о. Березань у 2000–2002 рр. 212–250 пар. Негативні чинники: погодні умови, зменшення площі гніздових територій, розлякування птахів на гніздуванні, збирання яєць, хижацтво з боку інших тварин. Позитивними є поліпшення кормової бази на Сиваші та посилення охоронного режиму.

Особливості біології та наукове значення

Зміцзимівлі повертається наприкінці лютого — на початку березня. Гніздові біотопи — ізолювані о-ви і кінцеві ділянки піщано-черепашкових кіс на морських мілководдях, солоних озерах, зрідка — на водосховищах. Моногам. Селиться моновидовими, щільними колоніями. Відкладає яйця наприкінці березня — на початку квітня. Повна кладка з 1–4, найчастіше з 2–3 яєць. Насиджують обидва птаха, 27–29 діб. Пташенята з'являються всередині квітня, піднімаються на крила у віці біля 45 діб. У липні–серпні кочує вздовж морського узбережжя. Осінній проліт у серпні — на початку вересня, до листопада. Живиться рибою, а також наземними комахами, дрібними гризунами, ящірками, ракоподібними, яйцями та пташенятами водоплавних птахів, рослинами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: до 2 кг, довжина: 57–60 см, розмах крил: 155–170 см. У дорослого голова чорна, спина і верх крил сірі, низ тулуба і хвіст білі, дзьоб помаранчевий, верхівка червона, передвершинна смужка чорна; взимку тім'я і потилиця темно-бурі з білими плямами. У молодого голова сірувато-бура або біла (взимку) з бурими плямами, сірувато-бурі пера на шиї, спині, плечах і крилах; на хвості широка темна смуга; дзьоб буруватий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Під охороною угоди АЕВА, Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій. ЧКУ (1994). Охороняється у Чорноморському БЗ, філії Кримського ПЗ «Лебедині о-ви», РЛП «Меотиді», Азово-Сиваському НП. Потребує охорони гніздових колоній, запобігання збиранню яєць та непокоєнню рибалками, рекреантами.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Гринченко, 1991; Клестов, 1993; Андрющенко і др., 2000; Молодан, Залевский, 2000; Сіохин і др., 2000; Костин, Тарина, 2002; Петрович, Деркач, 2003.

Автори: В.Д. Сіохін, О.А. Дядічева
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КРЯЧОК КАСПІЙСЬКИЙ

Hydroprogne caspia (Pallas, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Мартинові — Laridae. Монотипний вид монотипного роду.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений космополітно, але ареал не суцільний, а складається з окремих р-нів. В Україні гніздиться в Азово-Чорноморському р-ні. Влітку характерні широкі кочівлі нестатовзрілих і холостих птахів в межах р-ну. Інколи трапляється і поза його межами (Черкаська та Київська обл.). Під час міграцій також трапляється переважно у зазначеному р-ні.

Чисельність і причини її зміни

Європейська гніздова популяція складається приблизно з 4,7 пар. Гніздова чисельність виду в Україні коливається від 300 до 1,1 тис. пар. Найважливіші місця гніздування — Лебедині о-ви Каркінітської затоки, Чонгарські о-ви та о-ви системи Коянли Сх. Сивашу, о-в Китай Центрального Сивашу. Періодично гніздиться на о-вах Тендрівської затоки. На чисельність виду впливає розмивання та затоплення о-вів, де розташовані гніздові колонії, стан кормової бази на прилеглих акваторіях, експансія мартина жовтоногого, наземні хижаки, непокоєння птахів на місцях гніздування та збирання яєць на о-вах.

Особливості біології та наукове значення

Прилітає на початку березня. Оселяється на о-вах без рослинності або з мозаїчною рослинністю. Починає розмножуватися з 3-х років. Факультативно-колоніальний, моногамний вид. Гніздиться ізольованими поселеннями. Перші

кладки в квітні-травні, 1–3 яйця. Термін насиджування 20–29 діб. Льотними пташенята стають у віці 30–38 діб. У серпні-вересні відбуваються кочівлі на відстань до декількох сотень кілометрів від місць гніздування. Відліт закінчується у жовтні-листопаді. Живиться виключно рибою, можливо, зрідка також наземними комахами.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: 500–700 г, довжина тіла: 48–54 см, розмах крил: 130–145 см. Великий за розміром крячок з довгим яскраво-червоним дзьобом, чорними ногами та чорною «шапочкою». У зимовому оперенні та у молодих птахів голова біла з чорними рисками і плямами — перед оком та за вухом. Хвіст короткий з вирізкою, крила довгі і гострі. Верх-

ня сторона тіла срібlisto-сіра, у молодих птахів — з бурими плямами та вохристою облямівкою на перах; увесь низ тіла білий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

На міжнародному рівні має європейський охоронний статус (Е — види, що перебувають під загрозою) і охороняється Бернською (Додаток I) та Боннською (Додаток II) конвенціями, АЕВА. В Україні гніздові поселення охороняються на території Чорноморського біосферного заповідника, у філії Кримського ПЗ «Лебедині о-ви», у Азово-Сиваському НПП. До заходів збереження відносяться: охорона гніздових колоній; запобігання турбуванню птахів людьми; регуляція чисельності мартина жовтоногого та наземних хижаків.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Літопис природи..., 1955; Тарина, Костин, 1983; Cramp, 1985; Костин, Багрикова, 2000; Руденко, Яремченко, 2000; Черничко и др., 2005.

Автори: В.Д. Сіохін, О.А. Дядічева
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

КРЯЧОК МАЛИЙ

Sterna albifrons Pallas, 1764

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Сивкоподібні (Charadriiformes), родина Мартинові — Laridae. В Україні представлений номінативним підвидом *S. a. albifrons*.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал охоплює Європу, Азію, Пн. Африку, центральну частину Зх. Африки, атлантичне та тихоокеанське узбережжя пд. Пн. Америки, сх. узбережжя Австралії; зимівля у Зх., Пд. та Сх. Африці, на узбережжі Червоного моря, Перської затоки та зх. узбережжі Індії. В Україні гніздиться вздовж Азово-Чорноморського узбережжя, у басейнах великих рік, на берегах озер.

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність становить 2,5–4 тис. пар, з тенденцією до зменшення. Причини зміни чисельності: деградація місць гніздування внаслідок господарської діяльності людини, фактор непокою.

Особливості біології та наукове значення

Заселяє о-ви і коси, піщані пляжі та оголені ділянки дна лиманів, піщані і галечникові береги та о-ви річок, озер, риборозплідні стави. Гніздиться у моновидових та полівидових колоніях. Гнізда — невеликі ямки в піску, гальці чи м'якому ґрунті. У повній кладці 3,

рідше 2 яйця. Насиджують обидва птахи, протягом 20–22 днів. Статева зрілість настає у віці 3 років. Мігрують поодиноці, або невеликими групами у 3–5 ос. Кормові біотопи — мілководдя. Живиться рибою, водяними та наземними безхребетними.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 220–240 мм, маса тіла — 43–60 г, розмах крил — 480–550 мм. У дорослого птаха лоб, щоки і горло білі; тім'я, потилиця, смуга, яка йде від наддзьобка через око, чорні. Нижня сторона тіла біла, спина, плечові, третьорядні махові — світло-сірі. Надхвістя і стернові пера білі або сіруваті. Дзьоб жовтий з чорним кінчиком, ноги жовті. У молодого птаха пера спини, плечові і верхні покривні

пера крил з бурою строкастю, малі покривні пера крил бурі, ноги жовтувато-бурі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений у Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Боннської конвенції, Додаток угоди АЕВА, до категорії III Переліку видів фауни Європи, що підлягають особливій охороні (SPEC). Охороняється на територіях природно-заповідного фонду України. На місцях гніздування потребує обмеження господарської діяльності, особливо видобутку каменю та гравію в долинах річок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Страутман, 1963; Костин, 1983; Марисова, Талпош, 1984; Птицы СССР. Чайковые, 1988; Лысенко, 1991; Горбань, 1994; Когут, Соколов, Бокотей, 1994; Дзюбенко, 1998; Васильков, 1999; Численность и размещение..., 2000.

Автори: О.С. Гнатина, М.А. Сенік, І.М. Горбань, Н.В. Дзюбенко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ГОЛУБ-СИНЯК

Columba oenas Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Голубоподібні (Columbiformes), родина — Голубові (Columbidae). Один із 51-го видів роду; один із 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

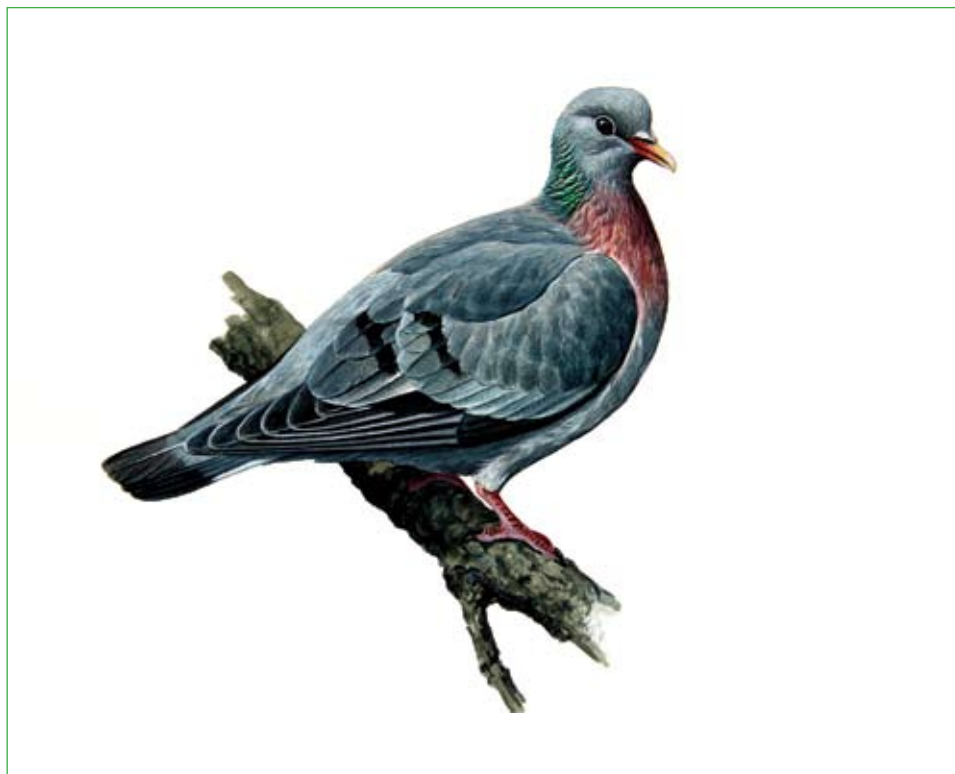
Охоплює майже усю Європу, Малу Азію, Закарпаття, пд. Центральної Азії; в Україні Карпати, Полісся, частково Лісостеп, Гірський Крим і, можливо, заплави Дунаю. Зимує на пд. ареалу; в Україні — на пд., зрідка в інших місцях.

Чисельність і причини її зміни

У більшості р-нів Полісся і Криму нечисленний, у Лісостепу — рідкісний. Влітку у стиглих букових лісах Карпат та на рівнині — 4–6 ос./км², у інших типах лісу — 0,07–2 ос./км². У бучинах Закарпаття біля 2,5–3 тис. пар. У заповідниках чисельність така: Рівненському — до 100, «Прип'ять-Стохід» — до 100, Поліському — до 10, Шацькому — до 10 пар. Загальна чисельність на гніздуванні в країні не більше 8–12 тис. пар при чисельності в Європі у 520–730 тис. пар. Чисельність зимуючих синяків в Україні — 500–1500 ос. Основні чинники зниження чисельності: зменшення площ старих лісів, омолодження деревостанів, вирубування дуплистих дерев, отруєння хімікатами на полях, збільшення чисельності яструба великого і куніці лісової, фактор непокою.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий, перелітний. У помірно холодні зими трапляється майже по усій країні. Прилітає на місця розмноження у березні–квітні. Заселяє ліси різного типу, перевагу віддає листяним і мішаним, старим, з дуплистими

деревами, поряд з відкритими місцями. У Карпатах улюблений біотоп — старі букові ліси. Гніздиться окремими парами. Для гнізд використовує дупла, інколи борті і порожнини в опорах ЛЕП. За один сезон може бути два виводки. У кладці 2 яйця. Насиджують обидва птахи, 16–17 днів. Пташенята залишають гніздо через 25–27 днів. Синяки об'єднуються в осінні зграї, частіше по 10–20 ос. Осінній відліт у вересні–жовтні. Живиться насінням диких і культурних злаків, бобових, гречкових на полях, узбіччі доріг, порубах, зрідка комахами і дрібними молюсками.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — до 300 г, довжина тіла — 31–34 см, розмах крил — 63–70 см. Дорослий птах

сизувато-сірий, на шиї і волі металічний полиск, верхівка хвоста чорна, дзьоб червоноуватий з жовтою верхівкою, ноги червоні, восковиця біла. Молодий птах буруватий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений у Додаток III Бернської конвенції, до червоних переліків Дніпропетровської, Полтавської і Харківської обл. Охороняється у заповідниках і національних парках. Заходи охорони: збереження дуплистих дерев, охорона на прольоті, виключення чинника непокою, заборона полювання, розвішування штучних гніздівель, організація заказників у місцях гніздування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у вольєрах (Німеччина).

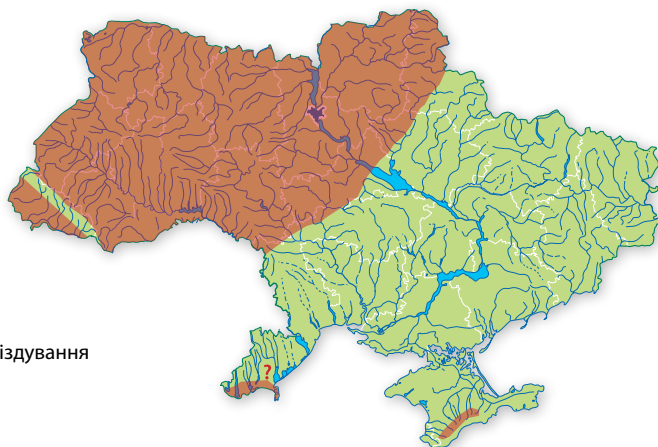
Господарське та комерційне значення

До включення в Червону книгу України вважається мисливським видом.

Основні джерела інформації

Костин, 1983; Гузій, 1994, 1995, 1996, 2006; Андрущенко и др., 1998; Русев и др., 1998; Дядичева и др., 1999; Кныш, 2001; Луговой, 2003; Горбань, 2004; Кныш, Костюшин, Фесенко, 2008.

Автори: М.П. Кныш, В.А. Костюшин, Г.В. Фесенко
Малюнок: І.І. Землянських

■ — область гніздування

ПУГАЧ

Bubo bubo (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з 13-ти видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює майже всю Євразію та Пн. Африку. На території України номінативний підвид *B. b. bubo* заселяє пн. і зх. р-ни, а пд.-руський *B. b. interpositus* — сх. (переважно Луганську обл.).

Чисельність і причини її зміни

В Україні налічують близько 200 пар, з них не менше 110 пар на сх. Європейська популяція виду складає не більше 38 тис. пар. Приблизно на половині постійних гніздових ділянок розмноження не спостерігається, можливо, через те, що один з птахів пари гине. На чисельність негативно впливають переслідування людиною, розлякування самок на ранніх стадіях насиджування (кидають кладку), загибель на ЛЕП.

Особливості біології та наукове значення

Осілий. Активний у сутінках і вночі. Токування відбувається наприкінці зими. Гніздиться по глухих ярах, берегових урвищах, скельних виходах, рідше в лісах і на болотах. Яйця відкладає в кінці лютого — на початку березня. Гнізда влаштовує на глухих ділян-

ках лісів, байраків чи скельних виходів на землі в нішах, на виступах або під коріннями дерев і чагарників. У кладці 2–5 (частіше 3) яйця. Насиджує самка 33–35 діб. Пташенята виходять з гнізд вже у травні, літати починають лише у другій половині червня. Спектр живлення дуже різноманітний, переважають птахи, дрібні гризуни та їжаки.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 1,5–4,2 кг, довжина тіла — 600–750 мм, розмах крил — 1600–1880 мм. У дорослого верх темно-бурий з жовтуватими і білуватими плямами, низ вохристий з темно-бурими широкими поздовжніми рисками. Є великі «вухка». Молодий птах має подібне забарвлення.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

CITES, Додаток II, Бернської конвенції, Додаток II. ЧКУ (1994). Охороняється на гніздуванні в Карпатському та Поліському заповідниках. Для збереження виду необхідно посилити контроль за незаконним відстрілом у мисливський сезон.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

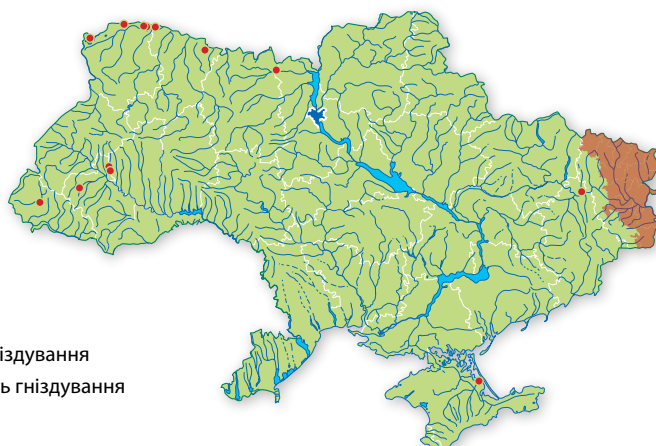
Розмножується у Київському і Одеському зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Бучко, 1994; Гузий, 1994; Скильський, Годованець, 1994; Ветров, Кондратенко, 2002; Ветров, 2003; Birds in Europe..., 2004; Ремизов, Ветров, 2008.

- — місця гніздування
- — область гніздування

Автор: В.В. Ветров
Малюнок: І.І. Землянських

СОВА БОЛОТЯНА

Asio flammeus (Pontoppidan, 1763)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з 4-х видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України, представлений одним з 9-ти підвидів — *A. f. flammeus*.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Пн. Євразію, Пн. Америку та частково Пд. Америку. Зимує в пд. частинах свого ареалу. Гніздиться на усій території України, за винятком Карпатських та Кримських гір. У Закарпатській обл. гніздування не доведене, але токування зареєстровано у придатних для оселення біотопах в Ужгородському (окол. м. Чопа, р. Латориця) та Берегівському (окол. с. Дейде) р-нах. Зимує на усій території України.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність популяції виду в Україні точно не відома; ймовірно, вона становить 850–1700 пар. З 1960-х рр. відбувається значне зниження щільності гніздування. Відносно звичайним буває тільки у роки підйому чисельності основних видів жертв — мишоподібних гризунів. Скорочення чисельності спричиняють сільгоспроботи з використанням техніки, випасання худоби, випалювання рослинності у весняний період та безпосередній відстріл мисливцями.

Особливості біології та наукове значення

Осілий і кочовий птах. Заселяє заглавні і суходільні луки, низинні болота, дрібнолісся біля кинутих полів, вирубки. Гнізда влаштовує на

землі, часто на купинах, під кущами верби чи низькорослих дерев. Кладка з середини до кінця квітня. У повній кладці 3–6 яєць. Насиджування триває 24–28 днів. В осінньо-зимовий період кочує на досить великі відстані. Живиться переважно мишоподібними гризунами, також ловить птахів і комах.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 34–42,3 см, розмах крил — 83,7–109,2 см, маса 320–430 г. Самці менші за самок. Статевий диморфізм у забарвленні не виражений. Голова кругла з невеликими «вухками», лицьовий диск добре виражений. Спина і верх крил вохристо-бурі, черво жовтувате з тонкими бурими поздовжніми смужками. У польоті на згинах довгих крил помітні темні

плями. Ноги і пальці покриті жовтими перами. Дзьоб і кігті бурувато-чорні. Очі жовті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною Бернської конвенції (Додаток II) та CITES (Додаток II). Разом з іншими птахами охороняється в заповідниках та національних природних парках України. Треба охороняти придатні для гніздування виду водноболотні біотопи, проводити роз'яснювальну роботу серед мисливців.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

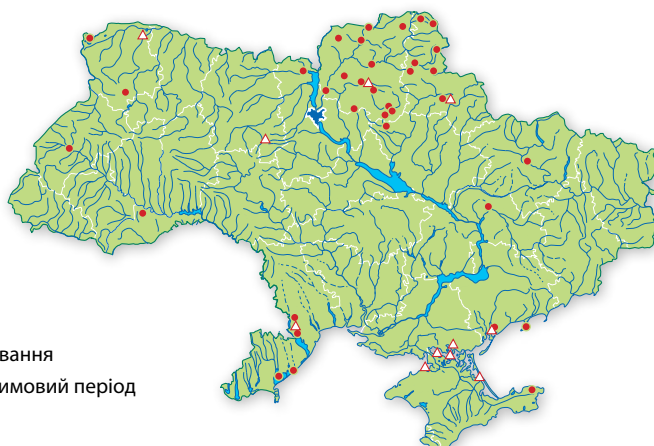
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має, хоча безсумнівно є корисним птахом, що знищує мишоподібних гризунів. Має естетичне значення як єдиний вид сов нашої фауни, який трапляється у відкритому ландшафті.

Основні джерела інформації

Гузій, 1987; Степанян, 1990; Пирогов, 1991; Жмуд, 1991; Приклонский, 1993; Сова, 1994; Кузьменко, 1994; Кийко, Якубеня, 1995; Скільський, Годованець, 1996; Пекло, 1997; Новак, 2003; Burfield, Bommel, 2004.

● — місця гніздування

▲ — знахідки у зимовий період

Автор: Ю.В. Кузьменко
Малюнок: І.І. Землянських

СОВКА

Otus scops (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Єдиний вид роду в фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. і Центральна Європа, Пн. Африка, Центральна Азія. Зимує в Екваторіальній Африці. В Україні на гніздуванні у степовій смузі та деяких р-нах пд. частини Лісостепу, в Криму, на Закарпатті, в інших р-нах — дуже рідко.

Чисельність і причини її зміни

На пд. України та у рівнинному Закарпатті — нечисленний, в інших р-нах — дуже рідкісний. Чисельність в країні оцінена в 2–4 тис. пар. Загальна чисельність на території Європи становить 210–440 тис. пар. Майже на всій європейській частині ареалу відзначена тенденція до зменшення чисельності. Чинники загрози достеменно не вивчені, найвірогідніше — зменшення площ старих лісів з дуплистими деревами, хижацтво куниці кам'яної, конкуренція сови вухатої.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий, перелітний вид. На місцях гніздування з'являється з кінця березня — до початку травня. Оселяється в лісах, садах, парках, лісосмугах та ін. Моногам. Гніздиться в дуплах дерев, у старих гніздах сороки, штучних гніздівлях, норах. Кладка з 3–6 білих яєць. Період відкладання з третьої декади травня до початку липня. Насиджування

21–29 днів. Пташенята залишаються в гнізді до трьох тижнів. Починають літати через 30–33 дні. Міграції вивчені дуже слабо. На пд. України осіння міграція відбувається в кінці вересня. Живиться переважно комахами, рідше (в холодну погоду) гризунами і дрібними птахами.

Морфологічні ознаки

Маленька сова. Довжина тіла — 19–20 см, розмах крил — 50–54 см, маса до 180 г. Загальний тон оперення бурувато-сірий (у рудої морфи — рудуватий) з темними поздовжніми і білими поперечними рисками. Низ світло-сірий з поперечними білуватими смужками і темними поздовжніми рисками на стрижнях пер. Махові і стернові пера зі

світлими і темними смугами. На голові добре помітні «вухка». Дзьоб темно-сірий. Райдужна оболонка ока жовта.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид унесено у Додаток II Конвенції CITES, Додаток II Бернської конвенції. Охороняється на території Карпатського біосферного заповідника, Вижицького НПП. Потребує збереження стиглих насаджень і дуплистих дерев, вивчення екології та контролю стану популяцій, виявлення та охорони місць гніздування, приваблювання у штучні гніздівлі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Костин, 1983; Новак, 2002; Birds in Europe, 2004; Ап-пак, 2004; Архипов, Фесенко, 2004, Редінов, 2006.

Автори: А.-Т. В. Башта, О.М. Архипов
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СИЧ ВОЛОХАТИЙ

Aegolius funereus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з 4-х видів роду; єдиний вид роду у фауні України, представлений 2-ма підвидами: *A. f. funereus* (зх. обл.) та *A. f. caucasicus* (Крим).

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зона хвойних і мішаних лісів Євразії та Пн. Америки. В Україні на гніздуванні у Карпатах (Львівська обл.), на Поліссі (Житомирська, Чернігівська, Сумська обл.), ймовірно гніздиться в соснових лісах Криму та на Розточчі. На решті території рідкісний залітний.

Чисельність і причини її зміни

У Карпатах — рідкісний. В окремих р-нах Полісся (пн. Житомирської обл.) є нечисленним гніздовим. Європейську популяцію оцінюють орієнтовно в 36–71 тис. пар. Основні причини зміни чисельності — зменшення площ стиглих хвойних лісів, вирубування дуплистих дерев, хижацтво лісової куниці. Чисельність коливається за роками також внаслідок близького розташування в Україні пд. межі ареалу.

Особливості біології та наукове значення

Моногам. Осілий. У Карпатах оптимальним біотопом є темнохвойні праліси. На Поліссі оселяється в стиглих соснових лісах з домішкою осики та берези. Шлюбні крики самців чути в березні–квітні. Гніздиться в дуплах жовни чорної, займає штучні гніздівлі. Період відкладання яєць з початку березня до початку квітня. На Поліссі розмір кладки — 3–6 яєць. Насиджування — 26–28 діб. Пташенята залишають дупло у віці 29–32 днів. Близько місяця дорослі годують виводок, який

у червні–липні розпадається. Молоді особи не кочують. Живиться мишоподібними гризунами, рідше птахами, великими комахами.

Морфологічні ознаки

Невелика сова. Довжина тіла — 207–270 мм, розмах крил — 55–62 см, маса тіла — 116–197 г. Голова порівняно велика з добре вираженим лицевим диском білого кольору. Верх бурий з білими плямами, низ світлий з бурим позовжнім рисунком. Очі та дзьоб жовті. Кігті чорні. Пальці оперені до кігтів.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесений у Додаток II CITES, переліки Бернської конвенції (Додаток II). ЧКУ (1994). Охо-

рюється на території НПП «Сколівські Бескиди», Карпатського БЗ, Карпатського НПП, ПЗ «Горгани», НПП «Синевир», Поліського державного заповідника. Необхідні збереження стиглих насаджень і дуплистих дерев, вивчення екології виду, виявлення місць гніздування, контроль стану популяції та охорона, приваблювання в штучні гніздівлі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Випадки успішного розведення відомі в Німеччині.

Господарське та комерційне значення

Регуляція чисельності мишоподібних гризунів.

Основні джерела інформації

Матвеєнко, 1970; Костин, 1983; Киселюк, 1990; Новак, 1990; Марисова, Макаренко та ін, 1991; Новак, Савчук, 1991; Schön, Scherzinger et al., 1991; Горбань, 1992; Афанасьєв, 1992, 1997, 1998; Годованец, Скильський и др., 1992; Годованець, 1993; Хлебешко, Цицюра, 1993, 1996; Жила, 1995, 1998; Кийко, Якубеня, 1995; Химин, Шидловський, 1995; Годованець, 1996; Гузій, 1996; Пекло, 1997; Кузьменко, 1998; Жила, Кузьменко, 1998; Книш, 2001; Боднар, Баренблат, 2003; Бумар, 2003; Горбань, Бумар та ін., 2003; Пограничний, Башта, Козловський, 2003; Башта, 2004; Держипільський, Стефурак, Стефурак, 2004.

Автори: А.-Т. В. Башта, Ю.В. Кузьменко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СИЧИК-ГОРОБЕЦЬ

Glaucidium passerinum (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з 13-ти видів роду; єдиний вид роду у фауни України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Смуга хвойних і мішаних лісів Європи та Пн. Азії. В Україні поширений у Карпатах, Розточчі та на пн. Полісся. На Поліссі відомий з 3 місць (Рівненський і Поліський природні заповідники, НПП «Деснянсько-Старогутський»). З Карпат і Розточчя відомо близько 15 знахідок.

Чисельність і причини її зміни

У європейській популяції налічують 47–350 тис. пар. В Україні чисельність оцінено в 150–350 пар. У Поліському заповіднику у 1996 р. зареєстровано 3 пари. У НПП «Деснянсько-Старогутський» в 1997 та 2001–2004 рр. — 1–2 пари. У Карпатах відомо понад 10 місць спостереження, з них 5 — у Beskidaх. На чисельність виду негативно впливає вирубування лісу. Відомі випадки загибелі в холодні зими.

Особливості біології та наукове значення

Осілий. Моногам. Гніздиться окремими парами. Оптимальним біотопом є високостовбурний темнохвойний ліс; на Поліссі тримається в стиглих соснових і мішаних лісах. Токування може відбуватись протягом усього року, найактивніше — навесні (з березня). Гнізда влаштовує в дуплах, рідше — тріщинах дерев, штучних гніздівлях. У квітні відкладає 4–6 яєць. Насиджування — 28–29 діб.

Пташенята залишають гніздо через місяць, майже одночасно. Ще близько місяця дорослі годують молодих. Восени молоді птахи можуть кочувати на незначні відстані. Статевозрілість настає у віці 10 місяців. Живиться переважно мишоподібними гризунами, дрібними комахоїдними ссавцями, птахами, великими комахами. Восени робить запаси корму в дуплах і штучних гніздівлях.

Морфологічні ознаки

Найменша сова фауни України. Довжина тіла: 15,2–17,5 см, розмах крил: 35–39 см, маса тіла: 50–77 г. Верх буруватий зі світлими плямами, низ — білуватий з темно-бурими поздовжніми рисками. Лицевий диск розвинений слабо. Очі жовті. Дзьоб світлий. Лапи оперені до кігтів.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено у Додаток II Конвенції CITES, переліки Бернської конвенції (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороняється на території НПП «Сколівські Beskida», Карпатського БЗ, Карпатського НПП, Поліського державного заповідника, ПЗ «Розточчя», НПП «Деснянсько-Старогутський». Потребує глибшого вивчення екологія виду, необхідно виявляти місця гніздування, проводити контроль стану популяції та охорону, приваблювати у штучні гніздівлі.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Самофалов, Марисова, 1981; Скильський, 1990; Степанян, 1990; Кошелев, 1994; Bashta, Pogranucznyj, Gorban, 1995; Химин, Шидловський, 1995; Жила, 1995; Гузій, 1996; Годованець, 1996; Кузьменко, 1996, 1998; Жила, Кузьменко, 1998; Бумар, 2001; Гаврись, 2003; Горбань та ін. 2003; Лисачук, 2003; Пограничний, Башта, Козловський, 2003; Держпільський, Стефурак, Стефурак, 2004; Горбань, 2004; Birds in Europe... 2004; Bashta, 2007.

Автори: А.-Т. В. Башта, Ю.В. Кузьменко
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СОВА ДОВГОХВОСТА

Strix uralensis Pallas, 1771

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з видів політипного роду; один з 3-х видів роду у фауні України, представлений 2-ма підвидами: *S. u. macroura* та *S. u. uralensis*.

Природоохоронний статус виду

Не достатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Європу, Азію, від Скандинавії на зх. до Японії та Кореї на сх. Пд. межа ареалу співпадає з пд. межею смуги тайги. В Європі існують реліктові популяції 3-х підвидів, одна з яких *S. u. macroura* заселяє Українські Карпати. У зимовий період зрідка залітає у Чернігівську, Волинську, Сумську, Черкаську та ін. обл.

Чисельність і причини її зміни

Один з найпоширеніших видів сов Закарпатської обл., трапляється частіше у букових лісах. Загальна чисельність складає близько 1 тис. ос., яка зростає у зимовий період за рахунок міграцій птахів з пн. Чисельність європейської популяції складає 53–140 тис. ос. У європейській частині Росії, Білорусі і країнах Балтії починаючи з 1960-х рр. зареєстровано ріст чисельності і розширення ареалу на пд.-зх. Причинами зміни чисельності є: незаконне знищення у сезон полювання, вирубування старих лісових масивів. Чисельність залежить також від інтенсивності розмноження мишоподібних гризунів.

Особливості біології та наукове значення

Осілий птах, який здійснює лише невеликі кочівлі. Займає букові, хвойні та мішані ліси

Карпат. Під час зимівлі спускається на Закарпатську рівнину, тримається на старих кладовищах, у дубових і заплавних лісах уздовж рр. Боржави, Тиси, Латориці. Гніздиться у старих гніздах інших птахів у березні–квітні. Строки гніздування дуже розтягнуті. У кладці 4–6 яєць. Насиджує самка протягом 27–29 днів. Поява молоді можлива з другої декади травня по липень включно. Пташенята знаходяться у гнізді біля 30 днів, і ще біля місяця виводок тримається у районі гнізда. Живитьс я здебільшого мишоподібними гризунами.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: 50–59 см, розмах крил: до 115 см, маса самців: 540–730 г, самок: 720–1200 г. Забарвлення сіре з темнішими рисками на

черевній частині та поперечними темними смугами на хвості. Карпати заселяють дві морфи — темна і світла, які відрізняються інтенсивністю загального забарвлення, до темно-бурого.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною Бернської конвенції (Додаток II) та СІТЕС (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороняється на території об'єктів ПЗФ Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Львівської обл. Необхідно обмежити вплив фактору непокою у гніздовий період та попереджати браконьєрський відстріл мисливцями.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Луговой, 1988; Пекло, 1994; Луговой, Потіш, 1998; Степанян, 2003; Birds in Europe, 2004; Пукинський, 2005.

● — місця гніздування

Автор: Л.А. Потіш
Малюнок: І.І. Землянських

СОВА БОРОДАТА

Strix nebulosa Forster, 1772

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Совоподібні (Strigiformes), родина — Совові (Strigidae). Один з видів політипного роду; один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Займає Пн. Америку від Центральної Аляски на сх. до Зх. Квебека. У Євразії — від Скандинавії на сх. до бас. Анадирия, узбережжя Охотського і Японського морів. Вперше гніздування виду в Україні спостерігали у середині 1980 рр. Поширений на пн. Житомирської, Рівненської та Волинської обл., а також на пн. зх. Київської обл.

Чисельність і причини її зміни

В Європі оцінюють у 2,1–6,7 тис. пар. У гніздовому угрупованні України налічують 20–35 пар. Найчисленніший на пн. Житомирської обл., де, вірогідно, гніздиться біля 80% популяції. Негативні чинники: знищення старих ділянок старого лісу, ведення лісорозробок біля гнізд, відстріл птахів браконьєрами.

Особливості біології та наукове значення

Осілий. Віддає перевагу мішаним та хвойним лісам, ділянкам біля лісових галявин та водно-болотних угідь. Гніздування почина-

ється наприкінці березня — на початку квітня. Займає гнізда інших великих птахів, які розташовані на деревах, гніздиться й у напівдуплах. У кладці 3–5, найчастіше 4 яйця. Насиджування яєць триває 28–30 діб. Статева зрілість настає на 2–3 році життя. Живе до 20 років. Біля 90% в живленні становлять мишоподібні гризуни. Зідка здобуває інших невеликих ссавців і гризунів.

Морфологічні ознаки

Маса тіла: до 1,2 кг, довжина тіла: 64–70 см, розмах крил: до 140 см. У дорослого птаха верх сіривато-бурий з численними темно-бурими і білуватими плямами, дзьоб і райдужна оболонка ока жовті. Молодий птах зверху бурий з білуватими поперечними смугами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Включено до Конвенції СІТЕС (Додаток II), Бернської (Додаток II). Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, підвищення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг забруднення навколишнього природного середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомо про розмноження виду в зоологічних парках світу.

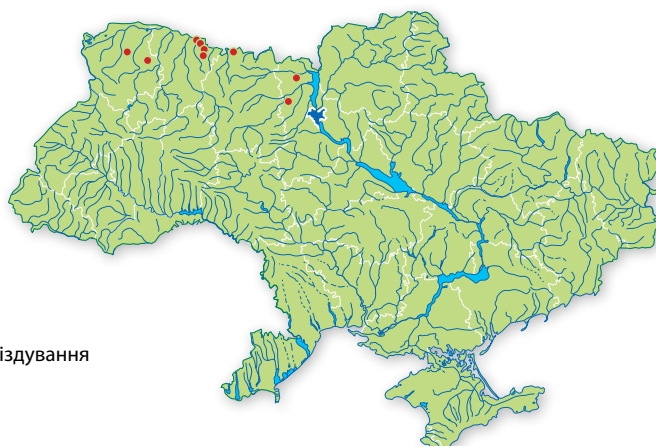
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Цицюра, Хлебешко, Кандауров, 1993; Фесенко, Бокотей, 2002; European bird populations..., 2004; Домашевский, 2004; Мищенко, 2004; Химин, 2005, 2005.

Автори: С.В. Домашевський, Г.В. Бумар
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СИПУХА

Tyto alba (Scopoli, 1769)

Таксономічна належність

Ряд Совоподібні — Strigiformes, родина Сипухові — Tytonidae. Один з 9-ти видів роду, єдиний вид роду і родини у фауні України, представлений підвидом *T. a. guttata*.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Америка, Передня, Пд. і Пд.-сх. Азія, Африка, Австралія та о-ви Океанії. У Європі від Атлантики до центральних обл. України. Зареєстрований на гніздуванні в зх. і центральних обл. України, а також на пн. Одещини. У негніздовий період може з'являтися в інших р-нах країни.

Чисельність і причини її зміни

Європейська популяція налічує 110–220 тис. пар. В Україні чисельність дуже низька і, ймовірно, далі знижується. Орієнтовно гніздиться до 30 пар. У більшості країн відзначено тенденцію до зменшення чисельності, що обумовлено зменшенням кількості придатних для гніздування місць, загибеллю птахів у суворі багатосніжні зими, збідненням кормової бази, застосуванням отрутохімікатів у сільському господарстві, загибеллю на дорогах.

Особливості біології та наукове значення

Переважно осілий; зареєстровані кочівлі на значні відстані: у м. Ніжині Чернігівської обл. виявлена особина, за кільцьована в Німеччині. Гніздиться в населених пунктах у будівлях і в дуплах дерев. Шлюбний пері-

од починається в березні. Кладка (4–8 яєць) з'являється в кінці квітня, термін насиджування — 30–34 дні. Молодь залишає гніздо на 35–45-й день після вилуплення. У роки спалаху чисельності мишоподібних гризунів може мати два репродуктивних цикли. Живиться переважно дрібними ссавцями, птахами і земноводними, значно рідше комахами і павуками.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 33–38 см, розмах крил — 85–93 см, маса тіла — близько 300 г. У *T. a. guttata* забарвлення верху сірувате, низу — іржасте, темні плями виражені і численні. Хвіст рудий. Дзьоб жовтуватий. Райдужна оболонка ока чорна.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено у Додаток II Конвенції CITES, переліки Бернської конвенції (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороні сприятиме виявлення та збереження місць гніздування, збільшення чисельності можливе завдяки встановленню штучних гніздівель у місцях оселення виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Даних не достатньо. Розмножується в зоопарках. Легко звикає до людини.

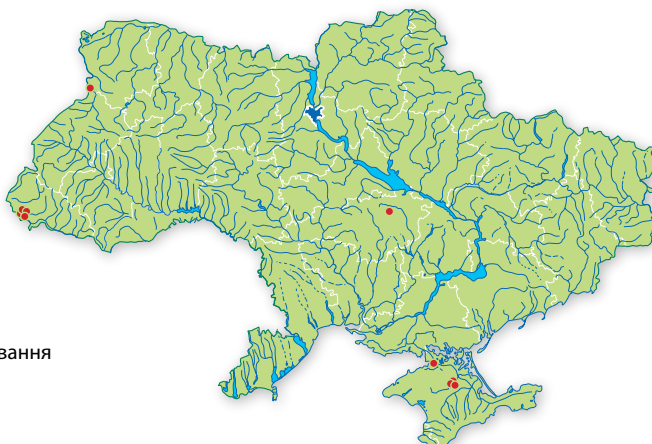
Господарське та комерційне значення

Регуляція чисельності мишоподібних гризунів.

Основні джерела інформації

Кістяківський, 1950; Татаринів, 1965; Ковальчук та ін., 1991; Матеріали орнітофауністичних..., 1991, 1995; Домашевський, 1992; Пекло, 1994; Кривоглавий, Киселюк, 1996; Грицак, 1996; Башта, 1996; Кузьменко, 1996; Каталог..., 1997; Афанасьєв, 1998; Капелюх, 1999; Бокотей, Соколов, 2000; Кошелев, Белашков, 2002; Горбань та ін., 2003; Новак, 2003; Коцюрба, Стригунов, 2003; Горбань, 2004; Кондратенко, Литвиненко, 2004.

Автори: А.А. Бокотей, А.-Т.В. Башта
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СИВОРАКША

Coracias garrulus Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Ракшеподібні (Coraciiformes), родина — Сиворакшеві (Coraciidae). Один з 8-ми видів роду; єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

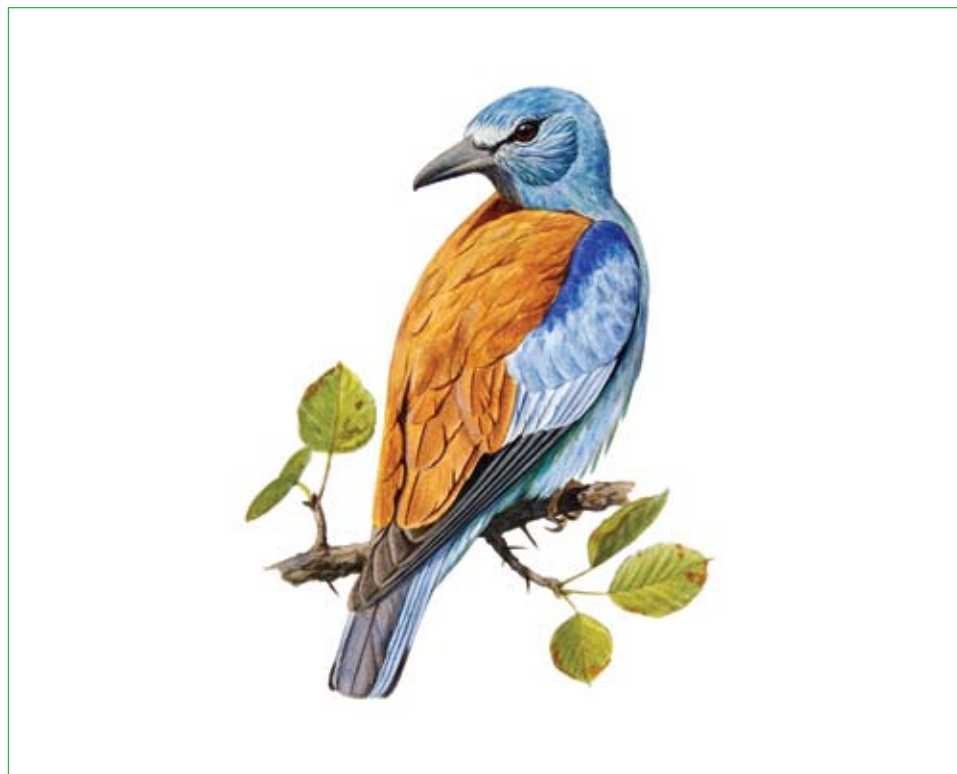
Степова, лісостепова та пд. лісової смуги Євразії від Піренейського п-ова на сх. до долини Верхньої Обі, Зх. Алтаю, Пакистану, а також пн. зх. Африки. Зимує у Сх. Африці. До 1970-х рр. гніздився по всій території України. Зараз став дуже рідкісним або зник у більшості р-нів Полісся та Лісостепу; у степовій смузі чисельніший.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність в Україні орієнтовно становить 4–5 тис. пар і зберігає загальну тенденцію до зниження. Зараз найбільша щільність спостерігається в Одеській, Луганській та Харківській обл. (до 1 тис. пар у кожній). У Кіровоградській обл. в 2005 р. гніздилося 100–120 пар. Причини зміни чисельності: деградація місць гніздування, застосування отрутохімікатів, пряме винищення хижакими, браконьєрство, загибель на місцях зимівлі.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах. Прилітає у кінці квітня — на початку травня. У лісовій смузі гнізда влаштовує в дуплах; у степовій — за-

селяє нори у схилах урвищ, нерідко поряд із бджолоїдкою звичайною. Гніздиться окремими парами або колоніями до 5 пар. Кладка у травні–червні, з 3–6 яєць. Насиджують самка і самець протягом 18–19 днів. Має один гніздовий цикл. Пташенята вилітають з гнізда у віці 26–28 днів, у липні. Осінній відліт у серпні–вересні. Живиться великими комахами та дрібними хребетними.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 140–190 г, довжина тіла — 30–32 см, розмах крил — 66–73 см. У дорослого птаха в забарвленні переважає яскравий зеленкувато-синій колір, передній край крил фіолетово-синій. Молодий птах блякліший, з бурим відтінком у синьому кольорі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Належить до категорії SPEC 2 (вид, поширення якого обмежене Європейським континентом і який має несприятливий охоронний статус). Знаходиться під охороною Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ переважно степової смуги: Чорноморський БЗ, Луганський ПЗ, НПП «Святі гори», РЛП «Меотида» тощо.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Може приносити користь, знищуючи сарану та інших шкідників сільського господарства під час їх масового розмноження.

Основні джерела інформації

Страутман, 1954; Костин, 1983; Коцюруба, Шупова, 1994; Сикорский, Лиманский, Писарев, 1994; Книш, Матвієнко, 1995; Никифоров и др., 1997; Nagemaier E. J. M. and M. J. Blair, 1997; Шупова, 1999; Гаврись, 2003; Birds in the European Union..., 2004.

Автор: Г.Г. Гаврись
Малюнок: І.І. Землянських

- область суцільного розповсюдження у гніздовий період
- область спорадичного розповсюдження у гніздовий період

ЖОВНА ЗЕЛЕНА (ДЯТЕЛ ЗЕЛЕНИЙ)

Picus viridis Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Дятлоподібні (Piciformes), родина — Дятлові (Picidae). Один з двох видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *P. v. viridis*.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх. Євразія від Атлантичного узбережжя на сх. до долини р. Волга, на пн. до Скандинавського п-ва, на пд. до Середземноморського узбережжя і Малої Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, у зх. р-нах та, спорадично, у пониззях рр. Дунай та Дністер.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність в Україні становить біля 500–800 пар. У Сх. Поліссі в останні десятиріччя чисельність виду зменшилась майже в 3 рази. В Лісостепу перестав гніздитися ще в 1920-х рр. Причини зміни чисельності: вирубування заплавних лісів, використання пестицидів та, можливо, конкуренція за місця гніздування з більш численною жовною сивою.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий, осілий і кочовий птах. Оселяєть-

ся в листяних і мішаних лісах, переважно річкових долин. У другій половині квітня утворює пари і видовбує дупла, переважно в м'яких породах дерев. Кладки з 2–8 яєць з'являються у другій половині травня — на початку червня. Пташенята залишають гніздо в червні–жовтні. Живиться переважно мурахами та їхніми лялечками, може їсти плоди вишні, черешні, шовковиці.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 186–250 г, розмах крил — 40–42 см. Довжина тіла самця — 330–360 мм, довжина тіла — самки 340–371 мм. Великий дятел з яскраво-зеленим забарвленням верху, блідно-зеленим низом та жовтим надхвістям. Червона пляма на голові закриває тім'я

і потилицю. Лоб чорний, навколо очей чорні плями. Самець вздовж щік має червоні «вуса» з чорним обідком, у самки «вуса» чорні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Знаходиться під охороною Бернської конвенції (Додаток II). В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ Полісся, зх. р-нів та у Дунайському БЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

- — місця гніздування
- — місця з невідомим статусом перебування виду

Основні джерела інформації.

Страутман, 1954; Мальчевский, Пукинский, 1983; Митяй, 1983; Афанасьев, 1998; Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника..., 1999; Гавриш, 2003.

Автор: Г.Г. Гавриш
Малюнок: І.І. Землянських

ДЯТЕЛ БІЛОСПИННИЙ

Dendrocopos leucotos (Bechstein, 1803)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Дятлоподібні (Piciformes), родина — Дятлові (Picidae). Один з видів політипного роду *Dendrocopos*; один з 5-ти видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

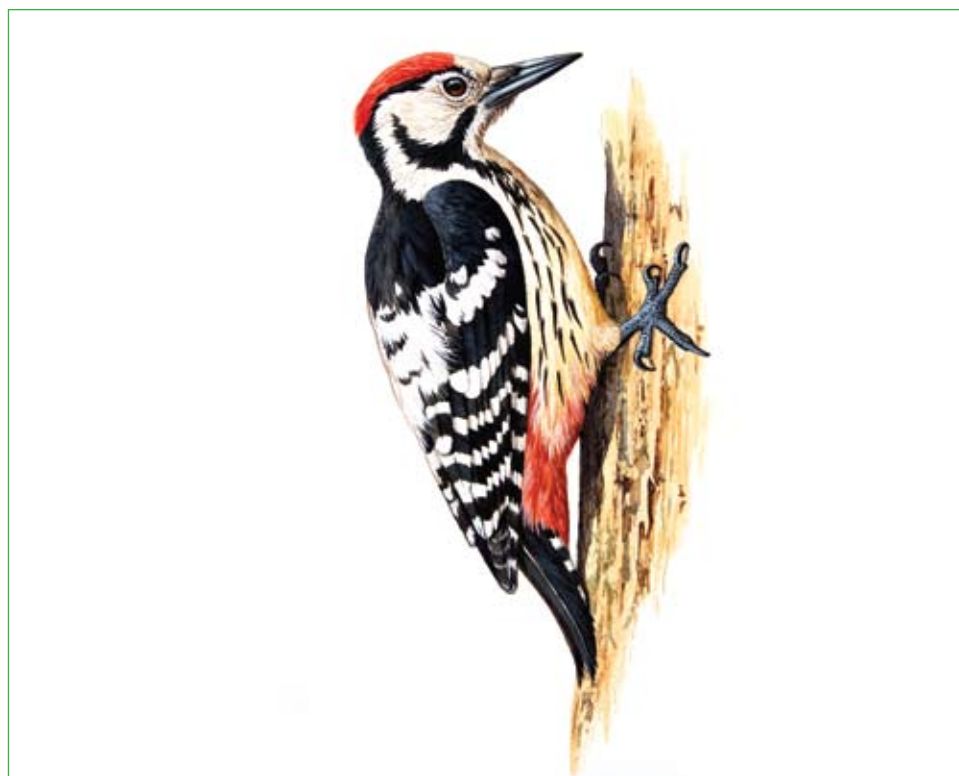
Суцільна смуга ареалу від Сх. Європи через усю Пн.-сх. Азію до Пд. Китаю, узбережжя Охотського моря та о-вів Японії. Займає зх. частину Скандинавського п-ова, мозаїчно поширений в долині Ельби, вздовж кордону Німеччини та Австрії, на пд. Балканського п-ова. В Україні поширений відносно мозаїчно, найчастіше трапляється на Розточчі, у Сх. Карпатах, на Зх. та Житомирському Поліссі та на пн. сх. країни.

Чисельність і причини її зміни

Європейська популяція близько 180 тис. пар. Загальну чисельність виду в Україні оцінено в межах 570–930 пар. За останні 20 років чисельність виду скоротилась більше ніж у 3–4 рази. Причиною зміни чисельності є практика суцільних рубок старих лісів. Експлуатація лісових масивів особливо зростає за останні два десятиліття.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид, типовий моногам. У Карпатах та на Розточчі оселяється у пралісах або старих букових лісах, обов'язково з високим відсотком (не менше 5–7%) старих трухлявих дерев. У Поліссі найчастіше займає вологі ліси або ж лісові заплави рік та біля берегів озер. Гніздиться у дуплах м'яких порід дерев. Гніздування у березні-червні. Кладка з 3–5 яєць. Насиджування здійснюють обидва птахи.

Тривалість інкубації 11–12 днів, виліт молодих через 24–28 діб після вилуплювання. Успішність гніздування в Україні скорочується через порушення лісового законодавства та зростання чисельності хижаків (зокрема кунячих). Успіх розмноження не перевищує 2,1–2,4 молодих на пару. У живленні переважають ксилофаги, личинки комах, лялечки мурашок різних видів.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: 240–260 мм; маса самця: 105–112 г, самки: 105–106 г. Виразений статевий диморфізм. У самця верх голови червоний, а у самки — чорний. Потилиця та верхня частина спини чорні, нижня частина спини біла. Боки тулуба з повздовжніми вузькими

темними рисками. Черево біле. Підхвістя і задня частина черева червоні.

Режим збереження та заходи охорони.

Знаходиться під захистом Бернської конвенції (Додаток II). Охороняється у заповідниках — Поліський, Карпатський, «Горгани», «Розточчя», НПП: Шацькому, «Сколівські Бескиди», Карпатському, «Прип'ять-Стохід». Необхідні спеціальні менеджмент плани для підтримки природних лісостанів з високим відсотком старих дерев м'яких порід як на незаповідних, так і на заповідних територіях.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

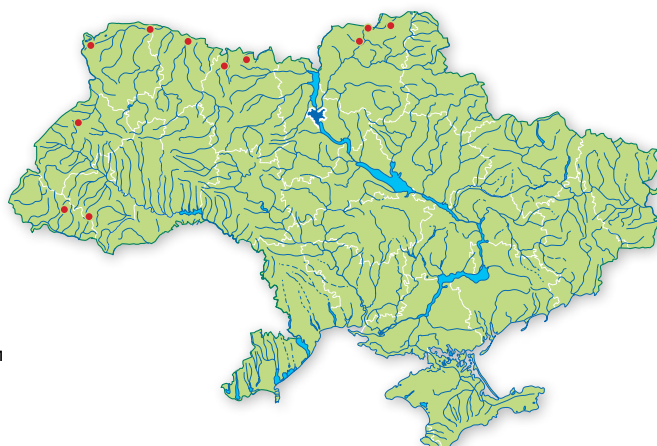
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення Важливий у системі біологічного захисту лісових екосистем.

Основні джерела інформації

Гладков, 1954; Стаутман, 1954, 1963; Татаринів, 1973; Іванов, 1976; Степанян, 1990; Hagenmaijer, Blair, 1997.

Автори: І.М. Горбань, Л.І. Горбань, А.О. Кийко
Малюнок: І.І. Землянських

● — знахідки

ДЯТЕЛ ТРИПАЛИЙ

Picoides tridactylus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Дятлоподібні (Piciformes), родина — Дятлові (Picidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид у фауні України, представлений 2-ма підвидами: *P. t. tridactylus* (Полісся) та *P. t. alpinus* (Карпати).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює лісову та лісотундрову смуги Європи, гірські масиви Альп, Татр, Карпат і Балкан та Пн. Америку. В Україні гніздиться в Карпатах та з 2004 р. на Поліссі (ліси пн. Житомирської, Рівненської і Волинської обл.).

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність складає 300–320 пар. З них 290–300 пар гніздиться в Карпатах і 10–20 пар — на Поліссі. Основна кількість гніздових пар знаходиться у національному природному парку «Синевир» і прилеглих заказниках Горган (70–120 пар), Карпатському біосферному заповіднику (85 пар). Чисельність виду у лісах Карпат скорочується, і на даний час складає 3–4 пари на 100 км² (Чорногора), раніше (1940–1960 рр.) — 10–26 пар на 100 км². Причини зміни чисельності: скорочення площ стиглих лісів, ліквідація ділянок сухостійних дерев і згарищ.

Особливості біології та наукове значення

Осілий птах, взимку кочовий. Заселяє стиглі і пристигаючі ліси переважно тайгового типу,

надає перевагу ділянкам з сухостійними деревами. Моногам. Гніздовий період з квітня по липень. Гніздиться у дуплах дерев. У кладці (травень–червень) 3–7 яєць. Насиджування триває 19–25 діб. Пташенята з'являються в кінці травня — кінці червня. Живиться комахами, переважно личинками короїдів.

Морфологічні ознаки

Маса дорослого птаха: 51–69 г, довжина тіла: 10–240 мм, розмах крил: 125–132 мм. Самець має жовту верхню частину голови, решта оперення строкате, чорно-біле, з білою смугою від тім'я до надхвістя. Саміця оперена аналогічно, але на голові замість жовтого оперення — сірувате.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Додатку II Бернської конвенції. Згідно з класифікацією видів загальноєвропейської природоохоронної значимості має категорію SPEC3, статус «Рідкісний». Охороняється у Карпатському біосферному, Поліському, Рівненському і Черемському природних заповідниках та національних природних парках: Карпатський, «Гуцульщина», «Синевир». Необхідно створювати заказники і пам'ятки природи, заборонити усі види рубок лісу, прокладання туристських маршрутів у місцях концентрації виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Має господарське значення, як птах, що знищує шкідників лісу — комах та їхніх личинок.

Основні джерела інформації

Страутман, 1963; Bashta, 1999; Бумар, Горбань, Стефурак, 2004; Бут'єв, Фридман, 2005; Химин, 2006 а, 2006 б.

● — місця гніздування

Автор: М.В. Химин
Малюнок: І.І. Землянських

ЖАЙВОРОНОК СІРИЙ

Calandrella rufescens (Vieillot, 1820)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Жайворонкові (Alaudidae). Один із 13-ти (за іншими джерелами — 7-ми) видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Піренеїв, Пн. Африка, Пн. Аравія, Мала Азія, пд. межиріччя Дону, Волги і Уралу, Закавказзя, Центральна Азія, бас. Хуанхе до Жовтого моря. Зимівля у пд. частині ареалу. В Україні гніздиться у Причорномор'ї, Пн.-зх. Приазов'ї, Пн. частині Криму; зимує у Присивашші.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність в країні близько 200–2000 пар при скороченні за десятиріччя на 20%. У зимовий період від пониззя Дніпра до пд. Донеччини та у Степовому Криму тримається 100–1000 ос. На лучних ділянках заплави р. Молочної у Запорізькій обл. у січні 1997 і 1999 рр. щільність склала 5,6–26,4 ос./км². Іноді загальна чисельність зимуючих птахів значніша: у першій половині 2001 р. по усьому р-ну зимівлі виявлено 7,22 тис. ос. Протягом останніх десятиліть в Європі відбувається скорочення чисельності, яку в 1990-х рр. оцінювали у більше ніж 1,5 млн. пар. Зміни чисельності через зменшення придатних для гніздування біотопів через обробіток цілих ділянок та заліснення.

Особливості біології та наукове значення

Перелітно-кочовий птах. На гніздових ділянках з'являється у кінці квітня. Трапляється у посушливих степових р-нах з солончаками, пісками, перелогами та випасами з негустою трав'яною рослинністю. Гніздиться окремими парами.

Гнізда з решток рослин влаштовує на землі. Кладки яєць трапляються з початку травня до початку липня, у частини птахів, ймовірно, впродовж гніздового періоду буває 2 кладки. У кладці 4–5 яєць. Пташенята залишають гнізда у віці 9 днів. Перших зльотків спостерігають з кінця травня, погано літаючі пташенята трапляються до початку серпня. Вигодовують пташенят обидва птахи пари. У післягніздовий період птахи тримаються зграями. Влітку живиться комахами, головним чином жуками і прямокрилими, до раціону входить і рослинна їжа. У зимовий період у живленні переважає насіння різних рослин.

Морфологічні ознаки

Маса тіла — 22–28 г, довжина тіла — близько

15 см. Дорослий птах зверху сірувато-бурий з темнішими плямами, над оком світла «брова», низ білуватий, на волі і боках темні риски, на крайніх стернових перах білі плями, дзьоб і ноги бурі. Молодий птах строкатіший.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Підлягає охороні відповідно до Бернської конвенції (Додаток II). Охороняється у Азово-Сиваському НПП. Слід створити умови для відновлення природних фітоценозів у місцях поширення виду, відмовившись від зрошування або заліснення земель у посушливих степових районах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

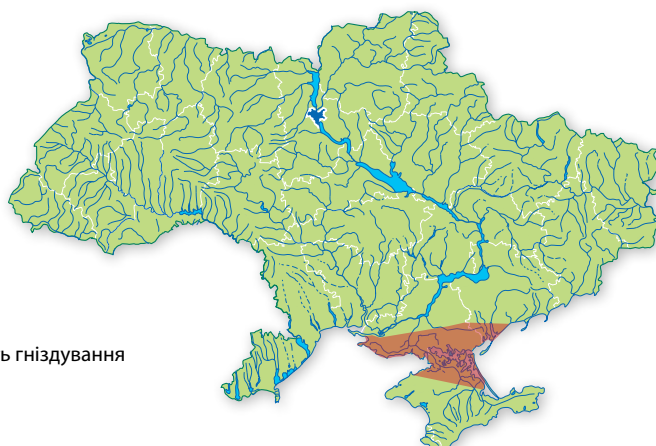
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Волчанецкий, 1954; Попенко, 1979; Костин, 1983; Степанян, 1990; Дядичева і др., 1999; Андрющенко і др., 2001, 2006; Фесенко, Бокотей, 2002; Горбань, 2004; Birds in Europe, 2004; Handbook of the Birds of the World, 2004; Фесенко, 2008.

— область гніздування

Автор: Г.В. Фесенко
Малюнок: І.І. Землянських

СОРОКОПУД ЧЕРВОНОГОЛОВИЙ

Lanius senator Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Сорокопудові (Laniidae). Один з видів політипного роду; один з 5-ти видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Зх. Європу, Пн. Африку, Пд.-Зх. Азію. В Україні проходить пн.-сх. межа ареалу. В останні 30 років вид реєстрували головним чином в Азово-Чорноморському р-ні від Дунаю на заході до сх. кордонів Донецької обл., на пн. до м. Луганська в якості залітного. Спорадичне гніздування можливе в Криму.

Чисельність і причини її зміни

Навесні може досягати, ймовірно, 30–50 птахів, восени максимально зареєстровано 21 ос. (2001 р.). В останні 3 десятиліття більшість птахів спостерігали в Криму та пд. обл. України. Оскільки в Україні знаходиться край ареалу виду і він з'являється лише періодично, то причини щорічних коливань чисельності поки що не відомі.

Особливості біології та наукове значення

Під час весняної міграції більшість птахів зареєстровано у період з 20 квітня до середини травня. Поодинокі особини та окремі пари трапляються до кінця травня. Можливо, після короткого перебування на пд. Україні більша частина птахів здійснює зворотну міграцію на Балкани чи в Малу Азію. Строки осінньої міграції не достатньо з'ясовані. Відомо лише, що вона починається з кінця

липня. Тримається у відкритих ландшафтах з чагарниковими заростями та поодинокими деревами, на галявинах і узліссях. Біологія розмноження в Україні не вивчена. Живиться комахами, дрібними ссавцями (землерийка), нападає на дрібних птахів.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — близько 17 см, маса тіла — 23–52 г. У дорослого самця лоб і смуги, які проходять через очі, — чорні; верх голови і задня частина шиї насичено руді; спина і верх крил чорні; поперек сірий; плечові пера і надхвістя білі; низ білий з кремовим відтінком; махові пера чорні, першорядні з білою основою; хвіст чорний, крайні стернові пера з білою барвою; дзьоб і ноги чорні.

У дорослої самки верх голови і задня частина шиї світліші; спина і верх крил бурувато-чорні; лоб і вуздечка вохристо-білі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

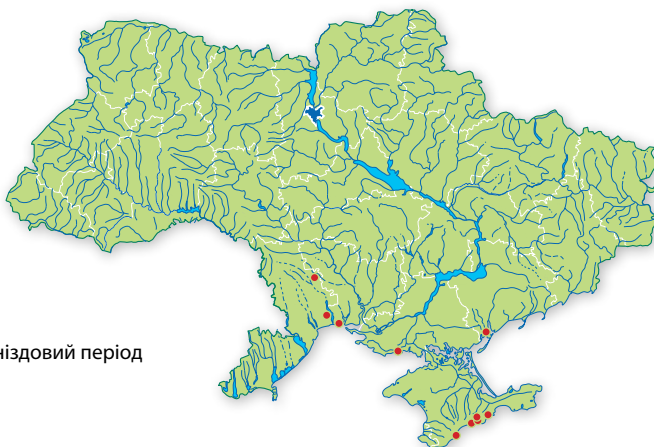
Спеціальних заходів охорони в Україні не потребує. На міжнародному рівні має європейський охоронний статус та охороняється згідно з Бернською конвенцією (Додаток II).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

● — знахідки у гніздовий період

Основні джерела інформації

Шугуров, 1903; Степанян, 1975; Костин, 1983; Cramp S. (ed.), 1993; Попенко, Кинда, 2001; Гащак, 2002; Кинда и др., 2003.

Автор: В.В. Кинда
Малюнок: І.І. Землянських

СОРОКОПУД СІРИЙ

Lanius excubitor Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Сорокопудові (Laniidae). Один з видів політипного роду; один з 4-х видів роду у фауні України; більшість птахів, що гніздяться в Україні належать до підвиду *L. e. homeyeri*, менша частина — до перехідної форми між цим підвидом та номінативним *L. e. excubitor*.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Америка, Азія, Європа та Пн. Африка. Через територію України проходить пд. межа гніздового ареалу. Гніздиться в усіх поліських (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська і Сумська) та прикарпатських обл. (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська). Є інформація про випадки гніздування на Полтавщині, Хмельниччині та Вінниччині. В осінньо-зимовий період трапляється на всій території України.

Чисельність і причини її зміни

В Україні оцінюється в 500–1000 пар (наші дані) або в 900–1200 пар в 1988 р. (Cramp, 1993). Основна частина українського гніздового угруповання зосереджена у Волинському Поліссі. Протягом практично всього ХХ ст. чисельність птахів, що гніздилися в Україні була надзвичайно низькою. З 1980 рр. спостерігається помітне збільшення чисельності у Поліссі та значне розширення гніздової частини ареалу.

Особливості біології та наукове значення

Моногамний вид. Період гніздування квітень–липень. Найоптимальнішими для гніздування є зволожені біотопи (болота, луки), де є маси-

ви чагарників чи окремі кущі. Гніздиться також на великих лісових галявинах, згарищах, лісосіках, узліссі. Гнізда влаштовує на кущах чи невеличких деревах. У кладці зазвичай 5–7 яєць, рідше 8–9. Інкубація триває близько 15 днів, а стають самостійними ще через 2 тижні. Перші молоді льотні птахи трапляються вже в середині червня. Основу живлення складають великі комахи, ящірки, дрібні птахи, мишоподібні гризуни. Осіло-кочовий вид. Восени та взимку частина птахів переміщується в пд. напрямку, досягаючи пд. обл. України. Кочівлі тривають протягом жовтня–березня.

Морфологічні ознаки

Загальна довжина тіла — близько 240 мм,

маса тіла — 57–80 г. Зверху сірий, на голові чорна смуга, яка проходить через очі; крила та хвіст чорні, на крилі біла пляма.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Має несприятливий охоронний статус в Європі (категорія SPEC 3). Додаток II Бернської конвенції. ЧКУ (1994). Охороняється у НПП Шацькому, «Прип'ять-Стохід», Карпатському БЗ, ПЗ Поліському, Рівненському та «Розточчя».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

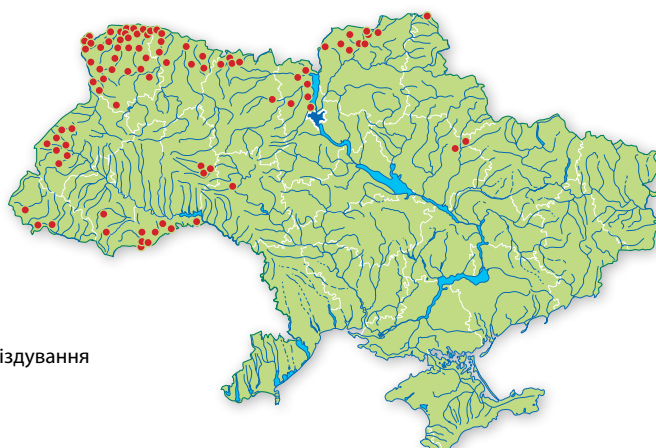
Відомі окремі випадки розмноження у неволі.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Страутман, 1954, 1963; Cramp, 1993; Лопарев, 1994; Hagemeijer & Blair, 1997; Клестов и др., 1998; Новак, 1998; Грищенко та ін., 2000; Скільський, 2001; Давиденко, 2002; Луговой, 2003; Полуда, Гавриш, Давиденко, 2007.

● — місця гніздування

Автор: А.М. Полуда
Малюнок: І.І. Землянських

ШПАК РОЖЕВИЙ

Sturnus roseus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Шпакові (Sturnidae). Один з 14–16-ти видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

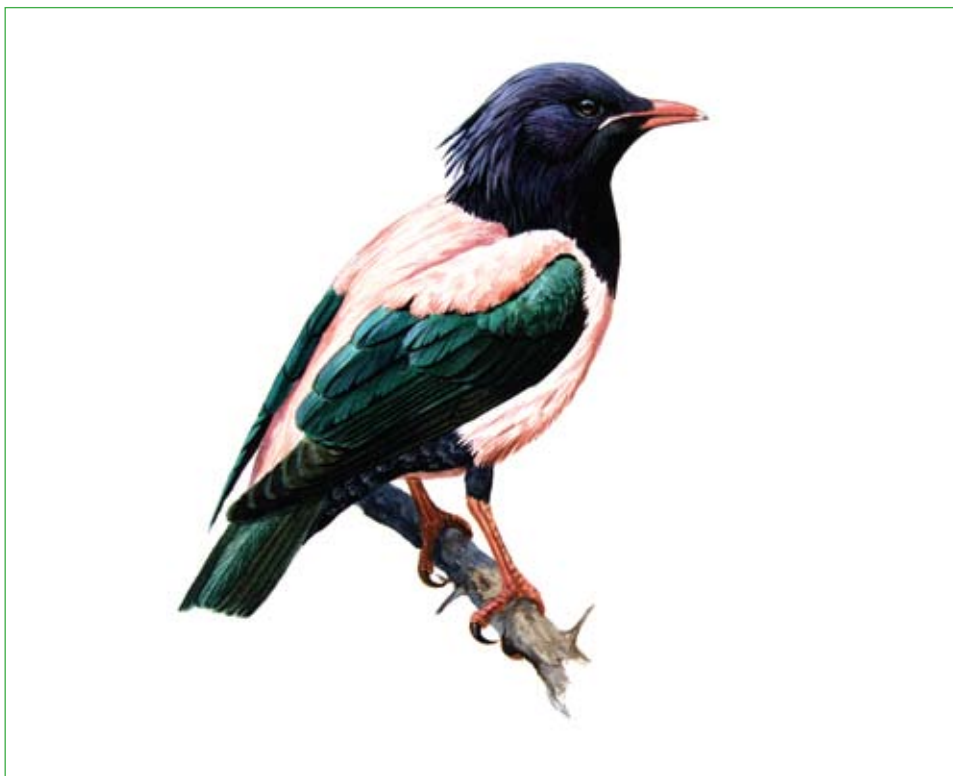
Гніздовий ареал виду охоплює Пд.-сх. Європу, Малу, Передню та Центральну Азію. В Україні гніздиться переважно в пд. обл., але випадки гніздування реєстрували у центральних і навіть пн. обл. країни.

Чисельність і причини її зміни

Значно коливається. Європейська популяція нараховує 58–210 тис. пар і складає 25–49% світової популяції виду. В Україні чисельність також нестабільна. На г. Опук в 1950 р. гніздилося 0.75–1 тис. пар, 1970 р. — приблизно 2,5 тис. пар, 1983–1999 р. — від 150 до 4–5 тис. пар. На Тарханкутському п-ві у 1995–1996 рр. гніздилося близько 1–1,6 тис. пар, на фермах — більше 4 тис. пар. Трапляється у Полтавській (300), Запорізькій (400–500), Миколаївській (200 пар) обл. У 1991–2003 рр. в кількості від одиниць до кількох десятків особин траплявся в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Чернігівській, Сумській, Кіровоградській та Київській обл. До зниження чисельності призводять зменшення кормової бази, зростання антропогенного пресу.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний птах. Перебування виду в країні має інвазійний характер. З місць зимівлі прилітає на початку травня. Оселяється переважно у скелясто-степових біотопах

на кам'яних осипах та вапнякових урвищах. Моногам. Гніздиться щільними колоніями, у вапнякових скелях, осипах, під стріхами будівель. Кладка (травень–червень) з 4–6 яєць. Пташенята з'являються на початку липня. Після завершення гніздування молоді з дорослими мандрують зграями у липні–серпні. Живиться сарановими, жуками, цикадами, збираючи їх на відкритих цілинних ділянках, перелогах, у лісосмугах та фруктових садах. У липні–серпні значну частину живлення складають стиглі плоди вишні, шовковиці тощо.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — близько 22 см, маса — 65–80 г. У самця голова, шия, воло, крила і хвіст чорні, з зеленкувато-пурпуровим полис-

ком; решта оперення рожева. У шлюбному вбранні на потилиці невеликий «чуб». Дзьоб і ноги рожеві. У самки відповідні частини оперення чорно-бурі, в рожевому є домішка сірого кольору. Молодий птах світло-бурий; дзьоб жовтуватий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється Бернською конвенцією (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороняється у Опукському, Казантипському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

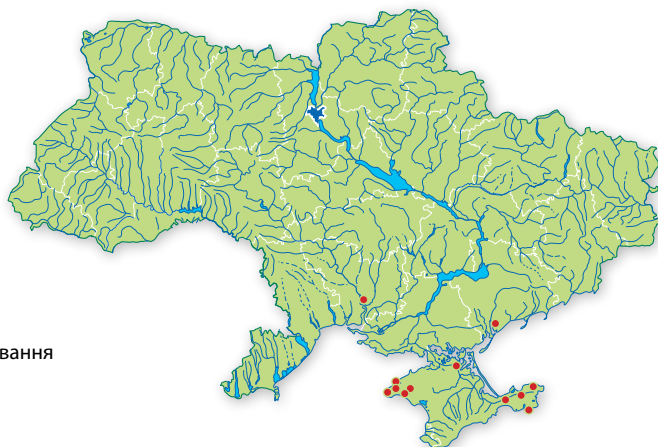
Розмножується у зоопарках.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Шарлемань, 1926, 1936; Орлов, 1948; Аверин, 1951, 1955; Спангенберг, 1954; Гавриленко, 1958; Костин, 1983; Полуда и др., 1986; Бузун, 1987; Гринченко, 1991; Савостян, 1995; Кузьменко, 1996; Андющенко и др., 1996; Шевцов та ін., 1997; Адрющенко, 1999; Дядичева, 1999; Костин и др., 1999; Гаврилюк; 2003; Редінов, 2003; Тараненко, Пилипенко, 2003; Birds in Europe..., 2004

● — місця гніздування

Автор: С.Ю. Костін
Малюнок: І.І. Землянських

ТИНІВКА АЛЬПІЙСЬКА

Prunella collaris (Scopoli, 1769)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Тинівкові (Prunellidae). Один з видів політипного роду; один з 3-х видів у фауні України

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гори Центральної і Пд. Європи, пн. частина Азії. В Україні трапляється в Карпатах у межах Івано-Франківської та Закарпатської обл. Достовірно гніздиться на Чорногорі (гг. Петрос, Говерла, Брецул, Данциш, Туркул, Шпиці, Ребра, Гутин Томнатик, Бребенеску, Менчул, Піп Іван), Свидовці (гг. Близниці, Герешаска), Мараморші (г. Піп Іван) та в Горганах (г. Добушанка). Можливо, гніздиться на інших вершинах Горган (гг. Медвежик, Хом'як, Сивуля, Попада, Аршиця) та у Гринявах.

Чисельність і причини її зміни

Популяція виду в Українських Карпатах складає 190 пар, з яких більше 60% гніздиться у Чорногорі. Чисельність виду у Європі оцінюють більше ніж у 100 тис. пар, і вона наразі стабільна. Причини зміни чисельності: несприятливі погодні умови, випасання худоби у місцях гніздування, фактор непокою.

Особливості біології та наукове значення

Осілий птах, взимку здійснює вертикальні кочівлі, спускається у долини. Заселяє кам'яністі урвища і розсипи, вершини гір з окремими виходами гірських порід у субальпійському і альпійському поясах у межах висот 1600–2060 м н. р. м. До розмноження приступає у кінці травня — червні, в залежності від сходження снігу на гніздових

ділянках. При загибелі перших кладок будують повторні. Гніздиться окремими парами, рідше невеликими групами. Гнізда розміщує у важкодоступних місцях на скелях у тріщинах або під камінням, кущами, будує зі стебел рослин, моху, корінців, лишайників, пір'я. Насиджує кладку самка, 14–16 днів. У кладці 3–5, в середньому 4 яйця. Найчастіше виживає 2–3 пташенят. Пташенята залишають гніздо у віці двох тижнів. Статева зрілість настає на другому році життя. Живиться комахами і павуками, рідше іншими дрібними безхребетними, а також ягодами і насінням рослин.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 18 см, маса — близько 40 г.

У дорослого птаха голова і шия сірі, спина сірувато-бура з темними поздовжніми рисками; на горлі темні та білі поперечні смуги; груди, черево і боки тулуба руді зі світлими смугами, махові пера чорні, стернові пера бурі з білою облямівкою, дзьоб темно-бурий з жовтою основою, ноги бурі. У молодого птаха низ рудуватий з темними плямами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид включено у Додаток II Бернської конвенції. ЧКУ (1994). Охороняється у Карпатському БЗ, ПЗ «Горгани» та Карпатському НПП. Для охорони виду потрібно заборонити випасання худоби у місцях гніздування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Талпош, 1977; Пекло, 1994; Годованець, 2000; European bird populations..., 2004.

Автор: Б.Й. Годованець
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ОЧЕРЕТЯНКА ПРУДКА

Acrocephalus paludicola (Vieillot, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Кропив'янкові (Sylviidae). Монотипний вид політипного роду; один з 7-ми видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Сучасний гніздовий ареал охоплює Центральну та Сх. Європу. Існує гніздове угруповання у Зх. Сибіру. Протягом ХХ ст. перестала гніздитися в Зх. Європі і катастрофічно скоротила чисельність в Центральній Європі. Місця зимівлі у Зх. Африці на пд. від Сахари. В Україні зараз гніздиться у Волинській, Рівненській, Київській і Чернігівській обл. Раніше гніздилася у бас. Пд. Бугу (Вінницька, Хмельницька обл.) та Харківській, Полтавській і Львівській обл.

Чисельність і причини її зміни

Світова популяція 12–20 тис. самців. Ще 40–50 років тому в Україні оселялось в 4–5 разів більше птахів, ніж тепер. Загальна чисельність зараз оцінюється в 3,5–4,1 тис. самців (тобто, 15–20% світової популяції). В Україні виділяються два популяційні угруповання: прип'ятське (3–3,5 тис. самців), яке локалізоване в основному в пн. частині Волинської обл. та деснянсько-дніпровське (500–600), що охоплює Чернігівську та Київську обл. Щільність гніздування сягає 1–2 самців на га. Причини зміни чисельності: втручання людини у природні процеси болотних систем, яке порушує гідрологічний режим. Критичною є трансформація гніздових біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Репродуктивний період: травень-липень. Гніздиться у вологих біотопах з постійним рівнем води в межах від 1 до 10 см, де рослинний по-

крив не щільний і не високий. Частіше це низинні болота, розташовані в заплавах невеличких річок Полісся та частково Лісостепу. Гнізда будує на купинах під сухою осокою. Кладка містить 4–6 яєць. Осіння міграція починається у кінці липня — на початку серпня. Птахи прип'ятської популяції до р-нів зимівлі летять через Польщу, Німеччину, Францію, Іспанію, а далі вздовж атлантичного узбережжя Африки. Раціон складається в основному з членистоногих, що поширені у низинних болотах.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла: близько 125 мм; довжина крила: 59–68 мм; маса тіла: 10–13 г. Забарвлення рудувате-буре з темною строкатістю; посередні голови проходить поздовжня світла смуга.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Збереження всіх місць гніздування на території України; обов'язково, щоб всі вони були включені до ПЗФ держави. Проведення ренатуралізації осушених боліт, де раніше гніздилися птахи. На глобальному рівні вид належить до категорії «Вразливий» у Червоному переліку видів, яким загрожує зникнення, Міжнародної спілки охорони природи (IUCN). На європейському рівні категорія SPEC 1 (глобально вразливий вид). Додаток I Директиви Ради Європи, щодо охорони птахів, Додаток I і Додаток II Боннської конвенції, Додаток II Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

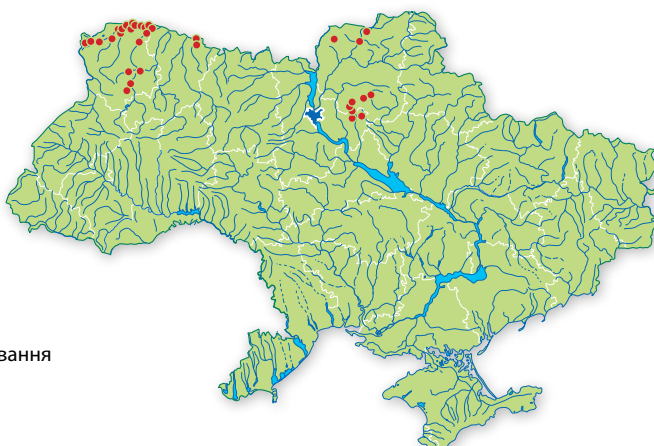
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Сомов, 1897; Бурчак-Абрамович, 1935; Воинственский, 1950; Страутман, 1963; Гаврись, Полуда, Землянских, 1996; Aquatic Warbler Conservation Team, 1999; Schulze-Hagen et al., 1999; Полуда, 2000; Полуда і др., 2001.

● — місця гніздування

Автор: А.М. Полуда
Малюнок: І.І. Землянських

ЗОЛОТОМУШКА ЧЕРВОНОЧУБА

Regulus ignicapillus (Temminck, 1820)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Золотомушкові (Regulidae). Один з 5-ти видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України. Гніздиться номіна- тивний підвид. Для Гірського Криму описаний ендемічний підвид — *R. i. tauricus*.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Гніздовий ареал — Пн. Африки, більшість тери- торії Європи, Мала Азія. В Україні гніздиться в гірських місцевостях Карпат та Криму, локаль- но трапляється на Зх. Поліссі. Відомі зальоти в різні р-ни України (Одеська, Херсонська, Чер- нівецька, Львівська, Київська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Більш 90% світової популяції знаходиться в Європі (3,3–6,7 тис. пар), де статус виду — сприятливий, стан більшості європейських популяцій стабільний. В Україні поширений локально. Загальна чисельність оцінюється в 400 пар, у Карпатах не відома, в Криму низь- ка (150–200 пар). У Криму навесні самці, що співають, трапляються через 150–200 м один від одного (в лісах), у парках м. Ялта — 5–6 на 20 га, у Карпатах — до 2–3 на 100–1000 га гніз- допридатних біотопів. Негативні чинники: зростання об'ємів лісгосподарських робіт у гніздовий період, зменшення площі старих лісів, порушення ярусності, зростання площ монокультур, яких вид уникає.

Особливості біології та наукове значення

Гніздовий перелітний птах, у Криму трапляється і взимку. У Криму обирає гірські хвойні ліси, а також лісопарки і парки, у Карпатах — міша-

ні ялицево-букові та смереково-букові ліси, на Зх. Поліссі — старі сосняки. У періоди міграцій трапляється у степовій та лісостеповій зонах. Гніздовий період у Криму з кінця лютого, у Карпатах — з кінця квітня. Протягом року два виводки (1-й — у травні–червні, 2-й — червні–серпні). У кладці 7–11 яєць. Будує гніздо та на- сиджує кладку (14–16 днів) самка. Пташенята вилітають через 15–16 днів після вилуплення. Живиться переважно комахами.

Морфологічні ознаки

Дуже дрібний птах: довжина тіла — 9 см, маса — 4–6,5 г. Оперення верху оливково-зелене, низу — білувате з легким бурим відтін- ком. У самця на тімі жовто-гарячо-червона пля- ма, яка окреслена спереду і з боків чорним; над-

оком біла «брова»; через очі проходять чорні смуги. У самки «шапочка» жовта, а у молодих її нема.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Внесено в перелік Бернської конвенції (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороняється у Карпатському БЗ, Кримському ПЗ, Ялтинському гірсько-лісовому, ПЗ «Мис Март'ян», «Горгани». Нез'ясований статус у Ужанському, Карпатському, Шацькому НПП. В Україні вивчений недостатньо, для збе- реження виду необхідна спеціальна програма.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Волянський, 1927; Пузанов, Назаренко, 1962; Кос- тин Ю., 1972, 1983; Степанян, 1978; Смогоржевский, 1989; Корзюков, 1991; Андрищенко и др., 1993; Бескаравайный, 1996; Marchant, Firecrest, 1997; Кос- тин С., 1999, 2000; Костин, Бескаравайный, 1999; Форманюк и др., 2000; Редькин, 2001, 2003; Костин, Тарина, 2002; Birds in Europe..., 2004.

Автори: С.Ю. Костін, І.М. Горбань
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

СКЕЛЯР СТРОКАТИЙ

Monticola saxatilis (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина Мухоловкові — Muscicapidae. Один з видів політипного роду; один з двох видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пд. Європа, Кавказ, Пд.-зх. та Центральна Азія, Пн. Африка. В Україні гніздиться в Гірському Криму та Карпатах. До ср. ХХ ст. спорадично гніздився в Пд.-зх. Україні та Правобережному Лісостепу — на сх. до Києва. Відомі зальоти в інші р-ни України.

Чисельність і причини її зміни

Кримська популяція — близько 100 гніздових пар, карпатської — 750–800. Європейська популяція нараховує від 100 до 320 тис. пар, що становить 25–49% глобальної популяції. Чисельність незначно скорочується. Зниження чисельності спричиняє зникнення гніздових біотопів на безлісих схилах внаслідок відновлення деревної та чагарниковою рослинності, зростання антропогенного (в т.ч. рекреаційного) навантаження на гніздові біотопи.

Особливості біології та наукове значення

В Криму трапляється переважно на кам'янистих гірських плато та схилах, у Карпатах — на найвищих полонинах з кам'яними розсипами та урвищами. Прилітає у квітні. Гніздо влаштовує в нішах та на

карнизах скель. Відкладання яєць у травні-червні. Кладка з 4–5 (рідко 6) яєць. Насиджує самка 14–15 діб. Може мати 2 кладки на рік. Відлітає в кінці серпня — вересні. Характер живлення: комахи, дрібні молюски та інші безхребетні, дрібні ящірки.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 180–192 мм, маса тіла — 43–63 г. Самець має сірувато-синє забарвлення верхньої частини спини, потилиці, голови, шиї, горла та вола. На спині велика біла пляма. Черво та хвіст яскраво-іржасто-руді.

У самки спина та крила темно-бурі зі світлою строкатістю, голова світло-бура, черво має значну світло-вохристу, іржаву та буру строкатість, хвіст іржасто-рудий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охороняється у заповідниках: Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Горгани» та Карпатському НПП. Занесено до ЧКУ (1994), входить до переліку видів Бернської конвенції (Додаток II).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Страутман, 1963; Владышевский, 1968; Костин, 1983; Snow, Perrins, 1998; Birds in Europe, 2004; Цвельх, Клестов, Осипова, 2007.

Автори: Б.А. Аппак, М.М. Бескаравайний, І.М. Горбань, О.М. Цвельх
Малюнок: І.І. Землянських

■ — область гніздування

СИНИЦЯ БІЛА

Parus cyanus Pallas, 1770

Таксономічна належність

Клас — Птахи (*Aves*), ряд — Горобцеподібні (*Passeriformes*), родина — Синицеві (*Paridae*). Один з 7-ми видів роду у фауні України, один з 3-х або 7-ми підвидів політипного виду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

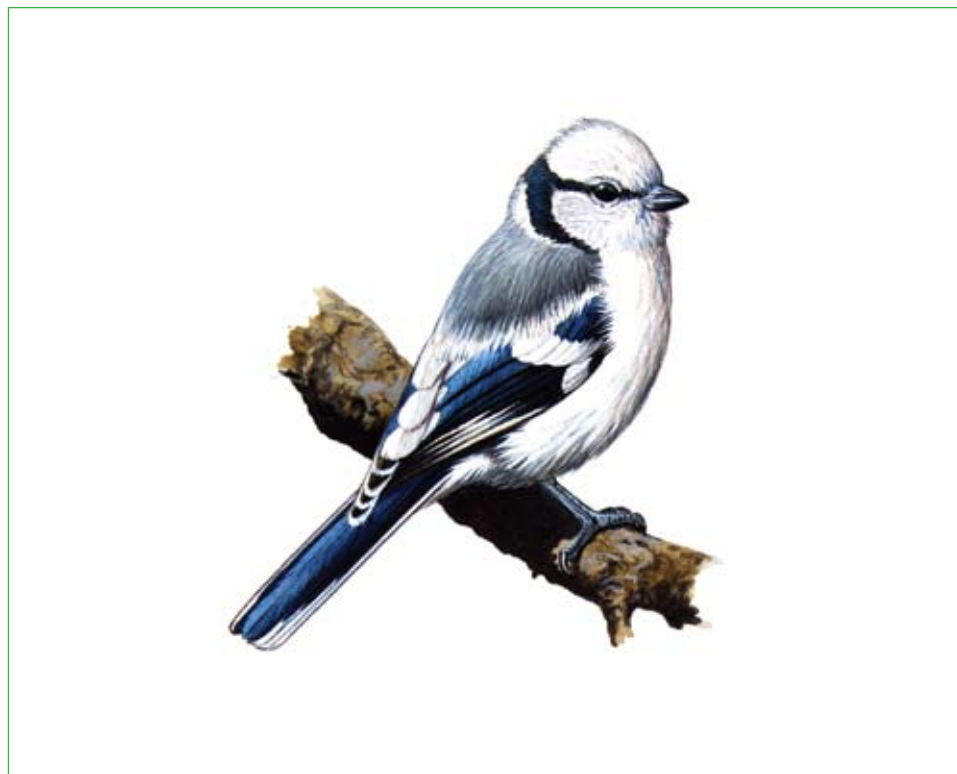
Гніздовий ареал охоплює пд. лісової, лісостепову і частково степову смуги Сх. Європи, пд. р-ни Зх. та Сх. Сибіру, Памір, Тянь-Шань, Далекий Схід; в Україні гніздиться в середній течії Прип'яті та Стоходу.

Чисельність і причини її зміни

В Україні 5–8 гніздових пар. У 2001 р., біля с. Сваловичів гніздилися 3 пари, у 2002 р. — 3–4, у 2004 — 9, у 2005 — 7, у 2006 — 9–10; по 1 парі біля с. Малої Глуші — у 2001 р.; біля с. Омит — у 2004 р. У Росії, Білорусі, Україні у 1970–1990 рр. до 2,9 тис. пар. У 1990–2000 рр. популяція у Білорусі й Україні стабільна. Існують усі ризики, характерні для малих популяцій і тих, що знаходяться на межі ареалу; дуже вразливий через малу чисельність.

Особливості біології та наукове значення

Малочисельний гніздовий і кочовий вид. Заселяє ділянки вологих лісів і чагарники поблизу боліт. Гнізда в дуплах дерев, нішах ста-

рих будівель. Гніздиться у травні-червні. У кладці 10–12 яєць. Насиджування 13–14 діб. Гніздова біологія виду в Україні не достатньо вивчена. Раціон: дрібні комахи та павуки, взимку — ще й насіння рослин.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — близько 14 см, маса птахів в межах 12,5–15,5 г. У дорослих голова біла; вуздечка, смуга на потилиці, і ті, які окреслюють щоки, синювато-чорні; спина, плечі, поперек сірі; на темно-синіх верхніх покривних перах крила біла смуга; надхвістя і низ білі; махові пера бурі з домішкою білого і синього кольорів; середня пара стернових пер синя, крайня пара — біла, інші — сині з білою кінцевою частиною; дзьоб і ноги сірі.

У молодих білі частини оперення з сірим або бурим відтінком, темні — буруваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Захищений Бернською конвенцією (Додаток II). Згідно європейської природоохоронної значимості — категорія Non-SPEC, статус Безпечний (Secure). У Білорусі та Росії занесений у Червону книгу. В Україні охороняється в НПП «Прип'ять–Стохід». Потрібно детальніше вивчити біотопи, гніздування та місця зимівлі; розробити рекомендації з охорони виду; вивішувати дуплянки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

За літературними даними, може займати штучні гніздівлі.

Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Dzieduszycki, 1880, 1895; Герхнер, 1928; Грабар, 1931; Dunajewski, 1938; Страутман, 1963; Никифоров, Яминский, Шкляр, 1989; Степанян, 1990; Рябицев, 2002; Шидловский, Полуца и др., 2002; Birds in Europe, 2004.

Автор: І.В. Шидловський
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ВІВСЯНКА ЧОРНОГОЛОВА

Emberiza melanocephala Scopoli, 1769

Таксономічна належність

Клас — Птахи (Aves), ряд — Горобцеподібні (Passeriformes), родина — Вівсяникові (Emberizidae). Один з 37-ми видів роду; один з 16-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

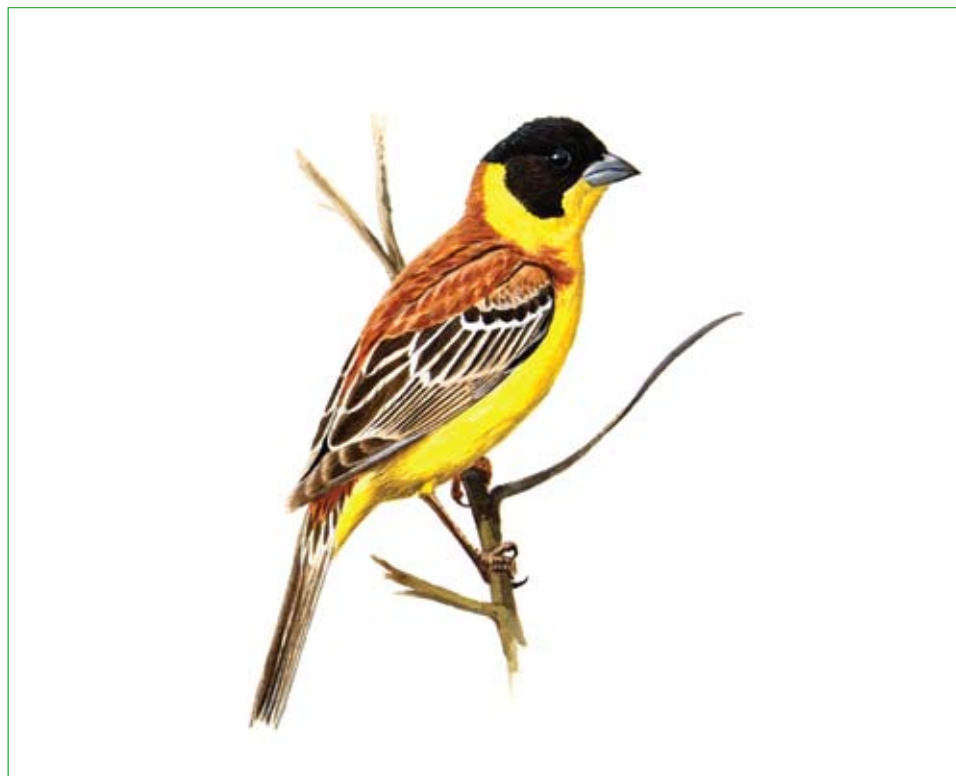
Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від пд. частини Європи до зх. узбережжя Каспію. До 1950 рр. обл. гніздування в Україні простягалася вузькою смугою від пд.-сх. кордонів Луганської та Донецької обл. вздовж Пн. Приазов'я на зх. до «Асканії-Нова». Спорадично гніздився на пд. сх. Керченського п-ову. Сучасний ареал в Криму охоплює весь Керченський п-в. Спостерігається подальша тенденція просування виду в передгір'я Криму. Окремі пари та територіальні самці відмічені на узбережжі Молочного лиману, на пн. Арабатської стрілки, в ок. м. Таврійська (Херсонська обл.) та в Степовому Криму.

Чисельність і причини її зміни

У Європі — близько 2,8 тис. пар, в 1970–1990 рр. спостерігалось значне скорочення. В Україні, до середини 1970 рр. чисельність на Керченському п-ві сягала, можливо, декількох десятків пар, а на початку XXI ст. — 150–200 пар. У Пн. Приазов'ї чисельність різко скоротилась до 50–200 пар. У Луганській обл. до початку 1990-х рр. нараховувалось близько 20 пар, нині гніздяться поодинокі пари. Розширенню ареалу та зростанню чисельності виду в Криму сприяє погіршення культури землеробства та зменшення масштабів тваринництва. У Пн. Приазов'ї скорочення чисельності в 1980–1990 рр. пов'язане з розвитком сільського господарства та будівництвом пансіонатів що призвело до знищення природних біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Трапляється у відкритих сухих степах, на зсувних схилах морських берегів. Тримається серед високої рудеральної рослинності, молодих полезахисних лісосугах та чагарниках. У місцях гніздування з'являються в квітні–травні. Гнізда розташовуються в кущах та заростях трав'яних рослин. У кладці 2–7, частіше 4–5 яєць. Насиджує самка протягом 14–16 днів. Пташенята залишають гніздо у віці приблизно 12 діб. Відліт у липні–серпні. Живиться зерном культурних рослин, насінням бур'янів та комахами.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — близько 17 см, маса тіла — 25–33 г. Дорослий самець у шлюбному вбранні: голова чорна; задня частина шиї, спина, малі

покривні пера верху крил, поперек і надхвістя каштаново-руді; горло і решта нижньої частини тулуба яскраво-жовті; дзьоб сірий; ноги бурі. Доросла самка зверху бурувато-сіра, на спині рудий відтінок і темні плями, поперек і надхвістя жовтуваті або рудуваті; низ жовтуватий. Молодий птах подібний до самки, але в оперенні переважає вохристий відтінок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Бернської конвенції (Додаток II). ЧКУ (1994). Охороняється в Луганському та Опускському ПЗ, РЛП «Меотида». Необхідно запобігати знищенню природних біоценозів, придатних для гніздування виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

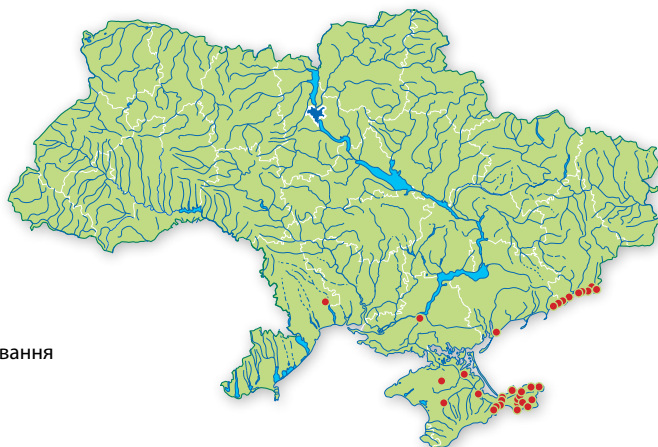
Господарське та комерційне значення

Відомостей немає.

Основні джерела інформації

Спангенберг, Судилова, 1954; Степанян, 1978; Костин, 1983; Cramp S. (ed.), 1994; Кинда, Гринченко, 2002; Кинда і др., 2003.

Автори: В.В. Кинда, О.І. Бронсков
Малюнок: І.І. Землянських

● — місця гніздування

ЇЖАК ВУХАТИЙ

Hemiechinus auritus (Gmelin, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Комахоїдні (Insectivora), родина — Їжакові (Erinaceidae). Один з 2-х видів роду, єдиний вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степи і напівпустелі Євразії (сх. Передкавказзя, Закавказзя, Середня, Центральна і Передня Азія, Казахстан та Індія) і Пн. Африки. Знахідки в Україні відомі з Луганщини і Донеччини.

Чисельність і причини її зміни

Ймовірно, чисельність виду в Україні не перевищує кілька десятків особин, проте ніколи не була високою. За останні 20 років відомо лише одна достовірна знахідка в окол. Луганська та по одній неперевіреній знахідці на Луганщині і Донеччині. Серед причини зміни чисельності — деградація степових екосистем, засадження ділянок псамофітного степу монокультурами сосни, поширення їжака білочеревого, тиск хижаків (лисиці, бродячі пси).

Особливості біології та наукове значення

Степові місцини, особливо ділянки псамофітного степу, деградовані пасовища, схили

ярів, крейдянй відслонення. Веде сутінково-нічний спосіб життя. В якості житла використовує нори, купи хмизу і бур'яну. Для тимчасових схованок використовує ямки в землі, щілини серед каміння. Характерна сплячка, яка триває з кінця жовтня до середини березня. Парування у квітні, у виводку 3–8 малят. Статева зрілість після року життя.

Морфологічні ознаки

На відміну від їжака білочеревого, розміри малі: довжина тіла 13–23 см, довжина задньої ступні не перевищує 4 см (29–39 мм), поза-як вушниця не коротша від 3 см (29–48 мм) і, прикладена до щоки, сягає за око; голки на спині до 22 мм; хутро м'яке і світле, знизу біляве, з боків і на голові сіро-рудувате.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до 1-2 видань ЧКУ, за останнім зведенням МСОП має категорію LC. Охорона в Луганському та Українському степовому ПЗ не дозволила зберегти вид на їх теренах. Відновлення популяцій можливе через розведення в неволі та випуск у мало порушені місця колишнього і сучасного мешкання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Зловлені вагітні самиці народжували та виховували малят в неволі. У зоопарках (зокрема, у Київському зоопарку) вухаті їжаки добре розмножуються і щорічно народжують малят.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Підоплічко, 1956; Крижанівський, 1994; Сиренко, Мартынов, 1998; Загороднюк та ін., 1999; Кондратенко, Джос, 2004; Загороднюк, Коробченко, 2008; Тараненко та ін., 2008; Шевченко, 2008.

Автори: О.В. Кондратенко, І.В. Загороднюк

Фото: М.М.Балацький

ХОХУЛЯ РУСЬКА

Desmana moschata (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Комахоїдні (Insectivora), родина — Кротові (Talpidae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вузький ендемік лісової та лісостепової зон Сх. Європи. Населяє бас. Волги, Дону, Дніпра, Уралу та Обі. Ареал реліктовий. На Україні дніпровська популяція проіснувала до початку минулого століття, донська — до 1960-х рр. З 1970-х рр. хохулю регулярно відмічають у верхній течії р. Сейм (Сумська обл.), звідки вона за рахунок міграції із сусідньої Курської обл. (Росія) розселилася вниз за течією майже на 200 км.

Чисельність і причини її зміни

Сеймська популяція хохулі знаходиться в пригніченому стані. За результатами обліків 2000–2002 рр. чисельність виду становить 300–500 ос. Причини зміни чисельності: загрожуючі фактори: бракон'єрство, деградація місць мешкання внаслідок діяльності людини (гідробудівництво, вирубування лісів, оранка та осушення заплавних угідь, випас худоби, забруднення водойм) та порушення гідрологічного режиму водойм через природні катаклізми.

Особливості біології та наукове значення

Оселяється у заплавах, старицях, озерах, ставках, меліоративних каналах з відкритим дзеркалом води і густою прибережною рослинністю. Кочує під час весняних паводків та

у випадках, коли водойма стає непридатною для життя. Всеїдна. Статевої зрілості досягає наступного року після народження у віці 9–10 місяців. Моногамна. Розмножується 1–2 рази на рік. У виводку 1–6 малюків (найчастіше 3–4).

Морфологічні ознаки

Тіло — 18–23 см; мускулистий, сплющений з боків хвіст майже дорівнює довжині тіла і має кіль з жорсткого волосся. Голова закінчується рухливим хоботком. Очі та вуха — маленькі. Хутро м'яке та густе, має властивість не змочуватись водою. Між пальцями — плавальні перетинки. Забарвлення спини коричневе, нижня частина тіла білувато-сіра зі сріблястим відтінком.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид включено до Червоного списку МСОП та Європейського червоного списку як вразливий вид (VU), до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979) (Додаток II), а також до двох видань ЧКУ (1980, 1994) як зникаючий вид. Охороняється на території Сеймського регіонального ландшафтного парку. Необхідний моніторинг за станом популяції хохулі та запровадження комплексу заходів щодо оптимізації та охорони річкових заплав, де зустрічається цей вид, а в перспективі — організація спеціалізованих хохулевих заказників.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розводять на хохулевих фермах.

Господарське та комерційне значення

В минулому промисловий вид.

Основні джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Бородин, 1963; Мерзликін, 1998; Загороднюк, 2002; Скоробогатов и др., 2002; Мерзлікін, Мішта, 2008.

Автори: А.В. Мішта, І.Р. Мерзлікін
Фото: І. Шпиленок

БІЛОЗУБКА ВЕЛИКА

Crocidura leucodon (Hermann, 1780)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Комахоїдні (Insectivora), родина — Землерийкові (Soricidae). Один з приблизно 174-х видів роду, один з 2-х видів фауни України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид з великим середземноморським ареалом. Центральна і Пн. Європа, Передня Азія, Кавказ. Ще 50 років тому вся Україна. Зараз зустрічається на пд. в Херсонській обл. і АР Крим, а також на зх. в Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій і Закарпатській обл.

Чисельність і причини її зміни

Ще в 1950-х рр. у виловах дрібних ссавців в середньому по Україні становив біля 1%. Зараз білозубка велика досить численна лише в Криму (особливо на Керченському півострові та на окремих ділянках гір і передгір'їв), де може становити значну частку виловів дрібних ссавців. В цілинному степу Асканія-Нова вид звичайний під час осіннього підйому чисельності. В Чорноморському заповіднику теж трапляється досить часто. В зх. областях останнім часом лише поодинокі знахідки. З інших областей України за останні 30 років достовірних повідомлень немає. Причини зміни чисельності: не з'ясовані, імовірно за все — це руйнування місць придатних для існування.

Особливості біології та наукове значення

Білозубка велика активна протягом року, веде наземний спосіб життя. За характером живлення типовий комахоїдний звір (прямокрилі, жуки, метелики, їх личинки і лялечки), що веде нічний і сутінковий спосіб життя. Вид відкритих ландшафтів, особливо цілинних степових ділянок. Розмноження триває протягом теплої пори року. В приплоді 5–10 малят. Вид — індикатор певних біотопів.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 5,5–7,3 см, хвоста — 2,7–4 см. Верх буруватий, низ чисто-білий, різко відмежований від боків. Хвіст знизу світліше, ніж зверху. Хвіст покритий рівним хутром, з якого виступають окремі подовже-

ні волоски. Зуби білі, вуха помітно виступають із хутра.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

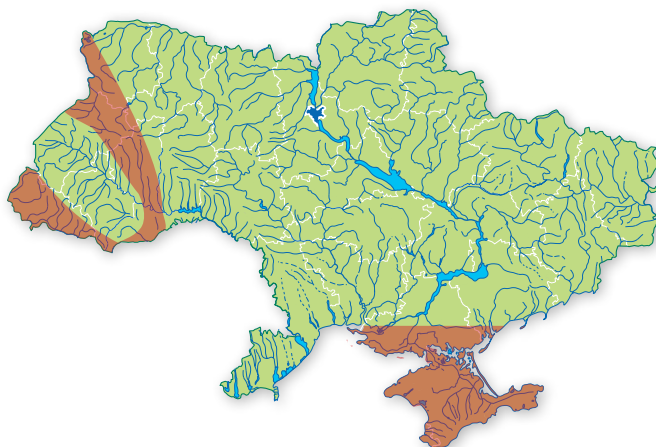
Вид занесений до Червоного списку МСОП, та, як вид, що підлягає охороні, до Бернської конвенції. Зберігається в БЗ «Асканія-Нова» та Чорноморському, заповідниках і заказниках АР Крим.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Гоподарське та комерційне значення.

Не має.

Основні джерела інформації

Абелєнцев та ін., 1956; Абелєнцев, Підоплічко, Попов, 1956; Вестник зоологи, 1996; Кондратенко, 2003; Кондратенко, 2003.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: Н. Willcox

БУРОЗУБКА АЛЬПІЙСЬКА

Sorex alpinus (Schinz, 1837)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Комахоїдні (Insectivora), родина — Землерийкові (Soricidae). Один з 77-ми видів роду; один з 5-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ендемік гірських районів Зх. та Центральної Європи. Має реліктовий ареал. В Україні: лісовий та субальпійський пояс Карпат (від 400 до 2000 м н.р.м.). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність і причини її зміни

Невисока, але відносно стабільна. У відловах трапляється в 3–4 рази рідше за звичайну бурозубку, *Sorex araneus*. Частка у відловах не перевищує 2,6%. Причини зміни чисельності: головний загрожуючий фактор — руйнування місць мешкання.

Особливості біології та наукове значення

Віддає перевагу прохолодним зволженим місцям перебування: кам'янистим берегам річок, потоків і струмків у хвойних, мішаних та широколистяних лісах. У субальпійському поясі населяє трав'яну підстилку, вкриті мохом береги струмків. Має сховища під ка-

мінням та корінням дерев. Будує гнізда (діаметр 10–16 мм) з минулорічної трави, моху та листя на стеблах рослин. Активна протягом року. Основу їжі складають безхребетні (членистоногі — 60% усієї здобичі, дощові черви, дрібні молюски), а також дрібні хребетні (жаби, ссавці). Кількість їжі, яку з'їдає за добу одна особина, становить приблизно 120% її маси. Розмножується 2 рази на рік. У приплоді 3–8 (найчастіше 5) дитинчат.

Морфологічні ознаки

Землерийка середніх для роду розмірів, довжина тіла 6–8 см. Хвіст довгий, майже дорівнює довжині тіла, знизу світлий. Як і у інших представників роду голова закінчується хоботком. Забарвлення хутра на спині темне,

чорно-сіре, мало контрастує з забарвленням нижньої сторони тіла. Лапи білуваті.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до ЧКУ (1994) (IV категорія) і як вид, що підлягає охороні, внесено до Бернської конвенції. Охороняється на території БЗ Карпатського, НПП Карпатського і «Синевир», ПЗ «Горгани».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Долгов, 1985; Niethammer, Krapp, 1990; Мішта, 2008. Особисте повідомлення: Киселюк.

Автор: А.В. Мішта
Фото: Н. Willcox

КУТОРА МАЛА

Neomys anomalus (Cabrera, 1907)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Комахоїдні (Insectivora), родина — Землерийкові (Soricidae). Один з 3-х видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Реліктовий. Включає гірські обл. Європи з помірним кліматом, а також зону широколистяних лісів: від Португалії на зх. до пд.-зх. обл. європейської частини Росії на сх., на пд. — до пн. регіонів Малої Азії. На пн. сягає пн. сх. Польщі. На території України вид поширений в лісовій та лісостеповій зонах Правобережжя, в плавнях Дніпра та Дунаю, в Кримських горах; на Лівобережжі — спорадично в лісостеповій зоні. Адм. регіони: Кв, Лг, См, Пл, Хк.

Чисельність і причини її зміни

В типових біотопах чисельність підтримується на досить низькому рівні (не перевищує 1–2 особини на 100 пастко-діб, звичайно до 0,5). Частка у відловах — до 1,5%. Відмічена тенденція до скорочення чисельності виду. Вразливість виду пов'язана зі специфікою місць мешкання і харчовою спеціалізацією. Причини зміни чисельності: трансформація місць мешкання (в результаті порушення гідрологічного режиму водойм, вирубування дерев, тощо), а також забруднення води та узбережних ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Населяє берегові ділянки водойм, які гус-

то заросли трав'янистою рослинністю, деревами та кущами. Живиться навколоводною мезофауною (черви, молюски, ракоподібні, комахи, личинки) та дрібними хребетними. Статевої зрілості досягає на першому році життя. У приплоді 2–5 малят.

Морфологічні ознаки

Характерне двоколірне забарвлення хутра: сріблясто-чорне на спині та світле на черевці. Довжина тіла до 6–9 см, хвоста — 4–6 см. Від близького виду, кутори великої, відрізняється меншими загальними розмірами, меншим розвитком кіля на нижньому боці хвоста та менш розвиненими плавальними оторочками на лапах.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до ЧКУ (1994) з наданням охоронної категорії III (IV для *N. a. tokrzheckii*). Також занесений до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється на території БЗ Карпатського, Чорноморського та Дунайського, ПЗ Кримського та Рівненського, НПП Карпатського, Шацького, Деснянсько-Старогутського та «Синевир». Потребує виявлення та охорони місць мешкання та контролю над рівнем забруднення середовища.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Підоплічко, 1956; Абеленцев, 1967; Niethammer, Krapp, 1990; Федорченко, 1992; Киселюк, 2002; Мішта, 2003, 2008; Товпинець, Євстаф'єв, 2008.

ПІДКОВОНІС МАЛИЙ

Rhinolophus hipposideros (Bechstein, 1800)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Підковоносіві (Rhinolophidae). Один з 77-ми видів роду, один з 2-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пов'язаний з гірськими та височинними районами, часто з карстовим рельєфом. Поширений на більшій частині Європи, Пн. Африки, Кавказу і на сх. до Центральної Азії. В Україні поширений у прикарпатських областях, Поділлі, Придністров'ї, Криму.

Чисельність і причини її зміни

Складає близько 2–3 тис. особин і при оцінках частки виду у відлогах має тенденцію до зростання. Завдяки осілості та відкритому розташуванню особин у підземних сховищах цей вид при зимових обліках кажанів реєструють найчастіше, і його частка складає 10–70%. Причини зміни чисельності: руйнування природних підземель і освоєння видом штучно створених підземель (штольні, каменоломні).

Особливості біології та наукове значення

Найчастіше вид реєструють у стані гібернації, і більшість знахідок відноситься до підземних порожнин (печери, гроти, каменоломні, тунелі) або скельних відслонень. Осілий, здійснює лише локальні сезонні міграції (до 100 км). Виводкові колонії влаштовує

теплих сховищах: гротах, горищах, під мостами. Політ швидкий і маневрений. Полює на галявинах, узліссях, садах, переважно на двокрилих і дрібних лускокрилих. Статевозрілим стає на 2-й рік життя, плодить раз на рік по 1 малечі. Живе до 17 років.

Морфологічні ознаки

Має типові для роду *Rhinolophus* ознаки: гостроверхівкові вуха, розвинений комплекс носових утворів (підкова, сідло, ланцет), у спокої обгорнені крилами, хутро кремового відтінку. Розміри малі, довжина передпліччя 35–41 мм. Носовий листок з тупим і коротким (прямокутним) верхнім виступом сідла. Сідло рівномірно і виразно звужується до верху.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до двох видань ЧКУ (1980, 1996), за останнім зведенням МСОП має категорію LC. Внесений до додатку II Бернської конвенції, угоди EUROBATS, Боннської конвенції. Охороняється в заповідниках Карпатського регіону, Поділля і Криму. Ефективна охорона може бути досягнута при створенні великих заповідних масивів у карстових районах та охороні самих підземель.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Дуже вимогливий до умов утримання вид, надзвичайно вразливий до чинника непокою.

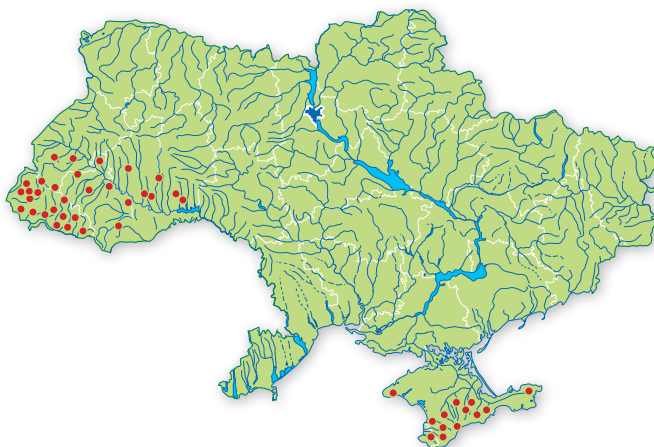
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Волох, Крочко, 1994; Zagorodniuk, 1999; Zagorodniuk et al., 2000; Дулицький, 2001; Загороднюк, Годлевська, 2001; Тищенко та ін., 2005; Годлевская та ін., 2009.

Автори: І.В. Загороднюк, А.І. Дулицький
Фото: О.В. Годлевська

ПІДКОВОНІС ВЕЛИКИЙ

Rhinolophus ferrumequinum (Schreber, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Підковносові (Rhinolophidae). Рід нараховує 77 видів. Один з 2-х видів роду та родини у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від пд. Британії та пн. Африки, через пд.-зх. та пд. Європу, Кавказ, Малу, Середню та Західну Азію до Японських островів. В Україні — в Криму та Закарпатті (поза межами цих регіонів відома лише одна реєстрація).

Чисельність і причини її зміни

В регіонах свого поширення вид є відносно звичайним. Є одним з домінантів печерних скупчень кажанів в Криму та Закарпатті. Причинами скорочення чисельності є непокоєння у сховищах, пряме знищення, руйнування сховищ, скорочення кормової бази.

Особливості біології та наукове значення

В якості літніх сховищ використовує різні підземелля (каменоломні, теплі печери, гроти, тунелі) та просторі горища. Самки формують виводкові колонії кількістю до кількох сотень особин. Народження припадає на червень–липень. Льотними молоді стають у віці 3–4 тижнів. Парування відбувається восени. Під час гібернації використовують виключно підземні сховища з відносно високими показниками температури. Зимові

скупчення можуть нараховувати до декількох сотень особин. Вид осілий, що подекуди здійснює невеликі локальні міграції між зимовими та літніми сховищами (до декількох десятків кілометрів). Основу живлення складають жуки та лускокрилі. Трофічний список також включає двокрилих, ручейників та перетинчастокрилих. Статевої зрілості досягають у віці 2–3 років. Самка приносить одне маля раз на рік. Максимальна відома тривалість життя — 30 років. Є впливовим регулятором чисельності комах.

Морфологічні ознаки

Кажан порівняно великих розмірів. Має носові утвори, представлені характерною підковою, сідлом та ланцетом. Вуха гостровер-

хівкові. Хвіст дещо коротше довжини задніх кінцівок. Забарвлення — від світло-палевого до світло-рудого з бурим, черево світліше за спину.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: ЧКУ (1994, кат. II); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II; розроблено спеціальний план дій щодо збереження виду), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Першочергові заходи охорони мають включити: заповідання та охорону сховищ, включаючи суворий контроль та обмеження відвідування печер–сховищ виду; популяризація рукокрилих серед населення України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

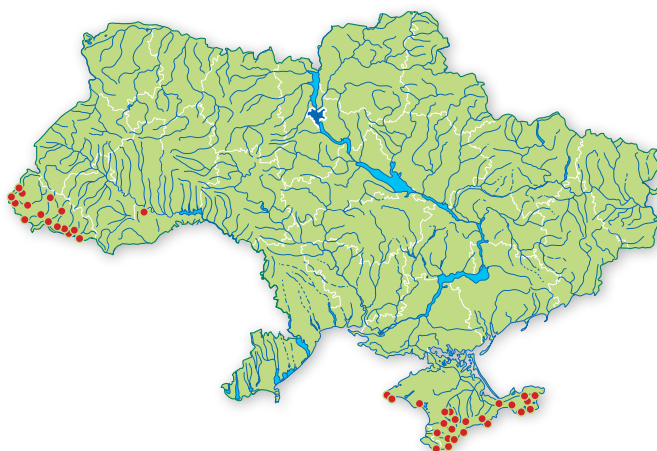
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Константинов и др., 1976; Крочко, 1992; Vargovich, 2000; Ransome, Hutson, 2000; Дулицкий, 2001; Годлевская и др., 2009.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: О.В. Годлевська

ДОВГОКРИЛ ЗВИЧАЙНИЙ

Miniopterus schreibersii (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). У роді 19 видів. Єдиний вид роду у фауні Європи.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. та Зх. Африка, Пд. Європа, о-ви Середземномор'я, Анатолія, Близький Схід, Кавказ. В Україні був поширений в Криму та Закарпатті.

Чисельність і причини її зміни

Вид на території України відсутній. На початку ХХ ст. був відомий як чисельний вид. Останній раз зафіксовано: в Криму — в 1947 р., в Закарпатській обл. — в 1993 р. Причини зміни чисельності: пряме знищення тварин людиною, непокоєння у сховищах, дуже ймовірно — отруєння пестицидами.

Особливості біології та наукове значення

Влітку оселяється в гротах, печерах, каменоломнях, іноді — на просторах горищах, де формує багаточисельні материнські колонії чисельністю до кількох тисяч дорослих самиць. Зимові сховища — підземелля різноманітного походження. Більша частина популяції концентрується в кількох сховищах. Може оселятися в одних сховищах з гостровухою нічницею, великим підковносом. Для України був, ймовірно, мігруючим видом. Зимові знахідки представлені переважно поодинокими особинами. Для особин, окільцьованих на Закарпатті, зареєстровані трансграничні переміщення на відстань до

140 км. Полює на відкритому просторі, на висоті 10–20 м. На полюванні здійснює значні за відстанню польоти. Трофічний список включає дрібних комах — жуків, лускокрилих, двокрилих, прямокрилих та ін. Парування припадає на кінець літа — осінь. Народження малят — в червні–липні. Самка один раз на рік приносить одне дитинча. Максимальна відома тривалість життя — 22 роки. В місцях існування колоній є значним природним регулятором чисельності комах, в тому числі — сільськогосподарських шкідників.

Морфологічні ознаки

Чоло круто піднімається над дуже короткою мордою. Вуха маленькі, майже не виступають

над поверхнею голови. Трагус майже рівномірно широкий і короткий. Крила довгі і гостровершкові. Літальна перетинка кріпиться до п'ятки. Епіблема не розвинута. Забарвлення — світлобуре з різними відтінками, на череві хутро світліше.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: ЧКУ (1994, кат. II); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: NT. Заходи охорони в інших країнах включають, в першу чергу, охорону сховищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Абеленцев и др., 1969; Дулицкий, 1974; Стрелков, 1974; Константинов и др., 1976; Крочко, 1992; Загороднюк, 1999; Vargovich, 2000; Газарян, 2004; Годлевская и др., 2009.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: С.В. Газарян

НІЧНИЦЯ ГОСТРОВУХА

Myotis blythii (Tomes, 1857)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду світової фауни та один з 10-ти видів роду у фауні України. Останнім часом європейський підвид виду відокремлюють в самостійний вид — *M. oxugnathus* (Monticelli, 1885).

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Пн. Африка та Пд. Європа, Кавказ, Мала та Центральна Азія, на сх. — до Гімалаїв. В Україні — в Криму, Закарпатті та Середньому Придністров'ї.

Чисельність і причини її зміни

В межах свого поширення в Україні вид є відносно чисельним. Є одним з домінантів печерних скупчень рукокрилих у Кримському регіоні. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ, непокоєння у сховищах; пряме знищення; вигнання зі сховищ; погіршення кормової бази.

Особливості біології та наукове значення

Влітку самиці формують виводкові колонії від декількох десятків до декількох тисяч особин, що розташовуються у печерах, каменоломнях, гротах, на горищах. Нерідко оселяються в одному сховищі з підковоносом великим та довгокрилом. Самці та ялові самиці оселяються окремо або розташовуються у тому ж сховищі, що й материнська колонія (але поза нею), іноді утворюючи колонії до тисячі особин. Народження молодих припадає на кінець травня–червень. Молоді починають літати у віці 3–4 тижнів після народження. Парування починається в серпні

та продовжується протягом осені. Зимують в підземних сховищах природного та штучного походження, де можуть утворювати скупчення в кілька тисяч особин. Можливо, що деяка частина популяції цього виду на зиму мігрує за межі України. Полює, головним чином, на відкритому просторі (луки, поля), здобич збирає з поверхні землі або ловить у повітрі. Основу трофічного списку виду складають прямокрилі, а також жуки. Самиця приносить 1 маля один раз на рік. Співвідношення статей серед молодих — рівноцінне. Разом з нічницею великою представляють пару видів-двійників. Потребують уточнення: таксономічний статус виду, питання щодо наявності та ступеня гібридизації його популяцій з *M. myotis*. Є регулятором чисельності комах, у тому числі — шкідників.

Сховища великих колоній можуть служити джерелом природного добрива — гуано.

Морфологічні ознаки

Нічниця великих розмірів. Вуха порівняно довгі. Трагус дорівнює 1/2 висоти вушніці. Літальна перетинка кріпиться до основи пальця. Епіблеми немає. Забарвлення спини сіро-коричневе, черева — сіре або білясто-сіре.

Режим збереження та заходи охорони

Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Першочергові заходи охорони мають включити: заповідання та збереження сховищ виду; поширення інформації серед населення щодо кажанів та необхідності їх охорони.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

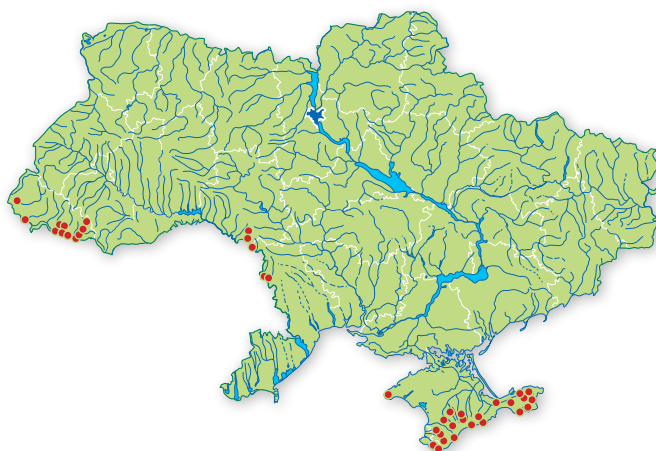
Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Константинов и др., 1976; Крочко, 1992; Arlettaz, 1996; Vargovich, 2000; Дулицкий, 2001; Годлевская и др., 2009.

Автор: О.В. Годлевська

Фото: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА

Myotis myotis (Borkhausen, 1797)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду світової фауни та один з 10-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зх., Центральна та Сх. Європа, деякі регіони пн. Африки. В Україні — основний регіон поширення — Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька обл.

Чисельність і причини її зміни

В межах свого поширення в Україні відносно звичайний вид. Є одним з домінантів печерних скупчень рукокрилих Поділля. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ, пряме винищення та чинник непокою у сховищах, скорочення кормової бази.

Особливості біології та наукове значення

Влітку оселяються на горищах та в підземеллях, що характеризуються значними об'ємами. Самиці навесні утворюють виводкові колонії до декількох сот особин. Народження молодих припадає на кінець травня — початок червня. В кінці липня молоді досягають розмірів дорослих тварин. Парування — восени. Зимовими сховищами є підземелля (природні печери та каменоломні, рідко — підвали), де представники цього виду можуть утворювати скупчення до декількох сот особин. В Україні вид, очевидно, є факультативним, регіональним мі-

грантом. Найбільші відстані сезонних переміщень для України — 140 та 200 км. Полює на відкритих просторах, нерідко збираючи здобич з поверхні землі. Основу трофічного списку складають жуки, прямокрилі та великі метелики. Максимальна зафіксована тривалість життя — 22 роки. Самиця раз на рік приносить одне дитинча. У зх. областях є значним природним регулятором чисельності комах, в тому числі — сільськогосподарських шкідників. Сховища великих колоній можуть служити джерелом природного добрива — гуано.

Морфологічні ознаки

Нічниця великих розмірів (другий за розмірами вид кажанів фауни України). Має

порівняно довгі вуха. Трагус — близько 1/2 висоти вушниці. Епіблема відсутня. Літальна перетинка кріпиться до основи пальця. Хутро спини — димчasto-буре з коричневим відтінком, черева — брудно-білясте.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Необхідні заходи охорони: охорона сховищ, популяризація рукокрилих серед населення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

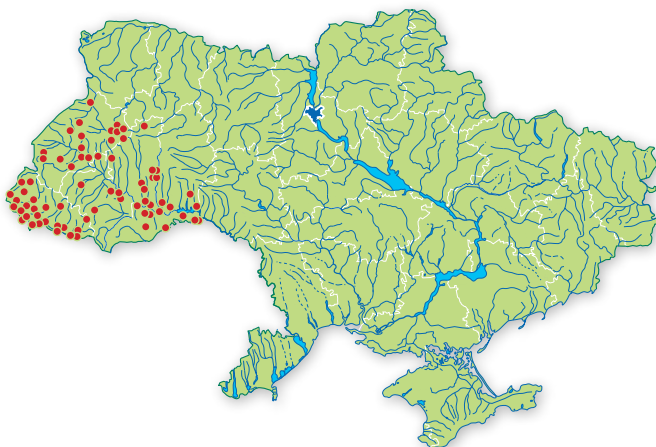
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Татарінов, 1956; Абіленцев, Попов, 1956; Абіленцев и др., 1968; Татарінов, 1973; Arlettaz, 1996; Тищенко та ін., 2005; Годлевська та ін., 2005.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ ДОВГОВУХА

Myotis bechsteinii (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду, один з 10-ти видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений на території Зх. та Центральної Європи і Кавказу. В Україні поширення обмежене зх. областями, прикарпатськими областями і Поділлям, загалом збігається з поширенням букових лісів.

Чисельність і причини її зміни

Загальний розмір популяції можна оцінити у кілька сот особин. Загалом Україні відомо лише близько 20–30 знахідок, як в літній, так і у зимовий час, у середньому до 1 реєстрації за рік досліджень. У колекціях частка серед інших кажанів становить лише 0,3%. Причини зміни чисельності: втрата біотопів і сховищ, зокрема, скорочення площі лісів і масштабні санітарні рубки, спрямовані на зниження частки дуплистих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Типовим місцем оселення є великі масиви широколистяних лісів, переважно у передгір'ях. Оселяється в дуплах старих дерев, у суворі зими інколи зустрічається в підземеллях. Теплолюбний вид, умовою успішної зимівлі якого є висока відносна вологість повітря. Осілий, здійснює тільки локальні міграції від місць літування до місць зимівлі. Великих скупчень не утворює

ні взимку, ні влітку. Політ повільний, полює на дрібних нічних комах, переважно на галлявинах, просіках, узліссях. Формує виводкові колонії. Плодить раз на рік, в середині червня, по одній малечі. Статевозрілим стає на другий рік життя. Живе до 10 років. Один з природних регуляторів чисельності комах та індикатор букових пралісів.

Морфологічні ознаки

Має типові для роду ознаки: тонкий і гострий трагус, шпора без епілеми, в обох щелепах по 2 малі премоляри, болоня кріпиться при основі пальців. Ключові видові ознаки: передпліччя 40–44 мм, вуха довгі (23–27 мм), їхня довжина перевищує половину довжини передпліччя.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до двох видань ЧКУ, EUROBATS, за останнім зведенням МСОП має категорію NT, Бернська конвенція - II додаток. Знаходиться під охороною в заповідниках Карпатського регіону, Розточчя і Поділля. Ефективна охорона може бути досягнута шляхом створення великих заповідних масивів у зоні широколистяних лісів Прикарпаття, Закарпаття і Поділля.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Загалом дуже вимогливий до умов утримання вид, найкращим заходом для розведення є створення сприятливих умов у природі.

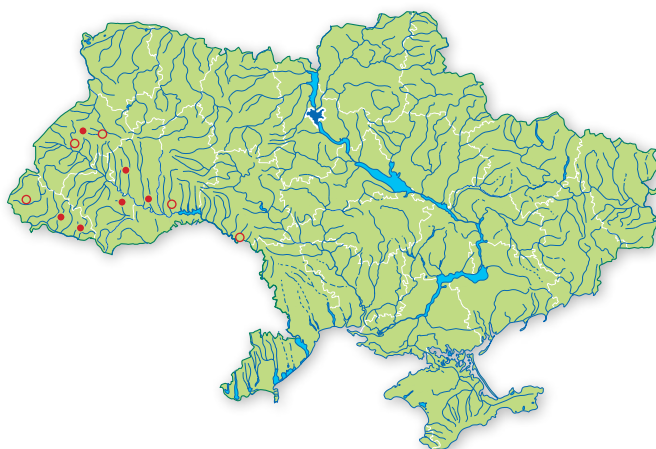
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абелєнцев, Попов, 1956; Татаринов, 1956; Крочко, 1975, 1990, 1994; Варгович, 1997; Покин'єчерда та ін., 1999; Загороднюк, Годлевська, 2001.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ НАТТЕРЕРА

Myotis nattereri (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 9-ти видів роду та один з 26-ти видів родини у фауні України. Представлений підвидом *M. nattereri nattereri*.

Природоохоронний статус виду

Вразливий

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює зх. частину Палеарктики: від пн. Зх. Європи та Середземномор'я до Кавказу та Близького Сходу. Поширення виду у Європі пов'язане з лісовою рослинністю. В Україні є рідкісним і спорадично поширеним видом, загалом відомо не більше 50-ти літніх і зимових місцезнаходжень.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька. Загалом відомі реєстрації близько 170 особин. Причинами зниження чисельності є зменшення кількості дуплистих дерев, дефіцит підземель з певними мікрокліматичними характеристиками, зменшення площ заплавних лісів і «напіввідкритих» водойм.

Особливості біології та наукове значення

Є переважно лісовим видом, помешкання якого пов'язані з ділянками рідколісь листяних і мішаних лісів поблизу водойм, зустрічається також в урболандшафтах. В якості сховищ використовує дупла, горища та інші частини будівель, скельні тріщини, підземелля. Полює, літаючи вздовж узлісь, просік, над відкритою прибережно-водною рослинністю поверхнею водойм. Основу раціону скла-

дають двокрилі (*Diptera*), жуки (*Coleoptera*), може збирати безхребетних з поверхонь. Є осілим видом, зимує у підземеллях. Виводкові колонії розміщуються у дуплах або будівлях. Розмножується раз на рік, в червні народжується одне маля. Тривалість життя до 20 років. Разом з іншими лісовими видами кажанів має регуляторний вплив на стан популяцій комах-філофагів, які схильні до спалахів чисельності.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 42–52 мм, хвоста — 39–47 мм, передпліччя — 36–43 мм; розмах крил — 240–300 мм; маса тіла — 5–14 г. По краю міжстегнової перетинки є два ряди щетинистих війок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид має охоронний статус згідно з додатками Бернської конвенції (1979, додаток II), Боннської конвенції (1985, II), Директиви ЄС про природні помешкання і види (1992, IV), EUROBATS; Червоним списком МСОП (IUCN, 2009) — кат. LC. В ЧКУ (1994) мав охоронну категорію «рідкісний». Невідкладними заходами є надання охоронного статусу підземеллям — сховищам нічниць, дотримання вимог щодо залишення дуплястих дерев під час лісогосподарських робіт, розробка і реалізація Національного Плану дій щодо збереження виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

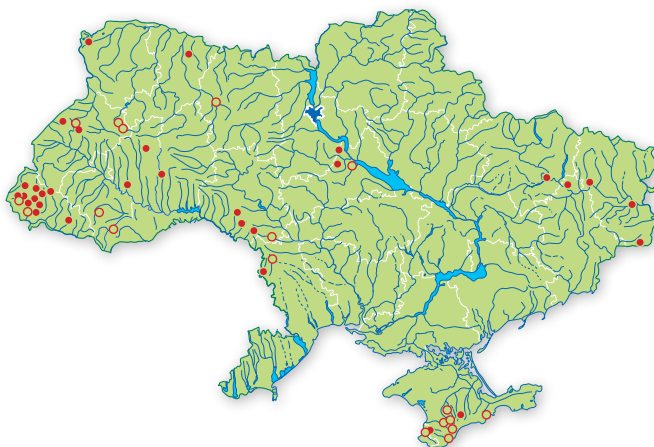
Є досвід утримання в лабораторії Московського університету.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Лихотоп, Сологор, 1991; Крочко, 1994; Тищенко, 1999; Годлевська та ін., 2001; Башта, 2004; Влащенко, 2006; Башта, Потіш, 2007.

Автор: В.М. Тищенко
Фото: С.В. Газарян

НІЧНИЦЯ ТРИКОЛІРНА

Myotis emarginatus (Geoffroy, 1806)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду світової фауни та один з 10-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює пд. та центральну Європу, зустрічається в Пд.-Зх. та Центральній Азії, на пн. Африки. В Україні знайдений у Криму, Закарпатті та на Поділлі.

Чисельність і причини її зміни

Рідкісний вид, для України відомо лише близько 50 знахідок. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ; непокоєння тварин у сховищах; негативне ставлення населення до рукокрилих.

Особливості біології та наукове значення

Влітку оселяються в гротах, печерах, на горищах. Самиці утворюють колонії до кількох десятків, іноді сотень, особин. Відмічена схильність до формування змішаних виводкових зграй з великим підковоносом. Самці та ялові самиці оселяються окремо від материнських колоній. Період парування починається у вересні і продовжується протягом осені. Зимують в штучних та природних печерах. Всі зимові знахідки в Україні представлені одинокими особинами. Вид осілий, що місцями здійснює локальні сезонні міграції. За стратегією полювання відноситься до видів-збирачів. До складових живлення відносяться представники павуків, лускокри-

лих, двокрилих, перетинчастокрилих, жорсткокрилих. Самка народжує 1 маля один раз на рік (кінець червня–початок липня). Співвідношення статей серед новонароджених — рівноцінне. Живуть до 15 років. В місцях поширення є регулятором чисельності комах та павуків.

Морфологічні ознаки

Нічниця середніх розмірів. Вуха довгі, світлі, на їх зовнішньому краю є майже прямокутна вирізка. Трагус складає половину довжини вушниці. Літальна перетинка кріпиться до основи пальця. Епіблема відсутня. Волосинки триколірні, черево та спина майже не відрізняються за загальним, кремове-цегляним, забарвленням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: ЧКУ (1994, кат. III); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Необхідні заходи охорони: заповідання та охорона підземних порожнин, що використовуються видом як сховища; розповсюдження серед населення та популяризація інформації про кажанів та необхідність їх охорони.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абелєнцев, Попов, 1956; Татаринів, 1956; Константинов и др., 1976; Вауєрова, 1986; Варгович, 1998; Крочко, Жданович, 2000; Годлевская и др., 2009.

Автор: О.В. Годлевська

Фото: С.В. Газарян

НІЧНИЦЯ СТАВКОВА

Myotis dasycneme (Boie, 1825)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду світової фауни та один з 10-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Проходить смугою від зх. узбережжя Північного моря до долини Єнісею, пн. границя — 60°, пд. — 50–44° пн. широти. Дослідженнями останніх років з'ясовано знаходження виду у більшості областей України, включаючи пд. — Одеську, Миколаївську, Херсонську та Донецьку.

Чисельність і причини її зміни

Вид рідкісний. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ (що пов'язано з вирубками старих дуплястих дерев, рекреаційним та господарським освоєнням підземель); непокоєння тварин в сховищах; негативне ставлення населення до рукокрилих.

Особливості біології та наукове значення

В Україні зустрічається цілорічно. Влітку оселяється у будівлях (на горищах, під обшивкою стін), дуплястих деревах, у підземеллях. Самиці утворюють виводкові колонії до кількох десятків особин. Народження молодих припадає на червень. Починають літати у віці 4–5 тижнів. Самці та ялові самиці зазвичай оселяються окремо від виводкових колоній. Період парвання починається у вересні і продовжується протягом осені. Зимовими сховищами є штучні та природні печери. Очевидно, є факультативним мігрантом. Для Зх. Європи відомі сезонні переміщення від 10 до 300 км. Вид тісно

пов'язаний з рівнинними водоймами, поблизу яких він оселяється. Полює над поверхнею води. Живиться навколводними комахами. До трофічного списку входять представники двокрилих (мотилі, комарі), також ручейники, жуки та лускокрилі. Самиця народжує 1 маля один раз на рік. Співвідношення статей серед молодих — рівноцінне. Статевої зрілості самиці досягають на другому році життя. Живуть, в середньому, до 10 років (максимальна відома тривалість життя — 19,5 років). Вид відіграє важливу роль в стабільному функціонуванні коловодних екосистем.

Морфологічні ознаки

Середній за розмірами вид нічниця. Вуха порівняно невеликі, вушниця товстошкірі. Плесно

велике. Уропатагіум кріпиться до п'ятки, залишаючи все плесно вільним. Забарвлення спини — сіре, черева — сірувате-біле або білясте.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: ЧКУ (1996, кат. III); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II; розроблено спеціальний план дій щодо збереження виду), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: NT. Необхідні заходи охорони: надання охоронного статусу та безпосередня охорона підземель, що є сховищами для представників виду; поширення та популяризація інформації щодо кажанів та необхідності їх охорони серед населення.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

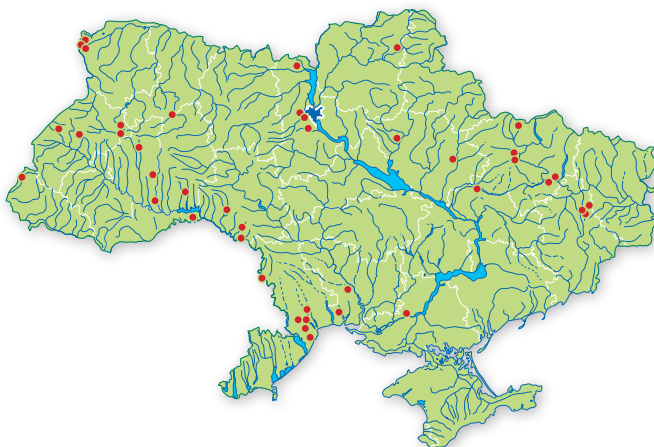
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Limpens et al., 2000; Влащенко, 2001; Загороднюк, Годлевская, 2003; Сребродольская и др., 2004; Тищенко, 2004; Годлевская и др., 2008; Особисте повідомлення Тищенка, Гащак, Влащенко.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ БРАНДТА

Myotis brandtii (Eversmann, 1845)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 9-ти видів роду та один з 26-ти видів родини у фауні України. Представлений підвидом *M. brandtii brandtii*.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює смугу бореальних і листяних лісів Пн. Палеарктики. Європейська частина ареалу охоплює пн. р-ни Центральної і Сх. Європи. Територією України ймовірно проходить пд. межа ареалу та зона симпатрії з близьким видом — нічницею вусатою (*M. mystacinus* Kuhl, 1817). Поширення виду в Україні залишається слабо вивченим, дотепер відомо лише дванадцять зимових і літніх місцезнаходжень.

Чисельність і причини її зміни

Низька, для її уточнення потрібні додаткові дослідження. Загалом відомі знахідки близько 130 особин. Вид є вразливим до антропогенних змін середовища та зменшення кількості наземних і підземних сховищ.

Особливості біології та наукове значення

Населяє ділянки рідколісь мішаних і широколистяних лісів, парків, часто мешкає поблизу водойм, зрідка — в урболандшафтах. Сховища у щілинних дуплах, скельних тріщинах, підземеллях, рідше у будівлях. Міграційний статус виду потребує уточнення, ймовірно є осіло-кочовим. Основу раціону складають лускокрилі (*Lepidoptera*) та двокрилі (*Diptera*). Розмножується раз на рік, виводкові колонії розміщуються у різних

частинах будівель, іноді у дуплах. У червні-липні самці народжують по одному маляті. Зимуює у підземеллях. Тривалість життя до 25 років. Разом з іншими лісовими видами кажанів може мати значний регуляторний вплив на стан популяцій комах-філофагів, які схильні до спалахів чисельності.

Морфологічні ознаки

Морфологічно подібний до нічниці вусатої. Довжина тіла — 39–51 мм, хвоста — 32–44 мм, передпліччя — 33–37 мм, розмах крил — 190–240 мм, маса тіла — 4–10 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид має охоронний статус згідно з додатками

Бернської конвенції (1979, додаток II), Боннської конвенції (1985, додаток II), Директиви ЄС про природні помешкання і види (1992, додаток IV), EUROBATS; Червоним списком МСОП (IUCN, 2009) — кат. LC. Невідкладним заходом є надання спеціального охоронного статусу природним та штучним підземеллям — сховищам нічниць. Необхідно також посилити контроль за дотриманням вимог щодо залишення дуплястих дерев під час лісогосподарських робіт.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Є досвід утримування виду у Центрі реабілітації кажанів при Київському зоопарку.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Покинйчереда, 1999; Загороднюк, Покинйчереда, 1999; Загороднюк та ін., 2002; Тищенко, 2003; Vlaschenko, Naglov, 2005; Влащенко, 2006; Загороднюк, Дикий, 2009; Zagorodniuk, Korobchenko, 2009.

Автор: В.М. Тищенко
Фото: А.С. Гукасова

НІЧНИЦЯ ВУСАТА

Myotis mystacinus (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду, один з 10-ти видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений на більшості території Європи (крім пн. регіонів), на Кавказі та у Малій Азії. В Україні поширення обмежене зх. областями (форма *alcaethae*) та приморськими степами і Гірським Кримом (*aurascens*).

Чисельність і причини її зміни

Вкрай низька, в Україні відомо лише близько 30–50 місцезнаходжень, і частка виду в населенні кажанів звичайно складає до 1%, проте на Поділлі вона зростає до 10% і найбільшою є в Причорномор'ї (до 40%). Загальний розмір популяції можна оцінити у 10–30 тис. особин. Причини зміни чисельності: втрата біотопів і масштабні санітарні рубки, спрямовані на знищення дуплистих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Типові місця оселення — широколистяні ліси у передгір'ях Карпат, на Поділлі, в Криму і Приазов'ї. Теплолюбний вид, що тяжіє до лісових і скельних місцезнаходжень. Оселяється в дуплах дерев і тріщинах скельних відслонень, у суворі зими часто зустрічається в підземеллях, особливо у безлісних районах. Великих скупчень не утворює ні на зимівлі, ні в літніх сховищах. Осілий вид, здійснює лише ближні міграції до місць зи-

мівлі. Політ часто прямолінійний, маршрутний; полює на дрібних комах, переважно на просіках і узліссях, біля скель. Статевозрілим стає на 2 рік, родить раз на рік по 1 малечі. Вид-двійник *M. brandtii*. Природний регулятор чисельності комах та індикатор мало порушених екосистем.

Морфологічні ознаки

Має типові для роду ознаки: тонкий і гострий трагус, в обох щелепах по 2 малі премолярі, болона кріпиться при основі пальців. Ключові видові ознаки: розміри малі, передпліччя 30–36 мм, на шпорі часто є вузька епіблемоподібна складка, пеніс при кінці вузький (до 1 мм), колір хутра відрізняється у різних форм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

За останнім зведенням МСОП має категорію LC, EUROBATS, Бернська конвенція - II додаток. Знаходиться під охороною у заповідниках Карпатського регіону, Розточчя, Поділля і Криму. Ефективна охорона можлива при створенні великих заповідних масивів у лісах і печерних районах Прикарпаття, Поділля і Криму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

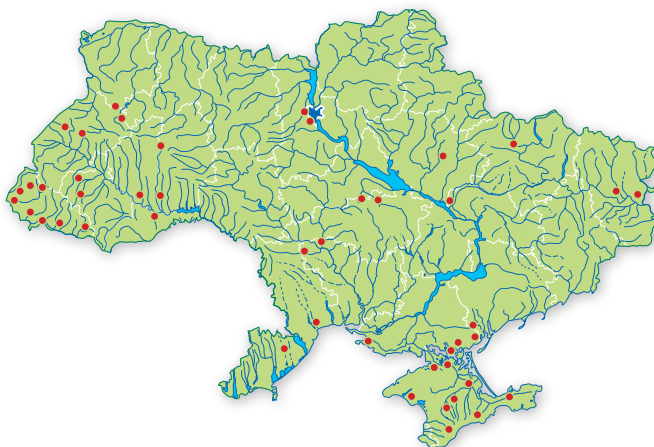
Не досліджено. Загалом вид утримувати в неволі складно; найпростішим є створення умов у природі.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Татаринів, 1956; Стрелков, Бунтова, 1982; Варгович, 1998; Загороднюк, 1999а, б; Benda, Tsytulina, 2000; Загороднюк, Годлевська, 2001; Тищенко, 2003.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ ВОДЯНА

Myotis daubentonii (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 103-х видів роду світової фауни та один з 10-ти видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Практично вся Європа за винятком її найбільш пн. регіонів, Кавказ. В Україні — більша частина території країни за винятком Криму та деяких ділянок пд. степової зони.

Чисельність і причини її зміни

Звичайний вид більшості регіонів України. Є домінантом зимових скупчень рукокрилих у підземеллях Полісся, лісостепу та деяких регіонів степової зони. Причини зміни чисельності: непокоєння у сховищах, зменшення кількості придатних сховищ.

Особливості біології та наукове значення

Літніми сховищами виду є дупла дерев, різні частини будівель, підземелля. Самки утворюють виводкові колонії кількістю до декількох десятків особин. Народження малят припадає на червень–липень. Літніми молоді стають на 3–4 тиждень життя. Лактація триває близько 6 тижнів. Самці та ялові самки в цей час звичайно оселяються окремо. Парування: кінець літа — осінь. В якості зимових сховищ використовує виключно підземелля — природні печери, каменоломні, тунелі, підземні гідроконструкції тощо, в яких можуть формувати скупчення до декількох

сотень особин. Осілий вид, що місцями здійснює локальні міграції на декілька десятків кілометрів. Полює над різноманітними водоймами, збираючи здобич з поверхні води. Здобиччю, в основному, є різноманітні водні та навколводні види двокрилих, лускокрилих, жуків, волохокрильців та ін. Самка раз на рік народжує одне маля. Максимальна відома тривалість життя 28 років. Є природним регулятором чисельності навколводних комах у багатьох регіонах України.

Морфологічні ознаки

Нічниця малих розмірів. Вуха порівняно невеликі. Уропатагіум кріпиться до основи плюсни. Плесно велике. Хутро спини буре, коричневе з різними відтінками (сірим та

ін). Забарвлення спини контрастує з білим, брудно-білим або сірим черевом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Ефективні заходи охорони мають включати заповідання та охорону сховищ виду; проведення екопросвітніх акцій, спрямованих на поширення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

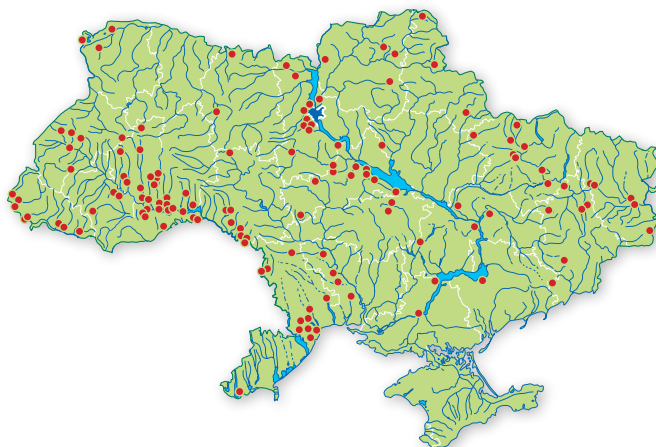
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абелєнцев, Попов, 1956; Bogdanowicz, 1994; Vargovich, 2000; Тищенко, 2002; Godlevska, 2005; Влащенко, Наглов, 2006; Особисті повідомлення: Гащак, Влащенко.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: С.П. Гащак

ВУХАНЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Plecotus auritus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 8-ми видів роду, один з 2-х видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений на більшій території Євразії, на Кавказі, у пн. Африці. В Україні поширений по всій території, окрім степових р-нів, ізолювано у Гірському Криму. Найбільш суцільним є ареал у Поліссі.

Чисельність і причини її зміни

Низька, в Україні відомо близько 100–200 знахідок, як літніх, так і зимових, які складають до 4% від обсягу колекцій кажанів, така ж частка виду у зимових скупченнях кажанів. Загальний розмір популяції — кілька десятків тисяч особин. Причини зміни чисельності: знищення дуплистих дерев. У підземних сховищах несприятливим чинником є непокій.

Особливості біології та наукове значення

Типовим місцем оселення є мішані та шпилькові ліси, а також заплавні і байрачні ліси і лісопарки. Оселяється в дуплах дерев, у суворі зими зустрічається в підземеллях (часто у привхідних залах). Великих скупчень не утворює. Веде переважно усамітнений спосіб життя, влітку і восени формує мате-

ринські колонії чисельністю 15–30 особин. Осілий, здійснює лише локальні сезонні міграції. Восени нерідко відмічають у штучних гніздівлях. Політ маневрений; полює на дрібних нічних комах на просіках, узліссях і в садках, часто збирає поживу з субстрату (стовбури і гілки дерев). Статевої зрілості досягає на 2 рік життя, плодить раз на рік по 1 малечі. Природний регулятор чисельності комах та індикатор мало порушених лісових фауністичних угруповань.

Морфологічні ознаки

Загальні ознаки типові для роду: вуха великі (понад 30 мм), зрослі при основі, хутро спни світло-буре. Видові ознаки: над очима є великі (більші за око) бородавки; кінець мор-

ди позаду ніздрів роздутий; вільний палець крила довгий (6,2–7,2 мм); вершини трагусів світлі; черево з жовтим відтінком, пеніс вузький; передпліччя — 36–41 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

За останнім зведенням МСОП має категорію LC, EUROBATS, Бернська конвенція — II додаток. Знаходиться під охороною в заповідниках усіх природних зон. Ефективна охорона може бути досягнута при створенні великих заповідних масивів у зоні мішаних лісів та охороні природних сховищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

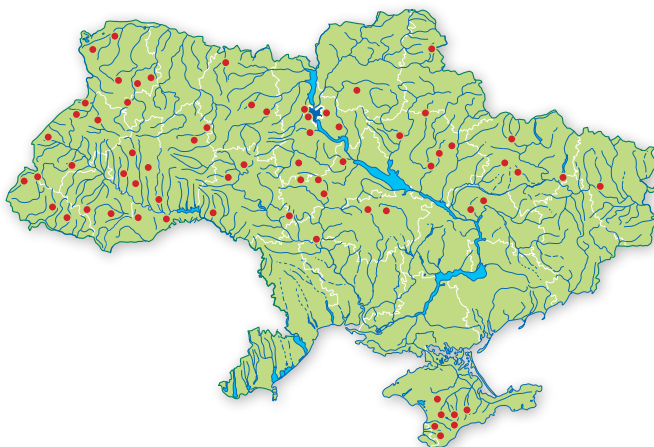
Загалом вид нескладно утримувати в неволі, проте досвід розведення не відомий.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Полушина, 1998; Стрелков, 1988а, б; Загороднюк, 1999, 2001а; Жила та ін., 2001; Загороднюк, Годлевська, 2001; Kiefer et al., 2002; Zagrodnik, Postawa, 2007.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: М.В. Дребет

ВУХАНЬ АВСТРІЙСЬКИЙ

Plecotus austriacus (Fischer, 1829)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 8-ми видів роду, один з 2-х видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений на більшій частині Пд. і Центральної Європи, на Кавказі, у Малій Азії, у Пн. Африці. В Україні проходить межа ареалу, поширення обмежене переважно зх. і приморськими областями.

Чисельність і причини її зміни

Вкрай низька, відомо лише близько 50–70 знахідок, як літніх, так і зимових, які становлять до 1% усіх облікованих кажанів. Загальний розмір популяції оцінено у кілька тисяч особин. Причини зміни чисельності: скорочення площі старих лісів, знищення дуплистих дерев, непокоєння у сховищах.

Особливості біології та наукове значення

Типовим біотопом є широколистяні ліси і печерні регіони Карпат, Поділля, Криму. Схильний до синантропії, тягнє до людських осель, парків і садів. Осілий. Оселяється в дуплах дерев і тріщинах скельних відслонень, у суворі зими часто зустрічається в печерах і каменоломнях. Політ маневрений; по-

лює на дрібних нічних комах, переважно на узліссях, галявинах, садках. Веде переважно усамітнений спосіб життя, влітку самиці формують невеликі виводкові групи. Статевої зрілості досягає на 2 рік життя. Плодить раз на рік по 1 малечі. Вид–двійник вуханя звичайного.

Морфологічні ознаки

Загальні ознаки типові для роду: вуха великі (понад 30 мм), зрослі при основі, хутро спини світло-буре. Видові ознаки: горбки над очима малі (менші за око); кінець морди позаду ніздрів не роздутий; вільний палець крила короткий (5–5,7 мм); вершини трагусів темні; черево біляве, пеніс булавоподібно розширений; передпліччя 38–43 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

За останнім зведенням МСОП має категорію LC, EUROBATS, Бернська конвенція — II додаток. Знаходиться під охороною в заповідниках Карпатського регіону, Розточчя, Поділля і Криму. Умовою ефективної охорони є створення великих заповідних масивів у зоні широколистяних лісів Карпат і Поділля, належна охорона підземних місцезнаходжень.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Утримувати в неволі нескладно, проте для розмноження виду найкращим є охорона природних місцезнаходжень материнських колоній.

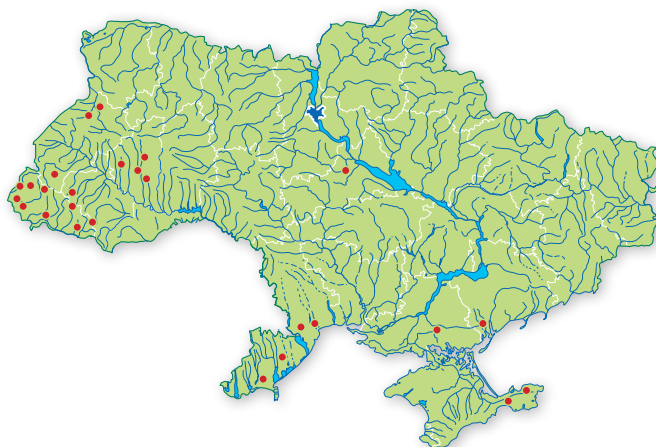
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Крочко, 1980; Стрелков, 1988а–б; Рупрехт, 1998; Загороднюк, 1999, 2001а; Петрушенко, 2000; Zagorodniuk, 2001; Годлевська та ін., 2005; Особисте повідомлення: Білушенко.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: О.В. Годлевська

ШИРОКОВУХ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Barbastella barbastellus (Schreber, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 2-х видів роду. Єдиний представник роду в Україні.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (на пн. — до пд. регіонів Скандинавського п-ва), Пн.-Зх. Африка, Кавказ. В Україні — Закарпаття, правобережні частини Лісостепової зони та Полісся, Гірський Крим.

Чисельність і причини її зміни

Низька. Більшість знахідок представлена поодинокими особинами. Причини зміни чисельності: скорочення кормової бази, знищення старих дуплистих дерев та загальне зменшення кількості придатних сховищ, непокоєння у сховищах.

Особливості біології та наукове значення

Літніми сховищами є різноманітні підземелля, дуплясті дерева та різні частини будівель. В Україні виводкові колонії невідомі. В інших частинах ареалу такі колонії можуть налічувати до декількох десятків дорослих самиць. Народження малят — на початку літа. На зимівлі знайдено в підземеллях штучного та природного походження (з низькими показ-

никами температури), в будівлях, у дуплах. Вид осілий. В інших частинах ареалу зареєстровано декілька значних за відстанню сезонних переміщень — до 290 км. Живиться, головним чином, двокрилими, лускокрилими. Подекуди раціон включає ручейників, сітчастокрилих, напівтвердокрилих та павуків. Полює як на відкритому просторі, так і вздовж узлісь, збираючи здобич з поверхонь. Самиця приносить 1–2 дитинчат один раз на рік. Живуть до 21 року. Природний регулятор чисельності комах.

Морфологічні ознаки

Середній за розмірами вид. Вуха з розвинутою надочною лопастю. Вушниці широкі, майже сходяться при основі на перенісці.

Крила порівняно вузькі. Крилова перетинка кріпиться до основи пальця. Епіблема вузька. Забарвлення дуже темне, темно-буре, майже чорне; черево дещо світліше спини.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: ЧКУ (1994, кат. III); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: NT. Заходи охорони мають включати збереження сховищ, в тому числі — масивів старого лісу з дуплястими деревами, охорону підземель.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

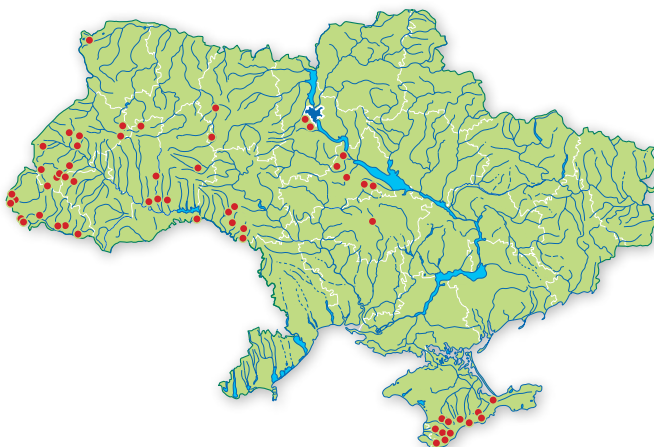
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Татаринів, 1973; Крочко, 1992; Голуб, 1996; Rydell, Bogdanowicz, 1997; Дулицкий, 2001; Russo et al., 2004.

ВЕЧІРНИЦЯ РУДА

Nyctalus noctula (Schreber, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 6-ти видів. Один з 3-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Більша частина Європи та Азії до Пд.-Зх. Сибіру, Китаю, пн. В'єтнаму. Виявлений в Африці. В Україні — всюди.

Чисельність і причини її зміни

У місцях розмноження (лісових і лісостепових р-нах) — нечисленний, місцями звичайний вид. З кінця серпня перелітні особини масово з'являються в місцях, де влітку їх було небагато: переважно на пд. країни. Причини зміни чисельності: порушення природного середовища існування, зменшення площ та омолодження лісів, руйнування місць поселення (вирубання дуплистих дерев, модернізація старих будівель і герметизація дахових отворів), використання пестицидів у лісовому і сільському господарстві.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний вид. Навесні з'являється в квітні-травні. Селиться в лісах, особливо листяних, з високим відсотком старих дерев, у великих парках і садах. Колонії, що можуть налічувати до тисячі особин, розташовує в дуплах дерев, за дерев'яним покриттям стін і на горищах будинків. Дальній мігрант. Відліт на зимівлю починається в кінці серпня. Зимові сховища — в дуплах дерев, на горищах і в щілинах будинків. В останні роки почастишали випадки зимівлі на території України. На полювання вилітає ще під час заходу сонця. Літає високо,

дуже швидко і маневрено, полює над кронами дерев, луками або галявинами. Здобич — двокрилі й комарі, мухи та довгоніжки, а також метелики, волохокрильці й одноденки.

Морфологічні ознаки

Хутро густе, з короткими волосками, спина і черевце рудо-коричневі. Черевце трохи світліше. Мордочка, вуха, а також літальна перетинка темні. Вуха короткі, заокруглені, з потовщеними краями. Козелок у формі грибка. Крила вузькі й довгі. Крилова перетинка доходить до п'ят. Шпора досягає 1/2 краю міжстегнової перетинки. Епілема добре розвинена, з поперечним хрящем. Довжина тіла: 60-85 мм, вуха: 15-22,5 мм, козелка: 6-8,5 мм, передпліччя: 49,5-59 мм, вага: від 17 до 42 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, а також заплавлених лісів і насаджень поблизу водойм, що використовуються видом у період міграцій. Заборона лісгосподарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Зберігається в Канівському, Поліському і Карпатському БЗ, а також інших природоохоронних об'єктах Лісостепової та Лісної зон.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Крочко, 1988, 1992; Лихотоп и др., 1990; Мерзлікін, Лебідь, 1998; Полушина, 1998; Селюнина, 1998; Влащенко, 1999; Покининева, 1999; Волошин, Башта, 2001; Дулицкий, 2001; Тищенко, 2001; Башта, 2004а, 2004б; Bashta, 2004, 2008; Сребродольська, Дикий, Мисюк, 2004; Влащенко, 2005; Влащенко, Влащенко, 2006; Башта, Потіш, 2007; Тищенко, Годлевська, 2008.

Автор: А.-Т. В. Башта
Фото: А.-Т. В. Башта

ВЕЧІРНИЦЯ МАЛА

Nyctalus leisleri (Kuhl, 1817)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 3-х видів роду та один з 26-ти видів родини у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює смугу листяних лісів Палеарктики, простягаючись від Зх. Європи до Пд.-Зх. Азії. Вид є рідкісним і спорадично поширеним на більшій частині території України. Загалом в Україні відмічено більше 50 місцезнаходжень виду.

Чисельність і причини її зміни

Є низькою. Протягом 100 років в Україні відмічено реєстрації понад 500 особин (переважно самиць). Спостерігається деяке зниження кількості знахідок (на 15–20%) протягом півстоліття. Зниження чисельності та збільшення спорадичності поселень відбулось на фоні зменшення площ лісів Лісостепу, омолодження лісостанів та змін їх порідного складу з формуванням дефіциту сприятливих дупел.

Особливості біології та наукове значення

Є лісовим дендрофільним видом, помешкання якого в Україні приурочені до широколистяних лісових і лісопаркових масивів Лісостепу та до річково-долинних лісів Степу. Полює на лісових галявинах, узліссях, ділянках лісових культур, а також над водоймами. Основу раціону складають лускокрилі (Lepidoptera), двокрилі (Diptera), рідше жуки, ручайники та сітчастокрилі. Є типо-

вим сезонним мігрантом. Розмножується раз на рік. Виводкові колонії розміщуються у дуплах листяних дерев, іноді у будівлях. У червні–липні народжується 1–2 малят. Забезпечує активну регуляцію чисельності комах-філофагів.

Морфологічні ознаки

Кажан середнього розміру. Довжина тіла — 48–68 мм, хвоста — 35–45 мм, передпліччя — 39–46,4 мм; розмах крил — 260–320 мм; маса тіла — 13–20 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид має охоронний статус згідно з додатками Бернської конвенції (1979, додаток II),

Боннської конвенції (1985, II), Директиви ЄС про природні помешкання і види (1992, IV), Угодою про збереження популяцій європейських кажанів (1999); Червоним списком МСОП (IUCN, 2009) — кат. LC. В ЧКУ (1994) мав охоронну категорію «рідкісний». Необхідне виявлення ключових помешкань виду з наданням лісовим чи парковим ділянкам охоронного статусу та запровадження тут моніторингових досліджень. Слід закріпити на законодавчому рівні порядок збереження масивів старовікових дуплистих дерев зі сховищами вечірниць.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

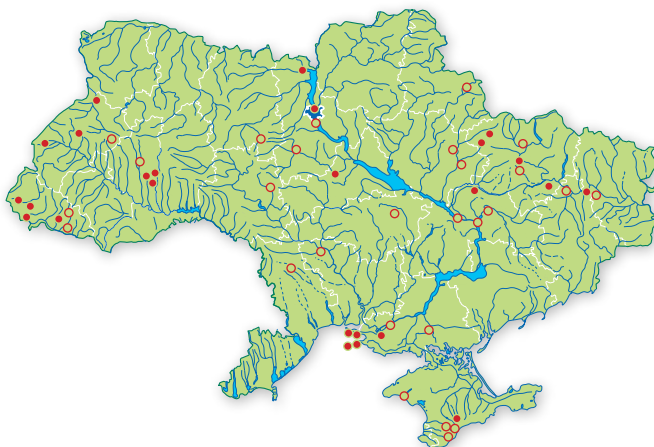
Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Дулицкий, 1979; Крочко, 1994; Загороднюк, Годлевська, 2001; Петрушенко та ін., 2002; Тищенко, 2003; Bashta, Kovalyova, 2005; Селюнина, 2008; Годлевская, Гхазали, 2008; Влащенко, 2009.

Автор: В.М. Тищенко

Фото: С.П. Гащак

ВЕЧІРНИЦЯ ВЕЛЕТЕНЬСКА

Nyctalus lasiopterus (Schreber, 1780)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 3-х видів роду та один з 26-ти видів родини у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює пд.-зх. частину Палеарктики. Спорадичність поширення виду у Європі (відомо 120–130 місцезнаходжень) пов'язана з розташуванням масивів широколистяних лісів. В Україні більшість давніх знахідок приурочені до лісостепової та степової зон. Дотепер відомо не більше 20-ти місцезнаходжень. Відома єдина сучасна знахідка виду на території Чорнобильської зони відчуження (Гащак, Влащенко, 2009).

Чисельність і причини її зміни

Ймовірно є критично низькою. Протягом 100 років в Україні відмічено не більше 30 реєстрацій виду з різною інформативністю даних. Дані динаміки реєстрацій виду свідчать про триваюче зниження чисельності. Можливими причинами цього є зменшення площ стиглих та перестійних насаджень широколистяних лісів з достатньою кількістю дуплистих дерев у районах поширення виду, зниження чисельності комах певних екологічних та розмірних груп.

Особливості біології та наукове значення

Є лісовим дендрофільним видом, який пов'язаний у своєму поширенні з дубовими і дубово-грабовими лісами. Населяє ділянки рідколісь високостовбурних стиглих та перестійних насаджень з достатньою кількістю

дупел. Крім дупел в якості сховищ зрідка використовує горища та інші частини будівель. Є типовим мігрантом. Розмножується раз на рік. Різновидові виводкові колонії розміщуються у дуплах старих дерев, іноді у будівлях. У червні народжується 1-2 малят.

Морфологічні ознаки

Є найбільшим європейським видом кажанів. Довжина тіла — 84–104 мм, хвоста — 55–65 мм, передпліччя — 63–69 мм; розмах крил — 410–460 мм; маса тіла — 41–76 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид має охоронний статус згідно з додатками Бернської конвенції (1979, додаток II),

Боннської конвенції (1985, II), Директиви ЄС про природні помешкання і види (1992, IV), Угодою про збереження популяцій європейських кажанів (1999); Червоним списком МСОП (IUCN, 2009) — кат. NT. В ЧКУ (1994) мав охоронну категорію — «рідкісний». Необхідне виявлення ключових помешкань виду з наданням лісовим чи парковим ділянкам охоронного статусу. Слід посилити контроль щодо залишення дуплистих дерев під час лісгосподарських робіт. Невідкладним заходом є розробка і реалізація Національного Плану дій щодо збереження виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомо, що умови неволі переносять непогано.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Лисецкий, Куниченко, 1952; Абіленцев, Попов, 1956; Крочко, 1994; Загороднюк, Годлевська, 2001; Дулицкий, Коваленко, 2003; Селюнина, 2008; особисте повідомлення: Гащак, Влащенко, Гукасова.

Автор: В.М. Тищенко
Фото: С.В. Газарян

НЕТОПИР ЗВИЧАЙНИЙ

Pipistrellus pipistrellus (Schreber, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 30-ти видів. Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа від пд. до близько 61° пн. ш., деякі райони пд.-зх. Азії та пн. Африки. В Україні — всюди.

Чисельність і причини її зміни

Звичайний на Закарпатті, нечисленний на Поліссі та в Лісостепу, Рідкісний на Поділлі, у поясі листяних лісів Карпат і Криму. У степовій частині країни — дуже рідкісний у виводковий період і звичайний — під час міграцій. Причинами змін чисельності є трансформація кормодобувних біотопів (фрагментація середовища існування) і місць поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих будівель), збіднення кормової бази внаслідок використання пестицидів, чинник непокою виводкових колоній.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний вид. З'являється в березні — на початку квітня. Селиться в населених пунктах і прилеглих ділянках, у парках і лісах. Виводкові колонії (20–250, рідко — до 500 самок) — у будинках (у щілинах, на горищах, під дахом), дуплах зі щільним льотком, розколинах стовбура, під корою дерев, у тріщинах скель. Дальній мігрант. Пбернація триває від середини листопада до березня — початку квітня. Зимує в печерах, розколинах скель, підвалах. В Україні зимовища виявлені в Криму і на Закарпатті (в щілинах будівель). Вилітає рано, відразу після заходу сонця. Полює як на відкритих ділянках, так і в кронах дерев, уздовж

лінійних структур: краю лісу чи великих галявин, лісових доріг, берегів водойм, а також навколо поодиноких дерев і під вуличними ліхтарями. Живиться комахами.

Морфологічні ознаки

Хутро на спині темнокоричневе, іноді з червонуватим або золотистим відтінком. Черевце світліше. Літальна перетинка темна. Вуха темні, заокруглені, лише трохи довші, ніж ширші. Козелок витягнутий, з округлою верхівкою. Великий палець коротший, ніж ширина зап'ястка, виміряна на складеному крилі. П'ятий палець кисті довжиною близько 40 мм. Нижня третина спинного боку міжстегнової перетинки вкрита шерстю, натомість уздовж нижньої частини голілки — оголена. Друга фаланга 3-го пальця

крила довша, ніж третя. Довжина тіла: 32–49 мм, вуха: 7–13 мм, козелка: 4–5,5 мм, передпліччя: 26–34 мм, вага: від 3 до 9,2 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та III додатку до Бернської конвенції. Для охорони популяцій важливим є збереження старих лісів з дуплистими деревами і лінійних структур (лісосмуг, насаджень уздовж дороги, лісових доріг) між місцями поселення та полювання, заборона господарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Охороняється на території всіх об'єктів природно-заповідного фонду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

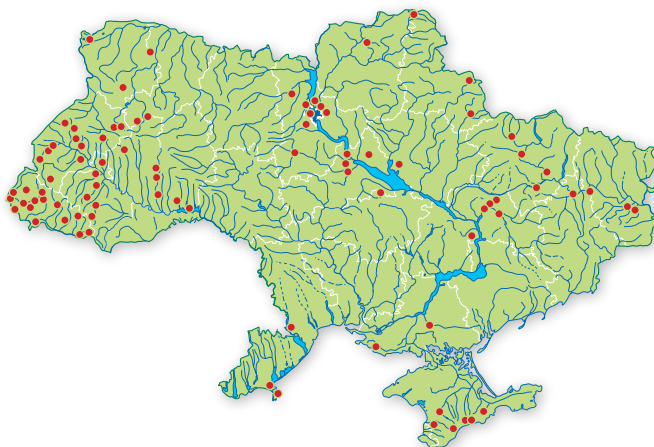
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Крочко, 1967, 1992; Волошин, Башта, 2001; Дулицкий, 2001; Загороднюк, 2001; Загороднюк, Петрушенко, Пилипенко, 2002; Негода, 2002; Башта, 2004а, 2004б; Bashta, 2004; Башта, Потіш, 2007.

Автор: А.-Т. В. Башта
Фото: А.-Т. В. Башта

НЕТОПИР-КАРЛИК

Pipistrellus pygmaeus (Leach, 1825)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). У роді 30 видів. Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ймовірно, Мала Азія, Кавказ, Європа від Шотландії та пд. Скандинавії до узбережжя Середземного та Чорного морів і на сх. — до Середнього Поволжя. В Україні відзначений на лісовій і лісостеповій частинах.

Чисельність і причини її зміни

Нечисленний вид на Поліссі й у Лісостепу. Рідкісний — на Поділлі й Закарпатті. Причини зниження чисельності — трансформація кормодобувних біотопів і місць поселення (вирубання дуплистих дерев, модернізація старих будівель), загибель від рук людини, чинник непокою виводкових колоній.

Особливості біології та наукове значення

Пов'язаний з водоймами: берегами річок, вологими і болотистими територіями. Селиться в основному поблизу або на краю лісових ділянок, населених пунктів. Перелітний вид. Виводкові колонії (від пару десятків до кількох сотень особин) розташовані в будівлях, дуплах і щілинах дерев, під корою. Зимує, ймовірно, в дуплах. Міграції не досліджені. Припускають, що це дальній мігрант. На полювання вилітає в ранніх сутінках, літає невисоко. Політ нешвидкий, маневрений. Кормові біотопи — узлісся та розріджені ділянки лісу, окраїни та вулиці населених пунктів, сади, береги водойм. Живиться переважно комарами і мошками, і тому віддає перевагу багатим на водойми ландшафтам.

Морфологічні ознаки

Хутро коротке й густе, на спині коричневе, інколи з піщистим відтінком, на черевці світліше. Вуха заокруглені, трохи довше, ніж ширше. Козелок з округлою верхівкою, майже в 4 рази довший, ніж ширший. Великий палець довший або дорівнює ширині зап'ястя, виміряного на складеному крилі. П'ятий палець кисті разом з п'ястковою кісткою — довжиною біля 46 мм. Спинна сторона міжстегнної перетинки зверху, до половини своєї довжини, а також уздовж гомили, густо опушена. Шпора сягає до половини довжини вільного краю міжстегнної перетинки, є невелика епіплема. Друга і третя фаланги найдовшого пальця передньої кінцівки за розміром майже однакові. Довжина тіла: 32–45 мм, вуха: 7–8 мм, передпліччя: 27,7–32,3 мм, вага: від 3–7 г.

Режим збереження та заходи з охорони.

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплястими деревами. Розвішування штучних гніздівель. Збереження лінійних структур (лісостуг, насаджень уздовж дороги, лісових доріг) між місцями поселення та полювання. Заборона діяльності в місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Охороняється на території всіх об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема, у Черемському ПЗ, НПП «Прип'ять-Стохід», «Святі гори», «Деснянсько-Старогутський», Шацькому НПП.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

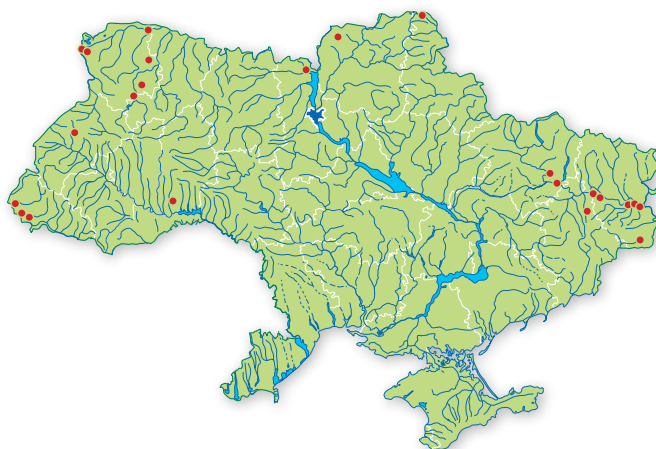
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Волошин, Башта, 2001; Загороднюк, Негода, 2001; Загороднюк, Тищенко-Тишковець, 2001; Загороднюк та ін., 2002; Гащак, 2003; Башта, 2004а, 2004б, 2009; Bashta, 2004; Влащенко, 2006; Башта, Потіш, 2007; Гавриш та ін., 2007.

НЕТОПИР СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ

Pipistrellus kuhlii (Kuhl, 1819)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). У роді 30 видів. Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та поширення в Україні.

Пд. та Пд.-Сх. Європа до 93° сх. у Пд. Азії, більша частина Африки. На території Центральної та Сх. Європи спостерігається експансія виду в пн. напрямі. В Україні від 1990-х рр. поширився майже по всій території.

Чисельність і причини її зміни

Протягом двох останніх десятиліть чисельність виду в Україні збільшилася від дуже рідкісного до нечисленного, місцями звичайного виду урбанізованих ландшафтів. Значно слабше виявлений у зх. і пн.-зх. областях України. Причини зміни чисельності: основною загрозою для збереження популяції може бути комплекс антропогенних факторів, що включає руйнування місць поселення (модернізація старих будівель, герметизація горищ і закриття дахових отворів), використання отрутохімікатів для консервації деревини та дезінсекції, пряме знищення.

Особливості біології та наукове значення

Спостерігається як у рівнинній, так і низькогірній місцевостях. Проявляє схильність до синантропності. Розселення переважно відбувається вздовж великих річок. Літні місця поселення розташовані в будівлях, тріщинах у стінах, щілинах скель. Виводкові колонії налічують 30–100 самок. Самки народжують звичайно 2 малят.

Максимальний вік життя — 8 років. Ймовірно, осілий вид. Властиві незначні перельоти для сезонної зміни сховищ, максимально — до 5 км. Місцями гібернації є будинки: між віконними рамами, у підвалах і надземних частинах. На полювання вилітає незабаром після заходу сонця. Політ швидкий і спритний. Літає невисоко, роблячи великі кола. Поліє в населених пунктах: навколо вуличних ліхтарів, над водоймами, в садах. Ловить дрібних літаючих комах (переважно метеликів і двокрилих).

Морфологічні ознаки

Забарвлення спини дуже мінливе, від блідосіробуруго до темнокоричневого. Черевце сіробілувате. Вуха темне, коротке, найширше у середній частині, на верхівці — округле. Козелок прямий, з округлою верхівкою. Крила

відносно вузькі. Вздовж краю літальної перетинки від задньої кінцівки до п'ятого пальця — широка світла смуга. Епіблема добре розвинена. Вільний край крилової перетинки прикріплений до основи зовнішнього пальця стопи. Довжина тіла: 40–48 мм, вуха: 12–13 мм, козелка: 5,5–6 мм, передпліччя: 31–37, вага: 5–10 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Заборона чинник непокою виводкових і гібернаційних колоній. Проведення природоохоронної агітації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев ті ін., 1956; Черемисов, 1987; Бескаравайный, 1988; Крочко, 1994; Ткач, Федорченко, 1998; Кедров, Шешурак, 1999; Ковальова, 1999; Кондратенко, 1999; Godlevska et al., 2000; Влащенко, 2001; Мерзлякин, Лебедь, 2001; Стригунов, Коцюруба, 2001; Волох, 2002; Гаврись, Коцержинская, 2002; Sachanowicz, et al., 2006.

Автор: А.-Т. В. Башта
Фото: І.В. Загороднюк.

НЕТОПИР НАТУЗІУСА

Pipistrellus nathusii

(Keyserling et Blasius, 1839)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лилюкові (Vespertilionidae). У роді 30 видів. Один з 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (крім пн.), Мала Азія та Кавказ. В Україні — всюди.

Чисельність і причини її зміни

Звичайний (особливо під час міграцій) на Поліссі, нечисленний — у Лісостепу й на Закарпатті, Рідкісний — на Поділлі й у Криму. Причини зменшення чисельності: трансформація трофічних біотопів і місць поселення (вирубання дуплистих дерев, модернізація старих будівель), використання пестицидів, чинник непокою водкових колоній.

Особливості біології та наукове значення

Перелітний вид. Прилітає в березні — на початку квітня. Селиться переважно лісах різного породного складу поблизу водойм або заболочених ділянок; рідко — в населених пунктах. Основні сховища — дупла дерев (зі щілиноподібним льотком), штучні гніздівлі, горища й порожнини будинків. Виводкові колонії налічують від кількох до кількох сотень самок. Дальній мігрант. Осінній відліт — від початку серпня; може тривати до листопада. Місця зимівлі розташовані за межами України. Відомі поодинокі випадки зимівлі в Закарпатській обл. — в порожнинах стін будівлі. Вилітає в ранніх сутінках. Політ надзвичайно маневрений. Полює на краях лісу, в парках, над во-

доймами і прибережними біотопами, вологими луками, рідше — розрідженими ділянками лісу і лісовими озерцями. Живиться двокрилими, рідше волохокрильцями, сітчастокрилими, метеликами, перетинчатокрылими й жуками.

Морфологічні ознаки

Хутро на спині темноруде, на черевці світліше. Вуха заокруглене, трохи довше, ніж ширше. Козелок витягнутий, з округлою верхівкою. Великий палець довший або дорівнює ширині зап'ястя, виміряного на складеному крилі. П'ятий палець кисті разом з п'ястковою кісткою — довжиною біля 46 мм. Спинна сторона міжстегнової перетинки зверху, до половини своєї довжини, а також вздовж гомілки, густо опушена. Шпора сягає до половини довжини вільного краю

міжстегнової перетинки, є невелика епілема. Довжина тіла: 46–56 мм, вуха: 10–13,5 мм, козелка: 6–7 мм, передпліччя: 31–36,5 мм, вага: від 4,5 до 9 г.

Режим збереження та заходи з охорони.

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Для охорони популяції важливим є збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплястими деревами, лінійних структур (лісосмуг, насаджень уздовж доріг та ін.) між місцями поселення та полювання, заборона чинник непокою виводкових колоній. Охороняється на території всіх об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих на території Карпат і Полісся, частково Поділля.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, 1950; Абеленцев та ін., 1956; Крочко, 1992; Мерзлікін, Лебедь, 1998; Волошин, Башта, 2001; Дулицкий, 2001; Загороднюк, Негода, 2001; Башта, 2004а, 2004б, 2007, 2009; Bashta, 2004.

Автор: А.-Т. В. Башта
Фото: О.В. Годлевська

НЕТОПИР КАЖАНОВИДНИЙ

Hypsugo savii (Bonaparte, 1837)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 18-ти видів роду, єдиний вид роду та один з 25-ти видів родини в Україні.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у пд. поясі гір Палеарктики від Пн. Африки та Іспанії до Японії, Кореї і Бірми. Українська частина ареалу представлена двома сегментами у приморській зоні Головного пасма Кримських гір, на ділянках Кара-Даг–Судак та Ялта–Алупка.

Чисельність і причини її зміни

Вкрай низька і у абсолютних вимірах, ймовірно, не перевищує 1000 особин; у загальній вибірці колекційних зразків кажанів з Криму частка складає до 1%. Характер місць перебування виду дозволяє говорити, що з боку людини немає чинників непокою. Причини зміни чисельності: обмежене поширення типових для виду біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Типовим біотопом є скельні відслонення з обрідною рослинністю. За літні сховища правлять тріщини скель, щілини поміж камінням, іноді дупла дерев та горища. Зимові знахідки (за межами України) відомі в будівлях, захищених від холоду щілинах, деколи в дуплах дерев. Комахоїдний вид, живиться

дрібними комахами у польоті. В Криму, скоріш за все, веде осілий спосіб життя, проте фактичні знахідки охоплюють лише літній період. Плодить раз на рік (нерідко двійню) у період з початку червня до кінця липня. Статевої зрілості досягає на другий рік життя.

Морфологічні ознаки

Мають деяку схожість лиликом двобарвним (*Vespertilio murinus*). Як і у *Vespertilio*, кінець хвоста на 3–7 мм (2–3 хребці) виступає за уropатагій, а верхні ікло і великий премоляр зімкнені. Забарвлення хутра на спині однорідне від світло-полового до бурого із золотавим крапом. Епіблема вузька, без поперечної кривки. Пеніс Г-подібний, різко зігнутий донизу. Довжина тіла — 42–55 мм,

хвоста — 31–45 мм, вуха — 12–15 мм, передпліччя — 33–37 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до ЧКУ (1980, 1994), EUROBATS, за останнім зведенням МСОП має категорію LC, Бернська конвенція — II додаток. Знаходиться під охороною в заповідниках Гірського Криму. Для збереження виду необхідна охорона місць його можливого перебування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Досвіду в утриманні в неволі в Україні немає. Для розмноження виду необхідне створення належних умов у природі.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, Попов, 1956; Крыжановский, Корнеев, 1988; Ковальова, 1999; Дулицкий, 2001; Дулицкий, Михайлова, 2001; Загороднюк, Годлевська, 2001; Загороднюк, Негода, 2001; Годлевская та ін., 2009.

Автори: А.І. Дулицкий, І.В. Загороднюк
Фото: С.В. Газарян

ЛИЛИК ДВОКОЛІРНИЙ

Vespertilio murinus Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 2-х видів роду; єдиний вид роду у фауні Європи.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Середню, Сх. Європу, Кавказ, Передню та Центральну Азію, Пд. Сибір, Монголію та Пн. Китай, до Далекого Сходу. Україна повністю входить в ареал виду.

Чисельність і причини її зміни

Відносно звичайний вид. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ; непокоєння тварин в сховищах, негативне ставлення населення до рукокрилих.

Особливості біології та наукове значення

Влітку оселяється в будівлях, дуплах, скельних тріщинах. Самиці утворюють виводкові колонії чисельністю до кількох десятків особин, іноді спільні з іншими видами. Народження припадає на кінець червня — початок липня. Самці та ялові самиці оселяються окремо. Період парування відбувається восени та на початку зимівлі. Восени для самців цього виду характерна демонстрація характерної шлюбної вокалізації. Донедавна вид вважався облігатним мігрантом. Останніми роками з'явилися докази зимівлі виду у багатьох регіонах України (всі зимові знахідки — у будівлях; ймовірно у гірських місцевостях також зимує у скельних тріщинах).

За стратегією полювання відноситься до видів відкритих просторів. Основу трофічного списку складають двокрилі, крім цього — ручейники, жуки, лускокрилі, рівнокрилі, сітчастокрилі. Самиця народжує звичайно двох малят один раз на рік. Максимальна зафіксована тривалість життя — 13 років. В місцях свого поширення вид відіграє важливу роль регулятора чисельності багатьох комах.

Морфологічні ознаки

Середній за розміром вид. Надочна лопасть вушниць добре розвинута. Крила порівняно вузькі. Літальна перетинка кріпиться до основи пальця. Епіблема широка з поперечною перегородкою. Вушници та літальні перетинки темні. Темні основи волосинок хутра

спини (бурі, майже чорні або руді), їх сріблясті кінчики формують чітке двокольорове забарвлення. Хутро черева брудно-сіре.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Заходи охорони мають включати збереження сховищ виду; поширення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Наявна інформація щодо одного, неуспішного, випадку розмноження виду в неволі.

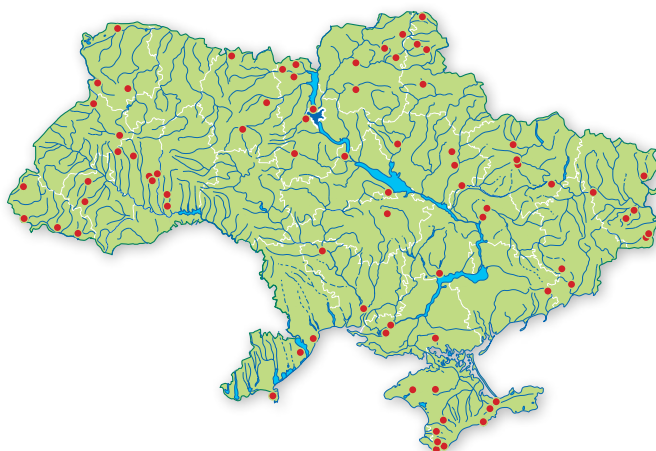
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абелєнцев, Попов, 1956; Bauerova, Ruprecht, 1989; Rydell, Вааґе, 1994; Покин'череда, 1999; Tyschenko, 2000; Тищенко, Годлевська, 2008; Особисті повідомлення: Хохлова, Гащак, Влащенко.

Автор: О.В. Годлевська
Фото: В.М. Тищенко

КАЖАН ПІЗНІЙ

Eptesicus serotinus (Schreber, 1774)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 24-х видів роду, один з 2-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Європа (крім Ірландії, пн. Англії, частини Скандинавії), Пн. Африка, Близький Схід, Центральна Азія; на сх. — до Китаю. На території України поширений всюди.

Чисельність і причини її зміни

Звичайний вид зх. областей, Поділля, Придніпров'я. Рідше трапляється на Поліссі й у високогірних і степових малонаселених ландшафтах. У гірських р-нах Криму і Карпат в останні десятиліття. Причини зміни чисельності: комплекс антропогенних факторів: недостатня кількість місць для поселення в сучасних будівлях, їх руйнування та обмеження доступу (модернізація старих будівель, герметизація горищ), знищення особин, використання отрутохімікатів для консервації деревини та дезінсекції.

Особливості біології та наукове значення

Переважно поширений на рівнині та горбогір'ї; у горах — до 1100 м н.р.м. Селиться в і біля населених пунктів і в мозаїчних ландшафтах. Вилітає в березні — на початку травня: це залежить від локальних кліматичних умов. Літні сховища розташовані в будівлях: на горищах, у порожнинах стін, димоходах. Виводкові колонії — до кількох сотень особин. Парування відбувається восени або навесні. Вагітність триває близько 50 днів; самки народжують 1 маля (рідко — 2). Найдовша відома трива-

лість життя — 21 рік; у середньому — 3 роки. Осілий вид. З кінця вересня до початку листопада здійснює локальні міграції до місць зимівлі (до 40–50 км). Місця гібернації — підземні (півниці, горища і печери) і наземні сховища (порожнини будівель, вентиляційні шахти тощо). Кормовий раціон змінюється залежно від сезону чи регіону і включає жуків, метеликів, двокрилих і перетинчастокрилих.

Морфологічні ознаки

Мордочка і вуха темні. Вуха середньої довжини, заокруглені, помітно довші, ніж ширші. Козелок з тупою верхівкою, найширший у першій третині. Хутро густе, на спині темне, каштаново-коричневе, на череві світліше й сіріше. Кінці волосків на спині яскраві, світло-

буро-коричневі. Крила широкі, з тупими кінцями. Шпора дещо коротша від половини краю міжстегнової перетинки. Довжина тіла: 60–82 мм, вуха: 12–22 мм, козелка: 7,5–9,5 мм, передпліччя: 46–56 мм, вага: 14–34 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Охороняється в усіх заповідниках України. Заборона чинник непокою виводкових і гібернаційних колоній. Проведення природоохоронної агітації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Сологор, Петрусенко, 1973; Лихотоп и др., 1990; Крочко, 1992; Мерзлікін, Лебідь, 1998; Полушина, 1998; Тищенко, 1999; Волошин, Башта, 2001; Влащенко, 2001а, 2002; Дулицкий, 2001; Башта, 2004а, 2006; Bashta, 2004; Шевченко, Золотухина, 2005; Башта, Потіш, 2007; Голенко та ін., 2008.

КАЖАН ПІВНІЧНИЙ

Eptesicus nilssonii (Keyserling, Blasius, 1839)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Рукокрилі (Chiroptera), родина — Лиликові (Vespertilionidae). Один з 24-х видів роду, один з 2-х видів роду та один з 25-ти видів родини в Україні.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у бореальній зоні більшої частини Європи. В Україні проходить пд. межа ареалу, ареал обмежений зх. і пн. областями, кілька переважно давніх знахідок відомо з Подніпров'я і Слобожанщини. Карпатська популяція ізольована від пн. частини ареалу.

Чисельність і причини її зміни

Частка виду у колекціях кажанів не перевищує 0,1%. Всі реєстрації виду в Україні є епізодичними і свідчать про вкрай низьку чисельність, яка може бути оцінена з кілька сот особин. Причини зміни чисельності: скорочення чисельності та ареалу виду відбувається по всій Європі, фактори цього не відомі (можна припустити певний зв'язок з розширенням ареалу *E. serotinus*).

Особливості біології та наукове значення

Пов'язаний з лісовими масивами, природними місцями оселення є узлісся та (у горах) верхня межа лісу. Типовими оселищами є сховища дуплового типу, в підземних місцезнаходженнях в Україні не відомий. Вид загалом осілий і здійснює лише ближні міграції у пошуках зимових сховищ. Схильний

до синантропії принаймні на пн. Європи. Полює в сутінках і темряві, живиться в польоті дрібними комахами. Влітку формує материнські колонії, плодить по 1 маляті раз на рік. Статева зрілість настає на другий рік життя. Живе до 5–7 років.

Морфологічні ознаки

Загалом дрібний вид, довжина передпліччя 38–43 мм. Хвіст виступає з уротагію на 2 хребці. Трагус короткий, найширший у середній частині, майже прямий. «Маски», утвореної темно пігментованою шкірою, вздовж верхньої губи немає; темно-буре забарвлення спини підсилене сріблястими вершинами окремих волос; епілема вузька, без кісткової перегородки.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид раніше не мав охоронних категорій в Україні. За останнім зведенням МСОП має категорію LC, Бернська конвенція — II додаток, EUROBATS. Знаходиться під охороною в заповідниках Карпатського регіону та Волино-Поділля. Для ефективної охорони необхідні пошуки і моніторинг місць оселення виду, насамперед у Карпатському регіоні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Утримання видів *Eptesicus* в неволі нескладне, проте досвід розведення відсутній, і зусилля доцільно спрямовувати на пошук і охорону природних місцезнаходжень.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Крочко, 1993; Полушина, 1998; Покинчерета та ін., 1999; Загороднюк, 1999; Годлевська, 2001; Миропольський, 2001; Загороднюк, Годлевська, 2001; Дикий, Сребродольська, 2008.

ЗАЄЦЬ БІЛИЙ

Lepus timidus Linnaeus, 1758**Таксономічна належність**

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Зайцеподібні (Lagomorpha), родина — Зайцеві (Leporidae). Один з видів роду; один з 2-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Бореальні та арктичні обл. Євразії і Пн. Америки. В Україні до останнього часу вважався зниклим, або спорадично проникаючим з території Росії та Білорусі. Зараз достовірно відмічений в пн. р-нах Сумщини (Середина-Будський, Ямпільський р-ни), Чернігівщини (Семенівський, Новгород-Сіверський р-ни) та Житомирщини (Олевський р-н). Передбачається мешкання в сусідніх р-нах Рівненської обл.

Чисельність і причини її зміни

В Україні мешкає кілька сотень біляків. У Поліському ПЗ і прилеглих регіонах до 50 екз. На Чернігівщині — до 20 ос. В Деснянсько-Старогутському НПП (обліки 2001–06 рр.) 50–70 екз., загалом по Сумській обл. — до 150 ос. У кінці XIX — на початку XX ст. відомі випадки зустрічі виду в Харківській, Полтавській, Черкаській, Київській, Хмельницькій обл. Причини зміни чисельності: вирубування лісових масивів, браконьєрство, посилення хижацтва лисиці у зв'язку з зростом її чисельності.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається у всіх типах лісових насаджень. Веде присмерковий спосіб життя. Гін з середини лютого, з перервами вагітності, до кінця липня. Буває від 2 до 4 виводків. Вагітність 48–51 днів. На 8–9 день після народження молоді можуть самостійно їсти. Живиться рослинною їжею: злаками, різною травою та лісовими ягодами. Зимом їсть пагони та кору дерев, сіно.

Морфологічні ознаки

Тварина середнього розміру, за складом тіла нагадує кроля. Довжина тіла — 44–74 см, вага — 2,5–5,5 кг. Забарвлення літом буро-сіре, зимою — чисто біле. Хвіст чисто сірий без чорного волосся, кінчики вух чорні протягом всього року.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоної книги України (1994), а також Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється у Деснянсько-Старогутському НПП, Поліському ПЗ, Рівненському ПЗ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Існує досвід розведення виду в умовах Московського зоопарку.

Господарське та комерційне значення

В Росії є об'єктом промислу. В Україні значення не має.

Основні джерела інформації

Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Огнев, 1940; ЧКУ, 1994; Громов, Ербаєва, 1995; Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; Гавриш, 1999; Косенко, Лозов, 1999; Жила, Зеніна, 1999; Карпенко та ін., 2002; Жила, 2008. Усні повідомлення: Книш, Новік.

Автор: Г.Г. Гавриш
Фото: А. Parkinson

ХОВРАХ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Spermophilus citellus Linnaeus, 1766

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Білячі (Sciuridae). Один з 41 видів роду, один з 4-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Європейський вид, ареал якого колись простягається від Альп через пд. Середньої Європи на сх. до України і Молдови. В Україні на середину 1970-х рр. знахідки виду були відомі в Закарпатській, Чернівецькій, Хмельницькій та Вінницькій обл.

Чисельність і причини її зміни

У 1950-х рр. чисельність виду у межиріччі Дністер–Прут була досить високою (на 1 га припадало 30–35 нір), однак вже у 80-х рр. на цій території на 1 га знаходили 1–2 нори. За останні 20 років достовірні відомості, що підтверджують існування в Україні відсутні, хоча на прилеглих територіях Молдови (в Середньому Придністров'ї) цей вид ще на початку 1990-х рр. досить масово зустрічався. Причини зміни чисельності: неконтрольований промисел в 1950–60 рр., загибель тварин від отрутохімікатів, зведення біотопів.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид, що живе в норах, які влаштовує горизонтально у малопотужному шарі ґрунту, гніздові камери розміщує у скельному ґрунті, зокрема серед брил пісковиків, іноді використовує нори сліпаків. Активний з кінця березня до початку жовтня. У пд. частині

ареалу впадає у літнє теплове заціпеніння (серпень–вересень), яке переходить у зимову сплячку. Живиться переважно дикорослими а також культурними рослинами (злаки, листя цукрових буряків), а також комахами і дрібними хребетними. Парується в кінці березня. Самка раз на рік (квітень) народжує 4–6 малят. Місцями перебування слугують вигони, балки, схили кряжів, каньйони річок, пасовища, пришляхові кювети, старі дамби та ін.

Морфологічні ознаки

Дрібний короткохвостий ховрах: довжина тіла — 16,5–22,5 см, хвоста — 4,6–7,4 см. Забарвлення спини сіро-бурувате, нерідко з помітною жовтувато-білими цяточками.

Боки іржаво-жовтуваті, черево блілого жовтуватого відтінку. Навколо очей світлі кільця. Хвіст на кінці звичайно має темну облямівку

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Як вид, що знаходився в критичному стані був занесений до II видання ЧКУ (1995), як вид, що зменшує чисельність на всьому ареалі, занесений до Червоної книги МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Є усі підстави вважати, що в Україні цей вид втрачено безповоротно.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Раніш вважали шкідником сільського господарства, якого безжалісно винищували, зокрема і заради малоцінного хутра.

Основні джерела інформації

Татаринів, 1973; Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; ЧКУ, 1994.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: І.В. Маханьков

ХОВРАХ КРАПЧАСТИЙ

Spermophilus suslicus (Gueldenstaedt, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Білячі (Sciuridae). Один з 41 видів роду, один з 4-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Головна частина ареалу в Росії (на сх. до Волги, на пн. до Орла, Рязані, Арзамасу). В Україні був поширений майже по всьому Лівобережному Лісостепу. В останні десятиліття встановлені лише окремі колонії в Харківській і Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

Вид, що знижує чисельність на всьому ареалі. В Україні чисельність виду впала в тисячі разів. На початок XXI ст. в Україні залишилося не більше тисячі дорослих особин, що розпоршені по кількох колоніях. Причинами різкого падіння чисельності стали, перш за все, безпосереднє винищення, а також деградація природних для цього виду біотопів, розорення цілинних ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Осілий, колоніальний звір. На зиму впадає в сплячку. Трав'яний та насіниніодний звір, який однак не гидує великими комахами. Раз на рік в квітні самка народжує від 3 до

8 малят. Вагітність триває біля 3 тижнів. Статевозрілість настає на другому році життя. Місцями перебування слугують перш за все, цілинні ділянки, незаймані пустощі, пасовища. Агроценозів уникає.

Морфологічні ознаки

Зовні типовий один з найменших за розмірами ховрахів. Довжина тіла — 17–26 см, хвіст менший ніж 1/4 довжини тіла. Маса — до 0,5 кг. Забарвлення спини яскраве і строкате, з вираженим крапом, фон сірувато-буроватий або коричневий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як вид, стан якого близький до загрозливо-

го, занесений до Червоного списку МСОП, а як вид, що потребує особливої охорони до Бернської конвенції. Не охороняється на жодній природоохоронній території. Значні за чисельністю колонії цього виду негайно потребують природоохоронного статусу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вважався шкідником сільського господарства, також був об'єктом промислу заради дешевого хутра.

Основні джерела інформації

Мигулін, 1938; Громов, Ербаева, 1995; Фрисман, Кораблев, Ляпунова, Воронцов, Брандлер, 1999.

Автор: С.В. Межжерін

Фото: І.В. Маханьков

ХОВРАХ ОДЕСЬКИЙ

Spermophilus odessanus Nordmann, 1840

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Білячі (Sciuridae). Один з 41 видів роду, один з 4-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Раніше звичайний вид правобережного Степу і Лісостепу України. Зараз зустрічається в Одеській і Херсонській (Правобережжя) обл., окремі поселення на початок ХХ ст. збереглися на Правобережному Лісостепу, а поодинокі колонії і зараз є на Волині. За межами України зустрічається дуже обмежено в Молдові, де гібридизує з *S. citelus*, в Сх. Польщі і в Центральній Білорусі.

Чисельність і причини її зміни

Зважаючи на те, що в 1950-х рр. здобич ховрахів на Правобережній Україні рахувалась мільйонами шкурок, а сучасні популяції нараховують, імовірно за все, не більше десяти тисяч дорослих особин, то ресурси виду в цілому по ареалу знизилися не менш ніж в 100 разів. Доказом падіння чисельності є різке скорочення площі ареалу. В 1970–80-х рр. минулого сторіччя вид зник в Середньому Придніпров'ї, на Поділлі і в Прикарпатті. Причинами зміни чисельності стало як безжалісне винищення, так і руйнування природних для цього виду біотопів, перш за все, зменшення випасу і розорення цілинних ділянок.

Особливості біології та наукове значення

Веде осілий, колоніальний спосіб життя. Зустрічається поодинокими та системними колоніями. Їжа типова для всіх ховрахів. На зиму впадає в сплячку. Вагітність біля 3 тижнів. В квітні самка народжує від 3 до 8 малят. Статевозрілість на другий рік. Степові цілинні ділянки, незаймані пустощі, пасовища. Останнім часом пристосувався до життя в антропогенному середовищі. Зустрічається навіть в околицях великих міст.

Морфологічні ознаки

Як вікарний до *S. suslicus* вид зовні від нього нічим не відрізняється.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

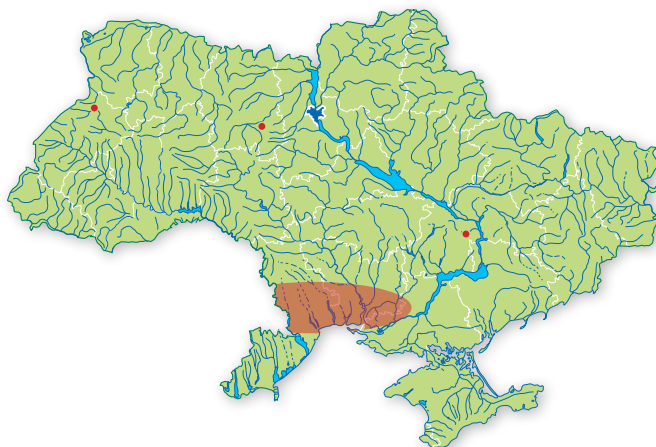
Як складова частина надвиду *S. suslicus s. lato*, стан якого наближається до загрозливого, занесений до Червоного списку МСОП. Не зберігається у жодному природоохоронному об'єкті. Території, на яких зустрічаються всі пн. колонії цього виду, негайно потребують природоохоронного статусу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Вважався шкідником сільського господарства, добувався заради дешевого хутра.

Основні джерела інформації

Фрисман, Кораблев, Ляпунова, Воронцов, Брандлер, 1970; Загороднюк, Федоренко, 1995; Лобков, 1999.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: О.В. Годлевська

СЛІПАК БІЛОЗУБИЙ

Nannospalax leucodon (Nordman, 1840)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Сліпакові (Spalacidae). В роді 3 види, один з 3-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Охоплює пн. Грецію, Туреччину, Болгарію, Угорщину, Румунію та Молдову. В Україні вид мешкає у Пн.-Зх. Причорномор'ї (Одеська обл.), пн. Буковина (межиріччя Дністра і Прута).

Чисельність і причини її зміни

Вид з загальною тенденцією до зниження чисельності. Останніми десятиліттями в Україні є певна тенденція до стабілізації, а в окремих місцях навіть до зростання. У 1980-х рр. був відносно нечисленним видом (щільність від 0,2 особини на 1 га в агроценозах до 3-х на цілинних ділянках). Причини зміни чисельності: фактором відносно благополучного стану популяцій в Україні слід вважати певне пристосування до сучасних умов існування.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Високоспеціалізований землерий. Кормові ходи завдовжки до 200 розміщує на глибині 20–30 см, гніздові камери на глибині 1,5–3,5 м. Земляні викиди мають різну форму та розміри (довжина 20–25 см, висота 25–30 см). Індивідуальні ділянки мо-

лодих особин досягають площі до 100 м², дорослих — до 180. Восени на глибині 10–70 см будує до 12 камер для запасання кормів. Живиться переважно складноцвітими, бобовими та злаковими, в його раціоні близько 56 видів рослин. На зиму запасає до 20 кг кормів. Самка у квітні народжує 3–4 малят, які у травні починають жити самостійно. Статевозрілим стає на 2 році життя. Місцями перебування є ділянки цілинного чорноземного степу, схили балок, ярів, річкових долин; трапляється вздовж лісосмуг, у садах, на узбіччях доріг; полях сільськогосподарських культур, пасовищах, залізничних насипах, сіножатях і виноградниках. Високоспеціалізований вид, що належить до стародавнього відокремленого філуму гризунів.

Морфологічні ознаки

Найдрібніший серед сліпаків. Довжина тіла до 200 мм. Забарвлення: верх вохристо-бурий, темний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до двох видань ЧКУ (1980, 1994), а також, як вид, що знижує чисельність, до Червоного списку МСОП. Спеціально не охороняється в жодному заповіднику. Очевидно не потребує спеціальних мір по охороні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

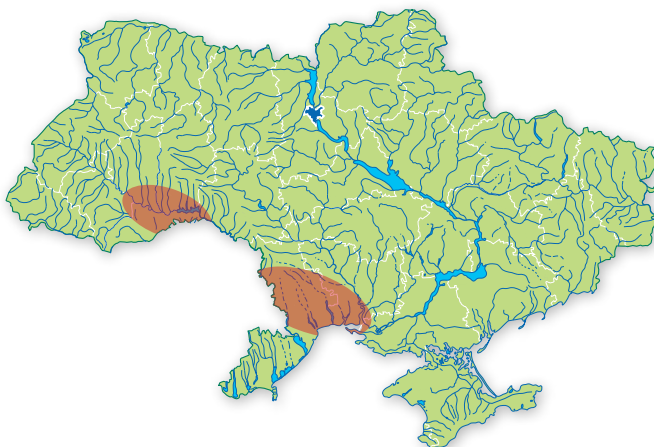
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Самарський, 1965; Філіпчук, 1994.

Автори: С.В. Межжерін, Н.С. Філіпчук
Фото: І.В. Загороднюк

СЛІПАК ПОДІЛЬСЬКИЙ

Spalax zemni (Erxleben, 1777)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Сліпакові (Spalacidae). Один з 6-ти видів роду, один з 4-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид-ендемік Правобережного Степу і Лісо-степу, пд. частини лісової зони України, де зустрічається досить спорадично. Пн. межа ареалу проходить по р. Прип'ять, зх. по річці Сан і Верхньому Дністру, пд. — по узбережжю Чорного моря, сх. — по Правобережжю Дніпра.

Чисельність і причини її зміни

Виходячи з того, що вид живе мозаїчно, колоніями, що складаються з кількох десятків особин, які однак розпорошені на досить великому просторі, то коректними буде припущення, що загальна чисельність складає близько десяти тисяч дорослих особин. Причини зміни чисельності: зменшення територій придатних для існування, а також висока мозаїчність поселень, що неодмінно призводить до інбридингу.

Особливості біології та наукове значення

Високоспеціалізований землерий, ходи прокладає за допомогою добре розвинутих різців. Характерні сезонні міграції, пов'язані з пошуком корму та глибиною промерзання ґрунту. Живе поодиноч в норах складної будови: горизонтальні ходи розташовані на глибині 13–21 см, вертикальні (до 2,75 м) — ведуть до житлових і гніздових камер, комор для запасання корму і віднірків різного призначення. Загальна довжина ходів 10–275 м;

відстань між викидами ґрунту 0,2–11,75 м; буває до 217 викидів. Живиться корінням, кореневищами, стеблами і пагонами рослин, дерев і кущів. Самка раз на рік в лютому на початку березня народжує 1–5 малят. Лісові масиви, узлісся, ділянки цілини, полезахисні лісосмуги, узбіччя доріг, розріджені посіви сільськогосподарських культур (крім багаторічних трав), присадибні ділянки.

Морфологічні ознаки

Відносно дрібний гризун довжина тіла до 23 см, хвіст майже не помітний до 3 см. Пристосований до підземного способу життя: тулуб валькуватий, вушна раковина відсутня, очі скриті під шкірою. Завжди помітні різці ізольовані від ротової порожнини внутрішніми

виростами губ. Хутро густе м'яке, забарвлення — від світло-палевого до бурого.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

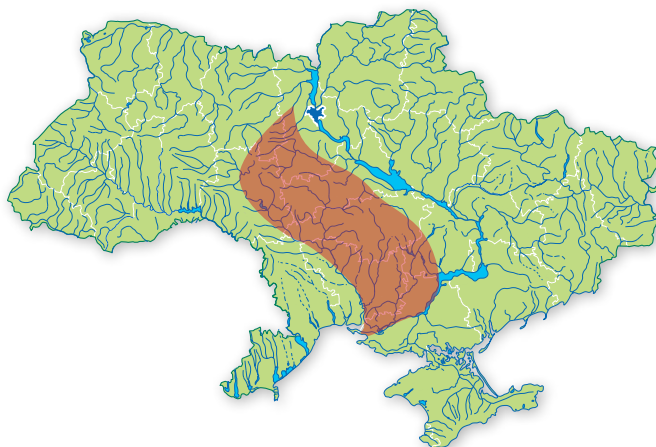
Вид, занесений до II видання ЧКУ (1994), як вид, стан якого наближається до загрозливого, до Червоного списку МСОП. Охорона не підтримується жодним заповідником. Місця постійного перебування виду, а також великі колонії потребують охоронного статусу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, 1951; Топачевский, 1969; Філіпчук, 1994.

Автори: С.В. Межжерін, Н.С. Філіпчук

Фото: Є. Кудінов

СЛІПАК ПІЩАНИЙ

Spalax arenarius Reshetnik, 1939

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Сліпакові (Spalacidae). В роді 6 видів. Один з 4-х видів у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Ендемік Нижньодніпровських арен. Займає незалісену та неорану частку арен та міжарені простори. Місця перебування: піщаний лісостеп, луки, пасовища, перелогові землі, іноді солончаки на межі арен з приморським степом.

Чисельність і причини її зміни

Близько 100 тис. особин, у т. ч. у Чорноморському БЗ 7–9 тис. (середня щільність населення складає 0,3 особини на 1 га, в біотопах, яким сліпаки надають перевагу, — до 1 особини на 1 га). За 20 років значних змін щільності населення цього виду не спостерігалось. Причини зміни чисельності: господарське освоєння Нижньодніпровських пісків.

Особливості біології та наукове значення

Високоспеціалізований землерий. Веде виключно підземний спосіб життя. Підземні кормові ходи розташовані на глибині від 25 (піски) до 60 (луки) см. Площа індивідуальних ділянок перевищує 80 м². Ріюча активність залежить від кормової бази та сезону року.

Взимку один сліпак робить в середньому не більш 3 викидів за добу, влітку цей показник зростає до 8-9 викидів за добу. Живиться підземними (зрідка надземними) частинами рослин, надає перевагу цибулевим. На зиму робить запаси їжі. Статевозрілим стає на 2-му році життя. Самка раз на рік народжує 3–4 малят. Лактація 1–1,5 місяця. У травні–червні молодь переходить до самостійного життя. Вороги: лисиця, тхір, куниця. Індикатор незайманих або мало порушених піщаних степів.

Морфологічні ознаки

Загалом схожий з іншими видами роду (редуковані очі, вушниця і хвіст), і за краніологічними ознаками найбільш близький до *Spalax*

giganteus. Довжина тіла — до 28 см, ступні — до 3 см. Забарвлення світло-сіре, черево по кольору не відрізняється від спини.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до двох видань ЧКУ, за останнім зведенням МСОП має категорію EN. Охороняється на лісостепових ділянках Чорноморського БЗ. Треба запобігти розорюванню залишку земель Нижньодніпровських арен, які ще не трансформовані, насамперед, Козачелагерської та Челбаської арен.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Утримання в неволі дуже складне і ефективне тільки при створенні умов, наближених до природних, з можливістю рийної діяльності і постійного перебування тварин під землею.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Топачевський, 1969; Громов, Ербаева, 1995; Селюніна, 2003.

Автор: З.В. Селюніна
Фото: О. Тітов

СЛІПАК БУКОВИНСЬКИЙ

Spalax graecus Nehring, 1898

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Сліпакові (Spalacidae). В роді 6 видів, один з 4-х видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Ендемік Сх. Передкарпаття. Зустрічається також в Молдові і Румунії. Водиться на території Чернівецької обл.

Чисельність і причини її зміни

В Україні чисельність стабільна. На кінець 1980-х рр. українська популяція складала близько 1,5 тис. особин. Щільність у місцях перебування становила 0,2–0,4, дуже рідко — 4–10 особин на 1 га. Демографічні показники сучасних популяцій невідомі. Загальна тенденція зміни чисельності не відома.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Високоспеціалізований землерий, живе в норах складної будови завдовжки понад 200 м: дорослі особини роблять горизонтальні ходи діаметром 10–12 см, молоді — 6–8 см. Гніздова камера, як правило, одна, рідше — дві, з підстилкою з сухих трав. Комори розташовані на глибині 1–1,5 м. Площа індивідуальних ділянок у молодих тварин досягає 90 м², у дорослих — 250 м². Живиться корінням понад 50 видів рослин. Запасає на зиму близько 23 видів рослин.

За добу споживає корму більше за власну масу. Статевозрілим стає за один рік. В січні–березні народжує 2–3 малят. Лактація триває близько 3 тижнів. У травні молодь переходить до самостійного способу життя. Переважно ділянки залишкових цілинних земель, пасовища, сіножаті, узбіччя польових доріг, полезахисні лісосмуги, схили ярів, балок, узлісся, поля сільськогосподарських культур і присадибні ділянки. Вузький ендемік, представник стародавньої високоспеціалізованої групи гризунів.

Морфологічні ознаки

За виглядом типовий представник роду сліпаків. Довжина тіла до 240 мм. Від інших видів відрізняється деякими ознаками черепу.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до II видання Червоної книги України (1994), як вид, стан якого близький до загрозового, до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Не охороняється в жодному заповіднику. На цей час очевидно не потребує спеціальних заходів по охороні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Топачевський, 1969; Янголенко, Филипчук, 1990; Філіпчук, 1994.

Автори: С.В. Межжерін, Н.С. Філіпчук
Фото: О. Тітов

СОНЯ САДОВА

Eliomys quercinus (Linnaeus, 1766)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia). Родина — Вовчкові (Gliridae). Один з 3-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

За межами України поширений в Зх. Європі, Прибалтії, верхів'ях Волги і в Татарстані. В Україні знахідки відомі у Черкаській, Київській, Рівненській і Закарпатській обл. Ареал інтенсивно скорочується зі сх. і з пд. Вид найімовірніше зберігся на Волині та у Центральному Поліссі.

Чисельність і причини її зміни

Всі знахідки відомі лише за давніми дослідженнями: до кінця 1970-х рр. За даними аналізу зоологічних колекцій частка виду навіть у кращі для цього виду часи становила лише 1% від усіх знахідок в Україні видів родини вовчкових. Причини зміни чисельності: суттєве скорочення площ природних деревостанів, поширення лісових монокультур та масштабні санітарні рубки, спрямовані на знищення дуплистих дерев.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець непорушених лісових масивів. Загалом властивий бореальним угрупованням. Селиться переважно в ялиново-букових лісах з багатим підростом та наявністю великоплідних і дуплистих дерев. Гнізда влаштовує в дуплах дерев і розщілинах, серед каміння та у ходах кротів. Всі знахідки

в Україні є літніми. На зиму впадає в сплячку (з жовтня до квітня). Зимові гнізда влаштовує у дуплах або норах. Типова пожива — букові та лісові горіхи, жолуді, фрукти, комахи. Плодить 1–2 рази на рік по 4–7 малят. Живуть до 3–5 років.

Морфологічні ознаки

Загальні риси типові для родини: хвіст вкритий густою шерстю, ступні широкі з великими мозолями. Від інших вовчкових відрізняється великими розмірами (довжина тіла 110–140 мм, лапка 23–26 мм), через око йде чорна смуга, яка заходить за вухо широким полем; кінчик хвоста знизу білий і на 1/3 охоплений широкою китицею. Вуха довгі і вузькі (13–18 мм), вкриті обрідною шерстю.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був внесений до 1–2 вид. ЧКУ, за базою даних МСОП має категорію NT; внесений до додатку III до Бернської конвенції. Ефективна охорона може бути досягнута лише при створенні великих заповідних масивів та реінтродукції виду. На цей час мережа заповідників не покриває відомі сегменти ареалу виду в Україні.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В Україні не досліджено, проте загалом є складною справою.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Татаринів, 1956; Гиренко, Литвиненко, 1971; Марчук, 1973; Безродний, 1991; Безродний, 1994; Zagorodniuk, 1998; Зенина, Жила, 2000; Дикий, Загороднюк, 2005.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: S. Büchner

ТУШКАНЧИК ВЕЛИКИЙ

Allactaga jaculus (Pallas, 1788)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Тушканчикові (Dipodidae). Один з 10-ти видів роду; єдиний вид у фауні України, який представлений номінативним підвидом *A. m. jaculus* Pallas, 1778.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від р. Інгулу, Пд. Бугу та Дніпра на сх. до Алтаю на зх. В Україні мешкає у Київській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернігівській, Харківській та у всіх степових областях, окрім Одеської. Місця перебування: відкриті ландшафти з розрідженим травостоєм, перелоги, луки, сухі береги різних водойм.

Чисельність і причини її зміни

В Україні мешкає кілька тисяч особин. На п-ві Ягорлицький Кут (Чорне море). Чисельність становить близько 300, в Чорноморському заповіднику близько 5 тис. особин. Найбільше тварин мешкає в Криму, де відомо понад 40 осередків. Причини зміни чисельності: наприкінці ХХ ст. відбулося зникнення багатьох популяцій внаслідок скорочення пасовищного тваринництва та інсуляризації.

Особливості біології та наукове значення

Тварина активна у сутінках та вночі. Живе в норі, яка веде до гніздової камери. Перед нею звірок щоденно створює земляну

пробку, яка захищає його від нападу ласок, полозів та гадюк. У сплячку залягає у жовтні-листопаді, а пробуджується у березні-квітні. Живиться цибулинами лілійних, листям полину, злаків, їхнім насінням, іноді — комахами. Викопує насіння баштанних культур та псує їх сходи. Самиця весною та на початку літа народжує 2–8 малят. Значну небезпеку для гризуна становлять тхори, сови та мартини.

Морфологічні ознаки

Нетиповий гризун з великими очима та вухами, довгими задніми кінцівками та хвостом, що має широку китицю. Довжина тіла — до 26 см, маса — до 400 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як вид, популяції якого скорочують чисельність, занесений до Червоного списку МСОП. Охороняється в державних заповідниках («Асканія-Нова», Чорноморський, Луганський, Український степовий) та на території інших об'єктів ПЗФ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується в неволі, але в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Шешурак, Вобленко, 2001; Русін та ін., 2001; Дулицький та др., 2002; Селюнина, 2002, 2003, 2008; Шешурак, 2004; Ветров, Кондратенко, 2006; Загороднюк, Коробченко, 2008; Тараненко та др., 2008; Тимошенко, 2008; Товпинець, Євстаф'єв, 2008. Усні повідомлення: Ветрова, Євтушенко, Пекла, Токарського, Тугарева.

Автор: А.М. Волох
Фото: І.В. Маханьков

ЄМУРАНЧИК ЗВИЧАЙНИЙ

Scirtopoda telum Lichtenstein, 1823

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Тушканчикові (Dipodidae). Один з 3-х видів роду, один вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степи і напівпустелі від низин Дніпра, Дону та Волги на зах. до оз. Зайсан на сх., Туркменістан. В Україні поширення обмежено аренами Нижнього Дніпра (Херсонська обл., частка Миколаївської обл. на Кінбурнському п-ві).

Чисельність і причини її зміни

Вид, чисельність якого загалом має тенденцію до зниження. В Україні причиною зменшення чисельності стало заліснення та розорювання Нижньодніпровських арен, скорочення випасу. На ділянках Чорноморського БЗ до 3 тис. особин. В залежності від біотопу щільність населення від 0,2 до 2,8 особин на 1 га.

Особливості біології та наукове значення

Осілий зимосплячий вид. В сплячку залягає на початку листопада, пробуджується при кінці березня — на початку квітня. Селиться поодиноці в простих і розгалужених норах. Живиться в основному злаками. В раціон також входять молочай, полин, цмин піщаний. Спочатку паруються дорослі самки, пізніше — самки, що народилися в минулому році. Поява малят припадає на початок червня, коли самка народжує 3–4 малят. В віці одного місяця переходять до самостійного життя. В двохмісячному віці досягають розмірів до-

рослих тварин. Вид зустрічається лише на не залісненій та неораній території. Перевагу віддає біотопам з невисокою трав'яною рослинністю, особливо пасовищам. Переважно це різні асоціації формації *Festuceta beckerii*.

Морфологічні ознаки

Дрібний тушканчик, з невисокими вухами і трьохпалою лапою. Загальна довжина тіла в українських популяціях складає: у самців — $117,9 \pm 1,7$ мм, у самок — $121,8 \pm 2,2$ мм; довжина хвоста — $149,2 \pm 1$ та $152,8 \pm 1,2$ мм, довжина ступні — $55,0 \pm 0,2$ мм та $55,7 \pm 0,6$ мм відповідно. Волосся поступово подовжуються до кінця хвоста і утворює невеликий пензлик темного кольору. Забарвлення верху від буруватого до вохристо-бурого, черево біле.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), а також до Червоного списку МСОП. Охороняється в Чорноморському БЗ. Для кращого збереження потрібно надати природоохоронний статус ділянкам Нижньодніпровських арен, які не були заліснені чи розорані.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Абеленцев, 1967; Берестенников, 1977; Фокин, 1978; Селюнина, 1988; Селюнина, 1988; Селюнина, 1990; Селюнина, 1994; Громов, Ербаева, 1995; Селюнина, 1995.

Автор: З.В. Селюніна
Фото: А.Г. Руденко

МИШІВКА ЛІСОВА

Sicista betulina (Pallas, 1779)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Мишівкові (Sminthidae). Один із 23-х видів роду; один із 4-х видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ліси Пн., Центральної та Сх. Європи, пн. Казахстану, пд. Зх. Сибіру та Прибайкалля. В Україні — лісова та лісостепова зони, Карпати; пд. межа поширення потребує уточнення.

Чисельність і причини її зміни

В типових біотопах частка у відловах не перевищує 2,6%, в погадках хижих птахів — сягає 6%.

Особливості біології та наукове значення

Зустрічається спорадично. Віддає перевагу місцям мешкання з високим густим травостоєм, галявинам, вирубкам, чагарниковим заростям, в першу чергу ягідникам. Зрідка оселяється у соснових посадках, ялицевих та соснових лісах. Гнізда будує з осоки, лісових трав і листя

в пустотах між корінням, в невисоких дуплах, в трухлявій деревині пнів, іноді риє нори. Активна з квітня по жовтень. Взимку впадає у сплячку. Просинається при температурі вище за 10°C. Веде здебільшого сутінковий та нічний спосіб життя. Основу раціону складають комахи, насінини та ягоди. Розмножується 1 раз на рік. Вагітність триває 30 днів. В приплоді 2–6 малят (в середньому 4).

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 5,8–7,4 см, хвіст майже вдвічі довший і дорівнює 8,5–10 см. Забарвлення спини жовтувато- або рудувато-коричневе, черевце сірувате. Від потилиці вздовж хребта проходить темна смужка без світлої облямівки.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

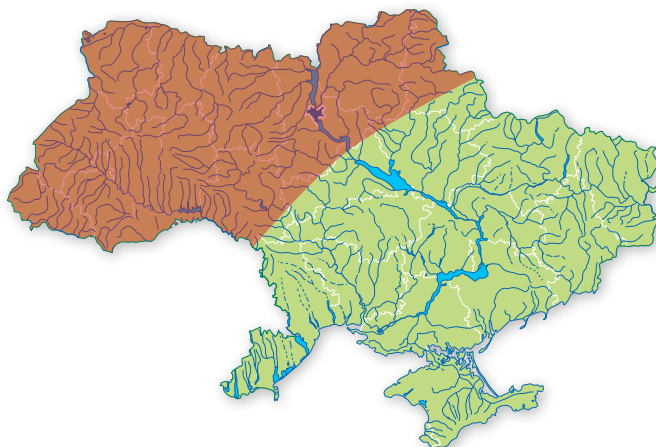
Занесений до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється на території Карпатського БЗ, Поліського заповідника, НПП Шацький, Карпатський та Деснянсько-Старогутський. Потребує виявлення та збереження місць мешкання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Мигулін, 1938; Попов, 1939; Огнев, 1948; Опалатенко, 1956; Сокур, 1963; Рудишин, 1982; Соколов, Ковальська, Баскевич, 1989; Громов, 1995; Теріофауна Карпатського БЗ, 1997; Зенина, 1999; Гащак и др., 2000; Царик та ін., 2001; Киселюк, 2002; Мішта, 2003, 2007; Михеев, 2004; Булахов, Пахомов, 2006; Мішта, Кузьменко, 2006.

МИШІВКА ШТРАНДА

Sicista strandi Formosov, 1931

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Мишівкові (Sminthidae). Один з 13-ти видів роду, один з 4-х видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у байрачних степах від Приднічч'я до Волги і на пд. до Підкавказзя. До останнього часу цей вид розглядали як підвид *S. betulina*. Достовірні знахідки в Україні відомі лише з Луганщини, переважно з заповідних ділянок Стрільцівського і Провальського степів.

Чисельність і причини її зміни

Вкрай низька, проте відносно висока порівняно з іншими видами *Sicista*. На заповідних ділянках Луганщини складає до 1% від чисельності всіх дрібних ссавців. Загальна чисельність може бути оцінена у кілька тисяч особин. Причини зміни чисельності: знищення байрачно-лісових ценозів, розорювання цілини, вирубування байрачних лісів, перевипас.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець степових ценозів і узлісь байрачних лісів, типові біотопи — цілинні ділянки різнотравно-типчаківих і лучних степів, схили ярів, галявини байрачних лісів, зарості степових чагарників. Селиться в норах, зимосплячий. Добре лазить по гілках степових чагарників. Має виразну сутінкову активність. Живиться переважно комахами,

часом ягодами, плодами і насінням степових рослин. Тривалість життя 1–2 роки. Плодить 1–2 рази на рік по 3–5 малят. Індикатор мало займаних чагарникових степів і байрачних лісів.

Морфологічні ознаки

Загалом типові для роду: розміри малі, довжина тіла до 100 мм, хвіст довший за тіло, без китиці, на спині уздовж хребта проходить темна смуга, на задніх кінцівках внутрішній палець не досягає основ середніх. Морфологічні відмінності донської мишівки від лісової незначні: довжина хвоста 90–110 мм, і він принаймні на 1/3 більший від тіла (60–80 мм). Довжина задньої лапки 15–17 мм. Бічних темних смуг над стегнами немає.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

ВВ Україні відомий лише з 2000 р. і тому не був включений до ЧКУ; за останнім зведенням МСОП (2009) має категорію LC. Охороняється у складі заповідних степових угруповань на території Луганщини. Ефективна охорона може бути досягнута лише при суттєвому розширенні площі заповідних ділянок та створенні нових заповідних територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмноження в неволі не досліджено, утримується нескладно.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Модін, 1956; Sokolov et al., 1987; Соколов та ін., 1989; Загороднюк, Кондратенко, 2000, 2002; Кондратенко та ін., 2006; Загороднюк, 2007; Загороднюк, Коробченко, 2008.

Автори: І.В. Загороднюк, О.В. Кондратенко
Фото: В.І. Мороз

МИШІВКА СТЕПОВА

Sicista subtilis (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Мишівкові (Sminthidae). Один з 13-ти видів роду, один з 4-х видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Від степів Центральної Європи до Центральної Азії. В Україні поширена 26-хромосомна раса *loriger* — від Пд. Бугу на сх. до Дінця в межах степової і лісостепової зон, включаючи Крим. У межиріччі Бугу і Дністра вид, ймовірно, зник.

Чисельність і причини її зміни

Низька, в угрупованнях дрібних ссавців пд. сх. України звичайно складає 0,1–0,2%, а в Причорномор'ї — відносна Чисельність складає біля 1 особин на 100 пастко-діб. Причини зміни чисельності: руйнування степових ценозів внаслідок розорювання та надмірного випасу худоби, весняно-літні пали на сіножатях, фрагментація популяцій.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець цілинних ділянок різнотравно-типчачково-ковилових, злаково-полинових і псамофітних степів, схилів ярів і приозерних улоговин, узлісь байрачних лісів, заростей степових чагарників. Зимосплячий вид, веде норувий спосіб життя з сутінковою актив-

ністю. Відноситься до насінно-комахоїдних тварин. Тваринні корми складають 40–70%. З рослинних кормів надає перевагу плодам і насінню трав. Статева зрілість настає у 1-й рік життя, плодить 1–2 рази на рік, у приплоді 3–5 малят. Тривалість життя 1–2 роки.

Морфологічні ознаки

Загалом типові для роду: розміри малі, хвіст довший за тіло, уздовж хребта темна смуга, 1-й палець задніх кінцівок не досягає основ середніх. Відмінності від миші темної вкрай незначні. Подібно до миші темної, довжина хвоста — 70–80 мм, і він лише на 1/4 перевищує довжину тіла (55–70 мм). На спині, окрім хребтового темного пасма, є дві над-стегнові темні смуги; ступня — 13–15,5 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В Україні охороняється з 1994 р. (II вид. ЧКУ), включений у додаток II до Бернської конвенції; за останнім зведенням МСОП має категорію LC. Охороняється у складі заповідних степових угруповань на територіях заповідників степової зони України. Ефективна охорона може бути досягнута лише при суттєвому розширенні площ степових заповідників та наявності повночленних тваринних угруповань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

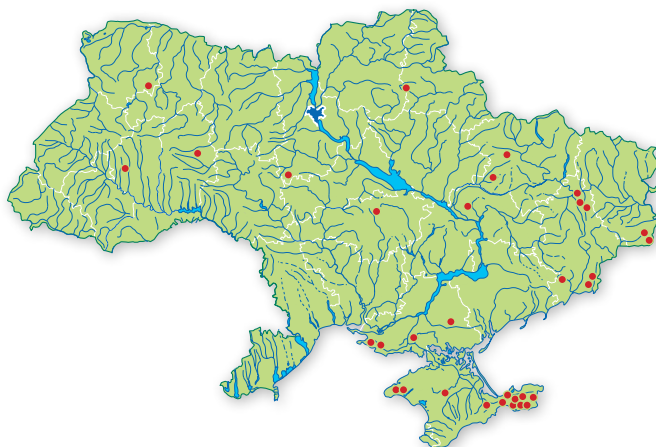
Не має.

Основні джерела інформації

Соколов та ін., 1986; Sokolov et al., 1987; Федорович, 1997; Загороднюк, Філіпчук, 1999; Ковальська та ін., 2000; Загороднюк, Кондратенко, 2000; Загороднюк, Коробченко, 2008; Ковальська, Селюніна, 2008.

Автори І.В. Загороднюк, З.В. Селюніна

Фото: О. Зіненко

МИШІВКА ТЕМНА

Sicista severtzovi Ognev, 1935

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Мишівкові (Sminthidae). Один з 13-ти видів роду, один з 4-х видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у степовій зоні на сх. від Дніпра до Дону, включаючи Середньоруську височину. В Україні достовірно відомий лише за знахідками з лівобережжя Дінця, всі інші вказівки (вкл. Дніпропетровщину і Харківщину) вимагають перевірки. Наявні дані свідчать про зникнення виду у більшості трансформованих степових екосистем.

Чисельність і причини її зміни

Чисельність дуже низька, частка виду в населенні дрібних ссавців не перевищує 0,5%, і у більшості місцезнаходжень відомий лише за одиничними знахідками. Загальна чисельність не перевищує 1000 екз. Причини зміни чисельності: розорювання степових ценозів і надмірного випасу худоби, весняно-літні пали степової рослинності, фрагментація популяцій.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець не порушених цілинних ценозів. Типові біотопи — незаймані ділянки різнотравно-типчаково-ковиливих і лучних степів, вершини ярів і узлісся байрачних лісів, зарості степових чагарників, іноді перелоги. Норовий зимосплячий вид із різною сутінковою активністю. Живиться

переважно комахами і насінням степових рослин, а також ягодами, плодами. Плодить 1–2 рази на рік по 3–5 малят. Демографічні показники докладно не вивчені. Ендемік Середньоруської височини, вид-двійник мишівки степової.

Морфологічні ознаки

Загалом типові для роду: довжина тіла до 90 мм, хвіст довший за тіло, уздовж хребта темна смуга, 1-й палець задніх кінцівок не досягає основ середніх. Відмінності від мишівки степової вкрай незначні. Подібно до останнього виду, довжина хвоста 68–80 мм, і він лише на 1/4–1/5 перевищує довжину тіла (55–70 мм). На спині з боків центральної смуги, є дві надстегнові темні смуги; ступня 13–16 мм.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

До останнього часу вид не мав охоронного статусу, оскільки визнаний в Україні лише з 1999 р., проте входив до червоних переліків (ЧКУ, 1994, МСОП (LC), Бернська конвенція) як складова *S. subtilis s. lato*. Вид охороняється на заповідних територіях Луганщини. Ефективна охорона може бути досягнута лише при суттєвому розширенні площі існуючих заповідних ділянок і наявності помірного випасу копитних.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Соколов та ін., 1986; Громов, 1995; Ковальская, Федорович, 1997; Загороднюк, Кондратенко, 1999, 2000, 2002; Ковальская та ін., 2000; Загороднюк, Коробченко, 2008.

Автори: І.В. Загороднюк, О.В. Кондратенко
Фото: О. Зіненко

ХОМ'ЯК ЗВИЧАЙНИЙ

Cricetus cricetus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). В роді один вид.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степові та лісостепові обл. Європи, Зх. Сибіру, Казахстану, на сх. до Єнісею. В Україні в середині ХХ ст. був поширений повсюдно за виключенням високогір'я. Зараз в континентальній Україні трапляється спорадично, на більшій частині АР Крим звичайний вид.

Чисельність і причини її зміни

Вид, який, за рідкісним виключенням, на всьому просторі свого ареалу знижує чисельність. На початку ХХ ст. — масовий вид, якому були притаманні спалахи чисельності. В пд. Поліссі і Правобережному Лісостепу спостерігалось 5–10 нір на 1 га. Наприкінці ХХ ст. — рідкісний звір, що зустрічаються спорадично за винятком окремих місць (АР Крим і деякі пн. р-ни лівобережного Лісостепу). Зараз в материковій частині України живе не більше кількох тисяч особин, тоді як в середині ХХ ст. заготовлювали біля півмільйона шкурок на рік. Причини зміни чисельності: безпосереднє винищення.

Особливості біології та наукове значення

Осілий норний вид, що влаштовує підземні галереї з кількома виходами глибиною до 2,5 м з численними віднорками, камерами, тунелями і гніздовими камерами. Відносно всеїдний звір. На зиму збирає величезні запаси їжі (зерно, насіння, коріння та коренеплоди), маса яких може нараховувати 20 кг. В пн. регіонах впадає в сплячку, а в пд. взимку

просто стає малоактивним. Веде сутінковий і нічний спосіб життя. Схильний до синантропізації. Має значний репродуктивний потенціал. З квітня по серпень самка здатна дати 2–3 виводки, в яких зазвичай буває 10 малят. Починає розмножуватися у 3–4-місячному віці. Різноманітні відкриті ландшафти, цілина, поля, агроценози, лісосмуги, захаращені узлісся, городи, подвір'я.

Морфологічні ознаки

Найбільший з хом'яків. Довжина тіла — 27–34 см, хвоста — 3,5–5,8 см. Вушні раковини досить короткі, очі відносно невеликі. Защічні мішки добре розвинуті. Забарвлення яскраве, контрастне: верх тіла однотонний, рудувато-бурий, черево чорне. Попереду на боках —

дві великі світлі плями, звичайно розділені ділянкою чорного хутра. По світлій плямі є також з боків голови й за вухами, іноді й в обл. лопаток. На північній частині ареалу часто зустрічаються повністю чорні екземпляри.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Вид занесений до Червоного списку МСОП, а також як, вид, що потребує особливий охорони, до II додатку до Бернської конвенції. Спеціально не охороняється. Розробка заходів потребує спеціальних досліджень.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Успішне.

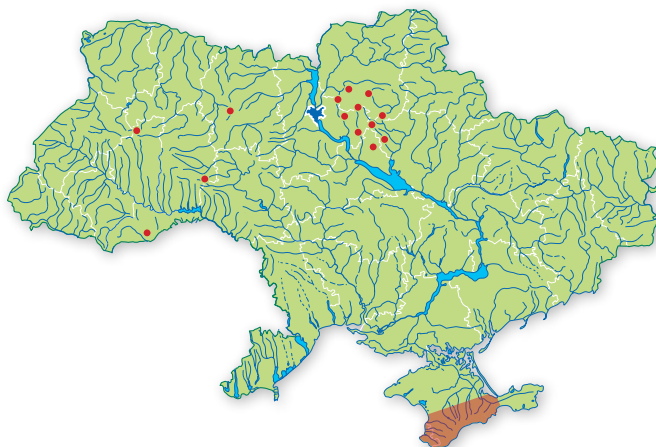
Господарське та комерційне значення

Вважався шкідником сільського господарства, а також добувався заради дешевого хутра.

Основні джерела інформації

Мигулін, 1938; Гершензон, 1946; Самош, 1972; Товпинец, Алексеев, 1992; Громов, Ербаева, 1995.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: І.В. Маханьков

ХОМ'ЯЧОК СІРИЙ

Cricetulus migratorius (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). В роді 6 видів, один вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Недостатньо відомий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Степові зони Європи, Передньої, Центральної Азії, напівпустелі, пустелі, передгір'я і гірський степ Середньої Азії. В Україні степова зона, Пн. Лісостеп, Крим. В першій половині ХХ ст. його також знаходили на південних районах Київської, Сумської та Чернігівської обл.

Чисельність і причини її зміни

Вид, загальна тенденція чисельності, якого невідома. В Україні на всьому ареалі незначна, лише поодинокі потрапляння у пастки. Відомо, що у 1950–70-х рр. був одним з найчисленніших видів мишоподібних гризунів східного степу, де становив до 40% від здобичі дрібних ссавців, зараз більш ніж вдесятеро разів менше. В Чорноморському БЗ, в місцях оптимальних для його існування, відносна чисельність наприкінці ХХ ст. становить від 0,4 до 2 особин на 100 пастко-діб. Причини зміни чисельності: руйнація природних степових ландшафтів.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. Веде типовий для більшості мишоподібних гризунів наземно-підземний спосіб життя. Нори відносно простої будови містять численні комори, в яких звір утворює зимові запаси. На зиму може впадати в сплячку, хоча головним чином в зимовий період просто малоактивний. Веде сутінково-ночний спосіб життя. Досить всеїдна твари-

на. Поїдає насіння, зелени частки рослин, а також різноманітних безхребетних тварин (прямокрилі, жуки-чорнотілки, мурахи, наземні молюски). За сезон самка може 2–3 рази на рік народжувати 7–8 малят. Вагітність триває 20 днів. Стають статевозрілими вже через кілька місяців і до кінця року встигають дати нове покоління. Цілина, поля злакових, агроценози, пасовища, ділянки непридатні до сільськогосподарської діяльності, лісосмуги. Може заселяти будови людини.

Морфологічні ознаки

Гризун цупкої статури розміром з мишу, з дуже коротким непомітним хвостом і короткими лапками. Має великі зацічні міш-

ки. Довжина тіла 9,5–13 см, хвоста 2–3,5 см. Забарвлення хутра зверху сіре, низ і хвіст більш світлі. Очі великі. Вуха малі, злегка виступають із хутра.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

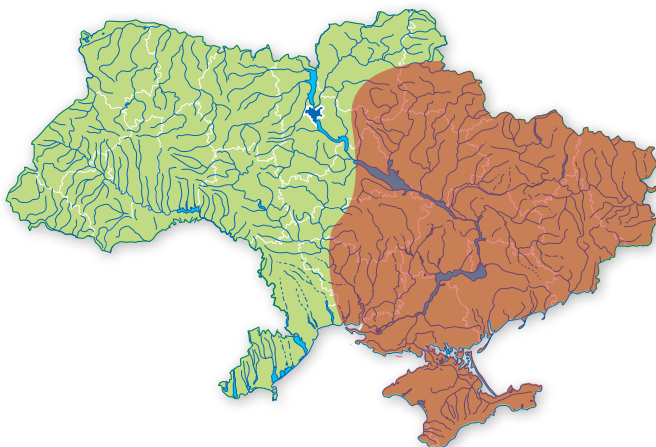
Занесений до Червоної книги МСОП. Охороняється в БЗ «Асканія-Нова» і Чорноморському. Спеціальних заходів по охороні не потребує.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Не здійснювалися.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Кондратенко, 2003; Позвоночные животные Черноморского БЗ (Аннотированные списки видов), 1996.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: О.В. Зоря

ПОЛІВКА ТАТРАНСЬКА

Microtus tatricus (Kratochvil, 1952)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). Один з 62-х видів роду, один з 8-ми видів роду фауни в Україні.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вузькоареальний вид, відомий виключно з Карпатської дуги, де населяє смугу букових і буково-ялинових лісів в межах висот 300–1000 м. Більшість знахідок в Україні відноситься до Чорногірського масиву.

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька, з території України відомо лише близько 15 знахідок. Частка в уловах дрібних ссавців у типових біотопах становить 3–4%, а фактична частка в регіоні не перевищує 0,1%. Причини зміни чисельності: суцільні рубки лісу, порушення структури лісових екосистем, освоєння прирічкових долин; низька плодючість виду.

Особливості біології та наукове значення

Мешканець ялиново-букових лісів з розвиненим підліском. Є індикатором буково-ялицевих пралісів, і всі місця її знахідок мають високі показники видового різноманіття дрібних ссавців. Приурочений до розріджених ділянок лісу, лісових галявин, припотічкових заростей чагарників. Веде норувий спосіб життя і має цілорічну сутінково-нічну активність. Живиться зеленими частинами

трав'янистих рослин. Плодить 1–2 рази на рік, в середньому по 3 малят. Популяційні хвилі не виразні, темпи розмноження низькі. Індикатор корінних гірських лісів.

Морфологічні ознаки

Загалом ознаки типові для групи чагарникових нориць: довжина тіла — 80–110, хвіст — до 40% довжини тіла, двоколірний (знизу білявий), на ступні задньої лапки звичайно тільки 5 мозолей; очі малі (до 2 мм); вуха ледь виступають з хутра; хутро спини довге, темно-буре; у самиць грудні соски відсутні (2 пари пахових). У нориці татринської розміри відносно великі: довжина лапки понад 15,5 мм (часто 16–17), хвіст — 36–42 мм (35–40% довжини тіла).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

В Україні охоронного статусу не мав у зв'язку з тим, що виявлений вперше лише 1998 р. За МСОП має категорію LC; внесений у додаток II до Бернської конвенції. Переважна кількість знахідок відноситься до території Карпатського БЗ. Ефективна охорона може бути досягнута лише при створенні великих заповідних масивів у центральній і зх. частинах Українських Карпат.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Утримання в неволі нескладне, досвіду розмноження в неволі немає.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Турянин, 1969; Kratochvil, 1970; Flousek et al., 1985; Загороднюк, 1989; Zagorodnyuk, Zima, 1992; Загороднюк та ін., 1992; Jurdíková et al., 2000; Martinkova, Dudich, 2003.

Автор: І.В. Загороднюк
Фото: І.В. Загороднюк

ПОЛІВКА СНІГОВА

Chionomys nivalis (Martins, 1842)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). Один з 3-х видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений у гірських системах Європи, Кавказу і Малої Азії. Українська популяція являє собою сегмент колишнього суцільного альпійсько-кавказького ареалу. Відомі знахідки в Україні відносяться до субальпіки в межах висот 1300–2000 м н.р.м. Ареал в Україні фрагментований на кілька ділянок у Чорногорі і Горганах (можливо, також Свидовці й Марамарошах).

Чисельність і причини її зміни

Дуже низька, хоча в місцях оселення трапляється не рідко. З території України відомо лише кілька відносно чисельних поселень, розташованих переважно в межах Говерляньського масиву Чорногори. Чисельність в притаманних біотопах сягає 40–60 особин на 1 га, проте частка серед дрібних ссавців Карпат не перевищує 0,1%. Причини зміни чисельності: скорочення площі притаманних виду біотопів, будівництво рекреаційних центрів.

Особливості біології та наукове значення

Селиться в зоні криволісся і на альпійських луках, найчастіше в місцях поширення кам'янистих розсипів. Тісно пов'язаний з асоціаціями жерепа і рододендрону.

Веде норовий спосіб життя і має цілорічну сутінково-нічну активність. Живиться переважно зеленими частинами трав'янистих рослин і чагарників. Статева зрілість настає на другий рік життя. Плодить 1–2 рази на рік, по 3–5 малят. Єдиним серед ссавців вид-індикатор альпійських угруповань.

Морфологічні ознаки

Відносно велика сіро забарвлена довгохвоста нориця. Розміри відносно великі, довжина тіла — 120–160 мм, лапка — 19–23 мм. Хвіст довгий (55–70 мм), становить близько 45% довжини тіла. Вуха довгі, 16–19 мм, прикладені до щоки, досягають очей. Вібриси довгі, близько 30–50 мм. Тон забарвлення хутра сірий з незначним бурим смагом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був включений у два видання ЧКУ, внесений у додаток II до Бернської конвенції, за базою даних МСОП має категорію LC. Знаходиться під охороною на території Карпатського НПП і Карпатського БЗ. Ефективна охорона може бути досягнута лише при створенні зон абсолютної заповідності в місцях концентрації виду і формуванні екокоридорів між окремими локусами поширення виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Існує позитивний досвід тимчасового утримання виду в неволі, проте розмноження не вивчене.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Татаринів, 1956; Рудышин, 1975; Рогатко, 1984; Корчинский, 1987; Загороднюк, 1993, 1998; Киселюк, 1993; Загороднюк та ін., 1997.

Автор: І.В. Загороднюк, О.І. Киселюк
Фото: А. Оporto

СТРОКАТКА СТЕПОВА

Lagurus lagurus (Pallas, 1773)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). Єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Поширений від Подніпров'я до Єнісею. В Україні поширений на сх. від Дніпра в межах степової та лісостепової зон. Ареал інтенсивно скорочується із зх.; на теренах Придніпровської низовини вид, ймовірно, зник.

Чисельність і причини її зміни

Сучасна чисельність складає до 1% від інших видів дрібних ссавців; у живленні сов частка виду складає 1–5% жертв. Серед причини скорочення чисельності — руйнація степових ценозів унаслідок розорювання і надмірного випасу худоби, боротьба із «шкідливими» гризунами упродовж всього ХХ ст., фрагментація популяцій. Останні два десятиліття відомий лише за реєстраціями у пелетках сов і сичів.

Особливості біології та наукове значення

Характерний мешканець степу, інколи зустрічається на посівах багаторічних трав. Типові біотопи — цілині ділянки різнотравно-типчаккових, полиново-злакових і лучних степів, зарості степових чагарників, посіви багаторічних трав. Землерий, що рие розгалужені нори. Має переважно сутінкову активність, взимку активний і вдень. Жи-

виться переважно вегетативними частинами трав'янистих рослин та насінням диких трав. Характерна висока інтенсивність розмноження на фазі зростання чисельності. Розмноження протягом всього теплого періоду року, плодить по 5–7 малят до 6 разів на рік. Живуть 1–2 роки.

Морфологічні ознаки

Дрібна нориця з характерними забарвленням і пропорціями тіла. Довжина тіла — 85–105 мм; хвіст короткий (10–18 мм), сурозмірний з довжиною задньої лапки (13–16 мм). Ступні задніх ніг густо вкриті волоссям. Хутро спини попелясто-сіре з жовтим відтінком. На спині уздовж хребта від носа до хвоста проходить темна смуга.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид дотепер не мав охоронного статусу, за МСОП має категорію LC. Охороняється на територіях об'єктів природно-заповідного фонду Луганської та Донецької обл. Ефективна охорона може бути досягнута лише при збільшенні кількості та площі степових заповідних ділянок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Утримання в неволі не складне. Розмножуються при утриманні у віваріях.

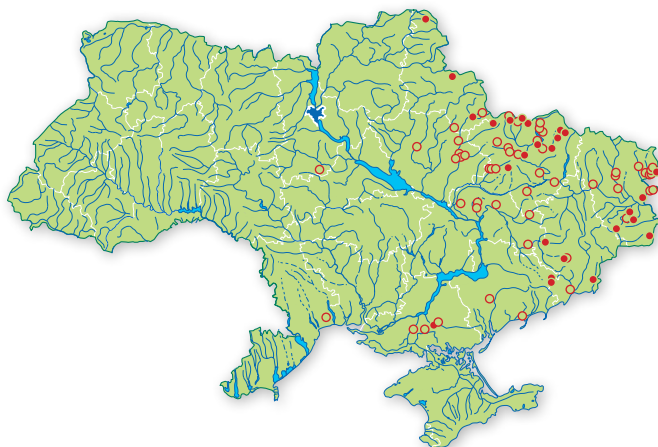
Господарське та комерційне значення

Раніше вид відносили до «шкідників» сільськогосподарства.

Основні джерела інформації

Марочкина, 1987; Кондратенко, Загороднюк, 1999; Зоря, 2001; Кондратенко та ін., 2003; Атамась, Товпинець, 2006; Загороднюк, Коробченко, 2008; Полищук, 2008; Загороднюк, 2009.

Автори І.В. Загороднюк, О.В. Кондратенко
Фото: С. Черенков

СЛІПАЧОК ЗВИЧАЙНИЙ

Ellobius talpinus (Pallas, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Гризуни (Rodentia), родина — Хом'якові (Cricetidae). Один з 5-ти видів роду, єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

За межами України вид зустрічається у степах від Побужжя до Поволжя, Зауралля і Казахстану, у горах і передгір'ях Середньої Азії. Наразі зх. сегмент ареалу суттєво скорочується і відносно потужні популяції збереглися у Степовому Криму і Придінців'ї.

Чисельність і причини її зміни

Загальна чисельність в Україні не більша 2–3 тис. особин. Протягом останніх десятиріч відбувається суттєве скорочення ареалу і чисельності виду. Причини зміни чисельності: руйнація степових ценозів і надмірний випас худоби, засадження степів плантаціями сосни, фрагментація популяцій.

Особливості біології та наукове значення

Типово степовий вид, приурочений до цілинних ділянок різнотравно-злакових і псамофітних степів, інколи заселяє агроценози. Існує багаторічна просторова динаміка популяцій завдяки постійному переміщенню колоній. Активність цілодобова, найбільша вранці; взимку і в літню посуху активність знижена. Живиться переважно рослинною

їжею, як підземними, так і надземними частинами рослин; характерне запасання корму. Період гону і термін вагітності приуроченні до середини літа. Самка плодить 2–3 рази на рік по 2–5 малят. Живуть 2–3 роки. Вид є індикатором мало порушених ділянок псамофітного степу. Утримується як лабораторна тварина для генетичних досліджень.

Морфологічні ознаки

Розміри малі, довжина тіла до 150 мм. Очі маленькі, вушниця відсутня, є лише складка шкіри біля слухового отвору, хвіст короткий, його довжина менша за довжину задньої лапки. Ступня і пальці з крайовою оторочкою, підшви голі. Різці білі, виступають вперед і відокремлені губами від ротової

порожнини. Забарвлення спини від світлопалевого до буровато-сірого з виразним потемнінням верху голови.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид дотепер не мав охоронного статусу, за МСОП має категорію LC. Охороняється на заповідних територіях Луганщини («Шарів кут», «Трьохізбенський степ»). Досить звичайний в Криму. Ефективна охорона в континентальній Україні може бути досягнута лише при збільшенні кількості й площі заповідних ділянок псамофітного степу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Тварини легко приручаються; утримання і розведення в умовах віварію нескладне.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Сахно, 1978; Товпинець, 1993; Кондратенко та ін., 2003; Булахов, Пахомов, 2006; Загороднюк, Коробченко, 2008; Коробченко, 2008; Коробченко, Загороднюк, 2008; Товпинець, Євстаф'єв, 2008.

Автори: М.А. Коробченко, О.В. Кондратенко
Фото: М.О. Колесніков, М.А. Коробченко

ВЕДМІДЬ БУРИЙ

Ursus arctos (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Ведмедеві (Ursidae). Один з 4-х видів роду, один з видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Територію України населяє раса середньоросійського ведмедя (*Ursus arctos arctos* Linnaeus, 1758), ареал якої охоплює Європу, Зх. Сибір до Єнісею, Алтай. Ареал в Україні в минулому охоплював лісову і частково степову зони. Наразі вид зберігся лише в регіоні Карпат. Заходи окремих особин трапляються на Поліссі (Київська та Сумська обл.).

Чисельність і причини її зміни

Не перевищує 300 особин. Найбільше ведмедя в Закарпатській та Івано-Франківській обл. (до 200 особин), менше у Львівській (до 50 особин) найнижча чисельність ведмедя в Чернівецькій обл. — близько 20 особин. Причини зміни чисельності: фрагментація ареалу, інтенсивна експлуатація та омоложення лісів і велике рекреаційне навантаження на них; високий рівень чинника непокою, браконьєрський відстріл тварин.

Особливості біології та наукове значення

Типовий лісовий вид. В гірських районах надає перевагу мозаїчному деревостану, розчленованому заростаючими вирубками та субальпійськими луками. Барлоги влаштовує під виворотнями, в дуплах старих дерев, на схилах в чагарнику, серед кам'яних завалів. Початок та строки зимової сплячки коливаються залежно від погодних умов. Всеїдна тварина, причому

рослинні корми можуть складати основну частину раціону. Народження ведмежат відбувається раз на два роки в кінці грудня — на початку січня. У виводку зазвичай двоє ведмежат, що тримаються з матір'ю до 2 років.

Морфологічні ознаки

Стопоходяча тварина з масивним плечовим поясом. Голова крупних розмірів з масивним лобом та широко розставленими округлими вухами. Забарвлення хутра від світло-бурого чи рудуватого до темно-бурого. Маса тіла може сягати більше 400 кг.

Режим збереження та заходи з охорони

Занесений до ЧКУ (2003), Червоного списку МСОП, СІТЕS, і як вид, що підлягає особливій

охороні, до Бернської конвенції. Ефективні заходи охорони: збереження і заповідання первісного середовища існування виду, екопросвітницька робота з населенням та розробка заходів, спрямованих на нівелювання конфлікту людини з хижаком та зменшення чинника непокою, локальні біотехнічні заходи з метою підвищення кормності угідь, боротьба з браконьєрством.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується в умовах неволі (зоопарки Києва, Харкова, Одеси).

Господарське та комерційне значення

Мисливський вид.

Основні джерела інформації

Татаринів, 1956; Гептнер с соавт., 1967; Турянц, 1974; Лавро, 1975; Слободян, 1979; Хоєцький, 2000; Delehan, Dyку, Dzubenko, Srebrodolska, 2002.

Автори: Л.С. Шевченко, М.Г. Шквиря
Фото: Київський зоологічний парк

ПЕРЕГУЗНЯ

Vormela peregusna (Güldenstädt, 1770)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Єдиний вид роду.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Ареал охоплює Пд.-Сх. Європу, Малу, Передню, Середню Азію і деякі райони Китаю. В Україні перев'язки поширені на території Запорізької, Донецької та Луганської обл.

Місця перебування.

Основними біотопами перегузні являються відкриті безлісі простори у Степу, рідше — чагарники, долини річок та окраїни лісових масивів у Лісостепу.

Чисельність і причини її зміни

В Україні мешкає біля 100 особин.

Причини зміни чисельності.

Трансформація цілинних степів в агроценози, а також повсюдне зникнення ховрахів та сліпаків — основних жертв хижака.

Особливості біології та наукове значення

Перев'язка є автохтоном степової та напівпустельної фауни. Для неї характерна сутінково-нічна активність, що робить її малопомітною твариною. За будовою геному рід *Vormela* філогенетично тісно пов'язаний з родом куниць (*Martes*), і, в той же час, суттєво відособлений від нього. Найбільше значення у харчуванні хижака належить ховрахам, тушканчикам, хом'якам, сліпкам, мишам і норицям, хоча він також полює баштанні культури, плоди шипшини, терну, глоду, винограду. Відомі випадки сумісних полювань перегузні разом з лиси-

цею. Власних нір вона не будує, а використовує житла степових гризунів. Індивідуальна ділянка у тварини невелика і становить 10–30 га. Розмноження перев'язки мало досліджене. Для неї характерна латентна фаза розвитку зародка. У квітні-травні спостерігається максимум (53–54%) породіль, які загалом трапляються з березня по листопад включно. Самиця народжує 2–14 малят вагою 3,2–4,7 г, хоча інтенсивність відтворення низька близько 8 ембріонів на 100 самиць. Ймовірно у вихованні нащадків приймають участь обоє батьків.

Морфологічні ознаки

Перев'язка схожа на лісового тхора, від якого відрізняється меншими розмірами (довжина тіла — 269–352 мм, маса — 370–715 г)

та строкатим кольором хутра, що поєднує чорні, жовті, білі смуги і плями.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до I і II видань ЧКУ (1980, 1994). Як вразливий вид включений до Червоного списку МСОП, і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється в Луганському державному (ділянки «Стрільцівський степ», «Провальський степ») та в Українському державному заповідниках (ділянка «Хомутовський степ»).

Розмноження та розведення у неволі.

Відомі випадки розведення у деяких зоопарках Європи.

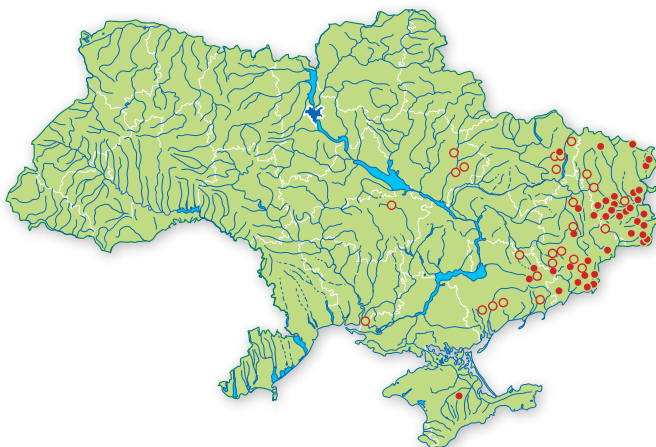
Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Сокур, 1960; Абельцев, 1968; Берестенников, 1977; Графодатский и др. 1982; Калустов, Зубов, 1990; Сиренко, Мартынов, 1998; Боровик, 1999; Тимошенко, 2002, 2004; Волох, 2004; Колесников, Кондратенко, 2004; Загороднюк, Коробченко, 2008.

Усні повідомлення: Ветрова, Литвиненка, Омельченка, Романенка, Тугарева, Федорова, Шорохова, Шияна.

ГОРНОСТАЙ

Mustela erminea (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Один з 20-ти видів роду, один з 6-ти видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Більша частина Європи, гори Кавказу та Середньої Азії, Сибір, Пн. Монголія, Китай та Пн. Америка. В Україні поширений скрізь, окрім Криму та деяких степових р-нів.

Чисельність і причини її зміни

Невідома. У 1999 р. у Дунайському заповіднику було обліковано 330–470 особин. На о-вах Кременчуцького водосховища, у Чорноморському заповіднику, в дельті Дністра мешкає по 10–50 тварин. У Донецькій та Луганській областях чисельність оцінюють у 500–600 особин. Причини зміни чисельності: трансформація водно-болотних угідь. Суттєво погіршило ситуацію депресія популяції водяної нориці — основної жертви хижака.

Особливості біології та наукове значення Горностаї віддає перевагу зволуженим ділянкам з високим травостоєм. Мешкає у дуплах, під хмизом та в різних порожнинах. Він харчується норицями, мишами, ховраками, пацюками, ондатрами та водоплавними птахами, хоча також їсть риб, амфібій, рептилій та плоди рослин. Робить схованки харчів. Самки дуже рано стають статевозрілими. Тривалість вагітності разом з ембріональною діапаузою становить 240–393 доби. Шлюбний період триває близько 6 місяців, у виводках буває

3–14 щенят. Береги водойм, болота, заплавної та байрачні ліси, іноді агроценози та населені пункти.

Морфологічні ознаки

Невелика тварина, довжина тіла самців — 26–31, самок — 20,5–26,8 см; маса, відповідно: 158,3–320 та 142,5–205 г. Має невисоке щільне хутро, яке влітку набуває коричнево-жовтувато-сірого, а взимку, окрім кінцевої чорної третини хвоста, — білого забарвлення.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, до

Бернської конвенції. Охороняється на території державних заповідників (Дунайський, Луганський, Український степовий, Чорноморський, Карпатський, Канівський, Розточчя, Поліський та ін.), національних парків та інших об'єктів ПЗФ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

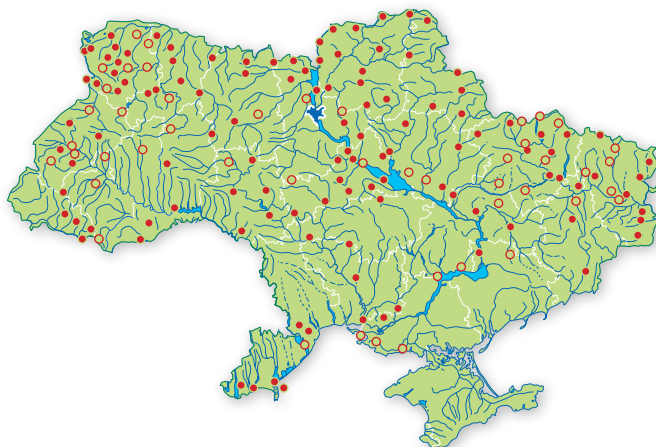
Добре розмножується, але в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Був мисливським видом.

Основні джерела інформації

Браунер, 1923; Сокур, 1960; Гептнер и др., 1967; Абеленцев, 1968, 1977; Татаринов, 1973; Терновський, 1977; Туманов, 1984; Химин та ін., 1999; Русев, 1999; Жмуд, 1999; Роженко, 2004, 2006; Роман, 2000; Селюнина, 2002, 2003; Сребродольська та ін., 2004; Ружиленко, 2004; Шешурак, 2004; Колесников, Кондратенко, 2006; Лиманський, Кондратенко, 2006; Тимошенко, Кондратенко, 2006; Загороднюк, Коробченко, 2008; Товпинець, Євстаф'єв, 2008; Антоненко, 2008; Тараненко и др., 2008; Бронсков, 2008.

Автор: А.М. Волох
Фото: О. Бронсков

НОРКА ЄВРОПЕЙСЬКА

Mustela lutreola Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Один з 20-ти видів роду, один з 6-ти видів в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Центральна та Сх. Європа, Туреччина, Кавказ та Приуралля.

Чисельність і причини її зміни

Невідома — орієнтовно, в Україні мешкає 200–300 особин. Причини зміни чисельності: інтенсивна трансформація водно-болотних угідь в процесі їх господарського та рекреаційного використання. У 1976–80 рр. у Житомирській обл. чисельність, у порівнянні з 1971–75 рр., скоротилася в 4 рази. У 1987 р. у пониззі Дністра мешкало 60 норок, а у 2000 р. — близько 10. Стабільна чисельність, з тенденцією до збільшення спостерігається на Півдні України. На сьогодні в межириччі Дністра та Дунаю мешкає щонайменше 70 особин цього виду. Негативний вплив на популяції європейського виду створює більш конкурентно спроможна американська норка. Експериментально доведено, що при їх паруванні вагітність закінчується резорбцією ембріонів.

Особливості біології та наукове значення

Їжа норки: риба (20–35%), жаби (25–73%), раки (5–30%), молюски, комахи, полівки, миші та водоплавні птахи. Часто робить схованки корму. Статевої зрілості досягає у 9–11 місяців. Вагітність триває 40–43 дні. У квітні–липні самка народжує 1–7 сліпих щенят, які стають самостійними у 2,5–3 місяці. Веде осілий спосіб життя і має

невелику індивідуальну ділянку (12–100 га). Здебільшого вона контролює 250–2000 м берегової лінії шириною 50–100 м. Типовим житлом хижак є нора з 1–2 надводними входами (Ø 8–10 см), довжиною 1,5 м, що ведуть у гніздову камеру розміром 48x55 см. В місцях мешкання ондатри і бобра залюбки використовує їх хатки і нори. Річки, стариці, озера, острови, гірські потоки, меліоративні канали з зарослими, порослими лісом та гідрофільною рослинністю берегами.

Морфологічні ознаки

Невелика тварина з блискучим коричневим хутром темного або світлого відтінків. Верхня та нижня губи білого кольору, іноді має білі плями на горлі, грудях та череві. Довжи-

на тіла самців — 30–44, самиць — 25–35 см, маса, відповідно: 502–949 та 370–700 г.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Як вид, що знаходиться під загрозою знищення занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється в Дунайському, Карпатському БЗ, Нижньодністровському НПП та можливо в Канівському державному заповідниках.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

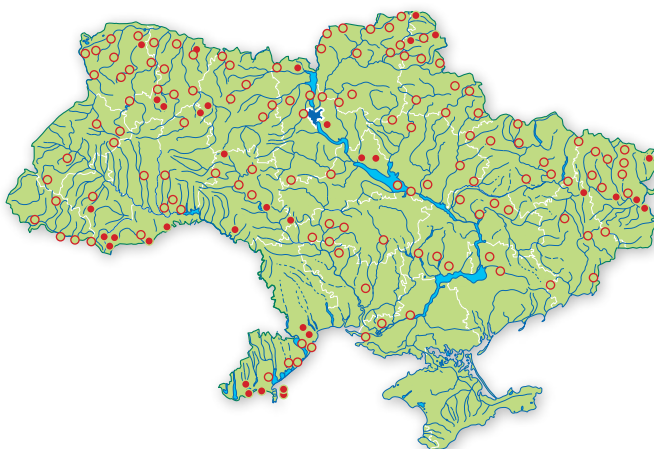
Розмножується добре, в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Раніше мисливський вид.

Основні джерела інформації

Гептнер и др., 1961; Абеленцев, 1968; Терновский, 1977, 1988; Подласая, Копейн, 1982; Туманов, 1984; Туманов, Зверев, 1984; Турянин, Турянин, 1990; Загороднюк та ін., 1997; Жмуд, 1999; Киселюк, Тымчук, 1999; Роман, 2000; Роженко, 2001, 2006; Панов, 2002; Колесников, Кондратенко, 2004; Волох, 2004; Шешурак, 2004. Усні повідомлення: Ветрова, Жили, Євтушевського, Полушиної, Селюніної, Ткачука, Химина та Шияна.

Автор: А.М. Волох, М.В. Роженко
Фото: М.В. Роженко

ТХІР СТЕПОВИЙ

Mustela eversmanni Lesson, 1827

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Один з 20-ти видів роду, один з 6-ти видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зникаючий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Центральна Азія, Сибір, Далекий Схід та Пд.-Сх. Європа. Поширений на всій території України, але в багатьох місцях зник.

Чисельність і причини її зміни

У 1970-х рр. в Україні мешкало біля 30 тис. особин. Найбільша щільність на цілині сягала 5, на вигонах — 3, на сіножатях — 1, на ланах — 0,05 особин на 1 тис. га. Раніше у Черкаській та Полтавській обл. — 12 особин на 1 тис. га, а зараз — 0,1. У Луганському заповіднику колись щільність сягала 80 особин на 1 тис. га, тепер <1; у Чорноморському заповіднику (1992–98 рр.) — 4–13 на 1 тис. га, зараз мешкає 12–15 тхорів, хоча у 1924 р. поряд — здобули ~ 1 тис. Причини зміни чисельності: землеробське освоєння залишків цілини та масове винищення ховрахів. Зараз найбільше тварин мешкає у Криму, де збереглися ділянки степу.

Особливості біології та наукове значення

Живиться ховраками, хом'яками, мишами, норицями, тушканчиками, у деяких місцях — бабаками та пацюками. Полює на ягоди винограду, шовковиці, терну, пасльону, шипшини, різні фрукти; їсть жуків, коників, ящірок, змій, рибу, раків, амфібій, диких птахів та падло, робить запаси їжі. Мешкає переважно

у норах своїх жертв. Може перекочувувати, долаючи за ніч 3–18 км. Статова зрілість у 8 місяців, парування: березень–травень, вагітність триває 37–38 днів, а кількість малят у вилплоді становить 7–9 (1–12). Виводкова нора має кілька виходів та камери для зберігання корму. У ній щенята живуть до 2–2,5 місяців. Місця перебування: степи, перелоги, пасовища, рідше — орні землі, луки, лісові галявини.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла самців — 29,6–77, самиць — 26,1–51,5 см; маса, відповідно: 0,48–1,53 та 0,35–0,76 кг. Має високе пухнасте хутро, яке влітку набуває рудувато-жовтуватого, а взимку — білясто-вохряного забарвлення; на морді, коло носа і очей є чорно-бура маска.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесено до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), Червоного списку МСОП і II додатку до Бернської конвенції. Охороняється на території державних заповідників («Асканія-Нова», Дунайський, Луганський, Український степовий, Кримський, Чорноморський) національних парків (Азово-Сиваський, «Меотида») та інших об'єктів ПЗФ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується, але в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Раніше був мисливським видом.

Основні джерела інформації

Браунер, 1923; Фёдоров, 1924; Писарева, 1953; Сокур, 1960; Гептнер и др., 1967; Абеленцев, 1968; Татаринов, 1973; Берестенников, 1977; Туманов, 1984; Сиренко, Мартынов, 1998; Жмуд, 1999; Роман, 2000; Тимошенко, 2002; Селюнина, 2002, 2003; Колесников, Кондратенко, 2004; Волох, 2004; Тараненко и др., 2008. Усні повідомлення: Андрющенка, Ветрова, Дулицького, Селюніної, Кінди, Хими́на.

Автор: А.М. Волох
Фото: Т.В. Степаненко

ТХІР ЛІСОВИЙ

Mustela putorius Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Один з 20-ти видів роду; один з 6-ти видів роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду і його поширення в Україні

Майже вся Європа, окрім пн. частини Скандинавського п-ва, значної частини Англії, Ірландії та Балканського п-ва. В Росії зона європейських лісів. Пн. межа ареалу виду проходить посередині Карелії до Архангельська, на сх. до пн. районів Волгоградської обл. В Україні зустрічається повсюдно, крім АР Крим.

Чисельність і причини її зміни

На сх. України зустрічається частіше за пегузю, в Пн.-Зх. Причорномор'ї — рідкісний вид, в Центральній Україні реєструється спорадично. На заплавах територіях Середнього Дніпра в 2002–06 рр. обліковано не більш 2 особин на о-в. Щільність населення виду тут склала лише 1,4–1,7 особин на 100 га. Зміни чисельності: в 1930-х рр. заготівля шкурок в Україні була рівні 120 тис. на рік, в 1960-х рр. становила 2–3 тис. Зниження чисельності продовжується і зараз. Причиною зниження чисельності слід вважати як безпосереднє винищення, так і зменшення трофічної бази.

Особливості біології та наукове значення

Осілий вид. В природних біотопах може рити нори, поселятися в норах інших тварин, використовувати пустоти серед скель, каміння та коріння дерев, купи хмизу, дуплисті пеньки, скирти. Вид з чітко вираженим синантропізмом. В населених пунктах поселяється в приса-

дбних спорудах, на горищах жилих будівель, в купах дров, стодолах. Живиться дрібними ссавцями, птахами. Полює на земноводних, плазунів, при нагоді поїдає рибу, рослинний корм. Може запасати корм. Найбільш типові біотопи — заплава з заливними луками, заростями чагарників та острівного типу деревною рослинністю в долинах річок, плавні. Статевої зрілості досягає у 10–11-місячному віці. Гін і парування відбуваються, в основному, у лютому–квітні. Вагітність 40–42 дні, малята народжуються в травні–червні, зрідка в серпні. Виплод: 2–11, частіше 4–8 малят. Восени сімейні групи розпадаються, і тварини займають індивідуальні ділянки. Зустрічається у відкритих біотопах з заростями чагарників, в берегових урвищах, ярах, острівних і байрачних лісах, са-

дах, парках, в агроценозах поблизу населених пунктів, в лісосмугах. Уникає суцільних лісів.

Морфологічні ознаки

Приземистий невеликий звір з витягнутим і гнучким тулубом, короткими лапами і довгими гострими кігтями. Довжина тіла — 36–48 см, хвіст короткий, 8,5–17 см, маса — від 1 до 1,7 кг. Живіт, ноги, груди, горло і хвіст чорнобурі. На голові чорна «маска».

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до Червоного списку МСОП, і III додатку до Бернської конвенції. Спеціально не охороняється.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре звикає до неволі, проте в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Мисливський вид.

Основні джерела інформації

Сокур, 1960; Абеленцев, 1968; Бойко, 1971; Тимошенко, 2002; Рожченко, 2006; Ружіленко, 2006; Межжерин, 2008.

ВИДРА РІЧКОВА

Lutra lutra Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Куницеві (Mustelidae). Один з 12-ти видів роду, один вид в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Європу, більшу частину Азії, Пн. та Зх. Африку. Зараз в Україні вид поширений скрізь, окрім Криму. Наприкінці 1980-х рр. відбулося розширення ареалу, пд. межа яко-го перемістилась у степову зону.

Чисельність і причини її зміни

У 1961 році було обліковано ~1,6 тис., за-раз ~ понад 10 тис. видр. Причини зміни чисельності: спостерігається зростання чи-сельності, причиною чого є зменшення мис-ливського тиску та потепління клімату, яке дало змогу зимовим мігрантам освоїти нові місця. Стабільна чисельність, з тенденцією до збільшення спостерігається на Пд. Украї-ни. На сьогодні в межиріччі Дністра та Дунаю мешкає щонайменше 70 особин цього виду.

Особливості біології та наукове значення

Видра веде сутінково-нічний спосіб життя. Живе в норі з 1–2 входами, що розташовані під водою і над нею; часто займає старі онда-трові та боброві житла. Харчується рибами, амфібіями та річковими раками. Весною її ра-ціон доповнюють комахи, п'явки та мушлі. Не гребує вона рептиліями, водоплавними птаха-ми, гризунами та землерійками. Іноді робить схованки корму під нависами берегів. Молоді тварини також їдять рослинні корми (плоди культурних та безхлорофільні частини водних рослин). Статева зрілість настає у віці 16–17 місяців. Вагітність (з ембріональною діпау-

зою) — 240–365 діб. Період розмноження у видри розтягнутий у часі, тому пологи можуть відбуватися упродовж всього року, але най-частіше — у квітні–червні. У виплоді буває 2–3 (1–5) малюків, які народжуються 1 раз на рік переважно у норі, хоча відомі випадки їх зна-хідок у відкритому лігві. У 1,5-місячному віці щенята починають вилазити з нори, у 2,5 міся-ці здатні до самостійного полювання, хоча ще тривалий час потребують піклування з боку матері. Різні водойми, але віддає перевагу озерам, старицям, річкам з захаращеними бе-регами та заростями очерету. У деяких місцях живе на узбережжі морів.

Морфологічні ознаки

Порівняно великий звір: довжина тіла самців —

46–90 см, самок — 54–68 см, маса: 6–10 та 3–6 кг. Має довгий хвіст (21–46 см), щільне та коротке хутро коричневого відтінку; пальці на задніх но-гах з'єднані шкірястими перетинками.

Режим збереження популяції та заходи з охорони

Виднесений до II видання ЧКУ. Як вид, стан якого близький до загрозливого, занесено до Червоного списку МСОП, до I додатку СІТЕS, а як вид, що підлягає особливій охоро-ні, до Бернської конвенції. Охороняється на території більшості державних заповідників та багатьох об'єктів ПЗФ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується в неволі, але в Україні не розводять.

Господарське та комерційне значення

Мисливський вид.

Основні джерела інформації

Корнєєв, 1959; Гептнер и др., 1961; Абельцев, 1968, 1977; Терновский, 1977; Берестенников, 1977; Роман, 1994; Кондратенко, Боровик, 2001; Панов, 2002; Селю-ніна, 2002; Колесников, Кондратенко, 2004; Ружилен-ко, 2004; Волох, 2004; Роженко, 2006, 2007. Усні пові-домлення: Демченка, Гавриленка, Галушки, Суптелі.

Автор: А.М. Волох, М.В. Роженко

Фото: М.В. Роженко

КОРСАК

Vulpes corsac Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Собачі (Canidae). Один з 12-ти видів роду, один з 2-х видів в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Рівнинні степи, напівпустелі Азії та Пд.-Сх. Європи. В межах України трапляється лише в Луганській обл.

Чисельність і причини її зміни

В Україні знаходиться зх. окраїна ареалу, тому в історичний час чисельність та поширення корсака не були значними. Зараз єдина популяція налічує не більше 20 особин.

Особливості біології та наукове значення

Корсак віддає перевагу цілиним ділянкам. Він майстерно ловить гризунів, рептилій, зайців, молодих бабаків, полює комах і майже не вживає рослинної їжі. У роки з низькою чисельністю гризунів, підбирає мертву рибу, їсть трупи різних тварин і може ковтати неїстівні предмети. Корсак активний переважно у сутінках і вночі. День він проводить у норі, яку риє власноруч, або у норах бабаків, рідше — лисиць та борсуків. Ця тварина досить уразлива з боку інших хижаків і дуже залежна від кліматичних умов. Для корсака однаково небезпечні сильні морози та буревії, спека та курні бурі. Тому він змушений часто ховатись у норі під час несприятливої погоди, що, за поганої вгоданості та дефіциті кормів, послаблює організм і сприяє підвищенню рівня смертності. Ця тварина має значну площу індивідуальної ділянки — від 0,8 до 3,7 км², хоча іноді його виводок займає тери-

торію у 35–40 км². Корсаки здатні до далеких міграцій і за рік спроможні долати 200–250 км і, за сприятливих умов, утворюють периферійні осередки. Тому межі ареалу корсака, у зв'язку з виселенням субдомінантних тварин, можуть пульсувати від 50 до 600 км. Хвилясті рівнини вододілів з різнотравно-типчаково-ковилловими та типчаково-ковилловими степами. Корсак також може мешкати в місцях з домінуванням полину, наявністю карагани, степового мигдалю та терну.

Морфологічні ознаки

За зовнішнім виглядом корсак нагадує звичайну лисицю, хоча він значно менший за останню розмірами, трохи нижчий на ногах, має дещо видовжений тулуб і відносно корот-

кий та не дуже пухнастий хвіст. Його довжина складає половину довжини тулуба — у тварини, що вільно стоїть, він досягає землі.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоного списку МСОП. Охороняється на території Луганського державного заповідника (відділення «Стрільцівський степ» та «Провальський степ»). Основним заходом зростання його чисельності слід вважати збільшення площі степових заповідників, їх буферних зон та розширення ареалу бабака.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Добре розмножується і утримується у зоопарках України.

Господарське та комерційне значення

Не має.

Основні джерела інформації

Сокур, 1961; Гептнер, и др., 1967; Реймов и др., 1983; Шахмарданов, 1993; Кондратенко, Боровик, 2001; Боровик, 2002; Колесников, Кондратенко, 2008. Особисте повідомлення Лиманського.

Автори: А.М. Волох, О.В. Кондратенко

Фото: Київський зоологічний парк

КІТ ЛІСОВИЙ

Felis sylvestris Schreber, 1777

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Котові (Felidae). Один з 5-ти видів роду, один вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду та його поширення в Україні

Займає лісові обл. Середньої та Пд. Європи, Малої Азії та Кавказу. Україна є сх. кордоном номінативної форми лісового kota. Сучасний ареал kota лісового в Україні охоплює Карпатський регіон, окремі райони Вінницької, Кіровоградської та Одеської обл. В XVII–XVIII ст. вид траплявся в Карпатах, на Волині та Сумщині.

Чисельність і причини її зміни

Можна оцінити в 400–500 особин; більшість облікованих тварин припадає на Закарпатську область. Причини зміни чисельності: скорочення площ старих листяних лісів, зокрема дібров; відстріл тварин під час здійснення регуляції чисельності бродячих свійських котів та під час полювань, загибель у браконьєрських самоловах та від мисливських псів; рекреаційне та господарське навантаження на лісові та плавневі ділянки. Серед несприятливих кліматичних факторів важливе значення має глибина снігового покриву.

Особливості біології та наукове значення

Характерні біотопи: широколистяні та мішані, рідше шпилькові та плавневі ліси. В гірських районах для виду характерні сезонні вертикальні переміщення. Основу раціону складають мишоподібні гризуни та птахи. Тварини ведуть одиночний, переважно присмерко-

вий та нічний спосіб життя. Виводкові лігвища та тимчасові сховища влаштовують в дуплах старих дерев, розколинах скель, заламах очерету та звалищах хмизу. Народжують за рідкісними винятками раз на рік в кінці квітня — на початку травня. У виводку зазвичай 3–4 кошенят. Нерідко дикий кіт відвідує території поблизу населених пунктів.

Морфологічні ознаки

Тіло масивне, на невисоких ногах з крупними ступнями. Хвіст товстий, відносно короткий, з тупим кінчиком. Вуха широко поставлені. Забарвлення хутра однотонне, сіро-руде, з мармуровим малюнком у вигляді розмитих видовжених темних плям. Є виражений темний ремінь по лінії хребта. На животі шерсть

світліша, на горлі світла пляма. На хвості 4–5 темних кілець.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесений до II видання ЧКУ (1994), Червоного списку МСОП, СІТЕS, і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Для збереження kota лісового необхідно заборонити відстріл бродячих свійських котів в місцях існування виду, інтенсифікувати боротьбу з браконьєрством та посилити контроль за дотриманням правил утримання псів; створити заказники в місцях розмноження виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Наразі факти розмноження в зоопарках України невідомі. В зоопарках Європи розмножується.

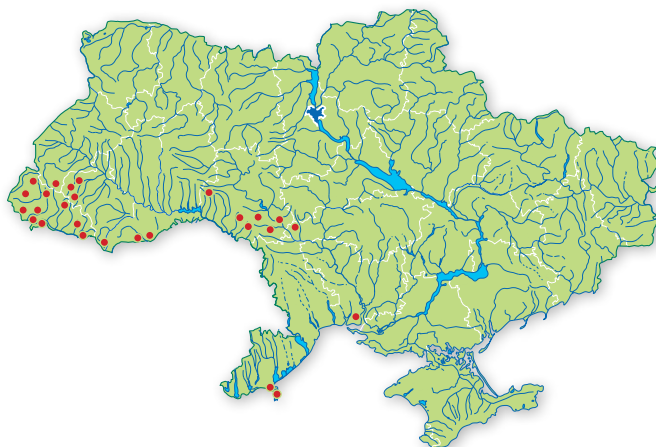
Господарське та комерційне значення

В минулому мисливський вид.

Основні джерела інформації

Лозан, 1966; Гептнер, Слудский, 1972; Татаринів, 1979; Турянин, 1988; Роженко, 2000; Ткачук, 2000; Башта, Потіш, 2004; Потапов, 2004; Шквиря, Сагайдак, Тищенко, 2009.

Автори: М.Г. Шквиря, Л.С. Шевченко, Л.А. Потіш
Фото: О.М. Словесний

РИСЬ

Lynx lynx (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Хижі (Carnivora), родина — Котові (Felidae). Один з 4-х видів роду, один вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Охоплює Карпати, Скандинавський п-ів, Сх. Європейської рівнини, Сибір і Далекий Схід. В Україні номінативна форма поширена на території Полісся — окремі р-ни Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Чернігівської обл. Територія Українського Полісся фактично являє собою найбільш пд. периферію рівнинної популяції рисі в Європі. Карпатська трапляється на території Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької обл. До XIX ст. вид був поширений в Карпатах, Поліссі, Лісостепу і Степу.

Чисельність і причини її зміни

Наразі в Карпатах чисельність оцінюється в 350–400 особин. На території Полісся — до 80–90 особин. Причини зміни чисельності: деградація місць існування, фрагментація ареалу, збіднення кормової бази та браконьєрський відстріл.

Особливості біології та наукове значення

Біотопи: широколистяні, мішані та шпилькові ліси, часто з підліском. На території Полісся індивідуальні території рисі нерідко частково приурочені до болотяних ділянок. В гірських районах для виду характерні се-

зонні вертикальні переміщення. В раціоні рисі основними компонентами є косуля, заєць-русак, мишоподібні гризуни, птахи. Спосіб життя переважно присмерковий та нічний. Народження кошенят припадає на травень. У виводку зазвичай двоє–троє кошенят. Для виду характерна виражена антропофобність.

Морфологічні ознаки

Має відносно коротке тіло, довгі міцні лапи з великими ступнями, круглу голову з короткою шиєю, трикутні вуха з китицями, яскраві лицьові баки і короткий хвіст з тупим чорним кінчиком. Забарвлення хутра варіює від рудуватого до попелясто-сірого з різним ступенем вираженості плямистості.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до II видання ЧКУ (1994), Червоного списку МСОП, СІТЕС, і як вид, що підлягає охороні, до Бернської конвенції. Ефективні заходи охорони: збереження і заповідання первісного середовища існування виду, екопросвітницька робота з населенням та нівелювання чинників непокою, підвищення чисельності видів-жертв, боротьба з браконьєрством.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Наразі факти розмноження в зоопарках України невідомі. В зоопарках Європи розмножується.

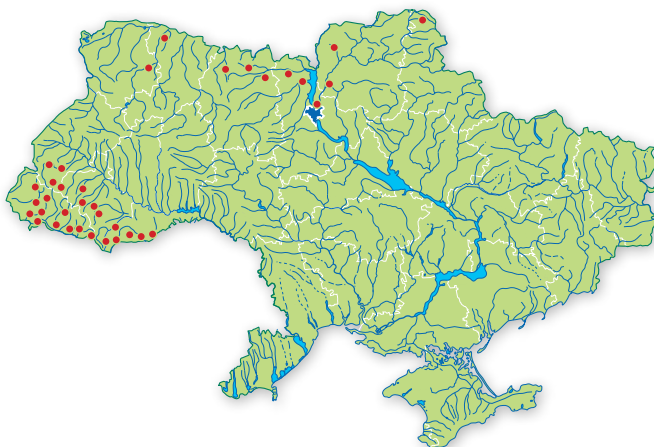
Господарське та комерційне значення

В минулому — мисливський вид.

Основні джерела інформації

Сокур, 1952; Гептнер, Слудский, 1972; Татаринів, 1973; Турянин, 1988; Жила, 1999; T Delehan, Дукуу, Dzubenko, Srebrodolska, 2002.

Автори: М.Г. Шквиря, Л.С. Шевченко
Фото: Київський зоологічний парк

ТЮЛЕНЬ-МОНАХ

Monachus monachus (Hermann, 1779)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Ластоногі (Pinnipedia), родина — Справжні тюлені (Phocidae). Один з 3-х видів роду, один вид роду в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зниклий.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Середземне, Адріатичне, Егейське, Мармурове і Чорне моря. На узбережжі України відмічався в Криму (м. Тарханкут), о. Зміїний, дельті Дунаю.

Чисельність і причини її зміни

Традиційно рідкісний звір, з низьким репродуктивним потенціалом чисельність популяцій якого знижується на всьому його ареалі. Причини зміни чисельності: посилення чинника неспокою з боку людини.

Особливості біології та наукове значення

Зовсім не витримує присутності людини, особливості поведінки і біології вивчені недостатньо. Тримається невеликими групами і поодинці, тому і отримав таку назву. В Чорному морі відбувалися сезонні міграції.

Живиться рибою та ракоподібними. Статевої зрілості досягає у 4 роки. Раз на два роки (липень–серпень) самка після 10–11-місячної вагітності народжує маля, яке два місяці знаходиться на березі. У 6–7-місячному віці линяє і тільки потім випливає у море. До 3 років тримається біля матері. Переважно безлюдні важкодоступні морські острови та кам'яністі узбережжя з печерами і скелястими ущелинами або пісчано-галечникові пляжі, захищені від накатів хвиль.

Морфологічні ознаки

Досить великий тюлень, довжина тіла якого досягає майже 3 м, маса близько 300 кг; забарвлення хутра чорнувато-коричневе. На нижній поверхні тіла розташовується ром-

бовидна витягнута пляма довжиною близько 75 см брудно-білого кольору.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), до I додатку СІТЕS, як вид, що знаходиться в критичному стані до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до II додатку до Бернської конвенції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Не мав.

Основні джерела інформації

Редкие и исчезающие растения и животные Украины, 1988; Щербак, 1994.

Автор: С.В. Межжерін
Фото: А.Дж. Гючю

АФАЛІНА

Tursiops truncatus (Montagu, 1821)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Кито-подібні (Cetacea), родина — Дельфінові (Delphinidae). В Чорному морі представлений ендемічним підвидом *T. t. ponticus* Barabasch, 1940.

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні

Вид поширений в прибережних областях помірних та теплих вод пн. та пд. півкуль. Протягом року трапляється по всій акваторії Чорного моря, включаючи територіальні води України. В прибережних зонах і на мілководдях зустрічальність відносно вища, особливо в весняний і осінній періоди. Влітку найбільші скупчення відмічаються на межі Центрального і Сх. р-нів моря, у Пд. узбережжя Криму.

Чисельність і причини її зміни

Вид загалом зі стабільною чисельністю. В Чорному морі знижена внаслідок промислу. Чисельність в територіальних водах України не встановлена внаслідок недоліків методики її визначення. Причини зміни чисельності: є підстави вважати, що після припинення активного промислу в 1966 р. запас виду збільшився. В територіальних водах України, імовірно, він становить 5–10 тис. особин.

Особливості біології та наукове значення

Тримається прибережної смуги, хоча зустрічається і у відкритому морі, здійснює сезонні переміщення. Заходить в ріки на значну відстань. Пірнає на глибину до 150 м. Три-

мається нечисленними косяками. При великій концентрації риби утворює скупчення до сотень особин. Живиться як пелагічними, так і придонними рибами, а також ракоподібними, молюсками. Статевої зрілості набуває в 5–10 років. Спарюється протягом теплого сезону. Вагітність триває біля року. Тривалість молочного годування від півроку до 2 років. Припускається 2–3 річний цикл розмноження. Населяє прибережні зони та мілководдя, особливо в весняний і осінній періоди.

Морфологічні ознаки

Дельфін середнього розміру: довжиною 2,2–3 м, масою 150–300 кг (в Чорному морі). Дзьоб чітко відмежований. Спинний пла-

вець високий, стрункий, позаду вирізаний у вигляді півмісяця. Грудні плавці широкі. Забарвлення тіла зверху темно-буре, знизу світле, малюнок на боках тіла часто зовсім не виражений. Зуби міцні, конічні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до I і II видань ЧКУ (1994). Був занесений до Червоних книг РСФСР (1983), СРСР (1984). Включений до Червоного списку МСОП (категорія EN), II додатку до Бернської конвенції, II додатку до Боннської конвенції, II додатку CITES і угоди ACCOBAMS.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

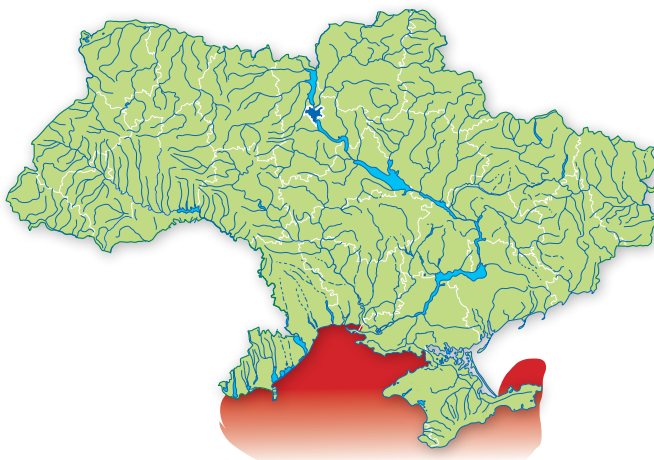
Зареєстровані випадки народження в неволі.

Господарське та комерційне значення

Утримується в океанаріумах для наукових і комерційних цілей. Легко дресирується.

Основні джерела інформації

Клейненберг, 1956; Томилин, 1957; Гептнер, Чапський, Арсеньев, Соколов, 1976; Михалев, 1981; Соколов, 1986; Михалев, 2004; Михалев, 2005.

Автор: Ю.О. Михальов
Фото: О.В. Шпак

МОРСЬКА СВИНЯ (АЗОВКА)

Phocoena phocoena (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Китоподібні (Cetacea), родина — Морські свині — (Phocoenidae). Один з 4-х видів роду, один вид в фауні України, представлений ендемічним підвидом *P. p. relicta* Abel, 1905.

Природоохоронний статус виду

Вразливий.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Вид поширений в прибережних водах пн. частин Атлантичного і Тихого океанів, в Мармуровому, Чорному і Азовському морях. Трапляється во всій акваторії територіальних вод України.

Чисельність і причини її зміни

Невідома, однак є підстави вважати, що за період припинення промислу запаси виду декілька збільшилися, в том числі і в територіальних водах України. Причини зміни чисельності: загибель внаслідок браконьєрського рибного лову, в рибальських снастях і від забруднення моря.

Особливості біології та наукове значення

Звичайно тримається нечисленними групами, але в період масового ходу риби збирається в великі косяки. Основу живлення становлять пелагічні (шпрот, хамса, атерина) і придонні риби (бички). Період спарювання — липень–жовтень, щенята з'являються з квітня по серпень. Термін вагітності близько 10 місяців. Довжина новонародженого досягає половини і більше довжини матері. В прибережних зонах и на мілководді зустрічальність

вища, особливо в весняний і осінній періоди. Заходить в естуарії і низов'я Дунаю, Пд. Бугу, Дніпра, Інгульцю, Дону. Відокремлюються кілька популяцій, що прив'язані до відповідних популяцій хамси. В період ходу анчоуса з Чорного моря в Азовське і навпаки пн.-сх. популяція морської свині концентрується в зоні перед Керченським проливом. Суттєві скупчення пн.-зх. популяції відмічаються в суміжних водах зх. і пд. узбережжя Криму.

Морфологічні ознаки

Морські свині дрібніше за справжніх дельфінів і мають зуби з округлою коронкою. Довжина тіла — 1,2–1,8 м, маса — близько 30–70 кг (в Чорному морі), тіло більш кремезної статури. Голова, притуплена. Спинний плавець невели-

кий, трикутної форми. Передні плавці досить короткі, зміщені до голови. Забарвлення тіла контрастне, з чорними, білими й сірими ділянками, або однотонне, з відтінками сірого.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до II видання Червоної книги України (1994). Включений до Червоного списку МСОП (категорія EN), II додатку до Бернської конвенції, II додатку до Боннської конвенції і угоди ACCOBAMS.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

В неволі не розмножується і довго не живе.

Господарське та комерційне значення

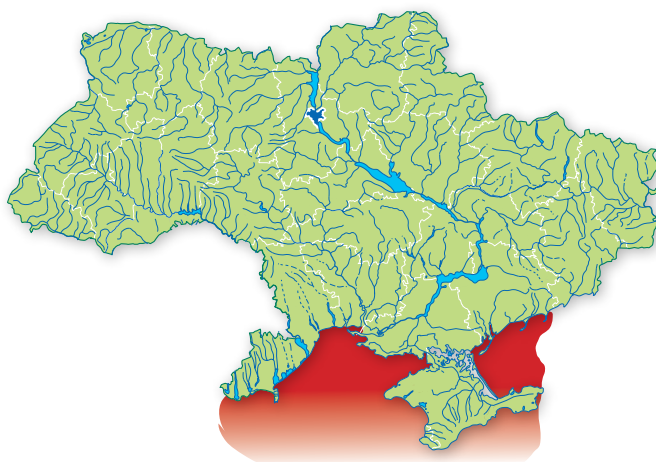
Не має.

Основні джерела інформації

Клейнбергер, 1956; Томилин, 1957; Гептнер, Чапський, Арсенев, Соколов, 1976; Соколов, 1986; Михалев, 2004; Михалев, 2004.

Автор: Ю.О. Михальов

Фото: П.Є. Гольдін

ДЕЛЬФІН ЗВИЧАЙНИЙ (БІЛОБОЧКА)

Delphinus delphis Linnaeus, 1758

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Кито-подібні (Cetacea), родина — Дельфінові (Delphinidae). Один з 2-х видів роду, один вид роду в фауні України. В Чорному морі представлений підвидом *D. d. ponticus* Barabasch, 1935.

Природоохоронний статус виду

Неоцінений.

Ареал виду і його поширення в Україні.

Вид-космополіт, що поширений в теплих та помірних областях Атлантичного і Тихого океанів. В Чорному морі повсюдно. В Азовському морі відсутній. Зустрічається по всій акваторії територіальних вод України в Чорному морі.

Чисельність і причини її зміни

Тенденції чисельності загалом по виду невідомі. Тоді як запаси виду в Середземному та Чорному морях явно зменшилися. В причинами занепаду виду крім 30-річного промислу, коли було здобуто не менш 3 млн. особин, також стали зменшення трофічної бази і забруднення води. З 1980-х рр. оцінка чисельності не проводилась і зараз реальну чисельність виду дуже складно уявити. Зустрічальність вища, ніж двох інших видів чорноморських дельфінів. Сорокарічна заборона на промисел імовірно позитивно позначилась на відновленні запасу виду. В територіальних водах України популяція становить не менш ніж 10 тис. особин.

Особливості біології та наукове значення

Морський пелагічний вид, що уникає мутної та опрісненої прибережної води, для якого

характерні сезонні переміщення по Чорному морю. Тримається невеликими зграйками, як правило, подалі від берегів. Пірнає на глибину до 150 м. При великій концентрації риби може утворювати скупчення до сотні особин. Живиться як пелагічними (хамса, шпрот), так і придонними рибами, а також ракоподібними, молюсками. Статевої зрілості досягає приблизно в 10 років. Спарюється навесні. Вагітність триває біля року. Протягом більш ніж півроку самка годує малят молоком. Припускається 1–2-літній цикл розмноження.

Морфологічні ознаки

Середній за розмірами дельфін довжиною до 1,6–2,2 м і масою в межах від 60 до

120 кг (в Чорному морі). Забарвлення контрастно строкате. Спина чорна чи коричнева, черево світле. На боках сіра та світло-жовта перехресні смуги.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид був занесений до II видання ЧКУ (1994). Включений до Червоного списку МСОП (категорія VU), II додатку до Бернської конвенції, II додатку до Боннської конвенції, II додатку CITES і угоди ACCOBAMS.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

У неволі не приживається.

Господарське або комерційне значення.

Місцями був об'єктом промислу.

Основні джерела інформації

Клейненберг, 1956; Томилини, 1957; Гептнер, Чапський, Арсенєв, Соколов, 1976; Соколов, 1986.

Автор: Ю.А. Михальов
Фото: Г. Крюкова

ЗУБР

Bison bonasus (Linnaeus, 1758)

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Парнокопитні (Artiodactyla), родина Порожнисторогі (Bovidae). Один з 2-х видів роду, один вид в фауні України.

Природоохоронний статус виду

Зниклий у природі.

Ареал виду та його поширення в Україні

Історичний ареал виду від Піренеїв для Зх. Сибіру, Англія і пд. Скандинавія. В Україні на початок 1990-х рр. утримувалися 10 популяцій у Волинській, Київській, Чернігівській, Сумській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Вінницькій обл. Зараз зубр зберігся скрізь, крім Чернігівської обл.

Чисельність і причини її зміни

Вид, чисельність якого в усіх країнах крім України, росте рік від року. З 1965 по 1967 рр. в Україну було завезено 41 особина. Максимальна чисельність в 1990 р. — 685 голів. На 2008 р. поголів'я зменшилося більш ніж в три рази і зараз становить менше 200 зубрів. Причини зміни чисельності: браконьєрство і недбале ведення мисливського господарства.

Особливості біології та наукове значення

Традиційно вид, що здійснював величезні міграції, зараз веде осілий спосіб життя. Тримається невеликими сім'ями або стадами (до 50 особин). Старі самці живуть поодиночці, пристають до гурту лише під час гону. Живиться травою, листям, пагонами і

гілками дерев та чагарників, корою, а також добре їсть сіно. Статевої зрілості самець досягає у 2–3-річному віці, а самка у 2-річному. Гін у серпні–вересні. Самка раз на рік після 9-місячної вагітності народжує одне, рідко двох малят. Лактація триває 8–10 місяців. Рівнинні та гірські ліси (переважно листяні і мішані, з вирубками, луками та болотами). Виходить на сінокоси та ін. сільськогосподарські угіддя.

Морфологічні ознаки

Величезний бик. Довжина тіла більш ніж 3 м, в плечах до двох метрів, маса до 1 т. Волосся темно-коричневе. Голова опущена, з вираженою «бородою» і двома відносно невеликими рогами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), а також як вид, існуванню якого можлива загроза, до Червоної книги МСОП як вид, що підлягає охороні, до III додатку до Бернської конвенції. Охороняється в мисливських господарствах. Потребує спеціальної охорони, а також наукової програми відтворення, яка передбачала би поповнення українських популяцій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується добре. Практично все сучасне поголів'я походить від тварин, яких розводять в неволі з 1929 р.

Господарське та комерційне значення

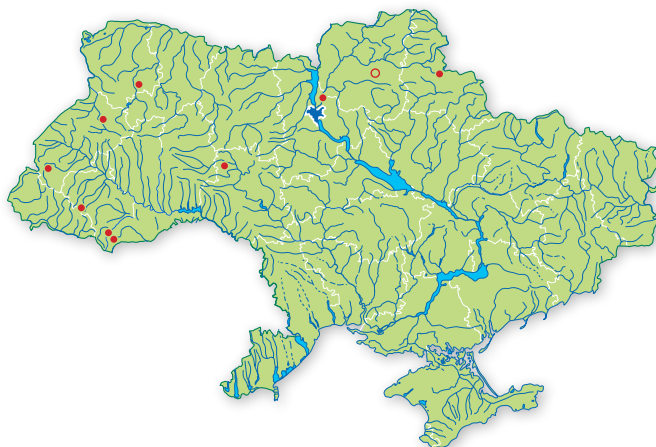
Традиційно мисливський вид.

Основні джерела інформації

Гептнер, Насимович, Банников, 1961; Красная Книга СССР, 1984; Природа Украинской ССР, 1985; Редкие и исчезающие животные Украины, 1988; Kryzhanovskii, 2004.

Автор: С.В. Межжерін

Фото: Київський зоологічний парк

КІНЬ ДИКИЙ

Equus caballus Boddaert, 1785

Таксономічна належність

Клас — Ссавці (Mammalia), ряд — Непарнокопитні (Perissodactyla), родина — Конячі (Equidae). Один з 7 видів роду; один з 2-х видів роду в фауні України. Представлений підвидом *E. f. przewalskii* Polj., 1881. Інший підвид, європейський тарпан *E. f. gmelini* Antonius, 1912, зник в Україні в 1875 р.

Природоохоронний статус виду

Зниклий в природі.

Ареал виду та його поширення в Україні

Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення Чорнобильської АЕС (Київська обл.) з 1998 р. В минулому ареал охоплював значну частину Євразії; в Європі зник в XIX, в Азії — в XX ст.

Чисельність і причини її зміни

Розмноження в природі почалося в 1998 р. Максимальної чисельності популяція досягла в 2003–2004 рр. — 65 особин. На січень 2009 р. нараховувалося близько 50 коней. Причини зміни чисельності: браконьєрство, перебудова ландшафтів в результаті господарської діяльності, втрата генетичного різноманіття через обмежену кількість тварин-засновників популяції.

Особливості біології та наукове значення

Характеризується високою екологічною пластичністю. В умовах Полісся переважно обирає для мешкання відкриті степові і лучні ділянки, пойми річок, узлісся. Коні харчуються трав'янистою рослинністю, також листям дерев, чагарників і водно-болотною рослинністю. Ведуть груповий спосіб життя зі складною соціальною структурою. Є

репродуктивні та одностатеві групи. Фізіологічна статева зрілість настає у 2 роки, повний репертуар статевої і соціальної поведінки розвивається пізніше. В приплоді одне лоша. Має значення для підтримки біорізноманіття трав'янистих екосистем, створення структурованих ландшафтів, підвищення мозаїчності відкритих місць мешкання та лісів.

Морфологічні ознаки

Довжина тіла — 200–250 см, висота в холці — 124–153 см, вага — 230–350 кг. Піщаного кольору із смугою вздовж спини, кінцівки темні, грива коротка, стояча, верхня половина хвосту вкрита коротким волоссям, на кінці китиця.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Вид занесений до Червоного списку МСОП. Слід посилити охорону місць перебування в Зоні відчуження, включити додатково біля 70 тис. га її території до ПЗФ України. В майбутньому доцільно інтродукувати групу неспоріднених тварин для покращення генетичної структури популяції.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Розмножується у неволі з 1905 р. З 1989 р. створено 6 резерватів в Європі і 5 — в Центральній Азії.

Господарське та комерційне значення

Об'єкт екотуризму.

Основні джерела інформації

Groves, 1986; Przewalski's horse..., 1994; IUCN Red List., 1996; Загороднюк, 1999; Крахмальня, 1999; Жарких и др., 2002; Жарких, Ясинецкая, 2005, 2008.

Автори: Т.Л. Жаркіх, Н.І. Ясинецька
Фото: Київський зоологічний парк

ЛІТЕРАТУРА

- Абеленцев В.И. Украина и Молдавия // Колонок, горностай, выдра. — М.: Наука. — 1977. — С. 121–126.
- Абеленцев В.И. Куницеви // Фауна України. Ссавці. — К.: Наук. думка, 1968. — Т. 1. — Вип. 3. — 280 с.
- Абеленцев В.И., Підоплічко І.Г. Ряд Комахоїдні — Insectivora // Фауна України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — Т. 1, вип. 1. — С. 70–228.
- Абеленцев В.И., Попов Б.М. Ряд Рукокрилі, або Кожани — Chiroptera // Фауна України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — Т. 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Абеленцев В.И., Колюшев И.И., Крочко Ю.И., Татаринев К.А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ. 1 // Вестник зоологии. — 1968. — Т. 2, № 6. — С. 59–64.
- Абеленцев В.И., Колюшев И.И., Крочко Ю.И., Татаринев К.А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ. 2 // Вестник зоологии. — 1969. — Т. 3, № 2. — С. 20–24.
- Аверин В.Г. Хорек-перевязка (*Vormela sarmatica* Pall. s. *pergusna* Güld.) и наши сведения о ней // Природа и охота на Украине. — 1924. — № 1–2. — С. 155–158.
- Аверин В.Г. Про перев'язку або рябого тхора (*Vormela peregusna* Guld.) // Укр. мисливець та рибалка. — 1928. — № 11–12. — С. 33–35.
- Аверин Ю.В. Птицы горы Опук как источник заселения защитных лесных насаждений Керченского полуострова // Тр. Крымского филиала АН СССР. — 1951. — № 2. — С. 11–19.
- Аверин Ю.В. Сельскохозяйственное значение некоторых птиц степного Крыма // Тр. Крымского филиала АН СССР. — 1955. — № 9. — С. 111–131.
- Амолин А.В. К изучению фауны одиночных складчатокрылых ос подсемейства Eumeninae (Hymenoptera: Vespidae) Харьковской области // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона. — 2002. — Вып. 2. — С. 89–95.
- Амолин А.В. Ландшафтно-биотопическое распределение складчатокрылых ос рода *Discoelius* Latreille, 1809 (Hymenoptera, Vespidae: Eumeninae) в Лесостепной и Степной зонах Украины // VII з'їзд Укр. ентомологів-ва (Тез. доп.). — Ніжин, 2007. — С. 3.
- Анікіна З.Л. До фауни Syrphidae Закарпатської області // Тези доповідей та повідомлень до XIX наукової конференції. Серія: Біологія. — Ужгород, 1965. — С. 67–70.
- Анікіна З.Л. Про мух-сірфід (Diptera, Syrphidae) Закарпаття // Комахи Українських Карпат і Закарпаття. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 141–148.
- Ананьева Н.Б., Боркин Л.Я., Даревский И.С., Орлов Н.Л. Земноводные и пресмыкающиеся. — М.: АБФ, 1998. — 574 с.
- Ананьева Н.Б., Орлов Н.Л., Халиков Р.Г., Даревский И.С., Рябов С.А., Барабанов А.В. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии (таксономическое разнообразие, географическое распространение и природоохранный статус). — СПб: Зоол. ин-т, 2004. — 232 с.
- Ангелов П. Coleoptera, Curculionidae, Brachyderinae, Tanymericinae, Cleoninae, Curculioninae, Myorrhininae // Фауна на България. — София, 1978. — Т. 7, ч. II. — С. 234
- Андрющенко Ю.А. Положение украинской группировки журавля-красавки в пределах мировой популяции вида // Беркут. — 1997. — Т. 6, вып. 1–2. — С. 33–46.
- Андрющенко Ю.А. Интересные сведения о встречах птиц в Северо-Западном Приазовье, Присивашье и в Крыму в 1996–1997 гг. // Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. — Симферополь, 1999. — С. 4–6.
- Андрющенко Ю.А. Національний план дій зі збереження дрохви (*Otis tarda*) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 168–179.
- Андрющенко Ю.А. Багерове // Нац. доп. про стан ІВА територій України. — К., 2002. — С. 36–38.
- Андрющенко Ю.А., Винтер С.В., Стадниченко И.С., Тараненко Л.И. Предварительные сведения о распространении и численности журавля-красавки в Украине // Журавли Украины. — Мелитополь, 1999 а. — С. 10–15.
- Андрющенко Ю.А., Горлов П.И., Дядичева Е.А., Кошелев А.И., Лысенко В.И., Попенко В.М., Сиохин В.Д., Черничко И.И. Распределение и численность зимующих птиц в Присивашье и Приазовье // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины / Сб. науч. работ. — Алушта–К., 1998 а. — С. 3–13.
- Андрющенко Ю.А., Горлов П.И., Лысенко В.И. Распределение и численность зимующих птиц в Присивашье и Приазовье // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. — Алушта–К., 1998 б. — С. 3–13.
- Андрющенко Ю.А., Горлов П.И. План действий по сохранению журавлей в Украине // Журавли Украины. — Мелитополь, 1999 б. — С. 106–124.
- Андрющенко Ю.А., Горлов П.И., Гринченко А.Б., Олейник Д.С., Прокопенко С.П. О зимовке дрофы на юге Украины в январе 2000 года // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 2000 в. — Вып. 3. — С. 101–107.
- Андрющенко Ю.А., Дядичева Е.А., Гринченко А.Б., Полуда А.М., Попенко В.М., Прокопенко С.П., Черничко И.И., Черничко Р.Н. О находках новых и редких птиц в Крыму // Вестник зоологии. — 1993. — Т. 27, № 4. — С. 55.
- Андрющенко Ю.А., Кинда В.В., Стадниченко И.С. Необходимость создания национального парка в северной части Керченского полуострова для охраны уникального орнитокомплекса // Мат-ли конф. 7–9 квітня 1995, м., Ніжин. — К., 1996. — С. 163–173.
- Андрющенко Ю.А., Сиохин В.Д., Черничко И.И. Розовый скворец // Жизнь птиц. — 1995. — № 2–3. — С. 7.
- Андрющенко Ю.А., Сиохин В.Д., Черничко И.И., Черничко Р.Н. Западный Сиваш. Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины. — К., 2000. — С. 201–216.
- Андрющенко Ю.А., Стадниченко И.С. Современное состояние и особенности местобитаний дрофы, стрепета и авдотки на юге Украины // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 1999. — Вып. 2. — С. 135–151.

- Андрющенко Ю.А., Шевцов А.А. Летние скопления журавля-красавки на Сиваше // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 1998 в. — Вып. 1. — С. 92–102.
- Аникина З.Л. Сирфиды (Diptera, Syrphidae) Украинских Карпат // Дисс. ... канд. биол. наук / Ужгородский гос. ун-т. — Ужгород, 1972. — 244 с.
- Антонец Н. Раритетні види ссавців Дніпровсько-Орільського природного заповідника // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріологічної школи. — Луганськ, 2008. — Вып. 9. — С. 76–79.
- Аппак Б.А. Современное состояние популяции черного грифа в Крыму // Охрана и изучение редких и исчезающих видов животных в заповедниках. — М., 1992. — С. 77–87.
- Аппак Б.А. Белоголовый сип в Крыму // Беркут. — 1998. — Т. 7, вып. 1–2. — С. 46–47.
- Аппак Б.А. Черный гриф в Крыму // Беркут. — 2001. — Т. 10, вып. 1. — С. 52–62.
- Ардамацкая Т.Б. Кбиологии степной гадюки района Черноморского заповедника // Тр. Черноморск. гос. заповедника. — 1958 а. — Вып. 2. — С. 107–109.
- Ардамацкая Т.Б. Степные змеи как истребители птиц-дуплогнездников // Тр. Черноморск. гос. заповедника. — 1958 б. — Вып. 2. — С. 27–33.
- Ардамацкая Т.Б. Некоторые особенности гнездования утиных в районе Черноморского заповедника // Тр. Черноморск. гос. заповедника. — Голая Пристань, 1958 в. — Вып. 2. — С. 35–64.
- Ардамацкая Т.Б. Длинноносый крохаль в северо-западном Причерноморье // Орнитология. — М.: Из-во Московского ун-та, 1963. — Вып. 6. — С. 293–302.
- Ардамацкая Т.Б. Гнездование утиных и ржанкообразных на островах Тендровского залива Черноморского заповедника // Орнитология. — М.: Из-во Московского ун-та, 1984. — Вып. 19. — С. 41–49.
- Ардамацкая Т.Б. Увеличение численности четырехполосого полоза на лесостепных участках Черноморского заповедника // Вестник зоологии. — 1986. — № 2. — С. 77–79.
- Ардамацкая Т.Б. Встреча тонкоклювого кроншнепа в Черноморском заповеднике в 1995 г. // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1996. — № 9. — С. 34.
- Ардамацкая Т.Б. Тонкоклювый кроншнеп в Черноморском заповеднике // Инф. мат-лы рабочей группы по куликам. — М., 1997. — № 10. — С. 39–40.
- Ардамацкая Т.Б. Редкие виды птиц островов Джарылгачского залива, побережья Днепра и заказника «Березовые колки» // Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. — Симферополь, 1999. — С. 7–9.
- Ардамацкая Т.Б., Дядичева Е.А., Лугово О.А. Современное состояние миграционных группировок кроншнэпов на острове Джарылгач // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 2003. — Вып. 6. — С. 108–121.
- Аренс Л.Е., Аренс Е.Л. Поведение осы *Stizoides tridentatus* F. (Hymenoptera, Sphecidae) // Энтомол. обозр. — 1953. — Т. 33. — С. 190–193.
- Арзанов Ю.Г. Обзор долгоносиков рода *Brachycerus* Olivier (Coleoptera: Brachyceridae) европейской части России, Кавказа и сопредельных стран // Кавказский энтомол. бюллетень. — 2005. — Т. 1, № 1. — С. 65–80.
- Артоболевський В. Матеріали до списку птахів південної половини Чернігівщини. (Відомості попередні) // Зап. Київського ін-ту народної освіти. — 1926. — Т. 1. — С. 113–126.
- Архипов О.М. Гніздування підорлика та балабана у Фрунзівському районі Одеської області // Беркут. — 1995. — Т. 4, вып. 1–2. — С. 17.
- Архипов А.М., Фесенко Г.В. Сведения о наблюдениях за редкими птицами в районе Кучурганского лимана // Бранта. — 2000. — Вып. 8. — С. 7–15.
- Архипов А.М., Фесенко Г.В. Наблюдения редких птиц в районе Кучурганского лимана // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — 2005. — Вып. 8. — С. 198–202.
- Атамась Н., Товпинець М. Ссавці в живленні хижих птахів на Луганщині: загальний огляд даних // Теріофауна сходу України / Праці Теріол. школи — Луганськ, 2006. — Вып. 7 — С. 260–267.
- Атемасов А.А. и др. Встречи редких видов птиц в бассейне Северского Донца // Птицы бассейна Северского Донца. — 2000. — Вып. 6–7. — С. 70–71.
- Афанасьев В.Т. Редкие и малочисленные гнездящиеся птицы Сумского Полесья и Брянской области // Современная орнитология, 1991 а. — М.: Наука, 1992. — С. 180–183.
- Афанасьев В.Т., Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. — К.: Ин-т зоол. АН Украины, 1992 б. — 60 с.
- Афанасьев В.Т. Мохноногий сыч на северо-востоке Украины // Беркут. — 1997. — Т. 6, вып. 1–2. — С. 47–48.
- Афанасьев В.Т. Птицы Сумщины. — К.: Українське товариство охорони птахів, 1998 а. — 93 с.
- Афанасьев В.Т. Орнітологічні спостереження. Сич волохатий (*Aegolius funereus*) // Авіфауна України. — 1998 б. — Вып. 1. — С. 107.
- Бабенко А.С. Жесткокрылые подсемейства Staphylininae (Coleoptera, Staphylinidae) из предгорий Западного Алтая // Фауна и экология растительоядных и хищных насекомых Сибири / Тр. Биол. ин-та СО АН СССР, № 43. — Новосибирск, 1980. — С. 33–41.
- Байдашников А.А. Новый для науки наземный легочный моллюск из Восточных Карпат // Зоологический журнал. — 1985. — Т. 64, вып. 2. — С. 206–211.
- Банник М.В., Джамирзоев Г.С. Залеты черноголового хохотуна в Харьковскую область // Беркут. — Чернівці, 1996. — Т. 5, вып. 2. — С. 205–206.
- Банников А.Г., Даревский И.С., Ищенко В.Г., Рустамов А.К., Щербак Н.Н. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. — М.: Просвещение, 1977. — 415 с.
- Бартенев А.Ф., Бартенев А.В. Заметки о насекомых из Красной книги Украины: Крымская жужелица — *Carabus (Procerus) scabrosus tauricus* (Bon.) // Изв. Харьковского энтом. об-ва. — Т. 5, вып. 1. — С. 102–106.

- Башта А.-Т.В. Загальна характеристика гніздової орнітофауни заплавлних лісів долини р. Боржава: попередні результати // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 97–98.
- Башта А.-Т.В. Орнітофауна проектованого національного парку «Ждимир» // Облік птахів: підходи, методики, результати / Зб. наукових статей Другої міжнародної науково-практичної конференції. — Житомир, 2004 а. — С. 171–176.
- Башта А.-Т.В. Фауна рукокрилих Західного Полісся // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (17–19 травня 2004 р., м. Шацьк). — Світазь, 2004 б. — С. 110–114.
- Башта А.-Т.В., Потіш Л.А. Славці Закарпатської області. — Львів, 2007. — С. 61–62.
- Безродный С.В. Распространение сонь (Rodentia, Gliridae) на Украине // Вестник зоологии. — 1991. — Т. 25, № 3. — С. 45–50.
- Безродный С.В. Садовый вовчок // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 390.
- Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції. — К., 1999. — 60 с.
- Бей-Биенко Г.Я., Мищенко Л.Л. Саранчовые фауны СССР и сопредельных стран. — М.-Л., 1951. — Ч. 1–2. — 665 с.
- Бей-Биенко Г.Я. Кузнечиковые. Подсем. Листовые кузнечики (Phaneropterinae) // Фауна СССР. I. Прямокрылые. — М.-Л., 1954. — Т. 2, вып. 2. — 384 с.
- Бей-Биенко Г.Я. Отряд Mantoptera — Богомолы // Определитель насекомых европейской части СССР в пяти томах. Низшие древнекрылые с неполным превращением. — М.-Л.: Наука, 1964 а. — Т. I. — С. 170–173.
- Бей-Биенко Г.Я. Отряд Orthoptera — Прямокрылые // Определитель насекомых европейской части СССР. — М.-Л.: Наука, 1964 б. — Т. I. — С. 203–284.
- Белик В.П. Розовый скворец *Pastor roseus* в Предкавказье и на Дону // Русский орнитологический журнал. — 1993. — Т. 2. — Вып. 3. — С. 347–359.
- Белик В.П. Где обитает тонкоклювый кроншнеп // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1994. — № 7. — С. 30–32.
- Белик В.П., Ветров В.В. Европейский тювик на территории СНГ. Сообщение I. Распределение и численность // Бранта. — 1998. — Вып. 1. — С. 24–36.
- Белик В.П., Ветров В.В. Европейский тювик на территории СНГ. Сообщение II. Биология и перспектива охраны // Бранта. — 1999. — Вып. 2. — С. 7–25.
- Бенедиктов А.А. Прямокрылообразные насекомые (Orthopteroidea) Национального луганского заповедника (Украина) // Отчет о проделанной работе в Нац. луганском заповеднике 10–15 июня 1996 г. — 1997. — 9 с. — Рукопись.
- Бенедиктов А.А. Прямокрылообразные насекомые (Orthopteroidea) Южного Заднепровья // Отчет о проделанной работе в биосферном заповеднике «Аскания-Нова» им. Ф.Е. Фальц-Фейна 30 июля — 9 августа 1997 г. — 1998. — 11 с. — Рукопись.
- Берестенников Д.С. Млекопитающие Черноморского заповедника // Вестник зоологии — 1977. — Т. 11, № 2. — С. 12–17.
- Беркіч Р.О. Нове місце гніздування чорного лелеки у Хмельницькій області // Авіфауна України. — 1998. — Вып. 1. — С. 105.
- Бескаравайный М.М. Птицы заповедника «Мыс Мартыан» // Заповідна справа в Україні. — 1995. — № 1. — С. 1–30.
- Бескаравайный М.М. Новые данные о редких и малоизученных видах птиц Юго-Восточного Крыма // Вестник зоологии. — 1996. — Т. 30, № 3. — С. 71–72.
- Бескаравайный М.М. Биотопическое распределение гнездящихся птиц восточной части горного Крыма // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — 2001 а. — Вып. 4. — С. 42–70.
- Бескаравайный М.М. Современное состояние и некоторые тенденции динамики численности редких видов птиц Юго-Восточного Крыма // Беркут. — 2001 б. — Т. 10, вып. 2. — С. 125–139.
- Бескаравайный М.М. Видовой состав, сезонная динамика и биотопическое распределение аистообразных птиц в южном Крыму. — Бранта, 2005. — Вып. 5. — С. 114–127.
- Биология шмелиной семьи. — К.: Ин-т зоол. АН УССР, 1989. — 55 с.
- Биоразнообразие Крыма: оценка и потребности сохранения // Мат-лы, представленные на междунар. раб. семинар (ноябрь 1997, Гурзуф) / Под ред. Корженевского В.В. и др. — Симферополь, 1997. — 131 с.
- Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника. — К.: Наук. думка. — 1999. — 704 с.
- Біляков І.В., Тарашук С.В. До поширення у Північно-Західному Причорномор'ї деяких видів змій, які перебувають під особливою охороною в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 16–21.
- Богданов Ю.А. К распределению стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) по ландшафтно-географическим поясам в Украинских Карпатах // VII Междунар. симпозиум по энтомофауне Средней Европы. — Л.: Наука, 1977. — С. 20–21.
- Боднар В.В. Матеріали по поширенню хижих птахів у західному Закарпатті // Беркут. — 1995. — Т. 4, вип. 1–2. — С. 14–17.
- Боднар В.В. Дані про зустрічі з рідкісними видами птахів на Закарпатті // Мат-ли конф., 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996. — С. 67–69.
- Боднар В.В. Огляд рідкісних птахів Закарпаття // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 98–101.
- Боднар В.В., Баренблат М.О. Огляд рідкісних птахів Закарпаття // Пріоритети орнітологічних досліджень // Мат-ли і тези доповідей VIII наукової конференції орнітологів заходу України, присвяченої пам'яті Густава Бельке. — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 98–101.
- Бойко Н.Я. Экология хищных зверей Среднего Приднепровья, их хозяйственное значение и практическое использование // Автореф. ... канд. ... биол. наук. — Львов, 1971. — 21 с.
- Бойко Н.Я., Самарский С.Л. Особенности размещения и численность некоторых млекопитающих Среднего Приднепровья // Вестник зоологии — 1970. — Т. 4, № 3. — С. 14–20.
- Бокотей А.А. Атлас птиц города Львова: основные принципы и результаты первого года работы // Проблемы вивчення та охорони птахів / Мат-ли 6 наради орніто-

- логів Західної України. — Львів–Чернівці, 1995 а. — С. 14–16.
- Бокотей А.А. Огляд орнітофауни міста Львова // Беркут. — 1995 б. — Т. 4, вип. 1–2. — С. 3–13.
- Бокотей А.А. Дзюбенко Н.В. Чорний лелека в Українських Карпатах: сучасний стан і охорона // Біорізноманіття Українських Карпат / Мат-ли наук. конф., присвяченої 50-річчю Карпатського високогірного біологічного стаціонару Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка (Львів, 30 липня — 3 серпня 2005 р.). — Львів, 2005. — С. 35–38.
- Бокотей А.А., Соколов Н.Ю. Каталог орнітологічної колекції Державного природознавчого музею. — Львів, 2000. — С. 68.
- Бокотей И.И. Материалы по фауне пилльщиков и рогахвостов (*Chalastogastra*, *Hymenoptera*) Закарпаття // Научн. зап. Ужгородського ун-та. — Ужгород, 1956. — Т. 16. — С. 119–132.
- Бондаренко В.Д. Біотехнія. — Львів, 2002. — Ч. 2. — С. 352.
- Борзаковский Д.Н. Материалы по фенологии миграций птиц в Иванковском районе Киевской области // Авіфауна України. — 1998. — Вип. 1. — С. 82–86.
- Боровик Е.Н. Численность редких и охраняемых видов млекопитающих в заповедном массиве «Стрельцовская степь» // Вестник зоологии. — 1999. — Т. 33, № 4–5. — С. 80.
- Боровик Е.Н. Корсак *Vulpes corsak* (*Carnivora*, *Canidae*) на территории Украины // Вестник зоологии. — 2002. — Т. 36, № 2. — С. 95–96.
- Браунер А.А. Сельскохозяйственная зоология. — Одесса: Госиздат, 1923. — 435 с.
- Бригадиренко В.В. К фауне охраняемых насекомых Днепропетровской области // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України. — К.: Укр. ентомолог. тов-во. — 2005. — С. 6–8.
- Бровдій В.М. Жуки-листоїди. Хризомеліни. Фауна України. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 19, вип. 16. — 385 с.
- Будашкин Ю.И., Раевский В.Ю. Новые сведения о биологии бражника *Nemaris croatica* (*Lepidoptera*, *Sphingidae*) в Восточном Крыму // Журнал Українського ентомологічного товариства. — 1997. — № 1. — С. 27–34.
- Бузун В.А. Структура колонии, некоторые формы повеления и враги розового скворца в Восточном Крыму // Вестник зоологии. — 1987. — Т. 21, № 5. — С. 61–63.
- Булахов В.Л. Самарський ліс // ІВА території України. — К., 1999. — С. 92–93.
- Булахов В.Л., Гассо В.Я., Пахомов О.Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Земноводні та плазуни (*Amphibia et Reptilia*): Монографія. — Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007. — 420 с.
- Булахов В.Л., Губкин А.А. Современное состояние орнітофауны Днепропетровщины // Праці Укр. орнітологічного тов-ва. — К., 1996. — Т. 1. — С. 3–18.
- Булахов В.Л., Пахомов О.Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (*Mammalia*). — Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2006. — 356 с.
- Бумар Г.В. Чисельність та поведінка глухаря на токовищах у Поліському заповіднику // Заповідна справа в Україні. — 2001 а. — Т. 7, вип. 1. — С. 37–39.
- Бумар Г.В. Щодо вивчення популяцій окремих рідкісних видів птахів на території Поліського заповідника // Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть. — Кривий Ріг: І.В.І., 2001 б. — С. 133–135.
- Бумар Г.В. Екологія гніздування хижих птахів півночі Житомирщини // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003 а. — С. 110–112.
- Бумар Г.В. Орнітофауна Поліського природного заповідника // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття / Мат-ли конф., присв. 80-річчю Канівського природного заповідника. — Канів, 2003 б. — С. 196–197.
- Бумар Г.В., Горбань І.М., Стефурак І.Л. До поширення трипалого дятла в Україні // Беркут. — Чернівці, 2004. — Т. 13, вип. 2. — С. 298–299.
- Бундзяк П.В., Ікалюк Г.В., Сидорак Н.В. До фауни рідкісних та малочисельних птахів Покуття // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 2. — С. 148.
- Бурчак-Абрамович М.О. Про деяких цикавих птахів Волині // 36. пр. зоол. музею АН України. — 1928. — Т. 6, вип. 3. — С. 213–222.
- Бутьев В.Т., Фридман В.С. Трехпалый дятел // Птицы России и сопредельных регионов: Совообоазные, Козодоеробразные, Стрижеобразные, Ракшеобразные, Удодообразные, Дятлообразные. — М., 2005. — С. 423–434.
- Бучко В.В. Встречи филина в Ивано-Франковской области // Филин в России, Белоруссии и на Украине / Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994 а. — С. 105–106.
- Бучко В.В. та ін. Нові зустрічі рідкісних та малочисельних птахів у Чернівецькій області // Беркут. — 1994 б. — Т. 3, вип. 2. — С. 148–149.
- Бучко В.В. Матеріали по поширенню хижих птахів у Західному Закарпатті // Беркут. — 1995. — Т. 4, вип. 1–2. — С. 14–17.
- Бучко В.В. та ін. Матеріали до поширення соколоподібних басейну Верхнього Дністра (у межах Ів.-Франківської області) // Мат-ли II конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1996. — С. 16–20.
- Бучко В.В. Птахи Галицького регіонального ландшафтного парку та його околиць // Заповідна справа в Україні. — 1999. — Т. 5, вип. 2. — С. 29–36.
- Вальх Б.С. Материалы для орнитологии Екатеринославской губернии. Наблюдения 1892–1897 года // Тр. об-ва испытателей природы при императорском Харьковском ун-те. — 1899–1900. — Т. 34.
- Варгович Р. Знахідка *Myotis bechsteini* (*Mammalia*: *Chiroptera*) в Українських Карпатах // Вестник зоологии. — 1997. — Т. 31, № 1–2. — С. 68.
- Варгович Р. Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // Європейська ніч кажанів '98 в Україні / Праці Теріолог. школи. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 117–123.
- Васильков И.А. Экология гнездования малой крачки в Северно-Западном Причерноморье // Бранта. — 1999. — Вып. 2. — С. 26–38.
- Ведмедеря В.И., Грубант В.Н., Рудаева А.В. К вопросу о названии черной гадюки лесостепи европейской части СССР // Вестн. Харьковского ун-та. — 1986. — № 288. — С. 83–85.
- Вергелес Ю.И., Горелова Л.Н., Друлева И.В. Очерк растительности и население птиц окрестностей биологической станции ХГУ

- (летний аспект) // Птицы бассейна Северского Донца / Мат-лы 2-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». — Харьков, 1994. — Вып. 2. — С. 29–33.
- Ветров В.В. Орлан-белохвост и могильник — гнездящиеся птицы Луганской области // Мат-лы 10-й Всесоюз. орнитологической конф. — Минск: Наука і тэхніка, 1991. — Ч. 2, кн. 1. — С. 109–111.
- Ветров В.В. Состав и распределение хищных птиц бассейна Северского Донца // Птицы бассейна Сев. Донца / Мат-лы конф. — Донецк: Изд-во Донецкого ун-та. — 1993. — С. 33–38.
- Ветров В.В. Яструб-тювик // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 а. — 457 с.
- Ветров В.В. Могильник // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 б. — 457 с.
- Ветров В.В. О гнездовании могильника в Луганской области // Птицы бассейна Сев. Донца // Мат-лы 2-й конф. «Изучение и охрана птиц басс. Сев. Донца». — Харьков, 1994 в. — Вып. 2. — С. 19–21.
- Ветров В.В. Орел-карлик // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 г. — 457 с.
- Ветров В.В. и др. Распространение и численность хищных птиц нижнего течения Северского Донца (в пределах Ростовской области) // Праці Укр. орнітологічного тов-ва. — К., 1996 а. — Т. 1. — С. 50–68.
- Ветров В.В. Современное состояние могильника (*Aquila heliaca*) в Украине // Пр. Укр. орнітол. товариства. — 1996 б. — Т. I. — С. 45–49.
- Ветров В.В. Новые данные о редких хищных птицах Самарского леса Днепропетровской области // III конф. по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии. — Ставрополь, 1998 а. — С. 22–23.
- Ветров В.В. Новые данные о редких хищных птицах Самарского леса Днепропетровской области // 3 конф. по хищным птицам Вост. Европы и Сев. Азии / Мат-лы конф. — Ставрополь: СГУ, 1998 б. — Ч. 1. — С. 22–23.
- Ветров В.В. Современное состояние Европейского тювика в Украине // III конференция по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии 15–18 сентября 1998 г. — Ставрополь: СГУ, 1998 в. — Ч. 1. — С. 23.
- Ветров В.В. О гнездовании курганника в Харьковской области // Беркут. — 2002. — Т. 11.
- Ветров В.В. О гнездовании филина (*Bubo bubo*) в Луганской области // Птицы бассейна Северского Донца. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 76–77.
- Ветров В.В., Кондратенко А.В. Особенности питания филина (*Bubo bubo*) в Луганской области (Восточная Украина) // Вестник зоологии. — 2002. — Т. 36, № 6. — С. 31–38.
- Ветров В.В., Милобог Ю.В., Стригунов В.И. О гнездовании курганника на юге Одесской области // Беркут. — 2003. — Т. 12, вып. 1–2. — С. 67–68.
- Ветров В.В., Милобог Ю.В., Стригунов В.И. О современном статусе степной пустельги в Украине // Орнитологические исследования в Северной Евразии. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. — С. 111–112.
- Ветров В.В., Милобог Ю.В. Современное состояние европейского тювика в Украине // Изучение и охрана птиц Северной Евразии / Мат-лы V междунар. конф. по хищным птицам Северной Евразии. Ивано-ново, 4–7 февраля 2008 г. — с. 210–212.
- Ветров В.В. Стригунов В.И. Милобог Ю.В. О гнездовании каравайки в Николаевской области // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. — Николаев, 2003. — С. 7.
- Винтер С.В. Журавль-красавка на Украине: состояние, экология, перспективы // Журавль-красавка в СССР. — Алма-Ата: Гылым, 1991. — С. 63–71.
- Винтер С.В. Журавель сирій *Grus grus* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Владышевский Д.В. Фаунистические находки в Карпатах и Прикарпатье // Орнитология. — 1968. — Вып. 9. — С. 342.
- Власенко В.Н., Тараненко Л.И. К распространению узорчатого полоза (*Elaphe diene*) на территории Донецкой области // I Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів «Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів» / 36. доп. — Донецьк, 2002. — Т. 2. — С. 86–87.
- Власенко В.Н., Тараненко Л.И. Узорчатый полоз (*Elaphe diene*) на территории Донецкой области // II Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів «Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів» / 36. доп. — Донецьк, 2003. — Т. 2. — С. 37–38.
- Влащенко А.С. Материалы к фауне рукокрылых Харьковской области // Мат-ли Всеукраїнської зоологічної конф. «Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть». — Кривий Ріг: І.В.І., 2001. — С. 146–148.
- Влащенко А.С. Рукокрылые западной части Изюмской луки — материалы к заповеданию // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. — Харьков, 2006. — Вып. 2. — С. 73–82.
- Влащенко А.С. Сучасний стан вечірниць малої (*Chiroptera*) на території Харківської області // Вісник Львівського університету. Серія: Біологічна. — 2009.
- Влащенко А.С., Наглов А.В. Зимовки рукокрылых (*Chiroptera: Vespertilionidae*) в искусственных пещерах северо-востока Украины // Вісник Харківського нац. ун-у ім. В.Н. Каразіна. Серія: Біологія. — 2006. — Вып. 3, № 729. — С. 168–175.
- Воинственский М.А. Колония вертлявой камышевки (*Ascoglyphus aquaticus*) в Черниговской области // Наук. зап. КГУ. — К., 1950 а. — Т. 9, вып. 6. — С. 163.
- Воинственский М.А. Новые находки мохноногого сыча (*Aegolius funereus*) в окрестностях Киева // Наук. зап. Київ. ун-ту / Тр. зоол. музею. — 1950 б. — № 2. Т. 9, вып. 6. — С. 164.
- Воинственський М.А. Птахи. — К., 1984.
- Воинственський М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. — К.: Радянська школа, 1952. — С. 80–81.
- Волкова М.И. Двукрылые Чувашской республики по данным зоологической экспедиции за 1926–29 г. // Учен. зап. Казанского гос. ун-та им. В.И. Ульянова-Ленина. Зоология. — Казань, 1934. — Т. 94. — Кн. 4, вып. 2. — С. 70–103.
- Воловник С.В. Видовой состав и распространение клеонин (*Coleoptera, Curculionidae, Cleoninae*) степной зоны УССР // Вестник зоологии. — 1984. — Т. 13, № 6. — С. 39–43.

- Воловик С.В. О яйцекладке у долгоносиков-стеблеедов рода *Lixus* (Coleoptera, Curculionidae) // Зоологический журнал. — 1994. — Т. 73, вып. 12. — С. 49.
- Волох А.М. Нарис про ссавців Придунав'я і особливості менеджменту їхніх ресурсів // Заповідна справа України. — 2000. — Т. 6, вип. 1–2. — С. 28–35.
- Волох А.М. Сучасне поширення видри (*Lutra lutra* L., 1758) в Україні та її чисельність // Вісник Запорізького держ. ун-ту. Фіз.-мат. та біол. науки. — 2003 а. — № 1. — С. 133–139.
- Волох А.М. Сучасне поширення та чисельність перев'язки (*Vormela peregusna* Gúeld., 1770) в Україні // Вопр. биоиндикации и экологии / Межведомств. науч. сб. — Запорожье, 2003 б. — Вып. 7, № 2–3. — С. 203–210.
- Волох А.М. Поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* L., 1766) в Україні // Вісн. Львівського нац. ун-ту. Серія: Біологія. — Львів, 2004 а. — № 38. — С. 118–128.
- Волох А.М. Сучасний стан популяцій степового тхора (*Mustela eversmanni* Lesson, 1827) в Україні // Наук. вісн. Ужгородського держ. нац. ун-ту. Серія: Біологія. — 2004 б. — Вып. 15. — С. 105–109.
- Волох А.М., Крочко Ю.І. Підковоніс малий // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 376.
- Волчанецкий И.Б. Семейство жаворонковые // Птицы Советского Союза. — М.: Сов. наука, 1954. — Т. 5. — С. 512–594.
- Волянський Б. Фауна птахів міста Одеси // Зап. Одеського наук. тов-ва при УАН. Секція природ.-мат. — 1927. — Ч. 1. — С. 45–70.
- Вшивкова Т.С., Дорохова Г.И., Качалов О.Л., Луппова Е.П., Мартынова О.М. Большекрылые, сетчатокрылые, скорпионовые мухи и ручейники. Шестая часть // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука 1987. — Т. IV.— 200 с.
- Гавриленко В.С., Думенко В.П., Лопушанский Е.А. Зимовки птиц в регионе биосферного заповедника «Аскания-Нова» в 2000–2001 годах // Мониторинг зимующих птиц в Азово-Черноморском регионе Украины / Сб. науч. работ. — Одесса–К., 2002. — С. 9–15.
- Гавриленко В.С., Жарких Т.Л., Ясинецкая Н.И. Методы сохранения и разведения лошади Пржевальского в Аскании-Нова // Вестник зоологии. — 1999. — Отд. вып. № 11. — с. 61–66.
- Гавриленко В.С., Зубко В.М., Мезинов О.С. Перспективи виключення огара із Червоної книги України. // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. — Канів, 2003. — С. 197–198.
- Гавриленко Н.И. Птицы Полтавщины. — Полтава: Полтав. Союз охотников, 1929. — 133 с.
- Гавриленко Н.И. Залеты некоторых птиц на Полтавщину // Уч. зап. Московского ун-та. — Вып. 197. Орнитология. — М.: Изд-во МГУ, 1958. — С. 77–80.
- Гавриленко Н.И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. — Харьков: Изд-во Харьковско-го ун-та, 1970. — 139 с.
- Гаврилюк М. Національний план дій зі збереження орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 133–143.
- Гаврилюк М.Н. Орлан-білохвіст в Україні: сучасний стан, біологія та охорона // Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — К.: 2002 а. — 20 с.
- Гаврилюк М.Н. Строки сезонних міграцій птахів у Черкаському Подніпров'ї в 1991–2002 рр. // Авіфауна України. — 2002 б. — Вып. 2. — С. 86–96.
- Гаврилюк М.Н. Изменение численности орлана-белохвоста на Украине в XX ст. и возможные его причины // Беркут. — 2004. — Т. 14, вып. 2. — С. 4–23.
- Гаврилюк М.Н. Встречи розовых скворцов (*Sturnus roseus*) в Центральной и Северной Украине // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — 2003. — Вып. 6. — С. 199–201
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Нові дані про рідкісних та маловивчених птахів центральної України // Бранта. — 2005. — Т. 14, вып. 1. — С. 28–37.
- Гаврись Г.Г. Національний план дій зі збереження баранця великого (*Gallinago media*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 180–190.
- Гаврись Г.Г. Птахи України під охороною Бернської конвенції // Каталог флори і фауни Бернської конвенції. — К., 2003. — Вип. IV. — 396 с.
- Гаврись Г.Г. Кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (Linnaeus, 1758) // Красная книга Брянской области. Животные. — Брянск: Читай-город, 2004 а. — С. 113–114.
- Гаврись Г.Г. Поручейник *Tringa stagnatilis* (Bechstein, 1803) // Красная книга Брянской области. Животные. — Брянск: Читай-город, 2004 б. — С. 114–116.
- Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. Дополнительные сведения о распространении «красно-книжных» видов птиц на Левобережье Украины // Мат-ли конф. 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996. — С. 74–79.
- Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Коцержинська І.М. Фауна хребетних тварин національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» / За заг. ред. Г.Г. Гаврися. — Суми, 2007. — 130 с.
- Гаврись Г.Г., Полуда А.М., Землянских И.И. Крупнейшее поселение вертявой камышевки (*Acrocephalus paludicola*) на территории Украины // Праці Укр. орнітологічного тов-ва. — 1996. — Т. 1. — С. 222–223.
- Гаврись Г.Г., Слюсар Н.В. Серый журавль (*Grus grus*) в бассейне реки Ворскла // Праці Укр. орнітологічного тов-ва. — К., 1996. — С. 68–76.
- Газарян С.В. Новые данные о максимальной продолжительности жизни обыкновенного длиннокрыла *Miniopterus schreibersii* // Plecotus et al. — 2007. — № 4. — С. 100–101.
- Ганя И.М. Птицы скалистых берегов Днестра в пределах Молдавии // Вопросы экологии и практического значения птиц и млекопитающих Молдавии. — 1969. — Вып. 3. — С. 3–17.
- Гармаш Б.А. Состояние популяций луговой и степной тиркушек в Палеарктике: возможные причины и пути расселения видов // Вестник зоологии. — 2000. — Отд. вып. № 14. — С. 65–73.

- Гармаш Б.А., Дядичева Е.А., Черничко Р.Н., Мацюра А.В., Попенко В.М., Сиошин В.Д. Восточный Сиваш. Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины — К., 2000. — С. 251–338.
- Гашак С.П. Нотатки про деяких рідкісних птахів з території Чорнобильської зони відчуження // Беркут. — 2002 а. — Т. 11, вип. 2. — С. 141–147.
- Гашак С.П. Прогнізування червоноголового сорокопуга на півдні Криму // Беркут. — 2002 б. — Т. 11, вип. 2. — С. 200.
- Гептнер В.Г., Наумов Н.П., Юргенсон П.Б., Слудский А.А., Чиркова А.Ф., Банников А.Г. Млекопитающие Советского Союза. Морские коровы и хищные. — М.: Высш. школа. — 1967. — Т. 2, ч. 1. — 1004 с.
- Гептнер В.Г., Слудский А.А. Млекопитающие Советского Союза. Хищные (гиены и кошки). — М., 1972. — Т. 11, ч. 2. — С. 385–456.
- Гержик И.П. Встречи огаря в Северо-западном Причерноморье // Казарка. — 1999. — № 5. — С. 239.
- Гержик И.П. Гнездование редких голенастых птиц на Тилигульском лимане // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. — Николаев, 2003. — 1. — С. 9.
- Герхнер В.Ю. Матеріали до вивчення птахів Поділля // 36. пр. Зоол. музею. — 1928. — Ч. 5. — С. 151–192.
- Гиренко Л.Л., Литвиненко Е.Ф. Находка сардовой сони (*Eliomys quercinus* L., 1776) на Украине // Вестник зоологии. — 1971. — № 1. — С. 46–51.
- Гладков Н.А., Дементьев Г.П., Птушенко Е.С., Судилова А.М. Определитель птиц СССР. — Ярославль: Высшая школа, 1964. — С. 196–197.
- Готов С.В. Раритетні види комах м. Луганська та його околиць // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 110–112.
- Готов С.В., Євтушенко Г.А. Знахідки комах, занесених до Червоної книги України, в Осинівському заказнику (Луганська обл.) // Загальна і прикладна ентомологія в Україні, Львів, 15–19 серпня 2005 р. / Тези доповідей. — Л., 2005. — С. 56–57.
- Готов С., Лазарев И., Лазарев Д. Знахідки комах, занесених до Червоної книги України, в межах м. Луганська // Вестник Зоології. — 2004. — Т. 38, № 5. — С. 90.
- Годлевська Л. Лилики та пергачі: *Vespertilio et Eptesicus* // Міграційний статус кажанів в Україні / Праці Теріол. школи. — К., 2001. — Вип. 6. — С. 73–76.
- Годлевская Е.В., Гхазали М.А. Новая находка вечерницы малой (*Chiroptera*) в Крыму // Вестник зоологии. — 2008. — Т. 42, № 2. — С. 166.
- Годлевская Е.В., Гхазали М.А., Постава Т. Современное состояние троглофильных видов рукокрылых (*Chiroptera*) Крыма // Вестник зоологии. — 2009. — Т. 43, № 3. — С. 253–265.
- Годлевская Е., Панченко П., Форманюк О. Новые сведения о троглофильных видах рукокрылых окрестностей г. Одессы // Раритетна теріофауна та її охорона / праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вип. 9. — С. 93–101.
- Годлевська Л.В., Петрушенко Я.В., Кондратенко О.В. Нові знахідки нічниці Наттерера (*Myotis nattereri*) на території східної та південної України // Вісник зоології. — 2001. — Т. 35, № 6. — С. 52.
- Годлевська О.В., Петрушенко Я.В., Тищенко В.М., Загороднюк І.В. Зимові скупчення кажанів (*Chiroptera*) у печерах Центрального Поділля (Україна) // Вісник зоології. — 2005. — Т. 39, № 2. — С. 37–45.
- Годованець Б.Й. Сучасний стан фауни птахів Карпатського біосферного заповідника // Заповідна справа в Україні. — 1996. — Т. 2. — С. 36–41.
- Годованець Б.Й. Поширення та чисельність альпійської тинівки в Українських Карпатах // Вісник зоології. Зоологічні дослідження в Україні. — 2000. — № 14, ч. 2. — С. 91–97.
- Годованець Б.Й. Сучасний стан беркута в Українських Карпатах // Вісник зоології. — 2003. — Т. 37, № 2. — С. 41–50.
- Годованець Б.Й., Клітін О.М., Скільський І.В., Бундзяк П.В., Бучко В.В., Глібка І.В. Матеріали по рідкісних і малочисельних видах птахів північної Буковини // Беркут. — 1993. — Т. 2. — С. 47.
- Годованець Б.И., Скільський І.В., Клишин А.Н., Бундзяк П.В., Васин А.М., Глібка І.В., Федорча Д.С., Горбань І.М., Гринчишин Т.Ю., Грищенко В.Н., Башта А.-Т.В. Каталог орнитологических наблюдений с территории Черновицкой области // Сообщение 2. Деп. в ОНП НПЭЦ «Верас-Эко» и ИЗ АН Беларуси, 10.11.1992 г. — 1992. — № 175. — С. 12.
- Голиков А.Н. Вопросы филогении и системы переднежаберных брюхоногих моллюсков // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1988. — Т. 187. — С. 4–77.
- Голиков А.Н. Старобогатов Я.И. Вопросы филогении и системы переднежаберных брюхоногих моллюсков // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1988. — Т. 187. — С. 4–77.
- Головач О.Ф., Грищенко В.Н., Серебряков В.В. Современная численность, распространение и миграции черного аиста в Украине // Аисты: распространение, экология и охрана / Мат-лы I (Таллинн, июль 1989 г.) и II (Минск, октябрь 1990 г.) Всесоюз. совещ. раб. группы по аистам Всесоюз. орнит. о-ва. — Минск: Наука і техніка, 1990. — С. 191–203.
- Голуб В.М. Зимовка европейской широкоушки (*Barbastella barbastellus* Schreber) в заповеднике «Холодный яр» // Вестник зоологии. — 1996. — Т. 30, № 1–2. — С. 72.
- Гончаров М.В. Заметки по фауне и экологии прямокрылых Каневского природного заповедника // Заповідна справа в Україні. — 1995. — Т. 1, вип. 1. — С. 63–66.
- Горб С.М., Павлюк Р.С., Спурис З.Д. Стрекозы (*Odonata*) Украины: фаунистический обзор // Вестник зоологии. — 2000. — Отд. вып. 15. — 155 с.
- Горбань И.М. Орнитофауна Западной Украины, ее кадастр и охрана // Автореферат дис. ... канд. биол. наук. — Кишинев, 1992. — С. 1–47.
- Горбань І.М. Про статус малого крячка на Західній Україні // Мат-ли I конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1994. — С. 49–51.
- Горбань И.М. Миграции куликов на западе Украины // Изучение куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий / Мат-лы IV и V совещ. по вопросам изучения и охраны куликов. — М.: Россельхозакадемия, 2002. — С. 121–123.

- Горбань І.М. Оцінка чисельності зимуючих птахів України // Обліки птахів: підходи, методи, результати // 36. наук. статей Другої міжнар. наук.-практ. конф., 26–30 квітня 2004 р.). — Житомир, 2004. — С. 93–99.
- Горбань І.М., Бумар Г.В., Жила С.В., Матейчик В.І., Новак В.О., Стадницький І.М., Стельмах Л.І. Рідкісні види птахів Українського Полісся // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези доп. VIII наук. конф. орнітологів заходу України, присв. пам'яті Густава Бельке. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 23–31.
- Горбань І.М., Горбань Л.І., Прушинський М.С., Химин М.В., Шидловський І.В. Рідкісні негоробині птахи долини верхньої течії Західного Бугу // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 31–38.
- Горбань І.М., Жмуд М.Е. Національний план дій зі збереження черні білоокої (Ауау пугоса) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально-вразливих видів птахів. — К.: СофАрт, 2000. — С. 82–88.
- Горбань І.М., Шидловський І.В. Численність гніздящихся куликів на заході України // Гніздящихся кулики Восточної Європи — 2000. — М., 1999. — Т. 2. — С. 93–105.
- Горлов П.І. Предмиграционное скопление серых журавлей на Центральном Сиваше // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь–Симферополь, 1998. — Вып. 1. — С. 103–110.
- Горностаев Г.Н. Насекомые СССР. — М.: Мысль, 1970. — С. 53–54.
- Горностаев Г.Н. Многобугорчатый шадрога — *Bradyporus multituberculatus* (Fischer-Waldheim, 1833) // Красная книга Российской Федерации (животные). — 2001 а. — С. 104–106.
- Горностаев Г.Н. Степная дыбка *Saga pedo* (Pallas, 1771) // Красная книга Российской Федерации (животные). — 2001 б. — С. 106–107.
- Городков К.Б. Ареалы насекомых европейской части СССР. Карты 179–221. — Л.: Наука, 1984. — С. 28–32.
- Горомов І.М., Ербаева М.А. Зайцеобразные и грызуны // Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. — СПб, 1995. — С. 188–193.
- Грабар О.О. Птаство Подкарпатской Руси (Karpatlja ragadozo) // Подкарпатская Русь. — Ужгород, 1931.
- Грабар А. Птицы Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossica) // Беркут. — 1997. — Т. 6, вып. 1–2. — С. 90–102.
- Гребенников К.А., Дубовиков Д.А. Новые интересные находки муравьев (Hymenoptera, Formicidae) на территории Нижнего Заволжья // XII Съезд РЭО / Тезисы докладов. — СПб, 2002. — С. 87.
- Григоренко В. Состав фауны ручейников Крыма // Latvijas Entomologs. — 1987. — Т. 30. — С. 76–89.
- Гринченко А.Б. Новые данные о редких и исчезающих птицах Крыма. — Редкие птицы Причерноморья. — К.–Одесса: Лыбидь, 1991. — С. 78–90.
- Гринченко А.Б. История и динамика колониальных поселений аистообразных птиц в восточных районах Крыма в связи с антропогенной сукцессией Восточного Сиваша и Присивашья. — 2000. — С. 61–81.
- Гринченко А.Б., Кинда В.В., Пилюга В.И., Прокопенко С.П. Современный статус курганника в Украине // Бранта. — 2000. — Вып. 3. — С. 13–26.
- Гринчишин Т.Ю. Знахідки деяких видів плазунів Червоної книги України та питання точності визначення місць їх знаходження // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 67–72.
- Грицак В.М. Колекція хижих птахів і сов Закарпаття роботи О.О. Грабаря // Мат-ли II конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1996. — С. 42–47.
- Грищенко В.М. До поширення голубасиняка у Київській області // Беркут. — 1992 а. — № 1. — С. 121.
- Грищенко В.М. Фенологічні спостереження за осінньою міграцією птахів у Житомирській області // Беркут. — 1993. — Т. 2. — С. 49.
- Грищенко В.Н. Динамика численности и ареала черного аиста в Европе // Беркут. — 1994. — Т. 3, вып. 2. — С. 91–95.
- Грищенко В.Н. Использование биотехнических мероприятий в охране редких видов птиц. Обзор мировой литературы // Практичні питання охорони птахів. — Чернівці, 1995. — С. 10–52.
- Грищенко В.М. Про занесення нових видів птахів до Червоної книги України // Беркут. — Чернівці, 1998 а. — Т. 7, вип. 1–2. — С. 94–103.
- Грищенко В.Н. Материали по орнітофауне Сумського Посемья // Авіафауна України. — 2002. — а) Вип. 2. — С. 2–8.
- Грищенко В.Н. Наблюдения некоторых редких видов птиц в долине р. Остер (Черниговская область) // Авіафауна України. — Чернівці, 2002. — б) Вип. 2. — С. 97–98.
- Грищенко В.Н., Борейко В.Е., Бабко В.М., Горбань І.М., Михалевич І.В., Серебряков В.В., Стригунов В.И. Результаты проведения «Года орлана-белохвоста» на Украине в 1989 г. // Беркут. — 1993. — Т. 2. — С. 34–41.
- Грищенко В.М. Скільський І.В. Чорний лелека в Україні. — Чернівці, 1992 б. — 51 с.
- Грищенко В.М. та ін. К распространению редких видов хищных птиц в Киевской области // Беркут. — 1994 б. — Т. 3, вып. 2. — С. 152–153.
- Грищенко В.М. та ін. До орнітофауни нижньої Сули // Беркут. — 1996 а. — Т. 5, вып. 1. — С. 24–25.
- Грищенко В.М. та ін. Характеристика проектированного орнітологічного заказника «Журавлиний» // Мат-ли конф. 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996 в. — С. 140–143.
- Грищенко В.Н., Гаврилук М.Н. Встречи краснозобой казарки на Среднем Днепре // Казарка. — 1998 г. — № 4. — С. 138.
- Грищенко В.М. та ін. До орнітофауни середньої течії Псла // Авіафауна України. — 1998 б. — Вип. 1. — С. 91–94.
- Грищенко В.М., Лопарев С.О., Гаврилук М.Н., Яблоновська-Грищенко Є.Д. Птахи Червоної книги України у Канівському заповіднику та його околицях // Заповідна справа в Україні. — 1998 в. — Т. 4, вип. 1. — С. 70–74.
- Грищенко В.М. та ін. Рідкісні види птахів Новомутинського заказника та його околиць (Сумська область) // Заповідна справа в Україні. — Канів, 1999а. — С. 110–111.
- Грищенко В.М., Негода В.В., Топішко О.А. Невичайне гніздування кулика-сороки в Канівському заповіднику // Заповідна справа в Україні. — 1999 б. — Т. 5, вип. 1. — С. 57–58.

- Грищенко В.М., Яблунівська-Грищенко Є.Д., Атамась Н.С., Кушка Т.Я., Негода В.В. До орнітофауни середньої течії Десни // Беркут. — 1999 в. — Т. 8, вип. 1. — С. 108–117.
- Грищенко В.М. та ін. До орнітофауни Українського Посейм'я // Беркут. — 2001. — Т. 10, вип. 1. — С. 20–25.
- Грищенко В.М., Яблунівська-Грищенко Є.Д., Атамась Н.С., Негода В.В., Потапова О.О. та ін. До орнітофауни долини р. Снов (Чернігівська область) // Беркут. — 2000. — Т. 9, вип. 1–2. — С. 9–11.
- Грищенко В.М., Яблунівська-Грищенко Є.Д. До орнітофауни Чернігівського Подесення // Беркут. — 2002 в. — Т. 11, вип. 1. — С. 15–17.
- Грищенко В.М., Яблунівська-Грищенко Є.Д. Поширення кулика-сороки *Haematorus ostralegus* на р. Сейм // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези доповідей VIII наук. конф. орнітологів заходу України, присв. пам'яті Густава Бельке. — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 120–121.
- Грінченко О.Б. Мис Чауда // Нац. доп. про стан ІВА територій України. — К., 2002 г. — С. 14–15.
- Грум-Гржимайло П. Несколько слов о чешуекрылых Крыма // Тр. Русс. энтомолог. об-ва. — 1882. — Т. 13. — С. 153–168.
- Гузій А.І. Численность и экология болотной совы в Верхнем Приднестровье // Орнитология. — 1987. — В. 22. — С. 204–205.
- Гузій А.І. Черный и белый аисты в Украинских Карпатах // Аисты: распространение, экология и охрана // Мат-лы I (Таллинн, июль 1989 г.) и II (Минск, октябрь 1990 г.) Всесоюз. совещ. раб. группы по аистам Всесоюз. орнитологического об-ва. — Минск: Наука і техніка, 1990. — С. 224–226.
- Гузій А.І. О встречах филина на Западной Украине // Филин в России, Белорусии и на Украине / Сб. науч. статей. — М.: Изд-во МГУ. — 1994 а. — С. 102–104.
- Гузій А.І. Чисельність синяка в Українських Карпатах // Мат-ли I конф. молодих орнітологів України (Луцьк, 4–6 березня 1994 р.). — Чернівці, 1994 б. — С. 51–53.
- Гузій А.І. Птахи чистобукових і грабово-букових пралісів Українських Карпат // Беркут. — 1995 а. — Т. 4, вип. 1–2. — С. 18–24.
- Гузій А.І. Орнітофауна Українського Розточчя // Заповідна справа в Україні. — 1996 а. — Т. 2. — С. 30–35.
- Гузій А.І. Сучасний стан рідкісних і зникаючих видів птахів лісових екосистем Українських Карпат і Західного лісостепу // Мат-ли конференції 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996 б. — С. 83–91.
- Гузій А.І. Просторово-типологічна організація населення птахів лісостанів західного регіону України. — Житомир: Волинь, Рута, 2006. — 448 с.
- Гулай В.В. Значення військових полігонів у збереженні раритетних видів тварин України // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах / Мат-лы II Междунар. науч. конф. — Днепропетровск: ДНУ, 2003. — С. 202–203.
- Гура П. Динаміка літньо-осіннього прольоту мартинів *Laridae* у заказнику «Чолгинський» // Екологічні аспекти охорони птахів / Мат-ли VII наради орнітологів Західної України. — Львів, 1999. — С. 41–43.
- Гуртовая Е.Н. Новая встреча реинтродуцированной пискульки // Казарка, — 1995. — № 1, — С. 145–146.
- Гусаров В.І. Жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) Крымского полуострова // Автореф. ... канд. дисс. — СПб, 1992. — 16 с.
- Гуссаковский В.В. Рогохвосты и пилильщики, ч. 1. // Фауна СССР. — М. –Л.: Изд-во АН СССР, 1935. — 2, вип. 1. — 453 с.
- Гуссаковский В.В. Новые и малоизвестные виды родов *Ammophila* Kby, и *Sphex* L. (Hymenoptera, Sphecidae) // Русск. энтомолог. обозр. — 1930. — Т. 24. — С. 199–211.
- Давиденко І.В. Нові місця гніздування чубатої черні та сірого сорокопуга у Житомирській області // Беркут. — 2002. — Т. 11, вип. 1. — 78 с.
- Давиденко І.В., Землянських І.І., Полуда А.М. Рідкісні види птахів межиріччя Горині та Свіги // Мат-ли III конф. молодих орнітологів України. — К.–Чернівці, 1998. — С. 40–43.
- Дамянов С.Г. Лихарев И.М. Сухоземни охлюви // Фауна на България. — София: Из-во на Българската Академия на науките, 1975. — С. 1–425.
- Данко М.М. Окситира жовтовуса // Черво-на книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Десярев А.Г., Перфильев В.И. Пискулька (*Anser erythropus*) в Якутии // Казарка. — 1996. — № 2. — С. 113–124.
- Делеган І.В. Особливості поширення та зміни чисельності тетерева в Україні // Наук. вісник: Лісівницькі дослідж. в Україні. — Львів, 1996. — Вип. 5. — С. 91–95.
- Дементьев Г.П. Отряд хищные птицы // Птицы Советского Союза. — М.: Сов. наука, 1951. — Т. 1. — С. 70–341.
- Дементьев Г.П., Гладков Н.А. Птицы Советского Союза. — М.: Советская наука, 1954. — Т. 4. — С. 591–597.
- Держипільський Л.М., Стефурак Ю.П., Стефурак І.Л. Орнітофауна НПП «Гуцульщина» // Мат-ли Всеукр. наук. конфер. «Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження проф. О.Б. Кістяківського». — К.: Київський ун-т, 2004. — С. 43–45.
- Дикіе опылители на службе у человека. — М.–Л.: Наука, 1963. — 67 с. 207.
- Дикий І., Загороднюк І. Вовчок садовий (*Eliomys quercinus*) із Закарпаття у фондах Зоологічного музею ім. Бенедикта Дибовського (Львів) // Вісник зоології. — 2005. — Т. 39, № 3. — С. 84.
- Дикий І., Сребродольська Є. Рідкісні і малочисельні види ссавців Шацького національного природного парку // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вип. 9. — С. 102–106.
- Дірш В.М. Матеріали до пізнання протокрильців Київщини // Тр. фіз-мат. відділу Укр. акад. наук. — К., 1926. — IV. — С. 53–63.
- До фауни *Syrphidae* Закарпатської області // Тези доп. та повідомл. до XIX наук. конф. Серія: Біологія. — Ужгород, 1965. — С. 67–70.
- Долін В.Г. Жуки-ковалики: агріппіни, нега-стреїни, диміни, атоїни, естодіни // Фауна

- України. Жуки. — К.: Наук. думка, 1982. — Т. 19, вип. 3 — 285 с.
- Домашевський С.В. Національний план дій зі збереження підорлика великого (*Aquila clanga*) та підорлика малого (*A. pomarina*) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 122–132.
- Домашевський С.В. Орнитофауна регіонального ландшафтного парку «Гранитно-степное Побужье» і сопредельних територій // Заповідна справа в Україні. — 2001. — Т. 7, вип. 2. — С. 23–29.
- Домашевський С.В. Результати зимних учетов птахів в юго-західних районах Криму // Зимні учети птахів на Азово-Чорноморському узбережжя України. — Одеса-К., 2001. — Вип. 3. — С. 56–59.
- Домашевський С.В. К пролету хищних птахів в передгірному і гірному Криму осінню 2002 року // Бранта. — 2002 а. — № 5. — С. 139–142.
- Домашевський С.В. Знахідки хищних птахів в гніздові періоди 1992–1995 гг. на севері України // Авіфауна України. — 2002 б. — Вип. 2. — С. 9–23.
- Домашевський С.В. Бородата неясить (*Strix nebulosa*) в Київському Поліссі // Вестник зоології. — 2004 а. — Т. 38, № 2. — С. 20.
- Домашевський С.В. Нові дані по рідкім видам хищних птахів Київської області (Україна) // Стрепет. — 2004 б. — Т. 2, вип. 2. — С. 5–27.
- Домашевський С.В. К екології великого і малого підорлика на севері України // Беркут. — 2005 а. — Т. 14, вип. 2. — С. 180–188.
- Домашевський С.В. Розповсюдження, численність і міграції змеєї в Київській області // Заповідна справа в Україні. — 2005 б. — Т. 11, вип. 1. — С. 45–49.
- Домашевський С.В., Письменний К.А. Весенні реєстрації степного луна на севері України // Бранта. — 2005. — Т. 14, вип. 1. — С. 58.
- Дорохова Г.И. Надсемейство *Osmyloidea* // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1987. — Т. 4, ч. 6. — С. 46–50.
- Дорохова Г.И., Мартынова О.М. Отряд *Mecoptera* — скорпионовые мухи // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1987. — Т. 4, ч. 6. — С. 97–106.
- Доценко И.Б. Змеи (каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины). — К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. — 85 с.
- Доценко И.Б., Радченко В.И. Герпетофауна антропогенных ландшафтов Николаевской и Одесской областей // 36. пр. Зоол. музею. — 2005. — № 37. — С. 109–120.
- Дудкін О.В., Микитюк О.Ю. Карадазький природний заповідник // Нац. доп. про стан ІВА територій України. — К., 2000. — С. 16–17.
- Дузь С.Л., Микитюк В.Ф., Ужеская С.Ф., Чернявський А.В., Грибов В.Я., Мальцев И.В., Самойленко О.А. Охраняемые насекомые Одесской области // Рідкісні та зникаючі види комах та концепції Червоної книги України, Київ, 29–31 березня 2004 р.: Матеріали. — К., 2005. — С. 27–31.
- Дулицкий А.И. Численность и проблемы охраны рукокрылых в Криму // Мат-лы первого Всесоюзного совещания по рукокрылым. — Л.: Изд-во ЗИН АН, 1974. — С. 63–67.
- Дулицкий А.И. О сроках пребывания в Криму малой вечерницы (*Nyctalus leisleri* Kuhl) (*Mammalia, Chiroptera*) // Вестник зоологии. — 1979. — № 3. — С. 69–71.
- Дулицкий А.И. Биоразнообразие Крима. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. — Симферополь: СОНАТ, 2001. — 208 с.
- Дулицкий А.И., Коваленко И.С. Материалы по рукокрылым Крима в зоологических собраниях Украины и России // Вопросы развития Крима. Науч.-практ. дискуссионно-аналитический сб. — Симферополь: Таврия-Плюс, 2003. — Вип. 15. Проблемы инвентаризации крымской биоты. — С. 197–210.
- Дулицкий А.И., Михайлова О. До характеру перебування кажанів на території Криму // Міграційний статус кажанів в Україні (*Novitates Theriologicae. Pars 6*). — К., 2001. — С. 106–109.
- Дулицкий А.И., Товпинец Н.Н., Евстафьев И.Л. Большой тушканчик (*Allactaga* major) и малый суслик (*Spermophilus pugnax*) — обитатели открытых пространств Крима // Вісн. Луганського держ. пед. ун-ту. — Луганськ, 2002. — № 1. — С. 43–52.
- Дьяков В.А. Дополнения к списку орнитофауны НПП «Святые Горы» и редкие виды птиц, обитающие на его территории // Птицы бассейна Северского Донца. — 2000. — Вип. 6–7. — С. 28–30.
- Дядичева Е.А. Желтоголовая трясогузка *Motacilla citreola*. Розовый скворец *Sturnus roseus* // Фауна, екологія і охорона птахів Азово-Чорноморського регіону — Симферополь, 1999. — С. 43.
- Дядичева Е.А., Кинда В.В. Учеты редких и малочисленных видов куликов на Азово-Чорноморському узбережжя в 1996 г. // Авіафауна України. — 1998. — Вип. 1. — С. 33–36.
- Дядичева Е.А., Черничко И.И., Горлов П.И., Черничко Р.Н., Кошелев А.И. Структура зимних орнитокомплексов поймы р. Молочная по данным январских учетов 1997–1999 гг. // Зимні учети птахів на Азово-Чорноморському узбережжя України. — Мелітополь–Одеса–К., 1999. — Вип. 2. — С. 21–32.
- Ежегодник Зоологического Музея Императорской академии наук. — СПб, 1907. — Т. 12. — С. 403–406.
- Екологія гніздування хижих птахів півночі Житомирщини // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 110–112.
- Ермоленко В.М. Еколого-фауністичний огляд рогахвостів (*Hymenoptera, Siricidae*) Радянських Карпат // 36. біол. ф-ту, т. 13 / Наук. зап. Київського ун-ту. — 1957. — 15, вип. 11. — С. 83–91.
- Ермоленко В.М. Еколого-зоогеографічна характеристика рогахвостів і пильщиків (*Hym., Chalastogastra*) Радянських Карпат та Притиссенської рівнини // Тр. Зоол. музею Київського ун-ту, 1959. — Т. 18, вип. 1. — С. 119–134.
- Ермоленко В.М. Нові види сидячебрюхих перепончатокрилих (*Hymenoptera, Symphyta*) із широколистяних лісів і субальпійського криволісся Українських Карпат // Флора і фауна Карпат. — М.,

1960. — С. 205–210.
- Єрмоленко В.М. Нотатки натураліста. К.: Молдовь, 1962. — 82 с.
- Єрмоленко В.М. До вивчення рогахвостів та пильщиків (Hymenoptera, Symphyta) Українського Полісся // Екологія та географічне поширення членистоногих. — К., 1964. — С. 98–119.
- Єрмоленко В.М. Дендрофільна фауна рогахвостів та пильщиків (Hymenoptera, Symphyta) гірських лісів Українських Карпат // Комахи Українських Карпат і Закарпаття. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 55–76.
- Єрмоленко В.М. Новый вид стеблевых пилильщиц (Hymenoptera, Cephidae) из горного Крыма // Зоологический журнал. — 1971. — Т. L, 4. — С. 593–595.
- Єрмоленко В.М. Тентредоподібні пильщики. Цимбіциди. Бластикотоміди // Фауна України. — К.: Наук. думка, 1972. — Т. 10, вип. 2. — 204 с.
- Єрмоленко В.М. Тентредоподібні пильщики // Фауна України. — К.: Наук. думка, 1975. — Т. 10, вип. 3. — 377 с.
- Єрмоленко В.М. К фауне рогахвостов и пилильщиц (Hymenoptera, Symphyta) Крыма // Таксономия и зоогеография насекомых. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 47–56.
- Єрмоленко В.М. Анадримадуза Ретовського — *Anadrymadusa retowskii* Adelung, 1908 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 а. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Боліварія короткокрила — *Volivaria brachyptera* (Pallas, 1773) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 б. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Дибка степова — *Saga pedo* (Pallas, 1771) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 в. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Ембія реліктова *Naploembia solieri* (Rambur, 1842) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 г. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Емпуза піщана — *Empusa pennicornia* (Pallas, 1786) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 д. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Емпуза смугаста, або кримська — *Empusa fasciata* Brullè, 1836 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 е. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Ірис плямистокрилий — *Iris polystictica* (Fischer — Waldheim, 1833) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 ж. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Коник-товстун степовий — *Bradyporus multituberculatus* (Fischer — Waldheim, 1833) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 з. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Льодовичник Вествуда // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 и. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Пилохвіст Болдирева — *Rocilimon boldyrevi* Miram, 1938 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 к. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Пилохвіст лісовий — *Rocilimon schmidti* (Fieber, 1853) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 л. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Пилохвіст Плігінського — *Rocilimon pliginskii* Miram, 1929 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 м. — 457 с.
- Єрмоленко В.М. Пилохвіст український — *Rocilimon ukrainicus* Bey-Bienko, 1951 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 н. — 457 с.
- Єрмоленко В.М., Котенко А.Г., Чорна А.М. Анотований список видів комах ДБЗ, які занесені в охоронні списки — Червону книгу України (ЧКУ) та Європейський червоний список (ЄЧС) (Додаток 3) // Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та управління. — К.: Наук. думка, 1999. — С. 522 — 523, 704.
- Єрмоленко В.М., Лобко В.М. Ктир гігантський // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 о. — 457 с.
- Єрмоленко В.М., Лобко В.М. Ктир шершенеподібний // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994 п. — 457 с.
- Єфетов К.А. Новые находки пестрянок (Lepidoptera, Zygaenidae) в Крыму // Вестник зоологии. — 1989. — № 1. — С. 87.
- Єфетов К.А. Пестрянки (Lepidoptera, Zygaenidae) Крыма // Новости фаунистики и систематики. — К.: Наук. думка, 1990 а. — С. 91–95.
- Єфетов К.А., Будашкин Ю.И. Бабочки Крыма. — Симферополь: Таврия, 1990 б. — 112 с.
- Єфетов К.А. Обзор фауны пестрянок (Lepidoptera, Zygaenidae) Крымского полуострова // Энтомологическое обозрение. — 1991. — Вып. 1. — С. 127–139.
- Єфетов К.А. Фауна Крыма на страницах Красной книги Украины // Природа. — 1999. — № 1–2. — С. 27–35.
- Єфетов К.А. Zygaenidae (Lepidoptera) Крыма и других регионов Евразии. — Симферополь: CSMU Press, 2005. — 420 с.
- Жадин В.И. Жизнь пресных вод СССР. Т. 1. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — 460 с.
- Жарких Т.Л. Особенности воспроизводства и репродуктивное поведение лошадей Пржевальского *Equus przewalskii* (Perissodactyla) асканийской популяции // Вестник зоологии. — 2000. — Т. 34, № 4–5. — С. 77–86.
- Жарких Т.Л., Ясинецкая Н.И. Социальная организация и поведение туркменского кулана (*Equus hemionus kulan* Groves & Mazak) в Аскании-Нова // Вісті біосф. зап. «Асканія-Нова»: проблеми екомоніторингу та збереження біорізноманіття. — 1998. — С. 74–79.
- Жарких Т.Л., Ясинецкая Н.И., Боровский А.Н., Звегинцова Н.С. Изучение популяции лошади Пржевальского в зоне Чернобыльской АЭС. — Бюлл. МОИП, 2002. — Т. 107, вып. 5. — С. 9–16.
- Жарких Т.Л., Ясинецкая Н.И. Обзор некоторых проектов интродукции лошади Пржевальского (*Equus przewalskii*) и рекомендации по созданию вольных популяций. // Копытные в зоопарках и питомниках. — М.: Изд-во Московского зоопарка, 2005. — С. 33–60.
- Жежерін В.П. Про поширення деяких рідкісних та нечисленних видів птахів Українського Полісся // Зб. пр. Зоол. музею АН УРСР. — 1962. — № 31. — С. 104–109.
- Желуховцев А.Н. Подотряд Symphyta (Chalastogastra) — Сидячебрюхие // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1988. — 3, вып. 6. — С. 7 — 234.

- Жесткокрылые-ксилобионты, мицето-бионты и пластинчатоусые Приокско-террасного биосферного заповедника (с обзором фауны этих групп Московской области) // Сб. тр. Зоол. музея МГУ. — 1996. — Т. 36. — 197 с.
- Жила С.М. Причины скорочення чисельності та охорона чорного лелеки на півночі Житомирщини // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 1. — С. 52–53.
- Жила С.М. Сучасний стан популяцій рідкісних видів птахів Поліського заповідника // Проблеми вивчення та охорони птахів / Мат-ли VI наради орнітол. Західної України. — Львів–Чернівці, 1995. — С. 57–58.
- Жила С.М. Вивченість рідкісних видів сов у Поліссі // Заповідна справа в Україні. — 1998. — Т. 4, вип. 2. — С. 47–48.
- Жила С.М. Рись (*Felis lynx* L.) в Українському Поліссі // Поліському природному заповіднику — 30 років: Зб. наук. пр. — Житомир, 1999. — С. 93–100.
- Жила С.М., Зеніна І.М. Хребетні Поліського заповідника // Поліському природному заповіднику — 30 років: Зб. наук. пр. — Житомир, 1999. — Вип. 1. — С. 62–72.
- Жила С.М., Кузьменко Ю.В. Біотопічний розподіл та особливості обліку деяких рідкісних видів сов Поліського заповідника // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття / Мат-ли конф., присвяченої 75-річчю Канівського природного заповідника. — Канів, 1998. — С. 180–182.
- Жила С., Шквиря М., Негода В. Сезонна динаміка населення кажанів Поліського природного заповідника // Міграційний статус кажанів в Україні (*Novitates Theriologicae*, Pars 6). — К., 2001. — С. 95–97.
- Жмуд М.Е. Охота болотной совы (*Asio flammeus*) в колониях ржанкообразных птиц // Орнитология. — 1991. — Вып. 25. — С. 194.
- Жмуд М.Е. Встречитонкоклювого кроншнепа в украинской части дельты реки Дунай // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1999 а. — № 10. — С. 41–42.
- Жмуд М.Е. Как можно проверить роль охоты в катастрофическом сокращении численности тонкоклювого кроншнепа? // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1999 б. — № 12. — С. 48–51.
- Жмуд М.Е. Птицы украинской части дельты р. Дунай и сопредельных территорий в зимний сезон 1998–1999 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины / Сб. мат-в XIX совещ. Азово-Черноморской раб. группы 18–21 февраля 1999 г. — Мелитополь–Одесса–К., 1999 в. — Вып. 2. — С. 33–43.
- Жмуд М.Е. Стенцовско-Жебриньовские плавни ІВА території України. — К., 1999 г. — С. 210–211.
- Жмуд М.Е. Ресурси мисливських ссавців та можливості їх раціонального використання // Біорізноманітність Дунайського біосфер. заповідника, збереження та його управління. — К.: Наук. думка, 1999 д. — С. 247–252.
- Жмуд М.Е. Изменение статуса пеликанов в Северном Причерноморье на рубеже тысячелетий // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь–Симферополь, 2000. — С. 112–116.
- Жмуд М.Е. Тонкодзьобий кульон — час працює проти нього (багаторічні зустрічі в дельті Дунаю) // ІВА Бюллетень Укр. тов-ва охорони птахів. — К., 2004 а. — Грудень. — С. 13.
- Жмуд М.Е. Кудрявый пеликан (*Pelecanus crispus* Bruch.) на юге Украины Бранта. // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Симферополь, 2004 б. — Вып. 7. — С. 158–166.
- Жмуд М.Е. Розовый пеликан (*Pelecanus opocrotalus* Linnaeus) на юге Украины // Бранта. — Симферополь, 2005.
- Заброда С.Н. Земноводные и пресмыкающиеся центрального и западного Украинского Полесья // Дис. ... канд. биол. наук. — К.: Ин-т зоологии им. И.И. Шмальгаузена АН УССР, 1983. — 347 с.
- Загайкевич І.К. Комахи-шкідники деревних і чагарникових порід західних областей України. — К., 1959.
- Загороднюк І.В. Таксономия, распространение и морфологическая изменчивость полевок рода *Terricola* Восточной Европы // Вестник зоологии. — 1989. — № 5. — С. 3–14.
- Загороднюк І.В. Таксономия и распространение серых полевок (*Arvicolini*) фауны Украины // Млекопитающие Украины. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 64–77.
- Загороднюк І. Ендемічна теріофауна Карпат: таксономічний та біогеографічний аналіз // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. — Рахів, 1998. — Т. 2. — С. 218–222.
- Загороднюк І. Нічниця вусата — *Myotis mystacinus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 а. Вип. 2. — С. 55–60.
- Загороднюк І. Помилкові вказівки виду *Myotis mystacinus* з території України // Вестник зоологии. — 1999 б. — Т. 33, № 3. — С. 110.
- Загороднюк І.В. Зміни фауни унгулят України в історичні часи // Вісник зоології. — 1999 в. — Окр. додаток. № 11. — С. 91–97.
- Загороднюк І. Бернські види кажанів у Червоній книзі України. Частина 1: *Rhinolophus*, *Miniopterus*, *Myotis* та *Barbastella* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — К., 1999 г. — С. 97–104.
- Загороднюк І. Вухань австрійський — *Plecotus austriacus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 д. — Вип. 2. — С. 66–71.
- Загороднюк І. Вухань звичайний — *Plecotus auritus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 е. — Вип. 2. — С. 61–65.
- Загороднюк І. Лилик північний — *Eptesicus nilssonii* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 ж. — Вип. 2. — С. 91–96.
- Загороднюк І. Вухані та широкоухи: *Plecotus* та *Barbastella* // Міграційний статус кажанів в Україні (*Novitates Theriologicae*, pars 6). — К., 2001 а. — С. 53–56.
- Загороднюк І. Аловиди гризунів групи *Sicista* «*betulina*»: просторові взаємини з огляду на концепцію лімітувальної схожості // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Біологія. Екологія. — 2007. — Вип. 15, т. 1. — С. 45–53.
- Загороднюк І. Поширення і чисельність *Lagurus* (Mammalia) в Україні // Вісті біосф. заповідника «Асканія-Нова». — 2009 а. — Т. 11. — С. 90–105.
- Загороднюк І.В., Воронцов Н.Н., Песков В.Н. Татранская полевка (*Terricola*

- tatricus) в Восточных Карпатах // Зоологический журнал. — 1992. — Т. 71, вып. 6. — С. 96–105.
- Загороднюк І.В., Годлевська Л.В. Кажани в колекціях зоологічних музеїв України: огляд і фенологічний аналіз даних // Міграційний статус кажанів в Україні. — К., 2001 б. — С. 122–156.
- Загороднюк І., Дикий І. Нічниця північна (*Myotis brandtii*) на заході України: ідентифікація, поширення, екоморфологія // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Біологічна. — 2009 б. — Вип. 49. — С. 111–127.
- Загороднюк І., Годлевська Л. Кажани триби *Myotini* (Mammalia) у Середньому Подніпров'ї: видовий склад, поширення та чисельність // Вісник зоології. — 2003. — Т. 37, № 2. — С. 31–39.
- Загороднюк І.В., Заїка С. Нові знахідки рідкісних видів змій (*Reptilia, Serpentes*) на Луганщині (Східна Україна) // Вісник зоології. — 2009 в. — Т. 43, № 3. — С. 266.
- Загороднюк І., Кондратенко О. Аловида «бернських» видів гризунів // Славці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 з. — Вип. 2. — С. 192–197.
- Загороднюк І., Кондратенко О., Боровик Є. Види комахоїдних — кандидати до Бернських списків // Славці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 л. — Вип. 2. — С. 179–181.
- Загороднюк І.В., Кондратенко О.В. *Sicista severtzovi* та близькі до неї форми гризунів в Україні: цитогенетичний та біогеографічний аналіз // Вісник зоології. — 2000. — Suppl. 15. — С. 101–107.
- Загороднюк І., Кондратенко О. Біотопна диференціація видів як основа підтримання високого рівня видового різноманіття фауни // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Біологічна — 2002 а. — № 30. — С. 106–118.
- Загороднюк І.В., Коробченко М. Раритетна теріофауна східної України // Раритетна теріофауна та її охорона. — Луганськ. — 2008 а. — Вип. 9. — 107–156.
- Загороднюк І.В., Коробченко М.А. Сліпущок, *Ellobius talpinus* (Pall.), у басейні Сіверського Дінця // Знахідки тварин Червоної книги України. — К.: Ін-т зоол. НАН України, 2008 б. — С. 407–410.
- Загороднюк І.В., Негода В. Нетопири: *Pipistrellus* та *Hypsugo* // Міграційний статус кажанів в Україні (Novitates Theriologicae. Pars 6). — К., 2001 в. — С. 65–73.
- Загороднюк І., Покиньчереда В. Нічниця північна — *Myotis brandtii* // Славці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 ї. — Вип. 2. — С. 50–54.
- Загороднюк І., Філіпчук Н. «Бернські» види гризунів у Червоній книзі України (*Spermophilus citellus*, *Sicista subtilis*, *Spalax graecus*) // Славці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999 к. — Вип. 2. — С. 155–162.
- Загороднюк І.В., Сребродольська Є.Б., Кондратенко О.В. Нічниця північна (*Myotis brandtii*) в Україні: результати дослідження зоологічних колекцій Львова // Вісник зоології. — 2002 б. — Вип. 36, № 1. — С. 24.
- Загороднюк І.В., Покиньчереда В., Киселюк О., Довганич Я. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника // Вісник зоології (додаток). — 1997. — 60 с.
- Зайцев Ф.А. Плавунцовые и вертячки // Фауна СССР, Насекомые жесткокрылые. — М.-Л.: АН СССР, 1953. — Т. 6. — 377 с.
- Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки».
- Закон України «Про природно-заповідний фонд України».
- Закон України «Про Червону Книгу України».
- Заморока А.М., Жирак Р.М., Пушкар В.С. Рідкісні та зникаючі види комах Івано-Франківської області у колекціях студентського наукового ентомологічного товариства «Тенакс-17» // Рідкісні та зникаючі види комах та концепції Червоної книги України, Київ, 29–31 березня 2004 р.: Матеріали. — К., 2005. — С. 34–35.
- Заповідний Карадаг. Нарис-путівник. Серія: Новый крымский путеводитель. — Симферополь: СОНАТ, 2007 — 320 с.
- Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 232 с.
- Захаренко А.В. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды сетчатокрылых (Insecta, Neuroptera) фауны Украины // Известия Харьковского энтомолог. об-ва. — 1994. — Т. 2, вып. 2. — С. 101–104.
- Захаренко А.В. Сетчатокрылые фауны СССР. I. Семейство Mantispidae (Neuroptera) // Энтомолог. обозрение. — 1987. — Т. LXVI, вып. 3. — С. 621–626.
- Захаренко А.В., Кривохатский В.А. Сетчатокрылые (Neuroptera) европейской части бывшего СССР // Изв. Харьковского энтомолог. об-ва. — 1993. — Т. 1, вып. 2. — С. 34–83.
- Західно-Український орнітофауністичний щорічник. *Troglodythes*. — Луцьк, 1995. — Вип. 5. — С. 11.
- Західно-Український орнітофауністичний щорічник. *Troglodythes*. — Луцьк, 1996. — Вип. 6. — С. 23.
- Зенина И.М., Жила С.Н. Состояние популяции соневых (Rodentia, Muoxidae) на территории Припятского Полесья // Вестник зоологии. — 2000. — Отд. вып. 14, ч. 1. — С. 108–111.
- Зерова М.Д. О видах рода *Tetramesa* Walk. (Hym., Eurytomidae), поражающих злаки *Stipa*, *Bromus*, *Zerna*, в Украинской ССР // Энтомолог. обозрение. — 1965. — 64, № 3. — С. 632–648.
- Зерова М.Д. Хальциды сем. *Eurytomidae* (подсем. *Rileyinae* и *Harmolitinae*) // Фауна СССР. Перепончатокрылые. — М.-Л.: Наука, 1976. — Т. 7, вып. 6. — 231 с.
- Зерова М.Д. Фауна України. Паразитичні перетинчастокрилі. Хальцидаевритоміди. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 11, вип. 9. — 465 с.
- Зими́на Л.В. Журчалки (Diptera, Syrphidae) района государственной лесной полосы Камышин-Сталинград // Зоологический журнал. — 1954. — Т. 33, № 6. — С. 1282–1288.
- Зими́на Л.В. Два новых вида мух-сирфид из рода *Callicera* Panzer, 1809 (Diptera, Syrphidae) // Бюлл. МОИП. Отд. биологии. — 1982. — Т. 87, вып. 3. — С. 37–39.
- Зими́на Л.В. Обзор палеарктических сирфид рода *Callicera* Panzer (Diptera, Syrphidae) // Энтомолог. обозр. — 1986. — Т. 65, вып. 3. — С. 633–638.
- Зиненко А.И. Оценка численности и плотности *Vipera berus nikolskii* (Reptilia,

Serpentes) методами повторних отловов // Мат-ли Першої конференції Укр. герпетологічного то-ва. — К.: Зоомузей ННПМ НАН України, 2005. — С. 51–54.

Зіненко О.І. Плазуни лівобережного лісостепу України (поширення, морфологія, таксономія, біологія, екологія) // Дис. ... канд. біол. наук. — К.: Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, 2006. — 227 с.

Зиненко А.И. Распространение рептилий Левобережной Лесостепи Украины // Вопросы герпетологии / Мат-лы III съезда Герпетол. об-ва им. А.М. Никольского. — СПб, 2008. — С. 142–150.

Зіненко О.І., Котенко Т.І. Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова — *Vipera (Pelias) berus nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986 // Заповідники Крима: заповідне дело, біорознообразиє, екообранованнє / Мат-лы III науч. конф. Ч. 2. Зоологія беспозвоночних. Зоологія позвоночных. Экологія. — Симферополь: КРА «Экологія и мир», 2005. — С. 139–142.

Зиненко А.И., Ружиленко Н.С. О систематической принадлежности гадюки, обитающей на территории Каневского природного заповедника // Заповідна справа в Україні. — 2003. — Т. 9, вип. 1. — С. 51–55.

Зоря А.В. Степная пеструшка в Украине: прежние и современные данные о численности вида // Вестник зоологии. — 2001. — Т. 35, № 5. — С. 102.

Зоря О. Савці Харківської області та їх видове багатство // Наук. вісник Ужгородського держ. нац. ун-ту. Серія: Біологія — 2005. — Вип. 17. — С. 155–164.

Зубаровський В.М. Фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 2. Хижі птахи. — К.: Наук. думка, 1977. — 322 с.

Зубко В.Н. К вопросу о восстановлении огаря в Украине // Бранта. — 1998 а. — Вып. 1. — С. 114.

Зубко В.Н. Особенности миграций и интродукции птиц, выращенных в «Аскания-Нова» // Вісті біосферн. заповідн. «Асканія-Нова»: Проблеми екомоніторингу та збереження біорізноманіття. — Асканія-Нова, 1998 б. — Т. 1. — С. 84–89.

Зубко В.Н., Гавриленко В.С. Итоги столетнего кольцевания птиц, выращенных в зоопарке «Аскания-Нова» // Кольцевание

и мечение птиц в России и сопредельных государствах 1988–1999 гг. — М., 2002. — С. 117–134.

Зубко В.М., Мезінов О.С. Реінтродукція вирощених в Асканії-Нова пташенят огаря *Tadorna ferruginea* P. у природу // Природні екосистеми Карпат в умовах посиленого антропогенного впливу. Серія: Біологія. — Ужгород, 2001. — С. 271–273.

Зубко В.Н., Поповкина А.Б., Гавриленко В.С., Семенов Н.Н. Популяция огаря в заповеднике «Аскания-Нова»: история формирования и современное состояние. // Казарка. — 1998, — № 4. — С. 321–243.

Иванов А.И. Каталог птиц СССР. — Л.: Наука, 1976. — 276 с.

Иванов А.И., Козлова Е.В., Портенко Л.А., Тугаринов А.Я. Птицы СССР. Часть I. — М.–Л.: изд-во АН СССР, 1951. — С. 130–131.

Иванов А.И., Штегман Б.К. Краткий определитель птиц СССР. — Л., Наука, 1978. — 560 с.

Иванов П.В. Список прямокрылых (Orthoptera) окрестностей города Купянска, с таблицей для различения семейств, родов и видов этих насекомых // Тр. общ. испыт. природы Харьковского ун-та. — 1887. — Т. 21 — С. 295–362.

Иванов С.П. Гнездование пчел-каменщиц, обнаруженное в Крыму // Актуальные вопросы экологии и охраны природных экосистем. — Краснодар, 1993. — Ч. 1.— С. 91.

Иванов С.П. Дикие пчелы — индикаторы территорий с высоким уровнем биоразнообразия в Крыму // Заповедники Крима. Биоразнообразие на приоритетных территориях: 5 лет после Гурзуфа / Мат-лы II науч. конф. — Симферополь, 2002. — С. 87–90.

Иванов С.П., Будашкин Ю.И., Филатов М.А., Мосякин С.А. Опыт подготовки списков «краснокнижных» видов насекомых Крима и предложения по включению некоторых крымских насекомых в Красную книгу Украины // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України / Мат-ли доп. наук. конф., Київ, 29–31 березня 2004 р. — К., 2005. — С. 40–48.

Иванов С.П., Фатерыга А.В. Редкие виды в структуре биоразнообразия складчатокрылых ос (Hymenoptera:

Vespidae) Крима // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах / Мат-лы II междунар. науч. конф., Днепропетровск, 28–31 октября 2003 г. — Днепропетровск: ДНУ, 2003. — С. 114–115.

Иванов С.П., Фатерыга А.В. Новые находки осы *Polochrum repandum* (Hymenoptera, Sapygidae) в Крыму // Вестник зоологии. — 2005. — № 1. — С. 62.

Иванов С.П., Филатов М.А., Фатерыга А.В. Новые сведения об экологии пчел рода *Xylocopa* (Hymenoptera: Apidae: Xylocopinae) в Крыму // Заповедники Крима: Заповедное дело. Биоразнообразие. Экообразование / Мат-лы III науч. конф. Ч. II. Зоология беспозвоночных. Зоология позвоночных. Экология. — Симферополь, 2005. — С. 17–23.

Інформаційний бюлетень Західного відділення Українського орнітологічного товариства та Львівського клубу орнітологів. — Львів, 1991. — Вип. 3. — С. 47.

Інформаційний бюлетень Західного відділення Українського орнітологічного товариства та Львівського клубу орнітологів. — Львів, 1992. — Вип. 4. — С. 41.

ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів / Ред.: О. Микитюк. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

Кабаков О.Н. Пластинчатосые жуки подсемейства Scarabaeinae фауны России и сопредельных стран. — М.: Товарищество научных изданий КМК. — 2006. — С. 60–61.

Казенас В.Л. Роющие осы (Hymenoptera, Sphecidae) юго-восточного Казахстана // Труды ВЭО, 1972. — Т. 55. — С. 93–186.

Казенас В.Л. Роющие осы Казахстана и Средней Азии. — Алма-Ата, 1978. — 172 с.

Калустов А.М., Зубов В.В. Распространение и некоторые черты экологии перевязки, ласки и степного хоря в Туркмении // Тез. докл. 5 съезда всесоюз. териол. об-ва АН СССР. — М., 1990. — Т. 2. — С. 283–284.

Капелюх І.Я. Знахідка сипухи в околицях заповідника «Медобори» // Беркут. — 1999. — 8/1. — С. 117.

Караваєв В.О. Мурашки, зібрані в заповідниках Кінбурнського півострова і Бурку-

- тів // 36. пр. Зоол. музею. — 1937. — Т. 19. — С. 171–181.
- Карелин В.Д. Материалы по фауне мух-журчалок (Syrphidae, Diptera) Молдавии // Защита урожая. — Кишинев, 1976. — С. 63–71.
- Кармишев Ю.В. Жовтопуз — *Orphisaurus arodus* // Земноводні та плазуни України під охороною Бернської конвенції. — К., 1999 а. — С. 61–62.
- Кармышев Ю.В. Распространение и морфологическая изменчивость степной гадюки Крыма и сопредельных территорий. — Одесса: АстроПринт; Мелитополь: Бранта, 1999 б. — С. 54–59.
- Кармышев Ю.В. Репродуктивные особенности четырехполосого полоза (*Elaphe quatuorlineata sauromates* Pallas, 1814) на юге Украины // Вісник Запорізьк. держ. ун-ту. Фіз.-мат. науки. Біол. науки. — 2001. — № 2. — С. 129–132.
- Кармишев Ю.В. Плазуни півдня степової зони України (поширення, мінливість, систематика та особливості біології) // Дис. ... канд. біол. наук. — К.: Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, 2002. — 292 с.
- Кармишев Ю.В., Заброта С.Н. Про стан рідкісних видів плазунів на островах Північно-Східного Сивашу // Проблеми охорони видів фауни і флори, занесених до Червоної книги України / Наук.-практ. семінар: тези доп. — Миколаїв, 1992. — С. 70–71.
- Кармышев Ю.В., Кукушкин О.В. Распространение и структура популяций желтопузика (*Pseudopus arodus*) в Крыму // Вопросы герпетологии / Мат-лы I съезда Герпетологического общества им. А.М. Никольского. — Пущино–М., 2001. — С. 119–120.
- Кармышев Ю.В., Писанец Е.М. Особенности питания степной гадюки на юге Украины // Проблемы изучения фауны юга Украины / Сб. науч. статей. — Одесса: АстроПринт; Мелитополь: Бранта, 1999. — С. 60–62.
- Карташев Н.Н. Систематика птиц. — М.: Высш. шк., 1974. — 367 с.
- Каспарян Д.Р. Подсем. Pimplinae (Ephialtinae) // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л., 1981. — Т. 3, ч. 3. — С. 97.
- Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 2. Неворобьиные Non-passeriformes (Ржанкообразные Charadriiformes — Дятлообразные Piciformes) / Ред. А.М. Пекло. — К., 1997. — 172 с.
- Каталог млекопитающих СССР. Плиоцен-современность / АН СССР, Зоол. ин-т / Под ред. И.М. Громова, Г.И. Барановой. — Л.: Наука, 1981. — 456 с.
- Каталог орнитофауны западных областей Украины. Орнитологические наблюдения за 1993 г. — Troglodythes. — Львів, 1994. — Вып. 4. — С. 7.
- Каталог орнитофауны западных областей Украины. Орнитологические наблюдения за 1989–1990 гг. — Луцьк, 1991. — Вып. 2. — С. 12–50.
- Качалова О.Л. Отряд Trichoptera — ручейники // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1987. — Т. 4, ч. 6. — С. 107–193.
- Керенский И.П. Короткокрылые пилильщики из окрестностей Ростова-на-Дону. — Изв. Северо-Кавказского ун-та. — Ростов-на-Дону, 1929. — Т. 9. — с. 55–69.
- Кийко А.О., Якубеня О.І. Видовий склад, поширення та живлення сов у Львівській області // Проблеми вивчення та охорони птахів / Мат-ли VI наради орнітол. Зах. України. — Львів–Чернівці, 1995. — С. 61–63.
- Кинда В.В. Современное состояние гнездящихся куликов семейства ржанковых в Крыму и Присивашье // Гнездящиеся кулики Восточной Европы — 2000. — М.: Союз охраны птиц России, 1998. — Т. 1. — С. 115–120.
- Кинда В.В., Бескаравайный М.М., Дядичева Е.А., Костин С.Ю., Попенко В.М. Ревизия редких, малоизученных и залетных видов Воробьинообразных Passeriformes в Крыму // Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь: Бранта; Симферополь: Сонат, 2003. — Вып. 6. — С. 25–58.
- Кинда В.В., Бескаравайный М.М., Дядичева Е.А., Черничко И.И., Черничко Р.Н., Форманюк О.А. Пространственное размещение и численность куликов в зимний период в Азово-Черноморском регионе // Бранта. — 2006. — № 9. — С. 150–183.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. Новые данные о гнездовании большого кроншнепа в Крыму // Изучение куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий / Мат-лы IV и V совещ. по вопросам изучения и охраны куликов. — М.: Типография Россельхозакадемии, 2002. — С. 94–95.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. Черноголовая овсянка в Крыму: современный ареал, численность, черты биологии // Бранта — Вып. 5.
- Кинда В.В., Прокопенко С.П. Новые данные о гнездовании и численности белоголового сипа в Крыму // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитол. станции. — Мелитополь: Бранта, 2001. — Вып. 4. — С. 126–128.
- Кинда В.В., Стадниченко И.С. Стрепет на северо-востоке Керченского полуострова // Орнитология. — М.: Изд-во МГУ, 1996. — Вып. 27. — С. 290–293.
- Кириков С.В. Человек и природа степной зоны. Конец X — середина XIX в. (Европейская часть СССР). — М.: Наука, 1983. — 121 с.
- Киселюк О.І. Рідкісні види птахів Карпатського національного парку // Орнитофауна західних областей України та проблеми її охорони. — Луцьк, 1990. — С. 18–20.
- Киселюк А.І. Особливості вертикального поширення дрібних ссавців Українських Карпат // Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона / Мат-ли міжнар. конф. — Ужгород, 1993. — С. 68–70.
- Киселюк О.І., Стефанюк В.Ю. Сучасне поширення чорного лелеки на території Карпатського національного природного парку // Беркут. — 2002. — Т. 11, вип. 2. — С. 151–153.
- Киселюк А.И., Тымчук Я.Я. Пути сохранения редких видов позвоночных верховьев реки Быстрица Надворнянская (бассейн р. Днестр) // Сохранение биоразнообразия бассейна Днестра. — Кишинев, 1999. — С. 91–93.
- Киш Я.Б., Платтэу М., Жмуд М.Е. Колониальные веслоногие (Pelecaniformes) и аистообразные (Ciconiiformes) птицы в дельте Дуная // Полный учет 2002 года Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана / Мат-лы II съезда и науч. конф. АЧОС (23 АЧОРГ). — 2003 б — С. 30–34
- Кинда В.В. Національний план дій зі збереження борівітра степового (*Falco*

- паутинні) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000 а. — С. 144–156.
- Кінда В.В. Національний план дій зі збереження грифа чорного (*Aegypius monachus*) в Україні // Наці. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000 б. — С. 101–114.
- Кінда В.В., Костін С.Ю., Бескаравайний М.М. Збірник ІВА території України. — К.: СофтАрт, 1999. — С. 316–317.
- Кістяківський О.Б. Птахи Закарпатської області // Тр. Ін-ту зоології. — К., 1950. — Т. 4. — С. 3–77.
- Кістяківський О.Б. Фауна промислових птахів Полісся УРСР // Зб. пр. Зоол. музею АН УРСР. — К., 1952. — № 25. — С. 11–34.
- Кістяківський О.Б. Дупель (дупель) *Capella media* Lath. // Фауна України. — 1957. — Т. 4. — С. 306–311.
- Кістяківський О.Б. Фауна України. Птахи. — К.: Вид-во АН УРСР, 1957. — Т. 4. — 432 С.
- Кістяковський А.Б. Сохранился ли еще тонкоклювый кроншнеп? // Новое изучение биологии и распространения куликов. — М., 1980. — С. 62–63.
- Клестов Н.Л. Глухарь в Украине: распространение, состояние ресурсов и охрана // Проблемы изучения та охраны птахів / Мат-ли VI наради орнітологів Західної України. — Львів-Чернівці, 1995. — С. 69–70.
- Клестов М.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., Новік В.В. Нарис фауни хребетних тварин проєктованого національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського нац. прир. парку та шляхи їх вирішення / Мат-ли наук.-практ. семінару. — К.: 1998. — С. 93–102.
- Клестов М.Л., Щербак В.І., Ковальчук І.П. та ін. Сучасний стан водно-болотних угідь регіонального ландшафтного парку «Прип'ять-Стохід» та їх біорізноманіття — К., 2001. — 107 с.
- Клименко М.І. Матеріали по фауні птахів району Черноморського заповідника // Тр. Черноморського заповідника. — К.: Издат. Киевского ун-та, 1950. — Вып. 1. — С. 3–52.
- Клюге Н.Ю. Поденки рода *Heptagenia* Walsh (*Ephemeroptera*, *Heptageniidae*) фауны СССР // Энтомол. обозрение. — 1987. — Т. 66, № 2. — С. 302–316.
- Кныш Н.П. Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области // Беркут. — 2001. — Т. 10, вып. 1. — С. 1–19.
- Кныш Н.П., Бугаев И.А., Пархоменко В.В., Кураш И.И. Залеты стервятника на северо-восток Украины // Беркут. — 2005. — Т. 14, вып. 2. — С. 270–272.
- Книш М.П., Гаврись Г.Г. Хребетні тварини, що занесені до Червоної книги України // Заповідні скарби Сумщини. — Суми: Джерело, 2001. — С. 98–115.
- Книш М.П., Матвієнко М.Є. Катастрофічний стан чисельності сиворакші на північному сході України // Проблеми вивчення та охорони птахів. — Львів-Чернівці, 1995. — С. 72–73.
- Кныш Н.П., Статива А.И. Гибель обыкновенной медянки, *Coronella austriaca* (*Reptilia*, *Colubridae*) и других видов пресмыкающихся на автодорогах Сумщины // Вестник зоологии. — 2009. — Т. 43, № 2. — С. 106.
- Ковальова І. Бернські види кажанів у Червоній книзі України. Частина 2: *Nyctalus* та *Pipistrellus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 105–108.
- Ковальская Ю.М., Федорович Е.Ю. К распространению хромосомных форм степной мышовки *Sicista subtilis* (*Rodentia*, *Dipodoidea*) // Зоологический журнал. — 1997. — Т. 76, № 12. — С. 1430–1433.
- Ковальская Ю.М., Тихонов И.А., Тихонова Г.Н. и др. Новые точки находок хромосомных форм мышовок группы *Sicista subtilis* и описание *Sicista severtzovi cimlanica* subsp. n. (*Mammalia*, *Rodentia*) из среднего течения Дона // Зоологический журнал. — 2000. — Т. 79, № 8. — С. 954–964.
- Ковальчук Г.І., Голубєва Г.А., Скільський І.В. Каталог орнітологічної колекції Чернівецького краєзнавчого музею. — Чернівці, 1991. — С. 27.
- Козлова Е.В. Ржанкообразные. Подотряд кулики // Фауна СССР. Птицы. — М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1961. — Т. 2, вып. 2. — Ч. 1. — С. 1–501.
- Кокуев Н. О распространении в России перепончатокрылых насекомых из подсемейства *Cephini* Konow (*Hymenoptera*, *Chalastogastra* Konow) и описание новых видов // Русское энтомол. обозрение. — 1910. — 10, 3. — С. 127–139.
- Колесніков М., Загороднюк І. Мідянка європейська (*Coronella austriaca*, *Colubridae*) на заповідних територіях східної частини України // Мат-ли I конференції Укр. герпетологічного то-ва. — К.: Зоомузей ННПМ НАН України, 2005. — С. 60–63.
- Колесников М.А., Кондратенко А.В. Новые находки хорья-перевязки (*Vormela peregusna*) и лисицы-корсака (*Vulpes corsac*) в Луганской области (Восточная Украина) // Вестник зоологии — 2004. — Т. 38. — № 5. — С. 46.
- Колесников М.А., Кондратенко А.В. Современное состояние популяций редких видов хищных млекопитающих семейства *Mustelidae* на юго-востоке Украины // Теріофауна сходу України / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2006. — Вип. 7. — С. 55–62.
- Колониальные гидрофильные птицы юга Украины. Ржанкообразные. — К.: Наук. думка, 1988. — 175 с.
- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979).
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). — К., 1998. — 76 с.
- Кондратенко А.В. Теріологіческие исследования в заповеднике «Провальская степь» // Теріофауна сходу України / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2006. — Вип. 7. — С. 24–28.
- Кондратенко А.В., Боровик Е.Н. Теріологіческие исследования в заповеднике «Стрельцовская степь» // Вісн. Луганського держ. пед. ун-ту. — Луганськ, 2001. — № 11 (43). — С. 55–62.
- Кондратенко О.В., Джос О.А. Нова знахідка вухатого їжака (*Hemiechinus auritus*) на теренах Східної України // Вестник зоологии. — 2004. — Т. 38, № 5. — С. 84.
- Кондратенко О., Загороднюк І. Степові гризуни як кандидати до Бернських списків // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи — К., 1999. — Вип. 2. — С. 185–191.

- Кондратенко О., Загороднюк І., Товпи-
нець М. Нариси про рідкісні види степо-
вих ссавців для нового видання Червоної
книги України // Теріофауна сходу України
/ Праці Теріол. Школи — Луганськ, 2006. —
Вип. 7. — С. 204–210.
- Кондратенко О.В., Кузнецов В.Л., Золоту-
хіна С.І. Хом'ячок, строкатка та сліпачок
(Rodentia, Mammalia) у Донецько-Донських
та Донецько-приазовських степах // За-
повідна справа в Україні. — 2003. — Т. 9,
вип. 2. — С. 30–33.
- Кондратенко О.В., Литвинен-
ко С.П. Орнітофауна заповідника
«Придінцівська заплава» // Сучас-
ні проблеми зоологічної науки. —
К.: 2004. — С. 85–87.
- Кондратенко О.В., Мельниченко Б. Нові
дані до поширення деяких рідкісних
видів ссавців (Mammalia) у Донецько-
Приазовських степах (Східна Укра-
їна) // Вісник зоології — К., 2000. —
Т. 34, № 6. — С. 26.
- Коновалова І.Б. Фауна шмелей
(Hymenoptera, Apidae, Bombus) Западного
регіона України: изменения в ее структу-
ре и в распространении отдельных видов //
Иссл. по перепончатокрылым насекомым
/ Сб. научн. работ. — М.: Товарищество на-
учн. изданий КМК, 2007. — 136–144.
- Константинов А.И., Вшивков Ф.Н., Дулиц-
кий А.И. Современное состояние фауны
рукокрылых Крыма // Зоологический жур-
нал — 1976. — Т. 55, вып. 6. — С. 885–893.
- Корзюков А.И. Встречи некоторых редких
мигрантов над акваторией Черного моря
// Мат-лы 10-й Всесоюз. орнит. конф. —
Минск: Наука і техніка, 1991. — Ч. 2, кн.
1. — С. 303.
- Корнеев В.А., Уайт И.М. Мухи-пестрокрылки
рода *Urophora* R.-D. Восточной Палеарк-
тики (Diptera, Tephritidae). II. Обзор ви-
дов подрода *Urophora* s. str. Сообщение
2 // Энтомол. обозрение. — 1993. — Т. 72,
вип. 1. — С. 232–247.
- Корнеев О.П. Видра на Україні, її екологія
та шляхи раціонального використання //
Тр. зоомузею КДУ, 1959. — № 6.
- Коробченко М. Сліпушок звичайний
(*Ellobius talpinus*) — релікт фауни України
та його представленість у колекціях зо-
ологічних музеїв // Сучасний музей. Наук.
й експозиційна діяльність / Мат-ли наук.
- конф., присвяченої 145-й річниці заснуван-
ня Крайового музею в Чернівцях (15 трав-
ня 2008 р.). — Чернівці: ДрукАрт, 2008. —
С. 79–82.
- Коробченко М.А., Загороднюк І.В. Зем-
лерийна діяльність сліпушка (*Ellobius*
talpinus) та характеристика його пориїв //
Вісник Луганського ун-ту. Біол. науки. —
2008. — № 14 (153). — С. 56–62.
- Корчинский А.В. Некоторые морфологичес-
кие особенности хомяковых Украинских
Карпат // Хомяковые фауны Украины. — К.:
Ин-т зоол. АН УССР (Препринт № 2), 1987. —
С. 23–29.
- Костин С.Ю. Красноголовый королек —
Regulus ignicapillus // Фауна, екологія и
охрана птиц Азово-Черноморского ре-
гиона // Сб. науч. трудов. Экоцентр «Синтез
НТ». Рескомприроды Крыма. — Симферо-
поль: Сонат, 1999. — С. 38–42.
- Костин С.Ю. Авиафаунистические находки
в Крыму // Птицы Азово-Черноморского
региона на рубеже тысячелетий. — Одесса,
2000. — С. 43–44.
- Костин С.Ю. Редкие птицы заповедника
«Лебяжий острова» и прилегающих тер-
риторий // Бранта: Сб. научн. тр. Азово-
Черноморской орнитологической стан-
ции. — Мелитополь, 2002. — Вып. 5. —
С. 113–128.
- Костин С.Ю. История и перспективы изуче-
ния птиц некрофагов Украины // Заповідна
справа в Україні, 2004. — Т. 10, вип. 1–2. —
С. 40–43.
- Костин С.Ю., Аппак Б.А., Бес-
каравайный М.М. Результаты зимних уче-
тов на юге Крыма // Зимние учеты птиц
на Азово-Черноморском побережье
Украины. — Алушта–К., 1998. — С. 14–21.
- Костин С.Ю., Бескаравайный М.М. Горная
система Демерджи в Крыму — территория,
важная для сохранения разнообразия птиц
// Бранта. — Мелитополь, 2003. — Вып. 6. —
С. 18–24.
- Костин С.Ю., Бескаравайный М.М. Новые
данные о птицах Крыма // Фауна, екологія
и охрана птиц Азово-Черноморского реги-
она // Сб. науч. тр. Экоцентр «Синтез НТ».
Рескомприроды Крыма. — Симферополь:
Сонат, 1999. — С. 23–26.
- Костин С.Ю., Бескаравайный М.М., Андрию-
щенко Ю.А., Тарина Н.А. Розовый скворец в
Крыму // Беркут. — 1999. — Т. 8, вып. 1. —
С. 89–97.
- Костин С.Ю. Тарина Н.А. Распределение
и биология размножения веслоногих и
голенастых птиц на Лебяжьих островах
и сопредельных территориях. — 1. —
С. 82–110.
- Костин С.Ю., Тарина Н.А. Редкие птицы за-
поведника «Лебяжий острова» и приле-
гающих территорий // Бранта: Сб. научн.
тр. Азово-Черноморской орнитологичес-
кой станции. — Вып. 5. — Мелитополь:
Бранта; Симферополь: Сонат, 2002. —
С. 113–128.
- Костин С.Ю. Тарина Н.А. Послегнездовое
распределение и миграции веслоногих и
голенастых птиц Северо-Западной части
Крыма. — Бранта, 2005 — 1. — С. 92.
- Костин Ю.В. Новые сведения о корольках
Крыма // Вестник зоологии. — 1972. —
№ 2. — С. 86–87.
- Костин Ю.В. Птицы Крыма. — М.: Наука,
1983. — 240 с.
- Костин Ю.В., Дулицкий А.Н., Мальцев И.В.
Редкие животные Крыма. — Симферополь:
Таврия, 1981. — 160 с.
- Костылев Ю. Материалы к познанию фауны
Masaridae (Hymen.) Палеарктики // Сб.
тр. Гос. зоомузея МГУ. — 1935. — Т. 2. —
С. 85–116.
- Костюшин В.А. Встречи птиц, занесенных
в Красную книгу Украины, в Киевской об-
ласти в 1994–1995 гг. // Авіфауна України.
— Чернівці, 1998. — Вип. 1. — С. 102–103.
- Котенко А.Г., Котенко Т.И. Насекомые из
Красной книги Украины в Опукском при-
родном заповеднике (Крым) // Вестник зо-
ологии. — 1999. — Т. 33, № 4–5. — С. 34.
- Котенко Т.И. Герпетофауна Черноморского
заповедника и прилежащих территорий
// Вестник зоологии. — 1977. — № 2. —
С. 55–66.
- Котенко Т.И. Питание гадюки степной
в Черноморском государственном за-
поведнике // 50 лет Черноморскому
гос. заповеднику. — К.: Наук. думка. —
1978. — С. 72–75.
- Котенко Т.И. О степной гадюке (*Vipera ursinii*
renardi) на юге Украины // Вопросы герпе-
тологии. — Л.: Наука, 1981. — С. 73.

- Котенко Т.И. Пресмыкающиеся левобережной степи Украины // Дис. ... канд. биол. наук. — К.: Ин-т зоологии им. И.И. Шмальгаузена АН УССР, 1983. — 555 с.
- Котенко Т.И. Полозы Левобережной Украины // Вопросы герпетологии: Шестая Всесоюз. герпетол. конф. / Автореф. докл. — Л.: Наука, 1985. — С. 109–110.
- Котенко Т.И. Охрана амфибий и рептилий в заповедниках Украины // Амфибии и рептилии заповедных территорий / Сб. науч. тр. — М., 1987. — С. 60–80.
- Котенко Т.И. Темпы роста и линька степной гадюки на Украине // Вестник зоологии. — 1989. — Т. 23, № 3. — С. 55–58.
- Котенко Т.И. Охорона земноводних і плазунів // Охорона тваринного світу / Упор. В.С. Борейко. — К.: Урожай, 1992 а. — С. 36–50.
- Котенко Т.И. Черноморский заповедник как резерват четырехполосого полоза на Украине // Природные комплексы Черноморского государственного биосферного заповедника. — К.: Наук. думка, 1992 б. — С. 100–110.
- Котенко Т.И. Современное состояние пресмыкающихся в степной зоне Украины и роль заповедников в их сохранении // Теория и практика заповедного дела / Сб. науч. трудов. — М., 1993. — С. 82–104.
- Котенко Т.И. Земноводные и пресмыкающиеся заповедника «Каменные Могилы» // Труды филиала Украинского степного природного заповедника «Каменные Могилы» / Юбил. сб. 1997. Вып. 1. — К.: Фитосоциоцентр, 1998. — С. 82–86.
- Котенко Т.И. Охоронні списки тварин: загальні підходи та конкретні пропозиції (на прикладі плазунів і земноводних) // Фальцфейнівські читання. — Херсон: Айлант, 1999. — С. 207–218.
- Котенко Т.И. Новые данные о распространении двух уязвимых видов змей (Reptilia, Colubridae) в Северном Крыму // Вестник зоологии. — 2001. — Т. 35, № 6. — С. 32.
- Котенко Т.И. Новые данные о распространении степной гадюки (*Vipera ursinii renardi* Christoph, 1861) в Крымском Присивашье // Природничий альманах. Біол. науки. — Херсон, 2000. — Вип. 1. — С. 21–38.
- Котенко Т.И. Герпетофауна Караларской степи и прилежащих территорий (Украина, Крым) // Мат-ли Першої конф. Укр. герпетологічного товариства. — К.: Зоомузей ННПМ НАН України, 2005. — С. 76–83.
- Котенко Т.И. О распространении степной гадюки, *Vipera renardi* (Reptilia, Viperidae) в западной части равнинного Крыма // Вестник зоологии. — 2007 а. — Т. 41, № 5. — С. 422.
- Котенко Т.И. Роль Азово-Черноморского функционального экокоридора в сохранении пресмыкающихся // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Біологія — 2007 б. — Вип. 21. — С. 20–54.
- Котенко Т.И., Ардамацкая Т.Б., Дубына Д.В. и др. Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения // Вестник зоологии. — 2000. — Спец. выпуск. — 240 с.
- Котенко Т.И., Вакаренко В.И. О желтопузике (*Ophisaurus arodon*) в Крыму // Вестник зоологии. — 1991. — № 4. — С. 77.
- Котенко Т.И., Вакаренко В.И., Сиренко В.А. Новые данные о желтобрюхом полозе на Украине // Вестник зоологии. — 1986. — Т. 20, № 6. — С. 37–43.
- Котенко Т.И., Кинда В.В., Стадниченко И.С. Роль Присивашья и Керченского полуострова в сохранении редких видов пресмыкающихся фауны Украины. 1. Фактический материал // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем / Мат-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю заповідання асканійського степу. — Асканія-Нова, 1998. — С. 278–280.
- Котенко Т.И., Кондратенко А.В. О распространении узорчатого полоза, *Elaphe dione* (Reptilia, Colubridae), в Украине // Вестник зоологии. — 2005. — Т. 39, № 2. — С. 46.
- Котенко Т.И., Кукушкин О.В. Особенности распространения змей на Крымском полуострове. Часть 1 // Змеи Восточной Европы / Мат-лы междунар. конф. — Тольятти, 2003. — С. 35–41.
- Котенко Т.И., Кукушкин О.В. Гадюка степова, *Vipera renardi* (Christ.) — вид Червоної книги України // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 101–132.
- Котенко Т.И., Кукушкин О.В. Полоз каспійський, полоз жовточеревий, жовтобрюх — *Coluber caspius* Gmelin, 1789 // Фальцфейнівські читання: 36. наук. праць. — Херсон: Terra, 2005 а. — Т. 1. — С. 259–262.
- Котенко Т.И., Кукушкин О.В. Полоз палласів, полоз сарматський — *Elaphe sauromates* (Pallas, 1814) // Фальцфейнівські читання / 36. наук. праць. — Херсон: Terra, 2005 б. — Т. 1. — С. 262–264.
- Котенко Т.И., Кукушкин О.В., Зіненко О.І. Мідянка звичайна, *Coronella austriaca* Laur. — вид Червоної книги України // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 133–151.
- Котенко Т.И., Курячий К.В. Знахідки у Донецькій області видів плазунів, запропонованих до включення у третє видання Червоної книги України // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 152–170.
- Котенко Т.И., Ляшенко Ю.Н. Новые находки желтопузика, *Pseudopus apodus* (Reptilia, Sauria, Anguillidae) на восточном побережье Керченского полуострова (Крым, Украина) // Вестник зоологии. — 2007. — Т. 41, № 6. — С. 560.
- Котенко Т.И., Ситнік О.І. Ящірка зелена — *Lacerta viridis* (Laurenti, 1768) // Заповедники Крыма: заповедное дело, биоразнообразие, экообразование / Мат-лы III науч. конф. Ч. 2. Зоология беспозвоночных. Зоология позвоночных. Экология. — Симферополь: Экология и мир, 2005. — С. 143–147.
- Котенко Т.И., Федоренко А.П., Рогатко І.В., Лисенко В.І., Воловник С.В. Плазуни // Тварини Червоної книги — К.: Урожай, 1990. — С. 100–111.
- Котенко Т.И., Федорченко А.А. Новые находки четырехполосого полоза (*Elaphe quatuorlineata sauromates*) на Правобережной Украине // Вестник зоологии. — 1991 а. — Т. 35, № 4. — С. 89.
- Котенко Т.И., Федорченко А.А. Пресмыкающиеся берегов оз. Ялпуг // Вестн. зоологии. — 1991 б. — Т. 35, № 4. — С. 89.
- Котов А.А. Отряд Голубеобразные // Птицы России и сопредельных регионов: Рябкообразные, Голубеобразные, Кукушкообразные, Собообразные. — М.: Наука, 1993. — С. 47–113.

- Коцюрба В.В., Стригунов В.И. О находке сипухи (*Tyto alba guttata*) в г. Кривой Рог // Бранта. — 2003. — Вып. 6. — С. 201–202.
- Коцюрба В.В., Шупова Т.В. К фауне ракшеобразных Кривбасса // Мат-ли 1-ї конференції молодих орнітологів України. — Чернівці, 1994. — С. 54–55.
- Кочетова Н.И., Акимущина М.И., Дыхнов В.Н. Редкие беспозвоночные животные. — М.: Агропромиздат, 1986. — С. 33, 35–36.
- Кошелев О.И. Сичик-горобець *Glaucidium passerinum* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Кошелев А.И. Національний план дій зі збереження баклана малого (*Phalacrocorax rugosus*) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 7.
- Кошелев А.И. Динамика видового состава и численность цапель (*Ardeidae*) в Северо-Западном Приазовье (1988–2004). — Бранта. — 2004. — Вып. 7. — С. 111–130.
- Кошелев А.И. Репродуктивные показатели цапель (*Ardeidae*) в Северо-Западном Приазовье // Бранта. — 2005. — Вып. 8. — С. 96–113.
- Кошелев А.И., Белашков И.Д. Первый залет сипухи (*Tyto alba alba*) на Мелитопольщину зимой 2002 г. // Бранта. — 2002. — Вып. 5. — С. 146–149.
- Кошелев О., Винокурова С., Кошелев В., Пересадько Л., Олійник Д., Кінда В., Андрющенко Ю., Горлов П., Попенко В., Черничко Р., Черничко І. Національна доповідь про стан ІВА територій України. — К., 2002. — С. 36–39.
- Кошелев А.И., Косенчук О.Л., Митяй И.С. Масштабы гибели водоплавающих птиц в рыболовных сетях в северной части Азовского моря // Птицы Азово-Черноморского региона. Мониторинг и охрана. — Николаев, 2003. — С. 41–46.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В. Новые данные о редких залетных птицах Северного Приазовья // Мат-ли наук. конф. «Території, що важливі для збереження птахів на Україні». — К., 1996. — С. 56–57.
- Крайнев Е.Д. Охотничьи животные Украины, пути их охраны и рационального использования // Автореф. дис... канд. биол. наук: 03.097 / Ин-т зоологии АН УССР. — К., 1971. — 42 с.
- Красная книга республики Татарстан. — Казань: Природа, Стар, 1995. — 434 с.
- Красная книга Российской Федерации (Животные). — М.: АСТ, Астрель, 2001. — 862 с.
- Крахмальна Т. К истории изучения древних Equidae Украины // Вестник зоологии. — 1999. — Отд. прилож. №11. — С. 109–115.
- Кривоглавий З.В., Киселюк О.І. Поширення рідкісних птахів в Карпатському національному парку // Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона. — Чернівці, 1996. — С. 42–47.
- Кривохатский В.А., Захаренко А.В. Список сетчатокрылых (Neuroptera), собранных в Крыму экспедицией Харьковского энтомологического общества в 1994 г. // Известия Харьковского энтомолог. об-ва. — 1994. — Т. 2, вып. 1. — С. 168–169.
- Кривошеина Н.П. Новые данные о структуре рода *Temnostoma* и переписание *T. meridionale* (Diptera, Syrphidae) // Зоологический журнал. — 2005. — Т. 84, вып. 5. — С. 605–610.
- Кривошеина Н.П., Мамаев Б.М. Личинки европейских видов журчалок рода *Temnostoma* (Diptera, Syrphidae) // Энтомологическое обозрение. — 1962. — Т. 41, вып. 4. — С. 921–930.
- Кривошеина Н.П., Мамаев Б.М. Определитель личинок двукрылых насекомых — обитателей древесины — М.: Наука, 1967. — 367 с.
- Кривошеина Н.П., Мамаев Б.М. Новые данные о структуре рода *Temnostoma* и переписание *T. meridionale* (Diptera, Syrphidae) // Зоологический журнал. — 2005. — Т. 84, вып. 5. — С. 605–610.
- Кришталь О.П. Матеріали до вивчення ентомофауни долини Середнього Дніпра. I. Комахи трав'янистої рослинності. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1949. — С. 17–97.
- Крочко Ю.И. Про знаходження європейського підвида вуханя (*Plecotus auritus austriacus*) в Закарпатській області // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів / Мат-ли конф. молод. учених, присвяченої 100-річчю від дня народж. В.І. Леніна. — К.: Наук. думка, 1980. — С. 181–182.
- Крочко Ю.И. О находке ночницы длинноухой (*Myotis bechsteini* Kuhl, 1818) в Закарпатской области // Вестник зоологии. — 1975. — № 6. — С. 81–82.
- Крочко Ю.И. Биология длинноухой ночницы (*Myotis bechsteini*) на западе УССР // Рукокрылые / Мат-лы Всесоюз. совещ. по рукокрылым. — Пенза: Пензенский пед. ин-т, 1990. — С. 80–82.
- Крочко Ю.И. Рукокрылые Украинских Карпат // Дис. ... докт. биол. наук: 03.00.08. — К., 1992. — 420 с.
- Крочко Ю.И. Біологія кожанка північного в Українських Карпатах // Тези доп. 47-ї наук. конф. УжДУ. Серія: Біологія. — Ужгород, 1993. — С. 17.
- Крочко Ю.И. Вечірниця велетенська // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Крочко Ю.И. Вечірниця мала // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 384.
- Крочко Ю.И. Нічниця Бехштейна // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 378.
- Крочко Ю.И. Нічниця Наттерера // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 380.
- Крочко Ю.И., Жданович В.І. Морфо-екологічна характеристика нічниці триколірної в Українських Карпатах // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Біологія. — 2000. — № 7. — С. 118–119.
- Крижанівський В.І. Їжак вухатий // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енциклопедія, 1994. — С. 372.
- Крыжановский В.И., Жежерин В.П. Редкие звери и птицы Украины. — К.: Реклама, 1979. — С. 1–64.
- Крыжановский В.И., Корнеев А.П. Млекопитающие // Редкие и исчезающие растения и животные Украины. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 202–228.
- Крыжановский О.Л. Красотелы родов *Calosoma* Web/ и *Callisthenes* Fischer (Coleoptera, Carabidae) фауны СССР // Энтомолог. обозрение. — 1962. — Т. 41, вып. 2. — С. 163–181.
- Крыжановский О.Л. О восточных границах ареалов некоторых европейских Coleoptera // VII Междунар. симпозиум по энтомофауне Средней Европы. — Л., 1979. — С. 176.

- Крыжановский О.Л. Фауна СССР. Жесткокрылые. — Л.: Наука, 1983. — Т. 1, вып. 2. — 341 с.
- Кузнецов В. К распространению лесного и южнорбережного элементов крымской энтомофауны и флоры в пределах Керченского полуострова // Русс. энтомол. обозрение. — 1926. — Т. 20, № 1–2. — С. 106–110.
- Кузнецов С.Ю. Журчалки рода *Pelecocera* Mg. (Diptera, Syrphidae) фауны Палеарктики // Latvijas Entomologs. Laid 32. — Rīga: Zinātne, 1989. — С. 80–85.
- Кузьменко Ю.В. Про гніздування болотяної сови в Чернігівському Поліссі // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 2. — С. 154–155.
- Кузьменко Ю.В. Матеріали по «червонокнижних» та рідкісних видах птахів півночі Придніпровської низини // Мат-ли конф., 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996. — С. 72–74.
- Кузьменко Ю.В. Сова території проекту Деснянсько-Старогутського НПП // Мат-ли наук.-практ. семінару «Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення». — К., 1998. — С. 102–103.
- Кузьменко Ю.В., Кузьменко Л.П. Цікавий випадок гніздування чорного лелеки (*Ciconia nigra*) на Чернігівщині // Вісник зоології. — 1999. — Вип. 33, №3. — С. 100.
- Кузьмина И.Е. Лошади Северной Евразии от плиоцена до современности // Тр. Зоол. ин-та РАН. — 1997. — Т. 273. — 221 с.
- Кукушкин О.В. Новые данные о крымском гекконе — *Cyrtopodion kotschy danilewskii* (Strauch, 1887) // Заповедники Крыма. Биоразнообразие на приоритетных территориях: 5 лет после Гурзуфа / Мат-лы II науч. конф. — Симферополь, 2002. — С. 153–157.
- Кукушкин О.В. Особенности распространения желтопузика в Крыму. Часть 1. Горный Крым // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. — Канів, 2003 а. — С. 225–226.
- Кукушкин О.В. Особенности распространения желтопузика в Крыму. Часть 2. Степной Крым // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. — Канів, 2003 б. — С. 227–228.
- Кукушкин О.В. Современное состояние популяций желтопузика *Pseudopus apodus* (Squamata, Anguillidae) в Крыму // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах // Междунар. науч. конф. — Днепропетровск: ДНУ, 2003 в. — С. 217–218.
- Кукушкин О.В. Современное состояние популяций и морфологические особенности крымского геккона (Reptilia, Squamata, Gekkonidae) в Карадагском заповеднике // Экосистемы Крыма, их оптимизация и охрана: Сб. науч. тр. — Симферополь: Изд-во Таврического нац. ун-та, 2003 г. — Вып. 13. — С. 124–130.
- Кукушкин О.В. Материалы к изучению герпетофауны Восточного Крыма // Летопись природы / Карадагский природный заповедник. 2003 год. — Симферополь: СОНАТ, 2004 а. — Т. 20. — С. 191–219.
- Кукушкин О.В. Распространение, биотопическое распределение и численность средиземноморского (крымского) геккона, *Cyrtopodion kotschy danilewskii* (Strauch, 1887) (Reptilia, Squamata, Gekkonidae) в Южном Крыму // Карадаг. История, геология, ботаника, зоология / Сб. науч. тр., посвящ. 90-летию Карадаг. науч. станции им. Т.И. Вяземского и 25-летию Карадаг. природ. заповедника НАН Украины. — Симферополь: СОНАТ, 2004 б. — Кн. 1. — С. 367–396.
- Кукушкин О.В. Распространение, репродуктивные особенности, размерно-возрастная структура и современное состояние популяций степной гадюки, *Vipera renardi* (Christoph, 1861) в Крыму // Карадаг. История, геология, ботаника, зоология. — Симферополь: Сонат, 2004 в. — С. 397–424.
- Кукушкин О.В. К вопросу о сохранении крымского геккона (Reptilia, Sauria, Gekkonidae) в национальном археологическом заповеднике «Херсонес Таврический» (Севастополь) // Заповедники Крыма: заповедное дело, биоразнообразие, экообразование / Мат-лы III науч. конф. Ч. 2. Зоология беспозвоночных. Зоология позвоночных. Экология. — Симферополь, 2005 а. — С. 154–159.
- Кукушкин О.В. Материалы к репродуктивной биологии средиземноморского геккона, *Cyrtopodion kotschy danilewskii* (Strauch, 1887) в Крыму // Современная герпетология / Сб. науч. тр. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2005 б. — Т. 3/4. — С. 84–92.
- Кукушкин О.В. О находке крупной экзоантропной популяции средиземноморского геккона, *Mediodactylus kotschy danilewskii* (Strauch, 1887) (Reptilia, Sauria, Gekkonidae) на юго-восточном побережье Крыма // Мат-ли Першої конф. Українсько-го герпетологічного то-ва. — К., 2005 в. — С. 83–86.
- Кукушкин О.В. О степной гадюке (*Vipera renardi*) на Западном побережье Крыма // Изучение и сохранение природных экосистем заповедников лесостепной зоны / Мат-лы юбилейн. науч.-практ. конф. — Курск: Центрально-Чернозем. гос. заповедник, 2005 г. — С. 311–314.
- Кукушкин О.В. Продолжительность зимней спячки и особенности биологии крымского геккона (*Mediodactylus kotschy danilewskii*) в период гeбepнaции // Современные проблемы зоологии и экологии / Мат-лы Междунар. науч. конф. — Одесса: Феникс, 2005 д. — С. 148–151.
- Кукушкин О.В. Материалы к изучению герпетофауны мыса Казантип // Биоразнообразие природных заповедников Керченского полуострова / Тр. Гос. Никит. ботанич. сада ААНУ. — Ялта: ГНБС, 2006 а. — Т. 126. — С. 234–246
- Кукушкин О.В. Материалы к изучению редкой герпетофауны Восточного Крыма // Летопись природы / Карадагский природный заповедник. 2004 год. — Симферополь: СОНАТ, 2006 б. — Т. 21. — С. 200–226.
- Кукушкин О.В. Новые данные о размножении леопардового полоза (Reptilia, Serpentes, Colubridae) в Крыму // Экосистемы Крыма, их оптимизация и охрана / Сб. науч. тр. — Симферополь: Изд-во ТНУ, 2006 в. — Вып. 16. — С. 103–110.
- Кукушкин О.В. Проблемы сохранения крымского геккона (Sauria, Gekkonidae) в Карадагском природном заповеднике // Проблеми фундаментальної і прикладної екології і екологічної геології та раціонального природокористування / Мат-ли Другої міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006 г. — С. 127–130.
- Кукушкин О.В. Гекон кримський (середземноморський) — *Mediodactylus kotschy danilewskii* (Strauch, 1887) // Плани заходів щодо збереження популяцій видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України та в міжнародні Червоні переліки, в

- межах установ природно-заповідного фонду. — Харків: Райдер, 2006. — С. 87–93.
- Кукушкін О.В. Полоз леопардовий — *Zamenis situla* (Linnaeus, 1758) // Плани заходів щодо збереження популяцій видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України та в міжнародні Червоні переліки, в межах установ природно-заповідного фонду. — Харків: Райдер, 2006 б. — С. 93–97.
- Кукушкин О.В. Материалы к познанию раритетной герпетофауны восточного и центрального участков Горного Крыма // *Летопись природы / Карадагский природный заповедник*. 2005 год. — Симферополь: СОНАТ, 2007. — Т. 22. — С. 217–270.
- Кукушкин О.В. Редкие виды земноводных и пресмыкающихся Восточного Крыма // *Летопись природы / Карадагский природный заповедник*. 2006 год. — Симферополь: Орианда, 2008. — Т. 23. — С. 253–287.
- Кукушкин О.В., Кармышев Ю.В. Распространение и численность четырехполосого полоза (*Elaphe quatuorlineata sauomates*) в Крыму // *Вестник зоологии*. — 2002. — Т. 36, № 1. — С. 8.
- Кукушкін О.В., Котенко Т.І. Жовтопуз безногий, жовтопузик — *Pseudopus apodus* (Pallas, 1775) // *Фальцфейнівські читання / 36. наук. праць*. — Херсон: Терра, 2005. — Т. 1. — С. 278–280.
- Кукушкин О.В., Цвелых А.Н. Распространение и эколого-морфологические особенности леопардового полоза, *Elaphe situla* (Serpentes, Colubridae), в Крыму // *Зоологический журнал*. — 2004. — Т. 83, № 4. — С. 439–448.
- Кукушкин О.В., Свириденко Е.Ю. О морфологической изменчивости желтопузика (Reptilia, Sauria, Anguinae) в Крыму // *Современные проблемы зоологии и экологии / Мат-лы Междунар. науч. мемориал. конф.* — Одесса: Феникс, 2005. — С. 142–145.
- Кукушкин О.В., Свириденко Е.Ю. Распространение и эколого-морфологические особенности обыкновенной медянки (Serpentes, Colubridae) в Крыму // *Состояние природных комплексов Крымского природного заповедника и других заповедных территорий Украины, их изучение и охрана / Мат-лы науч.-практ. конф.* — Алушта, 2003. — С. 148–152.
- Кукушкин О.В., Шаганов В.В. Обзор герпетофауны Оупуского заповедника: видовой состав, пространственное распределение и рекомендации по охране // *Заповедники Крыма — 2007 / Мат-лы IV Междунар. науч.-практ. конф. Ч. 2. Зоология*. — Симферополь, 2007. — С. 93–103.
- Кукушкин О.В., Шарыгин С.А. Новые данные по морфологии средиземноморского геккона, *Medodactylus kotschy danilewskii* (Reptilia, Gekkonidae) в Крыму // *Вестник зоологии*. — 2005. — Т. 39, № 6. — С. 37–49.
- Купянская А.Н. Дальневосточный представитель рода *Liometopum* (Hymenoptera, Formicidae) // *Вестник зоологии*. — 1988. — № 1. — С. 29–34.
- Курзенко Н.В. Обзор одиночных складчатокрылых ос сем. Eumenidae (Hymenoptera, Vespoidea) фауны СССР. Роды *Paravespa* Rad., *Paragymnomerus* Blüthg., *Gymnomerus* Blüthg. и *Odynerus* Latr. // *Энтомологическое обозрение*. — 1977. — Т. 56, № 3 — С. 676–690.
- Курзенко Н.В. Одиночные складчатокрылые осы семейства Eumenidae (Hymenoptera, Vespoidea) фауны СССР. 1. Подсемейства *Raphiglossinae* и *Discoeliinae* // *Зоологический журнал* — 1978 а. — Т. 62, № 6. — С. 867–871.
- Курзенко Н.В. Одиночные складчатокрылые осы семейства Eumenidae фауны СССР // *Дисс. ... канд. биол. наук*. — Владивосток, 1978 б. — 339 с.
- Курзенко Н.В. Подсемейство Eumeninae // *Опред. насекомых Дальнего востока России. Сетчатокрылообразные, скорпионницы, перепончатокрылые*. — СПб: Наука, 1995. — Т. 4, ч. 1. — С. 295–324.
- Курзенко Н.В. Одиночные складчатокрылые осы рода *Onychopterocheilus* Blüthgen, 1955 (Hymenoptera: Vespidae, Eumeninae) фауны России и сопредельных стран. Подрод *Onychopterocheilus* s.str. // *Тр. Русс. энтомолог. об-ва*. — СПб, 2004. — Т. 75 (1). — С. 242–252.
- Курячий К.В., Тупиков А.И. Новые данные об узорчатом полозе (*Elaphe dione* Pallas, 1773) в Донецкой области // *Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона / Межведомств. сб. науч. работ*. — Донецк, 2008. — С. 104–109.
- Кучеренко В.Н., Костин С.Ю. Современное состояние крымской популяции сапсана *Falco peregrinus* Tunstall, 1771 // *Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия: Биология*, 2003. — 16 (55), вып. 2. — С. 115–118.
- Лебедев А.Г. До пізнання фауни й екології комах-запилювачів квіткових рослин. Бджоли Київщини // *36. пр. сект. екології неземн. тварин / Досл. Інст. зоолог. і біолог.* Всеукр. АН. — 1933. — Ч. 1. — С. 13–50.
- Лебедев Е.А. Характер распределения куликов по местообитаниям во время весенней миграции // *Проблемы вивчення та охорони птахів*. — Львів–Чернівці, 1995. — С. 83–84.
- Лебедев Е.А. Распределение куликов по местообитаниям в летне-осенний период // *Проблемы вивчення та охорони птахів*. — Львів–Чернівці, 1996. — С. 84–86.
- Лебедев Е.А., Мерзликин И.Л. Редкие и залетные гидрофильные птицы р. Ворскла // *Птицы бассейна Северского Донца*. — Вып. 3. — С. 33–35.
- Лебедев Е.А., Мерзликин И.Л., Хоменко С.В. О некоторых редких птицах лесостепной части Сумской области // *Мат-лы конф., 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин*. — К., 1996. — С. 17–20.
- Лебідь Є.О., Книш М.П., Хоменко С.В. Фауна та екологія куликів Сумської області // *Проблеми охорони і раціон. використання природних ресурсів Сумщини / 36. наук. праць*. — Суми, 1992. — С. 76–94.
- Левитин А.И. Данные о фауне сирфид Ростовской области // *Мат-лы XVI научн. студ. конф. (Сер. точн. и естеств. наук)*. — Ростов: Изд-во Ростовск. ун-та, 1963. — С. 111–115.
- Леженина И.П. Степные заповедники как резерваты редких видов журчалок (Diptera, Syrphidae) // *Охрана живой природы / Тез. Всесоюз. конф. молодых ученых*. — М., 1983. — С.122–123.
- Леженина И.П. Журчалки (Diptera, Syrphidae) лесостепной и степной зон Левобережной Украины // *Двукрылые фауны СССР и их роль в экосистемах / Докл. 3-го Всесоюз. симп. диптерологов (15–17 сентября 1982 г., г. Белая Церковь)*. — Л.: Зоол. ин-т АН СССР, 1984. — С. 68–70.
- Леженина И.П. Изменение сирфидофауны Левобережной Украины за последние

- 100 лет // Двукрылые насекомые: систематика, морфология, экология. Докл. 4-го Всесоюз. диптер. симп., Алма-Ата, 17–19 сентября 1986 г. — Л.: Зоол. ин-т АН СССР, 1987. — С. 66–68.
- Леженіна І.П. Мухи-дзюрчалки (Diptera, Syrphidae) заповідника «Хомутовський степ» // Тез. доп. IV з'їзду Українського ентомолог. товариства. — Харків, 1992. — С. 88–89.
- Ликович І.М. К вопросу о вертикальном распределении прямокрылых (Orthoptera) в Закарпатье // Науч. зап. Ужгородск. гос. ун-та (Фауна и животный мир советских Карпат) — Ужгород, 1959. — 40 — С. 227–238.
- Леженіна І.П. Мухи-журчалки (Diptera, Syrphidae) заповідника «Каменні Могили» // Тр. філіала Укр. степн. природн. заповідника «Каменні Могили» (юбил. сборн.). — Киев: Фитосоцицентр, 1998 (1997). — Вып. 1. — С. 103–104.
- Лиманський С.В., Кондратенко А.В. Современное состояние териофауны заповедника «Меловая флора» // Териофауна сходу України/Праці Териол.школи.—Луганськ.—2006. — Вып. 7. — С. 29–32.
- Лисачук Т.І. Сичик-горобець *Glaucidium passerinum* в Україні // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези доповідей VIII наук. конф. орнітологів заходу України, присвяч. пам'яті Густава Бельке. — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 145–146.
- Лисенко В. Національний план дій зі збереження гуски малої *Anser erythropus* в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 57–66.
- Лисецкий А.С., Куниченко А.А. К фауне летучих мышей (Chiroptera) Харьковской области // Тр. научн.-исслед. и-та биологии Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. — Харьков, 1952. — Том 16. — С. 87–92.
- Лихарев И.М., Раммельмейер Е.С. Наземные моллюски фауны СССР // Определитель по фауне СССР. — М.-Л., 1952. — 43. — 512 с.
- Лиховидов В.Е. К познанию биологии муравья *Liometopum microcephalum* // Муравьи и защита леса / Мат-лы VI Всесоюзн. мирмекологического симпозиума — Тарту, 1979. — С. 29–32.
- Лихотоп Р.И., Сологор Е.А. Новые находки рукокрылых, занесенных в Красную книгу УССР // Вестник зоологии. — 1991. — Т. 25, № 1. — С. 87.
- Літопис природи Азово-Сиваського заповідника. — 1955.
- Лопарев С.А. Находка серого сорокопута на севере Киевской области // Беркут. — 1994. — Т. 3, вып. 1. — С. 58.
- Лопарев С.А. О гнездовании степного канюка возле Киева // Беркут. — 1998 а. — Т. 7,
- Лопарев С.А. О наблюдении выводка красного коршуна на севере Волынской области // Беркут. — 1998 б. — Т. 7, вып. 1–2. — С. 69.
- Лопарев С.А., Сытник А.И. Сравнительные черты экологии сосуществующих популяций обыкновенной гадюки и гадюки Никольского правобережной лесостепи Украины // Вопросы герпетологии / Мат-лы Третьего съезда Герпетол. о-ва им. А.М. Никольского. — СПб, 2008. — С. 258–261.
- Луговой А.Е. Птицы // Фауна Карпатского заповедника. Серия: Флора и фауна заповков СССР. — М., 1988. — С. 19–35.
- Луговой А.Е. Тонкоклювый кроншнеп в Украине и России. — К., 1998 а. — 19 с.
- Луговой А.Е. Черный гриф в фауне Закарпатской области Украины // Беркут. — 1998 б. — Т. 7, вып. 1–2. — С. 132–133.
- Луговой А.Е. Птицы и орнитология Закарпатья в XX веке // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези 8 наукової конф. орнітологів заходу України, присв. пам'яті Густава Бельке (24.07.1810–03.03.1873). — Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. — С. 38–48.
- Луговой А.Е. Современное состояние популяций птиц естественных участков пойменно-заливных ландшафтов Закарпатья // Беркут. — 2003. — Т. 12, вып. 1–2. — С. 1–8.
- Луговой А.Е., Потиш Л.А. Материалы к инвентаризации орнитофауны регионального ландшафтного парка «Стужица» // Заповідна справа в Україні. — Канів, 1998. — Т. 4, вып. 2. — С. 24–32.
- Луговой А.Е., Потиш Л.А. Красная книга Украины и птицы Закарпатья // Беркут. — 2004 а. — Т. 13, вып. 1. — С. 115–121.
- Луговой А.Е. Потиш Л.А. Современное состояние популяции и численности черного аиста в Закарпатской области // Беркут. — 2004 б. — Т. 13, вып. 1. — С. 62–66.
- Луппова Е.П. Надсемейство *Mymeleontoidea* // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1987. — Т. 4, ч. 6. — С. 73–96.
- Лысенко В.И. Фауна Украины. Птицы. — К.: Наук. думка, 1991. — Т. 5, Вып. 3. — 208 с.
- Лысенко В.И. Особенности видимых миграций гидрофильных птиц в северо-западном Приазовье // Сезонные миграции птиц на территории Украины. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 188–210.
- Лысенко В.И. Значение степной зоны Украины в сохранении ресурсов гусей северной Палеарктики // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. — Асканія-Нова, 1998. — С. 286–288.
- Лысенко В.И. Зимовки и особенности использования ресурсов арктических гусей в Азово-Черноморском регионе // Вопросы охотоведения. — М., 2004. — Т. 1, вып. 1. — С. 48–52.
- Макаревич О.М. *Liometopum microcephalum* (Hymenoptera, Formicidae) у Нижньому Придніпров'ї // Вестник зоологии. — 2003. — Т. 37, № 4. — С. 51–56.
- Макаренко М.М. Гнездование змеяда на Черниговщине // Современная орнитология. — М., 1991. — С. 165.
- Макарчук П.Е. О нахождении садовой сони (*Elomys quercinus* L.) на территории Ровенской области // Вестник зоологии. — 1973. — № 1. — С. 77–78.
- Малышев С.И. Жизнь и инстинкты карликовой ксилокопы, *Xylocopa iris* Christ. (Hymenoptera, Apoidea) // Изв. АН СССР. Серия: Биология — 1947. — Т. 1. — С. 53–77.
- Малышев С.И. Гнездовые повадки реликтовой осы дисцелии *Discoelius zonalis* Panz. (Hymenoptera, Vespidae) // Энтомолог. обозрение. — 1952. — Т. 32. — С. 183–191.
- Малышев С.И. Дикіе опылители на службе у человека. — М.-Л.: Наука, 1963. — С. 67.
- Малышев С.И. Становление перепончатокрылых и фазы их эволюции. — М.-Л., 1966. — 329 с.

- Мальчевский А.С., Пукинский Ю.В. Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий. — Л.: ЛГУ, 1983. — Т. 1. — 480 с.
- Мариновская Т.П. Новые данные по биологии некоторых видов колониальных пчелиных (Hymenoptera, Megachilidae) Юго-Востока Казахстана // Энтотомол. обозр. — 1968. — Т. 47, № 4. — С. 796–805.
- Марисова И.В., Макаренко М.М., Бабко В.М., Сердюк В.А. Современное состояние редких и исчезающих птиц на Черниговщине // Мат-лы 10-й Всем. орнитолог. конф. — Минск, 1991. — Ч. 2, кн. 2. — С. 55.
- Мариновская Т.М. Данные к систематике Anthophora Latr. s. str. (Hymenoptera, Anthophorinae) // Биология, фауна и систематика насекомых и паукообразных (Рукопись депонирована в ВИНТИ; № 4112–80 ДЕП) / Ин-т зоологии АН Казах. ССР. — М., 1981. — С. 83–117.
- Марисова И.В., Талпош В.С. Птахи України. Польовий визначник. — К.: Вища школа, 1984. — С. 187.
- Марочкина В.В. Видовой состав и численность хомяковых в степных заповедниках юго-востока Украины // Хомяковые фауны Украины (Ч. 3). — К.: Ин-т зоол. АН УССР, 1987. — Препринт № 8.87. — С. 3–6.
- Матвеев М.Е. Птицы Сумской области (повидовые очерки) // Приложение к дис. ... канд. биол. наук. — Сумы, 1970. — С. 1–244.
- Мателешко О.Ю. Водні твердокрилі Українських Карпат. — Ужгород: Мистецька лінія, 2008. — 198 с.
- Мат-ли орнітофауністичних спостережень, затверджених Українською регіональною Орнітофауністичною Комісією (ОФК) // Troglodytes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. — Луцьк, 1995. — 5. — С. 14.
- Мат-лы IV международной научно-практической конф. (2 ноября 2007 г., Симферополь). Ч. 2. Зоология. — Симферополь, 2007. — С. 152–164
- Мат-лы международной конференции, посвящ. 140-летию основания Одесского нац. ун-та. — Одесса, 2005.
- Мат-лы научно-практической конференции Азово-Черноморского орнитологического союза. — Николаев, 2003.
- Мат-ли орнітофауністичних спостережень, затверджених Українською регіональною орнітофауністичною комісією (ОФК) в 1982–1986 рр.
- Матус А.А. К гнездовой биологии белоголового сипа в Крыму // Беркут. — Т. 11, вып. 1. — 2002. — С. 121–123.
- Матушкіна Н.О., Хрокало Л.А. Визначник бабок України (Insecta, Odonata): личинки та екзувії. — К.: Фітосоціоцентр, 2002. — 72 с.
- Медведев С.И. Материалы к познанию прямокрылых (Orthoptera) Аскании-Нова и ее района // Вісті держ. степового заповідника «Чаплі». — 1929. — Т. 7. — С. 29–46.
- Медведев С.И. Предварительное сообщение об изучении энтомофауны Провальской степи Ворошиловградской области. // Тр. ин-та биолог. Харьковского ун-та. — 1950. — Т. 30, № 14–15. — С. 89–109.
- Медведев С.И. Пластинчатоусые (Scarabaeidae). Подсем. Cetoniinae, Valginae // Фауна СССР: Жесткокрылые. — М.–Л.: Наука, 1964. — Т. 10, вып. 5. — С. 202–203.
- Межжерин С.В. Животные ресурсы Украины в свете стратегии устойчивого развития. — К.: Логос, 2008. — 282 с.
- Мезинов А.С. К характеристике яиц огаря обыкновенного (Tadorna ferruginea) асканийской популяции // Структура и функциональная роль живого населения в природных и трансформированных экосистемах. — Днепропетровск: ДНУ, 2001. — С. 170–171.
- Мейер Н.Ф. Паразитические перепончатокрылые сем. Ichneumonidae СССР и сопредельных стран // Определители по фауне СССР. — Л., 1934. — Т. 15, вып. 3. — 271 с.
- Мельниченко Б., Пилипенко Д. Фауна млекопитающих и птиц Фёдоровского лесничества и его окрестностей // Теріофауна сходу України / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2006. — Вип. 7. — С. 301–308.
- Милобог Ю.В., Ветров В.В., Стригунов В.И. Современное состояние хищных птиц бассейна р. Ингулец // Бранта. — 2002. — Вып. 5. — С. 14–24.
- Миропольський В. Осіння знахідка Eptesicus nilssonii на Київщині // Міграційний статус кажанів в Україні. — К., 2001. — С. 114. — (Novitates Theriologicae, pars 6).
- Мирошниченко В.И. Динамика численности и биотопическое размещение эскулапова полоза (Elaphe longissima) на севере Николаевской области // Вопросы герпетологии: Седьмая Всесоюз. герпетол. конф. / Автореф. докл. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 165.
- Митяй И.С. Дятлы лесостепи бассейна Днепра // Вестник зоологии. — 1983. — № 4. — С. 38–41.
- Мищенко Ю.В. Борівітер степовий // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Мищенко Ю.В. Пугач // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Молодан Г.Н. Луговая тиркушка // Колониальные и гидрофильные птицы юга Украины. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 111–117.
- Молчанов Л.А. Список птиц Естественно-исторического музея Таврического губернского земства (в г. Симферополе) // Мат-лы к позн. фауны и флоры Росс. имп. отд. зоол. — 1906. — № 7. — С. 248–301.
- Модін Г.В. Замітки про вухатого їжака і лісову мишівку в Стрілецькому степу // Збірник праць Зоол. муз. АН УРСР. — 1956. — № 27. — С. 154–159.
- Мороз В.А. Современное состояние популяций редких видов позвоночных животных Провальской степи и их сохранение в системе заповедных территорий местного значения // Біорізноманітність Луганського природного заповідника / Зб. наук. праць Луган. нац. аграр. ун-ту. Біол. науки. — Луганськ: Элтон-2, 2005. — Спец. вип. № 56 (79). — С. 193–204.
- Морозов В.В. Современное состояние, распространение и тренд популяции пискульки (Anser erythropus) в России // Казарка. — 1995. — № 1. — С. 131–143.
- Морозов В.В., Поярков Н.Д. О зимовках пискулек (Anser erythropus) в Азербайджане // Казарка. — 1996. — № 3. — С. 211–214.

- Надточий А.С., Вергелес Ю.И. Новые встречи черноголового хохотуна в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 115–116.
- Назаренко В.Ю., Шешурак П.Н., Форошук В.П. К изучению жуков надсемейства Curculionoidea Latreille, 1802 (Coleoptera) Луганского природного заповедника // Стан і проблеми природного та соціально-економічного середовища регіонів України / Мат-ли Всеукр. конференції. — Луганськ, 2003. — С. 50–54.
- Назаренко В.Ю. Internet — resourse, access: http://www.calacademy.org/research/entomology/Entomology_Resources/embillist/embillist.html; власні спостереження
- Назаренко В.Ю. Описание личинки старшего возраста жука-долгоносика *Liparus laevigatus* (Coleoptera, Curculionidae) // Вестник зоологии. — 2005. — Вып. 39, № 4. — С. 85–88.
- Нанкинов Д.Н. Тонкоклювый кроншнеп в Черноморском заповеднике // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1998. — № 10. — С. 40–41.
- Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур. Жесткокрылые. — Л.: Наука, 1974. — Т. 2. — 335 с.
- Насонов Н.Н. Материалы по естественной истории муравьев (сем. Formicaria) преимущественно России // Тр. лаб. зоологического музея Московского ун-та. — 1889. — Т. 4, вып. 1. — С. I–II + 1–78.
- Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: Софт-Арт, 2000. — 212 с.
- Невкрита О.М. До пізнання фауни та екології комах-запилювачів родини Cucurbitaceae // Тр. Инст. зоол. та біол. — Т. 14. — К., 1937. — С. 231–258.
- Невкрита А.Н. Насекомые, опыляющие бахчевые культуры. — К.: АН Украинской ССР, 1953. — 92 с.
- Некрасова О.Д. Кадастр реєстрацій мідянки звичайної, *Coronella austriaca* Laur. на окремих територіях Київської області // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 238–139.
- Никифоров М.Е., Козулин А.В., Гричик В.В., Тишечкин А.К. Птицы Беларуси на рубеже XXI века. — Минск: Изд-во Н.А. Королева. — 1997. — 188 с.
- Никифоров М.Е., Яминский Б.В., Шкляр Л.П. Птицы Белорусии // Справочник-определитель гнезд и яиц. — Минск, 1989. — С. 399.
- Никольская М.Н. Хальциды фауны СССР (Chalcidoidea). — М.–Л., 1952. — 574 с.
- Новак В.О. Стан орнітофауни Рівненської області // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. — Луцьк, 1990. — С. 79–80.
- Новак В.О. Особливості весняної міграції птахів на Поділлі в 1996 р. // Авіфауна України. — Чернівці, 1998 а. — Вып. 1. — С. 86–90.
- Новак В.О. Сорокопуди Хмельницької області // Мат-ли III конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1998 б. — С. 112–114.
- Новак В.О. Матеріали по фенології міграцій птахів на Поділлі // Авіфауна України. — Чернівці, 2002 а. — Вып. 2. — С. 73–86.
- Новак В.О. Полюшкевич І.М. Матеріали до фенології міграцій птахів на Поділлі. 1. Non-Passeriformes // Авіфауна України. — 2002б. — Вып. 2. — С. 73–86.
- Новак В.О. Сиви Strigidae Хмельницької області // Пріоритети орнітологічних досліджень. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 153–154.
- Новак В.О., Савчук О.В. Орнітофауна Рівненської області. Фауністична характеристика. — Рівне, 1991. — С. 1–24.
- Новак В.О. та ін. Рідкісні хижі птахи Рівненської області // Мат-ли I конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1994. — С. 29–31.
- Носкевич Я. Критичний огляд видів роду *Megachile* Latr. Західного Поділля // Наук. зап. Львівського ун-ту. — 1946. — Т. 4, вип. 1. — С. 21–34.
- Определитель насекомых европейской части СССР. — Жесткокрылые и веерокрылые. — М.–Л.: Наука, 1965. — Т. 2. — 668 с.
- Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3, ч. 1. — 594 с.
- Определитель насекомых европейской части СССР / Под ред. С.П. Тарбинского и Н.Н. Плавильщикова. — М.–Л.: Сельхозгиз. — 1948. — 1126 с.
- Определитель фауны Черного и Азовского морей. Свободноживущие беспозвоночные. Членистоногие (кроме ракообразных), моллюски, иглокожие, щетинкочелюстные, хордовые / Отв. редактор В.А. Водяницкий. — К.: Наук. думка, 1972. — Т. 3. — 340 с.
- Орлов О.О., Сиренький С.П., Подобайло А.В., Сесін В.А. Заповідна Житомирщина. — К.: Фітосоціоцентр, 2001. — 196 с.
- Орлов П.П. Орнітофауна Черкаського району // Наукові записки Черкаського пед. інституту. — Черкаси, 1948. — Вып. 2, кн. 2. — 117 с.
- Орлов П.П. Птахи Черкаського району // Наук. зап. Черкаського держ. пед. ін-ту. — Черкаси, 1948. — Вып. 2., кн. 2. — С. 5–117.
- Орнітологічні спостереження на території західних областей України за 1990 рік // Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1989–1990 рр. — Луцьк, 1991. — Вып. 2. — С. 92–128.
- Орнітофауна Карпатської частини верхів'я басейну Дністра // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези доповідей VIII наук. конф. орнітологів заходу України, присв. пам'яті Густава Бельке. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 56–68.
- Осичнюк Г.З. Фауна України. Бджолині. Бджоли-колетиди. — К.: Наук. думка, 1970. — Т. 12, вип. 4. — 159 с.
- Осичнюк Г.З. Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Осычнюк А.З., Панфилов Д.В., Пономарева А.А. Надсем. Apoidea — Пчелиные // Определитель насекомых европейской части СССР. Перепончатокрылые. Первая часть. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3. — С. 79–519.
- Павлинов И.Я., Крускоп С.В., Варшавский А.А., Борисенко А.В. Наземные звери России. // Справочник-определитель. — М.: Изд-во КМК, 2002. — С. 156–158.
- Панов Г.М. Динаміка ареалів та чисельності напівводних хутрових звірів в Україні у другій половині XX століття // Вісн.

- Львівського нац. ун-ту. Серія: Біологія. — Львів, 2002. — № 30. — С. 119–132.
- Панов Г.М., Легайда І.С., Полуда А.М., Дудкін О.В. Стан популяції тетерева та можливі причини її зміни на півночі Житомирської області // Беркут. — 2002. — Т. 11, вип. 2. — С. 173–180.
- Панфилов Д.В. Карта 187: *Vombus muscorum* (FABRICIUS, 1775) // Ареалы насекомых европейской части СССР. Карты 179–221. — Л.: Наука, 1984. — С. 28–32.
- Панфилов Д.В. Карта 192: *Vombus fragrans* (Pallas, 1771). — Там же.
- Парникова И.Ю., Годлевская Е.В., Шевченко М.С., Иноземцева Д.Н. Фауна Украины: охранные категории / Справочник. — К., 2005. — 59 с.
- Пегета В.П. Многолетние изменения в орнитофауне окрестностей Киева // Мат-лы 10-й Всесоюз. орнитол. конф. — Минск: Наука і техніка. 1991. — Т. 2 (2). — С. 140–141.
- Пекло О.М. Завирушка альпійська // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Пекло О.М. Сипуха *Tyto alba* (Scopoli, 1769) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Пекло О.М. Сова довгохвоста // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Пекло А.М. Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Неворобьиные Non-Passeriformes (Ржанкообразные Charadriiformes — Дятлообразные Piciformes). — К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — Вып. 2. — 236 с.
- Перец А.Г., Исаев Ю.Н., Романова Т.Б. Содержание и разведение в неволе редкого вида змей фауны СССР — эскулапова полоза (*Eurhinus longissima*) // Вопросы герпетологии. Седьмая Всесоюз. герпетологическая конф. / Автореф. докл. — К.: Наук. думка. — 1989. — С. 192–193.
- Песенко Ю.А. Люцерновая пчела-листорез *Megachile rotundata* и ее разведение для опыления люцерны. — Л.: Наука, 1982. — С. 136.
- Песенко Ю.А., Радченко В.Г. Использование пчел (Hymenoptera, Apoidea) для опыления люцерны: система мер, методы оценки численности и эффективности опылителей. — 1992. — Т. 71, вып. 2. — 1992. — С. 251–265.
- Песенко Ю.А., Ситников А.А. Классификация и филогенетические отношения родов трибы Eucerini (Hymenoptera, Anthophoridae) с двумя субмаргинальными ячейками // Энтомол. обозр. — 1988. — Т. 67, № 4. — С. 846–860.
- Петренко А.А. Жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) в Красной книге Украины // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України / Зб. наук. пр. — К., 2005. — С. 93–97.
- Петренко А.А. Новые и малоизвестные для фауны Украины жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) // Вестник зоологии. — 1978. — № 1. — С. 49–54.
- Петрусенко А.А., Петрусенко С.В. Эколого-фаунистический обзор скакунов рода *Cicindela* L. (Coleoptera, Carabidae) Украины // Вестник зоологии. — 1970. — № 6. — С. 35–40.
- Петрушенко Я. Находка серого ушана (*Plecotus austriacus*) в Подолье // Вестник зоологии. — 2000. — Т. 34, № 1–2. — С. 20.
- Петрушенко Я.В., Годлевська О.В., Загороднюк І.В. Дослідження населення кажанів в заплаві Сіверського Дінця // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. — Луганськ: ЛДПУ «Альма Матер», 2002. — № 1 (січень). — С. 121–124.
- Пилюга В.И. Степная пустельга // Жизнь птиц. — 1995. — № 2–3. — С. 7.
- Пилюга В.И. Современное состояние и тенденции изменения численности гнездящихся хищных птиц юго-запада Украины // Проблемы изучения фауны юга Украины. — Мелитополь–Одесса, 1999. — С. 96–117.
- Пилюга В.И., Тилле А.А. Современное состояние и тенденции численности хищных птиц юго-запада Украины // Мат-лы 3-й конф. по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии. — Ставрополь: СГУ, 1999. — Ч. 2. — С. 127–130.
- Пирогов Н.Г. Сова Черноморского заповедника: современное состояние и перспективы охраны // Мат-лы X Всесоюзной орнитологической конф. — Минск, 1991. — Ч. 2, кн. 2. — С. 148–149.
- Писарев С.Н., Сикорский И.А., Корсун Д.А., Тимошенко А.А., Надворний Е.С. О новых редких видах птиц Донецкого Придонцовья // Птицы бассейна Северского Донца / Мат-лы 2-й конф. «Изуч. и охр. птиц бассейна Северского Донца», 4–6 мая 1994 г. — 1994. — Вып. 2. — С. 10–11.
- Писарева М.Е. Вредные и полезные млекопитающие Старо-Бердянской и Алтагирской лесных дач // Науч. зап. Днепротровск. гос. ун-та. / Сб. работ биол. факультета. — К., 1953. — Т. 38. — С. 101–110.
- Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки (Cerambycidae) // Фауна СССР. — М.–Л., 1940. — Т. 23, ч. 2. — 785 с.
- Плавильщиков Н.Н. Жуки-дровосеки (Cerambycidae) // Фауна СССР. — М.–Л., 1958. — Т. 23, ч. 3. — 592 с.
- Плигинский В.Г. Жуки Крыма // Зап. Крымского об-ва естествоиспытателей и любителей природы. — 1928. — Т. 10. — С. 40–100.
- Плигинский В.Г. К биологии некоторых крымских чешуекрылых // Русс. энтомол. обозрение. — 1929. — Т. 23, № 1–2. — С. 93–100.
- Пограничний В.О., Башта А.-Т. В., Козловський Р.С. Орнітофауна Карпатської частини верхів'я басейну Дністра // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли і тези доповідей VIII наук. конф. орнітологів заходу України, присв. пам'яті Густава Бельке. — Львів–Кам'янець–Подільський, 2003. — С. 56–68.
- Подласая А.И., Копейн К.И. Влияние антропогенных факторов на численность хищных млекопитающих // Тез. докл. 3 съезда всесоюз. териол. об-ва АН СССР. — М., 1982. — Т. 1. — С. 243–244.
- Подсемейство утки // Птицы Советского Союза. — М.: Сов. наука, 1952. — Т. 4. — С. 598–627.
- Покинчерета В. Лилик двоколірний — *Vespertilio murinus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Праці Теріол. школи. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 78–80.
- Покинчерета В.Ф. Нічниця Брандта (Chiroptera) — новий вид фауни України // Вісник зоології. — К., 1999. — № 4–5. — С. 86.

- Покинчерета В.Ф., Загороднюк І.В., Поставта Т. та ін. Нічниця довговуха та кажан північний (Mammalia, Chiroptera) на заході України // Вісник зоології. — 1999. — Т. 33, № 6. — С. 115–120.
- Поліщук В.В. Гідрофауна пониззя Дунаю в межах України. — К.: Наук. думка, 1974. — 420 с.
- Поліщук І.К. Історичні зміни в населенні земноводних, плазунів та дрібних ссавців біосферного заповідника «Асканія-Нова» // Вісті біосферн. запов. «Асканія-Нова». — 2008. — Т. 10. — С. 90–102.
- Полуда А.М. Національний план дій зі збереження очеретянки прудкої (*Acrocerphalus paludicola*) в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 201–211.
- Полуда А.М. и др. Бондаревское болото — резерват редких и исчезающих птиц общегосударственного значения // Мат-ли конф., 7–9 квітня 1995 г., м. Ніжин. — К., 1996. — С. 173–176.
- Полуда А.М., Гаврись Г.Г., Давиденко І.В. Распространение и численность серого сорокопуга *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes) в Украине // Вестник зоологии. — 2007. — Т. 41, № 4. — С. 369–375.
- Полуда А.М., Макаренко А.Д., Крохмаль А.И. Редкие мигрирующие птицы Киевского водохранилища // Вестник зоологии. — 1986. — № 1. — С. 87.
- Полуда А.М., Фладе М., Давиденко І.В., Гаврись Г.Г., Горбань І.М. Современное распространение и численность вертялой камышевки (*Acrocerphalus paludicola*) в Украине // Вестник зоологии. — 2001. — № 5. — С. 51–59.
- Полушина Н. Состояние популяций рукокрылых Западного Подолья // Европейська ніч кажанів '98 в Україні / Праці Теріол. школи. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 106–116.
- Полушкевич І.М. Мат-ли по фенології міграцій птахів в Коростишівському районі Житомирської області // Авіфауна України. — 1998. — Вип. 1. — С. 62–74.
- Пономаренко А.Л. О залете стервятника (*Neorhynchops pteropus*) на территорию Днепропетровской области // Вестник зоологии. — 2001. — № 5. — С. 96.
- Попенко В.М. Жаворонки в степных ландшафтах Левобережной Украины // Дисс. ... канд. биол. наук. — К., 1979. — 152 с.
- Попенко В.М. Тонкоклювый кроншнеп на Лебяжьих островах // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 2003. — № 16. — С. 60–61.
- Попенко В.М., Кинда В.В. Красноголовый сорокопуг на юге Украины // Бранта. — Мелитополь–Симферополь: Сонат, 2001. — Вып. 4. — С. 128–133.
- Попенко В.М., Черничко Р.Н., Костин С.Ю., Тарина Н.А., Багрикова Н.А. Численность и распределение мигрирующих кроншнепов на юго-восточном побережье Каркинитского залива в 2001–2002 гг. // Бранта: Сб. научн. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 2003. — Вып. 6. — С. 122–137.
- Попов В.В. Палеарктические формы трибы *Stelidini* Roberts. (Hymenoptera, Megachilidae) // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1932. — Т. 1. — С. 375–414.
- Попов В.В. Пчелиные подрода *Megalosmia* Schied. (Hymenoptera, Megachilidae) // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1962. — Т. 18. — С. 155–162.
- Попов В.В. Пчелиные (Hymenoptera, Apoidea) Средней Азии и их распределение по цветковым растениям // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1967. — Т. 38. — С. 11–329.
- Попов Г.В. Фауна мух-журчалок (Diptera, Syrphidae) Донецкой области // Известия Харьковского энтомолог. общ. — 1994. — Т. 2, вып. 2. — С. 42–82.
- Попов Г.В. Мухи-журчалки (Diptera, Syrphidae) Крымского полуострова (фауна, ареалы, биотопическое распределение, охрана) // Донецкий нац. ун-т / Дисс. ... канд. биол. наук: 03.00.08 (зоология). — Донецк, 2003. — 627 с.
- Попов Г.В. Новые данные по фауне мух-журчалок (Diptera, Syrphidae) Крыма // Известия Харьковского энтомолог. общ. — 1998. — Т. 6, вып. 2. — С. 57–69.
- Попов Г.В. Семейство *Syrphidae* — Журчалки (Сирфиды) // Списки видов биоты, рекомендуемых для включения в Красную книгу Крыма / Науч.-практич. дискус.-аналитич. сб. «Вопросы развития Крыма» (Сост.: Корженевский В.В., Ена Ан. В., Костин С.Ю.). — Симферополь: Таврия-плюс, 1999. — Вып. 13 — С. 135.
- Попов В.В., Пономарева А.А. О фауне *Xylocorini* (Hymenoptera, Apoidea) Советского Союза // Энтомолог. обозр. — 1961. — Т. 15, № 2. — С. 393–404.
- Попов В.В. Зоогеографический характер палеарктических представителей рода *Xylocora* Latr. (Hymenoptera, Apoidea) и их распределение по мелиттофильной растительности // Изв. АН СССР. Серия: Биология. — 1947. — Т. 1. — С. 29–52.
- Попов Г.В., Усова З.В., Абалешева Ю.В. К фауне мух-журчалок (Diptera: Syrphidae) пойм Юго-Востока Украины // Известия Харьковского энтомолог. общ. — 2002 (2001). — Т. 9, вып. 1–2. — С. 171–184.
- Попова А.Н. Стрекозы — Odonata // Животный мир СССР. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — Т. 4. — С. 552–555.
- Постельных А.В. Черный коршун — *Milvus korschun* (Gm.) // Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии: Хищные — журавлеобразные. — М.: Наука, 1982. — С. 32–34.
- Потапов О.В. Орнитофауна регионального ландшафтного парка «Измаильские острова». — Бранта. — 2001. — С. 25–41.
- Потапов О.В. Жмуд М.Е. Озеро Китай ІВА території України. — К., 1999. — С. 194–195.
- Потапов Р.Л. Отряд Курообразные (Galliformes). Семейство Тетеревиные (Tetraonidae). — Л.: Наука, 1985. — С. 638.
- Потоцкая В.А. Определитель личинок коротконадкрылых жуков (Staphylinidae) Европейской части СССР. — М.: Наука, 1967. — С. 3–120.
- Правдин Ф.Н. Боливария короткокрылая — *Bolivaria brachyptera* (Pallas, 1773) // Красная книга СССР. — М.: Лесная промышленность, 1984. — С. 226.
- Приклонский С.Г. Болотная сова // Птицы России и сопредельных регионов. Рябкообразные — Совообразные. — М.: Наука. — 1993. — С. 313–325.
- Присный А.В. Мирмекофауна Белгородской области, Россия // Евразийский энтомолог. журнал. — 2003. — Т. 2, № 2. — С. 125–134.
- Присный А.В. Пилохвост украинский — *Roecilimon ukrainicus* V.-Bienko, 1951 // Красная книга Белгородской области. Редкие и исчезающие растения, грибы, лишай-

- ники и животные. — Белгород, 2004. — С. 286.
- Прокопенко С.П. Балобан // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Прокопенко С.П. Сокіл-сапсан // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Прокопенко С.П., Гринченко А.Б. Зимовки сапса // Мат-ли конф. 7–8 квітня, м. Ніжин. — К., 1996. — С. 296–297.
- Прокопенко С.П., Гринченко А.Б. Учеты хищных птиц зимой 1998–1999 гг. в Крыму // Бранта. — Мелитополь–Симферополь, 1999. — Вып. 2. — С. 204–207.
- Прокопов Г.А. Пресноводная фауна бассейна р. Чёрной // Вопросы развития Крыма / Науч.-практ. дискуссионно-аналитический сб. «Проблемы инвентаризации крымской биоты». — Симферополь: Таврия-плюс, 2004. — Вып. 15. — С. 151–174.
- Прокопов Г.А., Хрокало Л.А. Сравнительный анализ видовых комплексов стрекоз физико-географических областей Крыма // Заповедники Крыма — 2007 / Мат-лы IV Междунар. науч.-практ. конф. (2 ноября 2007 г., Симферополь). Ч. 2. Зоология. — Симферополь, 2007. — С. 152–164.
- Птахи України під охороною Бернської конвенції. // Каталог флори і фауни Бернської конвенції / Ред. Гаврись Г.Г. — К., 2003. — Вип. IV — 395 С.
- Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий // Мат-лы юбилейной международной научной конференции, посвященной 20-летию Азово-Черноморской орнитологической рабочей группы, Одесса, 10–14 февраля. 2000. — Астропринт, 2000.
- Птицы СССР. Курообразные, журавлеобразные. — Л.: Наука, 1987. — С. 528
- Птицы СССР. Чайковые. М.: Наука, 1988. — с.356–370.
- Пукинский Ю.Б. Жизнь сов. — Л., 1977. — 240 с.
- Пукинский Ю.Б. Длиннохвостая неясыть *Strix uralensis* (Pallas, 1771) // Птицы России и сопредельных регионов: Совообразные, Козодоеобразные, Стрижеобразные, Ракшеобразные, Удодообразные, Дятлообразные. — М.: Общество научных зданий КМК, 2005. — С. 72–86.
- Пулавский В.В. Надсемейство Sphesocidea // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3, ч. 4. — С. 173–278.
- Пучков А.В. Обзор жулици рода *Carabus* L. (Coleoptera, Carabidae) фауны Украины // Вестник зоологии. — 2008. — Вып. 43, № 3. — С. 209–219.
- Пучков П.В. Хищницы — Reduviidae // Фауна Украины. — К.: Наук. думка, 1987. — Т. 21, вып. 5. — 248 с.
- Пучков П.В. Коранус сирій — *Coranus griseus* (Rossi, 1796) // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Пучков П.В. Онкоцефал кримський — *Oncocerphalus paternus* Putshkov, 1984 // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Пушкар Т.И. Ортоптероиды (Insecta: Orthopteroidea), рекомендуемые для внесения в Красную книгу Украины // Мат-лы X Международной научно-практической экологической конференции «Живые объекты в условиях антропогенного пресса». — Белгород, 15–18 сентября 2008 года. — Белгород: Политерра, 2008 — С. 176–177.
- Пыльнов Е.В. К познанию фауны прямокрылых области Войска Донского // Русск. энтомол. обозр. — 1909. — Т. 9, вып. 1. — С. 14–23.
- Радченко А.Г. О необходимости охраны дыбки степной *Saga pedo* Pall. (Orthoptera, Tettigoniidae) на Украине // Иссл. по энтомол. и акарологии на Украине / Тезисы докладов II съезда УЭО, Ужгород, 1–3 октября 1980 г.: Материалы. — Киев, 1980. — С. 57–58.
- Радченко А.Г. *Tapinoma kinburni* Karaw. (Hymenoptera, Formicidae) — эндемичный вид фауны Украины // Зоологический журнал. — 1983. — Т. 62, вып. 12. — С. 1904–1907.
- Радченко А.Г. К биологии *Tapinoma kinburni* Karaw. — редкого вида муравьев Украины // Энтомол. обозрение. — 1985. — № 4. — С. 675–680.
- Радченко А.Г. Особенности использования кормового участка и взаимоотношение с другими видами муравьев у *Tapinoma kinburni* Karaw. (Hymenoptera, Formicidae) // Вестник зоологии. — 1989. — №. 3. — С. 47–52.
- Радченко А.Г. Новая находка *Liometopum microcephalum* Panz. в СССР // Муравьи и защита леса / Мат-лы IX Всесоюзного мир-мекологического симпозиума. — М.: Наука. — 1991. — С. 131–132.
- Радченко А.Г. *Liometopum microcephalum* Panz. // Червона Книга України. — К.: Укр. енцикл. — 1994. — С. 233.
- Радченко В.Г. Методика накопления и поддержания численности опылителей люцерны в естественных условиях // Насекомые-опылители с.-х. культур. — Новосибирск: СО ВАСХНИЛ, 1982. — с.132–135.
- Радченко В.Г. Гнездование трех видов пчел-антофорин (Hymenoptera, Anthophoridae) на юго-востоке Украины // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — Ленинград, 1984. — Т. 128. — С. 82–85.
- Радченко В.Г. Гнездование пчел *Anthophora caucasica* Rad. и *Eucera pusilla* Mor. (Hymenoptera, Anthophoridae) в Бадхызе // Энтомол. обозрение. — 1986. — Т. 65, № 2. — С. 301–303.
- Радченко В.Г. *Megachile bicoloriventris* Mocs. — новый для фауны СССР вид и особенности его гнездования // Фауна и биоценологические связи насекомых Украины. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 61–65.
- Радченко В.Г. Биология шмелиной семьи. — К.: Ин-т зоол. АН УССР, 1989. — 55 с.
- Радченко В.Г., Иванов С.П. Пчела *Andrena stigmatica* (Hymenoptera, Apoidea) новый для фауны Европы вид // Вестник зоологии — 2004. — Т. 38, № 1. — С. 70.
- Радченко В.Г., Песенко Ю.А. Биология пчел. — СПб: Зоол. инст. РАН, 1994. — 350 с.
- Радченко В.Г., Песенко Ю.А., Малышева Н.Ю. Некоторые способы повышения плодовитости люцерновой пчелы-листореза (Hymenoptera, Apoidea) в условиях разведения. — К.: Наук. думка, 1993. — № 6.
- Радченко В.Г., Шевченко К.К. Стимуляция закладки гнезд у шмелей путем совмест-

- ного содержания двух маток. // VI з'їзд Укр. ентомол. то-ва, — Ніжин, 2003. — С. 102–105.
- Рединов К.А. К распространению черного аиста и дрофы в Николаевской области // Беркут. — 1999 а. — Т. 8, вып. 2. — С. 227–229.
- Рединов К.А. Материалы по редким и малочисленным видам птиц Николаевской области // Бранта. — 1999 б. — № 2. — С. 152–158.
- Рединов К.А. Новые данные о редких степных видах птиц в Николаевской области // Бранта. — Мелитополь–Симферополь, 2001. — Вып. 4. — С. 133–137.
- Рединов К.А. Встречи тонкоклювого кроншнепа и белохвостой пугалы в Николаевской области Украины // Инф. матлы раб. группы по куликам. — М., 2001. — № 14. — С. 38–40.
- Рединов К.О. Птахи Червоної книги України в заповіднику «Єланецький степ» та на прилеглих територіях // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття / Мат-ли конф., присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника (м. Канів, 9–11 вересня 2003 р.). — Канів, 2003. — С. 262–263.
- Рединов К.О. Корзюков А.І. Мат-ли до орнітофауни Тилігульського лиману // Мат-ли междунар. конф., посвяч. 140-летию основания Одесского нац. ун-та. — Одесса, 2005. — С. 220–222.
- Редкие и исчезающие растения и животные Украины (справочник) / Ред. К.М. Сытник. — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
- Редкие насекомые / Ред. С.А. Мирзоян. — Москва: Лесная промышленность, 1982. — 165 с.
- Реймов Р., Нуратдинов Т., Карабеков М. Распространение и численность волка и корсака Южного Приаралья и их охрана // Редкие виды млекопитающих СССР и их охрана / Мат-лы 3 всесоюз. совещ. — М., 1983. — С. 133–134.
- Рихтер А.А. Златки (Buprestidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: АН СССР, 1952. — Т. 13, вып. 4. — 234 с.
- Рихтер В.А. Сем. Asilidae — Ктыри // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1969. — Т. 5, ч. 1. — С. 504–531.
- Різун В.Б. Туруни Українських Карпат. — Львів, 2003. — 207 с.
- Різун В.Б., Коновалова І.Б., Яницький Т.П. Рідкісні і зникаючі види комах в ентомологічних колекціях державного природознавчого музею. // Рідкісні та зникаючі види комах та концепції Червоної книги України, Київ, 29–31 березня 2004 р.: Матеріали. — К., 2005. — С. 71.
- Різун В.Б., Коновалова І.Б., Яницький Т.П. Рідкісні і зникаючі види комах України в ентомологічних колекціях Державного природознавчого музею. — Львів, 2000. — 71 с.
- Рогатко І.В. О новой находке снеговой полевки (*Chionomys nivalis* Martins) в Карпатском парке // Вестник зоологии. — 1984. — № 6. — С. 12.
- Роженко М.В. Сучасне поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* L.) в пониззях ріки Дністер // Зоол. досл. в Україні на межі тисячоліть / Тези доп. Всеукраїн. зоол. конф. — Кривий Ріг, 2001. — С. 148–149.
- Роженко Н.В. Динамика и современное состояние фауны хищных млекопитающих в дельтах Днестра и Дуная // Ученые зап. Таврического нац. ун-та. Серия: Биология, химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56). — № 2. — С. 115–120.
- Роженко М.В. Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я (фауна, динаміка чисельності та морфологія) // Автореф. ... канд. біол. наук. — К., 2006. — 24 с.
- Роженко М.В. Поширення видри та борсука в Українському Причорномор'ї // Сучасні проблеми біології, екології та хімії / Мат-ли міжнар. конф. до 20-річчя біофаку Запорізького нац. ун-ту. — Запоріжжя, 2007. — С. 191–192.
- Роман Е.Г. Естественное восстановление ареала выдры на юге Украины // Экосистемы дикой природы. — Одесса: Изд-во фонда защ. и возрождения дикой природы, 1994. — С. 6–9.
- Роман Е.Г. Млекопитающие семейства куньих (Mustelidae) Азово-Черноморского региона Украины // Вестник зоологии. — 2000. — № 14. — С. 129–135.
- Ромасенко Л.П. Пчелы-мегахилиды (Apoidea, Megachilidae) Украинского государственного степного заповедника (Хомутовская степь, Каменные могилы). // Препр. 90.6. Ин-тзоол. АНУССР. — К., 1990. — 63 с.
- Руденко А.Г., Рыбачук К.И. Гнездящиеся кулики Черноморского биосферного заповедника // Гнездящиеся кулики Восточной Европы — 2000 / Под ред. Томковича П.С., Лебедевой Е.А. — М.: Союз охраны птиц России, 1998. — Т. 1. — С. 107–110.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А. Тендровский залив. Ягорлыцкий залив // Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины / Ред. Сиохин В.Д. — К., 2000. — С. 115–144.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А. Численность и размещение околоводных птиц в водно-болотных угодьях. Тендровский залив // Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины. — Мелитополь–К., Wetlands International–АЕМЕ–Бранта, 2000. — С. 127–144.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А. Сроки пролета, биотопическое распределение и численность мигрирующих кроншнепов в районе Черноморского заповедника // Изучение куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий / Мат-лы IV и V совещ. по вопросам изучения и охраны куликов. — М.: Россельхозакадемия, 2002. — С. 109–110.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А. Длинноносый крохаль (*Mergus serrator*) на юге Украины // Гусеобразные птицы Северной Евразии. — СПб, 2005. — с. 225–227.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А., Москаленко Ю.А. Мониторинг зимующих птиц водно-болотных угодий Черноморского биосферного заповедника в 2000–2001 гг. // Мониторинг зимующих птиц в Азово-Черноморском регионе Украины. — Одесса–К., 2002. — С. 40–54.
- Руденко А.Г., Яремченко О.А., Рыбачук К.И. Редкие виды птиц, отмеченные в Черноморском заповеднике в 1994 году // Мат-ли конф., 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К.: 1996. — С. 22–27.
- Руднев Д.Ф. Большой дубовый усач в лесах Советского союза. — К., 1957. — 142 с.
- Рудышин М.П. Количественная характеристика питания снежной полевки

- (*Microtus nivalis* Mart.) Украинских Карпат // Вестник зоологии. — 1975. — № 5. — С. 82–84.
- Ружіленко Н.С. Поширення, чисельність та деякі екологічні особливості земноводних та плазунів у Канівському природному заповіднику // Мат-ли конф. «Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття». — Канів, 1998. — С. 229–231.
- Ружіленко Н.С. Хищные млекопитающие островных территорий Среднего Приднепровья // Ученые зап. Таврического нац. ун-та. Серия: Биология, химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56). — № 2. — С. 109–114.
- Ружіленко Н.С. Антропогенний вплив на популяції хижих ссавців в межах території Середнього Придніпров'я // Фауна в антропогенному середовищі / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2006. — Вип. 8. — С. 201–205.
- Ружіленко Н.С. Кадастр реєстрацій мідянки звичайної, *Coronella austriaca* Laur., на окремих територіях Черкаської області // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 296–299.
- Русский М. Д. Муравьи России. Т. 1 // Тр. об-ва естествоиспытателей при Казанском Императорском ун-те. — 1905. — Т. 38, № 5–7. — С. 3–798.
- Рупрехт А.Л. Сведения о находках серого ушана (*Plecotus austriacus*) в Закарпатской области Украины // Вестник зоологии. — 1998. — Т. 32, № 4. — С. 104–105.
- Русев И.Т. Осенний пролет краснозобой казарки и белолобого гуся в северо-западном Причерноморье // Казарка. — 1997. — № 3. — С. 301–305.
- Русев И.Т. Современное состояние популяций редких млекопитающих дельты Днестра и пути их сохранения // Сохранение биоразнообразия бассейна Днестра / Мат-лы междунар. науч. конф. — Кишинев, 1999. — С. 205–206.
- Русев И.Т. Гнездование колониальных аистообразных птиц в верховьях Тилигульского лимана в 1999 г. // Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. — Одесса: Астропринт, 2000. — С. 55.
- Русев И.Т. Дельта Днестра // Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины. / Под ред. Сиохина В.Д. — К., 2000. — С. 66–97.
- Русев И.Т. Дельта Днестра: история природопользования, экологические основы мониторинга, охраны и менеджмента водно-болотных угодий. — Одесса, Астропринт, 2003 — 765 с.
- Русев И.Т. Видовой состав и численность веслоногих и голенастых птиц в дельте Днестра // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — 2004. — Вып. 7. — С. 23–52.
- Русев И.Т., Жмуд М.Е., Корзюков А.И., Гержик И.П., Сацык С.Ф., Потапов О.В., Роман Е.Г. Характер зимовки птиц в Северо-Западном Причерноморье в 1998 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. — Алушта–К., 1998. — С. 22–47.
- Русев И.Т., Лисенко В.І. Національний план дій зі збереження червоноволої казарки в Україні // Нац. плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — К.: СофтАрт, 2000. — С. 67–81.
- Русев И.Т., Лысенко В.И. План действий по охране краснозобой казарки в Украине // Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетия. — Одесса: Астропринт, 2001. — С. 94–134.
- Русев И.Т. Яковлев М.В. Корзюков А.И. Низовья реки Кагильник — территория важная для птиц // Мат-лы междунар. конф., посвящ. 140-летию основания Одесского нац. ун-та. — Одесса, 2005. — С. 243–245.
- Русін М.Ю., Селюнина З.В., Русіна Л.Ю. Можливість використання полігонів у природоохоронній справі // Фальцфейнівські читання. — Херсон, 2001. — С. 165–166.
- Рябов С.А. Разведение в неволе и изучение лазающих полозов рода *Elaphe*, обитающих в Европе и на Кавказе // Змеи Восточной Европы / Мат-лы междунар. конф. — Тольятти, 2003. — С. 74–78.
- Сабодаш В.М., Щербуха А.Я., Монченко В.И., Корнюшин А.В., Ермоленко В.М., Костюшин В.А., Крыжановский В.И. Эколого-экспертная оценка состояния фауны в зоне строительства Днестровской ГАЭС // Вестник зоологии. — 1994. — №1. — С. 70–74.
- Савостян В.М. Зальоти рожевого шпака на Сумщину // Беркут. — 1995. — Т. 4. — Вип. 1–2. — С. 87.
- Савченко Е.М. Матеріали до фауни УРСР. Пластинчатовусі жуки (Coleoptera, Scarabaeidae). — К.: Вид-во АН УРСР, 1938. — С. 126.
- Савченко Е.Н. Сем. Tipulidae — долгоножки // Опр. насекомых европейской части СССР. — Т. 5, ч. 1. — Л.: Наука 1967. — С. 59–86
- Савченко Е.Н. Комары-долгоножки семейства Tipulidae: Подсем. Tipulinae (окончание) и Flabelliferinae. — Л.: Наука, 1973. — 282 с. (Фауна СССР. Насекомые двукрылые. Т. 2, ч. 5).
- Савчук О.В., Новак В.О. Чорний лелека у Рівненській області // Мат-ли 1-ї конф. молодих орнітологів України (Луцьк, 4–6 березня 1994 р.). — Чернівці, 1994. — С. 20–22.
- Самофалов М.Ф., Марисова І.В. Новые данные о распространении некоторых птиц на Черниговщине // Эколого-морфологические особенности животных и среда их обитания. — К.: Наук. думка, 1981. — С. 65.
- Сахно И.И. Материалы к экологии слепушонки обыкновенной в Ворошиловградской области // Вестник зоологии. — 1978. — № 1. — С. 74–76.
- Свириденко Е.Ю., Кукушкин О.В. О максимальных размерах желтопузика, *Pseudopus apodus*, в Крыму // Вестник зоологии. — 2003. — 37, № 3. — С. 98.
- Селюнина З.В. Тушканчиковые грызуны Украины // Дисс. на соиск. ... канд. биол. наук. — К., 1993.
- Селюнина З.В. Мишівка степова // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — С. 391.
- Селюнина З.В. Многолетние наблюдения за жизненным циклом амфибий и рептилий в Черноморском биосферном заповеднике // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття. — Канів, 1998. — С. 236–237.
- Селюнина З.В. Большой тушканчик (*Allactaga jaculus*) на юге Украины // Биоразнообразие на приоритетных территориях: Заповедники Крыма. — 2002. — С. 229–223.

- Селюніна З.В. Зміни стану теріофауни (без гризунів) у Чорноморському біосферному заповіднику в 1991–2002 роках // Вісн. Львівського нац. ун-ту. Серія: Біологія. — Львів. — 2002. — № 30. — С. 133–140.
- Селюніна З.В. Состояние популяций млекопитающих, пресмыкающихся и земноводных в Черноморском биосферном заповеднике в 2002 году // Фальцфейнівські читання. — Херсон. — 2003. — С. 317–318.
- Селюніна З.В. Степная мышовка на юге Украины // Фальцфейнівські читання. — Херсон, 2007. — С. 295–300.
- Селюніна З.В. Влияние интенсивности природопользования на состояние популяций тушканчиков на юге Украины // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вип. 9. — 239–242.
- Селюніна З.В. Мишівка степова, *Sicista subtilis* Pallas, в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. — К.: Ін-т зоол. НАН України, 2008. — С. 325–328.
- Селюніна З.В. Кажани, які занесені до Червоної книги України, в Чорноморському біосферному заповіднику // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 318–321.
- Селюніна З.В. Плазуни Чорноморського біосферного заповідника в 1990–2005 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 306–315.
- Семенов М.Б. Насекомые (Arthropoda, Insecta) и млекопитающие (Mammalia), занесенные в Красную книгу Украины, зарегистрированные на Перекопском перешейке Крымского полуострова (Украина) // Вестник зоологии. — 2009. — Вып. 43, № 3. — С. 274.
- Семенов П.Г. и др. Опыт управления хозяйственной деятельностью на территориях природно-заповедного фонда Феодосийского региона при одновременном сохранении и увеличении биоразнообразия // Экологические проблемы городов, рекреационных зон и природоохранных территорий. — Одеса: ОЦНТЭИ, 2000. — С. 84–88.
- Сеницкий А. Птицы Тархан-Сунака. — Симферополь, 1898. — С. 1–103.
- Сикорский И.А., Лиманский С.В., Писарев С.Н. Видовой состав и особенности гнездования птиц-склерофилов заповедника «Меловая флора» и сопредельных территорий // Мат-ли 1-ї конференції молодих орнітологів України. — Чернівці, 1994. — 67–69.
- Сиохин В.Д. Характеристика распределения и численности гнездящихся птиц в ВБУ Азово-Черноморского побережья // Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины / Ред. Сиохин В.Д. — Бранта. — К., 2000. — С. 412–444.
- Сиохин В.Д. Гармаш Б.А. Дядичева Е.А. Мацюра А.В. Попенко В.М. Восточный Сиваш. Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины / Под ред. Сиохина В.Д. — К., 2000 — 1. — С. 251–338.
- Сиохин В.Д., Черничко И.И., Андрищенко Ю.А. и др. Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины // Под общей ред. Сиохина В.Д. — Бранта. — Мелитополь-К., 2000. — 476 с.
- Сиохин В.Д., Черничко И.И., Черничко Р.Н., Андрищенко Ю.А. Западный Сиваш // Численность и размещение гнездящихся околотовных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины / Под ред. В.Д. Сиохина. — К., 2000. — С. 201–216.
- Сиренко В.А., Мартынов В.В. Фауна наземных позвоночных Украинского степного природного заповедника (пресмыкающиеся, птицы, млекопитающие). Аннотированный список видов // Тр. филолиала Укр. степного природного заповедника «Каменные могилы». — К.: Фитосоци-центр. — 1998. — Вып. 1. — С. 63–82.
- Ситнік О.І. Справжні ящірки (Lacertidae) в умовах Центрального Лісостепу України: Популяційний аналіз. — К.: Київ. ун-т, 2004. — 126 с.
- Ситнік О.І. Структура популяцій справжніх ящірок (Lacertidae) в умовах придніпровського лісостепу України: Монографія. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — 208 с.
- Скильський І.В. Новые сведения по редким и малочисленным видам птиц Черновицкой области // Орнітологія, 1990. — Вып. 24. — С. 160.
- Скильський І.В. Нові знахідки «червоно-книжних» видів птахів у межах Буковинських Карпат // Беркут. — 2001. — Т. 10, вип. 1. — С. 115–116.
- Скильський І.В. Знахідки рідкісних і малочисельних видів птахів на Буковині // Беркут. — 2002. — Т. 11, вип. 2. — С. 260–262.
- Скильський І.В., Годованец Б.И. Филин в Черновицкой области Украины // Филин в России, Белоруссии и на Украине / Сб. научных статей. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 94–101.
- Скильський І.В., Годованець Б.Й. Особливості поширення болотяної сови в Чернігівській області // Мат-ли конф. «Території, що важливі для збереження птахів в Україні, — ІВА програма», 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. — К., 1996. — С. 35–36.
- Скильський І.В., Клитин А.Н., Бучко В.В., Годованец Б.И. Могильник в Украинских Карпатах и северо-западной части Пруд-Днестровского междеречья // Мат-лы 3 конф. по хищным птицам Вост. Европы и Сев. Азии (Ставрополь, 1998). — Ставрополь: СГУ, 1998. — Ч. 1. — С. 109–110.
- Скильський І.В., Хлус Л.М., Череватов В.Ф., Смірнов Н.А., Чередарик М.І., Худий О.І., Мелешук Л.І. Червона книга Буковини. Тваринний світ / Відпов. ред. І.В. Скильський, Л.М. Хлус. — Чернівці: ДрукАрт, 2007. — Т. 2, ч. 1. — 260 с.
- Скориков А.С. Шмели Палеарктики. Часть I. Общая биология (со включением зоогеографии). — Петроград: Сев. обл. станция защиты раст., 1922. — Т. 4, вып. 1. — 160 с.
- Скоробогатов Е.В. Хищные птицы в пойме р. Ворскла (Полтавская обл. Украины) // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. — Суми, 2002. — С. 193–197.
- Скуфьин К.В. К изучению фауны опылителей из семейства сирфид (Diptera, Syrphidae) заповедных участков Галичской горы (Липецкая область) // Охрана природы центрально-черноземной полосы. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1964. — Сб. № 5. — С. 165–172.
- Скуфьин К.В., Булли А.Ф. Фауна мух-сирфид области среднего течения Северского Донца // Природа малых охраняемых территорий. — Воронеж, 1987. — С. 118–123.
- Смогоржевський Л.О. Гагари, норці, трубокони, веслоногі, голінасті, фламін-

- го // Фауна України. Птахи. — К.: Наук. думка, 1979. — Вип. 1. — 188 с.
- Смогоржевський Л.О. Рибоїдні птахи України. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959.
- Соболенко Л.Ю. Види герпетофауни Червоної книги України на території Західного Поділля // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 362–364.
- Сова М.В. О распределении и численности сов в Харьковской области // Птицы басс. Сев. Донца. — Харьков, 1994. — Вип. 2. — С. 25–26.
- Совоподібні міста Львова та необхідність їх охорони // Урбанізоване навколишнє середовище: охорона природи та здоров'я людини. — К.: 1996. — С. 157–160.
- Соколов В.Е., Баскевич М.И., Ковальская Ю.М. Изменчивость кариотипа степной мышовки (*Sicista subtilis* Pallas) и обоснование видовой самостоятельности *S. severtzovi* // Зоологический журнал. — 1986. — Т. 65, вып. 11. — С. 1684–1692.
- Соколов В.Е., Баскевич М.И., Ковальская Ю.М. О видовой самостоятельности мышовки Штранда (*Rodentia: Dipodidae*) // Зоологический журнал. — 1989. — Т. 68, вып. 10. — С. 95–106.
- Сокур Т.І. Звірі Радянських Карпат і їх господарське значення. — К.: Вид-во АН УРСР, 1952. — 68 с.
- Сокур Т.І. Савці фауни України та їх господарське значення. — К.: Рад. школа, 1960. — 210 с.
- Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. — Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1897. — 680 с.
- Спангенберг Е.П. Семейство скворцовые // Птицы Советского Союза. — М.: Советская наука, 1954. — Т. 5. — С. 108–142.
- Спангенберг Е.П., Журавлев М.Н. Об изменении ареала и численности поручейника // Бюлл. МОИП. Отд. биологии. — 1967. — Т. 72, вып. 3. — С. 129–130.
- Спангенберг Е.П., Судилковская А.М. Род Овсянки // Птицы Советского Союза. — М.: Советская наука, 1954. — Т. 5. — С. 376–510.
- Сребродольська Є.Б., Дикий І.В., Мишук В.О. Теріофауна Шацького національного природного парку // Ученые зап. Таврического нац. ун-та. Серия: Биология, химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56). — № 2. — С. 134–143.
- Сребродольська Н.І., Сребродольська Є.Б. Орнітофауна Шацького біологічного станіонару та його околиць // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 2. — С. 73–76.
- Старобогатов Я.И. Вопросы филогении и системы переднежаберных брюхоногих моллюсков // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1988. — Т. 187. — С. 4–77.
- Старобогатов Я.И., Голиков А.Н. Вопросы филогении и системы переднежаберных брюхоногих моллюсков // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1988. — Т. 187. — С. 4–77.
- Степаненко О.В., Попов Г.В. К биологии преимагинальных стадий *Merodon nigritarsis* Rondani, 1845 (Diptera, Syrphidae) // Известия Харьковского энтомолог. общ. — 1997. — Т. 5, вып. 2. — С. 40–43.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). — М.: ИКЦ «Академкника», 2003. — 808 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. — М.: Наука, 1990. — С. 59–60.
- Степанян Л.С. Состав и распределение птиц фауны СССР. — М.: Наука, 1975. — 390 с.
- Степанян Л.С. Состав и распределение птиц фауны СССР. Воробьинообразные. Passeriformes. — М.: Наука, 1978. — 392 с.
- Степанян Л.С. Состав и распределение птиц фауны СССР. Неворобьиные Non-Passeriformes // Состав и распределение птиц фауны СССР. — М.: Наука, 1975. — 368 с.
- Стороженко С.Ю. Отряд Orthoptera (Saltatoria) — прямокрылые (прыгающие прямокрылые) // Опр. насекомых Дальнего Востока СССР. — Л.: 1986. — Т. 1. — С. 241–317.
- Страутман Ф.И. Птицы Советских Карпат. — К.: Изд-во АН УССР, 1954. — 331 с.
- Страутман Ф.И. Южный зеленый дятел *Picus viridis karelini* L. // Птицы Советских Карпат. — К., 1954. — С. 72–74.
- Страутман Ф.И. Обыкновенная сизоворонка *Coracias garrulus* L. // Птицы Советских Карпат. — К., 1954. — С. 68.
- Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. — Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1963. — Т. 1. — 200 с.
- Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. — Львов: из-во Львовского гос. ун-та, 1963. — Т. 2. — 182 с.
- Стрелков Д.Г. Гадюка Никольского как объект лабораторного содержания // Науч. иссл. в зоологических парках. — Харьков, 1996. — Вип. 2. — С. 116–120.
- Стрелков П.П. Проблемы охраны рукокрылых // Мат-лы Первого Всесоюз. совещ. по рукокрылым. — Л., 1974. — С. 49–55.
- Стрелков П.П. Бурый (*Plecotus auritus*) и серый (*Plecotus austriacus*) ушаны (Chiroptera, Vespertilionidae) в СССР. Сообщение 1 // Зоологический журнал. — 1988 а. — Т. 67, вып. 1. — С. 90–101. Сообщение 2 // Зоологический журнал. — 1988 б. — Т. 67, вып. 2. — С. 287–292.
- Стрелков П.П. Материалы по зимовкам перелетных видов рукокрылых (Chiroptera) на территории бывшего СССР и смежных регионов. Сообщение 1. *Vespertilio murinus* L. // *Plecotus et al.* — 2001. — № 4. — С. 25–40.
- Стрелков П.П., Бунтова Е.Г. Усатая ночница (*Myotis mystacinus*) и ночница Брандта (*Myotis brandti*) в СССР. Сообщение 1 // Зоологический журнал. — 1982. — Т. 61, вып. 8. — С. 1227–1241.
- Стригунов В.И., Милобог Ю.В., Ветров В.В. К вопросу о распространении и численности курганника (*Buteo rufinus*) в Украине // Бранта. — 2003. — Вип. 6. — С. 59–66.
- Стригунов В.И., Милобог Ю.В., Коцюруба В.В. Хищные птицы гуровского лесничества // Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. — Симферополь: Сонат, 1999. — С. 36–37.
- Стригунов В.И. Канюк степовий // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Стригунов В.И. Лунь степовий // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.

- Сулик В.Г., Борозенец В.А. Хищные птицы и совы Луганского природного заповедника НАН Украины // Птицы бассейна Северского Донца / Мат-лы 6 и 7 конф. — 2000. — Вып. 6–7. — С. 34–36.
- Сыроечковский Е.Е. Современное состояние популяций пискульки на Таймыре и некоторые особенности системы миграции вида в Западной Сибири // Казарка. — 1990. — № 2. — С. 7–112.
- Талпош В.С. Обиологии размножения европейской альпийской завирушки в СССР // Биологические науки, 1977. — № 9. — С. 54–59.
- Тараненко Л.И., Пилипенко Д.В. Розовый скворец в Донецкой области // Птицы бассейна Северского Донца / Мат-лы 7–10 совещаний «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». — 2003. — Вып. 8. — С. 78–82.
- Тараненко Л.И., Писарев С.Н., Комаров И.Ф. и др. К характеристике ситуации с Anserinae в Донецкой области // Птицы бассейна Северского Донца. — Вып. 3. — С. 44–52.
- Тараненко Л., Мельниченко Б., Пилипенко Д., Дьяков В. Раритетные виды наземных млекопитающих Донецкой области: современное состояние и перспективы их охраны // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вып. 9. — С. 186–197.
- Тарашук В.І. Земноводні та плазуни // Фауна України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — Т. 7 — 247 с.
- Тарашук С.В. Степная гадюка в правобережной степи Украины // Вестник зоологии. — 1985. — Т. 19, № 4. — С. 80–81.
- Тарашук С.В. Герпетофауна Северо-Западного Причерноморья и ее изменения под действием антрополических факторов: Дис. ... канд. биол. наук. — К.: Ин-т зоол. им. И.И. Шмальгаузена АН УССР, 1987. — 311 с.
- Тарашук С.В. Желтопузик (*Ophysaurus arodus* (Pall.)) из причерноморских степей // Вестник зоологии. — 1989. — Т. 23, № 6. — С. 66.
- Тарашук С.В. Жовтобрюх — *Coluber caspius* // Земноводні та плазуни України під охороною Бернської конвенції / Під ред. І.В. Загороднюка. — К., 1999. — С. 63–64.
- Тарина Н.А. Редкие птицы заповедника «Лебяжьих островов» и прилегающих территорий // Бранта: Сб. научн. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. — Мелитополь, 2002. — Вып. 5. — С. 113–128.
- Тарина Н.А., Костин С.Ю. Орнитологические наблюдения на Лебяжьих островах в 1996 г. // Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. — Симферополь, 1999. — С. 38–42.
- Тарина Н.А. Костин С.Ю. Багрикова Н.А. Каркинитский залив // Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины / Под ред. Сиохина В.Д. — К., 2000. — С. 168–189.
- Татаринев К.А. Звірі західних областей України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринев К.А. Наземные позвоночные г. Львова и его окрестностей // Докл. и сообщ. Львовского отд. геогр. о-ва УССР. — 1969. — С. 23–28.
- Татаринев К.А. Фауна хребетных западу України. — Львів: Вища шк. при Львівському ун-ті, 1973. — 257 с.
- Татаринев К.А. Дятел трипалій // Фауна хребетных западу України. — Львів: ЛДУ, 1973. — С. 91–92.
- Татаринев К.А. Питание сипухи во Львовской области // Орнитология, 1965 — Вып. 7. — С. 492.
- Тер-Минасян М.Е. Жуки-долгоносики подсемейства Cleopinae фауны СССР. Цветожилы и стеблееды (триба Lixini). — Л.: Наука, 1967. — С. 140.
- Тер-Минасян М.Е. Жуки-долгоносики подсемейства Cleopinae фауны СССР // Определитель по фауне СССР. ЗИН АН СССР. — Л.: Наука, 1988. — Вып. 155 — С. 180–181.
- Терновский Д.В. Биология куницеобразных. — Новосибирск: Наука, 1977. — 280 с.
- Тимошенко В.А. Черный хорь и перевязка в заповеднике «Хомутовская степь» // Уч. зап. Таврического нац. ун-та. Серия: Биология, химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56). — № 2. — С. 198–202.
- Тимошенко В.А. Фенология редких видов пресмыкающихся заповедника Хомутовская степь // Мат-ли Першої конференції Українського герпетологичного товариства / Гол. ред. Є. Писанець. — К.: Вид. Зоомузею ННПМ НАН України, 2005. — С. 166–169.
- Тимошенко В.А. Роль малых заповедных территорий и режимов их охраны в сохранении редких видов наземных млекопитающих (на примере заповедника «Хомутовская степь») // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вып. 9. — С. 63–72.
- Тищенко В.М. Знахідки *Myotis nattereri* та *M. bechsteinii* (Mammalia, Chiroptera) на півдні Тернопільської області // Вестник зоологии. — 1999. — т. 33, № 3. — С. 100.
- Тищенко В.М. Сучасний стан та екологічні особливості нічниці водяної (*Myotis daubentonii*) на Поділлі // Вісник Луганського держ. пед. університету. — 2002. — № 1. — С. 140–149.
- Тищенко В.М. Фауна кажанів (Chiroptera) природного заповідника «Медобори» // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. — Гримайлів-Тернопіль, 2003 а. — С. 519–540.
- Тищенко В. Перші знахідки *Myotis brandtii* (Chiroptera) на Поділлі (Україна) // Вестник зоологии. — 2003 б. — т. 37, № 6. — С. 72.
- Тищенко В.М. *Myotis mystacinus* та *M. brandtii* (Chiroptera) в умовах симпатрії на Поділлі (Україна) // Вестник зоологии. — 2003 в. — Т. 37, № 6. — С. 90.
- Тищенко В.М. Пізньолітні скупчення кажанів (Chiroptera) у підземеллях Поділля // Ученые записки ТНУ. Серия: Биология, химия. — 2004. — Т. 17 (56), № 2. — С. 98–104.
- Тищенко В., Матвеев М., Бовтунова Ю. До фауни кажанів (Chiroptera) Хмельниччини // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. — 2005. — Т. 17. — С. 173–183.
- Тищенко В.М., Годлевська О.В. Перші знахідки *Vespertilio murinus* та *Nyctalus noctula* (Chiroptera) на зимівлі у м. Києві // Вестник зоологии. — 2008. — Т. 42, № 3. — С. 280.
- Тобиас В.И. Надсемейство Pompiloidea // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978 а. — Т. 3, ч. 1. — С. 83–147.

- Тобиас В.И. Надсемейство *Sapygoidea* // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978 б. — Т. 3, ч. 4. — С. 56.
- Тобиас В. И. Надсемейство *Scolioidea* // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978 в. — Т. 3, ч. 1. — С. 47–56.
- Товпинец Н.Н. Особенности распространения и биотопической приуроченности обыкновенной слепушонки в Крыму // Вестник зоологии. — 1993. — 27, № 4. — С. 56–58.
- Товпинец М., Євстаф'єв І. Раритетні види наземних ссавців Криму: сучасний стан і перспективи збереження // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріол. школи. — Луганськ, 2008. — Вип. 9. — С. 199–208.
- Токарский В.А. Степной хорек (*Mustela eversmanni*) в степном биоценозе Восточной Украины // Вестник зоологии — 2001. — Т. 35, № 3. — С. 78.
- Туманов И.Л. О некоторых репродуктивных особенностях хищных млекопитающих // Вестник зоологии — 1984. — Т. 18, № 6. — С. 55–60.
- Турянин И.И. Об экологии подземной полевки *Microtus (Pitymys) subterraneus subterraneus* de Selys Longch в Украинских Карпатах // Вопр. охр. прир. Карпат. — Ужгород: Карпаты, 1969. — С. 222–237.
- Турянин И.И. Кошачьи Украинских Карпат // Вопр. охр. и рац. использ. раст. и животн. мира Укр. Карпат. — Ужгород: Ужгород. отд-е Моск. об-ва испыт. прир., 1988. — С. 126–131.
- Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів. — К., 2001. — 51 с.
- Умнов Н. Очерк фауны прямокрылых Луганского округа // Тр. научн. об-ва Донбас-са. — 1928. — Вип. 1. — С. 59–62.
- Ушинський О.В. Матеріали до фауни *Tenthredinoidea* Київщини // Зб. Зоол. музею ВУАН. — 1929. — Ч. 7. — С. 87–102.
- Фасулати К.К., Кижаяева Е.Я. Роль муравьев в лесных биоценозах украинских Карпат и мероприятия по использованию их в борьбе с вредителями лесов // Экология насекомых и других наземных беспозвоночных Советских Карпат / Мат-лы межвузовской конф. — Ужгород, 1964. — С. 89–92.
- Фатерыга А.В. Складчатокрылые осы подсемейства *Eumeninae* (Hymenoptera, Vespidae) как индикаторы территорий с высоким уровнем биоразнообразия в Крыму // Вопросы развития Крыма. — Симферополь, 2004. — Вып. 15. — С. 105–110.
- Фатерыга А.В. Крымские виды одиночных складчатокрылых ос (Hymenoptera: Vespidae: Masarinae, Eumeninae), рекомендуемые для внесения в Красную книгу Украины // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України. — К., 2005. — С. 118–121.
- Фесенко Г.В. Анализ результатов учетов численности черного аиста (*Ciconia nigra*) в Украине // Праці Укр. орнітол. т-ва. — К., 1996 а. — С. 208–215.
- Фесенко Г.В., Архипов А.М. Зимующие птицы Кучурганского лимана и его окрестностей // Праці Укр. орнітол. т-ва. — 1996 б. — Т. 1. — С. 144–150.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. — К.-Львів, 2002 а. — Вид. 2-е, виправлене і доповнене. — 44 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. — К, 2002 б. — 416 с.
- Филатов М.А. К фауне пчел (Hymenoptera, Apoidea) Опукского природного заповедника // Тр. Никитск. ботан. сада. — 2006. — Т. 126. — С. 110–117.
- Филов А.И. О биологии цветения и оплодотворения у бахчевых // «Соц. растениеводство». — М.: Изд. ВАСХНИЛ, 1935. — Т. 16. — С. 103–119.
- Флинт В.Е. Семейство Журавлиные. Серый журавль // Птицы СССР. Курообразные. Журавлеобразные. — Л.: Наука, 1987. — С. 266–279.
- Флинт В.Е., Беме Р.Л., Костин Ю.В., Кузнецов А.А. Птицы СССР. — М.: Мысль, 1968. — С. 312–313.
- Флинт В.Е., Габузов О.С., Сорокин А.Г., Пономарева Т.С. Разведение редких видов птиц. — М.: Агропромиздат, 1986. — 206 с.
- Химин М.В. Результати інвентаризації хребетних *vertebrata* Рівненського природного заповідника // Природа західного Полісся та прилеглих територій / Мат-ли наук.-практ. конф., Луцьк, 22–23 вересня 2005. — С. 250–276.
- Химин М.В., Шидловський І. Матеріали орнітологічних спостережень, затверджені Українською орнітофауністичною комісією (УОФК) у 1991–1994 рр. // *Troglodytes*. Західноукраїнський орнітологічний щорічник. — Луцьк, 1995. — № 5. — С. 14.
- Химин М.В., Шидловський І.В., Горбань І.М. Світ птахів // *Troglodytes*. — Луцьк, 1997. — № 7. — С. 22.
- Химин М.В., Тутейко В., Грицай О., Жерш Н., Нагалюк В., Шумук О., Трохимук В. Природно-заповідний фонд Волинської області. — Луцьк: Ініціал, 1999. — 48 с.
- Хлебешко В.Н., Цицюра В.К. Фенология гнездования птиц северо-востока Житомирского Полесья. — Житомир, 1993. — С. 1–38.
- Хлебешко В.Н., Цицюра В.К. Зустрічі в Житомирській області з деякими рідкісними видами птахів // Території, що важливі для збереження птахів в Україні / IBA програма: мат-ли конф. — К., 1996. — С. 71–72.
- Хлус Л.М., Чередарик М.І., Скільський І.В., Череватов В.Ф. Червона книга Буковини. Тваринний світ. — Чернівці: Золоті литаври, 2002. — Т. 1. — 144 с.
- Храневич В. Матеріали до орнітофауни західних округ країни // Зап. Кам'янець-Подільської наук.-дослід. катедри. — 1929. — 1. — С. 5–39.
- Цвеліх О. Херсонсько-Фіолентське набережжя // Нац. доповідь про стан IBA територій України. — К., 2002. — С. 34.
- Цицюра В.К., Хлебешко В.Н. Мохноногий сыч (*Aegolius funereus*) — новый гнездовой вид Житомирского Полесья // Вестник зоологии. — 1991. — Т. 25, № 5. — С. 86.
- Цицюра В.К., Хлебешко В.Н., Кандауров В.В. Гнездование бородатой неясыти (*Strix nebulosa*) на севере Овручского района // Вестник зоологии. — 1993. — Т. 27, № 3. — С. 88.
- Цицюра В.В. До поширення зміїда у Житомирській області // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 2. — С. 153–154.

- Чегорка П.Т. та ін. К распространению ба-
лобана и орла-карлика в Днепропетров-
ской области Украины // Мат-лы 3-й кон-
ференции по хищным птицам Восточной
Европы и Северной Азии. — Ставрополь:
СГУ, 1998. — Ч. 1. — С. 124–125.
- Червона книга України. Рослинний світ —
К.: Укр. енцикл., 1996. — 603 с.
- Червона книга України. Тваринний світ. —
К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Черничко И.И. Морской зуек // Колониальные гидрофильные птицы юга Украины. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 82–87.
- Черничко Й.І. Зуйок морський // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Черничко И.И. Вести из регионов. Укра-
ина // Инф. мат-лы раб. группы по кули-
кам. — М., 1995. — № 8. — С. 8–9.
- Черничко И.И. Размещение и численность
гнездящихся куликов в Запорожской об-
ласти // Гнездящиеся кулики Восточной
Европы — 2000 / Под ред. Томковича П.С.,
Лебедевой Е.А. — М.: Союз охраны птиц
России, 1998. — Т. 1. — С. 111–114.
- Черничко И.И., Гармаш Б.А. Особенности
размещения птиц. Отр. Ржанкообразные, по-
дотряд Кулики // Размещение околоводных
птиц на Сиваше в летне-осенний период. —
Бранта. — Мелитополь-Симферополь,
1999. — С. 30–37.
- Черничко И.И. Сиохин В.Д. Дядичева Е.А.
Кирикова Т.А. Молочный лиман // Чис-
ленность и размещение гнездящихся
околоводных птиц в водно-болотных
угодьях Азово-Черноморского побере-
жья Украины / Под ред. Сиохина В.Д. —
К., 2000. — С. 339–372.
- Черничко И.И., Черничко Р.Н. Миграции ку-
ликов на Молочном лимане // Бранта: Сб.
науч. тр. Азово-Черноморской орнитоло-
гической станции. — Мелитополь, 2003. —
Вып. 6. — С. 137–164.
- Черничко И.И., Юрчук Р.Н., Змиенко А.Б.
Миграции куликов на морском побере-
жье юго-запада Украины // Сезонные ми-
грации птиц на территории Украины. —
К.: Наук. думка, 1992. — С. 164–182.
- Черничко И.И. и др. Бюллетень РОМ:
Итоги регионального орнитологичес-
кого мониторинга. Август 2004 г. Азово-
Черноморское побережье Украины. —
Мелитополь: Бранта, 2005. — № 2. — С. 28.
- Черный А.С. Обзор охраняемых насекомых
украинской части дельты Дуная // Рідкісні
та зникаючі види комах і концепції Черво-
ної книги України. — К.: Українське енто-
мол. то-во. — 2005. — С. 127–134.
- Численность и размещение гнездящихся
околоводных птиц в водно-болотных угодьях
Азово-Черноморского побережья Украины /
Ред.: В.Д. Сиохин — К., 2000. — 476 с.
- Чопик В.И. и др. Редкие и исчезающие рас-
тения и животные Украины (справочник)/
Ред. К.М. Сытник. — К.: Наук. думка, 1988. —
256 с.
- Чорна А.М. Анотований список прямокри-
лих (Orthoptera) ДБЗ // Біорізноманітність
Дунайського біосферного заповідника,
збереження та управління. — К.: Наук.
думка, 1999. — С. 526–527.
- Шапаренко С.А. Изменения состава и чис-
ленности гнездящихся куликов бассейна
Северского Донца в пределах Харьков-
ской области // Птицы бассейна Север-
ского Донца / Мат-лы конф. «Изуч. и охр.
птиц бассейна Северского Донца» 26–28
января 1993 г. — Донецк: ДГУ, 1993. —
С. 77–78.
- Шарлемань М.В. Новый гнездовый птах Пол-
тавщини // Зб. праць Зоол. музею УАН. —
1926. — Ч. 1. — С. 96.
- Шарлемань М.В. Матеріали до фауни звірів
та птахів Чернігівської області. — К.: Вид-
во УАН, 1936. — 112 с.
- Шарыгин С.А. Герпетофауна заповедни-
ка «Мыс Мартыан» // Научные основы
охраны и рационального использования
природных богатств Крыма / Тр. гос. Ни-
кит. ботан. сада. — Ялта, 1976. — Т. 70. —
С. 114–120.
- Шарыгин С.А. К изучению редких видов
герпетофауны Крыма // Охрана живой
природы / Тезисы Всесоюз. конф. молодых
ученых. — М., 1983. — С. 212–213.
- Шарыгин С.А. О распространении
крымского геккона // Фауна и экология
амфибий и рептилий // Сб. науч. тр. —
Краснодар, 1984. — С. 49–54.
- Шарыгин С.А. Охрана герпетофауны в за-
поведниках Крыма // Теорет. осн. заповед-
ного дела / Тез. докл. Всесоюз. совещ. —
М., 1985. — С. 304–307.
- Шарыгин С.А. Кладка леопардового по-
лоза в неволе // Тез. I Всесоюз. совещ. по
проблемам зоокультуры. — М., 1988. —
Ч. 2. — С. 163–165.
- Шарыгин С.А. О питании желтопу-
зика (*Ophisaurus apodus*) морскими
ракообразными в Крыму // Вестник зооло-
гии. — 1996. — Т. 30, № 1/2. — С. 92.
- Шатилов И.Н. Каталог орнитологическо-
го собрания птиц Таврической губернии,
пожертвованного Зоологическому му-
зею Московского ун-та И.Н. Шатиловым //
Изв. Имп. об-ва любителей естествознан.,
антропол. и проч. — 1874. — № 10 (2). —
С. 82–96.
- Шахмарданов З.А. Численность и промысел
корсака в Дагестане // Редкие виды мле-
копитающих СССР и их охрана // Мат-лы
3 всесоюз. науч. совещ. — М., 1993. —
С. 140–141.
- Шевцов А.О. Гніздування степового каню-
ка в Олександрійському районі Кірово-
градської обл. // Беркут. — 2001. — Т. 10,
вип.1. — С. 63–67.
- Шевцов А.О., Вавілін Д.В., Ващенко В.А.
Перше спостереження рожевого шпака на
Кіровоградщині // Беркут. — 1997. — Т. 6 —
Вип. 1–2. — С. 46.
- Шевцов А.О. Єфремов В.Л. Соріш Р.В. Сан-
жаровський Ю.О. Нові, рідкісні та малочи-
сельні птахи Кіровоградської області //
Беркут. — 2004. — С.13–17.
- Шевченко С. Їжак вухатий (*Hemiechinus
auritus*) в Україні: огляд // Раритетна теріо-
фауна та її охорона / Праці Теріол. школи. —
Луганськ, 2008. — Вип. 9. — С. 249–258.
- Шелюшко Л.А. Матеріали до лепідоптеро-
фауни Київщини // Тр. зоол. музею / Київ-
ський держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 1941. —
С. 69–71.
- Шешурак П.Н. Находка *Scolia maculata*
(Hymenoptera, Scoliidae) в Черниговской
области (Украина) // Вестник зоологии. —
2000. — Т. 34, № 3. — С. 78.
- Шешурак П.Н. Перспективы изу-
чения териофауны на территории
проектируемых на Черниговщине
национальных парков // Ученые зап. Тав-
рического нац. ун-та. Серия: Биология,

- химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56), № 2. — С. 130–133.
- Шешурак П.М., Вобленко О.С. До вивчення поширення комах, занесених до Червоної книги України, Європейського Червоного списку та Червоної книги МСОП // Наук. зап. Ніжинського держ. пед. ін-ту ім. М.В. Гоголя. — 1996 [1997]. — Т. XVI, вип. 1. — С. 43–46.
- Шешурак П.Н., Вобленко А.С. Редкие и требующие охраны млекопитающие (Mammalia) Черниговской области Украины // Проблемы охраны генотипа природы Полісся. — Луцьк, 2001. — С. 141–146.
- Шидловский И.В. Вести из регионов. Украина // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 1998. — № 11. — С. 11.
- Шидловский И.В. Вести из регионов. Украина // Инф. мат-лы раб. группы по куликам. — М., 2001. — № 14. — С. 11–12.
- Шидловський І.В. та ін. Західно-Українська орнітологічна станція: напрями і результати діяльності / Зб. пр. — Львів: ЄвроСвіт, 2002 а. — С.7, 19, 40.
- Шидловський І.В., Полуда А.М., Матейчик В.І., Химин М.В., Годек А. Біла синиця (*Parus cyanus*) — новий гніздовий вид фауни України // Вестник зоології. — 2002 б. — Т. 36, № 1. — С. 96.
- Шилейко А.А. Наземные моллюски надсемейства Helicoidea // Фауна СССР. Моллюски. — Л.: Наука, 1978. — Т. III, вып. 6. — С. 1 — 384.
- Шилейко А.А. Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) // Фауна СССР. Моллюски. — Л.: Наука, 1984. — Т. III, вып. 3. — С. 1–399.
- Шмели Палеарктики. Часть I. Общая биология (со включением зоогеографии). — Петроград: Сев. обл. станция защиты раст., 1922. — Т. 4, вып. 1. — 160 с.
- Шоренко К.И. К фауне роющих ос (Hymenoptera: Ampulicidae, Sphécidae, Crabronidae) Крымского полуострова // Кавказский энтомолог. бюлл. — 2005. — 1 (2). — С. 61–170.
- Штакельберг А.А. Материалы по фауне двукрылых Ленинградской области. IV. Syrphidae (Diptera) // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. — 1958. — Т. 24. — С. 192–246.
- Штейнберг Д.М. Сем. Сколии (Scolidae) // Фауна СССР. Насекомые перепончатокрылые. — 1962. — Т. 8. — 186 с.
- Штирвало Я.Є. Орнітологічні роботи на Івано-Франківщині // Інформаційний бюлетень Західного відділення Українського орнітологічного товариства та Львівського клубу орнітологів. — Львів, 1991. — Вип. 3. — С. 17–19.
- Шугуров А.М. Заметки о птицах Херсонской губернии // Естествоиспытание и зоогеография. — Херсон, 1903. — № 6. — С. 8–15.
- Шугуров А.М. Мелкие ортоптерологические записки // Русское энтомологическое обозрение. — 1905. — Т. 5. — С. 34–38.
- Шугуров А.М. Очерк фауны прямокрылых Херсонской губернии // Тр. русс. энтомолог. о-ва. — СПб, 1908. — Т. 38. — С. 109–129.
- Шупова А.В. Сравнительная биология ракообразных (Coraciiformes) и удообразных (Upuriformes) птиц в условиях степной зоны Украины // Вестник зоологии. — Т. 33, № 3. — 1999. — С.73–80.
- Щеголев И.В. Петрович З.И. Смешанная колония малого баклана в Кардашинских болотах // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. — Николаев, 2003.
- Щербак Н.Н. Земноводные и пресмыкающиеся // Природа Карадага / Под ред. А.Л. Морозовой и А.А. Вронского. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 194–197.
- Щербак М.М. Степовий орел // Червона книга України. Тваринний світ. — К.: Укр. енцикл., 1994. — 457 с.
- Щербак Н.Н., Голубев М.Л. Гекконы фауны СССР и сопредельных стран. — К.: Наук. думка, 1986. — 232 с.
- Щербак Н.Н., Тertyшников М.Ф. О систематическом положении желтопузика (*Ophisaurus arodon*) с территории СССР // Вестник зоологии. — 1989. — Т. 23, № 5. — С. 35–37.
- Щербак Н.Н., Щербань М.И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. — К.: Наук. думка, 1980. — 267 с.
- Юдин К.А. Филогения и классификация ржанкообразных // Фауна СССР. Птицы. — М.–Л.: Наука, 1965. — Новая серия, № 91: Т. 2., вып. 1, ч. 1. — 260 с.
- Якобсон Г.Г., Бианки В.Л. Прямокрылые и ложносетчатокрылые Российской империи и сопредельных стран. — СПб, 1905. — 952 с.
- Яремченко О.А. Гнездование розового пеликана в Черноморском заповеднике и пути его охраны // Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. — Одесса: Астро-Принт, 2000. — С. 64.
- Ярошевский В.А. К сведениям о фауне Tenthredinidae Харьковской губернии // Тр. Общества испытателей природы при Харьковском ун-те. — Харьков, 1887. — 21. — 114 с.
- Ясинецкая Н.И., Жарких Т.Л. Морфологическая характеристика туркменского кулана // Чтения памяти профессора В.В. Станчинского. — Смоленск: Изд-во Смоленского гос. ун-та. — 2006. — Вып. 3. — С.168–172.
- Acoustic signals of the bushcrickets of tribe Barbitistini (Orthoptera: Tettigoniidae: Phaneropterinae) from eastern Europe and Caucasus.
- Adelung N. Von Beiträge zur Orthopterenfauna der südlichen Krim. I. Blattodea und Locustodea [partim], gesammelt von N. J. Kuznezov, 1899–1905 // Ежегодник Зоол. музея Императорской академии наук. — СПб, 1907. — Т. 12. — С. 403–406.
- Alonso-Zarazaga M.A., Lyal C.H.C. A world catalogue of families and genera of Curculionidae (Insecta: Coleoptera) (Excepting Scolytidae and Platypodidae). — London, 1999. — P. 62.
- Andryushchenko Y.A., Gorlov P.I. Distribution and Numbers of Demoiselle Crane and Crane in the Sivash // Counts and Ecology of Waterbirds in the Sivash, Ukraine, August, 1998 / Eds van der Winden J., Diadcheva E.A., de Nobel W.T., van Roomen M.W.J. — Wageningen, 2001. — P. 97–103.
- Andryushchenko Y. Current state of the Great Bustard *Otis tarda* wintering population in south Ukraine // Sandgrouse. — OSME-Bedfordshire, 2002. — Vol. 24 (2). — P. 109–116.

- Aquatic Warbler Conservation Team World population, trend and conservation status of the Aquatic Warbler *Acrocephalus paludicola* // *Vogelwelt*. — 1999. — Vol. 120, № 2. — P. 65–85.
- Arlettaz R. Feeding behaviour and foraging strategy of free-living mouse-eared bats, *Myotis myotis* and *Myotis blythii* // *Animal Behavior*. — 1996. — 51. — P. 1–11.
- Askew R.R. *Dragonflies of Europe*. — Harley Books, 1988. — 290 pp.
- Aspöck H., Aspöck U., Hölzel H. Die Neuropteren Europas. Goecke, Evers, Krefeld, 1980, 1. — 495 s.
- Audisio P., Brustel H., & all. Updating the taxonomy and distribution of the European *Osmoderma*, and strategies for their conservation (Coleoptera, Scarabaeidae, Cetoniinae) // *Fragmenta entomologica*. — 2007. — T. 39, № 2. — P. 273–290.
- Bakiev A., Böhme W., Joger U. *Vipera (Pelias) [berus] nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986 — *Waldsteppenotter* // *Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas*. Band 3/II B. Schlangen (Serpentes) III Viperidae / Eds Joger U., Stümpel N. — Wiebelsheim: AULA-Verlag, 2005. — S. 293–309.
- J. Banaszak Changes in fauna of wild bees in Europe. — *Bydgoszcz: Pedagogical Univ.*, 1995. — P. 65–74.
- Bartolozzi L., Sprecher-Uebersax E. *Lucanidae* // *Catalogue of Palaearctic Coleoptera*. Vol. 3. Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea / *Stenstrup: Apollo Books*. — Denmark, 2006. — P. 63–77.
- Bashta A.-T.V. Breeding bird community of monocultural spruce plantation in the Skolivski Beskids (The Ukrainian Carpathians) // *Беркут*. — Чернівці, 1999. — Т. 8, вип. 1. — С. 9–14.
- Bashta A.-T.V., Kovalyova I.M. Present situation, distribution and problems of conservation of Leisler's bat, *Nyctalus leisleri* (Kuhl, 1817) in the Ukraine // *Nyctalus*. — 2005. — 10 (3–4). — P. 242–247.
- Bashta A.-T.V., Pogranycznyj W., Gorban I. Rządkie i zagrożone gatunki ptaków Bieszczadów Wschodnich // *Rochniki Bieszczadzkie*. — Ustrzyki Dolne, 1995. — 3. — P. 89–98.
- Bauer H.-G., Berthold P. *Die Brutvögel Mitteleuropas. Bestand und Gefährdung*. — Wiesbaden: AULA-Verlag. 1997. — 715 p.
- Bauerova Z. Contribution to the trophic bionomics of *Myotis emarginatus* // *Folia Zoologica*. — 1986. — Vol. 35. — № 4. — P. 305–310.
- Bauerova Z., Ruprecht A. L. Contribution to the knowledge of the trophic ecology of the parti-coloured bat, *Vespertilio murinus* // *Folia Zoologica*. — 1989. — Vol. 38, № 3. — P. 227–232.
- Bayger J.A. Owężu Eskulapa (*Elaphelongissima longissima* Laur.) w Polsce i potrzebie jego ochrony // *Ochrona przyrody*. — 1948. — Vol. 18. — S. 95–103.
- Belik V.P., Vetrov V.V. Distribution and Numbers of the Common Crane in the Severski Dinets Basin // *Crane Research and Protection in Europe* / Ed. by H. Prange. — Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1995. — P. 263–265.
- Bellmann H. Beobachtungen zum Brutverhalten von *Celonites abbreviatus* Villers (Hymenoptera: Masaridae) // *Zool. Anz*. — 1984. — Bd. 212, № 5–6. — S. 321–328.
- Belousov I.A. Le complexe générique de *Nannotrechus* Winkler du Caucase et de la Crimée (Coleoptera, Carabidae, Trechini). — *Sofia-Moscow-St. Peterburg*, 1998. — 256 pp.
- Benda P., Tsytsulina K. Taxonomic revision of *Myotis mystacinus* group (Mammalia, Chiroptera) in the western Palearctic // *Acta Societatis Zoologicae Bohemicae*. — 2000. — Vol. 64, № 4. — P. 331–398.
- Benson R.B. Hymenoptera from Turkey. Symphyta // *Bulletin of the British Museum (Natural History)*. Entomology. — 1968. — v. 22, 4.
- Bezzel E. *Leksykon: Ptaki*. — Warszawa, 2000. — S. 128–129.
- Birds in Europe. Population estimates, trends and conservation status. — *BirdLife International*. Cambridge: UK, 2004. — *BirdLife Conservation Series* No. 12. — 374 p.
- Blüthgen P. *Die Faltenwespen Mitteleuropas* (Hymenoptera, Diploptera). — Berlin: Akademie-Verlag, 1961. — 247 s.
- Bogdanowicz W. *Myotis daubentonii* // *Mammalian Species*. — 1994. — № 475. — P. 1–9.
- Böhme M.U., Fritz U., Kotenko T., Ljubisavljević K., Tzankov N., Berendonk T.U. Phylogeography and cryptic variation within the *Lacerta viridis* complex (Lacertidae, Reptilia) // *Zoologica Scripta*. — 2007. — Vol. 36, № 2. — P. 119–131.
- Brădescu V. Les syrphides de Roumanie (Diptera, Syrphidae). Clés de détermination et répartition // *Trav. Mus. Hist. nat. «Grigore Antipa»*. — 1991. — Vol. 31. — P. 7–83.
- Brooks R.W. Systematics and phylogeny of the anthophorine bees (Hymenoptera: Anthophoridae; Anthophorini) // *Univ. Kansas Sci. Bull.* — 1988. — Vol. 53 (9). — P. 426–575.
- Burfield J. *Birds in Europe. Population estimates, trends and conservation status*. — *BirdLife International*. — Cambridge: UK. *BirdLife Conservation*. — 2004. — № 12. — P. 111.
- Burfield I., Bommel F. *Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status*. — Cambridge, UK: *Bird Life Conservation*. — 2004. — № 12 — 374 p.
- BWP — Snow D.W., Perrins C.M. *The Birds of the Western Palearctic*. // *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa*. — Oxford University Press. — 1998. — Vol. 2. — P. 1204–1206.
- Cameron R.A.D., Jungbluth J.H., Kerney M.P. *Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas* // *Verlag Paul Parrey*. — Hamburg und Berlin, 1983. — S. 1–384.
- Cameron R.A.D. *Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas* // *Verlag Paul Parrey*. — Hamburg und Berlin, 1983. — S. 1–384.
- Carpenter J. Checklist of Species of the Subfamily Masarinae (Hymenoptera: Vespidae) // *Amer. Museum Nov.* — 2001. — N 3325. — P. 1–40.
- Catalogue of Palearctic Coleoptera* (Eds. J. Lobl & A. Smetana). — *Archostemmata-Myxophagai-Adephaga-Stenstrup: Apollo Books*, 2003. — Vol. 1. — 819 p.
- Charadrius alexandrinus* // *Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status*. — *BirdLife Conservation Series*. — Cambridge, UK: *BirdLife International*, 2004. — № 12 — P. 110–111.

- Coiffait H. Coleopteres Staphylinidae de la region paleartique occidentale. II. Sousfamille Staphylininae. Tribus Philonthini et Staphylinini // Supplement a la Nouvelle Revue d'Entomologie. — 1974. — T. 4. — f. 4. — 593 pp.
- Coiffait H. Coleopteres Staphylinidae de la region palearctique occidentale. III. Sous famille Staphylininae. Tribus Quediini et Pinophilini // Supplement a la Nouvelle Revue d'Entomologie-Toulouse, 1978. — T. 8, f. 4. — 364 pp.
- Constantineanu M., Pisica C. Insecta. Hymenoptera. Familia Ichneumonidae. Subfamilia Ephialtinae, Lycorininae, Xoridinae et Acaenitinae. Fauna Republicii Socialiste Romania. — Bucureşti. 1977. — Vol. IX, f. 7. — 305 p.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. The Birds of the Western Palearctic. Waders to Gulls. — Oxford-New York: Oxford University Press, 1983. — Vol. 3. — 913 p.
- Cramp S. The birds of the Western Palearctic: Terns to Woodpeckers. — Oxford-New York: Oxford University press, 1985. — Vol. 4. — P. 960.
- Delehan I., Dyky I., Dzubenko N., Srebrodolska Problems of the protection of carnivores in the Ukrainian Carpathians // Вісник Львівського університету, серія: Біологія. — 2002. — Вип. 30. — С. 99–105.
- Demoulin G. Contribution a l'étude des Ephéméroptères d'Israel. Introduction et I. Heptageniidae // Bull. Instr. r. Sci. nat. Belg. — 1973. — Vol. 49, № 8. — P. 1–19.
- Denzau G., Denzau H. Wildesel. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag. — 1999. — S. 1–224.
- Dereliev S., Georgiev D. The importance of the Bulgarian northern coastal lakes for the wintering of the white-fronted goose, the greylag goose and the red-breasted goose // 8 Annual meeting of the goose specialist group. — Odessa, 2004. — P. 30.
- Derksen W. Die Succession der pterygoten Insekten im abgestorben Buchenholz // Z. Morph. Okol. der Tiere. — 1941. — Bd. 37. — S. 683–734.
- Dicky S. Yu et K. Horstmann. A catalogue of world Ichneumonidae (Hymenoptera) // Memoirs of the American Entomological Institute. — 1999. — V. 58, pt. 2. — 873 p.
- Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas // Verlag Paul Parrey/ — Hamburg und Berlin, 1983. — S. 1–384.
- Directory of Azov-Black Coastal Wetlands (Ukraine). — Kiev: Wetlands International, 2003.
- Doczkal D. Schwebfliegen aus Deutschland: Erstnachweise und wenig bekannte Arten (Diptera, Syrphidae) // Volucella. — 1996. — Bd. 2, hf. 1/2. — S. 36–62.
- Donazar J. Genero F. Griffon Vulture. The EBCC Atlas of European Breeding Birds // Their Distribution and Abundance. T&A D Poyser. — London, 1997. — P. 141.
- Dovnar-Zapolskij D. Cephiden-Studien (Hymenoptera, Chalcidostogastra) // Тр. Биол. ассоциации Акад. наук СССР / Ежегодник Зоол. музея. — 1931. — XXXII. — С. 37–49.
- Dunajewski A. Bull. Stacji badania wedrowek ptakow przy Panstw. Muz. Zool. // O potrzebie badan faunistycznych. — Warszawa, 1938. — № 1–2.
- Dutson G., Evans M., McClellan R Threatened birds of the World. — 2000.
- Dyatlova E.S., Kalkman V.J. The Odonata of southwestern Ukraine, with emphasis on the species of the EU Habitats Directive // Libellula. — 2008. — Vol. 27, № 3/4. — P. 275–290.
- Dzieduszycki W. Katalog Museum im. Dzieduszyckich. Ptaki. — Lwow, 1880. — Cz. 2. — С. 294.
- Dzieduszycki W. Przewodnik po Museum im. Dzieduszyckich we Lwowie. — Lwow, 1895. — С. 234.
- Eades D.C., Otte, D. Orthoptera Species File Online version 2.0/3.5 — 2008. Internet — resource, access: <http://osf2.orthoptera.org>
- EEP Asiatic Equids: Husbandry guidelines / Ed. by W. Zimmermann. — Munster: Zoologischer Garten Koln, 2000.
- EEP Asiatic Equids: Husbandry guidelines. 2nd, revised edition 2005 (CD-ROM version) W. Zimmermann (ed). Zoologischer Garten Koln, 2005.
- Efetov K.A. The early stages of Zygaena (Agrumenia) sedi Fabricius, 1787 (Lepidoptera: Zygaenidae) // Entomologist's Gazette. — 1996. — V. 47, № 1. — P. 27–29.
- Efetov K.A. Forester and Burnet Moths (Lepidoptera: Zygaenidae). The genera Theresimima Strand, 1917, Rhagades Wallengren, 1863, Zygaenoprocris Hampson, 1900, Adscita Retzius, 1783, Jordanita Verity, 1946 (Procridae) and Zygaena Fabricius, 1775 (Zygaenidae). — Simferopol: CSMU Press, 2004. — 272 pp.
- Erdős J. Miscellanea chalcidologica hungarica. — Ann. Hist.-Natur. Mus. Nat. Hyng. (SN), 1957. — 8. — P. 347–374.
- Fehér Z., Szabó K., Bozsy M., Penzes, Zs. Recent range expansion of Pomatias rivulare (Eichwald, 1829) (Mollusca: Pomatiidae) in Central-Eastern Europe // Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae. — 2009. — 55 (1). — P. 67–75.
- Flousek I., Flousová Z., Tomašová K. To the knowledge of small mammals (Insectivora, Rodentia) in the Rodnei Mts. (Rumania) // Věst. čs. společ. zool. — 1985. — Vol. 49. — P. 6–17.
- Gavrilyuk M., Grishchenko V. Current status of the White-tailed Eagle in Ukraine // Sea Eagle 2000. Proceedings from an international conference at Björkö, Sweden, 13–17 September 2000.
- Gavris G.G. The current status of the Osprey Pandion haliaetus in Ukraine // The Ring. Ringing, migration, monitoring. Contents. Abstracts of the 2nd Meeting of the European Ornithological Union and 3rd International Shrike Symposium. — 1999 a. — Vol. 21, № 1. — P. 170.
- Gavris G.G. Grus grus in the Ukraine — Abundance, Distribution, Habitats and Protection Problems // Proceedings of the 3rd European Crane Workshop 1996 and Actual Papers / H. Prange, G. Nowald, W. Mewes (Herausgeber — Editors). — Halle (Saale): Martin-Luther-Univ. Halle-Wittenberg, 1999 b. — P. 47–49.
- Gepp J., Hölzel H. Ameisenlöwen und Ameisenjungfern, Myrmeleonidae. Die Neue Brehm-Bücherei, 589: 1–108.
- Godlevska E. V. Use of Kiev caves by bats: hibernation and swarming // Vestnik Zoologii. — 2007. — Vol. 41, № 5. — С. 438–449.
- Gorban I, Flade M. The importance of the Upper Pripyat (Ukraine) for the protection of birds // The ecology and conservation of floodplains and lowland mires in the Polesya Region. — Minsk, 2000. — P. 103–110.

- Gorochov A. V. Two new species of the genus *Pseudomogoplistes* Gorochov (Orthoptera: Mogoplistidae) // *Zoosystematica Rossica*. — Zoological Institute Russian Academy of Sciences, St. Petersburg. — 1994 (1995). — Vol. 3, № 2. — C. 249–250.
- Gregor F. Prispevek pro poznani Pilatek Podk. Rusi (Hym. Tenthred.) // *Calopis. Československé Slovečnosti Entomologické*. — Praha, 1927. — XXIV, 1–2. — S. 29–38.
- Grivelli A., Nasirides T., Jerrentrup H., Heredia B., Rose L., Painter M. Pygmy Cormorant // *Globally threatened birds in Europe: Action plans*. B.L.I. — France: Strasbourg, 1996. — p. 41–52.
- Groves C.P., Mazak V. One some taxonomic problems of Asiatic wild asses; with the description of a new subspecies (*Perissodactyla; Equidae*) // *Z. Säugetierk.* — 1967. — 32. — 321–355.
- Groves C.P. The taxonomy, distribution and adaptations of recent equids. In: Meadow, R.H., H.P. Uerpman (eds.). *Equids in the Ancient World*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag. — 1986. — P. 11–65.
- Gusenleitner F. & M. Schwarz Weltweite Checkliste der Bienengattung *Andrena* mit Bemerkungen und Ergänzungen zu paläarktischen Arten (Hymenoptera, Apidae, Andreninae, *Andrena*). — *Entomofauna*, 2002. — Suppl. 12. — C. 1280
- Gusenleitner J. Bestimmungstabellen mittel- und südeuropäischer Eumeniden (Vespoidea, Hymenoptera). Teil 2: Die Gattungen *Pterochilus* Klug 1805, *Onychopterocheilus* Blüthgen 1955, *Hemipterochilus* Fertou 1909 und *Cephalochilus* Blüthgen 1939 // *Linzer. biol. Beitr.* — 1994. — Bd. 26, № 2. — S. 823–839.
- Hagemajjer E.J.M. and M.J. Blair The EBCC Atlas of European Breeding Birds // *Their Distribution and Abundance*. — London: T & A D Pouser, 1997. — 903 p.
- Haupt H. Monographie der Psammocharidae (Pompilidae) Mittel — Nord — und Osteuropas. — Berlin, 1927. — 367 s.
- Heath M.F., Borggreve C., Peet N. European Bird Populations. Estimates and trends. — BirdLife Conservation Series № 10. — 160 p.
- Heath, M.F. and Evans M.I. Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation. — Cambridge: BirdLife International. — Vol. 2. — P. 695, 711–712.
- Heining S., Hesler G. Angaben zur Biologie von *Hemaris croatica* (Lepidoptera: Sphingidae) // *Entomol. Z.* // 1986. — V. 96, № 14. — S. 193–199.
- Helander B., Marquiss M. & Bowerman W. Stockholm: Swedish Society for Nature Conservation / SNF & Atta. 45 Tryckeri AB, 2003. — P. 129–132.
- Heller K.-G. Fauna Europea: Orthoptera. Fauna Europea version 1.1 — 2004. — Internet- resource, access: <http://faunaeur.org>;
- Heller K.-G., Korsunovskaya O., Ragge D. R., Vedenina V., Willemse F., Zhantiev R. D. & Frantsevich L. Check-List of European Orthoptera // *Articulata* — Erlangen, 1998. — B. 7. — S. 1–61.
- Helo J., Sargatal J., Elliott A. Handbook of the Birds of the World. Lynx Edicions. — Barcelona, 1992. — Vol. 1.
- Heredia B. Black Vulture. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. — London: T&A. D. Poyser, 1997. — P. 142–143.
- Holik O., Sheljuzhko L. Über die Zygaenen-Fauna Osteuropas, Kleinasien, Irans, Zentralasiens und Sibiriens // *Mitteilung der Münchner Entomologischen Gesellschaft*. — 1953. — V. 43. — S. 219–226.
- Horstmann K. Die europäischen Arten von *Megarhyssa* Ashmead, 1900 (Hymenoptera, Ichneumonidae). *Zeitschrift für Entomologie*. — 1998. — Bd. 19, Hft. 22. — S. 337–352.
- Hurkmans W. A monograph of *Merodon* (Diptera: Syrphidae). Part 1 // *Tijdschrift voor Entomologie*. — 1993. — Deel 136, № 2. — S. 147–234.
- International Przewalski's Horse Studbook. Compiled by W. Zimmermann. Cologne Zoo. — 2006. — 185 p.
- International Studbook of the Asiatic Wild Asses / Compiled by C. Pohle. — Berlin: Tierpark Berlin-Friedrichsfelde, 2006. — Vol. 38–28 p.
- IUCN Red List of Threatened Animals / Compiled and Edited by J. Baillie and B. Groombridge. — Gland, Switzerland: The IUCN SSC, 1996. — 378 p.
- Joger U., Fritz U., Guicking D., Kalyabina-Hauf S., Nagy Z. T., Wink M. Phylogeography of western Palaearctic reptiles — Spatial and temporal speciation patterns // *Zoologischer Anzeiger*. — 2007. — № 246. — P. 293–313.
- Joubert B. *Le Circaète Jean-le-Blanc*: Ed. Eveil Nature, St-Yrieix-sur-Charente. — 2001. — 72 p.
- Jungbluth J.H. *Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas* Verlag.
- Jurdíková N., Žiak D., Kocian Ľ. Habitat requirements of *Microtus tatricus*: microhabitat and macrohabitat. Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku. — 2000. — Vol. 4. — P. 41–49.
- Katalog Coleoptera (brouku) Slovenska a Podkarpatska, I. — Bratislava, 1930 — 527 pp.
- Kaźmierczak T. *Polskie zglębcy — Rhyssini* (Hymenoptera, Ichneumonidae). — Warszawa–Krakow, 1981. — S. 74–76.
- Keiper R.R. Social structure // *Vet. Clinics of North America*. — 1986. — Vol. 2, nr. 3/ — p. 465–484.
- Kiefer A., Mayer F., Kosuch J. et al. Conflicting molecular phylogenies of European long-eared bats (*Plecotus*) can be explained by cryptic diversity // *Molecular Phylogenetics and Evolution*. — 2002. — Vol. 25, № 3. — P. 557–566.
- Kłowska-Olejnik M., Prokopov G.A., Godunko R.J. Description of *Ecdyonurus solus* sp. nov., a new species of the *Ecdyonurus venosus* species-group (Ephemeroptera: Heptageniidae) from the Crimean Peninsula, Ukraine // *Zootaxa*. — 2007. — Vol. 1620. — P. 53–62.
- Konovalova I.B. The first record of *Bombus argillaceus* (Scopoli, 1763) (Hymenoptera, Apidae, Bombini) from the Transcarpathians' Lowland // *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Біологія*. — 2008. — Вип. 23. — С. 180–181.
- Korneyev V.A. The status of *Urophora dzieduszyckii* Frauenfeld (Diptera: Tephritidae: Tephritinae: Myopitini) // *Ann. Naturhist. Mus. Wien*. — 1996. — Bd. 98 B. — P. 525–528.
- Korzyukov A.I., Potapov O.A. Distribution, numbers and some aspects of the biology of the Kentish Plover *Charadrius alexandrinus*

- in southern Ukraine // Migration and international conservation of waders. Research and conservation on north Asian, African and European flyways. — Cape Town, South Africa, 1998. — P. 264–267.
- Kostylev G. Materialien zur Kenntnis der Vespidenfauna der östlichen Krim // Entomolog. Mitteilungen. — 1928. — Bd. 17, № 6. — S. 398–407.
- Kotenko T.I. *Vipera ursinii renardi* (Reptilia: Serpentes) in the Ukraine // First World congress of Herpetology: Abstracts. — Canterbury, 1989. — P. 315.
- Kotenko T. Situation with *Vipera renardi* in Ukraine // Population and habitat viability assessment for the Hungarian meadow viper (*Vipera ursinii rakosiensis*): Workshop Report / Eds Kovács T., Korsós Z., Reháč I., Corbett K., Miller P.S. — Apple Valley, MN: IUCN/SSC Conservation Breeding Specialist Group, 2002. — P. 77–78.
- Kotenko T.I., Morozov-Leonov S.Y., Mezhdzherin S.V. Biochemical genetic differentiation of the steppe viper (*Vipera ursinii* group) in Ukraine and Romania // 10th Ordinary General Meeting / Soc. Eur. Herp.: Programme and Book of Abstracts (Irakleio, 6–10 September 1999). — Irakleio, 1999. — P. 88–90.
- Kral D., Löbl I., Nikolajev G.V. Bolboceratidae // Catalogue of Palaearctic Coleoptera. Vol. 3. Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea / Stenstrup: Apollo Books. — Denmark, 2006. — P. 82–84.
- Kratochvil J. Pitymys-Arten aus der Hohen Tatra (Mam., Rodentia) // Acta Sci. Nat. Brno. — 1970. — Vol. 4, № 12. — 64 s.
- Kukushkin O.V. Data on cold tolerance during hibernation in the Crimean Kotschy's Gecko // First Mediterranean Herpetological Congress (CMH1): Programme & Abstracts. — Marrakech, 2007. — P. 88–89.
- Kukushkin O.V. Data on distribution and morphological variability of the leopard snake, *Zamenis situla* (Linnaeus, 1758) (Reptilia: Serpentes: Colubridae), from the Crimean Peninsula // Живые объекты в условиях антропогенного пресса / Материалы X Междунар. науч.-практ. экол. конф. — Белгород: Политерра, 2008. — С. 106–107.
- Kukushkin O.V., Zinenko O. Morphological peculiarities and their possible bearing on the taxonomic status of the Crimean montane populations of the Steppe Viper, *Vipera renardi* (Christoph, 1861) // Herpetologia Bonnensis II. Proceedings of the 13th Congress of the Societas Europaea Herpetologica / Eds M. Vences, J. Köhler, T. Ziegler, W. Böhme. — Bonn: SEH, 2006. — P. 61–66.
- Kuznetsov S.Yu. & Kuznetzova N.V. Recent additions to the hoverflies (Diptera, Syrphidae) fauna of Latvia // Int. J. Dipterol. Res. — 1996. — Vol. 7, № 2. — P. 87–93.
- Limpens H., Lina P., Hutson H. Action plan for the conservation of the pond bat (*Myotis dasycneme*) in Europe. — 2000. — 50 p.
- Liu Zh., Nordlander G. Review of the family Ibaliiidae (Hymenoptera: Cynipoidea) with keys to genera and species of the World // Ent. scandinavica. — 1994. — 25. — P. 377–392.
- Löbl I., Krell F.-T., Kral D. Scarabaeini // Catalogue of Palaearctic Coleoptera. Vol. 3. Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea / Stenstrup: Apollo Books. — Denmark, 2006. — P. 176–178.
- Löbl I., Nikolajev G.V., Kral D. Geotrupidae, subfam. Geotrupinae // Catalogue of Palaearctic Coleoptera. Vol. 3. Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea. / Stenstrup: Apollo Books. — Denmark, 2006. — P. 84–95.
- Lysenko V.I. *Pelecanus crispus* in the Ukraine // Pelecanus in the former USSR. IWRB Publication. 1994 P. 5. No 27.
- Macey J.R., Ananjeva N.B., Wang Y., Papenfuss T.J. Phylogenetic relationships among Asian gekkonid lizard formerly of the genus *Cyrtodactylus* based on cladistic analyses of allozymic data: monophyly of *Cyrtodactylus* and *Mediodactylus* // J. Herpetol. — 2000. — 32, № 2. — P. 258–265.
- Magnano L. Contributi alla conoscenza dei coleotteri curculionidi II. Alcune note sulla sistematica e sulla distribuzione geografica delle specie appartenenti al genere *Liparus* Oliv. // Memorie del Museo Civico di Storia Naturale, Verona. — Verona, 1954. — 4. — S. 167–198.
- Maibach A., Goeldlin de Tiefenau P. & Dirickx H.G. Liste faunistique des Syrphidae de Suisse (Diptera) // Misc. faun. helv. — Centre suisse de cartographie de la faune (CSCF), 1992. — Vol. 1. — P. 1–51.
- Malyshev, S.I. The nesting habits of solitary bees. A comparative study. — Madrid: Eos, 1936. — 11 (3). — P. 201–309.
- Martinkova N., Dudich A. The fragmented distribution range of *Microtus tatricus* and its evolutionary implications // Folia Zoologica. — 2003. — Vol. 52, № 1. — P. 11–22.
- Michez D., Eardley C.D. Monographic revision of the bee genus *Melitta* Kirby 1802 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae) // Ann. Soc. entomol. France (n. s.). — 2007. — 43. — P. 379–440.
- Michez D., Terzo M., Rasmont P. Révision des espèces ouest-paléarctiques du genre *Dasygaster* Latreille 1802 (Hymenoptera, Apoidea, Melittidae) // Linzer biol. Beitr. — 2004. — 36 (2). — P. 847–900.
- Milto K.D., Zinenko O.I. Distribution and morphological variability of *Vipera berus* in Eastern Europe // Herpetologia Petropolitana / Eds. Ananjeva N., Zinenko O. — St. Petersburg, 2005. — P. 64–73.
- Möckel R. Die Hohлтаube in Freiland und Voliere. 1. Die Biologie der Hohltcuibe im Freiland // Voliere. — 15, № 8. — C. 233–237.
- Möckel R. Stock Dove // The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance. — London: T&A D Poyser, 1997. — P. 382–383.
- Móczár M. Systematik, Verbreitung und Ökologie der Gattungen *Eucera* Latr. und *Tetralonia* Spin. (Hymenoptera) // Ann. Hist. Nat. Mus. Nat. Hungarici. — 1954. — Bd. 5. — S. 367–386.
- Morawitz D.F. Hymenopterlogische Mittheilungen. I. Uebersicht der russischen *Sapyga* — Arten. // Труды Русского энтомолог. об-ва. — 1889. — 23. — С. 540 — 554.
- Morawitz F. Beitrag zur Bienenfauna Turkmeniens // Hör. Soc. ent. Ross. — Moscow, 1895. — T. 29. — C. 1–76
- Munteanu D. Rose-coloured Starling — *Sturnus roseus* // The EBCC Atlas of European Breeding Birds / Their Distribution and Abundance. — London: T&A D Poyser, 1997. — P. 691.
- Munteanu D. The Status of Birds in Romania // Romanian Ornithological Society. — 1998. — 102 p.

- Nagy Z.T., Lawson R., Joger U., Wink M. Molecular systematics of racers, whipsnakes and relatives (Reptilia: Colubridae) using mitochondrial and nuclear markers // *J. Zool. Syst. Evol. Research.* — 2004. — Vol. 42. — P. 223–233.
- Najbar B. Wąż Eskulapa // *Monografie Przyrodnicze.* — Świebodzin: Wyd-wo Klubu Przyrodników, 2004. — № 13. — 104 s.
- Naumann C.M, Feist R., Richter G., Weber U. Verbreitungsatlas der Gattung *Zygaena Fabricius, 1775 (Lepidoptera, Zygaenidae)* // *Theses zoologicae.* — 1984. — V. 5. — S. 1–45, maps 1–97.
- Nettmann H.-K., Rykena S. *Lacerta viridis (Laurenti, 1768) — Smaragdeidechse* // *Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. Band 2/I: Echsen (Sauria) I / Böhme W. (ed.).* — Wiesbaden: AULA, 1984. — S. 129–180.
- Niezabitowski E.L. *Materyaly do fauny rosliniarek (Phytophaga) Galicyi // Sprawozdanie Komisji fizyograficznej, 1899.* — 34, cz. 2. — S. 3 — 18.
- Nylander J.A.A. *Bayesian Phylogenetics and Evolution of Gall Wasps.* — Uppsala, 2004. — 34 p.
- Nilson G., Andrén C. The meadow and steppe vipers of Europe and Asia — the *Vipera (Acridophaga) ursinii* complex // *Acta Zool. Acad.Sci.Hungaricae.* — 2001. — 47, № 2–3. — P. 87–267.
- Obst F.J. *Ophisaurus apodus (Pallas 1775) — Scheltopusik, Panzerschleiche* // *Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. Band 1: Echsen I / Böhme W. (ed.).* — Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft, 1981. — S. 259–274.
- Obst F.J. Zur geographischen Variabilität des Scheltopusik, *Ophisaurus apodus (Pallas) (Reptilia, Squamata, Anguillidae)* // *Zool. Abh. Staatl. Mus. Tierkd. Dresden.* — 1978. — 35, 8. — S. 129–140.
- Ornosa C., Ortiz-Sánchez F.J., Torres F. *Catálogo de los Megachilidae del Mediterráneo Occidental (Hymenoptera, Apoidea). II. Lithurgini y Megachilini* // *Graellsia.* — 2007. — 63 (1). — P. 111–134.
- Ornosa C., Ortiz-Sánchez F.J., Torres F. *Catálogo de los Megachilidae del Mediterráneo Occidental (Hymenoptera, Apoidea).*
- III. *Anthidiini y Dioxyini* // *Graellsia.* — 2008. — 64 (1). — P. 61–86.
- Otte D., Spearman L., Stiewe M.B.D., Eades C.E. *Mantodea Species File Online version 1.0/3.5* — 2008. Internet — resource, access: <http://mantodea.speciesfile.org>
- Ozbek H. Bees pollinating red clover *Trifolium pratense* in Eastern Anatolia // *DOGA Bilim Dergisi Seri A Temel Bilimler.* — 1980. — Vol. 4, is. 2. — P. 61–66.
- Pakalniškis S., Rimšaitė J., Sprangauskaitė-Bernotienė R., Butautaitė R. & Podėnas S. *Checklist of Lithuanian Diptera* // *Acta Zoologica Lituanica.* — 2000. — Vol. 10, num. 1. — P. 3–58.
- Paknia O., Radchenko A., Alipanah H. and Pfeiffer M. A preliminary checklist of the ants (Hymenoptera: Formicidae) of Iran // *Myrmecological News.* — 2008. — Vol. 11. — P. 151–159.
- Paramonov S.J. Zur Kenntnis der Gattung *Merodon* // *Encycl. Entomol. (B II) Dipt.* — 1925. — II, f. 3. — S. 143–160.
- Peck L.V. *Family Syrphidae* // Soós A. & Papp L. (eds.), *Catalogue of palaeartic Diptera. Vol. 8 (Syrphidae — Conopidae).* — Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. — P. 11–230.
- Petretti F. *L' Aquila dei serpenti: Prima edizione.* — 2008. — 272 p.
- Pittaway A.R. *The Hawkmoths of the Western Palaearctic.* — Colchester: Harley Books, 1993. — 240 p.
- Poecilimon I. Fisch., Isomon B.-Bienko *Russian Entomol. J.* — 2005. — 14 (2). — P. 101–111.
- Polska czerwona księga zwierząt. — Warszawa: Państwowe Wyd. Rolnicze i Leśne, 1992. — 352 s.
- Popov G.V. What and where are *Merodon* feeding? // *First International Workshop on the Syrphidae / Staatliches Museum für Naturkunde, Stuttgart, Germany, 6–8.VII.2001.* — Stuttgart, 2001. — P. 28–29.
- Prange H. *Crane Grus grus* // *Birds in Europe. Their Conservation Status / Comp. by G.M. Tucker and M.F. Heath.* — Cambridge, U.K.: BirdLife International, 1994. — P. 234–235.
- Prange H. *Grus grus Crane* // *The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance / Ed. by W.J.M. Hagemeyer and M.J. Blair.* — London: T&A D Poyser, 1997. — P. 240–241.
- Pusanow I. Versuch einer Revision der Taurischen Ornithologie // *Bull. Soc. Nat. Moscou.* — 1933. — B. 42, 1. — S. 3–40.
- Putchkov A.V., Matalin A.V. *Subfamily Cicindelinae / In: Catalogue of Palearctic Coleoptera (Eds. J. Lobl & A. Smetana). Vol. 1. Archostemmata — Myxophaga — Adephaga.* — Stenstrup: Apollo Books, 2003. — P. 99–118.
- Ransome R.D., Hutson A.M. Action plan for the conservation of the greater horseshoe bat in Europe (*Rhinolophus ferrumequinum*). — 2000. — 56 p.
- Reitter E. Die Liparus — Arten aus Europa und den angrenzenden Gebieten. (Coleoptera, Curculionidae.) // *Wien. ent. Ztg.* — Wien, 1923. — 40. — S. 42–48.
- Romasenko L.P. Comparative characteristics of fauna of megachilid bees of reservations and other territories of Ukraine // *Changes in fauna of wild bees in Europe.* — 1995. — P. 65–74.
- Rondquist F., Nordlander G. *Skeletal morphology of an archaic cynipoid, Ibalia rufipes (Hymenoptera: Ibalidae)* // *Ent. scandinavica.* — 1989. — 62 p.
- Rougeot R.-C. *Faune de l'Europe et du bassin Méditerranéen. 5. Les Bombycoïdes (Lepidoptera, Bombycoidea) de l'Europe et du bassin Méditerranéen. Tome I. Lemoniidae, Bombycidae, Brahmaeidae, Attacidae, Endromididae.* — Paris: Massonet Cie, 1971. — 159 p.
- Rozen J.G. The biology and immature stages of *Melitturga clavicornis* (Latreille) and of *Sphexcodes albilabris* (Kirby) and the recognition of the Oxaeidae at the family level (Hymenoptera, Apoidea) *Amer.* — 1965. — P. 1–18.
- Rudacowski B., Mraczkowski M., Stefanska J. *Chraszczce. Coleoptera. Stonkowate — Crysomelidae.* — Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1990. — C. 1. — 279 s.
- Rusev I.T. Nesting birds of ciconiiformes in 1999 on the Dnestr Delta // *Birds of Azov-Black Sea region on border of Millennium.* — Odessa, 2000. — P. 55

- Russo D., Cistrone L., Jones G., Mazzoleni S. Roost selection by barbastelle bats (*Barbastella barbastellus*, Chiroptera: Vespertilionidae) in beech woodlands of central Italy: consequences for conservation // *Biological Conservation*. — 2004. — Vol. 117, № 1. — P. 73–81.
- Rydell J., Baagøe H.J. *Vespertilio murinus* // *Mammalian species*. — 1994. — № 467. — P. 1–6.
- Rydell J., Bogdanowicz W. *Barbastella barbastellus* // *Mammalian Species*. — 1997. — № 557. — P. 1–8.
- Sartori M. Mayflies from Israel (Insecta, Ephemeroptera). I. — Heptageniidae, Ephemerellidae, Leptophlebiidae & Palingeniidae // *Revue Suisse de Zoologie*. — 1992. — Vol. 99, № 4. — P. 835–858.
- Schmiedeknecht O. Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas. — Jena, 1930. — 1062 s.
- Schönn S., Scherzinger W., Exo K.-M., Ille R. Der Schteinkauz. — Wittenberg Lutherstadt: A. Ziemsen Verlag, 1991. — 238 s.
- Schulze-Hagen K., Leisler B., Schafer H., Schmidt V. The breeding system of the Aquatic Warbler *Acrocephalus paludicola* — a review of new results // *Vogelwelt*. — 1999. — Vol. 120, № 2. — C. 87–96.
- Serebryakov V.V., Bulakhov V.L., Gorban I.M., Grishchenko V.N., Gubkin A.A., Gubkin A.I.A., Klestov N.L., Makarenko M.M., Marisova I.V., Poluda A.M., Taranenko L.I. The Migration of the Common Crane in the Ukraine // *Crane Research and Protection in Europe* / Ed. by H. Prange. — Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1995. — P. 246–255.
- Siitan V. Uusi andmeid Eesti sirelaste (Diptera, Syrphidae) fauna kohta // *Dipteroloogilisi uurimusi*. — 1979. — Lk. 61–65.
- Silvestri F. Parassiti delle ova del Grilletto canterino. — *Boll. Lab. zool. Portici*, 1920. — 14. — P. 219–260.
- Simon Delany, Derec Scott. *Waterbirds Population Estimated (Third Edition)*, Wetlands International, Global Series 12, 2002, p. 99.
- Skilsky I. Present status of the Roller's *Coracias garrulus* population in the Ukrainian Carpathian region. *Bird Numbers 1998*. — Cottbus, 1998. — 144 p.
- Smetana A. Drabcikoviti — Staphylinidae. *Fauna CSR*, sv. 12, — Praha, 1958. — 435 pp.
- Smetana A., Davies A. Reclassification of the North Temperate Taxa Associated with *Staphylinus* Sensu Lato, Including Comments on Revelant. Subtribes of Staphylinini (Coleoptera, Staphylinidae) // *American Museum Novitates*. — New York, 2000, — NY 10024, № 3287. — 88 pp.
- Smetana A. Cetoniinae // *Catalogue of Palaearctic Coleoptera. Vol. 3. Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea*. / Stenstrup: Apollo Books. — Denmark, 2006. — P. 283–313.
- Snow D.W., Perrins C.M. *The Birds of the Western Palearctic // Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa*. — Oxford University Press. — 1998. — Vol. 1. — 1008 p.
- Sokolov V.E., Kovalskaya Y.M., Baskevich M.I. Review of karyological research and the problems of systematics in the genus *Sicista* (Zapodidae, Rodentia, Mammalia) // *Folia Zool.* — 1987. — Vol. 36, № 1. — P. 35–44.
- Speight M.C.D. *Fauna Europea: Syrphidae*. In Pape T. (ed.) 2007 *Fauna Europea: Diptera Brachycera*. *Fauna Europea version 1.3*, <http://www.fauaueur.org>
- Speight M.C.D. *Callicera aenea*, *C. aurata*, *C. fagesii* and *C. macquartii* redefined, with a key to and notes on the European *Callicera* species (Diptera: Syrphidae) // *Dipterists Digest*. — 1991. — Vol. 10. — P. 1–25.
- Stoilovsky V., Korzukov A., Zhmud M., Rusev I. *Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands (Ukraine)*. Wetlands International. — Kiev, 2003. — P. 165–229.
- Sturm A. Die Hohлтаube im Bezirk Dresden // *Naturschutzarb. und Naturk. Heimatforsch. Sachsen*. — 1983. — 25. — 27–42.
- Szczęsny B., Chvojka P. New data on caddis flies (Insecta: Trichoptera) of the Ukrainian Carpathians and adjoining territories // *Proc. of the State Nat. Hist. Museum*. — Lviv, 2008. — 24. — P. 153–166.
- The Birds of the Western Palearctic // VII. Flycatchers to Strikes*. — Oxford University Press, 1993. — 577 p.
- The EBCC atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance // Edited by E. Hagemeijer and M. Blair. — London: T&A D Poyser, 1997. — 903 p.
- Tkalců B. Revision der Gattung *Cubitalia* Friese, 1911 (Hymenoptera, Apoidea) // *Annot. Zool. et Bot.* — 1984. — Bd. 161. — 16 s.
- Tóth S. A Boronka-melléki Tájvédelmi Körzet zengőlégy faunája (Diptera: Syrphidae) // *Dunántúli Dolg. Term. tud. Sorozat*. — 1992. — Vol. 7. — P. 289–313.
- Tucker G.M. & Heath M.F. *Birds in Europe: their conservation status*. — Cambridge, UK: BirdLife International, 1995. — 600 p.
- Tyschenko V.M. Some biological and ethological peculiarities of parti-coloured bat (*Vespertilio murinus*) in captivity // *Advances in Ethology / Supplement 35 to «Ethology»*. — 2000. — № 35. — P. 55.
- Utiger U., Helfenberger N., Schätti B., Schmidt C., Ruf M., Ziswiler V. Molecular systematics and phylogeny of Old and New World ratsnakes, *Elaphe* auct., and related genera (Reptilia, Squamata, Colubridae) // *Russian Journal of Herpetology*. — 2002. — 9, № 2. — P. 105–124.
- Vargovich R.S. Hibernation of bats in the Transcarpatian (West Ukraine) caves and adits in 1988–1998 // *Fauna jaskýň (Cave Fauna)*. — Košice, 2000. — P. 185–197.
- Vetrov V., Milobog Y. Updating the Present Status of Long-Legged Buzzards *Buteo rufinus* in Ukraine // *6th World Conference on Birds of Prey and Owls*. — 2003. — P. 37.
- Vetrov V. Status of the Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) in Ukraine between 1897 and 1993 // *Meyburg, B.-U., Chancellor eds. 1996 WWGBP, Berlin, London, Paris, 1996*. — P. 435–438.
- Vlaschenko A., Naglov A. A marl open pit as a unique place of bats (Chiroptera) inhabiting // *Vestnik zoologii*. — 2005. — 39 (2). — P. 94.
- Vujić A., Šimić S. & Radenković S. New data of hoverflies (Diptera, Syrphidae) in Greece // *Dipteron. Zeitschrift für Dipterologie*. — 2000. — Band. 3. — № 1. — S. 17–26.
- Warncke K. Die Bienengattung *Anthidium* Fabricius, 1804 in der Westpaläarctis und im turkestanischen Becken // *Entomofauna*. — 1980. — Bd. 1, h. 10. — S. 119–210.
- Wierzejski A. Przyczynek do fauny owadów blonkoskrzydłych (Hymenoptera) // — *Krakow, 1868*. — 2. — S. 108–127.

- Wiesner J. Ver der Sandlaufkafer der Welt (Coleoptera, Cicindelidae). — Verlag: Erna Braun, 1992. — 364 s.
- Yasinetzkaya N., Zharkikh T., Zvegintsova N. Conservation and Breeding of the Kulan in Ukraine // Zool. Garten. — 2002. — B. 72, № 4 — S. 225–237.
- Yu D.S., Horstmann K. A catalogue of world Ichneumonidae (Hymenoptera) // Memoirs of the American Entomological Institute. — 1999. — V. 58, pt. 2. — 1558 p.
- Zagorodniuk I. Specimens of *Eliomys quercinus* (Mammalia) collected in the Ukraine // Вестник зоології. — 1998. — 32, № 5–6. — С. 32.
- Zagorodniuk I. V. Taxonomy, biogeography and abundance of the horseshoe bats in Eastern Europe // Acta zoologica cracoviensia. — 1999. — Vol. 42 (3). — P. 407–421.
- Zagorodniuk I. Species of the genus *Plecotus* in the Crimea and neighbouring areas in the Northern Black Sea Region // Proceedings of the VIIIth ERBS. — Krakow: PLATAN Publ. House, 2001. — Vol. 2. — P. 159–173.
- Zagorodniuk I., Korobchenko M. *Myotis brandtii* (Chiroptera, Vespertilionidae) in Eastern Ukraine: the First Identification for the Fauna of Luhansk Region // Вестник зоології. — 2009. — Т. 43, № 2. — P. 140.
- Zagorodniuk I., Postawa T. Spatial and ecomorphological divergence of *Plecotus* sibling species (Mammalia) in sympatry zone in Eastern Europe // Proc. of the State Nat. Hist. Mus. — Lviv, 2007. — Vol. 23. — P. 215–224.
- Zagorodniuk I., Tyshchenko V., Petrushenko Y. Horseshoe bats (*Rhinolophus*) in the Dnister region as most east-northern part of their range in Europe // Studia Chiropterologica. — 2000. — Vol. 1. — P. 115–132.
- Zagorodnyuk I. V., Zima J. *Microtus tatricus* (Kratochvil, 1952) in the Eastern Carpathians: Cytogenetic Evidence // Folia Zool. (Brno). — 1992. — Vol. 41 (2). — P. 123–126.
- Zhantiev R.D., Korsunovskaya O.S. Acoustic signals of the bushcrickets of tribe Barbitistini (Orthoptera: Tettigoniidae: Phaneropterinae) from eastern Europe and Caucasus. I. *Poecilimon* Fisch., *Isomon* B.-Bienko // Russian Entomol. J. — 14 (2). — 2005. — P. 101–111.
- Zhou Sh.-Y. A new species of the ant genus *Liometopum* from Guangxi, China (Hymenoptera, Formicidae) // Acta Zootaxonomica Sinica. — 2001. — Vol. 26, № 4. — P. 557–559.
- Zimmermann W. Reserves and re-introduction sites for Przewalski's horses in Europe and Asia. "Minutes of the EAZA Equid TAG Meeting, Hortobagy National Park, Hungary, 2004.
- Zinenko O. Habitats of *Vipera berus nikolskii* in Ukraine // Herpetologia Bonnensis II: Proceedings of the 13th Congress of the Societas Europaea Herpetologica / Eds. Vences V., Köhler J., Ziegler Th., Böhme W. — Bonn, 2006. — P. 205–209.
- Zinenko O., Ţurcanu V., Strugariu A. Distribution and morphological variation of *Vipera berus nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986 in Western Ukraine, the Republic of Moldova and Romania. — In litt.
- Zombori L., Ermolenko V. The history of the Symphyta of the Carpathian Basin (Hymenoptera) — Part III/1 // Folia Entomologica Hungarica. — Budapest, 1999. — LX. — P. 239 — 250.
- Zumt F. Curculioniden-Studien XXVII. Revision der paläarktischen *Brachycerus*-Arten // Entomologische Blätter. — Berlin, 1937. — Bd. 33, h. 5. — С. 348–374.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ВИДІВ ТВАРИН, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

А	
Абія блискуча	214
Абія виблискуюча	213
Аврора біла	147
Аксонолайм замковий	13
Амофіла сарептська	238
Анадримадуза Ретовського	83
Андрена велика	248
Андрена золотонога	249
Андрена ошатна	250
Андрена степова	251
Андрена червоноплямиста	247
Аноплій самарський	237
Антофора коренаста	261
Антофора чорновійчаста	260
Аполлон	144
Арге Беккера	215
Аріанта ефіопська	304
Арногльє середземно-морська, камбала Кесслера	378
Археобдела каспійська	16
Архірилея чорна	223
Аскалаф строкатий	135
Афаліна	548
Б	
Бабка перев'язана	72
Багатозв'яз гірський український	57
Баклан малий	401
Баклан чубатий	400
Балабан	436
Баранець великий (дупель)	453
Бджола-муляр (бджола-ліпниця) Лефевбра	255
Беркут	431
Бистрик короткокрилий	106
Бистрянка російська	321
Бичок Букчича, бичок рись	374
Бичок паганель	373
Бичок-каспіосома каспійський	375
Бичок-пуголовок зірчастий	377
Бичок-пуголовочок Браунера	376
Білозубка велика	487
Білоперий пічкур дністровський	328
Білуга звичайна	315
Бластикотома папоротева	201
Боліварія короткокрила	76
Больбелязм однорогий	111
Бопс смугастий	360
Боривітер степовий	438
Бражник дубовий	169

Бражник карликовий	172
Бражник мертва голова	168
Бражник південний молочайний	174
Бражник прозерпіна	173
Бражник скабіозовий	171
Бражник хорватський	170
Бранхінекта маленька	25
Бранхінекта східна	26
Бранхінектела середня	30
Бранхінела колюча	29
Бранхіпус Шаффера	27
Брахінекта лякаюча	24
Брахіцерус зморшкуватий	132
Бронзівка особлива	112
Бурозубка альпійська	488
В	
Ведмедиця велика	198
Ведмедиця-господиня	199
Ведмідь бурий	537
Велетенський мурашиний лев західний	136
Вечірниця велетенська	507
Вечірниця мала	506
Вечірниця руда	505
Видра річкова	543
Вирезуб причорноморський	319
Вівсянка чорноголова	484
Волохатий краб	45
Вусач альпійський	116
Вусач великий дубовий	115
Вусач земляний Мокржецького	120
Вусач земляний-хрестоносець (коренеїд хрестоносець)	119
Вусач мускусний	121
Вусач-червонокрил Келлера	118
Вухань австрійський	503
Вухань звичайний	502
Г	
Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова	396
Гадюка степова	397
Галикт луганський	254
Гекон середземноморський	387
Гемідіаптом Рилова	53
Гептагенія Самоха	63
Гіпаніс левіускула	306
Гіпаніс складчастий	307
Глотківка Щоголева	18
Глушець (глухар)	440
Гмеліна Кузнецова	35
Гмеліна маленька	36

Гоголь	413
Голуб-синяк	462
Гольян озерний	325
Гоплітіс рудий	257
Горбань темний	361
Горіхотворка велетенська	225
Горностай	539
Гранарія зернова	292
Гребінчастий губань золотистий	364
Гриф чорний	434
Губань зелений	366
Гуска мала (гуска білолоба мала)	407
Д	
Дазипода (мохнонога бджола) шипоносна	253
Дельфін звичайний (білобочка)	550
Дерихвіст лучний	457
Дерихвіст степовий	458
Джміль глинистий	269
Джміль моховий	267
Джміль оперезаний	274
Джміль пахучий	268
Джміль червонуватий	273
Джміль вірменський	270
Джміль лезус	272
Джміль яскравий	271
Дибка степова	81
Дисцелія зональна	230
Довгокрил звичайний	492
Дозорець-імператор	67
Долерус короткокрилий	219
Долерус степовий	218
Доліхомітус головастиий	222
Дрепанозурус дволикий	31
Дробація банатська	298
Дрохва	444
Дятел білоспинний	473
Дятел трипалий	474
Е	
Евмен трикрапковий	232
Евритірея золотиста	123
Евхальція різнобарвна	193
Евцера (довговуса бджола) вірменська	263
Ейзенія гордєєва	15
Екдіонурус єдиний	62
Ембія реліктова	87
Емпуза піщана	74
Емпуза смугаста	73
Ендроміс березовий	181

Є	
Ємуранчик звичайний	526
Ж	
Жабоб'явка алжирська	17
Жайворонок сірий	475
Жиряк гладенький	134
Жовна зелена (дятел зелений)	472
Жовтопуз безногий, жовтопузик	388
Жовтюх торфовищний	148
Жужелиця дама	100
Жужелиця Шевролата	99
Жук-олень, рогач звичайний	114
Жук-самітник	113
Журавель сірий	442
Журавель степовий	443
З	
Заєць білий	516
Зегрис Евфема	146
Зеленушка носата	365
Зеус звичайний, сонцевик звичайний	343
Златка блискуча	122
Зміїд	425
Золотомушка червоночуба	481
Зубарик грубоклубий	282
Зубарик звичайний	358
Зубарик стегнуватий	281
Зубарик чорнолапий	283
Зубр	551
І	
Ірис плямистий	75
Іфігенела Андрусова	40
Іфігенела колючконога	39
Іфігенела шаблінська	38
Ї	
Їжак вухатий	485
Й	
Йорж Балона	355
Йорж носар	356
Йорж смугастий	357
К	
Кажан північний	515
Кажан пізній	514
Казарка червоновола	406
Каламеута жовта	208
Кам'яний краб	46
Кам'яний окунь зебра	349
Канюк степовий	424
Каптурниця блискуча	188
Каптурниця пишна	187
Каптурниця срібляста	189
Каптурниця срібна	190
Карась звичайний, карась золотий	334
Кведій карпатський	108
Кефаль рамада	341
Кінь дикий	552
Кіт лісовий	545
Клімена	156

Ковалик Паррейса	124
Ковалик сплющений	125
Коловодник ставковий (поручайник)	452
Кольпа Ключе (кампсосколія жовтоволоса)	229
Кольпоциклоп прісноводний	51
Кольпоциклоп шипуватий	52
Комарівка італійська	138
Коник-товстун степовий	82
Коранус сірий	89
Кордулегастер двозубчастий	69
Кордулегастер кільчастий	68
Коровайка	404
Короткопера риба-присосок двоплямиста	370
Корсак	544
Косар	403
Кошеніль польська	88
Красик веселий	196
Красновуска Маккара	285
Красотіл пахучий	92
Красуня блискуча кримська	64
Красуня діва	65
Крех середній (крех довгоносий)	416
Криптохіл кільчастий	235
Криптохіл червонуватий	236
Крячок каспійський	460
Крячок малий	461
Ксанта пореса	47
Ксилокопа (бджола-тесляр) звичайна	264
Ксилокопа (бджола-тесляр) райдужна	266
Ксилокопа (бджола-тесляр) фіолетова	265
Ксифідрія Маркевича (коновія Маркевича)	204
Ксифідрія строката	203
Ктенофора прикрашена	277
Ктир велетенський	278
Ктир шершенеподібний	279
Кубіталія чорна	262
Кулик-довгоніг (ходуличник)	449
Кулик-сорока	451
Кульон великий (кроншнеп великий)	455
Кульон середній (кроншнеп середній)	456
Кульон тонкодзьобий (кроншнеп тонкодзьобий)	454
Кумка жовточерева	385
Кутора мала	489
Л	
Лаврак європейський	348
Лебідь малий	408
Левкомігус білосніжний	131
Левкоринія білолоба	71
Лежень	446
Лелека чорний	405

Лептоюлюс Семенкевича	58
Лилик двоколірний	513
Ліксус катрановий	133
Ліометопум звичайний	275
Лісмата щетинконога	41
Лосось дунайський, головатиця	338
Лосось чорноморський	337
Лунь лучний	422
Лунь польовий	420
Лунь степовий	421
Люцина	150
Лярра анафемська	242
Льодовичник Вествуда	139
М	
Мантіспа штирійська	137
Марена Валецького	332
Марена дніпровська	330
Марена дунайсько-дністровська	333
Марена звичайна	329
Марена кримська	331
Мармуровий краб	48
Мартин каспійський (реготун чорноголовий)	459
Махаон	141
Мегалодонт середній	212
Мегариса перлата	221
Мегариса рогахвостова	220
Мегахіла (бджола-листоріз) Жіро	256
Мелітта Ванковича	252
Мелітурга булавовуса	246
Меризія азовська	11
Минь річковий	340
Мишівка лісова	527
Мишівка степова	529
Мишівка темна	530
Мишівка Штранда	528
Мідянка звичайна	390
Мізіда аномальна	32
Мізіда Варпаховського	34
Мізіда зубчаста	33
Мінога карпатська	308
Мінога українська	309
Мнемозина	145
Могильник	430
Морімус темний	117
Морська голка товсторила	344
Морська голка тонкорила	345
Морська свиня (азовка)	549
Морський коник довгорилий	346
Морський кріт	43
Морський чорт європейський	342
Моруліна пухирчаста	61
Мухоловка звичайна	59
Н	
Нерозень	410
Нетопир звичайний	508
Нетопир кажановидний	512
Нетопир Натузіуса	511

Нетопир середземноморський	510
Нетопир-карлик	509
Ніфарг середній	37
Нічниця Брандта	499
Нічниця велика	494
Нічниця водяна	501
Нічниця вусата	500
Нічниця гостровуха	493
Нічниця довговуха	495
Нічниця Наттерера	496
Нічниця ставкова	498
Нічниця триколірна	497
Норка європейська	540
Носатка-листовидка	149
О	
Огар	409
Оксиетира жовтовуса	140
Оксихілюс Кобельта	291
Оліндіас несподіваний	12
Онїхоптерохеїлюс Палласа	233
Онкоцефал кримський	90
Ореїна зелена	130
Ореїна плагіата	129
Орел степовий	427
Орел-карлик	426
Орлан-білохвіст	432
Орусус паразитичний	205
Орябок	441
Осетер атлантичний	312
Осетер російський	313
Осетер шип	310
Офігомфус Цецилія	70
Очеретянка прудка	480
П	
П'явка аптечна	21
П'явка медична	20
Пагель червоний	359
Палінгенія довгохвоста	86
Паравеспа царська	234
Пахіцефус степовий	206
Пелекоцера широколоба	284
Пелікан кучерявий	399
Пелікан рожевий	398
Перегузня	538
Перистома мердвенева	295
Перкаріна чорноморська	354
Пилкоротиця південна	280
Пилкохвіст Болдирева	77
Пилкохвіст лісовий	78
Пилкохвіст Плігінського	79
Пилкохвіст український	80
Підковоніс великий	491
Підковоніс малий	490
Підорлик великий	428
Підорлик малий	429
Підуст волзький	320
Піскара бура	372
Піскара сіра	371
Пісочник великий (зуйок великий)	447

Пісочник морський (зуйок морський)	448
Пістрянка понтійська	197
Пічкур дунайський	327
Плавунець дволінійний	104
Плавунець широкий	103
Плероневра хвойна	200
Плікутерія Любомирського	302
Плоскотілка червона	126
Подалірій	142
Полівка снігова	534
Полівка татранська	533
Поліксена	143
Полоз візерунковий	392
Полоз жовточеревий, каспійський	391
Полоз леопардовий	395
Полоз лісовий, ескулапів	394
Полоз сарматський, палласів	393
Прісноводний краб	49
Простеномфалія карпатська	296
Прудка жаба	386
Псарус черевастий	286
Псевдотрохета п'ятикільчаста	19
Псевдофаенопс Якобсона	101
Пугач	463
Пухівка (гага)	414
Р	
Равлик кришечковий струмковий	303
Райдужниця велика	152
Риба-присосок європейська	368
Риба-присосок товсторила	369
Рибець малий	326
Рись	546
Рогохвіст-авгур	202
Ропуха очеретяна	384
С	
Савка	415
Саламандра плямиста	379
Сапіга-полохрум	226
Сапсан	437
Сатир евксинський	155
Сатир залізний	154
Сатурнія велика	175
Сатурнія мала	176
Сатурнія руда	178
Сатурнія середня	177
Севрюга звичайна	314
Серуліна зубчаста	293
Сиворакша	471
Синиця біла	483
Синявець Бавій	167
Синявець Буадюваля (синявець ероїдес)	166
Синявець Пилаон	165
Синявець піренейський	163
Синявець римнус	164
Сип білоголовий	435
Сипуха	470

Сич волохатий	466
Сичик-горобець	467
Сінниця Геро	160
Сіобла бальзамінова	216
Скарабей священний	109
Скеляр строкатий	482
Сколія односмугова	228
Сколія-гігант	227
Скопа	417
Скорпіон кримський	55
Слимак великий строкатий	300
Слимакоїд кримський, турун кримський	93
Сліпак білозубий	520
Сліпак буковинський	523
Сліпак піщаний	522
Сліпак подільський	521
Сліпачок звичайний	536
Смірновіелла редукована	50
Сова болотяна	464
Сова бородата	469
Сова довгохвоста	468
Совка	465
Совка Гайварда	191
Совка розкішна	192
Совка сокиркова	195
Совка трейчке	194
Сольпуга звичайна	56
Сонцевик фау-біле	153
Соня садова	524
Сорокопуд сірий	477
Сорокопуд червоноголовий	476
Спеодіаптомус Бірштейна	54
Ставковик булавоподібний	288
Ставковик потовщений	289
Стафілін волохатий	105
Стафілін Плігінського	107
Стеліс кільчастий	259
Стерв'ятник	433
Стерлядь прісноводна	311
Стіз двокрапковий	243
Стіз смугастий	244
Стизоїд тризубий	245
Стрибун Бессера	91
Стрілка Ліндена	66
Стрічкарка блакитна	185
Стрічкарка велика червона	182
Стрічкарка диз'юнктивна	183
Стрічкарка орденська малинова	186
Стрічкарка тополева	151
Стрічкарка червоно-жовта	184
Строкатка степова	535
Судак волзький, Берш	351
Судак морський, судак буговець	350
Сфекс жовтокрилий	240
Сфекс рудуватий	241
Т	
Танімастикс ставковий	28

Тапінома кінбурнська	276
Тетерук	439
Тетрадонтофора блакитна	60
Тетрамеза пунктирована	224
Тинівка альпійська	479
Томарес каллімах	162
Томарес Ногеля	161
Трав'яний краб	44
Трахуза опушена	258
Трач схожий	217
Тригла жовта, морський півень жовтий	347
Тритон альпійський	382
Тритон дунайський	380
Тритон Кареліна	381
Тритон карпатський	383
Трифіза Фрина	159
Тріскачка ширококрила	85
Трохета Биковського	23
Трохета потайна	22
Трохулюс Більца	301
Трохулюс опушений	297
Трьохперка чорноголова	367
Турикаспія лінкта	290
Турун бесарабський	95
Турун Ештрайхера	96
Турун Менетріє	97
Турун печерний Дублянського	102
Турун угорський	94
Турун Щеглова	98
Тушканчик великий	525
Тхір лісовий	542
Тхір степовий	541
Тюлень-монах	547

У	
Умбра звичайна	336
Умбріна світла, горбань світлий	362
Урофора Дзєдушицького	287
Устриця їстівна	305
Х	
Харакопіг скіфський	210
Харіус європейський	339
Ховрах європейський	517
Ховрах крапчастий	518
Ховрах одеський	519
Хом'як звичайний	531
Хом'ячок сірий	532
Хондріна вівсяна	294
Хондруля Більца	299
Хохітва	445
Хохуля руська	486
Хризоліна карпатська	128
Хромадоріна двоока	14
Хроміс звичайний, морська ластівка	363
Ц	
Цвіркун візантійський	84
Целонітес абревіатус кримський	231
Ценеліда сітчаста	211
Цератофій багаторогий	110
Церцеріс горбкуватий	239
Цефус Загайкевича	209
Ч	
Чапля жовта	402
Чекініола пластисцелідина	127
Чернь білоока	412
Чернь червонодзьоба	411

Чоботар (шилодзьобка)	450
Чоп звичайний, чоп великий	352
Чоп малий	353
Чорнушка Манто	157
Чорнушка Фегея	158
Ш	
Шемая азовська	322
Шемая кримська	324
Шемая чорноморська	323
Широковух європейський	504
Широкопалий рак	42
Шовкопряд Балліона	180
Шовкопряд кульбабовий	179
Шпак рожевий	478
Шуліка рудий	418
Шуліка чорний	419
Щ	
Щипавка сибірська	335
Я	
Ялець Данилевського	317
Ялець звичайний	316
Ялець-андруга європейський	318
Янус червононогий	207
Яструб коротконогий (тювик європейський)	423
Ящірка зелена	389

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ ВИДІВ ТВАРИН, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

A	
<i>Abia fulgens</i>	213
<i>Abia nitens</i>	214
<i>Acanthaclisis occitanica</i>	136
<i>Accipiter brevipes</i>	423
<i>Acherontia atropos</i>	168
<i>Acipenser gueldenstaedtii</i>	313
<i>Acipenser nudiiventris</i>	310
<i>Acipenser ruthenus</i>	311
<i>Acipenser stellatus</i>	314
<i>Acipenser sturio</i>	312
<i>Acrocephalus paludicola</i>	480
<i>Aegolius funereus</i>	466
<i>Aegyptius monachus</i>	434
<i>Aglia tau</i>	178
<i>Agriades pyrenaicus</i>	163
<i>Alaus parreyssi</i>	124
<i>Alburnoides rossicus</i>	321
<i>Alburnus leobergi</i>	322
<i>Alburnus mentoides</i>	324
<i>Alburnus sarmaticus</i>	323
<i>Allactaga jaculus</i>	525
<i>Ammophila sareptana</i>	238
<i>Anadrymadusa retowskii</i>	83
<i>Anas strepera</i>	410
<i>Anax imperator</i>	67
<i>Andrena (Melandrena) stigmatica</i>	247
<i>Andrena (Didonia) stepposa</i>	251
<i>Andrena (Euandrena) chrysopus</i>	249
<i>Andrena (Melandrena) magna</i>	248
<i>Andrena (Poliandrena) ornata</i>	250
<i>Anoplius samariensis</i>	237
<i>Anser erythropus</i>	407
<i>Anthophora (Lophanthophora) atricilla</i>	260
<i>Anthophora (Lophanthophora) robusta</i>	261
<i>Anthropoides virgo</i>	443
<i>Apatura iris</i>	152
<i>Aquila chrysaetos</i>	431
<i>Aquila clanga</i>	428
<i>Aquila heliaca</i>	430
<i>Aquila pomarina</i>	429
<i>Aquila rapax</i>	427
<i>Archaeobdella esmonti</i>	16
<i>Archirilleya inopinata</i>	223
<i>Ardeola ralloides</i>	402
<i>Arge beckeri</i>	215
<i>Arianta aethiops</i>	304
<i>Arnoglossus kessleri</i>	378
<i>Aromia moschata</i>	121
<i>Asilus crabroniformis</i>	279
<i>Asio flammeus</i>	464
<i>Astacus astacus</i>	42
<i>Axonolaimus sera</i>	13
<i>Aythya nyroca</i>	412
B	
<i>Barbastella barbastellus</i>	504
<i>Barbus barbus</i>	329
<i>Barbus borysthenticus</i>	330

<i>Barbus petenyi</i>	333
<i>Barbus tauricus</i>	331
<i>Barbus waleckii</i>	332
<i>Batrachobdella algira</i>	17
<i>Benthophiloides brauneri</i>	376
<i>Benthophilus stellatus</i>	377
<i>Bison bonasus</i>	551
<i>Bittacus italicus</i>	138
<i>Blasticotoma filiceti</i>	201
<i>Bolbelasmus unicornis</i>	111
<i>Bolivaria brachyptera</i>	76
<i>Bombina (Bombina) variegata</i>	385
<i>Bombus (Bombus) muscorum</i>	267
<i>Bombus (Megabombus) argillaceus</i>	269
<i>Bombus (Megabombus) ruderatus</i>	273
<i>Bombus (Subterraneobombus) fragrans</i>	268
<i>Bombus (Thoracobombus) armeniacus</i>	270
<i>Bombus (Thoracobombus) laesus</i>	272
<i>Bombus (Thoracobombus) pomorum</i>	271
<i>Bombus (Thoracobombus) zonatus</i>	274
<i>Boops boops</i>	360
<i>Boreus westwoodi</i>	139
<i>Brachycerus sinuatus</i>	132
<i>Branchinecta ferox</i>	24
<i>Branchinecta minuta</i>	25
<i>Branchinecta orientalis</i>	26
<i>Branchinectella media</i>	30
<i>Branchinella spinosa</i>	29
<i>Branchipus schäfferi</i>	27
<i>Bryodemella tuberculata</i>	85
<i>Bubo bubo</i>	463
<i>Bucephala clangula</i>	413
<i>Bufo calamita</i>	384
<i>Buprestis splendens</i>	122
<i>Burhinus oedicnemus</i>	446
<i>Buteo rufinus</i>	424
C	
<i>Caenolyda reticulata</i>	211
<i>Calameuta idolon</i>	208
<i>Calandrella rufescens</i>	475
<i>Callicera macquarti</i>	285
<i>Callimenus multituberculatus</i>	82
<i>Callimorpha dominula</i>	199
<i>Callionymus pussilus</i>	372
<i>Callionymus risso</i>	371
<i>Calopteryx splendens taurica</i>	64
<i>Calopteryx virgo</i>	65
<i>Calosoma (s.str.) sycophanta</i>	92
<i>Carabus (Carabus) menetriesi</i>	97
<i>Carabus (Pachystus) hungaricus</i>	94
<i>Carabus (Procerus) scabrosus tauricus</i>	93
<i>Carabus (s.str.) stscheglowi</i>	98
<i>Carabus (Tomocarabus) bessarabicus</i>	95

<i>Carabus (Trachycarabus) estreicherii</i>	96
<i>Carassius carassius</i>	334
<i>Carcinus aestuarii</i>	44
<i>Carterus (s. str.) dama</i>	100
<i>Caspisoma caspium</i>	375
<i>Catocala dilecta</i>	182
<i>Catocala disjuncta</i>	183
<i>Catocala diversa</i>	184
<i>Catocala fraxini</i>	185
<i>Catocala sponsa</i>	186
<i>Cecchiniola platyscelidina</i>	127
<i>Celonites abbreviatus tauricus</i>	231
<i>Cephalota besseri</i>	91
<i>Cephus zahaikevitchi</i>	209
<i>Cerambyx cergo</i>	115
<i>Ceratophyus polyceros</i>	110
<i>Cerceris tuberculata</i>	239
<i>Characopygus scythicus</i>	210
<i>Charadrius alexandrinus</i>	448
<i>Charadrius hiaticula</i>	447
<i>Chelidonichthys lucerna</i>	347
<i>Chionomys nivalis</i>	534
<i>Chondrina avenacea</i>	294
<i>Chondrostoma variabile</i>	320
<i>Chondrula bielzi</i>	299
<i>Chromadorina bioculata</i>	14
<i>Chromis chromis</i>	363
<i>Chrysolina carpatica</i>	128
<i>Ciconia nigra</i>	405
<i>Circaetus gallicus</i>	425
<i>Circus cyaneus</i>	420
<i>Circus macrourus</i>	421
<i>Circus pygargus</i>	422
<i>Cobitis melanoleuca</i>	335
<i>Coenonympha hero</i>	160
<i>Colias palaeno</i>	148
<i>Colpa klugii</i>	229
<i>Colpocyclops dulcis</i>	51
<i>Colpocyclops longispinosus</i>	52
<i>Columba oenas</i>	462
<i>Coracias garrulus</i>	471
<i>Coranus griseus</i>	89
<i>Cordulegaster bidentata</i>	69
<i>Cordulegaster boltoni</i>	68
<i>Coronella austriaca</i>	390
<i>Cricetulus migratorius</i>	532
<i>Cricetus cricetus</i>	531
<i>Crocidura leucodon</i>	487
<i>Cryptocheilus alternatus (C. annulatus)</i>	235
<i>Cryptocheilus rubellus</i>	236
<i>Ctenolabrus rupestris</i>	364
<i>Ctenophora festiva</i>	277
<i>Cubitalia (Cubitalia) morio</i>	262
<i>Cucujus cinnabarinus</i>	126
<i>Cucullia argentina</i>	189
<i>Cucullia argentea</i>	190
<i>Cucullia magnifica</i>	187
<i>Cucullia splendida</i>	188
<i>Cygnus bewickii</i>	408

D	
Dasydopoda (Megadasydopoda) spinigera	253
Delphinus delphis	550
Dendrocopos leucotos	473
Desmana moschata	486
Dicentrarchus labrax	348
Diplecogaster bimaculatus	370
Diplodus puntazzo	358
Discoelius zonalis	230
Divaena haywardi	191
Dolerus ciliatus	218
Dolerus subalatus	219
Dolichomitus cephalotes	222
Dorcadion equestre	119
Dorcadion mokrzehckii	120
Drepanosurus birostratus	31
Drobacia banatica	298
Dytiscus latissimus	103
E	
Ecdyonurus solus	62
Eisenia gordejefi	15
Elaphe dione	392
Elaphe sauromates	393
Eliomys quercinus	524
Ellobius talpinus	536
Emberiza melanocephala	484
Empusa fasciata	73
Empusa pennicornis	74
Emus hirtus	105
Endromis versicolora	181
Eptesicus nilssonii	515
Eptesicus serotinus	514
Equus caballus	552
Erebia manto	157
Eriphia verrucosa	46
Erpobdella stschhegolewi	18
Erythromma lindenii	66
Esperarge climene	156
Eucera (Synhalonia) armeniaca	263
Euchalcia variabilis	193
Euchloe ausonia	147
Eudia pavonia	176
Eudia spini	177
Eudontomyzon danfordi	308
Eudontomyzon mariae	309
Eumenes tripunctatus	232
Eupallasella percunurus	325
Eurythyrea aurata	123
Euscorpis tauricus	55
F	
Fadejewobdella quinqueannulata	19
Falco cherrug	436
Falco naumanni	438
Falco peregrinus	437
Felis sylvestris	545
G	
Galeodes araneoides	56
Gallinago media	453
Glareola nordmanni	458
Glareola pratincola	457
Glaucidium passerinum	467
Gmelina kusnetzowi	35
Gmelina pusilla	36
Gobio uranoscopus	327
Gobius bucchichi	374
Gobius paganellus	373
Granaria frumentum	292
Graphoderes bilineatus	104

Grus grus	442
Gymnocephalus acerinus	356
Gymnocephalus baloni	355
Gymnocephalus schraetser	357
Gyps fulvus	435
H	
Haematopus ostralegus	451
Haliaeetus albicilla	432
Halictus (Argalictus) luganicus	254
Hamearis lucina	150
Haploembia solieri	87
Helix lucorum	300
Hemaris croatica	170
Hemaris tityus	171
Hemidiaptomus rylovi	53
Hemiechinus auritus	485
Hemimysis anomala	32
Hemimysis serrata	33
Heptagenia samochoi	63
Hieraaetus pennatus	426
Hierophis caspius	391
Himantopus himantopus	449
Hipparchia stalinus	154
Hippocampus gutturalis	346
Hirudo medicinalis	20
Hirudo verbana	21
Hoplitis (Megalosmia) fulva	257
Hucho hucho	338
Huso huso	315
Hydroprogne caspia	460
Hyles nicaea	174
Hypanis laeviuscula	306
Hypanis plicata	307
Hypsugo savii	512
I	
Ibalia rufipes	225
Iphiclidides podalirius	142
Iphigenella acanthopoda	39
Iphigenella andrussovi	40
Iphigenella shablensis	38
Iris polystictica	75
J	
Janus femoratus	207
K	
Katamysis warpachowskyi	34
L	
Labrus viridis	366
Lacerta viridis	389
Lagurus lagurus	535
Lanius excubitor	477
Lanius senator	476
Larra anathema	242
Larus ichthyaetus	459
Lemonia ballioni	180
Lemonia taraxaci	179
Lepadogaster candolii	369
Lepadogaster lepadogaster	368
Leptojulius semenkevitchi	58
Lepus timidus	516
Leuciscus danilewskii	317
Leuciscus leuciscus	316
Leucomigus candidatus	131
Leucorrhina albifrons	71
Libelloides macaronius	135
Libythea celtis	149
Limenitis populi	151
Liometopum microcephalum	275
Liparus laevigatus	134
Lissotriton montandoni	383

Lixus canescens	133
Liza ramada	341
Lophius piscatorius	342
Lota lota	340
Lucanus cervus cervus	114
Lutra lutra	543
Lymnaea clavata	288
Lymnaea pachyta	289
Lynx lynx	546
Lyrurus tetrix	439
Lysmata seticaudata	41
M	
Mantispa styriaca	137
Marumba quercus	169
Mediodactylus kotschyi	387
Megachile (Chalicodoma) lefebvrei	255
Megachile (Xanthosarus) giraudi	256
Megalodontes medius	212
Megarhyssa perlata	221
Megarhyssa superba	220
Megascolia maculata	227
Melitta (Cilissa) wankowiczi	252
Melitturga (Melitturga) clavicornis	246
Mergus serrator	416
Merodon crassifemoris	282
Merodon femoratoides	281
Merodon nigratarsis	283
Mesotriton alpestris	382
Microtus taticus	533
Milvus migrans	419
Milvus milvus	418
Miniopterus schreibersii	492
Moerisia maotica	11
Monachus monachus	547
Monticola saxatilis	482
Morimus funereus	117
Morulina verrucosa	61
Mustela erminea	539
Mustela eversmanni	541
Mustela lutreola	540
Mustela putorius	542
Myotis bechsteinii	495
Myotis blythii	493
Myotis brandtii	499
Myotis dasycneme	498
Myotis daubentonii	501
Myotis emarginatus	497
Myotis myotis	494
Myotis mystacinus	500
Myotis nattereri	496
N	
Nannospalax leucodon	520
Neolycaena rhymnus	164
Neomys anomalus	489
Neophron percnopterus	433
Neopristilophus depressus	125
Netta rufina	411
Nipargoides intermedius	37
Numenius arquata	455
Numenius phaeopus	456
Numenius tenuirostris	454
Nyctalus lasiopterus	507
Nyctalus leisleri	506
Nyctalus noctula	505
Nymphalis vaualbum	153
O	
Ocyrops curtipennis	106
Olindias inexpectata	12

<i>Oncocephalus paternus</i>	90
<i>Onychopterocheilus pallasii</i>	233
<i>Ophiogomphus cecilia</i>	70
<i>Oreina plagiata</i>	129
<i>Oreina viridis</i>	130
<i>Orussus abietinus</i>	205
<i>Osmoderma barnabita</i>	113
<i>Ostrea edulis</i>	305
<i>Otis tarda</i>	444
<i>Otus scops</i>	465
<i>Oxychilus kobelti</i>	291
<i>Oxyethira flavicornis</i>	140
<i>Oxyura leucocephala</i>	415
P	
<i>Pachycephus cruentatus</i>	206
<i>Pachygrapsus marmoratus</i>	48
<i>Pagellus erythrinus</i>	359
<i>Palingenia longicauda</i>	86
<i>Pandion haliaetus</i>	417
<i>Papilio machaon</i>	141
<i>Paravespa rex</i>	234
<i>Parazuphium chevrolati</i>	99
<i>Parnassius apollo</i>	144
<i>Parnassius mnemosyne</i>	145
<i>Parus cyanus</i>	483
<i>Pelecanus crispus</i>	399
<i>Pelecanus onocrotalus</i>	398
<i>Pelecocera latifrons</i>	284
<i>Percarina demidoffii</i>	354
<i>Pericallia matronula</i>	198
<i>Periphanes delphinii</i>	195
<i>Periphanes treitschkei</i>	194
<i>Peristoma merduenianum</i>	295
<i>Phalacrocorax aristotelis</i>	400
<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>	401
<i>Phocoena phocoena</i>	549
<i>Picoides tridactylus</i>	474
<i>Picus viridis</i>	472
<i>Pilumnus hirtellus</i>	45
<i>Pipistrellus kuhlii</i>	510
<i>Pipistrellus nathusii</i>	511
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	508
<i>Pipistrellus pygmaeus</i>	509
<i>Platalea leucorodia</i>	403
<i>Plebeius pylaon</i>	165
<i>Plecotus auritus</i>	502
<i>Plecotus austriacus</i>	503
<i>Plegadis falcinellus</i>	404
<i>Pleroneura coniferarum</i>	200
<i>Plicutera lubomirskii</i>	302
<i>Poecilimon boldyrevi</i>	77
<i>Poecilimon pliginskii</i>	79
<i>Poecilimon schmidtii</i>	78
<i>Poecilimon ukrainicus</i>	80
<i>Polochrum repandum</i>	226
<i>Polydesmus montanus</i>	57
<i>Polyommatus boisduvalii</i>	166
<i>Pomatias rivulare</i>	303
<i>Porphyropha polonica</i>	88
<i>Potamon tauricum</i>	49
<i>Proserpinus proserpina</i>	173
<i>Prostenomphalia carpathica</i>	296
<i>Protaetia (Cetonischema) speciosa speciosa</i>	112
<i>Protorebia afra</i>	158
<i>Prunella collaris</i>	479
<i>Psarus abdominalis</i>	286
<i>Pseudochazara euxina</i>	155
<i>Pseudomogoplistes buzantius</i>	84

<i>Pseudophaenops jacobsoni</i>	101
<i>Pseudophilotes bavius</i>	167
<i>Pseudopus apodus</i>	388
<i>Purpuricenus kaehleri</i>	118
Q	
<i>Quedius transsylvanicus</i>	108
R	
<i>Rana dalmatina</i>	386
<i>Recurvirostra avosetta</i>	450
<i>Regulus ignicapillus</i>	481
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	491
<i>Rhinolophus hipposideros</i>	490
<i>Romanogobio kesslerii</i>	328
<i>Rosalia alpina</i>	116
<i>Rufibrenta ruficollis</i>	406
<i>Rutilus frisii</i>	319
S	
<i>Saga pedo</i>	81
<i>Salamandra salamandra</i>	379
<i>Salmo labrax</i>	337
<i>Sander volgensis</i>	351
<i>Sander marinus</i>	350
<i>Satanas gigas</i>	278
<i>Saturnia pyri</i>	175
<i>Scarabaeus sacer</i>	109
<i>Sciaena umbra</i>	361
<i>Scirtopoda telum</i>	526
<i>Scolia galbula</i>	228
<i>Scutigera coleoptrata</i>	59
<i>Sergiosmirnovia reducta</i>	50
<i>Serranus scriba</i>	349
<i>Serrulina serrulata</i>	293
<i>Sicista betulina</i>	527
<i>Sicista severtzovi</i>	530
<i>Sicista strandi</i>	528
<i>Sicista subtilis</i>	529
<i>Siobla sturmi</i>	216
<i>Somateria mollissima</i>	414
<i>Sorex alpinus</i>	488
<i>Spalax arenarius</i>	522
<i>Spalax graecus</i>	523
<i>Spalax zemni</i>	521
<i>Speodiaptomus birsteini</i>	54
<i>Spermophilus citellus</i>	517
<i>Spermophilus odessanus</i>	519
<i>Spermophilus suslicus</i>	518
<i>Sphex flavipennis</i>	240
<i>Sphex funerarius</i>	241
<i>Sphingonaepiopsis gorgoniades</i>	172
<i>Staurophora celsia</i>	192
<i>Stelis (Heterostelis) annulata</i>	259
<i>Sterna albifrons</i>	461
<i>Stizoides tridentatus</i>	245
<i>Stizus bipunctatus</i>	243
<i>Stizus fasciatus</i>	244
<i>Strix nebulosa</i>	469
<i>Strix uralensis</i>	468
<i>Sturnus roseus</i>	478
<i>Sympetrum pedemontanum</i>	72
<i>Symphodus rostratus</i>	365
<i>Syngnathus tenuirostris</i>	345
<i>Syngnathus variegatus</i>	344
T	
<i>Tadorna ferruginea</i>	409
<i>Tanymastix stagnalis</i>	28
<i>Tapinoma kinburni</i>	276
<i>Tasgius pliginskii</i>	107
<i>Taurocimmerites dublanskii</i>	102
<i>Telestes souffia</i>	318

<i>Temnostoma meridionale</i>	280
<i>Tenthredo propinqua</i>	217
<i>Tetradontophora bielensis</i>	60
<i>Tetramesa punctata</i>	224
<i>Tetrao urogallus</i>	440
<i>Tetrastes bonasia</i>	441
<i>Tetrax tetrax</i>	445
<i>Thymallus thymallus</i>	339
<i>Tomares callimachus</i>	162
<i>Tomares nogelii</i>	161
<i>Trachusa (Archianthidium) pubescens</i>	258
<i>Tringa stagnatilis</i>	452
<i>Triphysa phryne</i>	159
<i>Tripterygion tripteronotus</i>	367
<i>Triturus dobrogicus</i>	380
<i>Triturus karelinii</i>	381
<i>Trocheta bykowskii</i>	23
<i>Trocheta subviridis</i>	22
<i>Trochulus bielzi</i>	301
<i>Trochulus villosulus</i>	297
<i>Turricaspia lincta</i>	290
<i>Tursiops truncatus</i>	548
<i>Tyto alba</i>	470
U	
<i>Umbrakrameri</i>	336
<i>Umbrina cirrosa</i>	362
<i>Upogebia pusilla</i>	43
<i>Urocerus augur</i>	202
<i>Urophora dzieduszyckii</i>	287
<i>Ursus arctos</i>	537
V	
<i>Vespertilio murinus</i>	513
<i>Vimba tenella</i>	326
<i>Vipera nikolskii</i>	396
<i>Vipera renardi</i>	397
<i>Vormela peregusna</i>	538
<i>Vulpes corsac</i>	544
X	
<i>Xantho poressa</i>	47
<i>Xiphodria markewitshi</i>	204
<i>Xiphodria picta</i>	203
<i>Xylocopa (Xylocopa) valga</i>	264
<i>Xylocopa (Coxoxyla) iris</i>	266
<i>Xylocopa (Xylocopa) violacea</i>	265
Z	
<i>Zamenis longissimus</i>	394
<i>Zamenis situla</i>	395
<i>Zegris eupheme</i>	146
<i>Zerynthia polyxena</i>	143
<i>Zeus faber</i>	343
<i>Zingel streber</i>	353
<i>Zingel zingel</i>	352
<i>Zygaena laeta</i>	196
<i>Zygaena sedi</i>	197

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК НАЗВ ВИДІВ ТВАРИН, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
А			
Абія блискуча	Абия блестящая	Боліварія короткокрила	Боливария полярная (короткокрылая)
Абія виблискуюча	Абия сверкающая	Больбелязм однорогий	Больбелязм однорогий
Аврора біла	Аврора (зорька) белая	Бопс смугастий	Большеглазый бопс, полосатый бопс
Аксонолайм замковий	Аксонолайм замковый	Боривітер степовий	Пустельга степная
Амофіла сарептська	Аммофила сарептская	Бражник дубовий	Бражник дубовый
Анадримадуза Ретовського	Анадримадуза Ретовского	Бражник карликовий	Бражник карликовый (горгон)
Андрена велика	Андрена большая	Бражник мертва голова	Бражник «Мертвая голова»
Андрена золотонога	Андрена золотоногая	Бражник південний молочайний	Бражник южный молочайный
Андрена ошатна	Андрена украшенная	Бражник прозерпіна	Бражник прозерпина
Андрена степова	Андрена степная	Бражник скабіозовий	Бражник Титий
Андрена червоноплямиста	Андрена краснопятнистая	Бражник хорватський	Шмелевидка кроатская
Аноплій самарський	Аноплий самарский	Бранхінекта лякаюча	Бранхинекта устрашающая
Антофора коренаста	Антофора коренастая	Бранхінекта маленька	Бранхинекта маленькая
Антофора чорновійчаста	Антофора чернореснитчатая	Бранхінекта східна	Бранхинекта восточная
Аполлон	Бабочка Аполлон	Бранхінектела середня	Бранхинектелла средняя
Арге Беккера	Арге Беккера	Бранхінела колюча	Бранхинелла колючая
Аріанта ефіопська	Улитка-эфиоп	Бранхіпус Шаффера	Бранхипус Шаффера
Арноглось середземноморська, камбала Кесслера	Арноглосса средиземноморская, камбала Кесслера	Брахіцерус зморшкуватий	Брахицерус волнистый
Археобдела каспійська	Археобделла каспийская	Бронзівка особлива	Бронзовка
Архірилея чорна	Архирилея черная	Бурозубка альпійська	Бурозубка альпийская
Аскалаф строкатий	Аскалаф пестрый	В	
Афаліна	Афалина	Ведмедиця велика	Медведица-хозяйка (матрона, женушка)
Б		Ведмедиця-господня	Медведица-госпожа
Бабка перев'язана	Стрекоза перевязанная	Ведмідь бурий	Медведь бурый
Багатозв'яз гірський український	Многосвяз горный	Велетенський мурашиний лев західний	Муравьиный лев большой
Баклан малий	Малый баклан	Вечірниця велетенська	Вечерница гигантская
Баклан чубатий	Хохлатый баклан	Вечірниця мала	Вечерница малая
Балабан	Балобан	Вечірниця руда	Вечерница рыжая
Баранець великий (дупель)	Дупель	Видра річкова	Выдра речная
Бджола-муляр (бджола-ліпниця) Лефевра	Пчела-лепщица Лефевра	Вирезуб причорноморський	Вырезуб
Беркут	Беркут	Вівсянка чорноголова	Черноголовая овсянка
Бистрик короткокрилий	Быстроног короткокрылый	Волохатий краб	Краб волосатый
Бистрянкa російська	Быстрянка русская	Вусач альпійський	Усач альпийский (розалия)
Бичок Букчича, бичок рись	Бычок бурый, бычок Букчича, бычок-рысь	Вусач великий дубовий	Усач дубовый большой западный
Бичок паганель	Бычок-паганель	Вусач земляний хрестоносець (кореніід хрестоносець)	Корнеед-крестоносец
Бичок-каспіосома каспійський	Каспиосома	Вусач земляний Мокржецького	Усач земляной Мокржецкого
Бичок-пуголовка зірчастий	Пуголовка звездчатая	Вусач мускусний	Усач мускусный
Бичок-пуголовочок Браунера	Пуголовка Браунера	Вусач-червонокрил Келлера	Усач-краснокрыл Келера
Білозубка велика	Белозубка белобрюхая	Вухань австрійський	Ушан серый
Білоперий пічкур дністровський	Пескарь белоперый днестровский	Вухань звичайний	Ушан бурый
Білуга звичайна	Белуга	Г	
Бластикотома папоротева	Бластикотома папоротниковая	Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова	Гадюка Никольского, гадюка лесостепная
		Гадюка степова	Гадюка степная

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
Галикт луганський	Галикт луганский	Евцера вірменська	Эвцера армянская
Гекон середземноморський	Геккон средиземноморский	Ейзенія гордеєва	Эйзения Гордеева
Гемідиаптом Рилова	Гемидиаптом Рылова	Екдіонурус єдиний	Экдионурус единственный
Гептагенія Самоха	Гептагения Самоха	Ембія реліктова	Эмбия реликтовая
Гіпаніс левіускула	Гипанис гладкий	Емпуза піщана	Эмпуза песчаная
Гіпаніс складчастий	Гипанис складчатый	Емпуза смугаста	Эмпуза полосатая
Глотківка Щоголева	Эрпобделла Щеголева	Ендроміс березовий	Шелкопряд берёзовый
Глушець (глухар)	Глухарь	Є	
Гмеліна Кузнецова	Гмелина Кузнецова	Ємуранчик звичайний	Емуранчик обыкновенный
Гмеліна маленька	Гмелина крошечная	Ж	
Гоголь	Гоголь обыкновенный	Жаба прудка	Лягушка прыткая
Голуб-синяк	Клинтух	Жабоп'явка алжирська	Лягушачья пиявка
Гольян озерний	Гольян озерный	Жайворонок сірий	Жаворонок серый
Гоплітис рудий	Гоплитис рыжий	Жиряк гладенький	Жиряк сглаженный
Горбань темний	Горбыль черный	Жовна зелена (дятел зелений)	Дятел зеленый
Горіхотворка велетенська	Орехотворка гигантская	Жовтопуз безногий, жовтопузик	Желтопузик
Горностай	Горностай	Жовтюх торфовищний	Желтушка торфяниковая
Гранарія зернова	Гранария зерновая	Жужелиця дама	Жужелица-дама
Гребінчастий губань золотистий	Гребенчатый губан	Жужелиця Шевролата	Жужелица Шевролата
Гриф чорний	Гриф черный	Жук-олень, рогач звичайний	Жук-олень
Губань зелений	Губан зелёный	Жук-самітник	Отшельник
Гуска мала (гуска білолоба мала)	Пискулька	Журавель сірий	Журавль серый
Д		Журавель степовий	Красавка
Дазипода (мохнонога бджола) шипосна	Дазипода (мохноногая пчела) шипосная	З	
Дельфін звичайний (білобочка)	Дельфин обыкновенный (белобочка)	Заєць білий	Заяц-беляк
Дерихвіст лучний	Тиркушка луговая	Зегріс Евфема	Зегрис желтонызы
Дерихвіст степовий	Тиркушка степная	Зеленушка носата	Губан длиннорылый, зеленушка носатая
Джміль вірменський	Шмель армянский	Зеус звичайний, сонцевик звичайний	Солнечник обыкновенный
Джміль глинистий	Шмель глинистый	Златка блискуча	Златка блестящая
Джміль лезус	Шмель лезус	Зміїд	Змеяд
Джміль моховий	Шмель моховой	Золотомушка червоночуба	Королек красноголовый
Джміль оперезаний	Шмель-зонатус, шмель опоясанный	Зубарик грубоклубий	Зубарик толстобедрый
Джміль пахучий	Шмель степной	Зубарик звичайний	Зубарик обыкновенный
Джміль червонуватий	Шмель красноватый	Зубарик стегнуватий	Зубарик бедрастый
Джміль яскравий	Шмель плодовый	Зубарик чорнолапий	Зубарик чернолапый
Дибка степова	Дыбка степная	Зубр	Зубр
Дисцелія зональна	Дисцелия зональная	І	
Довгокрил звичайний	Долгокрыл обыкновенный	Ірис плямистий	Ирис пятнистокрылый
Дозорець-імператор	Дозорщик-император	Іфігенела Андрусова	Ифигенелла Андрусова
Долерус короткокрилий	Долерус короткокрылый	Іфігенела колючконога	Ифигенелла колюченогая
Долерус степовий	Долерус степной	Іфігенела шаблінська	Ифигенелла шаблинская
Доліхомітус головастий	Долихомитус головастый	Ї	
Дрепанозурус дволикий	Дрепанозурус двуликий	Їжак вухатий	Еж ушастый
Дробація банатська	Дробация банатская	Й	
Дрохва	Дрофа	Йорж Балона	Ерш Балони
Дятел білоспинний	Дятел белоспинный	Йорж носар	Ерш носарь, ерш донской
Дятел трипалый	Дятел трехпалый	Йорж смугастий	Ерш полосатый
Е		К	
Евмен трикрапковий	Эвмен трехточечный	Кажан північний	Кожанок северный
Евритірея золотиста	Златка золотистая	Кажан пізній	Кожан поздний
Евхальція різнобарвна	Металловидка разноцветная	Казарка червоновола	Казарка краснозобая
		Каламеута жовта	Каламеута желтая
		Кам'яний краб	Краб каменный

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
Кам'яний окунь зебра	Окунь каменный	Кубіталія чорна	Кубиталия черная
Канюк степовий	Курганник	Кулик-довгоніг (ходуличник)	Ходуличник
Каптурниця блискуча	Капюшонница блестящая	Кулик-сорока	Кулик-сорока
Каптурниця пишна	Капюшонница великолепная	Кульон великий (кроншнеп великий)	Кроншнеп большой
Каптурниця срібляста	Капюшонница серебристая	Кульон середній (кроншнеп середній)	Кроншнеп средний
Каптурниця срібна	Капюшонница серебряная	Кульон тонкодзьобий (кроншнеп тонкодзьобий)	Кроншнеп тонкоклювый
Карась звичайний, карась золотий	Карась обыкновенный (золотой)	Кумка жовточерева	Жерлянка желтобрюхая
Кведій карпатський	Кведий карпатский	Кутора мала	Кутора малая
Кефаль рамада	Кефаль-головач, кефаль-рамада	Л	
Кінь дикий	Конь дикий	Лаврак європейський	Лаврак обыкновенный
Кіт лісовий	Кот лесной	Лебідь малий	Лебедь малый
Ковалик Паррейса	Щелкун Паррейса	Левкомігус білосніжний	Леукомигус белоснежный
Ковалик сплющений	Щелкун уплощенный	Левкоринія білолоба	Белоноска белолобая
Коловодник ставковий (поручайник)	Поручейник	Лежень	Авдотка
Кольпа Клюге (кампусколія жовтоволоса)	Кольпа Клюге	Лелека чорний	Аист черный
Кольпоциклоп прісноводний	Кольпоциклоп пресноводный	Лептоюлюс Семенкевича	Лептоюлюс Семенкевича
Кольпоциклоп шипуватий	Кольпоциклоп шиповатый	Лилик двоколірний	Кожан двухцветный
Комарівка італійська	Биттак итальянский	Ліксус катрановий	Ликсус катрановый
Коник-товстун степовий	Толстун многобугорчатый	Ліометопум звичайний	Лиометопум обыкновенный
Коранус сірий	Коранус серый	Лісмата щетинконога	Лисмата щетинконогая
Кордулегастер двозубчастий	Кордулегастер двузубый	Лосось дунайський, головатиця	Лосось дунайский
Кордулегастер кільчастий	Кордулегастер кольчатый	Лосось чорноморський	Лосось черноморский
Коровайка	Каравайка	Лунь лучний	Лунь луговой
Короткопера риба-присосок двоплямиста	Уточка короткоперая, уточка двухпятнистая короткоперая	Лунь польовий	Лунь полевой
Корсак	Корсак	Лунь степовий	Лунь степной
Косар	Колпица	Льодовичник Вествуда	Ледничник Вествуда
Кошеніль польська	Кошениль польская	Люцина	Люцина
Красик (Пістрянка) веселий	Пестрянка лета	Лярра анафемська	Лярра-анафемская
Красик(Пістрянка) понтійський	Пестрянка понтийская	М	
Красновуска Маккара	Прекрасноуска Маккара	Мантіспа штирійська	Мантиспа штирийская
Красотіл пахучий	Красотел пахучий	Марена Валецького	Усач Валецкого
Красуня блискуча кримська	Красотка блестящая крымская	Марена дніпровська	Усач днепровский
Красуня діва	Красотка-девушка	Марена дунайсько-дністровська	Усач дунайско-днестровский
Крех середній (крех довгоносий)	Крохаль длинноносый	Марена звичайна	Усач обыкновенный
Криптохіл кільчастий	Криптохил кольчатый	Марена кримська	Усач крымский
Криптохіл червонуватий	Криптохил красноватый	Мармуровий краб	Краб мраморный
Крячок каспійський	Чеграва	Мартин каспійський (реготун чорноголовий)	Хохотун черноголовый
Крячок малий	Крачка малая	Махаон	Махаон
Ксанто пореса	Ксанто порэсса	Мегалодонт середній	Мегалодонт средний
Ксилокопа (бджола-тесляр) звичайна	Пчела-плотник обыкновенная	Мегариса перлата	Мегарисса перлата
Ксилокопа (бджола-тесляр) райдужна	Пчела-плотник карликовая	Мегариса рогахвостова	Мегарисса рогахвостовая
Ксилокопа (бджола-тесляр) фіолетова	Пчела-плотник фиолетовая	Мегахіла (бджола-листоріз) Жіро	Мегахила Жиро, пчела-листорез Жиро
Ксифідрія Маркевича (коновія Маркевича)	Ксифидрия Маркевича	Мелітта Ванковича	Мелитта Ванковича
Ксифідрія строката	Ксифидрия пестрая	Мелітурга булавовуса	Мелиттурга булавоусая
Ктенофора прикрашена	Ктенофора праздничная	Меризія азовська	Меризия азовская
Ктир велетенський	Ктырь гигантский	Минь річковий	Налим
Ктир шершенеподібний	Ктырь шершневидный	Мишівка лісова	Мышовка лесная
		Мишівка степова	Мышовка степная
		Мишівка темна	Мышовка темная

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
Мишівка Штранда	Мышовка Штранда	Офіогомфус Цецилія	Офиогомфус цецилия
Мідянка звичайна	Медянка обыкновенная	Очеретянка прудка	Камышевка вертлявая
Мізида аномальна	Мизида аномальная	П	
Мізида Варпаховського	Мизида Варпаховского	П'явка аптечна	Пиявка аптечная
Мізида зубчата	Мизида зубчатая	П'явка медична	Пиявка медицинская
Мінога карпатська	Миногоа карпатская	Пагель червоний	Пагель красный
Мінога українська	Миногоа украинская	Палінгенія довгохвоста	Палингения длиннохвостая
Мнемозина	Мнемозина, аполлон чорний	Паравеспа царська	Паравеспа царская
Могильник	Могильник	Пахіцефус степовий	Пахицефус степной чорноногий
Морімум темний	Моримум темный	Пелекоцера широколоба	Пелекоцера широколобая
Морська голка товсторила	Морская игла толсторылая	Пелікан кучерявий	Пеликан кудрявый
Морська голка тонкорила	Морская игла тонкорылая	Пелікан рожевий	Пеликан розовый
Морська свиня (азовка)	Азовка	Перегузня	Перевязка
Морський коник довгорилий	Морской конек длиннорылый	Перистоста мердвенева	Перистоста мердвеновая
Морський кріт	Морской крот	Перкарина чорноморська	Перкарина черноморская
Морський чорт європейський	Морской черт	Пилкоротиця південна	Пилоротица южная
Моруліна пухирчата	Морулина пузырчатая	Пилкохвіст Болдирева	Пилохвост Болдырева
Мухоловка звичайна	Мухоловка обыкновенная	Пилкохвіст лісовий	Пилохвост Шмідта
Н		Пилкохвіст Плігінського	Пилохвост Плигинского
Нерозень	Утка серая	Пилкохвіст український	Пилохвост украинский
Нетопир звичайний	Неотопырь-карлик	Підковоніс великий	Подковонос большой
Нетопир кажановидний	Нетопырь кожановидный	Підковоніс малий	Подковонос малый
Нетопир Натузіуса	Нетопырь лесной	Підорлик великий	Подорлик большой
Нетопир середземноморський	Нетопырь средиземноморский	Підорлик малий	Подорлик малый
Нетопир-карлик	Нетопырь малый	Підуст волзький	Подуст волжский
Ніфарг середній	Нифарг средний	Піскара бура	Пескарка бурая
Нічниця Брандта	Ночница Брандта	Піскара сіра	Пескарка серая
Нічниця велика	Ночница большая	Пісочник великий (зуйок великий)	Галстучник
Нічниця водяна	Ночница водяная	Пісочник морський (зуйок морський)	Зуек морской
Нічниця вусата	Ночница усатая	Пічкур дунайський	Пескарь дунайский длинноусый
Нічниця гостровуха	Ночница остроухая	Плавунець дволінійний	Подводень двуполосый
Нічниця довговуха	Ночница Бехштейна	Плавунець широкий	Плавунец широкий
Нічниця Наттерера	Ночница Наттерера	Плероневра хвойна	Плероневра хвойная
Нічниця ставкова	Ночница прудовая	Плікутерія Любомирського	Пликутерия Любомирского
Нічниця триколірна	Ночница трехцветная	Плоскотілка червона	Плоскотелка красная
Норка європейська	Норка европейская	Подалірій	Подалирий
Носатка-листовидка	Носатка листовидная	Полівка снігова	Полёвка снежная
О		Полівка татранська	Полёвка татранская
Огар	Огарь	Поліксена	Поликсена
Оксиетира жовтовуса	Окситира желтоусая	Полоз візерунковий	Полоз узорчатый
Оксихілюс Кобельта	Оксихилус Кобельта	Полоз жовточеревий, каспійський	Полоз желтобрюхий (каспийский)
Оліндіас несподіваний	Олиндиас неожиданный	Полоз леопардовий	Полоз леопардовый
Оніхоптерохеїлюс Палласа	Онихоптерохейлюс Палласа	Полоз лісовий, ескулапів	Полоз эскулапов
Онкоцефал кримський	Онкоцефал крымский	Полоз сарматський, палласів	Полоз сарматский, плозо палласов
Ореїна зелена	Ореина зеленая	Прісноводний краб	Краб пресноводный
Ореїна плагіата	Ореина плагиата	Простеномфалія карпатська	Простеномфалия карпатская
Орел степовий	Орел степной	Псарус черевастий	Псарус брюхастый
Орел-карлик	Орел-карлик	Псевдотрохета п'ятикільчата	Псевдотрохета пятикольчатая
Орлан-білохвіст	Орлан-белохвост	Псевдофаенопс Якобсона	Псевдофенопс Якобсона
Орусус паразитичний	Оруссус паразитический	Пугач	Филин
Орябок	Рябчик		
Осетер атлантичний	Осетр атлантический		
Осетер російський	Осетр русский		
Осетер шип	Шип		

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
Пухівка (гага)	Гага обыкновенная	Смірновіелла редукована	Смирновиелла редуцированная
Р		Со́ва болотяна	Со́ва болотная
Равлик кришечковий струмковий	Моллюск наземный переднежаберный	Со́ва бородата	Неясыть бородатая
Райдужниця велика	Переливница ивовая	Со́ва довгохвоста	Неясыть длиннохвостая
Рак широкопалий	Рак широкопалый	Совка	Сплюшка
Риба-присосок європейська	Рыба-присоска обыкновенная	Совка Гайварда	Совка Хайварда
Риба-присосок товсторила	Рыба-присоска толсторылая	Совка розкішна	Совка роскошная
Рибець малий	Рыбец малый	Совка сокирко́ва	Совка шпорникова́я
Рись	Рысь	Совка трейчке	Совка Трейчке
Рогохвіст-авгур	Рогохвост авгур	Сольпу́га звичайна	Сольпу́га обыкновенная
Ропуха очеретяна	Жаба камышовая	Сонцевик фау-бі́ле	Ванеса фау-белое
С		Соня садова	Соня садовая
Савка	Савка	Сорокопуд сі́рий	Сорокопут серый
Саламандра плямиста	Саламандра пятнистая	Сорокопуд червоноголовий	Сорокопут красноголовый
Сапіга-полохрум	Сапига-полохрум	Спеодіа́томус Бірштейна	Спеодиатомус Бирштейна
Сапсан	Сапсан	Ставковик булавоподібний	Прудовик Глабра
Сатир євксинський	Сатир черноморский	Ставковик потовщений	Прудовик утолщенный
Сатир залізний	Сатир железный	Стафі́лін волохатий	Стафилин мохнатый
Сатир Клімена	Сатир Климена	Стафі́лін Плі́гінського	Стафилин Плигинского
Сатурнія велика	Большой ночной павлинний глаз	Стелі́с кільчастий	Стелис кольчатый
Сатурнія мала	Малый ночной павлинний глаз	Стерв'ятник	Стервятник
Сатурнія руда	Павлиноглазка рыжая	Стерля́дь прісноводна	Стерлядь
Сатурнія середня	Павлиноглазка терновая	Стиз дво́крапковий	Стиз двухточечный
Севрюга звичайна	Севрюга	Стиз смугастий	Стиз полосатый
Серуліна зубчата	Серулина зубчатая	Стизої́д тризубий	Стизоид трехзубый
Сиворакша	Сизоворонка	Стрибу́н Бессера	Скаку́н Бессера
Синиця бі́ла	Лазоревка белая	Стрі́лка Ліндена	Стрелка Линдена
Синявець Баві́й	Голубянка Бавий	Стрі́чка́рка блакітна	Ленточница голубая
Синявець Буадюваля (синявець ерої́дес)	Голубянка Буадюваля	Стрі́чка́рка велика червона	Ленточница большая красная
Синявець Пілао́н	Голубянка Пилаон	Стрі́чка́рка диз'ю́нктивна	Ленточница дизъюнкта
Синявець піренейський	Голубянка пиренейская	Стрі́чка́рка орденська малинова	Ленточница малиновая
Синявець римну́с	Голубянка Римн	Стрі́чка́рка тополева	Ленточник тополевый
Сип білоголовий	Сип белоголовый	Стрі́чка́рка червоно-жовта	Ленточница красно-жёлтая
Сипуха	Сипуха	Стро́катка степова	Пеструшка степная
Сич волохатий	Сыч мохноногий	Суда́к волзький, Берш	Суда́к волжский, берш
Сичик-горобець	Сыч воробыный	Суда́к морський, суда́к буговець	Суда́к морской
Сінниця Геро	Сенница-геро	Сфекс жовтокрилий	Сфекс желтокрылый
Сіобла бальза́мінова	Сиобла бальзаминовая	Сфекс рудуватий	Сфекс рыжеватый
Скарабей священний	Скарабей священный	Т	
Скеля́р строкатий	Дрозд пестрый каменный	Танима́стик ставковий	Танимастик прудовой
Сколія одно́смугова	Сколия однополосая	Тапіно́ма кінбу́рнська	Тапинома кинбурнская
Сколія-гі́гант	Сколия-гигант	Тетеру́к	Тетерев
Скопа	Скопа	Тетрадо́нтофо́ра блакітна	Тетрадонтофора голубая
Скорпіо́н кримський	Скорпион крымский	Тетраме́за пунктирована	Тетрамеза пунктированная
Слимак великий строкатий	Виноградная улитка геликс	Тині́вка альпі́йська	Завирушка альпийская
Слимакої́д кримський, туру́н кримський	Жужелица крымская	Тома́рес калліма́х	Томарес Каллимах
Сліпа́к білозубий	Слепыш белозубый	Тома́рес Ногеля	Томарес Ногеля
Сліпа́к буковинський	Слепыш Буковинский	Трав'я́ний краб	Краб травяной
Сліпа́к піщаний	Слепыш песчаный	Траху́за опу́шена	Трахуза опушенная
Сліпа́к подільський	Слепыш Подольский	Трач схо́жий	Тентредо сходный
Сліпа́чок звичайний	Слепушонка обыкновенная	Тригла жо́вта, морський піве́нь жо́втий	Тригла желтая
		Тритон альпі́йський	Тритон альпийский

Назва українська	Назва російська	Назва українська	Назва російська
Тритон дунайський	Тритон дунайский	Хромадоріна двоока	Хромадорина двуглазая
Тритон Кареліна	Тритон Карелина	Хроміс звичайний, морська ластівка	Хромис обыкновенный, морская ласточка
Тритон карпатський	Тритон карпатский	Ц	
Трифіза Фрина	Сатир Фрина	Цвіркун візантійський	Сверчок византийский
Тріскачка ширококрила	Трещотка ширококрылая	Целонітес абрєвіатус кримський	Целонитес абрєвиатус крымский
Трохета Биковського	Трохета Быковского	Ценеліда сітчаста	Сетчатая ценолида
Трохета потайна	Трохета субвиридис	Цератофій багаторогий	Навозник (Цератофий) многорогий
Трохулюс Більца	Трохолюс Бильца	Церцеріс горбкувата	Церцерис бугорчатая
Трохулюс опушений	Трохолюс опушенный	Цефус Загайкевича	Цефус Загайкевича
Трѳохперка чорноголова	Троепер черноголовый	Ч	
Турикаспія лінкта	Туррикаспия линкхта	Чапля жовта	Цапля желтая
Турун бесарабський	Жужелица бессарабская	Чекініола пластисцелідина	Листоед-чеккиниола
Турун Ештрайхера	Жужелица Эштрайхера	Чернь білоока	Белоглазая чернеть
Турун Менетріє	Жужелица Менетрие	Чернь червонодзьоба	Красноносый нырок
Турун печерний Дублянського	Жужелица пещерная Дублянского	Чоботар (шилодзьобка)	Шилоклювка
Турун угорський	Жужелица венгерская	Чоп звичайний, чоп великий	Чоп обыкновенный, большой
Турун Щєглова	Жужелица Щєглова	Чоп малий	Чоп малый
Тушканчик великий	Тушканчик большой	Чорнушка Манто	Чернушка Манто
Тхір лісовий	Хорь черный	Чорнушка Феґея	Чернушка степная
Тхір степовий	Хорь степной	Ш	
Тюлень-монах	Тюлень-монах	Шемая азовська	Шемая азовская
У		Шемая кримська	Шемая крымская
Умбра звичайна	Евдошка европейская, умбра обыкновенная	Шемая чорноморська	Шемая черноморская
Умбріна світла, горбань світлий	Светлый горбыль, умбрина светлая	Широковух європейський	Широкоушка европейская
Урофора Дзєдушицького	Урофора Дзедушицкого	Шовкопряд Балліона	Лемония Баллиона
Устриця їстівна	Устрица плоская европейская	Шовкопряд кульбабовий	Лемония одуванчиковая
Х		Шпак рожевий	Скворец розовый
Харакопіг скіфський	Харакопиг скифский	Шуліка рудий	Коршун красный
Харіус європейський	Хариус европейский	Шуліка чорний	Коршун черный
Ховрах європейський	Суслик европейский	Щ	
Ховрах крапчастий	Суслик крапчатый	Щипавка сибірська	Щиповка сибирская
Ховрах одеський	Суслик подольский	Я	
Хом'як звичайний	Хомяк обыкновенный	Ялець Данилевського	Елец Данилевского
Хом'ячок сірий	Хомячок серый	Ялець звичайний	Елец обыкновенный
Хондріна вівсяна	Хондрина овсяная	Ялець-андруга європейський	Елец-андруга европейский
Хондрула Більца	Хондрула Бильца	Янус червононогий	Янус красноногий
Хохітва	Стрепет	Яструб коротконогий (тювик європейський)	Тювик европейский
Хохуля руська	Выхухоль русская	Ящірка зелена	Ящерица зеленая
Хризоліна карпатська	Листоед, хризоліна карпатская		

Засідання Національної комісії з питань Червоної книги України від 18.12.2007 (протокол № 7).

Ухвалили:

1. Погодити перелік видів рослин та грибів, що заносяться до третього видання Червоної книги України (рослинний світ), та подати до Мінприроди для розгляду та затвердження.
2. Погодити переліки видів тварин, з урахуванням осетрових, що заносяться до третього видання Червоної книги України (тваринний світ), та подати до Мінприроди для розгляду та затвердження.

Засідання Національної комісії з питань Червоної книги України від 24.04.2009 (протокол № 13).

Ухвалили:

1. Погодити проекти наказів Мінприроди про затвердження Переліку видів рослин та грибів, що заносяться до третього видання Червоної книги України (рослинний світ) та переліку видів тварин, що заносяться до третього видання Червоної книги України (тваринний світ), переліки яких схвалені на засіданні Національної комісії з питань Червоної книги України від 18.12.2007 (протокол № 7)

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ**

НАКАЗ
17.06.2009 № 313

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
13 липня 2009 р.
за № 627/16643

Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ),
та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)

Відповідно до статей 14, 16 Закону України «Про Червону книгу України», рішення Національної комісії
з питань Червоної книги України від 18.12.2007 (протокол № 7) та від 24.04.2009 (протокол № 13),
з метою збереження і відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою
зникнення, видів тварин **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Перелік видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), що додається.
2. Затвердити Перелік видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ), що додається.
3. Заборонити полювання на лося європейського (*Alces alces*) строком на два роки з метою проведення додаткового вивчення стану його популяції та прийняття науково обґрунтованого рішення щодо доцільності його включення до третього видання Червоної книги України (тваринний світ).
4. Департаменту біотичних ресурсів та екомережі (Д. Барбарчук) забезпечити подання цього наказу на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України у встановленому порядку.
5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника міністра М. Мовчана.
6. Наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

Міністр

Г.Г. Філіпчук

ПОГОДЖЕНО:
Президент Національної
академії наук України

Б.Є. Патон

ПЕРЕЛІК ВИДІВ ТВАРИН, ВКЛЮЧЕНИХ ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Гідроїдні поліпи		
Меризія азовська	Moerisia maeotica (Ostroumov, 1896)	11
Оліндіас несподіваний	Olindias inexpectata (Ostroumov, 1896)	12
Круглі черви		
Аксонолایм замковий	Axonolaimus sera Tchesunov, 1976	13
Хроматоріна двоока	Chromadorina bioculata (Schultze, in Carus, 1857)	14
Кільчасті черви		
Ейзенія гордєєва	Eisenia gordejefi Michaelsen, 1899	15
Археобдела каспійська	Archaeobdella esmonti Grimm, 1876	16
Жабоп'явка алжирська	Batracobdella algira (Moquin-Tandon, 1846)	17
Глотківка Щоголева	Erpobdella stschegolewi (Lukin et Epstein, 1960)	18
Псевдотрохета п'ятикільчаста	Fadejewobdella quinqueannulata (Lukin, 1929)	19
П'явка медична	Hirudo medicinalis Linnaeus, 1758	20
П'явка аптечна	Hirudo verbana Carena, 1820	21
Трохета потайна	Trocheta subviridis Dutrochet, 1817	22
Трохета Биковського	Trocheta bykowskii Gedroyc, 1913	23
Ракоподібні		
Брахінекта лякаюча	Branchinecta ferox (M. Milne-Edwards, 1840)	24
Бранхінекта маленька	Branchinecta minuta (S. Smirnov, 1948)	25
Бранхінекта східна	Branchinecta orientalis G.O. Sars, 1901	26
Бранхіпус Шаффера	Branchipus schäefferi (Fischer, 1834)	27
Танімастикс ставковий	Tanymastix stagnalis (Linnaeus, 1758)	28
Бранхінела колюча	Branchinella spinosa (H. Milne Edwards, 1840)	29
Бранхінектела середня	Branchinectella media (Schmankewitsch 1873)	30
Дрепанозурус дволикий	Drepanosurus birostratus (Fischer, 1851)	31
Мізида аномальна	Hemimysis anomala Sars, 1907	32
Мізида зубчаста	Hemimysis serrata Bacescu, 1938	33
Мізида Варпаховського	Katamysis warpachowskyi Sars, 1893	34
Гмеліна Кузнецова	Gmelina kusnetzowi Sowinsky, 1904	35
Гмеліна маленька	Gmelina pusilla Sars, 1896	36
Ніфарг середній	Nipargoides intermedius (Carausu, 1943)	37
Іфігенела шаблінська	Iphigenella shablensis (Carausu, 1943)	38
Іфігенела колючконога	Iphigenella acanthopoda Sars, 1896	39
Іфігенела Андрусова	Iphigenella andrussovi (Sars, 1896)	40
Лісмата щетинконога	Lysmata seticaudata Risso, 1816	41
Широкопалий рак	Astacus astacus (Linnaeus, 1758)	42
Морський кріт	Upogebia pusilla (Petagna, 1792)	43
Трав'яний краб	Carcinus aestuarii Nordo 1847	44
Волохатий краб	Pilumnus hirtellus (Linnaeus, 1761)	45

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Кам'яний краб	Eriphia verrucosa Forskall, 1755	46
Ксанто пореса	Xantho poressa (Olivi, 1792)	47
Мармуровий краб	Pachygrapsus marmoratus Fabricius, 1787	48
Прісноводний краб	Potamon tauricum (Czerniavsky 1884)	49
Смірновіелла редукована	Sergiosmirnovia reducta (Monchenko, 1977)	50
Кольпоциклоп прісноводний	Colpocyclops dulcis Monchenko, 1977	51
Кольпоциклоп шипуватий	Colpocyclops longispinosus (Monchenko, 1977)	52
Гемідіаптом Рилова	Hemidiaptomus rylovi (Charin, 1928)	53
Спеодіаптомус Бірштейна	Speodiaptomus birsteini Borutzky, 1962	54
Павукоподібні		
Скорпіон кримський	Euscorpius tauricus (Koch, 1838)	55
Сольпуга звичайна	Galeodes araneoides (Pallas, 1772)	56
Багатоніжки		
Багатозв'яз гірський український	Polydesmus montanus Daday, 1889	57
Лептоюлюс Семенкевича	Leptojulius semenkevitchi Lohmander, 1928	58
Мухоловка звичайна	Scutigera coleoptrata (Linnaeus, 1758)	59
Ногохвістки		
Тетрадонтофора блакитна	Tetradontophora bielensis (Waga, 1842) Dunger, 1961	60
Моруліна пухирчаста	Morulina verrucosa (Borner, 1903)	61
Комахи		
Екдіонурус єдиний	Ecdyonurus solus, Klonowska-Olejnik, Prokopov & Godunko, 2007	62
Гептагенія Самоха	Heptagenia samochai (Demoulin, 1973)	63
Красуня блискуча кримська	Calopteryx splendens taurica Selys, 1853	64
Красуня діва	Calopteryx virgo (Linnaeus, 1758)	65
Стрілка Ліндена	Erythromma lindeni (Selys, 1840)	66
Дозорець-імператор	Anax imperator Leach, 1815	67
Кордулегастер кільчастий	Cordulegaster boltoni (Donovan, 1807)	68
Кордулегастер двозубчастий	Cordulegaster bidentata Selys, 1843	69
Офіогомфус Цецилія	Ophiogomphus cecilia (Fourcroy, 1785)	70
Левкоринія білолоба	Leucorrhinia albifrons (Burmeister, 1832)	71
Бабка перев'язана	Sympetrum pedemontanum (Allioni, 1776)	72
Емпуза смугаста	Empusa fasciata Brullè, 1836	73
Емпуза піщана	Empusa pennicornis (Pallas, 1773)	74
Ірис плямистий	Iris polystictica (Fischer-Waldheim, 1846)	75
Боліварія короткокрила	Bolivaria brachyptera (Pallas, 1773)	76
Пилкохвіст Болдирева	Poecilimon boldyrevi Miram, 1938	77
Пилкохвіст лісовий	Poecilimon schmidtii (Fieber, 1853)	78
Пилкохвіст Плігінського	Poecilimon pliginskii Miram, 1929	79

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Пилкохвіст український	Poecilimon ukrainicus Bey-Bienko, 1951	80
Дибка степова	Saga pedo (Pallas, 1771)	81
Коник-товстун степовий	Callimenus multituberculatus (Fischer-Waldheim, 1833)	82
Анадримадуза Ретовського	Anadrymadusa retowskii (Adelung, 1907)	83
Цвіркун візантійський	Pseudomogoplistes buzantius Gorochoy, 1995	84
Тріскачка ширококрила	Bryodemella tuberculata (Fabricius, 1775)	85
Палінгенія довгохвоста	Palingenia longicauda (Olivier, 1791)	86
Ембія реліктова	Haploembia solieri (Rambur, 1842)	87
Кошеніль польська	Porphyropha polonica (Linnaeus, 1758).	88
Коранус сірий	Coranus griseus (Rossi, 1790)	89
Онкоцефал кримський	Oncocephalus paternus Putshkov, 1984	90
Стрибун Бессера	Cephalota besseri (Dejean, 1826)	91
Красотіл пахучий	Calosoma (s.str.) sycophanta (Linnaeus, 1758).	92
Слимакоїд кримський, турун кримський	Carabus (Procerus) scabrosus tauricus (Bonelli, 1811)	93
Турун угорський	Carabus (Pachystus) hungaricus (Fabricius, 1792)	94
Турун бесарабський	Carabus (Tomocarabus) bessarabicus (Fischer von Waldheim, 1823)	95
Турун Ештрайхера	Carabus (Trachycarabus) estreicheri (Fischer von Waldheim, 1822)	96
Турун Менетріє	Carabus (Carabus) menetriesi (Hummel, 1827)	97
Турун Щеглова	Carabus (s.str.) stscheglowi (Mannerheim, 1827)	98
Жужелиця Шевролата	Parazuphium chevrolati (Castelnau 1833)	99
Жужелиця дама	Carterus (s. str.) dama (Rossi, 1792)	100
Псевдофаенопс Якобсона	Pseudophaenops jacobsoni (Pliginsky, 1912)	101
Турун печерний Дублянського	Taurocimmerites dublanskii Belousov, 1998.	102
Плавунець широкий	Dytiscus latissimus (Linnaeus, 1758)	103
Плавунець дволінійний	Graphoderes bilineatus (De Geer, 1774)	104
Стафілін волохатий	Emus hirtus (Linnaeus, 1758)	105
Бистрик короткокрилий	Ocyopus curtipennis (Motschulsky, 1849)	106
Стафілін Плігінського	Tasgius pliginskii (Bernhauer, 1915)	107
Кведій карпатський	Quedius transsylvanicus (Weise, 1875)	108
Скарабей священний	Scarabaeus sacer (Linnaeus, 1758)	109
Цератофій багаторогий	Ceratophyus polyceros (Pallas, 1771)	110
Большелязм однорогий	Bolbelasmus unicornis (Scrank, 1789)	111
Бронзівка особлива	Protaetia (Cetonischema) speciosa speciosa (Adams, 1817)	112
Жук-самітник	Osmoderma barnabita (Motschulsky, 1845)	113
Жук-олень, рогач звичайний	Lucanus cervus cervus (Linnaeus, 1758)	114
Вусач великий дубовий	Cerambyx cergo (Linnaeus, 1758)	115
Вусач альпійський	Rosalia alpina (Linnaeus, 1758)	116

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Морімум темний	Morimus funereus (Mulsant, 1863)	117
Вусач-червонокрил Келлера	Purpuricenens kaehleri (Linnaeus, 1758)	118
Вусач земляний-хрестоносець (коренеїд хрестоносець)	Dorcadion equestre (Laxmann, 1770)	119
Вусач земляний Мокржецького	Dorcadion mokrzheckii (Jacobson, 1902)	120
Вусач мускусний	Aromia moschata (Linnaeus, 1758)	121
Златка блискуча	Buprestis splendens (Fabricius, 1774)	122
Евритірея золотиста	Eurythyrea aurata (Pallas, 1776)	123
Ковалик Паррейса	Alaus parreyssi (Steven, 1830)	124
Ковалик сплющений	Neopristilophus depressus (Coermar, 1822)	125
Плоскотілка червона	Cucujus cinnabarinus (Scopoli, 1763)	126
Чекініола пластисцелідина	Cecchiniola platyscelidina (Jacobson, 1908)	127
Хризоліна карпатська	Chrysolina carpatica (Fuss)	128
Ореїна плагіата	Oreina plagiata (Sufrian, 1861)	129
Ореїна зелена	Oreina viridis (Duftschmidt, 1825)	130
Левкомігус білосніжний	Leucomigus candidatus (Pallas, 1771)	131
Брахіцерус зморшкуватий	Brachycerus sinuatus (Olivier, 1807)	132
Ліксус катрановий	Lixus canescens (Fischer-Waldheim, 1835)	133
Жиряк гладенький	Liparus laevigatus (Gyllenhal, 1834)	134
Аскалаф строкатий	Libelloides macaronius (Scopoli, 1763)	135
Велетенський мурашиний лев західний	Acanthaclisis occitanica (Villers, 1789)	136
Мантіспа штирійська	Mantispa styriaca (Poda, 1761)	137
Комарівка італійська	Bittacus italicus (Müller, 1786)	138
Льодовичник Вествуда	Boreus westwoodi Hagen, 1866	139
Оксиетира жовтовуса	Oxyethira flavicornis (Pictet, 1834)	140
Махаон	Papilio machaon (Linnaeus, 1758)	141
Подалірій	Iphiclidides podalirius (Linnaeus, 1758)	142
Поліксена	Zerynthia polyxena ([Denis et Schiffermüller], 1775)	143
Аполлон	Parnassius apollo (Linnaeus, 1758)	144
Мнемозина	Parnassius mnemosyne (Linnaeus, 1758)	145
Зегріс Евфема	Zegris eupheme (Esper, 1805)	146
Аврора біла	Euchloe ausonia (Hübner, [1804])	147
Жовтюх торфовищний	Colias palaeno (Linnaeus, 1761)	148
Носатка-листовидка	Libythea celtis (Laicharting in Fuessly, 1782)	149
Люцина	Hamearis lucina (Linnaeus, 1758)	150
Стрічкарка тополева	Limenitis populi (Linnaeus, 1758)	151
Райдужниця велика	Apatura iris (Linnaeus, 1758)	152
Сонцевик фау-біле	Nymphalis vaualbum ([Denis & Schiffermüller], 1775)	153
Сатир залізний	Hipparchia statilinus (Hufnagel, 1766)	154
Сатир евксинський	Pseudochazara euxina (Kusnezov, 1909)	155
Клімена	Esperarge climene (Esper, 1783)	156

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Чорнушка Манто	<i>Erebia manto</i> ([Denis & Schiffermüller], 1775)	157
Чорнушка Фегея	<i>Proterebia afra</i> (Fabricius, 1787) (= <i>phegea</i> Borkhausen, 1788)	158
Трифіза Фрина	<i>Triphysa phryne</i> (Pallas, 1771)	159
Сінниця Геро	<i>Coenonympha hero</i> (Linnaeus, 1761)	160
Томарес Ногеля	<i>Tomares nogelii</i> (Herrich-Schäffer, 1851)	161
Томарес каллімах	<i>Tomares callimachus</i> (Eversmann, 1848)	162
Синявець піренейський	<i>Agriades pyrenaicus</i> (Boisduval, 1840)	163
Синявець римнус	<i>Neolycaena rhymnus</i> (Eversmann, 1832)	164
Синявець Пилаон	<i>Plebeius pylaon</i> (Fisher von Waldheim, 1832)	165
Синявець Буадювала (синявець ероїдес)	<i>Polyommatus boisduvalii</i> (Herrich-Schäffer, [1843])	166
Синявець Бавій	<i>Pseudophilotes bavius</i> (Eversmann, 1832)	167
Бражник мертва голова	<i>Acherontia atropos</i> (Linnaeus, 1758)	168
Бражник дубовий	<i>Marumba quercus</i> ([Denis & Schiffermüller], 1775)	169
Бражник хорватський	<i>Hemaris croatica</i> (Esper, 1779)	170
Бражник скабіозовий	<i>Hemaris tityus</i> (Linnaeus, 1758)	171
Бражник карликовий	<i>Sphingonaepiopsis gorgoniades</i> (Hübner, 1819)	172
Бражник прозерпіна	<i>Proserpinus proserpina</i> (Pallas, 1772)	173
Бражник південний молочайний	<i>Hyles nicaea</i> (De Prunner, 1798)	174
Сатурнія велика	<i>Saturnia pyri</i> ([Denis & Schiffermüller], 1775)	175
Сатурнія мала	<i>Eudia pavonia</i> (Linnaeus, 1758)	176
Сатурнія середня	<i>Eudia spini</i> ([Denis & Schiffermüller], 1775)	177
Сатурнія руда	<i>Aglaia tau</i> (Linnaeus, 1758)	178
Шовкопряд кульбабовий	<i>Lemonia taraxaci</i> ([Denis & Schiffermüller], 1775)	179
Шовкопряд Балліона	<i>Lemonia ballioni</i> (Christoph, 1888)	180
Ендроміс березовий	<i>Endromis versicolora</i> (Linnaeus, 1758)	181
Стрічка велика червона	<i>Catocala dilecta</i> (Hübner, 1808)	182
Стрічка диз'юнктивна	<i>Catocala disjuncta</i> (Geyer, 1828)	183
Стрічка червоножовта	<i>Catocala diversa</i> (Geyer, 1828)	184
Стрічка блакитна	<i>Catocala fraxini</i> (Linnaeus, 1758)	185
Стрічка орденська малинова	<i>Catocala sponsa</i> (Linnaeus, 1767)	186
Каптурниця пишна	<i>Cucullia magnifica</i> (Freyer, 1840)	187
Каптурниця блискуча	<i>Cucullia splendida</i> (Stoll, 1782)	188
Каптурниця срібляста	<i>Cucullia argentina</i> (Fabricius, 1787)	189
Каптурниця срібна	<i>Cucullia argentea</i> (Hufnagel, 1766)	190
Совка Гайварда	<i>Divaena haywardi</i> (Tams, 1926)	191
Совка розкішна	<i>Staurophora celsia</i> (Linnaeus, 1758)	192
Евхальція різнобарвна	<i>Euchalcia variabilis</i> (Piller & Mitterpacher, 1783)	193
Совка трейчке	<i>Periphanes treitschkei</i> (Frivaldsky, 1835)	194
Совка сокиркова	<i>Periphanes delphinii</i> (Linnaeus, 1758)	195

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Красик веселий	<i>Zygaena laeta</i> (Hübner, 1790)	196
Пістрянка понтійська	<i>Zygaena sedi</i> (Fabricius, 1787)	197
Ведмедиця велика.	<i>Pericallia matronula</i> (Linnaeus, 1758)	198
Ведмедиця-господиня	<i>Callimorpha dominula</i> (Linnaeus, 1758)	199
Плероневра хвойна	<i>Pleroneura coniferarum</i> (Hartig, 1837)	200
Бластикотома папоротева	<i>Blasticotoma filiceti</i> Klug, 1834	201
Рогохвіст-авгур	<i>Urocera augur</i> (Klug, 1803)	202
Ксифідрія строката	<i>Xiphidria picta</i> Konow, 1897	203
Ксифідрія Маркевича (коновія Маркевича)	<i>Xiphidria markewitshi</i> Ermolenko, 1960	204
Орусус паразитичний	<i>Orussus abietinus</i> (Scopoli, 1763)	205
Пахіцефус степовий	<i>Pachycephus cruentatus</i> (Eversmann, 1847)	206
Янус червононогий	<i>Janus femoratus</i> (Curtis, 1830)	207
Каламеута жовта	<i>Calameuta idolon</i> (Rossi, 1794)	208
Цефус Загайкевича	<i>Cephus zahaikevitchi</i> (Ermolenko, 1971)	209
Хараконіг скіфський	<i>Characopygus scythicus</i> Dovnar-Zapolskij, 1931	210
Ценеліда сітчаста	<i>Caenolyda reticulata</i> (Linnaeus, 1758)	211
Мегалодонт середній	<i>Megalodontes medius</i> Konow, 1897	212
Абія виблискуюча	<i>Abia fulgens</i> Zaddach, 1863	213
Абія блискуча	<i>Abia nitens</i> (Linnaeus, 1758)	214
Арге Беккера	<i>Arge beckeri</i> (Tournier, 1889)	215
Сіобла бальзамінова	<i>Siobla sturmi</i> (Klug, 1817)	216
Трач схожий	<i>Tenthredo propinqua</i> Klug, 1817	217
Долерус степовий	<i>Dolerus ciliatus</i> Konow, 1891	218
Долерус короткокрилий	<i>Dolerus subalatus</i> Kerensky, 1926	219
Мегариса рогохвостова	<i>Megarhyssa superba</i> (Schrank, 1781)	220
Мегариса перлата	<i>Megarhyssa perlata</i> (Christ, 1791)	221
Доліхомітус головастиий	<i>Dolichomitus cephalotes</i> (Holmgren, 1859)	222
Архірілея чорна	<i>Archirillea inopinata</i> Silvestri, 1920	223
Тетрамеза пунктирована	<i>Tetramesa punctata</i> Zerova, 1965	224
Горіхотворка велетенська	<i>Ibalia rufipes</i> Cresson, 1879	225
Сапіга-полохрум	<i>Polochrum repandum</i> Spinola, 1805	226
Сколія-гігант	<i>Megascolia maculata</i> (Drury, 1773)	227
Сколія односмугова	<i>Scolia galbula</i> (Pallas, 1771)	228
Кольпа Клюге (кампусколія жовтоволоса)	<i>Colpa klugii</i> (Vander Linden, 1827)	229
Дисцелія зональна	<i>Discoelius zonalis</i> (Panzer, 1801)	230
Целонітес абрєвіатус кримський	<i>Celonites abbreviatus tauricus</i> Kostylev, 1935	231
Евмен трикрапковий	<i>Eumenes tripunctatus</i> (Christ, 1791)	232
Онїхоптерохеїлюс Палласа	<i>Onychopterocheilus pallasii</i> (Klug, 1805)	233
Паравєспа царська	<i>Paravespa rex</i> (Schulthes, 1923)	234
Криптохіл кільчастий	<i>Cryptocheilus alternatus</i> (Lepelletier, 1845) = <i>C. annulatus</i> (Fabricius, 1798)	235
Криптохіл червонуватий	<i>Cryptocheilus rubellus</i> (Eversmann 1846)	236

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Аноплій самарський	Anoplius samariensis (Pallas, 1771)	237
Амофіла сарептська	Ammophila sareptana Kohl, 1884	238
Церцеріс горбкуватий	Cerceris tuberculata (Villers, 1787)	239
Сфекс жовтокрилий	Sphex flavipennis Fabricius, 1793	240
Сфекс рудуватий	Sphex funerarius Gussakovskij, 1934	241
Лярра анафемська	Larra anathema (Rossi, 1790)	242
Стіз двокрапковий	Stizus bipunctatus (F. Smith, 1856)	243
Стіз смугастий	Stizus fasciatus (Fabricius, 1781)	244
Стізоїд тризубий	Stizoides tridentatus (Fabricius 1775)	245
Мелітурга булавовуса	Melitturga (Melitturga) clavicornis (Latreille, 1806)	246
Андрена червоноплямиста	Andrena (Melandrena) stigmatica Morawitz, 1895	247
Андрена велика	Andrena (Melandrena) magna Warncke, 1965	248
Андрена золотоніга	Andrena (Euandrena) chrysopus Pérez, 1903	249
Андрена ошатна	Andrena (Poliandrena) ornata Morawitz, 1866	250
Андрена степова	Andrena (Didonia) stepposa Osytsnjuk, 1977	251
Мелітта Ванковича	Melitta (Cilissa) wankowiczi (Radoszkowski, 1891)	252
Дазипода (мохнонога бджола) шипоносна	Dasyptoda (Megadasyptoda) spinigera Kohl, 1905	253
Галікт луганський	Halictus (Argalictus) luganicus Blüthgen, 1936	254
Бджола-муляр (бджола-ліпниця) Лефевра	Megachile (Chalicodoma) lefebvrei Lepeletier, 1841	255
Мегахіла (бджола-листоріз) Жіро	Megachile (Xanthosarus) giraudi Gerstaecker, 1869	256
Гоплітіс рудий	Hoplitis (Megalosmia) fulva (Eversmann, 1852)	257
Трахуза опушена	Trachusa (Archianthidium) pubescens (Morawitz, 1872)	258
Стеліс кільчастий	Stelis (Heterostelis) annulata (Lepeletier, 1841)	259
Антофора чорновійчаста	Anthophora (Lophanthophora) atricilla Eversmann, 1852	260
Антофора коренаста	Anthophora (Lophanthophora) robusta (Klug, 1845)	261
Кубіталія чорна	Cubitalia (Cubitalia) morio Friese, 1911	262
Евцера (довговуса бджола) вірменська	Eucera (Synhalonia) armeniaca (Morawitz, 1878)	263
Ксилокопа (бджола-тесляр) звичайна	Xylocopa (Xylocopa) valga Gerstaecker, 1872	264
Ксилокопа (бджола-тесляр) фіолетова	Xylocopa (Xylocopa) violacea (Linnaeus, 1758)	265
Ксилокопа (бджола-тесляр) райдужна	Xylocopa (Cороxyла) iris (Christ, 1791)	266
Джміль моховий	Bombus (Bombus) muscorum (Linnaeus, 1758)	267
Джміль пахучий	Bombus (Subterraneobombus) fragrans (Pallas, 1771)	268
Джміль глинистий	Bombus (Megabombus) argillaceus Smith, 1854	269
Джміль вірменський	Bombus (Thoracobombus) armeniacus Radoszkowski, 1877	270
Джміль яскравий	Bombus (Thoracobombus) pomorum Panzer, 1805	271
Джміль лезус	Bombus (Thoracobombus) laesus Morawitz, 1875	272
Джміль червонуватий	Bombus (Megabombus) ruderatus (Fabricius, 1775)	273

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Джміль оперезаний	Bombus (Thoracobombus) zonatus Smith, 1854	274
Ліометопум звичайний	Liometopum microcephalum (Panzer, 1798)	275
Тапінома кінбурнська	Tapinoma kinburni Karawajew, 1937	276
Ктенофора прикрашена	Ctenophora festiva Meigen, 1804	277
Ктир велетенський	Satanas gigas (Eversmann, 1855)	278
Ктир шершенеподібний	Asilus crabroniformis (Linnaeus, 1758)	279
Пилкоротиця південна	Temnostoma meridionale Krivosheina & Mamaev, 1962	280
Зубарик стегнуватий	Merodon femoratoides Paramonov, 1925	281
Зубарик грубоклубий	Merodon crassifemoris Paramonov, 1925	282
Зубарик чорнолапий	Merodon nigratarsis Rondani, 1845	283
Пелекоцера широколоба	Pelecocera latifrons Loew, 1856	284
Красновуска Маккара	Callicera macquarti Rondani, 1844	285
Псарус черевастиий	Psarus abdominalis (Fabricius, 1794)	286
Урофора Дзедушицького	Urophora dzieduszycyckii Frauenfeld, 1863	287
Молюски		
Ставковик булавоподібний	Lymnaea clavata Westerlund, 1885	288
Ставковик потовщений	Lymnaea pachyta Westerlund, 1890	289
Турикаспія лінкта	Turricaspia lincta Milashevich, 1908	290
Оксихілюс Кобельта	Oxychilus kobelti (Lindholm, 1910)	291
Гранарія зернова	Granaria frumentum (Draparnaud, 1801)	292
Серуліна зубчаста	Serrulina serrulata (L. Pfeiffer, 1874)	293
Хондріна вівсьяна	Chondrina avenacea (Bruguiere, 1792)	294
Перистома мердвенева	Peristoma merduenianum Krynicki, 1833	295
Простеномфалія карпатська	Prostenomphalia carpathica Baidaschnikov, 1985	296
Трохулюс опушений	Trochulus villosulus (Rossmassler, 1838)	297
Дробація банатська	Drobacia banatica (Rossmassler, 1838)	298
Хондруля Більца	Chondrula bielzi (Kimakowicz, 1890)	299
Слимак великий строкатий	Helix lucorum Linnaeus, 1758	300
Трохулюс Більца	Trochulus bielzi (A.Schmidt, 1860)	301
Плікутерія Любомирського	Plicuteria lubomirskii (Slosarski, 1881)	302
Равлік кришечковий струмковий	Pomatias rivulare (Eichwald, 1829)	303
Аріанта ефіопська	Arianta aethiops (Bielz, 1853)	304
Устриця істівна	Ostrea edulis Linnaeus, 1758	305
Гіпаніс левіускула	Hypanis laeviuscula (Milachevitch, 1916)	306
Гіпаніс складчастий	Hypanis plicata (Milashevitch, 1916)	307
Круглороти		
Мінога карпатська	Eudontomyzon danfordi Regan, 1911	308
Мінога українська	Eudontomyzon mariae Berg, 1931	309
Риби		
Осетер шип	Acipenser nudiventris L. ovetsky, 1828	310

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Стерлядь прісноводна	Acipenser ruthenus Linnaeus, 1758	311
Осетер атлантичний	Acipenser sturio Linnaeus, 1758	312
Осетер російський	Acipenser gueldenstaedtii Brandt et Ratzeburg, 1833	313
Севрюга звичайна	Acipenser stellatus Pallas, 1771	314
Білуга звичайна	Huso huso (Linnaeus, 1758)	315
Ялець звичайний	Leuciscus leuciscus (Linnaeus, 1758)	316
Ялець Данилевського	Leuciscus danilewskii (Kessler, 1877)	317
Ялець-андруга європейський	Telestes souffia Risso, 1827	318
Вирезуб причорноморський	Rutilus frisii (Nordmann, 1840)	319
Підуст волзький	Chondrostoma variable Jakovlev, 1870	320
Бистрянка російська	Alburnoides rossicus Berg, 1924	321
Шемає азовська	Alburnus leobergi Freyhof et Kottelat, 2007	322
Шемає чорноморська	Alburnus sarmaticus Freyhof et Kottelat, 2007	323
Шемає кримська	Alburnus mentoides (Kessler, 1859)	324
Гольян озерний	Eupallasella percunurus (Pallas, 1814)	325
Рибець малий	Vimba tenella (Nordmann, 1840)	326
Пічкур дунайський	Gobio uranoscopus (Agassiz, 1828)	327
Білоперий пічкур дністровський	Romanogobio kesslerii (Dybowski, 1862)	328
Марена звичайна	Barbus barbus (Linnaeus, 1758)	329
Марена дніпровська	Barbus borysthenicus Dybowski, 1862	330
Марена кримська	Barbus tauricus (Kessler, 1877)	331
Марена Валецького	Barbus waleckii Rolik, 1970	332
Марена дунайсько-дністровська	Barbus petenyi Heckel, 1852	333
Карась звичайний, карась золотий	Carassius carassius (Linnaeus, 1758)	334
Щипавка сибірська	Cobitis melanoleuca Nichols, 1925	335
Умбра звичайна	Umbra krameri Walbaum, 1792	336
Лосось чорноморський	Salmo labrax Pallas, 1814	337
Лосось дунайський, головатиця	Hucho hucho Linnaeus, 1758	338
Харіус європейський	Thymallus thymallus (Linnaeus, 1758)	339
Минь річковий	Lota lota (Linnaeus, 1758)	340
Кефаль рамада	Liza ramada (Risso, 1827)	341
Морський чорт європейський	Lophius piscatorius Linnaeus, 1758	342
Зеус звичайний, сонцевик звичайний	Zeus faber Linnaeus, 1758	343
Морська голка товсторила	Syngnathus variegatus Pallas, 1814	344
Морська голка тонкорила	Syngnathus tenuirostris Rathke, 1837	345
Морський коник довгорилий	Hippocampus guttulatus Cuvier, 1829	346
Тригла жовта, морський півень жовтий	Chelidonichthys lucerna (Linnaeus, 1758)	347
Лаврак європейський	Dicentrarchus labrax (Linnaeus, 1758)	348
Кам'яний окунь зебра	Serranus scriba (Linnaeus, 1758)	349

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Судак морський, судак буговець	Sander marinus (Cuvier, 1828)	350
Судак волзький, Берш	Sander volgensis (Gmelin, 1789)	351
Чоп звичайний, чоп великий	Zingel zingel (Linnaeus, 1766)	352
Чоп малий	Zingel streber (Siebold, 1863)	353
Перкаріна чорноморська	Percarina demidoffii Nordmann, 1840	354
Йорж Балона	Gymnocephalus baloni Holcik et Hensel, 1974	355
Йорж носар	Gymnocephalus acerinus (Güldenstädt, 1774)	356
Йорж смугастий	Gymnocephalus schraetser (Linnaeus, 1758)	357
Зубарик звичайний	Diplodus puntazzo (Cetti, 1777)	358
Пагель червоний	Pagellus erythrinus (Linnaeus, 1758)	359
Бопс смугастий	Boops boops (Linnaeus, 1758)	360
Горбань темний	Sciaena umbra Linnaeus, 1758	361
Умбріна світла, горбань світлий	Umbrina cirrosa (Linnaeus, 1758)	362
Хроміс звичайний, морська ластівка	Chromis chromis (Linnaeus, 1758)	363
Гребінчастий губань золотистий	Ctenolabrus rupestris (Linnaeus, 1758)	364
Зеленушка носата	Symphodus rostratus (Bloch, 1791)	365
Губань зелений	Labrus viridis Linnaeus, 1758	366
Трьохперка чорноголова	Tripterygion tripteronotus (Risso, 1810)	367
Риба-присосок європейська	Lepadogaster lepadogaster (Bonnaterre, 1788)	368
Риба-присосок товсторила	Lepadogaster candolii Risso, 1810	369
Короткопера риба-присосок двоплямиста	Diplecogaster bimaculatus (Bonnaterre, 1788)	370
Піскара сіра	Callionymus risso Lesueur, 1814	371
Піскара бура	Callionymus pusillus Delaroche, 1809	372
Бичок паганель	Gobius paganellus Linnaeus, 1758	373
Бичок Букчича, бичок рись	Gobius bucchichi Steindachner, 1870	374
Бичок-каспіосома каспійський	Caspiosoma caspium (Kessler, 1877)	375
Бичок-пуголовочок Браунера	Benthophiloides brauneri Beling et Iljin, 1927	376
Бичок-пуголовок зірчастий	Benthophilus stellatus (Sauvage, 1874)	377
Арноглось середземноморська, камбала Кесслера	Arnoglossus kessleri Schmidt, 1915	378
Земноводні		
Саламандра плямиста	Salamandra salamandra (Linnaeus, 1758)	379
Тритон дунайський	Triturus dobrogicus (Kiritzescu, 1903)	380
Тритон Кареліна	Triturus karelinii (Strauch, 1870)	381
Тритон альпійський	Mesotriton alpestris (Laurenti, 1768)	382
Тритон карпатський	Lissotriton montandoni (Boulenger, 1880)	383
Ропуха очеретяна	Bufo calamita Laurenti, 1768	384
Кумка жовточерева	Bombina (Bombina) variegata (Linnaeus, 1758)	385

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Прудка жаба	<i>Rana dalmatina</i> Fitzinger in Bonaparte, 1839	386
Плазуни		
Гекон середземноморський	<i>Mediodactylus kotschyi</i> (Steindachner, 1870)	387
Жовтопуз безногий, жовтопузик	<i>Pseudopus apodus</i> (Pallas, 1775)	388
Ящірка зелена	<i>Lacerta viridis</i> (Laurenti, 1768)	389
Мідянка звичайна	<i>Coronella austriaca</i> Laurenti, 1768	390
Полоз жовточеревий, каспійський	<i>Hierophis caspius</i> (Gmelin, 1789)	391
Полоз візерунковий	<i>Elaphe dione</i> (Pallas, 1773)	392
Полоз сарматський, палласів	<i>Elaphe sauromates</i> (Pallas, 1814)	393
Полоз лісовий, ескулапів	<i>Zamenis longissimus</i> (Laurenti, 1768)	394
Полоз леопардовий	<i>Zamenis situla</i> (Linnaeus, 1758)	395
Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова	<i>Vipera nikolskii</i> Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986	396
Гадюка степова	<i>Vipera renardi</i> (Christoph, 1861)	397
Птахи		
Пелікан рожевий	<i>Pelecanus onocrotalus</i> Linnaeus, 1758	398
Пелікан кучерявий	<i>Pelecanus crispus</i> Bruch, 1832	399
Баклан зубатий	<i>Phalacrocorax aristotelis</i> (Linnaeus, 1761)	400
Баклан малий	<i>Phalacrocorax pygmaeus</i> (Pallas, 1773)	401
Чапля жовта	<i>Ardeola ralloides</i> (Scopoli, 1769)	402
Косар	<i>Platalea leucorodia</i> Linnaeus, 1758	403
Коровайка	<i>Plegadis falcinellus</i> (Linnaeus, 1766)	404
Лелека чорний	<i>Ciconia nigra</i> (Linnaeus, 1758)	405
Казарка червоновола	<i>Rufibrenta ruficollis</i> (Pallas, 1769)	406
Гуска мала (гуска білолоба мала)	<i>Anser erythropus</i> (Linnaeus, 1758)	407
Лебідь малий	<i>Cygnus bewickii</i> Yarrell, 1830	408
Огар	<i>Tadorna ferruginea</i> (Pallas, 1764)	409
Нерозень	<i>Anas strepera</i> Linnaeus, 1758	410
Чернь червонодзьоба	<i>Netta rufina</i> (Pallas, 1773)	411
Чернь білоока	<i>Aythya nyroca</i> (Guldenstadt, 1770)	412
Гоголь	<i>Bucephala clangula</i> (Linnaeus, 1758)	413
Пухівка (гага)	<i>Somateria mollissima</i> (Linnaeus, 1758)	414
Савка	<i>Oxyura leucosephala</i> (Scopoli, 1769)	415
Крех середній (крех довгоносий)	<i>Mergus serrator</i> Linnaeus 1758	416
Скопа	<i>Pandion haliaetus</i> (Linnaeus, 1758)	417
Шуліка рудий	<i>Milvus milvus</i> (Linnaeus, 1758)	418
Шуліка чорний	<i>Milvus migrans</i> (Boddaert, 1783)	419
Лунь польовий	<i>Circus cyaneus</i> (Linnaeus, 1766)	420
Лунь степовий	<i>Circus macrourus</i> (S. G. Gmelin, 1771)	421
Лунь лучний	<i>Circus pygargus</i> (Linnaeus, 1758)	422
Яструб коротконогий (тювик європейський)	<i>Accipiter brevipes</i> (Severtzov, 1850)	423
Канюк степовий	<i>Buteo rufinus</i> (Cretzschmar, 1827)	424
Зміїд	<i>Circaetus gallicus</i> (Gmelin, 1788)	425
Орел-карлик	<i>Hieraetus pennatus</i> (Gmelin, 1788)	426
Орел степовий	<i>Aquila rapax</i> (Temminck, 1828)	427
Підорлик великий	<i>Aquila clanga</i> Pallas, 1811	428

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Підорлик малий	<i>Aquila pomarina</i> C. L. Brehm, 1831	429
Могильник	<i>Aquila heliaca</i> Savigny, 1809	430
Беркут	<i>Aquila chrysaetos</i> (Linnaeus, 1758)	431
Орлан-білохвіст	<i>Haliaeetus albicilla</i> (Linnaeus, 1758)	432
Стерв'ятник	<i>Neophron percnopterus</i> (Linnaeus, 1758)	433
Гриф чорний	<i>Aegyptius monachus</i> (Linnaeus, 1766)	434
Сип білоголовий	<i>Gyps fulvus</i> (Hablizl, 1783)	435
Балабан	<i>Falco cherrug</i> Gray, 1834	436
Сапсан	<i>Falco peregrinus</i> Tunstall, 1771	437
Боривітер степовий	<i>Falco naumanni</i> Fleischer, 1818	438
Тетерук	<i>Lyrurus tetrix</i> (Linnaeus, 1758)	439
Глушець (глухар)	<i>Tetrao urogallus</i> (Linnaeus, 1758)	440
Орябок	<i>Tetrastes bonasia</i> (Linnaeus, 1758)	441
Журавель сирій	<i>Grus grus</i> (Linnaeus, 1758)	442
Журавель степовий	<i>Anthropoides virgo</i> (Linnaeus, 1758)	443
Дрохва	<i>Otis tarda</i> Linnaeus, 1758	444
Хохітва	<i>Tetrax tetrax</i> (Linnaeus, 1758)	445
Лежень	<i>Burhinus oedicephalus</i> (Linnaeus, 1758)	446
Пісочник великий (зуйок великий)	<i>Charadrius hiaticula</i> Linnaeus, 1758	447
Пісочник морський (зуйок морський)	<i>Charadrius alexandrinus</i> (Linnaeus, 1758)	448
Кулик-довгоніг (ходуличник)	<i>Himantopus himantopus</i> (Linnaeus, 1758)	449
Чоботар (шилодзьобка)	<i>Recurvirostra avosetta</i> Linnaeus, 1758	450
Кулик-сорока	<i>Haematopus ostralegus</i> (Linnaeus, 1758)	451
Коловодник ставковий (поручайник)	<i>Tringa stagnatilis</i> (Bechstein, 1803)	452
Баранець великий (дупель)	<i>Gallinago media</i> (Latham, 1787)	453
Кульон тонкодзьобий (кроншнеп тонкодзьобий)	<i>Numenius tenuirostris</i> Vieillot, 1817	454
Кульон великий (кроншнеп великий)	<i>Numenius arquata</i> (Linnaeus, 1758)	455
Кульон середній (кроншнеп середній)	<i>Numenius phaeopus</i> (Linnaeus, 1758)	456
Дерихвіст лучний	<i>Glareola pratincola</i> (Linnaeus, 1766)	457
Дерихвіст степовий	<i>Glareola nordmanni</i> Nordmann, 1842	458
Мартин каспійський (реготун чорноголовий)	<i>Larus ichthyaetus</i> Pallas, 1773	459
Крячок каспійський	<i>Hydroprogne caspia</i> (Pallas, 1770)	460
Крячок малий	<i>Sterna albifrons</i> Pallas, 1764	461
Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i> Linnaeus, 1758	462
Пугач	<i>Bubo bubo</i> (Linnaeus, 1758)	463
Сова болотяна	<i>Asio flammeus</i> (Pontoppidan, 1763)	464
Совка	<i>Otus scops</i> (Linnaeus, 1758)	465
Сич волохатий	<i>Aegolius funereus</i> (Linnaeus, 1758)	466
Сичик-горобець	<i>Glaucidium passerinum</i> (Linnaeus, 1758)	467
Сова довгохвоста	<i>Strix uralensis</i> Pallas, 1771	468
Сова бородата	<i>Strix nebulosa</i> Forster, 1772	469

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Сипуха	Tyto alba (Scopoli, 1769)	470
Сиворакша	Coracias garrulus Linnaeus, 1758	471
Жовна зелена (дятел зелений)	Picus viridis Linnaeus, 1758	472
Дятел білоспинний	Dendrocopos leucotos (Bechstein, 1803)	473
Дятел трипалій	Picoides tridactylus (Linnaeus, 1758)	474
Жайворонок сірий	Calandrella rufescens (Vieillot, 1820)	475
Сорокопуд червоноголовий	Lanius senator Linnaeus, 1758	476
Сорокопуд сірий	Lanius excubitor Linnaeus, 1758	477
Шпак рожевий	Sturnus roseus (Linnaeus, 1758)	478
Тинівка альпійська	Prunella collaris (Scopoli, 1769)	479
Очеретянка прудка	Acrocephalus paludicola (Vieillot, 1817)	480
Золотомушка червоночуба	Regulus ignicapillus (Temminck, 1820)	481
Скеляр строкатий	Monticola saxatilis (Linnaeus, 1766)	482
Синиця біла	Parus cyanus Pallas, 1770	483
Вівсянка чорноголова	Emberiza melanocephala Scopoli, 1769	484
Ссавці		
Іжак вухатий	Hemiechinus auritus (Gmelin, 1770)	485
Хохуля руська	Desmana moschata (Linnaeus, 1758)	486
Білозубка велика	Crocidura leucodon (Hermann, 1780)	487
Бурозубка альпійська	Sorex alpinus (Schinz, 1837)	488
Кутора мала	Neomys anomalus (Cabreria, 1907)	489
Підковоніс малий	Rhinolophus hipposideros (Bechstein, 1800)	490
Підковоніс великий	Rhinolophus ferrumequinum (Schreber, 1774)	491
Довгокрил звичайний	Miniopterus schreibersii (Kuhl, 1817)	492
Нічниця гостровуха	Myotis blythii (Tomes, 1857)	493
Нічниця велика	Myotis myotis (Borkhausen, 1797)	494
Нічниця довговуха	Myotis bechsteinii (Kuhl, 1817)	495
Нічниця Наттерера	Myotis nattereri (Kuhl, 1817)	496
Нічниця триколірна	Myotis emarginatus (Geoffroy, 1806)	497
Нічниця ставкова	Myotis dasycneme (Boie, 1825)	498
Нічниця Брандта	Myotis brandtii (Eversmann, 1845)	499
Нічниця вусата	Myotis mystacinus (Kuhl, 1817)	500
Нічниця водяна	Myotis daubentonii (Kuhl, 1817)	501
Вухань звичайний	Plecotus auritus (Linnaeus, 1758)	502
Вухань австрійський	Plecotus austriacus (Fischer, 1829)	503
Широковух європейський	Barbastella barbastellus (Schreber, 1774)	504
Вечірниця руда	Nyctalus noctula (Schreber, 1774)	505
Вечірниця мала	Nyctalus leisleri (Kuhl, 1817)	506
Вечірниця велетенська	Nyctalus lasiopterus (Schreber, 1780)	507
Нетопир звичайний	Pipistrellus pipistrellus (Schreber, 1774)	508
Нетопир-карлик	Pipistrellus pygmaeus (Leach, 1825)	509

Назва українська	Назва латинська	№ арк.
Нетопир середземноморський	Pipistrellus kuhlii (Kuhl, 1819)	510
Нетопир Натузіуса	Pipistrellus nathusii (Keyserling et Blasius, 1839)	511
Нетопир кажановидний	Hypsugo savii (Bonaparte, 1837)	512
Лилик двоколірний	Vespertilio murinus Linnaeus, 1758	513
Кажан пізній	Eptesicus serotinus (Schreber, 1774)	514
Кажан північний	Eptesicus nilssonii (Keyserling, Blasius, 1839)	515
Заєць білий	Lepus timidus Linnaeus, 1758	516
Ховрах європейський	Spermophilus citellus Linnaeus, 1766	517
Ховрах крапчастий	Spermophilus suslicus (Gueldenstaedt, 1770)	518
Ховрах одеський	Spermophilus odessanus Nordmann, 1840	519
Сліпак білозубий	Nannospalax leucodon (Nordmann, 1840)	520
Сліпак подільський	Spalax zemni (Erxleben, 1777)	521
Сліпак піщаний	Spalax arenarius Reshetnik, 1939	522
Сліпак буковинський	Spalax graecus Nehring, 1898	523
Соня садова	Eliomys quercinus (Linnaeus, 1766)	524
Тушканчик великий	Allactaga jaculus (Pallas, 1788)	525
Ємуранчик звичайний	Scirtopoda telum Lichtenstein, 1823	526
Мишівка лісова	Sicista betulina (Pallas, 1779)	527
Мишівка Штранда	Sicista strandi Formosov, 1931	528
Мишівка степова	Sicista subtilis (Pallas, 1773)	529
Мишівка темна	Sicista severtzovi Ognev, 1935	530
Хом'як звичайний	Cricetus cricetus (Linnaeus, 1758)	531
Хом'ячок сірий	Cricetulus migratorius (Pallas, 1773)	532
Полівка татранська	Microtus tatricus (Kratochvil, 1952)	533
Полівка снігова	Chionomys nivalis (Martins, 1842)	534
Строкатка степова	Lagurus lagurus (Pallas, 1773)	535
Сліпачок звичайний	Ellobius talpinus (Pallas, 1770)	536
Ведмідь бурий	Ursus arctos (Linnaeus, 1758)	537
Перегузня	Vormela peregusna (Güldenstädt, 1770)	538
Горностай	Mustela erminea (Linnaeus, 1758)	539
Норка європейська	Mustela lutreola Linnaeus, 1758	540
Тхір степовий	Mustela eversmanni Lesson, 1827	541
Тхір лісовий	Mustela putorius Linnaeus, 1758	542
Видра річкова	Lutra lutra Linnaeus, 1758	543
Корсак	Vulpes corsac Linnaeus, 1758	544
Кіт лісовий	Felis sylvestris Schreber, 1777	545
Рись	Lynx lynx (Linnaeus, 1758)	546
Тюлень-монах	Monachus monachus (Hermann, 1779)	547
Афаліна	Tursiops truncatus (Montagu, 1821)	548
Морська свиня (азовка)	Phocoena phocoena (Linnaeus, 1758)	549
Дельфін звичайний (білобочка)	Delphinus delphis Linnaeus, 1758	550
Зубр	Bison bonasus (Linnaeus, 1758)	551
Кінь дикий	Equus caballus Boddaert, 1785	552

ПЕРЕЛІК ВИДІВ ТВАРИН З ДРУГОГО ВИДАННЯ, ЯКІ НЕ ВКЛЮЧЕНІ ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

Назва українська	Назва латинська
Стрілка Меркурія	<i>Ceonagrion mercuriale</i>
Веснянка велика	<i>Perla maxima</i>
Пахучий стафілін	<i>Ocypus olens</i>
Ванесса чорно-руда	<i>Nymphalis xanthomelas</i>
Синявець Мелеагр	<i>Polyommatus daphnis</i>
Бражник олеандровий	<i>Daphnis nerii</i>
Ведмедиця Гера	<i>Callimorpha quadripunctaria</i>
Ведмедиця червонокрапкова	<i>Utetheisa pulchella</i>
Коновія мегаполітанська	<i>Konowia megapolitana</i>
Акантоліда жовтогорола	<i>Acantholyda flaviceps</i>
Акантоліда сланцева	<i>Acantholyda pumilionis</i>
Неуротома Фауста	<i>Neurotoma fausta</i>
Мегадолонт гаплофілумовий	<i>Megalodontes kohli</i>
Заря бронзовотіла	<i>Zaraea mutica</i>
Заря міднотіла	<i>Zaraea aenea</i>
Агре Фривальдського	<i>Agre friwaldskyi</i>
Стериктофора шипшинова	<i>Sterictiphora geminata</i>
Апростема Пелетьє	<i>Aprosthemata peletieri</i>
Апростема Карпентера	<i>Aprosthemata carpentieri</i>
Перинеура приструмкова	<i>Perineura rubi</i>
Макрофія тевтонська	<i>Macrophya teutona</i>
Сколія степова	<i>Scolia hirta</i>
Рофітоїдес сірий	<i>Rhopitoides canus</i>
Мегахіла округла (Бджола-листоріз округла)	<i>Megachile rotundata</i>
Джміль пластинчастозубий	<i>Bombus serratissimus</i>
Джміль мінливий	<i>Bombus proteus</i>
Джміль незвичайний	<i>Bombus paradoxus</i>
Бичок-рижик звичайний	<i>Neogobius platyrostris</i>
Бичок золотистий	<i>Gobius auratus</i>
Водяна полівка мала	<i>Arvicola schermani</i>
Борсук звичайний	<i>Meles meles</i>

ПЕРЕЛІК НОВИХ ВИДІВ ТВАРИН, ЯКІ ВКЛЮЧЕНІ ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

Назва українська	Назва латинська
П'явка аптечна	<i>Hirudo verbana</i>
Трохета Биковського	<i>Trocheta bykowskii</i>
Смірновіелла редукована	<i>Sergiosmirnovia reducta</i>
Кольпоциклоп прісноводний	<i>Colpocyclops dulcis</i>
Кольпоциклоп шипуватий	<i>Colpocyclops longispinosus</i>
Лісмата щетинконога	<i>Lysmata seticaudata</i>
Спеодіаптомус Бірштейна	<i>Speodiaptomus birsteini</i>
Тетрадонтофора блакитна	<i>Tetradontophora bielensis</i>
Моруліна пухирчаста	<i>Morulina verrucosa</i>
Екдіонурус єдиний	<i>Ecdyonurus solus</i>
Гептагенія Самоха	<i>Heptagenia samochai</i>
Кордулегастер двозубчастий	<i>Cordulegaster bidentata</i>
Офіогомфус Цецилія	<i>Ophiogomphus cecilia</i>
Левкоринія білолоба	<i>Leucorrhinia albifrons</i>
Бабка перев язана	<i>Sympetrum pedemontanum</i>
Цвіркун візантійський	<i>Pseudomogoplistes buzantius</i>
Тріскачка ширококрила	<i>Bryodemella tuberculata</i>
Палінгенія довгохвоста	<i>Palingenia longicauda</i>
Стрибун Бессера	<i>Cephalota bessereri</i>
Турун бесарабський	<i>Carabus (Tomocarabus) bessarabicus</i>
Турун Ештрайхера	<i>Carabus (Trachycarabus) estreicheri</i>
Турун Менетріє	<i>Carabus (Carabus) menetriesi</i>
Турун Щеглова	<i>Carabus (s.str.) stsche glowi</i>
Жужелиця Шевролата	<i>Parazuphium chevrolati</i>
Жужелиця дама	<i>Carterus (s. str.) dama</i>
Псевдофаенопс Якобсона	<i>Pseudophaenops jacobsoni</i>
Турун печерний Дублянського	<i>Taurocimmerites dublanskii</i>
Плавунець широкий	<i>Dytiscus latissimus</i>
Плавунець дволінійний	<i>Graphoderes bilineatus</i>
Бистрик короткокрилий	<i>Ocyopus curtipennis</i>
Стафілін Плігінського	<i>Tasgius pliginskii</i>
Кведій карпатський	<i>Quedius transsylvanicus</i>
Больбелязм однорогий	<i>Bolbelasmus unicornis</i>
Бронзівка особлива	<i>Protaetia speciosa</i>
Вусач земляний Мокржецького	<i>Dorcadion mokrzeckii</i>
Златка блискуча	<i>Vuprestis splendens</i>
Плоскотілка червона	<i>Cucujus cinnabarinus</i>
Евритірея золотиста	<i>Eurythyrea aurata</i>
Хризоліна карпатська	<i>Chrysolina carpatica</i>
Ореїна плагіата	<i>Oreina plagiata</i>
Ореїна зелена	<i>Oreina viridis</i>
Жиряк гладенький	<i>Liparus laevigatus</i>
Велетенський мурашиний лев західний	<i>Acanthacalis occitanica</i>
Мантіспа штирійська	<i>Mantispia styriaca</i>
Трифіза Фрина	<i>Triphysa phryne</i>
Синявець піренейський	<i>Agriades pyrenaicus</i>
Синявець Пилаон	<i>Plebeius pylaon</i>
Синявець Бавій	<i>Pseudophilotes bavius</i>
Сатурнія велика	<i>Saturnia pyri</i>
Пістрянка понтійська	<i>Zygaena sedi</i>
Мегариса перлата	<i>Megarhyssa perlata</i>
Доліхомітус головастиий	<i>Dolichomitus cephalotes</i>

Назва українська	Назва латинська
Архірілея чорна	<i>Archirilleya inopinata</i>
Тетрамеца пунктирована	<i>Tetramesa punctata</i>
Горіхотворка велетенська	<i>Ibalia rufipes</i>
Сколія односмугова	<i>Scolia galbula</i>
Кольпа Клюге (Кампсосколія жовтоволоса)	<i>Colpa klugii</i>
Целонітес абревіатус кримський	<i>Celonites abbreviatus tauricus</i>
Евмен трикрапковий	<i>Eumenes tripunctatus</i>
Оніхотерохеїлюс Паласа	<i>Onychopterocheilus pallasii</i>
Паравеспа царська	<i>Paravespa rex</i>
Андрена червоноплямиста	<i>Andrena (Melandrena) stigmatica</i>
Андрена велика	<i>Andrena (Melandrena) magna</i>
Андрена золотонога	<i>Andrena (Euandrena) chrysopus</i>
Андрена ошатна	<i>Andrena (Poliandrena) ornata</i>
Андрена степова	<i>Andrena (Didonia) stepposa</i>
Мелітта Ванковича	<i>Melitta (Cilissa) wankowiczii</i>
Дазипода (мохнонога бджола) шипоносна	<i>Dasypoda (Megadasypoda) spinigera</i>
Галікт луганський	<i>Halictus (Argalictus) luganicus</i>
Бджола-муляр (бджола-ліпниця) Лефевбра	<i>Megachile (Chalicodoma) lefebvrei</i>
Мегахіла (бджола-листоріз) Жіро	<i>Megachile (Xanthosarus) giraudi</i>
Гоплітіс рудий	<i>Hoplitis (Megalosmia) fulva</i>
Трахуза опушена	<i>Trachusa (Archianthidium) pubescens</i>
Стеліс кільчастий	<i>Stelis (Heterostelis) annulata</i>
Антофора чорновійчаста	<i>Anthophora (Lophanthophora) atricilla</i>
Ксилокопа (бджола-тесляр) райдужна	<i>Xylocopa (Copoxyia) iris</i>
Кубіталія чорна	<i>Cubitalia (Cubitalia) morio</i>
Евцера (довговуса бджола) вірменська	<i>Eucera (Synhalonia) armeniaca</i>
Антофора коренаста	<i>Anthophora (Lophanthophora) robusta</i>
Джміль оперезаний	<i>Bombus (Thoracobombus) zonalatus</i>
Тапінома кінбурнська	<i>Tapinoma kinburni</i>
Пилкоротиця південна	<i>Temnostoma meridionale</i>
Зубарик стегнуватий	<i>Merodon femoratoides</i>
Зубарик грубоклубий	<i>Merodon crassifemoris</i>
Зубарик чорнолапий	<i>Merodon nigratarsis</i>
Пелекоцера широколоба	<i>Pelecocera latifrons</i>
Красновуска Маккара	<i>Callicera macquarti</i>
Псарус черевастий	<i>Psarus abdominalis</i>
Урофора Дзедушицького	<i>Urophora dzieduszyckii</i>
Слимак великий строкатий	<i>Helix lucorum</i>
Трохулюс Більца	<i>Trochulus bielzi</i>
Плікутерія Любомирського	<i>Plicuteria lubomirskii</i>
Равлик кришечковий струмковий	<i>Pomatias rivulare</i>
Аріанта ефіопська	<i>Arianta aethiops</i>
Хондруля Більца	<i>Chondrula bielzi</i>
Гіпаніс левіускула	<i>Hypanis laeviuscula</i>
Гіпаніс складчастий	<i>Hypanis plicata</i>
Осетер російський	<i>Acipenser gueldenstaedtii</i>

Назва українська	Назва латинська
Севрюга звичайна	<i>Acipenser stellatus</i>
Ялець звичайний	<i>Leuciscus leuciscus</i>
Підуст волзький	<i>Chondrostoma variable</i>
Бистрянна російська	<i>Alburnoides rossicus</i>
Шемає азівська	<i>Alburnus leobergi</i>
Шемає чорноморська	<i>Alburnus sarmaticus</i>
Шемає кримська	<i>Alburnus mentoides</i>
Гольян озерний	<i>Eupallasella percunus</i>
Білоперий пічкур дністровський	<i>Romanogobio kesslerii</i>
Марена звичайна	<i>Barbus barbus</i>
Марена Валецького	<i>Barbus waleckii</i>
Марена дунайсько-дністровська	<i>Barbus petenyi</i>
Карась звичайний, карась золотий	<i>Carassius carassius</i>
Щипавка сибірська	<i>Cobitis melanoleuca</i>
Минь річковий	<i>Lota lota</i>
Кефаль рамада	<i>Liza ramada</i>
Зеус звичайний, Сонцевик звичайний	<i>Zeus faber</i>
Морська голка товсторила	<i>Syngnathus variegatus</i>
Морська голка тонкорила	<i>Syngnathus tenuirostris</i>
Кам'яний окунь зебра	<i>Serranus scriba</i>
Судак волзький, Берш	<i>Sander volgensis</i>
Перкаріна чорноморська	<i>Percarina demidoffii</i>
Йорж Балона	<i>Gymnocephalus baloni</i>
Йорж носар	<i>Gymnocephalus acerinus</i>
Пагель червоний	<i>Pagellus erythrinus</i>
Бопс смугастий	<i>Boops boops</i>
Горбань темний	<i>Sciaena umbra</i>
Хроміс звичайний, Морська ластівка	<i>Chromis chromis</i>
Гребінчастий губань золотистий	<i>Ctenolabrus rupestris</i>
Зеленушка носата	<i>Symphodus rostratus</i>
Трьохперка чорноголова	<i>Tripterygion tripteronotus</i>
Риба-присосок європейська	<i>Lepadogaster lepadogaster</i>
Риба-присосок товсторила	<i>Lepadogaster candolii</i>
Короткопера риба-присосок двоплямиста	<i>Diplecogaster bimaculatus</i>
Бичок паганель	<i>Gobius paganellus</i>
Бичок Букчича, Бичок рись	<i>Gobius bucchichi</i>
Бичок-каспіосома каспійський	<i>Caspiosoma caspium</i>
Бичок-пуголовочок Браунера	<i>Benthophiloides brauneri</i>
Бичок-пуголовок зірчастий	<i>Benthophilus stellatus</i>
Тритон дунайський	<i>Triturus dobrogicus</i>
Тритон Кареліна	<i>Triturus karelinii</i>
Кумка жовточерева	<i>Bombina (Bombina) variegata</i>
Ящірка зелена	<i>Lacerta viridis</i>
Полоз візерунковий	<i>Elaphe dione</i>
Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова	<i>Vipera nikolskii</i>

Назва українська	Назва латинська
Гуска мала (гуска білолоба мала)	<i>Anser erythropus</i>
Нерозень	<i>Anas strepera</i>
Чернь червонодзьоба	<i>Netta rufina</i>
Шуліка чорний	<i>Milvus migrans</i>
Лунь лучний	<i>Circus pygargus</i>
Тетерук	<i>Lyrurus tetrix</i>
Орябок	<i>Tetrastes bonasia</i>
Пісочник великий (зуйок великий)	<i>Charadrius hiaticula</i>
Чоботар (шилодзьобка)	<i>Recurvirostra avosetta</i>
Баранець великий (дупель)	<i>Gallinago media</i>
Крячок малий	<i>Sterna albifrons</i>
Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i>
Сова болотяна	<i>Asio flammeus</i>
Совка	<i>Otus scops</i>
Сиворакша	<i>Coracias garrulus</i>
Жовна зелена (дятел зелений)	<i>Picus viridis</i>
Дятел білоспинний	<i>Dendrocopos leucotos</i>
Дятел трипалий	<i>Picoides tridactylus</i>
Жайворонок сирій	<i>Calandrella rufescens</i>
Синиця біла	<i>Parus cyanus</i>
Білозубка велика	<i>Crocodyra leucodon</i>
Нічниця гостровуха	<i>Myotis blythii</i>
Нічниця велика	<i>Myotis myotis</i>
Нічниця Брандта	<i>Myotis brandtii</i>
Нічниця вусата	<i>Myotis mystacinus</i>
Нічниця водяна	<i>Myotis daubentonii</i>
Вухань звичайний	<i>Plecotus auritus</i>
Вухань австрійський	<i>Plecotus austriacus</i>
Вечірниця руда	<i>Nyctalus noctula</i>
Нетопир звичайний	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>
Нетопир-карлик	<i>Pipistrellus pygmaeus</i>
Нетопир Натузюса	<i>Pipistrellus nathusii</i>
Лилик двоколірний	<i>Vespertilio murinus</i>
Кажан пізній	<i>Eptesicus serotinus</i>
Кажан північний	<i>Eptesicus nilssonii</i>
Ховрах крапчастий	<i>Spermophilus suslicus</i>
Ховрах одеський	<i>Spermophilus odessanus</i>
Мишівка лісова	<i>Sicista betulina</i>
Мишівка Штранда	<i>Sicista strandi</i>
Мишівка темна	<i>Sicista severtzovi</i>
Хом'як звичайний	<i>Cricetus cricetus</i>
Хом'ячок сирій	<i>Cricetulus migratorius</i>
Полівка татранська	<i>Microtus tatricus</i>
Строкатка степова	<i>Lagurus lagurus</i>
Сліпачок звичайний	<i>Ellobius talpinus</i>
Ведмідь бурий	<i>Ursus arctos</i>
Тхір лісовий	<i>Mustela putorius</i>
Корсак	<i>Vulpes corsac</i>
Кінь дикий	<i>Equus caballus</i>

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ЩОДО ОХОРОНИ ТВАРИНОГО СВІТУ УКРАЇНИ

Охорона видів тварин в Україні відбувається з урахуванням міжнародного контексту, а саме “червоних” списків видів, які підготовлені міжнародними організаціями, або списків видів, які є складовими частинами природоохоронних конвенцій, стороною яких є наша держава. Виходячи з того, що згадані переліки постійно поновлюються, нижче наведено лише стислу інформацію щодо них та веб-адреси де можна знайти їхні останні версії.

Червоний список Міжнародної спілки охорони природи видів, яким загрожує зникнення / IUCN Red List of Threatened Species)

Авторитетом у підготовці червоних книг є Міжнародний союз охорони природи та природних ресурсів — МСОП (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, IUCN). У 1963 р. МСОП опублікував перший Міжнародний червоний список.

На сьогодні МСОП використовує дев'ять чітко визначених категорій, до яких може бути віднесений будь-який таксон організмів, — наприклад, вид або підвид. За станом на жовтень 2009 р. загальний список МСОП містить майже 45 тисяч оцінених видів, з них 38% визначено як такі, що перебувають під загрозою (тобто мають категорії CR — «такий, що перебуває у критичному стані», EN — «у небезпечному стані» та VU — «вразливий»).

Оцінка (та переоцінка) статусу таксонів проводиться на регулярній основі, у середньому — з періодичністю у декілька років: останній «повномасштабний» перегляд списків відбувся у 2008 році. Процес занесення та оцінки таксонів здійснюється групами експертів, які відповідають за певний вид, групу видів або певний географічний регіон.

Наразі Міжнародний червоний список МСОП є об'ємною електронною базою даних (у зв'язку з особливостями та обсягами ведення списку паперового аналога не існує), доступ до якої відкрито для кожного в он-лайн режимі за адресою — www.iucnredlist.org. На цьому сайті можна переглянути інформацію щодо статусу та стану виду (підвиду), а також ознайомиться з визначенням та розшифровкою категорій та критеріїв МСОП.

Червона книга МСОП і Червоний список МСОП не є юридичними документами і мають рекомендаційний характер. У той же час, багато країн світу використовує їх при створенні національних Червоних книг, в тому числі й систему категорій для видів, які мають охоронятися, та методи оцінки їхнього статусу.

Джерела інформації:

Червоний список Міжнародної спілки охорони природи
<http://www.iucnredlist.org/>

Європейський червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі / European Red List of Globally Threatened Animals and Plants

У 1991 р. Європейська економічна комісія (ЄЕК) ООН надрукувала Європейський червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі, який з того часу не поновлювався

У той же час, в рамках різних програм чи проектів, по окремих таксономічних групах (птахи, амфібії, рептилії та ін.) вже підготовлено нові європейські червоні списки, по других групах (метелики, бабки, жуки, судинні рослини та ін.) вони знаходяться у стадії підготовки.

Джерела інформації:

Economic Commission for Europe 1991. European red list of globally threatened animals and plants and recommendations on its application as adopted by the Economic Commission for Europe at its forty-sixth session (1991) by decision D (46). United Nations, New York, 154 pp. The European Commission: http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/redlist/index_en.htm

Списки міжнародних конвенцій

Інструментами міжнародного екологічного права є багатосторонні угоди (конвенції) у сфері охорони довкілля. Україна є Стороною низки конвенцій різного рівня (глобального, загальноєвропейського, регіонального), які присвячені охороні видів тварин та місць їхнього перебування. Більшість цих багатосторонніх угод має додатки, що містять списки видів які підлягають охороні. Нижче наведено перелік конвенцій та їхні веб-адреси, за якими можливо знайти згадані списки видів

Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція) / (Convention on Migratory Species (CMS))

Мета конвенції — охорона видів тварин, що мігрують по суші, морю чи у повітрі, а також їхніх місцеперебувань на всьому шляху їхньої міграції.

Конвенція містить два додатки з переліком мігруючих видів, на які повинні поширюватися заходи охорони. До Додатку I занесені види, яким, відповідно до наявних даних, загрожує зникнення. У Додатку II представлені види, які мають несприятливий охоронний статус і поліпшення стану яких вимагає спеціальних заходів. Щоб потрапити до Додатку II, вид не обов'язково має перебувати під загрозою зникнення.

Для спільних дій щодо окремих видів чи груп видів з Додатку II можуть розроблятися угоди про співробітництво. Серед 6 існуючих угод, України стосуються три наступні:

1. Угода про збереження кажанів в Європі (EUROBATS) (16.01.1994).
2. Угода про збереження мігруючих афро-євразійських водно-болотних птахів (AEWA) (01.11.1999).
3. Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOMBAS) (01.06.2001).

Під егідою Боннської конвенції також підписано 10 меморандумів взаєморозуміння, що мають на меті охорону окремих видів. України стосуються меморандуми щодо наступних видів:

- 1) Кроншнеп (кульон) тонкодзьобий (*Numenius tenuirostris*);
- 2) Середньоевропейська популяція дрохви (*Otis tarda*);
- 3) Очеретянка прудка (*Acrocephalus paludicola*).

Джерела інформації:

Секретаріат Конвенції про мігруючі види: <http://www.cms.int/>
Веб-сайт Угоди про збереження кажанів в Європі (EUROBATS): <http://www.eurobats.org/>
Веб-сайт Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану: <http://www.accombas.org/>
Веб-сайт Угоди про збереження мігруючих афро-євразійських водно-болотних птахів (AEWA): <http://www.unep-aewa.org>

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES, Вашингтонська конвенція)

Мета конвенції — запобігання торгівлі зникаючими видами і встановлення ефективного регулювання торгівлі іншими видами.

Для практичного застосування конвенції є три додатки:

Додаток I містить перелік видів, що знаходяться під загрозою зникнення, стосовно яких торгівля може дозволятися тільки у виняткових випадках;

Додаток II містить перелік видів, що можуть виявитися під загрозою зникнення у випадку відсутності суворого регулювання торгівлі ними;

Додаток III перелічує види, регулювання торгівлі якими знаходиться в юрисдикції Сторони й щодо яких потрібно співпрацювати з іншими Сторонами для запобігання чи обмеження експлуатації цих видів.

Щорічно списки оновлюються за ініціативою Секретаріату та згодою Сторін конвенції.

Джерела інформації:

Секретаріат Конвенції CITES: <http://www.cites.org>

Конвенція про охорону дикої фауни та флори і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) / The Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (Bern Convention)

Мета конвенції — охорона дикої флори і фауни та їхніх природних середовищ існування в межах Європи, особливо тих, охорона яких вимагає співробітництва декількох держав, а також сприяння такому співробітництву.

Конвенція має 4 додатки, три з яких стосуються тварин, а саме:

Додаток II містить перелік видів тварин, що підлягають суворій охороні;

Додаток III представлені види тварин, що підлягають менш суворій охороні, але потребують спільних дій Сторін конвенції;

Додаток IV містить перелік заборонених засобів добування тварин.

Джерела інформації:

Секретаріат Бернської конвенції :
<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Conventions/Bern/>

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція) / The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution

Мета конвенції — попередження, зменшення і контроль забруднення Чорного моря для того, щоб захистити морське довкілля.

В рамках конвенції підписані 4 протоколи, які мають на меті посилення конкретних напрямків захисту Чорного моря та його біоти. Видів тварин та рослин безпосередньо стосується лише «Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря» (The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol), який включає «Список видів, важливих для Чорного моря».

Джерела інформації:

Постійний секретаріат Комісії з питань захисту
Чорного моря від забруднення:
http://www.blacksea-commission.org/_bldc-protocol.asp

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ У ЧЕРВОНІЙ КНИЗІ УКРАЇНИ (ТВАРИННИЙ СВІТ)

Адм. — адміністративний	м — метр	пл. — площа
АЕС — атомна електростанція	м. — місто (з назвою), мис	Пн. — північ
АН — Академія наук	мал. — малюнок	пн. — північний
АР — Автономна Республіка	Мк — Миколаївська область	Пн. Сх. — північний схід
бас. — басейн (з назвою)	мкм — мікрометр	пн.-сх. — північно-східний
БЗ — біосферний заповідник	млн. — мільйон	пол. — половина
бл. — близько	млрд. — мільярд	поч. — початок
Вл — Волинська область	мм — міліметр	р. — рік, річка (з назвою)
Вн — Вінницька область	МСОП — міжнародна спілка охорони природи	Рв — Рівненська область
г — грам	МСОП — Міжнародний Союз охорони природи та природних ресурсів	РЛП — регіональний ландшафтний парк
г. — гора	н.-д. — науково-дослідний	р-н — район
га — гектар	н.р.м — над рівнем моря	рр. — роки
гг. — гори (з назвою)	НАН — Національна Академія Наук	РФ — Російська Федерація
ГЕС — гідроелектростанція	НДІ — науково-дослідний інститут	с. — село (з назвою)
год. — година	ННЦ УААН — Національний Науковий Центр Української Академії Аграрних наук	сек — секунда
гол.чин. — головним чином	НПП — національний природний парк	см — сантиметр
див. — дивіться	о. — острів (з назвою)	См — Сумська область
Дн — Дніпропетровська область	обл. — область	сmt. — селище міського типу
Дц — Донецька область	о-ви — острови	ст. — станція, століття
екз. — екземпляр	Од — Одеська область	Сх. — схід
Жт — Житомирська область	оз. — озеро (з назвою)	сх. — східний
зат. — затока (з назвою)	окол. — околиці	тер. — територія
Зк — Закарпатська область	ос. — особин	тис. — тисяча
Зп — Запорізька область	п-ів — півострів	Тр — Тернопільська область
Зх. — захід	пд. — південний	у т. ч. — у тому числі
зх. — західний	Пд. — південь	ур. — урочище
Ів — Івано-Франківська область	Пд. Зх. — південний захід	хв. — хвилина
іл. — ілюстрація	пд.-зх. — південно-західний	Хм — Хмельницька область
ім. — імені	Пд.Сх. — південний схід	Хр — Харківська область
Кв — Київська область	пд.-сх. — південно-східний	хр. — хребет
кг — кілограм	ПЗ — природний заповідник	Хс — Херсонська область
Кд — Кіровоградська область	ПЗФ — природно-заповідний фонд	Чк — Черкаська область
кл. — клас	Пл — Полтавська область	ЧКУ — Червона книга України
км — кілометр		Чн — Чернігівська область
Кр — Кримська автономна республіка		чол. — чоловік
Лв — Львівська область		
Лг — Луганська область		

Умовні позначення

- — місцевості, де вид (підвид) зустрічався до 1994 р.;
- — після 1994 р. (за винятком птахів, де умовні позначення подані до кожної картосхеми окремо);
- ? — ймовірні місця поширення або ті, які викликають сумніви;
- × — місцевості нерестування риб.

ЗМІСТ

Вступне слово міністра охорони навколишнього природного середовища України Георгія Філіпчука	3
Редакційна колегія	4
Передмова	5
Положення про Національну комісію з питань Червоної книги України	7
Склад Національної комісії з питань Червоної книги України	9
Гідроїдні поліпи	11
Круглі черви	13
Кільчасті черви	15
Ракоподібні	24
Павукоподібні	55
Багатоніжки	57
Ногохвістки	60
Комахи	62
Молюски	288
Круглороті	308
Риби	310
Земноводні	379
Плазуни	387
Птахи	398
Ссавці	485
Література	553
Алфавітний покажчик українських назв видів тварин, занесених до Червоної книги України (тваринний світ)	595
Алфавітний покажчик латинських назв видів тварин, занесених до Червоної книги України (тваринний світ)	599
Українсько-російський словник назв видів тварин, занесених до Червоної книги України (тваринний світ)	602
Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 17.06.2009 №313 «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)»	608
Перелік видів тварин, включених до третього видання Червоної книги України (тваринний світ)	609
Перелік видів тварин з другого видання, які не включені до третього видання Червоної книги України (тваринний світ)	616
Перелік нових видів тварин, які включені до третього видання Червоної книги України (тваринний світ)	617
Міжнародні документи щодо охорони тваринного світу України	619
Список скорочень, прийнятих у Червоній книзі України (тваринний світ)	622

Червона книга України

ТВАРИННИЙ СВІТ

Керівник науково-редакційної підготовки довідника
«Червона книга України. Тваринний світ»
І.А. Акімов
доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії наук України

Науково-редакційну підготовку забезпечено співробітниками Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної академії наук

У підготовці та випуску книги взяли участь

В.В. Мандзюк
директор видавництва

Літературний редактор: К.О. Лучина, М.В. Рубан
Художники: І.В. Маханьков, Т.В. Степаненко, Я.І. Медловська, О.А. Задніпрян
Фото: О.С. Мандзюк, І.В. Маханьков

Значну кількість фотографій комах отримано за допомогою стереоскопічного мікроскопа
Olympus SZX-12 з використанням програмного забезпечення «Quick Photo» та «Helicon Focus Pro»
для 3D реконструкцій.

Художнє оформлення та макет: І.В. Маханьков
Комп'ютерна верстка: Т.В. Степаненко

Технічний редактор: Х.А. Нурлаєва

Підписано до друку 05.11.2009. Формат 60x90/8.
Гарнітура Mugiad Pro. Тираж 5 000. Замовлення № 635.
Папір матовий крейдований 100 г/м²
Друк повнокольоровий.
Обкладинка 7Г.

Друкарня ПП «Р.К. Майстер-принт»
044 430 15 49